बौद्ध-संस्कृत-ग्रन्थावली—२०

॥ दिव्यावदानम् ॥

वैद्योपाह्वश्रीपरशुरामशर्मणा
श्लोकसूची-शब्दसूच्यादिभि संस्कृतम्।

मिथिलाविद्यापीठेन प्रकाशितम्।

शकाब्दः १८८० संवत् २०१५ ऐशवीयाब्दः १९५९

Copies of This Volume, postage paid, may be had from your usual Book seller or from The Director, Mithila Institute, Darbhanga, on pre payment either in cash Postal Order or M O of Rs 16 00 for Ordinary edition and Rs 20 00 for Library edition

The entire cost of preparation and production of this Volume has been met out of a subvention kindly placed at the disposal of the Institute by the Government of India (Ministry of Scientific Research and Cultural Affairs and the State of Bihar

Printed by Laxmibai Narayan Chaudhari, at the Nirnaya Sagar Press, 26–28 Kolbhat Street, Bombay 2, and Published by Dr P L Vaidya, for the Director, Mithila Institute, Darbhanga, Bihar

अनुक्रमणिका

INTRODUCTION

(1) The Edition

This edition of the *Divyāvadāna* is more or less a reprint in Devanāgarī script of the one edited in Roman script by E B Cowell and R A Neil (C in marginal references), and issued by the Cambridge University Press in 1886 It was issued by these editors at a time when Buddhist studies were in their infancy The language of Buddhist works could not be studied and its special features could not be codified for want of sufficient material Professor J S Speyer in his introduction to *Avadāna-Śataka* (Text No 19 in this Series already published) has made a special reference to this fact when he stated that he considered himself more fortunate in his editorial task than the editors of the *Divyāvadāna* The method of transliteration current in those days has gone out of use Mistakes in the use of accented types such as ī, ī, ū, ś, ṣ are responsible for a number of wrong readings in the body of the text of *Divyāvadāna,* and need of a new edition was keenly felt The *Śārdūlakarṇāvadāna* (No 33) in this above edition was relegated to appendix, and there too, only the narrative portion was retained and details of Brahmanic lore known to that age were altogether dropped Recently a new edition of the full text of *Śārdūlakarṇāvadāna,* based on materials available in Calcutta and Paris Mss and Chinese and Tibetan translations has come out from the Viśvabhārati by Sujitkumar Mukhopadhyaya (M in marginal references for this avadana) The present edition of the *Divyāvadāna* incorporates this *Śārdūlakarṇāvadāna* in full The material available in the full text of this avadāna is very interesting in the light of similar material contained in the recent publication, the *Aṅgavijjā* (Vol I of the Prakrit Society of India, Banaras, 1957), on problems concerning comparative study of ancient Indian culture It will thus be seen that the present edition of *Divyāvadāna* contains the *entire* text, made available for the first time in Devanāgarī script, and I feel confident that the work may now be studied by scholars with ease It must be stated that I have not used any fresh Ms material as no such material has come to light, and still I feel that the present edition makes a considerable advance over the previous edition I have added a number of useful features such as the index of verses (not supplied in Cowell's edition) and a glossary of words mostly selected from older

edition, references to avadānas in other collections like *Avadāna-Śataka, Avadāna-Kalpalatā, Vinaya-Vastu* of Sarvāstivāda school as preserved in the Gilgit Mss. Vol III, parts i-iii. With all these improvements in the present edition, the world of scholars still owes a deep debt of gratitude to the pioneering work of Cowell and Neil and to Professor Sujitkumar Mukhopadhyaya of Viśva-Bhāratī. Although I have corrected a number of mistakes which were clearly due to misreading of Mss. and scribal errors and also due to diacritical marks, it is just likely that I also might have made a few new mistakes due to slips of types which seem to be inevitable in three-lined Devanāgarī typography.

(2) Mss. used by Cowell and Neil

The first edition of the *Divyāvadāna* was based on three Mss. A, B, C from Cambridge University Library and one D from Asiatic Society of Paris. The editors also consulted two more Mss, E, and F from Bibliothéque National, Paris, and occasionally used the St. Petersburg Ms. All the above Mss. except F were modern copies made from one original. Bendall reports of one more Ms. which he found in Nepal during his visit, and which according to him, belonged to 17th century. The Mss. authorities thus go back to only one source, and hence variants recorded by the editors are simply results of the greater or less care on the part of respective scribes. It is, however, possible to correct the text by comparison with other narratives, now available, but where such sources fail to give any help, we have to retain the text as Mss. give it.

The *Divyāvadāna*, according to Cowell, is written generally in fairly correct Sanskrit, barring of course the special features in vocabulary, grammar and technical words, which are commonly shared by Buddhist works of the period. But we must make a special mention of the language and style of the *Candraprabhāvadāna* (No. 22) and of the *Maitrakanyakāvadāna* (No. 38), particularly the latter, which are written in perfect classical style. In my view, there are strong reasons to hold that No. 38 is most probably written by Ārya Śūra, the author of the *Jātakamālā* (Volume No. 21 in the present Series, now nearly ready for publication) as the comparison of the style, method and manner of treating the narrative of this avadāna and of the *Jātakamālā* clearly shows.

(3) TITLE OF THE WORK

The title *Divyāvadāna* given to this work is found in only two out of six Mss., viz., D and E, which invariably read इति श्रीदिव्यावदाने at the end of an avadāna. It is also found in Ms F. Burnouf invariably used this title, and so Cowell and Neil retained it. Further, in one of the Mss of the *Vicitrakusāvadāna* in the Cambridge University Library, the colophon reads इति श्रीदिव्यावदानोद्धृत अष्टमीव्रतमाहात्म्यकुशावदानं समाप्तम्. But this Kusāvadāna is not found in the present collection. The name *Divyāvadāna*, however, is current in Nepal, and it may be that we have here an incomplete collection of avadānas going under that name. There is another reason for this assumption. We know from Speyer's introduction to his *Avadāna-Śataka* that there are many other collections of avadānas such as *Aśokāvadāna mālā* and *Vicitrakarṇikāvadāna-mālā*. Of these two collections, the latter contains 32 avadānas. Now, out of these 32 avadānas some 9 were chosen by a Newari writer from Nepal for rendering them into Newari language. This rendering in Newari is edited and translated into English by Hans Jörgensen and published as Vol No XXXI of the Oriental Translation Fund, New Series, Royal Asiatic Society, London (1931). The title chosen for this work by Jörgensen is विचित्रकर्णिकावदानोद्धृत as only 9 out of 32 are found rendered in Newari. There is thus a good reason to believe that the *Divyāvadāna* in the present collection also might be incomplete, and that there may be still a few more avadānas that have not reached the hands of scholars. Further, many of the avadānas included here are found translated in Tibetan as independent works, and no translation bearing the title *Divyāvadāna* is found there (see Tohoku Catalogue), whereas several stray avadānas are found translated, e.g., No 14 (Tohoku No 345) No 22 (Tohoku No 348) and No 20 (Tohoku No 350). Further, the present collection seems to be after all a compilation differing in age as well as in authorship as has been pointed out above, as some avadānas are written in pure Buddhist Sanskrit on the model of *Mahayānasūtras* in pre-Gupta style, some in semi-classical style, and some particularly Nos 22 and 38 in purely classical style.

(4) THE CONTENTS AND DATE OF THE WORK

The number of sections or chapters in the *Divyāvadāna* in the edition of Cowell and Neil is 38. I have retained the same number of sections in the present edition. This does not mean

that the collection contains 38 avadānas describing noble deeds of as many persons. Far from it. Of these 38 sections, Nos. 12 and 34 are remnants of old Sūtras belonging to the Mahāyāna sect, the former describing miraculous powers of Buddha exhibited at Śrāvastī, and the latter his discourse on gifts. The titles of both these works contains the word Sūtra; Nos. 9 and 10 relate to one and the same story, viz., that of Meṇḍhaka; Nos. 23, 24 and 25 to Saṃgharakṣita; Nos. 26, 27, 28 and 29 deal with stories connected with the life of king Aśoka. On the other hand, No. 6 may be split up into two avadānas, that of Indra and Toyikāmaha, and No. 26, that of Upgupta and Aśoka. The remaining avadānas may be regarded as avadānas relating to the life of a single individual, past, present and future.

The literary qualities of these avadānas vary considerably, and contain elements of old tales in Purāṇa style, tales from the sacred literature, tales modelled on classical style with considerable dramatic element as in No. 26, tales in semi-classical style as in No. 22, and tales in purely classical style as in No. 38. Cowell and Neil in their introduction (p. viii) say: "Many of our legends belong to the *Vinaya Piṭaka* as they continually bring in some reference to a point of discipline. They are not direct translations of any Pali original, but seem to come from an independent source. They are isolated fragments which alone survive from what once was a large literature". We may note further that there is no frequent mention of Avalokiteśvara or Mañjuśrī or of Vidyās and Dhāraṇīs except a Ṣaḍakṣarī Vidyā in No. 33. All this points to the fact that they belong to a period of transition from Hīnayāna to Mahāyāna. It is now proved beyond doubt that the *Divyāvadāna* is a work belonging to the Sarvāstivāda School (see Dr. A. C. Banarjee: *Sarvāstivāda Literature*).

Winternitz holds the view that various parts of the work belong to different periods; that there are some passages which must certainly have been written prior to 3rd century A. D. The compiler of *Divyāvadāna* has made use of *Vinaya Vastu* of Mūlasarvāstivādins and of Kumaralāta's *Kalpanāmaṇḍitikā*. It is now proved beyond doubt that many of the avadānas included in this work are also found in the *Vinaya Vastu* as preserved in the Gilgit Mss, in full or in parts. For instance, the Māndhātāvadāna, No. 17, is taken partly from *Vinaya Vastu* (pp. 92-98) and

partly from Madhyamāgama as the remark विस्तरेण मान्धातृसूत्र मध्यमागमे राजसयुक्तकनिपाते (P 93) clearly proves There are many avadanas such as Sudhana (No 30) and Stutibrahmana (No 5) which are found almost word for word in the *Vinaya Vastu* As this work is preserved in fragments, it is not possible for us to discuss the question further However, the collection as a whole, could not have been in existence earlier than the 4th century A D, for not only are Asoka's successors, the kings of the Sunga dynasty down to Pusyamitra (circa 178 B C) are mentioned in the work, but the Dināra occurs several times We know that Kumāralāta, the author of *Kalpanāmanditikā*, lived considerable time after Kaniska, and so there must be a further lapse of time after Kumāralāta for the compiler of the *Divyāvadāna* to make extensive use of his work. All these facts collectively bring us nearer to about 350 A D It is valuable to know, however, that precisely one of the most interesting legends in the *Divyāvadāna*, No 33, at least in an abridged form, was translated into Chinese in 265 A D It is, therefore, safe to hold that the *Divyavadāna*, in its present form, came into existence between 200 and 350 A D

(5) THE SOURCES OF DIVYAVADĀNA

The sacred literature in Sanskrit of the Buddhists corresponding to Tripitaka in Pali, is, unlike Pali tradition which has 9 constituents, analysed into 12 constituent parts

सूत्र गेय व्याकरण गाथोदानावदानकम् ।
इतिवृत्तक निदान वैपुल्य च सजातकम् ।
उपदेशाद्भुतौ धर्मौ द्वादशाङ्गमिद वच ॥

(Haribhadra's *Āloka*, Baroda Edn p 35)

These twelve parts constituted the teaching of Buddha, *avadāna* being the sixth part Cowell and Neil held the view that *avadana* forms part of Vinaya Levi, on the strength of some fragments of Samgharaksitāvadāna (Nos 23, 25) found in Eastern Turkestan, surmised that it formed part of Vinaya of the Mūlasarvāstivadins The discovery and publication of the *Vinaya-Vastu*, still incomplete and in fragments, of the Mulasaravāstivādins) Gilgit Mss Vol III, edited by Dr Nalinākṣa Dutt) sets the entire question at rest, and the conclusion to be drawn from its study is that the *avadāna* is an important constituent part of the twelve-fold teaching of the Buddha, whether it is Vinaya or Sūtra Naturally, some stories will be found embodied in the

Vinaya and some in the Sūtra. I refer particularly to the story of Māndhātā (No. 17 in the present collection) which is narrated in the *Vinaya Vastu* in brief, but the reader there is referred to Madhyamāgama: विस्तरेण मान्धातृसूत्रं मध्यमागमे राजसंयुक्तकनिपाते. (See Gilgit Mss., Vol. III, part 1, p. 93). Similarly the story of Mahāsudarśana (Not in DA) is referred to *Dīrghāgama:* विस्तरेण महासुदर्शनसूत्रं दीर्घागमे षट्सूत्रिकनिपाते (p. 97) and so on. It is not, therefore, right to say that *avadāna* is exclusively a part of Vinaya. It is one of the constituent parts of Buddha's teaching. The sources of the *Divyāvadāna* therefore must be traced to the sacred literature of the Buddhists in Sanskrit in general, and not exclusively to Vinaya. Kumaralāta also must have based his work, *Kalpanāmaṇḍitikā*, on similar sources. I have already stated above that the *Maitrakanyakāvadāna* is most likely from the pen of Ārya Śūra, the author of *Jātakamālā* and other works.

The *Divyāvadāna*, thus, is one of the earliest collections of Avadānas in Buddhist Sanskrit Literature. Perhaps *Avadāna-Śataka* may be slightly earlier than this work. These avadānas were scattered over the sacred books of Buddhists, such as Vinaya, Dīrghāgama, Madhyamāgama, Saṃyuktāgama etc., and seem to have been extracted from these works and put together for ease and convenience of instruction to young monks. There are a number of special features peculiar to this avadāna literature. One of them is a set of stereotyped passages which I have put together in Appendix II to the *Avadāna-Śataka* (No, 19 in the present Series). These passages occur in full in every avadāna in that work, but in the *Divyāvadāna* they recur, sometimes in full, sometimes expanded, and sometimes abridged with यावत्. It may be noted that such stereotyped passages do not figure at all in Nos. 22 and 38.

Poona 2
1st October 1958

P. L. VAIDYA

प्रस्तावना

१. प्रस्तुत संस्करण

दिव्यावदान का प्रस्तुत सस्करण केम्ब्रिज युनिव्हर्सिटी प्रेस द्वारा सन १८८६ मे प्रकाशित ई बी कौवेल तथा आर् ए नील द्वारा रोमन लिपि मे सपादित सस्करण (हाशियेमे 'C' से निर्दिष्ट) का देवनागरी लिपि मे प्राय पुनर्मुद्रण ही है । उक्त सपादकद्वय ने वह सस्करण ऐसे समय प्रकाशित किया, जब कि बौद्ध साहित्य का अध्ययन अपनी बाल्यावस्था मे था। उस समय पर्याप्त सामग्री के अभाव मे बौद्ध ग्रथो की भाषा का अध्ययन तथा उसकी विशेषताओ का शास्त्रशुद्ध विवेचन असभवसा था । अपने **अवदानशतक** (प्रस्तुत ग्रथमाला" क्रमाङ्क १९, जो प्रकाशित हो चुका है) की प्रस्तावना मे प्रो० जे० एस्० स्पेयर ने इस तथ्य का खास निर्देश किया है। आप कहते है—**'दिव्यावदान** के सपादको की अपेक्षा सपादनकार्य के विषय मे मै अपनेको अधिक भाग्यवान् समझता हूँ'। उन दिनो प्रचलित रोमन लिप्यन्तर की पद्धति आज विद्यमान नहीं है। ā ī ū s s जैसे आघात-युक्त अक्षरो के प्रयोग मे जो त्रुटियाँ दिखाई देती है, ये मुख्यतया **दिव्यावदान** के मूल ग्रथान्तर्गत अनेक अपपाठो के परिणाम है। अत नये विशुद्ध सस्करण की आवश्यकता तीव्र रूप से महसूस हो रही थी । उपर्युक्त सस्करण मे **शार्दूलकर्णावदान** परिशिष्ट मे रखा गया है, और वहाँ भी उसका केवल कथात्मक अश ही लिया गया है, तथा उस युगमे ज्ञात ब्राह्मणीय विद्या के ब्योरेवार वर्णन को बिलकुल हटा दिया गया है। **शार्दूलकर्णावदान** के पूर्ण पाठ का नया सस्करण (हाशियेमें 'M' से निर्दिष्ट) हाल ही मे **विश्वभारती** से प्रो० सुजितकुमार मुखोपाध्याय के सपादकत्व में कलकत्ता पेरिस पाडुलिपियो तथा तिब्बती चीनी अनुवादो मे उपलब्ध सामग्री के आधार पर प्रकाशित किया गया है। **दिव्यावदान** के प्रस्तुत सस्करण मे **शार्दूलकर्णावदान** पूर्णतया समाविष्ट किया गया है। इस अवदान के पूर्ण पाठ मे प्राप्त सामग्री की **अंगविज्जा** के हाल मे निकले सस्करण मे उपलब्ध सदृश सामग्री से तुलना करने पर जान पड़ता है कि उक्त सामग्री प्राचीन भारतीय सस्कृति के तुलनात्मक अध्ययन-विषयक प्रश्नो के सुलझाने में अतीव सहायक सिद्ध होगी। दिव्यावदान के इस सस्करण मे सपूर्ण मूल ग्रथ की सहिता समाविष्ट की गयी है, और वह प्रथम बार ही देवनागरी लिपि मे उपलब्ध की गयी है। मेरा विश्वास है कि अब इस ग्रन्थ का अध्ययन विद्वान् अध्येताओ के लिये सुलभ होगा। यह तो कहना ही पडेगा कि मैंने यहा किसी नयी हस्तलिखित सामग्री का उपयोग नहीं किया है, क्यो कि ऐसी नयी सामग्री प्रकाश मे नही आयी है। तो भी मे कह सकता हूँ कि पूर्व

संस्करण की तुलना में प्रस्तुत संस्करण पर्याप्त प्रगति कर चुका है। कई उपयुक्त अंश मैंने जोड़ दिये हैं, उदाहरण के लिये देखिये:—

१) श्लोकानुक्रमणिका (यह कौवेल संस्करणमें नहीं);

२) शब्दार्थ कोश; (पूर्वसंस्करण तथा एजर्टन के कोश से संक्षिप्त रूपमें संस्कृत)

३) नामानुक्रमणिका (पूर्वसंस्करण से चुन कर);

४) अवदानों के निर्देश जो **अवदानशतक, अवदानकल्पलता,** सर्वास्तिवाद पंथ की **विनयवस्तु** (गिलजित पाण्डुलिपियों के तृतीय विभाग, परिच्छेद १—३ में सुरक्षित) आदि अन्य संकलनों में मिलते हैं।

इस संस्करण में इन नयी बातों के रहते हुए भी, कौवेल—नील तथा प्रो० सुजित-कुमार मुखोपाध्याय के प्रारंभिक कार्य का ऋण पंडित जगत् को मानना ही पड़ेगा। यद्यपि पांडुलिपियों के अपपाठों, लेखन की अशुद्धियों, तथा अक्षरचिह्नों की गलतियों के कारण घुसी हुई अनेकों त्रुटियों का संशोधन मैंने किया है, तो भी संभव है कि मुद्राओं के फिसल पड़ने से कुछ नयी अशुद्धियाँ घुस गयी हों। यह तो आश्चर्य की बात नहीं, क्यों कि त्रिपंक्तिक देवनागरी छपाई में ऐसी त्रुटियाँ अपरिहार्य सी रहती हैं।

२. कौवेल तथा नील द्वारा प्रयुक्त पांडुलिपियाँ :—

दिव्यावदान का प्रथम संस्करण निम्नलिखित पाण्डुलिपियों पर आधारित है:— केंब्रिज विद्यापीठ ग्रन्थालय की तीन पांडुलिपियों A, B, और C, तथा पैरिस एशियाटिक सोसायटी की पांडुलिपि D। पैरिस बिब्लिओथेक नैशनाल की दो पांडुलिपियाँ E और F भी संपादकों ने देखी थीं, तथा बीच बीच में सेंटपीटर्सबुर्ग पांडुलिपि भी। ऊपर की पांडुलिपियाँ में से केवल F को छोड शेष सब पांडुलिपियाँ एक ही मूल की इधर बनी हुई प्रतिलिपियाँ मात्र हैं। श्री. बेंडाल और एक पांडुलिपि के बारे में कहते हैं, जो उन्हें नेपाल में मिली। उनकी राय में यह लिपि सत्रहवीं शताब्दी में लिखी होगी। ये सब आधारभूत पांडुलिपियाँ केवल एक ही मूल की तरफ निर्देश करती हैं, और संपादकों द्वारा उल्लिखित पाठभेद केवल लेखककी सावधानी या असावधानी का फल मात्र है। तथापि अब जो अन्य कथाएँ उपलब्ध हुई हैं उनसे तुलना करके पाठसंशोधन किया जा सकता है। पर जहाँ ऐसी सहायता की संभावना नहीं है, वहाँ पांडुलिपियों के पाठ ही स्वीकार करने पड़ते हैं।

कौवेल की सम्मति में **दिव्यावदान** विशुद्धप्राय संस्कृत में लिखा है, तो भी शब्दावली, व्याकरण तथा पारिभाषिक संज्ञाओं की विशेषताएँ जो कि उस समय के बौद्ध ग्रंथों में प्रायः पायी जाती हैं, उस भाषा में मिलती हैं। परंतु **चंद्रप्रभावदान** (क्र० २२) तथा विशेषरूप से **मैत्रकन्यकावदान** (क्र० ३८) की भाषा तथा शैली

का अलग निर्देश अवश्य करना चाहिये। ये दो विभाग प्राय उच्च (पाणिनीय) सस्कृत शैली मे लिखे गये है। क्र० ३८ के बारे मे मेरी सम्मति यह है कि वह **जातकमाला** (प्रकृत ग्रन्थमाला का क्र० २१ जो प्रकाशन के पथ पर है) के लेखक आर्यशूर द्वारा लिखा गया होगा। **जातकमाला** तथा इस अवदान की भाषा, शैली, कथनपद्धति की तुलना करने पर ही मै इस निष्कर्ष पर पहुँच चुका हूँ।

३. ग्रंथ का नामकरण :–

इस ग्रथ का शीर्षक **दिव्यावदान** छ पाडुलिपियो मे से केवल दो–D तथा E–ही मे मिलता है। उनमे हर अवदान के अन्त मे **'इति श्रीदिव्यावदाने'** ये शब्द पाये जाते है। F पाडुलिपि मे भी वह पाया जाता है। बर्नूफ ने इस शीर्षक का प्रयोग अविचलभाव से किया है। कौवेल और नील ने उसी को स्वीकृत किया है। इसके अलावा केब्रिज विद्यापीठ ग्रन्थालय मे **वीरकुशावदान** की जो पाडुलिपियॉ है उनमे से एक के अतिम सकल्प मे ये शब्द मिलते है–"इति श्रीदिव्यावदानोद्धृत अष्टमीव्रतमाहात्म्यकुशावदान समाप्तम्"। लेकिन यह **कुशावदान** प्रस्तुत सस्करण के सग्रह मे अप्राप्य है। परन्तु नेपाल मे यह **दिव्यावदान** नाम प्रचलित है। अत यह हो सकता है कि **दिव्यावदान** के नाम पर स्थित अवदानो का यह अधूरा ही सग्रह हो। मेरी इस धारणा का और एक कारण है। अपने **अवदानशतक** की प्रस्तावना मे स्पेयर लिखते है कि **अशोकावदानमाला, विचित्रकर्णिकावदानमाला** जैसे और भी कई अवदान-सग्रह है। विचित्रकणिकावदानमाला के बत्तीस अवदानो मे से केवल नौ ही नेपाल के एक नेवारी लेखक ने नेवारी भाषा मे अनुवाद करने के हेतु चुन लिये है। यह अनुवाद हॅन्स योर्गेनसेन ने अंग्रेजी अनुवाद के साथ सपादित किया है। इसका प्रकाशन लदन की रायल एशियाटिक सोसायटी द्वारा पौर्वात्य अनुवाद निधि की नयी ग्रथमाला मे क्र ३१ वे पुष्प के रूप मे सन १९३१ मे किया गया है। चूँकि बत्तीस में से केवल नौ ही अवदान इसमे सगृहीत है, योर्गेनसेन ने इसके लिए जो शीर्षक चुना है वह है–**विचित्रकर्णिकावदानोद्धृत**। इस प्रकार यह मानने के लिए सबल कारण है कि **दिव्यावदान** का यह सग्रह भी अधूरा ही हो, और इस सग्रह के और भी अवदान हो, जो सभवत आज तक विद्वानो की पहुँच मे नहीं आये हो। इसके अतिरिक्त इस सग्रह मे सकलित अवदानो मे से कइयो का अनुवाद तिब्बती भाषा मे स्वतत्र ग्रथ रूप मे मिलता है। तिब्बती अनुवादो मे **दिव्यावदान** नाम का ग्रथ ही नहीं है। (देखिये 'टोहोकू सूची')। कई फुटकर अवदानो का अनुवाद भी मिलता है, जैसे–क्र० १४ (टो० क्र० ३४५), क्र० २२ (टो० क्र० ३४८), क्र० २० (टो० क्र० ३५०)। और भी एक बात यह है कि यह प्रस्तुत सग्रह ऐसा सकलन है जिसमे समय समय पर भिन्न भिन्न लेखको द्वारा लिखित लेख सगृहीत है।

यह बात पहले भी कही जा चुकी है, और शैली के आन्तरिक साक्ष्य से भी यह बात स्पष्ट है, क्यों कि कई अवदान गुप्तपूर्वकाल की खास बौद्ध संस्कृत शैली में महायान सूत्रों के आदर्श पर लिखे गये हैं; कई अवदान अर्धपाणिनीय संस्कृत शैली में तथा कई–क्र० २२ और क्र० ३८ शुद्ध पाणिनीय संस्कृत शैली में।

४. विषय तथा कालनिर्णय :–

कौवेल–नील प्रणीत **दिव्यावदान** में कुल ३८ प्रकरण हैं। प्रस्तुत संस्करण में मैंने उतने ही रखे हैं। इसका आशय यह नहीं कि इन ३८ प्रकरणों में उतने ही महापुरुषों के उदार चरित वर्णित हैं। वैसा तो बिलकुल नहीं है। इन ३८ विभागों में से क्र० १२ और क्र० ३४ महायानपंथ के पुराने सूत्रों के अवशेष हैं। क्र० १२ में श्रावस्ती में प्रदर्शित बुद्ध की अद्भुत विभूतियाँ तथा क्र० ३४ में दान की महत्ता पर बुद्ध के उपदेश पाये जाते हैं। इन दोनों के शीर्षक में 'सूत्र' शब्द भी मिलता है। क्र० ९ और क्र० १० **मेंढक** की एक ही कथा से संबद्ध हैं। क्र० २३, २४ तथा २५ **संघरक्षित** से संबन्ध रखते हैं। क्र० २६, २७, २८ और २९ राजा अशोक की जीवनी का वर्णन करते हैं। क्र० ६ दो अवदानों में विभाजित हो सकता है–एक इन्द्र-विषयक और दूसरा तोयिकामह-विषयक। क्र० २६ के भी दो अवदान बन सकते हैं–एक उपगुप्त-विषयक तथा दूसरा अशोक-विषयक। शेष अवदानों में से प्रत्येक में प्रायः एक ही व्यक्ति के वर्तमान, अतीत, और आगामी जीवन का वर्णन मिलता है।

ये अवदान साहित्यिक गुणों में एक दूसरे से बहुत भिन्न हैं। पौराणिक शैली में रचित कहानियाँ, धर्मग्रंथों से उद्धृत कथाएँ, पाणिनीय संस्कृत शैली के आदर्श पर लिखित नाट्यगुणपरिप्लुत क्र० २६ जैसी कथाएँ, अर्ध-पाणिनीय संस्कृत शैली में रचित क्र० २२ जैसी कहानियाँ, और शुद्ध पाणिनीय शैली में लिखित क्र० ३८ जैसी कथाएँ इन अवदानों में अंतर्भुक्त हैं। कौवेल और नील अपनी प्रस्तावना (पृ० viii) में लिखते हैं–"इन कहानियों में से बहुतसी कहानियाँ **विनय-पिटक** में से ली गयी हैं। वे बार बार अनुशासन की किसी बात का निर्देश करती हैं, जिससे यह निष्कर्ष सहज ही में निकल आता है। पाली भाषा में लिखित किसी मूल ग्रंथ के ये सीधे अनुवाद नहीं हैं, बल्कि उनका संभवतः कोई स्वतंत्र उद्गम होगा। एक समय जो एक विस्तृत साहित्य था उसके ये बिखरे हुए अंश हैं, जो ही केवल आज जीवित हैं।" हम इस बात की तरफ भी ध्यान दिलाते हैं कि अवलोकितेश्वर या मञ्जुश्री, या विद्याओं और धारणियों का उल्लेख बार बार नहीं मिलता। सिर्फ क्र० ३३ में 'षडक्षरी विद्या' का उल्लेख है। इन सब बातों से स्पष्ट है कि इनकी निर्मिति हीनयान से महायान तक के संक्रमणकाल में हुई है। संशयातीत रूपसे अब यह सिद्ध किया जा चुका है कि **दिव्यावदान** सर्वास्तिवादपंथ का ग्रंथ है (देखिये–डॉ. ए. सी बानर्जीः सर्वास्तिवाद साहित्य)।

विटरनिट्झ मानते है कि इस ग्रथ के भिन्न भिन्न अग भिन्न भिन्न समय मे रचित है। उसके कई अश खिस्तोत्तर तृतीय शताब्दी के पूर्व लिखे गये है यह निश्चित रूप से कहा जा सकता है । **दिव्यावदान** के सकलयिता ने मूलसर्वास्तिवादियो की **विनय-वस्तु** तथा कुमारलात की **कल्पनामंडितिका** का पर्याप्त उपयोग किया है। यह भी सिद्ध किया जा चुका है कि गिलजित पाडुलिपियो मे अवस्थित **विनय-वस्तु** मे इस ग्रथ के अनेक अवदान पूर्णत या अशत मिलते है। उदाहरण के लिए लीजिये—**मांधातावदान** (क्र० १७) अशत **विनय-वस्तु** (पृ० ९२–९८) से तथा अशत **मध्यमागम** से लिया गया हे, जेमा कि निम्न उद्धरण से स्पष्ट है—'विस्तरेण मान्धातृ-सूत्र मध्यमागमे राजसयुक्तकनिपाते' (पृ० ९३), **सुधनकुमार** (क्र० ३१), **स्तुति-ब्राह्मण** (क्र० ५) जैसे अनेक अवदान **विनय-वस्तुसे** लगभग अक्षरश उद्धृत है। यह ग्रथ (**विनय-वस्तु**) आशिक रूपसे ही उपलब्ध है, इस लिए इससे अधिक चर्चा इस विषय की सभव नहीं । तथापि यह सपूर्ण सग्रह चौथी शताब्दी से बहुत पहले विद्यमान रहने की सभावना नही दिखाई देती। कारण यह है कि अशोक के उत्तराधिकारी ही नहीं, शुगवश के पुष्यमित्र तक के राजा (ई० पू० लगभग १७८) इस ग्रथ मे उल्लिखित हे। दीनार का निर्देश भी बार बार पाया जाता है । अत मे यह भी देखना होगा कि कनिष्क के बहुत समय बाद पैदा हुए कुमारलात के पश्चात् आवश्यक कालावधि बीत जानी ही चाहिये ताकि उसकी **कल्पनामडितिका** से सग्रहकर्ता को बहुतसे उद्धरण लेना सभव हो। ये सब बाते हमे लगभग ३५० तक पहुंचा देती है । दूसरी ओर से महत्त्व का सबूत यह है कि दिव्यावदान की जनकथाओ मे सब से दिलचस्प कथा (क्र० ३३)—सक्षिप्त रूप मे ही क्यो न हो—सन २६५ मे चीनी भाषा मे अनूदित मिलती है। इस लिए बेखटके माना जा सकता हे कि इस ग्रथ का प्रस्तुत रूप मे सचयन खिस्तोत्तर २०० और ३५० के बीच मे पूरा हुआ होगा।

५. दिव्यावदान के उद्गमः—

बौद्धो के सस्कृत-निबद्ध धर्मग्रथ, जो पाली-भाषा-निबद्ध **त्रिपिटक** के समकक्ष है, बारह विभागो मे विभाजित है, जहां पाली धर्मग्रथ केवल नो अगो मे ही विभक्त मिलते है -

सूत्र गेय व्याकरण गाथोदानावदानकम् ।
इतिवृत्तक निदान वैपुल्य च सजातकम् ।
उपदेशाद्भुना धर्मौ द्वादशाङ्गमिद वच ॥

(हरिभद्र—**आलोक**, बडौदा सस्करण पृ० ३५)

इन द्वादश अंगों में बुद्ध के धर्मोपदेश निहित हैं, जिनमें **अवदान** छठा अंग है। कौवेल तथा नील की मान्यता है कि अवदान **विनय** का अंश है। पूर्व तुर्किस्तान में प्राप्त संघरक्षितावदान (क्र० २३–२५) के कई अंशों के बल पर लेव्ही अंदाजा लगाते हैं कि अवदान मूलसर्वास्तिवादियों के **विनय** का अंश है। मूलसर्वास्तिवादियों की **विनय-वस्तु** की उपलब्धि तथा प्रकाशन (गिलजित पांडु लिपियाँ, खंड ३– डॉ. नलिनाक्ष दत्त द्वारा संपादित) से, यद्यपि वह ग्रंथ अधूरे रूप में और बिखरी हुई अवस्था में प्राप्त हुआ है तो भी, ऊपर के सब तर्कवितर्क अब शांत हो गये हैं। उसके अध्ययन से यह निष्कर्ष निकाला जा सकता है कि बुद्ध के द्वादशविध उपदेशों का अवदान एक महत्त्वपूर्ण घटकावयव है, चाहे वह 'विनय'से लिया गया हो या 'सूत्र' से। स्वभावतः कई कथाएँ 'विनय' के अंगभूत हैं, तो कई 'सूत्र' के । इस सिलसिले में **मान्धाता** (क्र० १७) का निर्देश विशेष रूप में मुझे उचित लगता है, जो विनय-वस्तु में संक्षेप में कहा गया है। किन्तु वहाँ पाठक संकेत पाता है **मध्यमागम** का– विस्तरेण मान्धातृसूत्रं मध्यमागमे राजसंयुक्तकनिपाते (देखिये–गिलजित पांडुलिपियाँ, खंड–३, विभाग–१, पृ० ९३)। इसी प्रकार महासुदर्शन की कथा (दिव्यावदान में अनुपलब्ध) दीर्घागम से संबद्ध बतायी गयी है–विस्तरेण महासुदर्शनसूत्रं दीर्घागमे षट्सूत्रिकनिपाते (पृ० ९७) आदि आदि। अतः यह कहना ठीक नहीं कि अवदान केवल **विनय** का ही अंश है। बुद्ध के धर्मोपदेश का वह घटकावयव है। इस लिये **दिव्यावदान** के उद्गमों के लिये संस्कृत में रचित बौद्ध साहित्य में सामान्यतया खोज करनी पड़ेगी, न कि केवल **विनय** में। कुमारलात ने भी अपनी कल्पनामंडितिका ऐसे ही मूलाधारों से रची होगी। मैं ऊपर कह चुका हूँ कि मैत्रकन्यकावदान संभवतः जातकमाला आदि ग्रंथों के रचयिता आर्यशूर का लिखा हुआ होगा।

बौद्ध संस्कृत साहित्य में दिव्यावदान सर्वप्रथम अवदानसंकलनों में से एक है। शायद अवदानशतक इससे कुछ समय पूर्व संकलित रहा होगा। ये अवदान बौद्धों के धर्मग्रंथों–विनय, दीर्घागम, मध्यमागम, संयुक्तागम आदि–में इधर उधर बिखरे हुए थे। उन्हें उन ग्रंथों से निकाल कर संकलित किया गया होगा ताकि युवा भिक्षुगण उनसे आसानीसे लाभ उठा सकें। अवदानसाहित्य की कई अपनी विशेषताएँ हैं। उनमें से एक हैं वे एकरस, एकस्वर उद्धरण, जिन्हें मैंने अवदानशतक (माला क्र० १९) के परिशिष्ट में इकट्ठा किया है। उस ग्रंथ के हर अवदान में ये उद्धरण अपने पूर्ण स्वरूप में मिलते हैं, परंतु **दिव्यावदान** में वे कभी पूर्ण रूप में, कभी विस्तार के साथ, कभी संक्षिप्त रूप में '····यावत्' के साथ आते हैं। क्र० २२ तथा क्र० ३८ में ये एकस्वर उद्धरण नहीं मिलते, यह ध्यान देने की बात है।

पुणें–२
२१ अक्तूबर, १९५८

प. ल. वैद्य

ABBREVIATIONS

AK (अ० क०)—*Avadānakalpalatā* of Ksemendra, Bibliotheca Indica edition, our edition in BST Nos 22-23

AŚ (अ० श०)—*Avadāna Śataka* by J S Speyer, Bibliotheca Buddhica edition, our edition in BST No 19

Asta (अष्ट०)—*Astasāhasrikā* Prajñāpāramitā, ed by Rajendralal Mitra

BC—*Buddhacarita* of Asvaghosa, edns by Cowell and Johnstone

BCA—*Bodhicaryāvatāra* of Śāntideva, with *Pañjikā* of Prajnakaramati, ed by Poussin, bare text in Zapiski

BCP—*Bodhicaryāvatārapañjikā* of Prajnākaramati, ed by Poussin

CP—*Cariyāpitaka*, PTS edition, also by B C Low

CS—*Catuhstava* of Nāgārjuna (I *Nirupama*, II *Lokātīta*, III *Acintya*, and IV *Paramārtha*)

DA (दिव्या०) *Divyāvadāna*, our edition in BST No 20, also Cowell and Neil's edition

DBh (द० भू०)—*Dasabhūmikasūtra* ed by Rahder

GM—*Gilgit Mss* ed by N Dutt

GV (गण्ड०)—*Gandavyūhasūtra*, ed by Suzuki and Idzumi Kyoto, Japan, 1949

J (जा०)—*Jātaka*, ed by Fausbol

JM (जा० मा०) *Jātakamālā* of Ārya Śūra, ed by H Kern, HOS our edition in BST No 21

KV (कारण्ड)—*Kārandavyūha*, BTS edition

LA (लङ्का०)—*Lankāvatārasūtra*, ed by B Nanjio Kyoto, Japan, 1923, reprint 1956

LV (ललित०)—*Lalita Vistara*, our edition in BST No 1

MŚ (म० शा०)—*Madhyamakaśāstra* of Nāgārjuna, our edition in BST No 10

MV (म० वृ०)—*Madhyamakavrtti* called *Prasannapadā* of Candrakīrti, our edition in BST No 10

MVastu (म० व०)—*Mahāvastu*, ed by E Senart

MVy (म० व्यु०)—*Mahāvyutpatti* ed by I P Minaveff, Bibliotheca Buddhica

RP (राष्ट्र०)—*Rāstrapālaparipṛcchā*, ed by L Feer, Bibliotheca Buddhica

ŚS (शिक्षा०)—*Śikṣāsamuccaya* of Śāntideva, ed by Bendall in Bibliotheca Buddhica, our edition in BST No 11

SA (सूत्रा०)—*Sūtrālamkāra* of Asanga, ed by S Levi

SN—*Saundarananda* of Asvaghosa, edns by H P Shastri and Johnstone

SR (समाधि०)—*Samādhirājasūtra* ed by N Dutt, in GM, our edition in BST No 2

SDP (सद्धर्म०)—*Saddharmapuṇḍarīkasūtra*, ed by N Dutt, also by Kern and Nanjio

SP (सुवर्ण०)—*Suvarṇaprabhāsasūtra*, ed by B Nanjio and H Idzumi, Kyoto, Japan, 1931, also by Nobel

SV (सुखा०)—*Sukhāvatīvyūha* ed by Max Muller

T—Tibetan translation

T—(followed by number)—Tohaku Catalogue

TG (तथा०)—*Tathāgataguhyasūtra* or *Guhyasamāja*, GOS edn

TS (तत्त्वस०)—*Tattvasamgraha* of Śāntarakṣita, GOS edition

VCh (वज्र०)—*Vajracchedikā*, ed by Max Muller

(N B—Most of the works mentioned above are planned to be included in the BUDDHIST SANSKRIT TEXTS Series) The list will be found at the end of the volume)

॥ दिव्यावदानम् ॥

ॐ नम श्रीसर्वबुद्धबोधिसत्त्वेभ्य ।

१ कोटिकर्णावदानम् ।

बुद्धो भगवान् श्रावस्त्या विहरति स्म जेतवनेऽनाथपिण्डदस्यारामे । अस्मात् परान्तके वासवग्रामे बलसेनो नाम गृहपति प्रतिवसति आढ्यो महाधनो महाभोगो विस्तीर्णविशालपरिग्रहो वैश्रवणधनप्रतिस्पर्धी । तेन सदृशात् कुलात् कलत्रमानीतम् । स तया सार्धं क्रीडति रमते परिचारयति । सोऽपुत्र पुत्राभिनन्दी शिववरुणकुबेरशक्रब्रह्मादीनायाचते आरामदेवता वनदेवता शृङ्गाटकदेवता बलिप्रतिग्राहिका देवताम् । सहजा सहधार्मिका नित्यानुबद्धामपि देवतामायाचते । अस्ति चैष लोके प्रवादो यदायाचनहेतो पुत्रा जायन्ते दुहितरश्चेति । तच्च नैवम् । यद्येवमभविष्यत्, एकैकस्य पुत्रसहस्रमभविष्यत् तद्यथा राज्ञश्चक्रवर्तिन । अपि तु त्रयाणा स्थानाना समुखीभावात् पुत्रा जायन्ते दुहितरश्च । कतमेषा त्रयाणाम् ? मातापितरौ रक्तौ भवत सनिपतितौ, माता कल्या भवति ऋतुमती, गन्धर्व प्रत्युपस्थितो भवति । एषा त्रयाणा स्थानाना समुखीभावात् पुत्रा जायन्ते दुहितरश्च । स चैवमायाचनपरस्तिष्ठति ॥

अन्यतमश्च सत्त्वश्चरमभविकश्च हितैषी गृहीतमोक्षमार्गान्तोन्मुखो न निर्वाणे बहिर्मुख ससारादनर्थिक सर्वभवगतिच्युपपत्तिपराङ्मुखोऽन्तिमदेहधारी अन्यतमात् सत्त्वनिकायाच्च्युत्वा तस्य प्रजापत्या कुक्षिमवक्रान्त । पञ्चावेणिका धर्मा एकत्ये पण्डितजातीये मातृग्रामे । कतमे पञ्च ? रक्त पुरुष जानाति, विरक्त जानाति । काल जानाति, ऋतु जानाति । गर्भमवक्रान्त जानाति । यस्य सकाशाद् गर्भमवक्रामति त जानाति । दारक जानाति दारिका जानाति । सचेद्दारको भवति, दक्षिण कुक्षि निश्रित्य तिष्ठति । सचेद्दारिका भवति, वाम कुक्षिं निश्रित्य तिष्ठति । सा आत्तमनात्तमना स्वामिन आरोचयति- दिष्ट्या आर्यपुत्र वर्धस्व । आपन्नसत्त्वास्मि सवृत्ता । यथा च मे दक्षिण कुक्षि निश्रित्य तिष्ठति, नियत दारको भविष्यति । सोऽपि आत्तमनात्तमना उदान उदानयति—अप्येवाह चिरकालाभिलषित पुत्रमुख पश्येयम् । जातो मे स्यान्नावजात । कृत्यानि मे कुर्वीत । भृत प्रतिबिभृयात् । दायाद्य प्रतिपद्येत । कुलवशो मे चिरस्थितिको भविष्यति । अस्माक चाप्यतीतकालगतानामल्प वा प्रभूत वा दानानि दत्त्वा पुण्यानि कृत्वा दक्षिणामादेशयिष्यति इद तयोर्यत्रतत्रोपपन्नयोर्गच्छतोरनुगच्छत्विति । आपन्नसत्त्वा च ता विदित्वा उपरिप्रासादतलगतामयन्त्रिता धारयति शीते शीतोपकरणैरुष्ण उष्णोपकरणैर्वैद्यप्रज्ञप्तैराहारैर्नातितिक्तैर्नात्यम्लैर्नातिलवणैर्नातिमधुरैर्नातिकटुकैर्नाति कषायैस्तिक्ताम्ललवणमधुरकटुकषायविवर्जितैराहारै, हारार्धहारविभूषितगात्रीं अप्सरसमिव नन्दनवनविचारिणीं मञ्चान्मञ्च पीठात्पीठम[न]वतरन्तीमुप[मध्']रिमा भूमिम् । न

चास्या अमनोज्ञशब्दश्रवण यावदेव गर्भस्य परिपाकाय। सा अष्टाना वा नवाना वा मासानामत्ययात् प्रसूता। दारको जात। अभिरूपो दर्शनीय प्रासादिको गौर कनकवर्णश्छत्राकारशिरा प्रलम्बबाहुर्विस्तीर्णविशाललल्लाट सगतभ्रूस्तुङ्गनासो रत्नप्रत्युप्तिकया C 3 कर्णिकया आमुक्तयालङ्कृत। बलसेनेन गृहपतिना रत्नपरीक्षका आहूयोक्ता। भवन्त, रत्नाना मूल्य कुरुत इति। न शक्यते रत्नाना मूल्य कर्तुमिति। धर्मता यस्य न शक्यते मूल्य कर्तुं तस्य कोटिमूल्य क्रियते। ते कथयन्ति—गृहपते, अस्य रत्नस्य कोटिमूल्यमिति। तस्य ज्ञातय सगम्य समागम्य त्रीणि सप्तकानि एकविंशतिदिवसानि विस्तरेण जातस्य जातिमह कृत्वा नामधेय व्यवस्थापयन्ति—किं भवतु दारकस्य नामेति। अय दारक कोटिमूल्यया रत्नप्रत्युप्तिकया आमुक्तया जात, श्रवणेषु च नक्षत्रेषु। भवतु दारकस्य श्रोण कोटिकर्ण इति नाम। यस्मिन्नेव दिवसे श्रोण कोटिकर्णो जात, तस्मिन्नेव दिवसे बलसेनस्य गृहपतेर्द्वौ प्रेष्यदारकौ जातौ। तेनैकस्य दासक इति नामधेय व्यवस्थापितम्, अपरस्य पालक इति। श्रोण कोटिकर्णोऽष्टाभ्यो धात्रीभ्योऽनुप्रदत्तो द्वाभ्यामसधात्रीभ्या द्वाभ्या क्रीडनिकाभ्या द्वाभ्या मलधात्रीभ्या द्वाभ्या क्षीरधात्रीभ्याम्। सोऽष्टाभिर्धात्रीभिरुन्नीयते वर्ध्यते क्षीरेण दध्ना नवनीतेन सर्पिषा सर्पिमण्डेनान्यैश्चोत्तप्तोत्तप्तैरुपकरणविशेषै। आशु वर्धते ह्रदस्थमिव पङ्कजम्॥

स यदा महान् सवृत्तस्तदा लिप्या उपन्यस्त, सख्याया गणनाया मुद्रायामुद्धारे न्यासे निक्षेपे वस्तुपरीक्षाया रत्नपरीक्षायाम्। सोऽष्टासु परीक्षासूद्घटको वाचक पण्डित पटुप्रचार सवृत्त। तस्य पित्रा त्रीणि वासगृहाणि मापितानि हैमन्तिक ग्रैष्मिक वार्षिकम्। त्रीणि उद्यानानि मापितानि हैमन्तिक ग्रैष्मिक वार्षिकम्। त्रीणि अन्त पुराणि प्रत्युपस्थापितानि ज्येष्ठक मध्यम कनीयसम्। स उपरिप्रासादतलगतो निष्पुरुषेण तूर्येण क्रीडति C 4 रमते परिचारयति। बलसेनो गृहपतिर्नित्यमेव कृषिकर्मान्ते उद्युक्त। स कोटिकर्णस्त पितर पश्यति नित्य कृषिकर्मान्ते उद्युक्तम्। स कथयति—तात, कस्यार्थे त्व नित्यमेव कृषिकर्मान्ते उद्युक्त? स कथयति—पुत्र, यथा त्वमुपरिप्रासादतलगतो निष्पुरुषेण तूर्येण क्रीडसि रमसि परिचारयसि, यद्यहमपि एवमेव क्रीडेय रमेय परिचारयेयम्, नचिरादेवास्माक भोगास्तनुत्व परिक्षय पर्यादाय गच्छेयु। स सलक्षयति—ममैवार्थे चोदना क्रियते। स कथयति—तात यद्येवम्, गच्छामि, महासमुद्रमवतरामि। पिता कथयति—पुत्र तावन्त मे रत्नजातमस्ति। यदि त्व तिलतण्डुलकोलकुलत्थन्यायेन रत्नानि परिभोक्ष्यसे, तथापि मे रत्नाना परिक्षयो न स्यात्। स कथयति—तात अनुजानीहि माम्, पण्यमादाय महासमुद्रमवतरामीति। बलसेनेन तस्यावश्य निर्बन्ध ज्ञात्वानुज्ञात। बलसेनेन गृहपतिना वासवग्रामके घण्टावघोषण कृतम्—यो युष्माकमुत्सहते श्रोणेन कोटिकर्णेन सार्थवाहेन सार्धमशुल्केनातरपण्येन महासमुद्रमवतर्तुम्, स महासमुद्रगमनीय पण्य समुदानयतु। पञ्चभिर्वणिक्शतैर्महासमुद्रगमनीय पण्य समुदानीतम्। बलसेनो नाम गृहपति सलक्षयति—

कीदृशेन यानेन श्रोण कोटिकर्णो यास्यति ? स सलक्षयति–सचेद् हस्तिभि, हस्तिन सुकुमारा दुर्भराश्च, अश्वा अपि सुकुमारा दुर्भराश्च, गर्दभा स्मृतिमन्त सुकुमाराश्च । गर्दभयानेन गच्छत्विति । स पित्रा आहूयोक्त –पुत्र न त्वया सार्थस्य पुरस्ताद् गन्तव्यम्, नापि पृष्ठत । यदि बलवाश्चौरो भवति, सार्थस्य पुरस्तान्निपतति । दुर्बलो भवति, पृष्ठतो निपतति । त्वया सार्थस्य मध्ये गन्तव्यम् । न च ते सार्थवाहे हते सार्थो वक्तव्य । दासकपालकावपि उक्तौ–पुत्रौ, युवाभ्या न केनचित् प्रकारेण श्रोण कोटिकर्णो मोक्तव्य इति ॥

अथापरेण समयेन श्रोण कोटिकर्ण कृतकौतुकमङ्गलस्वस्त्ययनो मातु सकाशमुपसक्रम्य पादयोर्निपत्य कथयति–अम्ब गच्छामि, अवलोकिता भव, महासमुद्रमवतरामि । सा रुदितुमारब्धा । स कथयति–अम्ब कस्माद् रोदसि । माता साश्रुदुर्दिनवदना कथयति–पुत्र, कदाचिदह पुत्रक पुनरपि जीवन्त द्रक्ष्यामीति । स सलक्षयति–अह मङ्गलै सप्रस्थित । इयमीदृशममङ्गलमभिवत्ते । स रुषित कथयति–अम्ब, अह कृतकौतूहलमङ्गलस्वस्त्ययनो महासमुद्र सप्रस्थित । त्व चेदृशान्यमङ्गलानि करोषि । अपायान् किं न पश्यसीति । सा कथयति–पुत्र, खर ते वाक्कर्म निश्चारितम् । अत्ययमत्ययतो देशय । अप्येवैतत् कर्म तनुत्व परिक्षय पर्यादान गच्छेत् । सा तेनात्ययमत्ययतो क्षमापिता । अथ श्रोण कोटिकर्ण कृतकौतूहलमङ्गलस्वस्त्ययन शकटैर्भारैर्मोटै पिटकैरुष्ट्रैर्गोभिर्गर्दभै प्रभूत समुद्रगमनीय पण्यमारोप्य महासमुद्र सप्रस्थित । सोऽनुपूर्वेण ग्रामनगरनिगमपल्लिपत्तनेषु चञ्चूर्यमाणो महासमुद्रतटमनुप्राप्त । निपुणत सामुद्र यानपात्र प्रतिपाद्य महासमुद्रमवतीर्णो धनहारक । सोऽनुगुणेन वायुना रत्नद्वीपमनुप्राप्त । तेन तत्रोपपरीक्ष्योपपरीक्ष्य रत्नाना तद् वहन पूरितम् तद्यथा तिलतण्डुलकोलकुलत्थानाम् । सोऽनुगुणेन वायुना समिद्धयानपात्रो जम्बुद्वीपमनुप्राप्त । स सार्थस्तस्मिन्नेव समुद्रतीरे आवासित । असौ श्रोण कोटिकर्णोऽपि सार्थवाहो दासकपालकावादाय सार्थमध्यादेकान्तेऽपक्रम्य आय व्यय च तुलयितुमारब्ध । पश्चात् तेनासौ दासकोऽभिहित –दासक, पश्य सार्थ किं करोतीति । स गत । यावत पश्यति स्थोरा लर्दयन्त सार्थम् । सोऽपि स्थोरा लर्दयितुमारब्ध । दासक सलक्षयति पालक सार्थवाह शब्दापयिष्यति । पालकोऽपि सलक्षयति–दासक सार्थवाह शब्दापयिष्यतीति । स सार्थ सरात्रिमेव स्थोरा लर्दयित्वा सप्रस्थित । सोऽपि गाढनिद्रावष्टब्ध शयित । स सार्थस्तावद् गतो यावत्प्रभातम् । ते कथयन्ति–भवन्त, क्व सार्थवाह ? पुरस्ताद् गच्छति । पुरस्ताद् गत्वा पृच्छन्ति–क्व सार्थवाह ? पृष्ठत आगच्छति । पृष्ठतो गत्वा पृच्छन्ति–क्व सार्थवाह ? मध्ये गच्छति । मध्ये गत्वा पृच्छन्ति । यावत् तत्रापि नास्ति । दासक कथयति–मम बुद्धिरुत्पन्ना–पालक सार्थवाह शब्दापयिष्यति । पालकोऽपि कथयति मम बुद्धिरुत्पन्ना–दासक सार्थवाह शब्दापयिष्यति । भवन्त, न शोभन कृत यदस्माभि सार्थवाहश्छोरित । आगच्छत, निवर्ताम । ते कथयन्ति–भवन्त, यदि वय निवर्तिष्याम,

सर्व एवानयेन व्यसनमापत्स्याम । आगच्छत, क्रियाकार तावत् कुर्म—तावन्न केनचिच्छ्रोणस्य कोटिकर्णस्य मातापितृभ्यामारोचयितव्य यावद् भाण्ड प्रतिशामित भवति । ते क्रियाकार कृत्वा गता । श्रोणस्य कोटिकर्णस्य मातापितृभ्या श्रुतम्—श्रोण कोटिकर्णोऽभ्यागत इति । तौ प्रत्युद्गतौ । क्व सार्थवाह ? मध्ये आगच्छति । मध्ये गत्वा पृच्छत—क्व सार्थवाह इति । ते कथयन्ति—पृष्ठत आगच्छति । पृष्ठतो गत्वा पृच्छत—क्व सार्थवाह ? पुरस्ताद् गच्छतीति । तैस्तावदाकुलीकृतौ यावद् भाण्ड प्रतिशामितम् । पश्चात् ते कथयन्ति—अम्ब विस्मृतोऽस्माभि सार्थवाह इति । ताभ्यामेक आगत्य कथयति—अय श्रोण कोटिकर्णोऽभ्यागत इति । तस्य तावभिसार दत्त्वा प्रत्युद्गतौ न पश्यत । अपर आगत्य कथयति—अम्ब, दिष्ट्या वर्धस्व, अय श्रोण कोटिकर्णोऽभ्यागत इति । तस्य तावभिसार दत्त्वा प्रत्युद्गतौ न पश्यत । तौ न कस्यचित् पुनरपि श्रद्धातुमारब्धौ । ताभ्यामुद्यानेषु स्वकसभादेवकुलेषु छत्राणि व्यजनानि कलशानि उपानहानि चाक्षराणि अभिलिखितानि दत्तानि स्थापितानि—यदि तावच्छ्रोण कोटिकर्णो जीवति, लघु आगमय, क्षिप्रमागमय । अथ च्युत कालगत, तस्यैव गत्युपपत्तिस्थानात् स्थानान्तरविशेषतायै । तौ शोकेन रुदन्तावन्धीभूतौ ॥

श्रोण कोटिकर्ण सार्थवाहोऽपि सूर्यांशुभि स्पृष्ट आतापित प्रतिविबुद्धो यावत् सार्थं न पश्यति नान्यत्र गर्दभयानमेव । स त गर्दभयानमभिरुह्य सप्रस्थित । C 7 रात्रौ च वातेन प्रवायता वालुकया मार्गो व्यपोढ पिथित । ते च गर्दभा स्मृतिमन्तो गन्धमाघ्रायाघ्राय शनैर्मन्दमन्द सप्रस्थिता । सार्थवाह सलक्षयति—कस्मादेते शनैर्मन्दमन्द गच्छन्तीति कृत्वा प्रतोदयष्ट्या ताडिता । ते सभ्रान्ता आकुलीभूता स्मृतिभ्रष्टा उन्मार्गेण सप्रस्थिता, यावदन्यतमाशाटवीं प्रविष्टा । ते तृषार्ता विह्वलवदना जिह्वा निर्नाम्य गच्छन्ति । तान् दृष्ट्वा तस्य कारुण्यमुत्पन्नम् । स सलक्षयति—यदि एतान् नोत्स्रक्ष्यामि, अनयेन व्यसनमापत्स्ये । कोऽसौ निर्घृणहृदयस्त्यक्तपरलोकश्च य एषा प्रतोदयष्टिं काये निपातयिष्यति ? तेन त उत्सृष्टा—अद्याग्रेण अच्छिन्नाग्राणि तृणानि भक्षयत अनवमर्दितानि, पानीयानि पिबत अनाविलानि, चतुर्दिश च शीतला वायवो वान्त्विति । स तानुत्सृज्य पद्भ्या सप्रस्थित । यावत् पश्यति आयस नगरमुच्च च प्रगृहीत च । तत्र द्वारे पुरुषस्तिष्ठति कालो रौद्रश्चण्डो लोहिताक्ष उद्विद्धपिण्डो लोहलगुडव्यग्रहस्त । स तस्य सकाशमुपसक्रान्त । उपसक्रम्य त पुरुष पृच्छति—अस्ति अत्र भो पुरुष पानीयमिति । स तूष्णीं व्यवस्थित । भूयस्तेन पृष्ट—अस्त्यत्र नगरे पानीयमिति । भूयोऽपि स तूष्णी व्यवस्थित । तेन सार्थवाहेन तत्र प्रविश्य पानीय पानीयम् इति शब्दो निश्चारित । यावत् पञ्चमात्रै प्रेतसहस्रैर्दग्धस्थूणासदृशैरस्थियन्त्रवदुच्छ्रितै स्वकेशरोमप्रतिच्छन्नै पर्वतोदरसनिभै सूचीछिद्रोपममुखैरनुपरिवारित श्रोण कोटिकर्ण । ते कथयन्ति—सार्थवाह कारुणिकस्त्वम् । अस्माक तृषार्ताना पानीयमनुप्रयच्छ । स कथयति—भवन्त, अहमपि पानीयमेव मृगयामि । कुतोऽह युष्माक पानीयमनुप्रयच्छामीति ?

ते कथयन्ति—सार्थवाह, प्रेतनगरमिदम्, कुतोऽत्र पानीयम्? अद्यास्माभिर्द्वादशभिर्वर्षैस्त्वत्सकाशात्पानीय पानीयमिति शब्द श्रुत। स कथयति—के यूय भवन्त, केन वा कर्मणा इहोपपन्ना? श्रोण दुष्कुहका जाम्बूद्वीपका मनुष्या। नाभिश्रद्दधास्यसि। अह भवन्त प्रत्यक्षदर्शी, कस्मान्नाभिश्रद्दधास्ये? ते गाथा भाषन्ते—

आक्रोशका रोषका वय मत्सरिण कुटुकुञ्चका वयम्।
दान च न दत्तमण्वपि येन वय पितृलोकमागता ॥ १ ॥

श्रोण गच्छ, पुण्यमहेशाख्यस्त्वम्। अस्ति कश्चित् त्वया दृष्ट प्रेतनगर प्रविष्ट स्वस्तिक्षेमाभ्या निर्गच्छन्? स सप्रस्थित यावत् तेनासौ पुरुषो दृष्ट। तेनोक्त—भद्रमुख, अहो बत त्वया ममारोचित स्यात् यथेद प्रेतनगरमिति, नाहमत्र प्रविष्ट स्याम्। स तेनोक्त—श्रोण गच्छ, पुण्यमहेशाख्यस्त्वम्, येन त्व प्रेतनगर प्रविश्य स्वस्तिक्षेमाभ्या निर्गत। स सप्रस्थित। यावदपर पश्यति आयस नगरमुच्च च प्रगृहीत च। तत्रापि द्वारे पुरुषस्तिष्ठति कालश्चण्डो लोहिताक्ष उद्विद्धपिण्डो लोहल्गुडव्यग्रहस्त। स तस्य सकाशमुपसक्रान्त। उपसक्रम्यैवमाह—भो पुरुष, अस्ति अत्र नगरे पानीयम्? स तूष्णीं व्यवस्थित। भूयस्तेन पृष्ट—भो पुरुष, अस्ति अत्र नगरे पानीयम्? स तूष्णीं व्यवस्थितः। तेन तत्र प्रविश्य पानीय पानीयम् इति शब्द कृत। अनेकै प्रेतसहस्रैर्दग्धस्थूणाकृतिभिरस्थियन्त्रवदुच्छ्रितै स्वकेशरोमप्रतिच्छन्नै पर्वतोदरसनिभै सूचीछिद्रोपममुखैरनुपरिवारित। श्रोण कारुणिकस्त्वम्। अस्माक तृषार्ताना पानीयमनुप्रयच्छ। स कथयति—अहमपि भवन्त पानीयमेव मृगयामि। कुतोऽह युष्माक पानीय ददामीति? ते कथयन्ति—श्रोण, प्रेतनगरमिदम्। कुतोऽत्र पानीयम्? अद्यास्माभिर्द्वादशभिर्वर्षैस्त्वत्सकाशात् पानीय पानीयमिति शब्द श्रुत। स चाह—के यूय भवन्त, केन वा कर्मणा इहोपपन्ना? त ऊचु—श्रोण, दुष्कुहका जाम्बुद्वीपका मनुष्या। नाभिश्रद्दधास्यसि। स चाह—अह भवन्त प्रत्यक्षदर्शी। कस्मान्नाभिश्रद्दधास्ये? ते गाथा भाषन्ते—

आरोग्यमदेन मत्तका ये धनभोगमदेन मत्तका।
दान च न दत्तमण्वपि येन वय पितृलोकमागता ॥ २ ॥

श्रोण गच्छ, पुण्यकर्मा त्वम्। अस्ति कश्चित् त्वया दृष्ट श्रुत स प्रेतनगर प्रविश्य स्वस्तिक्षेमाभ्या जीवन्निर्गच्छन्? स सप्रस्थित। यावत् तेनासौ पुरुषो दृष्ट। स तेनोक्त—भद्रमुख, अहो बत यदि त्वया ममारोचित स्याद् यथेद प्रेतनगरमिति, नैवाहमत्र प्रविष्ट स्याम्। स कथयति—श्रोण गच्छ, पुण्यमहेशाख्यस्त्वम्। अस्ति कश्चित् त्वया दृष्ट श्रुतो वा प्रेतनगर प्रविश्य स्वस्तिक्षेमाभ्या जीवन् निर्गच्छन्? स सप्रस्थित। यावत् पश्यति सूर्यस्यास्तगमनकाले विमानम्, चतस्रोऽप्सरस अभिरूपा प्रासादिका दर्शनीया। एक· पुरुषोऽभिरूपो दर्शनीय प्रासादिक अङ्गदकुण्डलविचित्रमाल्याभरणानुलेपनस्ताभि सार्ध क्रीडति रमते परिचारयति। स तैर्दूरत एव दृष्ट। ते त प्रत्यवभाषितुमारब्धा। स्वागत

श्रोण, मासि तृषितो बुभुक्षितो वा ? स सलक्षयति–नून देवोऽय वा नागो वा यक्षो वा भविष्यति । आह च–आर्य तृषितोऽस्मि, बुभुक्षितोऽस्मि । स तै स्नापितो भोजित । स तस्मिन् विमाने तावत् स्थितो यावत् सूर्यस्याभ्युद्गमनकालसमय । स तेनोक्त –श्रोण अवतरस्व, आदीनवोऽत्र भविष्यति । सोऽवतीर्य एकान्ते व्यवस्थित । तत पश्चात् सूर्यस्याभ्युद्गमनकालसमये तद्विमानमन्तर्हितम् । ता अपि अप्सरसोऽन्तर्हिताश्च । चत्वार श्यामशबला कुर्कुरा प्रादुर्भूता । तैस्त पुरुषमवमूर्धक पातयित्वा तावत् पृष्ठवशानुत्पाट्योत्पाट्य भक्षितो यावत् सूर्यस्यास्तगमनकालसमय' । तत पश्चात् पुनरपि तद्विमान प्रादुर्भूतम्, ता अप्सरस प्रादुर्भूता । स च पुरुषस्ताभि सार्धं क्रीडति रमते परिचारयति । स तेषा सकाशमुपसक्रम्य कथयति–के यूयम्, केन च कर्मणा इहोपपन्ना ? ते प्रोचु –श्रोण दुष्कुहका C 10 जाम्बूद्वीपका मनुष्या । नाभिश्रद्धास्यसि । स चाह–अह प्रत्यक्षदर्शी, कथ नाभिश्रद्धास्ये ? श्रोण, अह वासवग्रामके औरभ्रक आसीत् । उरभ्रान् प्रघात्य प्रघात्य मास विक्रीय जीविका कल्पयामि । आर्यश्च महाकात्यायनो ममानुकम्पया आगत्य कथयति–भद्रमुख, अनिष्टोऽस्य कर्मण फलविपाक । विरम त्वमस्मात् पापकादसद्धर्मात् । नाह तस्य वचनेन विरमामि । भूयो भूय स मा विच्छन्दयति–भद्रमुख, अनिष्टोऽस्य कर्मणो फलविपाक । विरम त्वमस्मात् पापकादसद्धर्मात् । तथापि अह न प्रतिविरमामि । स मा पृच्छति–भद्रमुख, किं त्वमेतानुरभ्रान् दिवा प्रघातयसि आहोस्विद् रात्रौ ? मयोक्त –आर्य दिवा, प्रघातयामीति । स कथयति–भद्रमुख, रात्रौ शीलसमादान किं न गृह्णासि । मया तस्यान्तिकाद् रात्रौ शीलसमादान गृहीतम् । यत्तद् रात्रौ शीलसमादान गृहीतम्, तस्य कर्मणो विपाकेन रात्रावेवविध दिव्य सुख प्रत्यनुभवामि । यन्मया दिवा उरभ्रा' प्रघातिता , तस्य कर्मणो विपाकेन दिवा एवविध दु ख प्रत्यनुभवामि । गाथा च भाषते–

दिवस परप्राणपीडको रात्रौ शीलगुणै समन्वित ।
तस्यैतत्कर्मण फल ह्यनुभवामि कल्याणपापकम् ॥ ३ ॥

श्रोण, गमिष्यसि त्व वासवग्रामकम् ? गमिष्यामि । तत्र मम पुत्र प्रतिवसति । स उरभ्रान् प्रघात्य प्रघात्य जीविका कल्पयति । स त्वया वक्तव्य –दृष्टस्ते मया पिता । कथयति–अनिष्टोऽस्य कर्मण फलविपाक । विरमास्मात् पापकादसद्धर्मात् । भो पुरुष, त्वमेव कथयसि–दुष्कुहका जाम्बुद्वीपका मनुष्या इति । नाभिश्रद्धास्यति । श्रोण, यदि न श्रद्धास्यनि, वक्तव्यस्तव पिता कथयति–अस्ति सूनाधस्तात् सुवर्णस्य कलश पूरयित्वा स्थापित । तमुद्धृत्यात्मान सम्यक्सुखेन प्रीणय । आर्य च महाकात्यायन कालेन काल पिण्डकेन प्रतिपादय, अस्माक च नाम्ना दक्षिणामादेशय । अप्येवैतत् कर्म तनुत्व परिक्षय पर्यादान गच्छेत् । स सप्रस्थित । यावत् सूर्यस्याभ्युद्गमनकालसमये पश्यति अपर C 11 विमानम् । तत्र एका अप्सरा अभिरूपा दर्शनीया प्रासादिका, एकश्च पुरुष अभिरूपो दर्शनीय प्रासादिक अङ्गदकुण्डलविचित्रमाल्याभरणानुलेपनस्तया सार्धं क्रीडति रमते

परिचारयति । स त दूरत एव दृष्ट्वा प्रत्यवभाषितुमारब्ध । स्वागत श्रोण, मा तृषितोऽसि, मा बुभुक्षितोऽसि वा ? स सलक्षयति—नूनमय देवो वा नागो वा यक्षो वा भविष्यति । स कथयति—तृषितोऽस्मि बुभुक्षितश्च । स तेन स्नापितो भोजित । स तस्मिन् विमाने तावत् स्थित यावत् सूर्यस्यास्तगमनकालसमय । स तेनोक्त —अवतरस्व, आदीनवोऽत्र भविष्यति । स दृष्टादीनवोऽवतीर्य एकान्तेऽवस्थित । तत पश्चात् सूर्यस्यास्तगमनकाल-समये तद्विमानमन्तर्हितम् । सापि अप्सरा अन्तर्हिता । महती शतपदी प्रादुर्भूता । तया तस्य पुरुषस्य कायेन काय सप्तकृत्वो वेष्टयित्वा तावदुपरिमस्तिष्क भक्षयन्ती स्थिता, यावत् स एव सूर्यस्याभ्युद्गमनकालसमय । तत पश्चात् पुनरपि तद्विमान प्रादुर्भूतम् । सापि अप्सरा प्रादुर्भूता । स च पुरुषोऽभिरूपो दर्शनीय प्रासादिकस्तया सार्ध क्रीडति रमते परिचारयति । स तमुपसक्रम्य पृच्छति—को भवान्, केन कर्मणा इहोपपन्न ? स एवमाह—श्रोण, दुष्कुहका जाम्बूद्वीपका मनुष्या, नाभिश्रद्दधास्यसि । स कथयति—अह प्रत्यक्षदर्शी, कस्मान्नाभिश्रद्दधास्ये ? स कथयति—यदि एवम्, अह वासवग्रामके ब्राह्मण आसीत् पारदारिक । आर्यश्च महाकात्यायनो ममानुकम्पया आगत्य कथयति—भद्रमुख, अनिष्टोऽस्य कर्मण फलविपाक । विरम त्वमस्मात् पापकादसद्धर्मात् । तस्य वचनादह न प्रतिविरमामि । भूयो भूय स मा विच्छन्दयति । तथैवाह तस्मात् पापकादसद्धर्मान्न प्रतिविरमामि । स मा पृच्छति—भद्रमुख, परदारान् किं त्व दिवा गच्छसि, आहोस्विद् रात्रौ ? स मयाभिहित —आर्य रात्रौ । स कथयति—भद्रमुख, दिवा किं न शीलसमादान गृह्णासि ? मया तस्यान्तिके दिवा शीलसमादान गृहीतम् । यत्तन्मया आर्यस्य कात्या-यनस्यान्तिकाद् दिवा शीलसमादान गृहीतम्, तस्य कर्मणो विपाकेन दिवा एवविध दिव्य-सुख प्रत्यनुभवामि । यत्तद्रात्रौ परदाराभिगमन कृतम्, तस्य कर्मणो विपाकेन रात्रावेवविध दु ख प्रत्यनुभवामि । गाथा च भाषते—

रात्रौ परदारमूर्च्छितो दिवस शीलगुणै समन्वित ।
तस्यैतत् कर्मण फल ह्यनुभवामि कल्याणपापकम् ॥ ४ ॥

श्रोण, गमिष्यसि त्व वासवग्रामकम् । तत्र मम पुत्रो ब्राह्मण पारदारिक । स वक्तव्य — दृष्टस्ते मया पिता । स कथयति—अनिष्टोऽस्य कर्मण फलविपाक । विरमास्मात् पापका-दसद्धर्मात् । भो पुरुष, त्वमेव कथयसि—दुष्कुहका जाम्बुद्वीपका मनुष्या इति । एतन्मे क श्रद्दधास्यति ? श्रोण यन्न श्रद्दधास्यति, वक्तव्य —तव पित्रा अग्निष्टोमस्याधस्तात् सुवर्णकलश पूरयित्वा स्थापित । तमुद्धृत्यात्मान सम्यक्सुखेन प्रीणय । आर्यं च महाकात्यायन कालेन काल पिण्डकेन प्रतिपादय । अस्माक च नाम्ना दक्षिणा देशय । अप्येवैतत् कर्म तनुत्व परिक्षय पर्यादान गच्छेत् । स सप्रस्थित । यावत् पश्यति विमानम् । तत्रैका स्त्री अभिरूपा दर्शनीया प्रासादिका अङ्गदकुण्डलविचित्रमाल्याभरणानुलेपना । तस्याश्चतुर्षु पर्यङ्कपादकेषु चत्वार प्रेता बद्धास्तिष्ठन्ति । सा त दूरत एव दृष्ट्वा प्रत्यवभाषितुमारब्धा—

श्रोण, स्वागतम्। मा तृषितोऽसि मा बुभुक्षितोऽसि वा? स सलक्षयति—नून देवीय वा
नागी वा यक्षी वा भविष्यति। स कथयति—आर्ये, तृषितोऽस्मि बुभुक्षितोऽस्मि। तयासा-
वुद्वर्तित स्नापित आहारो दत्त। उक्त च—श्रोण, यदि एते किचिन्मृगयन्ति, मा दास्य-
सीति उक्त्वा तेषा सत्त्वाना कर्मस्वकता प्रत्यक्षीकर्तुकामा विमान प्रविश्यावस्थिता। ते
मृगयितुमारब्धा—श्रोण कारुणिकस्त्वम्। बुभुक्षिता वयम्। अस्माकमनुप्रयच्छ। तेनै-
कस्य क्षिप्तम्—बुसप्लावी प्रादुर्भूता। अपरस्य क्षिप्तम्—अयोगुड भक्षयितुमारब्ध। अपरस्य
क्षिप्तम्—स्वमास भक्षयितुमारब्ध—अपरस्य क्षिप्तम्—पूयशोणित प्रादुर्भूतम्। सा विस्रगन्धेन
C 13 निर्गता। श्रोण निवारितस्त्व मया। कस्मात् त्वयैषा दत्तम्? कि मम कारुणिकया? त्वमेव
कारुणिकतर। स कथयति—भगिनि, तवैते के भवन्ति? सा कथयति—अय मे स्वामी, अय
मे पुत्र, इय मे स्नुषा, इय मे दासी। स आह—के यूयम्, केन वा कर्मणा इहोपपन्ना?
तयोक्तम्—श्रोण, दुष्कुहका जाम्बुद्वीपका मनुष्या ईति नाभिश्रद्धास्यसि। अह प्रत्यक्षदर्शी
कस्मान्नाभिश्रद्धास्ये? सा कथयति—अह वासवग्रामके ब्राह्मणी आसीत्। मया नक्षत्ररात्र्या
प्रत्युपस्थिताया प्रणीतमाहार सज्जीकृतम्। आर्यमहाकात्यायनो ममानुकम्पया वासवग्रामके
पिण्डाय प्राविक्षत्। स मया दृष्ट कायप्रासादिकश्चित्तप्रासादिक। चित्तमभिप्रसन्न दृष्ट्वा स
मया प्रसादजातया पिण्डकेन प्रतिपादित। तस्या मम बुद्धिरुत्पन्ना—स्वामिनमनुमोदयामि,
प्रामोद्यमुत्पादयिष्यतीति। स स्नात्वा आगत। मयोक्तम्—आर्यपुत्र, अनुमोदस्व, मयार्यो
महाकात्यायन पिण्डकेन प्रतिपादित। स रुषितो यावद् ब्राह्मणाना न दीयते, ज्ञातीना वा
ज्ञातिपूजा न क्रियते, तावत्त्वया तस्मै मुण्डकाय श्रमणकायाग्रपिण्डक दत्तम्? सोऽमर्षजात
कथयति—कस्मात् स मुण्डक श्रमणको बुसप्लावी न भक्षयतीति? तस्य कर्मणो विपाकेनाय
बुसप्लावीं भक्षयति। मम बुद्धिरुत्पन्ना—पुत्रमपि अनुमोदयामि, प्रामोद्यमुत्पादयिष्यतीति।
सोऽपि मयोक्त—पुत्र, अनुमोदस्व, मयार्यो महाकात्यायन पिण्डकेन प्रतिपादित। सोऽपि
रुषितो यावद् ब्राह्मणाना न दीयते, ज्ञातीना वा ज्ञातिपूजा न क्रियते, तावत्त्वया तस्मै
मुण्डकाय श्रमणकायाग्रपिण्ड दत्तम्? सोऽपि अमर्षजात कथयति—कस्मात् स मुण्डक
श्रमणकोऽयोगुड न भक्षयतीति? तस्य कर्मणो विपाकेनायमयोगुड भक्षयति। नक्षत्ररात्र्या
प्रत्युपस्थिताया मम ज्ञातय प्रहेणकानि प्रेषयन्ति। तानि अह स्नुषाया समर्पयामि। सा
प्रणीतानि प्रहेणकानि भक्षयित्वा मम लूहानि उपनामयति। अह तेषा ज्ञातीना सदिशामि-
C 14 किं तु यूय दुर्भिक्षे यथा लूहानि प्रहेणकानि प्रेषयत? ते मम सदिशन्ति—न वय लूहानि
प्रेषयाम, अपि तु प्रणीतान्येव प्रहेणकानि प्रेषयाम। मया स्नुषाभिहिता—वधूके, मा
त्व प्रणीतानि प्रहेणकानि भक्षयित्वास्माक लूहानि उपनामयसि? सा कथयति—किं स्वमास
न भक्षयति या त्वदीयानि प्रहेणकानि भक्षयतीति? इय तस्य कर्मणो विपाकेन स्वमासानि
भक्षयति। नक्षत्ररात्र्या प्रत्युपस्थिताया प्रणीतानि प्रहेणकानि दत्त्वा ज्ञातीना प्रेपयामि।
सा दारिका तानि प्रणीतानि प्रहेणकानि मार्गेऽन्तर्भक्षयित्वा तेषा लूहानि उपनामयति।

ते मम सदिशन्ति—कि नु त्व दुर्भिक्षे यथा लूहानि अस्माक प्रहेणकानि प्रेषयसि ? अह तेषा सदिशामि—नाह लूहानि प्रेषयामि, अपि तु प्रणीतान्येवाह प्रेषयामीति। मया दारिकाभिहिता—दारिके, मा त्व प्रणीतानि प्रहेणकानि भक्षयित्वा तेषा लूहानि उपनामयसि। सा कथयति—किं नु पूयशोणित न भक्षयति, या त्वदीयानि प्रहेणकानि भक्षयतीति ? तस्य कर्मणो विपाकेनेय पूयशोणित भक्षयति। मम बुद्धिरुत्पन्ना—तत्र प्रतिसधिं गृह्णीया यत्रैतान् सर्वान् स्वक स्वक कर्मफल परिभुञ्जानान् पश्येयमिति। ॰ यया मयार्यमहाकात्यायन पिण्डकेन प्रतिपाद्य प्रणीते त्रायस्त्रिंशे देवनिकाये उपपत्तव्यम्, साह मिथ्याप्रणिधानवशात् प्रेतमहर्द्धिका सवृत्ता। श्रोण, गमिष्यसि त्व वासवग्रामकम् ? तत्र मम दुहिता वेश्य वाहयति। सा त्वया वक्तव्या—दृष्टास्ते मया पिता माता भ्राता भ्रातुर्जाया दासी। ते कथयन्ति—अनिष्टोऽस्य कर्मण फलविपाक। विरमास्मादसद्धर्मात्। भगिनि, त्वमेव कथयसि—दुष्कुहका जाम्बुद्वीपका मनुष्या, नाभिश्रद्धास्यन्ति। श्रोण, यदि न श्रद्धास्यति, वक्तव्या—तव पौराणे पैतृके वासगृहे चत्वारो लोहसघाटा सुवर्णस्य पूर्णास्तिष्ठन्ति, मध्ये च सौवर्णदण्डकमण्डलु। ते कथयन्ति—तमुद्धृत्यात्मान सम्यक्सुखेन प्रीणय, आर्य च महाकात्यायन कालेन काल पिण्डकेन प्रतिपादय, अस्माक च नाम्ना दक्षिणामादेशय। अप्येवैतत् कर्म तनुत्व परिक्षय पर्यादान गच्छेत्। तेन तस्या प्रतिज्ञातम्। एव तस्य परिभ्रमतो द्वादश वर्षा अतिक्रान्ता॥

तयोक्त—श्रोण, गमिष्यसि त्व वासवग्रामकम् ? भगिनि, गमिष्यामि। स तस्मिन्नेव विमाने उषित। तया तेषामेव प्रेतानामाज्ञा दत्ता—भवन्तो गच्छत, श्रोण कोटिकर्ण सुप्तमेव वासवग्रामके पैतृके उद्याने स्थापयित्वा आगच्छत। स तैर्वासवग्रामके पैतृके उद्याने स्थापित। स प्रतिविबुद्धो यावत् पश्यति घण्टाछत्राणि व्यजनानि, अक्षराणि लिखितानि—यदि तावच्छ्रोण कोटिकर्णो जीवति, लघ्वागमनाय, क्षिप्रमागमनाय, च्युत कालगतो गत्युपपत्तिस्थानात् स्थानान्तरविशेषतायै। स सलक्षयति—यदि अह मातापितृभ्या मृत एव गृहीत, कस्माद्भूयोऽह गृह प्रविशामि ? गच्छामि, आर्य महाकात्यायनस्यान्तिकात् प्रव्रजामीति। अथ श्रोण कोटिकर्णो येनायुष्मान् महाकात्यायनस्तेनोपसक्रान्त। अद्राक्षीदायुष्मान् महाकात्यायन श्रोण कोटिकर्ण दूरादेव। दृष्ट्वा च पुन श्रोण कोटिकर्णमिदमवोचत्—एहि श्रोण, स्वागत ते। दृष्टस्ते श्रोण अय लोक परश्च लोक ? स कथयति—दृष्टो भदन्त महाकात्यायन। लभेयाह भदन्त महाकात्यायन स्वाख्याते धर्मविनये प्रव्रज्यामुपसपद भिक्षुभावम्। चरेयमह भवतोऽन्तिके ब्रह्मचर्यम्। स आर्येणोक्त—श्रोण, ता तावत् पूर्विका प्रतिज्ञा परिपूरय। यथागृहीतान् सदेशान् समर्पयेति। स तस्यौ रश्मिकस्य सकाशमुपसक्रान्त। भद्रमुख, दृष्टस्ते पिता मया। स कथयति—अनिष्टोऽस्य कर्मण. फलविपाक। विरमास्मादसद्धर्मात्। भो पुरुष, अद्य मम पितुर्द्वादशवर्षाणि कालगतस्य। अस्ति कश्चिद् दृष्ट परलोकात् पुनरागच्छन् ? भद्रमुख, एषोऽहमागत। नासौ श्रद्दधाति। भद्रमुख, यदि न श्रद्दधासि, स तव पिता कथयति—अस्ति सूनाधस्तात् सुवर्णस्य कलश।

पूर्णस्तिष्ठति । तमुद्धृत्यात्मान सम्यक्सुखेन प्रीणय । आर्यं च महाकात्यायन कालेन काल
C 16 पिण्डकेन प्रतिपादय, अस्माक च नाम्ना दक्षिणामादेशय । अप्येवैतत् कर्म तनुत्व परिक्षय पर्यादान गच्छेत् । स सलक्षयति–न कदाचिदेव मया श्रुतपूर्वम् । पश्यामि, सचेद् भूत भविष्यति, सर्वमेतत् सत्यम् । तेन गत्वा खनितम् । यावत् तत् सर्वं तत् तथैव । तेनाभिश्रद्दधातम् । तत पश्चात् स पारदारिकस्य सकाशमुपसक्रान्त । उपसक्रम्य कथयति भद्रमुख, दृष्टस्ते मया पिता । स कथयति–अनिष्टोऽस्य कर्मण फलविपाक । विरमास्मात् पापकादसद्धर्मात् । स कथयति–भो पुरुष, अद्य मम पितुर्द्वादश वर्षाणि काल गतस्य । अस्ति कश्चित् त्वया दृष्ट परलोक गत्वा पुनरागच्छन्? भद्रमुख, एषोऽहमागत । नासौ श्रद्दधाति । स चाह–भद्रमुख, सचेन्नाभिश्रद्दधासि, तव पित्रा अग्निष्टोमस्याधस्तात् सुवर्णस्य कलश पूरयित्वा स्थापित । स कथयति–तमुद्धृत्यात्मान सम्यक्सुखेन प्रीणय, आर्यं च महाकात्यायन कालेन काल पिण्डकेन प्रतिपादय, अस्माकं च नाम्ना दक्षिणामादेशय । अप्येवैतत् कर्म तनुत्व परिक्षय पर्यादान गच्छेत् । स सलक्षयति–न कदाचिदेतन्मया श्रुतपूर्वम् । पश्यामि, सचेद् भूत भविष्यति, सर्वमेतत् सत्यम् । तेन गत्वा खनितम् । यावत् तत्सर्वं तत्तथैव । तेनाभिश्रद्दधातम् । स तस्या वेश्याया सकाशमुपसक्रान्त । उपसक्रम्य कथयति–भगिनि, दृष्टास्ते मया माता पिता भ्राता भ्रातुर्जाया दासी । ते कथयन्ति–अनिष्टोऽस्य कर्मण फलविपाक । विरमास्मात् पापकादसद्धर्मात् । सा कथयति–भो पुरुष, मम मातापित्रोर्द्वादश वर्षाणि कालगतयो. । अस्ति कश्चित् त्वया दृष्ट परलोक गत्वा पुनरागच्छन्? स कथयति–एषोऽहमागत । सा न श्रद्दधाति । स कथयति–भगिनि, सचेन्नाभिश्रद्दधासि, तव पौराणे पैतृके वासगृहे चतस्र लोहसघाटा सुवर्णपूर्णास्तिष्ठन्ति, मध्ये च सौवर्णदण्डकमण्डलु । ते कथयन्ति–तमुद्धृत्यात्मान सम्यक्सुखेन प्रीणय, आर्यं च महाकात्यायन कालेन काल पिण्डकेन प्रतिपादय, अस्माक च नाम्ना दक्षिणामादेशय ।
C 17 अप्येवैतत् कर्म तनुत्व परिक्षय पर्यादान गच्छेत् । सा सलक्षयति–न कदाचिन्मया श्रुतपूर्वम् । पश्यामि, सचेद् भूत भविष्यति, सर्वमेतत् सत्यम् । तया गत्वा खनितम् । यावत् तत् सर्वं तत्तथैव । तयाभिश्रद्दधातम् । श्रोण कोटिकर्ण सलक्षयति-सर्वोऽय लोक. सुवर्णस्य श्रद्दधाति, न तु कश्चिन्मम श्रद्धया गच्छतीति । तेन वैपुष्पितम् । शिशुत्वे सुवर्णेन दशना बद्धा । तयासौ प्रत्यभिज्ञात । स्यादार्य श्रोण कोटिकर्ण एव ते भगिनीजन सजानते(?) । तया गत्वा तस्य मातापितृभ्यामारोचितम् । अम्ब तात कोटिकर्णोऽभ्यागत इति । अनेकैस्तेषामारोचितम् । ते न कस्यचित् श्रद्धया गच्छन्ति । ते कथयन्ति - पुत्रि त्वमप्यस्माकमुत्प्रासयसि । यावदसौ स्वयमेव गत । तेन द्वारकोष्ठके स्थित्वोत्काशनशब्द कृत । हिरण्यस्वरोऽसौ महात्मा । तस्य शब्देन सर्वं गृहमापूरितम् । स तै स्वरेण प्रत्यभिज्ञात । ते कण्ठे परिष्वज्य रुदितुमारब्धौ । तेषा बाष्पेण पटलानि स्फुटितानि । द्रष्टुमारब्धौ । स कथयति–अम्ब तात अनुजानीध्वम् । प्रव्रजिष्यामि सम्यगेव श्रद्धया

अगारादनगारिकाम्। तौ कथयत —पुत्र आवा त्वदीयेन शोकेन रुदन्तावन्धीभूतौ। इदानी त्वामेवागम्य चक्षु प्रतिलब्धम्। यावदावा जीवाम, तावन्न प्रव्रजितव्यम्। यदा काल करिष्याम, तदा प्रव्रजिष्यसि। तेनायुष्मतो महाकात्यायनस्यान्तिकाद्धर्म श्रुत्वा स्रोतापत्तिफल साक्षात्कृतम्, मातापितरौ च शरणगमनशिक्षापदेषु प्रतिष्ठापितौ। आगमचतुष्टयमधीतम्, सकृदागामिफल साक्षात्कृतम्। मातापितरौ सत्येषु प्रतिष्ठापितौ॥

अपरेण समयेन तस्य मातापितरौ कालगतौ। स त धनजात दीनानाथकृपणेभ्यो दत्त्वा दरिद्रानदरिद्रान् कृत्वा येनायुष्मान् महाकात्यायनस्तेनोपसक्रान्त। उपसक्रम्यायुष्मतो महाकात्यायनस्य पादौ शिरसा वन्दित्वा एकान्तेऽस्थात्। एकान्ते स्थित श्रोण कोटिकर्ण आयुष्मन्त महाकात्यायनमिदमवोचत्—लभेयाहमार्यमहाकात्यायन स्वाख्याते धर्मविनये प्रव्रज्याम्, यावच्चरेयाह भगवतोऽन्तिके ब्रह्मचर्यम्। स आयुष्मता महाकात्यायनेन प्रव्रजित। तेन प्रव्रज्य मातृकाधीता, अनागामिफल साक्षात्कृतम्। अस्मात् परान्तकेषु जनपदेष्वल्पभिक्षुकम्। कृच्छ्रेण देशवर्गो गण परिपूर्यते। स त्रैमासीं श्रामणेरो धारित। धर्मता खलु यथा बुद्धाना भगवता श्रावकाणा द्वौ सनिपातौ भवत। यच्चाषाढ्या वर्षोपनायिकाया यच्च कार्तिक्या पूर्णमास्याम्। तत्र ये आषाढ्या वर्षोपनायिकाया सनिपतन्ति, ते तास्तानुद्देशयोगमनसिकारानुद्गृह्य पर्यवाप्य तासु तासु ग्रामनगरनिगमराष्ट्रराजधानीषु वर्षामुपगच्छन्ति। ये कार्तिक्या पौर्णमास्या सनिपतन्ति, ते यथाधिगतमारोचयन्ति, उत्तरे च परिपृच्छन्ति सूत्रस्य विनयस्य मातृकाया। एवमेव महाश्रावकाणामपि। अथ ये आयुष्मतो महाकात्यायनस्य सार्धविहार्यन्तेवासिका भिक्षव तास्तानुद्देशयोगमनसिकारविशेषान् गृह्य पर्यवाप्य तासु तासु ग्रामनगरनिगमराष्ट्रराजधानीषु वर्षामुपगता, ते त्रयाणा वार्षिकाणा मासानामत्ययात् कृतचीवरा निष्ठितचीवरा समादाय पात्रचीवर येनायुष्मान् महाकात्यायनस्तेनोपसक्रान्ता। उपसक्रम्यायुष्मतो महाकात्यायनस्य पादौ शिरसा वन्दित्वैकान्ते निषण्णा। एकान्ते निषद्य यथाधिगतमारोचयन्ति, उत्तरे च परिपृच्छन्ति। देशवर्गो गण परिपूर्ण। स तेनोपसपादित। तेन तृतीयपिटकमधीतम्। सर्वक्लेशप्रहाणादर्हत्त्व साक्षात्कृतम्। अर्हन् सवृत्त त्रैधातुकवीतरागो यावद् अभिवाद्यश्च सवृत्त॥

अथायुष्मतो महाकात्यायनस्य सार्धविहार्यन्तेवासिका आयुष्मन्त महाकात्यायन यावत्तावत् पर्युपास्यायुष्मन्त महाकात्यायनमिदवमोचन्—दृष्टोऽस्माभिरुपाध्याय पर्युपासितश्च। गच्छामो वयम्, भगवन्त पर्युपासिष्यामहे। स चाह—वत्सा एव कुरुध्वम्। द्रष्टव्या एव पर्युपासितव्या एव हि तथागता अर्हन्त सम्यक्सबुद्धा। तेन खलु पुन समयेन श्रोण कोटिकर्णस्तस्यामेव पर्षदि सनिषण्णोऽभूत् सनिपतित। अथायुष्मान् श्रोण कोटिकर्ण उत्थायासनाद् एकासमुत्तरासङ्ग कृत्वा दक्षिण जानुमण्डल पृथिव्या प्रतिष्ठाप्य येनायुष्मान् महाकात्यायनस्तेनाञ्जलिं कृत्वा प्रणम्यायुष्मन्त महाकात्यायनमिदमवोचत्—दृष्टो मयोपाध्यायानुभावेन स भगवान् धर्मकायेन, नो तु रूपकायेन। गच्छामि उपाध्याय, रूपकायेनापि त भगवन्त द्रक्ष्यामि। स

आह—एव वत्स कुरुष्व। दुर्लभदर्शना हि वत्स तथागता अर्हन्त सम्यक्सबुद्धा तद्यथा
औदुम्बरपुष्पम्। अस्माक च वचनेन भगवत पादौ शिरसा वन्दस्व, अल्पाबाधता च यावत्
सुखस्पर्शविहारता च। पञ्च प्रश्नाश्च पृच्छ—अस्मात् परान्तकेषु भदन्त जनपदेषु अल्प-
भिक्षुकम्। कृच्छ्रेण दशवर्गगण परिपूर्यते। तत्रास्माभि कथ प्रतिपत्तव्यम्? खरा भूमी
गोकण्टका धाना। अस्माकमपरान्तकेषु जनपदेषु इदमेवरूपमास्तरण प्रत्यास्तरण तद्यथा
अविचर्म गोचर्म च्छागचर्म। तदन्येषु जनपदेषु इदमेवरूपमास्तरण प्रत्यास्तरण तद्यथा
एरको मेरको जन्दुरको मन्दुरक.। एवमेवास्मात् परान्तकेषु जनपदेष्विदमेवरूपमास्तरण
प्रत्यास्तरण तद्यथा अविचर्म पूर्ववत्। उदकस्तब्धिका मनुष्या स्नातोपविचारा। भिक्षु-
र्भिक्षोश्चीवरकानि प्रेषयति इतश्च्युतानि तत्रासप्राप्तानि कस्यैतानि नै सर्गिकानि। अधि-
C 20 वासयति आयुष्माञ्छ्रोण कोटिकर्ण आयुष्मतो महाकात्यायनस्य तूष्णीभावेन। अथायुष्मा-
ञ्छ्रोण कोटिकर्ण तस्या एव रात्रेरत्ययात् पूर्वाह्णे निवास्य पात्रचीवरमादाय वासवग्रामक
पिण्डाय प्राविक्षत्। यावदनुपूर्वेण श्रावस्तीमनुप्राप्त। अथायुष्माञ्छ्रोण कोटिकर्ण
पात्रचीवर प्रतिसामय्य पादौ प्रक्षाल्य येन भगवास्तेनोपसक्रान्त। उपसक्रम्यैकान्ते
निषण्ण। तत्र भगवानायुष्मन्तमानन्दमामन्त्रयते स्म—गच्छ आनन्द तथागतस्य श्रोणस्य च
कोटिकर्णस्यैकविहारे मञ्च प्रज्ञापय। एव भदन्तेति आयुष्मानानन्दस्तथागतस्य श्रोणस्य
च कोटिकर्णस्य यावत् प्रज्ञाप्य येन भगवास्तेनोपसक्रान्त। उपसक्रम्य भगवन्तमिदमवोचत्—
प्रज्ञप्तो भदन्त तथागतस्य श्रोणस्य च कोटिकर्णस्यैकविहारे मञ्चो यस्येदानीं भगवान् काल
मन्यते। अथ भगवान् येन श्रोणस्य कोटिकर्णस्य विहारस्तेनोपसक्रान्त, यावद्विहार प्रविश्य
निषण्ण। यावत् पश्यति स्मृतिं प्रतिमुखमुपस्थाप्य। अथायुष्मानपि श्रोण कोटिकर्णो
बहिर्विहारस्य पादौ प्रक्षाल्य विहार प्रविश्य निषण्ण पर्यङ्कमाभुज्य यावत् प्रतिमुख स्मृति-
मुपस्थाप्य। ता खलु रात्रिं भगवान् आयुष्माश्च श्रोण कोटिकर्ण आर्येण तूष्णीभावेनाधि-
वासितवान्। अथ भगवान् रात्र्या प्रत्यूषसमये आयुष्मन्त श्रोण कोटिकर्णमामन्त्रयते स्म—
प्रतिभातु ते श्रोण धर्मो यो मया स्वयमभिज्ञायाभिसबुध्याख्यात। अथायुष्मान् श्रोणो
भगवता कृतावकाशः अस्मात् परान्तिकया गुप्तिकया उदानात् पारायणात् सत्यदृष्ट
शैलगाथा मुनिगाथा अर्थवर्गीयाणि च सूत्राणि विस्तरेण स्वरेण स्वाध्याय करोति। अथ
भगवाञ्छ्रोणस्य कोटिकर्णस्य कथापर्यवसान विदित्वा आयुष्मन्त श्रोण कोटिकर्णमिद-
मवोचत्—साधु साधु श्रोण, मधुरस्ते धर्मो भाषित प्रणीतश्च, यो मया स्वयमभिज्ञायाभि-
) 21 सबुध्याख्यात। अथायुष्मत श्रोणस्य कोटिकर्णस्यैतदभवत्—अय मे कालो भगवत
उपाध्यायस्य वचसारोचयितुमिति विदित्वोत्थायासनाद् यावद् भगवन्त प्रणम्येदमवोचत्—
अस्मात् परान्तकेषु जनपदेषु वासवग्रामके भदन्तमहाकात्यायन प्रतिवसति, यो मे
उपाध्याय। स भगवत. पादौ शिरसा वन्दते अल्पाबाधता च पृच्छति यावत् स्पर्शविहारता
च। पञ्च च प्रश्नान् पृच्छति विस्तरेणोच्चारयितव्यानि। अथ भगवाञ्छ्रोण कोटिकर्ण-

मिदमवोचत्—अकाल ते श्रोण प्रश्नव्याकरणाय। सघमेलक तत्र कालो भविष्यति प्रश्नस्य व्याकरणाय। अथ भगवान् काल्यमेवोत्थाय पुरस्ताद्भिक्षुसघस्य प्रज्ञप्त एवासने निषण्ण। अथायुष्माञ्छ्रोण कोटिकर्णो येन भगवास्तेनोपसक्रम्य भगवत पादौ शिरसा वन्दित्वैकान्तेऽस्थात्। एकान्तस्थितो भगवन्तमिदमवोचत्—अस्मात् परान्तकेषु जनपदेषु वासवग्रामके भदन्तमहाकात्यायन प्रतिवसति, यो मे उपाध्याय। स भगवत पादौ शिरसा वन्दते अल्पाबाधता च पृच्छति यावत् स्पर्शविहारता च। पञ्च च प्रश्नानि विस्तरेणोच्चारयितव्यानि यथापूर्वमुक्तानि यावत् कस्य नैसर्गिकानि। भगवानाह—तस्मादनुजानामि। प्रत्यन्तिमेषु जनपदेषु विनयधरपञ्चमेनोपसपदा, सदा स्नात, एकपलाशिके उपानहे धारयितव्ये न द्विपुटा न त्रिपुटाम्। सा चेत् क्षयधर्मिणी भवति, ता त्यक्त्वा पुनर्नवा ग्रहीतव्या। भिक्षुर्भिक्षोश्चीवरकानि प्रेषयति इतश्च्युतानि तत्रासप्राप्तानि न कस्यचिन्नैसर्गिकाणि। आयुष्मान् उपाली बुद्ध भगवन्त पृच्छति—यदुक्त भदन्त भगवता प्रत्यन्तिमेषु जनपदेषु विनयधरपञ्चमेनोपसपदम्, तत्र कतमोऽन्त कतम प्रत्यन्त? पूर्वेणोपालि पुण्ड्रवर्धन नाम नगरम्, तस्य पूर्वेण पुण्डकक्षो नाम पर्वत, तत परेण प्रत्यन्त। दक्षिणेन शरावती नाम नगरी, तस्या परेण सरावती नाम नदी, सोऽन्त, तत परेण प्रत्यन्त। पश्चिमेन स्थूणोपस्थूणकौ ब्राह्मणग्रामकौ, सोऽन्त, तत परेण प्रत्यन्त। उत्तरेण उशीरगिरि सोऽन्त, तत परेण प्रत्यन्त॥

किं भदन्त आयुष्मता श्रोणेन कोटिकर्णेन कर्म कृतमिति विस्तर। भगवानाह—भूतपूर्व यावत् काश्यपो नाम तथागतोऽर्हन् सम्यक्सबुद्धो भगवान् शास्ता लोक उत्पन्न। तेन खलु समयेन वाराणस्या द्वौ जायापतिकौ। ताभ्या काश्यपस्य सम्यक्सबुद्धस्यान्तिके शरणगमनशिक्षापदानि उद्गृहीतानि। यदा काश्यप सम्यक्सबुद्ध सकल बुद्धकार्य कृत्वा निरुपधिशेषे निर्वाणधातौ परिनिर्वृत, तस्य राज्ञा कृकिना चतूरत्नमय चैत्य कारित समन्ताद्योजनमुच्चत्वेन। तेन तत्र खण्डस्फुटप्रतिसस्करणाय ये पूर्वनगरद्वारे करप्रत्याया उत्तिष्ठन्ते, ते तस्मिन् स्तूपेऽनुप्रदत्ता। यदा कृकी राजा कालगत, तस्य पुत्र सुजातो नाम्ना स राज्ये प्रतिष्ठापित। तस्यामात्यै स्तोका करप्रत्याया उपनामिता। सोऽमात्यानामन्त्रयते—किंकारणमस्माक भवद्भि स्तोककरप्रत्याया उपनामिता? किमस्माक विजिते करप्रत्याया नोत्तिष्ठन्ते? ते कथयन्ति—देव, कुत. करप्रत्याया उत्तिष्ठन्ते? ये देव पूर्वद्वारे करप्रत्यायास्ते वृद्धराज्ञा स्तूपे खण्डस्फुटप्रतिसस्कारकरणाय प्रज्ञापिता। यदि देवोऽनुजानीयात्, ते वय तान् करप्रत्यायान् समुच्छिन्दाम। स कथयति—भवन्त, यन्मम पित्रा कृतम्, देवकृत न तु ब्रह्मकृत तत्। ते सलक्षयन्ति—यदि देवोऽनुजानीते, वय तथा करिष्यामो यथा स्वयमेव ते करप्रत्याया नोत्थास्यन्ति। तै स द्वारे बद्ध्वा स्थापित। न भूय करप्रत्याया उत्तिष्ठन्ते। तस्मिन् स्तूपे चटितकानि प्रादुर्भूतानि। तौ जायापती वृद्धीभूतौ तत्रैव स्तूपे परिकर्म कुर्वाणौ तिष्ठत। उत्तरापथात् सार्थवाह

पण्यमादाय वाराणसीमनुप्राप्त । तेनासौ दृष्ट स्तूप । चटितस्फुटितक प्रादुर्भूत । स दृष्ट्वा पृच्छति—अम्ब तात कस्यैष स्तूप इति । तौ कथयत —काश्यपस्य सम्यक्सबुद्धस्य । C 23 केन कारित ? कृकिना राज्ञा । न तेन राज्ञास्मिन् स्तूपे खण्डस्फुटप्रतिसंस्कारकरणाय किंचित् प्रज्ञाप्तम् ? तौ कथयत —प्रज्ञाप्तम् । ये पूर्वनगरद्वारे करप्रत्यायास्तेऽस्मिन् स्तूपे खण्डस्फुटप्रतिसंस्करणाय निर्यातिता । कृकी राजा कालगत । तस्य पुत्र सुजातो नाम, स राज्ये प्रतिष्ठित । तेन ते करप्रत्याया समुच्छिन्ना । तेनास्मिन् स्तूपे चटितस्फुटितकानि प्रादुर्भूतानि । तस्य रत्नकर्णिका कर्णे आमुक्तिका । तेन सा रत्नकर्णिकावतार्य तयोर्दत्ता । अम्ब तात अनया कर्णिकयास्मिन् स्तूपे खण्डस्फुटप्रतिसंस्कार कुरुतमिति । यावदह पण्य विसर्जयित्वा आगच्छामि । तत पश्चाद् भूयोऽपि दास्यामि । तैस्ता विक्रीय तस्मिन् स्तूपे खण्डस्फुटितप्रतिसंस्कार कृत । अपरमुत्सर्पितम् । अथापरेण समयेन सार्थवाह पण्य विसर्जयित्वा आगत । तेन स दृष्ट स्तूपोऽसेचनकदर्शन । दृष्ट्वा च भूयस्या मात्रयाभिप्रसन्न । स प्रसादजात पृच्छति—अम्ब तात युष्माभि किंचिदुद्धारिकृतम् । तौ कथयत —पुत्र नास्माभि किंचिदुद्धारिकृतम् । किं त्वपरमुत्सर्पित तिष्ठति । तेन प्रसादजातेन यत्तत्रावशिष्टम् अपर च दत्त्वा महती पूजा कृत्वा प्रणिधान च कृतम्—अनेनाह कुशलमूलेनाढ्ये महाधने महाभोगे कुले जायेयम् । एवंविधाना च धर्माणा लाभी स्याम् । एवंविधमेव शास्तारमारागयेय मा विरागयेयमिति । किं मन्यध्वे भिक्षव योऽसौ सार्थवाह, एष एवासौ श्रोण कोटिकर्ण । यदनेन काश्यपस्य सम्यक्सबुद्धस्य स्तूपे कारा कृत्वा प्रणिधान कृतम्, तस्य कर्मणो विपाकेनाढ्ये महाधने महाभोगे कुले जात । मम शासने प्रव्रज्य सर्वक्लेशप्रहाणादर्हत्त्व साक्षात्कृतम् । अहमनेन काश्यपेन सम्यक्सबुद्धेन सार्धं समजव समबल समधुर समसामान्यप्राप्त शास्ता आरागितो न विरागित । इति भिक्षव एकान्तकृष्णानामेकान्तकृष्णो विपाक, एकान्तशुक्लाना धर्माणामेकान्तशुक्लो विपाक, C 24 व्यतिमिश्राणा व्यतिमिश्र । तस्मात्तर्हि भिक्षव एकान्तकृष्णानि कर्माण्यपास्य व्यतिमिश्राणि च, एकान्तशुक्लेष्वेव कर्मस्वाभोग करणीय । इत्येव वो भिक्षव शिक्षितव्यम् ॥

भिक्षव ऊचु —किं भदन्त आयुष्मता श्रोणेन कोटिकर्णेन कर्म कृत यस्य कर्मणो विपाकेन दृष्ट एव धर्मे अपाया दृष्टा ? भगवानाह—यदनेन मातुरन्तिके खरवाक्कर्म निश्चारितम्, तस्य कर्मणो विपाकेन दृष्ट एव धर्मे अपाया दृष्टा इति ॥

इदमवोचद्भगवान् । आत्तमनसस्ते भिक्षवो भगवतो भाषितमभ्यनन्दन् ॥

इति श्रीदिव्यावदाने कोटिकर्णावदान प्रथमम् ॥

२ पूर्णावदानम् ।

भगवान् श्रावस्त्या विहरति स्म जेतवनेऽनाथपिण्डदस्यारामे । तेन खलु समयेन सूर्पारके नगरे भवो नाम गृहपति प्रतिवसति आढ्यो महाधनो महाभोगो विस्तीर्णविशालपरिग्रहो वैश्रवणधनसमुदितो वैश्रवणधनप्रतिस्पर्धी । तेन सदृशात् कुलात् कुलत्रमानीतम् । स तया सार्धं क्रीडति रमते परिचारयति । तस्य क्रीडतो रममाणस्य परिचारयत कालान्तरेण पत्नी आपन्नसत्त्वा संवृत्ता । सा अष्टाना नवाना वा मासानामत्ययात् प्रसूता । दारको जात । तस्य त्रीणि सप्तकानि एकविंशतिदिवसानि विस्तरेण जातस्य जातमह कृत्वा नामधेय व्यवस्थाप्यते—किं भवतु दारकस्य नामेति । ज्ञातय ऊचु —अय दारको भवस्य गृहपते पुत्र, तस्माद्भवतु भविलेति नामधेय व्यवस्थापितम् । भूयोऽप्यस्य क्रीडतो रममाणस्य परिचारयत पुत्रो जात । तस्य भवत्रातेति नामधेय व्यवस्थापितम् । पुनरप्यस्य पुत्रो जात । तस्य भवनन्दीति नामधेय व्यवस्थापितम् । यावदपरेण समयेन भवो गृहपति ग्लान संवृत्त । सोऽत्यर्थं परुषवचनसमुदाचारी यत, पत्न्या पुत्रैश्चाप्युपेक्षित । तस्य प्रेष्यदारिका । सा संलक्षयति—मम स्वामिना अनेकैरुपायशतैर्भोगा समुदानीता । सेदानीं ग्लान संवृत्त । सैष पत्न्या पुत्रैश्चाप्युपेक्षित । न मम प्रतिरूप स्याद् यदह स्वामिनमभ्युपेक्षेयमिति । सा वैद्यसकाश गत्वा कथयति—आर्य जानीषे त्व भव गृहपतिम् ? जाने, किं तस्य ? तस्यैवविध ग्लान्य समुपजातम् । स पत्न्या पुत्रैश्चाप्युपेक्षित । तस्य भविषज्य (भैषज्य) व्यपदिशेति । स कथयति—दारिके त्वमेव कथयसि—स पत्न्या पुत्रैश्चाप्युपेक्षित इति । अथ कस्तस्योपस्थान करोति ? सा कथयति—अहमस्योपस्थान करोमि । किं त्वल्पमूल्यानि भैषज्यानि व्यपदिशेति । तेन व्यपदिष्टम्—इद तस्य भैषज्यमिति । ततस्तया किंचित् स्वभक्तात्तस्मादेव गृहादपहृत्योपस्थान कृतम् । स स्वस्थीभूत संलक्षयति—अह पत्न्या पुत्रैश्चाप्युपेक्षित । यदह जीवित, तदस्या दारिकाया प्रभावात् । तदस्या प्रत्युपपकार कर्तव्य इति । सा तेनोक्ता—दारिके, अह पत्न्या पुत्रैश्चाप्युपेक्षित । यत् किंचिदह जीवित, सर्व तव प्रभावात् । अह ते वरमनुप्रयच्छामीति । सा कथयति—स्वामिन्, यदि मे परितुष्टोऽसि, भवतु मे त्वया सार्धं समागम इति । स कथयति—किं ते मया सार्धं समागमेन ? पञ्च कार्षापणशतान्यनुप्रयच्छामि, अदासी चोत्सृजामीति । सा कथयति—आर्यपुत्र, दूरमपि परमपि गत्वा दास्येवाहम्, यदि तु आर्यपुत्रेण सार्धं समागमो भवति, एवमदासी भवामीति । तेनावश्य निर्बन्ध ज्ञात्वा अभिहिता—यदा संवृत्ता ऋतुमती तदा ममारोचयिष्यसीति । सा अपरेण समयेन कल्या संवृत्ता ऋतुमती । तया तस्यारोचितम् । ततो भवेन गृहपतिना तया सार्धं परिचारितम् । सा आपन्नसत्त्वा संवृत्ता । यमेव दिवसमापन्नसत्त्वा संवृत्ता तमेव दिवससुपादाय भवस्य गृहपते सर्वार्था सर्वकर्मान्ताश्च परिपूर्णा । सा त्वष्टाना वा नवाना मासानामत्ययात् प्रसूता । दारको जातोऽभिरूपो दर्शनीय प्रासादिको गौर कनकवर्णश्छत्राकारशीर्ष प्रलम्बबाहुर्विस्तीर्णललाट संगतभ्रूस्तुङ्गनास । यस्मिन्नेव दिवसे

दारको जात, तस्मिन्नेव दिवसे भवस्य गृहपतेर्भूयस्या मात्रया सर्वार्था सर्वकर्मान्ता. परिपूर्णा। तस्य ज्ञातय सगम्य समागम्य त्रीणि सप्तकान्येकविशतिदिवसानि विस्तरेण जातस्य जातमह कृत्वा पूर्ववत् यावत्पूर्णेति नामधेय व्यवस्थापितम्। पूर्णो दारकोऽष्टाभ्यो धात्रीभ्यो द्वाभ्यामसधात्रीभ्या दत्तो विस्तरेण यावदाशु वर्धते ह्रदस्थमिव पङ्कजम्। यदा महान् सवृत्त, तदा लिप्यामुपन्यस्त सख्याया गणनाया मुद्रायामुद्धारे न्यासे निक्षेपे वस्तुपरीक्षाया रत्नपरीक्षाया हस्तिपरीक्षायामश्वपरीक्षाया कुमारपरीक्षाया कुमारिकापरीक्षायाम्। अष्टासु परीक्षासूद्घटको वाचक पण्डित पटुप्रचार सवृत्त। ततो भवेन गृहपतिना भविलादीना पुत्राणा यथानुपूर्व्या निवेशा कृता। ते पत्नीभि सार्धमतीव सरक्ता निवृत्ता मण्डनपरमा व्यवस्थिता। ततो भवो गृहपति करे कपोल दत्त्वा चिन्तापरो व्यवस्थित। स पुत्रैर्दृष्ट पृष्टश्च—तात, कस्मात्त्व करे कपोल दत्त्वा चिन्तापरो व्यवस्थित इति। स कथयति—पुत्रका, न तावन्मया निवेश कृतो यावत्सुवर्णलक्ष समुदानीत इति। ते यूय निरस्तव्यापारा. पत्नीष्वत्यर्थं सरक्ता मण्डनपरमा व्यवस्थिता। ममात्ययात् गृह शोचनीय भविष्यति। कथ न चिन्तापरो भविष्यामीति? भविलेन रत्नकर्णिका पिनद्धा। स तामवतार्य दारुकर्णिका पिनह्य प्रतिज्ञामारूढ—न तावत् रत्नकर्णिका पिनह्यामि यावत् सुवर्णलक्ष समुपार्जित इति। अपरेण स्तवकर्णिका। अपरेण त्रपुकर्णिका। तेषा यास्ता सज्ञा भविलो भवत्रातो भवनन्दीति ता अन्तर्हिता।
C 27 दारुकर्णी स्तवकर्णी त्रपुकर्णीति प्रादुर्भूता। ते पण्यमादाय महासमुद्र सप्रस्थिता। पूर्ण कथयति—तात, अहमपि महासमुद्र गच्छामीति। स कथयति—पुत्र बालस्त्वम्। अत्रैव तिष्ठ, आवार्या व्यापार कुरु। स तत्रैवावस्थित। तेऽपि ससिद्धयानपात्रा आगता। मार्गश्रम प्रतिविनोद्य कथयन्ति—तात कल्यतामस्मदीय पण्यमिति। तेन कलितम्—एकैकस्य सुवर्णलक्षा सवृत्ता। पूर्णेनापि तत्रैव धर्मेण न्यायेन व्यवहारिता सातिरेका सुवर्णलक्षा समुदानीता। पूर्णोऽपि पितु पादयोर्निपत्य कथयति—तात, ममापि कल्यतामावारीसमुत्थित द्रव्यमिति। स कथयति—पुत्र त्वमत्रैवावस्थित। कि तव कल्यते? स कथयति—तात कल्यताम्। तथापि ज्ञात भविष्यतीति। कलित यावन्न्यायोपार्जितस्य सुवर्णस्य मूल्य वर्जयित्वा सातिरिक्ता लक्षा सवृत्ता। भवो गृहपति प्रीतिसौमनस्यजात सलक्षयति—पुण्यमहेशाख्योऽय सत्त्वो येनेहैव स्थितेनेयत्सुवर्ण समुपार्जितमिति। यावदपरेण समयेन भवो गृहपतिर्ग्लान सवृत्त। स सलक्षयति—ममात्ययादेते भेद गमिष्यन्ति। उपायसविधान कर्तव्यमिति। तेन तेऽभिहिता—पुत्रका, काष्ठानि समुदानयतेति। तै काष्ठानि समुदानीतानि। स कथयति—अग्नि प्रज्वालयतेति। तैरग्नि प्रज्वालित। भवो गृहपति कथयति—एकैकमलातमपनयतेति। तैरपनीतम्। सोऽग्निर्निर्वाण। स कथयति—पुत्रका, दृष्टो व? तात दृष्ट। स गाथा भाषते—

ज्वलन्ति सहिताङ्गारा भ्रातर सहितास्तथा।
प्रविभक्ता निशाम्यन्ति यथाङ्गारास्तथा नरा॥ १॥

पुत्रका, न युष्माभिर्ममात्ययात् स्त्रीणा श्रोतव्यम् ।

कुटुम्ब भिद्यते स्त्रीभिर्वाग्भिर्भिद्यन्ति कातरा ।
दुर्न्यस्तो भिद्यते मन्त्र प्रीतिर्भिद्यति लोभत ॥ २ ॥ इति ॥

ते निष्क्रान्ता । भविलस्तत्रैवावस्थित । स तेनोक्त—पुत्र, न कदाचित् त्वया पूर्णो मोक्तव्य । पुण्यमहेशाख्योऽय सत्त्व । इत्युक्त्वा—

सर्वे क्षयान्ता निचया पतनान्ता समुच्छ्रया ।
सयोगा विप्रयोगान्ता मरणान्त च जीवितम् ॥ ३ ॥

इति कालधर्मेण सयुक्त । तैर्नीलपीतलोहितावदातैर्वस्त्रै शिविकामलकृत्य महता सत्कारेण श्मशान नीत्वा ध्मापित । ततस्ते शोकविनोदन कृत्वा कथयन्ति—यदा अस्माक पिता जीवति, तदा तदधीना प्राणा । यदिदानी निरस्तव्यापारास्तिष्ठाम, गृहमवसाद गमिष्यति । न शोभन भविष्यति । यन्नु वय पण्यमादाय देशान्तर गच्छाम इति । पूर्ण कथयति—यद्येवमहमपि गच्छामीति । ते कथयन्ति—त्वमत्रैवावार्या व्यापार कुरु, वयमेव गच्छाम इति । ते पण्यमादाय देशान्तर गता । पूर्णो न्यस्तसर्वकार्यस्तत्रैवावस्थित ॥

धर्मता खलु ईश्वरगृहेषु दिवसपरिव्ययो दीयते । तास्तेषा पत्न्यो दारिका परिव्ययनिमित्त प्रेषयन्ति । पूर्णोऽपि धनिभि श्रेष्ठिभि सार्थवाहैरन्यैश्चाजीविभि परिवृतोऽवतिष्ठते । तास्त्ववकाश न लभन्ते । यदा ते उपस्थाय प्रक्रान्ता भवन्ति, तदा तासा दिवसपरिव्यय ददाति । ता दारिकाश्चिरचिरादागच्छन्तीत्युपालभ्यन्ते । ता एवमर्थं विस्तरेणारोचयन्ति । ता कथयन्ति—एव हि तेषा भवति, येषा दासीपुत्रा कुलेष्वैश्वर्यं वशे वर्तयन्तीति । भविलपत्न्या दारिका अभिहिता—त्वया काल ज्ञात्वा गन्तव्यमिति । सा काल ज्ञात्वा गच्छति, शीघ्र लभते । अन्याश्चिरयन्ति । ताभि सा पृष्टा—तया समाख्यातम् । ता अपि तया सार्धं गन्तुमारब्धा । ता अपि शीघ्र प्रतिलभन्ते । ता स्वामिनीभिरुक्ता—किमत्र कारणमिदानीं शीघ्रमागच्छथेति । ता कथयन्ति—आरोग्य ज्येष्ठभविकाया भवतु । यदा तस्या दारिका गता भवति, तदा लभ्यते । वय तया सार्धं गच्छाम इति । ता सजातामर्षा कथयन्ति—एव हि तेषा भवति येषा दासीपुत्रा कुलेष्वैश्वर्य वशे वर्तयन्तीति । यावदपरेण समयेन भविलो भवत्रातो भवनन्दी च सहिता समग्रा समोदमाना महासमुद्रात् ससिद्धयानपात्रा आगता । भविलेन पत्नी पृष्टा—भद्रे, शोभन पूर्णेन प्रतिपालिता त्वमिति ? सा कथयति—यथा भ्रात्रा पुत्रेण वेति । ते अन्येऽपि स्वामिभ्या पृष्टे कथयत—एव हि तेषा भवति, येषा दासीपुत्रा कुलेष्वैश्वर्य वशे वर्तयन्तीति । तौ सलक्षयत—सुहृद्भेदका स्त्रियो भवन्तीति । यावदपरेण समयेन काशिकवस्त्रावारी उद्घाटिता । तत्समनन्तर भविलस्य पुत्रो गत । स पूर्णेन काशिकवस्त्रयुगेनाच्छादित । अन्याभ्या दृष्ट्वा स्वपुत्रा प्रेषिता यावत् काशिकवस्त्रावारी घट्टिता, फुट्टकवस्त्रावारी उद्घाटिता । ते च दैवयोगात् सप्राप्ता । ते पूर्णेन फुट्टकैर्वस्त्रैराच्छादिता । ते दृष्ट्वा स्वामिनो कथयत—दृष्ट युवाभ्यामपरेषा काशिक-

वस्त्राणि दीयन्ते, परेषा फुट्टकानीति। ताभ्यामनुसञ्ज्ञप्तिर्दत्ता। किमेतदेव भविष्यति? नून
काशिकवस्त्रावारी घट्टिता, फुट्टकवस्त्रावारी उद्घाटितेति। यावदपरेण समयेन शर्करावारी
उद्घटिता। भविलस्य च पुत्रो गत। तेन शर्कराखो[मो]दको लब्ध। त दृष्ट्वा अन्याभ्या
स्वपुत्रा प्रेषिता। ते दैवयोगाद् गुडावार्यामुद्घाटिताया गता। तैर्गुडो लब्ध। ताभिस्त
दृष्ट्वा स्वामिनौ तथा तथा भग्नौ यथा गृहविभाग कर्तुमारब्धौ। तौ परस्पर सजल्प कुरुत -
सर्वथा विनष्टा वयम्, गृह भाजयामेति। एक कथयति—ज्येष्ठतर शब्दयाम। एक
कथयति—विचारयामस्तावत् कथ भाजयामेति। तौ स्वबुद्ध्या विचारयत। एकस्य
गृहगत क्षेत्रगत च, एकस्यावारीगत् देशान्तरगत च, एकस्य पूर्णक। यदि ज्येष्ठतरो
गृहगत क्षेत्रगत च ग्रहीष्यति, शक्नुमो वयमावारीगतेन देशान्तरगतेन चात्मान
सधारयितुम्। अथावारीगत देशान्तरगत च ग्रहीष्यति, तथापि वय शक्नुमो गृहगतेन
क्षेत्रगतेन चात्मान सधारयितुम्, पूर्णकस्य च मर्यादाबन्ध कर्तुमिति। तावेव सजल्प
कृत्वा भविलस्य सकाश गतौ। भ्रात, विनष्टा वय भाजयामो गृहमिति। स कथयति—
C 30 सुपरीक्षित कर्तव्यम्, गृहभेदिका स्त्रियो भवन्तीति। तौ कथयत—प्रत्यक्षीकृतमस्माभि,
भाजयामेति। स कथयति—यद्येवम्, आहूयन्ता कुलानीति। तौ कथयत—पूर्वमेवास्माभि-
र्भाजितम्। एकस्य गृहगत क्षेत्रगत च, एकस्यावारीगत देशान्तरगत च, एकस्य पूर्णक।
स कथयति—पूर्णस्य प्रत्यश नानुप्रयच्छथ? तौ कथयत—दासीपुत्र स। कस्तस्य प्रत्यश
दद्यात्? अपि तु स एवास्माभिर्भाजित। यदि तवाभिप्रेत तमेव गृहाणेति। स सलक्षयति-
अह पित्रा अभिहित—सर्वस्वमपि ते परित्यज्य पूर्णो ग्रहीतव्य इति। गृह्णामि पूर्णमिति
विदित्वा कथयति—एव भवतु मम पूर्णकेति। यस्य गृहगत क्षेत्रगत च, स त्वरमाणो
गृह गत्वा कथयति—ज्येष्ठभविके निर्गच्छ। सा निर्गता। मा भूय प्रवेक्ष्यसि।
कस्यार्थाय? अस्माभिर्भाजित गृहम्। यस्यावारीगत देशान्तरगत च, सोऽपि त्वरमाण
आवारी गत्वा कथयति—पूर्णक अवतरेति। सोऽवतीर्ण। मा भूयोऽभिरोक्ष्यसि। किं
कारणम्? अस्माभिर्भाजितम्। यावत् भविलपत्नी पूर्णकेन सार्धं ज्ञातिगृह सप्रस्थिता।
दारका बुभुक्षिता रोदितुमारब्धा। सा कथयति—पूर्ण, दारकाणा पूर्वभक्षिकामनुप्रयच्छेति।
स कथयति—कार्षापण प्रयच्छ। सा कथयति—त्वया इयतीभि सुवर्णलक्षाभिर्व्यवहृतम्,
दारकाणा पूर्वभक्षिकापि नास्ति? पूर्ण कथयति—किमह जाने युष्माक गृहे ईदृशीयमवस्था
भविष्यतीति। यदि मया ज्ञातमभविष्यत्, मया अनेका सुवर्णलक्षा सहारिता अभविष्यन्।
धर्मतैषा स्त्रिय आरकूटाकार्षापणान् वस्त्रान्ते बध्नन्ति। तयारकूटमाषको दत्त पूर्वभक्षिका-
मानयेति। स तमादाय वीथी सप्रस्थित। अन्यतमश्च पुरुष समुद्रवेलाप्रेरिताना काष्ठाना
भारमादाय शीतेनाभिद्रुतो वेपमान आगच्छति। स तेन दृष्ट पृष्टश्च—भो पुरुष, कस्मादेव
C 31 वेपसे? स कथयति—अहमपि न जाने। मया चाय भारक उत्क्षिप्तो भवति, मम चेदृशी
समवस्था। स दारुपरीक्षाया कृतावी। स तत् काष्ठ निरीक्षितुमारब्ध। पश्यति तत्र

गोशीर्षचन्दनम्। स तेनाभिहित —भो पुरुष, कियता मूल्येन दीयते ? पञ्चभि कार्षापणशतै । तेन त काष्ठभार गृहीत्वा तद्गोशीर्षचन्दनमपनीय वीथी गत्वा करपत्रिकया चतस्र खण्डिकाः कृता । तच्चूर्णकस्यार्थे कार्षापणसहस्रेण विक्रीत वर्तते । ततस्तस्य पुरुषस्य पञ्चकार्षापणशतानि दत्तानि । उक्त च—एन काष्ठभारकममुष्मिन् गृहे भविलपत्नी तिष्ठति तत्र नय, वक्तव्या पूर्णेन प्रेषितेति । तेनासौ नीतो यथावृत्त चारोचितम् । सा उरसि प्रहार दत्त्वा कथयति—यद्यसावर्थात्परिभ्रष्ट, कि प्रज्ञयापि परिभ्रष्ट ? पक्कमानयेति पल्लन प्रेषितम् । तदेव नास्ति यत् पक्तव्यमिति । पूर्णेन शेपकतिपयकार्षापणैर्दासदासीगोमहिपीवस्त्राणि जीवितोपकरणानि पक्कमादायागत्य दम्पत्योरुपनामितवान् । तेन कुटुम्ब सतोषितम् ॥

अत्रान्तरे सौर्पारकीयो राजा दाहज्वरेण विक्लवीभूत । तस्य वैद्यैर्गोशीर्षचन्दनमुपादिष्टम्। ततोऽमात्या गोशीर्षचन्दन समन्वेषयितुमारब्धा ।तैर्वीथ्या पारपर्येण श्रुतम्। ते पूर्णस्य सकाश गत्वा कथयन्ति—तवास्ति गोशीर्षचम्दनम्? स आह—अस्ति। ते ऊचु —कियता मूल्येन दीयते ? स आह—कार्षापणसहस्रेण । तै कार्षापणसहस्रेण गृहीत्वा राज्ञ प्रलेपो दत्त, स्वस्थीभूत । राजा सलक्षयति—कीदृशोऽसौ यस्य गृहे गोशीर्षचन्दन नास्ति । राजा पृच्छति—कुत एतत् ? देव पूर्णात्। आहूयता पूर्णक । स दूतेन गत्वा उक्त —पूर्ण, देवस्त्वा शब्दापयतीति । स विचारयितुमारब्ध —किमर्थ मा राजा शब्दापयति ? स सलक्षयति—गोशीर्पचन्दनेनासौ राजा स्वस्थीभूत । तदर्थ मा शब्दायति । सर्वथा गोशीर्षचन्दनमादाय गन्तव्यम्। स गोशीर्पचन्दनस्य तिस्रो गण्डिका वस्त्रेण पिधायैक पाणिना गृहीत्वा राज्ञ सकाश गत । राज्ञा पृष्ट —पूर्ण, अस्ति किंचिद् गोशीर्पचन्दनम् । स कथयति—देव इदमस्ति । किमस्य मूल्यम् ? देव सुवर्णलक्षा । अपरमस्ति ? देव अस्ति । तेन तास्तिस्रो गण्डिका दर्शिता । राज्ञामात्यानामाज्ञा दत्ता—पूर्णस्य चतस्र सुवर्णलक्षा प्रयच्छतेति । पूर्ण कथयति—देव, तिस्रो दीयन्ताम् । एकगण्डिका देवस्य प्राभृतमिति । ततस्तस्य तिस्रो दत्ता ।राजा कथयति—पूर्ण, परितुष्टोऽहम्। वद कि ते वरमनुप्रयच्छामीति। पूर्ण कथयति—यदि मे देव परितुष्टो देवस्य विजितेऽपरिभूतो वसेयमिति । राज्ञा अमात्यानामाज्ञा दत्ता—भवन्त, अद्याग्रेण कुमाराणामाज्ञा देया न त्वेव पूर्णस्येति । यावन्महासमुद्रात् पञ्चमात्राणि वणिक्शतानि ससिद्धयानपात्राणि सूर्पारक नगरमनुप्राप्तानि । वणिग्ग्रामेण क्रियाकार कृत —न केनचिदस्माक समस्ताना निर्गल्यैकाकिना वणिजा सकाशमुपसक्रमितव्यम् । गण एव सभूय भाण्ड ग्रहीष्यतीति । अपरे कथयन्ति—पूर्णमपि शब्दापयाम । अन्ये कथयन्ति—किं तस्य कृपणस्यास्ति य शब्दायत इति । तेन खलु समयेन पूर्णो बहिर्निर्गत । तेन श्रुत महासमुद्रात् पञ्च वणिक्छतानि ससिद्धयानपात्राणि सूर्पारक नगरमनुप्राप्तानीति । सोऽप्रविश्यैव नगर तेषा सकाशमुपसक्रान्त । पृच्छति—भवन्त, किमिद द्रव्यमिति ? ते कथयन्ति—इद चेद चेति। कि मूल्यम्? ते कथयन्ति—सार्थवाह, दूरमपि परमपि गत्वा त्वमेव प्रष्टव्य । यद्यप्येव तथापि उच्यता मूल्यम् । तैरष्टादश सुवर्णलक्षा मूल्यमुपदिष्टम् । स

कथयति—भवन्तस्तिस्रो लक्षा अवद्रग गृह्णीत, ममैतत् । पण्यमवशिष्ट दास्यामि । तथा भवतु ।
तेन तिस्रो लक्षा आनाय्य दत्ता । स्वमुद्रालक्षित च कृत्वा प्रक्रान्त । ततो वणिग्ग्रामेणाव-
चरका पुरुपा प्रेपिता—पश्यत कि द्रव्यमिति । तैर्गत्वा पृष्टा - कि द्रव्यम् ? इद चेद
च । अस्माकमपि पूर्णानि कोशकोष्ठागाराणि तिष्ठन्ति । पूर्णानि वा भवन्तु मा वा । अपि
C 33 विक्रीतम् । कस्यान्तिके ? पूर्णस्य । प्रभूतमासादयिष्यथ पूर्णस्यान्तिकाद् विक्रीय । ते कथ-
यन्ति—यत्तेनावद्रङ्गे दत्त तद् यूय मूल्येऽपि न दास्यथ । कि तेनावद्रङ्गे दत्तम् ? तिस्र
सुवर्णलक्षा । सुमुषितास्तेन भ्रातर कृता । तैरागत्य वणिग्ग्रामस्यारोचितम् । तत्पण्य
विक्रीतम् । कस्यान्तिके ? पूर्णस्य । प्रभूतमासादयिष्यन्ति पूर्णस्यान्तिके विक्रीय । यत्तेना-
वद्रङ्गे दत्त तद्यूय मूल्येऽपि न दास्यथ । कि तेनावद्रङ्गे दत्तम् ? तिस्र सुवर्णलक्षा ।
सुमुषितास्तेन ते भ्रातर कृता । स तैराहूयोक्त —पूर्ण वणिग्ग्रामेण क्रियाकार कृत —न
केनचिदेकाकिना ग्रहीतव्यम् । वणिग्ग्राम एव ग्रहीष्यतीत्येव । कस्मात्ते गृहीतम् ? स कथयति—
भवन्त , यदा युष्माभि क्रियाकार कृतस्तदा किमह न शब्दितो मम भ्राता वा ? युष्मा-
भिरेव क्रियाकार कृतो यूयमेव पालयत । ततो वणिग्ग्रामेण सजातामर्पेण षष्टे कार्पापणा-
नामर्थायातपे धारित । राज्ञ पौरुपेयैर्दृष्ट । तै राज्ञे आरोचितम् । राजा कथयति- भवन्त ,
शब्दयतैतान् । तै शब्दिता । कथयति राजा—भवन्त , कस्यार्थे युष्माभि पूर्ण आतपे
विधारित ? ते कथयन्ति—देव वणिग्ग्रामेण क्रियाकार कृतो न केनचिदेकाकिना पण्य
ग्रहीतव्यमिति । तदनेनैकाकिना गृहीतम् । पूर्ण कथयति- देव, समनुयुज्यन्ता यदैभि
क्रियाकार कृतस्तदा किमहमेभि शब्दितो मम भ्राता वा ? ते कथयन्ति देव नेति ।
राजा कथयति—भवन्त , शोभन पूर्ण कथयति- स तैर्व्रीडितैर्मुक्त । यावदपरेण समयेन
राज्ञस्तेन द्रव्येण प्रयोजनमुत्पन्नम् । तेन वणिग्ग्राम आहूयोक्त - भवन्त , ममामुकेन द्रव्येण
प्रयोजनम् । अनुप्रयच्छतेति । ते कथयन्ति—देव पूर्णस्यास्ति । राजा कथयति -भवन्त , नाह
तस्याज्ञा ददामि । यूयमेव तस्यान्तिकात् क्रीत्वानुप्रयच्छत । तै पूर्णस्य दूत प्रेपित —
वणिग्ग्राम शब्दयतीति । स कथयति—नाहमागच्छामि । ते वणिग्ग्रामा सर्वे एव सभूय
C 34 तस्य निवेशन गत्वा द्वारि स्थित्वा तैर्दूत प्रेपित । पूर्ण, निर्गच्छ वणिग्ग्रामो द्वारि तिष्ठ-
तीति । स साहकार कामकारमदत्त्वा निर्गत । वणिग्ग्राम. कथयति—सार्थवाह यथाक्रीतक
पण्यमनुप्रयच्छ । स कथयति—अतिवाणिजकोऽह यदि यथाकृत पण्यमनुप्रयच्छामीति । ते
कथयन्ति—सार्थवाह, द्विगुणमूल्येन दत्तम् । पञ्चदश लक्षाणि तेपा वणिज्य दत्तमवशिष्ट
स्वगृह प्रवेशितम् । स सलक्षयति—किं शक्यमवश्यायबिन्दुना कुम्भ पूरयितुम् ? महा-
समुद्रमवतरामीति । तेन सूर्पारके नगरे घण्टावघोपण कारितम्—शृण्वन्तु भवन्त सौर्पार-
कीया वणिज । पूर्ण सार्थवाहो महासमुद्रमवतरति । यो युष्माकमुत्सहते पूर्णेन सार्थवाहेन
सार्वमशुल्केनागुल्मेनातरपण्येन महासमुद्रमवतर्तु स महासमुद्रगमनीय पण्य समुदानयत्विति ।
पञ्चमात्रैर्वणिक्शतैर्महासमुद्रगमनीय पण्य समुदानीतम् । तत पूर्ण सार्थवाह कृतकुतूहल-

मङ्गलस्वस्त्ययन पञ्चवणिक्शतपरिवारो महासमुद्रमवतीर्ण । स ससिद्धयानपात्रश्च प्रत्यागत । एव यावत् षट्कृत्व । सामन्तकेन शब्दो विश्रुत । पूर्ण षट्कृत्वो महासमुद्रमवतीर्ण ससिद्धयानपात्रश्च प्रत्यागत इति । श्रावस्तेया वणिज पण्यमादाय सूर्पारक नगर गता । ते मार्गश्रम प्रतिविनोद्य येन पूर्ण सार्थवाहस्तेनोपसक्रान्ता । उपसक्रम्य कथयन्ति—सार्थवाह महासमुद्रमवतरामेति । स कथयति—भवन्त, अस्ति कश्चिद्युष्माभिर्दृष्ट श्रुतो वा षट्कृत्वो महासमुद्रात्ससिद्धयानपात्रागत सप्तम वारमवतरन्?—ते कथयन्ति—पूर्ण, वय त्वामुद्दिश्य दूरादागता । यदि नावतरसि, त्वमेव प्रमाणमिति । स सलक्षयति—किं चाप्यह धनेनानर्थी तथाप्येषामर्थायावतरामीति । स तै सार्ध महासमुद्र सप्रस्थित । ते रात्र्या प्रत्यूषसमये उदानात् पारायणात् सत्यदृश स्थविरगाथा शैलगाथा मुनिगाथा अर्थवर्गीयाणि च सूत्राणि विस्तरेण स्वरेण स्वाध्याय कुर्वन्ति । तेन ते श्रुता । स कथयति—भवन्त, शोभनानि गीतानि गायथ । ते कथयन्ति—सार्थवाह, नैतानि? किंतु खल्वेतद्बुद्धवचनम् । स बुद्ध इत्यश्रुतपूर्व शब्द श्रुत्वा सर्वरोमकूपानि आहृष्टानि । स आदरजात पृच्छति—भवन्त, कोऽय बुद्धनामेति । ते कथयन्ति—अस्ति श्रमणो गौतम शाक्यपुत्र शाक्यकुलात्केशश्मश्रूण्यवतार्य काषायाणि वस्त्राणि आच्छाद्य सम्यगेव श्रद्धया अगारादनगारिका प्रव्रजित । सोऽनुत्तरा सम्यक्सबोधिमभिसबुद्ध । स एष सार्थवाह बुद्धो नाम । कुत्र भवन्त स भगवानेतर्हि विहरति? सार्थवाह, श्रावस्त्या जेतवनेऽनाथपिण्डदस्यारामे । स त हृदि कृत्वा तै सार्ध महासमुद्रमवतीर्ण ससिद्धयानपात्रश्च प्रत्यागत । भ्रातास्य भविल सलक्षयति—परिखिन्नोऽय महासमुद्रगमनेन, निवेशोऽस्य कर्तव्य इति । स तेनोक्त—भ्रात, कथय कतरस्य धनिन सार्थवाहस्य वा तवार्थाय दुहितर प्रार्थयामीति । स कथयति—नाह कामैरर्थी । यद्यनुजानासि, प्रव्रजामीति । स कथयति—यदास्माक गृहे वार्ता नास्ति, तदा न प्रव्रजित । इदानी कामार्थ प्रव्रजसि । पूर्ण कथयति—भ्रात, तदानी न शोभते, इदानी तु युक्तम् । स तेनावश्य निर्बन्ध ज्ञात्वानुज्ञात । स कथयति—भ्रात, महासमुद्रो बह्वादीनवोऽल्पास्वाद । बहवोऽवतरन्ति, अल्पा व्युत्तिष्ठन्ति । सर्वथा न त्वया महासमुद्रमवतर्तव्यम् । न्यायोपार्जित ते प्रभूत धनमस्ति, एषा तु तव भ्रातॄणामन्यायोपार्जितम् । यद्येते कथयन्ति एकध्ये वसामेति, न वस्तव्यम् । इत्युक्त्वोपस्थायकमादाय श्रावस्ती सप्रस्थित । अनुपूर्वेण श्रावस्तीमनुप्राप्त ॥

श्रावस्त्यामुद्याने स्थितेन अनाथपिण्डदस्य गृहपतेर्दूतोऽनुप्रेषित । तेन गत्वा अनाथपिण्डदस्य गृहपतेरारोचितम्—गृहपते, पूर्ण सार्थवाह उद्याने तिष्ठति गृहपतिं द्रष्टुकाम इति । अनाथपिण्डद गृहपति सलक्षयति—नून जलयानेन खिन्न इदानी स्थलयानेनागत । तत पृच्छति—भो पुरुष, कियत्प्रभूत पण्यमानीतम् । स कथयति—कुतोऽस्य पण्यम्? उपस्थायकद्वितीय । स चाह च । अनाथपिण्डद सलक्षयति—न मम प्रतिरूप यदह प्रधानपुरुषमसत्कारेण प्रवेशयेयमिति । स तेन महता सत्कारेण प्रवेशित उद्वर्तित स्नापितो भोजित । स्वैरालापेणावस्थितयोरनाथपिण्डद पृच्छति—

सार्थवाह, किमागमनप्रयोजनम्? अपूर्वेण गृहपते इच्छामि स्वाख्याते धर्मविनये प्रव्रज्यामुपसपद भिक्षुभावमिति । ततोऽनाथपिण्डदो गृहपति पूर्वं कायमभ्युन्नमय्य दक्षिण बाहु प्रसार्योदानमुदानयति—अहो बुद्ध । अहो धर्म । अहो सघस्य स्वाख्याततता । यत्रेदानीमीदृशा प्रधानपुरुषा विस्तीर्णस्वजनबन्धुवर्गमपहाय स्फीतानि च कोशकोष्ठागाराणि आकाङ्क्षन्ति स्वाख्याते धर्मविनये प्रव्रज्यामुपसपद भिक्षुभावमिति । ततोऽनाथपिण्डदो गृहपति पूर्णं सार्थवाहमादाय येन भगवास्तेनोपसक्रान्त । तेन खलु समयेन भगवाननेकशताया भिक्षुपरिषद पुरस्तान्निषण्णो धर्म देशयति । अद्राक्षीद् भगवाननाथपिण्डद गृहपति सप्राभृतमागच्छन्तम् । दृष्ट्वा च पुनर्भिक्षूनामन्त्रयते स्म—एष भिक्षवोऽनाथपिण्डदो गृहपति सप्राभृत आगच्छति । नास्ति तथागतस्यैवविध प्राभृतो यथा वैनेयप्राभृत इति । ततोऽनाथपिण्डदो गृहपतिर्भगवत पादाभिवन्दन कृत्वा पूर्णेन सार्थवाहेन सार्धमेकान्ते निषण्ण । एकान्तनिषण्णोऽनाथपिण्डदो गृहपतिर्भगवन्तमिदमवोचत्—अय भदन्त पूर्ण सार्थवाह आकाङ्क्षति स्वाख्याते धर्मविनये प्रव्रज्यामुपसपद भिक्षुभावम् । त भगवान् प्रव्राजयतु उपसपादयेदनुकम्पामुपादायेति । अधिवासयति भगवाननाथपिण्डदस्य गृहपतेस्तूष्णीभावेन । ततो भगवान् पूर्ण सार्थवाहमामन्त्रयते—एहि भिक्षो चर ब्रह्मचर्यमिति । स
C 37 भगवतो वाचावसाने मुण्ड सवृत्त सघाटिप्रावृत पात्रकरकव्यग्रहस्त सप्ताहावरोपितकेशश्मश्रुर्वर्षशतोपसपन्नस्य भिक्षोरीर्यापथेनावस्थित ।

एहीति चोक्त स तथागतेन
मुण्डश्च सघाटिपरीतदेह ।
सद्य प्रशान्तेन्द्रिय एव तस्थौ
एव स्थितो बुद्धमनोरथेन ॥ ४ ॥

अथापरेण समयेनायुष्मान् पूर्णो येन भगवास्तेनोपसक्रान्त । उपसक्रम्य भगवत पादौ शिरसा वन्दित्वैकान्तेऽस्थात् । एकान्ते स्थित आयुष्मान् पूर्णो भगवन्तमिदमवोचत्—साधु मे भगवास्तथा सक्षिप्तेन धर्म देशयतु यथाह भगवतोऽन्तिकात् सक्षिप्तेन धर्म श्रुत्वैको व्यपकृष्टोऽप्रमत्त आतापी प्रहितात्मा विहरेयम् । यदर्थ कुलपुत्रा केशश्मश्रूणि अवतार्य काषायाणि वस्त्राणि आच्छाद्य सम्यगेव श्रद्धया अगारादनगारिका प्रव्रजन्ति, तदनुत्तर ब्रह्मचर्यपर्यवसान दृष्टधर्मे स्वयमभिज्ञाय साक्षात्कृत्वोपसपद्य प्रव्रजयेयम्—क्षीणा मे जातिरुषित ब्रह्मचर्य कृत करणीय नापरमस्माद्भव प्रजानामीति । एवमुक्ते भगवानायुष्मन्त पूर्णमिदमवोचत्—साधु पूर्ण, साधु खलु त्व पूर्ण यस्त्वमेव वदसि—साधु मे भगवास्तथा सक्षिप्तेन धर्म देशयतु पूर्ववद्यावन्नापरमस्माद् भव प्रजानामीति । तेन हि पूर्ण शृणु, साधु च सुष्ठु च मनसि कुरु, भाषिष्ये ॥

सन्ति पूर्ण चक्षुर्विज्ञेयानि रूपाणीष्टकानि कान्तानि प्रियाणि मनापानि कामोपसहितानि रञ्जनीयानि । तानि चेद्भिक्षुर्दृष्ट्वाभिनन्दति अभिवदति अध्यवस्यति अध्यवसाय

तिष्ठति, तानि अभिनन्दतोऽभिवदतोऽध्यवसतोऽध्यवसाय तिष्ठत आनन्दी भवति। आनन्द्या नन्दीसौमनस्य भवति। नन्दीसौमनस्ये सति सरागो भवति। नन्दीसरागे सति नन्दीसरागसयोजन भवति। नन्दीसरागसयोजनसयुक्त पूर्ण भिक्षुरारान्निर्वाणस्योच्यते। सन्ति पूर्ण श्रोत्रविज्ञेया शब्दा, घ्राणविज्ञेया गन्धा, जिह्वाविज्ञेया रसा, कायविज्ञेयानि स्प्रष्टव्यानि, मनोविज्ञेया धर्मा इष्टा कान्ता प्रिया मनापा कामोपसहिता रञ्जनीया। ताश्च भिक्षुर्दृष्ट्वा पूर्ववद् यावदारान्निर्वाणस्येति उच्यते। सन्ति तु पूर्ण चक्षुर्विज्ञेयानि रूपाणि इष्टानि कान्तानि प्रियाणि मनापानि पूर्ववद् यावत् शुक्लपक्षेणान्तिके निर्वाणस्येति उच्यते। अनेन त्व पूर्ण मया सक्षिप्तेनाववादेन चोदित। कुत्रेच्छसि वस्तु कुत्रेच्छसि वास कल्पयितुम्? अनेनाह भदन्त भगवता सक्षिप्तेनाववादेन चोदित इच्छामि श्रोणापरान्तकेषु जनपदेषु वस्तु श्रोणापरान्तकेषु जनपदेषु वास कल्पयितुम्। चण्डा पूर्ण श्रोणापरान्तका मनुष्या रभसा कर्कशा आक्रोशका रोषका परिभापका। सचेत् त्वा पूर्ण श्रोणापरान्तका मनुष्या समुख पापिकया असत्यया परुषया वाचा आक्रोक्ष्यन्ति रोषयिष्यन्ति परिभाषिष्यन्ते, तस्य ते कथ भविष्यति? सचेन्मा भद त श्रोणापरान्तका मनुष्या समुख पापिकया असत्यया परुषया वाचा आक्रोक्ष्यन्ति रोषयिष्यन्ति परिभाषिष्यन्ते, तस्य ममैव भविष्यति—भद्रका बत श्रोणापरान्तका मनुष्या, स्निग्धका बत श्रोणापरान्तका मनुष्या, ये मा समुख पापिकया असत्यया परुषया वाचा आक्रोशन्ति रोषयन्ति परिभाषन्ते। नो तु पाणिना वा लोष्टेन वा प्रहरन्तीति। चण्डा पूर्ण श्रोणापरान्तका मनुष्या पूर्ववत् यावत् परिभाषका। सचेत् त्वा पूर्ण श्रोणापरान्तका मनुष्या पाणिना वा लोष्टेन वा प्रहरिष्यन्ति, तस्य ते कथ भविष्यति? सचेन्मा भदन्त श्रोणापरान्तका मनुष्या पाणिना वा लोष्टेन वा प्रहरिष्यन्ति, तस्य ममैव भविष्यति—भद्रका बत श्रोणापरान्तका मनुष्या, स्नेहका बत श्रोणापरान्तका मनुष्या, ये मा पाणिना वा लोष्टेन वा प्रहरन्ति, नो तु दण्डेन वा शस्त्रेण वा प्रहरन्तीति। चण्डा पूर्ण श्रोणापरान्तका मनुष्या पूर्ववद् यावत् परिभापका। सचेत् त्वा पूर्ण श्रोणापरान्तका मनुष्या दण्डेन वा शस्त्रेण वा प्रहरिष्यन्ति, तस्य ते कथ भविष्यति? सचेन्मा भदन्त श्रोणापरान्तका मनुष्या दण्डेन वा शस्त्रेण वा प्रहरिष्यन्ति, तस्य ममैव भविष्यति—भद्रका बत श्रोणापरान्तका मनुष्या, स्नेहका बत श्रोणापरान्तका मनुष्या, ये मा दण्डेन वा शस्त्रेण वा प्रहरन्ति, नो तु सर्वेण सर्वं जीविताद् व्यपरोपयन्ति। चण्डा पूर्ण श्रोणापरान्तका मनुष्या यावत् परिभाषका। सचेत् त्वा पूर्ण श्रोणापरान्तका मनुष्या सर्वेण सर्व जीविताद् व्यपरोपयिष्यन्ति, तस्य ते कथ भविष्यति? सचेन्मा भदन्त श्रोणापरान्तका मनुष्या सर्वेण सर्व जीविताद् व्यपरोपयिष्यन्ति, तस्य मे एव भविष्यति—सन्ति भगवत श्रावका ये अनेन पूतिकायेनार्दीयमाना जेह्रीयन्ते, विजुगुप्समाना' शस्त्रमपि आधारयन्ति, विषमपि भक्षयन्ति, रज्ज्वा बद्धा अपि म्रियन्ते, प्रपातादपि प्रपतन्त्यपि। भद्रका बत श्रोणापरान्तका मनुष्यका, स्नेहका

बत श्रोणापरान्तका मनुष्या, ये मामस्मात् पूतिकलेवरादल्पकृच्छ्रेण परिमोचयन्तीति । साधु साधु पूर्ण, शक्यस्त्व पूर्ण अनेन क्षान्तिसौरभ्येन समन्वागत श्रोणापरान्तकेषु जनपदेषु वस्तु श्रोणापरान्तकेषु वास कल्पयितुम् । गच्छ त्व पूर्ण, मुक्तो मोचय, तीर्णस्तारय, आश्वस्त आश्वासय, परिनिर्वृत परिनिर्वापयेति ॥

अथायुष्मान् पूर्णो भगवतो भाषितमभिनन्द्यानुमोद्य भगवत पादौ शिरसा वन्दित्वा भगवतोऽन्तिकात् प्रक्रान्त । अथायुष्मान् पूर्णस्तस्या एव रात्रेरत्ययात् पूर्वाह्णे निवास्य पात्रचीवरमादाय श्रावस्ती पिण्डाय प्राविक्षत् । श्रावस्ती पिण्डाय चरित्वा कृतभक्तकृत्य पश्चाद्भक्तपिण्डपात्र प्रतिक्रान्त । यथापरिभुक्तशयनासन प्रतिसमग्य समादाय पात्रचीवर येन श्रोणापरान्तका जनपदास्तेन चारिका चरन् श्रोणापरान्तकान् जनपदाननुप्राप्त । अथायुष्मान् पूर्ण पूर्वाह्णे निवास्य पात्रचीवरमादाय श्रोणापरान्तक पिण्डाय प्राविक्षत् । अन्यतमश्च लुब्धको धनुष्पाणिर्मृगया निर्गच्छति । तेन दृष्ट । स सलक्षयति—अमङ्गलोऽय मुण्डक श्रमणको मया दृष्ट इति विदित्वा आ कर्णाद् धनु पूरयित्वा येनायुष्मान् पूर्णस्तेन प्रधावित । स आयुष्मता पूर्णेन दृष्ट । दृष्ट्वा चोत्तरासङ्ग विवर्त्य कथयति—भद्रमुख, अस्य
C 40 दुष्पूरस्यार्थे प्रविशामि, अत्र प्रहरेति । गाथा च भाषते—

यस्यार्थे गहने चरन्ति विहगा गच्छन्ति बन्ध मृगा
सग्रामे शरशक्तितोमरवरा नश्यन्त्यजस्र नरा ।
दीना दुर्दिनचारिणश्च कृपणा मत्स्या ग्रसन्त्यायसम्
अस्यार्थे उदरस्य पापकलिले दूरादिहाभ्यागत ॥ ५ ॥ इति ॥

स सलक्षयति—अय प्रव्रजित ईदृशेन क्षान्तिसौरभ्येन समन्वागत । किमस्य प्रहरामीति मत्वा अभिप्रसन्न । ततोऽस्यायुष्मता पूर्णेन धर्मो देशित, शरणगमनशिक्षापदेषु च प्रतिष्ठापित । अन्यानि च पञ्चोपासकशतानि कृतानि पञ्चोपासिकाशतानि । पञ्चविहारशतानि कारितानि, अनेकानि च मञ्चपीठवृषिकोच्चकबिम्बोपधानचतुरस्रकशतानि अनुप्रदापितानि । तस्यैव च त्रिमासस्यात्ययात् तिस्रो विद्या कायेन साक्षात्कृता । अर्हन् सवृत्त । त्रैधातुकवीतराग यावत् सेन्द्रोपेन्द्राणा देवाना पूज्यो मान्योऽभिवाद्यश्च सवृत्त ॥

यावदपरेण समयेन दारुकर्णिभ्रात्रोर्भोगास्तनुत्व परिक्षय पर्यादान गता । तौ कथयत—गतोऽसौ अस्माक गृहात् कालकर्णिप्रख्य । आगच्छ, एकध्ये प्रतिवसाम । स कथयति—कतरोऽसौ कालकर्णिप्रख्य ? तौ कथयत—पूर्णकश्री । सा मम गृहान्निष्क्रान्ता । नासौ कालकर्णिप्रख्य । तौ कथयत—श्रीर्वा भवतु कालकर्णी वा, आगच्छ एकध्ये प्रतिवसाम । स कथयति—युवयोरन्यायोपार्जित धनम्, मम न्यायोपार्जितम् । नाह युवाभ्या सार्धमेकध्ये वास कल्पयामीति । तौ कथयत—तेन दासीपुत्रेण महासमुद्रमवतीर्यावतीर्य भोगा समुदानीता येन त्व भुञ्जानो विकत्थसे । कुतस्तव सामर्थ्य महासमुद्रमवतर्तुमिति । स ताभ्या मान ग्राहित । स सलक्षयति—अहमपि महासमुद्रमवतरामि । पूर्ववत् यावन्महासमुद्रमव-

तीर्ण । यावत्तद्वहन वायुना गोशीर्षचन्दनवनमनुप्रेरितम् । कर्णधार कथयति—भवन्त , यत्तत् श्रूयते गोशीर्षचन्दनवनमिति, इद तत् । गृह्णन्तु अत्र यत्सारमिति । तेन खलु समयेन गोशीर्षचन्दनवन महेश्वरस्य यक्षस्य परिग्रहोऽभूत् । स च यक्षाणा यक्षसमिति गत । ततो गोशीर्षचन्दनवने पञ्चमात्राणि कुठारशतानि वोढुमारब्धानि । अद्राक्षीदप्रियाख्यो यो यक्षो गोशीर्षचन्दनवने पञ्चमात्राणि कुठारशतानि वहत । दृष्ट्वा च येन महेश्वरो यक्ष , तेनोपसक्रान्त । उपसक्रम्य महेश्वर यक्षमिदमवोचत्—यत् खलु ग्रामणीर्जानीया गोशीर्षचन्दनवने पञ्चमात्राणि कुठारशतानि वहन्ति । यत्ते कृत्य वा करणीय वा तत्कुरुष्वेति । अथ महेश्वरो यक्षो यक्षाणा समितिमसमिति कृत्वा सजातामर्षो महान्त कालिकावातभय सजन्य येन गोशीर्षचन्दनवन तेन सप्रस्थित । कर्णधारेणारोचितम्—शृण्वन्तु भवन्तो जाम्बुद्वीपका वणिज —यत्तत् श्रूयते महाकालिकावातभयमिति, इद तत् । किं मन्यध्वमिति ? ततस्ते वणिजो भीतास्त्रस्ता सविग्ना आहृष्टरोमकूपा देवतायाचन कर्तुमारब्धा ।

> शिववरुणकुबेरशक्रब्रह्माद्या
> सुरमनुजोरगयक्षदानवेन्द्रा ।
> व्यसनमतिभय वय प्रपन्ना
> विगतभया हि भवन्तु नोऽद्य नाथा ॥ ६ ॥
> केचिन्नमस्यन्ति शचीपतिं नरा.
> ब्रह्माणमन्ये हरिशकरावपि ।
> भूम्याश्रितान् वृक्षवनाश्रिताश्च
> त्राणार्थिनो वातपिशाचदस्था (यक्षा ?) ॥ ७ ॥

दारुकर्णी अल्पोत्सुकस्तिष्ठति । वणिज कथयन्ति—सार्थवाह, वय कृच्छ्रसकटसबाधप्राप्ता । किमर्थमल्पोत्सुकस्तिष्ठसीति ? स कथयति—भवन्त , अह भ्रात्रा अभिहित —महासमुद्रोऽल्पास्वादो बह्वादीनव । तृष्णान्धा बहवोऽवतरन्ति, स्वल्पा व्युत्थास्यन्ति । न त्वया केनचित् प्रकारेण महासमुद्रमवतर्तव्यमिति । सोऽह तस्य वचनमवचन कृत्वा महासमुद्रमवतीर्ण । किमिदानी करोमि ? कस्तव भ्राता ? पूर्ण । वणिज कथयन्ति—भवन्त , स एवार्यपूर्ण पुण्यमहेशाख्य । तमेव शरण प्रपद्याम इति । तैरेकस्वरेण सर्वैरेव नादो मुक्त—नमस्तस्मै आर्याय पूर्णाय, नमो नमस्तस्मै आर्याय पूर्णायेति । अथ या देवता आयुष्मती पूर्णेऽभिप्रसन्ना, सा येनायुष्मान् पूर्णस्तेनोपसक्रान्ता । उपसक्रम्य आयुष्मन्त पूर्णमिदमवोचत्—आर्य, भ्राता ते कृच्छ्रसकटसबाधप्राप्त , समन्वाहरेति । तेन समन्वाहृतम् । तत आयुष्मान् पूर्णस्तद्रूप समाधिं समापन्नो यथा समाहिते चित्ते श्रोणापरान्तकेऽन्तर्हितो महासमुद्रे वहनसीमाया पर्यङ्क बद्ध्वा अवस्थित । ततोऽसौ कालिकावात सुमेरुप्रत्याहत इव प्रतिनिवृत्त । अथ महेश्वरो यक्ष सलक्षयति—पूर्व यत् किचिद्वहन कालिकावातेन स्पृश्यते, तत्तूलपिचुवत् क्षिप्यते विशीर्यते च । इदानी को योगो येन कालिकावात

सुमेरुप्रत्याहत इव प्रतिनिवृत्त ? स इतश्चामुतश्च प्रत्यवेक्षितुमारब्धो यावत् पश्यति आयुष्मन्त पूर्ण वहनसीमाया पर्यङ्क बद्धावस्थितम् । दृष्ट्वा च पुन कथयति आर्य पूर्ण, कि विहेठयसीति ? आयुष्मान् पूर्ण कथयति—जराधर्मोऽहम् । किं मामेव विहेठयसि ? यदि मयेदृशा गुणगणा नाधिगता स्युर्भ्राता मे त्वया नामावशेष कृत स्यात् । महेश्वरो यक्ष कथयति—आर्य इद गोशीर्षचन्दनवन राज्ञश्चक्रवर्तिनोऽर्थाय धार्यते । किं मन्यसे ग्रामणी कि वर राजा चक्रवर्ती उत तथागतोऽर्हन् सम्यक्सबुद्ध ? कि आर्य भगवान् लोक उत्पन्न ? उत्पन्न । यदि एव यदपरिपूर्ण तत्परिपूर्यताम् । ततस्ते वणिजो गतप्रत्यागतप्राणा आयुष्मति पूर्णे चित्तमभिप्रसाद्य तद्वहन गोशीर्षचन्दनस्य पूरयित्वा सप्रस्थिता । अनुपूर्वेण सूर्पारक नगरमनुप्राप्ता ॥

तत आयुष्मान् पूर्णो भ्रातु कथयति—यस्य नाम्ना वहन ससिद्धयानपात्रमागच्छति, तत्तस्य गम्य भवति । त्वमेषा वणिजा रत्नसविभाग कुरु । अहमनेन गोशीर्षचन्दनेन
C 43 भगवतोऽर्थाय चन्दनमाल प्रासाद कारयामीति । तेन तेषा वणिजा रत्नै सविभाग कृत । तत आयुष्मान् पूर्णो गोशीर्षचन्दनेन प्रासाद मापयितुमारब्ध । तेन शिल्पानाहूयोक्ता—भवन्त, किं दिवसे दिवसे पञ्च कार्षापणशतानि गृह्णीध्वमाहोस्वित् गोशीर्षचन्दनचूर्णस्य बिडालपदम् ? ते कथयन्ति—आर्य गोशीर्षचन्दनचूर्णस्य बिडालपदम् । यावत् अल्पीयसा कालेन चन्दनमाल प्रासाद कृत । राजा कथयति—भवन्त, शोभन प्रासादम् । सर्वजातकृतनिष्ठित सवृत्त । यत्तत्र सकलिका चूर्णं चावशिष्टम्, तत् पिष्ट्वा तत्रैव प्रलेपो दत्त । ते च भ्रातर परस्पर सर्वे क्षमिता उक्ताश्च—बुद्धप्रमुख भिक्षुसघमुपनिमन्त्र्य भोजयत । आर्य, कुत्र भगवान् ? श्रावस्त्याम् । कियद्दूरमित श्रावस्ती ? सातिरेक योजनशतम् । राजान तावदवलोकयाम । एव कुरुत । ते राज्ञ सकाशमुपसक्रान्ता । उपसक्रम्य शिरसा प्रणाम कृत्वा कथयन्ति—देव, इच्छामो वय बुद्धप्रमुख भिक्षुसघमुपनिमन्त्र्य भोजयितुम् । देवोऽस्माक साहाय्य कल्पयतु । राजा कथयति—तत शोभनम् । तथा भवतु । कल्पयामि । तत आयुष्मान् पूर्ण शरणपृष्ठमभिरुह्य जेतवनाभिमुख स्थित्वा उभे जानुमण्डले पृथिव्या प्रतिष्ठाप्य पुष्पाणि क्षिप्त्वा धूप सचार्य आरामिकेन च सौवर्णभृङ्गार ग्राहयित्वा आराधितु प्रवृत्त ।

विशुद्धशील सुविशुद्धबुद्धे
भक्ताभिसारे सततार्थदर्शिन् ।
अनाथभूतान् प्रसमीक्ष्य साधो
कृत्वा कृपामागमन कुरुष्व ॥ ८ ॥ इति ।

ततस्तानि पुष्पाणि बुद्धाना बुद्धानुभावेन देवताना च देवतानुभावेनोपरि पुष्पमण्डप कृत्वा जेतवने गत्वा वृद्धान्ते स्थितानि धूपोऽभ्रकूटवदुदक वैदूर्यशलाकावत् । आयुष्मानानन्दो निमित्तकुशल । स कृतकरपुटो भगवन्त पप्रच्छ—कुतो भगवन् निमन्त्रणमागतम् ?
C 44 सूर्पारकात् आनन्द नगरात् । कियद्दूरे भदन्त सूर्पारक नगरम् ? सातिरेक आनन्द

योजनशतम्। गच्छाम ? आनन्द, भिक्षूनारोचय—यो युष्माकमुत्सहते श्व सूर्पारक नगर गत्वा भोक्तुम्, स शलाका गृह्णातु इति । एव भदन्तेति आयुष्मानानन्दो भगवत प्रतिश्रुत्य शलाका गृहीत्वा भगवत पुरस्तात् स्थित । भगवता शलाका गृहीता, स्थविरस्थविरैश्च भिक्षुभि ॥

तेन खलु समयेनायुष्मान् पूर्ण कुण्डोपधानीयक स्थविर प्रज्ञाविमुक्त तस्यामेव परिषदि सनिषण्णोऽभूत् । सनिपन्नित । सोऽपि शलाका गृहीतुमारब्ध ।तमायुष्मानानन्दो गाथया प्रत्यभाषत—

नैतद्भोक्तव्यमायुष्मन् कोशलाधिपतेर्गृहे ।
अगारे वा सुजातस्य मृगारभवनेऽथवा ॥ ९ ॥
साधिक योजनशत सूर्पारकमित' पुरम् ।
ऋद्धिभिर्यत्र गन्तव्य तूष्णी त्व भव पूर्णक ॥ १० ॥ इति ॥

स प्रज्ञाविमुक्त । तेन ऋद्धिर्नोत्पादिता । तस्यैतदभवत्—येन मया सकल क्लेशगण वान्त छर्दित त्यक्त प्रतिनि सृष्टम्, सोऽह तीर्थिकसाधारणाया ऋद्ध्या विषण्ण । तेन वीर्यमास्थाय ऋद्धिमुत्पाद्य यावदायुष्मानानन्द तृतीयस्थविरस्य शलाका न ददाति, तावत् तेन गजभुजसदृश बाहुमभिप्रसार्य शलाका गृहीता । ततो गाथा भाषते—

न वपुष्मत्तया श्रुतेन वा न बलात्कारगुणैश्च गौतम ।
प्रबलैरपि वाङ्मनोरथै षडभिज्ञत्वमिहाधिगम्यते ॥ ११ ॥
शमशीलविपश्यनाबलैर्विविधैर्ध्यानबलै परीक्षिता ।
जरया हि निपीडितयौवना षडभिज्ञा हि भवन्ति मद्विधा ॥ १२ ॥ इति ॥

तत्र भगवान् भिक्षूनामन्त्रयते स्म—एषोऽग्रो मे भिक्षवो भिक्षूणा मम श्रावकाणा चैत्य-शलाकाग्रहणे । तत्प्रथमत शलाका गृह्णता यदुत पूर्ण कुण्डोपधानीयक स्थविर । तत्र भगवानायुष्मन्तमानन्दमामन्त्रयते—गच्छ आनन्द भिक्षूणामारोचय । किं चापि उक्त मया—प्रतिच्छन्नकल्याणैर्वो भिक्षवो विहर्तव्य विवृतपापैरिति, अपि तु तीर्थिकावस्तब्ध तन्नगरम्।यो वो यस्या ऋद्धेर्लाभी, तेन तया तत्र सूर्पारक नगर गत्वा भोक्तव्यमिति । एव भदन्तेति आयुष्मानानन्दो भगवत प्रतिश्रुत्य भिक्षूणामारोचयति—आयुष्मन्त , भगवानेव-माह—किं चापि उक्त मया प्रतिच्छन्नकल्याणैर्वो भिक्षवो विहर्तव्यमिति पूर्ववत् यावत् गत्वा भोक्तव्यमिति । तत सूर्पारकराज्ञा सूर्पारकनगरमपगतपाषाणशर्करकठल्ल व्यवस्थापित चन्दनवारिपरिषिक्त नानाविधसुरभिधूपघटिकासमलकृतमामुक्तपट्टदामकलाप नानापुष्पा-भिकीर्ण रमणीयम् । सूर्पारकस्य नगरस्याष्टादश द्वाराणि । तस्यापि राज्ञ सप्तदश पुत्रा । प्रत्येकमेकैकस्मिन् द्वारे परमया विभूत्या राजपुत्रा व्यवस्थिता । मूलद्वारे च महता राजानुभावेन सूर्पारकाधिपती राजा आयुष्मान् पूर्णो दारुकर्णी स्तवकर्णी त्रपुकर्णी च व्यवस्थित । यावत् पत्रचारिका ऋद्ध्या हरितचारिका भाजनचारिकाश्चागता । तान् दृष्ट्वा राजा कथयति—भदन्त पूर्ण, किं भगवानागत ? आयुष्मान पूर्ण कथयति—महाराज

पत्रचारिका हरितचारिका भाजनचारिकाश्चैते, न तावत् भगवान्। यावत् स्थविरस्थविरा भिक्षवोऽनेकविधाभिर्ध्यानसमापत्तिभि सप्राप्ता । पुनरपि पृच्छति—भदन्त पूर्ण, किं भगवानागत? आयुष्मान् पूर्ण कथयति—महाराज न भगवान्, अपि तु खलु स्थविरस्थविरा एव ते भिक्षव इति। अथान्यतमोपासकस्तस्या वेलाया गाथा भाषते

सिंहव्याघ्रगजाश्वनागवृषभानाश्रित्य केचित् शुभान्
केचिद्रत्नविमानपर्वततरूश्चित्रान् रथाश्चोज्ज्वलान्।
अन्ये तोयधरा इवाम्बरतले विद्युल्लतालकृता
ऋद्ध्या देवपुरीमिव प्रमुदिता गन्तु समभ्युद्यता ॥ १३ ॥

C 46 गा भित्त्वा ह्युत्पतन्त्येके पतन्त्यन्ये नभस्तलात्।
आसने निर्मिताश्चैके पश्य ऋद्धिमता बलम्॥ १४ ॥ इति ॥

ततो भगवान् बहिर्विहारस्य पादौ प्रक्षाल्य विहार प्रविश्य ऋजु काय प्रणिधाय प्रतिमुख स्मृतिमुपस्थाप्य प्रज्ञप्त एवासने निषण्ण । यावद् भगवता गन्धकुट्या साभिसस्कार पादो न्यस्त, षड्विकार पृथिवीकम्पो जात —इय महापृथिवी चलति सचलति सप्रचलति । व्यधति प्रव्यधति सप्रव्यधति। पूर्वदिग्भाग उन्नमति, पश्चिमोऽवनमति। पश्चिम उन्नमति, पूर्वोऽवनमति। दक्षिण उन्नमति, उत्तरोऽवनमति। उत्तर उन्नमति, दक्षिणोऽवनमति। अन्त उन्नमति, मध्योऽवनमति। मध्य उन्नमति, अन्तोऽवनमति। राजा आयुष्मन्त पूर्ण पृच्छति—आर्य पूर्ण, किमेतत्? स कथयति—महाराज, भगवता गन्धकुट्या साभिसस्कार पादो न्यस्त, तेन षड्विकार पृथिवीकम्पो जात। ततो भगवता कनकमरीचिवर्णप्रभा उत्सृष्टा यया जम्बुद्वीपो विलीनकनकावभास सवृत्त। पुनरपि राजा विस्मयोत्फुल्ललोचन पृच्छति आर्य पूर्ण, इद किम्? स कथयति—महाराज भगवता कनकमरीचिवर्णप्रभा उत्सृष्टेति॥

ततो भगवान् दान्तो दान्तपरिवार शान्त शान्तपरिवार पञ्चभिरर्हच्छतै सार्धं सूर्पारकाभिमुख सप्रस्थित। अथ या जेतवननिवासिनी देवता, सा बकुलशाखा गृहीत्वा भगवतश्छाया कुर्वन्ती पृष्ठत सप्रस्थिता। तस्या भगवता आशय धातु प्रकृतिं च ज्ञात्वा तादृशी चतुरार्यसत्यसप्रतिवेधकी धर्मदेशना कृता, या श्रुत्वा तया देवतया विंशतिशिखरसमुद्गत सत्कायदृष्टिशैल ज्ञानवज्रेण भित्त्वा स्रोतापत्तिफल साक्षात्कृतम्। यावदन्यतमस्मिन् प्रदेशे पञ्चमात्राणि घरिणीशतानि प्रतिवसन्ति। अद्राक्षुस्ता बुद्ध भगवन्त द्वात्रिंशता महापुरुष-
C 47 लक्षणै समलकृतमशीत्यानुव्यञ्जनैर्विराजितगात्र व्यामप्रभालकृत सूर्यसहस्रातिरेकप्रभ जङ्गममिव रत्नपर्वत समन्ततो भद्रकम्। सहदर्शनाच्च तासा भगवति महाप्रसाद उत्पन्न। धर्मतैषा—न तथा द्वादशवर्षाभ्यस्त शमथश्चित्तस्य कल्यता जनयति अपुत्रस्य च पुत्रलाभो दरिद्रस्य वा निधिदर्शन राज्याभिनन्दिनो वा राज्याभिषेको यथोपचितकुशलमूलहेतुकस्य सत्त्वस्य तत्प्रथमतो बुद्धदर्शनम्। ततो भगवास्तासा विनयकालमवेक्ष्य पुरस्ताद् भिक्षुसघस्य

प्रज्ञप्त एवासने निषण्ण । ता अपि भगवत' पादौ शिरसा वन्दित्वैकान्ते निषण्णा । ततो भगवता तासामाशयानुशय धातु प्रकृति च ज्ञात्वा यावत् स्रोतआपत्तिफल साक्षात्कृतम्। ता दृष्टसत्या त्रिरुदानमुदानयन्ति—इदमस्माक भदन्त न मात्रा कृत न पित्रा कृत न राज्ञा नेष्टस्वजनबन्धुवर्गेण न देवताभिर्न पूर्वप्रेतैर्न श्रमणब्राह्मणैर्यद् भगवतास्माक तत्कृतम्। उच्छोषिता रुधिराश्रुसमुद्रा, लङ्घिता अस्थिपर्वता, पिहितान्यपायद्वाराणि, प्रतिष्ठापिता वय देवमनुष्येषु अतिक्रान्तातिक्रान्ता । एता वय भगवत शरण गच्छामो धर्मं च भिक्षुसघ च। उपासिकाश्चास्मान् भगवान् धारयतु। तत उत्थायासनात् येन भगवास्तेनाञ्जलि प्रणम्य भगवन्तमिदमवोचन्—अहो बत भगवानस्माक किचिदत्र प्रयच्छेत् यत्र वय कारा करिष्याम । ततो भगवता ऋद्ध्या केशनखमुत्सृष्टम्। ताभिर्भगवत केशनखस्तूप प्रतिष्ठापित । ततस्तया जेतवननिवासिन्या तस्मिन् स्तूपे यष्ट्या सा बकुलशाखारोपिता। भगवाश्चोक्त—भगवन्, अहमस्मिन् स्तूपे कारा कुर्वन्ती तिष्ठामीति । सा तत्रैव आस्थिता। तत्र केचित् घरिणीस्तूप इति सजानते, केचित् बकुलमेधीति, यमद्यापि चैत्यवन्दका भिक्षवो वन्दन्ते । ततो भगवान् सप्रस्थित ॥

यावदन्यस्मिन्नाश्रमपदे पञ्च ऋपिशतानि प्रतिवसन्ति । तत्तेषामाश्रमपद पुष्पफलसलिलसपन्नम्। ते तेन मदेन मत्ता न किचिन्मन्यन्ते । ततो भगवास्तेषा विनयकालमवेक्ष्य तदाश्रमपदमुपसक्रान्त । उपसक्रम्य तस्मादाश्रमपदात् पुष्पफलमृद्ध्या शामितम्, सलिल शोषितम्, हरितशाड्वल कृष्ण स्थण्डिलानि पातितानि। ततस्ते ऋषय करे कपोल दत्त्वा चिन्तापरा व्यवस्थिता । ततो भगवता अभिहिता—महर्षय, किमर्थ चिन्तापरास्तिष्ठतेति। ते कथयन्ति—भगवस्त्व द्विपादक पुण्यक्षेत्रमिह प्रविष्टोऽस्माक चेदृशी समवस्था । भगवानाह—किम्? ते कथयन्ति—भगवन्, पुष्पफलसलिलसपन्नमाश्रमपद विनष्ट यथापौराण भवतु । भवतु इत्याह भगवान्। ततो भगवता ऋद्धि प्रस्रब्धा, यथापौराण सवृत्तम्। ततस्ते पर विस्मयमुपगता भगवति चित्तमभिप्रसादयामासु । ततो भगवता तेषामाशयानुशय धातु प्रकृति च ज्ञात्वा तादृशी चतुरार्यसत्यसप्रतिवेधिकी धर्मदेशना कृता, या श्रुत्वा तै पञ्चभिर्ऋषिशतैरनागामिफल साक्षात्कृतम्, ऋद्धिश्चाभिनिर्हृता। ततो येन भगवास्तेनाञ्जलि प्रणम्य भगवन्तमिदमवोचन्—लभेम वय भदन्त स्वाख्याते धर्मविनये प्रव्रज्यामुपसपद भिक्षुभावम्। चरेम वय भगवतोऽन्तिके ब्रह्मचर्यम्। ततस्ते भगवता एहिभिक्षुकया आभापिता—एत भिक्षवश्चरत ब्रह्मचर्यमिति । भगवतो वाचावसाने मुण्डा सवृत्ता सघाटिप्रावृता पात्रकरव्यग्रहस्ता सप्ताहावरोपितकेशश्मश्रवो वर्षशतोपसपन्नस्य भिक्षोरीर्यापथेन अवस्थिता ।

एहीति चोक्ता हि तथागतेन
　मुण्डाश्च सघाटिपरीतदेहा ।
सद्य प्रशान्तेन्द्रिया एव तस्थु-
　रेव स्थिता बुद्धमनोरथेन ॥ १५ ॥

तैर्युज्यमानैर्घटमानैर्व्यायच्छमानैरिदमेव पञ्चगण्डक पूर्ववत् यावदभिज्ञाश्च सवृत्ता । यस्तेषा ऋषिरववादक स कथयति—भगवन्, मया अनेन वेषेण महाजनकायो विप्रलब्ध । त यावदभिप्रसादयामि पश्चात् प्रव्रजिष्यामीति । ततो भगवान् पञ्चभिर्ऋषिशतै पूर्वकैश्च C 49 पञ्चभिर्भिक्षुशतैरर्धचन्द्राकारोपगूढस्तत एव ऋद्ध्या उपरि विहायसा प्रक्रान्तोऽनुपूर्वेण मुसलक पर्वतमनुप्राप्त । तेन खलु समयेन मुसलके पर्वते वक्कली नाम ऋषि प्रतिवसति । अद्राक्षीत् स ऋषिर्भगवन्त दूरादेव द्वात्रिंशता महापुरुषलक्षणै समलकृत पूर्ववत् यावत् समन्ततो भद्रकम् । सहदर्शनाच्चानेन भगवतोऽन्तिके चित्तमभिप्रसादितम् । स प्रसाद-जातश्चिन्तयति—यन्न्वह पर्वतादवतीर्य भगवन्त दर्शनायोपसक्रमिष्यामि । भगवान् वैनेयापेक्षया अतिक्रमिष्यति । यन्न्वहमात्मान पर्वतान्मुञ्चेयमिति । तेन पर्वतादात्मा मुक्त । अममोघवर्माणो बुद्धा भगवन्त । भगवता ऋद्ध्या प्रतीष्ट । ततोऽस्य भगवता आशयानुशय धातु प्रकृतिं च ज्ञात्वा तादृशी धर्मदेशना कृता, या श्रुत्वा वक्कलिना अनागामिफल साक्षात्कृतम्, ऋद्धिश्चाभि-निर्हृता । ततो भगवन्तमिदमवोचत्—लभेयाह भदन्त स्वाख्याते धर्मविनये प्रव्रज्यामुपसपद भिक्षुभाव पूर्ववत् यावत् भगवता एहिभिक्षुकया प्रव्राजितो यावदेव स्थितो बुद्धमनोरथेन ॥

तत्र भगवान् भिक्षूनामन्त्रयते स्म—एषोऽग्रो मे भिक्षवो भिक्षूणा मम श्रद्धाधिमुक्ताना यदुत वक्कली भिक्षुरिति । ततो भगवान् भिक्षुसहस्रपरिवृतो विचित्राणि प्रातिहार्याणि कुर्वन् सूर्पारक नगरमनुप्राप्त । भगवान् सलक्षयति यदि एकेन द्वारेण प्रविशामि, अपरेषा भविष्यति अन्यथात्वम् । यन्न्वह ऋद्ध्यैव प्रविशेयमिति । तत ऋद्ध्या उपरि विहायसा म ये सूर्पारकस्य नगरस्यावतीर्ण । तत सूर्पारकाधिपती राजा आयुष्मान् पूर्णो दारुकर्णी स्तव-कर्णी त्रपुकर्णी ते च सप्तदश पुत्रा स्वकस्वकेन परिवारेण येन भगवांस्तेनोपसक्रान्ता, अनेकानि च प्राणिशतसहस्राणि । ततो भगवाननेके प्राणिशतसहस्रैरनुगम्यमानो येन चन्दनमाल प्रासाद तेनोपसक्रान्त । उपसक्रम्य पुरस्ताद्भिक्षुसघस्य प्रज्ञप्त एवासने निषण्ण । C 50 स जनकायो भगवन्तमपश्यन् चन्दनमाल प्रासाद भेत्तुमारब्ध । भगवान् सलक्षयति यदि चन्दनमाल प्रासादो भेत्स्यते, दातॄणा पुण्यान्तरायो भविष्यति । यन्न्वहमेन स्फटिकमय निर्मिनुयामिति । स भगवता स्फटिकमयो निर्मित । ततो भगवता तस्या परिषद आशयानुशय धातु प्रकृतिं च ज्ञात्वा तादृशी धर्मदेशना कृता, या श्रुत्वा अनेकै प्राणिशतसहस्रैर्महान् विशेषोऽधिगत । कैश्चिन्मोक्षभागीयानि कुशलमूलानि उत्पादितानि, कैश्चिन्निर्वेधभागीयानि, कैश्चित् स्रोतआपत्तिफल साक्षात्कृतम्, कैश्चित् सकृदागामिफलम्, कैश्चिदनागामिफलम्, कैश्चित् सर्वक्लेशप्रहाणादर्हत्त्व साक्षात्कृतम्, कैश्चित् श्रावकबोधौ चित्तान्युत्पादितानि, कैश्चित् प्रत्येकबोधौ, कैश्चिदनुत्तरया सम्यक्सबोधौ चित्तान्युत्पादितानि । यद्भूयसा सा पर्षद् बुद्धनिम्ना धर्मप्रवणा सघप्राग्भारा व्यवस्थापिता ॥

अथ दारुकर्णी स्तवकर्णी त्रपुकर्णी च प्रणीत खादनीय भोजनीय समुदानीय आसनानि प्रज्ञाप्य भगवतो दूतेन कालमारोचयन्ति—समयो भदन्त, सज्ज भक्त यस्येदानीं भगवान् काल

मन्यत इति। तेन खलु समयेन कृष्णगौतमकौ नागराजौ महासमुद्रे प्रतिवसत। तौ सलक्षयत – भगवान् सूर्पारके नगरे धर्म देशयति। गच्छाव, धर्म श्रोष्याव इति। ततस्तौ पञ्चनागशतपरिवारौ पञ्चनदीशतानि सजन्य सूर्पारक नगर सप्रस्थितौ। असमोषधर्माणो बुद्धा भगवन्त। भगवान् सलक्षयति–इमौ कृष्णगौतमौ नागराजौ यदि सूर्पारक नगरमागमिष्यत, अगोचरीकरिष्यत। तत्र भगवानायुष्मन्त महामौद्गल्यायनमामन्त्रयते–प्रतिगृहाण महामौद्गल्यायन तथागतस्यात्ययिकपिण्डपातम्। तत्कस्य हेतो? पञ्च मे मौद्गल्यायन आत्ययिकपिण्डपाता। कतमे पञ्च? आगन्तुकस्य गमिकस्य ग्लानस्य ग्लानोपस्थायकस्योपधिवारिकस्य च। अस्मिंस्त्वर्थे भगवानुपाधौ वर्तते। अथ भगवान् मौद्गल्यायनसहायो येन कृष्णगौतमकौ नागराजौ तेनोपसक्रान्त। उपसक्रम्य कथयति–समन्वाहरत नागेन्द्रौ सूर्पारक नगरमगोचरीभविष्यति। तौ कथयत–तादृशेन भदन्त प्रसादेन वयमागता यन्न शक्यमस्माभि कुन्तपिपीलिकस्यापि प्राणिन पीडामुत्पादयितु प्रागेव सूर्पारकनगरनिवासिनो जनकायस्येति। ततो भगवता कृष्णगौतमकयोर्नागराजयोस्तादृशो धर्मो देशितो य श्रुत्वा बुद्ध शरण गतौ, धर्म सघ च शरण गतौ, शिक्षापदानि च गृहीतानि। भगवान् भक्तकृत्य कर्तुमारब्ध। एकैको नाग सलक्षयति–अहो बत भगवान् मम पानीय पिबतु इति। भगवान् सलक्षयति–यदि एकस्यैव पानीय पास्यामि, एषा भविष्यति अन्यथात्वम्। उपायसविधान कर्तव्यमिति। तत्र भगवानायुष्मन्त महामौद्गल्यायनमामन्त्रयते-गच्छ मौद्गल्यायन, यत्र पञ्चाना नदीशताना सभेद, तस्मादुदकस्य पात्रपूरमानय। एव भदन्तेति आयुष्मान् महामौद्गल्यायनो भगवत प्रतिश्रुत्य यत्र पञ्चाना नदीशताना सभेदस्तत्रोदकस्य पात्रपूरमादाय येन भगवास्तेनोपसक्रान्त। उपसक्रम्य भगवत उदकस्य पात्रपूरमुपनामयति। भगवता गृहीत्वा परिभुक्तम्। आयुष्मान् महामौद्गल्यायन सलक्षयति–पूर्वमुक्त भगवता–दुष्करकारकौ हि भिक्षव पुत्रस्य मातापितरौ आप्यायकौ पोषकौ सवर्धकौ स्तन्यस्य दातारौ चित्रस्य जम्बुद्वीपस्य दर्शयितारौ। एकेनांशेन पुत्रो मातर द्वितीयेन पितर पूर्णवर्षशत परिचरेत्, यद्वा अस्या महापृथिव्या मणयो मुक्ता वैदूर्यशङ्खशिलाप्रवाल रजत जातरूपमश्मगर्भो मुसारगल्वो लोहितिका दक्षिणावर्त इति, एवरूपे वा विविधैश्वर्याधिपत्ये प्रतिष्ठापयेत्, नैयता पुत्रेण मातापित्रो कृत वा स्यादुपकृत वा। यस्तु असावश्राद्ध मातापितर श्रद्धासपदि समादापयति विनयति निवेशयति प्रतिष्ठापयति, दु शील शीलसपदि, मत्सरिण त्यागसपदि, दुष्प्रज्ञ प्रज्ञासपदि समादापयति विनयति निवेशयति प्रतिष्ठापयति, इयता पुत्रेण मातापित्रो कृत वा स्यादुपकृत वेति। मया च मातुर्न कश्चिदुपकार कृत। यदह समन्वाहरेय कुत्र मे माता उपपन्नेति। समन्वाहर्तु सवृत्त पश्यति मरीचिके लोकधातौ उपपन्ना। स सलक्षयति–कस्य विनेया? पश्यति भगवत। तस्यैतदभवत्–दूर वयमिहागता। यन्न्वहमेतमर्थं भगवतो निवेदयेयमिति भगवन्तमिदमवोचत्–उक्त भदन्त भगवता पूर्वम्–दुष्करकारकौ हि भिक्षव पुत्रस्य मातापितरौ इति। तन्मम माता मरीचिके लोकधातौ उपपन्ना,

सा च भगवतो विनेया । तदर्हति भगवान् ता विनेतुमनुकम्पामुपादायेति । भगवान् कथयति–मौद्गल्यायन, कस्य ऋद्ध्या गच्छाम ? भगवन् मदीयया । ततो भगवानायुष्माश्च महामौद्गल्यायन सुमेरुमूर्ध्नि पादान् स्थापयन्तौ सप्रस्थितौ । सप्तमे दिवसे मरीचिक लोकधातुमनुप्राप्त । अद्राक्षीत् सा भद्रकन्या आयुष्मन्त महामौद्गल्यायन दूरादेव । दृष्ट्वा च पुन ससभ्रमात् तत्सकाशमुपसक्रम्य कथयति–चिराद्दृत पुत्रक पश्यामीति । ततो जनकाय कथयति–भदन्तोऽय प्रव्रजितो वृद्ध । इय च कन्या । कथमस्य माता भवतीति ? आयुष्मान् मौद्गल्यायन कथयति–भवन्त, मम इमे स्कन्धा अन्या सवृद्धा । तेन ममेय मातेति । ततो भगवता तस्या भद्रकन्याया आशयानुशय धातु प्रकृतिं च ज्ञात्वा तादृशी चतुरार्यसत्यसप्रतिवेधिकी धर्मदेशना कृता, या श्रुत्वा तया भद्रकन्यया विशतिशिखरसमुद्गत सत्कायदृष्टिशैल ज्ञानवज्रेण भित्त्वा स्रोतआपत्तिफल साक्षात्कृतम् । सा दृष्टसत्या त्रिरुदानमुदानयति पूर्ववत् यावत् प्रतिष्ठापिता देवमनुष्येषु । आह च–

तवानुभावात्पिहित सुघोरो ह्यपायमार्गो बहुदोपदुष्ट ।
अपावृता स्वर्गगति सुपुण्या निर्वाणमार्ग च मयोपलब्धम् ॥ १६ ॥
त्वदाश्रयाच्चाप्तमपेतदोष ममाद्य शुद्ध सुविशुद्धचक्षु ।
C 53 प्राप्त च कान्त पदमार्यकान्त तीर्णा च दु खार्णवपारमस्मि ॥ १७ ॥
जगति दैत्यनरामरपूजित विगतजन्मजरामरणामय ।
भवसहस्रसुदुर्लभदर्शन सफलमद्य मुने तव दर्शनम् ॥ १८ ॥

अतिक्रान्ताह भदन्त अतिक्रान्ता । एपाह भगवन्त शरण गच्छामि धर्मं च भिक्षुसघ च । उपासिका च मा धारय अद्याग्रेण यावज्जीव प्राणोपेता शरण गतामभिप्रसन्नाम् । अधिवासयतु मे भगवानद्य पिण्डपातेन सार्धमार्यमहामौद्गल्यायनेनेति । अधिवासयति भगवान् तस्या भद्रकन्यायास्तूष्णीभावेन । अथ सा भद्रकन्या भगवन्तमायुष्मन्त च महामौद्गल्यायन सुखोपनिपण्ण विदित्वा शुचिना प्रणीतेन खादनीयेन भोजनीयेन स्वहस्त सतर्प्य सप्रवार्य भगवन्त भुक्तवन्त विदित्वा धौतहस्तमपनीतपात्र नीचतरमासन गृहीत्वा भगवत पुरस्तान्निषण्णा धर्मश्रवणाय । भगवता तस्या धर्मो देशित । आयुष्मान् महामौद्गल्यायनो भगवत पात्रग्राहक पात्र निर्यातयति । भगवता अभिहित –मौद्गल्यायन गच्छाम । गच्छामो भगवन् । कस्य ऋद्ध्या ? तथागतस्य भगवत । यदि एवम्, समन्वाहर जेतवनम् । आगता स्मो भगवन्, आगता । मौद्गल्यायनस्ततो विस्मयावर्जितमति कथयति किं नामेय भगवन् ऋद्धि ? मनोजवा मौद्गल्यायन । न मया भदन्त विज्ञातमेव गम्भीरमेव गम्भीरा बुद्धधर्मा इति । यदि विज्ञातमभविष्यत्, तिलशोऽपि मे सचूर्णितशरीरेणानुत्तराया सम्यक्सबोधेश्चित्त व्यावर्तितमभविष्यत् । इदानीं किं करोमि दग्धेन्धन इति ॥

ततो भिक्षव सशयजाता सर्वसशयच्छेत्तार बुद्ध भगवन्त पप्रच्छु –किं भदन्त आयुष्मता पूर्णेन कर्म कृत येनाढ्ये महाधने महाभोगे कुले जात, किं कर्म कृत येन

दास्या कुक्षौ उपपन्न, प्रव्रज्य च सर्वक्लेशप्रहाणादर्हत्त्व साक्षात्कृतम् ? भगवानाह—पूर्णेन भिक्षवो भिक्षुणा कर्माणि कृतानि उपचितानि लब्धसभाराणि परिणतप्रत्ययानि ओघवत्प्रत्युपस्थितानि अवश्यभावीनि। पूर्णेन कर्माणि कृतानि उपचितानि। कोऽन्य प्रत्यनुभविष्यति ? न भिक्षव कर्माणि कृतानि उपचितानि बाह्ये पृथिवीधातौ विपच्यन्ते, नाब्धातौ, न तेजोधातौ, न वायुधातौ, अपि तूपात्तेष्वेव स्कन्धधात्वायतनेषु कर्माणि कृतान्युपचितानि विपच्यन्ते शुभान्यशुभानि च ।

न प्रणश्यन्ति कर्माणि अपि कल्पशतैरपि ।
सामग्री प्राप्य काल च फलन्ति खलु देहिनाम् ॥ १९ ॥

भूतपूर्व भिक्षवोऽस्मिन्नेव भद्रकल्पे विंशतिवर्षसहस्रायुषि प्रजाया काश्यपो नाम सम्यक्सबुद्धो लोक उदपादि विद्याचरणसपन्न सुगतो लोकविदनुत्तर पुरुषदम्यसारथि शास्ता देवाना मनुष्याणा च । बुद्धो भगवान् वाराणसी नगरीमुपनिश्रित्य विहरति। तस्याय शासने प्रव्रजित । त्रिपिटकसघस्य च धर्मवैयावृत्य करोति । यावदन्यतमस्यार्हत उपधिवार प्राप्त । स विहार समार्ष्टुमारब्ध । वायुनेतश्चामुतश्च सकारो नीयते । स सलक्षयति—तिष्ठतु तावद् यावद्वायुरुपशाम गच्छतीति । वैयावृत्यकरेणासमृष्टो विहारो दृष्ट । तेन तीव्रेण पर्यवस्थानेन खरवाक्कर्म निश्चारितम्—कस्य दासीपुत्रस्योपधिवार इति । तेन अर्हता श्रुतम् । स सलक्षयति—पर्यवस्थितोऽयम् । तिष्ठतु तावत् । पश्चात् सज्ञापयिष्यामीति । यदा अस्य पर्यवस्थान विगत तदा तस्य सकाशमुपसक्रम्य कथयति—जानीषे त्व कोऽहमिति ? स कथयति—जाने त्व काश्यपस्य सम्यक्सबुद्धस्य शासने प्रव्रजितोऽहमपीति । स कथयति—यद्यप्येव तथापि तु यन्मया प्रव्रज्य चरणीय तत्कृतमह सकलबन्धनाबद्ध । खर ते वाक्कर्म निश्चारितम् । अत्ययमत्ययतो देशय । अप्येवैतत्कर्म तनुत्व परिक्षय पर्यादान गच्छेदिति । तेनात्ययमत्ययतो देशितम् । यत्तेन नरक उपपद्य दासीपुत्रेण भवितव्यम्, तन्नरके नोपपन्न । पञ्च तु जन्मशतानि दास्या कुक्षौ उपपन्न । यावदेतर्ह्यपि चरमे भवे दास्या एव कुक्षौ उपपन्न । यत् सघस्योपस्थान कृतम्, तेनाढ्ये महाधने महाभोगे कुले जात । यत्तत्र पठित स्वाध्यायित स्कन्धकौशल च कृतम्, तेन मम शासने प्रव्रज्य सर्वक्लेशप्रहाणादर्हत्त्व साक्षात्कृतम् । इति हि भिक्षव एकान्तकृष्णाना कर्मणामेकान्तकृष्णो विपाक, एकान्तशुक्लाना कर्मणामेकान्तशुक्लो विपाक, व्यतिमिश्राणा व्यतिमिश्र । तस्मात् तर्हि भिक्षव एकान्तकृष्णानि कर्माण्यपास्य व्यतिमिश्राणि च, एकान्तशुक्लेष्वेव कर्मस्वाभोग करणीय । इत्येव वो भिक्षव शिक्षितव्यम् ॥

इदमवोचद्भगवान् । आत्तमनसस्ते भिक्षवो भगवतो भाषितमभ्यनन्दन्निति ॥

इति श्रीदिव्यावदाने पूर्णावदान द्वितीयम् ॥

३ मैत्रेयावदानम् ।

यदा राज्ञा मागधेन अजातशत्रुणा वैदेहीपुत्रेण नौक्रमो मातापित्रोर्मापितस्तदा वैशालकैर्लिच्छविभिर्भगवतोऽर्थे नौक्रमो मापित । नागा सलक्षयन्ति - वय विनिपतित-शरीरा यन्नु वय फणसक्रमेण भगवन्त नदी[दी]गङ्गामुत्तारयेम इति । तै फणसक्रमो मापित । तत्र भगवान् भिक्षूनामन्त्रयते स्म—राजगृहात् श्रावस्ती गन्तु यो युष्माक भिक्षव C 56 उत्सहते राज्ञो मागधस्याजातशत्रोर्वैदेहीपुत्रस्य नौसक्रमेण नदीगङ्गामुत्तर्तुम्, स तेन तरतु, यो वा भिक्षवो वैशालकाना लिच्छवीना नौसक्रमेण, सोऽपि तेनोत्तरतु । अहमपि आयुष्मता आनन्देन भिक्षुणा सार्ध नागानां फणसक्रमेण नदी गङ्गामुत्तरिष्यामि । तत्र केचित् राज्ञो मागधस्याजातशत्रोर्वैदेहीपुत्रस्य नौसक्रमेणोत्तीर्णा, केचित् वैशालिकाना लिच्छवीना नौसक्रमेण । भगवानपि आयुष्मता आनन्देन सार्ध नागाना फणसक्रमेणोत्तीर्ण । अथान्य-तमोपासकस्तस्या वेलाया गाथा भाषते—

ये तरन्त्यर्णव सर सेतु कृत्वा विसृज्य पल्वलानि ।
कोल हि जना प्रबन्धिता उत्तीर्णा मेधाविनो जना ॥ १ ॥
उत्तीर्णो भगवान् बुद्धो ब्राह्मणस्तिष्ठति स्थले ।
भिक्षवोऽत्र परिस्नान्ति कोल बध्नन्ति श्रावका ॥ २ ॥
किं कुर्यादुदपानेन आपश्चेत् सर्वतो यदि ।
छित्त्वेह मूल तृष्णाया कस्य पर्येषणा चरेत् ॥ ३ ॥ इति ॥

अद्राक्षीद्भगवानन्यतमस्मिन् भूभागे उन्नतोन्नत पृथिवीप्रदेशम् । दृष्ट्वा च पुनरायुष्मन्तमा-मन्त्रयते—इच्छसि त्वमानन्द योऽसौ यूप ऊर्ध्वं व्यामसहस्र तिर्यक् षोडशप्रवेधो नानारत्नविचित्रो दिव्य सर्वसौवर्णो राज्ञा महाप्रणादेन दानानि दत्त्वा पुण्यानि कृत्वा नद्या गङ्गायामाप्ला-वित, त द्रष्टुम् ? एतस्य भगवन् काल, एतस्य सुगतसमय, योऽय भगवान् यूपमुच्छ्राप-येत्, भिक्षव पश्येयु । ततो भगवता चक्रस्वस्तिकनन्द्यावर्तेन जालावनद्धेनानेकपुण्य-शतनिर्जातेन भीतानामाश्वासनकरेण पृथिवी परामृष्टा । नागा सलक्षयन्ति—किमर्थं भगवता पृथिवी परामृष्टेति ? यावत् पश्यन्ति यूप द्रष्टुकामा । ततस्तैरुच्छ्रापित । भिक्षवो यूप द्रष्टुमारब्धा । आयुष्मानपि भद्दाली अल्पोत्सुक पासुकूल सीव्यति । तत्र भगवान् C 57 भिक्षूनामन्त्रयते स्म—आरोहपरिणाह निमित्त भिक्षवो यूपस्य गृह्णीत, अन्तर्धास्यतीति । अन्त-र्हित । भिक्षवो बुद्ध भगवन्त पप्रच्छु —पश्य भदन्त भिक्षवो यूप पश्यन्ति । आयुष्मानपि भद्दाली अल्पोत्सुक पासुकूल सीव्यति । कि तावत् वीतरागत्वादाहोस्वित् पर्युपासितपूर्वत्वात् ? तद्यदि तावद् वीतरागत्वात्, सन्त्यन्येऽपि वीतरागा । अथ पर्युपासितपूर्वत्वात्, कुत्र केन पर्युपासितमिति । भगवानाह—अपि भिक्षवो वीतरागत्वादपि पर्युपासितपूर्वत्वात् । कुत्रानेन पर्युपासितम् ?

भूतपूर्व भिक्षवो राजाभूत् प्रणादो नाम शक्रस्य देवेन्द्रस्य वयस्यक । सोऽपुत्र पुत्राभिनन्दी करे कपोल दत्त्वा चिन्तापरो व्यवस्थित —अनेकधनसमुदितोऽहमपुत्रश्च । ममात्ययाद् राजवशसमुच्छेदो भविष्यतीति । तत शक्रेण दृष्ट पृष्टश्च—मार्ष, कस्मात् त्व करे कपोल दत्त्वा चिन्तापरस्तिष्ठसीति ? स कथयति—कौशिक, अनेकधनसमुदितोऽहमपुत्रश्च । ममात्ययाद् राजवशस्योच्छेदो भविष्यति । शक्र कथयति—मार्ष, मा त्व चिन्तापरस्तिष्ठ । यदि कश्चित् च्यवनधर्मा देवपुत्रो भविष्यति, तत्ते पुत्रत्वे समादापयिष्यामीति । धर्मता खलु च्यवनधर्मणो देवपुत्रस्य पञ्च पूर्वनिमित्तानि प्रादुर्भवन्ति—अक्लिष्टानि वासासि सक्लिश्यन्ति, अम्लानानि माल्यानि म्लायन्ते, दौर्गन्ध मुखान्निश्चरति, उभाभ्या कक्षाभ्या स्वेद प्रवरति, स्वे चासने धृतिं न लभते । यावदन्यतमस्य देवपुत्रस्य पञ्च पूर्वनिमित्तानि प्रादुर्भूतानि । स शक्रेण देवेन्द्रेणोक्त —मार्ष, प्रणादस्य राज्ञोऽग्रमहिष्या कुक्षौ प्रतिसधि गृहाणेति । स कथयति—प्रमादस्थान कौशिक । बहुकिल्बिषकारिणो हि कौशिक राजान । मा अधर्मेण राज्य कृत्वा नरकपरायणो भविष्यामीति । शक्र कथयति—मार्ष, अह ते स्मारयिष्यामि । प्रमत्ता कौशिक देवा रतिबहुला । एवमेतन्मार्ष । तथापि त्वह भवन्त स्मारयामि । तेन प्रणादस्य राज्ञोऽग्रमहिष्या कुक्षौ प्रतिसधिर्गृहीता । यस्मिन्नेव दिवसे प्रतिसधिर्गृहीता, तस्मिन् दिवसे महाजनकायेन प्रणादो मुक्त । सा अष्टाना वा नवाना वा मासानामत्ययात् प्रसूता । दारको जातोऽभिरूपो दर्शनीय प्रासादिको गौर कनकवर्णश्छत्राकारशिरा प्रलम्बबाहुर्विस्तीर्णललाट सगतभ्रूस्तुङ्गनास । तस्य ज्ञातय सगम्य समागम्य नामधेय व्यवस्थापयन्ति—कि भवतु दारकस्य नामेति । ज्ञातय ऊचु —यस्मिन्नेव दिवसेऽय दारको मातु कुक्षिमवक्रान्त , तस्मिन्नेव दिवसे महाजनकायेन नादो मुक्त । यस्मिन्नेव दिवसे जातस्तस्मिन्नेव दिवसे महाजनकायेन नादो मुक्त । तस्मात् भवतु दारकस्य महाप्रणाद इति नाम । तस्य महाप्रणाद इति नामधेय व्यवस्थापितम् । महाप्रणादो दारकोऽष्टाभ्यो धात्रीभ्योऽनुप्रदत्तो द्वाभ्यामसधात्रीभ्या द्वाभ्या मलधात्रीभ्या द्वाभ्या क्षीरधात्रीभ्या द्वाभ्या क्रीडनिकाभ्याम् । सोऽष्टाभिर्धात्रीभिरुन्नीयते वर्ध्यते क्षीरेण दध्ना नवनीतेन सर्पिषा सर्पिमण्डेनान्यैश्चोत्तप्तोत्तप्तैरुपकरणविशेषै । आशु वर्धते ह्रदस्थमिव पङ्कजम् । यदा महान् सवृत्तस्तदा लिप्यामुपन्यस्त । सख्याया गणनाया मुद्रायामुद्धारे न्यासे निक्षेपे वस्तुपरीक्षाया दारुपरीक्षाया रत्नपरीक्षाया हस्तिपरीक्षायामश्वपरीक्षाया कुमारपरीक्षाया कुमारीपरीक्षायाम् । सोऽष्टासु परीक्षासूद्घट्टको वाचक पटुप्रचार पण्डित सवृत्त । स यानि तानि राज्ञा क्षत्रियाणा मूर्धाभिषिक्ताना जनपदैश्वर्यस्थामवीर्यमनुप्राप्ताना महान्त पृथिवीमण्डलमभिनिर्जित्याध्यासता पृथग् भवन्ति शिल्पस्थानकर्मस्थानानि, तद्यथा—हस्तिशिक्षायामश्वपृष्ठे रथे शरे धनुषि प्रयाणे निर्याणेऽङ्कुशग्रहे पाशग्रहे तोमरग्रहे यष्टिबन्धे मुष्टिबन्धे पदबन्धे शिखाबन्धे दूरवेधे मर्मवेधेऽक्षुण्णवेधे दृढप्रहारिताया पञ्चसु स्थानेषु कृतावी सवृत्त ॥

धर्मता खलु न तावत् पुत्रस्य नाम प्रज्ञायते यावत् तातो जीवति । अपरेण समयेन

प्रणादो राजा कालगत । महाप्रणादो राज्ये प्रतिष्ठित । स यावत्तावद् धर्मेण राज्य कारयित्वा अधर्मेण राज्य कारयितु प्रवृत्त । तत शक्रेण देवेन्द्रेणोक्त—मार्ष, मया त्व प्रणादस्य राज्ञ पुत्रत्वे समादापित । मा अधर्मेण राज्य कारय, मा नरकपरायणो भविष्यसीति। स यावत्तावद् धर्मेण राज्य कारयित्वा पुनरपि अधर्मेण राज्य कारयितु प्रवृत्त. । द्विरपि शक्रेणोक्त—मार्ष, मया त्व प्रणादस्य राज्ञ पुत्रत्वे समादापित । मा अधर्मेण राज्य कारय, मा नरकपरायणो भविष्यसीति । स कथयति—कौशिक, वय राजान प्रमत्ता इति रतिबहुला. क्षणाद् विस्मराम । किंचित्त्वमस्माक चिह्न स्थापय, य दृष्ट्वा दानानि दास्याम, पुण्यानि कारयिष्याम इति । न च शक्यते विना निमित्तेन पुण्य कर्तुम् । तत शक्रेण देवेन्द्रेण विश्वकर्मणो देवपुत्रस्याज्ञा दत्ता—गच्छ त्व विश्वकर्मन् राज्ञो महाप्रणादस्य निवेशने । दिव्य मण्डलवाट निर्मिणु, यूप चोच्छ्रापय । ऊर्ध्वे व्यामसहस्रेण तिर्यक् षोडशप्रवेध नानारत्नविचित्र सर्वसौवर्णमिति । ततो विश्वकर्मणा देवपुत्रेण महाप्रणादस्य राज्ञो निवेशने दिव्यो मण्डलवाटो निर्मितो यूपश्चोच्छ्रित । ऊर्ध्वं व्यामसहस्र नानारत्नविचित्रो दिव्य सर्वसौवर्ण । ततो महाप्रणादेन राज्ञा दानशाला मापिता । तस्य मातुलोऽशोको नाम यूपस्य परिचारको व्यवस्थित । ततो यूपदर्शनोद्युक्त सर्व एव जम्बुद्वीपनिवासी जनकाय आगत्य भुक्त्वा यूप पश्यति, स्वकर्मानुष्ठान न करोति । तत कृषिकर्मान्ता समुच्छिन्ना । राज्ञ करप्रत्याया नोत्तिष्ठन्ते । अमात्यै स्तोका करप्रत्याया उपनीता । महाप्रणादो राजा पृच्छति—भवन्त, कस्मात् स्तोका करप्रत्याया उपनीता ? देव, जम्बुद्वीपनिवासी जनकाय आगत्य भुक्त्वा यूप पश्यति, स्वकर्मानुष्ठान न करोति । कृषिकर्मान्ता. समुच्छिन्ना । राज्ञ करप्रत्याया
C 60 नोत्तिष्ठन्त इति । राजा कथयति—समुच्छिद्यता दानशालेति । तै समुच्छिन्ना । ततोऽप्यसौ जनकाय स्वपथ्यदनमादाय भुक्त्वा यूप निरीक्षमाणस्तिष्ठति, स्वकर्मानुष्ठान न करोति । कृषिकर्मान्ता समुच्छिन्ना । तथापि करप्रत्याया नोत्तिष्ठन्ते । राजा पृच्छति—भवन्त, दानशाला: समुच्छिन्ना । इदानीं करप्रत्याया नोत्तिष्ठन्त इति । अमात्या कथयन्ति—देव, जनकाय स्वपथ्यदनमादाय भुक्त्वा यूप निरीक्षमाणस्तिष्ठति, स्वकर्मानुष्ठान न करोति । कृषिकर्मान्ता समुच्छिन्ना, यत करप्रत्याया नोत्तिष्ठन्ते । ततो राज्ञा महाप्रणादेन दानानि दत्त्वा पुण्यानि कृत्वा स यूपो नद्या गङ्गायामाप्लावित । किं मन्यध्वे भिक्षवो योऽसौ राज्ञो महाप्रणादस्याशोको नाम मातुल, एष एवासौ भद्दाली भिक्षु । तत्रानेन पर्युपासितपूर्व ॥

कुत्र भदन्त असौ यूपो विलय गमिष्यति ? भविष्यन्ति भिक्षवोऽनागतेऽध्वनि अशीतिवर्षसहस्रायुषो मनुष्या । अशीतिवर्षसहस्रायुषा मनुष्याणा शङ्खो नाम राजा भविष्यति सयमनी चक्रवर्ती चतुरन्तविजेता धार्मिको धर्मराजा सप्तरत्नसमन्वागत । तस्येमान्येव रूपाणि सप्त रत्नानि भविष्यन्ति । तद्यथा—चक्ररत्न हस्तिरत्नमश्वरत्न मणिरत्न स्त्रीरत्न गृहपतिरत्न परिणायकरत्नमेव सप्तमम् । पूर्णं चास्य भविष्यति सहस्र पुत्राणा शूराणा वीराणा वराङ्गरूपिणा परसैन्यप्रमर्दकानाम् । स इमामेव समुद्रपर्यन्ता पृथिवीमखिलामकण्टकामनुत्पीडामदण्डेनाशस्त्रेण धर्मेण

समयेन अभिनिर्जित्याध्यावसिष्यति । शङ्खस्य राज्ञो ब्रह्मायुर्नाम ब्राह्मण पुरोहितो भविष्यति । तस्य ब्रह्मवती नाम पत्नी भविष्यति । सा मैत्रेयाशेन स्फुरित्वा पुत्र जनयिष्यति मैत्रेय नाम । ब्रह्मायुर्माणवोऽशीतिमाणवकशतानि ब्राह्मणकान् मन्त्रान् वाचयिष्यति । स तान् माणवकान् मैत्रेयाय अनुप्रदास्यति । मैत्रेयो माणवोऽशीतिमाणवकसहस्राणि ब्राह्मणकान् मन्त्रान् वाचयिष्यति । अथ चत्वारो महाराजाश्चतुर्महानिधिस्था –

पिङ्गलश्च कलिङ्गेषु मिथिलाया च पाण्डुक ।
एलापत्रश्च गान्धारे शङ्खो वाराणसीपुरे ॥ ४ ॥

एन च यूपमादाय शङ्खस्य राज्ञ उपनामयिष्यन्ति । शङ्खोऽपि राजा ब्रह्मायुषे ब्राह्मणायानुप्रदास्यति । ब्रह्मायुरपि ब्राह्मणो मैत्रेयाय माणवायानुप्रदास्यति । मैत्रेयोऽपि माणवस्तेषा माणवकानामनुप्रदास्यति । ततस्ते माणवकास्त यूप खण्ड खण्ड छित्त्वा भाजयिष्यन्ति । ततो मैत्रेयो माणवकस्तस्य यूपस्यानित्यता दृष्ट्वा तेनैव सवेगेन वन सश्रयिष्यति । यस्मिन्नेव दिवसे वन सश्रयिष्यति, तस्मिन्नेव दिवसे मैत्रेयाशेन स्फुरित्वा अनुत्तर ज्ञानमधिगमिष्यति । तस्य मैत्रेय सम्यक्सबुद्ध इति सज्ञा भविष्यति । यस्मिन्नेव दिवसे मैत्रेय सम्यक्सबुद्धोऽनुत्तरज्ञानमधिगमिष्यति, तस्मिन्नेव दिवसे शङ्खस्य राज्ञ सप्तरत्नान्यन्तर्धास्यन्ते । शङ्खोऽपि राजा अशीतिकोट्टराजसहस्रपरिवारो मैत्रेय सम्यक्सबुद्ध प्रव्रजितमनुप्रव्रजिष्यति । यदप्यस्य स्त्रीरत्न विशाखा नाम, सापि अशीतिस्त्रीसहस्रपरिवारा मैत्रेय सम्यक्सबुद्ध प्रव्रजितमनुप्रव्रजिष्यति । ततो मैत्रेय सम्यक्सबुद्धोऽशीतिभिक्षुकोटिपरिवारो येन गुरुपादक पर्वतस्तेनोपसक्रमिष्यति, यत्र काश्यपस्य भिक्षोरस्थिसघातोऽविकोपितस्तिष्ठति । गुरुपादकपर्वतो मैत्रेयाय सम्यक्सबुद्धाय विवरमनुप्रदास्यति । यतो मैत्रेय सम्यक्सबुद्ध काश्यपस्य भिक्षोरविकोपितमस्थिसघात दक्षिणेन पाणिना गृहीत्वा वामे पाणौ प्रतिष्ठाप्य एव श्रावकाणा धर्मं देशयिष्यति–योऽसौ भिक्षवो वर्षशतायुषि प्रजाया शाक्यमुनिर्नाम शास्ता लोक उत्पन्नस्तस्याय श्रावक· काश्यपो नाम्ना अल्पेच्छाना सतुष्टाना धूतगुणवादिनामग्रो निर्दिष्ट । शाक्यमुने परिनिर्वृतस्यानेन शासनसगीति कृता इति । ते दृष्ट्वा सवेगमापत्स्यन्ते–कथमिदानीमीदृशेनात्मभावेनेदृशा गुणगणा अधिगता इति । ते तेनैव सवेगेनार्हत्त्व साक्षात्करिष्यन्ति । षण्णवतिकोट्योऽर्हता भविष्यन्ति धूतगुणसाक्षात्कृता । य च सवेगमापत्स्यन्ते, तत्रासौ यूपो विलय गमिष्यति ॥

को भदन्त हेतु क प्रत्ययो द्वयो रत्नयोर्युगपल्लोके प्रादुर्भावाय ? भगवानाह–प्रणिधानवशात् । कुत्र भगवन् प्रणिधान कृतम् ?

भूतपूर्वं भिक्षवोऽतीतेऽध्वनि मध्यदेशे वासवो नाम राजा राज्य कारयति ऋद्ध च स्फीत च क्षेम च सुभिक्ष च आकीर्णबहुजनमनुष्य च । तस्य सदापुष्पफला वृक्षा । देव कालेन काल सम्यग्वारिधारामनुप्रयच्छति । अतीव शस्यसपत्तिर्भवति । उत्तरापथे धनसमतो नाम राजा राज्य कारयति ऋद्ध च स्फीत च क्षेम च सुभिक्ष च आकीर्णबहुजनमनुष्य च । तस्यापि सदापुष्पफला वृक्षा । देव कालेन काल सम्यग्वारिधारामनुप्रयच्छतीति । अतीव

शस्यसपत्तिर्भवति । यावदपरेण समयेन वासवस्य राज्ञ पुत्रो जातो रत्नप्रत्युप्तया शिखया । तस्य विस्तरेण जातिमह कृत्वा रत्नशिखीति नामधेय व्यवस्थापितम् । सोऽपरेण समयेन जीर्णातुरमृतसदर्शनादुद्विग्नो वन सश्रित । यस्मिन्नेव दिवसे वन सश्रितस्तस्मिन्नेव दिवसेऽनुत्तर ज्ञानमधिगतम् । तस्य रत्नशिखी सम्यक्सबुद्ध इति सज्ञोदपादि । अथापरेण समयेन धनसमतो राजा उपरिप्रासादतलगतोऽमात्यगणपरिवृतस्तिष्ठति । सोऽमात्यानामन्त्रयते—भवन्त, कस्यचिदन्यस्यापि राज्ञो राज्यमेवमृद्ध च स्फीत च क्षेम च सुभिक्ष च आकीर्णबहुजनमनुष्य च । सदापुष्पफला वृक्षा । देव कालेन काल सम्यग्वारिधारामनुप्रयच्छतीति । अतीव शस्यसपत्तिर्भवति यथा अस्माकमिति ? मध्यदेशाद् वणिज पण्यमादायोत्तरापथ गता । ते कथयन्ति—अस्ति देव मध्यदेशे वासवो नाम राजा इति । सहश्रवणादेव धन- C 63 समतस्य राज्ञोऽमर्ष उत्पन्न । स सजातामर्षोऽमात्यानामन्त्रयते—सनाहयन्तु भवन्तश्चतुरङ्ग बलकायम् । राष्ट्रापमर्दनमस्य करिष्याम इति । ततो धनसमतो राजा चतुरङ्ग बलकाय सनाह्य हस्तिकायमश्वकाय रथकाय पत्तिकाय मध्यदेशमागत्य गङ्गाया दक्षिणे कूलेऽवस्थित । अश्रौषीद्वासवो राजा—धनसमतो राजा चतुरङ्ग बलकाय सनाह्य हस्तिकायमश्वकाय रथकाय पत्तिकाय मध्यदेशमागत्य गङ्गाया दक्षिणे कूलेऽवस्थित इति । श्रुत्वा च पुन सोऽपि चतुरङ्ग बलकाय सनाह्य हस्तिकायमश्वकाय रथकाय पत्तिकाय गङ्गाया उत्तरे कूलेऽवस्थित । अथ रत्नशिखी सम्यक्सबुद्धस्तयोर्विनयकाल ज्ञात्वा नद्या गङ्गायास्तीरे रात्रिं वासमुपगत । ततो रत्नशिखिना सम्यक्सबुद्धेन लौकिक चित्तमुत्पादितम् । धर्मता खलु यदा बुद्धा भगवन्तो लौकिक चित्तमुत्पादयन्ति, तस्मिन् समये शक्रब्रह्मादयो देवा भगवतश्चेतसा चित्तमाजानन्ति । अथ शक्रब्रह्मादयो देवा येन रत्नशिखी सम्यक्सबुद्धस्तेनोपसक्रान्ता । उपसक्रम्य रत्नशिखिन सम्यक्सबुद्धस्य पादौ शिरसा वन्दित्वैकान्ते निषण्णा । तेषा वर्णानुभावेन महानुदारावभास सवृत्त । धनसमतेन राज्ञा दृष्ट । दृष्ट्वा च पुनरमात्यान् पृच्छति—किमय भवन्तो वासवस्य राज्ञो विजिते महानुदारावभास ? ते कथयन्ति—देव, वासवस्य राज्ञो विजिते रत्नशिखी नाम सम्यक्सबुद्ध उत्पन्न । तस्य शक्रब्रह्मादयो देवा दर्शनायोपसक्रमन्ति । तेनैवोदारावभास सवृत्त । महर्द्धिकोऽसौ महानुभाव । तस्यायमनुभाव इति । धनसमतो राजा कथयति—भवन्त, यस्य विजिते ईदृश द्विपादक पुण्यक्षेत्रमुत्पन्नम्, य शक्रब्रह्मादयोऽपि देवा दर्शनायोपसक्रामन्ति, तस्याह कीदृशमनर्थं करिष्यामि ? तेन तस्य दूतोऽनुप्रेषित । वयस्य, आगच्छ । न तेऽह किंचित् करिष्यामि इति । पुण्यमहेशाख्यस्त्वम्, यस्य विजिते द्विपादक पुण्यक्षेत्र रत्नशिखी सम्यक्सबुद्धोऽयम् । शक्रब्रह्मादयो देवा दर्शनायोपसक्रामन्ति । किं तु कण्ठाश्लेष ते दत्वा गमिष्यामि । एवमावयो परस्पर C 64 चित्तसौमनस्य भवतीति । वासवो राजा विश्वास न गच्छति । स येन रत्नशिखी सम्यक्सबुद्धस्तेनोपसक्रान्त । उपसक्रम्य रत्नशिखिन सम्यक्सबुद्धस्य पादौ शिरसा वन्दित्वा एकान्ते निषण्ण । एकान्तनिषण्णो वासवो राजा रत्नशिखिन सम्यक्सबुद्धमिदमवोचत्—

मम भदन्त धनसमतेन राज्ञा सदिष्टम्—प्रियवयस्य आगच्छ, न तेऽह किचित् करिष्यामि । कण्ठा कण्ठाश्लेष श्लेष दत्वा गमिष्यामि । एवमावयो परस्पर चित्तसौमनस्य भवतीति । तत्र मया कथ प्रतिपत्तव्यम् ? रत्नशिखी सम्यक्सबुद्ध कथयति—गच्छ महाराज, शोभन भविष्यति । भगवन्, कि मया तस्य पादयोर्निपतितव्यम् ? महाराज, बलश्रेष्ठा हि राजान । निपतितव्यम् । अथ वासवो राजा रत्नशिखिन सम्यक्सबुद्धस्य पादौ शिरसा वन्दित्वा उत्थायासनात् प्रक्रान्त । येन धनसमतो राजा तेनोपसक्रान्त । उपसक्रम्य धनसमतस्य राज्ञ पादयोर्निपतित । ततो धनसमतेन राज्ञा कण्ठे श्लेष दत्त्वा विश्वासमुत्पाद्य प्रेषित ॥

अथ वासवो राजा येन रत्नशिखी सम्यक्सबुद्धस्तेनोपसक्रान्त । उपसक्रम्य रत्नशिखिन सम्यक्सबुद्धस्य पादौ शिरसा वन्दित्वा एकान्ते निषण्ण । एकान्तनिषण्णो वासवो राजा रत्नशिखिन सम्यक्सबुद्धमिदमवोचत्—कस्य भदन्त सर्वे राजान पादयोर्निपतन्ति? राज्ञो महाराज चक्रवर्तिन । अथ वासवो राजा उत्थायासनादेकासमुत्तरासङ्ग कृत्वा येन रत्नशिखी तथागत सम्यक्सबुद्धस्तेनाञ्जलिं प्रणम्य रत्नशिखिन सम्यक्सबुद्धमिदमवोचत्—अधिवासयतु मे भगवान् श्वोऽन्तर्गृहे भक्तेन सार्धं भिक्षुसघेन । अथ वासवो राजा तामेव रात्रिं शुचि प्रणीत खादनीय भोजनीय समुदानीय काल्यमेवोत्थाय आसनानि प्रज्ञाप्य उदकमणीन् प्रतिष्ठाप्य रत्नशिखिन सम्यक्सबुद्धस्य दूतेन कालमारोचयति—समयो भदन्त, सज्ज भक्तम्, यस्येदानीं भगवान् काल मन्यते इति । अथ रत्नशिखी सम्यक्सबुद्ध पूर्वाह्णे निवास्य पात्रचीवरमादाय भिक्षुसघपरिवृतो भिक्षुसघपुरस्कृतो येन राज्ञो वासवस्य भक्ताभिसारस्तेनोपसक्रान्त । उपसक्रम्य पुरस्ताद्भिक्षुसघस्य प्रज्ञप्त एवासने निषण्ण । अथ राजा वासवो रत्नशिखिन सम्यक्सबुद्ध सुखोपनिषण्ण विदित्वा शुचिना प्रणीतेन खादनीयेन भोजनीयेन स्वहस्त सतर्पयति सप्रवारयति । अनेकपर्यायेण शुचिना खादनीयेन भोजनीयेन स्वहस्त सतर्प्य सप्रवार्य भगवन्त रत्नशिखिन सम्यक्सबुद्ध भुक्तवन्त विदित्वा धौतहस्तमपनीतपात्र पादयोर्निपत्य प्रणिधान कर्तुमारब्ध —अनेनाह भदन्त कुशलमूलेन राजा स्या चक्रवर्तीति । तत्समनन्तर च शङ्ख आपूरित । ततो रत्नशिखी सम्यक्सबुद्धो वासव राजानमिदमवोचत्—भविष्यसि महाराज अशीतिवर्षसहस्रायुषि प्रजाया शङ्खो नाम राजा चक्रवर्तीति । तत उच्चशब्दो महाशब्दो जात । धनसमतो राजा कोलाहलशब्द श्रुत्वा अमात्यान् पृच्छति—किमेष भवन्तो वासवस्य राज्ञो विजिते कोलाहलशब्द श्रूयते इति ? तैरागम्य निवेदितम्—देव, रत्नशिखिना सम्यक्सबुद्धेन वासवो राजा चक्रवर्तिराज्ये व्याकृत इति जनकायो हृष्टतुष्टप्रमुदितः । तेन कोलाहलशब्दो जात इति । अथ धनसमतो राजा येन रत्नशिखी सम्यक्सबुद्धस्तेनोपसक्रान्त । उपसक्रम्य रत्नशिखिन सम्यक्सबुद्धस्य पादौ शिरसा वन्दित्वा एकान्ते निषण्ण । एकान्तनिषण्णो धनसमतो राजा रत्नशिखिन सम्यक्सबुद्धमिदमवोचत्—कस्य भदन्त सर्वे चक्रवर्तिन पादयोर्निपतन्ति ? तथागतस्य महाराज अर्हत सम्यक्सबुद्धस्य । अथ धनसमतो राजा उत्थायासनादेकासमुत्तरासङ्ग कृत्वा येन रत्नशिखी सम्यक्सबुद्धस्तेना-

ञ्जलिं प्रणम्य रत्नशिखिन सम्यक्सबुद्धमिदमवोचत्—अधिवासयतु मे भगवान् श्वोऽन्तर्गृहे C 66 भक्तेन सार्धं भिक्षुसघेन । अधिवासयति रत्नशिखी सम्यक्सबुद्धो धनसमतस्य राज्ञोऽपि तूष्णीभावेन । अथ धनसमतो राजा रत्नशिखिन सम्यक्सबुद्धस्य तूष्णीभावेनाधिवासन विदित्वा रत्नशिखिन सम्यक्सबुद्धस्य पादौ शिरसा वन्दित्वा रत्नशिखिन सम्यक्सबुद्धस्यान्तिकात् प्रक्रान्त. ॥

अथ धनसमतो राजा तामेव रात्रिं शुचि प्रणीत खादनीय भोजनीय समुदानीय काल्यमेवोत्थाय आसनानि प्रज्ञप्य उदकमणीन् प्रतिष्ठाप्य रत्नशिखिन सम्यक्सबुद्धस्य दूतेन कालमारोचयति— समयो भदन्त, सज्ज भक्तम्, यस्येदानीं भगवान् काल मन्यते इति । अथ रत्नशिखी सम्यक्सबुद्ध पूर्वाह्णे निवास्य पात्रचीवरमादाय भिक्षुगणपरिवृतो भिक्षुसघपुरस्कृतो येन धनसमतस्य राज्ञो भक्ताभिसारस्तेनोपसक्रान्त । उपसक्रम्य पुरस्ताद्भिक्षुसघस्य प्रज्ञप्त एवासने निषण्ण । अथ धनसमतो राजा सुखोपनिषण्ण रत्नशिखिन सम्यक्सबुद्ध तत्प्रमुख भिक्षुसघ विदित्वा शुचिना प्रणीतेन खादनीयेन भोजनीयेन स्वहस्तेन सतर्पयति सप्रवारयति । अनेकपर्यायेण शुचिना प्रणीतेन खादनीयेन भोजनीयेन स्वहस्तेन सतर्प्य सप्रवार्य रत्नशिखिन सम्यक्सबुद्ध भुक्तवन्त विदित्वा धौतहस्तमपनीतपात्र पादयोर्निपत्य सर्वमिम लोक मैत्रेणाशेन स्फुरित्वा प्रणिधान कर्तुमारब्ध —अनेनाह कुशलमूलेन शास्ता लोके भवेय तथागतोऽर्हन् सम्यक्सबुद्ध इति । रत्नशिखी सम्यक्सबुद्ध कथयति— भविष्यसि त्व महाराज अशीतिवर्षसहस्रायुषि प्रजाया मैत्रेयो नाम तथागतोऽर्हन् सम्यक्सबुद्ध इति । तत्प्रणिधानवशाद् द्वयो रत्नयोर्लोके प्रादुर्भावो भविष्यति ॥

इदमवोचद्भगवान् । आत्तमनसस्ते भिक्षवो भगवतो भाषितमभ्यनन्दन् ॥

इति श्रीदिव्यावदाने मैत्रेयावदान तृतीयम् ॥

४ ब्राह्मणदारिकावदानम् ।

भगवान् न्यग्रोधिकामनुप्राप्त । अथ भगवान् पूर्वाह्णे निवास्य पात्रचीवरमादाय न्यग्रोधिका पिण्डाय प्राविक्षत् । कपिलवस्तुनो ब्राह्मणस्य दारिका न्यग्रोधिकाया निविष्टा । अद्राक्षीत् सा ब्राह्मणदारिका भगवन्त द्वात्रिंशता महापुरुषलक्षणै समलकृतमशीत्यानुव्यञ्जनैर्विराजितगात्र व्यामप्रभालकृत सूर्यसहस्रातिरेकप्रभ जङ्गममिव रत्नपर्वत समन्ततो भद्रकम् । सहदर्शनादस्या एतदभवत्—अय स भगवान् शाक्यकुलनन्दनश्चक्रवर्तिकुलाद् राज्यमपहाय स्फीतमन्त पुर स्फीतानि च कोशकोष्ठागाराणि प्रव्रजित इदानी भिक्षामटते। यदि ममान्तिकात्सक्तुकभिक्षा प्रतिगृह्णीयात्, अहमस्मै दद्यामिति। ततो भगवता तस्याश्चेतसा चित्तमाज्ञाय पात्रमुपनामितम्—यदि ते भगिनि परित्यक्तम्, आकीर्यतामस्मिन् पात्र इति । ततो भूयस्या मात्रया तस्या प्रसाद उत्पन्न । जानाति मे भगवाश्चेतसा चित्तमिति विदित्वा तीव्रेण प्रसादेन भगवते सक्तुभिक्षा दत्तवती । ततो भगवता स्मितमुपदर्शितम् । धर्मता खलु यस्मिन् समये बुद्धा भगवन्त स्मित प्राविष्कुर्वन्ति, तस्मिन् समये नीलपीतलोहितावदाता पुष्परागपद्मरागवज्रवैडूर्यमुसारगल्वार्कलोहितकादक्षिणावर्तशङ्खशिलाप्रवालजातरूपरजतवर्णा अर्चिषो मुखान्निश्चार्य काश्चिदधस्ताद्गच्छन्ति, काश्चिदुपरिष्टाद्गच्छन्ति। या अधस्ताद्गच्छन्ति, ता सजीव कालसूत्र सघात रौरव महारौरव तपन प्रतापनमवीचिमर्बुद निरर्बुदमटट हहव हुहुवमुत्पल पद्म महापद्ममवीचिपर्यन्तान् नरकान् गत्वा ये उष्णनरकास्तेषु शीतीभूत्वा निपतन्ति, ये शीतनरकास्तेषूष्णीभूत्वा निपतन्ति । तेनानुगतास्तेषा सत्त्वाना तस्मिन् क्षणे कारणाविशेषा, ते प्रतिप्रस्रभ्यन्ते । तेषामेव भवति—किं नु वय भवन्त इतश्च्युता आहोस्विदन्यत्रोपपन्ना इति । तेषा प्रसादसजननार्थ भगवान्निर्मित [दर्शन] विसर्जयति । तेषा निर्मित दृष्ट्वैव भवति—न ह्येव वय भवन्त इतश्च्युता, नाप्यन्यत्रोपपन्ना इति । अपि त्वयमपूर्वदर्शन सत्त्व, अस्यानुभावेनास्माक कारणाविशेषा प्रतिप्रस्रब्धा इति । ते निर्मिते चित्तमभिप्रसाद्य तन्नरकवेदनीय कर्म क्षपयित्वा देवमनुष्येषु प्रतिसधि गृह्णन्ति, यत्र सत्याना भाजनभूता भवन्ति। या उपरिष्टाद्गच्छन्ति, तांश्चातुर्महाराजिकान् देवान् गत्वा त्रायस्त्रिंशान् यामाँस्तुषितान् निर्माणरतीन् परनिर्मितवशवर्तिनो देवान् ब्रह्मकायिकान् ब्रह्मपुरोहितान् महाब्रह्मण परीत्ताभानप्रमाणाभानाभास्वरान् परीत्तशुभानप्रमाणशुभान् शुभकृत्स्नाननभ्रकान् पुण्यप्रसवान् बृहत्फलानबृहानतपान् सुदृशान् सुदर्शानकनिष्ठपर्यन्तान् देवान् गत्वा अनित्य दु ख शून्यमनात्मेत्युद्घोषयन्ति । गाथाद्वय च भाषन्ते—

आरभध्व निष्क्रामत युज्यध्व बुद्धशासने ।
धुनीत मृत्युन. सैन्य नडागारमिव कुञ्जरः ॥ १ ॥
यो ह्यस्मिन् धर्मविनये अप्रमत्तश्चरिष्यति ।
प्रहाय जातिसंसार दु खस्यान्त करिष्यति ॥ २ ॥

अथ ता अर्चिषस्त्रिसाहस्रमहासाहस्र लोकधातुमन्वाहिण्ड्य भगवन्तमेव पृष्ठत पृष्ठत समनुबद्धा गच्छन्ति । तद्यदि भगवानतीत व्याकर्तुकामो भवति, पृष्ठतोऽन्तर्धीयन्ते । अनागत व्याकर्तुकामो भवति, पुरस्तादन्तर्धीयन्ते । नरकोपपत्तिं व्याकर्तुकामो भवति, पादतलेऽन्तर्धीयन्ते । तिर्यगुपपत्तिं व्याकर्तुकामो भवति, पार्ष्ण्यामन्तर्धीयन्ते । प्रेतोपपत्ति
C 69 व्याकर्तुकामो भवति, पादाङ्गुष्ठेऽन्तर्धीयन्ते । मनुष्योपपत्ति व्याकर्तुकामो भवति, जानुनोऽन्तर्धीयन्ते । बलचक्रवर्तिराज्य व्याकर्तुकामो भवति, वामे करतलेऽन्तर्धीयन्ते । चक्रवर्तिराज्य व्याकर्तुकामो भवति, दक्षिणे करतलेऽन्तर्धीयन्ते । श्रावकबोधिं व्याकर्तुकामो भवति, आस्येऽन्तर्धीयन्ते । प्रत्येकबोधि व्याकर्तुकामो भवति, ऊर्णायामन्तर्धीयन्ते । यदि अनुत्तरा सम्यक्सबोधि व्याकर्तुकामो भवति, उष्णीषेऽन्तर्धीयन्ते ॥

अथ ता अर्चिषो भगवन्त त्रि प्रदक्षिणीकृत्योर्णायामन्तर्हिता । अथायुष्मानानन्द कृतकरपुटो भगवन्त पप्रच्छ—

नानाविधो रङ्गसहस्रचित्रो
वक्त्रान्तरान्निष्क्रमित कलाप ।
अवभासिता येन दिश समन्तात्
दिवाकरेणोदयता यथैव ॥ ३ ॥

गाथाद्वय च भाषते—

विगतोद्भवा दैन्यमदप्रहीणा
बुद्धा जगत्युत्तमहेतुभूता ।
नाकारण शङ्खमृणालगौर
स्मितमुपदर्शयन्ति जिना जितारय. ॥ ४ ॥

तत्काल स्वयमधिगम्य धीर बुद्ध्या
श्रोतॄणा श्रमण जिनेन्द्र काङ्क्षितानाम् ।
धीराभिर्मुनिवृष वाग्भिरुत्तमाभि—
रुत्पन्न व्यपनय सशय शुभाभि ॥ ५ ॥

नाकस्माल्लवणजलाद्रिराजधैर्या·
सबुद्धा स्मितमुपदर्शयन्ति नाथा ।
यस्यार्थे स्मितमुपदर्शयन्ति धीरा-
स्त श्रोतु समभिलषन्ति ते जनौघा. ॥ ६ ॥ इति ॥

भगवानाह—एवमेतदानन्द, एवमेतत् । नाहेतुप्रत्ययमानन्द तथागता अर्हन्त सम्यक्सबुद्धा स्मित प्राविष्कुर्वन्ति । दृष्टा तवैषा सा आनन्द ब्राह्मणदारिका, यया

प्रसादजातया मह्य सक्तुभिक्षानुप्रदत्ता ? दृष्टा भदन्त । असावानन्द ब्राह्मणदारिका अनेन कुशलमूलेन त्रयोदश कल्पान् विनिपात न गमिष्यति । किं तर्हि देवाश्च मनुष्याश्च सवाच्य ससृत्य पश्चिमे भवे पश्चिमे निकेते पश्चिमे समुच्छ्रये पश्चिम आत्मभावप्रतिलम्भे सुपर्णिहितो नाम प्रत्येकबुद्धो भविष्यति । सामन्तकेन शब्दो विसृत—अमुकया ब्राह्मणदारिकया प्रसादजातया भगवते सक्तुभिक्षा प्रतिपादिता, सा भगवता प्रत्येकायां बोधौ व्याकृतेति । तस्याश्च स्वामी पुष्पसमिधामर्थायारण्य गत । तेन श्रुत मम पत्न्या श्रमणाय गौतमाय सक्तुभिक्षा प्रतिपादिता, सा च श्रमणेन गौतमेन प्रत्येकायां बोधौ व्याकृता इति । श्रुत्वा पुन सजातामर्षो येन भगवास्तेनोपसक्रान्त । भगवता सार्धं समुख समोदनीं सरञ्जनी विविधा कथा व्यतिसार्य भगवन्तमिदमवोचत्—अगमद्भवान् गौतमोऽस्माक निवेशनम् ? अगम ब्राह्मण । सत्य भवते तया मम पत्न्या सक्तुभिक्षा प्रतिपादिता, सा च त्वया प्रत्येकाया बोधौ व्याकृता इति ? सत्य ब्राह्मण । त्व॰ गौतम चक्रवर्तिराज्यमपहाय प्रव्रजित । कथ नाम त्वमेतर्हि सक्तुभिक्षाहेतो सप्रजानन् मृषावाद सभाषसे, कस्ते श्रद्धास्यति इयत्प्रमाणस्य बीजस्येयत् फलमिति ? तेन हि ब्राह्मण त्वामेव प्रक्ष्यामि, यथा ते क्षमते तथैन व्याकुरु । किं मन्यसे ब्राह्मण अस्ति कश्चित्त्वया आश्चर्याद्भुतो धर्मो दृष्ट ? तिष्ठन्तु तावत् भो गौतम अन्ये आश्चर्याद्भुता धर्मा । यो मया अस्यामेव न्यग्रोधिकायामाश्चर्याद्भुतो धर्मो दृष्ट, स तावच्छ्रूयताम् । अस्या भो गौतम न्यग्रोधिकाया पूर्वेण न्यग्रोधो वृक्षो यस्य नाम्नेय न्यग्रोधिका, तस्याधस्तात् पञ्च शकटशतानि असमक्तानि तिष्ठन्ति अन्योन्यासबाधमानानि । कियत्प्रमाण तस्य न्यग्रोधस्य फलम् ? कियत् तावत् ? केदारमात्रम् । नो भो गौतम किलिञ्जमात्रम् । तैलिकचक्रमात्रम् । शकटचक्रमात्रम् । गोपिटकमात्रम् । बिल्वमात्रम् । कपित्थमात्रम् ? नो भो गौतम सर्षपचतुष्टयभागमात्रम् । कस्ते श्रद्धास्यति इयत्प्रमाणस्य बीजस्याय महावृक्षो निर्वृत्त इति ? श्रद्दधातु मे भवान् गौतम मा वा । नैतत् प्रत्यक्ष क्षेत्रम् । तावद्भो गौतम निरुपहत स्निग्धमधुरमृत्तिकाप्रदेश बीज च नवसार सुखारोपितम् । कालेन च काल देवो वृष्यते, तेनाय महान्यग्रोधवृक्षोऽभिनिर्वृत्त । अथ भगवानस्मिन्नुत्पन्ने गाथा भाषते—

यथा क्षेत्रे च बीजेन प्रत्यक्षस्त्वमिह द्विज ।
एव कर्मविपाकेषु प्रत्यक्षा हि तथागता ॥ ७ ॥
यथा त्वया ब्राह्मण दृष्टमेत-
दल्प च बीज सुमहाश्च वृक्ष॰ ।
एव मया ब्राह्मण दृष्टमेतत्
अल्प च बीज महती च सपत् ॥ ८ ॥ इति ॥

ततो भगवता मुखात् जिह्वा निर्नमय्य सर्वं मुखमण्डलमाच्छादित यावत् केशपर्यन्तमुपादाय, स च ब्राह्मणोऽभिहित—किं मन्यसे ब्राह्मण यस्य मुखात् जिह्वा निश्चार्य सर्वं

मुखमण्डलमाच्छादयति, अपि त्वसौ चक्रवर्तिराज्यशतसहस्रहेतोरपि सम्प्रजानन् मृषावदा भाषेत [2] नो भो गौतम। ततोऽन्वेव गाथा भाषते—

अप्येव हि स्यादनृताभिधायिनी
ममेह जिह्वार्जवसत्यवादिता।
तदेवमेतन्न यथा हि ब्राह्मण
तथागतोऽस्मीत्यवगन्तुमर्हसि ॥ ९ ॥

अथ स ब्राह्मणोऽभिप्रसन्नः। ततोऽस्य भगवता आशयानुशय धातु प्रकृतिं च ज्ञात्वा तादृशी चतुरार्यसत्यसम्प्रतिवेधिकी धर्मदेशना कृता, या श्रुत्वा ब्राह्मणेन विंशतिशिखर-समुद्गत सत्कायदृष्टिशैल ज्ञानवज्रेण भित्त्वा स्रोतआपत्तिफल साक्षात्कृतम्—अतिक्रान्तोऽहं
C 72 भदन्त अतिक्रान्त। एषोऽहं भगवन्त शरण गच्छामि धर्मं च भिक्षुसघ च। उपासक च मा धारय अद्याग्रेण यावज्जीव प्राणोपेत शरण गतमभिप्रसन्नम्। अथ स ब्राह्मणो भगवतो भाषितमभिनन्द्यानुमोद्य भगवत. पादौ शिरसा वन्दित्वा उत्थायासनात् प्रक्रान्त ॥

इदमवोचद्भगवान्। आत्तमनसस्ते भिक्षवो भगवतो भाषितमभ्यनन्दन् ॥

इति श्रीदिव्यावदाने ब्राह्मणदारिकावदान चतुर्थम् ॥

५ स्तुतिब्राह्मणावदानम् ।

अथ भगवान् हस्तिनापुरमनुप्राप्त । अन्यतमो ब्राह्मणो भगवन्त दूरादेव द्वात्रिंशता महापुरुषलक्षणै समलकृतमशीत्यानुव्यञ्जनैर्विराजितगात्र व्यामप्रभालकृत सूर्यसहस्रातिरेकप्रभ जङ्गममिव पर्वत समन्ततो भद्रक दृष्ट्वा च पुनर्भगवन्तमभिगम्य गाथाभि स्तोतुमारब्ध —

सुवर्णवर्णो नयनाभिराम.
प्रीत्याकर सर्वगुणैरुपेत ।
देवातिदेवो नरदम्यसारथि.
तीर्णोऽसि पार भवसागरस्य ॥ १ ॥ इति ॥

ततो भगवता स्मितमुपदर्शितम् । धर्मता खलु यस्मिन् समये बुद्धा भगवन्त स्मित प्राविष्कुर्वन्ति, पूर्ववद् यावद् भगवत ऊर्णायामन्तर्हिता । अथायुष्मानानन्द कृतकरपुटो भगवन्त पप्रच्छ—

नानाविधो रङ्गसहस्रचित्रो
वक्त्रान्तरान्निष्क्रमित कलाप ।
अवभासिता येन दिश. समन्ता-
द्दिवाकरेणोदयता यथैव ॥ २ ॥

गाथा च भाषते—

विगतोद्भवा दैन्यमदप्रहीणा
बुद्धा जगत्युत्तमहेतुभूता ।
नाकारण शङ्खमृणालगौर
स्मितमुपदर्शयन्ति जिना जितारय ॥ ३ ॥
तत्काल स्वयमधिगम्य धीर बुद्ध्या
श्रोतृणा श्रमण जिनेन्द्र काङ्क्षितानाम् ।
धीराभिर्मुनिवृष वाग्भिरुत्तमाभि-
रुत्पन्न व्यपनय सशय शुभाभि ॥ ४ ॥
नाकस्माल्लवणजलाद्रिराजधैर्या
सबुद्धा स्मितमुपदर्शयन्ति नाथा ।
यस्यार्थे स्मितमुपदर्शयन्ति धीरा—
स्त श्रोतु समभिलषन्ति ते जनौघा ॥ ५ ॥ इति ॥

भगवानाह—एवमेतदानन्द, एवमेतत् । नाहेतुप्रत्ययमानन्द तथागता अर्हन्त सम्यक्सबुद्धा स्मित प्राविष्कुर्वन्ति । दृष्टस्ते आनन्द ब्राह्मणो येन तथागतो गाथया अभि-

ष्टुत ? दृष्टो भदन्त । असौ अनेन कुशलमूलेन विंशतिकल्प विनिपात न गमिष्यति । किं तु देवाश्च मनुष्याश्च गत्वा ससृत्य पश्चिमे निकेते पश्चिमे समुच्छ्रये पश्चिमे आत्मभाव-प्रतिलम्भे स्तवार्हो नाम प्रत्येकबुद्धो भविष्यति । भिक्षव सशयजाता सर्वसशयच्छेत्तार बुद्ध भगवन्त पृच्छन्ति—पश्य भदन्त अनेन ब्राह्मणेन भगवानेकया गाथया स्तुतो भगवता च प्रत्येकाया बोधौ व्याकृत इति । भगवानाह—न भिक्षव एतर्हि, यथा अतीतेऽध्वनि अनेनाहमेकया गाथया स्तुत, मया च पञ्चसु ग्रामवरेषु प्रतिष्ठापित । तच्छृणु[त], साधु च सुष्ठु च मनसि कुरु[त], भाषिष्ये ॥

भूतपूर्व भिक्षवोऽतीतेऽध्वनि वाराणस्या नगर्या ब्रह्मदत्तो नाम राजा राज्य कारयति ऋद्ध च स्फीत च सुभिक्ष च आकीर्णबहुजनमनुष्य च । स चातीव कविप्रिय । वाराणस्या-मन्यतमो ब्राह्मण कवि । स ब्राह्मण्योच्यते—ब्राह्मण शीतकालो वर्तते । गच्छ, अस्य राज्ञ
C 74 कश्चिदनुकूल भाषित कृत्वा कदाचित् किंचित् शीतत्राण सपद्यत इति । स सप्रस्थित । यावद्राजा हस्तिस्कन्धारूढो निर्गच्छति । स ब्राह्मण सलक्षयति—किं तावद्राजान स्तुनोमि आहोस्विद् हस्तिनागमिति । तस्यैतदभवत्—अय हस्तिनाग सर्वलोकस्य प्रियो मनापश्च । तिष्ठतु तावद्राजा, हस्तिनाग तावदभिष्टौमीति । गाथा च भाषते—

ऐरावणस्याकृतितुल्यदेहो
रूपोपपन्नो वरलक्षणैश्च ।
लक्षे प्रशस्तोऽसि महागजेन्द्र
वर्णप्रमाणेन सुरूपरूप ॥ ६ ॥ इति ॥

ततो राजा अभिप्रसन्नो गाथा भाषते—

यो मे गजेन्द्रो दयितो मनाप
प्रीतिप्रदो दृष्टिहरो नराणाम् ।
त्व भाषसे वर्णपदानि तस्य
ददामि ते ग्रामवराणि पञ्च ॥ ७ ॥ इति ॥

किं मन्यध्वे भिक्षवो योऽसौ हस्तिनाग, अहमेव तेन कालेन तेन समयेन । तदाप्यहमनेनैकया गाथया स्तुत, मया चाय पञ्चग्रामवरेषु प्रतिष्ठापित । एतर्हि अनेनैक-गाथया स्तुत, मयापि चाय प्रत्येकबोधौ व्याकृत इति ॥

इदमवोचद्भगवान् । आत्तमनस ते भिक्षवो भगवतो भाषितमभ्यनन्दन् ॥

इति श्रीदिव्यावदाने स्तुतिब्राह्मणावदान पञ्चमम् ॥

६ इन्द्रनामब्राह्मणावदानम् ।

भगवान् श्रुघ्नामनुप्राप्त । श्रुघ्नायामिन्द्रो नाम ब्राह्मण प्रतिवसति । स च रूपयौवनश्रुतमनुप्राप्तो न ममास्ति कश्चित् तुल्य इत्यतीव विकत्थते । भगवाश्चान्यतमस्मिन् प्रदेशे पुरस्ताद्भिक्षुसघस्य प्रज्ञप्त एवासने निषण्णो धर्म देशयति । अश्रौषीदिन्द्रो नाम ब्राह्मण —श्रमणो गौतम श्रुघ्नामनुप्राप्त इति । तस्यैतदभवत्—श्रमणो गौतम श्रूयतेऽभिरूपो दर्शनीय प्रासादिक इति । गच्छामि पश्यामि किं ममान्तिकादभिरूपतर आहोस्विन्नेति । स निर्गतो यावत् पश्यति भगवन्त द्वात्रिंशता महापुरुषलक्षणै समलकृतमशीत्या चानुव्यञ्जनैर्विराजितगात्र व्यामप्रभालकृत सूर्यसहस्रातिरेकप्रभ जङ्गममिव रत्नपर्वत समन्ततो भद्रकम् । दृष्ट्वा च पुनरस्यैतदभवत्—किं चापि श्रमणो गौतमो ममान्तिकादभिरूपतर, नोच्चतर इति । स भगवतो मूर्धानमवलोकयितुमारब्धो यावन्न पश्यति । स ऊर्ध्वतर प्रदेशमारूढ । तत्र भगवानिन्द्र ब्राह्मणमामन्त्रयते—अल ब्राह्मण, खेदमापत्स्यसे । यदि सुमेरुमूर्धानमपि अभिरुह्य तथागतस्य मूर्धानमवलोकयसि, तथा सुतरा खेदमापत्स्यसे, न च द्रक्ष्यसि । अपि तु न त्वया श्रुत सप्तसुरासुरजगदनवलोकितमूर्धानो बुद्धा भगवन्त इति ? अपि तु यदीप्ससि तथागतस्य शरीरप्रमाण द्रष्टुम्, तव गृहेऽग्निहोत्रकुण्ड तस्याधस्ताद्गोशीर्षचन्दनमयी यष्टिरुपतिष्ठते, तामुद्धृत्य मापय । तत्तथागतमातापैतृकस्याश्रयस्य प्रमाणमिति । इन्द्रो ब्राह्मण सलक्षयति—एतदस्याश्चर्य न कदाचिन्मया श्रुतम्, गच्छामि पश्यामीति । त्वरितत्वरितगतोऽग्निहोत्रकुण्डकस्याधस्तात् खनितुमारब्ध । सर्वं तथैव । सोऽभिप्रसन्न । स सलक्षयति—नून श्रमणो गौतम सर्वज्ञ । गच्छामि पर्युपासितुमिति । स प्रसादजातो येन भगवास्तेनोपसक्रान्त । उपसक्रम्य भगवता सार्धं समुख समोदनी सरञ्जनी विविधा कथा व्यतिसार्य एकान्ते निषण्ण । ततो भगवता आशयानुशय धातु प्रकृति च ज्ञात्वा तादृशी चतुरार्यसत्यसप्रतिवेधिकी धर्मदेशना कृता, यथेन्द्रेण ब्राह्मणेन विंशतिशिखरसमुद्गत सत्कायदृष्टिशैल ज्ञानवज्रेण भित्त्वा स्रोतआपत्तिफल साक्षात्कृतम् । स दृष्टसत्य कथयति—अतिक्रान्तोऽह भदन्त, अतिक्रान्त । एषोऽह भगवन्त शरण गच्छामि धर्म च भिक्षुसघ च । उपासक च मा धारय अद्याग्रेण यावज्जीव प्राणोपेत शरण गतम् । अभिप्रसन्नोऽथेन्द्रो ब्राह्मण उत्थायासनात् एकासमुत्तरासङ्ग कृत्वा येन भगवास्तेनाञ्जलि प्रणम्य भगवन्तमिदमवोचत्—यदि भगवाननुजानीयात्, अह गोशीर्षचन्दनमय्या यष्ट्या मह प्रज्ञापयेयमिति । भगवानाह—गच्छ ब्राह्मण अनुज्ञात प्रज्ञपयसि । ततस्तेन विविक्तावकाशे महता सत्कारेणासौ यष्टिरुच्छ्रापिता, महश्च प्रज्ञपित । अन्यैरपि ब्राह्मणगृहपतिभि कुशलमधिष्ठानाय भवत्विति विदित्वा कुला बद्धा (?) । इन्द्रेण ब्राह्मणेन यष्ट्या मह प्रज्ञपित इति इन्द्रमह इन्द्रमह इति सज्ञा सवृत्ता ॥

तत्र भगवानायुष्मन्तमानन्दमामन्त्रयते—आगमय आनन्द येन तोयिका । एव भदन्तेति आयुष्मानानन्दो भगवत. प्रत्यश्रौषीत् । अथ भगवास्तोयिकामनुप्राप्त । तस्मिंश्च प्रदेशे ब्राह्मणो लाङ्गल वाहयति । अथासौ ददर्श बुद्ध भगवन्त द्वात्रिंशता महापुरुषलक्षणै

समलकृतमशीत्या चानुव्यञ्जनैर्विराजितगात्र व्यामप्रभालकृत सूर्यसहस्रातिरेकप्रभ जङ्गममिव रत्नपर्वत समन्ततो भद्रकम् । दृष्ट्वा सलक्षयति—यदि भगवन्त गौतममुपेत्याभिवादयिष्यामि, कर्मपरिहाणिर्मे भविष्यतीति । अथ नोपेत्याभिवादयिष्यामि, पुण्यपरिहाणिर्भविष्यति । तत् कोऽसौ उपाय स्यात् येन मे कर्मपरिहाणिर्न स्यान्नापि पुण्यपरिहाणिरिति । तस्य बुद्धिरुत्पन्ना—अत्रस्थ एवाभिवादन करोमि । एव न कर्मपरिहाणिर्न पुण्यपरिहाणिरिति । तेन यथागृहीतयैव प्रतोदयष्ट्या तत्रस्थेनैवाभिवादन कृतम्—अभिवादये बुद्ध भगवन्तमिति । तत्र भगवानायुष्मन्तमानन्दमामन्त्रयते—भवक्षयकर क्षण । एष ब्राह्मण । सचेदस्यैव सम्यक्प्रत्ययज्ञानदर्शन प्रवर्तते, एतस्मिन् प्रदेशे काश्यपस्य सम्यक्सबुद्धस्याविकोपितोऽस्थि-
C 77 सघातस्तिष्ठतीति अहमनेनोपक्रमेण वन्दितो भवेयम्, एवमनेन द्वाभ्या सम्यक्सबुद्धाभ्या वन्दना कृता भवेत् । तत्कस्य हेतो ? अस्मिन्नानन्द प्रदेशे काश्यपस्य सम्यक्सबुद्धस्याविकोपितोऽस्थिसघातस्तिष्ठति । अथायुष्मानानन्दो लघुलघ्वेव चतुर्गुणमुत्तरासङ्ग प्रज्ञप्य भगवन्तमिदमवोचत्—निषीदतु भगवान् प्रज्ञप्त एवासने । एवमय पृथिवीप्रदेशो द्वाभ्या सम्यक्सबुद्धाभ्या परिभुक्तो भविष्यति, यच्च काश्यपेन सम्यक्सबुद्धेन, यच्चैतर्हि भगवता इति । निषण्णो भगवान् प्रज्ञप्त एवासने । निषद्य भिक्षूनामन्त्रयते स्म—इच्छथ यूय भिक्षव काश्यपस्य सम्यक्सबुद्धस्य शरीरसघातमविकोपित द्रष्टुम् ? एतस्य भगवन् काल, एतस्य सुगत समय, य भगवान् भिक्षूणा काश्यपस्य सम्यक्सबुद्धस्याविकोपित शरीरसघातमुपदर्शयेत् । दृष्ट्वा भिक्षवश्चित्तमभिप्रसादयिष्यन्ति । ततो भगवता लौकिक चित्तमुत्पादितम् । धर्मता खलु यस्मिन् समये बुद्धा भगवन्तो लौकिक चित्तमुत्पादयन्ति, तस्मिन् समये कुन्तपिपीलिका अपि प्राणिनो भगवतश्चेतसा चित्तमाजानन्ति । नागा सलक्षयन्ति—किं कारण भगवता लौकिकचित्तमुत्पादितमिति ? पश्यन्ति—काश्यपस्य सम्यक्सबुद्धस्य शरीरसघातमविकोपित द्रष्टुकाम इति । ततस्तै काश्यपस्य सम्यक्सबुद्धस्याविकोपितशरीरसघात उच्छ्रापित । तत्र भगवान् भिक्षूनामन्त्रयते स्म—उद्गृह्णीत भिक्षवो निमित्तम् । अन्तर्धास्यति । अन्तर्हित ॥

राज्ञा प्रसेनजिता श्रुत भगवता श्रावकाणा दर्शनायाविकोपित काश्यपस्य सम्यक्सबुद्धस्य शरीरसघात समुच्छ्रितमिति । श्रुत्वा च पुन कुतूहलजात सहान्त पुरेण कुमारैरमात्यैर्भटबलाग्रैर्नैगमजानपदैश्च द्रष्टु सप्रस्थित । एव विरूढक, अनाथपिण्डदो गृहपति, ऋषिदत्त पुराणस्थपति, विशाखा मृगारमाता, अनेकानि च प्राणिशतसहस्राणि कुतूहल-
C 78 जातानि द्रष्टु सप्रस्थितानि पूर्वकैश्च कुशलमूलै सचोद्यमानानि । यावदसौ अन्तर्हित । तै श्रुतम्—अन्तर्हितोऽसौ भगवत काश्यपस्य सम्यक्सबुद्धस्य शरीरसघातश्चातुरविकोपित इति । श्रुत्वा च पुनस्तेषा दु खदौर्मनस्यमुत्पन्नम्—वृथा अस्माकमागमन जातमिति । अथान्यतमेन चोपासकेन स प्रदेश प्रदक्षिणीकृत । एव च चेतसा चित्तमभिसस्कृतम्—अस्मान्मे पदाविहारात् कियत् पुण्य भविष्यतीति । अथ भगवास्तस्य महाजनकायस्याविप्रतिसारसजननार्थं तस्य चोपासकस्य चेतसा चित्तमाज्ञाय गाथा भाषते—

शतसहस्राणि सुवर्णनिष्का
जाम्बूनदा नास्य समा भवन्ति ।
यो बुद्धचैत्येषु प्रसन्नचित्त
पदाविहार प्रकरोति विद्वान् ॥ १ ॥

अन्यतमेन उपासकेन तस्मिन् प्रदेशे मृत्तिकापिण्डो दत्त । एव च चित्तमभिसस्कृतम्— पदाविहारस्य तावदियत् पुण्यमाख्यात भगवता अन्यत्र । मृत्तिकापिण्डस्य कियत् पुण्य भविष्यतीति ? अथ भगवास्तस्यापि चेतसा चित्तमाज्ञाय गाथा भाषते—

शतसहस्राणि सुवर्णनिष्का
जाम्बूनदा नास्य समा भवन्ति ।
यो बुद्धचैत्येषु प्रसन्नचित्त
आरोपयेन्मृत्तिकपिण्डमेकम् ॥ २ ॥

तत श्रुत्वा अनेकै प्राणिशतसहस्रैर्मृत्तिकापिण्डसमारोपण कृतम् । अपरैस्तत्र मुक्तपुष्पाण्यवक्षिप्तानि, एव च चित्तमभिसस्कृतम्—पदाविहारस्य मृत्तिकापिण्डस्य चेयत् पुण्यमुक्त भगवता, अस्माक तु मुक्तपुष्पाणा कियत् पुण्य भविष्यतीति ? अथ भगवास्तेषामपि चेतसा चित्तमाज्ञाय गाथा भाषते—

शतसहस्राणि सुवर्णनिष्का
जाम्बूनदा नास्य समा भवन्ति ।
यो बुद्धचैत्येषु प्रसन्नचित्त
आरोपयेन्मुक्तसुपुष्पराशिम् ॥ ३ ॥

अपरैस्तत्र मालाविहार कृत , चित्त चाभिसस्कृतम्—मुक्तपुष्पाणा भगवता इयत् पुण्यमुक्तम् । अस्माक मालाविहारस्य कियत्पुण्य भविष्यतीति ? अथ भगवास्तेषामपि चेतसा चित्तमाज्ञाय गाथा भाषते—

शतसहस्राणि सुवर्णवाहा
जाम्बूनदा नास्य समा भवन्ति ।
यो बुद्धचैत्येषु प्रसन्नचित्तो
मालाविहार प्रकरोति विद्वान् ॥ ४ ॥

अपरैस्तत्र प्रदीपमाला दत्ता, चित्त चाभिसस्कृतम्—मालाविहारस्य भगवता इयत् पुण्यमुक्तम् । अस्माक प्रदीपदानस्य कियत्पुण्य भविष्यतीति ? अथ भगवास्तेषामपि चेतसा चित्तमाज्ञाय गाथा भाषते—

शतसहस्राणि सुवर्णकोट्यो
　　जाम्बूनदा नास्य समा भवन्ति ।
यो बुद्धचैत्येषु प्रसन्नचित्त
　　प्रदीपदान प्रकरोति विद्वान् ॥ ५ ॥

अपरैस्तत्र गन्धाभिषेको दत्त । एव चेतसा चित्तमभिसंस्कृतम्—प्रदीपस्य भगवता इयत् पुण्यमुक्तम् । अस्माक गन्धाभिषेकस्य कियत्पुण्य भविष्यतीति ? अथ भगवास्तेषामपि चेतसा चित्तमाज्ञाय गाथा भाषते—

शतसहस्राणि सुवर्णराशयो
　　जाम्बूनदा नास्य समा भवन्ति ।
यो बुद्धचैत्येषु प्रसन्नचित्तो
　　गन्धाभिषेक प्रकरोति विद्वान् ॥ ६ ॥

अपरैस्तत्र छत्रध्वजपताकारोपण कृतम् । एव च　चेतसा चित्तमाज्ञाय गाथा भाषते—

तिष्ठन्त पूजयेद्यश्च यश्चापि परिनिर्वृतम् ।
सम चित्त प्रसाद्येह नास्ति पुण्यविशेषता ॥ ७ ॥
एव ह्यचिन्तिया बुद्धा बुद्धधर्माऽप्यचिन्तिया ।
अचिन्तिये प्रसन्नाना विपाकोऽपि अचिन्तिय ॥ ८ ॥
तेषामचिन्तियानामप्रतिहतधर्मचक्रवर्तिनाम् ।
सम्यक्सबुद्धाना नाल गुणपारमधिगन्तुम् ॥ ९ ॥ इति ॥

ततो भगवता तस्य महाजनकायस्य तथाविधा धर्मदेशना कृता, या श्रुत्वा अनेकै प्राणिशतसहस्रैर्महान् विशेषोऽधिगत । कैश्चिच्छ्रावकबोधौ चित्तान्युत्पादितानि, कैश्चित् प्रत्येकबोधौ, कैश्चिदनुत्तराया सम्यक्सबोधौ, कैश्चिन्मूर्धगतानि, कैश्चिन्मूर्धान, कैश्चिदुष्णगतान्यासादितानि, कैश्चित् सत्यानुलोमा क्षान्तय, कैश्चित्स्रोतआपत्तिफल साक्षात्कृतम्, कैश्चित् सकृदागामिफलम्, कैश्चित् सर्वक्लेशप्रहाणादर्हत्त्व साक्षात्कृतम् । यद्भूयसा बुद्धनिम्ना धर्मप्रवणा सघप्राग्भारा व्यवस्थापिता ॥

अथ अनाथपिण्डदो गृहपतिर्भगवन्तमिदमवोचत्—यदि भगवाननुजानीयात्, अत्र मह
C 80 प्रज्ञापयेयम् । अनुजानामि गृहपते, प्रज्ञापयितव्यम् । ततोऽनाथपिण्डदेन गृहपतिना मह प्रज्ञापित । तोयिकामह इति सज्ञा सवृत्ता ॥

इदमवोचद्भगवान् । आत्तमनस ते भिक्षवो भगवतो भाषितमभ्यनन्दन् ॥

इति श्रीदिव्यावदाने इन्द्रनामब्राह्मणावदान षष्ठम् ॥

७ नगरावलम्बिकावदानम् ।

अथ भगवान् कोशलेषु जनपदेषु चारिका चरन् श्रावस्तीमनुप्राप्त । श्रावस्त्या विहरति जेतवने अनाथपिण्डदस्यारामे । अश्रौषीदनाथपिण्डदो गृहपति —भगवान् कोशलेषु जनपदेषु चारिका चरन् श्रावस्तीमनुप्राप्त । श्रावस्त्या विहरति जेतवने अनाथपिण्डदस्याराम इति । श्रुत्वा च पुनर्येन भगवास्तेनोपसक्रान्त । उपसक्रम्य भगवत पादौ शिरसा वन्दित्वा एकान्ते निषण्ण । एकान्तनिषण्णमनाथपिण्डद गृहपतिं भगवान् धर्म्यया कथया सदर्शयति समादापयति समुत्तेजयति सप्रहर्षयति । अनेकपर्यायेण धर्म्यया कथया सदर्श्य समादाप्य समुत्तेज्य सप्रहर्ष्य तूष्णीम् । अनाथपिण्डदो गृहपति उत्थायासनादेकासमुत्तरासङ्ग कृत्वा येन भगवास्तेनाञ्जलि प्रणम्य भगवन्तमिदमवोचत्—अधिवासयतु मे भगवान् श्वोऽन्तर्गृहे भक्तेन सार्ध भिक्षुसघेन इति । अधिवासयति भगवाननाथपिण्डदस्य गृहपतेस्तूष्णीभावेन । अनाथपिण्डदो गृहपतिर्भगवतस्तूष्णीभावेनाधिवासना विदित्वा भगवतो भाषितमभिनन्द्यानुमोद्य भगवत पादौ शिरसा वन्दित्वा भगवतोऽन्तिकात् प्रक्रान्तो येन स्वनिवेशन तेनोपसक्रान्त । उपसक्रम्य दौवारिक पुरुषमामन्त्रयते—न तावद्भो पुरुष तीर्थ्याना प्रवेशो दातव्यो यावद् बुद्धप्रमुखेन भिक्षुसघेन भुक्त भवति । तत पश्चादह तीर्थ्याना दास्यामीति । एवमार्येति दौवारिक पुरुषोऽनाथपिण्डदस्य गृहपते प्रत्यश्रौषीत् । अनाथपिण्डदो गृहपतिस्तामेव रात्रि शुचि प्रणीत खादनीयभोजनीय समुदानीय काल्यमेवोत्थाय आसनानि प्रज्ञप्य उदकमणीन् प्रतिष्ठाप्य भगवतो दूतेन कालमारोचयति—समयो भदन्त, सज्ज भक्त यस्येदानी भगवान् काल मन्यत इति । अथ भगवान् पूर्वाह्णे निवास्य पात्रचीवरमादाय भिक्षुगणपरिवृतो भिक्षुसघपुरस्कृतो येन अनाथपिण्डदस्य गृहपतेर्भक्ताभिसारस्तेनोपसक्रान्त । उपसक्रम्य पुरस्ताद्भिक्षुसघस्य प्रज्ञप्त एवासने निषण्ण । अथ अनाथपिण्डदो गृहपति सुखोपनिषण्ण बुद्धप्रमुख भिक्षुसघ विदित्वा शुचिना प्रणीतेन खादनीयभोजनीयेन स्वहस्त सतर्पयति सप्रवारयति । अनेकपर्यायेण शुचिना प्रणीतेन खादनीयभोजनीयेन स्वहस्त सतर्प्य सप्रवार्य भगवन्त भुक्तवन्त विदित्वा धौतहस्तमपनीतपात्र नीचतरमासन गृहीत्वा भगवत पुरस्तान्निषण्णो धर्मश्रवणाय ॥

अथायुष्मान् महाकाश्यपोऽन्यतमस्मादारण्यकाच्छयनासनात् दीर्घकेशश्मश्रुर्लूहचीवरो जेतवन गत । स पश्यति जेतवन शून्यम् । तेनोपधिवारिक पृष्ट —कुत्र बुद्धप्रमुखो भिक्षुसघ इति । तेन समाख्यातम्—अनाथपिण्डदेन गृहपतिनोपनिमन्त्रित इति । स सलक्षयति—गच्छामि, तत्रैव पिण्डपात परिभोक्ष्यामि, बुद्धप्रमुख च भिक्षुसघ पर्युपासिष्यामीति । सोऽनाथपिण्डदस्य गृहपतेर्निवेशन गत । अतो दौवारिकेन उक्त —आर्य तिष्ठ, मा प्रवेक्ष्यसि । कस्यार्थाय ? अनाथपिण्डदेन गृहपतिना आज्ञा दत्ता—मा तावत् तीर्थ्याना प्रवेश दास्यसि, यावद्बुद्धप्रमुखेन भिक्षुसघेन भुक्तम् । तत पश्चात् तीर्थ्याना दास्यामि इति । अथायुष्मान् महाकाश्यप सलक्षयति—तस्य मे लाभा सुलब्धा, यन्मा श्राद्धा ब्राह्मणगृहपतय श्रमणशाक्य-

पुत्रीय इति न जानन्ते। गच्छामि, कृपणजनस्यानुग्रह करोमीति विदित्वा उद्यान गत । स सलक्षयति—अद्य मया कस्यानुग्रह कर्तव्य इति । यावदन्यतमा नगरावलम्बिका कुष्ठाभिद्रुता सरुजार्ता पक्वगात्रा भिक्षामटति। स तस्या सकाशमुपसक्रान्त । तस्याश्च भिक्षायामायास सपन्न। तया आयुष्मान् महाकाश्यपो दृष्ट कायप्रासादिकश्चित्तप्रासादिक शान्तेन ईर्यापथेन। सा सलक्षयति—नून मया एवविधे दक्षिणीये कारा न कृता, येन मे इयमेवरूपा समवस्था। यदि आर्यो महाकाश्यपो ममान्तिकादनुकम्पामुपादाय आचाम प्रतिगृह्णीयात्, अहमस्मै दद्यामिति। तत आयुष्मता महाकाश्यपेन तस्याश्चेतसा चित्तमाज्ञाय पात्रमुपनामितम्- यदि ते भगिनि परित्यक्तम्, दीयतामस्मिन् पात्र इति। ततस्तया चित्तमभिप्रसाद्य तस्मिन् पात्रे दत्तम्। मक्षिका च पतिता। सा तामपनेतुमारब्धा। तस्यास्तस्मिन्नाचामेऽङ्गुलि पतिता। सलक्षयति—किं चाप्यार्येण मम चित्तानुरक्षया न च्छोरित, अपि तु न परिभोक्ष्यतीति। अथायुष्मता महाकाश्यपेन तस्याश्चेतसा चित्तमाज्ञाय तस्या एव प्रत्यक्षमन्यतम कुड्यमूल निश्रित्य परिभुक्तम्। सा सलक्षयति—कि चापि आर्येण मम चित्तानुरक्षया परिभुक्तम्, नानेनाहारेणाहारकृत्य करिष्यति इति। अथायुष्मान् महाकाश्यपस्तस्याश्चित्तमाज्ञाय ता नगरावलम्बिकामिदमवोचत्—भगिनि प्रामोद्यमुत्पादयसि, अह त्वदीयेनाहारेण रात्रिंदिवसमतिनामयिष्यामि इति। तस्या
C 83 अतीव औद्बिल्यमुत्पन्नम्—ममार्येण महाकाश्यपेन पिण्डपात प्रतिगृहीत इति। तत आयुष्मती महाकाश्यपे चित्तमभिप्रसाद्य काल गता तुषिते देवनिकाये उपपन्ना। सा शक्रेण देवेन्द्रेण दृष्टा आचाम प्रतिपादयन्ती चित्तमभिप्रसादयन्ती काल च कुर्वाणा। नो तु दृष्टा कुत्रोपपन्ना इति। स नरकान् व्यवलोकयितुमारब्धो न पश्यति, तिर्यक् च प्रेत च मनुष्याश्चातुर्महाराजिकान् देवास्त्रायस्त्रिंशान् यावन्न पश्यति। तथा ह्यधस्ताद्देवाना ज्ञानदर्शन प्रवर्तते नो तूपरिष्टात्। अथ शक्रो देवानामिन्द्रो येन भगवांस्तेनोपसक्रान्त । उपसक्रम्य गाथाभिगीतेन प्रश्न पप्रच्छ—

चरत पिण्डपात हि काश्यपस्य महात्मन ।
कुत्रासौ मोदते नारी काश्यपाचामदायिका ॥ १ ॥

भगवानाह—

तुषिता नाम ते देवा सर्वकामसमृद्धय ।
यत्रासौ मोदते नारी काश्यपाचामदायिका ॥ २ ॥ इति ॥

अथ शक्रस्य देवानामिन्द्रस्यैतदभवत्—इमे च तावन्मनुष्या पुण्यापुण्यानामप्रत्यक्षदर्शिनो दानानि ददति, पुण्यानि कुर्वन्ति । अह प्रत्यक्षदर्शनेन पुण्याना स्वपुण्यफले व्यवस्थित कस्मात् दानानि न ददामि, पुण्यानि वा न करोमि? अयमार्यो महाकाश्यपो दीनानाथकृपणवनीपकानुकम्पी । यन्वहमेन पिण्डकेन प्रतिपादयेयम् । इति विदित्वा कृपणवीथ्या गृह निर्मितवान् । अवचीरविचीरक काकाभिलीनक नातिपरमरूप कुविन्द चात्मानमभिनिमार्य उद्धूढशिरस्क सणशाटिकानिवासित स्फटितपाणिपादो वस्त्र वायितु-

मारब्ध । शची अपि देवकन्या कुविन्दनर्या वेशधारिणी तसरिका कर्तुमारब्धा । पार्श्वे चास्या दिव्या सुधा सज्जीकृता तिष्ठति । अथायुष्मान् महाकाश्यप कृपणानाथवनीपकजनानुकम्पकोऽनुपूर्वेण तद्गृहमनुप्राप्त । दु खितकोऽयमिति कृत्वा द्वारे स्थितेन पात्र प्रसारितम् । शक्रेण देवानामिन्द्रेण दिव्यया सुधया पूरितम् । अथायुष्मतो महाकाश्यपस्यैतदभवत्—

दिव्य चास्य सुधाभक्तमय च गृहविस्तर ।
सुविरुद्धमिति कृत्वा जातो मे हृदि सशय ॥ ३ ॥ इति ॥

धर्मता ह्येषा—असमन्वाहृत्य अर्हता ज्ञानदर्शन न प्रवर्तते । स समन्वाहर्तु प्रवृत्त । यावत् पश्यति शक्र देवेन्द्रम् । स कथयति—कौशिक, कि दु खितजनस्यान्तराय करोषि, यस्य ते भगवता दीर्घरात्रानुगतो विचिकित्साकथकथाशल्य समूल आरूढो यथापि तत्तथागतेनार्हता सम्यक्सबुद्धेन । आर्य महाकाश्यप किं दु खितजनस्यान्तराय करोमि ? इमे तावत् मनुष्या पुण्यानामप्रत्यक्षदर्शिनो दानानि ददति पुण्यानि कुर्वन्ति । अह प्रत्यक्षदर्शी एव पुण्याना कथ दानानि न ददामि ? ननु चोक्त भगवता—

करणीयानि पुण्यानि दु खा ह्यकृतपुण्यता ।
कृतपुण्यानि मोदन्ते अस्मिल्लोके परत्र च ॥ ४ ॥

तत प्रभृति आयुष्मान् महाकाश्यप समन्वाहृत्य कुलानि पिण्डपात प्रवेष्टुमारब्ध । अथ शक्रो देवेन्द्र आकाशस्थश्चायुष्मतो महाकाश्यपस्य पिण्डपात चरतो दिव्यया सुधया पात्र पूरयति । आयुष्मानपि महाकाश्यप पात्रमधोमुख करोति । अन्नपान छोर्यते । एतत् प्रकरण भिक्षवो भगवत आरोचयन्ति । भगवानाह—तस्मादनुजानामि पिण्डोपधान धारयितव्यमिति ॥

सामन्तकेन शब्दो विसृत —अमुकया नगरावलम्बिकया आर्यो महाकाश्यप आचामेन प्रतिपादित , सा च तुषिते देवनिकाये उपपन्ना इति । राज्ञा प्रसेनजिता कौशलेन श्रुतम्—अमुकया नगरावलम्बिकया आर्यो महाकाश्यप आचामेन प्रतिपादित । सा तुषिते देवे उपपन्ना इति । श्रुत्वा च पुनर्येन भगवास्तेनोपसक्रान्त । उपसक्रम्य भगवत पादौ शिरसा वन्दित्वा एकान्ते निपण्ण । एकान्तनिषण्ण राजान प्रसेनजित कौशल भगवान् धर्म्यया कथया सदर्शयति समादापयति समुत्तेजयति सप्रहर्षयति, अनेकपर्यायेण धर्म्यया कथया सदर्श्य समादाप्य समुत्तेज्य सप्रहर्ष्य तूष्णीम् । अथ राजा प्रसेनजित् कौशल उत्थायासनादेकासमुत्तरासङ्ग कृत्वा येन भगवास्तेनाञ्जलिं प्रणम्य भगवन्तमिदमवोचत्—अधिवासयतु मे भगवानार्यमहाकाश्यपमुद्दिश्य भक्त सप्ताहेन इति । अधिवासयति भगवान् राज्ञ प्रसेनजित कौशलस्य तूष्णीभावेन । अथ राजा प्रसेनजित् कौशलो भगवतस्तूष्णीभावेनाधिवासना विदित्वा भगवतोऽन्तिकात् प्रक्रान्त । अथ राजा प्रसेनजित् कौशलस्तामेव रात्रिं शुचि प्रणीत खादनीय भोजनीय समुदानीय काल्यमेवोत्थाय आसनानि

प्रज्ञाप्य उदकमणीन् प्रतिष्ठाप्य भगवतो दूतेन कालमारोचयति—समयो भदन्त, सज्ज भक्त यस्येदानी भगवान् काल मन्यत इति । अथ भगवान् पूर्वाह्णे निवास्य पात्रचीवरमादाय भिक्षुगणपरिवृतो भिक्षुसघपुरस्कृतो येन राज्ञ प्रसेनजित कौशलस्य भक्ताभिसारस्तेनोपसक्रान्त । उपसक्रम्य पुरस्ताद्भिक्षुसघस्य प्रज्ञप्त एवासने निषण्ण । अथ राजा प्रसेनजित् कौशल सुखोपनिषण्ण बुद्धप्रमुख भिक्षुसघ विदित्वा शुचिना प्रणीतेन खादनीयभोजनीयेन स्वहस्त सतर्पयति सप्रवारयति । अन्यतमश्च क्रोडमल्लको वृद्धान्ते चित्तमभिप्रसादयस्तिष्ठति—अय राजा प्रत्यक्षदर्शी एव पुण्याना स्वे पुण्यफले प्रतिष्ठापितोऽतृप्त एव पुण्यैर्दानानि ददाति, पुण्यानि करोति । अथ राजा प्रसेनजित् कौशलोऽनेकपर्यायेण बुद्धप्रमुख भिक्षुसघ शुचिना प्रणीतेन खादनीयेन भोजनीयेन स्वहस्त सतर्प्य सप्रवार्य भगवन्त भुक्तवन्त विदित्वा धौतहस्तमपनीतपात्र नीचतरमासन गृहीत्वा भगवत पुरस्तात् निषण्णो धर्मश्रवणाय । ततो भगवता अभिहित—महाराज, कस्य नाम्ना दक्षिणामादिशामि ? किं तव, आहोस्विदनेन तवान्तिकात् प्रभूततर पुण्य प्रसूतमिति ? राजा सलक्षयति—मम भगवान् पिण्डपात C 86 परिभुङ्क्ते । कोऽन्यो ममान्तिकात् प्रभूततर पुण्य प्रसविष्यतीति विदित्वा कथयति—भगवन् येन ममान्तिकात् प्रभूततर पुण्य प्रसूत तस्य भगवान् नाम्ना दक्षिणामादिशतु इति । ततो भगवता क्रोडमल्लकस्य नाम्ना दक्षिणा आदिष्टा । एव यावत् षड्दिवसान् । ततोऽन्यदिवसे राजा करे कपोल दत्त्वा चिन्तापरो व्यवस्थित—मम भगवान् पिण्डपात परिभुङ्क्ते, क्रोडमल्लकस्य नाम्ना दक्षिणामादिशति इति । सोऽमात्यैर्दृष्ट । ते कथयन्ति—किमर्थं करे कपोल दत्त्वा चिन्तापरो व्यवस्थित इति ? राजा कथयति—भवन्त, कथ न चिन्तापरस्तिष्ठामि, यत्रेदानी स भगवान् मम पिण्डपात परिभुङ्क्ते, क्रोडमल्लकस्य नाम्ना दक्षिणामादिशतीति ? तत्रैको वृद्धोऽमात्य कथयति—अल्पोत्सुको भवतु । वय तथा करिष्यामो यथा श्वो भगवान् देवस्यैव नाम्ना दक्षिणामादिशतीति । तै पौरुषेयाणामाज्ञा दत्ता यत श्वो भवद्भि प्रणीत आहार सज्जीकर्तव्य प्रभूतश्चैव समुदानयितव्यो यथोपार्ध भिक्षूणा पात्रे पतति उपार्ध भूमौ इति । अमात्यैरपरस्मिन् दिवसे प्रभूत आहार सज्जीकृत प्रणीतश्च । तत सुखोपनिषण्ण बुद्धप्रमुख भिक्षुसघ परिवेषितुमारब्धा । उपार्ध भिक्षूणा पात्रे पतति, उपार्ध भूमौ । तत क्रोडमल्लका प्रधाविता—भूमौ निपतित गृह्णीम इति । ते परिवेषकैर्निवारिता । तत क्रोडमल्लक कथयति—यद्यस्य राज्ञ प्रभूतमन्नम्, स्वापतेयमस्ति, सन्त्यन्येऽपि अस्मद्विधा दु खितका आकाङ्क्षन्ते । किमर्थ न दीयते ? किमनेनापरिभोग छोरितेन इति । तस्य क्रोडमल्लकस्य चित्तविक्षेपो जात—न शक्य तेन तथा चित्त प्रसादयितु यथा पूर्वम् । ततो राजा बुद्धप्रमुख भिक्षुसघ भोजयित्वा न मम नाम्ना दक्षिणामादिशतीति विदित्वा दक्षिणामश्रुत्वैव प्रविष्ट । ततो भगवता राज्ञ प्रसेनजित कौशलस्य नाम्ना दक्षिणा आदिष्टा—

C 87 हस्त्यश्वरथपत्तियायिनो भुञ्जानस्य पुर सनैर्गमम् ।
पश्यसि (?) फल हि रूक्षिकाया अलवणिकाया कुल्मापपिण्डिकाया ॥ ५ ॥

किं मन्यध्वे भिक्षवो योऽसौ दरिद्रपुरुष, एष एवासौ राजा प्रसेनजित् कौशलस्तेन कालेन तेन समयेन। यदनेन प्रत्येकबुद्धायालवणिका कुल्मापपिण्डिका प्रतिपादिता, तेन कर्मणा षट्कृत्वो देवेषु त्रायस्त्रिंशेषु राज्यैश्वर्याधिपत्यं कारितवान्, षट्कृत्वोऽस्यामेव श्रावस्त्यां C 89 राजा क्षत्रियो मूर्धाभिषिक्त, तेनैव च कर्मणा अवशेषेण एतर्हि राजा क्षत्रियो मूर्धाभिषिक्त संवृत्त। सोऽस्य पिण्डको विपक। तमहं संवाय कथयामि—

हस्त्यश्वरथपत्तियायिनो भुञ्जानस्य पुरं सनैर्गमनम्।
पश्यसि फलं हि रूक्षिकाया अलवणिकाया कुल्माषपिण्डकाया॥ इति।

सामन्तकेन शब्दो विसृत—भगवता राज्ञ प्रसेनजितोऽलवणिकां कुल्मापपिण्डिकामारभ्य कर्मप्लोतिर्व्याकृता इति। राज्ञापि प्रसेनजिता श्रुतम्। स येन भगवांस्तेनोपसंक्रान्त। उपसंक्रम्य भगवत पादौ शिरसा वन्दित्वा एकान्ते निषण्ण। एकान्तनिषण्णं राजानं प्रसेनजितं कौशलं भगवान् धर्म्यया कथया संदर्शयति समादापयति समुत्तेजयति संप्रहर्षयति। अनेकपर्यायेण धर्म्यया कथया संदर्श्य समादाप्य समुत्तेज्य संप्रहर्ष्य तूष्णीम्। अथ राजा प्रसेनजित् कौशल उत्थायासनादेकांसमुत्तरासङ्गं कृत्वा भगवन्तमिदमवोचत्—अधिवासयतु मे भगवान् त्रैमासीं चीवरपिण्डपातशयनासनग्लानप्रत्ययभैषज्यपरिष्कारैः सार्धं संघेनेति। अधिवासयति भगवान् राज्ञ प्रसेनजित कौशलस्य तूष्णीभावेन। ततो राज्ञा प्रसेनजिता कौशलेन बुद्धप्रमुखाय भिक्षुसंघाय त्रैमास्यं शतरसं भोजनं दत्तम्। एकैकश्च भिक्षु शतसहस्रेण वस्त्रेणाच्छादित। तैलस्य च कुम्भकोटिं समुदानीय दीपमाला अभ्युद्यतो दातुम्। तत्र भक्तं पूजायां च महान् कोलाहलो जात। यावदन्यतमा नगरावलम्बिका अतीव दुःखिता। तया क्रोडमल्लकेन भिक्षामटन्त्या उच्चशब्द श्रुत। श्रुत्वा च पुन पृच्छति—भवन्त, किमेष उच्चशब्दो महाशब्द इति। अपरैः समाख्यातम्—राज्ञा प्रसेनजिता कौशलेन बुद्धप्रमुखो भिक्षुसंघस्त्रैमास्यं भोजित, एकैकश्च भिक्षु शतसहस्रेण वस्त्रेण आच्छादित, तैलस्य कुम्भकोटिं च समुदानीय दीपमाला अभ्युद्यतो दातुमिति। ततस्तस्या नगरावलम्बिकाया एतदभवत्—अयं तावद्राजा प्रसेनजित् कौशल पुण्यैरतृप्तोऽद्यापि दानानि ददाति, C 90 पुण्यानि करोति। यन्न्वहमपि कुतश्चित् समुदानीय भगवत प्रदीपं दद्यामिति। तया खण्डमल्लके तैलस्य स्तोकं याचयित्वा प्रदीपं प्रज्वाल्य भगवतश्चङ्क्रमे दत्त। पादयोर्निपत्य प्रणिधानं कृतम्—अनेनाहं कुशलमूलेन यथायं भगवान् शाक्यमुनिर्वर्षशतायुषि प्रजायां शाक्यमुनिर्नाम शास्ता लोक उत्पन्न, एवमहमपि वर्षशतायुषि प्रजायां शाक्यमुनिरेव शास्ता भवेयम्। यथा चास्य शारिपुत्रमौद्गल्यायनाग्र्युग भद्रयुगमानन्दो भिक्षुरुपस्थायक, शुद्धोदन पिता, माता महामाया, राहुलभद्र कुमार पुत्र। यथायं भगवान् धातुविभागं कृत्वा परिनिर्वास्यति, एवमहमपि धातुविभागं कृत्वा परिनिर्वापयेयमिति। यावत् सर्वे ते दीपा नैर्वाणा। स तया प्रज्वलित प्रदीप प्रज्वलत्येव। धर्मता खलु बुद्धानां भगवताम्—न तावदुपस्थायका प्रतिसंलीयन्ते न यावद्बुद्धा भगवन्त प्रतिसंलीना इति। अथायुष्मानानन्द संलक्षयति—अस्थानमनवकाशो यद्बुद्धा भगवन्त आलोके शय्यां कल्पयन्ति। यन्न्वहं दीपं

निर्वापयेयमिति । स हस्तेन निर्वापयितुमारब्धो न शक्नोति । ततश्चीवरकर्णिकेन, ततो व्यजनेन, तथापि न शक्नोति निर्वापयितुम् । तत्र भगवानायुष्मन्तमानन्दमामन्त्रयते—किमेतदानन्देति । स कथयति—भगवन्, मम बुद्धिरुत्पन्ना—अस्थानमनवकाशो यद्बुद्धा भगवन्त आलोके शय्या कल्पयन्ति । यन्न्वह दीप निर्वापयेयमिति । सोऽह हस्तेन निर्वापयितुमारब्धो न शक्नोमि, ततश्चीवरकर्णिकेन, ततो व्यजनेन, तथापि न शक्नोमीति। भगवानाह—खेदमानन्द आपत्स्यसे । यदि वैरम्भका अपि वायवो वायेयु , तेऽपि न शक्नुयुर्निर्वापयितु प्रागेव हस्तगतश्चीवरकर्णिको व्यजन वा । तथा हि—अय प्रदीपस्तया दारिकया महता चित्ताभिसस्कारेण प्रज्वलित । अपि तु आनन्द भविष्यत्यसौ दारिका वर्षशतायुषि प्रजाया शाक्यमुनिर्नाम तथागतोऽर्हन् सम्यक्सबुद्ध । शारिपुत्रमौद्गल्यायनौ तस्याग्रयुग भद्रयुगम्, आनन्दो भिक्षुरुपासक , शुद्धोदन पिता, महामाया माता, कपिलवस्तु नगरम्, राहुलभद्र कुमार पुत्र । सापि धातुविभाग कृत्वा परिनिर्वास्यतीति ॥

इदमवोचद्भगवान् । आत्तमनसस्ते च भिक्षवो भगवतो भाषितमभ्यनन्दन् ॥

इति श्रीदिव्यावदाने नगरावलम्बिकावदान सप्तमम् ॥

८ सुप्रियावदानम् ।

बुद्धो भगवान् श्रावस्त्या विहरति जेतवने अनाथपिण्डदस्यारामे सत्कृतो गुरुकृतो मानित पूजितो राजभी राजमात्रैर्धनिभि पौरैर्ब्राह्मणैर्गृहपतिभि श्रेष्ठिभि सार्थवाहैर्देवैर्नागैर्यक्षैरसुरैर्गरुडै किन्नरैर्महोरगैरिति देवनागयक्षासुरगरुडकिन्नरमहोरगाभ्यर्चितो बुद्धो भगवान् लाभी चीवरपिण्डपातशयनासनग्लानप्रत्ययभैषज्यपरिष्काराणा सश्रावकसघ । तत्र खलु वर्षावास भगवानुपगतो जेतवने अनाथपिण्डदस्यारामे । अथ तदेव प्रवारणाया प्रत्युपस्थिताया सबहुला श्रावस्तीनिवासिनो वणिजो येन भगवास्तेनोपसक्रान्ता । उपसक्रम्य भगवत पादौ शिरसा वन्दित्वा एकान्ते निषण्णा । एकान्तनिषण्णान् सबहुलान् श्रावस्तीनिवासिनो वणिजो भगवान् धर्म्यया कथया सदर्शयति समादापयति समुत्तेजयति सप्रहर्षयति । अनेकपर्यायेण धर्म्यया कथया सदर्श्य समादाप्य समुत्तेज्य सप्रहर्ष्य तूष्णीम् । अथ सबहुला श्रावस्तीनिवासिनो वणिजो भगवतो भाषितमभिनन्द्यानुमोद्य भगवत पादौ C 92 शिरसा वन्दित्वा भगवतोऽन्तिकात् प्रक्रान्ता, येनायुष्मानानन्दस्तेनोपसक्रान्ता । उपसक्रम्यायुष्मत आनन्दस्य पादौ शिरसा वन्दित्वा एकान्ते निषण्णा । सबहुलान् श्रावस्तीनिवासिनो वणिज आयुष्मानानन्दो धर्म्यया कथया सदर्शयति समादापयति समुत्तेजयति सप्रहर्षयति । अनेकपर्यायेण धर्म्यया कथया सदर्श्य समादाप्य समुत्तेज्य सप्रहर्ष्य तूष्णीम् । अथ ते वणिज उत्थायासनेभ्य एकासमुत्तरासङ्ग कृत्वा येनायुष्मानानन्दस्तेनाञ्जलिं प्रणम्य आयुष्मन्तमानन्दमिदमवोचन्—किच्चित्ते आर्यानन्द श्रुत वर्षोषितो भगवान् कतमेषु जनपदेषु चारिका चरिष्यतीति, यद्वय तद्यात्रिक भाण्ड समुदानीमहे ? धर्मता चैषा षण्महानगरनिवासिनो वणिजो यस्या दिशि बुद्धा भगवन्तो गन्तुकामा भवन्ति, तद्यात्रिकभाण्ड समुदानयन्ति । स कथयति—बुद्धा भगवन्त किं न पृच्छथ ? दुरासदा हि बुद्धा भगवन्तो दुष्प्रसहा । न शक्नुमो वय भगवन्त प्रष्टुम् । ममापि भवन्तो दुरासदा हि बुद्धा भगवन्तो दुष्प्रसहा । अहमपि न शक्नोमि भगवन्त प्रष्टुम् । यदि भदन्तानन्दस्यापि दुरासदा बुद्धा भगवन्तो दुष्प्रसहा, कथ भदन्तानन्दो जानीतेऽमुका दिश भगवान् गमिष्यतीति ? निमित्तेन वा भवन्त परिकथया वा । कथ निमित्तेन ? या दिश भगवान् गन्तुकामस्ततोऽभिमुखो निषीदति, एव निमित्तेन । कथ परिकथया ? तेषा जनपदाना वर्ण भाषते, एव परिकथया । कुतोमुखो भदन्तानन्द भगवान् निषीदति, कतमेषा च जनपदाना वर्ण भाषते ? मगधाभिमुखो भवन्तो भगवान् निषीदति, मागधकाना जनपदाना वर्ण भाषते । अपि तु भवन्तोऽष्टादशानुशसा बुद्धचारिकायाम् । कतमेऽष्टादश ? नाग्निभय नोदकभय न सिंहभय न व्याघ्रभय न द्वीपितरक्षुपरचक्रभय न चौरभय न गुल्मतरपण्यातियात्राभय न मनुष्यामनुष्यभयम् । C 93 कालेन च काल दिव्यानि रूपाणि दृश्यन्ते, दिव्या शब्दा श्रूयन्ते, उदाराश्चावभासा प्रज्ञायन्ते, आत्मव्याकरणानि च श्रूयन्ते, धर्मसभोग आमिषसभोगोऽल्पाबाधा च बुद्धचन्द्रिका ॥

अथ सबहुला श्रावस्तीनिवासिनो वणिज आयुष्मत आनन्दस्य भाषितमभिनन्द्यानुमोद्य आयुष्मत आनन्दस्य पादौ शिरसा वन्दित्वा उत्थायासनात् प्रक्रान्ता । धर्मता खलु बुद्धा भगवन्तो जीवन्तो ध्रियन्तो यापयन्तो महाकरुणया सचोद्यमाना परानुग्रहप्रवृत्ता कालेन कालमरण्यचारिका चरन्ति, नदीचारिका पर्वतचारिका श्मशानचारिका जनपदचारिका चरन्ति । अस्मिस्त्वर्थे बुद्धो भगवान् मगधेषु जनपदचारिका चर्तुकामस्तदेव प्रवारणा प्रवारयित्वा आयुष्मन्तमानन्दमामन्त्रयते स्म—गच्छ आनन्द, भिक्षूणामारोचय—इत सप्तमे दिवसे तथागतो मगधेषु जनपदेषु चारिका चरिष्यति । यो युष्माकमुत्सहते तथागतेन सार्ध जनपदचारिका चर्तुम्, स चीवरकर्म करोतु । एव भदन्तेत्यायुष्मानानन्दो भगवत प्रतिश्रुत्य भिक्षूणामारोचयति—भगवानायुष्मन्त इत सप्तमे दिवसे मगधेषु जनपदेषु चारिका चरिष्यति । यो युष्माकमुत्सहते भगवता सार्ध मगधेषु जनपदेषु चारिका चर्तुम्, स चीवरकर्म करोतु । अथ भगवान् भिक्षुगणपरिवृतो भिक्षुसघपुरस्कृत सबहुलैश्च श्रावस्तीनिवासिभिर्वणिग्ब्राह्मणगृहपतिभि सार्ध मगधेषु जनपदेषु चारिका प्रक्रान्त ॥

अथ सबहुलाश्च श्रावस्तीनिवासिनो वणिजो येन भगवास्तेनोपसक्रान्ता । उपसक्रम्य भगवत पादौ शिरसा वन्दित्वा भगवन्तमिदमवोचन्—अधिवासयत्वस्माक भगवान् यावच्च श्रावस्ती यावच्च राजगृहम्, अत्रान्तरा चीवरपिण्डपातशयनासनग्लानप्रत्ययभैषज्यपरिष्कारै सार्ध भिक्षुसघेन । अधिवासयति भगवान् सबहुलाना श्रावस्तीनिवासिना वणिजा तूष्णीभावेन । अथ सबहुला श्रावस्तीनिवासिनो वणिजो भगवतस्तूष्णीभावेनाधिवासना विदित्वा भगवतोऽन्तिकात् प्रक्रान्ता ॥

अथ सप्रस्थिते बुद्धे भगवति अन्तरा च श्रावस्तीमन्तरा च राजगृहम्, अत्रान्तरान्महाटव्या चौरसहस्र प्रतिवसति । अद्राक्षीत्तच्चौरसहस्र भगवन्त सार्थपरिवृत भिक्षुसघपुरस्कृतम् । दृष्ट्वा च पुन परस्पर कथयन्ति—गच्छतु भगवान् सश्रावकसघ । शेष सार्थ मुषिष्याम । इत्यनुविचिन्त्य सर्वे जवेन प्रसृता येन सार्थ । भगवता अभिहित —किमेतद्भवन्त समारब्धम्? चौरा कथयन्ति—वय स्मो भदन्त चौरा अटवीचरा । नास्माक कृपिर्न वाणिज्या न गौरक्ष्यम् । अनेनोपक्रमेण जीविका कल्पयाम । गच्छतु भगवान् सश्रावकसघ । शेष सार्थ मुषिष्याम । भगवानाह—ममैष सार्थ सनिश्रित । अपि तु सकलस्य सार्थस्य परिगणय्य सुवर्ण गृह्णीध्वम् । तथा भवत्विति चौरसहस्रेण प्रतिज्ञातम् । अस्मिन् सार्थे ये उपासका वणिजस्तै कृत्स्नस्य सार्थस्य मूल्य गणय्य चौराणा निवेदितम्—इयन्ति शतानि सहस्राणि चेति । ततस्तेषा चौराणा सार्थनिष्क्रयार्थ भगवता निधान दर्शितम् । ततस्तेन चौरसहस्रेण सार्थमूल्यप्रमाण सुवर्ण गृहीतम्, अवशिष्ट तत्रैवान्तर्हितम् । एव भगवता सार्थश्चौरसहस्रात् प्रतिमोक्षित ॥

अनुपूर्वेण भगवान् राजगृहमनुप्राप्त । पुनरपि भगवान् सार्थपरिवृतो भिक्षुसघपुरस्कृतो राजगृहात् श्रावस्ती सप्रस्थित । तथैव चौरसहस्रसकाशात् सार्थो निष्क्रीत ।

एव द्वित्रिचतुष्पञ्चषड्वाराश्च चौरसहस्रसकाशादागमनगमनेन सार्थ परित्रातो मूल्य चानुप्रदत्तम्। सप्तम तु वार भगवान् सार्थरहितो भिक्षुसघपुरस्कृत श्रावस्त्या राजगृह सप्रस्थित । अद्राक्षीच्चौरसहस्र बुद्ध भगवन्त सार्थविरहित भिक्षुसघपरिवृतम्। दृष्ट्वा च पुन परस्पर सलपन्ति—भगवान् गच्छतु, भिक्षुसघ मुपिष्याम । तत्कस्य हेतो ? एपो हि
C 95 भगवान् सुवर्णप्रद । इत्युक्त्वा सर्वजवेन प्रधाविता भिक्षून् मुपितुमारब्धा । भगवता चाभिहिता—वत्सा, मम एते श्रावका । चौरा कथयन्ति—जानास्येव भगवान्-वय चौरा अटवीचरा । नास्माक कृषिर्न वाणिज्या न गौरक्ष्यम्। अनेन वय जीविका कल्पयाम । ततो भगवता चौराणा महानिधान दर्शितम्, एव चोक्ता—वत्सा, यावदाप्त धन गृह्णीयेति। ततस्तेन चौरसहस्रेण तस्मान्महानिधानाद्यावदाप्त सुवर्णमादत्तम्, अवशिष्ट तत्रैवान्तर्हितम्। अथ भगवास्तच्चौरसहस्र यावदाप्त धनेन सतर्पयित्वा ततोऽनुपूर्वेण राजगृहमनुप्राप्त । ततस्तेषा चौराणा बुद्धिरुत्पन्ना—या काचिदस्माक श्रीसौभाग्यसपत्, सर्वासौ बुद्ध भगवन्तमागम्य । यन्नु वय भगवन्त सश्रावकसघमस्मिन् प्रदेशे भोजयेम इति । अत्रान्तरे नास्ति किचिद्बुद्धाना भगवता महाकारुणिकानामेकारक्षाणामेकवीराणामद्वयवादिना शमथविपश्यनाविहारिणा त्रिविधदमथवस्तुकुशलाना चतुर्ऋद्धिपादचरणतलसुप्रतिष्ठिताना चतुरोघोत्तीर्णाना चतुर्षु सग्रहवस्तुषु दीर्घरात्रकृतपरिचयाना दशबलबलिना चतुर्वैशारद्यविशारदानामुदारार्षभसम्यक्सिंहनादनादिना पञ्चाङ्गविप्रहीणाना पञ्चस्कन्धविमोचकाना पञ्चगतिसमतिक्रान्ताना षडायतनभेदकाना सघातविहारिणा षट्पारमितापरिपूर्णयशसा सप्तबोध्यङ्गकुसुमाढ्याना सप्तसमाधिपरिष्कारदायकानामार्याष्टाङ्गमार्गदेशिकानामार्यमार्गपुद्गलनायकाना नवानुपूर्वसमापत्तिकुशलाना नवसयोजनविसयोजनकाना दशदिक्परिपूर्णयशसा दशशतवशवर्तिप्रतिविशिष्टाना त्रीरात्रेस्त्रिर्दिवसस्य षट्कृत्वो रात्रिदिवसेन बुद्धचक्षुषा लोक व्यवलोकयन्ति—कस्यानवरोपितानि कुशलमूलान्यवरोपयामि, कस्यावरोपितानि विवर्धयामि, क कृच्छ्रप्राप्त, क सकटप्राप्त, क सबाधप्राप्त, क कृच्छ्रसकटसबाधप्राप्त, क कृच्छ्रसकटसबाधात् परिमोचयामि, कोऽपायनिम्न, कोऽपायप्रवण, कोऽपायप्राग्भार, कमहमपायाद् व्युत्थाप्य
C 96 स्वर्गे मोक्षफले च प्रतिष्ठापयामि, कस्य कामपङ्कनिमग्नस्य हस्तोद्धारमनुप्रयच्छामि, कस्य बुद्धोत्पादविभूषित लोक सफलीकरोमि, कमार्यधनविरहितमार्यधनैश्वर्याधिपत्ये प्रतिष्ठापयेयम्, को हीयते को वर्धते ।

अप्येवातिक्रमेद्वेला सागरो मकरालय ।
न तु वैनेयवत्साना बुद्धो वेलामतिक्रमेत् ॥ १ ॥

यथा हि माता प्रियमेकपुत्रक
ह्यवेक्षते रक्षति चास्य जीवितम् ।
तथैव वैनेयजन तथागतो
ह्यवेक्षते रक्षति चास्य सततिम् ॥ २ ॥

सर्वज्ञसताननिवासिनी हि
कारुण्यधेनुर्मृगयत्यखिन्ना।
वैनेयवत्सान् भवदु खनष्टान्
वत्सान् प्रणष्टानिव वत्सला गौ ॥ ३ ॥

ततो भगवास्तेषा चौराणा वैनेयकालमपेक्ष्य राजगृहादनुपूर्वेण भिक्षुगणपरिवृतो भिक्षुगणपुरस्कृतो दान्तो दान्तपरिवार शान्त शान्तपरिवारश्चन्दनश्चन्दनपरिवारो मुक्तो मुक्तपरिवार आश्वस्त आश्वस्तपरिवार पूर्ववत् यावन्महाकरुणया समन्वागत ता सालाटवीमनुप्राप्त। अद्राक्षीत्तच्चौरसहस्र बुद्ध भगवन्त सश्रावकसघ दूरादेवागच्छन्तम्। दृष्ट्वा च पुनश्चित्तान्यभिप्रसाद्य येन भगवास्तेनोपसक्रान्त। उपसक्रम्य भगवत पादयोर्निपत्य भगवन्तमिदमवोचन्—अधिवासयतु अस्माक भगवान् श्वोऽन्तर्गृहे भक्तेन सार्धं भिक्षुसघेन। अधिवासयति भगवास्तस्य चौरसहस्रस्य तूष्णीभावेन। अथ चौरसहस्र भगवतस्तूष्णीभावेनाधिवासना विदित्वा भगवतोऽन्तिकात् प्रक्रान्तम् ॥

अथ तच्चौरसहस्र तामेव रात्रि शुचि प्रणीत खादनीयभोजनीय समुदानीय काल्यमेवोत्थाय आसनानि प्रज्ञप्य उदकमणीन् प्रतिष्ठाप्य, भगवतो दूतेन कालमारोचयति—समयो भदन्त, सज्ज भक्त यस्येदानी भगवान् काल मन्यसे। अथ भगवान् पूर्वाह्णे निवास्य पात्रचीवरमादाय भिक्षुगणपरिवृतो भिक्षुसघपुरस्कृतो येन तस्य चौरसहस्रस्य भक्ताभिसारस्तेनोपसक्रान्त। अथ तच्चौरसहस्र बुद्धप्रमुखस्य भिक्षुसघस्य चन्दनोदकेन पादौ प्रक्षालयामास। अथ भगवान् प्रक्षालितपाणिपाद पुरस्ताद्भिक्षुसघस्य प्रज्ञप्त एवासने निषण्ण। निषण्ण बुद्धप्रमुख भिक्षुसघ विदित्वा शुचिना प्रणीतेन खादनीयभोजनीयेन स्वहस्त सतर्प्य सप्रवार्य भगवन्त भुक्तवन्त विदित्वा धौतहस्तमपनीतपात्र नीचतराण्यासनानि गृहीत्वा भगवत पुरस्तान्निषण्णा धर्मश्रवणाय। अथ भगवता तेषामाशयानुशय विदित्वा धातु प्रकृति च ज्ञात्वा तादृशी धर्मदेशना कृता, या श्रुत्वा तेन चौरसहस्रेण तस्मिन्नेवासने निषण्णेन विशतिशिखरसमुद्गत सत्कायदृष्टिशैल ज्ञानवज्रेण भित्त्वा स्रोतापत्तिफल साक्षात्कृतम्। दृष्टसत्याश्च कथयन्ति—इदमस्माक भदन्त न मात्रा कृत न पित्रा कृत न राज्ञा न देवताभिर्न पूर्वप्रेतैर्न श्रमणब्राह्मणैर्नेष्टैर्न स्वजनबन्धुवर्गेण यदस्माभिर्भगवन्त कल्याणमित्रमागम्य। उद्धृतो नरकतिर्यक्प्रेतेभ्य पाद, प्रतिष्ठापिता देवमनुष्येषु, पर्यन्तीकृत ससार, उच्छोषिता रुधिराश्रुसमुद्रा, उत्तीर्णा अश्रुसागरा, लङ्घिता अस्थिपर्वता। लभेम वय भदन्त स्वाख्याते धर्मविनये प्रव्रज्यामुपसपद भिक्षुभावम्। चरेम वय भगवतोऽन्तिके ब्रह्मचर्यम्। ततो भगवता ब्राह्मेण स्वरेणाभिहिता—एत वत्सा, चरत ब्रह्मचर्यम्। वाचावसाने भगवतो मुण्डा सवृत्तास्त्रैधातुकवीतरागा समलोष्टकाञ्चना आकाशपाणितलसमचित्ता वासीचन्दनकल्पा विद्याविदारिताण्डकोशा विद्याभिज्ञाप्रतिसवित्प्राप्ता भवलाभलोभसत्कारपराङ्मुखा। सेन्द्रोपेन्द्राणा देवाना पूज्या मान्या अभिवाद्याश्च सवृत्ता ॥

C 98 भिक्षव सशयजाता सर्वसशयच्छेत्तार बुद्ध भगवन्त पप्रच्छु पश्य भदन्त भगवता इद चौरसहस्र सप्तवार धनेन सतर्पयित्वा अत्यन्तनिष्ठेऽनुत्तरे योगक्षेमे निर्वाणे प्रतिष्ठापितम्। भगवानाह—न भिक्षव एतर्हि, यथा अतीतेऽप्यध्वनि मया अस्यैव चौरसहस्रस्य सकाशादनेकभाण्डसहस्र सार्थो निष्क्रीत , न च शकिता सतर्पयितुम् । ततो मया अनेकैर्दुष्करशतसहस्रैर्देवमनुष्यदुष्प्राप्या शक्रब्रह्माद्यैरपि दुरधिगमा बदरद्वीपयात्रा वर्षशतेन साधयित्वा एतदेव चौरसहस्रमारभ्य कृत्स्नो जाम्बुद्वीप सुवर्णरजतवैडूर्यस्फटिकाद्यै रत्नविशेषैर्मनोरथेप्सितैश्चोपकरणविशेषै सतर्पयित्वा दशभि कुशलै कर्मपथै प्रतिष्ठापित । तच्छृणुत—

भूतपूर्व भिक्षवोऽतीतेऽध्वनि अस्मिन्नेव जम्बुद्वीपे वाराणस्या नगर्या ब्रह्मदत्तो नाम राजा राज्य कारयति स्म ऋद्ध च क्षेम च सुभिक्ष च आकीर्णबहुजनमनुष्य च प्रशान्तकलिकलहडिम्बडमरतस्करदुर्भिक्षरोगापगतम् । प्रियमिवैकपुत्रकमिव राज्य कारयति । तेन खलु समयेन वाराणस्या प्रियसेनो नाम सार्थवाह प्रतिवसति आढ्यो महाधनो महाभोगो वैश्रवणधनप्रतिस्पर्धी । तेन सदृशात् कुलात् कलत्रमानीतम् । स तया सार्धं क्रीडते रमते परिचारयति । अथ अन्यतम उदारपुण्यमहेशाख्य सत्त्वोऽन्यतमस्मात् प्रणीताद्देवनिकायाच्च्युत्वा तस्या प्रजापत्या कुक्षिमवक्रान्त । पञ्चावेणीया धर्मा इहैकत्ये पण्डितजातीये मातृग्रामे । कतमे पञ्च ? रक्त पुरुष जानाति, काल जानाति ऋतु जानाति, गर्भमवक्रान्त जानाति, यस्या सकाशाद्गर्भोऽवक्रामति त जानाति, दारक जानाति दारिका जानाति । सचेद्दारको भवति, दक्षिण कुक्षिं निश्रित्य तिष्ठति । सचेद्दारिका भवति, वाम कुक्षिं
C 99 निश्रित्य तिष्ठति । सा आत्तमना स्वामिन आरोचयति—दिष्ट्या आर्यपुत्र वर्धस्व, आपन्नसत्त्वास्मि सवृत्ता । यथा च मे दक्षिण कुक्षि निश्रित्य तिष्ठति, नियत दारको भविष्यति । सोऽप्यात्तमनात्तमना उदानमुदानयति—अप्येवाह चिरकालाभिलषित पुत्रमुख पश्येयम् । जातो मे स्यान्नावजात । कृत्यानि मे कुर्यात् । भृत प्रतिभरेत् । दायाद्य प्रतिपद्येत । कुलवशो मे चिरस्थितिक स्यात् । अस्माक चाप्यतीतकालगतानामुद्दिश्य दानानि दत्त्वा पुण्यानि कृत्वा नाम्ना दक्षिणामादिशेत्—इद तयोर्यत्रतत्रोपपन्नयोर्गच्छतोरनुगच्छत्विति । आपन्नसत्त्वा चैना विदित्वा उपरिप्रासादतलगतामयन्त्रिता धारयति—उष्ण उष्णोपकरणै शीते शीतोपकरणैर्वैद्यप्रज्ञप्तैराहारैर्नातिशीतैर्नात्युष्णैर्नातितिक्तैर्नात्यम्लैर्नातिलवणैर्नातिमधुरैर्नातिकटुकैर्नातिकषायैस्तिक्ताम्ललवणमधुरकटुककषायविवर्जितैराहारै । हारार्धहारविभूषितगात्रीमप्सरसमिव नन्दनवनचारिणी मञ्चान्मञ्च पीठात्पीठमनवतरन्तीमधरिमा भूमिम् । न चास्याकिचिदमनोज्ञशब्दश्रवण यावदेव गर्भस्य परिपाकाय । सा अष्टाना वा नवाना वा मासानामत्ययात् प्रसूता । दारको जातोऽभिरूपो दर्शनीय प्रासादिको गौर कनकवर्णश्छत्राकारशिरा प्रलम्बबाहुर्विस्तीर्णललाट सगतभ्रूस्तुङ्गनासो दृढकठिनशरीरो महानग्नबल । तस्य ज्ञातय सगम्य समागम्य त्रीणि सप्तकान्येकविंशतिरात्रिदिवसानि तस्य जातस्य जात मह कृत्वा नामधेय व्यवस्थापयन्ति—कि भवतु दारकस्य नाम ? अय दारक प्रियसेनस्य

सार्थवाहस्य पुत्र । तद्भवतु दारकस्य नाम सुप्रिय इति । सुप्रियो दारकोऽष्टाभ्यो धात्रीभ्य उपन्यस्तो द्वाभ्या क्षीरधात्रीभ्या द्वाभ्यामसधात्रीभ्या द्वाभ्या मलधात्रीभ्या द्वाभ्या क्रीड-निकाभ्या धात्रीभ्याम्। सोऽष्टाभिर्धात्रीभिरुन्नीयते वर्ध्यते क्षीरेण दध्ना नवनीतेन सर्पिषा सर्पिमण्डेन अन्यैश्चोत्तप्तोत्तप्तैरुपकरणविशेषै । आशु वर्धते ह्रदस्थमिव पङ्कजम्॥

यदा महान् सवृत्तस्तदा लिप्यामुपन्यस्त । सख्याया गणनाया मुद्रायामुद्धारे न्यासे निक्षेपे हस्तिपरीक्षायामश्वपरीक्षाया रत्नपरीक्षाया दारुपरीक्षाया वस्त्रपरीक्षाया 'पुरुषपरीक्षाया स्त्रीपरीक्षायाम्। नानापण्यपरीक्षासु पर्यवदात सर्वशास्त्रज्ञ सर्वकलाभिज्ञ सर्वशिल्पज्ञ सर्वभूतरुतज्ञ सर्वगतिगतिज्ञ उद्घट्टको वाचक पण्डित पटुप्रचार परमतीक्ष्णनिशितबुद्धि सवृत्तोऽग्निकल्प इव ज्ञानेन । स यानि तानि राज्ञा क्षत्रियाणा मूर्ध्नाभिषिक्ताना जनपदैश्वर्य स्थामवीर्यमनुप्राप्ताना महान्त पृथिवीमण्टलमभिनिर्जित्याध्यावसता पृथग्भवन्ति शिल्पस्थान-कर्मस्थानानि, तद्यथा-हस्तिग्रीवाया अश्वपृष्ठे रथे त्सरुधनु षु उपयाने निर्याणेऽङ्कुशग्रहे तोमर-ग्रहे छेद्ये भेद्ये मुष्टिबन्धे पदबन्धे दूरवेधे शब्दवेधेऽक्षुण्णवेधे मर्मवेधे दृढप्रहारितायाम् । पञ्चसु स्थानेषु कृतावी सवृत्त । धर्मता चैषा—न तावत् पुत्रस्य नाम निर्गच्छति यावत् पिता म्रियते । अथापरेण समयेन प्रियसेन सार्थवाहो ग्लानीभूत । स मूलगण्डपत्रपुष्प-फलभैषज्यैरुपस्थीयमानो हीयत एव ।

सर्वे क्षयान्ता निचया पतनान्ता समुच्छ्रया ।
सयोगा विप्रयोगान्ता मरणान्त च जीवितम्॥ ४ ॥

इति स कालधर्मेण सयुक्त । कालगते प्रियसेने सार्थवाहे ब्रह्मदत्तेन काशिराज्ञा सुप्रियो महासार्थवाहत्वेऽभिषिक्त । तेन सार्थवाहभूतेन इयमेवरूपा महाप्रतिज्ञा कृता—सर्वसत्त्वा मया धनेन सतर्पयितव्या । अल्प च देय बहवश्च याचका । ततोऽल्पैरहोभिस्तद्धन परिक्षय पर्यादान गतम्। अथ सुप्रियो महासार्थवाह सलक्षयति—अल्प च देय बहवश्च याचका । ततोऽल्पैरहोभिस्तद्धन परिक्षय पर्यादान गतम् । यन्न्वह सामुद्र यानपात्र समुदानीय महासमुद्रमवतरेय धनहारिक । तत सुप्रियो महासार्थवाह सामुद्रयानपात्र समुदानीय पञ्चमात्रैर्वणिक्शतै सार्ध महासमुद्रमवतीर्ण । ततोऽनुपूर्वेण रत्नद्वीप गत्वा रत्नसग्रह कृत्वा स्वस्तिक्षेमाभ्या महासमुद्रादुत्तीर्य स्थलजैर्वहित्रैर्भाण्डमारोप्य वाराणस्यभिमुख सप्रस्थित । अटवीकान्तारमध्यगतश्चौरसहस्रेणासादित । ततस्ते चौरा मुषितुकामा सर्वजवेन प्रसृता । सुप्रियेण च सार्थवाहेनावलोक्याभिहिता—किमेतद्भवन्त समारब्धम् ? चौरा कथयन्ति—सार्थवाह, त्वमेक स्वस्तिक्षेमाभ्या गच्छ, अवशिष्ट सार्थ मुषिष्याम । सार्थवाह कथयति—ममैष भवन्त सार्थ सनिश्रित । नार्हन्ति भवन्तो मुषितुम्। एवमुक्ताश्चौरा कथयन्ति—वय स्म सार्थवाहचौरा अटवीचरा । नास्माक कृषिर्न वाणिज्या न गौरक्ष्यम्। अनेन वय जीविका कल्पयाम । तेषा सुप्रिय सार्थवाह कथयति—सार्थस्य मूल्य भवन्तो गण्यताम्। अहमेषामर्थे मूल्य दास्यामीति । ततस्ते वणिज परस्पर मूल्य गणयित्वा चौराणा निवेद-

यन्ति—इयन्ति शतानि सहस्राणि चेति। तत सुप्रियेण सार्थवाहेन भाण्डनिष्क्रयार्थे स्व द्रव्यमनुप्रदत्तम्। चौरसकाशात् सार्थ परित्रात। एव द्विस्त्रिश्चतु पञ्चपड्वारान् तस्यैव चौरसहस्रस्य सकाशात् सुप्रियेण सार्थवाहेन सार्थ परित्रातो मूल्य चानुप्रदत्तम्। यावत् सप्तम तु वार सुप्रिय सार्थवाहो महासमुद्रमवतीर्ण। तत ससिद्धयानपात्रोऽभ्यागतोऽटवी-कान्तारमव्यगतस्तेनैव चौरसहस्रेणासादित। ततस्ते चौरा मुपितुकामा सर्वजवेन प्रसृता। सुप्रियेण च सार्थवाहेनावलोक्याभिहिता—सुप्रियोऽह भवन्त सार्थवाह। चौरा कथयन्ति—जानास्येव महासार्थवाह वय चौरा अटवीचरा। नास्माक कृषिर्न वाणिज्य न गौरक्ष्यम्। अनेन वय जीविका कल्पयाम। तत सुप्रियेण सार्थवाहेन पूर्विका प्रतिज्ञामनुस्मृत्य
C 102 दृढप्रतिज्ञेन तस्य चौरसहस्रस्य भाण्डमनुप्रदत्तम्। सुप्रियो महासार्थवाह सलक्षयति—इमे चौरा लब्ध लब्धमर्थजातसनिचय कुर्वन्ति। मया च महती प्रतिज्ञा कृता सर्वसत्त्वा धनेन मया सतर्पयितव्या इति। सोऽहमिम चौरसहस्र न शक्नोमि धनेन सतर्पयितुम्। कथ पुन सर्वसत्त्वान् धनेन सतर्पयिष्यामीति चिन्तापरो मिद्धमवक्रान्त॥

अथ तस्य महात्मन उदारपुण्यमहेशाख्यस्योदारचेतसोपपन्नस्य सर्वसत्त्वमनोरथ-परिपूरकस्य लोकहितार्थमभ्युद्गतस्य अन्यतरा महेशाख्या देवता उपसक्रम्य समाश्वासयति—मा त्व सार्थवाह खेदमापद्यस्व। ऋद्धिष्यति ते प्रणिधिरिति। अस्ति खलु महासार्थवाह अस्मिन्नेव जम्बुद्वीपे बदरद्वीपो नाम महापत्तनोऽमनुष्यावचरितो महेशाख्यमनुष्याधिष्ठित। सन्ति तस्मिन् बदरद्वीपे प्रधानानि रत्नानि सर्वसत्त्वविचित्रमनोरथपरिपूरकाणि। यदि महासार्थवाहो बदरद्वीपयात्रा साधयेत्, एवमिमा महती प्रतिज्ञा प्रतिनिस्तरेत। इय हि महाप्रतिज्ञा शक्रब्रह्मादीनामपि दुस्तरा, प्रागेव मनुष्यभूतस्य। इत्युक्त्वा सा देवता तत्रैवान्तर्हिता। न च शकिता सुप्रियेण महासार्थवाहेन सा देवता प्रष्टुम्—कतरस्या दिशि बदरद्वीप, कथ वा तत्र गम्यत इति। अथ सुप्रियस्य सार्थवाहस्य सुप्तप्रतिबुद्धस्य एतदभवत्—अहो बत मे सा देवता पुनरपि दर्शयेत्, दिश चोपाय च व्यपदिशेद् बदरद्वीपमहापत्तनस्य गमनायेति चिन्तापरो मिद्धमवक्रान्त.। अथ सा देवता तस्य महात्मन उदारपुण्यमहेशाख्यस्य दृढोदार-प्रतिज्ञस्योदारवीर्यपराक्रमनामनिक्षिप्तोत्साहता विदित्वा उपसक्रम्य एवमाह—मा त्व सार्थवाह खेदमापद्यस्व। अस्ति खलु महासार्थवाह पश्चिमे दिग्भागे पञ्चान्तरद्वीपशतानि समतिक्रम्य सप्त महापर्वता, उच्चैश्च प्रगृहीताश्च सप्त च महानद्य। तान् वीर्यबलेन लङ्घयित्वा अन्तरो-द्दानमनुलोमप्रतिलोमद्वयमावर्त शङ्खनाभ शङ्खनाभी च नीलोदस्तारकाक्षश्च पर्वतौ नीलग्रीव
C 103 एव च वैरभा ताम्राटवी वेणुगुल्म सप्त पर्वता सकण्टका क्षारनदी त्रिशङ्कु अयस्किलमष्टा-दशवक्रो नदीश्लक्ष्ण एव च धूमनेत्रमुदक सप्ताशीविषपर्वता नदी भवति पश्चिमा। अनुलोमो प्रतिलोमो नाम महासमुद्र। अनुलोमप्रतिलोमे महासमुद्रे मनुष्यानवचरिते अनुलोम-प्रतिलोमा वायवो वान्ति। तत्र योऽसौ पुरुषो भवति महेशाख्यो महेशाख्यदेवतापरिगृहीत, स महता पुण्यबलेन वीर्यबलेन चित्तबलेन महान्त प्लवमास्थाय अनुलोमप्रतिलोममहासमुद्र-

मवतरति। स यन्मासेन गच्छति, तदेकेन दिवसेन प्रत्याह्रियते। एव द्वि त्रि । ह्रियमाणश्च प्रत्याह्रियमाणश्च यदि मध्यमामुदकधारा प्रतिपद्यते, एवमसौ मैत्रीबलपरिगृहीतो लोकहितार्थमभ्युद्गम्योत्तरति, निस्तरति, अभिनिष्क्रमति । अनुलोमप्रतिलोम महासमुद्र समतिक्रम्य अनुलोमप्रतिलोमो नाम पर्वत । अनुलोमप्रतिलोमे महापर्वतेऽमनुष्यावचरितेऽनुलोमप्रतिलोमा नाम वायवो वान्ति, यै पुरुषस्तिमिरीकृतनेत्रो नष्टसञ्ज सतिष्ठते । स वीर्यबलेनात्मान सधार्य तस्मादेव महापर्वतादमोघा नामौषधी समन्विष्य गृहीत्वा नेत्रे अञ्जयित्वा शिरसि बद्ध्वा समालभ्य अनुलोमप्रतिलोम नाम महापर्वतमभिनिष्क्रमितव्यम्। सचेदेत विधिमनुतिष्ठते, नास्य समोहो भवति, स्वस्तिक्षेमेणातिक्रमत्यनुलोमप्रतिलोम महापर्वतम्। सचेदेव विधि वा नानुतिष्ठति औषधी वा न लभते, लब्ध्वा वा न गृह्णाति, स षण्मासान् मुह्यति, उन्मादमपि प्राप्नोति, उच्छ्रित्य वा काल करोति । अनुलोमप्रतिलोम महापर्वत समतिक्रम्य आवर्तो नाम महासमुद्र । तत्र वैरम्भका वायवो वान्ति यैस्तदुदक भ्राम्यते । तत्र योऽसौ पुरुषो भवत्युदारपुण्यविपाकमहेशाख्यो देवतापरिगृहीत, स महता पुण्यबलेन वीर्यबलेन चित्तबलेन कायबलेन महान्त प्लवमास्थाय आवर्त महासमुद्रमवतरति । स एकस्मिन्नावर्ते सप्तकृत्वो भ्रामयित्वा निरुध्यते। योजन गत्वा द्वितीये आवर्ते उन्मज्जते । स तस्मिन्नप्यावर्ते सप्तकृत्वो भ्रामयित्वा निरुध्यते। एव द्वितीये तृतीये चतुर्थे पञ्चमे षष्ठे आवर्ते सप्तकृत्वो भ्रामयित्वा निरुध्यते, योजन गत्वा उन्मज्जते । एवमसौ मैत्रीबलपरिगृहीतो लोकहितार्थमभ्युद्गत उत्तरति निस्तरत्यभिनिष्क्रामति । आवर्त महासमुद्रमभिनिष्क्रम्य आवर्तो नाम पर्वतोऽमनुष्यावचरित । तत्र शङ्खो नाम राक्षस· प्रतिवसति रौद्र परप्राणहरो महाबलो महाकाय । तस्योपरिष्टाद्योजनमात्रे शङ्खनाभी नामौषधी दिवा धूमायते रात्रौ प्रज्वलति । सा नागपरिगृहीता तिष्ठति । स खलु नागो दिवा स्वपिति रात्रौ चरति । तत्र तेन पुरुषेण दिवा सुखसुप्तस्य नागस्य आत्मान समनुरक्षता नागशरीरमविहेठयता औषधिबलेन मन्त्रबलेन पुण्यबलेन शङ्खनाभी औषधी ग्रहीतव्या । गृहीत्वा नेत्रे अञ्जयित्वा शिरसि बद्ध्वा समालभ्य आवर्त पर्वतोऽधिरोढव्य । सचेदेता विधिमनुतिष्ठति, स्वस्तिक्षेमेणातिक्रामति आवर्त पर्वतमविहेठित शङ्खनाभेन राक्षसेन। सचेदेता विधिं नानुतिष्ठति, औषधी वा न लभते, लब्ध्वा वा न गृह्णाति, तमेन शङ्खनाभो राक्षस पञ्चत्वमापादयति । आवर्त पर्वतमतिक्रम्य नीलोदो नाम महासमुद्र । गम्भीरोऽय गम्भीरावभास । नीलोदे महासमुद्रे तारक्षो नाम राक्षस प्रतिवसति रक्तनेत्र प्रदीप्तशिरोरुहो विकृतचरणदशननयन पर्वतायतकुक्षि । सचेत् स्वपिति, विवृतान्यस्य नेत्राणि भवन्ति, तद्यथा अचिरोदितो भास्कर । औदारिकाश्चास्य आश्वासप्रश्वासा गुरुगुरुका प्रवर्तन्ते यथा मेघस्य गर्जतोऽशन्या च स्फूर्जत्या शब्द । यदा जागर्ति, निमीलितान्यस्य भवन्ति नेत्राणि । तत्र तेन पुरुषेण तस्मादेव समुद्रकूलान्महामकरिनामौषधी समन्विष्य गृह्य नेत्रे अञ्जयित्वा शिरसि बद्ध्वा समालभ्य महान्त प्लवमास्थाय सुप्त तारक्ष दकराक्षस विदित्वा पूर्वबुद्धभाषितामेरण्डा नाम महाविद्यामुच्चारयता

मन्त्रपदा दकराक्षससमीपेन गन्तव्यम्। सचेदेता विधिं नानुतिष्ठति, औषधी वा न लभते, लब्धा वा न गृह्णाति, तमेन ताराक्षो दकराक्षस ओज वा घट्टयति, चित्त वा क्षिपति, सर्वेण वा सर्व जीविताद्व्यपरोपयति। नीलोद महासमुद्र समतिक्रम्य नीलोदो नाम महापर्वत। तत्र नीलग्रीवो नाम राक्षस प्रतिवसति पञ्चशतपरिवार उग्रतेजा रौद्र परप्राणहर.। नीलोदो महापर्वत एकनीलोऽखण्डोऽच्छिद्रोऽशुषिर मवृत एकघन। अपीदानीमनिमिष पश्यतो नेत्राणि व्याबाधयते, मूर्च्छा च सजनयति। तस्योपरिष्टाद्योजनमात्रेऽमोघा नामौषधी विचित्ररूपा। सा नागपरिगृहीता तिष्ठति। स खलु नागो दृष्टिविषोऽपि श्वासविषोऽपि स्पर्शविषोऽपि दंष्ट्राविषोऽपि। यदा स्वपिति, तदा धूमायते। य खलु तेन धूमेन मृगो वा पक्षी वा स्पृश्यते, स पञ्चत्वमापद्यते। तत्र तेन पुरुषेण शिर स्नातेनोपोषितेन मैत्रायता करुणायता अव्यापन्नेन चित्तेनात्मान समनुरक्षता नागशरीरमविहेठयता औषधी ग्रहीतव्या। गृहीत्वा नेत्रे अञ्जयित्वा शिरसि बद्ध्वा समालभ्य अनेन विधिना जानतानुष्ठितेन नीलोद पर्वतोऽभिरोटव्य। तिमिर न भविष्यति, मूर्च्छा च न भविष्यति। न चास्य गुह्यका शरीरे प्रहरिष्यन्ति। सचेदेता विधि नानुतिष्ठति, औषधी वा न लभते, लब्धा वा न गृह्णाति, तमेन नीलग्रीवो राक्षस पञ्चत्वमापादयिष्यति। नीलोद पर्वत समतिक्रम्य वैरम्भो नाम महासमुद्र। वैरम्भे महासमुद्रे वैरम्भा नाम वायवो वान्ति यैस्तदुदक क्षोभ्यते, यत्रागतिर्मकरकच्छपवल्लकशिशुमारादीना प्रेतपिशाचकुम्भाण्डकटपूतनादीना क पुनर्वादो मनुष्याणाम्। तमुत्सृज्य उत्तरेण वैरम्भस्य

C 10) महासमुद्रस्य महती ताम्राटवी अनेकयोजनायामविस्तारा। तस्यास्ताम्राटव्या मध्ये महत् सालवन महच्चोदपानम्। तत्र ताम्राक्षो नाम अजगर प्रतिवसति रौद्र परप्राणहर परमदुर्गन्ध पञ्चयोजनायाम। स षण्मासान् स्वपिति। यदा स्वपिति, तदा अस्य योजन सामन्तकेन लालास्य स्फरित्वा तिष्ठति, यदा जागर्ति, अल्पास्य लाला भवति। तस्योपरिष्टान्महान् वेणुगुल्म। तस्मिन् वेणुगुल्मे महत्यश्मशिला। ता वीर्यबलेन उत्पाट्य गुहा। तस्या गुहाया समोहनी नामौषधी। सा रात्रिदिवस प्रज्वलति। ता गृहीत्वा नेत्रे अञ्जयित्वा शिरसि बद्ध्वा समालभ्य सुप्त ताम्राक्षमजगर विदित्वा औषधीबलेन मन्त्रबलेन वा अजगरभवनसमीपेन गन्तव्यम्। सचेदेता विधिमनुतिष्ठति, स्वस्तिक्षेमाभ्यामतिक्रम्य अविहेठितस्ताम्राक्षेणाजगरेण तत पश्चान्मूलफलानि भक्षयता गन्तव्यम्। महती ताम्राटवीमतिक्रम्य सप्त पर्वता कण्टकवेणुप्रतिच्छन्ना। तत्र तेन पुरुषेण ताम्रपट्टै पादौ बद्ध्वा तान् पर्वतान् वीर्यबलेन लङ्घयित्वा सप्त क्षारनद्य। तासा तीरे महाशाल्मलीवनम्। तत शाल्मलीफलकै प्लव बद्ध्वा अभिरुह्यातिक्रमितव्या अस्पृशता पानीयम्। सचेत् स्पृशेत्, तदङ्ग शीर्यते। सप्त क्षारनदी समतिक्रम्य त्रिशङ्कुर्नाम पर्वत। त्रिशङ्कौ पर्वते त्रिशङ्कवो नाम कण्टकास्तीक्ष्णा सुतीक्ष्णा। ततस्तेन पुरुषेण ताम्रपट्टैर्वेत्रपाशै पादौ बद्ध्वा अतिक्रमितव्यम्। त्रिशङ्कुपर्वतमतिक्रम्य त्रिशङ्कुर्नाम नदी। त्रिशङ्कवो नाम कण्टकास्तीक्ष्णा अष्टादशाङ्गुला उदकेऽन्तर्गतास्तिष्ठन्ति। तत्र तेन पुरुषेण शाल्मलीफलकै प्लव बद्ध्वा अतिक्रमितव्यमस्पृशता पानीयम्। सचेत् पतति,

तत्रैवानयेन व्यसनमापद्यते। यथा त्रिशङ्कु पर्वत, एव त्रिशङ्कुका नाम नदी। एवमयस्किल पर्वतोऽयस्किला नाम नदी। अयस्किलानदीमतिक्रम्य अष्टादशवक्रो नाम पर्वत। उच्छ्रितश्च सर्वत सवृतोऽद्वारकश्च। अस्य न किंचित् निस्तरणमन्यत्र वृक्षाग्राद् वृक्षमधिरुह्य गन्तव्यम्। अष्टादशवक्र पर्वतमतिक्रम्य अष्टादशवक्रिका नाम नदी ग्राहमकराकुला सवृता च। तत्र वेत्रपाश बद्ध्वा अतिक्रमितव्यम्। सचेत् पतति, अनयेन व्यसनमापद्यते। अष्टादशवक्रिका नदीमतिक्रम्य श्लक्ष्णो नाम पर्वत। श्लक्ष्ण पर्वतो मृदुरुच्छ्रितोऽद्वारकश्च। न चास्य किंचिन्निस्तरणम्। तत्रायस्कीलाना कोट्यातिक्रमितव्यम्। श्लक्ष्ण पर्वतमतिक्रम्य श्लक्ष्णा नाम नदी ग्राहमकराकुला। सवृता च सा नदी। तत्र वेत्रपाशान् बद्ध्वा अतिक्रमितव्यम्। सचेत् पतति, अनयेन व्यसनमापद्यते। श्लक्ष्णा नदीमतिक्रम्य धूमनेत्रो नाम पर्वतो धूमायते सधूमायते। येन खलु तेन धूमेन मृगा वा पक्षिणो वा स्पृश्यन्ते, पृश्चत्वमापद्यन्ते। धूमनेत्र पर्वत उच्छ्रितो महाप्रपातोऽद्वारकश्च। तत्र तेन पुरुषेण गुहा पर्येपितव्या। गुहा समन्विष्य तेनात्र गुहाद्वारमौषधिबलेन मन्त्रबलेन च मोक्तव्यम्। सा च खलु गुहा आशीविषपरिपूर्णा तिष्ठति। ते खलु आशीविषा दृष्टिविषा अपि, स्पर्शविषा अपि। धूमनेत्रस्य पर्वतस्योपरिष्टान्महदुदकपल्वलम्। तस्मिन्नुदकपल्वले महत्यश्मशिला। ता वीर्यबलेनोत्पाट्य गुहा। तस्या गुहाया सजीवनी नामौषधी ज्योतीरसश्च मणिर्दीपप्रभास। तामौपधी गृहीत्वा सशीर्षपाद समालभ्य ता चौपधी गृहीत्वा गुहा प्रवेष्टव्या। औषधीबलेन मन्त्रबलेन औपधीप्रभावाच्चाशीविपा काये न क्रमिष्यन्ति। एव हि तस्मात् पर्वतान्निस्तरण भविष्यति। धूमनेत्रपर्वतमतिक्रम्य सप्ताशीविषपर्वता। औषधीबलेन मन्त्रबलेन च सप्ताशीविषपर्वता अतिक्रमितव्या। सप्ताशीविपपर्वतानतिक्रम्य सप्ताशीविषनद्य। तीक्ष्णगन्धा नाम तत्राशीविषा। तत्र तेन पुरुपेण मासपेश्यन्वेषितव्या। तासामाशीविपनदीना तीरे शाल्मलीवनम्। तत शाल्मलीफलकै प्लव बद्ध्वा मासपेश्या आत्मानमाच्छाद्य अधिरोढव्यम्। ततस्ता आशीविषा मासगन्धेन पारात् पार गमिष्यन्ति। सप्ताशीविषमतिक्रम्य महान् सुधावदात पर्वत, उच्चश्च प्रगृहीतश्च। सोऽधिरोढव्य। तत्र द्रक्ष्यसि महान्त सौवर्णभूमि पृथिवीप्रदेश पुष्पफलच्छायावृक्षोपशोभितम्। रोहितकान् जनपदान् ऋद्धाश्च क्षेमाश्च सुभिक्षाश्च आकीर्णबहुजनमनुष्याश्च। रोहितक च महानगर द्वादशयोजनायाम सप्तयोजनविस्तृत सप्तप्राकारपरिक्षिप्त द्वाषष्टिद्वारोपशोभित भवनशतसहस्रविराजित सुविविक्तरथ्यावीथिचत्वरशृङ्गाटकान्तरापणम्। वीणा वल्लिका महती सुघोषकै श्रोत्राभिरामैश्च गीतध्वनिभिरनुपरतप्रयोग नानापण्यसमृद्ध नित्यप्रमुदितजनौघसकुल त्रिदशेन्द्रोपेन्द्रसदृशोद्यानसभापुष्करिणीसपन्न कादम्बहसकारण्डवचक्रवाकोपशोभिततडाग रोहितक महाराजाध्युषित महापुरुषवणिग्भिसेवितम्। यत्र मघ सार्थवाह प्रतिवसति अभिरूपो दर्शनीय प्रासादिक पण्डितो व्यक्तो मेधावी आढ्यो महाधनो महाभोगो विस्तीर्णविशालपरिग्रहो वैश्रवणधनसमुदितो वैश्रवणधनप्रतिस्पर्धी द्वीपान्तरद्वीपगमनविधिज्ञो महासमुद्रयानपात्र-

यायी । स ते बदरद्वीपमहापत्तनस्य प्रवृत्तिमाख्यास्यति, निमित्तानि च दर्शयिष्यति । यथोक्त च विधिमनुष्ठास्यसि, न च खेदमापत्स्यसे । एव महासार्थवाह परमदुष्करकारक इमा सुमेरुमलयमन्दरसदृशी दृढा प्रतिज्ञा निस्तरिष्यसि । इय च महाप्रतिज्ञा शक्रब्रह्मादीनामपि दुष्करा, प्रागेव मनुष्यभूतानाम् ॥

इत्युक्त्वा सा देवता तत्रैवान्तर्हिता । अथ सुप्रिय सार्थवाह सुप्तप्रतिबुद्धो देवतावचन श्रुत्वा परमविस्मयमापन्नश्चिन्तयति—नूनमनया देवतया अनेकैरेवविधै परमदुष्करशतसहस्रैर्बदरद्वीपयात्रा साधितपूर्वा भविष्यति । यदि तावत् साधिता, दुष्करकारिका इय देवता । अथ साध्यमाना, दृष्टा परमदुष्करकारकास्ते मनुष्या, यैरनेकैर्दुष्करशतसहस्रैर्बदरद्वीपयात्रा साधिता । अतिदुष्कर चैतदस्माभि करणीयम् । अथवा यद्यप्यह लोकहितार्थे प्रतिपद्येयम्, सफलो मे परिश्रम स्यात् । यथा अनेकैर्दुष्करशतसहस्रैर्बदरद्वीपमहापत्तन-
C 109 यात्रा साधयिष्यामि, पर लोकानुग्रह करिष्यामि । तेऽपि मनुष्या, यैरनेकैर्दुष्करशतसहस्रैर्बदरद्वीपयात्रा साधितपूर्वा । अहमपि मनुष्य । तै साधिता । कस्मादह न साधयिष्यामीत्यनुविचिन्त्य सुप्रियो महासार्थवाहो दृढप्रतिज्ञो दृढवीर्यपराक्रमोऽनिक्षिप्तोत्साह उदारपुण्यविपाकमहेशाख्यो लोकहितार्थमभ्युद्गतो यथोपदिष्टोद्देशस्मृतिपरिगृहीतो दृढप्रतिज्ञा समनुस्मृत्य महता वीर्यबलेन एकाकी अद्वितीयव्यवसायो यथोपदिष्टानि पञ्चान्तरद्वीपशतानि समतिक्रामति । सप्त महापर्वतान्, सप्त महानद्यो विस्तरेण सर्वाणि सकटानि यथोक्तेन विधिना मूलकन्दफलाहारो गुणवति फलके बद्ध्वा परिपूर्णैर्द्वादशभिर्वर्षै रोहितक महानगरमनुप्राप्त । उद्याने स्थित्वा अन्यतम पुरुषमामन्त्रयते—कश्चिद्भो पुरुष अस्मिन् रोहितके महानगरे मघो नाम सार्थवाह प्रतिवसति ? स एवमाह—अस्ति भो पुरुष । किं तर्हि महाव्याधिना ग्रस्त । स्थानमेतद्विद्यते यत्तेनैवाबाधेन काल करिष्यतीति । अथ सुप्रियस्य महासार्थवाहस्यैतदभवत्—मा हैव मघो महासार्थवाहोऽदृष्ट एव काल कुर्यात् । को मे व्यपदेश करिष्यति तस्य बदरद्वीपमहापत्तनस्य गमनायेति विदित्वा त्वरितत्वरित येन मघस्य सार्थवाहस्य निवेशन तेनोपसक्रान्त । स द्वारे निवार्यते, न लभते प्रवेश महासार्थवाहदर्शनाय । धर्मता खलु कुशला बोधिसत्त्वास्तेषु तेषु शिल्पस्थानकर्मस्थानेषु । ततो वैद्यसज्ञा घोषयित्वा प्रविष्ट । अद्राक्षीत् सुप्रियो महासार्थवाहोऽरिष्टाध्यायेषु विदितवृत्तान्त—मघ सार्थवाह षड्भिर्मासै काल करिष्यतीति विदित्वा सुप्रियो महासार्थवाहोऽधीत्य वैद्यमतानि स्वयमेव मूलगण्डपत्रपुष्पफलभैषज्यान्यनुलोमिकानि व्यपदिशति स्म व्याधिव्युपशमार्थम् । पर चैन तोषयति चित्राक्षरव्यञ्जनपदाभिधानै, शास्त्रबद्धाभि कथाभि, नानाश्रुतिमनोरथा-
C 110 ख्यायिकाभि सरञ्जयति । दाक्ष्यदाक्षिण्यचातुर्यमाधुर्योपेतमुपस्थानकर्मणि सत्पुत्र इव पितर भक्त्या गौरवेण शुश्रूषते । ततो मघस्य सार्थवाहस्य क्षेमणीयतर चाभूद्यापनीयतर च । सज्ञा अनेन प्रतिलब्धा । अथ मघ महासार्थवाह प्रतिलब्धसज्ञ सुप्रिय महासार्थवाहमिदमवोचत्—कुतो भवान् ज्ञानविज्ञानसपन्नोऽभिरूपो दर्शनीय प्रासादिक पण्डितो व्यक्तो

मेधावी पटुप्रचार सर्वशास्त्रज्ञ सर्वशास्त्रविशारद सर्वकलाभिज्ञ सर्वभूतरुतज्ञ इङ्गितज्ञ ? कि जात्या भवान् ? किंगोत्र ? केन वा कारणेन अमनुष्यावचरित देशमभ्यागत ? एवमुक्त सुप्रिय सार्थवाह कथयति–साधु साधु महासार्थवाह । कालेऽस्मि महासार्थवाहेन जातिकुलगोत्रागमनप्रयोजन पृष्ट । अथ सुप्रियो महासार्थवाहो मघाय सार्थवाहाय जातिकुलगोत्रागमनप्रयोजन विस्तरेणारोचयति स्म, पर चैन विज्ञापयति–सार्थवाहानुभावादह बदरद्वीपमहापत्तन पश्येयम् । एवमह स्यात् परिपूर्णमनोरथो निस्तीर्णदृढप्रतिज्ञ सर्वसत्त्व मनोरथपरिपूरक । अथ मघो महासार्थवाह सुप्रियस्य महासार्थवाहस्याश्रुतपूर्वा परहितार्थमभ्युद्यता दृढप्रतिज्ञा श्रुत्वा परमविस्मयजातोऽनिमिषदृष्टि सुचिर निरीक्ष्य सुप्रिय महासार्थवाहमिदमवोचत्–तरुणश्च भवान् धर्मकामश्च । आश्चर्यममानुषपराक्रम ते पश्यामि, यो नाम भवान् जम्बुद्वीपादमनुष्यावचरित पर्वतसमुद्रनद्योत्तरण कृत्वा इहागत, यत्रामनुष्या प्रलय गच्छन्ति, प्रागेव मनुष्या । देव तद्भवन्त पश्यामि देवान्यतम वा मनुष्यवेषधारिणम् । न ते किंचिद्दुस्तरमसाध्य वा । अपि तु अह महाव्याधिना ग्रस्तो मुमूर्षु । भवाश्चायात । अपि तु को भवतोऽर्थे परहितार्थेऽभ्युद्यतस्यात्मपरित्यागमपि न कुर्यात् ? तेन हि वत्स क्षिप्र मङ्गलपोत समुदानय, सवर चारोपय, यदावयोर्यात्रायन भविष्यतीति । एव सार्थवाहेति सुप्रियो महासार्थवाहो मघाय महासार्थवाहाय प्रतिश्रुत्य मङ्गलपोत समुदानीय सवर चारोप्य येन मघो महासार्थवाहस्तेनोपसक्रान्त । उपसक्रम्य मघ सार्थवाहमिदमवोचत्–देव समुदानीतो मङ्गलपोत, सवर चारोपितम्, यस्येदानी महासार्थवाह काल मन्यते । अथ मघो महासार्थवाहो बदरद्वीपमहापत्तनगमनकृतबुद्धि स्वजनबन्धुवर्गपुत्रदारमित्रामात्यज्ञातिसालोहितै सभृत्यवर्गेण च रोहितकराज्ञा च निवार्यमाणोऽपि गुणवति फलके बद्ध्वा आशु सुप्रियसार्थवाहसहायो मङ्गलपोतमभिरुह्य महासमुद्रमवतीर्ण । अथ मघो महासार्थवाह सुप्रियस्य महासार्थवाहस्य कथयति–अह बाढग्लानो न शक्यामि स्थितो गन्तुम् । तदर्हसि शय्या कल्पयितु यत्राहमपाश्रितो गमिष्यामीति । अपि तु अस्मिन् महासमुद्रे यावदेवविधानि निमित्तानि भवन्ति उदकस्य वर्णसस्थानानि च मम निवेदयितव्यानि । यथा अनेकानि योजनशतानि गत्वा अद्राक्षीत् सुप्रियो महासार्थवाह एकपाण्डर पानीयम् । दृष्ट्वा पुनर्मघाय सार्थवाहायारोचयति–यत्खलु महासार्थवाह जानीया, एकपाण्डर पानीय पश्यामि । एवमुक्ते मघ सार्थवाह कथयति–नैतन्महासार्थवाह एकपाण्डर पानीयम् । अपि तु पश्यसि त्व दक्षिणकेन महत्सुधापर्वत यदिद तस्यैतदनुभावेन पानीय रञ्जितम् । यत्रैकविंशतिधातुगोत्राणि, य पक्त्वा सुवर्णरूप्यवैदूर्यान्यभिनिर्वर्तन्ते, यदेके जाम्बुद्वीपका मनुष्या रत्नान्यादाय प्रतिनिवर्तन्ते । इद बदरद्वीपमहापत्तनस्य प्रथमनिमित्तम् । पुनरपि गच्छन् पश्यति सुप्रियो महासार्थवाह शङ्खवर्ण पानीयम् । दृष्ट्वा च पुनर्मघाय सार्थवाहायारोचयति–यत् खलु महासार्थवाह जानीया –शङ्खवर्ण पानीय दृश्यते । मघ सार्थवाह कथयति–नैतच्छङ्खवर्ण पानीयम् । पश्यसि त्व दक्षिणकेण महच्छङ्खपर्वतम् । तस्यैतदनुभावेन पानीय रञ्जितम् ।

C 112 अत्राप्यनेकानि धातुगोत्राणि, य पक्त्वा सुवर्णरूप्यवैदूर्यस्फटिकान्यभिनिर्वर्तन्ते, यदेके जाम्बुद्वीपका मनुष्या रत्नान्यादाय प्रतिनिवर्तन्ते । इद बदरद्वीपमहापत्तनस्य द्वितीय निमित्तम् । एव लोहपर्वतास्ताम्रपर्वता रूप्यपर्वता सुवर्णपर्वता स्फटिकपर्वता वैदूर्यपर्वता । अद्राक्षीत् सुप्रियो महासार्थवाहो नीलपीतलोहितावदात पानीयम्, अन्तर्जले च दीपार्चिप पश्यति दीप्यमाना । दृष्ट्वा च पुनर्मघाय सार्थवाहायारोचयति—यत्खलु महासार्थवाह जानीया—नीलपीतलोहितावदात पानीय दृश्यते, अन्तर्जले च दीपार्चिपो दीप्यमाना । एवमुक्ते मघो महासार्थवाह कथयति—नैतन्महासार्थवाह नीलपीतलोहितावदात पानीयम्, नाप्येते दीपा इव दीप्यन्ते । पश्यसि त्व दक्षिणकेन चतूरत्नमय पर्वतम् । तस्यैतदनुभावेन पानीय रञ्जितम् । येऽप्येते दीपा इव दीप्यन्ते, एतेऽन्तर्गता औषध्यो दीप्यन्ते । अत्राप्यनेकानि धातुगोत्राणि, य पक्त्वा सुवर्णरूप्यवैदूर्यस्फटिकान्यभिनिर्वर्तन्ते, यत्रैके जाम्बुद्वीपका मनुष्या रत्नान्यादाय प्रतिनिवर्तन्ते । इद बदरद्वीपमहापत्तनस्य दशम निमित्तम् । अपि तु महासार्थवाह इयन्त्येवाह बदरद्वीपमहापत्तनस्य दश निमित्तानि जाने गमन प्रति, अत परेण न जाने । एवमुक्ते सुप्रियो महासार्थवाह कथयति—कदा बदरद्वीपमहापत्तनस्य गमनायान्तो भविष्यति? एवमुक्ते मघ सार्थवाह कथयति—मयापि सुप्रिय बदरद्वीपमहापत्तन कार्त्स्न्येन न दृष्टम् । अपि तु मया श्रुत पौराणाना महासार्थवाहानामन्तिकाज्जीर्णाना वृद्धाना महल्लकानाम इतो जन्मपहाय पश्चिमा दिश स्थलेन गम्यते । तेन चैवमभिहितम्, मरणान्तिकाश्चास्य वेदना प्रादुर्भूता । तत सुप्रियाय महासार्थवाहाय कथयति—मरणान्तिका मे वेदना प्रादुर्भूता । एतत्त्व मङ्गलपोत तीरमुपनीय वेत्रपाश बद्ध्वा मच्छरीरे शरीरपूजा कुरुष्व । तत सुप्रियो महासार्थवाहस्त मङ्गलपोत तीरमुपनीय वेत्रपाश बध्नाति । अत्रान्तरे मघो महासार्थवाह कालगत । अथ सुप्रियो महासार्थवाहो मघ सार्थवाह कालगत विदित्वा स्थले उत्थाप्य शरीरे शरीरपूजा कृत्वा चिन्तयति मङ्गलपोतमारुह्य यास्यामीति । स च पोतो वायुना वेत्रपाश छित्वा C 113 अपहृत । तत सुप्रियो महासार्थवाहश्चतूरत्नमयस्य पर्वतस्य दक्षिणेन पार्श्वेनाटव्या स्थलेन सप्रस्थितो मूलफलानि भक्षयमाण । अनेकानि योजनानि गत्वा अद्राक्षीत् श्लक्ष्ण पर्वतमनुपूर्वप्रवणमनुपूर्वप्राग्भारम् । न शक्यतेऽभिरोढुम् । तत सुप्रियो महासार्थवाहो मधुना पादौ प्रलिप्याभिरूढश्च, अवतीर्णश्च, अनेकानि योजनानि गत्वा मूलफलाहारो गत । स तत्र पश्यति महान्त पर्वतमुच्च च प्रगृहीत च । नि सरण पर्येषमाणो न लभते, न चास्य कश्चिन्नि सरणव्यपदेष्टा । ततश्चिन्तापर शयित । तत्र च पर्वते नीलादो नाम यक्ष प्रतिवसति । स सलक्षयति—अय बोधिसत्त्वो लोकहितार्थमुद्यत परिक्लिश्यते, यन्न्वहमस्य साहाय्य कल्पयेयम् । इदमनुचिन्त्य सुप्रिय महासार्थवाहमिदमवोचत् इतो महासार्थवाह पूर्वेण योजन गत्वा त्रीणि पर्वतशृङ्गाण्यनुपूर्वनिम्नान्यनुपूर्वप्रवणान्यनुपूर्वप्राग्भाराणि । तत्र त्वया वेत्रशिटा (?) बद्ध्वा अतिक्रमितव्यम् । अथ सुप्रियो महासार्थवाह सुप्तप्रबुद्धो वेत्रशिटा

बद्ध्वा तानि पर्वतशृङ्गाण्यतिक्रान्त । भूय सप्रस्थितोऽद्राक्षीत् सुप्रियो महासार्थवाह स्फटिकपर्वत श्लक्ष्ण निरालम्बमगम्य मनुष्यमात्रस्य । न चास्योपाय पश्यति त पर्वतमभिरोहणायेति विदित्वा चिन्तापरोऽहोरात्रमवस्थित । तस्मिश्च पर्वते चन्द्रप्रभो नाम यक्ष प्रतिवसति । स चिन्तापर सार्थवाह विदित्वा लोकहितार्थमभ्युद्यत महायानसप्रस्थित प्रसन्नचित्त चोपेत्याश्वासयति—न खलु महासार्थवाहेन विषाद करणीय इति । पूर्वेण क्रोशमात्र गत्वा महच्चन्दनवनम् । तस्मिश्च चन्दनवने महत्यश्मशिला । ता वीर्यबलेनोत्पाट्य गुहा द्रक्ष्यसि । तस्या गुहाया प्रभास्वरा नामौषधी पञ्चगुणोपेता । तया गृहीतया नास्य काये शस्त्र क्रमिष्यति, अमनुष्याश्चावतार न लप्स्यन्ते, बल च वीर्य च सजनयति, आलोक च करोति । तेनालोकेन द्रक्ष्यसि चतूरत्नमय सोपानम् । तेन सोपानेन स्फटिकपर्वतमतिक्रमितव्यम् । स्फटिकपर्वतमतिक्रान्तस्य ते प्रभास्वरा औषध्यन्तर्धास्यति । तत्र ते न शोचितव्य न क्रन्दितव्य न परिदेवितव्यम् । अथ चन्द्रप्रभो यक्ष सुप्रिय महासार्थवाह समनुशास्य तत्रैवान्तर्हित । अथ सुप्रियो महासार्थवाहश्चन्द्रप्रभेण महायक्षेण समाश्वास्य आदेशितमार्गो यथोक्तेन विधिना स्फटिकपर्वतमतिक्रान्त । अतिक्रान्तस्य चास्य प्रभास्वरा औषध्यन्तर्हिता । भूय सप्रस्थितोऽद्राक्षीत् सुप्रियो महासार्थवाह सौवर्ण महानगरमारामसपन्न पुष्करिणीसपन्नम् । तत सुप्रियो महासार्थवाहो नगरद्वार गत । यावद्बद्ध नगर पश्यति । दृष्ट्वा च पुनरुद्यान गत्वा चिन्तयति—यद्यप्यह नगरमद्राक्षम्, तदपि शून्यम् । कदा बदरद्वीपस्य महापत्तनस्यागमनायाध्वा भविष्यतीति विदित्वा शयित । अथ सा पूर्वदेवता सुप्रिय महासार्थवाह दुर्मनस विदित्वा रात्र्या प्रत्यूपसमय उपसक्रम्य समाश्वास्य उत्कर्षयति—साधु साधु महासार्थवाह, निस्तीर्णानि ते महासमुद्रपर्वतनदीकान्ताराणि मनुष्यामनुष्यागम्यानि । सप्राप्तोऽसि बदरद्वीपमहापत्तन मनुष्यामनुष्यानवचरित महेशाख्यपुरुषाध्युषितम् । कि तर्हि न साप्रतमप्रमाद करणीय । इन्द्रियाणि च गोपयितव्यानि चक्षुरादीनि, कायगता स्मृतिर्भावयितव्या । श्वोभूते नगरद्वार त्रिकोटयितव्यम् । ततश्चतस्र किन्नरकन्या निर्गमिष्यन्ति अभिरूपा दर्शनीया प्रासादिकाश्चातुर्यमाधुर्यसपन्ना सर्वाङ्गप्रत्यङ्गोपेता परमरूपाभिजाता सर्वालकारविभूषिता हसितरमितपरिचारितनृत्तगीतवादित्रकलास्वभिज्ञा । तास्त्वामत्यर्थमुपलालयन्ति, एव च वक्ष्यन्ति—एतु महासार्थवाह । स्वागत महासार्थवाह, अस्माकमस्वामिनीना स्वामी भव, अपतिकाना पतिरलयनाना लयनोऽद्वीपाना द्वीपोऽत्राणाना त्राणोऽशरणाना शरणमपरायणाना परायण । इमानि च तेऽन्नगृहाणि पानगृहाणि वस्त्रगृहाणि शयनगृहाण्यारामरमणीयानि, प्रभूतानि च जाम्बुद्वीपकानि रत्नानि, तद्यथा—मणयो मुक्ता वैदूर्यशङ्खशिलाप्रवालरजतजातरूपमश्मगर्भमुसारगल्वो लोहितिका दक्षिणावर्ता । एतानि च ते रत्नानि । त्व चास्माभि सार्धं क्रीडस्व रमस्व परिचारयस्व । तत्र ते तासु मातृसज्ञा उपस्थापयितव्या, भगिनीसज्ञा दुहितृसज्ञा उपस्थापयितव्या । दशाकुशला कर्मपथा विगर्हितव्या, दश कुशला कर्मपथा सवर्णयितव्या । सुबह्वपि ते

प्रलोभ्यमानेन रागसञ्ज्ञा नोत्पादयितव्या । सचेदुत्पादयिष्यसि तत्रैवानयेन व्यसनमापत्स्यसे । सूपस्थितस्मृतेस्तव सफल श्रमो भविष्यति । यद्यपि ते सुभाषितस्यार्घमणि प्रयच्छेयु , ततस्त्वया निपुण प्रष्टव्या – अस्य रत्नस्य भगिन्य कोऽनुभाव इति । एव द्वितीय किन्नरनगरमनुप्राप्तस्याष्टौ किन्नरकन्या निर्गमिष्यन्ति, तासा पूर्विकानामन्तिकादभिरूपतराश्च । तत्रापि ते एषानुपूर्वी करणीया । यावच्चतुर्थकिन्नरनगरप्राप्तस्य ते द्वात्रिंशत् किन्नरकन्या निर्गमिष्यन्ति तासा पूर्विकानामन्तिकादभिरूपतराश्च दर्शनीयतराश्च प्रासादिकतराश्चाप्सरस - प्रतिस्पर्धिन्य । शतसहस्रशोभिता भविष्यन्ति । तत्रापि ते एषैवानुपूर्वी करणीया । इत्युक्त्वा सा देवता तत्रैवान्तर्हिता ॥

अथ सुप्रियो महासार्थवाह प्रमुदितमना सुखप्रतिबुद्ध काल्यमेवोत्थाय सौवर्ण किन्नरनगरमनुप्राप्त । द्वारमूलमुपसक्रम्य त्रिकोटयति । तत सुप्रियेण महासार्थवाहेन त्रिकोटिते द्वारे चतस्र किन्नरकन्या निर्गता अभिरूपा दर्शनीया प्रासादिकाश्चातुर्यमाधुर्य- C 116 सपन्ना सर्वाङ्गप्रत्यङ्गोपेता परमरूपाभिजाता हसितरमितपरिचारितनृत्तगीतवादित्रकलास्वभिज्ञा । ता एवमाहु –एतु महासार्थवाह । स्वागत महासार्थवाह । अस्माकमस्वामिनीना स्वामी भव, अपतीना पतिरलयनाना लयनोऽद्वीपाना द्वीपोऽशरणाना शरणोऽत्राणाना त्राणोऽपरायणाना परायण । इमानि च तेऽन्नगृहाणि पानगृहाणि वस्त्रगृहाणि शयनगृहाण्यारामरमणीयानि वनरमणीयानि पुष्करिणीरमणीयानि च । जाम्बुद्वीपकानि रत्नानि, तद्यथा– मणयो मुक्ता वैदूर्यशङ्खशिलाप्रवालरजतजातरूपमश्मगर्भो मुसारगल्वो लोहितिका दक्षिणावर्ता एतानि च । त्व चास्माभि सार्धं क्रीडस्व रमस्व परिचारयस्व । अथ सुप्रिय महासार्थवाह सूपस्थितस्मृति ता किन्नरकन्या सर्वाङ्गैरनुपरिगृह्य सौवर्णं किन्नरनगर प्रवेश्य प्रासादमभिरोप्य प्रज्ञप्त एवासने निषादयन्ति । निषण्ण सुप्रियो महासार्थवाहो दशाकुशलान् कर्मपथान् विगर्हति, दश कुशलान् कर्मपथान् सवर्णयति, सुबह्वपि प्रलोभ्यमानो न शक्यते स्खलयितुम् । तुष्टाश्च ता किन्नरकन्या कथयन्ति–आश्चर्य यत्रेदानी दहरश्च भवान् धर्मकामश्च । न च कामेषु सज्जसे वा बध्यसे वा । प्रभूतैश्च रत्नैश्च प्रवारयन्ति । धर्मदेशनावर्जिताश्च एक सौभासिनिक रत्नमनुप्रयच्छन्ति । तत सुप्रियो महासार्थवाहस्तस्य रत्नस्य प्रभावान्वेषी कथयति–अस्य रत्नस्य भगिन्य कोऽनुभाव इति । ता कथयन्ति–यत्खलु सार्थवाह जानीया –तदेव पोषधे पञ्चदश्या शिर स्नात उपोषधोषित इद मणिरत्न ध्वजाग्रे आरोप्य योजनसहस्र सामन्तकेन यो येनार्थी भवति हिरण्येन वा सुवर्णेन वा अन्नेन वा वस्त्रेण वा पानेन वा अलकारविशेषेण वा द्विपादेन वा चतुष्पादेन वा यानेन वा वाहनेन वा धनेन वा धान्येन वा, स चित्तमुत्पादयतु, वाच च निश्चारयतु । सहचित्तोत्पादाद् वाग्निश्चारणेन यथेप्सिताश्चोपकरणविशेषा आकाशादवतरिष्यन्ति । अयमस्य रत्नस्यानुभाव । अथ सुप्रियो C 117 महासार्थवाहस्ता किन्नरकन्या धर्म्यया कथया सदर्श्य समादाप्य समुत्तेज्य सप्रहर्ष्य मातृभगिनीदुहितृवत् प्रतिसमोद्य सौवर्णात् किन्नरनगरात् प्रतिनिष्क्रान्त । अद्राक्षीत् सुप्रियो

महासार्थवाहो रूप्यमय किन्नरनगरमारामसपन्न वनसपन्न पुष्करिणीसपन्नम्। तत्रापि सुप्रियेण सार्थवाहेन त्रिकोटिते द्वारेऽष्टौ किन्नरकन्या निर्गता । ता अप्येवमाहु —एतु महासार्थवाह । स्वागत महासार्थवाहाय । अस्माकमस्वामिकाना स्वामी भव, पूर्ववद्यावत्ताभिरपि धर्मदेशनावर्जिताभिस्तद्विशिष्टतर द्विसाहस्रयोजनवर्षक मणिरत्नमनुप्रदत्तम्। तत्रापि सुप्रियो महासार्थवाहस्ता किन्नरकन्या धर्म्यया कथया सदर्श्य समादाप्य समुत्तेज्य सप्रहर्ष्य मातृभगिनीदुहितृवत् प्रतिसमोद्य रूप्यमयात् किन्नरनगरात् प्रतिनिष्क्रान्तो यावत् तृतीय वैडूर्यमय किन्नरनगरमनुप्राप्त । तत्रापि सुप्रियेण सार्थवाहेन त्रिकोटिते द्वारे षोडश किन्नरकन्या निर्गता, तासा पूर्विकानामन्तिकादभिरूपतराश्च प्रासादिकतराश्च । ता अपि धर्मदेशनावर्जितास्तत एव विशिष्टतर सौभासिनिक त्रिसाहस्रयोजनिक रत्नमनुप्रयच्छन्ति। तत सुप्रियो महासार्थवाहस्तस्य रत्नस्य प्रभावान्वेषी कथयति—अस्य रत्नस्य भगिन्य कोऽनुभाव इति ? किन्नरकन्या कथयन्ति—पूर्ववत्। सुप्रियो महासार्थवाहस्ता किन्नरकन्या धर्म्यया कथया सदर्श्य समादाप्य समुत्तेज्य सप्रहर्ष्य मातृभगिनीदुहितृवत् प्रतिसमोद्य तृतीयात् किन्नरनगरात् प्रतिनिष्क्रान्त । अद्राक्षीत् सुप्रियो महासार्थवाहश्चतुर्थ चतूरत्नमय किन्नरनगरमारामोद्यानप्रासाददेवकुलपुष्करिणीतडागसुविभक्तरथ्यावीथीचत्वरशृङ्गाटकान्तरापणसुरचितगन्धोज्ज्वल नानागीतवादितयुवतिमधुरस्वरवज्रवैडूर्यशातकुम्भमयप्राकारतोरणोपशोभितम्। द्वार त्रिराकोटयति। तत सुप्रियेण सार्थवाहेन त्रिराकोटिते द्वारे द्वात्रिशत् किन्नरकन्या निर्गता, तासा पूर्विकाणामन्तिकादभिरूपतराश्च दर्शनीयतराश्चाप्सरस प्रतिस्पर्धिन्य शतसहस्रशोभिता । ता अप्येवमाहु —एतु महासार्थवाह । स्वागत महासार्थवाहाय। अस्माकमस्वामिकाना स्वामी भव, अपतीना पतिरलयनाना लयनोऽद्वीपाना द्वीपोऽशरणाना शरणोऽत्राणाना त्राणोऽपरायणाना परायण । इमानि च तेऽन्नगृहाणि पानगृहाणि वस्त्रगृहाणि शयनगृहाण्यारामरमणीयानि वनरमणीयानि पुष्करिणीरमणीयानि। प्रभूतानि च जाम्बुद्वीपकानि रत्नानि, तद्यथा—मणयो मुक्ता वैडूर्यशङ्खशिलाप्रवालरजत जातरूपमश्मगर्भो मुसारगल्वो लोहितिका दक्षिणावर्ता । एतानि च ते वय च। अस्माभि सार्ध क्रीडस्व रमस्व परिचारयस्व। तत्रापि सुप्रियो महासार्थवाह सूपस्थितस्मृतिस्ता किन्नरकन्या विविधैर्धर्मपदव्यञ्जनै परितोषयामास। तुष्टाश्च ता किन्नरकन्या सुप्रिय महासार्थवाह सर्वाङ्गैरनुपरिगृह्य चतूरत्नमय किन्नरनगरमनुप्रवेश्य प्रासादमभिरोप्य प्रज्ञप्त एवासने निषादयन्ति। निषण्ण सुप्रियो महासार्थवाहो दशाकुशलान् कर्मपथान् विगर्हति, दश कुशलान् कर्मपथान् सवर्णयति, सुबह्वपि प्रलोभ्यमानो न शक्यते स्खलयितुम्। तुष्टाश्च ता किन्नरकन्या कथयन्ति—आश्चर्य यत्रेदानी दहरश्च भवान् धर्मकामश्च। न च कामेषु सज्जसे वा बध्यसे वा। प्रभूतैश्च रत्नै प्रवारयन्ति। ता अपि धर्मदेशनावर्जिता सौभासिनिक जाम्बुद्वीपप्रधानमनर्घेयमूल्यमनन्तगुणप्रभाव बदरद्वीपमहापत्तने सर्वस्वभूत रत्नमनुप्रयच्छन्ति। एव च कथयन्ति—इदमस्माक महासार्थवाह मणिरत्न बदरेण भ्रात्रा किन्नरराज्ञा अनुप्रदत्तम्, अस्मिन् बदरद्वीपमहापत्तने

चिह्नभूतमालक्ष्यभूत मण्डनभूत च । तत सुप्रियो महासार्थवाह कथयति—अस्य रत्नस्य
कोऽनुभाव इति ? ता कथयन्ति—यत्खलु महासार्थवाह जानीया —इद मणिरत्न तदेव
पोषधोपितो ध्वजाग्रे बद्ध्वा आरोप्य कृत्स्ने जम्बुद्वीपे घण्टावघोषण करणीयम् शृण्वन्तु
C 119 भवन्तो जम्बुद्वीपनिवासिन स्त्रीमनुष्या , युष्माक यो येनार्थी उपकरणविशेषेण हिरण्येन वा
सुवर्णेन वा रत्नेन वा अन्नेन वा पानेन वा वस्त्रेण वा भोजनेन वा अलकारविशेषेण वा
द्विपदेन वा चतुष्पदेन वा वाहनेन वा यानेन वा धनेन वा धान्येन वा, स चित्तमुत्पादयतु,
वचन च निश्चारयतु । सहचित्तोत्पादाद्वाग्निश्चारणेन च यथेप्सिताश्चोपकरणविशेषा अस्य
रत्नस्यानुभावादाकाशादवतरिष्यन्ति । अय तु प्रतिविशेष —यानि चास्य लोकस्य भवन्ति
महाभयानि, तद्यथा—राजतो वा चौरतो वा अग्नितो वा उदको वा मनुष्यतो वा अमनुष्यतो
वा सिहतो वा व्याघ्रतो वा द्वीपतरक्षुतो वा यक्षराक्षसप्रेतपिशाचकुम्भाण्डपूतनकटपूतनतो
वा, ईतयोपद्रवो वा, उपसर्गो वा, अनावृष्टिर्वा दुर्भिक्षभयानि वा, अस्मिन्नुच्छ्रिते रत्नविशेषे
इम ईतयोपद्रवा न भविष्यन्ति । इत्युक्त्वा ता किन्नरकन्या सुप्रिय महासार्थवाह सरावया-
मासु —साधु साधु महासार्थवाह, निस्तीर्णानि महासमुद्रपर्वतनदीकान्ताराणि । पूरिता ते
दृढ प्रतिज्ञा । सफलीकृता ते श्रद्धा । ते गोपितानीन्द्रियाणि । साधिता बदरद्वीपमहापत्तन-
यात्रा । अधिगत ते सर्वजनमनोरथसपादक जम्बुद्वीपप्रधान रत्नविशेषम् । अपि तु येन
त्व पथेनागत , अमनुष्यास्तावत् प्रलय गच्छेयु प्रागेव मनुष्या । अन्यदेव वय सन्मार्ग
व्यपदेक्ष्याम क्षिप्र वाराणसीगमनाय । तच्छृणु, मनसि कुरु, भाषिष्याम - इत पश्चिमे
दिग्भागे सप्त पर्वतानतिक्रम्य महापर्वत उच्च । तस्मिन् पर्वते लोहिताक्षो नाम राक्षस
प्रतिवसति रौद्र परप्राणहर । स च पर्वतोऽमनुष्यावचरित कृष्णमन्धकार सविस्फुलिङ्ग
वायु मोक्ष्यति । तत्र ते एतदेव रत्न ध्वजाग्रेऽवरोपयित्वा गन्तव्यम् । रत्नप्रभावाच्च ते ईतयो
विलय गमिष्यन्ति । महापर्वतमतिक्रम्य अपरपर्वत । तस्मिन् पर्वतेऽग्निमुखो नाग प्रतिवसति।
स तव गन्धमाघ्राय सप्त रात्रिदिवसान्यशनि पातयिष्यति। तत्र रत्नगुहा समन्विष्य प्रवेष्टव्यम्।
C 120 सप्तरात्रस्य चात्ययाद्दुष्टनाग स्वपिष्यति । शयिते दुष्टनागे पर्वतमधिरोढव्यम् । तत्र द्रक्ष्यसि
सम भूमिप्रदेशमकृष्टोप्त च तण्डुलफलशालिमकणकमतुष शुचिं निस्फुटिगन्धिक चतु-
रङ्गुलपर्यवनद्धम् । यस्तमष्टम्या पञ्चदश्या वा बालाहोऽश्वराज परिभुज्य सुखी अरोगो बलवान्
प्रीणितेन्द्रिय पूर्वकायमभ्युन्नमय्योदानमुदानयति—क पारगामी, क पारगामी, क पार
नयामि, स्वस्तिक्षेमाभ्या जम्बुद्वीपमनुप्रापयामि, स त्वयोपसक्रम्य इद स्याद्वचनीयम्—अह
पारगामी, मा पार नय, मा स्वस्तिक्षेमाभ्या वाराणसीमनुप्रापय । अथ स सुप्रियो महासार्थ-
वाहस्ता किन्नरकन्या धर्म्यया कथया सदर्श्य समादाप्य समुत्तेज्य सप्रहर्ष्य मातृदुहितृवत्
प्रतिसमोद्य यथोद्दिष्टेन मार्गेण यथोक्तेन विधिना अनुपूर्वेण त भूमिप्रदेशमनुप्राप्त । स च
बालाहोऽश्वराजश्चरन्नेवमाह—क पारगामी, क पारगामी, क पार नयामि, स्वस्तिक्षेमाभ्या
जम्बुद्वीपमनुप्रापयामि ? तत सुप्रियो महासार्थवाहो येन बालाहोऽश्वराजस्तेनोपसक्रान्त ।

उपसक्रम्य एकासमुत्तरासङ्ग कृत्वा दक्षिण जानुमण्डल पृथिव्या प्रतिष्ठाप्य येन बालाहोऽश्वराजस्तेनाञ्जलि प्रणम्य बालाहमश्वराजमिदवोचत्—अह पारगामी, अह पारगामी, नय माम् । स्वस्तिक्षेमाभ्या वाराणसीमनुप्रापय । एवमुक्ते बालाहोऽश्वराज सुप्रिय महासार्थवाहमिदमवोचत्—न ते महासार्थवाह मम पृष्ठाधिरूढेन दिशो नावलोकयितव्या, निमीलिताक्षेण ते स्थेयम् । इत्युक्त्वा बालाहोऽश्वराज पृष्ठमुपनामयति । अथ सुप्रियो महासार्थवाहो बालाहस्याश्वराजस्य पृष्ठमधिरुह्य यथानुशिष्टोऽल्पैश्च क्षणलवमुहूर्तैर्वाराणसीमनुप्राप्त । स्व उद्यानेऽवतरित । अवतीर्य सुप्रियो महासार्थवाहो बालाहाश्वराजपृष्ठाद्बालाहाश्वराज त्रिप्रदक्षिणीकृत्य पादाभिवन्दन करोति । ततो बालाहोऽश्वराज सुप्रिय महासार्थवाह सराधयामास—साधु साधु महासार्थवाह । निस्तीर्णानि ते महासमुद्रपर्वतनदीकान्ताराणि । पूरिता ते दृढप्रतिज्ञा । सफलीकृतस्तेऽध्वा । गोपितानीन्द्रियाणि । साधिता ते बदरद्वीपमहापत्तनयात्रा । अधिगतस्ते सर्वजनमनोरथसपादको जम्बुद्वीपस्य प्रधानो रत्नविशेष । एव हि परहितार्थमभ्युद्यता कुर्वन्ति सत्त्वविशेषा । इत्युक्त्वा बालाहोऽश्वराज प्रक्रान्त । अथाचिरप्रक्रान्ते बालाहेऽश्वराजनि सुप्रियो महासार्थवाह स्वगृह प्रविष्ट । अश्रौषुर्वाराणसीनिवासिन पौरा ब्रह्मदत्तश्च काशिराज —सुप्रियो महासार्थवाह पूर्णेन वर्षशतेन ससिद्धयात्र पूर्णमनोरथ स्वगृहमनुप्राप्त इति । श्रुत्वा च पुनर्ब्रह्मदत्त काशिराज आनन्दित । पौरवर्ग सुप्रिय सार्थवाह सराधयामास । अश्रौषीत् तत् पूर्वक चौरसहस्रमन्यश्च जनो धनार्थी—सुप्रियो महासार्थवाह ससिद्धयात्र परिपूर्णमनोरथ आगत इति । श्रुत्वा च पुनरुपसक्रम्य सुप्रिय महासार्थवाहमिदमवोचन्—परिक्षीणधना स्म इति । एवमुक्ते महासार्थवाहस्तान् सर्वान् मैत्रेण चक्षुषा व्यवलोक्य विज्ञापयति—गच्छतु भवन्त स्वकस्वकेषु विजितेषु । यो येनार्थी उपकरणविशेषेण भवति, स तस्यार्थे चित्तमुत्पादयतु, वाच च निश्चारयतु । श्रुत्वा च पुन प्रक्रान्त । अथ सुप्रियो महासार्थवाहस्तदेव पोषधे पञ्चदश्या शिर स्नान उपोषधोषितो यत्तत्प्रथमलब्ध मणिरत्न ध्वजाग्रे आरोप्य वाच च निश्चारयति, योजनसहस्रसामन्तकेन यथेप्सितानि सत्त्वानामुपकरणान्युत्पद्यन्ते, सहाभिधानच्च यो येनार्थी तस्य तद्वर्ष भवति । तत परिपूर्णमनोरथास्ते सत्त्वा । तच्चौरसहस्र सुप्रियेण महासार्थवाहेन दशसु कुशलेषु कर्मपथेषु प्रतिष्ठापित ॥

अत्रान्तरात् कालगते ब्रह्मदत्ते काशिराजनि पौरामात्यै सुप्रियो महासार्थवाहो राजाभिषेकेणाभिषिक्त । सहाभिषिक्तेन सुप्रियेण महाराज्ञा द्वितीय मणिरत्न ध्वजाग्रे आरोप्य पूर्वविधिना द्वियोजनसहस्रसामन्तकेन यथेप्सितानि सत्त्वानामुपकरणान्युत्पद्यन्तामिति सहाभिधानाच्च यो येनार्थी तस्य तद्वर्षति । तृतीयेन मणिरत्नेन यथोक्तेन विधिना ध्वजाग्रोच्छ्रितेन यथेप्सितोपकरणविशेषवर्षणानि सपन्नानि । एव त्रियोजनसहस्रसामन्तकेनोपकरणै स्त्रीमनुष्या सतर्पिता । ततोऽनुपूर्वेण जम्बुद्वीपैश्वर्यभूतेन सुप्रियेण महाराज्ञा तदेव पोषधे पञ्चदश्या शिर स्नातेनोपोषधोषितेन कृत्स्ने जम्बुद्वीपे घण्टावघोषण कृत्वा उपकरणोत्पन्नाभिलाषिणा स्त्रीमनुष्याणा जम्बुद्वीपनिवासिना यन्मणिरत्न बदरद्वीपमहापत्तनसर्वस्वभूत यथेप्सित

सर्वोपकरणवर्षिण ध्वजाग्रे आरोपयामास । समनन्तर ध्वजाग्रावरोपिते तस्मिन् जम्बुद्वीपप्रधानमणिरत्ने कृत्स्नो जम्बुद्वीपनिवासी महाजनकायो यथेप्सितैरुपकरणविशेषै सतर्पित । उपकरणसतर्पितश्च जम्बुद्वीपनिवासी जनकाय सुप्रियेण राज्ञा दशसु कुशलेषु कर्मपथेषु प्रतिष्ठापित । ततो ज्येष्ठ कुमार राज्यैश्वर्याधिपत्ये प्रतिष्ठाप्य राजर्षिर्ब्रह्मचर्य चरित्वा चतुरो ब्राह्मान् विहारान् भावयित्वा कामेषु कामच्छन्द प्रहाय तद्बहुलविहारी ब्रह्मलोकसभागताया चोपपन्नो महाब्रह्मा सवृत्त ॥

भगवानाह—कि मन्यध्वे भिक्षवो योऽसौ सुप्रियो नाम महासार्थवाह, अहमेव तेन कालेन तेन समयेन बोधिसत्त्वचर्याया वर्तितवान् । यत्तच्चौरसहस्रम्, एतदेव भिक्षुसहस्रम् । या सा पूर्वदेवता, काश्यप सम्यक्सबुद्धो बोधिसत्त्वभूत स तेन कालेन तेन समयेन । यश्चासौ मघो महासार्थवाह, एष एव शारिपुत्रो भिक्षु स तेन कालेन तेन समयेन । यश्चासौ नीलादो नाम महायक्ष, एष एवानन्दो भिक्षुस्तेन कालेन तेन समयेन । यश्चासौ चन्द्रप्रभो यक्ष, एष एवानिरुद्धो भिक्षु स तेन कालेन तेन समयेन । यश्चासौ लोहिताक्षो नाम महायक्ष, स एष एव देवदत्तस्तेन कालेन तेन समयेन । यश्चासौ अग्निमुखो नाम नाग, एष एव मार पापीयान् स तेन कालेन तेन समयेन । यश्चासौ
C 123 बालाहोऽश्वराज, मैत्रेयो बोधिसत्त्वस्तेन कालेन तेन समयेन । तदा तावन्मया भिक्षवो दृढप्रतिज्ञेन प्रतिज्ञापूरणार्थं सप्तवाराश्चौरसहस्रात् सार्थ परित्रात । अपरितुष्टाश्च चौरान् विदित्वा दृढप्रतिज्ञा कृता । कृत्वा चानेकैर्दुष्करशतसहस्रैर्बदरद्वीपमहापत्तनस्य यात्रा साधयित्वा चौरसहस्रप्रमुख कृत्स्न जम्बुद्वीप धनेन सतर्पयित्वा दशसु कुशलेषु कर्मपथेषु प्रतिष्ठापित । इदानीमपि मया अनेकैर्दुष्करशतसहस्रैरनुत्तर ज्ञानमधिगम्य मैत्रायता करुणया सप्तकृत्वश्चौरसहस्रसकाशात् सार्थ परित्रात । अपरितुष्ट च चौरसहस्र विदित्वा यावदाप्त धनेन सतर्पयित्वा अत्यन्तनिष्ठेऽनुत्तरे योगक्षेमे निर्वाणे प्रतिष्ठापिता । अनेकानि च देवमनुष्यशतसहस्राणि यक्षराक्षसप्रेतपिशाचकुम्भाण्डपूतनकटपूतनकोटिशतसहस्राणि शरणगमनशिक्षापदेषु प्रतिष्ठापितानि ॥

इदमवोचद्भगवान् । आत्तमनसस्ते भिक्षवो भगवतो भाषितमभ्यनन्दन् ॥

इति श्रीदिव्यावदाने सुप्रियावदानमष्टमम् ॥

९ मेण्ढकगृहपतिविभूतिपरिच्छेदः ।

श्रावस्त्या निदानम् । तेन खलु समयेन भद्रकरे नगरे षड् जना महापुण्या प्रतिवसन्ति—मेण्ढको गृहपति मेण्ढकपत्नी मेण्ढकपुत्रो मेण्ढकस्नुषा मेण्ढकदासो मेण्ढकदासी । कथ मेण्ढको गृहपतिर्ज्ञातो महापुण्य ? स यदि रिक्तकानि कोशकोष्ठागाराणि पश्यति, सहदर्शनादेव पूर्यन्ते । एव मेण्ढको गृहपतिर्ज्ञातो महापुण्य । कथ मेण्ढकपत्नी ? सा एकस्यार्थाय स्थालिका साधयति, शतानि सहस्राणि च भुञ्जते । एव मेण्ढकपत्नी । कथ मेण्ढकपुत्र ? तस्य पञ्चशतिको नकुलको कट्या बद्धस्तिष्ठति । स यदि शत सहस्र वा परित्यजति, तदा पूर्ण एव तिष्ठति, न परिक्षीयते । एव मेण्ढकपुत्र । कथ मेण्ढकस्नुपा ? सा एकस्यार्थाय गन्ध सपादयति, शतसहस्रस्य पर्याप्तिर्भवति । एव मेण्ढकस्नुषा । कथ मेण्ढकदास ? स यदैक हलसीर कृषति, तदा सप्त सीरा कृष्टा भवन्ति । एव मेण्ढकदास । कथ मेण्ढकदासी महापुण्या ? सा यदैक वस्तु रक्षति, तत्सप्तगुण स्यात् । यदा एकमात्र प्रतिजागर्ति, तदा सप्त मात्रा सपद्यन्ते । एव मेण्ढकदासी महापुण्या ॥

धर्मता खलु बुद्धाना भगवता महाकारुणिकाना लोकानुग्रहप्रवृत्तानामेकारक्षाणा शमथविपश्यनाविहारिणा त्रिदमथवस्तुकुशलाना चतुरोघोत्तीर्णाना चतुर्ऋद्धिपादचरणतलसुप्रतिष्ठिताना चतुर्षु सग्रहवस्तुषु दीर्घरात्रकृतपरिचयाना पञ्चाङ्गविप्रतिहीणाना पञ्चगतिसमतिक्रान्ताना षडङ्गसमन्वागताना षट्पारमितापरिपूर्णाना सप्तबोध्यङ्गकुसुमाढ्यानामष्टाङ्गमार्गदेशिकाना नवानुपूर्वसमापत्तिकुशलाना दशबलबलिना दशदिक्समापूर्णयशसा दशशतवशवर्तिप्रतिविशिष्टाना त्री रात्रेस्त्रिर्दिवसस्य षट्कृत्वो रात्रिदिवसस्य बुद्धचक्षुषा लोक व्यवलोक्य ज्ञानदर्शन प्रवर्तते—को हीयते, को वर्धते, क कृच्छ्रप्राप्त , क सकटप्राप्त , क सबाधप्राप्त , क कृच्छ्रसकटसबाधप्राप्त , कोऽपायनिम्न , कोऽपायप्रवण , कोऽपायप्राग्भार , कमहमपायमार्गाद्व्युत्थाप्य स्वर्गफले मोक्षे च प्रतिष्ठापयेयम्, कस्य कामपङ्कनिमग्नस्य हस्तोद्धारमनुप्रदद्याम्, कमार्यधनविरहितमार्यधनैश्वर्याधिपत्ये प्रतिष्ठापयामि, कस्यानवरोपितानि कुशलमूलान्यवरोपयेयम्, कस्यावरोपितानि परिपाचयेयम्, कस्य पक्वानि विमोचयेयम्, कस्याज्ञानतिमिरपटलपर्यवनद्धनेत्रस्य ज्ञानाञ्जनशलाकया चक्षुर्विशोधयेयम् ।

अप्येवातिक्रमेद्वेला सागरो मकरालय ।
न तु वैनेयवत्साना बुद्धो वेलामतिक्रमेत् ॥ १ ॥
सर्वज्ञसतानिवासिनी हि
कारुण्यधेनुर्मृगयत्यखिन्ना ।
वैनेयवत्सान् भवदुर्गनष्टान्
वत्सान् प्रणष्टानिव वत्सला गौ ॥ २ ॥

भगवान् सलक्षयति—अय मेण्ढको गृहपति सपरिवारो भद्रकरे नगरे प्रतिवसति । तस्य वैनेयकाल पक्वमिव गण्ड शस्त्राभिनिपातमवेक्षते । यन्न्वह भद्रकरेषु जनपदेषु चारिका

चरेयम्। तत्र भगवानायुष्मन्तमानन्दमामन्त्रयते—गच्छ त्वमानन्द, भिक्षूणामारोचय—तथागतो भिक्षवो भद्रकरेषु जनपदेषु चारिका चरिष्यति । यो युष्माकमुत्सहते तथागतेन सार्व भद्रकरेषु जनपदेषु चारिका चर्तुम्, स चीवरकाणि प्रतिगृह्णातु इति । एव भदन्तेत्यायुष्मानानन्दो भगवत प्रतिश्रुत्य भिक्षूणामारोचयति—तथागत आयुष्मन्तो भद्रकरेषु जनपदेषु चारिका चरिष्यति । यो युष्माकमुत्सहते तथागतेन सार्व भद्रकरेषु जनपदेषु चारिका चरितुम्, स च्चीवरकाणि प्रतिगृह्णातु इति। एवमायुष्मन्निति ते भिक्षव आयुष्मत आनन्दस्य प्रतिश्रुत्य पृष्ठत पृष्ठत समनुबद्धा गच्छन्ति ॥

अथ भगवान् दान्तो दान्तपरिवार शान्त शान्तपरिवारो मुक्तो मुक्तपरिवार आश्वस्त आश्वस्तपरिवारो विनीतो विनीतपरिवारोऽर्हन्नर्हत्परिवारो वीतरागो वीतरागपरिवार प्रासादिक प्रासादिकपरिवार, वृषभ इव गोगणपरिवृत, सिह इव दष्ट्रगणपरिवार, हस-
C 126 राज इव हसगणपरिवृत, सुपर्ण इव पक्षिगणपरिवृत, विप्र इव शिष्यगणपरिवृत, सुवैद्य इवातुरगणपरिवृत, शूर इव योधगणपरिवृत, देशिक इवाध्वगणपरिवृत, सार्थवाह इव वणिग्गणपरिवृत, श्रेष्ठीव पौरजनपरिवृत, कोट्टराज इव मन्त्रिगणपरिवृत, चक्रवर्तीव पुत्रसहस्रपरिवृत, चन्द्र इव नक्षत्रगणपरिवृत, सूर्य इव रश्मिसहस्रपरिवृत, धृतराष्ट्र इव गन्धर्वगणपरिवृत, विरूढक इव कुम्भाण्डगणपरिवृत विरूपाक्ष इव नागगणपरिवृत, धनद इव यक्षगणपरिवृत, वेमचित्रिरिवासुरगणपरिवृत, शक्र इव त्रिदशगणपरिवृत, ब्रह्मेव ब्रह्मकायिकपरिवृत, स्तिमित इव जलनिधि, सजल इव जलनिधि॰, विमद इव गजपति॰, सुदान्तैरिन्द्रियैरसक्षोभितेर्यापथप्रचारो द्वात्रिंशता महापुरुषलक्षणैरशीत्यानुव्यञ्जनैर्विराजितगात्रो दशभिर्बलैश्चतुर्भिर्वैशारद्यैस्त्रिभि स्मृत्युपस्थानैर्महाकरुणया च। एवमनेकगुणगणसमन्वागतो बुद्धो भगवान् जनपदचारिकया भद्रकर नगर सप्रस्थित । यदा भगवता श्रावस्त्या महाप्रातिहार्य विदर्शितम्, निर्भर्त्सिता आनन्दिता देवमनुष्या, तोषितानि सज्जनहृदयानि, तदा भग्नप्रभावास्तीर्थ्या प्रत्यन्तान् सश्रिता । तत केचिद्भद्रकर नगर गत्वा अवस्थिता । तै श्रुत श्रमण गौतम आगच्छतीति। श्रुत्वा च पुनर्व्यथितास्ते परस्पर कथयन्ति—पूर्व तावद्वय श्रमणेन गौतमेन मध्यदेशान्निर्वासिता । स यदीहागमिष्यति, नियतमितोऽपि निर्वासयिष्यति। तदुपायसविधान कर्तव्यमिति। ते कुलोपकरणशाला उपसक्रम्य कथयन्ति—धर्मलाभो धर्मलाभ । ते कथयन्ति—किमिदम्? अवलोकिता गमिष्याम । कस्यार्थाय? दृष्टा अस्माभिर्युष्माक सपत्ति, यावद्विपत्ति न पश्याम । आर्यका, अस्माक विपत्तिर्भविष्यति। भवन्त, श्रमणो गौतम क्षुराशनि पातयन्ननेका अपुत्रिका अपतिकाश्च कुर्वन्नागच्छति ।
C 127 आर्या, यद्येवम्, यस्मिन्नेव काले स्थातव्य तस्मिन्नेव कालेऽस्माक परित्याग क्रियते। तिष्ठत, न गन्तव्यम्। ते कथयन्ति—कि वय न तिष्ठाम? न यूयमस्माक श्रोष्यथ। आर्या कथयत, श्रोष्याम । ते कथयन्ति—भद्रकरसामन्तकेन सर्वजनकायमुद्वास्य भद्रकर नगर प्रवासयत । शाद्वलानि कृपत । स्थण्डिलानि पातयत । पुष्पफलवृक्ष छेदयत । पानीयानि

विषेण दूषयत। ते कथयन्ति—आर्या, तिष्ठत, सर्वमनुतिष्ठाम इति। तेऽवस्थिता। ततस्तैर्भद्रकरनगरसामन्तकेन सर्वो जनकाय उद्वास्य भद्रकर नगर प्रवासित, शाद्वलानि कृष्टानि, स्थण्डिलानि पातितानि, पुष्पफलवृक्षाश्छिन्ना, पानीयानि विषदूषितानि। तत शक्रो देवेन्द्र सलक्षयति—न मम प्रतिरूप यदह भगवतोऽसत्कारमभ्युपेक्षेयम्। येन नाम भगवता त्रिभि कल्पासख्येयैरनेकै दुष्करशतसहस्रै षट् पारमिता परिपूर्यानुत्तरज्ञानमधिगतम्, स नाम भगवान् सर्वलोकप्रतिविशिष्ट सर्ववादविजयी शून्ये जनपदे चारिका चरिष्यति। यन्न्वह भगवत सश्रावकसघस्य सुखस्पर्शार्थाय औत्सुक्यमापद्येयमिति। तेन वातबलाहकाना देवपुत्राणामाज्ञा दत्ता—गच्छत भद्रकरनगरसामन्तकेन, विषपानीयानि शोपयत इति। वर्षबलाहकाना देवपुत्राणामाज्ञा दत्ता—अष्टाङ्गोपेतस्य पानीयस्यापूर्यतेति। चातुर्महाराजिका देवा उक्ता—यूय भद्रकराणा जनपदाना वासयतेति। ततो वातबलाहकैर्देवपुत्रैर्विषदूषितानि पानीयानि [शोषितानि], वर्षबलाहकैस्तान्येव कूपोदपानवापीसरस्तडागान्यष्टाङ्गोपेतस्य पानीयस्य पूरितानि। चातुर्महाराजिकैर्देवैर्भद्रकरनगरसामन्तक सर्वमावासितम्। जनपदा ऋद्धा स्फीता सवृत्ता। तीर्थ्यैर्नगरजनकायसमेतैरवचरका प्रेषिता—गत्वा पश्यत कीदृशा जनपदा इति। ते गता पश्यन्त्यतिशयेन जनपदान् ऋद्धान् स्फीतान्। तत आगत्य कथयन्ति—भवन्त, न कदाचिदस्माभिरेवरूपा जनपदा ऋद्धा स्फीता दृष्टपूर्वा इति। तीर्थ्या कथयन्ति—भवन्त, यो यस्तावदचेतनान् भावानन्वावर्तयति, स युष्मान्नान्वावर्तयिष्यतीति? कुत एतत्? सर्वथा अवलोकिता भवन्त, अपश्चिम वो दर्शनम्, गच्छाम इति। ते कथयन्ति—आर्या, तिष्ठत, कि युष्माक श्रमणो गौतम करोति? सोऽपि प्रव्रजित, यूयमपि प्रव्रजिता भिक्षाचरा। किमसौ युष्माक भिक्षा चरिष्यतीति? तीर्थ्या कथयन्ति—समयेन तिष्ठामो यदि यूय क्रियाकार कुरुत—न केनचिच्छ्रमण गौतम दर्शनायोपसक्रमितव्यम्। य उपसक्रामति, स षष्टिकार्षापणो दण्ड्य इति। तै प्रतिज्ञात क्रियाकारश्च कृत ॥

ततो [भगवान्] जनपदचारिका चरन् भद्रकर नगरमनुप्राप्त। भद्रकरे नगरे विहरति दक्षिणायतने। तेन खलु समयेन कपिलवस्तुनो ब्राह्मणदारिका भद्रकरे नगरे परिणीता। तया प्राकारस्थया भगवानन्धकारे दृष्ट। सा सलक्षयति—अय भगवान् शाक्यकुलनन्दन शाक्यकुलाद्राज्यमपहाय प्रव्रजित। स इदानीमन्धकारे तिष्ठति। यद्यत्र सोपान स्यात्, अह प्रदीपमादायावतरेयमिति। ततो भगवता तस्याश्चेतसा चित्तमाज्ञाय सोपान निर्मितम्। ततो हृष्टतुष्टप्रमुदिता प्रदीपमादाय सोपानेनावतीर्य येन भगवास्तेनोपसक्रान्ता। उपसक्रम्य भगवत पुरस्तात् प्रदीप स्थापयित्वा पादौ शिरसा वन्दित्वा निषण्णा धर्मश्रवणाय। ततो भगवता तस्या आशयानुशय धातु प्रकृतिं च ज्ञात्वा तादृशी चतुरार्यसत्यसप्रतिवेधिकी पूर्ववद्यावच्छरणगतामभिप्रसन्नामिति। अथ भगवास्ता दारिकामिदमवोचत्—एहि त्व दारिके येन मेण्ढको गृहपतिस्तेनोपसक्रम, उपसक्रम्यैव मद्वचनादारोग्यापय, एव च वद—गृहपते, त्वामुद्दिश्याहमिहागत, त्व च द्वार बद्ध्वा स्थित। युक्तमेतदेवमतिथे प्रतिपत्तु यथा त्व

प्रतिपन्न इति ? यदि कथयति—गणेन क्रियाकार कृत इति, वक्तव्य —तव पुत्रस्य पञ्च-
C 129 शतिको नकुलक कव्या बद्धस्तिष्ठति । स यदि शत वा सहस्र वा व्ययीकरोति, पूर्यत एव, न परिक्षीयते । न शक्नोषि षष्टिकार्पापण दत्त्वा आगन्तुमिति ? एव भदन्तेति सा दारिका भगवत प्रतिश्रुत्य सप्रस्थिता । यथापरिज्ञातैव केनचिदेव मेण्ढकस्य गृहपते सकाश गता । गत्वा च कथयति—गृहपते भगवास्त आरोग्ययति । स कथयति—वन्दे बुद्ध भगवन्तम् । गृहपते, भगवानेवमाह—त्वामेवाहमुद्दिश्यागत , त्व च द्वार बद्ध्वा अवस्थित । युक्तमेतदेवमतिथे प्रतिपत्तु यथा त्व प्रतिपन्न इति ? स कथयति—दारिके, गणेन क्रियाकार कृत —न केनचिच्छ्रमण गौतम दर्शनाय उपसक्रमितव्यम् । य उपसक्रामति, स गणेन षष्टिकार्षापणो दण्ड्य इति । गृहपते, भगवान् कथयति—तव पुत्रस्य पञ्चशतिको नकुलक कव्या बद्धस्तिष्ठति । स यदि शत वा सहस्र वा व्ययीकरोति, पूर्यत एव, न परिक्षीयते । न शक्नोषि त्व षष्टिकार्षापण दत्वा आगन्तुमिति ? स सलक्षयति—न कश्चिदेतज्जानीते । नून सर्वज्ञ स भगवान् । गच्छामीति । स षष्टिकार्षापणान् द्वारे स्थापयित्वा ब्राह्मणदारिकोपदिष्टेन सोपानेनावतीर्य येन भगवास्तेनोपसक्रान्त । उपसक्रम्य भगवत पादौ शिरसा वन्दित्वा भगवत पुरस्तान्निषण्णो धर्मश्रवणाय । ततो भगवता मेण्ढकस्य गृहपतेराशयानुशय धातु प्रकृतिं च ज्ञात्वा तादृशी चतुरार्यसत्यसप्रतिवेधिकी धर्मदेशना कृता, या श्रुत्वा मेण्ढकेन गृहपतिना यावच्छ्रोतापत्तिफल साक्षात्कृतम् । स दृष्टसत्य कथयति—भगवन्, किमेषोऽपि भद्रकरनगरनिवासी जनकाय एवविधाना धर्माणा लाभीति ? भगवानाह—गृहपते, त्वामागम्य भूयसा सर्व एव जनकायो लाभीति । ततो मेण्ढको गृहपतिर्भगवत पादौ शिरसा वन्दित्वा भगवतोऽन्तिकात् प्रक्रान्त । स्वगृह गत्वा नगरमध्ये कार्षापणाना राशि व्यवस्थाप्य गाथा भाषते—

यो द्रष्टुमिच्छति जिन जितरागदोष
C 130 निर्बन्धमप्रतिसम करुणावदातम् ।
सोऽनिश्चरेण हृदयेन सुनिश्चितेन
क्षिप्र प्रयातु धनमस्य मया प्रदेयम् ॥ ३ ॥ इति ॥

जनकाय कथयति—गृहपते, श्रेय श्रमणस्य गौतमस्य दर्शनम् ? स कथयति—श्रेय । ते कथयन्ति—यद्येवम्, गणेनैव क्रियाकार कृतो गण एव उद्घाटयतु । कोऽत्र विरोध ? ते क्रियाकारमुद्घाट्य निर्गन्तुमारब्धा । तत परस्पर सघट्टनेन न शक्नुवन्ति निर्गन्तुमिति वज्रपाणिना यक्षेण विनेयजनानुकम्पया वज्र क्षिप्त । प्राकारस्य खण्ड पतित । अनेकानि प्राणिशतसहस्राणि निर्गतानि, कानिचित् कुतूहलजातानि, कानिचित् पूर्वकै कुशलमूलै सचोद्यमानानि । ते गत्वा भगवत पादाभिवन्दन कृत्वा पुरतो निषण्णा । यावद्भगवत सामन्तकेन पर्षत् सनिपतिता । अथ भगवास्ता पर्षदमभ्यवगाह्य पुरस्ताद्भिक्षुसघस्य प्रज्ञप्त एवासने निषद्यानेकसत्त्वसतानकुशलमूलसमारोपिका धर्मदेशना कृतवान्, या

श्रुत्वा कैश्चिच्छ्रोतापत्तिफलं साक्षात्कृतम्, कैश्चिच्छरणगमनशिक्षापदानि गृहीतानि। भगवतोऽचि[तश्चि]रं धर्मं देशयतो भोजनकालोऽतिक्रान्तः। मेण्ढको गृहपतिः कथयति—भगवन् भक्तकृत्यं क्रियतामिति। भगवानाह—गृहपते, भोजनकालोऽतिक्रान्त इति। स कथयति—भगवन्, किमकाले कल्पते? भगवानाह—घृतगुडशर्करापानकानि चेति। ततो मेण्ढकेन गृहपतिना शिल्पिन आहूय उक्ताः—भगवतोऽकालखाद्यकानि शीघ्रं सज्जीकुरुतेति। तैरकालकानि सज्जीकृतानि। ततो मेण्ढकेन गृहपतिना बुद्धप्रमुखो भिक्षुसंघोऽकालखाद्यकैरकालपानकैश्च संतर्पितः। ततो भगवान् मेण्ढकं गृहपतिं सपरिवारं सत्येषु प्रतिष्ठापितं कर्वटनिवासिनं जनकायं यथाभव्यतया विनीय प्रक्रान्तः॥

इदमवोचद्भगवान्। आत्तमनसस्ते भिक्षवो भगवतो भाषितमभ्यनन्दन्॥

इति श्रीदिव्यावदाने मेण्ढकगृहपतिविभूतिपरिच्छेदो नवमः॥

१० मेण्ढकावदानम् ।

C 131 भिक्षव सशयजाता सर्वसशयच्छेत्तार बुद्ध भगवन्त पप्रच्छु —किं भदन्त मेण्ढकेन मेण्ढकपत्न्या मेण्ढकपुत्रेण मेण्ढकस्नुषया मेण्ढकदासेन मेण्ढकदास्या कर्म कृत येन षडभिज्ञाता महापुण्या सवृत्ता , भगवतोऽन्तिके सत्यानि दृष्टानि, भगवाश्चैभिरारागितो न विरागित इति ? भगवानाह—एभिरेव भिक्षव कर्माणि कृतान्युपचितानि लब्धसभाराणि परिणतप्रत्ययानि ओघवत्प्रत्युपस्थितान्यवश्यभावीनि । एभि कर्माणि कृतान्युपचितानि । कोऽन्य. प्रत्यनुभविष्यति ? न भिक्षव कर्माणि कृतान्युपचितानि बाह्ये पृथिवीधातौ विपच्यन्ते, नाब्धातौ, न तेजोधातौ, न वायुधातौ, अपि तूपात्तेष्वेव स्कन्धधात्वायतनेषु कर्माणि कृतानि विपच्यन्ते शुभान्यशुभानि च ।

न प्रणश्यन्ति कर्माणि कल्पकोटिशतैरपि ।
सामग्री प्राप्य काल च फलन्ति खलु देहिनाम् ॥ १ ॥

भूतपूर्व भिक्षवोऽतीतेऽध्वनि वाराणस्या नगर्यां ब्रह्मदत्तो नाम राजा राज्य कारयति ऋद्ध च स्फीत च क्षेम च सुभिक्ष च आकीर्णबहुजनमनुष्य च प्रशान्तकलिकलहडिम्बडमरतस्करोगापगत शालीक्षुगोमहिषीसपन्नमखिलमकण्टकम् । एकपुत्रमिव राज्य पालयति । तेन खलु समयेन वाराणस्या नैमित्तिकैर्द्वादशवर्षिका अनावृष्टिर्व्याकृता । त्रिविध दुर्भिक्ष भविष्यति—चञ्चु श्वेतास्थि शलाकावृत्ति च । तत्र चञ्चु उच्यते—समुद्गके तस्मिन् मनुष्या C 132 बीजानि प्रक्षिप्य अनागते सत्त्वापेक्षया स्थापयन्ति । मृता नाम अनेन ते बीजकाय करिष्यन्तीति । इद समुद्गक बद्ध्वा चञ्चु उच्यते । श्वेतास्थि नाम दुर्भिक्षम्—तस्मिन् काले मनुष्या अस्थीन्युपसहृत्य तावत् क्वाथयन्ति, यावत् तान्यस्थीनि श्वेतानि सवृत्तानीति । ततस्तत्क्वाथ पिबन्ति । इद श्वेतास्थि दुर्भिक्षमित्युच्यते । शलाकावृत्तिर्नाम—तस्मिन् काले मनुष्या खलु बिलेभ्यो धान्यगुडकानि शलाकया आकृष्य बहूदकस्थाल्या क्वाथयित्वा पिबन्ति । इय शलाकासबद्धत्वाच्छलाकावृत्तिरित्युच्यते । ततो राज्ञा ब्रह्मदत्तेन वाराणस्या घण्टावघोषण कारितम्—शृण्वन्तु भवन्तो वाराणसीनिवासिन पौरा । नैमित्तिकैर्द्वादशवर्षिका अनावृष्टिर्व्याकृता शलाकावृत्ति दुर्भिक्ष चञ्चु श्वेतास्थि च । येषा वो द्वादशवार्षिक भक्तमस्ति, तै स्थातव्यम् । येषा नास्ति, ते यथेष्ट गच्छन्तु । विगतदुर्भिक्षभया सुभिक्षे पुनरप्युपागमिष्यन्ति । तस्मिंश्च समये वाराणस्यामन्यतमो गृहपतिराढ्यो महाधनो महाभोगो विस्तीर्णपरिवार । तेन कोष्ठागारिक आहूय उक्त —भो पुरुष, भविष्यति मे सपरिवाराणां द्वादश वर्षाणि भक्तमिति ? स कथयति—आर्य भविष्यतीति । स तत्रैवावस्थितः । समनन्तरानुबद्ध चैतत् दुर्भिक्षम् । तस्य कोशकोष्ठागारा परिक्षीणा । सर्वश्च परिजन. कालगत. । आत्मना षष्ठो व्यवस्थित । ततस्तेन गृहपतिना कोशकोष्ठागाराणि शोधयित्वा धान्यप्रस्थ उपसहृत । सोऽस्य पत्न्या स्थाल्या प्रक्षिप्य सावित. । असति बुद्धानामुत्पादे प्रत्येकबुद्धा लोक उत्पद्यन्ते हीनदीनानुकम्पका. प्रान्तशयनभक्ता एकदक्षिणीया लोकस्य । यावदन्यतमः प्रत्येकबुद्धो

जनपदचारिका चरन् वाराणसीमनुप्राप्त । स पूर्वाह्णे निवास्य पात्रचीवरमादाय वाराणसी पिण्डाय प्रविष्ट । स च गृहपतिरात्मना षष्ठोऽवस्थितो भोक्तुम् । स च प्रत्येकबुद्धोऽनुपूर्वेण पिण्डपातमटन् तस्य गृहपतेर्निवेशनमनुप्राप्त । स तेन गृहपतिना दृष्टश्चित्तप्रासादिक कायप्रासादिकश्च । दृष्ट्वा च पुन सलक्षयति—एतदप्यह परित्यज्य नियत प्राणैर्वियोक्ष्ये । यन्वह स्वप्रत्यशमस्मै प्रव्रजिताय दद्यामिति । तेन भार्या अभिहिता—भद्रे, यो मम प्रत्यश-स्तमहमस्मै प्रव्रजितायानुप्रयच्छामीति । सा सलक्षयति—मम स्वामी न परिभुङ्क्ते, कथमह परिभोक्ष्य इति । सा कथयति—आर्यपुत्र, अहमपि प्रत्यशमस्मै प्रयच्छामि । एव पुत्रेण स्नुषया दासेन दास्या च विचार्य स्वस्वप्रत्यशा परित्यक्ता । ततस्तै सर्वै सभूय प्रत्येकबुद्ध पिण्डकेन प्रतिपादित । कायिकी तेषा महात्मना धर्मदेशना, न वाचिकी । स विततपक्ष इव हसराज उपरि विहायसमुद्गम्य ज्वलनतपनवर्षणविद्योतनप्रातिहार्याणि कर्तुमारब्ध । आशु पृथग्जनावर्जनकरी ऋद्धि । ते मूलनिकृत्ता इव द्रुमा पादयोर्निपत्य प्रणिधान कर्तुमारब्धा । गृहपति प्रणिधान कर्तुमारब्ध —यन्मया एवविधे सद्भूतदक्षिणीये कार कृत , अनेनाह कुशल-मूलेन यदि रिक्तकानि कोशकोष्ठागाराणि सहदर्शनान्मे पूर्णानि स्यु —एवविधाना च धर्माणा लाभी स्याम्, प्रतिविशिष्टतर चात शास्तारमारागयेय मा विरागयेयमिति । पत्नी प्रणिधान कर्तुमारब्धा—यन्मया एवविधे सद्भूतदक्षिणीये कार कृत , अनेनाह कुशलमूलेन यद्येकस्यार्थाय स्थालीं पचेयम्, सा शतेनापि परिभुज्येत, सहस्रेणापि, न परिक्षय गच्छेत्, यावन्मया प्रयोगोऽप्रतिप्रश्रब्ध., इत्येवविधाना च धर्माणा लाभिनी स्याम्, प्रतिविशिष्टतर चात. शास्तारमारागयेय मा विरागयेयमिति । पुत्र प्रणिधान कर्तुमारब्ध —यन्मया एवविधे सद्भूतदक्षिणीये कार कृत , अनेनाह कुशलमूलेन पञ्चशतिको नकुलक कट्यामुपरिबद्ध-स्तिष्ठेत्, यदि च शत वा सहस्र वा ततो व्यय कुर्यात्, पूर्ण एव तिष्ठेत्, मा परिक्षय गच्छेत्—एवविधाना च धर्माणा लाभी स्याम्, प्रतिविशिष्टतर चात शास्तारमारागयेय मा विरागयेयमिति । स्नुषा प्रणिधान कर्तुमारब्धा—यन्मया एवविधे सद्भूतदक्षिणीये कारः कृत , अनेनाह कुशलमूलेन यद्येकस्य गन्ध योजयेयम्,; शत वा सहस्र वा गन्ध घ्रास्यति, त न च परिक्षय गच्छेयुर्यावन्मया अप्रतिप्रश्रब्धम्—एवविधाना धर्माणा लाभिनी स्याम्, प्रतिविशिष्टतर चात. शास्तारमारागयेय मा विरागयेयमिति । दास प्रणिधान कर्तुमारब्ध —यन्मया एवविधे सद्भूतदक्षिणीये कार कृत , अनेनाह कुशलमूलेन यद्येकहलसीर कृपेयम्, सप्त सीरा कृष्टा स्यु —एवविधाना धर्माणा च लाभी स्याम्, प्रतिविशिष्टतर चात शास्तारमारागयेय मा विरागयेयमिति । दासी प्रणिधान कर्तुमारब्धा—एवविधे सद्भूतदक्षिणीये कार कृत., अनेनाह कुशलमूलेन यद्येका मात्रामारभेयम्, सप्त मात्रा. सपद्येरन्—एवविधाना धर्माणा च लाभिनी स्याम्, प्रतिविशिष्टतर चात शास्तारमारागयेय मा विरागयेयमिति । तैश्चैव प्रणि-धान कृतम् । स च महात्मा प्रत्येकबुद्धस्तेषामनुकम्पया ऋद्ध्या उपरि विहायसा राजकुलस्यो-परिष्टात् सप्रस्थित ॥

तेन खलु समयेन राजा ब्रह्मदत्त उपरिप्रासादतलगतस्तिष्ठति। तस्य ऋद्ध्या गच्छतो राज्ञो ब्रह्मदत्तस्योपरि छाया निपतिता। स ऊर्ध्वमुखो निरीक्षितुमारब्ध.। पश्यति त प्रत्येकबुद्धम्। तस्यैतदभवत्—कस्याप्यनेन महात्मना ऋद्धिमहालाङ्गलैर्दारिद्र्यमूलान्युत्पाटितानि। बलवती आशा। ततोऽसौ गृहपति कोशकोष्ठागाराणि प्रत्यवेक्षितुमारब्धो यावत्पूर्णानि पश्यति। स पत्नीमामन्त्रयते—मम तावत् प्रणिधान पूर्णम्, युष्माकमपीदानी पश्याम इति। ततो दास्या धान्यानामेका मात्रामारब्धा परिकर्मयितुम्, सप्त मात्रा सपन्ना। पत्न्या एकस्यार्थाय स्थाली साधिता, सर्वैस्तै परिभुक्तम्, तथैवावस्थिता। प्रातिवेश्यैरनेकैश्च
C 135 प्राणिशतसहस्रै परिभुक्तम्, तथैवावस्थिता। तथैव पुत्रस्य स्नुषाया दासस्य प्रणिधि सिद्धा। ततो गृहपतिना घण्टावघोषण कारित वाराणस्याम्—यो भवन्तोऽन्नेनार्थी, स आगच्छतु इति। वाराणस्यामुच्चशब्दो महाशब्दो जात। राज्ञा श्रुतम्। कथयति—किमेष भवन्त उच्चशब्दो महाशब्द इति? अमात्यै समाख्यातम्—देव, अमुकेन गृहपतिना कोशकोष्ठागाराणि उद्घाटितानीति। राजा तमाहूय कथयति—यदा सर्व एव लोक कालगत, तदा त्वया कोशकोष्ठागाराण्युद्घाटितानीति। देव, कस्य कोशकोष्ठागाराण्युद्घाटितानि? अपि तु अद्यैव मे बीजमुप्तमद्यैव फलदायकमिति। राजा पृच्छति—यथा कथम्? स एतत् प्रकरण विस्तरेणारोचयति। राजा कथयति—गृहपते, त्वया असौ महात्मा पिण्डकेन प्रतिपादित? देव मयैव प्रतिपादित.। सोऽभिप्रसन्नो गाथा भाषते—

अहो गुणमय क्षेत्र सर्वदोषविवर्जितम्।
यत्रोप्त बीजमद्यैव अद्यैव फलदायकम्॥ २॥ इति।

किं मन्यध्वे भिक्षवो योऽसौ गृहपतिर्गृहपतिपत्नी गृहपतिपुत्रो गृहपतिस्नुषा गृहपतिदासो गृहपतिदासी, अयमेव मेण्ढको गृहपति मेण्ढकपत्नी मेण्ढकपुत्रो मेण्ढकस्नुषा मेण्ढकदासो मेण्ढकदासी च। यदेभि प्रत्येकबुद्धे कारान् कृत्वा प्रणिधान कृतम्, तस्य कर्मणो विपाकेन षड् महापुण्या जाता, ममान्तिके दृष्टसत्यानि। अह चैभि प्रत्येकबुद्धकोटीशतसहस्रेभ्य प्रतिविशिष्ट शास्ता आरागितो न विरागित। इति हि भिक्षव एकान्तकृष्णाना कर्मणामेकान्तकृष्णो विपाक, एकान्तशुक्लाना कर्मणामेकान्तशुक्ल, व्यतिमिश्राणा व्यतिमिश्र। तस्मात्तर्हि एव शिक्षितव्यम्, यदेकान्तकृष्णानि कर्माण्यपास्य व्यतिमिश्राणि च, एकान्तशुक्लेष्वेव कर्मस्वाभोग. करणीय। इत्येव वो भिक्षव शिक्षितव्यम्॥

इदमवोचद्भगवान्। आत्तमनसस्ते भिक्षवो भगवतो भाषितमभ्यनन्दन्॥

इति श्रीदिव्यावदाने मेण्ढकावदान दशमम्॥

—— o ——

११ अशोकवर्णावदानम् ।

एव मया श्रुतम् । एकस्मिन् समये भगवान् सत्कृतो गुरुकृतो मानित पूजितो राजभी राजमात्रैर्धनिभि पौरै श्रेष्ठिभि सार्थवाहैर्देवैर्नागैरसुरैर्यक्षैर्गरुडै किन्नरैर्महोरगैरिति देवनागयक्षासुरगरुडकिन्नरमहोरगाभ्यर्चितो बुद्धो भगवान् ज्ञातो महापुण्यो लाभी चीवरपिण्डपातशयनासनग्लानप्रत्ययभैषज्यपरिष्काराणा सश्रावकसघो वैशाल्या विहरति स्म मर्कटह्रदतीरे कूटागारशालायाम् । तेन खलु समयेन वैशालिका लिच्छवय इदमेवरूप क्रियाकारमकार्षु—पञ्चदश्या भवन्त पक्षस्य अष्टम्या चतुर्दश्या च प्राणिनो हन्तव्या यत्कारणमेयुर्मनुष्या मासमन्वेपन्त इति । तेन खलु समयेन अन्यतमो गोघातको महान्त वृषभमादाय नगरान्निष्क्रमति प्रघातयितुम् । तमेन महाजनकाय पृष्ठत पृष्ठत समनुबद्धो मासार्थी कथयति—शीघ्रमेन वृष घातय, वय मासेनार्थिन इति । स कथयति—एव करिष्यामि, किं तु मुहूर्तमुदीक्षध्वमिति । ततो वृष ईदृशमनार्य वचो दुरुक्त श्रुत्वा भीतस्त्रस्त सविग्न आहृष्टरोमकूप इतश्चामुतश्च सभ्रान्तो निरीक्षते, चिन्तयति च—को मा कृच्छ्रसकटसबाधप्राप्तमत्राणमशरणमिष्टेन जीवितेनाच्छादयेदिति । स चैव विह्वलवदनस्त्राणान्वेषी तिष्ठति । भगवाश्च पूर्वाह्णे निवास्य पात्रचीवरमादाय भिक्षुगणपरिवृतो भिक्षुसघपुरस्कृतो वैशाली पिण्डाय प्राविशत् । अथासौ ददर्श बुद्ध भगवन्त द्वात्रिंशता महापुरुषलक्षणै समलकृतमशीत्यानुव्यञ्जनैर्विराजितगात्र व्यामप्रभालकृत सूर्यसहस्रातिरेकप्रभ जङ्गममिव रत्नपर्वत समन्ततो भद्रकम् । सहदर्शनैश्चास्य भगवतोऽन्तिके चित्तमभिप्रसन्नम् । प्रसन्नचित्तश्च सलक्षयति—प्रासादिकोऽय सत्त्वविशेप । शक्ष्यत्येषो मम प्राणपरित्राण कर्तुम् । यन्न्वहमेनमुपसक्रमेयमिति । अथ स वृषो भगवत्यवेक्षावान् प्रतिबद्धचित्त एषो मे शरणमिति सहसैव तानि दृढानि वरत्रकाणि बन्धनानि छित्त्वा प्रधावन् येन भगवास्तेनोपसक्रान्त । उपसक्रम्योभाभ्या जानुभ्या भगवत पादयोर्निपत्य पादौ जिह्वया निलेढुमारब्ध । स चास्य रौद्रकर्मा गोधातक पृष्ठत पृष्ठत समनुबद्ध एव शस्त्रव्यग्रहस्त । ततो भगवास्त रौद्रकर्माण गोघातकमिदमवोचत्—कुरुष्व त्व भों पुरुप अनेन गोवृषभेण सार्व सात्म्यम् । जीवितेनाच्छादयेति । स कथयति—नाह भदन्त प्रभवाम्येन जीवितेनाच्छादयितुम् । तत्कस्य हेतो. ? मया एष बहुना मूल्येन क्रीत । पुत्रदार च मे बहु पोषितव्यमिति । भगवानाह—यदि मूल्य दीयते, प्रतिमुञ्चसीति ? । स कथयति—प्रतिमोक्ष्यामि भगवन्निति । अथ भगवाल्लौकिकचित्तमुत्पादयति—अहो बत शक्रो देवेन्द्रस्त्रीणि कार्षापणसहस्राण्यादायागच्छेदिति । सहचित्तोत्पादाद्भगवत शक्रो देवेन्द्र कार्षापणसहस्रत्रयमादाय भगवत पुरस्तादस्थात् । अथ भगवान् शक्र देवेन्द्रमिदमवोचत्—अनुप्रयच्छ कौशिक अस्य गोघातकस्य त्रिगुण मूल्यम् । अदाच्छक्रो देवेन्द्रस्तस्य गोघातकस्य कार्षापणत्रयसहस्र वृषमूल्यम् । अथ गोघातक कार्षापणसहस्रत्रय वृषमूल्य गृहीत्वा हृष्टस्तुष्ट प्रमुदितो भगवत पादौ शिरसा वन्दित्वा त गोवृष बन्धनान्मुक्त्वा प्रक्रान्त । शक्रो देवेन्द्रो भगवत पादौ शिरसा वन्दित्वा तत्रैवान्तर्हित ॥

अथ गोवृषो गतप्रत्यागतप्राणो भूयस्या मात्रया भगवत्यभिप्रसन्नो भगवन्त त्रि
प्रदक्षिणीकृत्य पृष्ठत पृष्ठत समनुबद्धो भगवतो मुख व्यवलोकयमानोऽस्थात्। अथ भगवान्
C 138 स्मितमकार्षीत्। धर्मता खलु यस्मिन् समये बुद्धा भगवन्त स्मित प्राविष्कुर्वन्ति, तस्मिन् समये
नीलपीतलोहितावदाता पुष्पपरागपद्मरागवज्रवैडूर्यमुसारगल्वार्कलोहितकादक्षिणावर्तशङ्खशिला-
प्रवालजातरूपरजतवर्णा अर्चिषो मुखान्निश्चार्य काश्चिदधस्ताद्गच्छन्ति, काश्चिदुपरिष्टाद्गच्छन्ति। या अधस्ताद्गच्छन्ति, ता' सजीव कालसूत्र रौरव महारौरव तपन प्रतापनमवीचिमर्बुद निर्बुद-मटट हहव हुहुवमुत्पल पद्म महापद्मपर्यन्तान् नरकान् गत्वा ये उष्णनरकास्तेषु शीतीभूत्वा निपतन्ति, ये शीतनरकास्तेषूष्णीभूत्वा निपतन्ति। तेन तेषा सत्त्वाना कारणाविशेषा प्रति-प्रस्रभ्यन्ते। तेषामेव भवति—किं नु वय भवन्त इतश्च्युता, आहोस्विदन्यत्रोपपन्ना इति। तेषा प्रसादसजननार्थं भगवान् निर्मित विसर्जयति। तेषा निर्मित दृष्ट्वा एव भवति—न ह्येव वय भवन्त इतश्च्युता, नाप्यन्यत्रोपपन्ना इति। अपि त्वयमपूर्वदर्शन सत्त्व, अस्यानुभावेनास्माक कारणा-विशेषा प्रतिप्रस्रब्धा इति। ते निर्मिते चित्तमभिप्रसाद्य तन्नरकवेदनीय कर्म क्षपयित्वा देवमनुष्येषु प्रतिसधिं गृह्णन्ति यत्र सत्याना भाजनभूता भवन्ति। या उपरिष्टाद्गच्छन्ति, ताश्चातुर्महाराजकायिकान् देवास्त्रायस्त्रिंशान् यामास्तुषितान् निर्माणरतीन् परनिर्मितवशवर्तिनो ब्रह्मकायिकान् ब्रह्मपुरोहितान् महाब्रह्मण परीत्ताभानप्रमाणाभानाभास्वरान् परीत्तशुभान-प्रमाणशुभान् शुभकृत्स्नाननभ्रकान् पुण्यप्रसवान् बृहत्फलानबृहानतपान् सुदृशान् सुदर्शना-नकनिष्ठपर्यन्तान् देवान् गत्वा अनित्य दु ख शून्यमनात्मेत्युद्घोषयन्ति। गाथाद्वय भाषन्ते—

आरभध्व निष्क्रामत युज्यध्व बुद्धशासने।
धुनीत मृत्युन सैन्य नडागारमिव कुञ्जर ॥ १ ॥
यो ह्यस्मिन् धर्मविनये अप्रमत्तश्चरिष्यति।
प्रहाय जातिससार दु खस्यान्त करिष्यति ॥ २ ॥ इति।

C 139 अथ ता अर्चिषस्त्रिसाहस्रमहासाहस्र लोकधातुमन्वाहिण्ड्य भगवन्तमेव पृष्ठत' पृष्ठत
समनुगच्छन्ति। तद्यदि भगवानतीत कर्म व्याकर्तुकामो भवति, भगवत पृष्ठतोऽन्तर्धीयन्ते। अनागत व्याकर्तुकामो भवति, पुरस्तादन्तर्धीयन्ते। नरकोपपत्तिं व्याकर्तुकामो भवति, पादतलेऽन्तर्धीयन्ते। तिर्यगुपपत्तिं व्याकर्तुकामो भवति, पार्ष्ण्यामन्तर्धीयन्ते। प्रेतोपपत्ति व्याकर्तुकामो भवति, पादाङ्गुष्ठेऽन्तर्धीयन्ते। मनुष्योपपत्ति व्याकर्तुकामो भवति, जानुनोरन्त-र्धीयन्ते। बलचक्रवर्तिराज्य व्याकर्तुकामो भवति, वामे करतलेऽन्तर्धीयन्ते। चक्रवर्तिराज्य व्याकर्तुकामो भवति, दक्षिणे करतलेऽन्तर्धीयन्ते। देवोपपत्तिं व्याकर्तुकामो भवति, नाभ्या-मन्तर्धीयन्ते। श्रावकबोधिं व्याकर्तुकामो भवति, आस्येऽन्तर्धीयन्ते। प्रत्येका बोधिं व्याकर्तु-कामो भवति, ऊर्णायामन्तर्धीयन्ते। अनुत्तरा सम्यक्सबोधिं व्याकर्तुकामो भवति, उष्णीषे-ऽन्तर्धीयन्ते। अथ ता अर्चिषो भगवन्त त्रि प्रदक्षिणीकृत्य भगवत ऊर्णायामन्तर्हिता ॥

अथायुष्मानानन्द कृतकरपुटो भगवन्त पप्रच्छ—

नानाविधो रङ्गसहस्रचित्रो
वक्त्रान्तरान्निष्कसित' कलापः।

अवभासिता येन दिश॰ समन्ता-
दिवाकरेणोदयता यथैव ॥ ३ ॥

गाथा च भाषते—

विगतोद्भवा दैन्यमदप्रहीणा
बुद्धा जगत्युत्तमहेतुभूता ।
नाकारण शङ्खमृणालगौर
स्मितमुपदर्शयन्ति जिना जितारय॰ ॥ ४ ॥
तत्काल स्वयमधिगम्य धीर बुद्ध्या
श्रोतॄणा श्रमण जिनेन्द्र काङ्क्षितानाम् ।
धीराभिर्मुनिवृष वाग्भिरुत्तमाभि-
रुत्पन्न व्यपनय सशय शुभाभि ॥ ५ ॥
नाकस्माल्लवणजलाद्रिराजधैर्या
सबुद्धा स्मितमुपदर्शयन्ति नाथा ।
यस्यार्थे स्मितमुपदर्शयन्ति धीरा-
स्त श्रोतु समभिलषन्ति ते जनौघा ॥ ६ ॥ इति ॥

भगवानाह—एवमेतदानन्द, एवमेतत् । नाहेत्वप्रत्ययमानन्द तथागता अर्हन्त सम्यक्सबुद्धा स्मित प्राविष्कुर्वन्ति । दृष्टस्ते आनन्द अय गोवृष ? दृष्टो भदन्त । एष आनन्द गोवृषस्तथागतस्यान्तिके प्रसन्नचित्त सप्तमे दिवसे काल कृत्वा चातुर्महाराजिकेषु देवेषूपपत्स्यते । वैश्रवणस्य महाराजस्य पुत्रो भविष्यति । ततश्च्युत्वा त्रायस्त्रिंशेषु देवेषूपपत्स्यते । शक्रस्य देवेन्द्रस्य पुत्रो भविष्यति । ततश्च्युत्वा यामेषु देवेषूपपत्स्यते । यामस्य देवस्य पुत्रो भविष्यति । ततश्च्युत्वा तुषितेषु देवेषूपपत्स्यते । स तुषितस्य देवस्य पुत्रो भविष्यति । ततश्च्युत्वा निर्माणरतिषु देवेषूपपत्स्यते । सुनिर्मितस्य देवपुत्रस्य पुत्रो भविष्यति । ततश्च्युत्वा परनिर्मितवशवर्तिषु देवेषूपपत्स्यते । वशवर्तिनो देवपुत्रस्य पुत्रो भविष्यति । तदनया सतत्या नवनवतिकल्पसहस्राणि विनिपात न गमिष्यति । तत कामावचरेषु देवेषु दिव्य सुखमनुभूय पश्चिमे भवे पश्चिमे निकेते समुच्छ्रये पश्चिमे आत्मभावप्रतिलम्भे मनुष्यत्व प्रतिलभ्य राजा भविष्यति अशोकवर्णो नाम चक्रवर्ती चतुरर्णवान्तविजेता धार्मिको धर्मराज सप्तरत्नसमन्वागत । तस्येमान्येवरूपाणि सप्त रत्नानि भविष्यन्ति । तद्यथा—चक्ररत्न हस्तिरत्नमश्वरत्न मणिरत्न स्त्रीरत्न गृहपतिरत्न परिणायकरत्नमेव सप्तमम् । पूर्ण चास्य भविष्यति सहस्र पुत्राणा शूराणा वीराणा वराङ्गरूपिणा परसैन्यप्रमर्दकानाम् । स इमामेव समुद्रपर्यन्ता महापृथिवीमखिलामकण्टकामनुत्पीडामदण्डेनाशस्त्रेण धर्म्येण समयेनाभिनिर्जित्य अध्यावत्स्यति । सोऽपरेण समयेन दानानि दत्वा चक्रवर्तिराज्यमपहाय केशश्मश्रूण्यवतार्य काषायाणि वस्त्राणि सम्यगेव श्रद्धया अगारादनगारिका प्रव्रज्य प्रत्येका बोधि साक्षात्करिष्यति, अशोकवर्णो नाम प्रत्येकबुद्धो भविष्यति । अथायुष्मानानन्द कृतकरपुटो भगवन्त पप्रच्छ—किं भदन्त अनेन गोवृषेण कर्म कृत येन तिर्यग्योनावुपपन्न, किं कर्म कृत येन दिव्यमानुषसुखमनुभूय

प्रत्येका बोधिमधिगमिष्यति ? भगवानाह—अनेनैव आनन्द गोवृषेण कर्माणि कृतान्युपचितानि लब्धसभाराणि परिणतप्रत्ययानि ओघवत्प्रत्युपस्थितान्यवश्यभावीनि। गोवृषेण कर्माणि कृतान्युपचितानि। कोऽन्य प्रत्यनुभविष्यति ? न ह्यानन्द कर्माणि कृतान्युपचितानि बाह्ये पृथिवीधातौ विपच्यन्ते, नाब्धातौ, न तेजोधातौ, न वायुधातौ, अपि तूपात्तेष्वेव स्कन्धधात्वायतनेषु कर्माणि कृतानि विपच्यन्ते शुभाशुभानि च।

न प्रणश्यन्ति कर्माणि अपि कल्पशतैरपि।
सामग्री प्राप्य काल च फलन्ति खलु देहिनाम्॥ ७॥

भूतपूर्वमानन्द अतीतेऽध्वनि एकनवते कल्पे विपश्यी नाम सम्यक्सबुद्धो लोक उदपादि विद्याचरणसपन्न सुगतो लोकविदनुत्तर पुरुषदम्यसारथि शास्ता देवमनुष्याणा बुद्धो भगवान्। स बन्धुमती राजधानीमुपनिश्रित्य विहरति, अन्यतमस्मिन् वनषण्डे। तस्य नातिदूरे षष्टिभिक्षव प्रतिवसन्त्यारण्यका पिण्डपातिका। सर्वे च वीतरागा विगतद्वेषा विगतमोहा यावत् पञ्चमात्राणि धूर्तकशतानि तेन तेनाहिण्ड्यमानानि त प्रदेशमनुप्राप्तानि। तेषामेतदभवत्—एते हि प्रव्रजिता महात्मान ईदृशेषु स्थानेष्वभिरमन्ते। यद्येषा जीवितोपच्छेद न करिष्याम, न भूय एतस्मिन् प्रदेशे स्वस्थैर्विहर्तव्य भविष्यति। यद्यप्येते महात्मान सर्वसत्त्वहितोदयप्रवृत्ता न परेषामारोचयिष्यन्ति, तथाप्येषा प्रधानपुरुषा उपसक्रमिष्यन्ति। तेऽस्माक राज्ञ समर्पयिष्यन्ति। तत्रास्माभिश्चारकावरुद्धैर्मर्तव्य भविष्यति। कथमत्र प्रतिपत्तव्यमिति ? एकस्तत्रैव निर्घृणहृदयस्त्यक्तपरलोक। स कथयति—अघातयित्वा
C 142 एतान् कुत क्षेम इति ? तैस्ते जीविताद्व्यपरोपिता। ते चैतत्कर्म कृत्वा पापकमकुशलमेकनवतिकल्पानपायेषूपपन्ना। यद्भूयसा तु नरकेषु तिर्यग्योनौ उपपन्नाश्च सन्तो नित्य शस्त्रेण प्रघातिता। तत्र योऽसौ चौरस्तेषा समादापक, स एवाय गोवृष। तस्य कर्मणो विपाकेन इयन्त काल न कदाचित् सुगतौ उपपन्न। यत्पुनरिदानी ममान्तिके चित्त प्रसादितम्, तस्य कर्मणो विपाकेन दिव्य मानुष सुखमनुभूय प्रत्येका बोधिमधिगमिष्यति। एव हि आनन्द तथागताना चित्तप्रसादोऽप्यचिन्त्यविपाक., किं पुन प्रणिधानम्। तस्मात्तर्हि आनन्द एव शिक्षितव्य यत्स्तोकस्तोक मुहूर्तमुहूर्तमन्ततोऽच्छटासघातमात्रमपि तथागतमाकारत समनुस्मरिष्यामीत्येव ते आनन्द शिक्षितव्यम्॥

अथायुष्मान् आनन्दो भगवतो भाषितमभ्यानन्द्यानुमोद्य भिक्षूणा पुरस्ताद्गाथा भाषते—

अहो नाथस्य कारुण्य सर्वज्ञस्य हितैषिण।
सुकृतेनैव वात्सल्य यस्येदृशमहाद्भुतम्॥ ८॥
आपन्नो हि पर कृच्छ्र गोवृषो येन मोचित।
व्याकृतश्च भवे दिव्ये प्रत्येकश्च जिनो ह्यसौ॥ ९॥ इति॥

इदमवोचद्भगवान्। आत्तमनसस्ते भिक्षवो भाषितमभ्यनन्दन्॥

इति श्रीदिव्यावदानेऽशोकवर्णावदानमेकादशमम्॥

१२ प्रातिहार्यसूत्रम् ।

स भगवान् राजगृहे विहरति वेणुवने कलन्दकनिवापे सत्कृतो गुरुकृतो मानित पूजितो राजभी राजमात्रैर्धनिभि पौरै श्रेष्ठिभि सार्थवाहैर्देवैर्नागैर्यक्षैरसुरैर्गरुडै किन्नरैर्महोरगैरिति देवनागयक्षासुरगरुडकिन्नरमहोरगाभ्यर्चितो बुद्धो भगवान् ज्ञातो महापुण्यो लाभी चीवरपिण्डपातशयनासनग्लानप्रत्ययभैषज्यपरिष्काराणा सश्रावकसघो दिव्याना मानुष्याणा च भगवाननुपलिप्तो विहरति पद्मपत्रमिवाम्भसा ॥

तेन खलु समयेन राजगृहे नगरे षट् पूर्णाद्या शास्तारोऽसर्वज्ञा सर्वज्ञमानिन प्रतिवसन्ति स्म। तद्यथा—पूर्ण काश्यप, मस्करी गोशालीपुत्र, सजयी वैरट्टीपुत्र, अजित केशकम्बल, ककुद कात्यायन, निर्ग्रन्थो ज्ञातिपुत्र । अथ षण्णा पूर्णादीना तीर्थ्याना कुतूहलशालाया सनिषण्णाना सनिपतितानामयमेवरूपोऽभूदन्तराकथासमुदाहार—यत्खलु भवन्तो जानीरन्—यदा श्रमणो गौतमो लोकेऽनुत्पन्न, तदा वय सत्कृताश्चाभूवन् गुरुकृताश्च मानिताश्च पूजिताश्च राज्ञा राजमात्राणा ब्राह्मणाना गृहपतीना नैगमाना जानपदाना श्रेष्ठिना सार्थवाहानाम् । लाभिनश्चाभूवश्चीवरपिण्डपातशयनासनग्लानप्रत्ययभैपज्यपरिष्काराणाम् । यदा तु श्रमणो गौतमो लोके उत्पन्न, तदा श्रमणो गौतम सत्कृतो गुरुकृतो मानित पूजितो राज्ञा राजमात्राणा ब्राह्मणाना गृहपतीना जनपदाना धनिना श्रेष्ठिना सार्थवाहानाम् । लाभी च श्रमणो गौतम सश्रावकसघश्चीवरपिण्डपातशयनासनग्लानप्रत्ययभैपज्यपरिष्काराणाम् । अस्माक च लाभसत्कार सर्वेण सर्व समुच्छिन्न । वय स्म ऋद्धिमन्तो ज्ञानवादिन. । श्रमणोऽपि गौतमो रिद्धिमान् ज्ञानवादीत्यात्मान प्रतिजानीते । अर्हति ज्ञानवादी ज्ञानवादिना सार्धमुत्तरे मनुष्यधर्मे रिद्धिप्रातिहार्य विदर्शयितुम् । यद्येक श्रमणो गौतमोऽनुत्तरे मनुष्यधर्मे रिद्धिप्रातिहार्य विदर्शयिष्यति, वय द्वे । द्वे श्रमणो गौतम, वय चत्वारि । चत्वारि श्रमणो गौतम, वयमष्टौ । अष्टौ श्रमणो गौतम, वय पोडश । पोडश श्रमणो गौतम, वय द्वात्रिंशदिति यावच्छ्रमणो गौतम उत्तरे मनुष्यधर्मे रिद्धिप्रातिहार्यं विदर्शयिष्यति, वय तद्द्विगुण तत्त्रिगुण विदर्शयिष्याम । उपार्ध मार्ग श्रमणो गौतम आगच्छतु, वयमप्युपार्ध मार्ग गमिष्याम । तत्रास्माक भवतु श्रमणेन गौतमेन सार्धमुत्तरे मनुष्यधर्मे रिद्धिप्रातिहार्यम् । अथ मारस्य पापीयस एतदभवत्—असकृदसकृन्मया श्रमणस्य गौतमस्य प्राक्रान्तम्, न च कदाचिदवतारो लब्ध । यन्वह तीर्थ्याना प्रहरेयम् । इति विदित्वा पूरणवदात्मानमभिनिर्माय उपरि विहायसमभ्युद्गम्य ज्वलनतपनवर्षणविद्योतनप्रातिहार्याणि कृत्वा मस्करिण गोशालीपुत्रमामन्त्रयते—यत्खलु मस्करिन् जानीया—अह रिद्धिमान् ज्ञानवादी, श्रमणो गौतमो रिद्धिमान् ज्ञानवादीत्यात्मान परिजानीते । अर्हति ज्ञानवादी ज्ञानवादिना सार्धमुत्तरे मनुष्यधर्मे रिद्धिप्रातिहार्य विदर्शयितुम् । यद्येक श्रमणो गौतम उत्तरे मनुष्यधर्मे रिद्धिप्रातिहार्यं विदर्शयिष्यति, अह द्वे । द्वे श्रमणो गौतम, अह चत्वारि । चत्वारि श्रमणो गौतम, अहमष्टौ । अष्टौ श्रमणो गौतम, अह षोडश । षोडश श्रमणो गौतम, अह द्वात्रिंशदिति यावच्छ्रमणो

गौतम उत्तरे मनुष्यधर्मे रिद्धिप्रातिहार्यं विदर्शयिष्यति, वय तद्विगुणमुत्तर मनुष्यधर्मं रिद्धिप्रातिहार्यं विदर्शयिष्यामः। उपार्वं मार्गं श्रमणो गौतम आगच्छतु, अहमप्युपार्धं मार्गं गमिष्यामि। तत्रास्माक भवतु श्रमणेन गौतमेन सार्धमुत्तरे मनुष्यधर्मे रिद्धिप्रातिहार्यम्। अथ मारस्य पापीयस एतदभवत्—असकृदसकृन्मया श्रमणस्य गौतमस्य पराक्रान्तम्, न च कदाचिदवतारो लब्ध । यन्वह तीर्थ्याना प्रहरेयम्। इति विदित्वा मस्करिवदात्मानमभिनिर्माय उपरि विहायसमभ्युद्गम्य ज्वलनतपनविद्योतनवर्षणप्रातिहार्याणि कृत्वा सजयिन वैरट्टीपुत्रमामन्त्रयते—यत्खलु सजयिन् जानीया —अह रिद्धिमान् ज्ञानवादी, श्रमणो गौतमो रिद्धिमान् ज्ञानवादीत्यात्मान प्रतिजानीते । अर्हति ज्ञानवादी ज्ञानवादिना सार्धमुत्तरे मनुष्यधर्मे रिद्धिप्रातिहार्यं विदर्शयितुम्। यद्येक श्रमणो गौतम उत्तरे मनुष्यधर्मे रिद्धिप्रातिहार्यं विदर्शयिष्यति, अह द्वे। द्वे श्रमणो गौतम, अह चत्वारि। चत्वारि श्रमणो गौतम, अहमष्टौ। अष्टौ श्रमणो गौतम, अह षोडश। षोडश श्रमणो गौतम, अह द्वात्रिशदिति यावच्छ्रमणो गौतम उत्तरे मनुष्यधर्मे रिद्धिप्रातिहार्यं विदर्शयिष्यति, अह तद्विगुणमुत्तर मनुष्यधर्मप्रातिहार्यं विदर्शयिष्यामि। उपार्धं मार्गं श्रमणो गौतम आगच्छतु, अहमप्युपार्ध मार्गं गमिष्यामि। तत्र मे भवतु श्रमणेन गौतमेन सार्धमुत्तरे मनुष्यधर्मे रिद्धिप्रातिहार्यम्। एवमन्योन्य सर्वे विहेठिता। एकैक एवमाह—रिद्धेर्लाभी नाहमिति ॥

पूरणाद्या षट् शास्तार सर्वज्ञज्ञानिनो यन राजा मागध श्रेण्यो बिम्बिसारस्तेनोपसक्रामन्। उपसक्रम्य राजान मागध श्रेण्य बिम्बिसारमिदमवोचन्—यत्खलु देव जानीया —वय ऋद्धिमन्तो ज्ञानवादिन । श्रमणोऽपि गौतमो रिद्धिमान् ज्ञानवादीत्यात्मान प्रतिजानीते। अर्हति ज्ञानवादी ज्ञानवादिना सार्धमुत्तरे मनुष्यधर्मे रिद्धिप्रातिहार्यं विदर्शयितुम्। यद्येक श्रमणो गौतम उत्तरे मनुष्यधर्मे रिद्धिप्रातिहार्यं विदर्शयिष्यति, वय द्वे। द्वे श्रमणो गौतम, वय चत्वारि।
C 146 चत्वारि श्रमणो गौतम, वयमष्टौ। अष्टौ श्रमणो गौतम, वय षोडश। षोडश श्रमणो गौतम', वय द्वात्रिंशदिति यावच्छ्रमणो गौतम उत्तरे मनुष्यधर्मे रिद्धिप्रातिहार्यं विदर्शयिष्यति, वय तद्विगुण तत्रिगुण रिद्धिप्रातिहार्यं विदर्शयिष्याम । उपार्धं मार्गं श्रमणो गौतम आगच्छतु, वयमप्युपार्धं मार्गं गमिष्याम । तत्रास्माक भवतु श्रमणेन गौतमेन सार्धमुत्तरे मनुष्यधर्मे रिद्धिप्रातिहार्यं विदर्शयितुम्। एवमुक्ते राजा मागध श्रेण्यो बिम्बिसारस्तीर्थ्यानिदमवोचत्—यूयमपि शवा भूत्वा भगवता सार्ध रिद्धिं प्रारभध्वे[2] अथ पूरणाद्या षट् शास्तारोऽसर्वज्ञा सर्वज्ञानज्ञानिनोऽर्धमार्गे राजान मागध श्रेण्य बिम्बिसार विज्ञापयन्ति—वय स्मो देव रिद्धिमन्तो ज्ञानवादिन'। श्रमणोऽपि गौतमो रिद्धिमान् ज्ञानवादीत्यात्मान प्रतिजानीते। अर्हति ज्ञानवादी ज्ञानवादिना सार्धमुत्तरे मनुष्यधर्मे रिद्धिप्रातिहार्यं विदर्शयितुम्। यावत् तत्रास्माक भवतु श्रमणेन गौतमेन सार्धमुत्तरे मनुष्यधर्मे रिद्धिप्रातिहार्यं विदर्शयितुम्। एवमुक्ते राजा मागध श्रेण्यो बिम्बिसारस्तास्तीर्थिकपरिव्राजकानिदमवोचत्—यद्येव त्रिरप्येतमर्थं विज्ञापयिष्यथ, निर्विषयान् व करिष्यामि। अथ तीर्थ्यानामेतदभवत्—अय राजा

मागध' श्रेण्यो बिम्बिसार' श्रमणस्य गौतमस्य श्रावक । बिम्बिसारस्तिष्ठतु । राजा प्रसेनजित् कौशलो मध्यस्थ । यदा श्रमणो गौतम श्रावस्ती गमिष्यति, तत्र वय गत्वा श्रमण गौतममुत्तरे मनुष्यधर्मे रिद्धिप्रातिहार्ये आह्वयिष्याम । इत्युक्त्वा प्रक्रान्ता ॥

अथ राजा मागध श्रेण्यो बिम्बिसारोऽन्यतम पुरुषमामन्त्रयते—गच्छ त्व भो पुरुष क्षिप्रम् । भद्र यान योजय, यत्राहमधिरुह्य भगवन्त दर्शनायोपसक्रमिष्यामि पर्युपासनायै । एव देवेति स पुरुषो राज्ञो मागधस्य श्रेण्यस्य बिम्बिसारस्य प्रतिश्रुत्य क्षिप्र भद्र यान योजयित्वा येन राजा मागध श्रेण्यो बिम्बिसारस्तेनोपसक्रान्तः । उपसक्रम्य राजान मागध श्रेण्य बिम्बिसारमिदमवोचत्—युक्त देवस्य भद्र यान यस्येदानी देव काल मन्यत इति । अथ राजा मागव श्रेण्यो बिम्बिसारो भद्र यानमभिरुह्य राजगृहान्निर्याति भगवतोऽन्तिक भगवन्त दर्शनायोपसक्रमितु पर्युपासनाय । तस्य यावती यानस्य भूमिस्तावद्यानेन गत्वा यानादवतीर्य पद्भ्यामेवाराम प्राविक्षत् । अन्तरा राजा मागध श्रेण्यो बिम्बिसारो भगवन्तमद्राक्षीत् । तदन्तरा पञ्च ककुदान्यपनीय तद्यथा—उष्णीष छत्र खङ्गमणिं वालव्यजन चित्रे चोपानहौ, स पञ्च ककुदान्यपनीय येन भगवास्तेनोपसक्रान्त । उपसक्रम्य भगवत पादौ शिरसा वन्दित्वा एकान्ते निषण्ण । एकान्तनिषण्ण विदित्वा राजान मागध श्रेण्य बिम्बिसार भगवान् धर्म्यया कथया सदर्शयति समादापयति समुत्तेजयति सप्रहर्षयति । अनेकपर्यायेण धर्म्यया कथया सदर्श्य समादाप्य समुत्तेज्य सप्रहर्ष्य तूष्णीम् । अथ राजा मागध श्रेण्यो बिम्बिसारो भगवन्तमभ्यानन्द्यानुमोद्य भगवत पादौ शिरसा वन्दित्वा भगवतोऽन्तिकात् प्रक्रान्त ॥

अथ भगवत एतदभवत्—कुत्र पूर्वकै सम्यक्सबुद्धैर्महाप्रातिहार्यं विदर्शित हिताय प्राणिनाम् ? देवता भगवत आरोचयन्ति—श्रुतपूर्वं भदन्त पूर्वकै सम्यक्सबुद्धैर्महाप्रातिहार्यं विदर्शित हिताय प्राणिनामिति । भगवतो ज्ञानदर्शन प्रवर्तते—श्रावस्त्या पूर्वकै सम्यक्सबुद्धैर्महाप्रातिहार्य विदर्शित हिताय प्राणिनामिति । तत्र भगवानायुष्मन्तमानन्दमामन्त्रयते—गच्छ त्वमानन्द, भिक्षूणामारोचय । तथागत कोशलेषु जनपदेषु चारिका चरिष्यति । यो युष्माकमुत्सहते तथागतेन सार्ध कोशलेषु जनपदेषु चारिका चर्तुम्, स चीवरकाणि धावतु सीव्यतु रञ्जयतु । एव भदन्तेत्यायुष्मानानन्दो भगवत प्रतिश्रुत्य भिक्षूणामारोचयति—भगवानायुष्मन्त कोशलेषु जनपदेषु चारिका चरिष्यति । यो युष्माकमुत्सहते तथागतेन सार्ध कोशलेषु जनपदेषु चारिका चरितुम्, स चीवराणि धावतु सीव्यतु रञ्जयतु इति । ते भिक्षव आयुष्मत आनन्दस्य प्रत्यश्रौषु । अथ भगवान् दान्तो दान्तपरिवार शान्त शान्तपरिवारो मुक्तो मुक्तपरिवार आश्वस्त आश्वस्तपरिवारो विनीतो विनीतपरिवारोऽर्हन्नर्हत्परिवारो वीतरागो वीतरागपरिवार. प्रासादिक प्रासादिकपरिवारो वृषभ इव गोगणपरिवृतो गज इव कलभगणपरिवृतः सिंह इव दष्ट्रगणपरिवृतो राजहस इव हसगणपरिवृत. सुपर्णीव पक्षिगणपरिवृतो विप्र इव शिष्यगणपरिवृतः सुवैद्य इवातुरगणपरिवृत. शूर इव योधगण-

परिवृतो देशिक इवाश्वगणपरिवृत सार्थवाह इव वणिग्गणपरिवृत श्रेष्ठीव पौरगणपरिवृत कोट्टराज इव मन्त्रिगणपरिवृतश्चक्रवर्तीव पुत्रसहस्रपरिवृतश्चन्द्र इव नक्षत्रगणपरिवृत सूर्य इव रश्मिसहस्रपरिवृतो विरूढक इव कुम्भाण्डगणपरिवृतो विरूपाक्ष इव नागगणपरिवृतो धनद इव यक्षगणपरिवृतो धृतराष्ट्र इव गन्धर्वगणपरिवृतो वेमचित्र इवासुरगणपरिवृत शक्र इव त्रिदशगणपरिवृतो ब्रह्मेव ब्रह्मकायिकगणपरिवृत स्तिमिव इव जलनिधि सजल इव जलधरो विमद इव गजपति सुदान्तैरिन्द्रियैरसक्षोभितेर्यापथप्रचारोऽनेकैरावेणिकैर्बुद्ध-धर्मैर्महता भिक्षुसघेन च पुरस्कृतो येन श्रावस्ती तेन चारिका प्रक्रान्त । अनेकैश्च देवताशतसहस्रैरनुगम्यमानोऽनुपूर्वेण चारिका चरन् श्रावस्तीमनुप्राप्त श्रावस्त्या विहरति जेतवनेऽनाथपिण्डदस्यारामे ॥

अश्रौषुस्तीर्थ्या श्रमणो गौतम श्रावस्ती गत इति । श्रुत्वा च पुनः श्रावस्तीं सम्प्र-
C 149 स्थिता । ते श्रावस्ती गत्वा राजान प्रसेनजित्कौशलमिदमवोचन्—यत्खलु देव जानीथा — वय ऋद्धिमन्तो ज्ञानवादिन । श्रमणो गौतमो ऋद्धिमान् ज्ञानवादीत्यात्मान प्रतिजानीते । अर्हति ज्ञानवादी ज्ञानवादिना सार्धमुत्तरे मनुष्यधर्मे ऋद्धिप्रातिहार्य विदर्शयितुम् । यद्येक श्रमणो गौतम उत्तरे मनुष्यधर्मे ऋद्धिप्रातिहार्य विदर्शयिष्यति, वय द्वे । द्वे श्रमणो गौतम , वय चत्वारि । चत्वारि श्रमणो गौतम , वयमष्टौ । अष्टौ श्रमणो गौतम , वय पोडश । षोडश श्रमणो गौतम , वय द्वात्रिंशदिति यावच्छ्रमणो गौतम उत्तरे मनुष्यधर्मे रिद्धिप्रातिहार्यं विदर्शयिष्यति, वय तद्द्विगुण तत्त्रिगुणमुत्तरे मनुष्यधर्मे रिद्धिप्रातिहार्यं विदर्शयिष्याम । उपार्धं मार्ग श्रमणो गौतम आगच्छतु, वयमप्युपार्ध मार्ग गमिष्याम । तत्रास्माक भवतु श्रमणेन गौतमेन सार्धमुत्तरे मनुष्यधर्मे रिद्धिप्रातिहार्यम् । एवमुक्ते राजा प्रसेनजित् कौशलस्तीर्थ्या-निदमवोचत्—आगमयन्तु तावद्भवन्तो यावदह भगवन्तमवलोकयामि । अथ राजा प्रसेन-जित् कौशलोऽन्यतम पुरुपमामन्त्रयते—गच्छ त्व भो पुरुप । क्षिप्र भद्र यान योजय । अहमभिरुह्य अद्यैव भगवन्त दर्शनायोपसक्रमिष्यामि पर्युपासनायै । एव देवेति स पुरुषो राज्ञ प्रसेनजित कौशलस्य प्रतिश्रुत्य क्षिप्र भद्र यान योजयित्वा येन राजा प्रसेनजित् कौशलस्तेनोपसक्रान्त । उपसक्रम्य राजान प्रसेनजित कौशलमिदमवोचत्—युक्त देवस्य भद्र यान यस्येदानी देव काल मन्यते । अथ राजा प्रसेनजित् कौशलो भद्र यान-मभिरुह्य श्रावस्त्या निर्याति भगवतोऽन्तिक भगवन्त दर्शनाय उपसक्रमितु पर्युपासनाय । तस्य यावती यानस्य भूमिस्तावद्यानेन गत्वा यानादवतार्य पादाभ्यामेव आराम प्रविश्य
C 150 येन भगवास्तेनोपसक्रान्त । उपसक्रम्य भगवत पादौ शिरसा वन्दित्वा एकान्ते निषण्ण । एकान्ते निषण्णो राजा प्रसेनजित् कौशलो भगवन्तमिदमवोचत्—इमे भदन्त तीर्थ्या भग-वन्तमुत्तरे मनुष्यधर्मे रिद्धिप्रातिहार्येणाह्वयन्ते । विदर्शयतु भगवानुत्तरे मनुष्यधर्मे रिद्धि-प्रातिहार्य हिताय प्राणिनाम् । निर्भर्त्सयतु भगवास्तीर्थ्यान् । नन्दयतु देवमनुष्यान् । तोषयतु सज्जनहृदयमनासि । एवमुक्ते भगवान् राजान प्रसेनजित कौशलमिदमवोचत्—नाह महाराज

C 152 यत्खलु रक्ताक्ष जानीया'–श्रमणो गौतमोऽस्माभिरिद्ध्या आहूत. । स कथयति–इत' सप्तमे दिवस उत्तरे मनुष्यधर्मे रिद्धिप्रातिहार्यं विदर्शयिष्यामीति । नून श्रमणो गौतम पक्षपर्येषण कर्तुकाम । त्वमपि तावत् सब्रह्मचारिणा पक्षपर्येषण कुरुष्व । तेन तथेति प्रतिज्ञातम् । अथ रक्ताक्ष परिव्राजको येन नानातीर्थिकश्रमणब्राह्मणचरकपरिव्राजकास्तेनोपसक्रान्त । उपसक्रम्य नानातीर्थिकश्रमणब्राह्मणचरकपरिव्राजकानामेतत्प्रकरण विस्तरेणारोचयति, एव चाह–यत्खलु भवन्तो जानीरन्–श्रमणो गौतमोऽस्माभिरिद्ध्या आहूत । स कथयति–इत' सप्तमे दिवस उत्तरे मनुष्यधर्मे रिद्धिप्रातिहार्य विदर्शयिष्यामीति । नून श्रमणो गौतम पक्षपर्येपण कर्तुकाम । भवद्भिरपि ब्रह्मचारिणा साहाय्य करणीयम् । सप्तमे दिवसे युष्माभिर्बहि श्रावस्त्या निर्गन्तव्यम् । तैस्तथेति प्रतिज्ञातम् । अथान्यतमस्मिन् पर्वते पञ्चमात्राणि ऋषिशतानि प्रतिवसन्ति । अथ रक्ताक्ष परिव्राजको येन ते ऋषयस्तेनोपसक्रान्त । उपसक्रम्य तेषामेतत्प्रकरण विस्तरेणारोचयति, एव चाह–यत्खलु भवन्तो जानीरन्–श्रमणो गौतम ऋद्ध्या आहूत । स कथयति–इत सप्तमे दिवसे उत्तरे मनुष्यधर्मे रिद्धिप्रातिहार्यं विदर्शयिष्यामीति । नून श्रमणो गौतम पक्षपर्येपण कर्तुकाम । भवद्भिरपि सब्रह्मचारिणा साहाय्य करणीयम् । सप्तमे दिवसे युष्माभि श्रावस्तीमागन्तव्यम् । तैस्तथेति प्रतिज्ञातम् ।

तेन खलु समयेन सुभद्रो नाम परिव्राजक पञ्चाभिज्ञ । तस्य कुशिनगर्यामावसथोऽनवतप्ते महासरसि दिवा विहार । अथ रक्ताक्ष परिव्राजको येन सुभद्र परिव्राजकस्तेनोपसक्रान्त । उपसक्रम्य एतत्प्रकरण विस्तरेणारोचयति, एव चाह–यत्खलु सुभद्र जानीया–श्रमणो गौतमोऽस्माभि ऋद्ध्या आहूत । स कथयति–इत सप्तमे दिवसे उत्तरे मनुष्यधर्मे रिद्धिप्रातिहार्यं विदर्शयिष्यामीति । नून श्रमणो गौतम पक्षपर्येपण कर्तुकाम । त्वया C 153 सब्रह्मचारिणा साहाय्य करणीयम् । सप्तमे दिवसे त्वया श्रावस्तीमागन्तव्यम् । सुभद्रेणाभिहितम्–न शोभन भवद्भि कृत यद्युष्माभि श्रमणो गौतमो रिद्ध्या आहूत । तत्कस्य हेतो ? मम तावत् कुशिनगर्यामावासोऽनवतप्ते महासरसि दिवा विहार । श्रमणस्य गौतमस्य शारिपुत्रो नाम शिष्यस्तस्य चुन्दो नाम श्रामणेरकस्तस्यापि तत्रैवानवतप्ते महासरसि दिवा विहार । न तथानवतप्तकायिका देवता अपि कारान् कर्तव्यान् मन्यन्ते यथा तस्य । एकोऽय समय । इहाह कुशिनगरीं पिण्डाय चरित्वा पिण्डपातमादाय अनवतप्त महासरस गच्छामि । तस्य ममानवतप्तकायिका देवता अनवतप्तान्महासरस पानीयमुद्धृत्य एकान्ते न प्रयच्छति । चुन्द श्रमणोद्देश पांशुकूलान्यादायानवतप्त महासरो गच्छति । तस्यानवतप्तकायिका देवता पांशुकूलानि धावयित्वा तेन पानीयेनात्मान सिञ्चति । यस्य तावद्वय शिष्यप्रतिशिष्यकयापि न तुल्या, स युष्माभिरुत्तरे मनुष्यधर्मे रिद्धिप्रातिहार्येणाहूत । न शोभन भवद्भि कृत यच्छ्रमणो गौतमो रिद्धिप्रातिहार्येणाहूत । एवमह जाने यथा महर्द्धिक श्रमणो गौतमो महानुभाव इति । रक्ताक्षेणाभिहितम्–त्व तावच्छ्रमणस्य गौतमस्य पक्ष वदसि । त्वया तावन्न गन्तव्यम् । सुभद्रेणाभिहितम्–नैव गमिष्यामीति ॥

अथ राज्ञ प्रसेनजित कौशलस्य कालो नाम्ना भ्राता अभिरूपो दर्शनीयः प्रासादिक. श्राद्धो भद्र कल्याणाशय । स राज्ञ प्रसेनजित कौशलस्य निवेशनद्वारेणाभिनिष्क्रामति । अन्यतमया चावरुद्धिकया प्रासादतलगतया राजकुमार दृष्ट्वा स्रग्दाम क्षिप्तम् । तत् तस्योपरि निपतितम् । मित्रारिमध्यमो लोक । तै राज्ञे निवेदितम्—यत्खलु देव जानीथा —कालेन देवस्यान्त पुर प्रार्थितम् । राजा प्रसेनजित् कौशलश्चण्डो रभस कर्कश. । तेनापरीक्ष्य पौरुषेयाणामाज्ञा दत्ता—गच्छन्तु भवन्त. । शीघ्र कालस्य हस्तपादान् छिन्दन्तु । एव देवेति पौरुषेयै राज्ञ प्रसेनजित कौशलस्य प्रतिश्रुत्य कालस्य वीथीमध्ये हस्तपादाश्छिन्ना । स आर्तस्वर क्रन्दते, दु खा तीव्रा खरा कटुकाममनापा वेदना वेदयते । काल राजकुमार दृष्ट्वा महाजनकायो विक्रोष्टुमारब्ध. । पूरणादयश्च निर्ग्रन्थास्त प्रदेशमनुप्राप्ता । कालस्य ज्ञातिभिरभिहितम्—एतमार्या. काल राजकुमार सत्याभियाचनया यथापौराण कुरुध्वमिति । पूरणेनाभिहितम्—एष श्रमणस्य गौतमस्य श्रावक । श्रमणधर्मेण गौतमो यथापौराण करिष्यति । अथ कालस्य राजकुमारस्यैतदभवत्—कृच्छ्रसकटसबाधप्राप्त मा भगवान् न समन्वाहरतीति विदित्वा गाथा भाषते—

इमामवस्था मम लोकनाथो
न वेत्ति सबाधगतस्य कस्मात् ।
नमोऽस्तु तस्मै विगतज्वराय
सर्वेषु भूतेष्वनुकम्पकाय ॥ १ ॥

असमोषधर्माणो बुद्धा भगवन्त. । तत्र भगवानायुष्मन्तमानन्दमामन्त्रयते स्म—गच्छ त्वमानन्द सघाटिमादाय अन्यतमेन भिक्षुणा पश्चाच्छ्रमणेन येन कालो राजभ्राता तेनोपसक्राम । उपसक्रम्य कालस्य राजकुमारस्य हस्तपादान् यथास्थाने स्थापयित्वा एव वद—ये केचित् सत्त्वा अपदा वा द्विपदा वा बहुपदा वा अरूपिणो वा रूपिणो वा सज्ञिनो वा असज्ञिनो वा नैवसज्ञिनो वा नासज्ञिन, तथागतोऽर्हन् सम्यक्सबुद्धस्तेषा सत्त्वानामग्र आख्यायते । ये केचिद् धर्मा असस्कृता वा सस्कृता वा, विरागो धर्मस्तेषामग्र आख्यात. । ये केचित् सघा वा गणा वा पूगा वा पर्षदो वा, तथागतश्रावकसघस्तेषामग्र आख्यात. । अनेन सत्येन सत्यवाक्येन तव शरीर यथापौराण स्यात् । एव भदन्तेत्यायुष्मानानन्दो भगवत प्रतिश्रुत्य सघाटीमादायान्यतमेन भिक्षुणा पश्चाच्छ्रमणेन येन राजभ्राता कालस्तेनोपसक्रान्त. । उपसक्रम्य कालस्य राजकुमारस्य हस्तपादान् यथास्थाने स्थापयित्वा एवमाह—ये केचित् सत्त्वा अपदा वा द्विपदा वा चतुष्पदा वा बहुपदा वा यावन्नैवसज्ञिनो नासज्ञिनः, तथागतोऽर्हन् सम्यक्सबुद्धस्तेषा सत्त्वानामग्र आख्यात । ये केचिद्धर्मा सस्कृता वा असस्कृता वा, विरागो धर्मस्तेषामग्र आख्यात । ये केचित् सघा वा गणा वा पूगा वा पर्षदो वा, तथागतश्रावकसघस्तेषामग्र आख्यात. । अनेन सत्येन सत्यवाक्येन तव शरीर

यथापि तत्र बुद्धस्य बुद्धानुभावेन देवताना च देवतानुभावेन । कालेन कुमारेण तेनैव सवेगेन अनागामिफल साक्षात्कृत ऋद्धिश्चापि निर्हृता । तेन भगवत आरामो निर्यातित । स भगवत उपस्थान कर्तुमारब्ध । यत्रास्य शरीर गण्डगण्ड कृत तस्य गण्डक आरामिक इति सज्ञा सवृत्ता । अथ राज्ञा प्रसेनजिता कौशलेन सर्वोपकरणै स प्रवारित । कालेनाभिहितम्—न मम त्वया प्रयोजनम् । भगवत एवोपस्थान करिष्यामीति ॥

राज्ञा प्रसेनजिता कौशलेन अन्तरा च श्रावस्तीमन्तरा च जेतवनमत्रान्तराद्भगवत प्रातिहार्यमण्डप कारित शतसहस्रहस्त चतुर्णां मण्डपो वितत । भगवत सिंहासन प्रज्ञप्तम् । अन्यतीर्थिकश्रावकैरपि पूर्णादीना निर्ग्रन्थाना प्रत्येकप्रत्येकमण्डप कारित । राज्ञा प्रसेनजिता कौशलेन सप्तमे दिवसे यावज्जेतवन यावच्च भगवत प्रातिहार्यमण्डपोऽन्तरात् सर्वोऽसौ प्रदेशोऽपगतपाषाणशर्करकठल्यो व्यवस्थित । धूपचूर्णान्धकार कृत । छत्रध्वजपताकागन्धोदकपरिषिक्तो नानापुष्पाभिकीर्णो रमणीय । अन्तरान्तरा च पुष्पमण्डपा सज्जीकृता ॥

C 156 अथ भगवान् सप्तमे दिवसे पूर्वाह्णे निवास्य पात्रचीवरमादाय श्रावस्ती पिण्डाय प्राविक्षत् । श्रावस्तीं पिण्डाय चरित्वा कृतभक्तकृत्य पश्चाद्भक्तपिण्डपातप्रतिक्रान्त पात्रचीवर प्रतिशाम्य बहिर्विहारस्य पादौ प्रक्षाल्य विहार प्रविष्ट प्रतिसलयनाय । अथ राजा प्रसेनजित् कौशलोऽनेकशतपरिवारोऽनेकसहस्रपरिवारोऽनेकशतसहस्रपरिवारो येन भगवत प्रातिहार्यमण्डपस्तेनोपसक्रान्त । उपसक्रम्य प्रज्ञप्त एवासने निषण्ण । तीर्थ्या अपि महाजनकायपरिवृता येन मण्डपस्तेनोपसक्रान्ता । उपसक्रम्य प्रत्येकप्रत्येकस्मिन्नासने निषण्णा । निषद्य राजान प्रसनेजित कौशलमिदमवोचन्—यत्खलु देव जानीया —एते वयमागता । कुत्र एतर्हि श्रमणो गौतम ? तेन भवन्तो मुहूर्तमागमयत । एष इदानीं भगवानधिगमिष्यति । अथ राजा प्रसेनजित् कोशल उत्तर माणवमामन्त्रयते—एहि त्वमुत्तर, येन भगवास्तेनोपसक्राम । उपसक्रम्यास्माक वचनेन भगवत पादौ शिरसा वन्दित्वा अल्पाबाधता च पृच्छ, अल्पातङ्कता च लघूत्थानता च यात्रा च बल च सुख च अनवद्यता च स्पर्शविहारता च । एव च वद—राजा भदन्त प्रसेनजित् कौशल एवमाह—इमे भदन्त तीर्थ्या आगता यस्येदानीं काल मन्यते । एव देवेत्युत्तरो माणवो राज्ञ प्रसेनजित कौशलस्य प्रतिश्रुत्य येन भगवास्तेनोपसक्रान्त । उपसक्रम्य भगवता सार्धं समुख समोदनीं सरञ्जनीं विविधा कथा व्यतिसार्य एकान्ते निषण्ण । एकान्तनिषण्ण उत्तरो माणवो भगवन्तमिदमवोचत्—राजा भदन्त प्रसेनजित् कौशलो भगवत पादौ शिरसा वन्दते, अल्पाबाधता च पृच्छति अल्पातङ्कता च लघूत्थानता च यात्रा च बल च सुख च अनवद्यता च स्पर्शविहारता च । सुखी भवतु माणव राजा प्रसेनजित् कौशलस्त्व च । राजा भदन्त प्रसेनजित् कौशल एवमाह—इमे भदन्त तीर्थ्या आगता यस्येदानीं भगवान् काल मन्यते । एवमुक्ते भगवानुत्तर माणवमिदमवोचत्—माणव एषोऽहमद्यागच्छामि । भगवता तथाधिष्ठितो यथोत्तरो

माणवस्तत एवोपरिविहायसा प्रक्रान्तः, येन राजा प्रसेनजित् कौशलस्तेनोपसक्रान्त । अद्राक्षीद्राजा प्रसेनजित् कौशल उत्तर माणवकमुपरि विहायसा आगच्छन्तम्। दृष्ट्वा च पुन- C 157 स्तीर्थ्यानिदमवोचत्—विदर्शित भगवतोत्तरे मनुष्यधर्मे रिद्धिप्रातिहार्यम्। यूयमपि विदर्शयत। तीर्थ्या कथयन्ति—महाजनकायोऽत्र महाराज सनिपतित । कि त्व ज्ञास्यसि केनैतद् विदर्शितमस्माभिर्वा श्रमणेन गौतमेन ? अथ भगवास्तद्रूप समाधि समापन्नो यथा समाहिते चित्तेऽर्गडच्छिद्रेणार्चिषो निर्गत्य भगवत प्रातिहार्यमण्डपे निपतिता, सर्वश्च प्रातिहार्यमण्डप प्रज्वलित । अद्राक्षुस्तीर्थ्या भगवत प्रातिहार्यमण्डप प्रज्वलितम्, दृष्ट्वा च पुन प्रसेनजित कौशलमिदमवोचन्—एष इदानीं महाराज श्रमणस्य गौतमस्य प्रातिहार्यमण्डप प्रज्वलित । गच्छ इदानी निर्वापय। अथ सोऽग्निरस्पृष्ट एव वारिणा सर्वप्रातिहार्यमण्डपमदग्ध्वा स्वयमेव निर्वृतो यथापि तद्बुद्धस्य बुद्धानुभावेन देवताना च देवतानुभावेन। अथ राजा प्रसेनजित् कौशलस्तीर्थ्यानिदमवोचत्—विदर्शित भगवतोत्तरे मनुष्यधर्मे रिद्धिप्रातिहार्यम्। यूयमपि विदर्शयत। तीर्थ्या कथयन्ति—महाजनकायोऽत्र महाराज सनिपतित । कि त्व ज्ञास्यसि केन एतद्विदर्शितमस्माभिर्वा श्रमणेन गौतमेन ? भगवता कनकमरीचिकावभासा उत्सृष्टा, येन सर्वलोक उदारेणावभासेन स्फुटोऽभूत्। अद्राक्षीद्राजा प्रसेनजित् कौशल सर्वलोकमुदारेणावभासेन स्फुटम् । दृष्ट्वा च पुनस्तीर्थ्यानामन्त्रयते—विदर्शित भगवतोत्तरे मनुष्यधर्मे रिद्धिप्रातिहार्यम्। यूयमपि विदर्शयत। तीर्थ्या कथयन्ति—महाजनकायोऽत्र महाराज सनिपतित । कि त्व ज्ञास्यसि केन एतद्विदर्शितमस्माभिर्वा श्रमणेन गौतमेन ? भगवता कनकमरीचिकावभासा उत्सृष्टा येन सर्वलोक उदारेणावभासेन स्फुटोऽभूत्। अद्राक्षीद्राजा प्रसेनजित् कौशल सर्वलोकमुदारेणावभासेन स्फुटम्। दृष्ट्वा च पुनस्तीर्थ्यानामन्त्रयते—विदर्शित भगवतोत्तरे मनुष्यधर्मे रिद्धिप्रातिहार्यम् । यूयमपि विदर्शयत। तीर्थ्या कथयन्ति—महाजनकायोऽत्र महाराज सनिपतित । कि त्व ज्ञास्यसि केन एतद्विदर्शितमस्माभिर्वा श्रमणेन वा गौतमेन ? गण्डकेनारामिकेणोत्तरकौरवाद् द्वीपात् कर्णिकारवृक्षमादाय भगवत प्रातिहार्यमण्डपस्याग्रत स्थापित । रत्नकेनाप्यारामिकेन गन्धमादनादशोकवृक्षमानीय भगवत प्रातिहार्यमण्डपस्य पृष्ठत स्थापित। अथ राजा C 158 प्रसेनजित् कौशलस्तीर्थ्यानिदमवोचत्—विदर्शित भगवतोत्तरे मनुष्यधर्मे रिद्धिप्रातिहार्यम्। यूयमपि विदर्शयत। तीर्थ्या कथयन्ति—महाजनकायोऽत्र सनिपतित । कि त्व ज्ञास्यसि केन एतद्विदर्शितमस्माभिर्वा श्रमणेन वा गौतमेन ? भगवता साभिसस्कारेण पृथिव्या पादौ न्यस्तौ। महापृथिवीचाल सवृत्त । अथ त्रिसाहस्रमहासाहस्रो लोकधातुरिय महापृथिवी षड्विकार कम्पति प्रकम्पति सप्रकम्पति । चलति सचलति सप्रचलति । व्यथति सव्यथति सप्रव्यथति । पूर्वावनमति पश्चिमोन्नमति। [पूर्वोन्नमति पश्चिमावनमति।] दक्षिणोन्नमति उत्तरावनमति। उत्तरोन्नमति दक्षिणावनमति । मध्ये उन्नमति अन्तेऽवनमति। मध्येऽवनमति अन्ते उन्नमति। इमौ सूर्यचन्द्रमसौ भासतस्तपतो विरोचत ।

विचित्राणि च आश्चर्याद्भुतानि प्रादुर्भूतानि । गगनतलस्था देवता भगवत उपरिष्टा-दिव्यान्युत्पलानि क्षिपन्ति पद्मानि कुमुदानि पुण्डरीकान्यगरुचूर्णानि चन्दनचूर्णानि तगर-चूर्णानि तमालपत्राणि, दिव्यानि मान्दारकाणि पुष्पाणि क्षिपन्ति, दिव्यानि च वादित्राणि सप्रवादयन्ति, चैलविक्षेप चाकार्षु ॥

अथ तेषा ऋषीणामेतदभवत्—किमर्थं महापृथिवीचाल सवृत्त इति । तेषामेत-दभवत्—नूनमस्माक सब्रह्मचारिभि श्रमणो गौतमो रिद्ध्या आहूतो भविष्यतीति विदित्वा पञ्च ऋषिशतानि श्रावस्ती सप्रस्थितानि । तेषामागच्छता भगवता एकायनो मार्गोऽधिष्ठित । अद्राक्षुस्ते ऋषयो भगवन्त दूरादेव द्वात्रिंशता महापुरुषलक्षणै समलकृत मूर्तिमन्तमिव धर्मं हव्यावसिक्तमिव हुतवह काञ्चनभाजनस्थमिव प्रदीप जङ्गममिव सुवर्णपर्वत नानारत्न-विचित्रमिव सुवर्णरूप स्फुटपटुमहाविमलविशुद्धबुद्धि बुद्ध भगवन्तम् । दृष्ट्वा च पुनर्न तथा द्वादशवर्षैऽभ्यस्तशमथो योगाचारस्य चित्तस्य कल्यता जनयति, अपुत्रस्य वा पुत्र
C 159 प्रतिलम्भो दरिद्रस्य वा निधिदर्शन राज्याभिनन्दिनो वा राज्याभिषेको यथा तत्प्रथमत-पूर्वबुद्धारोपितकुशलमूलाना तत्प्रथमतो बुद्धदर्शनम् । अथ ते ऋषयो येन भगवांस्तेनोप-सक्रान्ता । उपसक्रम्य भगवत पादौ शिरसा वन्दित्वा एकान्ते स्थिता । एकान्तस्थितास्ते ऋषयो भगवन्तमिदमवोचन्—लभेमहि वय भदन्त स्वाख्याते धर्मविनये प्रव्रज्यामुपसपद भिक्षुभावम् । चरेम वय भगवतोऽन्तिके प्रव्रज्य ब्रह्मचर्यम् । ते भगवता ब्राह्मेण स्वरेणा-हूता—एत भिक्षवश्चरत ब्रह्मचर्यम् । सहाभिधानान्मुण्डा सवृत्ता सघाटीप्रावृता पात्रकर-व्यग्रहस्ता. सप्ताहावरोपितकेशश्मश्रवो वर्षशतोपसपन्नस्य भिक्षोरीर्यापथेनावस्थिता ।

एहीति चोक्ताश्च तथागतेन
मुण्डाश्च सघाटिपरीतदेहा ।
सल्य(द्य) प्रशान्तेन्द्रिया एव तस्थु-
रेव स्थिता बुद्धमनोरथेन ॥ २ ॥

अथ भगवान् दिव्यमानुष्येण पूजासत्कारेण सत्कृतो गुरुकृतो मानित पूजितोऽर्ह-न्नर्हत्परिवारो सप्तभिश्च निकायै सपुरस्कृतो महता च जनौघेन येन प्रातिहार्यमण्डपस्तेनोप-सक्रान्त । उपसक्रम्य पुरस्ताद्भिक्षुसघस्य प्रज्ञप्त एवासने निषण्ण । भगवत. कायाद्रश्मयो निर्गत्य सर्वं प्रातिहार्यमण्डप सुवर्णवर्णावभास कृतवत्य । अथ ढहसुदत्तो गृहपतिरुत्थाया-सनादेकासमुत्तरासङ्ग कृत्वा दक्षिण जानुमण्डल पृथिव्या प्रतिष्ठाप्य येन भगवांस्तेनाञ्जलिं प्रणम्य भगवन्तमिदमवोचत्—अल्पोत्सुको भगवान् भवतु । अह तीर्थ्यैं सार्धमुत्तरे मनुष्य-धर्मे रिद्धिप्रातिहार्य विदर्शयिष्यामि । निर्भर्त्सयिष्यामि तीर्थ्यान् । सह धर्मेण नन्दयिष्यामि देवमनुष्यान् । तोषयिष्यामि सज्जनहृदयमनासि । न त्व गृहपते एभि ऋद्ध्या आहूत, अपि त्वह तीर्थ्यैं. रिद्ध्या आहूत । अहमुत्तरे मनुष्यधर्मे रिद्धिप्रातिहार्य विदर्शयिष्यामि ।
C 160 स्थानमेतद्विद्यते यत्तीर्थ्या एव वदेयु —नास्ति श्रमणस्य गौतमस्योत्तरे मनुष्यधर्मे रिद्धिप्राति-

हार्यम्। श्रावकस्यैषा गृहिणोऽवदातवसनस्य ऋद्धिरिति। निषीद त्वं गृहपते यथास्वके आसने। निषण्णो ल्हसुदत्तो गृहपतिर्यथास्वके आसने। यथा ल्हसुदत्तो गृहपतिरेवं कालो राजभ्राता, रम्भक आरामिक, ऋद्धिलमाता उपासिका श्रमणोद्देशिका, चुन्द श्रमणोद्दश, उत्पलवर्णा भिक्षुणी। अथायुष्मान् महामौद्गल्यायन उत्थायासनादेकांसमुत्तरासङ्गं कृत्वा येन भगवांस्तेनाञ्जलिं प्रणम्य भगवन्तमिदमवोचत्—अल्पोत्सुको भगवान् भवतु। अहं तीर्थ्यैः सार्धमुत्तरे मनुष्यधर्मे रिद्धिप्रातिहार्यं विदर्शयिष्यामि। तीर्थ्यान् निगृह्णिष्यामि। सह धर्मेण नन्दयिष्यामि देवमनुष्यान्। तोषयिष्यामि सज्जनहृदयमनासि। प्रतिबलस्त्वं मौद्गल्यायन तीर्थ्यान् सहधर्मेण निगृहीतुम्। अपि तु न त्वं तीर्थ्यैः रिद्ध्या आहूत। अहमेषामुत्तरे मनुष्यधर्मे रिद्धिप्रातिहार्यं विदर्शयिष्यामि हिताय प्राणिनाम्। निर्भर्त्सयिष्यामि तीर्थ्यान्। नन्दयिष्यामि देवमनुष्यान्। तोषयिष्यामि सज्जनहृदयमनासि। निषीद त्वं मौद्गल्यायन यथास्वके आसने। निषण्ण आयुष्मान् महामौद्गल्यायनो यथास्वके आसने। तत्र भगवान् राजानं प्रसेनजितं कौशलमामन्त्रयते—को महाराज तथागतमध्येषते उत्तरे मनुष्यधर्मे रिद्धिप्रातिहार्यं हिताय प्राणिनाम्? अथ राजा प्रसेनजित् कौशल उत्थायासनादेकांसमुत्तरासङ्गं कृत्वा दक्षिणं जानुमण्डलं पृथिव्यां प्रतिष्ठाप्य येन भगवांस्तेनाञ्जलिं प्रणम्य भगवन्तमेतदवोचत्—अहं भदन्त भगवन्तमध्येषे उत्तरे मनुष्यधर्मे रिद्धिप्रातिहार्यं विदर्शयितुम्। भगवानुत्तरे मनुष्यधर्मे रिद्धिप्रातिहार्यं [विदर्शयतु] हिताय प्राणिनाम्। निर्भर्त्सयतु तीर्थ्यान्। नन्दयतु देवमनुष्यान्। तोषयतु सज्जनहृदयमनासि। अथ भगवांस्तद्रूपं समाधिं समापन्नो C 161 यथा समाहिते चित्ते स्वस्मिन्नासनेऽन्तर्हितः पूर्वस्यां दिशि उपरिविहायसमभ्युद्गम्य चतुर्विधमीर्यापथं कल्पयति तद्यथा—चङ्क्रम्यते तिष्ठति निषीदति शय्यां कल्पयति। तेजोधातुमपि समापद्यते। तेजोधातुसमापन्नस्य बुद्धस्य भगवतो विविधान्यर्चींषि कायान्निश्चरन्ति तद्यथा नीलपीतानि लोहितान्यवदातानि मञ्जिष्ठानि स्फटिकवर्णानि। अनेकान्यपि प्रातिहार्याणि विदर्शयति। अधः कायं प्रज्वालयति, उपरिमात् कायाच्छीतला वारिधाराः स्यन्दन्ते। यथा पूर्वस्यां दिशि एवं दक्षिणस्यां दिशीति चतुर्दिशं चतुर्विधं ऋद्धिप्रातिहार्यं विदर्श्य तान् ऋद्ध्यभिसंस्कारान् प्रतिप्रस्रभ्य प्रज्ञप्त एवासने निषण्णः। निषद्य भगवान् राजानं प्रसेनजितं कौशलमिदमवोचत्—इयं महाराज तथागतस्य सर्वश्रावकसाधारणा ऋद्धिः। तत्र भगवान् द्विरपि राजानं प्रसेनजितं कौशलमामन्त्रयते—को महाराज तथागतमध्येषतेऽसाधारणाया ऋद्ध्यामुत्तरे मनुष्यधर्मे रिद्धिप्रातिहार्यं हिताय प्राणिनाम्? अथ राजा प्रसेनजित् कौशल उत्थायासनादेकांसमुत्तरासङ्गं कृत्वा दक्षिणं जानुमण्डलं पृथिव्यां प्रतिष्ठाप्य येन भगवांस्तेनाञ्जलिं प्रणम्य भगवन्तमिदमवोचत्—अहं भदन्त भगवन्तमध्येषेऽसाधारणाया ऋद्ध्यामुत्तरे मनुष्यधर्मे ऋद्धिप्रातिहार्यं हिताय प्राणिनाम्। निर्भर्त्सयतु तीर्थ्यान्। नन्दयतु देवमनुष्यान्। तोषयतु सज्जनहृदयमनासि॥

भगवता लौकिकं चित्तमुत्पादितम्। धर्मता खलु बुद्धानां भगवतां यदि लौकिकं चित्तमुत्पादयन्ति, अन्तशः कुन्तपिपीलिकोऽपि प्राणी भगवतः चेतसि चित्तमाजानन्ति।

अथ लोकोत्तरचित्तमुत्पादयन्ति, तत्रागतिर्भवति प्रत्येकबुद्धानामपि, क· पुनर्वाद श्रावकाणाम् ? अथ शक्रब्रह्मादीना देवानामेतदभवत्–किमर्थं भगवता लौकिक चित्तमुत्पा-
C 162 दितम् ? तेषामेतदभवत्–श्रावस्त्या महाप्रातिहार्यं विदर्शयितुकामो हिताय प्राणिनाम्। अथ शक्रब्रह्मादयो देवा अनेकानि च देवताशतसहस्राणि भगवतश्चेतसा चित्तमाज्ञाय तद्यथा बलवान् पुरुष सकुञ्चित वा बाहु प्रसारयेत्, प्रसारित वा सकुञ्चयेत्, एवमेव शक्रब्रह्मादयो देवा अनेकानि च देवताशतसहस्राणि च देवलोकेऽन्तर्हितानि, भगवत पुरतस्तस्थु· । अथ ब्रह्मादयो देवा भगवन्त त्रि प्रदक्षिणीकृत्य भगवत पादौ शिरसा वन्दित्वा दक्षिण पार्श्वं निश्रित्य निषण्णा । शक्रादयो देवा भगवन्त त्रि प्रदक्षिणीकृत्य भगवत पादौ शिरसा वन्दित्वा वाम पार्श्वं निश्रित्य निषण्णा । नन्दोपनन्दाभ्या नागराजाभ्या भगवत उपनामित निर्मित सहस्रपत्र शकटचक्रमात्र सर्वसौवर्णं रत्नदण्ड पद्मम् । भगवाश्च पद्मकर्णिकाया निषण्ण पर्यङ्कमाभुज्य ऋजु काय प्रणिधाय प्रतिमुख स्मृतिमुपस्थाप्य । पद्मस्योपरि पद्म निर्मितम्। तत्रापि भगवान् पर्यङ्कनिषण्ण । एवमग्रत पृष्ठत पार्श्वत । एव भगवता बुद्धपिण्डी निर्मिता यावदकनिष्ठभवनमुपादाय बुद्धा भगवन्तो पर्षन्निर्मितम् (?)। केचिद्बुद्ध-निर्माणाश्चक्रम्यन्ते, केचित् तिष्ठन्ति, केचिन्निषीदन्ति, केचिच्छाया कल्पयन्ति, तेजोधातु-मपि समापद्यन्ते, ज्वलनतपनवर्षणविद्योतनप्रातिहार्याणि कुर्वन्ति । अन्ये प्रश्नान् पृच्छन्ति, अन्ये विसर्जयन्ति । गाथाद्वय भाषन्ते–

आरभध्व निष्क्रामत युज्यध्व बुद्धशासने ।
धुनीत मृत्युन सैन्य नडागारमिव कुञ्जर ॥ ३ ॥
यो ह्यस्मिन् धर्मविनये अप्रमत्तश्चरिष्यति ।
प्रहाय जातिससार दु खस्यान्त करिष्यति ॥ ४ ॥

भगवता तथा अधिष्ठित यथा सर्वलोकोऽनावृतमद्राक्षीद्बुद्धावतसक यावदकनिष्ठ-भवनमुपादाय अन्ततो बालदारका अपि, यथापि तद्बुद्धस्य बुद्धानुभावेन देवताना च देवतानुभावेन ॥

C 163 तत्र भगवान् भिक्षूनामन्त्रयते स्म–तावत् प्रतिगृह्णीत भिक्षवोऽनुपूर्वे स्थिताया बुद्धपिण्ड्या निमित्तम् । एकपदेऽन्तर्धास्यन्ति । यावदेकपदेऽन्तर्हिता । अथ भगवास्त ऋद्ध्यभिसस्कार प्रतिप्रस्रभ्य प्रज्ञप्त एवासने निषण्ण । निषद्य भगवास्तस्या वेलाया गाथा भाषते–

तावदवभासते कृमिर्यावन्नोदयते दिवाकर ।
विरोचन उद्गते तु वैरव्यार्तो (?) भवति न चावभासते ॥ ५ ॥
तावदवभासितमास तार्किकैर्यावन्नोदितवास्तथागतः ।
सबुद्धावभासिते तु लोके न तार्किको भासते न चास्य श्रावक. ॥ ६ ॥

अथ राजा प्रसेनजित् कौशलस्तीर्थ्यानिदमवोचत्–विदर्शित भगवता उत्तरे मनुष्य-धर्मे रिद्धिप्रातिहार्यम् । यूयमपि विदर्शयध्वम् । एवमुक्ते तीर्थ्यास्तूष्णींभूता यावत्

प्रयाणपरमा' स्थिता' । द्विरपि राजा प्रसेनजित् कौशलस्तीर्थ्यानिदमवोचत्—विदर्शित भगवता उत्तरे मनुष्यधर्मे रिद्धिप्रातिहार्यम् । यूयमपि विदर्शयध्वम् । एवमुक्त तीर्थ्या अन्योन्य विघट्टयन्त एवाहु—त्वमुत्तिष्ठ त्वमुत्तिष्ठेति । न कश्चिदप्युत्तिष्ठति ॥

तेन खलु पुन समयेन पाञ्चिको महासेनापतिस्तस्यामेव पर्षदि सनिपतितोऽभूत् सनिपतित । अथ पाञ्चिकस्य यक्षसेनापतेरेतदभवत्—चिरमपि ते इमे मोहपुरुषा भगवन्त विहेठयिष्यन्ति भिक्षुसघ चेति विदित्वा तुमुल वातवर्ष सजनय्य महान्तमुत्सृष्टवान् । तुमुलेन वातवर्षेण तीर्थ्याणा मण्डपा अदर्शनपथे क्षिप्ता । तीर्थ्या ह्यशनिवर्षेण बाध्यमाना दिशो दिग्भ्यो विचलन्ति । अनेकानि प्राणिशतसहस्राण्यतिवर्षेण बाध्यमानानि येन भगवास्तेनोपसक्रान्ता । उपसक्रम्य भगवत पादौ शिरसा वन्दित्वा एकान्ते निषण्णानि । भगवता तथा अधिष्ठित यथा तस्या पर्षद्येकवारिबिन्दुर्न पतित । एकान्तनिषण्णान्यनेकानि प्राणिशतसहस्राण्युदानमुदानयन्ति—अहो बुद्ध, अहो धर्म, अहो सघ । अहो धर्मस्य C 164 स्वाख्यातता । पाञ्चिकेन यक्षसेनापतिना तीर्थ्या अभिहिता —एते यूय मोहपुरुषा भगवन्त शरण गच्छध्व धर्मं च भिक्षुसघ च । ते निष्पलायमाना. कथयन्ति—एते वय पर्वत शरण गच्छाम., वृक्षाणा कुड्यानामारामाणा च शरण गच्छाम ॥

अथ भगवास्तस्या वेलाया गाथा भाषते—

बहव शरण यान्ति पर्वताश्च वनानि च ।
आरामाश्चैत्यवृक्षाश्च मनुष्या भयतर्जिता ॥ ६ ॥
न ह्येतच्छरण श्रेष्ठ नैतच्छरणमुत्तमम् ।
नैतच्छरणमागम्य सर्वदु खात् प्रमुच्यते ॥ ७ ॥
यस्तु बुद्ध च धर्म च सघ च शरण गत ।
आर्यसत्यानि चत्वारि पश्यति प्रज्ञया यदा ॥ ८ ॥
दु ख दु खसमुत्पन्न निरोध समतिक्रमम् ।
आर्य चाष्टाङ्गिक मार्ग क्षेम निर्वाणगामिनाम् ॥ ९ ॥
एत[द्वै] शरण श्रेष्ठमेतच्छरणमुत्तमम् ।
एतच्छरणमागम्य सर्वदु खात्प्रमुच्यते ॥ १० ॥

अथ पूरणस्यैतदभवत्—श्रमणो गौतमो मदीयान् श्रावकानन्वावर्तयिष्यति । इति विदित्वा निष्पलायन् कथयति—अह युष्माक शासनसर्वस्व कथयिष्यामि । यावद् दृष्टिगतान् ग्राहयितुमारब्ध । यदुत अन्तवाल्लोक, अनन्त, अन्तवाश्चानन्तवाश्च, नैवान्तवान्नानन्तवान्, स जीवस्तच्छरीरमन्यो जीवोऽन्यच्छरीरमिति । ते कलहजाता विहरन्ति भण्डनजाता विगृहीता विवादमापन्ना । पूरणोऽपि भीतो निष्पलायितुमारब्ध । स निष्पलायन् पण्डकेन प्रतिमार्गे दृष्ट । पण्डको दृष्ट्वा गाथा भाषते—

C 165 कुतस्त्वमागच्छसि मुक्तपाणि
रथकारमेष इव निकृत्तशृङ्ग' ।
धर्मं ह्यभिज्ञाय जिनप्रशास्त-
माहिण्डसे कोलिकगर्दभो यथा ॥ ११ ॥

पूरण प्राह–

गमनाय मे समय प्रत्युपस्थित
कायस्य मे बलवीर्य [न ²] किंचित् ।
स्पृष्टाश्च भावा सुखदु खते मे
अनावृत ज्ञानमिहार्हताम् ॥ १२ ॥
दूरापगतोऽस्मि
परतिमिरापनुदश्च तृप पतति ।
आचक्ष्व मे दूषिक एतमर्थ
शीतोदका कुत्र सा पुष्किरिणी ॥ १३ ॥

नपुसक प्राह–

एषा खलु शीता पुष्किरिणी
नलिनी च विराजति तोयधारा ।
श्रमणाधम हीनासत्पुरुष
त्वमिमा ननु पश्यसि पुष्करिणीम् ॥ १४ ॥

पूरण' प्राह–

न त्व नरो नापि च नारिका त्व
श्मश्रूणि च ते नास्ति न च स्तनौ तव ।
भिन्नस्वरोऽसि न च चक्रवाक
एव भवान् वातहतो निरुच्यते ॥ १५ ॥

अथ पूरणो निर्ग्रन्थो वालुकाघट कण्ठे बद्ध्वा शीतिकाया पुष्किरिण्या पतित । स तत्रैव कालगत ॥

अथ ते निर्ग्रन्था पूरण मृगयमाणा प्रतिमार्गे गणिका दृष्ट्वा पृच्छन्ति–भद्रे, कच्चित् त्वमद्राक्षीर्गच्छन्तमिह पूरण धर्मशाटप्रतिच्छन्न कटच्छव्रतभोजनम् ² गणिका प्राह–

आपायिको नैरयिको मुक्तहस्तावचारक ।
श्वेताभ्या पाणिपादाभ्यामेप व्वसति पूरण ॥ १६ ॥
भद्रे मैव वोचस्त्व नैतत्तव सुभाषितम् ।
धर्मशाटप्रतिच्छन्नो धर्म सचरते (सश्रयते ²) मुनि ॥ १७ ॥

गणिका प्राह–

कथ स बुद्धिमान् भवति पुरुषो व्यञ्जनान्वित' ।
लोकस्य पश्यतो योऽय ग्रामे चरति नग्नक. ॥ १८ ॥

यस्यायमीदृशो धर्मः पुरस्ताल्लम्बते दशा ।
तस्य वै श्रवणौ राजा क्षुरप्रेणावकृन्ततु ॥ १९ ॥

अथ ते निर्ग्रन्था येन शीतिका पुष्किरिणी तेनोपसक्रान्ता । अद्राक्षुस्ते निर्ग्रन्था पूरण काश्यप पुष्किरिण्या मृतम् । कालगत दृष्ट्वा च पुन पुष्किरिण्या उद्धृत्य एकान्ते C 166 छोरयित्वा प्रक्रान्ता. ॥

भगवता बुद्धनिर्माणो निर्मितो द्वात्रिंशता महापुरुषलक्षणै समन्वागतो मुण्ड सघाटीप्रावृत । धर्मता खलु बुद्धा भगवन्तो निर्मितेन सार्ध निश्चय कुर्वन्ति । य खलु श्रावको निर्मितमभिनिर्मिमीते, यदि श्रावको भाषते, निर्मितोऽपि भाषते। श्रावके तूष्णीभूते निर्मितोऽपि तूष्णीभवति ।

एकस्य भाषमाणस्य सर्वे भाषन्ति निर्मिता ।
एकस्य तूष्णीभूतस्य सर्वे तूष्णीभवन्ति ते ॥ २० ॥

भगवान् निर्मित प्रश्न पृच्छति, भगवान् व्याकरोति। एषा हि धर्मता तथागतानामर्हता सम्यक्सबुद्धानाम् ॥

भगवता तस्य महाजनकायस्य तथा अभिप्रसन्नस्य आशय चानुशय च धातु प्रकृतिं च ज्ञात्वा तादृशी चतुरार्यसत्यसप्रतिवेधकी धर्मदेशना कृता, यथा अनेकै प्राणिशतसहस्रै शरणगमनशिक्षापदानि कैश्चिदुष्म(?)गतान्यधिगतानि मूर्धान क्षान्तयो लौकिका अग्रधर्मा ।कैश्चित्स्रोतापत्तिफल साक्षात्कृत सकृदागामिफलमनागामिफलम्। कैश्चित् प्रव्रज्य सर्वक्लेशप्रहाणादर्हत्त्व साक्षात्कृतम्। कैश्चिच्छ्रावकमहाबोधौ बीजान्यवरोपितानि । कैश्चित् प्रत्येकाया बोधौ बीजान्यवरोपितानि। यद्भूयसा सा पर्षद् बुद्धनिम्ना धर्मप्रवणा सघप्राग्भारा व्यवस्थिता। अथ भगवास्ता पर्षद बुद्धनिम्ना धर्मप्रवणा सघप्राग्भारा व्यवस्थाप्योत्थायासनात् प्रक्रान्त ॥

धन्यास्ते पुरुषा लोके ये बुद्ध शरण गता ।
निर्वृतिं ते गमिष्यन्ति बुद्धकारंकृतौ जना ॥ २१ ॥
येऽल्पानपि जिने कारान् करिष्यन्ति विनायके ।
विचित्र स्वर्गमागम्य ते लप्स्यन्तेऽमृत पदम् ॥ २२ ॥

इदमवोचद्भगवान्। आत्तमनसस्ते भिक्षवो भगवतो भाषितमभ्यनन्दन् ॥

इति श्रीदिव्यावदाने प्रातिहार्यसूत्र द्वादशमम् ॥

१३ स्वागतावदानम् ।

C 167 बुद्धो भगवान् श्रावस्त्या विहरति स्म जेतवनेऽनाथपिण्डदस्यारामे । तेन खलु पुन समयेन शिशुमारगिरौ बोधो नाम गृहपति प्रतिवसति आढ्यो महाधनो महाभोगो विस्तीर्णविशालपरिग्रहो वैश्रवणधनसमुदितो वैश्रवणधनप्रतिस्पर्धी । तेन सदृशात् कुलात् कलत्रमानीतम्। स तया सार्धं क्रीडति रमते परिचारयति । तस्य क्रीडतो रममाणस्य परिचारयत कालान्तरेण पत्नी आपन्नसत्त्वा सवृत्ता । सा उपरिप्रासादतलगता अयन्त्रितोपचारा धार्यते, कालर्तुकैश्चोपकरणैरनुविधीयते, वैद्यप्रज्ञप्तैश्चाहारै नातितिक्तैर्नात्यम्लै नातिलवणैर्नातिमधुरैर्नातिकटुकैर्नातिकषायैस्तिक्ताम्ललवणमधुरकटुककषायविवर्जितैराहारै । हारार्धहारभूषितगात्रा अप्सरेव नन्दनवनचारिणी मञ्चान्मञ्च पीठात्पीठमनवतरन्ती अधरिमा भूमिम् । न चास्या किंचिदमनोज्ञशब्दश्रवण यावदेव गर्भस्य परिपाकाय । सा अष्टाना वा नवाना वा मासानामत्ययात् प्रसूता । दारिका जाता अभिरूपा दर्शनीया प्रासादिका सर्वाङ्गप्रत्यङ्गोपेता । तस्यास्त्रीणि सप्तकान्येकविंशतिदिवसान् विस्तरेण जातिमह कृत्वा वर्णसस्थानविशेषानुरूप नामधेय व्यपस्थापितम्। सा धात्र्यङ्कगता उन्नीयते वर्ध्यते क्षीरेण दध्ना नवनीतेन सर्पिषा सर्पिमण्डेनान्यैश्च चोत्तप्तोत्तप्तैरुपकरणविशेषै । आशु वर्धते ह्रदस्थमिव पङ्कजम् । यदा महती सवृत्ता, तदा रूपिणी यौवनानुरूपया आचारविहारचेष्टया देवकन्येव तद्गृहमवभासमाना सुहृत्सबन्धिबान्धवानामन्तर्जनस्य च प्रीतिमुत्पादयति । तस्यास्तादृशी विभूतिं
C 168 श्रुत्वा नानादेशनिवासिराजपुत्रा अमात्यपुत्रा गृहपतिपुत्रा धनिन श्रेष्ठिपुत्रा सार्थवाहपुत्राश्च भार्यार्थं याचनकान् प्रेषयन्ति । यथा यथा चासौ प्रार्थ्यते, तथा तथा बोधो गृहपति सुतरा प्रीतिमुत्पादयति । सलक्षयति—मया एषा न कस्यचिद्रूपेण देया, न शिल्पेन, नाप्याधिपत्येन, किं तु यो मम कुलशीलेन वा वनेन वा सदृशो भवति, तस्य मया दातव्येति । स चैव चिन्तयति ॥

अनाथपिण्डदेन गृहपतिना श्रुत यथा शिशुमारगिरौ बोधो गृहपतिस्तस्य दुहिता एव रूपयौवनसमुदिता, सा नानादेशनिवासिना राजामात्यगृहपतिधनिना श्रेष्ठिसार्थवाहपुत्राणामर्थाय प्रार्थ्यत इति । श्रुत्वा च पुनरस्यैतदभवत्—अहमपि तावत् ता पुत्रस्यार्थाय प्रार्थयामि । कदाचिद् बोधो गृहपतिर्दद्यादिति विदित्वा तस्या याचनका प्रेषिता । बोधेन गृहपतिना अनाथपिण्डदस्य गृहपते समुदाचारधनसपद च विचार्य दत्ता । अनाथपिण्डदेन गृहपतिना महता श्रीसमुदयेन पुत्रस्य परिणीता । यावत् पुनरपि बोधस्य गृहपते पत्न्या सार्धं क्रीडतो रममाणस्य परिचारयत पत्नी आपन्नसत्त्वा सवृत्ता । यमेव दिवसमापन्नसत्त्वा सवृत्ता, तमेव दिवस बोधस्य गृहपतेरनेकान्यनर्थशतानि प्रादुर्भूतानि । तेन नैमित्तिका आहूय पृष्टा —भवन्त , पश्यत कस्य प्रभावान्ममानर्थशतानि प्रादुर्भूतानि । नैमित्तिका विचार्यैकमतेनाहु —गृहपते, य एष तव पत्न्या कुक्षिमवक्रान्त , अस्यैष प्रभाव । तदस्य परित्याग क्रियताम् । इति श्रुत्वा बोधो गृहपति पर विषादमापन्न । कथयति—भवन्त', स्वागत न परित्यक्ष्यामीति । नैमित्ता स्वस्तीत्युक्त्वा प्रक्रान्ता । अथ बोधो गृहपतिर्वियोग-

सजनितदौर्मनस्योऽपि लोकापवादभयादभ्युपेक्ष्यावस्थित'। यथा यथासौ गर्भो वृद्धिं गच्छति, तथा तथा बोधस्य गृहपतेरुत्तरोत्तरातिशयेनानर्थशतान्युत्पद्यन्ते। स सलक्षयति—क एतानि शृणोति? उद्यान गत्वा तिष्ठामीति विदित्वा तेन पौरुपेया उक्ता—यदि मे कश्चिन्महाननर्थ उत्पद्यते, स श्रावयितव्यो नान्य इत्युक्त्वा उद्यान गत्वा अवस्थितो यावदस्यासौ पत्नी प्रसूता। C 169 दारको जात। अन्यतम पुरुपस्त्वरित त्वरित बोधस्य गृहपते सकाश गत। तेनासौ दूरत एव दृष्ट। स सलक्षयति—यथाय त्वरितत्वरितमागच्छति, नून महाननर्थ' प्रादुर्भूत। इति विदित्वा ससभ्रम पृच्छति—भो पुरुष, किं त्वरितत्वरितमागच्छसीति? स कथयति—गृहपते, दिष्ट्या वर्धसे, पुत्रस्ते जात इति। स कथयति—भो पुरुष, यद्यपि मे पुत्रोऽनर्थशतान्युत्पाद्य जात, तथापि स्वागतमस्येति। तदनन्तरमेव द्वितीयपुरुषस्तथैव त्वरितत्वरितमश्रुपर्याकुलेक्षणो बोधस्य गृहपते सकाश गत। सोऽपि तेनानर्थतया ससभ्रमेण पृष्ट—भो पुरुष, किं त्वरितत्वरितमागच्छसीति? स बाष्पोपरुध्यमानगद्गदकण्ठ करुणादीनविलम्बिताक्षर कथयति—गृहपते, गृहेऽग्निरुत्थित। सर्वे स्वापतेय दग्धमिति। स मुहुर्मुहुरनर्थश्रवणदृढीकृतचित्तसतति कथयति—भो पुरुष, प्राप्तव्यमेतत्। अल विषादेन, तूष्णी तिष्ठेति। अथ तस्य ज्ञातयो लोकधर्मानुवृत्त्या अवज्ञापूर्वकेन नामधेय व्यवस्थापयितुमारब्धा—किं भवतु दारकस्य नामेति। तत्रैके कथयन्ति—यत्कुलसदृश तत्क्रियतामिति। अपरे कथयन्ति—येन बोधस्य गृहपते कुक्षिगतेनैवानेकधनसमुदित गृह निधनमुपनीतम्, तस्य कीदृश कुलसदृश नाम व्यवस्थाप्यते? अपि तु अय पित्रा जातमात्र स्वागतवादेन समुदाचरित, तस्मादस्य स्वागत इति नाम भवतु इति। तस्य स्वागत इति नामधेय व्यवस्थापितम्। यथा यथा स्वागतो वृद्धिमुपयाति, तथा तथा बोधस्य गृहपतेर्धनधान्यहिरण्यसुवर्णदासीदासकर्मकरपौरुषेयास्तनुत्व परिक्षय पर्यादान गच्छन्ति। यावदपरेण समयेन बोधो गृहपति कालगत.। साप्यस्य पत्नी कालगता। तद्गृह प्रतिसस्कृत पुनरग्निना दग्धम्। यदप्यावारिगत क्षेत्रगत च शस्यादिधनजात तदप्यग्निना दग्धम्। येऽप्यस्य पौरुपेया पण्यमादाय देशान्तरगता महासमुद्र यावत्तीर्णा, तत केषाचिद्यानपात्र विपन्नम्; केषाचित् पण्यमपण्यीजातम्, केचित् C 170 तत्रैवानयेन व्यसनमापन्ना, केषाचित् कान्तारमध्यगताना चौरैर्द्रव्यमपहृतम्, केषाचिन्नगरसमीपमनुप्राप्ताना शौल्किकशौल्किकैर्द्रव्य विचारयद्भि सारो गृहीत, केषाचित् पत्तनमनुप्राप्ताना राज्ञा विनियुक्तैर्दोपमुत्पाद्य सर्वस्वमपहृतम्। केचिद्बोधस्य गृहपते प्राणवियोग श्रुत्वा तत्रैव अवस्थिता। ज्ञातीनामपि केचित् कालगता, केचिन्निष्पलायिता, केचित् तत्रैवावस्थिता स्वागतस्य वाचमपि न प्रयच्छन्ति। दासीदासकर्मकरपौरुषेया अपि केचित् कालगता, केचिन्निष्पलायिता, केचिदन्याश्रयेण तत्रैवावस्थिता सन्त स्वागतस्य नामापि न गृह्णन्ति। किं तु बोधस्यैका पुराणवृद्धा दासी कृतज्ञतया स्वागतस्योपस्थान कुर्वन्ती तिष्ठति। तया स लिप्यक्षराचार्यस्याक्षराणि शिक्षयितुमुपन्यस्त। सा सलक्षयति—बोधस्य गृहपतेर्गृहमनेकधनसमुदित विस्तीर्णस्वजनबन्धुवर्गं प्रभूतदासीदासकर्म-

करपौरुषेय परिक्षय पर्यादान गतम् । स्वागतोऽह चावस्थिता । तज्जिज्ञास्यामि तावत्
कस्यापुण्येनायमुपप्लव, किं स्वागतस्य आहोस्विन्ममेति । तया स्वागतस्य नाम्ना स्थाल्या
तण्डुलान् प्रक्षिप्य भक्तार्थं योजिता विनष्टा । तत आत्मनो नाम्ना तथैव योजिता,
शोभन भक्त सपन्नम् । सा सलक्षयति—असौ मन्दभाग्य । एतमागम्य बोधस्य गृहपते-
र्गृहमनेकधनसमुदित विस्तीर्णस्वजनबन्धुवर्गं प्रभूतदासीदासकर्मकरपौरुषेय परिक्षय पर्यादान
गतम् । अह पुनर्न यास्यामीति । कुत स्थास्यामीति ? अत्र प्राप्तकाल सर्वथा यावत्
प्राणवियोगो न भवति तावन्निष्पलायेयम् । इति विदित्वा यत्तत्र किंचित् सारमस्ति,
तमादाय निष्पलायिता । तस्मिन् शून्ये गृहे श्वान प्रविश्य कलह कर्तुमारब्धा. । यावदन्य-
तमो धूर्तपुरुषस्तेन प्रदेशेनातिक्रामति । स श्वानकलह श्रुत्वा सलक्षयति—बोधस्य गृहपते-
C 171 र्गृहे श्वान कलिं कुर्वन्ति । किं तदन्य भवेत् ? पश्यामि तावदिति । स तत्र प्रविष्टो यावत्
पश्यति शून्यम् । सोऽपि तस्माद्यत् किंचिच्छेपावशेषमस्ति, तमादाय प्रक्रान्त ॥

तत स्वागतो भोजनवेला ज्ञात्वा लेखशालाया स्वगृहमागतो भोक्तुमिति यावत् पश्यति
शून्यम् । स भोक्तुकामावर्जितसतति (?) क्षुधासजनितदौर्मनस्य शब्दापयितुमारब्ध.—
अम्ब अम्बेति । न कश्चिद्वचन ददाति । स तद्गृहमितश्चामुतश्च व्यवलोक्य नैराश्यमापन्नो
निष्क्रान्त । तस्य गृहस्य नातिदूरेऽन्यगृहम् । तस्मिन् स्वागतस्य ज्ञातयस्तिष्ठन्ति । स
तेपा सकाश गतो यावत्तत्र कलि प्रादुर्भूत । ते कलह कृत्वा व्युपशान्ता परस्पर
कथयन्ति—भवन्त, पूर्वमस्माकमन्योन्य दृष्ट्वा स्नेहो भवति, इदानीं तु द्वेष । पश्यध्व
कश्चिदन्य आगत स्यादिति । ते समन्वेषितुमारब्धा यावत् पश्यन्ति स्वागतम् । तत्रैके
कथयन्ति—भवन्त, स्वागत प्रविष्ट इति । अपरे कथयन्ति—नाय स्वागत, किं तु
दुरागत, इममागम्यास्माक कलि प्रादुर्भूत इति । स तैर्ग्रीवाया गृहीत्वा निष्कासितोऽन्यत्र
गत । तस्मादपि निष्कासितो यावत् क्रोडमल्लाना मध्ये प्रविष्ट । ते यत्र यत्र
भैक्षार्थिका प्रविशन्ति, तत्र निर्भर्त्स्यन्ते निष्कास्यन्ते च । ते नैराश्यमापन्ना
रिक्तहस्तका रिक्तमल्लका. शून्यदेवकुलमण्डपवृक्षमूलान्यागता । तेऽन्योन्य पृच्छन्ति—
भवन्त, वय पूर्वे यत्र यत्र गच्छामस्तत' पूर्णहस्ता' पूर्णमल्लका आगच्छाम । इदानीं
को योगो येन वय रिक्तहस्तका रिक्तमल्लका नैराश्यमापन्ना इहागता इति ? तत्रैके कथ-
यन्ति—नून कोऽपि मन्दभाग्योऽस्माक मध्ये प्रविष्टो येन वय रिक्तहस्ता रिक्तमल्लका
इहागता इति । अपरे कथयन्ति—गतमेतत् । द्विधा भूत्वा प्रविशाम इति । ते परस्मिन्
C 172 दिवसे द्विधा भूत्वा प्रविष्टा. । तत्र येषा मध्ये स्वागतस्ते तथैव निर्भर्त्सिता निष्कासिताश्च
नैराश्यमापन्ना रिक्तहस्ता रिक्तमल्लाश्च यथानिलयमागता. । ते त्वन्ये पूर्णहस्ता पूर्णमल्लका
आगता । ये ते रिक्तहस्तका रिक्तपात्रा आगतास्ते भूयो द्विधा भूत्वा प्रविष्टा. । तत्र
तेषामपि येषां मध्ये स्वागतस्ते तथैव रिक्तहस्ता रिक्तमल्लकाश्चागता' । ते भूयो द्विधा भूता
एव यावत् स्वागतक्रोडमल्लकौ प्रविष्टौ रिक्तहस्तौ रिक्तमल्लकौ आगतौ । ते त्वन्ये पूर्णहस्ता.

पूर्णमल्लका आगता । ततस्ते क्रोडमल्लका सर्वे सभूय सकल्प कर्तुमारब्धा'—भवन्त., अय मन्दभाग्योऽस्माक मध्ये प्रविष्टो येन वय रिक्तहस्ता रिक्तमल्लकाश्चागता । निष्कासयाम एनमिति। स तै प्रभूतान् प्रहारान् दत्त्वा शिरसि च मल्लक भङ्क्त्वा निष्कासित ॥

अत्रान्तरे यावच्छ्रावस्तेयो वणिजो बोधस्य गृहपतेर्वयस्य पण्यमादाय शिशुमारगिरिमनुप्राप्त । तेन स्वागतो मल्लकेन हस्तगतेन पीठी गतो मुखबिम्बकेन प्रत्यभिज्ञात उक्तश्च—पुत्र त्व बोधगृहपते पुत्र इति ? स कथयति—तात, अह तस्य पुत्रो दुरागत इति । स मुहूर्तं तूष्णी स्थित्वा अश्रुपर्याकुलेक्षण कथयति—पुत्र, तौ तव मातापितरौ कालगतौ ? ते ज्ञातय ? स आह—तेषामपि केचित् कालगता केचिदिहैव तिष्ठन्तो वाचमपि न प्रयच्छन्ति । ते दासीदासकर्मकरपौरुषेया ? तेषामपि केचित् कालगता, केचिन्निष्पलायिता, केचिदिहैवान्यानाश्रित्यावस्थिता वाचमपि न प्रयच्छन्ति । यदवशिष्ट धन तदपि किचिदग्निना दग्धम्। ये वणिक्पौरुषेया पण्य गृहीत्वा धनार्थिनो देशान्तर महासमुद्र चावतीर्णा, तत्रापि केषाचित् पण्यमपण्यीभूतम्, केचित् तत्रैवानयेन व्यसनमापन्ना, केषाचित् कान्तारमध्यगताना तस्करैर्द्रव्यमपहृतम्, केषाचिन्नगरसमीपमनुप्राप्ताना शौल्किकशौल्किकैर्द्रव्य विचारयद्भि सारो गृहीत, केषाचित् पत्तनमनुप्राप्ताना राज्ञो विनियुक्तैर्दोषमुत्पाद्य सर्वस्वमपहृतम्। केचित् तस्य प्राणवियोग श्रुत्वा तत्रैवावस्थिता । स दीर्घमुष्ण च निश्वस्य कथयति—पुत्र श्रावस्ती किं न गच्छसि ? तात, किं तत्रगतस्य भविष्यति ? पुत्र, तत्रानाथपिण्डदो गृहपति, तस्य पुत्रेण तव भगिनी परिणीता । सा तव योगोद्वहन करिष्यतीति। स C 173
कथयति—तात, यद्येव गच्छामीति। तेन तस्य द्वौ कार्षापणौ दत्तौ, उक्तश्च—पुत्र, आभ्या तावदात्मान सधारय, यावदह पण्य विसर्जयामि । मया सार्ध गमिष्यसि। तेन तौ कार्षापणौ खुस्तवस्त्रान्ते बद्ध्वा स्थापितौ, कर्मविपाकेन विस्मृतौ । तथैवासौ कुतश्चित् किंचिदारागयति किंचिन्नारागयति। क्षुधया पीड्यमानोऽवस्थित । यावदसौ वणिक् पण्य विसर्जयित्वा प्रतिपण्यमादाय स्वागत विस्मृत्य सप्रस्थित । स्वागतोऽपि तेन सार्धं सप्रस्थित । यावत् ते सार्थिका कलि कर्तुमारब्धा, बलीवर्दा योद्धुमारब्धा । सार्थिका कथयन्ति—भवन्त', प्रत्यवेक्षत सार्थम्। मा असौ दुरागतोऽत्रागत स्यादिति। तै प्रत्यवेक्षमाणैरसौ दृष्ट । ते त खटुचपेटादिभिस्ताडयित्वा अर्धचन्द्राकारेण ग्रीवाया गृहीत्वा निष्कासितुमारब्धा । स निष्कासित । निष्क्रम्यमाणो विक्रोष्टुमारब्ध । सार्थवाहस्त कोलाहलशब्द श्रुत्वा निरीक्षितुमारब्ध, यावत् पश्यति त निष्कास्यमानम्। स कथयति—भवन्त, मा एन निष्कासयत, ममैष वयस्यपुत्रो भवतीति। ते कथयन्ति—सार्थवाह, यमागम्य बोधस्य गृहपतेरनेकधनसमुदित ससुहृत्सबन्धिबान्धव गृह विनष्टम्, कथ तेन सार्धं गच्छाम ? सर्वथा त्व सार्थस्य स्वामी। यद्येष गच्छति, वय न गच्छाम इति। सार्थवाहस्त कथयति—पुत्र, महाजनविरोधोऽत्र भवति । सार्थका क्षुभिता । त्व पश्चाद्दासोद्धातिकया गच्छ, अह तवार्थे आहार स्थापयामीति । स मातापितृवियोगप्रतिस्पर्धिना पूर्वकर्मापराधप्रभावेण दु खदौर्मनस्येन सतापितमनाः साश्रुकण्ठस्तूष्णीमवस्थित.।

सार्थं सम्प्रस्थित । सोऽपि वासोद्घातिकया गन्तुमारब्ध । स सार्थवाहस्तस्याहार पत्रपुटके C 174 बद्ध्वा किंचिद्भूमौ पांशुना प्रतिच्छाद्य स्थापयति, किंचिद्वृक्षशाखापत्रैरवच्छाद्य । तत्र य भूमौ स्थापयति, स शृगालैरन्यैश्चतुष्पादैर्भक्ष्यते । य वृक्षशाखासु, स पक्षिभि शाखामृगैश्च भक्ष्यते । तत किंचिदारागयति किंचिन्नारागयति । अस्थानमनवकाशो यच्चरमभविक सत्त्वोऽप्राप्ते विशेषाधिगमे सोऽन्तरा काल कुर्यात् । स कृच्छ्रेण श्रावस्तीमनुप्राप्त । बहि श्रावस्त्यामुदपानोपकण्ठके विश्रान्त । यावत् तस्य भगिन्या सन्तिका प्रेष्यदारिका उदकार्थिनी कुम्भमादाय गता । स तया मुखबिम्बकेन प्रत्यभिज्ञात । सा चिर निरीक्ष्य हीनदीनवदना कथयति—दारक, त्व बोधस्य गृहपते शुशुमारगिरीयकस्य पुत्र इति ? स कथयति—एव मा भगिनीजन सजानीत इति । सा अश्रुपर्याकुलेक्षणा बाष्पोपरुध्यमानकण्ठा उरसि प्रहार दत्त्वा करुणादीनविलम्बिताक्षर प्रष्टुमारब्धा । तौ तव मातापितरौ कालगतौ ? कालगतौ । ते ज्ञातय ? स कथयति—तेषामपि केचित् कालगता, केचिन्निष्पलायिता, केचित् तत्रैव तिष्ठन्तो वाचमपि न प्रयच्छन्ति । ते दासीदासकर्मकरपौरुषेया ? तेषामपि केचित् कालगता, केचिन्निष्पलायिता, केचित् तत्रैवान्यानाश्रित्यावस्थिता वाचमपि न प्रयच्छन्ति । यदपि धनजात तदपि किंचिदग्निना दग्धम्, किंचिदन्यपौरुषेया गृहीत्वा धनार्थिनो देशान्तर महासमुद्र चावतीर्णा । तत्रापि केषांचिद्यानपात्र विपन्नम्, केषांचित् पण्यमपण्यीभूतम्, केचित् तत्रैवानयेन व्यसनमापन्ना, केषांचित् कान्तारमध्यगताना तस्करैर्द्रव्यमपहृतम्, केषांचिन्नगरसमीपमनुप्राप्ताना शौल्किकगौल्मिकैर्द्रव्य विचारयद्भि सारो गृहीत, केषांचित् पत्तनमनुप्राप्ताना राजनियुक्तैर्दोषमुत्पाद्य सर्वस्वमपहृतम्, केचित्तस्य प्राणवियोग श्रुत्वा तत्रैवावस्थिता । सा दीर्घमुष्ण च निश्वस्य कथयति—इहैव तिष्ठ यावत्ते भगिन्या कथयामीति । तया गत्वा तस्या प्रच्छन्न कथितम् । कीदृशेन पण्येनेति ? सा कथयति—कुतोऽस्य पण्यम् ? दण्डमस्य हस्ते मल्लकश्चेति । तया तस्यार्थं महार्हाणि वस्त्राणि दत्तानि । कार्षापणाश्च दत्त्वा उक्ता च—स वक्तव्यो यदि ते भागिनेयो वा भागिनेयिका वा उपसक्रामति, तस्यैव कार्षापणान् दद्या । मा ज्ञातीना प्रतर्क्यो भविष्यतीति । सा वस्त्राण्यादाय कार्षापणाश्च तस्य C 175 सकाश गता कथयति—इमानि ते वस्त्राणि कार्षापणाश्च भगिन्या प्रेषितानि, कथयति च—यदि ते भागिनेयो वा भागिनेयिका वा उपसक्रामति, तस्यैतत्कार्षापणान् दद्या । मा ज्ञातीना प्रतर्क्यो भविष्यसि । स कथयति—शोभनमेव भवति । इत्युक्त्वा तूष्णीमवस्थित । दारिका प्रक्रान्ता । स सलक्षयति—अनाथपिण्डदो गृहपतिर्विस्तीर्णस्वजनपरिवार । अस्माकमपि पिता विस्तीर्णपरिवार । तेषामेकैकशो वार्ता प्रत्यवेक्षते । भगिन्या चिरमालापो भविष्यति । स च मार्गपरिश्रमखिन्नेन क्षुधार्तेन न शक्यते कर्तुम् । पुरोभक्षिका तावत् करोमि । तृप्त सुखालाप करिष्यामीति । स पानागार गत । तेन तत्र प्रवृद्धवेगमदसजनक मद्य पीतम् । स मत्त उद्यान गत्वा शयित । आचरित श्रावस्त्यामुद्यानमोषका पुरुषा प्रतिदिनमन्वाहिण्डयन्ते । ते यदि सुप्त पुरुष पश्यन्ति, पादेन घट्टयन्ति । स यदि प्रति-

विबुध्यते, तमेवं वदन्ति—भो पुरुष, न त्वया श्रुत यथा श्रावस्त्यामुद्यानमोषका पुरुषा प्रतिदिनमन्वाहिण्ड्यन्ते ? ते यदि सुप्त पुरुष पश्यन्ति, वदन्ति—उत्तिष्ठ गच्छेति । यदि न प्रतिविबुध्यते, मुषित्वा गच्छन्ति । तै पादेन घट्टितो न प्रतिविबुध्यते । मुषित्वा प्रक्रान्ता । स विगतमद्यमद प्रतिबुद्धो यावत् पश्यति तान्येवानन्तकानि (?) प्रावृत्यावस्थित । ततोऽस्य भगिनी सलक्षयति—अतिचिरयत्यसौ । नूनमत्र कारणेन भवितव्यमिति । तस्यासौ दारिका पुन प्रेषिता—दारिके गच्छ, चिरयत्यसौ, पश्य किमर्थं नागच्छतीति । सा गता यावत् पश्यति मुषितक तेनैव वेषेणावस्थितम् । सा त्वरितत्वरित गता तस्या कथयति—आर्ये, मुषितस्तेनैव वेषेण तिष्ठतीति । सा सलक्षयति—यमागम्य बोधस्य गृहपतेरनेकधनसमुदित ससुहृत्सबन्धिबान्धव गृह विनष्टम्, यदि तमिह प्रवेशयामि, स्थानमेतद्विद्यते यन्मयापि श्वशुरगृहमनयेन व्यसनमापत्स्यते । नासाविह प्रवेशयितव्य । इति विदित्वा तयाप्युपेक्षित ॥

C 176 तस्यापि पूर्वकर्मापराधाद्विस्मृतम् । स क्रोडमल्लकाना मध्ये प्रविष्ट । ते यत्र यत्र भैक्षार्थिन प्रविशन्ति, तत्र तत्र निर्भर्त्स्यन्ते च निष्कास्यन्ते च । नैराश्यमापन्ना रिक्तहस्ता रिक्तमल्लका शून्यदेवकुलमण्डपवृक्षमूलान्यागता । तेऽन्योन्य पृच्छन्ति—भवन्त, वय पूर्वं यत्र यत्र गच्छामस्तत पूर्णहस्ता पूर्णमल्लका गच्छाम. । इदानी को योगो येन वय रिक्तहस्ता रिक्तमल्लका नैराश्यमापन्ना इहागता इति ? तत्रैके कथयन्ति—नून कोऽपि मन्दभाग्योऽस्माक मध्ये प्रविष्टो येन वय रिक्तहस्ता रिक्तमल्लका इहागता इति । अपरे कथयन्ति—द्विधा भूत्वा प्रविशाम इति । तेऽपरस्मिन् दिवसे द्विधा भूत्वा प्रविष्टा । तत्र येषा मध्ये स्वागत, ते तथैव निर्भर्त्सिता निष्कासिताश्च नैराश्यमापन्ना रिक्तहस्ता रिक्तमल्लकाश्चागता । ते त्वन्ये पूर्णहस्ता पूर्णमल्लका आगता । ये रिक्तहस्ता रिक्तमल्लका आगता, ते भूयो द्विधा भूत्वा प्रविष्टा । तेषामपि येषा मध्ये स्वागतः, ते तथैव रिक्तहस्ता रिक्तमल्लकाश्चागता । ते भूयो द्विधा भूता एव यावत् स्वागतोऽन्यश्च क्रोडमल्लक प्रविष्ट । तौ रिक्तहस्तौ रिक्तमल्लकौ आगतौ, ते त्वन्ये पूर्णहस्ता पूर्णमल्लका आगता । ते क्रोडमल्लका सर्वे सभूय सजल्प कर्तुमारब्धा—भवन्त., अय मन्दभाग्यसत्त्वोऽस्माक मध्ये प्रविष्टो येन वय रिक्तहस्ता रिक्तमल्लकाश्चागता. । निष्कासयाम एनमिति । स तै प्रभूतान् प्रहारान् दत्त्वा शिरसि च मल्लक भङ्क्त्वा निष्कासित ॥

अत्रान्तरेऽनाथपिण्डदेन गृहपतिना बुद्धप्रमुखो भिक्षुसघोऽन्तर्गृहे भक्तेनोपनिमन्त्रित । तेन दौवारिकाणामाज्ञा दत्ता—न तावत् कस्यचित् क्रोडमल्लकस्य प्रवेशो दातव्यो यावद्बुद्धप्रमुखेन भिक्षुसघेन भुक्तम् । पश्चात् तान् भोजयिष्यामीति । क्रोडमल्लका ये तस्य गृह प्रतिशरणभूतास्ते सर्वे सनिपतिता प्रवेष्टुमारब्धा । दौवारिकेण विरोधिता । कथयन्ति—भो पुरुष, अस्माकमेव नाम्ना अय गृहपति प्रज्ञायते अनाथपिण्डदो गृहपतिरिति । C 177 तत् किमिदमिति कृत्वा अस्मान् विधारयसीति ? स कथयति—गृहपतिना आज्ञा दत्ता—न तावत् कस्यचित् क्रोडमल्लकस्य प्रवेशो दातव्यो यावद्बुद्धप्रमुखेन भिक्षुसघेन भुक्तम् । पश्चात् तान् भोजयिष्यामीति । ते कथयन्ति—भवन्त, न कदाचिद्वय विधार्य-

माणा । त पश्यत मा अत्रार्यो दुरागत आगतो भवेदिति । ते समन्वेष्टितुमारब्धा यावत् पश्यन्त्येकस्मिन् प्रदेशे निलीयावस्थितम् । ततस्तै. कोलाहलशब्द कृत –अय भवन्त स दुरागतो निलीनस्तिष्ठतीति । स तै प्रभूतान् प्रहारान् दत्वा निष्कासितस्तीव्रेण च पर्यवस्थानेन शिरसि मल्लकेन प्रहारो दत्त । तस्य शिरो भग्नम् । स निवर्त्य विप्रलपितुमारब्ध । ततस्तैर्हस्तपादेषु गृहीत्वा सकारकूटे क्षिप्त –दुरागत अत्र तिष्ठेति । स रुधिरेण प्रघरता तस्मिन् सकारकूटेऽवस्थित । यावद्भगवान् पूर्वाह्णे निवास्य पात्रचीवरमादाय भिक्षुगणपरिवृतो भिक्षुसघपुरस्कृतो येनानाथपिण्डदस्य गृहपतेर्निवेशन तेनोपसक्रान्त । अद्राक्षीद्भगवान् स्वागत परुषरूक्षाङ्गुलिदीर्घकेश रजसावचूर्णितगात्र कृशमल्पस्थाम मलिनजीर्णवासोनिवसित शिरसा भग्नेन रुधिरेण प्रघरता अन्यैश्च व्रणैश्चाकीर्णै, मक्षिकाभिरुपद्रुतै सकारकूटे निपतितम् । दृष्ट्वा च पुनर्भिक्षूनामन्त्रयते स्म–तृप्यत भिक्षव सर्वभवोपपत्तिभ्य । तृप्यत सर्वभवोपपत्त्युपकरणेभ्य, यत्र नाम चरमभविकस्य सत्त्वस्येयमवस्था । तत्र भगवान् त स्वागतमामन्त्रयते–आकाङ्क्षसे वत्स पात्रशेषम् ? आकाङ्क्षामि भगवन् । तत्र भगवानायुष्मन्तमानन्दमामन्त्रयते–स्वागतस्य ते आनन्द पात्रशेष स्थापयितव्यमिति । एव भदन्तेत्यायुष्मानानन्दो भगवत प्रत्यश्रौषीत् ॥

अथ भगवान् येनानाथपिण्डदस्य गृहपतेर्भक्ताभिसारस्तेनोपसक्रान्त । उपसक्रम्य पुरस्ताद्भिक्षुसघस्य प्रज्ञप्त एवासने निषण्ण । अनाथपिण्डदो गृहपति सुखोपनिषण्ण बुद्ध-
C 178 प्रमुख भिक्षुसघ विदित्वा शुचिना प्रणीतेन खादनीयभोजनीयेन स्वहस्तेन सतर्प्य सप्रवार्य भगवन्त भुक्तवन्त विदित्वा धौतहस्तमपनीतपात्र नीचतरमासन गृहीत्वा भगवत पुरस्तान्निषण्णो धर्मश्रवणाय । आयुष्मत आनन्दस्य तत्पात्रशेष स्वागताय विस्मृतम् । असमोषधर्माणो बुद्धा भगवन्त । भगवता उत्थापितम् । आयुष्मानानन्दो भगवत पात्र गृहीतुमारब्धो यावत् पश्यति तत्र पात्रशेष न सस्थापितम् । दृष्ट्वा च स्मृतिरुत्पन्ना । स वर्मतत्त्वो वचसा (?) अथ रोदितुमारब्ध । भगवानाह–कस्मात् त्वमानन्द रोदिषीति । स कथयति–न मया भदन्त भगवत कदाचिदाज्ञा प्रत्यूढपूर्वेति । किं कृतम् ? स्वागतस्य पात्रशेष न स्थापितमिति । भगवानाह–न त्वया आनन्द ममाज्ञा प्रतिस्मृता, अपि तु स्वागतस्यैव तानि कर्माणि लब्धसभाराणि परिणतप्रत्ययान्योघवत्प्रत्युपस्थितान्यवश्यभावीनि येन तव विस्मृतम् । अल विषादेन । गच्छ, त शब्दापयेति । स गत्वा शब्दापयितुमारब्ध । अनेकै प्रतिवचन दत्तम् । स्वागतस्य तदपि विस्मृत यद्भगवता प्रतिज्ञातम्–तव पात्रशेष स्थापयिष्यामीति । स सलक्षयति–कोऽप्यय पुण्यकर्मा भगवता त्रैलोक्यगुरुणा समन्वाहृत शब्दत इति । आयुष्मता आनन्देन गत्वा भगवत आरोचितम् । भगवन् स्वागत इत्युक्त्वा अनेकै प्रतिवचन दत्तम् । न जाने क शब्दापयामीति । भगवानाह–गच्छ आनन्द, गत्वा कथय–यो बोधस्य गृहपते शुशुमारगिरीयस्य पुत्र स्वागत, स आगच्छतु इति । आयुष्मता आनन्देन गत्वोच्चै शब्दैरुक्त–यो बोधस्य गृहपते. शुशुमारगिरीयकस्य पुत्र स्वागत, स आगच्छतु इति । तेन पितुर्नामश्रवणादात्मनो नाम स्मृतम् । स शनैर्दण्डविष्टम्भनयोगादुत्थाय गाथा भाषते–

भ्रष्ट॰ स्वागतशब्दोऽय कुतः पुनरिहागत॰ ।
नूनमश्रेयसो नाशः श्रेयसश्च समुद्भव ॥ १ ॥ C 179
तेषा सर्वज्ञ नाथोऽसि ये हि त्वा शरण गता ।
तेषा स्वागतमार्याणा ये च ते शासने रता ॥ २ ॥
अह तु भाग्यरहित सर्वबन्धुविवर्जित ।
शोच्य कष्टा दशा प्राप्त. शोकशल्यसमर्पित. ॥ ३ ॥ इति ।

अथायुष्मानानन्दस्तमादाय येन भगवास्तेनोपसक्रान्त । उपसक्रम्य भगवन्तमिदमवोचत्—अय भदन्त स्वागत इति । स भगवता क्षुधासजनितदौर्मनस्य समाश्वासित, उक्तश्च—पुत्र, इम पात्रशेष परिभुङ्क्ष्वेति। स त दृष्ट्वा सलक्षयति—यद्यप्यह भगवता त्रैलोक्यगुरुणा दैवात् समन्वाहृत, तदपि स्तोक पात्रशेष स्थापित । किमत्र भोक्ष्य इति । भगवास्तस्य चेतसा चित्तमाज्ञाय कथयति—वत्स, यदि त्व सुमेरुमात्रै पिण्डै समुद्रसदृशेन कुक्षिणा परिभोक्ष्यसे, तथाप्यव्यय तन्न परिक्षय गमिष्यति, यावत्तृप्त परिभुङ्क्ष्व यथासुखमिति । तेन तावद् भुक्त यावत् तृप्त इति । तत्सतर्पितेन्द्रियो भगवतो मुख व्यवलोकयितुमारब्ध । भगवानाह—वत्स स्वागत, तृप्तोऽसि ? तृप्तोऽस्मि भगवन् । वत्स, यद्येवमपश्चिम कवल गृहाण, अन्तर्धास्यत्येष पात्र इति । तेनापश्चिमकवलो गृहीत, सोऽन्तर्हित । भगवान् दक्षिणादेशना कृत्वा प्रक्रान्त । चरमभविक स सत्त्वो भगवन्त पृष्ठत पृष्ठत समनुबद्ध । यावद्भगवान् विहार गत्वा पुरस्ताद्भिक्षुसघस्य प्रज्ञप्त एवासने निषण्ण । सोऽपि भगवत पादौ शिरसा वन्दित्वा एकान्ते निषण्ण । भगवान् सलक्षयति—पुष्पाणामेन प्रेषयामि, कर्मापनयोऽस्य कर्तव्य । इति विदित्वा स्वागतमामन्त्रयते—वत्स स्वागत, सन्ति ते कार्षापणा ? न सन्ति भगवन् । वत्स स्वागत, वस्त्रान्त निरीक्षस्व । वस्त्रान्त निरीक्षितुमारब्धो यावत् पश्यति द्वौ कार्षापणौ । स कथयति—भगवन्, द्वौ कार्षापणौ । वत्स गच्छ, गण्डकस्यारामिकस्य सकाशान्नीलोत्पलानि गृहीत्वा आगच्छेति । स्वागतस्तस्य सकाश गत । स त दूरादेव दृष्ट्वा पर्यवस्थित । स सलक्षयति—आगतोऽयं दुरागत. । नियत ममानर्थो भवति । इति विदित्वा सपरुष कथयति—दुरागत, किमर्थ त्वमिहागच्छसीति । स गाथा भाषते— C 180

नीलोत्पलैरस्ति कार्य मे तथान्यैर्नापि पङ्कजै. ।
मुनीन्द्रस्य तु दूतोऽह सर्वज्ञस्य यशस्विन ॥ ४ ॥

इत्युक्त्वा प्रतिनिवर्तितुमारब्ध । सोऽपि गाथा भाषते—

एह्येहि यदि दूतोऽसि तस्य शान्तात्मनो मुने ।
पूज्य. स नरदेवाना पूज्य॰ पूज्यतमैरपि ॥ ५ ॥

इत्युक्त्वा स कथयति—बुद्धदूतस्त्वम् ? बुद्धदूत॰ । किमर्थमागत ? पुष्पार्थम् । यदि बुद्धदूतस्त्वम्, गृहाण यथेप्सितम् । नीलोत्पलाना भारमादाय भगवत सकाशमागत. ।

भगवानाह—वत्स, भिक्षूणा चारय। स भिक्षूणा चारयितुमारब्ध । भिक्षवो न प्रतिगृह्णन्ति। भगवानाह—गृह्णीध्व भिक्षव सर्वसौगन्धम्। चक्षुर्भ्या कर्मापनयोऽस्य कर्तव्य इति। भिक्षुभिर्गृहीतानि। गृहीत्वा पुष्पितानि। तेनापूर्व नीलकृत्स्नमुत्पादित पूर्वम्। स वृद्धान्ते स्थित्वा तानि पुष्पाणि दृष्ट्वा सुतरा निरीक्षितुमारब्ध । तस्य तन्नीलकृत्स्नमामुखीभूतम्। ततस्त भगवानाह—वत्स, किं न प्रव्रजसीति? स कथयति—प्रव्रजामि भगवन्निति। भगवता प्रव्राजित उपसपादितो मनसिकारश्च दत्त । तेन युज्यमानेन घटमानेन व्यायच्छमानेन इदमेव पञ्चगण्डक ससारचक्र चलाचल विदित्वा सर्वसस्कारगती शतनपतनविकिरणविध्वसनधर्मतया पराहत्य सर्वक्लेशप्रहाणादर्हत्त्व साक्षात्कृतम्। अर्हन् सवृत्तस्त्रैधातुकवीतराग समलोष्टकाञ्चन आकाशपाणितलसमचित्तो वासीचन्दनकल्पो विद्याविदारिताण्डकोशो C 181 विद्याभिज्ञाप्रतिसविन्प्राप्तो भवलाभलोभसत्कारपराङ्मुख । सेन्द्रोपेन्द्राणा पूज्यो मान्योऽभिवाद्यश्च सवृत्त । सोऽर्हत्त्व प्राप्तो विमुक्तिसुखप्रतिसवेदी तस्या वेलाया गाथा भाषते—

उपायपाशैर्वीरेण बद्ध्वाह तत्त्वदर्शिना।
कारुण्यादुद्धृतो दु खाज्जीर्ण पङ्कादिव द्विप ॥ ६ ॥
स्वागतोऽहमभूव प्राक्तत पश्चाद्दुरागत ।
आगतोऽस्मि पुरा नाथ श्रुत्वा वाक्य तवोत्तमम्॥ ७ ॥
साप्रत स्वागतो व्यक्त [सवृत्तो न दुरागत]।
साप्रत काञ्चन देह धारयामि निराश्रवम्॥ ८ ॥
रत्नानि प्रतिलेभे हि स्वर्गं मोक्ष च काङ्क्षताम्।
श्रेष्ठा कल्याणमित्राणा सदा सेवा हितैषिणाम्॥ ९ ॥ इति ॥

यदा आयुष्मान् स्वागत स्वाख्याते धर्मविनये प्रव्रजित, तदा सामन्तकेन शब्दो विसृत—श्रमणेन गौतमेनासौ दुरागत क्रोडमल्लक प्रव्रजित। तीर्थ्यै श्रुतम्। तेऽवध्यायन्ति क्षिपन्ति विवादयन्ति—श्रमणो भवन्तो गौतम एवमाह—सामन्तप्रासादिक मे शासनमिति। अत्र किं सामन्तप्रासादिकमित्यस्य यत्रेदानीं दुरागतप्रभृतयोऽपि क्रोडमल्लका प्रव्रजन्तीति? अत्रान्तरे नास्ति किंचिद्बुद्धाना भगवतामज्ञातमदृष्टमविदितमविज्ञातम्। भगवान् सलक्षयति—सुमेरुप्रख्ये महाश्रावके महाजनकाय प्रसाद प्रवेदयते। तद्गुणोद्भावनमस्य कर्तव्यम्, कुत्र कर्तव्यम्? यत्रैव पतित । इति ज्ञात्वा आनन्दमामन्त्रयते स्म—गच्छ आनन्द भिक्षूणामारोचय—तथागतो भिक्षवो भर्गेषु जनपदेषु चारिका चरिष्यति। यो युष्माकमुत्सहते तथागतेन सार्धं भर्गेषु चारिका चर्तुम्, स चीवरकाणि गृह्णातु इति। एव भदन्तेत्यायुष्मानानन्दो भगवत. प्रतिश्रुत्य भिक्षूणामारोचयति—भगवानायुष्मन्तो भर्गेषु जनपदेषु चारिका चरिष्यति। यो युष्माकमुत्सहते भगवता सार्धं भर्गेषु जनपदेषु चारिका चरितुम्, स चीवरकाणि गृह्णातु C 182 इति। अथ भगवान् दान्तो दान्तपरिवार शान्त शान्तपरिवारो मुक्तो मुक्तपरिवार आश्वस्त आश्वस्तपरिवारो विनीतो विनीतपरिवारोऽर्हन्नर्हत्परिवारो वीतरागो वीतरागपरिवार. प्रासादिक.

प्रासादिकपरिवारो वृषभ इव गोगणपरिवृतो गज इव कलभपरिवृतः सिंह इव दंष्ट्रगणपरिवृतो हसराज इव हसगणपरिवृत सुपर्णीव पक्षिगणपरिवृतो विप्र इव शिष्यगणपरिवृतः सुवैद्य इवातुरगणपरिवृत शूर इव योधगणपरिवृतो देशिक इवाध्वगगणपरिवृत सार्थवाह इव वणिग्गणपरिवृत श्रेष्ठीव पौरगणपरिवृत कोट्टराज इव मन्त्रिगणपरिवृतश्चक्रवर्तीव पुत्रसहस्रपरिवृतश्चन्द्र इव नक्षत्रगणपरिवृत सूर्य इव रश्मिसहस्रपरिवृतो धृतराष्ट्र इव गन्धर्वगणपरिवृतो विरूढक इव कुम्भाण्डगणपरिवृतो विरूपाक्ष इव नागगणपरिवृतो धनद इव यक्षगणपरिवृतो वेमचित्रीवासुरगणपरिवृत शक्र इव त्रिदशगणपरिवृतो ब्रह्मेव ब्रह्मकायिकगणपरिवृत स्तिमित इव जलनिधि सजल इव जलधरो विमद इव गजपति सुदान्तैरिन्द्रियैरसक्षोभितेर्यापथप्रचारो द्वात्रिंशता महापुरुषलक्षणै समलकृतोऽशीत्यानुव्यञ्जनैर्विराजितगात्रो व्यामप्रभालकृतमूर्ति सूर्यसहस्रातिरेकप्रभो जङ्गम इव रत्नपर्वत समन्ततो भद्रको दशभिर्बलैश्चतुर्भि वैशारद्यैस्त्रिभिरावेणिकै स्मृत्युपस्थानैर्महाकरुणया च समन्वागत आज्ञातकौण्डिन्यबाष्पमहानामानिरुद्धशारिपुत्रमौद्गल्यायनकाश्यपानन्दरैवतप्रभृतिभिर्महाश्रावकै परिवृतोऽन्येन च महता भिक्षुसघेन येन शुशुमारगिरिस्तेनोपसक्रान्त । अनुपूर्वेण चारिकां चरन् शुशुमारगिरिमनुप्राप्त । शुशुमारगिरौ विहरति भीषणिकावने मृगदावे। अश्रौषु शुशुमारगिरीयका ब्राह्मणगृहपतय —भगवान् भर्गेषु जनपदेषु चारिका चरन् शुशुमारगिरिमनुप्राप्त शुशुमारगिरौ विहरति भीषणिकावने मृगदाव इति। श्रुत्वा च पुन. सघात् सघ पूगात्पूग सगम्य समागम्य शुशुमारगिरेर्निष्क्रम्य येन भगवास्तेनोपसक्रान्ता । उपसक्रम्य भगवत पादौ शिरसा वन्दित्वा एकान्ते निषण्णा । शुशुमारगिरीयकान् ब्राह्मणगृहपतीन् धर्म्यया कथया सदर्शयति समादापयति समुत्तेजयति सप्रहर्षयति। अनेकपर्यायेण धर्म्यया कथया सदर्श्य समादाप्य समुत्तेज्य सप्रहर्ष्य तूष्णीम्। अथ शुशुमारगिरीयका ब्राह्मणगृहपतय उत्थायासनादेकासमुत्तरासङ्ग कृत्वा येन भगवास्तेनाञ्जलिं प्रणम्य भगवन्तमिदमवोचन्—अधिवासयत्वस्माक भगवान् श्वोऽन्तर्गृहे भक्तेन सार्धं भिक्षुसघेन। अधिवासयति भगवान् शुशुमारगिरीयकाना ब्राह्मणगृहपतीना तूष्णीभावेन। अथ शुशुमारगिरीयका ब्राह्मणगृहपतयो भगवतस्तूष्णीभावेनाधिवासना विदित्वा भगवतो भाषितमभिनन्द्यानुमोद्य भगवत. पादौ शिरसा वन्दित्वा भगवतोऽन्तिकात् प्रक्रान्ता । अथ शुशुमारगिरीयका ब्राह्मणगृहपतयस्तामेव रात्रिं शुचि प्रणीत खादनीयभोजनीय समुदानीय काल्यमेवोत्थाय आसनकानि प्रज्ञप्य उदकमणीन् प्रतिष्ठाप्य भगवतो दूतेन कालमारोचयन्ति—समयो भदन्त, सज्ज भक्त यस्येदानीं भगवान् काल मन्यत इति । अथ भगवान् पूर्वाह्णे निवास्य पात्रचीवरमादाय भिक्षुगणपरिवृतो भिक्षुसघपुरस्कृतो येन शुशुमारगिरीयकाना ब्राह्मणगृहपतीना भक्ताभिसारस्तेनोपसक्रान्त । उपसक्रम्य प्रज्ञप्त एवासने निषण्ण । शुशुमारगिरीयका ब्राह्मणगृहपतय. सुखोपनिषण्ण बुद्धप्रमुख भिक्षुसघ विदित्वा शुचिना प्रणीतेन खादनीयभोजनीयेन स्वहस्तेन सतर्पयन्ति सप्रवारयन्ति । अनेकपर्यायेण शुचिना प्रणीतेन खादनीयेन

भोजनीयेन स्वहस्त सतर्प्य सप्रवार्य भगवन्त भुक्तवन्त विदित्वा धौतहस्तमपनीतपात्र नीचतरमासन गृहीत्वा भगवत पुरस्तान्निषण्णा धर्मश्रवणाय। अथ भगवान् शुशुमारगिरीयकान् ब्राह्मणगृहपतीन् धर्म्यया कथया सदर्शयति समादापयति समुत्तेजयति
C 184 सप्रहर्षयति। अनेकपर्यायेण धर्म्यया कथया सदर्श्य समादाप्य समुत्तेज्य सप्रहर्ष्य तूष्णीम्॥

अथ शुशुमारगिरीयका ब्राह्मणगृहपतयो भगवन्तमिदमवोचन्—भगवता भदन्त नानादेशेषु नानाधिष्ठानेषु ते ते दुष्टनागा दुष्टयक्षाश्च विनीता। अय भदन्त अश्वतीर्थिको नागोऽस्माकमवैराणा वैरी असपत्नाना सपत्नोऽद्रुग्धाना द्रुग्ध। नित्यमस्माक जातानि जातानि शस्यानि विनाशयति, स्त्रीपुरुषदारकदारिकागोमहिषानजैडकाश्च। अहो बत भगवास्त विनयेदनुकम्पामुपादायेति। अधिवासयति भगवान् शुशुमारगिरीयकाना ब्राह्मणगृहपतीनाम्। तूष्णीभावेनाधिवासयति। अथ भगवान् शुशुमारगिरीयकाना ब्राह्मणगृहपतीना तूष्णीभावेनाधिवास्य उत्थायासनात् प्रक्रान्त। अथ भगवान् विहार गत्वा पुरस्ताद्भिक्षुसघस्य प्रज्ञप्त एवासने निषण्ण। निषद्य भगवानायुष्मन्तमानन्दमामन्त्रयते—गच्छ आनन्द, भिक्षूणामेवमारोचय, शलाका चारय—यो युष्माकमुत्सहते अश्वतीर्थिक नाग विनेतुम्, स शलाका गृह्णातु इति। एव भदन्तेत्यायुष्मानानन्दो भगवत प्रतिश्रुत्य भिक्षुसघस्यारोचयित्वा बुद्धप्रमुखे भिक्षुसघे शलाका चारयितुमारब्ध। भगवता शलाका न गृहीता। स्थविरा भिक्षव समन्वाहर्तु सवृत्ता—किमर्थ भगवता शलाका न गृहीता इति? पश्यन्त्यायुष्मत. स्वागतस्य गुणोद्भावना कर्तुकाम। तैरपि न गृहीता। आयुष्मान् स्वागत समन्वाहर्तु प्रवृत्त—किं कारण भगवता शलाका न गृहीता स्थविरस्थविरैश्च भिक्षुभिरिति? पश्यति मम गुणोद्भावना कर्तुकाम। तच्छास्तुर्मनोरथ पूरयामि, गृह्णामि शलाकामिति। तेनार्धासन मुक्त्वा गजभुजसदृश बाहुमभिप्रसार्य शलाका गृहीता। जानका पृच्छका बुद्धा भगवन्त।
C 185 पृच्छति बुद्धो भगवानायुष्मन्तमानन्दम्—कतरेणानन्द भिक्षुणा शलाका गृहीतेति? स कथयति—स्वागतेन भदन्तेति। भगवानाह—गच्छ आनन्द, स्वागत भिक्षुमेव वद—दुष्टनागोऽसौ, कायेन्द्रिय ते रक्षितव्यमिति। एव भदन्तेत्यायुष्मानानन्दो भगवत प्रतिश्रुत्य येनायुष्मान् स्वागतस्तेनोपसक्रान्त। उपसक्रम्यायुष्मन्त स्वागतमिदमवोचत्—आयुष्मन् स्वागत, भगवानेवमाह—दुष्टनागोऽसौ, कायेन्द्रिय ते रक्षितव्यमिति। स कथयति—आयुष्मन्नानन्द अकोप्या शास्तुराज्ञा। अपि तु यादृशोऽश्वतीर्थिको नाग, ईदृशाना नागानामिक्षुवेणुनडवद्यदि पूर्णो जम्बुद्वीप स्यात्, तथापि मे ते रोमापि नेञ्जयितु समर्था स्यु, प्रागेवाश्वतीर्थिको नाग कायेन्द्रियस्योपरोध करिष्यतीति। आयुष्मानानन्द आरोग्यमित्युक्त्वा प्रक्रान्तः॥

अथायुष्मान् स्वागतस्तस्या एव रात्रेरत्ययात्पूर्वाह्णे निवास्य पात्रचीवरमादाय शुशुमारगिरि पिण्डाय प्राविक्षत्। शुशुमारगिरि पिण्डाय चरित्वा येनाश्वतीर्थिकस्य नागस्य भवन तेनोपसक्रान्त। अद्राक्षीदश्वतीर्थिको नाग आयुष्मन्त स्वागत दूरादेव। दृष्ट्वा च पुन. सलक्षयति—किमनेन श्रमणकेन मम मृतिप्रवृत्ति. श्रुता येन मे भवनमागच्छतीति? पुन सलक्षयति—

आगन्तुरयम्, आगच्छतु तावदिति । अथायुष्मान् स्वागतस्तस्य ह्रद गत्वा पात्रचीवरमेकान्तमुपसक्षिप्य पादौ प्रक्षाल्य हस्तौ निर्माद्य पानीय परिस्राव्य जीर्णपर्णकानि समुदानीय निषद्य भक्तकृत्य कर्तुमारब्ध । अश्वतीर्थिकेन नागेनासावतिथिरिति कृत्वाध्युपेक्षित । आयुष्मान् स्वागत सलक्षयति–नासक्षोभिता दुष्टनागा दमथमागच्छन्ति । सक्षोभयाम्येनमिति । तेन पात्र प्रक्षाल्य तत्पात्रोदक तस्मिन् ह्रदे प्रक्षिप्तम् । स सक्षुब्ध । स सलक्षयति–अय मया श्रमण आगच्छन्नध्युपेक्षित, भुञ्जानोऽप्युपेक्षित, अनेन मम भवने उच्छिष्टोदक छोरितम् । नामावशेषमेन करोमीति तीव्रेण पर्यवस्थानेन पर्यवस्थित । उपरिविहायसमभ्युद्गम्य आयुष्मत स्वागतस्योपरि चक्रकणपपरशुभिन्दिपालादीनि प्रहरणानि क्षेप्तुमारब्ध । आयुष्मान् स्वागतो मैत्रीसमापन्न । तान्यस्य दिव्यान्युत्पलपद्मकुमुदपुण्डरीकमन्दारकाणि पुष्पाणि भूत्वा काये निपतन्ति । अश्वतीर्थिको नागोऽङ्गारवर्षमुत्स्रष्टुमारब्ध । तदपि दिव्यानि पुष्पाणि मान्दारकाणि भूत्वा काये निपतितुमारब्धम् । अश्वतीर्थिको नाग पासु वर्षितुमारब्ध । तदपि दिव्यान्यगुरुचूर्णानि चन्दनचूर्णानि तमालपत्रचूर्णानि भूत्वा निपतितुमारब्धम् । अश्वतीर्थिको नाग क्रोधपर्यवस्थानानुभावाद्धूमयितुमारब्ध । आयुष्मानपि स्वागत ऋद्ध्यनुभावाद्धूमयितुमारब्ध । अश्वतीर्थिको नाग क्रोधपर्यवस्थानानुभावात् प्रज्वलित । आयुष्मानपि स्वागतस्तेजोधातु समापन्न । इति तत्राश्वतीर्थिकस्य नागस्य क्रोधस्यानुभावेनायुष्मत स्वागतस्य ऋद्ध्यनुभावेन महानवभास प्रादुर्भूतो य दृष्ट्वा शुशुमारगिरीयका ब्राह्मणगृहपतय सभ्रान्ता, इतश्चामुतश्च निरीक्षितुमारब्धा । कथयन्ति–एष भवन्तो भगवानश्वतीर्थिक नाग विनयति, आगच्छत पश्याम इति । अनेकानि प्राणशतसहस्राणि निर्गतानि । भिक्षवोऽपि तमुदारावभास तत्रस्था एव निरीक्षितुमारब्धा । तत्र भगवान् भिक्षूनामन्त्रयते स्म–एषोऽग्रो मे भिक्षवो भिक्षूणा मम श्रावकाणामभीक्ष्ण तेजोधातु समापद्यमानाना यदुत स्वागतो भिक्षुरिति । यदाश्वतीर्थिको नागो विगतमददर्प क्षीणप्रहरणश्च सवृत्त, तदा निष्पलायितुमारब्ध । आयुष्मता स्वागतेन समन्ततोऽग्निर्निर्मित । अश्वतीर्थको नागो या या दिश गच्छति, ता ता दिशमादीप्ता प्रदीप्ता सप्रज्वलितामेकज्वालीभूता पश्यति । स इतश्चामुतश्च नैर्माणिकेनाग्निना पर्याकुलीकृतोऽत्राण सर्वमशान्त पश्यति नान्यत्रायुष्मत एव स्वागतस्य समीप शान्त शीतिभूतम् । स येनायुष्मान् स्वागतस्तेनोपसक्रान्त । उपसक्रम्य आयुष्मन्त स्वागतमिदमवोचत्–अह भदन्त स्वागत । कि मा विहेठयसीति ? स कथयति–जराधर्मा नाह त्वा विहेठयामि, अपि तु त्वमेव मा विहेठयसि । यदि मया एवविधा गुणगणा नाधिगता अभविष्यन्, अद्याह त्वया नामावशेप कृतोऽभविष्यमिति । स कथयति–भदन्त स्वागत, आज्ञापयतु, कि मया करणीयम् ? भद्रमुख, भगवतोऽन्तिक गत्वा शरणगमनशिक्षापदानि गृहाणेति । स कथयति–भदन्त स्वागत, शोभनम्, एव करोमीति । अथायुष्मान् स्वागतोऽश्वतीर्थनागमादाय येन भगवास्तेनोपसक्रान्त । उपसक्रम्य भगवत पादौ शिरसा वन्दित्वा एकान्ते निषण्ण । एकान्तनिषण्ण आयुष्मान् स्वागतो भगवन्तमिदमवोचत्–अय सोऽश्व-

तीर्थिको नाग इति। तत्र भगवानश्वतीर्थिक नागमामन्त्रयते—त्व तावद्भद्रमुख, पूर्वकेण दुश्चरितेन प्रत्यवराया तिर्यग्योनौ उपपन्न. । स त्वमेतर्हि हतप्रहतनिविष्ट परप्राणहरः परप्राणोपरोधेन जीविका कल्पयसि। इतश्च्युतस्य ते का गतिर्भविष्यति, का उपपत्ति, कोऽभिसपराय ? इति। स कथयति—भगवन्, आज्ञापय, किं मया करणीयमिति। भगवानाह—ममान्तिकाच्छरणशिक्षापदानि गृहाण, शुशुमारगिरीयकाना च ब्राह्मणगृहपतीनामभयमनुप्रयच्छेति। स कथयति—एषोऽह भगवन्त शरण गच्छामि, शिक्षापदानि च गृह्णामि, अद्याग्रेण च शुशुमारगिरीयकाना च ब्राह्मणगृहपतीनामभयमनुप्रयच्छामीति। अथ शुशुमारगिरीयका ब्राह्मणगृहपतय· प्रभूतमभिसार गृहीत्वा येन भगवास्तेनोपसक्रान्ता। उपसक्रम्य भगवत पादौ शिरसा वन्दित्वा एकान्ते निषण्णा। एकान्तनिषण्णाः शुशुमारगिरीयका ब्राह्मणगृहपतयो भगवन्तमिदमवोचन्—भगवता भदन्त अश्वतीर्थिको नागो विनीत ? भगवानाह—न मया ब्राह्मणगृहपतयोऽश्वतीर्थको नागो विनीत, अपि तु स्वागतेन भिक्षुणा। कतमेन भदन्त ? इहनिवासिनैव बोधस्य गृहपते पुत्रेण। सपत्तिकामो लोको विपत्तिप्रतिकूल। तत्रैके कथयन्ति—अस्माकमसौ भ्रातु पुत्रो भवति। अपरे कथयन्ति—अस्माक भागिनेय इति। अपरे कथयन्ति—अस्माक वयस्यपुत्र इति। अथ शुशुमारगिरीयका ब्राह्मणगृहपतय उत्थायासनादेकासमुत्तरासङ्ग कृत्वा येन भगवास्तेनाञ्जलिं प्रणम्य भगवन्तमिदमवोचन्—अधिवासयत्वस्माक भगवान् भदन्तस्वागतमागम्य भक्त सप्ताहेन सार्ध भिक्षुसघेनेति। अधिवासयति भगवान् शुशुमारगिरीयकाना ब्राह्मणगृहपतीनां तूष्णीभावेन। अथ शुशुमारगिरीयका ब्राह्मणगृहपतयो भगवतस्तूष्णीभावेनाधिवासनां विदित्वा भगवत पादौ शिरसा वन्दित्वा भगवतोऽन्तिकात् प्रक्रान्ता ॥

C 188

शुशुमारगिरौ अन्यतमो ब्राह्मण अहितुण्डिको बोधस्य गृहपतेर्वयस्य। सोऽश्वतीर्थिकस्य नागस्य भयान्निष्पलाय्य श्रावस्ती गत। स राज्ञा प्रसेनजिता कौशलेन हस्तिमध्यस्योपरि विश्वासिक स्थापित। स केनचिदेव करणीयेन शुशुमारगिरिमनुप्राप्त। तेन श्रुत यथा स्वागतेन भिक्षुणा बोधस्य गृहपते. पुत्रेणाश्वतीर्थिको नागो विनीत इति। श्रुत्वा च पुनर्येनायुष्मान् स्वागतस्तेनोपसक्रान्त। उपसक्रम्यायुष्मत स्वागतस्य पादौ शिरसा वन्दित्वा एकान्ते निषण्ण.। स ब्राह्मण आयुष्मन्त स्वागतमिदमवोचत्—अधिवासयतु मे आर्यस्वागत श्वोऽन्तर्गृहे भक्तेनेति। आयुष्मान् स्वागत कथयति—ब्राह्मण, मामागम्य शुशुमारगिरीयकैर्ब्राह्मणगृहपतिभिर्बुद्धप्रमुखो भिक्षुसघो भक्तेन सप्ताहेनोपनिमन्त्रित। नाहमधिवासयामि। ब्राह्मण कथयति—आर्य, यदि साप्रत नाधिवासयसि, यदा श्रावस्तीगतो भवसि, तदा मम गृहे तत्प्रथमत पिण्डपात परिभोक्तव्य इति। कथयति—एवमस्तु इति। ब्राह्मण. पादाभिवन्दन कृत्वा प्रक्रान्त। अथ भगवान् यथाभिरम्य शुशुमारगिरौ विहृत्य येन श्रावस्ती तेन चारिका प्रक्रान्त। अनुपूर्वेण चारिका चरन् श्रावस्तीमनुप्राप्तः। श्रावस्त्या

C 189

विहरति जेतवनेऽनाथपिण्डदस्यारामे। अश्रौषीदनाथपिण्डदो गृहपतिर्भगवान् भर्गेषु जन-

पदचारिका चरन् श्रावस्तीमनुप्राप्त, इहैव विहरत्यस्माकमेवाराम इति। श्रुत्वा च पुन श्रावस्त्या निष्क्रम्य येन भगवास्तेनोपसक्रान्त। उपसक्रम्य भगवत पादौ शिरसा वन्दित्वा एकान्ते निषण्ण॰। एकान्तनिषण्णमनाथपिण्डद गृहपतिं भगवान् धर्म्यया कथया सदर्शयति समादापयति समुत्तेजयति सप्रहर्षयति। अनेकपर्यायेण धर्म्यया कथया सदर्श्य समादाप्य समुत्तेज्य सप्रहर्ष्य तूष्णीम्। अनाथपिण्डदो गृहपतिरुत्थायासनादेकासमुत्तरासङ्ग कृत्वा येन भगवास्तेनाञ्जलिं प्रणम्य भगवन्तमिदमवोचत्—अधिवासयतु मे भगवान् श्वोऽन्तर्गृहे भक्तेन सार्धं भिक्षुसघेनेति। अधिवासयति भगवाननाथपिण्डदस्य गृहपतेस्तूष्णीभावेन। अथानाथपिण्डदो गृहपतिर्भगवतस्तूष्णीभावेनाधिवासना विदित्वा भगवतो भाषितमभिनन्द्यानुमोद्य भगवत पादौ शिरसा वन्दित्वा भगवतोऽन्तिकात् प्रक्रान्त। अश्रौषीत् स ब्राह्मणो भगवान् भर्गेषु जनपदचारिका चरन्निहानुप्राप्त इहैव विहरति जेतवनेऽनाथपिण्डदस्याराम इति। श्रुत्वा च पुनर्येनायुष्मान् स्वागतस्तेनोपसक्रान्त॰। उपसक्रम्यायुष्मन्त स्वागतमिदमवोचत्—अधिवासयतु मे आर्य श्वोऽन्तर्गृहे भक्तेनेति। अधिवासयत्यायुष्मान् स्वागतस्तस्य ब्राह्मणस्य तूष्णीभावेन। अथ स ब्राह्मण आयुष्मन्त स्वागतस्य तूष्णीभावेनाधिवासना विदित्वा उत्थायासनात् प्रक्रान्त। अथानाथपिण्डदो गृहपतिस्तामेव रात्रिं शुचि प्रणीत खादनीयभोजनीय समुदानीय काल्यमेवोत्थाय आसनानि प्रज्ञप्य उदकमणीन् प्रतिष्ठाप्य भगवतो दूतेन कालमारोचयति—समयो भदन्त, सज्ज भक्त यस्येदानी भगवान् काल मन्यत इति। अथ भगवान् पूर्वाह्णे निवास्य पात्रचीवरमादाय भिक्षुगणपरिवृतो भिक्षुसघपुरस्कृतो येनानाथपिण्डदस्य निवेशन तेनोपसक्रान्त। तेनापि ब्राह्मणेनायुष्मत स्वागतस्य प्रणीत आहार सज्जीकृत। आयुष्मानपि स्वागत पूर्वाह्णे निवास्य पात्रचीवरमादाय येन तस्य ब्राह्मणस्य निवेशन तेनोपसक्रान्त। उपसक्रम्य प्रज्ञप्त एवासने निषण्ण। एकान्तनिषण्ण आयुष्मान् स्वागतस्तेन ब्राह्मणेन प्रणीतेनाहारेण सतर्पित॰। स ब्राह्मण सलक्षयति—आर्येण स्वागतेन प्रणीत आहार परिभुक्त, नो जरयिष्यति, पानकमस्मै प्रयच्छामि। इति विदित्वा आयुष्मन्त स्वागतमिदमवोचत्—आर्य, प्रणीतस्ते आहार परिभुक्त। पानक पिब। पान जरयिष्यतीति। स कथयति—शोभनम्। एव करोमीति। तेन पानक सज्जीकृत्य हस्तिमदादङ्गुलि प्रक्षिप्ता। असमन्वाहृत्यार्हता ज्ञानदर्शन न प्रवर्तते। आयुष्मता स्वागतेन तत्पानक पीतम्। ततो दक्षिणादेशना कृत्वा प्रक्रान्त श्रावस्तीवीथीं किलिञ्जच्छन्नाम्। स तामतिक्रान्त आतपेन स्पृष्टो मद्यक्षिप्त पृथिव्या निपतित। असमोषधर्माणो बुद्धा भगवन्तः। भगवता सुपर्णिका कुटिर्निर्मिता—मैत कश्चिद् दृष्ट्वा शासनेऽप्रसादं प्रवेदयिष्यतीति। अनाथपिण्डद॰ सुखोपनिषण्ण बुद्धप्रमुख भिक्षुसघ विदित्वा शुचिना प्रणीतेन खादनीयभोजनीयेन स्वहस्तेन सतर्पयति सप्रवारयति। अनेकपर्यायेण स्वहस्त सतर्प्य सप्रवार्य भगवन्त भुक्तवन्त विदित्वा धौतहस्तमपनीतपात्र नीचतरमासन गृहीत्वा भगवतः पुरस्तान्निषण्णो धर्मश्रवणाय। अथ भगवाननाथपिण्डद गृहपतिं धर्म्यया कथया

सदर्श्य समादाप्य समुत्तेज्य सप्रहर्ष्योत्थायासनात् प्रक्रान्त । अनुपूर्वेण तत्प्रदेशनुप्राप्त· । अथ भगवास्तान् ऋद्ध्यभिसस्कारान् प्रतिप्रस्रभ्य भिक्षूनामन्त्रयते स्म—अय स भिक्षव स्वागतो भिक्षुर्येनाश्वतीर्थिको नागस्तावच्चण्डो विनीत । किमिदानीमेष शक्तो दुर्भुक्तस्यापि विषमपनेतुम् ? नो भदन्त इति । भिक्षव, इमे चान्ये चादीनवा मद्यपाने । तस्मान्न भिक्षुणा मद्य पातव्य दातव्य वा । अथ भगवानायुष्मन्त स्वागत मद्यवशात् सुप्तमुत्थाप्येदमवोचत्—स्वागत, किमिदम् ? असमन्वाहारो भगवन्, असमन्वाहार सुगत । ततो भगवानायुष्मन्त C 191 स्वागतमादाय विहार गत्वा पुरस्ताद्भिक्षुसघस्य प्रज्ञप्त एवासने निषण्ण । निषद्य भिक्षूनामन्त्रयते स्म—मा भो भिक्षव शास्तारमुद्दिश्य भवद्भिर्मद्यमपेयमदेयमन्तत कुशाग्रेणापि ॥

भिक्षव· सशयजाता सर्वसशयच्छेत्तार बुद्ध भगवन्त पप्रच्छु—किं भदन्त आयुष्मता स्वागतेन कर्म कृत येनाढ्ये कुले महाधने महाभोगे जात ? किं कर्म कृत येन क्रोडमल्लको जात, दुरागत इति च सज्ञा सवृत्ता ? किं कर्म कृत येन भगवत शासने प्रव्रज्य सर्वक्लेशप्रहाणादर्हत्त्व साक्षात्कृतम्, तेजोधातु समापद्यमानाना चाग्रताया निर्दिष्ट ? भगवानाह—स्वागतेनैव भिक्षवो भिक्षुणा कर्माणि कृतान्युपचितानि लब्धसभाराणि परिणतप्रत्ययानि ओघवत्प्रत्युपस्थितान्यवश्यभावीनि । स्वागतेन कर्माणि कृतान्युपचितानि । कोऽन्य प्रत्यनुभविष्यति ? न भिक्षव कर्माणि कृतान्युपचितानि बाह्ये पृथिवीधातौ विपच्यन्ते, नाब्धातौ, न तेजोधातौ, न वायुधातौ, अपि तु उपात्तेष्वेव स्कन्धधात्वायतनेषु कर्माणि कृतान्युपचितानि विपच्यन्ते शुभान्यशुभानि च ।

न प्रणश्यन्ति कर्माणि कल्पकोटिशतैरपि ।
सामग्रीं प्राप्य काल च फलन्ति खलु देहिनाम् ॥ १० ॥

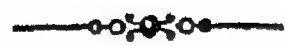
भूतपूर्व भिक्षवोऽन्यतमस्मिन् कर्वटके गृहपति प्रतिवसति आढ्यो महाधनो महाभोगो विस्तीर्णविशालपरिग्रहो वैश्रवणधनप्रतिस्पर्धी । सोऽपरेण समयेन सुहृत्सबन्धिबान्धवपरिवृतोऽन्तर्जनपरिवृतश्चोद्यानभूमिं निर्गत । असति बुद्धानामुत्पादे प्रत्येकबुद्धा लोक उत्पद्यन्ते हीनदीनानुकम्पका प्रान्तशयनासनभक्ता एकदक्षिणीया लोकस्य । यावदन्यतम प्रत्येकबुद्धो जनपदचारिका चरस्त कर्वटकमनुप्राप्त । सोऽध्वपरिश्रमाद्धातुवैषम्याश्च ग्लान C 192 पिण्डार्थी तदुद्यान प्रविष्ट । स गृहपतिस्त दृष्ट्वा पर्यवस्थित । तेन पौरुषेयाणामाज्ञा दत्ता—भवन्त, निष्कासयतैन प्रव्रजितमिति । तेषा न कश्चिदुत्सहते निष्कासयितुम् । तेन गृहपतिना भूयसा पर्यवस्थितेन स महात्मा स्वयमेव ग्रीवाया गृहीत्वा निष्कासित, उक्तश्च—क्रोडमल्लकाना मध्ये प्रतिवसेति । स दुर्बलप्राणो भूमौ निपतित । स सलक्षयति—हतोऽय तपस्वी गृहपतिरुपहतश्च । अभ्युद्धारोऽस्य कर्तव्य । इति विदित्वा उपरिविहायसमभ्युद्गम्य ज्वलनतपनवर्षणविद्योतनप्रातिहार्याणि कर्तुमारब्ध । आशु पृथग्जनस्य रिद्धिरावर्जनकरी । स मूलनिकृत्त इव द्रुम पादयोर्निपत्य कथयति—अवतरावतर महादक्षिणीय, मम दुश्चरितपङ्कनिमग्नस्य हस्तोद्धारमनुप्रयच्छेति । स तस्यानुग्रहार्थमवतीर्ण. । तेन तस्य

पूजासत्कार कृत्वा प्रणिधान कृतम्—यन्मया एवविधे सद्भूतदक्षिणीयेऽपकार कृत, मा अस्य कर्मणो भागी स्याम् । यत्तूपकार कृत, अनेनाहृ कुशलमूलेन आढ्ये महाधने महाभोगे कुले जायेयम्, एवविधाना च धर्माणा लाभी स्याम्, प्रतिविशिष्टतर चात शास्तारमारागयेय मा विरागयेयमिति ॥

भगवानाह—किं मन्यध्वे भिक्षवो योऽसौ गृहपतिरेव, असौ स्वागतो भिक्षुस्तेन कालेन तेन समयेन । यदनेन प्रत्येकबुद्धे कारा कृता, तेनाढ्ये महाधने महाभोगे कुले जात । यदपकार कृत, तेन पञ्चजन्मशतानि क्रोडमल्लको जात । यावदेतर्ह्यपि चरमभविकोऽपि तत्क्रोडमल्लक एव जात । यत्प्रणिधान कृतम्, तेन मम शासने प्रव्रज्य सर्वक्लेशप्रहाणादर्हत्त्व साक्षात्कृतम् । अहमनेन प्रत्येकबुद्धकोटिशतसहस्रेभ्य प्रतिविशिष्टतर शास्ता आरागितो न विरागित । भूयोऽपि काश्यपे भगवति सम्यक्सबुद्धे प्रव्रजितो बभूव । यस्य भिक्षोरन्तिके प्रव्रजित, स भगवता काश्यपेन सम्यक्सबुद्धेनाभीक्ष्ण तेजोधातु समापद्यमानानामग्रो निर्दिष्ट । तत्रानेन यावदायुर्ब्रह्मचर्य चरितम्, न च कश्चिद्गुणगणोऽधिगत । स मरणसमये प्रणिधान कर्तुमारब्ध—यन्मया भगवति काश्यपे सम्यक्सबुद्धेऽनुत्तरे दक्षिणीये यादवायुर्ब्रह्मचर्य चरितम्, न च कश्चिद्गुणगणोऽधिगत, अनेनाहृ कुशलमूलेन योऽसौ भगवता काश्यपेन सम्यक्सबुद्धेनोत्तरो माणवो व्याकृत—भविष्यसि त्व माणव वर्षशतायुषि प्रजाया शाक्यमुनिर्नाम तथागतोऽर्हन् सम्यक्सबुद्ध इति, तस्याहृ शासने प्रव्रज्य सर्वक्लेशप्रहाणादर्हत्त्व साक्षात्कुर्याम् । यथा मम उपाध्यायो भगवता काश्यपेन सम्यक्सबुद्धेनाभीक्ष्ण तेजोधातु समापद्यमानानामग्रो निर्दिष्ट, एव मामपि स भगवान् शाक्यमुनि शाक्याधिराजोऽभीक्ष्ण तेजोधातु समापद्यमानानामग्र निर्दिशेदिति । तत्प्रणिधानवशादेतर्हि तथागतेनाभीक्ष्ण तेजोधातु समापद्यमानानामग्रो निर्दिष्ट । इति हि भिक्षव एकान्तकृष्णाना कर्मणामेकान्तकृष्णो विपाक, एकान्तशुक्लानामेकान्तशुक्ल, व्यतिमिश्राणा व्यतिमिश्र । तस्मात्तर्हि भिक्षव एकान्तकृष्णानि कर्माण्यपास्य व्यतिमिश्राणि च, एकान्तशुक्लेष्वेव कर्मस्वाभोग करणीय । इत्येव भो भिक्षव शिक्षितव्यम् ॥

इत्यवोचद्भगवान् । आत्तमनसस्ते भिक्षवो भगवतो भाषितमभ्यनन्दन् ॥

इति श्रीदिव्यावदाने स्वागतावदान नाम त्रयोदशमम् ॥

सदर्श्य समादाप्य समुत्तेज्य सप्रहर्ष्योत्थायासनात् प्रक्रान्त । अनुपूर्वेण तत्प्रदेशनुप्राप्त । अथ भगवास्तान् ऋद्ध्यभिसस्कारान् प्रतिप्रस्रभ्य भिक्षूनामन्त्रयते स्म—अय स भिक्षव स्वागतो भिक्षुर्येनाश्वतीर्थिको नागस्तावच्चण्डो विनीत । किमिदानीमेष शक्तो दुर्भुक्तस्यापि विषमपनेतुम् ? नो भदन्त इति । भिक्षव, इमे चान्ये चादीनवा मद्यपाने । तस्मान्न भिक्षुणा मद्य पातव्य दातव्य वा । अथ भगवानायुष्मन्त स्वागत मद्यवशात् सुप्तमुत्थाप्येदमवोचत्—स्वागत, किमिदम् ? असमन्वाहारो भगवन्, असमन्वाहार सुगत । ततो भगवानायुष्मन्त
C 191 स्वागतमादाय विहार गत्वा पुरस्ताद्भिक्षुसघस्य प्रज्ञप्त एवासने निषण्ण । निषद्य भिक्षूनामन्त्रयते स्म—मा भो भिक्षव शास्तारमुद्दिश्य भवद्भिर्मद्यमपेयमदेयमन्तत कुशाग्रेणापि ॥

भिक्षव सशयजाता सर्वसशयच्छेत्तार बुद्ध भगवन्त पप्रच्छु—किं भदन्त आयुष्मता स्वागतेन कर्म कृत येनाढ्ये कुले महाधने महाभोगे जात ? किं कर्म कृत येन क्रोडमल्लको जात, दुरागत इति च सज्ञा सवृत्ता ? किं कर्म कृत येन भगवत शासने प्रव्रज्य सर्वक्लेशप्रहाणादर्हत्त्व साक्षात्कृतम्, तेजोधातु समापद्यमानाना चाग्रताया निर्दिष्ट ? भगवानाह—स्वागतेनैव भिक्षवो भिक्षुणा कर्माणि कृतान्युपचितानि लब्धसभाराणि परिणतप्रत्ययानि ओघवत्प्रत्युपस्थितान्यवश्यभावीनि । स्वागतेन कर्माणि कृतान्युपचितानि । कोऽन्य प्रत्यनुभविष्यति ? न भिक्षव कर्माणि कृतान्युपचितानि बाह्ये पृथिवीधातौ विपच्यन्ते, नाब्धातौ, न तेजोधातौ, न वायुधातौ, अपि तु उपात्तेष्वेव स्कन्धधात्वायतनेषु कर्माणि कृतान्युपचितानि विपच्यन्ते शुभान्यशुभानि च ।

न प्रणश्यन्ति कर्माणि कल्पकोटिशतैरपि ।
सामग्रीं प्राप्य काल च फलन्ति खलु देहिनाम् ॥ १० ॥

भूतपूर्व भिक्षवोऽन्यतमस्मिन् कर्वटके गृहपति प्रतिवसति आढ्यो महाधनो महाभोगो विस्तीर्णविशालपरिग्रहो वैश्रवणधनप्रतिस्पर्धी । सोऽपरेण समयेन सुहृत्सबन्धिबान्धवपरिवृतोऽन्तर्जनपरिवृतश्चोद्यानभूमिं निर्गत । असति बुद्धानामुत्पादे प्रत्येकबुद्धा लोक उत्पद्यन्ते हीनदीनानुकम्पका प्रान्तशयनासनभक्ता एकदक्षिणीया लोकस्य । यावदन्यतम प्रत्येकबुद्धो जनपदचारिका चरस्त कर्वटकमनुप्राप्त. । सोऽध्वपरिश्रमाद्धातुवैषम्याश्च ग्लान
C 192 पिण्डार्थी तदुद्यान प्रविष्ट । स गृहपतिस्त दृष्ट्वा पर्यवस्थित । तेन पौरुषेयाणामाज्ञा दत्ता—भवन्त, निष्कासयतैन प्रव्रजितमिति । तेषा न कश्चिदुत्सहते निष्कासयितुम् । तेन गृहपतिना भूयसा पर्यवस्थितेन स महात्मा स्वयमेव ग्रीवाया गृहीत्वा निष्कासित, उक्तश्च—क्रोडमल्लकाना मध्ये प्रतिवसेति । स दुर्बलप्राणो भूमौ निपतित । स सलक्षयति—हतोऽय तपस्वी गृहपतिरुपहतश्च । अभ्युद्धारोऽस्य कर्तव्य । इति विदित्वा उपरिविहायसमभ्युद्गम्य ज्वलनतपनवर्षणविद्योतनप्रातिहार्याणि कर्तुमारब्ध । आशु पृथग्जनस्य रिद्धिरावर्जनकरी । स मूलनिकृत्त इव द्रुम पादयोर्निपत्य कथयति—अवतरावतर महादक्षिणीय, मम दुश्चरितपङ्कनिमग्नस्य हस्तोद्धारमनुप्रयच्छेति । स तस्यानुग्रहार्थमवतीर्ण. । तेन तस्य

पूजासत्कारं कृत्वा प्रणिधान कृतम्—यन्मया एवविधे सद्भूतदक्षिणीयेऽपकार कृत', मा अस्य कर्मणो भागी स्याम् । यत्तूपकार' कृत , अनेनाहं कुशलमूलेन आढ्ये महाधने महाभोगे कुले जायेयम् , एवविधाना च धर्माणा लाभी स्याम्, प्रतिविशिष्टतर चात शास्तारमारागयेय मा विरागयेयमिति ॥

भगवानाह—किं मन्यध्वे भिक्षवो योऽसौ गृहपतिरेव, असौ स्वागतो भिक्षुस्तेन कालेन तेन समयेन । यदनेन प्रत्येकबुद्धे कारा कृता, तेनाढ्ये महाधने महाभोगे कुले जात । यदपकार कृत , तेन पञ्चजन्मशतानि क्रोडमल्लको जात । यावदेतर्ह्यपि चरम-भविकोऽपि तत्क्रोडमल्लक एव जात । यत्प्रणिधान कृतम्, तेन मम शासने प्रव्रज्य सर्वक्लेशप्रहाणादर्हत्त्व साक्षात्कृतम् । अहमनेन प्रत्येकबुद्धकोटिशतसहस्रेभ्य. प्रतिविशिष्ट-तर शास्ता आरागितो न विरागित । भूयोऽपि काश्यपे भगवति सम्यक्सबुद्धे प्रव्रजितो बभूव । यस्य भिक्षोरन्तिके प्रव्रजित , स भगवता काश्यपेन सम्यक्सबुद्धेनाभीक्ष्ण तेजोधातु समापद्यमानानामग्रो निर्दिष्ट. । तत्रानेन यावदायुर्ब्रह्मचर्य चरितम्, न च कश्चिद्गुणगणो-ऽधिगत । स मरणसमये प्रणिधान कर्तुमारब्ध —यन्मया भगवति काश्यपे सम्यक्सबुद्धेऽनुत्तरे दक्षिणीये यादवायुर्ब्रह्मचर्यं चरितम्, न च कश्चिद्गुणगणोऽधिगत , अनेनाहं कुशलमूलेन योऽसौ भगवता काश्यपेन सम्यक्सबुद्धेनोत्तरो माणवो व्याकृत —भविष्यसि त्व माणव वर्षशतायुषि प्रजाया शाक्यमुनिर्नाम तथागतोऽर्हन् सम्यक्सबुद्ध इति, तस्याहं शासने प्रव्रज्य सर्वक्लेशप्रहाणादर्हत्त्व साक्षात्कुर्याम् । यथा मम उपाध्यायो भगवता काश्यपेन सम्यक्सबुद्धेनाभीक्ष्ण तेजोधातु समापद्यमानानामग्रो निर्दिष्ट, एव मामपि स भगवान् शाक्यमुनि शाक्याधिराजोऽभीक्ष्ण तेजोधातु समापद्यमानानामग्र निर्दिशेदिति । तत्प्रणि-धानवशादेतर्हि तथागतेनाभीक्ष्ण तेजोधातु समापद्यमानानामग्रो निर्दिष्ट । इति हि भिक्षव एकान्तकृष्णाना कर्मणामेकान्तकृष्णो विपाक , एकान्तशुक्लानामेकान्तशुक्ल , व्यतिमिश्राणा व्यतिमिश्र. । तस्मात्तर्हि भिक्षव एकान्तकृष्णानि कर्माण्यपास्य व्यतिमिश्राणि च, एकान्त-शुक्लेष्वेव कर्मस्वाभोग करणीय । इत्येव भो भिक्षव शिक्षितव्यम् ॥

इत्यवोचद्भगवान् । आत्तमनसस्ते भिक्षवो भगवतो भाषितमभ्यनन्दन् ॥

इति श्रीदिव्यावदाने स्वागतावदान नाम त्रयोदशमम् ॥

—•○✧○•—

१४ सूकरिकावदानम् ।

धर्मता खलु च्यवनधर्मणो देवपुत्रस्य पञ्च पूर्वनिमित्तानि प्रादुर्भवन्ति—अक्लिष्टानि वासासि क्लिश्यन्ति, अम्लानानि माल्यानि म्लायन्ति, दौर्गन्ध कायेन निष्क्रामति, उभाभ्या कक्षाभ्या स्वेद' प्रादुर्भवति, च्यवनधर्मा देवपुत्र स्व आसने धृतिं न लभते । अथान्यतम-
C 194 श्च्यवनधर्मा देवपुत्र पृथिव्यामावर्तते, सपरिवर्त्तैव चाह—हा मन्दाकिनी, हा पुष्किरिणी, हा वापी, हा चैत्ररथ, हा पारुष्यक, हा नन्दनवन, हा मिश्रकावन, हा पारियात्रक, हा पाण्डुकम्बलशिला, हा देवसभा, हा सुदर्शन, इति करुणकरुण परिदेवते स्म । अद्राक्षीच्छक्रो देवानामिन्द्रस्त देवपुत्रमत्यर्थ पृथिव्यामावर्तन्त परिवर्तन्तम् । दृष्ट्वा पुनर्येन स देवपुत्रस्तेनोपसक्रान्त । उपसक्रम्य त देवपुत्रमिदमवोचत्—कस्मात् त्व मार्ष अत्यर्थ पृथिव्यामावर्तसे, सपरिवर्तसे, करुणकरुण परिदेवसे—हा मन्दाकिनी, हा पुष्किरिणी, हा वापी, हा चैत्ररथ, हा पारुष्यक, हा नन्दनवन, हा मिश्रकावन, हा पारियात्रक, हा पाण्डुकम्बलशिला, हा देवसभा, हा सुदर्शन इति करुणकरुण परिदेवसे ² एवमुक्ते देवपुत्र शक्र देवानामिन्द्रमिदमवोचत्—एषोऽह कौशिक दिव्य सुखमनुभूय इत. सप्तमे दिवसे राजगृहे नगरे सूकर्या कुक्षौ उपपत्स्यामि । तत्र मया बहूनि वर्षाण्युच्चारप्रस्राव परिभोक्तव्य इति । अथ शक्रो देवानामिन्द्र. कारुण्यतया त देवपुत्रमिदमवोचत्—एहि त्व मार्ष, बुद्ध शरण गच्छ द्विपदानामग्र्यम्, धर्मं शरण गच्छ विरागाणामग्र्यम्, सघ शरण गच्छ गणानामग्र्यमिति । अथ स देवपुत्रस्तिर्यग्योन्युपपत्तिभयभीतो मरणभयभीतश्च शक्र देवानामिन्द्रमिदमवोचत्—एषोऽह कौशिक बुद्ध शरण गच्छामि द्विपदानामग्र्यम्, धर्म शरण गच्छामि विरागाणामग्र्यम्, सघ शरण गच्छामि गणानामग्र्यम् । अथ स देवपुत्रस्त्रिशरणपरिगृहीतो भूत्वा च्युत कालगतस्तुषिते देवनिकाये उपपन्न ॥

धर्मता खलु अधस्ताद्देवाना ज्ञानदर्शन प्रवर्तते नोर्ध्वम् । अथ शक्रो देवानामिन्द्रस्त देवपुत्रमवलोकयति—किमसौ देवपुत्र सूकरिकाया कुक्षौ उपपन्नो न वेति । यावत् पश्यति—
C 195 नोपपन्नस्तिर्यक्प्रेतेषु । नरकेषूपपन्न इति पश्यति । नोपपन्न । मनुष्याणा सभागतायामुपपन्न इति पश्यति । नोपपन्न । चातुर्महाराजकायिकान् देवास्त्रायस्त्रिंशाश्चावलोकयितुमारब्ध । तत्रापि नाद्राक्षीत् । अथ शक्रो देवानामिन्द्र कुतूहलजातो येन भगवास्तेनोपसक्रान्तः । उपसक्रम्य भगवत पादौ शिरसा वन्दित्वा एकान्ते निषण्ण' । एकान्तनिषण्ण' शक्रो देवानामिन्द्रो भगवन्तमिदमवोचत्—इहाह भदन्त अद्राक्षमन्यतम देवपुत्र च्यवनधर्माण पृथिव्यामावर्तमान करुणकरुण च परिदेवमानम्—हा मन्दाकिनि, हा पुष्किरिणि, हा वापि, हा चैत्ररथ, हा पारुष्यक, हा नन्दनवन, हा मिश्रकावन, हा पारियात्रक, हा पाण्डुकम्बलाशिला, हा देवसभा, हा सुदर्शन इति । तमेनमेव वदामि—कस्मात् त्व मार्ष अत्यर्थ शोचसि परिदेवसे क्रन्दसि उरसि ताडयसि समोहमापद्यस इति ² स एवमाह—एषोऽह कौशिक दिव्य सुखमपहाय इतः सप्तमे दिवसे राजगृहे नगरे सूकरिकायाः कुक्षौ उपपत्स्यामि । तत्र मया

बहूनि वर्षाणि उच्चारप्रस्राव' परिभोक्तव्य भविष्यति। तमेनमेवं वदामि—एहि त्वं मार्ष बुद्ध शरण गच्छ द्विपदानामग्र्यम्, धर्म शरण गच्छ विरागाणामग्र्यम्, सघ शरण गच्छ गणानामग्र्यमिति। स एवमाह—एषोऽह कौशिक बुद्ध शरण गच्छामि द्विपदानामग्र्यम्, धर्म शरण गच्छामि विरागाणामग्र्यम्, सघ शरण गच्छामि गणानामग्र्यम्। इत्युक्त्वा स देवपुत्र कालगत। कुत्रासौ भदन्त देवपुत्र उपपन्न? भगवानाह—तुषिता नाम कौशिक देवा. सर्वकामसमृद्धय। तत्रासौ मोदते देवो गत्वेह शरणत्रयम्। अथ शक्रो 'देवानामिन्द्र आत्तमनास्तस्या वेलायामिमा गाथा भाषते—

ये बुद्ध शरण यान्ति न ते गच्छन्ति दुर्गतिम्।
प्रहाय मानुषान् कायान् दिव्यान् कायानुपासते ॥ १ ॥
ये धर्म शरण यान्ति न ते गच्छन्ति दुर्गतिम्।
प्रहाय मानुषान् कायान् दिव्यान् कायानुपासते ॥ २ ॥
ये सघ शरण यान्ति न ते गच्छन्ति दुर्गतिम्।
प्रहाय मानुषान् कायान् दिव्यान् कायानुपासते ॥ ३ ॥

अथ भगवान् शक्रस्य देवानामिन्द्रस्य भाषितमनुसवर्णयन्नेवमाह—एवमेतत् कौशिक, एवमेतत्।

ये बुद्ध शरण यान्ति न ते गच्छन्ति दुर्गतिम्।
प्रहाय मानुषान् कायान् दिव्यान् कायानुपासते ॥ ४ ॥
ये धर्म शरण यान्ति न ते गच्छन्ति दुर्गतिम्।
प्रहाय मानुषान् कायान् दिव्यान् कायानुपासते ॥ ५ ॥
ये सघ शरण यान्ति न ते गच्छन्ति दुर्गतिम्।
प्रहाय मानुषान् कायान् दिव्यान् कायानुपासते ॥ ६ ॥

अथ शक्रो देवानामिन्द्रो भगवतो भाषितमभिनन्द्यानुमोद्य भगवतः पादौ शिरसा वन्दित्वा भगवन्त त्रि. प्रदक्षिणीकृत्य प्राञ्जलिकृतसपुटो भगवन्त नमस्यमानस्तत्रैवान्तर्हित ॥

इदमवोचद्भगवान्। आत्तमनसस्ते भिक्षवोऽभ्यनन्दन् ॥

इति श्रीदिव्यावदाने सूकरिकावदान चतुर्दशमम् ॥

१५ चक्रवर्तिव्याकृतावदानम् ।

बुद्धो भगवान् श्रावस्त्या विहरति जेतवनेऽनाथपिण्डदस्यारामे । धर्मता खलु बुद्धाना भगवता जीवता ध्रियमाणाना यापयता केशनखस्तूपा भवन्ति । यदा बुद्धा भगवन्त प्रतिसलीना भवन्ति, तदा भिक्षव केशनखस्तूपे पूजा कृत्वा केचित् पिण्डाय प्रविशन्ति, केचिद्ध्यानविमोक्षसमाधिसमापत्तिसुखान्यनुभवन्ति । तेन खलु समयेन बुद्धो भगवान् प्रतिसलीनोऽभूत् । अथान्यतमो भिक्षु सायाह्नसमये केशनखस्तूपे सर्वाङ्गै प्रणिपत्य तथागतमाकारत समनुस्मरश्चित्तमभिप्रसादयति—इत्यपि स भगवास्तथागतोऽर्हन् सम्यक्सबुद्धो विद्याचरणसपन्न सुगतो लोकविदनुत्तर पुरुषदम्यसारथि शास्ता देवमनुष्याणा
C 197 बुद्धो भगवानिति । अथ भगवान् सायाह्ने प्रतिसलयनाद्व्युत्थाय पुरस्ताद्भिक्षुसघस्य प्रज्ञप्त एवासने निषण्ण । अद्राक्षीद्भगवास्त भिक्षु केशनखस्तूपे सर्वशरीरेण प्रणिपत्य चित्तमभिप्रसादयन्तम् । दृष्ट्वा च पुनर्भिक्षूनामन्त्रयते स्म—पश्यत यूय भिक्षव एत भिक्षु केशनखस्तूपे सर्वशरीरेण प्रणिपत्य चित्तमभिप्रसादयन्तम् ? एव भदन्त । अनेन भिक्षुणा यावती भूमिराक्रान्ता अधोऽशीतियोजनसहस्राणि यावत् काञ्चनचक्रमित्यत्रान्तरा यावन्त्यो वालुकास्तावन्त्यनेन भिक्षुणा चक्रवर्तिराज्यसहस्राणि परिभोक्तव्यानि । अथ तेषा भिक्षूणामेतदभवत्—पुरुषमात्राया यावद्गर्तीया न शक्यते वालुका गणयितुम्, कुत पुनरशीतियोजनसहस्राणि यावत् काञ्चनचक्रमिति । क शक्यते इयत्काल ससारे ससरितुमिति । अथ ते भिक्षवो न भूय केशनखस्तूपे कारा कर्तुमारब्धा । अथ भगवास्तेषा भिक्षूणा चेतसा चित्तमाज्ञाय भिक्षूनामन्त्रयते स्म—अनवराग्रो भिक्षव ससारोऽविद्यानीवरणाना सत्त्वाना तृष्णासयोजनाना तृष्णार्गलबद्धाना दीर्घमध्वान सधावता ससरताम् । पूर्वा कोटिर्न प्रज्ञायते दु खस्य । आयुष्मानुपाली बुद्ध भगवन्त पप्रच्छ—यदुक्त भगवता अस्य भिक्षोरियत्पुण्यस्कन्ध इति, कुत्र भदन्त इयत्पुण्यस्कन्धस्तनुत्व परिक्षय पर्यादान गमिष्यति ? नाहमुपालिन् इतो बहि समनुपश्याम्येत्र क्षति चोपहतिं च यथा सब्रह्मचारी सब्रह्मचारिणोऽन्तिके । तत्रोपालिन् इमानि महान्ति कुशलमूलानि तनुत्व परिक्षय पर्यादान गच्छन्ति । तस्मात्तर्हि ते उपालिन् एव शिक्षितव्यम्, यद्दग्धस्थूणाया अपि चित्त न प्रदूषयिष्याम, प्रागेव सविज्ञानके काये ॥

इदमवोचद्भगवान् । आत्तमनसस्ते भिक्षवोऽभ्यनन्दन् ॥

इति श्रीदिव्यावदाने अन्यतमभिक्षुश्चक्रवर्तिव्याकृतः पञ्चदशमम् ॥

—⁂—

१६ शुकपोतकावदानम् ।

श्रावस्त्या निदानम् । तेन खलु समयेन अनाथपिण्डदेन गृहपतिना द्वौ शुकशावकौ प्रतिलब्धौ । तेन निवेशन नीत्वा आलापितौ पोषितौ सवर्धितौ मानुषालाप च शिक्षापितौ । तयोश्चायुष्मानानन्दोऽभीक्ष्णमागत्य चतुरार्यसत्यसप्रतिवेधिकी धर्मदेशना करोति—यदुत इद दु खम्, अय दु खसमुदय , अय दु खनिरोध , इय दु खनिरोधगामिनी प्रतिपदिति । स्थविरस्थविरा अपि भिक्षवोऽनाथपिण्डदस्य गृहपतेर्निवेशनमुपसक्रामन्ति शारिपुत्रमौद्गल्यायनकाश्यपानन्दरैवतप्रभृतय । तेषा कालानुकालमुपसक्रामता ताभ्या शुकशावकाभ्या नामानि परिज्ञातानि । यावदपरेण समयेनायुष्मान् शारिपुत्रोऽनाथपिण्डदस्य गृहपतेर्निवेशनमनुप्राप्त । अद्राष्टा तौ शुकशावकौ आयुष्मन्त शारिपुत्रम् । दृष्ट्वा अन्तर्जनमामन्त्रयत —एष भदन्त स्थविर शारिपुत्र आगच्छति, आसनमस्य प्रज्ञापयतेति । एवमायुष्मन्त महामौद्गल्यायन काश्यप रैवतमायुष्मन्तमानन्द दृष्ट्वा कथयत —एषोऽस्माकमाचार्यानन्द आगच्छति, आसनमस्य प्रज्ञापयतेति । यावदपरेण समयेन भगवाननाथपिण्डदस्य गृहपतेर्निवेशनमनुप्राप्त । अद्राष्टा तौ शुकशावकौ भगवन्त दूरादेवागच्छन्त प्रासादिक प्रसादनीय शान्तेन्द्रिय शान्तमानस परमेण चित्तमत्युपशमेन समन्वागत सुवर्णयूपमिव श्रिया ज्वलन्तम् । दृष्ट्वा च पुनस्त्वरितत्वरितमन्तर्जनमामन्त्रयत —एष भदन्तो भगवानागच्छति, आसनमस्य प्रज्ञापयतेति हृष्टमधुरस्वरेण निकूजत । अथ भगवास्तयोरनुग्रहार्थ प्रविश्य प्रज्ञप्त एवासने निषण्ण । निषद्य भगवता शुकशावकौ चतुरार्यसत्यसप्रतिवेधिकया धर्मदेशनया शरणगमनशिक्षापदेषु प्रतिष्ठापितौ । अथ भगवान् शुकशावकौ अन्तर्जन च धर्म्यया कथया सदर्श्य समादाप्य समुत्तेज्य सप्रहर्ष्योत्थायासनात् प्रक्रान्त । तौ चान्तर्जनस्य विहरत प्रमादविहारिणौ बिडालेन प्राणिना गृहीतौ । विह्वलवदनौ छिद्यमानेषु मर्मसु मुच्यमानेषु सधिषु नमो बुद्धाय, नमो धर्माय, नम॰ सघायेत्युक्त्वा कालगतौ चातुर्महाराजकायिकेषु देवेषूपपन्नौ ॥

अथ भगवानन्यतमस्मिन् प्रदेशे स्मितमकार्षीत् । अद्राक्षीदायुष्मानानन्दो भगवन्त स्मित प्राविष्कुर्वन्तम् । दृष्ट्वा च पुनर्भगवन्तमिदमवोचत्—नाहेतुप्रत्यय भदन्त तथागता अर्हन्त सम्यक्सबुद्धा स्मित प्राविष्कुर्वन्ति । को भदन्त हेतु क प्रत्यय स्मितस्य प्राविष्करणे ? एवमेतदानन्द, एवमेतत् । नाहेतुप्रत्यय तथागता अर्हन्त सम्यक्सबुद्धा स्मित प्राविष्कुर्वन्ति । दृष्टौ त्वया आनन्द तौ शुकशावकौ ? दृष्टौ भदन्त । तौ आनन्द शुकशावकौ मम समनन्तरप्रक्रान्तस्य बिडालेन प्राणिना जीविताद् व्यपरोपितौ । तौ बुद्धधर्मसघावलम्बनया स्मृत्या कालगतौ चातुर्महाराजकायिकेषु देवेषूपपन्नौ ॥

अथ सबहुला भिक्षव पूर्वाह्णे निवास्य पात्रचीवरमादाय श्रावस्तीं पिण्डाय प्राविक्षन् । अश्रौषु॰ सबहुला भिक्षव श्रावस्ती पिण्डाय प्रचरन्तोऽनाथपिण्डदस्य गृहपतेर्निवेशने शुकशावकौ—नमो बुद्धाय, नमो धर्माय, नमः सघायेति कुर्वाणौ बिडालेन प्राणिना व्यप-

रोपितौ इति। श्रुत्वा च पुन श्रावस्तीं पिण्डाय चरित्वा कृतभक्तकृत्या' पश्चाद्भक्तपिण्डपातप्रातेक्रान्ता पात्रचीवर प्रतिसामय्य पादौ प्रक्षाल्य येन भगवास्तेनोपसङ्क्रान्ता । उपसङ्क्रम्य भगवत पादौ शिरसा वन्दित्वा एकान्ते निषण्णा । एकान्तनिषण्णा. सबहुला C 200 भिक्षवो भगवन्तमिदमवोचन्—इह वय भदन्त सबहुला भिक्षव पूर्ववद् यावदनाथपिण्डदस्य गृहपतेर्निवेशने द्वौ शुकशावकौ—नमो बुद्धाय, नमो धर्माय, नम सघायेति कुर्वाणौ बिडालेन प्राणिना जीविताद्व्यपरोपितौ इति। तयोर्भदन्त का गति, कोपपत्ति, कोऽभिसपराय ? भगवानाह—तौ भिक्षव शुकशावकौ तस्य शरणगमनस्य विपाकेन षट्त्रिंशत्कृत्वश्चातुर्महाराजकायिकेषु देवेषूपपत्स्येते, षट्त्रिंशत्कृत्वस्त्रायस्त्रिंशेषु, यामेषु, तुषितेषु, निर्माणरतिषु, परनिर्मितवशवर्तिषु देवेषूपपत्स्येते। ततस्तावत् षट्सु कामावचरेषु देवेषु सत्त्वा व्यपससृत्य पश्चिमे भवे पश्चिमे निकेते पश्चिम आत्मभावप्रतिलम्भे मनुष्यप्रतिलाभ लब्ध्वा प्रत्येका बोधिमभिसभोत्स्येते, धर्मश्च सुधर्मश्च प्रत्येकबुद्धौ भविष्यत। एव हि भिक्षवो महाफल धर्मश्रवण महानुशसकम्, क पुनर्वादो धर्मदेशना धर्माभिसमयो वा। तस्मात्तर्हि भिक्षव एव शिक्षितव्य यन्नो धर्मश्रवणाभिरता भविष्याम। इत्येव वो भिक्षव' शिक्षितव्यम्॥

इदमवोचद्भगवान्। आत्तमनसस्ते भिक्षवो भगवतो भाषितमभ्यनन्दन्॥

इति श्रीदिव्यावदाने शुकपोतकावदान षोडशम्॥

१७ मान्धातावदानम् ।

एव मया श्रुतम् । एकस्मिन् समये भगवान् वैशाल्या विहरति मर्कटह्रदतीरे कूटागारशालायाम् । अथ भगवान् पूर्वाह्णे निवास्य पात्रचीवरमादाय वैशाली पिण्डाय प्राविक्षत् । वैशालीं पिण्डाय चरित्वा कृतभक्तकृत्य पश्चाद्भक्तपिण्डपातप्रतिक्रान्त. पात्रचीवर प्रतिसमय्य येन चापालचैत्य तेनोपसक्रान्त । उपसक्रम्यान्यतम वृक्षमूल निश्रित्य निषण्णो दिवाविहाराय । तत्र भगवानायुष्मन्तमानन्दमामन्त्रयते—रमणीया आनन्द वैशाली वृजिभूमिश्चापालचैत्य सप्ताम्रक [बहुपत्रक] गौतमन्यग्रोध शालवन धुरानिक्षेपन मल्लाना मकुटबन्धन चैत्यम् । चित्रो जम्बुद्वीप , मधुर जीवित मनुष्याणाम् । यस्य कस्यचिदानन्द चत्वार ऋद्धिपादा आसेविता भाविता बहुलीकृता , आकाङ्क्षन् स कल्प वा तिष्ठेत् कल्पावशेष वा । तथागतस्य आनन्द चत्वार ऋद्धिपादा आसेविता भाविता बहुलीकृता । आकाङ्क्षमाणस्तथागत कल्प वा तिष्ठेत् कल्पावशेष वा । एवमुक्ते आयुष्मानानन्दस्तूष्णीम् । द्विरपि त्रिरपि भगवानायुष्मन्तमानन्दमामन्त्रयते—रमणीया आनन्द वैशाली वृजिभूमिश्चापाल चैत्य सप्ताम्रक बहुपत्रक गौतमन्यग्रोध. शालवन धुरानिक्षेपन मल्लाना मकुटबन्धन चैत्यम् । चित्रो जम्बुद्वीप , मधुर जीवित मनुष्याणाम् । यस्य कस्यचिदानन्द चत्वार ऋद्धिपादा आसेविता भाविता बहुलीकृता , आकाङ्क्षन् स कल्प वा तिष्ठेत् कल्पावशेष वा । तथागतस्य आनन्द चत्वार ऋद्धिपादा आसेविता भाविता बहुलीकृता । आकाङ्क्षमाणस्तथागत. कल्प वा तिष्ठेत् कल्पावशेष वा । द्विरपि त्रिरपि आयुष्मानानन्दस्तूष्णीम् । अथ भगवत एतदभवत्—स्फुटोऽभवदानन्दो भिक्षुर्मारेण पापीयसा यत्रेदानीं यावत् त्रिरपि औदारिके अवभासनिमित्ते प्राविष्क्रियमाणे न शक्नोति तन्निमित्तमाज्ञातु यथापि तत स्फुटो मारेण पापीयसा । तत्र भगवानायुष्मन्तमानन्दमामन्त्रयते—गच्छ त्वमानन्द, अन्यतरवृक्षमूल निश्रित्य विहर, मा उभावपि आकीर्णविहारिणौ भविष्याव. । एव भदन्तेत्यायुष्मानानन्दो भगवत. प्रतिश्रुत्य अन्यतमवृक्षमूल निश्रित्य निषण्णो दिवाविहाराय । स मार. पापीयान् येन भगवास्तेनोपसक्रान्त । उपसक्रम्य भगवन्तमिदमवोचत्—परिनिर्वातु भगवान् । परिनिर्वाणकालसमय सुगतस्य । कस्मात् त्व पापीयन् एव वदसि—परिनिर्वातु भगवान्, परिनिर्वाणकालसमय सुगतस्य [2] एकोऽय भदन्त समय.—भगवानुरुबिल्वाया विहरति नद्या नैरञ्जनायास्तीरे बोधिमूलेऽचिराभिसबुद्ध । सोऽह येन भगवास्तेनोपसक्रान्त । उपसक्रम्य भगवन्तमेव वदामि—परिनिर्वातु भगवान्, परिनिर्वाणकालसमय सुगतस्य । भगवानेवमाह—

न तावत् पापीयन् परिनिर्वास्यामि, यावन्न मे श्रावका पण्डिता भविष्यन्ति व्यक्ता विनीता विशारदा[1], अलमुत्पन्नोत्पन्नानां परप्रवादिना सहधर्मेण निग्रहीतार , अल स्वस्य वादस्य पर्यवदापयितारो भिक्षवो भिक्षुण्य उपासका उपासिका । वैस्तारिक च ते ब्रह्मचर्यं चरिष्यन्ति बाहुजन्य पृथुभूत यावद्देवमनुष्येभ्यः सम्यक्सप्रकाशितम् । एतर्हि भदन्त भगवत. श्रावका. पण्डिता व्यक्ता विनीता विशारदा अलमुत्पन्नोत्पन्नाना परप्रवादिना सहधर्मेण

निग्रहीतार, स्वस्य वादस्य पर्यवदापयितारो भिक्षवो भिक्षुण्य उपासका उपासिका। वैस्तारिक च ते ब्रह्मचर्य बाहुजन्य पृथुभूत यावद्देवमनुष्येभ्य सम्यक्सप्रकाशितम्। तस्मादहमेव वदामि–परिनिर्वातु भगवान्, परिनिर्वाणकालसमय सुगतस्य। अल्पोत्सुकस्त्व पापीयन् भव। नचिरस्येदानीं तथागतस्य त्रयाणा वार्षिकाणा मासानामत्ययान्निरुपधिशेषे निर्वाणधातौ परिनिर्वाण भविष्यति। अथ मारस्य पापीयस एतदभवत्–परिनिर्वास्यते बत श्रमणो गौतम।इति विदित्वा हृष्टस्तुष्ट प्रमुदित उदग्र प्रीतिसौमनस्यजातस्तत्रैवान्तर्हित॥

अथ भगवत एतदभवत्–कस्तथागतस्य समुख वैनेय ? सुप्रियो गन्धर्वराजा
C 203 सुभद्रश्च परिव्राजक। तयोस्त्रयाणा वार्षिकाणा मासानामत्ययादिन्द्रियपरिपाको भविष्यति सुखाधिष्ठान वा। शक्य श्रावकवैनेयस्तथागतेन विनयितु न तु तथागतवैनेय श्रावकेण॥

अथ भगवत एतदभवत्–यन्न्वह तद्रूप समाधिं समापद्येय यथा समाहिते चित्ते जीवितसस्कारानधिष्ठाय आयु सस्कारानुत्सृजेयम्। अथ भगवास्तद्रूप समाधि समापन्नो यथा समाहिते चित्ते जीवितसस्कारानधिष्ठाय आयु सस्कारानुत्स्रष्टुमारब्ध। समनन्तराधिष्ठितेषु जीवितसस्कारेषु महापृथिवीचालोऽभूदुल्कापाता दिशोदाहा। अन्तरिक्षे देवदुन्दुभयोऽभिनदन्ति। समनन्तरोत्सृष्टेष्वायु सस्कारेषु कामावचरेषु देवेषु षण्निमित्तानि प्रादुर्भूतानि–पुष्पवृक्षा शीर्णा, रत्नवृक्षा शीर्णा, आभरणवृक्षा शीर्णा, भवनसहस्राणि प्रकम्पितानि, सुमेरुशृङ्गानि विशीर्णानि, दैवतानि वादित्रभाण्डानि पराहतानि। अथ भगवास्तस्मात् समाधेर्व्युत्थाय तस्या वेलाया गाथा भाषते–

तुल्यमतुल्य च सभव भवसस्कारमपोत्सृजन्मुनि।
अध्यात्मरत समाहितो ह्यभिनत्कोशमिवाण्डसभव॥ १॥

समनन्तरोत्सृष्टेष्वायु सस्कारेषु षट् कामावचरा देवा क्रियाकार कृत्वा भगवतोऽन्तिक प्रक्रान्ता दर्शनाय वन्दनाय। भगवता तादृशी धर्मदेशना कृता यदनेकैर्देवताशतसहस्रै सत्यानि दृष्टानि, दृष्टसत्या स्वभवनमनुप्राप्ता। समनन्तरोत्सृष्टेष्वायु सस्कारेष्वनेकानि पर्वतकन्दरगिरिगुहाभ्योऽनेकानि ऋषिशतसहस्राण्यागतानि। ते भगवता 'एत भिक्षवश्चरत ब्रह्मचर्य' प्रव्रजिता। तैर्योजयद्भिर्घटद्भि सर्वक्लेशप्रहाणादर्हत्त्व साक्षात्कृतम्। समनन्तरोत्सृष्टेष्वायु-
C 204 सस्कारेष्वनेका नागयक्षगन्धर्वकिन्नरमहोरगा भगवत सकाशमुपसक्रान्ता भगवतो दर्शनाय। भगवता तेषामेवविधा धर्मदेशना कृता यदनेकैर्नागयक्षगन्धर्वकिन्नरैर्महोरगै शरणगमनशिक्षापदानि गृहीतानि यावत् स्वभवनमनुप्राप्ता॥

अथायुष्मानानन्द सायाह्नेऽभिसलयनाद्व्युत्थाय येन भगवास्तेनोपसक्रान्त। उपसक्रम्य भगवत पादौ शिरसा वन्दित्वा एकान्तेऽस्थाद्। एकान्तस्थित आयुष्मानानन्दो भगवन्तमिदमवोचत्–को भदन्त हेतु क प्रत्ययो महत पृथिवीचालस्य ? अष्टौ इमे आनन्द अष्टौ प्रत्यया महत पृथिवीचालस्य। कतमेऽष्टौ ? इयमानन्द महापृथिवी अप्सु प्रतिष्ठिता, आपो वायौ प्रतिष्ठिता, वायुराकाशे प्रतिष्ठित। भवत्यानन्द समयो यदाकाशे विषमा

वायवो वान्ति, आप क्षोभयन्ति, आप क्षुब्धा पृथिवी चालयन्ति। अयमानन्द प्रथमो हेतु प्रथम· प्रत्ययो महत पृथिवीचालस्य। पुनरपरमानन्द भिक्षुर्महर्द्धिको भवति महानुभाव। स परित्ता पृथिवीसञ्ज्ञामधितिष्ठति अप्रमाणा चाप्सञ्ज्ञाम्। स आकाङ्क्षमाण पृथिवीं चालयति। देवता महर्द्धिका भवति महानुभावा। सापि परित्ता पृथिवीसञ्ज्ञामधितिष्ठति अप्रमाणा चाप्सञ्ज्ञाम्। साप्याकाङ्क्षमाणा पृथिवीं चालयति। अय द्वितीयो हेतुर्द्वितीय प्रत्ययो महत पृथिवीचालस्य। पुनरपरमानन्द। यस्मिन् समये बोधिसत्त्वस्तुषितादेवनिकायाच्च्युत्वा मातु कुक्षिमवक्रामति, अथ तस्मिन् समये महापृथिवीचालो भवति, सर्वश्चाय लोक उदारेणावभासेन स्फुटो भवति। या लोकस्य लोकान्तरिका अन्धास्तमसोऽन्धकारतमिस्रा यत्रामू सूर्याचन्द्रमसौ एवमहर्द्धिकौ एवमहानुभावौ आभया आभा न प्रत्यनुभवत, ता अपि तस्मिन् समये उदारेणावभासेन स्फुटा भवन्ति। तत्र ये सत्त्वा उपपन्ना, ते तया अन्योन्य सत्त्व दृष्ट्वा सजानन्ते—अन्येऽपीह भवन्त सत्त्वा उपपन्ना, अन्येऽपीह भवन्त सत्त्वा उपपन्ना इति। अयमानन्द तृतीयो हेतुस्तृतीय प्रत्ययो महत पृथिवीचालस्य। पुनरपरमानन्द यस्मिन् समये बोधिसत्त्वो मातु कुक्षेर्निष्क्रामति, अथ तस्मिन् समये महापृथिवीचालो भवति सर्वश्चाय लोक उदारेणावभासेन स्फुटो भवति। या अपि ता लोकस्य लोकान्तरिका अन्धास्तमसोऽन्धकारतमिस्रा यत्रेमौ सूर्याचन्द्रमसौ एवमहानुभावौ आभया आभा न प्रत्यनुभवत, ता अपि तस्मिन् समये उदारेणावभासेन स्फुटा भवन्ति। तत्र ये सत्त्वा उपपन्ना, ते तया आभया अन्योन्य सत्त्व दृष्ट्वा सजानन्ति—अन्येऽपीह भवन्त सत्त्वा उपपन्ना, अन्येऽपीह भवन्त सत्त्वा उपपन्ना इति। अयमानन्द चतुर्थो हेतुश्चतुर्थ प्रत्ययो महत पृथिवीचालस्य। पुनरपरमानन्द यस्मिन् समये बोधिसत्त्वोऽनुत्तर ज्ञानमधिगच्छति, अथ तस्मिन् समये महापृथिवीचालो भवति, सर्वश्चाय लोक उदारेणावभासेन स्फुटो भवति। या अपि ता लोकस्य लोकान्तरिका अन्धास्तमसोऽन्धकारतमिस्रा यत्रेमौ सूर्याचन्द्रमसौ एवमहर्द्धिकौ एवमहानुभावौ आभया आभा न प्रत्यनुभवत, ता अपि तस्मिन् समये उदारेणावभासेन स्फुटा भवन्ति। तत्र ये सत्त्वा उपपन्ना, ते तयाभया अन्योन्य सत्त्व दृष्ट्वा सजानन्ति—अन्येऽपीह भवन्त सत्त्वा उपपन्ना, अन्येऽपीह भवन्त सत्त्वा उपपन्ना इति। अयमानन्द पञ्चमो हेतु पञ्चम प्रत्ययो महतः पृथिवीचालस्य। पुनरपरमानन्द यस्मिन् समये तथागतस्त्रिपरिवर्तद्वादशाकार धर्मचक्र परिवर्तयति, अत्यर्थ तस्मिन् समये महापृथिवीचालो भवति, सर्वश्चाय लोक उदारेणावभासेन स्फुटो भवति। या अपि ता लोकस्य लोकान्तरिका अन्धास्तमसोऽन्धकारतमिस्रा यत्रेमौ सूर्याचन्द्रमसौ एवमहर्द्धिकौ एवमहानुभावौ आभया आभा न प्रत्यनुभवत, ता अपि तस्मिन् समये उदारेणावभासेन स्फुटा भवन्ति। तत्र ये सत्त्वा उपपन्ना, ते तयाभया अन्योन्य सत्त्व दृष्ट्वा सजानन्ति—अन्येऽपीह भवन्त. सत्त्वा उपपन्ना, अन्येऽपीह भवन्त. सत्त्वा उपपन्ना इति। अयमानन्द षष्ठो हेतु षष्ठः प्रत्ययो महत पृथिवीचालस्य। पुनरपरमानन्द यस्मिन् समये तथागतो जीवितसस्कारानधिष्ठाय

आयु सस्कारानुत्सृजति, अत्यर्थं तस्मिन् समये महापृथिवीचालो भवति उल्कापाता दिशोदाहा., अन्तरिक्षे देवदुन्दुभयोऽभिनदन्ति, सर्वश्चाय लोक उदारेणावभासेन स्फुटो भवति। या अपि ता लोकस्य लोकान्तरिका अन्धास्तमसोऽन्धकारतमिस्रा यत्रेमौ सूर्याचन्द्रमसौ एवमहर्द्धिकौ एवमहानुभावौ आभया आभा न प्रत्यनुभवत, ता अपि तस्मिन् समये उदारेणावभासेन स्फुटा भवन्ति। तत्र ये सत्त्वा उपपन्ना, ते तयाभया अन्योन्य सत्त्व दृष्ट्वा सजानन्ति—अन्येऽपीह भवन्त सत्त्वा उपपन्ना, अन्येऽपीह भवन्त सत्त्वा उपपन्ना इति। अयमानन्द सप्तमो हेतु सप्तम प्रत्ययो महत पृथिवीचालस्य। पुनरपरमानन्द नचिरस्येदानो तथागतस्य निरुपधिशेषे निर्वाणधातौ परिनिर्वाण भविष्यति। अथ तस्मिन् समये महापृथिवीचालो भवति उल्कापाता दिशोदाहा, अन्तरिक्षे देवदुन्दुभयोऽभिनदन्ति, सर्वश्चाय लोक उदारेणावभासेन स्फुटो भवति। या अपि ता लोकस्य लोकान्तरिका अन्धास्तमसोऽन्धकारतमिस्रा यत्रेमौ सूर्यचन्द्रमसौ एवमहर्द्धिकौ एवमहानुभावौ आभया आभा न प्रत्यनुभवत, ता अपि तस्मिन् समये उदारेणावभासेन स्फुटा भवन्ति। तत्र ये सत्त्वा, उपपन्ना, ते तया आभया अन्योन्य सत्त्व दृष्ट्वा सजानन्ति—अन्येऽपीह भवन्त सत्त्वा उपपन्ना, अन्येऽपीह भवन्त सत्त्वा उपपन्ना इति। अयमानन्द अष्टमो हेतुरष्टम प्रत्ययो महत पृथिवीचालस्य॥

अथायुष्मानानन्दो भगवन्तमिदमवोचत्—यथा खल्वह भदन्त भगवता भाषितस्यार्थमाजानामि, इहैव भगवता जीवितसस्कारानधिष्ठाय आयु सस्कारा उत्सृष्टा भविष्यन्ति। भगवानाह—एवमेतदानन्द, एवमेतत्। एतर्हि आनन्द तथागतेन जीवितसस्कारानधिष्ठाय आयु सस्कारा उत्सृष्टा। समुख मे भदन्त भगवतोऽन्तिकाच्छ्रुत समुखमुद्गृहीतम्—यस्य कस्यचिच्चत्वार ऋद्धिपादा आसेविता भाविता बहुलीकृता, आकाङ्क्षमाणस्तथागत कल्प वा तिष्ठेत्, कल्पावशेष वा। भगवता भदन्त चत्वार ऋद्धिपादा आसेविता भाविता
C 207 बहुलीकृता। आकाङ्क्षमाणस्तथागत कल्प वा तिष्ठेत् कल्पावशेष वा। तिष्ठतु भगवान् कल्पम्, तिष्ठतु सुगत' कल्पावशेष वा। तवैवानन्द अपराधस्तवैव दुष्कृत यस्त्व तथागतस्य यावत् त्रिरप्यौदारे अवभासनिमित्ते प्राविष्कृते न शक्नोषि तन्निमित्त प्रतिश्रावयितुम्, अपि तत स्फुटो मारेण पापीयसा। किमन्यस्य आनन्द भाषेत तथागतस्ता वाच या स्याद् द्विधा? नो भदन्त। साधु साधु आनन्द, अस्थानमेतदानन्द अनवकाशो यत् तथागतस्ता वाच भाषेत या स्याद्द्विधा। गच्छ त्वमानन्द, यावन्तो भिक्षवश्चापाल चैत्यमुपनिश्रित्य विहरन्ति, तान् सर्वानुपस्थानशालाया सनिपातय। एव भदन्त। आयुष्मानानन्दो भगवत प्रतिश्रुत्य यावन्तो भिक्षवश्चापाल चैत्यमुपनिश्रित्य विहरन्ति, तान् सर्वानुपस्थानशालाया सनिपात्य येन भगवास्तेनोपसक्रान्त। उपसक्रम्य भगवत पादौ शिरसा वन्दित्वा एकान्तेऽस्थात्। एकान्तस्थित आयुष्मानानन्दो भगवन्तमिदमवोचत्—यावन्तो भदन्त भिक्षवश्चापाल चैत्यमुपनिश्रित्य विहरन्ति, सर्वे ते उपस्थानशालाया निषण्णा' सनिपतिता', यस्येदानीं भगवान् काल मन्यते। अथ भगवान् येनोपस्थानशाला तेनोपसक्रान्त।

बोधौ चित्तमुत्पादितम्। कैश्चित् प्रत्येकाया बोधौ चित्तमुत्पादितम्। कैश्चिदनुत्तराया सम्यक्सबोधौ चित्तमुत्पादितम्। कैश्चिच्छरणगमनशिक्षापदानि गृहीतानि। यद्भूयसा सा पर्षद्बुद्धनिम्ना धर्मप्रवणा सघप्राग्भारा व्यवस्थिता। स्थविरानन्द कृताञ्जलिपुटो भगवन्तमिदमवोचत्—पश्य भदन्त यावत् त्वम्। भगवता परिनिर्वाणाय प्रस्थितेनानेकानि देवताशतसहस्राणि सत्येषु प्रतिष्ठापितानि। अनेकाभ्य पर्वतकन्दरगिरिगुहाभ्योऽनेकानि ऋषिशतसहस्राण्यागतानि। भगवता एते भिक्षव प्रव्रजिता। तैर्युज्यद्भिर्घटद्भिर्व्यायच्छमानै सर्वक्लेशप्रहाणादर्हत्त्व साक्षात्कृतम्। अनेकैर्देवनागयक्षगन्धर्वकिन्नरमहोरगै शरणगमन-
C 210 शिक्षापदानि गृहीतानि। अनेकानि वैशालकानि प्राणिशतसहस्राणि स्रोतआपत्तिफले प्रतिष्ठापितानि। केचित् सकृदागामिफले, केचिदनागामिफले, केचित् प्रव्राजिता। प्रव्रजित्वा अर्हत्त्व प्राप्तम्। केचिच्छरणगमनशिक्षापदेषु प्रतिष्ठापिता। अत्र आनन्द किमाश्चर्यं मया एतर्हि सर्वज्ञेन सर्वाकारज्ञेनानुत्तरज्ञानज्ञेयवशिप्राप्तेन अस्ततृष्णेन निरुपादानेन सर्वाहकारममकारास्मिमानाभिनिवेशानुशयप्रहीणेन एवविध वैनेयकार्य कृतम्। यन्मया अतीतेऽप्यध्वनि सरागेण सद्वेषेण समोहेनापरिमुक्तेन जातिजराव्याधिमरणशोकपरिदेवदु ख-दौर्मनस्योपायासधर्मेण यन्मया मरणान्तिकया वेदनया स्पृष्टेन एवविधा परिकर्मकथा कृता, यदनेकानि प्राणिशतसहस्राणि गृहाश्रममपहाय, ऋषय प्रव्रजित्वा चत्वारो ब्रह्मविहारान् भावयित्वा कल्पवृन्द प्रहाय तद्बहुलविहारिणो ब्रह्मलोकसभागतायामुपपन्ना.। तच्छृणु—

भूतपूर्वमानन्द उपोषधो नाम राजा बभूव। उपोषधस्य राज्ञो मूर्ध्नि पिट्को जातो मृदु सुमृदु, तद्यथा तूलपिचुर्वा कर्पासपिचुर्वा। न कचिदाबाध जनयति। पक्क स्फुटित.। कुमारो जातोऽभिरूपो दर्शनीय. प्रासादिको द्वात्रिशन्महापुरुपलक्षणै. समन्वागत। उपोषधस्य राज्ञ. षष्टिस्त्रीसहस्राणि। सर्वासा स्तना. प्रसृता.। एकैका कथयति—मा धय मा धय। मूर्धतो जातो मूर्धात इति सज्ञा सवृत्ता। मा धय मा धय मान्धात इति सज्ञा सवृत्ता। अन्ये कथयन्ति—केचिन्माधात इति सजानीते। मान्धातस्य कुमारस्य कुमारक्रीडाया क्रीडत षट् चक्राश्च्युता.। यौवराज्ये प्रतिष्ठितस्य षट् चक्राश्च्युता.। मान्धाता जनपदान् गत.। जनपदान् गतस्य पिता ग्लानीभूत.। स मूलपत्रगण्डपुष्पभैषज्यैरुपस्थीयमानो हीयत एव। ततस्तैरमात्यै. सदेशो निसर्जित.—पिता ते ग्लानीभूत। आगच्छतु। देवराज्य प्रतीच्छ। तस्यानागच्छत. पिता कालगत। तैरमात्यै पुन सदेशो विसर्जित.—पिता ते कालधर्मणा सयुक्त। आगच्छ,
C 211 देवराज्य प्रतीच्छस्व। ततोऽसौ सलक्षयति—यदि मम पिता कालगत, कि भूयोऽह गच्छामीति? ततो भूय सदेशोऽभ्यागत। आगच्छ, देवराज्य प्रतीच्छ। स कथयति—यदि मम धर्मेण राज्य प्राप्स्यते, इहैव राज्याभिपेक आगच्छतु। ततस्ते अमात्या कथयन्ति—रत्नशिलया देव प्रयोजन भवति। तस्य च दिवौकसो नाम यक्ष. पुरोजव। तेन रत्नशिला आनीता। यदा रत्नशिला आनीता, ततस्ते अमात्या भूय कथयन्ति—देव श्रीपर्यङ्केनात्र प्रयोजनं भवति। ततस्तेनैव दिवौकसेन श्रीपर्यङ्क आनीत.। ततस्ते अमात्या भूय. कथयन्ति—

देवाधिष्ठानमध्येऽभिषेक क्रियते । स कथयति—यदि मम धर्मेण राज्य प्राप्स्यते, इहैवाधिष्ठानमागच्छतु । ततोऽधिष्ठान स्वयमेव तत्प्रदेश गतम् । स्वयमागत स्वयमागत साकेतसाकेतमिति सज्ञा सवृत्ता । पश्चात् तेऽमात्या भटबलाग्रनैगमजनपदाश्चाभिषेक गृहीत्वा आगता. । ते कथयन्ति—अभिषेक देव प्रतीच्छस्व । स कथयति—मम मनुष्या पट्ट बन्धिष्यन्ति ? यदि धर्मेण राज्य प्राप्स्यते, अमनुष्या पट्ट बन्धन्तु । ततोऽमनुष्यै पट्टो बद्ध । तस्य सप्त रत्नानि प्रादुर्भूतानि, तद्यथा—चक्ररत्न हस्तिरत्नमश्वरत्न मणिरत्न परिणायकरत्न स्त्रीरत्न गृहपतिरत्नमेव सप्तमम् । पूर्णं चास्य सहस्र पुत्राणा शूराणा वीराणा वराङ्गरूपिणा परसैन्यप्रमर्दकानाम् । वैशालीसामन्तकेन रमणीय वनखण्डम् । तत्र पञ्च ऋषिशतानि पञ्चाभिज्ञानि ध्यायन्ति । तत्र वनखण्डे प्रभूता पक्षिणो मृगाश्च प्रतिवसन्ति । शब्दकण्टकानि च ध्यानानि । ते च पक्षिणोऽवतीर्यमाणा अवतीर्यमाणा शब्द कुर्वन्ति । दुर्मुखो नाम ऋषि । स कुपित । तेनोक्तम्—बकाना पक्षाणि शीर्यन्ताम् । यदा तेषा ऋषिकोपेन पक्षाणि शीर्णानि, ततस्ते पादोद्धारकेण प्रस्थिता । स च राजा जनपदाननुससार्य पश्यति पादोद्धारकेण गच्छत । यतस्तेऽमात्या पृष्टा—कस्मात् पादोद्धारकेण गच्छन्ति ? पश्चात् तेऽमात्या कथयन्ति—देव, शब्दकण्टकानि ध्यानानीति एतेषा ऋषिकोपेन पक्षाणि शीर्णानि । ततो राज्ञा अभिहितम्—एवविधा अपि ऋषयो भवन्ति, येषा सत्त्वानामन्तिके नास्त्यनुकम्पा ? ततो राज्ञा अमात्या सदिष्टा—गच्छन्तु भवन्त, ऋषीणामेव वदन्तु—तत्र गच्छत यत्राह न वसया-(सा ?)मीति । यतस्तैरमात्यै ऋषयोऽभिहिता । राजा समादिशति—न मम राज्ये वस्तव्यम् । गच्छन्तु भवन्तो यत्राह न वसया(सा ?)मीति । ततस्ते सलक्षयन्ति—एषोऽय चतुर्द्वीपेश्वर । गच्छामो वय सुमेरुपरिखण्डम् । ते तत्र गत्वा अवस्थिता ॥

राज्ञो मूर्धातस्यामात्याश्चिन्तकास्तुलका उपपरीक्षका । चिन्तयित्वा तुलयित्वोपपरीक्ष्य पृथक् पृथगुक्ता शिल्पस्थानकर्मस्थानानि मापयितुम् । चिन्तका इमे तुलका उपपरीक्षका इति मन्त्रजा मन्त्रजा इति सज्ञा । तैरारब्धानि कर्षणकर्माणि कर्तुम् । यत स राजा पश्यति जनपदाननुससार्याकृष्यान् कर्मान्तान् कुर्वत । यतो राज्ञा अभिहितम्—किमेते मनुष्या कुर्वन्ति ? ततस्तैरमात्यै राजा अभिहित—एते देव मनुष्या शस्यादीनि कृषन्ति, ततो ओषधयो भविष्यन्ति । यतश्च स राजा कथयति—मम राज्ये मनुष्या कृषिष्यन्ति ? ततस्तेनोक्तम्—सप्तविंशतिबीजजातीना देवो वर्षतु । सहचित्तोत्पादादेव राज्ञो मूर्धातस्य सप्तविंशतिबीजजातिर्देवो वृष्ट । राज्ञा मूर्धातेन जनपदा पृष्टा—कस्यैतानि पुण्यानि ? तैरभिहितम्—देवस्य चास्माक च । यतस्ते मनुष्या कर्पासवातानारब्धा मापयितुम्, भूयोऽपि च राज्ञा मूर्धातेन जनपदाननुससार्य तेन पृष्टा । ततो राज्ञा अभिहितम्—किमेते मनुष्या कुर्वन्ति ? तैरमात्यैरभिहितम्—देव, मनुष्या कर्पासवातान् मापयन्ति । पश्चात् राज्ञा अभिहितम्—कस्यार्थे ? तैरमात्यैरभिहितम्—देव, वस्त्राणामर्थे । ततो राज्ञा तेनोक्तम्—मम राज्ये मनुष्या कर्पासवातान् मापयिष्यन्तीति कर्पासमेव देवो वर्षतु । सहचित्तोत्पादा-

C 213 देव राज्ञो मूर्धातस्य कर्पासानेव देवो वृष्ट । स च राजा जनपदान् पृच्छति । कस्यैतानि पुण्यानि ? ते कथयन्ति–देवस्य चास्माक च। पश्चात् तेन जनेन तत्कर्पास कर्तितुमारब्धम्। स राजा कथयति–किमेते मनुष्या कुर्वन्ति ? तैरमात्यैरभिहितम्–देव सूत्रेण प्रयोजनम् । ततो राज्ञा अभिहितम्–मम राज्ये मनुष्या कार्तिष्यन्ति ? सूत्रमेव देवो वर्षतु । सहचित्तोत्पादादेव राज्ञो मान्धातस्य सूत्रमेव देवो वृष्ट । स च राजा कथयति–कस्यैतानि पुण्यानि ? यतस्ते कथयन्ति–देवस्य चास्माक च। यतस्तैरनुपूर्वेण वस्त्राण्यारब्धानि वापयितुम्। स राजा कथयति–किमेते मनुष्या कुर्वन्ति ? तैरमात्यैरभिहितम्–देव, वस्त्राणि वापयन्ति, वस्त्रै. प्रयोजनम्। यतो राजा सलक्षयति–मम राज्ये मनुष्या वस्त्राणि वापयिष्यन्ते ? वस्त्राण्येव देवो वर्षतु। सहचित्तोत्पादादेव राज्ञो मान्धातस्य वस्त्राण्येव देवो वृष्ट । स राजा कथयति–कस्यैतानि पुण्यानि ? ते कथयन्ति–देवस्य चास्माक च। यत. स राजा सलक्षयति–मनुष्या मम पुण्याना प्रभाव न जानन्ति। अथ राज्ञो मान्धातस्यैतदभवत्। अस्ति मे जम्बुद्वीप ऋद्धश्च स्फीतश्च क्षेमश्च सुभिक्षश्च आकीर्णबहुजनमनुष्यश्च। सन्ति मे सप्त रत्नानि, तद्यथा चक्ररत्न हस्तिरत्नमश्वरत्न मणिरत्न गृहपतिरत्न स्त्रीरत्न परिणायकरत्नमेव सप्तमम्। पूर्ण च मे सहस्र पुत्राणा शूराणा वीराणा वराङ्गरूपिणा परसैन्यप्रमर्दकानाम् । अहो वत मेऽन्त पुरे सप्ताह हिरण्यवर्प पतेत्, एककार्षापणोऽपि बहिर्न निपतेत्। सहचित्तोत्पादादेव राज्ञो मान्धातस्यान्त पुरे सप्ताह हिरण्यवर्प वृष्टम् । एककार्षापणोऽपि बहिर्न निपतितो यथापि तन्महर्द्धिकस्य सत्त्वस्य महानुभावस्य कृतपुण्यस्य कृतकुशलस्य स्वक पुण्यफल प्रत्यनुभवत । यत स राजा कथयति–कस्यैतानि पुण्यानि ? ते कथयन्ति–देवस्य C 214 चास्माक च। यतो राजा मूर्धात कथयति–क्षुण्णा भवन्तो यदि युष्माभि पूर्वमेवाभिहितमभविष्यद्देवस्य पुण्यानीति, मया सकल जम्बुद्वीप रत्नैरभिवृष्टमभविष्यत्। अपि तु यो युष्माक रत्नैरर्थी, स यावदीप्सितानि रत्नानि गृह्णातु ॥

तस्य तत्र मूर्धातस्य राज्ञो महाराज्य कारयत षट् चक्राश्च्युता. । राज्ञो मूर्धातस्य दिवौकसो यक्ष पुरोजव । स राज्ञा मूर्धातेनोक्त–अस्ति किचिदन्यद्वीपे नाज्ञापित यद्वयमाज्ञापयेम ? यत. पश्चाद्दिवौकसेनाभिहित–अस्ति देव पूर्वविदेहो नाम द्वीप, ऋद्धश्च स्फीतश्च क्षेमश्च सुभिक्षश्च आकीर्णबहुजनमनुष्य । स्वय नु देवो गत्वा तमप्याज्ञापयेत्। अथ राज्ञो मूर्धातस्यैतदभवत्–अस्ति मे जम्बुद्वीप ऋद्धश्च स्फीतश्च क्षेमश्च सुभिक्षश्च आकीर्णबहुजनमनुष्यश्च । अस्ति मे सप्त रत्नानि तद्यथा चक्ररत्न हस्तिरत्नमश्वरत्न मणिरत्न स्त्रीरत्न गृहपतिरत्न परिणायकरत्नमेव सप्तमम्। पूर्ण च मे सहस्र पुत्राणा शूराणा वीराणा वराङ्गरूपिणा परसैन्यप्रमर्दकानाम्। वृष्ट मे सप्ताहमन्त पुरे हिरण्यवर्पम्। श्रूयते अथ खलु पूर्वविदेहो नाम द्वीप । यन्न्वह तमपि गत्वा समनुशासेयम्। सहचित्तोत्पादादेव राजा मान्धात उपरिविहायसमभ्युद्गत सार्धमष्टादशभिर्भटबलाग्रकोटिभि पुत्रसहस्रपरिवृत. सप्तरत्नपुरोजवः । अगमद्राजा मान्धात. पूर्वविदेहद्वीपम्। प्रत्यष्ठाद्राजा मान्धाता पूर्वविदेहद्वीपे। समनुविष्टवान्

राजा मूर्धात पूर्वविदेह द्वीपम्। तस्य तत्र समनुशासत षट् चक्राश्च्युता। भूय स राजा दिवौकस यक्षमामन्त्रयति—अस्ति दिवौकस किंचिदन्यद्वीपे नाज्ञापितम्? दिवौकस आह—अस्ति देव अपरगोदानीय नाम द्वीप ऋद्ध च स्फीत च क्षेम च सुभिक्ष च आकीर्णबहुजनमनुष्य च। यन्नु देवस्तमपि गत्वा समनुशासेत्। अथ राज्ञो मूर्धातस्यैतदभवत्—अस्ति मे जम्बुद्वीप ऋद्धश्च स्फीतश्च क्षेमश्च सुभिक्षश्च आकीर्णबहुजनमनुष्यश्च। सन्ति च मे सप्त रत्नानि। पूर्ण च मे सहस्र पुत्राणा शूराणा वीराणा वराङ्गरूपिणा परसैन्यप्रमर्दकानाम्। वृष्ट मे सप्ताहमन्त-पुरे हिरण्यवर्ष यथापि तन्महर्द्धिकस्य सत्त्वस्य महानुभावस्य कृतकुशलस्य स्वपुण्यफल प्रत्यनुभवत। श्रूयते अपरगोदानीय नाम द्वीप ऋद्ध च स्फीत च क्षेम च सुभिक्ष च आकीर्ण-बहुजनमनुष्य च। यन्न्वह तमपि गत्वा समनुशासेयम्। सहचित्तोत्पादादेव राजा मान्धाता उपरिविहायसमभ्युद्गत सार्धमष्टादशभिर्भटबलाग्रकोटिभि पुत्रसहस्रपरिवृत सप्तरत्नपुरोजव। अगमद्राजा मान्धाता अपरगोदानीय द्वीपम्। अनुशास्ति राजा मान्धाता अपरगोदानीयम्। तस्य समनुशासत षट् चक्राश्च्युता। यत स राजा मान्धाता दिवौकस यक्ष पृच्छति—अस्ति कश्चिदन्यद्वीपो दिवौकस नाज्ञापित? आगतोऽस्मि पूर्वान्। अस्ति देव उत्तरकुरुर्नाम द्वीप। किं चापि ते मनुष्या अममा अपरिग्रहा। यन्नु देवो गत्वा स्वक भटबलाग्र समनु-शासेत्। अथ राज्ञो मान्धातस्यैतदभवत्—अस्ति मे जम्बुद्वीप ऋद्ध च स्फीत च क्षेम च सुभिक्ष च आकीर्णबहुजनमनुष्य च। सन्ति मे सप्त रत्नानि। पूर्ण च मे सहस्र पुत्राणा शूराणा वीराणा वराङ्गरूपिणा परसैन्यप्रमर्दकानाम्। वृष्टमेव सप्ताहमन्त पुरे हिरण्यवर्षम्। श्रूयते उत्तरकुरुर्नाम द्वीप। किंचापि ते मनुष्या अममा अपरिग्रहा। यन्न्वह तत्रापि गत्वा स्व भटबलाग्र समनुशासेयम्। सहचित्तोत्पादादेव राजा मान्धाता सार्धमष्टादशभिर्भटबलाग्र-कोटिभि पुत्रसहस्रपरिवृत सप्तरत्नपुरोजव उपरिविहायसेनाभ्युद्गत। अद्राक्षीद्राजा मान्धात सुमेरुपार्श्वेनानुयायन् चित्रोपचित्रान् वृक्षानापीडकजातान्। दृष्ट्वा च पुनर्दिवौकस यक्षमामन्त्रयते स्म—किमेतद्दिवौकस चित्रोपचित्रान् वृक्षानापीडकजातान्। एते देव उत्तर-कौरवाणा मनुष्याणा कल्पदूष्यवृक्षा, यत उत्तरकौरवा मनुष्या कल्पदूष्याणि प्रावृण्वन्ति। देवोऽप्यत्रैव गत्वा कल्पदूष्याणि प्रावरीतु। श्रुत्वा च पुना राजा मान्धाता अमात्यानामन्त्रयते—पश्यथ यूय ग्रामण्यश्चित्रोपचित्रान् वृक्षानापीडकजातान्? एव देव। एते ग्रामण्य उत्तरकौरवाणा मानुष्याणा कल्पदूष्यवृक्षा यत उत्तरकौरवा मनुष्या कल्पदूष्याणि प्रावरन्ति। यूयमप्यत्र गत्वा कल्पदूष्ययुगानि प्रावरध्वम्। अद्राक्षीद्राजा मान्धाता सुमेरुपार्श्वेनानुयायन् श्वेतश्वेत पृथिवीप्रदेशम्। दृष्ट्वा च पुनर्दिवौकस यक्षमामन्त्र-यते—किमेतद्दिवौकस श्वेतश्वेत पृथिवीप्रदेशम्? एतद्देव उत्तरकौरवकाणा मनुष्याणामकृष्टोप्त तण्डुलफलशालि यत उत्तरकौरवका मनुष्या अकृष्टोप्त तण्डुलफलशालि परिभुञ्जन्ति। देवो-ऽप्यत्र गत्वा अकृष्टोप्त तण्डुलफलशालि परिभुञ्जतु। अगमद्राजा मान्धाता उत्तरकुरुद्वीपम्। प्रत्यष्ठाद्राजा मान्धाता उत्तरकुरौ द्वीपे। समनुशास्ति राजा मान्धाता उत्तरकुरौ द्वीपे स्वक

भटबलाग्रम्। तस्य तत्र स्वक भटबलाग्र समनुशासत षट् चक्राश्च्युता। अथ राजा मान्धाता दिवौकस यक्षमामन्त्रयते—अस्ति किचिदन्यद्वीपमनाज्ञापितमिति? नास्ति देव। श्रूयन्ते देवास्त्रायस्त्रिशा दीर्घायुषो वर्णवन्त सुखबहुला उच्चेषु विमानेषु चिरस्थितिका। यन्नु देवो देवास्त्रायस्त्रिशान् दर्शनायोपसक्रमेत्। अथ राज्ञो मूर्धातस्यैतदभवत्—अस्ति मे जम्बुद्वीपम्, ऋद्ध च स्फीत च क्षेम च सुभिक्ष च आकीर्णबहुजनमनुष्य च। अस्ति मे सप्त रत्नानि। पूर्णं च मे सहस्र पुत्राणा शूराणा वीराणा वराङ्गरूपिणा परसैन्यप्रमर्दकानाम्। वृष्ट मे सप्ताहमन्त पुरे हिरण्यवर्षम्। समनुशिष्टो मे पूर्वविदेहो द्वीप। समनुशिष्टो मे अपरगोदानीयो द्वीप। समनुशिष्ट मे उत्तरकुरुद्वीपे स्वक भटबलाग्रम्। श्रूयन्ते देवास्त्रायस्त्रिशा दीर्घायुषो वर्णवन्त. सुखबहुला उच्चेषु विमानेषु चिरस्थितिका। यन्न्वह देवास्त्रायस्त्रिशान् दर्शनायोपसक्रमेयम्। सहचित्तोत्पाददेव राजा मान्धाता उपरिविहायसमभ्युद्गत सार्धमष्टादशभिर्भट-

C 217 बलाग्रकोटिभि सप्तरत्नपुरोजव पुत्रसहस्रपरिवृत। सुमेरु पर्वतराजा सप्तकाञ्चनपर्वतपरिवृत। अथ राजा निमिंधरे पर्वते प्रत्यष्ठात् काञ्चनमये। तस्य तत्र स्वक भटबलाग्र समनुशासतः षट् चक्राश्च्युता। निमिंधरात् पर्वतात् विनतके पर्वते प्रत्यष्ठात् काञ्चनमये। तस्य तत्र स्वक भटबलाग्र समनुशासत षट् चक्राश्च्युता.। विनतकात् पर्वतादश्वकर्णगिरौ पर्वते प्रत्यष्ठात् काञ्चनमये। तस्य तत्र स्वक भटबलाग्र समनुशासत षट् चक्राश्च्युता। अश्वकर्णगिरेरपि पर्वतात् सुदर्शने पर्वते प्रत्यष्ठात् काञ्चनमये। तस्य तत्र स्वक भटबलाग्र समनुशासत षट् चक्राश्च्युता। सुदर्शनात् पर्वतात् खदिरके पर्वते प्रत्यष्ठात् काञ्चनमये। तस्य तत्र स्वक भटबलाग्र समनुशासत षट् चक्राश्च्युता। खदिरकात् पर्वतादीषाधारे पर्वते प्रत्यष्ठात् काञ्चनमये। तस्य तत्र स्वक भटबलाग्र समनुशासत षट् चक्राश्च्युता। ईषाधारात् पर्वताद्युगधरे पर्वते प्रत्यष्ठात् काञ्चनमये। तस्य तत्र स्वक भटबलाग्र समनुशासत षट् चक्राश्च्युता। युगधरात् पर्वतादुपरिविहायसमभ्युद्गत। तत्र सुमेरुपरिषण्डाया पञ्च ऋषिशतानि ध्यापयन्ति। तै. स राजा दृष्ट आगच्छन्। ते कथयन्ति—अयमसौ भवन्त कलिराजा आगच्छति। तत्र दुर्मुखो नाम ऋषि.। तेन गृह्योदकस्याञ्जलि क्षिप्त। विष्कम्भित भटबलाग्रम्। तस्य चाग्रत परिणायकरत्नमनुयाति। तेन ऋषयोऽभिहिता—

गच्छथ ब्राह्मण्यकोऽय नैतत् सर्वत्र सिध्यति।
मूर्धाता नृपतिर्ह्येषो नैते वैशालिका बका ॥ ३ ॥

अथ राजा तस्मिन् शासनेऽभ्यागत कथयति—केनैतद्विष्कम्भित भटबलाग्रम्? तेनोक्तम्—ऋषिभिर्देव त भटबलाग्र विष्कम्भितम्। पश्चाद् राज्ञा अभिहितम्—किमेषा ऋषीणा सर्वं प्रियमिति? परिणायकरत्नेनोक्तम्—जटा ऋषीणा सर्वेष्टा। ततो राज्ञा अभिहितम्—ऋषीणा जटा शीर्यन्ताम्, मम च भटबलाग्र विहायसा गच्छतु। तेषा ऋषीणा

C 218 जटा शीर्णा., राज्ञश्च मूर्धातस्य भटबलाग्र विहायसेन प्रस्थितम्। सुमेरु पर्वतराजा अशीतियोजनसहस्राण्यधस्तात् काञ्चनमय्या भूमौ प्रतिष्ठितोऽशीतियोजनसहस्राण्युदका-

दभ्युद्गत ऊर्ध्वमधश्च षष्टियोजनशतसहस्र पार्श्व पार्श्वमशीतियोजनसहस्राणि तद्भवति समन्तपरिक्षेपेण विंशत्यधिकानि त्रीणि योजनशतसहस्राणि। अभिरूपो दर्शनीय प्रासादिकश्चतूरत्नमय। तस्य मूर्ध्नि देवाना त्रायस्त्रिंशाना सुदर्शन नाम नगरम्। देवाना त्रायस्त्रिंशाना पञ्च रक्षा स्थापिता—उदकनिश्रिता नागा, करोटपाणयो देवा, मालाधारा देवा, सदामत्ता देवा, चत्वारश्च महाराजान। तस्य राज्ञो मूर्धातस्योदकनिश्रितैर्नागैर्बलकायो विष्कम्भित। राजा च मूर्धातस्तत्स्थानमागत। तेनोक्तम्—केनैतद्भटबलाग्र विष्कम्भितम्? ते कथयन्ति—देव, उदकनिश्रितैर्नागै। राजा कथयति—तिर्यञ्चो मम युध्यन्ति? तेन ह्युदकनिश्रिता एव मे नागा पुरोजवा भवन्तु। ततस्ते नागा राज्ञो मूर्धातस्याग्रतोऽनुयायिनो जाता। तेषा नागानामनुसयायता करोटपाणयो देवा सप्राप्ता। यतो नागैस्तै करोटपाणिभिर्देवै सार्धं मिश्रीभाव गत्वा पुनस्तद्बलाग्र स्तम्भितम्। राज्ञा मूर्धातेनोक्तम्—केनैतद्भटबलाग्र स्तम्भितम्? ते कथयन्ति—देव, एते करोटपाणयो देवा। एतैर्भटबलाग्र स्तम्भितम्। राजा मूर्धात कथयति—एतेऽप्येव मे करोटपाणयो देवा पुरोजवा भवन्तु। यतस्तेऽग्रत प्रधाविता। पश्चात् तेषा नागै सार्धं धावता मालाधारा देवा सप्राप्ता। मालाधारैर्देवैस्ते पृष्टा—किं भवन्तो धावत? ते कथयन्ति—एष मनुष्यराजा आगच्छति। यतस्तै सभूय नागैर्देवैश्च पुनस्तद्बलाग्र स्तम्भितम्। राजा च मान्धातस्तत्स्थानमनुप्राप्त। तेनोक्तम्—किमेतद्भवन्त? ते कथयन्ति—देव, मालाधारैर्देवै। राजा कथयति—मालाधारा देवा पुरोजवा मे भवन्तु। यतो मालाधारा देवास्तैर्नागैर्देवैश्च सार्ध मूर्धातस्याग्रत प्रधाविता। तेषा धावता सदामत्तका देवा सप्राप्ता। सदामत्तैर्देवै पृष्टा—किं भवन्तो धावत? तैर्नागै करोटपाण्यादिभिश्च देवैरभिहिता—एष मनुष्यराजा आगच्छति। यतो भूय सदामत्तैर्देवै करोटपाण्यादिभिश्च देवैर्नागै सार्धं मिश्रीभाव कृत्वा भटबलाग्र विष्कम्भितम्। राजा च मूर्धातस्तत्स्थानमनुप्राप्त। तेनोक्तम्—किमेतद्भटबलाग्र विष्कम्भितम्? ते कथयन्ति—एते देव सदामत्ता देवा। राज्ञा अभिहितम्—सदामत्ता एव मे देवा पुरोजवा भवन्तु। यत सदामत्ता देवास्तै सार्ध देवैर्नागैश्चाग्रत प्रधाविता। तेषा धावता चातुर्महाराजिका देवा सप्राप्ता। तैरुक्तम्—किमेतद्भवन्तो धावत? यतो नागादिभिर्देवैरग्रतोऽनुयायिभिरभिहिता—एष मनुष्यराजा आगच्छति। चत्वारो महाराजान सलक्षयन्ति। पुण्यमहेशाख्योऽय सत्त्व। नास्य शक्य विरोद्धुमिति। ततस्तैश्चतुर्भिर्महाराजैस्त्रायस्त्रिंशानामारोचितम्—एष भवन्तो मनुष्यराजा मूर्धात आगच्छति। त्रायस्त्रिंशा देवा सलक्षयन्ति—पुण्यविपाकमहेशाख्योऽय सत्त्व। नास्य विरोद्धव्यम्। अर्घेणास्य प्रत्युद्गच्छाम। ततस्ते त्रायस्त्रिंशा देवा अर्घेण प्रत्युद्गता। अद्राक्षीद्राजा मूर्धात सुमेरुमूर्धन्यभिरुहन्नीलनीलां वनराजिं मेघराजिमिवोन्नताम्। दृष्ट्वा च पुनर्दिवौकस यक्षमामन्त्रयते—किमेतद्दिवौकस नीलनीला वनराजिर्मेघराजिरिवोन्नता? एषा देव देवाना पारिजातको नाम कोविदारो यत्र देवास्त्रायस्त्रिंशाश्चतुरो वार्षिकान् मासान् दिव्यै पञ्चभि कामगुणै समर्पिता समन्वङ्गीभूता. क्रीडन्ति रमन्ते परिचारयन्ति। देवोऽप्यत्र गत्वा दिव्यै.

पञ्चभि कामगुणै समर्पित समन्वङ्गीभूत क्रीडतु रमता परिचारयतु। श्रुत्वा च पुना
राज्ञा मूर्धातोऽमात्यानामन्त्रयते—पश्यथ यूय ग्रामण्यो नीलनीला वनराजिं मेघराजिमिवोन्नताम्?
एव देव। एष देवाना त्रायस्त्रिंशाना पारिजातक कोविदारो यत्र देवास्त्रायस्त्रिंशाश्चतुरो
C 220 वार्षिकान् मासान् दिव्यै पञ्चभि कामगुणै समर्पिता समन्वङ्गीभूता क्रीडन्ति रमन्ते
परिचारयन्ति। यूयमपि ग्रामण्योऽत्र गत्वा दिव्यै पञ्चभि कामगुणै समर्पिता समन्वङ्गी-
भूता क्रीडत रमत परिचारयत। अद्राक्षीद्राजा मूर्धात सुमेरुमूर्धन्यभिरुहन् श्वेतश्वेत-
मभ्रकूटमिवोन्नतम्। दृष्ट्वा च पुनर्दिवौकस यक्षमामन्त्रयते—किमेतद्दिवौकस श्वेतश्वेतमभ्रकूट-
मिवोन्नतम्? एषा देव देवाना त्रायस्त्रिंशाना सुधर्मा नाम देवसभा, यत्र देवास्त्रायस्त्रिंशा-
श्चत्वारश्च महाराजान सनिषण्णा सनिपतिता देवाना मनुष्याणा चार्थं च धर्मं च चिन्त-
यन्ति तुलयन्ति उपपरीक्ष्यन्ति। देवोऽप्यत्र गमिष्यतु। श्रुत्वा च पुनरमात्यानामन्त्रयते—
पश्यथ यूय ग्रामण्य श्वेतश्वेतमभ्रकूटमिवोन्नतम्? एव देव। एषा त्रायस्त्रिंशाना सुधर्मा
नाम देवसभा यत्र देवास्त्रायस्त्रिंशाश्चत्वारश्च महाराजान सनिषण्णा. सनिपतिता देवाना
मनुष्याणा चार्थं च धर्मं च चिन्तयन्ति तुलयन्ति उपपरीक्ष्यन्ति। यूयमपि ग्रामण्योऽत्र
गमिष्यथ। देवाना त्रायस्त्रिंशाना सुदर्शन नाम नगरमर्धतृतीयानि योजनसहस्राण्यायामेन
अर्धतृतीयानि योजनसहस्राणि विस्तरेण समन्तत परिक्षेपेण दशयोजनसहस्राणि सप्तभि.
काञ्चनमयै. प्राकारै परिक्षिप्तम्। ते प्राकारा अर्धतृतीयानि योजनान्युच्छ्रयेण। तेषु
प्राकारेषु चतुर्विधा षो(खो)डका मापिता सुवर्णमया रूप्यमया वैडूर्यमया स्फटिकमया.।
ऊर्ध्वा एका निबद्धा सक्रमणका। सुदर्शननगरेऽभ्यन्तरे भूमिभागोऽभिरूपो दर्शनीय.
प्रासादिकश्चित्र. सुचित्र एकैकचित्रवातुशतेन विचित्रो मृदु सुमृदु तद्यथा तुलपिचुर्वा।
कर्पासपिचुर्वा। प्रक्षिप्ते पादे अवनमत्युत्क्षिप्ते पादे उन्नमति दिव्यैर्मन्दारवै पुष्पैर्जानुमात्रेण
C 221 ओघेन सस्तीर्ण। वायुसयोगाश्च पौराणान्यवकीर्यन्ते, नवानि पुष्पाणि समाकीर्यन्ते।
सुदर्शने नगरे एकोनद्वारसहस्रम्। द्वारे द्वारे पञ्चशतानि नीलवाससा यक्षाणा स्थापितानि
सनद्धानि सन्ति चित्रकलापानि यावदेव देवाना त्रायस्त्रिंशानामारक्षणार्थमत्यर्थ शोभनार्थम्।
सुदर्शनस्य नगरस्य वीथ्य' अर्धतृतीयानि योजनसहस्राण्यायामेन विस्तरेण द्वादश योज-
नान्यभिरूपा दर्शनीया. प्रासादिका कनकवालुकास्तीर्णाश्चन्दनवारिपरिषिक्ता हेमजालाव-
नद्धा। सामन्तकेन विविधा. पुष्किरिण्यो मापिता.। ता पुष्किरिण्यश्चतुर्विधैरिष्टकैश्चिता.
सुवर्णमयै रूप्यमयै. स्फटिकमयैर्वैडूर्यमयै। वेदिकाया स्फटिकमया सूची आलम्बनमधि-
ष्ठानम्। स्फटिकमय्या वैडूर्यमयी सूची आलम्बनमधिष्ठानम्। ता पुष्किरिण्य. पूर्णा'
शीतलेन वारिणा क्षौद्रकल्पेनाम्बुना उत्पलपद्मकुमुदपुण्डरीकसछन्ना विविधैर्जलजै. शकुनकै-
र्वल्गुस्वरैर्मनोज्ञस्वरै. कामरूपिभिर्निकूजिता। सामन्तके विविधा. पुष्पवृक्षाः फलवृक्षा सुजाता
सुसस्थिता आपीडकजाता, तद्यथा दक्षेण मालाकारेण वा मालाकारान्तेवासिना वा माला
वा अग्रस्थितावतसकानि वा सुरचितानि। विविधै. स्थलजै. शकुनकैर्वल्गुस्वरैर्मनोज्ञस्वरैः

कामरूपिभिरभिनिकूजिता । सुदर्शने नगरे चतुर्विधा कल्पदूष्यवृक्षा नीला पीता लोहिता अवदाता । कल्पदूष्यवृक्षैश्चतुर्विधानि तुण्डिचेलानि । तैस्तुण्डिचेलैश्चतुर्विधानि कल्पदूष्याणि नीलानि पीतानि लोहितान्यवदातानि । यादृशमाकाङ्क्षति देवो वा देवकन्या वा, सहचित्तोत्पादाद्धस्ते प्रादुर्भवति । चतुर्विधा आभरणवृक्षा हस्तोपगा पादोपगा गुह्या प्रकाशिता । यादृशमाकाङ्क्षति देवो वा देवकन्या वा, सहचित्तोत्पादाद् हस्ते प्रादुर्भवन्ति । चतुर्विधा वाद्यभाण्डवृक्षा वेणुवल्लरिसुघोषका । यादृशमाकाङ्क्षति देवो वा देवकन्या वा, सहचित्तोत्पादाद् हस्ते प्रादुर्भवन्ति । चतुर्विधापि च सुधा, नीला पीता लोहिता अवदाता । यादृशमाकाङ्क्षति देवो वा देवकन्या वा, सहचित्तोत्पादात् हस्ते प्रादुर्भवन्ति । मधु माधव कादम्बरी पारिपानम् । गृहा कूटागारा हर्म्या प्रासादा स्वासनका अवलोकनका सक्रमणका । नारीगणविराजितमप्सर सहस्रसघनिषेवित तूर्यनादाभिनादितमुपेतमन्नपानम् । यत्र त्रायस्त्रिंशा क्रीडन्ति रमन्ते परिचारयन्ति, स्वक पुण्यफल प्रत्यनुभवन्ति । देवाना त्रायस्त्रिंशाना सुधर्मा देवसभा त्रीणि योजनशतान्यायामेन त्रीणि योजनशतानि विस्तरेण समन्तपरिक्षेपेण नवयोजनशतानि अभिरूपा दर्शनीया प्रासादिका स्फटिकमयी, अर्धपञ्चमानि योजनानि तस्मान्नगरीतोऽभ्युद्गता । तत्र देवाना त्रायस्त्रिंशानामासनानि प्रज्ञप्तानि, यत्र पृथक् द्वात्रिंशतीनामुपेन्द्राणामासनानि, त्रयस्त्रिंशतिम शक्रस्य देवानामिन्द्रस्य । तेषामेव देवाना सर्वान्ते मूर्धातस्य राज्ञ आसन प्रज्ञप्तम् । पश्चाद्देवास्त्रायस्त्रिंशा मूर्धातस्य राज्ञोऽर्घ गृह्य प्रत्युद्गता । तत्र ये पुण्यमहेशाख्या सत्त्वा अनुपूर्वेण प्रविष्टा, अवशिष्टा बहि स्थिता । यत स राजा मूर्धात सलक्षयति—यान्येतान्यासनानि प्रज्ञप्तकानि, एतेभ्यो यदन्तिममासनम्, एतन्मम भविष्यति । अथ राज्ञो मूर्धातस्यैतदभवत्—अहो बत मे शक्रो देवानामिन्द्रोऽर्धासनेनोपनिमन्त्रयेत् । सहचित्तोत्पादादेव शक्रो देवानामिन्द्रो राज्ञो मान्धातुरर्धासनमदात् । प्रविष्टो राजा मूर्धात शक्रस्य देवानामिन्द्रस्यार्धासने । न खलु राज्ञो मूर्धातस्य शक्रस्य देवानामिन्द्रस्यैकासने निषण्णयोः कश्चिद्विशेषो वा, अभिप्रायो वा नानाकरण वा, यदुत आरोहपरिणाहौ वर्णपुष्कलता स्वरगुप्त्या स्वरगुप्ते, नान्यत्र शक्रस्य देवानामिन्द्रस्यानिमिषतेन । राज्ञो मूर्धातस्य देवेषु त्रायस्त्रिंशेषु तिष्ठत षट्त्रिंशाच्छक्राश्च्युता । तत्र च तेषा देवाना देवासुरसग्राम भवति । तत्र यद्यसुरा पराजयन्ते, पश्चादसुरपुर्या द्वाराणि बध्नन्ति । देवानामपि पञ्च रक्षा पराजयन्ते । तेऽपि देवपुर्यां द्वाराणि बध्नन्ति । तेषामेव देवासुराणा परस्परत सभ्रम उत्पन्न । यतो राज्ञा मूर्धातेन त्रायस्त्रिंशानामुक्तम्—किमेतद्भवन्तोऽतीव सभ्रमजाता देवा ? त्रायस्त्रिंशैरुक्तम्—एतैरसुरैरस्माक पञ्च रक्षा भग्ना, यतोऽस्माभिर्द्वाराणि बद्धानि । यतो मूर्धातेन राज्ञा उक्तम्—आत्मपुरुषा, आनयन्तु भवन्तो धनु । यतस्तस्य धनुरानीतम् । तेन पश्चाद्धनुर्गृह्य गुणशब्द कृत । तस्य च धनुषो गुणशब्द कृत । असुरै श्रुत । त श्रुत्वा असुरा कथयन्ति—कस्यैष गुणशब्दः ? तै श्रुतम्—राज्ञो मूर्धातस्यैष गुणशब्द । ते त शब्द श्रुत्वा विस्मयमापन्ना । पश्चाद्राजा मूर्धातो निर्गतस्तस्माद्देवनगरात्

तेषा देवानामसुरैर्भग्नकाना स्व च काय सनह्य । धर्मता च पुनरेषा देवासुराणा युध्यता रथा वैहायसेन तिष्ठन्ति । तेषामन्योन्य न कस्यचिदधिको वा हीनो वा । राज्ञो मूर्धातस्य सर्वेषामप्यसुराणा वैहायसमभ्युद्गम्योपरिस्थित । पश्चात् तेऽसुरा कथयन्ति—क एषोऽस्माक मुपरिविहायसमभ्युद्गत ? यतस्तै श्रुतम्—मनुष्यराजा एष मूर्धातो नाम । पश्चात् ते सलक्षयन्ति—पुण्यविपाकमहेशाख्योऽय सत्त्वो यस्यास्माकमुपरिवैहायस रथो गच्छति । जिता भग्ना पराजिता परापृष्ठीकृता आसुरीं पुरीं प्रविष्टा । पश्चाद्राजा मूर्धात कथयति—कस्य जय ? यतोऽमात्या कथयन्ति देवस्य जय । स राजा सलक्षयति—अहमेव देवाना त्रायस्त्रिंशाना सकाशादभ्यधिक । तस्य राज्ञो मूर्धातस्यैतदभवत्—एतदस्ति मे जम्बुद्वीप, अस्ति मे सप्त रत्नानि, अस्ति मे सहस्र पुत्राणाम्, वृष्ट मेऽन्त पुरे सप्ताह हिरण्यवर्षम्, समनुशिष्ट मे पूर्वविदेहम्, समनुशिष्ट मेऽपरगोदानीय द्वीपम्, समनुशिष्ट मे उत्तरकुरुषु स्वक भटबलाग्रम्, अधिष्ठित मेऽस्ति देवास्त्रायस्त्रिंशान्, प्रविष्टोऽस्मि सुधर्मा देवसभाम्, दत्त मे शक्रेण देवेन्द्रेणार्धासनम् । अहो बताह शक्र देवानामिन्द्रमस्मात् स्थानाच्च्यावयित्वा स्वयमेव देवाना च मनुष्याणा च राज्यैश्वर्याधिपत्य कारयेयम् । सहचित्तोत्पादाद्राजा मूर्धातस्तस्मात् ऋद्धितः
C 224 परिभ्रष्टो जम्बुद्वीपेषु प्रत्यष्टात् । खरमाबाध स्पृष्टवान् । प्रगाढा वेदना मरणान्तिकीम् । अथ राज्ञो मूर्धातस्यामात्यगणमहामात्या राज्यकर्तारो मन्त्रसहजीविनो येन राजा मूर्धातस्तेनोपसक्रान्ता । उपसक्रम्य राजान मूर्धातमिदमवोचन्—भविष्यन्ति खलु देवस्यात्ययात् पश्चिमा जनपदा ? परिपृष्टवन्त —राज्ञा मूर्धातेन मरणसमये किं व्याकृतम् ? सचेद् वो ग्रामण्यो ममात्ययात् कश्चिदुपसक्रम्यैव पृच्छेत्—किं भवन्तो राज्ञा मूर्धातेन मरणसमये व्याकृतम्, तेषामिद स्याद्वचनीयम्—राजा भवन्तो मूर्धात सप्तमी रत्नै समन्वागतोऽभूत् । चतसृभिश्च मानुषिकाभी ऋद्धिभिश्चतुर्षु द्वीपेषु राज्यैश्वर्याधिपत्य कारयित्वा देवास्त्रायस्त्रिंशानधिरूढ । अतृप्त एव पञ्चाना कामगुणाना कालगत ।

न कार्षापणवर्षेण तृप्ति कामेषु विद्यते ।
अल्पास्वादान् बहुदु खाग् कामान् विज्ञाय पण्डित ॥ ४ ॥

अपि दिव्येषु कामेषु रतिं नैवाधिगच्छति ।
तृष्णाक्षये रतो भवति सम्यक्सबुद्धश्रावक ॥ ५ ॥

पर्वतोऽपि सुवर्णस्य समो हिमवता भवेत् ।
नालमेकस्य तद्वित्तमिति विद्वान् समाचरेत् ॥ ६ ॥

यः प्रेक्षति दु खमितोनिदान
कामेषु जातु स कथ रमते ।
लोके हि शल्यमुपाधिं विदित्वा
तस्यैव धीरो विनयाय शिक्षेत् ॥ ७ ॥

यदा च पुनस्तेन जनकायेन श्रुत राजा मूर्धातो ग्लानो मरणावस्थित इति, ततस्तेऽमात्या जनपदाश्चानेकानि प्राणिशतसहस्राणि राजान मूर्धातमुपसक्रम्य दर्शनाय। यतस्तेन राज्ञा तस्य जनस्य तावदेवविधा धर्मदेशना कृता—कामेष्वादीनवकथा गृहाश्रमपदस्यादीनवो भाषित, तथा कामो जुगुप्सितो यथा अनेकानि प्राणिशतसहस्राणि ऋषीणामन्तिके प्रव्रज्य गृहाश्रमपदान्यपहाय वन सश्रिता, ऋषिभि प्रव्रजित्वा चत्वारि ब्रह्मविहारान् भावयित्वा कामेषु कामच्छन्द प्रहाय तद्बहुलविहारिणो ब्रह्मलोकसभागतायामुपपन्ना। यावच्च आनन्द मूर्धात कुमारक्रीडाया क्रीडितवान्, यावच्च यौवराज्य यावच्च महाराज्य यावच्च जम्बुद्वीपे यावच्च पूर्वविदेहे द्वीपे यावच्चापरगोदानीये द्वीपे यावच्चोत्तरकुरुषु यावच्च सप्तसु काञ्चनमयेषु पर्वतेषु यावच्च देवास्त्रायस्त्रिंशानधिरूढ, अत्रान्तरे षट्त्रिंशत्तर शक्रशत च्युतम्। शक्रस्य भिक्षवो देवानामिन्द्रस्यायुष प्रमाण यन्मनुष्याणा वर्षमेक देवाना त्रायस्त्रिंशानामेकरात्रिंदिवसम्। तेन रात्रिंदिवसेन त्रिंशद्रात्रकेन मासेन द्वादशमासेन सवत्सरेण दिव्य वर्षसहस्र देवाना त्रायस्त्रिंशानामायुष प्रमाणम्। तद्भवति मानुषिकया गणनया तिस्रो वर्षलक्षा षष्टिश्च वर्षसहस्राणि॥

यस्मिन्नानन्द समये राजा मूर्धातो देवास्त्रायस्त्रिंशानधिरूढ, एवविध चित्तमुत्पादितम्—अहो बत मे शक्रो देवानामिन्द्रोऽर्धासनेनोपनिमन्त्रयेत्, काश्यपो भिक्षुस्तेन कालेन तेन समयेन शक्रो देवानामिन्द्रो बभूव। यस्मिन् खल्वानन्द समये राज्ञो मूर्धातस्यैवविध चित्तमुत्पन्नम्—यन्न्वह शक्र देवानामिन्द्रमस्मात् स्थानाच्च्यावयित्वा स्वयमेव देवाना च मनुष्याणा च राज्यैश्वर्याधिपत्य कारयेयम्, काश्यप सम्यक्सबुद्धस्तेन कालेन तेन समयेन शक्रो देवानामिन्द्रो बभूव। महेशाख्ये सत्त्वे चित्त प्रदूषितम्, तस्माद्द्धे परिभ्रष्टो जम्बुद्वीपे प्रत्यष्ठात्, खरमाबाध स्पृष्टवान्, प्रगाढा वेदना मरणान्तिकीम्। योऽसौ राजा मूर्धात, अहमेवानन्द तेन कालेन तेन समयेन। तत्र तावन्मया आनन्द सरागेण सद्वेषेण समोहेन अपरिमुक्तेन जातिजराव्याधिमरणशोकपरिदेवदु खदौर्मनस्योपायासधर्मेण मरणकालसमये तावदेवविधा परिकथा कृता यदनेकानि प्राणिशतसहस्राणि गृहाश्रममपहाय ऋषिभ्य प्रव्रजित्वा कामेषु कामच्छन्द व्यपहाय तद्बहुलविहारिणो ब्रह्मलोकमुपपादिता। इदानीं सर्वज्ञेनानुत्तरज्ञानज्ञेयवशिप्राप्तेन निर्वाणाय सप्रस्थितेन तावदेवविधा धर्मदेशना कृता, यदनेकानि देवताशतसहस्राणि सत्येषु प्रतिष्ठापितानि। अनेकानि ऋषिशतसहस्राणि एतभिक्षव इति प्रव्रजितानि। तैर्युज्यद्भिर्घटद्भिर्व्यायच्छद्भि सर्वक्लेशप्रहाणादर्हत्त्व प्राप्तम्। अनेकदेवनागयक्षगन्धर्वासुरगरुडकिन्नरमहोरगा शरणगमनशिक्षापदेषु व्यवस्थापिता। अनेकानि वैशालिकानि प्राणिशतसहस्राणि येषा केचित्स्रोतापत्तिफले व्यवस्थापिता, केचित् सकृदागामिफले, केचिदनागामिफले, कैश्चित् प्रव्रजित्वाऽर्हत्त्व प्राप्तम्, कैश्चित् श्रावकबोधौ, कैश्चित् प्रत्येकबोधौ, कैश्चिदनुत्तराया सम्यक्सबोधौ चित्तमुत्पादितानि, कैश्चिच्छरणगमनशिक्षापदानि गृहीतानि॥

भिक्षव· सशयजाता सर्वसशयच्छेत्तार बुद्ध भगवन्त पृच्छन्ति—कानि भदन्त कर्माणि कृतानि राज्ञा मूर्धातेन येषा कर्मणा विपाकेन सहचित्तोत्पादादेव सप्ताहमन्त पुरे हिरण्यवर्षं वृष्टम् ? भगवानाह—

भूतपूर्वं भिक्षवोऽतीतेऽध्वनि सर्वाभिभूर्नाम तथागतोऽर्हन् लोके उत्पन्नो विद्याचरण-सपन्न सुगतो लोकविदनुत्तर पुरुषदम्यसारथि शास्ता देवमनुष्याणा बुद्धो भगवान्। तेन खलु समयेन अन्यतर श्रेष्ठिदारकोऽचिरप्रतिष्ठित । तत्र विषये धर्मता—या अचिरोढा दारिका भर्तरि प्रवहणकेन प्रतिप्रदीयते, सा चतूरत्नमयै पुष्पैरवकीर्य बद्धका स्वामिने प्रदीयते। सा च भर्तारमादाय स्वगृह गच्छति। स च श्रेष्ठिदारकश्चतूरत्नमयानि पुष्पाणि प्रतिगृह्य यानमधिरुह्य श्वशुरगृहमनुप्रस्थित । तस्य गच्छतोऽभिमुख सर्वाभिभू सम्यक्सबुद्धो जनपदेषु चर्या चरन्ननुपूर्वेणाभ्यागत.। त दृष्ट्वा द्वात्रिंशल्लक्षणालकृतमसेचनकदर्शनमतीव प्रसाद उत्पन्न । यतोऽसौ प्रसादीकृतचेता यानादवतीर्य त भगवन्त तैश्चतूरत्नमयै
C 227 पुष्पैरवकिरति। तानि सर्वाभिभुवा सम्यक्सबुद्धेनाधिष्ठितानि तथा यथा शकटचक्रमात्राण्यभिनिर्वृत्तानि। तानि वितान बद्ध्वा गच्छतोऽनुगच्छन्ति, तिष्ठतस्तिष्ठन्ति। स प्रसादजातो गाथा भाषते—

अनेन दानेन महद्गतेन
बुद्धो भवेय सुगत स्वयभू·।
तीर्णश्च तारयेय महाजनौघान्
अतारिता ये पूर्वकैर्जिनेन्द्रै ॥ ८ ॥
सर्वाभिभूर्मे भगवान् महर्षि-
रवकीर्ण पुष्पै सुमनोरमैश्च।
प्रणिधिश्च मे तत्र कृता उदारा
आकाङ्क्षता वा इदमग्रबोधिम् ॥ ९ ॥
तस्यैव कर्मणो विपाकतो मे
प्राप्ता हि मे बोधि· शिवा अनुत्तरा।
वृष्ट च सप्ताहहिरण्यवर्षं
मूर्धातस्य राज्ञो महाबलस्य ॥ १० ॥

तस्यैव कर्मणो विपाकतो मे नगरमपि सौवर्णकाञ्चन बभूव महासुदर्शनस्य रमणीया कुशावती नाम पुरी बभूव ॥

भिक्षव सशयजाता सर्वसशयच्छेत्तार बुद्ध भगवन्त पृच्छन्ति—कीदृश भदन्त राज्ञा मूर्धातेन कर्म कृत यस्य कर्मणो विपाकेन चतुर्षु द्वीपेषु राज्यैश्वर्याधिपत्य कारितम्,

भूतपूर्वं भिक्षवोऽतीतेऽध्वनि विपश्यी नाम तथागतोऽर्हन् सम्यक्संबुद्धः लोके उत्पन्नः। अथ स विपश्यी सम्यक्संबुद्धो जनपदेषु चर्यां चरमाणोऽनुपूर्वेण बन्धुमतीं राजधानीमनुप्राप्तः। अथ विपश्यी सम्यक्संबुद्धः पूर्वाह्णे निवास्य पात्रचीवरमादाय बन्धुमतीं पिण्डाय प्राविशत्। तत्रान्यतरश्चौत्करिको नाम वणिक्। भगवन्तं विपश्यिनमसेचनकदर्शनरूपं दृष्ट्वा अधिकं प्रसादं उत्पन्नः। प्रसादजातेन तस्य मुद्गानां मुष्टिं गृहीत्वा पात्रे प्रक्षिप्ता। ततो मुद्गाश्चत्वारः पात्रे पतिताः, एकः कण्टकमाहत्य भूमौ पतितः। अवशिष्टं नैव संप्राप्तं पात्रम्, असंप्राप्ता एव भूमौ पतिताः। ततो वणिक् प्रसादजातः प्रणिधिं करोति—

अनेन दानेन महद्गतेन
बुद्धो भवेय सुगतः स्वयंभूः।
तीर्णश्च तारयेय महाजनौघान्
न तारिता ये पूर्वकैर्जिनेन्द्रैः ॥ ११ ॥

भगवानाह—योऽसौ औत्करिको वणिक्, अहमेव तेन कालेन तेन समयेन। यन्मया विपश्यिनः सम्यक्संबुद्धस्य प्रसादजातेन मुद्गानां मुष्टिं पात्रे प्रक्षिप्ता, तस्माच्चत्वारो मुद्गाः पात्रे पतिता अवशिष्टा भूमौ पतिताः, तस्य कर्मणो विपाकेन चतुर्षु द्वीपेषु राज्यैश्वर्याधिपत्यं कारितम्। यश्चासौ मुद्गः पात्रकण्टकमाहत्य भूमौ पतितः, तस्य कर्मणो विपाकेन त्रायस्त्रिंशान् देवानधिरूढः। सचेद्भिक्षवः स मुद्गः पात्रे पतितोऽभविष्यन्न भूमौ, स्थानमेतद्विद्यते यद्देवेषु च मनुष्येषु च राज्यैश्वर्याधिपत्यं कारितमभविष्यत्। योऽसौ औत्करिको वणिक् तेन कालेन तेन समयेन, स एष राजा मूर्धातः। यो मूर्धातो राजा, अहमेव स तेन कालेन तेन समयेन। यस्मादेव बुद्धे भगवति महाकारुणिके काराः कृता अत्यर्थं महाफला भवन्ति महानुशंसा महाद्युतयो महावैस्तारिका इति, तस्माद्भवबोधि। किं करणीयम्? बुद्धे धर्मे सङ्घे काराः करणीयाः सम्यक्प्रणिधानानि च करणीयानीति ॥

इदमवोचद्भगवान्। आत्तमनसस्ते भिक्षवो भगवतो भाषितमभ्यनन्दन् ॥

इति श्रीदिव्यावदाने मान्धातावदानं सप्तदशमम् ॥

---

१८ धर्मरुच्यवदानम्।

एव मया श्रुतम्। एकस्मिन् समये भगवान् श्रावस्त्या विहरति स्म जेतवनेऽनाथपिण्डदस्यारामे। तेन खलु समयेन पञ्चमात्राणि वणिक्शतानि भाण्ड समुदानीय अनुपूर्वेण ग्रामनिगमपल्लीपत्तनराजधानीषु चञ्चूर्यमाणानि महासमुद्रतटमनुप्राप्तानि। तैर्निपुणत C 229 सामुद्र यानपात्र प्रतिपादितम्। यतो वणिजस्त महासमुद्र दृष्ट्वा सभिन्नमनसो न प्रसहन्ते समवतरितुम्। पश्चात्तैर्वणिग्भि कर्णधार उक्त—उद्घोषय न पुरुप महासमुद्रस्य भूत वर्णम्। यत कर्णधार उद्घोषयितु प्रवृत्त—शृण्वन्तु भवन्तो जम्बुद्वीपका मनुष्या, सन्त्यस्मिन् महासमुद्रे एवविधानि रत्नानि, तद्यथा—मणयो मुक्ता वैडूर्यशङ्खशिला प्रवालो रजत जातरूपमश्मगर्भो मुसारगल्वो लोहितिका दक्षिणावर्ता। य इच्छति एवरूपै रत्नैरात्मान सम्यक्सुखेन प्रीणयितु मातापितरौ पुत्रदार दासीदासकर्मकरपौरुषेय मित्रामात्यज्ञातिसालोहितम्, कालेन च काल दक्षिणीयेभ्य श्रमणब्राह्मणेभ्यो दक्षिणा प्रतिष्ठापयितुमूर्ध्वगामिनी सौभाग्यकरी सुखविपाकामायत्या स्वर्गसवर्तनीम्, सोऽस्मिन् महासमुद्रे अवतरतु धनहेतो। एवमुक्ते च पुन सर्वे एव सत्त्वा सपत्तिकामा विपत्तिप्रतिकूलास्त श्रुत्वा तस्मिन् महासमुद्रे व्यवसिता समवतरितुम्। यतस्तद्वहनमतिप्रभूतैर्मनुष्यैरतिभारेण च आक्रान्तत्वात् तत्रैवावसीदति। तत कर्णधारेणोक्तम्—असह्य वहनम्। यतो वणिज कथयन्ति—कस्येदानी वक्ष्याम वहनात् प्रत्यवतरस्वेति। तैर्वणिग्भि कर्णधारस्योक्तम्—महासमुद्रस्य भूत वर्णमुद्घोपयत। तत स उद्घोषयितु प्रवृत्त—शृण्वन्तु भवन्तो जम्बुद्वीपका मनुष्या, सन्त्यस्मिन् महासमुद्रे इमानि एवरूपाणि महान्ति महाभयानि, तद्यथा तिमिभय तिमिंगिलभयमूर्मिभय कूर्मभय स्थले उत्सीदनभय जले ससीदनभयमन्तर्जलगताना पर्वतानामाघट्टनभय कालिकावातभयम्। चौरा अपि आगच्छन्ति नीलवाससो धनहारिण। येन चात्मनो जीवितC 230 परित्यागो व्यवस्थितो मातापितरौ पुत्रदार दासीदासकर्मकरपौरुषेय मित्रामात्यज्ञातिसालोहित चित्र च जम्बुद्वीप परित्यक्तुम्, स महासमुद्रमवतरतु। अल्पा शूरा बहव कातरा। त श्रुत्वा तथोद्घुष्य तु तस्माद्यानपात्रादवतीर्णा बहव, केचिदवशिष्टा.। ततस्तैर्वणिग्भिर्वहनस्यैक वरत्र छिन्नम्। पश्चाद् द्वौ त्रयो यावदनुपूर्वेण सर्वे वरत्राश्छिन्ना। तासु छिन्नासु तद्वहन महाकर्णधारसप्रेरित गगने महावातसप्रेरितो मेघ इव बलवद्वायुसप्रेरित क्षिप्रमेव सप्रस्थितम्। यावद्रत्नद्वीपमनुप्राप्त। स त प्रदेशमनुप्राप्ताना कर्णधार कथयति—सन्त्यस्मिन् रत्नद्वीपे काचमणयो रत्नसदृशा, ते भवद्भिरुपपरीक्ष्योपपरीक्ष्य गृहीतव्या। मा व पश्चाज्जम्बुद्वीपगताना ताप्य भविष्यति। तत्रैव च क्रौञ्चकुमारिका नाम स्त्रियो भवन्ति। ता पुरुष लब्ध्वा तथोपलास्ताडयन्ति, यथा अत्रैवानयेन व्यसनमापद्यते। अत्रैव च मदनीयानि फलानि भवन्ति। तानि यो भक्षयति, स सप्त रात्रिदिवसान् सुप्तस्तिष्ठति। अस्मिन्नेव च रत्नद्वीपे सप्ताहात् परेण अमनुष्या न सहन्ते, तावद्विधान् विपरीतान् वायूनुत्पादयन्ति यैर्वहनमपह्रियते यथापि तदकृतकार्याणाम्। तानि भवद्भिर्लब्धानि न भक्षयितव्यानि।

तच्छ्रुत्वा वणिजोऽवहितमनसोऽप्रमादेनावस्थिता । प्राप्य च त रत्नद्वीप प्रयत्नमास्थाय रत्नान्वेषणं कृत्वा अनुपूर्वेणोपपरीक्ष्य रत्नानां तद्वहन पूरित तद्यथा यवाना वा यवसस्याना वा मुद्गाद्वा वा माषाणा वा । वहन पूरयित्वा तेऽनुकूल जम्बुद्वीपाभिमुखेन वायुना सप्रस्थिता । महासमुद्रे च त्रिभि. स्कन्धै प्राणिन समिश्रिता । प्रथमे योजनशतिका आत्मभावा, द्विस्त्रियोजनशतिका आत्मभावा' । द्वितीये स्कन्धेऽष्टयोजनशतिका आत्मभावा नवदशयाव-च्चतुर्दशयोजनशतिका आत्मभावा. । तृतीये स्कन्धे पञ्चदशयोजनशतिका आत्मभावा., षोडशयोजनशतिका यावदेकविंशतिका आत्मभावा । तत्र च महासमुद्रे ता मत्स्यजातय. परस्परान्योन्यभक्षणपरा । ये प्रथमायां भूमौ अवस्थिता, ते द्वितीयभूमिस्थैर्भक्ष्यन्ते । ये द्वितीयभूमिस्था', ते तृतीयभूमिस्थैर्भक्ष्यन्ते । तत्र तिमिंगिलो नाम मत्स्यस्तृतीयादुदकस्कन्धा-दभ्युद्गम्य उपरिमन्दकस्कन्धमादाय चरति । स यस्या वेलाया मुखमावृणोति, तस्या वेलाया महासमुद्रात् पानीय महता वेगेनाक्षिप्त मुखद्वार यतो धावति । तेनैवोदकस्कन्धेनाक्षिप्ता मत्स्यकच्छपवल्लभकशुशुमारमकराद्या मत्स्यजातयो मुखद्वारेणोदरे पतन्ति । तस्यैव चरत आत्मभावाच्छिर एव लक्ष्यते दूरत एव, तद्यथा—पर्वतो नभ प्रमाण । अक्षीणि चास्य दूरत एव सलक्ष्यन्ते नभसीवादित्यौ । यतस्तैर्वणिग्भिर्दूरत एवोपधारितम् । तन्महार्णवरूपमुपधार्य चिन्तयितु प्रवृत्ता —किमेतद्भवन्त आदित्यद्वयस्योदयनम् ? तेषामेव चिन्तयता तद्वहन तस्य मुखद्वार यतो वेगेनोपहर्तुमारब्धम् । तेषा वहन वेगेनापह्रियमाण दृष्ट्वा आदित्यद्वयोत्पादन च सलक्ष्य सवेग उत्पन्न —किं भवन्तो यत् तच्छ्रूयते सप्तादित्या कल्पसवर्तन्या समुदा-गमिष्यन्तीति, तदेवेदानी प्रोदिता. स्यु । यत. कर्णधारेण तेषा विमर्शजातानामुक्तम्—यत् तद्भवन्त श्रूयते तिमितिमिंगिल इति, तिमितिमिंगिलभयमिदम् । तत् पश्यन्तु भवन्त । पानीयादभ्युद्गतपर्वतवदालोक्यते एतत्तस्य शिर. । पश्यथ चैषा परा लोहितिका राजिर्यदेतौ तस्योष्ठौ । पश्यथ एतामपरा अवदाता माला चैषा तस्य दन्तमाला । पश्यथ एतौ दूरत एव सूर्यवदवलोक्येते एतौ अक्षितारकौ । पुनरसौ कर्णधारो वणिजा कथयति—शृण्वन्तु भवन्त, नास्माकमिदानीं जीवितोपाय कश्चिद्येन वयमस्माद्भयात् मुच्येम । सर्वेषामेवास्माक मरण प्रत्युपस्थितम् । तदिदानीं भवद्भि किं करणीयम् ? यस्य वो यस्मिन् देवे भक्ति स तमायाचतु । यदि तेनापि तावदायाचनेन काचिद्देवता अस्माकमस्मान्महाभयाद्विमोक्षण कुर्यात् । न चान्योऽस्ति कश्चिदुपायो जीवि-तस्य । यतस्तैर्वणिग्भिर्मरणभयभीतै शिववरुणकुबेरमहेन्द्रोपेन्द्रादयो देवा जीवितपरित्राणार्थ-मायाचितुमारब्धा । नैव च तेषामायाचता तस्मान्मरणभयात् जीवितपरित्राणविशेष. कश्चित् । तथैव तद्वहन सलिलवेगात् क्षिप्त तिमिंगिलमुखद्वार यतोऽपह्रियते । तत्र चोपा-सकोऽभिरूढ । तेनोक्तम्—भवन्त., नास्माकमस्मान्मरणभयान्मोक्ष कश्चित् । सर्वैरेवास्माभि-र्मर्तव्यम् । किं तु सर्व एवैकरवेण नमो बुद्धायेति वदाम । सति मरणे बुद्धावलम्बनया स्मृत्या काल करिष्याम. । सुगतिगमन भविष्यति । यतस्तैर्वणिग्भिरेकरवेण नमो बुद्धायेति

प्रणाम कृत सर्वैरेव। भगवता च जेतवनस्थेन स वाद' श्रुतो दिव्येन श्रोत्रेण विशुद्धेन अतिक्रान्तमानुषेण। श्रुत्वा च पुनर्भगवता स नादस्तथा अधिष्ठितो यथा तेन तिमिंगिलेन श्रुतम्। तस्य त नमो बुद्धायेति राव श्रुत्वा मनसोऽमर्ष उत्पन्नो विक्लवीभूतश्च—बुद्धो बत लोक उत्पन्न। न मम प्रतिरूप स्यात् यदह बुद्धस्य भगवतो नामोद्घोष श्रुत्वा आहारमाहरेयम्। स चिन्तयितु प्रवृत्त—यद्यहमिदानी सहसैव मुखद्वार पिधास्यामि, सलिलवेगप्रत्याहतस्य वहनस्य विनाशो भविष्यति, एतेषा चानेकाना जीवितविनाश। यन्न्वह मृदुनोपक्रमेण खैर खैर मुखद्वार सपिदध्याम्। ततस्तेन तिमिंगिलेनात्मीय मुखद्वार मृदुनोपक्रमेण खैर खैर पिहितम्। पश्चात् तद्वहन तस्मान्महाग्राहमुखाद्विनिर्मुक्तमनुगुण वायुमासाद्य तीरमनुप्राप्तम्। अथ ते वणिजस्तीरमासाद्य तद्भाण्ड शकटोष्ट्रगोगर्दभादिभि पूरयित्वा अनुपूर्वेण ग्रामनिगमपल्लीपत्तनादिषु चञ्चूर्यमाणा श्रावस्तीमनुप्राप्ता। ते तत्र गत्वा सलक्षयन्ति—धर्मतैषा यस्य नाम्ना वहन ससिद्धयानपात्रमागच्छति, तस्यैव तानि रत्नानि गम्यानि भवन्ति। यन्नु वयमेतानि रत्नानि बुद्धस्य भगवतो दद्याम। ते तानि रत्नानि सगृह्य भगवत सकाशमुपगता। अनुपूर्वेण भगवत पादौ शिरसा वन्दित्वा भगवत कथयन्ति—भगवन्, अस्माक
C 233 समुद्रे यानपात्रेणावतीर्णाना तिमिंगिलग्राहेण तस्मिन् यानपात्रेऽपह्रियमाणे जीवितविनाशे प्रत्युपस्थिते भगवत स्मरणपरायणाना नामग्रहण तस्मात् महाग्राहमुखाद्विनिर्मुक्तम्, ततो वय भगवन् ससिद्धयानपात्रा क्षेमस्वस्तिना इहागता। धर्मता चैषा यस्य नाम्ना वहन ससिद्धयानपात्रा आगच्छन्ति, तस्य तद्गम्य भवति। तद्वय भगवतो नामग्रहणेन मरणभयादुत्तीर्णा। तदस्माकमेतानि रत्नानि भगवान् गृह्णातु। भगवानाह—येन मयेन्द्राय (?) बलबोध्यङ्गरत्नान्यधिगतानि, कि तथागतस्य भूय प्राकृतरत्नै करणीयम्? यदि चेच्छत अस्मच्छासने वत्सा प्रव्रजितुम्, आगच्छथ। यतस्ते सलक्षयन्ति वणिज—यदस्माक किंचित् जीवितम्, तत्सर्व बुद्धस्य भगवतस्तेजसा। यद्वयमेतानि रत्नानि त्यक्त्वा भगवतोऽन्तिके प्रव्रजेम इति। पश्चात् ते तानि रत्नानि मातापितृभ्य पुत्रदारदासीदासकर्मकरमित्रामात्यज्ञातिसालोहितेभ्यो यथान्यायत. सविभज्य प्रव्रजिता। प्रव्रज्य तैर्युज्यद्भिर्घटद्भिर्व्यायच्छद्भिर्यावदर्हत्त्व साक्षात्कृतम्॥

यतो भिक्षव सशयजाता सर्वसशयच्छेत्तार बुद्ध भगवन्त पृच्छन्ति—कीदृशानि कर्माणि भगवन्, एभिर्वणिग्भि कृतान्युपचितानि, येषा कर्मणा विपाकेन भगवानारागितो न विरागित? भगवानाह—

भूतपूर्व भिक्षव काश्यप सम्यक्सबुद्धो लोक उत्पन्नोऽभूत्। तस्य च शासने एत एव च प्रव्रजिता अभूवन्। तत्र प्रव्रज्य च न कश्चित् तद्रूपो गुणगणोऽधिगतो नान्यत्र सब्रह्मचारिणामुद्दिष्टमधीत स्वाध्यायित च। मरणकालसमये प्रणिधान कृतवन्त—यदस्माभि काश्यप सम्यक्सबुद्धमासाद्योद्दिष्टमधीत स्वाध्यायित च, न कश्चित् गुणगणोऽधिगतोऽस्ति, अस्य कर्मणो विपाकेन वय योऽसौ अनागतेऽध्वनि काश्यपेन सम्यक्सबुद्धेन शाक्यमुनिनर्मा सम्यक्सबुद्धो व्याकृत, त वयमारागयेमो न विरागयेम॥

भगवानाह—किं मन्यध्वे भिक्षवो यानि तानि पञ्चभिक्षुशतान्यतीतेऽध्वन्यासन् काश्यपस्य सम्यक्संबुद्धस्य शासने प्रव्रजितानि, एतावन्त्येतानि पञ्चभिक्षुशतानि । तदा चैषामिन्द्रियाणि परिपाचितानि, एतर्हि अर्हत्त्वं साक्षात्कृतम् । यश्चासौ महासमुद्रे तिमिस्तिमिगिलो नाम मत्स्यो बुद्धशब्द श्रुत्वा अनाहारताया व्यवस्थित, स स्वभावेनैव तीक्ष्णाग्नितया क्षुद्दुःखस्यासहत्वाच्च्युत कालगत । तेन श्रावस्त्या षट्कर्मनिरते ब्राह्मणकुले प्रतिसंधिगृहीत । तस्य तच्छरीर कलेवर महासमुद्रे उत्प्लुतम् । नागैश्च तस्य स्वभवनसमीपस्थस्य गन्धमसहद्भिरन्यतो विक्षिप्तम् । यत्र च विक्षिप्त तत्रापि समीपे नागस्यैव भवनम् । तेनापि गन्धमसहता अन्यत क्षिप्तम् । एव क्षिप्तेन पारपर्येण तत् कलेवर महासमुद्रतट समुदानीतम् । यतोऽनन्तर समुद्रवेलयोत्सार्य स्थले प्रक्षिप्तम् । तच्चानेकै काकगृध्रश्वशृगालश्वापदाद्यै पक्षिभिस्तत्समुच्छ्रितैश्च कृमिभिर्भक्ष्यमाणमस्थिकरङ्कजीर्णमास श्वेत श्वेत व्यवस्थितम् । अस्या च श्रावस्त्या तस्य ब्राह्मणस्य यदा पत्नी अन्तर्वर्तिनी सवृत्ता, तदेव तस्या गर्भोत्पादादतीव क्षुद्दुःखेन पीड्यमानया गृहस्वाम्यभिहित —आर्यपुत्र, क्षुद्दुःखेनातीव बाध्ये । तस्या एव वदन्त्या गृहस्वामिनोक्तम्—भद्रे, यदस्मद्गृहेऽन्नपान तत्सर्वमभ्यवहरस्व । तया अभ्यवहर्तुमारब्धम् । सा च तदन्नपान सर्वमभ्यवहृत्य नैव तृप्तिमुपयाति । पुनरपि गृहस्वामिन विज्ञापयति—आर्यपुत्र, नैव तृप्तिमुपगच्छामि । यतस्तेन तिर प्रातिवेश्यसुहृत्स्वजनादिभ्योऽन्तिकदन्नपानमन्विष्य तस्या अनुप्रदत्तम् । सा तमप्यवहृत्य नैव तृप्तिं गच्छति । भूयो गृहस्वामिन कथयति—आर्यपुत्र, नैव तृप्तिमुपगच्छामि । यतोऽसौ ब्राह्मण सविग्नमना खेदमापन्न । किमेतद्भवन्त स्यात्—अस्या सत्त्वमुदरे उत्पन्न यस्योत्पादान्नैव तृप्तिमुपयाति ? यत स ब्राह्मणो नैमित्तकाना दर्शयित्वा सशयनिर्णयनार्थ वैद्यादीन् भूततन्त्रविदश्च—पश्यन्तु भवन्त, इय ब्राह्मणी किं महता रोगेणाभिभूता स्यादथ भूतग्रहाविष्टा स्यादन्यद्वा स्याद्रूप मरणलिङ्गमनेनोपक्रमेण प्रत्युपस्थिता स्यात् । तै श्रुत्वा तथाविध उपक्रम कृत । तस्या ब्राह्मण्यास्ते इन्द्रियाणामन्यथात्वमुपलक्षयन्ति । यदा अस्या इन्द्रियाणामन्यथात्व नोपलक्षयन्ति, तदा तैर्वैद्यनैमित्तकभूततन्त्रविद्भिश्चिकित्सकै सा ब्राह्मणी पर्यनुयुक्ता—कस्मात् कालादारभ्य तवैवविधा दीप्ताग्निता समुत्पन्ना ? तया अभिहितम्—गर्भलम्भसमकालमेव स एवविध उपक्रम कृत । यतो नैमित्तकवैद्यचिकित्सकैरभिहितम्—नास्या कश्चिदन्यस्तद्रूपो रोगो नापि भूतग्रहावेशो बाधाकर उत्पन्न । अस्यैवैषा गर्भस्यानुभावेनैवविधा दीप्ताग्निता । यतोऽसौ ब्राह्मण उपलब्धवृत्तान्त. स्वस्थीभूत । सापि ब्राह्मणी नैव कदाचिदन्नपानस्य तृप्ता । अनुपूर्वेण समकालमेव पुत्रो जात । तस्य दारकस्य जातमात्रस्य सा ब्राह्मणी विनीतक्षुद्दुःखा सवृत्ता । स दारको जातमात्र एव अत्यर्थं बुभुक्षयोपपीड्यते । तस्य बुभुक्षया पीड्यमानस्य माता स्तन दातु प्रवृत्ता । स च दारक स्तन पीत्वापि सर्वं नैव तृप्तिमुपयाति । पश्चात् तेन ब्राह्मणेन तया च ब्राह्मण्या तिरस्कृतप्रातिवेश्यस्वजनयुवत्यश्चाभ्यर्थ्य स्तन तस्य दारकस्य दापयितु प्रवृत्ता ।

स च दारक' सर्वासामपि स्तन पीत्वा नैव तृप्तिमभ्युपगच्छते। पश्चात् तेन ब्राह्मणेन तस्यार्थे छगलिका कृता। स दारकस्तस्या अपि च्छगलिकाया क्षीर पीत्वा जनिकायाश्च स्तनं नैव तृप्यते। तत्र गृहे कालेन काल भिक्षवो भिक्षुण्यश्च पिण्डपात प्रविश्य परिकथा कुर्वन्ति। स दारकस्ता परिकथा श्रुत्वा तस्या वेलाया न रोदिति, अवहितश्रोत्रस्तूष्णीभूत्वा ता धर्मश्रवणकथा शृणोति। प्रत्यवसृतेषु भिक्षुभिक्षुणीषु च पुन पिपासादु ख प्रतिसवेद-
C 236 यमानो रोदितु प्रवृत्त। तै सलक्षितम्—धर्मे वत्साय रुचिरिति। तस्य धर्मरुचीति नाम प्रतिष्ठापितम्। स च दारकोऽनुपूर्वेण मासार्धमासादीनामत्ययाद्बुञ्जानो नैव कदाचिदन्नपानस्य तृप्यति। यदा च विशिष्टे वयसि स्थित, तदा तस्य मातापितृभ्या भैक्षभाजन दत्तम्। गच्छ वत्स, इद ते भैक्षभाजनम्। गृहीत्वा श्रावस्त्या भिक्षा पर्यटित्वा आहारकृत्य कुरु। यत स दारको भैक्षभाजन गृहीत्वा श्रावस्त्या भैक्ष पर्यटति। पर्यटन्नेव च भुक्त्वा भुक्त्वा अतृप्यमान एव गृहमागच्छति। यतोऽसौ सलक्षयति—किं मया कर्म कृत यस्य कर्मणो विपाकेन न कदाचित् वितृप्यमान आहारमारागयामि? स विषण्णचेताश्चिन्तयितु प्रवृत्त—किं तावदग्निप्रवेश करोमि, उत जलप्रवेशमथ तटप्रपात करोमि? स एव चिन्तया स्थित.। उपासकेनोपलक्षित। तस्य तेनोक्तम्—कि चिन्तापर एव तिष्ठसि? गच्छ त्वम्। महान्त बुद्धशासन महर्द्धिक महानुभावम्। तत्र प्रव्रज। तत्र च त्व प्रव्रजित. कुशलाना धर्माणा सचय करिष्यसि। अकुशलाश्च ते धर्मा येऽस्मिन्नपि जन्मनि सञ्चिता भविष्यन्ति, ते तन्वीभविष्यन्ति। यदि तावद्गुणगणानधिगमिष्यसि, पर्यन्तीकृतस्ते ससारो भविष्यति। अथ स महात्मा उपासकेन चोदितो जेतवन गत.। जेतवन गत्वा तत्र भिक्षून् पाठस्वाध्यायमनसिकारोद्युक्तान् दृष्ट्वा अतीव प्रसादजात.। भिक्षुमुपसक्रम्यैव वदति—आर्य, प्रव्रजितुमिच्छामि। यतो भिक्षुभिरुक्त—मातापितृभ्यामनुज्ञातोऽसि? स कथयति—नाह मातापितृभ्यामनुज्ञात। तैरुक्त—गच्छ वत्स, मातापितृभ्यामनुज्ञा मार्गस्व। यत स मातापितृभ्या सकाशादनुज्ञा मार्गितु प्रवृत्त। स मातापितृभ्यामभिहित.—गच्छ वत्स, यथाभिप्रेत कुरु। स लब्धानुज्ञो भिक्षुसकाश गत। पश्चाद्भिक्षुणा प्रव्राजित.। तत्र च भिक्षूणा कदाचित् पिण्डपातो भवति, कदाचित् निमन्त्रण भवति। स च यस्मिन् दिवसे पिण्डपातो भवति, तत्रोपाध्यायेनोच्यते—वत्स, कि तृप्तोऽसि उत न?
C 237 स उपाध्यायस्य कथयति—नास्ति तृप्ति। यत उपाध्यायेनास्य सलक्षित—तरुणवयसा प्रव्रजितो दीप्ताग्नितया न तृप्तिमुपयाति। स आत्मीयादपि पिण्डपातात् तस्य सविभाग प्रारब्ध कर्तुम्। पुनश्च पृच्छति—वत्स, किमिदानी तृप्तोऽसि? अथ स तमुपाध्याय वदति—न तृप्तोऽस्मि। यत उपाध्यायस्त श्रुत्वा सप्रेमान् भिक्षूनन्याश्च सार्धविहारिण. प्रारब्धो वक्तुम्। यत समानोपाध्यायै समानाचार्यैरन्यैश्च सप्रेमकैर्भिक्षुभिरुपसहार आरब्ध कर्तुम्। तेषामन्तिकाल्लभमानो नैव तृप्तिमुपयाति। यदा च निमन्त्रण भवति, तदापि ते तथैव तस्योपसहार कुर्वन्ति। दानपतिरपि विदित्वा यद्यदधिक तत्तदस्मै दत्वा आगच्छति।

अथ पानक भवति तदपि तथैव यदधिक भवति तत्तस्यानुप्रदीयते । तस्य च यत प्रव्रजितस्य न कदाचिदन्नपानेन कुक्षि पूर्ण । तेन खलु समयेन अन्यतमेन गृहपतिना बुद्धप्रमुखो भिक्षुसघ उपनिमन्त्रित । भगवान् भिक्षुसघेन सार्धमन्तर्गृह प्रविष्ट पूर्वाह्णे निवास्य पात्रचीवरमादाय । धर्मरुचिर्विहारे उपधिवारिको व्यवस्थापित ॥

तत्र च श्रावस्त्यामन्यतमो गृहपति प्रतिवसति । तेन चैवमुपलब्ध योऽसंविदिंतमेव बुद्धप्रमुख भिक्षुसघ भोजयति स सहसैव भोगैरभ्युद्गच्छति । यतस्तेन पञ्चमात्राणा भिक्षुशतानामाहार समुदानीत । स तस्याहारस्य शकट पूरयित्वा प्रणीतप्रणीतस्य शुचिन साधं सर्वरूपैर्मित्रस्वजनसहायो बुद्धप्रमुख भिक्षुसघ भोजयिष्यामीति विहार निर्गत । स पश्यति तस्मिन् जेतवने भिक्षव एव न सन्ति । तेन तत्रान्वाहिण्डता उपधिवारिको धर्मरुचिर्दृष्ट । तस्य तेन गृहपतिनोक्तम्—आर्य, क्व गता भिक्षव ? स कथयति—अन्तर्गृहे उपनिमन्त्रिता प्रविष्टा । स गृहपतिस्तच्छ्रुत्वा दुर्मना व्यवस्थित —कष्टम्, एवमस्माक विफल परिश्रमो जात । सचिन्त्य च तस्य धर्मरुचे कथयति—आर्य, भक्ष त्वमपि तावत् । स कथयति—यदि ते महात्मन् परित्यक्त भवति । ततस्तेन गृहपतिना सलक्षयित्वा येनाहारेणैकस्य भिक्षो पर्याप्त भवति, तावदन्नपान शकट गृहीत्वा त धर्मरुचिं परिवेषयितु प्रवृत्त । तेन धर्मरुचिना भोक्तुमारब्ध तन्निरवशिष्टम् । नैव तृप्त । गृहपति सलक्षयति—नाय तृप्त । तेन उच्यते—आर्य, पुनर्भोक्ष्यसे ? स कथयति—महात्मन्, यदि ते परित्यक्तम् । ततस्तेन गृहपतिना भूयस्तस्मात् शकटाद्येन भिक्षुद्वयस्याहारेण पर्याप्त स्यात्, तावदन्नपान शकट गृहीत्वा भोजयितु प्रवृत्त । यतो धर्मरुचिस्तदपि भुक्त्वा नैव तृप्त । गृहपतिना भूय सलक्षितम्—नाय तृप्त । तेनोक्तम्—आर्य, पुनर्भोक्ष्यसे ? स कथयति—महात्मन्, यदि ते परित्यक्तम् । यतस्तस्माच्छकटादन्नपान गृहीत्वा त्रयाणा भिक्षूणा पर्याप्त स्यादिति पुनर्भोजयितु प्रवृत्त । स धर्मरुचिस्तदपि भुक्त्वा नैव तृप्त । पृष्ट —आर्य, पुनर्भोक्ष्यसे ? स कथयति—यदि ते परित्यक्तम् । यत स गृहपतिस्तस्मादन्नपान गृहीत्वा येन चतुर्णा भिक्षूणा पर्याप्त स्यादिति पुनर्भोजयितु प्रवृत्त । स धर्मरुचिस्तदपि भुक्त्वा नैव तृप्त । पृष्ट —आर्य, पुनर्भोक्ष्यसे ? भूय स कथयति—यदि ते परित्यक्तम् । यत पुनस्तस्माच्छकटाद्येन पञ्चभिक्षूणामन्नपानैस्तृप्ति स्यात्, तावद्गृहीत्वा पुनर्भोजयितु प्रवृत्त । तदपि चाभ्यवहृतम् । नैव तृप्तः । विस्तरेण यावद्दशाना भिक्षूणामन्नपानेन पर्याप्त स्यात्, तावद् भुक्त्वा नैव तृप्यते । यतस्तेन सलक्षितम्—नाय मनुष्यो मनुष्यविकार । यत श्रूयते पञ्चभिर्नीलवाससो यक्षशतैर्जेतवनमशून्यमिति तेषा भविष्यत्येव अन्यतम । इति सचिन्त्य गर्भरूपाणि गृहेऽनुप्रवेशयितु प्रवृत्त —गच्छथ यूय शीघ्र गृहमेव, अहमेवैको यदि जीवामि म्रिये वेति । स गृहजन विसर्ज्य मरणभयभीतस्तस्मात् शकटादन्नपान गृहीत्वा परिवेषयितुमारब्ध । स च स्वैर भुङ्क्ते । गृहपतिना उक्तम्—आर्य, त्वरितत्वरित प्रतीच्छस्व । यतस्तेन धर्मरुचिना क्षिप्र प्रतिगृहीत्वा भोक्तुमारब्धम् । स गृहपतिस्त्वरितत्वरित परिवेषयित्वा निरवशेषतस्तदन्नपान शकट दत्त्वा

दक्षिणादेशनामपि भयगृहीतोऽश्रुत्वा त्वरितत्वरित वन्दाम्यार्येति पृष्ठमनवलोकयमानो नगर प्रस्थितः। तस्मान्नगरात् पिण्डपातनिर्हारको भिक्षु तस्यैव पिण्डपात गृहीत्वा गतः। तेन तदपि भुक्तम्। तस्य धर्मरुचेर्न कदाचिद्यतो जातस्य कुक्षि. पूर्ण.। तद्दिवस चास्य तेनाहारेण तृप्तिर्जाता। तस्य च गृहपतेर्नगर प्रविशतोऽभिमुख भगवान् भिक्षुसघपरिवृत. सप्राप्त.। स गृहपतिर्भगवत कथयति—भगवन्, अह बुद्धप्रमुख भिक्षुसघमुद्दिश्य पञ्चाना भिक्षुशताना तृप्तित शकटमन्नपानस्य पूरयित्वा जेतवन गतो बुद्धप्रमुख भिक्षुसघ भोजयिष्यामीति। न च मे तत्र भिक्षवो लब्धा। एको मे भिक्षुर्दृष्ट। तेन समाख्यात बुद्धप्रमुख भिक्षुसघमन्तर्गृह उपनिमन्त्रण प्रविष्टम्। तस्य म्मैव चित्तमुत्पन्नम्—एषोऽपि तावदेको भुङ्क्तामिति। यतस्तस्य ममानुपूर्वेण सर्व तदन्नपान शकट दत्तम्। तेन सर्व निपुणतोऽभ्यवहृतम्। किं भगवन् मनुष्योऽथ वा अमनुष्य? भगवताभिहितम्—गृहपते, भिक्षु स धर्मरुचिर्नाम्ना। प्रामोद्यमुत्पादय, अद्य स त्वदीयेनान्नपानेन तृप्तोऽर्हत्त्व साक्षात्करिष्यति॥

अथ भगवान् जेतवनमभ्यागत। भगवान् सलक्षयति—कोऽसौ दानपतिर्भविष्यति योऽस्य धर्मरुचेरेतावता आहारेण प्रतिदिवस योगोद्वहन करिष्यति? यतोऽस्य भगवता अभिहितम्—दृष्टस्त्वया धर्मरुचे महासमुद्र। स कथयति—नो भगवन्। यतो भगवानाह—गृहाण मदीय चीवरकर्णिकम्, पश्चात् तेऽह महासमुद्र दर्शयामि। यतो धर्मरुचिना भगवतश्चीवरकर्णिकोऽवलम्बित, पश्चाद्भगवान् विततपक्ष इव हसराज. सहचित्तोत्पादात् ऋद्ध्या
C 240 धर्मरुचिं गृहीत्वा समुद्रतटमनुप्राप्त। यस्मिश्चास्य स्थाने तिमितिमिंगिलभूतस्यास्थिशकला तिष्ठति, तत्र नीत्वा स्थापित। उक्त चास्य—गच्छ वत्स, मनसिकार चिन्तय। यतोऽसौ धर्मरुचिस्ता समीक्षितुमारब्ध। किमेतत् काष्ठ स्यादथास्थिशकला, अथ फलकिनी स्यात्। स तस्माद् व्यक्तिमलभमान. पर्यन्तमन्वेषितु प्रवृत्त। व्यक्तिं चोपलब्धम्। स इतश्चामुतश्च तस्या अनुपार्श्वेन ता पर्येषमाण श्रममुपगत। न चास्य पर्यन्तमासादयति। तस्यैतदभवत्—नाहमस्य व्यक्ति ज्ञास्यामि किमेतदिति, न च पर्यन्तमासादयिष्ये। गच्छामि, अस्मिन्नर्थे भगवन्तमेव पृच्छामि। यतोऽसौ भगवतोऽन्तिक गत्वा भगवन्त पृच्छति—किं तद्भगवन्? नाह तस्य व्यक्तिमुपलभामि। यतोऽस्य भगवानाह—वत्स, अस्थिशकलैषा। स कथयति—भगवन्, एवविधोऽसौ सत्त्वो यस्येदृशी अस्थिशकला? भगवतोक्तम्—तृप्यस्व धर्मरुचे भवेभ्य, तृप्यस्व भवोपकरणेभ्य। तवैषा अस्थिशकला। धर्मरुचिस्त श्रुत्वा भगवद्वचो व्याकुलितचेता कथयति—ममैषेदृशी अस्थिशकला? तस्योक्तम्—एषा धर्मरुचे तवास्थिशकला। तथाविधमुपश्रुत्य अतीव सविग्न। यतोऽस्य भगवता अववादो दत्त—धर्मरुचे, इद चेद मनसिकुरु। इत्युक्त्वा भगवान् विततपक्ष इव राजहस ऋद्ध्या जेतवनमनुप्राप्त। अथ धर्मरुचिना चिन्तयता मनसिकारमनुतिष्ठता उष्मगतान्युत्पादितानि मूर्धान क्षान्तयो लौकिका अग्रधर्मा दर्शनमार्गो भावनामार्गः। स्रोतआपत्तिफल प्राप्तम्। सकृदागामिफलमनागामिफलमर्हत्त्व प्राप्तम्। अर्हन् सवृत्तस्त्रैधातुकवीतराग. समलोष्टकाञ्चन

आकाशपाणितलसमचित्तोऽनुनयप्रतिघप्रहीणो विद्याविदारिताण्डकोशो विद्याभिज्ञाप्रतिसंविद्प्राप्तो भवलाभलोभसत्कारपराङ्मुखो वासीचन्दनकल्प । सेन्द्रोपेन्द्राणा देवाना पूज्यो मान्योऽभिवाद्यश्च संवृत्त । समन्वाहर्तुमात्मन पूर्वजातिं प्रवृत्त —कुतो ह्यहं च्युत, कुत्रोपपन्न इति। यत पश्यति अनेकानि जातिशतानि नरकतिर्यक्प्रेतच्युतश्चोपपन्नश्च । तस्यैतदभवत्—यदहं भगवता न समन्वाहृतोऽभविष्यम्, अनागतास्वपि जातिषु उपसृतोऽभविष्यम् । यतः संलक्षयति—अनागताप्यात्मनो जातिसंततिर्निरन्तरमनुपरतप्रबन्धेन नरकप्रेतोपपत्ति । स एव संलक्ष्य दुष्करकारको बत मे भगवान् । यदि च भगवता ममैवैकस्यार्थेऽनुत्तरा सम्यक्संबोधिरधिगता स्यात्, तन्महद्धि उपकृत स्यात्, प्रागेवानेकेषा सत्त्वसहस्राणामपायगतिगमनमपनयति । ततोऽसौ धर्मरुचिर्ऋद्ध्या जेतवनमनुप्राप्तो भगवन्त दर्शनाय । तेन खलु समयेन भगवाननेकशताया भिक्षुपर्षद पुरस्तान्निषण्णोऽभूत् । धर्मं देशयति । अथासौ धर्मरुचिर्येन भगवांस्तेनोपसंक्रान्त । उपसंक्रम्य भगवत पादौ शिरसा वन्दित्वा एकान्ते न्यषीदत् । एकान्तनिषण्णो भगवता अभिहित —चिरस्य धर्मरुचे ? धर्मरुचिराह—चिरस्य भगवन् । भगवानाह—सुचिरस्य धर्मरुचे ? धर्मरुचिराह—सुचिरस्य भगवन् । भगवानाह—सुचिरचिरस्य धर्मरुचे ? धर्मरुचिराह—सुचिरचिरस्य भगवन् ॥

यतो भिक्षव संशयजाता सर्वसंशयच्छेत्तार बुद्ध भगवन्त पृच्छन्ति—भगवन् धर्मरुचिरिहैव श्रावस्त्या जातोऽस्मिन्नेव जेतवने प्रव्रजितो न कुतश्चिदागतो न कुत्रचिद्गत । इहैव तिष्ठन् भगवता धर्मरुचिरेवमुच्यते—चिरस्य धर्मरुचे, सुचिरस्य धर्मरुचे, सुचिरचिरस्य धर्मरुचे । किं संधाय भगवान् कथयति ? एवमुक्ते भगवान् भिक्षूनामन्त्रयते स्म—न भिक्षव प्रत्युत्पन्नं संधाय कथयामि । अतीत संधाय कथयामि। अतीत संधाय मयैवमुक्तम्। इच्छथ भिक्षवोऽस्य धर्मरुचे पूर्विका कर्मप्लोतिमारभ्य धर्मिकथा श्रोतुम् ? एतस्य भगवन् काल, एतस्य सुगत समयो यद्भगवान् धर्मरुचिमारभ्य भिक्षूणा धर्मिकथा कुर्यात् । भगवत श्रुत्वा भिक्षवो धारयिष्यन्ति ॥

भूतपूर्व भिक्षवोऽतीतेऽध्वनि प्रथमेऽसंख्येये क्षेमकरो नाम तथागतो लोक उत्पन्नो विद्याचरणसंपन्न सुगतो लोकविदनुत्तर पुरुषदम्यसारथि शास्ता देवमनुष्याणा च बुद्धो भगवान् । स च क्षेमावती राजधानीमुपनिश्रित्य विहरति । तस्या च क्षेमावत्या क्षेमो नाम राजा राज्य कारयति । तस्या च क्षेमावत्या राजधान्यामन्यतमो वणिक्श्रेष्ठी प्रतिवसति । तेनासौ क्षेमकर सम्यक्संबुद्ध षष्टिं त्रैमासान् सार्धं भिक्षुसंघेन सर्वोपकरणैरुपस्थित । यतोऽसौ श्रेष्ठी संलक्षयति—गच्छामि महासमुद्रम् । भाण्ड समुदानीय तस्माच्च रत्नान्यानीय संघे पञ्चवार्षिकं करिष्यामीति । एव संचिन्त्य भाण्ड समुदानीय ग्रामनिगमपल्लीपत्तनराजधानीष्वनुपूर्वेण चञ्चूर्यमाण समुद्रमनुप्राप्त । घण्टावघोषण कृत्वा सामुद्रेण यानपात्रेण महासमुद्रमवतीर्ण. । अस्य तस्मिन् महासमुद्रेऽवतीर्णस्य क्षेमकर. सम्यक्संबुद्ध सकल बुद्धकार्यं कृत्वा निरुपधिशेषे निर्वाणधातौ परिनिर्वृतः । तस्य परिनिर्वृतस्य वशिनो भिक्षव.

परिनिर्वृता । सप्ताहपरिनिर्वृतस्य शासनमन्तर्हितम् । स च श्रेष्ठी ससिद्धयानपात्रेण देवता-
मानुष्यपरिगृहीतेन तस्मान्महासमुद्रात् तीर्ण । उत्तीर्य च त भाण्ड शकटैरुष्ट्रैर्गोभिर्गर्दभैश्च
चोत्क्षिप्य अनुपूर्वेण सप्रस्थित । स च पन्थान गच्छन् प्रातिपथिकान् पृच्छति—किं भवन्तो
जानीध्व क्षेमावत्या राजधान्या प्रवृत्ति ? तैरुक्तम्—जानीम । स कथयति—अस्ति कश्चित्
क्षेमावत्या राजधान्या क्षेमकरो नाम सम्यक्सबुद्ध ? ते कथयन्ति—परिनिर्वृत स भगवान्
क्षेमकर सम्यक्सबुद्ध । स च तच्छ्रुत्वा पर खेदमुपगत । समूर्छितश्च भूमौ पतित ।
तस्माच्च जलाभिषेकेण प्रत्यागतप्राणो जीवित उत्थाय भूय पृच्छति—किं भवन्तो जानीध्व
श्रावका अपि तावत्तस्य भगवतस्तिष्ठन्ति ? तैरुक्त—तेऽपि वशिनो भिक्षव परिनिर्वृता ।
C 243 सप्ताहपरिनिर्वृतस्य च बुद्धस्य भगवत क्षेमकरस्य सम्यक्सबुद्धस्य क्षेमेण राज्ञा चैत्यमल्पे-
शाख्य प्रतिष्ठापितम् । तेन च गत्वा श्रेष्ठिना जनपदा पृष्टा । अस्ति भवन्तस्तस्य भगवतो
बुद्धस्य किंचित् स्तूप प्रतिष्ठापितम् । तैरुक्तम्—अस्ति, क्षेमेण राज्ञा अल्पेशाख्य चैत्य
प्रतिष्ठापितम् । तस्य एतदभवत्—एत मया सुवर्ण क्षेमकर सम्यक्सबुद्ध उद्दिश्यानीतम् ।
स च परिनिर्वृत. । यन्न्वहमेतेनैव सुवर्णेन तस्यैव भगवतश्चैत्य महेशाख्यतर कारयेयम् ।
एव विचिन्त्य क्षेम राजान विज्ञापयति—महाराज, इद मया सुवर्ण क्षेमकर सम्यक्सबुद्धमुद्दि-
श्यानीतम् । स च भगवान् परिनिर्वृत । इदानी महाराज यदि त्वमनुजानीयात्, अहमेतेनैव
सुवर्णेनैतत् तस्य भगवतश्चैत्य महेशाख्यतर कारयेयम् । स राज्ञा अभिहित—यथाभिप्रेत
कुरु । ततो ब्राह्मणा नगर प्रति निवासिन सभूय सर्वे तस्य महाश्रेष्ठिन. सकाश गत्वा
कथयन्ति—भो महाश्रेष्ठिन्, यदा क्षेमकरो बुद्धो लोकेऽनुत्पन्न आसीत्, तदा वय लोकस्य
दक्षिणीया आसन् । यदा तूत्पन्न, तदा दक्षिणीयो जात । इदानी तु तस्य परिनिर्वृतस्य
वयमेव दक्षिणीया । एतत् सुवर्णमस्माक गम्यम् । स तेषा कथयति—नाह युष्माकमेतत्
सुवर्ण दास्यामि । ते कथयन्ति—यद्यस्माक न दास्यसि, न वय तव कामकार दास्याम ।
ते ब्राह्मणा बहव, श्रेष्ठी चाल्पपरिवार । तेषा तथा व्युत्पद्यता न लेभे तच्चैत्य यथेप्सित
तेन सुवर्णेन कारयितुम् । अथ स श्रेष्ठी राज्ञ सकाश गत्वा कथयति—महाराज, तच्चैत्य न
लभे ब्राह्मणाना सकाशाद्यथाभिप्रेत कारयितुम् । यतोऽस्य राज्ञा स्वपुरुषो दत्त. सहस्रयोधी ।
एव च राज्ञा स्वपुरुष आज्ञप्त—यद्यस्य महाश्रेष्ठिन स्तूपमभिसस्कुर्वत कश्चिदपनय करोति,
स त्वया महता दण्डेन शासयितव्य । एव देवेति सहस्रयोधी पुरुषो राज्ञ प्रतिश्रुत्य
C 244 निर्गत । निर्गम्य च तान् ब्राह्मणानेव वदति—शृण्वन्तु भवन्त, अह राज्ञास्य महा-
श्रेष्ठिन स्वपुरुषो दत्त—यद्यस्य स्तूपमभिसस्कुर्वत कश्चिद्विघात कुर्यात्, स त्वया
महता दण्डेन शासयितव्य इति । यदि यूयमत्र किंचिद् विघ्न करिष्यथ, अह वो महता
दण्डेनानुशासयिष्यामि । ते ब्राह्मणा सहस्रयोधिन पुरुषस्यैव श्रुत्वा भीता. । यतस्तेन
महाश्रेष्ठिना सचिन्त्य यथैतत् सुवर्ण तत्रैव गर्भसस्थ स्यात् तथा कर्तव्यमिति तस्य स्तूपस्य
सर्वैरेव चतुर्भि. पार्श्वैः प्रतिकण्ठुकया चत्वारि सोपानानि आरब्धानि कारयितुम् । याव-

दनुपूर्वेण प्रथमा मेढी ततोऽनुपूर्वेण द्वितीया ततस्तृतीया मेढी यावदनुपूर्वेणाण्डम्। तथाविध च स्तूपस्याण्ड कृत यत्र सा यूपयष्टिरभ्यन्तरे प्रतिपादिता। पश्चात् तस्यातिनवाण्डस्योपरि हर्मिका कृता। अनुपूर्वेण यष्ट्यारोपण कृतम्। वर्पस्थाले महामणिरत्नानि तान्यारोपितानि। तत्र च क्रियमाणे सहस्रयोधिन पुरुषस्यैवमुत्पन्नम्—नात्र कश्चिदिदानीं प्रहरिष्यति। विश्वस्तमना केनचित्कार्येण जनपदेषु गत । तेन च महाश्रेष्ठिना तस्य स्तूपस्य चतुर्भिः पार्श्वैश्चत्वारो द्वारकोष्ठका मापिता, चतुर्भि पार्श्वैश्चत्वारि महाचैत्यानि कारितानि, तद्यथा जातिरभिसबोधिर्धर्मचक्रप्रवर्तन परिनिर्वाणम्। तच्च स्तूपाङ्गण रत्नशिलाभिश्चितम्। चत्वारश्चोपाङ्गाश्चतुर्दिश मापिता। पुष्किरिण्यश्चतुर्दिशमनुपार्श्वेन मापिता। तत्र च विविधानि जलजानि माल्यानि रोपितानि तद्यथा उत्पल पद्म कुमुद पुण्डरीक सुगन्धिक मृदुगन्धिकम्। विविधानि च पुष्किरिणीतीरेषु स्थलजानि माल्यानि रोपितानि, तद्यथा अतिमुक्तक चम्पकपाटलावार्षिकामल्लिकासुमनायूथिका धातुष्कारी। सर्वर्तुकालिका पुष्पफला स्तूपपूजार्थम्। स्थावरा वृत्ति प्रज्ञप्ता। स्तूपदासा दत्ता। शङ्खपटहवाद्यानि तूर्याणि दत्तानि। ये तस्मिंश्चैत्ये गन्धैर्धूपैर्माल्यैश्च चूर्णै कारा कुर्वन्ति। तस्माच्चाधिष्ठानाद्विषयाच्चागम्य जनपदा गन्धैर्माल्यैर्धूपैश्चूर्णैस्तस्मिंश्चैत्ये कारा कुर्वन्ति। यदि च दक्षिणो वायुर्वाति, दक्षिणेन वायुना सर्वपुष्पजातीना गन्धेन तच्चैत्यमङ्गण चास्य स्फुट भवत्यनुभावितम्। एव पश्चिमेन वायुना, अनुपूर्वेणापि च वायुना। वायता वायता तच्चैत्याङ्गण च तेन विविधेन गन्धमाल्येन स्फुट भवत्यनुभावितम्। तस्मिंश्च स्तूपे सर्वजातकृतनिष्ठिते सहस्रयोधी अभ्यागत। स त स्तूप दृष्ट्वा सर्वजातकृतनिष्ठित कथयति—अस्मिंश्चैत्ये कारा कृत्वा किमवाप्यते? यतोऽसौ श्रेष्ठी बुद्धोदाहरण प्रवृत्त कर्तुम्—एव त्रिभिरसख्येयैर्वीर्येण व्यायमता अनुत्तरा बोधिरवाप्यते। स त श्रुत्वा विषादमापन्नो हीनोत्साहतया कथयति—नाह शक्ष्यामि अनुत्तरा सम्यक्सबोधिं समुदानयितुम्। ततोऽसौ श्रेष्ठी प्रत्येकबुद्धोदाहरण प्रवृत्त कर्तुम्—एव सहस्रयोधी तस्यापि वर्णोदाहरण श्रुत्वा विषण्णचेता कथयति—एतामप्यह प्रत्येकबोधि न शक्त समुदानयितुम्। तत स महाश्रेष्ठी श्रावकवर्णोदाहरण कृत्वा कथयति—अस्मिन्नपि तावत् प्रणिधत्स्व चित्तम्। यतः सहस्रयोध्याह—त्वया पुनर्महाश्रेष्ठिन् कतमस्या बोधौ प्रणिधान कृतम्? तेन महाश्रेष्ठिनोक्तम्—अनुत्तरस्या बोधौ चित्तमुत्पादितम्। सहस्रयोध्याह—यदि त्वया अनुत्तरस्या बोधौ चित्तमुत्पादितम्, अह तवैव श्रावक स्याम्। त्वयाह समन्वाहर्तव्य। यतोऽस्य श्रेष्ठी आह—बहुकिल्बिषकारी बत भवान्। किं तु लोके यदा त्व बुद्धोत्पादशब्द श्रुत्वा स्मृतिं प्रतिलभेथा। स च श्रेष्ठी त चैत्य कृत्वा निरीक्ष्य पादयोर्निपत्य प्रणिधान करोति—

अनेन दानेन महद्गतेन
बुद्धो भवेय सुगत स्वयभू।
तीर्णोऽह तारयेय जनौघा-
नतारिता ये पौर्वकैर्जिनेन्द्रै॥ १॥

भगवानाह—योऽसौ अतीतेऽध्वनि श्रेष्ठी अभूत्, अहमेव स तस्मिन् समये बोधि-
C 246 सत्त्वचर्यां वर्तामि । योऽसौ सहस्रयोधी, एष एव धर्मरुचिस्तेन कालेन तेन समयेन । इद मम प्रथमेऽसख्येये एतस्य धर्मरुचेर्दर्शनम् । तत्सधाय कथयामि—चिरस्य धर्मरुचे । यतो धर्मरुचिराज्ञायाह—चिरस्य भगवन् ॥

द्वितीये दीपकरो नाम सम्यक्सबुद्धो लोक उत्पन्नो विद्याचरणसम्यक्सबुद्ध सुगतो लोकविदनुत्तर पुरुषदम्यसारथि शास्ता देवाना च मनुष्याणा च बुद्धो भगवान् । अथ दीपकर· सम्यक्सबुद्धो जनपदेषु चारिका चरन् द्वीपावतीं राजधानीमनुप्राप्त । द्वीपावत्या राजधान्या द्वीपो नाम राजा राज्य कारयति ऋद्ध च स्फीत च क्षेम च सुभिक्ष च आकीर्णबहुजनमनुष्य च । तत्र दीपेन राज्ञा दीपकर सम्यक्सबुद्ध साभिसस्कारेण नगरप्रवेशेनोपनिमन्त्रित । तस्य च दीपस्य राज्ञो वासवो नाम सामन्तराजोऽभूत् । तेन तस्य दूतोऽनुप्रेषित—आगच्छ, इह मया दीपकर सम्यक्सबुद्ध साभिसस्कारेण नगरप्रवेशेनोपनिमन्त्रित । तस्य पूजा करिष्याम इति । तदा च वासवेन राज्ञा द्वादशवर्षाणि यज्ञमिष्ट्वा यज्ञावसाने राज्ञा पञ्च महाप्रदानानि व्यवस्थापितानि, तद्यथा—सौवर्णक दण्डकमण्डलु, सौवर्णा सपात्री, चतूरत्नमयी शय्या, पञ्च कार्षापणशतानि, कन्या च सर्वालकारविभूषिता । तेन खलु समयेन अन्येषु जनपदेषु द्वौ माणवकौ प्रतिवसत । ताभ्या चोपाध्यायसकाशाद्वेदाध्ययन कृतम् । धर्मता आचार्यस्याचार्यधनमुपाध्यायस्योपाध्यायधन प्रदेयमिति ज्ञात्वा चिन्तयत । ताभ्या च श्रुत वासवेन राज्ञा पञ्च महाप्रदानानि यज्ञावसाने समुदानीतानि, यो ब्राह्मणः स्वाध्यायसपन्नो भविष्यति स लप्स्यतीति । तयोरेतदभवत्—गच्छावस्तत्र, त प्रदान प्रतिगृह्णीव । कोऽस्माक तत्र बहुश्रुततमो वा स्वाध्यायतमो भविष्यतीति सचिन्त्य येन
C 247 वासवस्य राज्ञो महानगर तेन सप्रस्थितौ । तस्य च राज्ञो देवतया आरोचितम् । यौ एतौ द्वौ माणवकौ आगच्छत सुमतिश्च मतिश्च, अनयोर्द्वयो सुमतेरेतत्प्रदान दद । यदेव महाराज त्वया द्वादश वर्षाणि यज्ञ इष्ट, अस्मात् पुण्यफलान्महत्तमपदस्य सुमतेर्माणवकस्य महाप्रदान दास्यसि । स राजा सलक्षयति·—नूनमेतौ महात्मानौ येषामर्थाय देवता अप्यारोचयन्ति । यतोऽसौ राजा पश्यति माणवकौ दूरत एवागच्छन्तौ प्रासादिकौ अभिरूपौ । तौ च गत्वा तत्र यज्ञे ब्राह्मणपङ्क्तिषु प्रज्ञप्तेषु आसनेषु अग्रासनमभिरुह्यावस्थितौ । यतो राजा वासवस्तौ दृष्ट्वा एव चिन्तयति—योऽसौ सुमतिर्नाम मम देवतैरारोचित, स एष भविष्यति । स राजा तमग्रासनमुपगम्य सुमतिं माणव पृच्छति—भवान् सुमति· ? तेनोक्तम्—अहम् । यतो राजा वासव. सुमतिं माणवमग्रासने भोजयित्वा पञ्च प्रदानानि प्रयच्छति । सुमतिर्माणवश्चत्वारि महाप्रदानानि गृह्णाति दण्डकमण्डलुप्रभृतीनि, एक कन्याप्रदान न प्रतिगृह्णाति । स कथयति—अह ब्रह्मचारी । यत. सा कन्या सुमतिं माणव प्रासादिकमभिरूप दृष्ट्वा लुब्धा स्नेहोत्पन्ना, त सुमतिं माणवमेवमाह—प्रतिगृह्ण मा ब्राह्मण । स कथयति—न शक्य मया प्रतिगृहीतुम् । यत. सा कन्या राज्ञा प्रदानबुद्ध्या परित्यक्ता

न पुनर्गृहीता, सुमतिनापि माणवेनाप्रतिगृह्यमाणा राज्ञो दीपस्य दीपावतीं नगरीं गता। सा तत्र गत्वा तदात्मीयमलकार शरीरादवतार्य मालाकारायानुप्रयच्छति–अस्यालकारस्य मूल्य मे प्रतिदिवस देवस्यार्थे नीलोत्पलानि ददस्व। सा तेनोपक्रमेण तदलकारिक सुवर्ण दत्वा देवशुश्रूषिका सवृत्ता। स च माणवक सुमतिस्तानि चत्वारि महाप्रदानानि गृह्य उपाध्यायसकाश गत । गत्वा चोपाध्यायाय तानि चत्वारि महाप्रदानान्यनुप्रयच्छति। तेभ्यश्चोपाध्यायस्त्रीणि प्रतिगृह्णाति, कार्षापणाना तु पञ्च शतानि तस्यैव सुमतेर्ददाति। स च सुमतिस्तस्यामेव रात्रौ दश स्वप्नानद्राक्षीत्–महासमुद्र पिबामि, वैहायसेन गच्छामि, इमौ चन्द्रादित्यौ एवमहर्द्धिकौ एवमहानुभावौ पाणिना आमार्ष्टि परिमार्ष्टि, राज्ञो रथे योजयामि ऋषीन्, श्वेतान् हस्तिन, हसान्, सिंहान्, महाशैल पर्वतानिति। स तान् दृष्ट्वा प्रतिबुद्ध । प्रतिबुद्धस्यैतदभवत्–क एषा स्वप्नाना मम व्याकरण करिष्यति? तत्र पञ्चाभिज्ञ ऋषिर्नातिदूरे प्रतिवसति । अथ सुमतिर्माणव सशयनिर्णयनार्थ ऋषे सकाश गत । सुमतिस्तस्य ऋषे प्रतिसमोदन कृत्वा स्वप्नानाख्यायाह–कुरुष्व मे एषा स्वप्नाना निर्णयम्। स ऋषिराह–नाहमेषा स्वप्नाना व्याकरण करिष्यामि। गच्छ दीपावतीं राजधानीम्। तत्र दीपेन राज्ञा दीपकरो नाम सम्यक्सबुद्ध साभिसस्कारेण नगरप्रवेशेनोपनिमन्त्रित । स एषा स्वप्नाना व्याकरण करिष्यति । अथ वासवो राजा तस्य दीपस्य राज्ञ प्रतिश्रुत्य अशीत्यमात्यसहस्रपरिवृतो दीपावतीं राजधानीमनुप्राप्त । तेन च दीपेन राज्ञा सप्तमाद्दिवसाद्दीपकरस्य सम्यक्सबुद्धस्य साभिसस्कारेण नगरप्रवेश करिष्यामीति सर्वविषयाधिष्ठानाच्च सर्वपुष्पाणा सग्रह कर्तुमारब्ध । तत्र च यस्मिन् दिवसे राज्ञा दीपेन तस्य दीपकरस्य सम्यक्सबुद्धस्य साभिसस्कारेण नगरप्रवेश आरब्ध कर्तुम्, तस्मिन्नेव दिवसे सुमतिरपि तत्रैवागत । तत्र राज्ञा सर्वपुष्पाणा सग्रह कारित । सा च देवोपस्थायिका दारिका मालाकारसकाश गता–प्रयच्छ मे नीलोत्पलानि, देवार्चन करिष्यामीति। मालाकार आह–अद्य राज्ञा सर्वपुष्पाणि गृहीतानि दीपकरनगरप्रवेशस्यार्थे। सा कथयति–गच्छत, पुनरपि तत्र पुष्किरिण्या यदि मत्पुण्यैर्नीलोत्पलपद्ममनुद्धृतमासाद्येत। तत्र पुष्किरिण्या सुमते पुण्यानुभावात् सप्त नीलपद्मानि प्रादुर्भूतानि। यत स मालाकारो गत, स तानि पश्यति। दृष्ट्वा च दारिकया मालाकारस्योक्तम्–उद्धरैतानि पद्मानि । मालाकार कथयति–नाहमुद्धरिष्यामि। राजकुलान्ममोपालम्भो भविष्यति। यत सा कथयति–न। त्वया सर्वपुष्पाण्युद्धृत्य राज्ञ पूर्व दत्तान्येव। मालाकार आह–दत्तानि। यत सा दारिका कथयति–मदीयै पुण्यैरेतानि प्रादुर्भूतानि, प्रयच्छोद्धृतानि मम। मालाकार कथयति–कथमेतानि प्रवेशकानि भविष्यन्त्यसविदित राजकुलस्य? दारिका आह–उद्धरतु भवान्। अहमुदककुम्भे प्रक्षिप्त प्रवेशयिष्यामि। तेन मालाकारेणैव श्रुत्वा तस्या दारिकायास्तान्युद्धृत्य अनुप्रदत्तानि। सा तानि गृहीत्वा उदककुम्भे प्रक्षिप्य तत्कुम्भमुदकस्य पूरयित्वा अधिष्ठान गता प्रस्थिता। स च सुमतिस्तत्स्थानमनुसप्राप्त । तस्यैतदभवत्–कथमह बुद्ध भगवन्त

दृष्ट्वा न पूजयामि? स मालाकारगृहाण्यन्वाहिण्डति सर्वपुष्पान्वेषणपर, न च किंचिदेकपुष्पमासादयति । पश्चाद्राह्येनाधिष्ठानान्निर्गम्य आरामेणाराम पुष्पाणि पर्येषमाण' पर्यटति, न चैकपुष्पमासादयति। अथ पर्यटमानस्तदुद्यान सप्राप्त । सा च दारिका तस्मादुद्यानात् तस्य सुमतेर्माणवस्याभिमुखमागता। यत पुण्यानुभावेन तानि नीलपद्मानि तस्मादुदककुम्भादभ्युद्गतानि। यतस्तानि सुमतिर्दृष्ट्वा तस्या दारिकाया कथयति—प्रयच्छ ममैतानि पद्मानि । मत्सकाशादेपा निष्क्रय पञ्चकार्षापणशत गृहाण । सा दारिका तस्य सुमते. कथयति—तदा नेच्छसि मा प्रतिगृहीतुम्। इदानीं मा पद्मानि याचसे। नाह दास्यामि। एवमुक्त्वा त सुमतिं माणवमुवाच—किमेभि करिष्यसि? सुमतिराह—बुद्ध भगवन्तमर्चयिष्यामि। पश्चाद्दारिका कथयति—कि मम कार्पापणै कृत्यम्? एवमह बुद्धाय दास्ये, यदि त्वमेषा पद्माना प्रदानफलेन ममापि जात्या जात्या पत्नीमिच्छसि, अस्य दानस्य प्रदानकाले यद्येव प्रणिधान करोषि—जात्या जात्या मम भार्या स्यादिति। सुमतिराह—वय दानाभिरता स्वगर्भरूपपरित्याग स्वमासपरित्याग च कुर्म । तत सा दारिका सुमते कथयति—त्वमेव प्रणिधान कुरु, पश्चाद्येनाभ्यर्थीयसे, तस्य मामनुप्रयच्छेथा। एवमुक्ते तया दारिकया तस्य सुमते पञ्च पद्मान्यनुप्रदत्तानि, आत्मना द्वे गृहीते। गाथा च भाषते— C 250

प्रणिधा यत्र कुर्यास्त्व बुद्धमासाद्य नायकम्।
तत्र तेऽह भवेत् पत्नी नित्य सहधर्मचारिणी॥ २॥

तेन राज्ञा तत्र सर्वमपगतपाषाणशर्करकपाल कारितमुच्छ्रितध्वजपताकातोरणमामुक्तपट्टदाम गन्धोदकचूर्णपरिषिक्तम्। नगरद्वारादारभ्य यावच्च विहारो यावच्च नगरमेतदन्तरमपगतपाषाणशर्करकपाल कारितमुच्छ्रितध्वजपताकतोरणमामुक्तपट्टदाम गन्धोदकचूर्णपरिषिक्तम् । स च राजा शतशलाक छत्र गृहीत्वा दीपकरस्य सम्यक्सबुद्धस्य प्रत्युद्गत । एवमेवामात्या। एवमेव वासवो राजा अमात्यै सह प्रत्युद्गत । दीपो राजा भगवतो बुद्धस्य पादयोर्निपत्य विज्ञापयति—भगवन्, अधिष्टान प्रविश। यत स भगवान् भिक्षुसघपुरस्कृतोऽधिष्ठानप्रवेशाभिमुख सप्रस्थित । स च राजा दीप. शतशलाक छत्र दीपकरस्य सम्यक्सबुद्धस्य धारयति । तथैवामात्या, वासवो राजा अमात्यसहाय । भगवता ऋद्ध्या तथा अधिष्ठित यथा एकैक सलक्षयति—अह भगवतश्छत्र धारयामीति। अथ भगवास्तथाविधया शोभया जनमध्यमनुप्राप्त । तत्र भगवता साभिसस्कार इन्द्रकीले पादो व्यवस्थापित । यदैव भगवता इन्द्रकीले पादो व्यवस्थापित, तदैव समनन्तरकाल पृथिवी षड्विकार प्रकम्पिता—चलिता प्रचलिता सप्रचलिता, वेधिता प्रवेधिता सप्रवेधिता । धर्मता च बुद्धाना भगवता यदेन्द्रकीले साभिसस्कारेण पादौ व्यवस्थापयन्ति, चित्राण्याश्चर्याण्यद्भुतधर्मा. प्रादुर्भवन्ति—उन्मत्ता. स्वचित्त प्रतिलभन्ते, अन्धाश्चक्षूषि प्रतिलभन्ते, बधिरा. श्रोत्रश्रवणसमर्था भवन्ति, मूका' प्रव्याहरणसमर्था भवन्ति, पङ्गवो गमनसमर्था भवन्ति, मूढा गर्भिणीना स्त्रीणा गर्भा अनुलोमीभवन्ति, हडिनिगडबद्धाना च सत्त्वाना बन्धनानि

शिथिलीभवन्ति, जन्मजन्मवैरानुबद्धास्तदनन्तर मैत्रचित्तता प्रतिलभन्ते, वत्सा दामानि च्छित्त्वा मातृभि सगच्छन्ति, हस्तिन क्रोशन्ति, अश्वा ह्रेषन्ते, ऋषभा गर्जन्ति, शुकसारिकाकोकिलजीवजीवका मधुर निकूजन्ति, अनेरितानि वादित्रभाण्डानि मधुरशब्दान् निश्चारयन्ति, पेडाकृता अलकारा मधुरशब्दान्निश्चरन्ति, उन्नता पृथिवीप्रदेशा अवनमन्ति, अवनताश्चोन्नमन्ति, अपगतपाषाणशर्करकपालास्तिष्ठन्ति, अन्तरिक्षाद्देवता दिव्यान्युत्पलानि क्षिपन्ति, पद्मानि कुमुदानि पुण्डरीकान्यगुरुचूर्णानि चन्दनचूर्णानि तगरचूर्णानि तमालपत्राणि दिव्यानि मान्दारवाणि पुष्पाणि क्षिपन्ति, पूर्वो दिग्भाग उन्नमति पश्चिमोऽवनमति, पश्चिम उन्नमति पूर्वोऽवनमति, दक्षिण उन्नमत्युत्तरोऽवनमति, उत्तर उन्नमति दक्षिणोऽवनमति, मध्य उन्नमत्यन्तोऽवनमति, अन्त उन्नमति मध्योऽवनमति । तत्र च दीपावत्या राजधान्यामनेकानि प्राणिशतसहस्राणि पुष्पैर्धूपैर्गन्धैश्च कारा कुर्वन्ति । तेऽपि च सुमतिश्च दारिका च येन दीपकर सम्यक्सबुद्धस्तेनानुगच्छन्ति पद्मानि गृह्य । ते च तत्र महाजनकायेन पूजार्थ सपरिवृतस्य भगवत उपश्लेष न लभन्ते । भगवान् सलक्षयति—बहुतर सुमतिर्माणवोऽस्मान्महाजनकायात् पुण्यप्रसव करिष्यति इति । मत्वा महती तुमुला वातवृष्टिमभिनिर्मिणोति । यतस्तेन जनकायेनावकाशो दत्त । लब्धावकाशश्च सुमतिर्माणवो भगवन्तमसेचनकदर्शन दृष्ट्वा अतीव प्रसादजात । प्रसादजातेन च तानि पञ्च पद्मानि भगवत क्षिप्तानि । तानि च भगवता दीपकरेण सम्यक्सबुद्धेन तथा अधिष्ठितानि, यथा शकटीचक्रमात्राणि वितान बद्ध्वा व्यवस्थितानि । गच्छतोऽनुगच्छन्ति, तिष्ठतोऽनुतिष्ठन्ति । तथा दृष्ट्वा तया दारिकया प्रसादजातया द्वौ पद्मौ भगवत क्षिप्तौ । तौ चापि भगवता तथा अधिष्ठितौ यथा शकटीचक्रमात्रौ कर्णसमीपे वितान बद्ध्वा व्यवस्थितौ । तत्र च प्रदेशे तुमुलेन वातवर्षेण कर्दमो जात । पश्चात् सुमतिर्माणवो बुद्ध भगवन्त सकर्दम पृथिवीप्रदेशमुपगत । तस्मिन् सकर्दमे पृथिवीप्रदेशे जात सतीर्थ भगवत पुरतो गाथा भाषते—

यदि बुद्धो भविष्यामि बोधाय बुधबोधन ।
आक्रमिष्यसि मे पद्भ्यां जटा जन्मजरान्तकाम् ॥ ३ ॥

ततस्तेन दीपकरेण सम्यक्सबुद्धेन तस्य सुमतेर्माणवस्य जटासु पादौ व्यवस्थापितौ । तस्य च सुमते पृष्ठतोऽनुबद्ध एव मतिर्माणवस्तिष्ठति । तेन कुपितेनाभिहित भगवतो दीपकरस्य—पश्य तावद्भो, अनेन दीपकरेण सम्यक्सबुद्धेनास्य सुमतेर्माणवस्य तिरश्चा यथा पद्भ्या जटा अवष्टब्धा । पश्चात् दीपकरेण सम्यक्सबुद्धेन सुमतिर्माणवो व्याकृत —

भविष्यसि त्व नृभवाद्विमुक्तो
मुक्तो विभुर्लोकहिताय शास्ता ।
शाक्यात्मज शाक्यमुनीति नाम्ना
त्रिलोकसारो जगत. प्रदीपः ॥ ४ ॥

यदा च स सुमतिर्माणवो दीपकरेण सम्यक्सबुद्धेन व्याकृत·, तत्समकालमेव वैहायस सप्ततालानभ्युद्गत । ताश्चास्य जटा शीर्णा, अन्या प्रविशिष्टतरा जटा प्रादुर्भूता । स वैहायसस्थो महता जनकायेन दृष्ट । दृष्ट्वा च प्रणिधान कृतम्—यदा अनेनानुत्तरज्ञानमधिगत भवेत्, तदास्य वय श्रावका भवेम । सापि च दारिका प्रणिधान करोति—

प्रणिधिं यत्र कुर्यास्त्व बुद्धमासाद्य नायकम् ।
तत्र तेऽह भवेत्पत्नी नित्य सहधर्मचारिणी ॥ ५ ॥
यदा भवसि सबुद्धो लोके ज्येष्ठविनायक ।
श्राविका ते भविष्यामि तस्मिन् काल उपस्थिते ॥ ६ ॥
खगस्थ माणव दृष्ट्वा सहस्राणि शतानि च ।
श्रावकत्व प्रार्थयन्ते सर्वे तत्र ह्यनागते ॥ ७ ॥
यदा भवसि सबुद्धो लोके ज्येष्ठविनायक ।
श्रावकास्ते भविष्यामस्तस्मिन् काले ह्युपस्थिते ॥ ८ ॥

C 253 यदा च सुमतिर्माणवो दीपकरेण सम्यक्सबुद्धेन व्याकृत·, तदास्य दीपेन राज्ञा जटा गृहीता । वासवो राजा कथयति—ममैता जटा अनुप्रयच्छ । ततस्तस्य दीपेन राज्ञा अनुप्रदत्ता । तेन गृहीत्वा गणिता अशीतिर्वालसहस्राणि । तस्य राज्ञोऽमात्या कथयन्ति—देव, अस्माकमेकैक वालमनुप्रयच्छ । वयमेषा चैत्यानि करिष्याम । तेन राज्ञा तेषा भृत्यानामेकैको वालो दत्त । तैरमात्यै स्वके विजिते गत्वा चैत्यानि प्रतिष्ठापितानि । यदा सुमतिर्माणवोऽनुत्तराया सम्यक्सबोधौ व्याकृत, तदा दीपेन राज्ञा वासवेन च राज्ञा तैरनेकैश्च नैगमजानपदै सर्वोपकरणै प्रवारितोऽनागतगुणावेक्षतया । तत स मतिर्माणव उच्यते—अहमनुत्तरस्या सम्यक्सबोधौ व्याकृत —त्वया कुत्र चित्तमुत्पादितम् ? स कथयति—क्षतोऽह सुमते माणव । स कथयति—कथ कृत्वा क्षतोऽसि ? तत स कथयति—यदा तव दीपकरेण सम्यक्सबुद्धेन पद्भ्या जटा अवष्टब्धा, तदा कुपितेन वाग् निश्चारिता—दीपकरेण सम्यक्सबुद्धेन श्रोत्रियस्य जटा तिरश्चा यथा पद्भ्यामवष्टब्धा । यतस्तस्य सुमति कथयति—आगच्छस्व, बुद्धस्य भगवतोऽन्तिके प्रव्रजाव· । ततस्तौ सुमतिर्मतिश्च दीपकरस्य सम्यक्सबुद्धस्य प्रवचने प्रव्रजितौ । सुमतिना च प्रव्रज्य त्रीणि पिटकान्यधीतानि, धर्मेण पर्षत् सगृहीता । स च सुमतिर्माणवश्च्युत. कालगतस्तुषिते देवनिकाये उपपन्न· । मतिर्माणवश्च्युत कालगतो नरकेषूपपन्न ॥

भगवानाह—योऽसौ वासवो राजाभूत् तेन कालेन तेन समयेन, स राजा बिम्बिसार. । यानि तान्यशीतिरमात्यसहस्राणि तेन कालेन तेन समयेन, तान्येतर्ह्यशीतिर्देवतासहस्राणि । योऽसौ दीपावतीयको जनकाय, यासौ दारिका, एषैव सा यशोधरा । योऽसौ सुमति., अहमेव तस्मिन् समये बोधिसत्त्वचर्यायां वर्तामि । योऽसौ मति·, एष एव स धर्मरुचि ।

एतद्द्वितीयेऽसख्येये अस्य च धर्मरुचेर्मम च दर्शन यदह सधाय कथयामि—चिरस्य धर्मरुचे, सुचिरस्य धर्मरुचे ॥

तस्मादप्यर्वाक् तृतीयेऽसख्येये ऋकुच्छन्दो नाम सम्यक्सबुद्धो लोक उत्पन्नो विद्याचरणसपन्न सुगतो लोकविदनुत्तर पुरुषदम्यसारथि शास्ता देवमनुष्याणा बुद्धो भगवान्। तस्या च राजधान्यामन्यतरो महाश्रेष्ठी प्रतिवसति। तेन च सदृशात् कुलात् कलत्रमानीतम्। स च कलत्रसहाय. क्रीडति रमते परिचारयति। तस्य क्रीडतो रममाणस्य परिचारयत पुत्रो जात । स च गृहपति श्राद्ध । तस्य चार्हन् भिक्षु कुलाववादकोऽस्ति । स च गृहपतिस्ता पत्नीमेवमाह—जातोऽस्माक ऋणधरो धनहर । गच्छाम्यहमिदानी भद्रे वणिग्धर्माणा देशान्तर भाण्डमादाय। स च वणिग्लोकेनावृतो दूरतर गतो भाण्डमादाय। यतोऽस्य न भूयश्चिरमप्यागच्छति। स च दारक कालान्तरेण महान् सवृत्तोऽभिरूपो दर्शनीय प्रासादिक । ततोऽसौ मातर पृच्छति—अम्ब, किमस्माक कुलार्थागत कर्म ? सा कथयति—वत्स, पिता तव आपण वाहयन्नासीत्। तत स दारक आपणमारब्धो वाहयितुम्। सा च माता अस्य क्लेशैर्बाध्यमाना चिन्तयितु प्रवृत्ता—क उपाय स्यात् यदह क्लेशान् विनोदयेयम्, न च मे कश्चिज्जानीयात् ? तया सचिन्त्यैवमध्यवसितम्—एवमेव पुत्रकामहेतोस्तथा परिचरामि, यथा अनेनैव मे सार्ध रोगविनोदक भवति, नैव स्वजनस्य शङ्का भविष्यति। ततस्तया वृद्धयुवती आहूय भोजयित्वा द्वि त्रि पश्चान्नवेन पटेनाच्छादिता। तस्या सा वृद्धा कथयति—केन कार्येणैव ममानुप्रसादादिना उपक्रमेणानुप्रवृत्ति करोषि ? सा तस्या वृद्धाया विश्वस्ता भूत्वा एवमाह—अम्ब, शृणु विज्ञाप्यम्। क्लेशैरतीव बाध्ये, प्रियता ममोत्पाद्य मनुष्यान्वेषण कुरु, योऽभ्यन्तर एव स्यान्न च शङ्कनीयो जनस्य। वृद्धा कथयति—नेह गृहे तथाविधो मनुष्य' सविद्यते, नापि प्रणयवान् कश्चित् प्रविशति, यो जनस्याशङ्कनीयो भवेत्। कतम. स मनुष्यो भविष्यति यस्याह वक्ष्यामि ? तत सा वणिक्पत्नी तस्या वृद्धाया. कथयति—यद्यन्यो मनुष्य एवविधोपक्रमयुक्तो नास्ति, एष एव मे पुत्रो भवति, नैष लोकस्य शङ्कनीयो भविष्यति। तस्यास्तया वृद्धया अभिहितम्—कथ नु पुत्रेण सार्धं रतिक्रीडा गमिष्यसि ? युक्त स्यादन्येन मनुष्येण सार्ध रतिक्रीडामनुभवितुम्। तत सा वणिक्पत्नी कथयति—यद्यन्योऽभ्यन्तरो मनुष्यो न सविद्यते, भवतु एष एव मे पुत्र । तया वृद्धया अभिहितम्—यथेप्सित कुरु। तत. सा वृद्धयुवती तस्य वणिज पुत्रस्यैवागम्य पृच्छति—वत्स, तरुणोऽसि रूपवाश्च। किं प्रतिष्ठितोऽस्यार्थेन ? तेन तस्या अभिहितम्—किमेतत् ? तत सा वृद्धा कथयति—भवानेवमभिरूपश्च युवा च अस्मिन् वयसि तरुणयुवत्या सार्धं शोभेथा क्रीडन् रमन् परिचारयन्। किमेव कामभोगपरिहीनस्तिष्ठसि ? वणिग्दारकस्तु श्रुत्वा लज्जाव्यपत्राप्यसलीनचेतास्तस्या वृद्धायास्तद्वचन नाधिवासयति। तत सा वृद्धा एव द्विरपि त्रिरपि तस्य दारकस्य कथयति—तरुणयुवतिस्तवार्थे क्लेशैर्बाध्यते। स वणिग्दारको द्विरपि त्रिरप्युच्यमानस्तस्या वृद्धाया कथयति—अम्ब, किं तस्यास्तरुणयुवत्या सनिमित्ते किंचिदभिहितम् ? तत.

सा वृद्धा कथयति—उक्त तस्या मया तन्निमित्तम् । तया मम निमित्ते न प्रतिज्ञातम् । सा च दारिका ह्रीव्यपत्राप्यगृहीता न किंचिद्वक्ष्यति । न च शरीरमावृत करिष्यति । न त्वया तस्या वा अन्वेषणे यत्न करणीय । ततस्तेन वणिग्दारकेण तस्या वृद्धाया अभिहितम्—कुत्रास्माक सगत भविष्यति ? तया अभिहितम्—मदीये गृहे । तेनोक्तम्—कुत्रावकाशे तव गृहम् ? ततोऽस्य तया वृद्धया गृह व्यपदिष्टम् । सा च वृद्धा तस्या वणिक्पत्न्या सकाश

C 256 गत्वा कथयति—इच्छापित स वोऽय दारक । सा कथयति—कुत्रावकाशे सगत भविष्यति ? मदीये गृहे । स च दारक कार्याणि कृत्वा गृह गत । अनुपूर्वेण भुक्त्वा तस्या मातु कथयति—गच्छाम्यहम् । वयस्यगृहे स्वप्स्ये । ततोऽस्य मात्राप्यनुज्ञातम्—गच्छ । स दारको लब्धानुज्ञस्तस्या वृद्धाया गृह गत । तस्य दारकस्य तस्मिन् गृहे गतस्य रतिक्रीडाकालमागमयमानस्य तिष्ठतो निशिकालमप्रत्यभिज्ञातम् । रूपे काले सा माता अस्य वणिग्दारकस्य तस्मिन्नेव गृहे रतिक्रीडामनुभवनार्थ तत्रैव गता । गत्वा च तस्मिन् गृहे विकालमव्यक्तिं विभाव्यमाने रूपाकृतौ निर्गूढेनोपचारक्रमेण रतिक्रीडा पुत्रेण सार्धमनुभवितु प्रवृत्ता पापकेनासद्धर्मेण । सा च परिक्षीणाया रात्रौ अनुभूतरतिक्रीडा सतमोन्धकारे कालायामेव रजन्यामविभाव्यमानरूपाकृतौ स्वगृह गच्छति । स चापि वणिग्दारको रतिक्रीडामनुभूय प्रभाताया रजन्या भाण्डावारि गत्वा कुटुम्बकार्याणि करोति । एव द्विरपि त्रिरपि । तत्र वृद्धाया गृहे रतिक्रीडामनुभवश्च चिरकालमेव वर्तमानेन रतिक्रीडाक्रमेण तस्य दारकस्य सा माता चिन्तयितु प्रवृत्ता—कियत्कालमन्यद्गृहमहमेवमविभाव्यमानरूपा रतिक्रीडामनुभविष्यामि ? यन्न्वहमस्यैतत् रतिक्रीडाक्रम तथाविध क्रमेण सवेदयेयम्, यथा इहैव गृहे रतिक्रीडा भवेत् । इति सचिन्त्य तत्रैव वृद्धागृहे गत्वा रतिक्रीडा पुत्रेण सार्धमनुभूय रजन्या क्षये सतमोन्धकारकाले तस्य दारकस्योपरिम प्रावरण निवस्यात्मनीया च शिरोत्तरपट्टिका त्यक्त्वा स्वगृह गता । स च दारक प्रभातकाले ता पट्टिका शिरसि मञ्चस्यावतिष्ठन्ती सपश्यति । आत्मीयामेवोपरिप्रावरणपोत्रीमलभमानस्तत्रैव ता पट्टिका सलक्ष्य त्यक्त्वा भाण्डावारी गत्वा

C 257 युगलमन्य प्रावृत्य स्वगृह गत । तत्र च गत सपश्यति तमेवात्मीय प्रावरण तस्या मातु शिरसि प्रावृतम् । दृष्ट्वा च ता मातर पृच्छति—अम्ब, कुतोऽय तव शिरसि प्रावरणोऽभ्यागत ? यतस्तया अभिहितम्—अद्याप्यह तवाम्बा ? एव चिरकाल तव मया सार्ध कामान् परिभुञ्जतोऽद्याप्यह तव सैवाम्बा ? यत स वणिग्दारकस्तथाविध मातृवचनमुपश्रुत्य समूढो विह्वलचेता भूमौ निपतित । ततस्तया स मात्रा घटजलपरिषेकेणावसिक्त । स जलपरिषेकावसिक्तो दारकश्चिरेण कालेन प्रत्यागतप्राणस्तया मात्रा समाश्वास्यते—किमेव खेदमुपागतस्त्वम् ? अस्मदीय वचनमुपश्रुत्य धीरमना भवस्व । न ते विषाद करणीय. । स दारकस्तस्या कथयति—कथमह खेद न करिष्यामि समोह वा, येन मया एवविध पापक कर्म कृतम् ? तत स तयाभिहित—न ते मन शूकमस्मिन्नर्थे उत्पादयितव्यम् । पन्थासमो मातृग्राम । येनैव हि यथा पिता गच्छति, पुत्रोऽपि तेनैव गच्छति । न चासौ पन्था पुत्रस्यानुगच्छतो दोषकारको

भवति, एवमेव मातृग्राम । तीर्थसमोऽपि च मातृग्राम । यत्रैव हि तीर्थे पिता स्नाति, पुत्रोऽपि तस्मिन् स्नाति, न च तीर्थं पुत्रस्य स्नायतो दोषकारक भवति । एवमेव मातृग्राम. । अपि च प्रत्यन्तेषु जनपदेषु धर्मतैवैषा यस्यामेव पिता असद्धर्मेणाभिगच्छति, तामेव पुत्रोऽप्यधिगच्छति। एवमसौ वणिग्दारको मात्रा बहुविधैरनुनयवचनैर्विनीतशोकस्तया मात्रा तस्मिन् पातकेऽसद्धर्मे पुन पुनरतीव सजातराग प्रवृत्त । तेन च श्रेष्ठिना गृहे लेख्योऽनुप्रेषित । भद्रे, धीरोर्जित-महोत्साहा भवस्व । अहमपि लेखानुपदमेवागमिष्ये। सा वणिक्पत्नी तथाविध लेखार्थं श्रुत्वा वैमनस्यजाता चिन्तयितु प्रवृत्ता—महान्त काल मम तस्यागमनमुदीक्षमाणाया । तदा नागत । इदानी मया एवविधेनोपक्रमेण पुत्र च परिचरित्वा स चागमिष्यति। क उपाय स्यात् यदह तमिहासप्राप्तमेव जीवितात् व्यपरोपयेयम् ? इति सचिन्त्य त पुत्रमाहूय कथयति—पित्रा ते लेख्योऽनुप्रेषित आगमिष्यतीति । जानसेऽस्माभिरिदानी कि करणीय-मिति ? गच्छस्व, पितरमसप्राप्तमेव घातय । स कथयति—कथमह पितर घातयिष्ये ? यदा असौ न प्रसहते पितृवध कर्तुम्, तदा तया मात्रा भूयोऽनुवृत्तिवचनैरभिहित —तस्यानु-वृत्तिवचनैरुच्यमानस्य कामेषु सरक्तस्याध्यवसायो जात पितृवध प्रति । कामान् खलु प्रतिसेवतो न हि किंचित् पापक कर्माकरणीयमिति वदामि । ततस्तेनोक्तम्—केनोपायेन घातयामि ? तया अभिहितम्—अहमेवोपाय सविधास्ये । इत्युक्त्वा विषमादाय समिताया मिश्रयित्वा मण्डिलकान् पक्त्वा अन्येऽपि च निर्विषा पक्ता । यतस्त दारकमाहूय कथयति—गच्छस्व। अमी सविषा मण्डिलका निर्विषाश्च। गृह्य पितृसकाश गत्वा च तस्य विश्वस्तस्यैकत्र भुञ्जत एतान् सविषान् मण्डिलकान् प्रयच्छस्व, आत्मना च निर्विषान् भक्षय । तत स दारकस्तेन लेखवाहिकमनुष्येण सार्धं तान् मण्डिलकान् गृह्य गत पितृसकाशम्। आगम्य पिता अस्य अतीव त पुत्र दृष्ट्वा अभिरूपप्रासादिक महेशाख्य प्रामोद्य प्राप्त । सह्यासह्य पृष्ट्वा तेषा वणिजामाख्याति—अय भवन्तोऽस्माक पुत्र । यदा तेन दारकेण सलक्षित सर्वत्र अहमनेन पित्रा प्रतिसवेदित इति, ततस्त पितरमाह—तात, अम्बया मण्डिलका प्रहेणक-मनुप्रेषितम्। तत्तात परिभुञ्जतु । पश्चात्तेन पित्रा सार्धमेकफलाया भुञ्जता तस्य पितु सविषा मण्डिलका दत्ता, आत्मना निर्विषा प्रभक्षिता । यतोऽस्य पिता तान् सविषान् मण्डिलकान् भक्षयित्वा मृत । तस्य च पितु कालधर्मणा युक्तस्य च दारको न केनचित् पापक कर्म कुर्वाणोऽभिशङ्कितो वा प्रतिसवेदितो वा । पश्चात्तैरिष्ट-स्निग्धसुहृद्भिर्वणिग्भि शोचयित्वा यत्तत्तु किंचित्तस्य वणिजो भाण्डमासीद्धिरण्यसुवर्णं वा, तत्तस्य दारकस्य दत्तम् । स दारकस्त भाण्ड हिरण्यसुवर्णं पैतृक गृह्य स्वगृहमनुप्राप्त । तस्य च गतस्य स्वगृह सा माता प्रच्छन्नासद्धर्मेण त पुत्र परिचरमाणा रतिं नाधिगच्छति, अनभिरतरूपा च त पुत्र वदति—कियत्काल वयमेव प्रच्छन्नेन क्रमेण रतिक्रीडामनुभविष्याम ? यन्नु वयमस्माद्देशादन्यदेशान्तर गत्वा प्रकाश-क्रमेण नि शङ्का भूत्वा जायापतीति विख्यातधर्माण' सुख प्रतिवसेम। ततस्तौ गृह त्यक्त्वा

मित्रस्वजनसबन्धिवर्गानपहाय पुराणदासीदासकर्मकरास्त्यक्त्वा यावदर्थजात हिरण्यसुवर्णं च गृह्य अन्यविषयान्तर गतौ। तत्र गत्वा जनपदेषु विख्यापयमानौ जायापतिकमिति रतिक्रीडामनुभवमानौ व्यवस्थितौ। यावदर्हन् भिक्षु केनचित् कालान्तरेण जनपदचारिका चरन् तमधिष्ठानमनुप्राप्त। तेन तत्र पिण्डपातमन्वाहिण्डता वीथ्या निषद्य अय वणिग्धर्मणा सव्यवहारमाण स दारको दृष्ट। दृष्ट्वा चारोग्ययित्वा चाभिभाष्योक्त—मातुस्ते कुशलम्? स च दारकस्तमर्हन्त तथा अभिवदमानमुपश्रुत्य सभिन्नचेता स्वेन दुश्चरितेन कर्मणा शङ्कितमनाश्चिन्तयितु प्रवृत्त। स विचिन्त्य मातृसकाश गत्वा सवेदयति—यतिरभ्यागत, योऽसौ अस्मद्गृहमुपसक्रामति, एष स इहाधिष्ठाने प्रतिसवेदयिष्यति एपा अस्य दारकस्य मातेति। वय चेह जायापतिकमिति ख्यातौ। कथमेष शक्य घातयितुम्? ततस्तयो सचिन्त्य त गृहमेनमुपनिमन्त्रयित्वा भुञ्जान घातयाम। ततस्तयोरेव सचिन्त्य सोऽर्हन् भिक्षुरन्तर्गृहमुपनिमन्त्रयित्वा भोजयितुमारब्ध। स दारको गूढशस्त्रो भूत्वा अर्हन्त भोजयितु मात्रा सह निर्जन गृह कृत्वा स चार्हद्भिक्षुर्भुक्त्वा तस्माद्गृहाद्विश्रब्धचारक्रमेण प्रतिनिर्गत। ततस्तेन दारकेणैनमन्तर्गृहविश्रब्धचारक्रममवेक्ष्य निर्गच्छन्त परापृष्ठीभूत्वा शरीरेऽस्य शस्त्र निपात्य जीविताद् व्यपरोपयति। कामाश्च लवणोदकसदृशा। यथा यथा सेव्यन्ति, तथा तथा तृष्णा वृद्धिमुपयाति। तस्य दारकस्य सा माता त पुत्रमसद्धर्मेणानुवर्तमाना

C 260 तस्मिन्नेवाधिष्ठाने श्रेष्ठिपुत्रेण सार्ध प्रच्छन्नकामा असद्धर्मेषु सक्तचित्ता जाता। तस्य दारकस्य तथाविध उपक्रम प्रतिसविदित। ततस्तेन तस्य मातुरुक्तम्—अम्ब निवर्तस्वेदृशाद्दोषात्। सा च तस्मिन् श्रेष्ठिपुत्रे सरक्तचित्ता द्विरपि त्रिरप्युच्यमाना न निवर्तते। ततस्तेन निष्कोषमसिं कृत्वा सा माता जीविताद्व्यपरोपिता। यदा तस्य त्रीण्यानन्तर्याणि परिपूर्णानि, तदा देवताभिर्जनपदेष्वारोचितम्—पाप एष पितृघातकोऽर्हद्घातको मातृघातकश्च। त्रीण्यनेनानन्तर्याणि नरककर्मसवर्तनीयानि कर्माणि कृतान्युपचितानि। ततस्तेनाधिष्ठानजनेन तच्छ्रुत्वा तदधिष्ठानान्निर्वासित। स यदा निर्वासितस्तस्मादधिष्ठानात् तदा चिन्तयितु प्रवृत्त—अस्ति चास्य बुद्धशासने कश्चिदेवानुनय? एव मनसि कृतम्—गच्छामि, इदानीं प्रव्रजामीति। स च विहार गत्वा भिक्षुसकाशमुपसक्रम्य एव कथयति—आर्य, प्रव्रजेयम्। ततस्तेन भिक्षुणा उक्तम्—मा तावत् पितृघातकोऽसि? तेन भिक्षुरभिहित—अस्ति मया घातित पिता। तत पुनः पृष्ट—मा तावन्मातृघातकोऽसि? तेनोक्तम्—आर्य, घातिता मया माता। स भूय पृष्ट—मा तावदर्हद्वधस्ते कृत.? तत स कथयति—अर्हन्नपि घातित। ततस्तेन भिक्षुणा अभिहित—एकैकेन एषा कर्माणामाचरणान्न प्रव्रज्यार्हो भवसि, प्रागेव समस्तानाम्। गच्छ वत्स, नाह प्रव्राजयिष्ये। तत. स पुरुषोऽन्यस्य भिक्षो सकाशमुपसक्रम्य कथयति—आर्य प्रव्रजेयम्। ततस्तेनापि भिक्षुणा अनुपूर्वेण पृष्ट्वा प्रत्याख्यात। तत पश्चादन्यस्य भिक्षो सकाश गत। तमपि तथैव प्रव्रज्यामायाचते। तेनापि तथा अनुपूर्वक्रमेण पृष्ट्वा प्रत्याख्यात.। स यदा

द्विरपि त्रिरपि प्रव्रज्यामायाचमानोऽपि भिक्षुभिर्न प्रव्राजित, तदा अमर्षजातश्चिन्तयितु प्रवृत्त—या अपि सर्वसाधारणा प्रव्रज्या, तामहमप्यायाचन्न लभामि। ततस्तेन तस्मिन् विहारे शयिताना भिक्षूणामग्निर्दत्त। तस्मिन् विहारेऽग्निं दत्वा अन्यत्र विहार गत। तत्रापि गत्वा भिक्षूणामुपसक्रम्य प्रव्रज्यामायाचते। तैरपि तथैवानुपूर्वेण पृष्ट्वा प्रत्याख्यात। तत्रापि तेन तथैव प्रतिहतचेतसा अग्निर्दत्त। तत्रापि विहारे बहवो भिक्षव शैक्षाशैक्षाश्च दग्धा। एव तस्यानेकान् विहारान् दहत सर्वत्र शब्दो विसृत—एवविधश्चैवविधश्च पापकर्मकारी पुरुषो भिक्षुभ्य प्रव्रज्यामलभन् विहारान् भिक्षूश्च दहतीति। स च पुरुषोऽन्यविहार प्रस्थित। तत्र च विहारे बोधिसत्त्वजातीयो भिक्षु प्रतिवसति तृपित। तेन श्रुत स एव दुष्करकर्मकारी पुरुष इहागच्छतीति। यत स भिक्षुस्तस्य पुरुषस्यासप्राप्तस्यैव तस्मिन् विहारे प्रत्युद्गत। स त पुरुष समेत्य कथयति—भद्रमुख, किमेतत्? यतोऽस्य पुरुषेणोक्तम्—आर्य, प्रव्रज्या न लभामि। ततस्तेन भिक्षुणा उक्तम्—आगच्छ वत्स, अह ते प्रव्राजयामीति। पश्चात् तेन भिक्षुणा तस्य पुरुपस्य शिरो मुण्डापयित्वा काषायाणि वस्त्राणि दत्तानि। पश्चात् स पुरुष कथयति—आर्य, शिक्षापदानि मेऽनुप्रयच्छ। ततस्तेन भिक्षुणा उक्त—कि ते शिक्षापदै प्रयोजनम्? एव सर्वकाल वदस्व—नमो बुद्धाय, नमो धर्माय, नम सघायेति। पश्चात् स भिक्षुस्तस्य पुरुषस्य धर्मदेशनामारब्ध कर्तुम्—त्वमेवविधश्चैवविधश्च पापकर्मकारी सत्त्वो यदि कदाचिद्बुद्धशब्द शृणोषि, स्मृतिं प्रतिलभेथा। अथासौ त्रिपिटो भिक्षुश्च्युतः कालगतो देवेषूपपन्न। स चापि पुरुषश्च्युत कालगतो नरकेषूपपन्न॥

यतो भगवानाह—कि मन्यध्वे भिक्षव? योऽसौ अतीतेऽध्वनि भिक्षु त्रिपिट आस, अहमेव स तेन कालेन तेन समयेन। योऽसौ पापकर्मकारी सत्त्वो मातापित्रर्हद्घातक, एष एव धर्मरुचिः। इद मम तृतीयेऽसख्येयेऽस्य धर्मरुचेर्दर्शनम्। तदह सधाय कथयामि—चिरस्य धर्मरुचे, सुचिरस्य धर्मरुचे, सुचिरचिरस्य धर्मरुचे। यावच्च मया भिक्षवस्त्रिभिरसख्येयै षड्भि पारमिताभिरन्यैश्च दुष्करशतसहस्रैरनुत्तरा सम्यक्सबोधि समुदानीता, तावदनेन धर्मरुचिना यद्भूयसा नरकतिर्यक्षु क्षपितम्॥

इदमवोचद्भगवान्। आत्तमनसस्ते भिक्षवो भगवतो भाषितमभ्यनन्दन्॥

धर्मरुच्यवदानमष्टादशम्॥

१९ ज्योतिष्कावदानम् ।

बुद्धो भगवान् राजगृहे विहरति वेणुवने कलन्दकनिवापे । राजगृहे नगरे सुभद्रो नाम गृहपति. प्रतिवसति आढ्यो महाधनो महाभोग । सोऽत्यर्थ निर्ग्रन्थेष्वभिप्रसन्न । तेन सदृशात् कुलात् कलत्रमानीतम् । स तया सार्धं क्रीडति रमते परिचारयति । तस्य क्रीडतो रममाणस्य परिचारयत कालान्तरेण पत्नी आपन्नसत्त्वा सवृत्ता । भगवान् पूर्वाह्णे निवास्य पात्रचीवरमादाय राजगृह पिण्डाय प्राविक्षत् । राजगृह पिण्डाय चरन् येन सुभद्रस्य गृहपतेर्निवेशन तेनोपसक्रान्त । अद्राक्षीत् सुभद्रो गृहपतिर्भगवन्त दूरादेव । दृष्ट्वा च पुन पत्नीमादाय येन भगवास्तेनोपसक्रान्त' । उपसक्रम्य भगवन्तमिदमवोचत्—भगवन्, इय मे पत्नी आपन्नसत्त्वा सवृत्ता । कि जनयिष्यतीति । भगवानाह—गृहपते, पुत्र जनयिष्यति, कुलमुद्द्योतयिष्यति, दिव्यमानुषी श्रिय प्रत्यनुभविष्यति, मम शासने प्रव्रज्य सर्वक्लेशप्रहाणादर्हत्त्व साक्षात्करिष्यति । तेन भगवत शुचिन प्रणीतस्य खादनीयभोजनीयस्य पात्रपूरो

C 263 दत्त. । भगवानारोग्य इत्युक्त्वा पिण्डपातमादाय प्रक्रान्त । तस्य नातिदूरे भूरिकस्तिष्ठति । स सलक्षयति—यदप्यस्माकमेक भिक्षाकुलम्, तदपि श्रमणो गौतमोऽन्वावर्तयति । गच्छामि, पश्यामि कि श्रमणेन गौतमेन व्याकृतमिति । स तत्र गत्वा कथयति—गृहपते, श्रमणो गौतम आगत आसीत् ? आगत । कि तेन व्याकृतम् ? आर्य, मया तस्य पत्नी दर्शिता—किं जनयिष्यति ? स कथयति—पुत्र जनयिष्यति, कुलमुद्द्योतयिष्यति, दिव्यमानुषी श्रिय प्रत्यनुभविष्यति, मम शासने प्रव्रज्य सर्वक्लेशप्रहाणादर्हत्त्व साक्षात्करिष्यतीति । स भूरिको गणित्रे कृतावी श्वेतवर्णां गृहीत्वा गणयितुमारब्ध.—पश्यति यथा भगवता व्याकृत तत्सर्वं तथैव । स सलक्षयति—यदि अनुसवर्णयिष्याम्यहम्, गृहपतिर्भूयस्या मात्रया श्रमणस्य गौतमस्याभिप्रसास्यति । तदत्र किचिद् सवर्णयितव्य किचित् विवर्णयितव्यमिति विदित्वा हस्तौ सपरिवर्तयति, मुख च विभण्डयति । सुभद्रो गृहपति कथयति—आर्य, कि हस्तौ सपरिवर्तयसि मुख च विभण्डयसीति ? स कथयति—गृहपते, अत्र किचित् सत्य किंचिन्मृषा । आर्य, किं सत्य कि वा मृषा ? गृहपते, यदनेनोक्त पुत्र जनयिष्यतीति, इद सत्य कथयति । कुलमुद्द्योतयिष्यतीतीदमपि सत्यम् । अग्रज्योतिरिति सज्ञा । मन्दभाग्य. स सत्त्वो जातमात्र एवाग्निना कुल धक्ष्यति । यत् कथयति—दिव्यमानुषी श्रिय प्रत्यनुभविष्यतीति, इद मृषा । गृहपते, अस्ति कश्चित् त्वया दृष्टो मनुष्यभूतो दिव्यमानुषी श्रिय प्रत्यनुभवन् ? यत्कथयति—मम शासने प्रव्रजिष्यतीति, इद सत्यम् । यदा अस्य न भक्त न वस्त्रम्, तदा निश्चयेन श्रमणस्य गौतमस्यान्तिके प्रव्रजिष्यति । सर्वक्लेशप्रहाणादर्हत्त्व साक्षात्करिष्यतीति, इद मृषा । श्रमणस्यैव तावद्गौतमस्य सर्वक्लेशप्रहाणादर्हत्त्व नास्ति, प्रागेवास्य भविष्यतीति । सुभद्रो विषादमापन्न. कथयति—आर्य, अत्र मया कथ प्रतिपत्तव्यमिति ? भूरिक. कथयति—गृहपते, वय प्रव्रजिता शमानुशिक्षा । त्वमेव जानीषे । इत्युक्त्वा प्रक्रान्त । सुभद्र

C 264 सलक्षयति—सर्वथा परित्याज्योऽसौ इति विदित्वा स भैषज्य दातुमारब्धः । चरमभविकोऽसौ

सत्त्व । तदस्य भैषज्यार्थाय स्यादिति । स तस्या वामकुक्षिं मर्दितुमारब्ध । स गर्भो दक्षिण कुक्षि गत । सुभद्रो दक्षिणकुक्षि मर्दितुमारब्ध । स वाम कुक्षिं गत । अस्थानमेतदनवकाशो यच्चरमभविक सत्त्वोऽन्तरादुच्छिद्य काल करिष्यति अप्राप्ते आश्रवक्षये । सा गृहपतिपत्नी कुक्षिणा मृद्यमानेन विक्रोष्टुमारब्धा । प्रातिवेश्यै श्रुतम् । ते त्वरितत्वरित गता पृच्छन्ति—भवन्त, किमिय गृहपतिपत्नी विरौति ? सुभद्र कथयति—कुक्षिमल्लेषा । नूनमस्या प्रसवकाल इति । ते प्रक्रान्ता । सुभद्र सलक्षयति—न शक्यमस्या अत्रोपसक्रम कर्तुम् । अरण्य नयामीति । सा तेनारण्य नीत्वा तथोपक्रान्ता यथा कालगता । स ता प्रच्छन्न गृहमानीय सुहृत्सबन्धिबान्धवाना प्रातिवेशकाना च कथयति—भवन्त, पत्नी मे कालगतेति । ते विक्रोष्टमारब्धा । सा तैर्विक्रोशद्भिर्नीलपीतलोहितावदातैर्वस्त्रै शिबिकामलकृत्य शीतवन श्मशानमभिनिर्हृता । निर्ग्रन्थै. श्रुतम्—ते हृष्टतुष्टप्रमुदिताश्छत्रपताका उच्छ्रयित्वा राजगृहस्य नगरस्य रथ्यावीथीचत्वरशृङ्गाटके उपाहिण्डमाना आरोचयन्ति—शृण्वन्तु भवन्त । श्रमणेन गौतमेन सुभद्रस्य गृहपते पत्नी व्याकृता—पुत्र जनयिष्यति, कुलमुद्द्योतयिष्यति, दिव्यमानुषी श्रिय प्रत्यनुभविष्यति, मम शासने प्रव्रज्य सर्वक्लेशप्रहाणादर्हत्त्व साक्षात्करिष्यति । सा च कालगता शीतवनश्मशानमभिनिर्हृता । यस्य तावद्वृक्षमूलमेव नास्ति, कुतस्तस्य शाखापत्रफल भविष्यतीति ? अत्रान्तरे नास्ति किंचिद्बुद्धाना भगवतामज्ञातमदृष्टमविदितमविज्ञातम् । धर्मता खलु बुद्धाना भगवता महाकारुणिकाना लोकानुग्रहप्रवृत्तानामेकारक्षाणा शमथविपश्यनाविहारिणा त्रिदमथवस्तुकुशलाना चतुरोघोत्तीर्णाना [चतु]र्ऋद्धिपादचरणतलसुप्रतिष्ठिताना चतुर्षु सग्रहवस्तुषु दीर्घरात्रकृतपरिचयाना चतुर्वैशारद्यविशारदाना पञ्चाङ्गविप्रहीणाना पञ्चगतिसमतिक्रान्ताना षडङ्गसमन्वागताना षट्पारमितापरिपूर्णानामसहतविहारिणा सप्तबोध्यङ्गकुसुमाढ्यानामष्टाङ्गमार्गदेशिकाना नवानुपूर्वविहारसमापत्तिकुशलाना दशबलबलिना दशदिक्समापूर्णयशसा दशशतवशवर्तिप्रतिविशिष्टाना त्री रात्रे त्रिर्दिवसस्य बुद्धचक्षुषा लोक व्यवलोक्य ज्ञानदर्शन प्रवर्तते—को हीयते, को वर्धते, क कृच्छ्रप्राप्त, क सकटप्राप्त, क सबाधप्राप्त, क कृच्छ्रसकटसबाधप्राप्त, कोऽपायनिम्न, कोऽपायप्रवण, कोऽपायप्राग्भार, कमहमपायादुद्धृत्य स्वर्गे मोक्षे च प्रतिष्ठापयेयम्, कस्यानवरोपितानि कुशलमूलान्यवरोपयेयम्, कस्यावरोपितानि परिपाचयेयम्, कस्य परिपक्वानि विमोचयेयम् । आह च—

अप्येवातिक्रमेद्वेला सागरो मकरालय ।
न तु वैनेयवत्साना बुद्धो वेलामतिक्रमेत् ॥ १ ॥ इति ।

अथ भगवानन्यतरस्मिन् प्रदेशे स्मितमकार्षीत् । धर्मता खलु यस्मिन् समये बुद्धा भगवन्त. स्मित प्राविष्कुर्वन्ति, तस्मिन् समये नीलपीतलोहितावदाता अर्चिषो मुखान्निश्चार्य काश्चिदधस्ताद्गच्छन्ति, काश्चिदुपरिष्टाद्गच्छन्ति । या अधस्ताद्गच्छन्ति, ता सजीव कालसूत्र सघात रौरव महारौरव तपन प्रतापनमवीचिमर्बुद निरर्बुदमटट हहव हुहुवमुत्पल पद्म

महापद्म नरक गत्वा ये उष्णनरकास्तेषु शीतीभूता निपतन्ति । तेन तेषा सत्त्वाना कारणाविशेषा प्रतिप्रस्रब्धा । तेषामेव भवति—किं नु वय भवन्त इतश्च्युता, आहोस्विदन्यत्रोपपन्ना इति । तेषा प्रसादसजननार्थ भगवान् निर्मित विसर्जयति । तेषा निर्मित दृष्ट्वा एव भवति—न ह्येव वय भवन्त इतश्च्युता, नाप्यन्यत्रोपपन्ना । अपि त्वयमपूर्वदर्शन सत्त्व, अस्यानुभावादस्माक कारणाविशेषा प्रतिप्रस्रब्धा इति । ते निर्मिते चित्तमभिप्रसाद्य
C 266 तन्नरकवेदनीय कर्म क्षपयित्वा देवमनुष्येषु प्रतिसधि गृह्णन्ति यत्र सत्त्वाना भाजनभूता भवन्ति । या उपरिष्टाद्गच्छन्ति, ताश्चातुर्महाराजकायिकान् देवास्त्रायस्त्रिंशान् यामास्तुषितान्निर्माणरतीन् परनिर्मितवशवर्तिनो ब्रह्मकायिकान् ब्रह्मपुरोहितान् महाब्रह्मण परीत्ताभानप्रमाणाभानाभास्वरान् परीत्तशुभानप्रमाणशुभान् शुभकृत्स्नाननभ्रकान् पुण्यप्रसवान् बृहत्फलानतपान् सुदृशान् सुदर्शनानकनिष्ठान् देवान् गत्वा अनित्य दु ख शून्यमनात्मेत्युद्घोषयन्ति । गाथाद्वय च भाषन्ते—

आरभध्व निष्क्रामत युज्यध्व बुद्धशासने ।
धुनीत मृत्युन सैन्य नडागारमिव कुञ्जर ॥ २ ॥
यो ह्यस्मिन् धर्मविनये अप्रमत्तश्चरिष्यति ।
प्रहाय जातिससार दु खस्यान्त करिष्यति ॥ ३ ॥

अथ ता अर्चिषस्त्रिसाहस्रमहासाहस्र लोकधातुमन्वाहिण्डय भगवन्तमेव पृष्ठत पृष्ठतः समनुगच्छन्ति । भगवत आस्येऽन्तर्हिता । अथायुष्मानानन्द कृतकरपुटो भगवन्त पप्रच्छ—

नानाविधो रङ्गसहस्रचित्रो
वक्त्रान्तरान्निष्कसित कलाप ।
अवभासिता येन दिश. समन्ता-
दिवाकरेणोदयता यथैव ॥ ४ ॥

गाथाश्च भाषते—

विगतोद्भवा दैन्यमदप्रहीणा
बुद्धा जगत्युत्तमहेतुभूता ।
नाकारण शङ्खमृणालगौर
स्मितमुपदर्शयन्ति जिना जितारय ॥ ५ ॥

तत्काल स्वयमधिगम्य धीर बुद्धया
श्रोतॄणा श्रमण जिनेन्द्र काङ्क्षितानाम् ।
धीराभिर्मुनिवृष वाग्भिरुत्तमाभि-
रुत्पन्न व्यपनय सशय शुभाभि ॥ ६ ॥

नाकस्माल्लवणजलाद्रिराजधैर्या
सबुद्धा स्मितमुपदर्शयन्ति धीरा' ।
यस्यार्थे स्मितमुपदर्शयन्ति नाथा-
स्त श्रोतु समभिलषन्ति ते जनौघा' ॥ ७ ॥ इति ॥

भगवानाह—एवमेतदानन्द, एवमेतत् । नाहेतुप्रत्ययमानन्द तथागता अर्हन्त. सम्यक्सबुद्धा स्मित प्राविष्कुर्वन्ति । गच्छ आनन्द, भिक्षूणामारोचय—तथागतो भिक्षव श्मशानचारिका गन्तुकाम । यो युष्माकमुत्सहते तथागतेन सार्ध श्मशानचारिका गन्तुम्, स चीवरकाणि गृह्णातु । एव भदन्तेत्यायुष्मानानन्दो भगवत प्रतिश्रुत्य भिक्षूणामारोचयति—तथागत आयुष्मन्त श्मशानचारिका गन्तुकाम । यो युष्माकमुत्सहते तथागतेन सार्ध श्मशानचारिका गन्तुम्, स चीवरकाणि गृह्णातु । एवमायुष्मन्निति ते भिक्षव सर्वे सश्रुत्य भगवत्सकाशमुपगता । अथ भगवान् दान्तो दान्तपरिवार शान्त शान्तपरिवारो मुक्तो मुक्तपरिवार आश्वस्त आश्वस्तपरिवारो विनीतो विनीतपरिवारोऽर्हन्नर्हत्परिवारो वीतरागो वीतरागपरिवार. प्रासादिक प्रासादिकपरिवारो वृषभ इव गोगणपरिवृतो गजराज इव कलभगणपरिवृत सिंह इव दष्ट्रगणपरिवृतो हसराज इव हसगणपरिवृत सुपर्णीव पक्षिगणपरिवृतो विप्र इव शिष्यगणपरिवृत सुवैद्य इवातुरगणपरिवृत शूर इव योधगणपरिवृतो देशिक इवाध्वगणपरिवृत सार्थवाह इव वणिग्गणपरिवृत श्रेष्ठीव पौरजनपरिवृत. कोट्टराज इव मन्त्रिगणपरिवृतश्चक्रवर्तीव पुत्रसहस्रपरिवृतश्चन्द्र इव नक्षत्रगणपरिवृत सूर्य इव रश्मिसहस्रपरिवृतो धृतराष्ट्र इव गन्धर्वगणपरिवृतो विरूढक इव कुम्भाण्डगणपरिवृतो धनद इव यक्षगणपरिवृतो वेमचित्रीवासुरगणपरिवृत शक्र इव त्रिदशगणपरिवृतो ब्रह्मेव ब्रह्मकायिकपरिवृत स्तिमित इव जलनिधि सजल इव जलधरो विमद इव गजपति सुदान्तैरिन्द्रियैरसक्षोभितेर्यापथप्रचारो द्वात्रिंशता महापुरुषलक्षणै समलकृतोऽशीत्या चानुव्यञ्जनैर्विराजितगात्रो व्यामप्रभालकृतमूर्ति सूर्यसहस्रातिरेकप्रभो जङ्गम इव रत्नपर्वत समन्ततो भद्रको दशभिर्बलैश्चतुर्भिर्वैशारद्यैस्त्रिभिरावेणिकै स्मृत्युपस्थानैर्महाकरुणया च समन्वागत आज्ञातकौण्डिन्याश्वजिद्बाष्पमहानामभद्रिकशारिपुत्रमौद्गल्यायनकाश्यपयश पूर्णप्रभृतिमहाश्रावकै परिवृतोऽन्येन च महता भिक्षुसघेन अनेकैश्च प्राणिशतसहस्रै शीतवन महाश्मशान सप्रस्थित । अष्टादशानुशसा बुद्धचारिकायामित्यनेकानि देवताशतसहस्राणि भगवत पृष्ठत पृष्ठतोऽनुबद्धानि । शीतवनानुगुणाश्च वायवो वायितुमारब्धा ॥

राजगृहात् द्वौ बालदारकौ ब्राह्मणदारक क्षत्रियदारकश्च बहिर्निर्गत्य क्रीडत । तयो क्षत्रियदारकोऽवगाढश्राद्धो ब्राह्मणदारको न तथा । स ब्राह्मणदारक क्षत्रियदारकस्य कथयति—वयस्य, भगवता सुभद्रस्य गृहपते पत्नी व्याकृता—पुत्र जनयिष्यति, कुलमुद्द्योतयिष्यति, दिव्यमानुषीं श्रिय प्रत्यनुभविष्यति, मम शासने प्रव्रज्य सर्वक्लेशप्रहाणादर्हत्त्व साक्षात्करिष्यतीति । सा च मृता कालगता शीतवन श्मशान निर्ह्रता—मा हैव भगवता भाषित वितथ स्यादिति । स क्षत्रियदारको गाथा भाषते—

सचन्द्रतार प्रपतेदिहाम्बर
महो सशैला सवना नभो व्रजेत्।
महोदधीनामुदक क्षय व्रजे-
न्महर्षय स्युर्न मृषाभिधायिन ॥ ८ ॥ इति।

स च ब्राह्मणदारक कथयति—वयस्य, यद्येवम्, गच्छाम शीतवन महाश्मशान पश्याम ? वयस्य, गच्छाम। तौ सप्रस्थितौ। भगवाश्च राजगृहान्निर्गत। अद्राक्षीत् स क्षत्रियदारको भगवन्त दूरादेव। दृष्ट्वा च पुनर्गाथा भाषते—

C 269 अनुद्धतो विगतकुतूहलो मुनि-
र्यथा व्रजत्येष जनौघसवृत।
नि सशय परगणवादिमर्दनो
नदस्यते मृगपतिनादमुत्तमम् ॥ ९ ॥
यथा ह्यमी शीतवनोन्मुखोत्सुका
प्रवान्ति वाता हिमपङ्कशीतला।
प्रयान्ति नून बहवो दिवौकसो
निरीक्षितु शाक्यमुनेर्विकुर्वितम् ॥ १० ॥ इति।

राज्ञा बिम्बिसारेण श्रुतम्—भगवता सुभद्रस्य गृहपते पत्नी व्याकृता—पुत्र जनयिष्यति, कुलमुद्द्योतयिष्यति, दिव्यमानुषी श्रिय प्रत्यनुभविष्यति, मम शासने प्रव्रज्य सर्वक्लेशप्रहाणादर्हत्त्व साक्षात्करिष्यति। सा च मृता कालगता शीतवन श्मशानमभिनिर्हृता। भगवाश्च सश्रावकसघ शीतवन सप्रस्थित इति। श्रुत्वा च पुनरस्यैतदभवत्—न भगवान् निरर्थक शीतवन गच्छति। नून भगवान् सुभद्रस्य गृहपते पत्नीमागम्य महद्विनेयकार्य कर्तुकामो भविष्यति। पश्यामीति। सोऽप्यन्त पुरकुमारामात्यपौरजानपदपरिवृतो राजगृहान्निर्गन्तुमारब्ध। अद्राक्षीत् स क्षत्रियकुमारको राजान मागधश्रेण्य बिम्बिसार दूरादेव। दृष्ट्वा च पुनर्गाथा भाषते—

यथा हि श्रेण्यो मगधाधिपो ह्यय
विनिर्ययौ राजगृहात् सबान्धव।
प्रवर्तते मे हृदि निश्चिता मति—
र्महाजनस्याभ्युदयो भविष्यति ॥ ११ ॥ इति।

जनकायेन भगवन्त दृष्ट्वा विवरमनुप्रदत्तम्। भगवान् स्मितोन्मुखो महाजनमध्य प्रविष्ट। निर्ग्रन्था भगवन्त स्मितोन्मुख दृष्ट्वा सलक्षयन्ति—यथा श्रमणो गौतम स्मितोन्मुखो
C 270 महाजनमध्य प्रविष्ट., नूनमय बोधिसत्त्वो न कालगत'। तै' सुभद्रो गृहपतिरुक्त—गृहपते, नन्वय सत्त्वो मन्दभाग्यो न कालगत इति। स कथयति—आर्य यद्येवम्,

द्वाभ्यामंसधात्रीभ्या द्वाभ्या क्षीरधात्रीभ्या द्वाभ्या मलधात्रीभ्या द्वाभ्या क्रीडनिकाभ्या धात्रीभ्याम्। सोऽष्टाभिर्धात्रीभिरुन्नीयते वर्धते क्षीरेण दध्ना नवनीतेन सर्पिषा सर्पिमण्डेन अन्यैश्चोत्तप्तोत्तप्तैरुपकरणविशेषै । आशु वर्धते ह्रदस्थमिव पङ्कजम् ॥

तस्य मातुल पण्यमादाय देशान्तर गत । तेन श्रुत यथा मम भगिनी सत्त्ववती सवृत्ता । सा भगवता व्याकृता–पुत्र जनयिष्यति, कुलमुद्द्योतयिष्यति, दिव्यमानुषीं श्रिय प्रत्यनुभविष्यति, मम शासने प्रव्रज्य सर्वक्लेशप्रहाणादर्हत्त्व साक्षात्करिष्यतीति । स पण्य विसर्जयित्वा प्रतिपण्यमादाय राजगृहमागत । तेन श्रुत यथा सा अस्माक भगिनी कालगतेति । श्रुत्वा च पुन सलक्षयति–भगवता असौ व्याकृता पुत्र जनयिष्यति, कुलमुद्द्योतयिष्यति, दिव्या मानुषी श्रिय प्रत्यनुभविष्यति, मम शासने प्रव्रज्य सर्वक्लेशप्रहाणादर्हत्त्व साक्षात्करिष्यतीति । मा हैव तद्भगवतो भाषित वितथ स्यात्। तेन तिर प्रातिवेश्या C 272 पृष्टा –श्रुत मया अस्माक भगिनी सत्त्ववती सवृत्ता। सा भगवता व्याकृता पुत्र जनयिष्यति, कुलमुद्द्योतयिष्यति, दिव्यमानुषी श्रिय प्रत्यनुभविष्यति, मम शासने प्रव्रज्य सर्वक्लेशप्रहाणादर्हत्त्व साक्षात्करिष्यतीति । श्रुत्वा वय परितुष्टा । सा च श्रूयते मृता कालगतेति। मा हैव भगवतो भाषित वितथ स्यादिति। ते गाथा भाषन्ते–

सचन्द्रतार प्रपतेदिहाम्बर
महो सशैला सवना नभो व्रजेत्।
महोदधीनामुदक क्षय व्रजे-
न्महर्षय स्युर्न मृषाभिधायिन ॥ १३ ॥

न भगवतो भाषित वितथम्। कथ भगवतो भाषित वितथ भविष्यति? कि तु तेन स्वामिनापि असौ तथा तथा उपक्रान्ता, यथा कालगता। स दारको महर्द्धिको महानुभाव । अग्निना न दग्ध.। अद्यापि राजकुले सवर्धत इति। स सुभद्रस्य गृहपते सकाश गत्वा कथयति–न युक्त गृहपते त्वया कृतम्। कि कृतम्? अस्माक सत्त्ववती भगिनी त्वया निर्ग्रन्थविग्राहितेन तथा तथा उपक्रान्ता, यथा कालगता। स दारको महर्द्धिको महानुभाव । अग्निनापि न दग्ध । अद्यापि राजकुले सवर्धते । तद्गतमेतत् । यदि तावत्कुमारमानयसि, इत्येव कुशलम्। नो चेद्वय त्वा ज्ञातिमध्यादुत्क्षिपाम । सलोकाना [सालोहिताना?] सकार पातयाम, रथ्यावीथीचत्वरशृङ्गाटकेषु चावरण निश्चारयाम –अस्माक भगिनी सुभद्रेण गृहपतिना प्रघातिता। स्त्रीघातकोऽयम्। न केनचिदाभाषितव्यमिति । राजकुले च तेऽनर्थ कारयाम इति । स श्रुत्वा व्यथित.। यथैष परिभाषते, नूनमेव करोमीति विदित्वा राज्ञ C 273 पादयोर्निपत्य कथयति–देव, मम ज्ञातय एव परिभाषन्ते–यदि तावत् कुमारमानयसीत्येव कुशलम्, नो चेदानयसि, वय त्वा ज्ञातिमध्यादुत्क्षिपाम, सकार पातयाम., रथ्यावीथीचत्वरशृङ्गाटकेषु चावरण निश्चारयाम –अस्माक भगिनी सुभद्रेण गृहपतिना प्रघातिता। स्त्रीघातकोऽयम् । न केनचिदाभाषितव्यमिति । राजकुले च तेऽनर्थं कारयाम इति।

तदर्हसि ज्योतिष्क कुमार दातुमिति। राजा कथयति—गृहपते, न मया त्वत्सकाशात् ज्योतिष्क कुमारो गृहीत , किं तु भगवता मम न्यस्त । यदि त्व कुमारेणार्थी, भगवत्सकाश गच्छेति । स भगवत्सकाश गत । पादयोर्निपत्य कथयति—भगवन्, मम ज्ञातय एव परिभाषन्ते—यदि तावत् कुमारमानयसीत्येव कुशलम्। नो चेदानयसि, वय त्वा ज्ञातिमध्यादुत्क्षिपाम, सकार पातयाम, रथ्यावीथीचत्वरशृङ्गाटकेषु चावरण निश्चारयाम । अस्माक भगिनी सुभद्रेण गृहपतिना प्रघातिता। स्त्रीघातकोऽयम्। न केनचिदाभाषितव्य इति । राजकुले चानर्थं कारयाम इति। तदर्हसि ज्योतिष्क कुमार दापयितुमिति। भगवान् सलक्षयति—यदि सुभद्रो ज्योतिष्क कुमार न लभते, स्थानमेतद्विद्यते यदुष्ण रुधिर छर्दयित्वा काल करिष्यति। इति विदित्वा आयुष्मन्तमानन्दमामन्त्रयते—गच्छ आनन्द, राजान बिम्बिसार मद्वचनेनारोग्यय, एव च वद—अनुप्रयच्छ महाराज सुभद्रस्य गृहपतेर्ज्योतिष्क कुमारम्। यदि सुभद्रो गृहपतिर्ज्योतिष्क कुमार न लभते, स्थानमेतद्विद्यते यदुष्ण शोणित छर्दयित्वा काल करिष्यतीति। एव भदन्तेत्यायुष्मानानन्दो भगवत प्रतिश्रुत्य येन राजा बिम्बिसारस्तेनोपसक्रान्त । उपसक्रम्य राजान बिम्बिसारमेतदवोचत्—भगवास्ते महाराज आरोग्ययति, कथयति च—अनुप्रयच्छ महाराज सुभद्रस्य गृहपतेर्ज्योतिष्क कुमारम्। यदि सुभद्रो गृहपतिर्ज्योतिष्क कुमार न लभते, स्थानमेतद्विद्यते यत् सुभद्रो गृहपतिरुष्ण शोणित छर्दयित्वा काल करिष्यति। राजा कथयति—वन्दे भदन्तानन्द बुद्ध भगवन्तम्। यथा भगवानाज्ञापयति तथा करिष्ये। आरोग्यमित्युक्त्वा आयुष्मानानन्द प्रक्रान्त । राजा बिम्बिसार कथयति—गृहपते, मया अय कुमार सवर्धित । प्रियश्च मे मनापश्च। समयतोऽह मुञ्चामि, यदि मा दिवसे दिवसे त्रिष्काल दर्शनायोपसक्रामतीति। स कथयति—देव उपसक्रमिष्यति। कोऽन्य उपसक्रमितव्य इति ? स राज्ञा सर्वालकारविभूषित कृत्वा हस्तिस्कन्ध आरोप्य विसर्जित ॥

आचरितमेतल्लोकस्य—न तावत् पुत्रस्य नाम प्रज्ञायते यावत् पिता जीवति। यावदपरेण समयेन सुभद्रो गृहपति कालगत । ज्योतिष्क कुमार स्वगृहे प्रतिष्ठित । स बुद्धेऽभिप्रसन्नो धर्मे सघेऽभिप्रसन्न । बुद्ध शरण गतो धर्म सघ शरण गत । तेन यस्मिन् प्रदेशे तेन सुभद्रेण पत्नी आघातिता, तस्मिन् प्रदेशे विहार कारयित्वा सर्वोपकरणसपूर्णश्चातुर्दिशार्यभिक्षुसघाय निर्यातित । तथा स्थविरैरपि सूत्रान्त उपनिबद्धम्—भगवान् राजगृहे विहरति मृदितकुक्षिके दाव इति ॥

सुभद्रस्य गृहपते पौरुषेया ये पण्यमादाय देशान्तर गता, तै श्रुतम्—सुभद्रो गृहपति कालगत । ज्योतिष्क कुमार स्वगृहे प्रतिष्ठित । स बुद्धेऽभिप्रसन्नो धर्मे सघेऽभिप्रसन्नो बुद्ध शरण गतो धर्म सघ शरण गत इति । तेषा च गोशीर्षचन्दनमय पात्र सपन्नम्। तैस्तद्रत्नाना पूरयित्वा ज्योतिष्कस्य गृहपते प्राभृतमनुप्रेषितम्। तेन तद्दीर्घे स्तम्भे आरोप्य स्थापितम्। घण्टावघोषण कारितम्—नेद केनचित् विष्टया वा

शीतया वा कर्कटकेन वा गृहीतव्यम्। य एतच्छ्रमणो वा ब्राह्मणो वा महर्द्धिको वा महानुभाव ऋद्ध्या गृह्णाति, तस्येद यथासुखमिति। तीर्थ्या कल्यमेवोत्थाय तीर्थ्यस्पर्शन गच्छन्ति। तैस्तद् दृष्टम्। दृष्ट्वा च पुनर्ज्योतिष्कस्य गृहपते कथयन्ति—गृहपते, किमेतदिति? तेन तेषा विस्तरेणारोचितम्। ते कथयन्ति—गृहपते, त्व श्रमणशाक्यपुत्रेष्वभिप्रसन्न। ते एव ग्रहीष्यन्तीत्युक्त्वा प्रक्रान्ता। यावत् स्थविरस्थविरा भिक्षवो राजगृह
C 275 पिण्डाय प्रविष्टा। तैर्दृष्ट्वा तैरपि ज्योतिष्को गृहपति पृष्ट—किमेतदिति? तेन तथैव विस्तरेण समाख्यातम्। ते कथयन्ति—गृहपते, किं पात्रमात्रस्यार्थयात्मान सम्प्रकाशयाम? उक्त भगवता—प्रच्छन्नकल्याणैर्वो भिक्षवो विहर्तव्य धूतपापैरित्युक्त्वा प्रक्रान्ता। यावदायुष्मान् दशबल काश्यपस्तमनुप्राप्त। स पृच्छति—गृहपते, किमेतदिति? तेन यथावृत्तमारोचितम्। आयुष्मान् दशबलकाश्यप सलक्षयति—येन मया अनादिकालोपचित क्लेशगण वान्त त्यक्त छर्दित प्रतिनिसृष्टम्, त मा गृहपतिस्तीर्थिकसाधारणया ऋद्ध्या आह्वयति। तदस्य मनोरथ पूरयामीति। तेन गजभुजसदृश बाहुमभिप्रसार्य तत्पात्र गृहीतम्। स तद्गृहीत्वा विहार गतो भिक्षुभिरुच्यते—स्थविर, कुतस्तव गोशीर्षचन्दनमय पात्रमिति? तेन यथावृत्तमारोचितम्। भिक्षव कथयन्ति—स्थविर, कल्पते तव पात्रमात्रस्यार्थाय ऋद्धिं विदर्शयितुमिति? कथयति—आयुष्मन्त, कल्पतु वा मा वा। कृतमिदानीम्। किं क्रियतामिति? एतत् प्रकरण भिक्षवो भगवत आरोचयन्ति। भगवानाह—न भिक्षुणा आगारिकस्य पुरस्तात् ऋद्धिर्विदर्शयितव्या। दर्शयति, सातिसारो भवति। अपि तु चत्वारि पात्राणि सुवर्णमय रूप्यमय वैडूर्यमय स्फटिकमयम्। अपराण्यपि चत्वारि पात्राणि रीतिमय ताम्रमय कसमयमभ्रमय च। तत्र यानि पूर्वकाणि चत्वारि पात्राणि, एतान्यनुपस्थापितानि नोपस्थापयितव्यानि, उपस्थापितानि विसर्जयितव्यानि। यानि पश्चिमानि चत्वारि पात्राणि, एतान्यनुपस्थापितानि नोपस्थापयितव्यानि, उपस्थापितानि तु भैषज्यशरावपरिभोगेन परिभोक्तव्यानि। अपि त्वधीष्टानि ते द्वे पात्रे आयस मृण्मयम्। यावदपरेण समयेन ज्योतिष्कस्य गृहपतेर्दिव्यमानुषी श्री प्रादुर्भूता। अन्तरा च राजगृहमन्तरा च चम्पामत्रान्तरे शुल्कशाला। तस्या शुल्कशालिक कालगत। स व्यालयक्षेषूपपन्न। तेन
C 276 पुत्राणां स्वप्नदर्शन दत्तम्—पुत्रा, यूयमेतस्मिन् स्थाने यक्षस्थान कारयत। तत्र च घण्टा बद्ध्वा लम्बयत—य कश्चित् पण्यमशुल्कयित्वा गमिष्यति, सा घण्टा तावद्विरविष्यति यावदसौ निवर्त्य शुल्क दापयितव्यमिति (यिष्यतीति?)। तैस्त स्वप्न सबन्धिबान्धवाना निवेद्य दिवसतिथिमुहूर्तेन तस्मिन् प्रदेशे यक्षस्थान कारितम्। तत्र च घण्टा बद्ध्वा लम्बिता॥

चम्पायामन्यतमो ब्राह्मण। तेन सदृशात् कुलात् कलत्रमानीतम्। सा ब्राह्मणी सलक्षयति—अय ब्राह्मणो यैस्तैरुपायैर्धनोपार्जन करोति। अह भक्षयामि। न मम प्रतिरूप यदहमकर्मिका तिष्ठेयमिति। तया वीथीं गत्वा कर्पासः क्रीत। त परिकर्मयित्वा श्लक्ष्ण

सूत्र कर्तितम्। शोभनेन कुविन्देन कार्षापणसहस्रमूल्या यमली वायिता। तया ब्राह्मण उक्त—ब्राह्मण, अस्या यमल्या कार्षापणसहस्र मूल्यम्। गृहीत्वा वीथीं गच्छ। यदि कश्चित् याचति, कार्षापणसहस्रेण दातव्या, नो चेदपत्तन घोषयित्वा अन्यत्र गन्तव्यमिति। स ता गृहीत्वा वीथी गत। न कश्चित् कार्षापणसहस्रेण गृह्णाति। सोऽपत्तन घोषयित्वा ता यमलीं छत्रदण्डे प्रक्षिप्य सार्थेन सार्ध राजगृह सप्रस्थितो यावदनुपूर्वेण शुल्कशालामनुप्राप्त। शुल्कशालिकेन सार्थ शुल्कित। स शुल्क दत्त्वा सप्रस्थित। घण्टा रटितुमारब्धा। शौल्किका कथयन्ति—भवन्त, यथेय घण्टा रणति, नून सार्थो न निपुण शुल्कित। भूय शुल्कयाम इति। तैरसौ सार्थ पुन प्रतिनिवर्त्य शुल्कित। नास्ति किंचिदशुल्कितम्। घण्टा रटत्येव। तैरसौ सार्थो भूय प्रतिनिवर्त्य प्रत्यवेक्षित। नास्त्येव किंचित्। सार्थिका अवध्यातुमारब्धा—किं यूयमस्मान् मूषितुकामा येन भूयो भूय प्रतिनिवर्तयध्वमिति? तैरसौ सार्थो द्विधा कृत्वा मुक्त। येषा मध्ये स ब्राह्मणो नास्ति, तेऽतिक्रान्ता। अन्येषा गच्छता सा घण्टा तथैव रटितुमारब्धा। तैस्ते पुन. प्रत्यवेक्षिता। एव तावत् द्विधाकृता, यावत् स चैको ब्राह्मणोऽवस्थित इति। स तैर्गृहीत। स कथयति—प्रत्यवेक्षत यदि मम किंचिदस्तीति। तै सर्वत प्रत्यवेक्ष्य मुक्त। सा घण्टा रटत्येव। तैरसौ ब्राह्मण प्रतिनिवर्त्योक्त—भो ब्राह्मण कथय, नैव शुल्क दापयाम। किं तु देवस्यैव सान्निध्य ज्ञात भवतीति। कथयति—सत्य न दापयथ? न दापयाम। तेन च्छत्रदण्डादपनीय सा यमली दर्शिता। ते पर विस्मयमापन्ना—भवन्त, ईदृशमपि देवस्य सान्निध्यमिति। तैस्तत एक वस्त्रमुद्घाट्य देव प्रावृत। ब्राह्मण कथयति—यूय कथयथ शुल्क न दापयाम इति। इदानीं सर्वस्वमपहरथ इति। ते कथयन्ति—ब्राह्मण, नास्माभिर्गृहीतम्। अपि देवस्यैतत् सान्निध्यमिति कृत्वा अस्माभि प्रावृत। गृहीत्वा गच्छेति। स त पुनर्गृहीत्वा पुनश्छत्रनाडिकाया प्रक्षिप्य प्रक्रान्त। अनुपूर्वेण राजगृहमनुप्राप्त.। स वीथ्या प्रसार्यावस्थित। तत्रापि ता न कश्चित् कार्षापणसहस्रेण याचते। स राजगृहमप्यपत्तन घोषयितुमारब्ध। ज्योतिष्कश्च कुमारो राजकुलान्निष्क्रम्य हस्तिस्कन्धाभिरूढो वीथीमध्येन स्वगृह गच्छति। तेन श्रुतम्। स कथयति—भवन्त, किमर्थ ब्राह्मणोऽपत्तन घोषयति? शब्दयतैनम्। पृच्छाम इति। स तै शब्दित। ज्योतिष्केणोक्त—भो ब्राह्मण, किमर्थ त्व अपत्तन घोषयसि? गृहपते, अस्या यमल्या कार्षापणसहस्र मूल्यम्। न च कश्चिद्याचत इति। स कथयति—आनय, पश्याम। तेनोपदर्शिता। ज्योतिष्क कथयति—अस्त्येतदेव। किं तु अत्रैक वस्त्र परिभुक्तकम्। एकमपरिभुक्तकम्। यदपरिभुक्तम्, अस्य पञ्चकार्षापणशतानि मूल्यम्। यत्तु परिभुक्तकम्, अस्यार्धतृतीयानि। ब्राह्मण कथयति—किमेतदेव भविष्यति? ज्योतिष्क कथयति—ब्राह्मण, तव प्रत्यक्षीकरोमि। पश्येति। तेनासौ अपरिभुक्त उपरिविहायसा क्षिप्त। वितान कृत्वा अवस्थित। परिभुक्त क्षिप्त। क्षिप्तमात्रक एव पतित। ब्राह्मणो दृष्ट्वा पर विस्मयमापन्न। कथयति—गृहपते, महर्द्धिकस्त्व

C 278 महानुभाव इति। ज्योतिष्क कथयति–ब्राह्मण, पुन पश्यैन योऽसौ अपरिभुक्तक इति, स
कण्टकवाटस्योपरिष्टात् क्षिप्तोऽसज्जमानो गत । सोऽन्य क्षिप्त कण्टके लग्न । स ब्राह्मणो
भूयस्या मात्रया अभिप्रसन्न कथयति–गृहपते, महर्द्धिकस्त्व महानुभाव । यत् तवाभिप्रेत
तत्प्रयच्छेति। स कथयति–ब्राह्मण, अतिथिस्त्वम्। तवैव पूजा कृता भवति। सहस्रमेव
प्रयच्छामीति। तेन तस्य कार्षापणसहस्र दत्तम्। ब्राह्मणस्तमादाय प्रक्रान्त । ज्योतिष्केण
ततो य परिभुक्तक स दारकाय दत्त, अपरिभुक्तकस्तु स्नानशाटक कृत । यावदपरेण
समयेन राजा बिम्बिसार उपरिप्रासादतलगतोऽमात्यगणपरिवृतस्तिष्ठति। ज्योतिष्कस्य स
स्नानशाटक उपरि गृहस्याभ्यवकाशे शोषितो वायुना ह्रियमाणो राज्ञो बिम्बिसारस्योपरि
पतित । राजा कथयति–भवन्त, राजार्हमिद वस्त्रम्। कुत एतदिति ? । ते कथयन्ति–
देव, श्रूयते राज्ञो मान्धातु सप्ताह हिरण्यवर्ष पतितम्। देवस्यापि वस्त्रवर्ष पतितुमा-
रब्धम्। नचिराद्धिरण्यवर्ष पतिष्यतीति। राजा कथयति–भवन्त, ज्योतिष्को गृहपति-
र्भगवता व्याकृतो दिव्यमानुषी श्रिय प्रत्यनुभविष्यतीति। इद च दिव्य वस्त्रमाकाशात्
पतितम्। स्थापयत। तस्यैवागतस्य दास्यामीति। ते चैवमालाप कुर्वन्ति, ज्योतिष्कश्चागत।
राजा कथयति–कुमार, त्व भगवता व्याकृतो दिव्यमानुषी श्रिय प्रत्यनुभविष्यतीति। मम
चेद दिव्य वस्त्रमाकाशात् पतितम्। गृहाणेति। तेन हस्त प्रसारित । देव आनय,
पश्यामीति। स निरीक्षितुमारब्धो यावत् पश्यत्यात्मीय स्नानशाटकम्। स विस्मृत्य कथ-
यति–देव, मदीयोऽय स्नानशाटको वायुनोपक्षिप्त इहागत इति। कुमार, तव दिव्यमानुष्यकी
श्री प्रादुर्भूता ? देव, प्रादुर्भूता। कुमार, यद्येवम्, किमर्थ मा न निमन्त्रयसि ? देव,
निमन्त्रितो भव। गच्छ, भक्त सज्जीकुरु। देव, यस्य दिव्यमानुषी श्री प्रादुर्भूता, कि तेन
सज्जीकर्तव्यम् ? ननु सज्जीकृतमेव, गच्छेति। स ज्योतिष्कस्य गृह गत। राजा बाह्य परिजन
C 279 दृष्ट्वा इन्द्रियाण्युत्क्षिपति। देव, किमर्थमिन्द्रियाण्युत्क्षिपसि। स कथयति–कुमार, वधूजनोऽय-
मिति कृत्वा। देव नाय वधूजन, बाह्योऽय परिजन। स पर विस्मयमापन्न। पुनर्मध्य जन दृष्ट्वा
इन्द्रियाण्युत्क्षिप्तुमारब्ध। तथैव पृच्छति। राजा अपि तथैव कथयति। ज्योतिष्क कथयति–
देव, अयमपि न वधूजन, कि तु मध्योऽय जन। स भूयस्या मात्रया पर विस्मयमापन्न। तस्य
मध्यमाया द्वारशालाया मणिभूमिरुपरचिता। तस्या मत्स्या उदकपूर्णायामिव यन्त्रयोगेनोपरि
भ्रमन्तो दृश्यन्ते। राजा प्रवेष्टुकामो वापीति कृत्वोपानहौ मोक्तुमारब्ध। ज्योतिष्क कथयति–
देव कस्यार्थे उपानहौ अपनयसीति ? स कथयति–कुमार, पानीयमुत्तर्त्तव्यमिति। ज्योतिष्क
कथयति–देव नेद पानीयम्, मणिभूमिरेषा। स कथयति–कुमार, इमे मत्स्या उपरि
भ्रमन्त पश्यन्ति। देव यन्त्रयोगेनैते परिभ्रमन्ति। स न श्रद्धत्ते। तेनाङ्गुलिमुद्रा क्षिप्ता। सा
रणरणाशब्देन भूमौ पतिता। ततो विस्मयमापन्न प्रविश्य सिहासने निषण्ण। वधूजन.
पादाभिवन्दन उपसक्रान्त। तासामश्रुपातो जात। राजा कथयति–कुमार, कस्मादय
वधूजनो रोदिति ? देव नाय रोदिति, किं तु देवस्य काष्ठधूमेन वस्त्राणि धूपितानि, तेन

आसामश्रुपातो जात इति। राजा तत्र दिव्यमानुष्या श्रिया उपचर्यमाण प्रमत्तो न निष्क्रामति। राजकृत्यानि राजकरणीयानि परिहातुमारब्धानि । अमात्यैरजातशत्रु कुमारोऽभिभूत —कुमार, देवो ज्योतिष्कस्य गृह प्रविश्य प्रमत्त । गच्छ, निवेदयेति। तेन गत्वा उक्त —देव, किमत्र प्रविश्यावस्थित ? अमात्या कथयन्ति—राजकृत्यानि राजकरणीयानि परिहीयन्त इति। स कथयति—कुमार, न शक्नोषि त्वमेक दिवस राज्य कारयितुम् ? कि देवो जानीते—ममैको दिवस प्रविष्टस्य ? अद्य देवस्य सप्तमो दिवसो वर्तते। राजा ज्योतिष्कस्य मुख निरीक्ष्य कथयति—कुमार सत्यम् ? देव सत्यम्। सप्तम एव दिवसो वर्तते। कुमार, कथ रात्रिर्ज्ञायते दिवसो वा ? देव, पुष्पाणा सकोचविकासान्मणीना ज्वलनाज्वलनयोगाच्छकुनीना च कूजनाकूजनात्। सन्ति तानि पुष्पाणि यानि रात्रौ विकसन्ति, दिवा म्लायन्ति ? सन्ति यानि दिवा विकसन्ति रात्रौ म्लायन्ति ? सन्ति ते मणयो ये रात्रौ ज्वलन्ति, न दिवा ? सन्ति ये दिवा ज्वलन्ति, न रात्रौ ? सन्ति ते शकुनयो ये रात्रौ कूजन्ति, न दिवा ? सन्ति ये दिवा कूजन्ति, न रात्रौ ? राजा विस्मयमापन्न कथयति—कुमार, अवितथवादी भगवान् । यथा त्व भगवता व्याकृतस्तथैव नान्यथेत्युक्त्वा ज्योतिष्कगृहात् निष्क्रान्त । अजातशत्रुकुमारेण ज्योतिष्कसन्तको मणिरपहृत्य दारकस्य हस्ते दत्त । तेन यत एव गृहीतस्तत्रैव गत्वावस्थित.। अजातशत्रु कथयति—दारक, आनय त मणि पश्यामीति । स मुष्टि विघाट्य कथयति—कुमार, न जाने कुत्र गत इति । स त ताडयितुमारब्ध । ज्योतिष्क कथयति—कुमार, किमर्थमेन ताडयसि ? गृहपते, अह चौर, एष महाचौर । मया त्वदीयो मणिरपहृत, सोऽप्यनेनापहृत इति। स कथयति—कुमार, न त्वया अपहृतो नाप्यनेन, अपि तु यत एव त्वया गृहीतस्तत्रैव गत्वा अवस्थित । अपि तु कुमार, स्वक ते गृहम्। यावद्भिर्मणिभिरन्येन वा प्रयोजन तावद्गृहाण यथासुखमिति। स प्रतिभिन्नक सलक्षयते—यदा पितुरत्ययाद्राजा भविष्यामि, तदा ग्रहीष्यामीति। यदा अजातशत्रुणा देवदत्तविग्राहितेन पिता धार्मिको धर्मराजो जीविताद् व्यपरोपित, स्वयमेव च पट्ट बद्ध्वा प्रतिष्ठित, तदा तेन ज्योतिष्कोऽभिहित.—गृहपते, त्व मम भ्राता भवसि। गृह भाजयाम इति। स सलक्षयति—येन पिता धार्मिको धर्मराज. प्रघातित, स मा मर्षयतीति कुत एतत् ? नूनमय मद्गृहमागच्छतु, काम प्रयच्छामीति विदित्वा कथयति—देव, विभक्तमेव, किमत्र विभक्तव्यम् ? मदीय गृहमागच्छ, अह त्वदीय गृहमागच्छामीति। अजातशत्रु कथयति—शोभनम्। एव कुरु। स तस्य गृह गत । ज्योतिष्कोऽप्यजातशत्रोर्गृह गत.। सा श्रीस्तस्माद्गृहादन्तर्हिता, यत्र ज्योतिष्कस्तत्रैव गता। एव यावत् सप्तवारानन्तर्हिता प्रादुर्भूता च। अजातशत्रु सलक्षयते—एवमपि मया न शकित ज्योतिष्कस्य मणीनपहर्तुम्। अन्यदुपाय करोमि। तेन धूर्तपुरुषाः प्रयुक्ता.—गच्छत, ज्योतिष्कस्य गृहान्मणीनपहरतेति। ते हि शीटाकर्कटकप्रयोगेनाभिरोढुमारब्धा.। तेऽन्त.पुरिकया उपरिप्रासादतलगतया दृष्टा । तया धूर्तधूर्तका इति नादो मुक्त.। ज्योतिष्केण श्रुतम्। तेनाशयतो वाग्निश्चारिता—तिष्ठन्तु

धूर्तका इति। तेषा यो यत्राभिरूढ स तत्रैवास्थितो यावत् प्रभाता रजनी सवृत्ता। महाजनकायेन दृष्टा। ते कथयन्ति—भवन्त, अनेन कलिराजेन पिता धार्मिको धर्मराजो जीविताद् व्यपरोपित। इदानी गृहाण्यपि मोषयति। तत्कि न मे मोषिष्यत इति ? पुरक्षोभो जात। अजातशत्रुणा ज्योतिष्कस्य दूतोऽनुप्रेषित—मुञ्चत ममाय खलीकार इति। ज्योतिष्केणाशयतो वाग् निश्चारिता—गच्छन्तु धूर्तका इति। ते गता। ज्योतिष्क सलक्षयते—येन नाम पिता जीविताद् व्यपरोपित, स मा न प्रघातयिष्यतीति कुत एतत् ? सर्वथा अह भगवता व्याकृत—मम शासने प्रव्रज्य सर्वक्लेशप्रहाणादर्हत्त्व साक्षात्करिष्यतीति। गच्छामि, प्रव्रजामीति। तेन सर्व धनजात दीनानाथकृपणेभ्यो दत्तम्। अवना सधना व्यवस्थापिता। अथ ज्योतिष्को गृहपति सुहृत्सबन्धिबान्धवानवलोक्य येन भगवास्तेनोपसक्रान्त। उपसक्रम्य भगवत पादौ शिरसा वन्दित्वा एकान्ते निषण्ण। एकान्तनिषण्णो ज्योतिष्को गृहपतिर्भगवन्तमिदमवोचत्—लभेयाह भदन्त स्वाख्याते धर्मविनये प्रव्रज्यामुपसपद भिक्षुभावम्। चरेयमह भगवतोऽन्तिके ब्रह्मचर्यमिति। स भगवता एहिभिक्षुकया आभाषित—एहि भिक्षो, चर ब्रह्मचर्यमिति। भगवतो वाचावसानमेव मुण्ड सवृत्त। सघाटीप्रावृत पात्रकरव्यग्रहस्त सप्ताहावरोपितकेशश्मश्रुर्वर्षशतोपसपन्नस्य भिक्षोरीर्यापथेनावस्थित।

एहीति चोक्त स तथागतेन
मुण्डश्च सघाटिपरीतदेह।
सद्य प्रशान्तेन्द्रिय एव तस्था-
वुपस्थितो बुद्धमनोरथेन ॥ १४ ॥

तस्य भगवता अववादो दत्त। तेनोद्यच्छमानेन व्यायच्छमानेन इदमेव पञ्चगण्डक ससारचक्र चलाचल विदित्वा सर्वसस्कारगती शतनपतनविकिरणविध्वसनधर्मतया पराहत्य
C 282 सर्वक्लेशप्रहाणादर्हत्त्व साक्षात्कृतम्। अर्हन् सवृत्तस्त्रैधातुकवीतराग. समलोष्टकाञ्चन आकाशपाणितलसमचित्तो वासीचन्दनकल्पो विद्याविदारिताण्डकोशो विद्याभिज्ञाप्रतिसवित्प्राप्तो भवलाभलोभसत्कारपराङ्मुख। सेन्द्रोपेन्द्राणा देवाना पूज्यो मान्योऽभिवाद्यश्च सवृत्त.॥

भिक्षव' सशयजाता सर्वसशयच्छेत्तार बुद्ध भगवन्त पप्रच्छु—कि भदन्त आयुष्मता ज्योतिष्केण कर्म कृत येन चितामारोपित, दिव्यमानुषी श्री प्रादुर्भूता, भगवत शासने प्रव्रज्य सर्वक्लेशप्रहाणादर्हत्त्व साक्षात्कृतमिति ? भगवानाह—ज्योतिष्केणैव भिक्षव कर्माणि कृतान्युपचितानि लब्धसभाराणि परिणतप्रत्ययान्योघवत्प्रत्युपस्थितान्यवश्यभावीनि। ज्योतिष्केण कर्माणि कृतान्युपचितानि। कोऽन्य. प्रत्यनुभविष्यति ? न भिक्षव कर्माणि कृतान्युपचितानि पृथिवीधातौ विपच्यन्ते, नाब्धातौ, न तेजोधातौ, न वायुधातौ, अपि तूपात्तेष्वेव स्कन्धधात्वायतनेषु कर्माणि कृतान्युपचितानि विपच्यन्ते शुभान्यशुभानि च।

न प्रणश्यन्ति कर्माणि कल्पकोटिशतैरपि।
सामग्रीं प्राप्य काल च फलन्ति खलु देहिनाम्॥ १५॥

भूतपूर्वं भिक्षव एकनवतिकल्पे विपश्यी नाम शास्ता लोक उदपादि तथागतोऽर्हन् सम्यक्सबुद्धो विद्याचरणसपन्न सुगतो लोकविदनुत्तर पुरुषदम्यसारथि शास्ता देवमनुष्याणा बुद्धो भगवान्। द्वाषष्टिभिक्षुसहस्रपरिवारो जनपदचारिका चरन् बन्धुमतीं राजधानीमनुप्राप्तो बन्धुमत्या विहरति स्म बन्धुमतीयके दावे। तेन खलु समयेन बन्धुमत्या राजधान्या बन्धुमान् नाम राजा राज्य कारयति ऋद्ध च स्फीत च क्षेम च सुभिक्ष च आकीर्णबहुजनमनुष्य च प्रशान्तकलिकलहडिम्बडमर तस्कररोगापगत शालीक्षुगोमहिषीसपन्नम्। धार्मिको धर्मराजा धर्मेण राज्य कारयति। तस्यानङ्गणो नाम गृहपतिराढ्यो महाधनो महाभोगो विस्तीर्णविशालपरिग्रहो वैश्रवणधनसमुदितो वैश्रवणधनप्रतिस्पर्धी। स सलक्षयते—बहुशो मया विपश्यी सम्यक्सबुद्धोऽन्तर्गृहे उपनिमन्त्र्य भोजित। न तु कदाचित् त्रैमासी सर्वोपकरणै प्रवारित। यन्न्वह विपश्यिन सम्यक्सबुद्ध त्रैमासी सर्वोपकरणै प्रवारयेयम्। इति विदित्वा येन विपश्यी सम्यक्सबुद्धस्तेनोपसक्रान्त.। उपसक्रम्य विपश्यिन सम्यक्सबुद्धस्य पादौ शिरसा वन्दित्वा एकान्ते निषण्ण। एकान्तनिषण्णमनङ्गण गृहपतिं विपश्यी सम्यक्सबुद्धो धर्म्यया कथया सदर्शयति समादापयति समुत्तेजयति सप्रहर्षयति। अनेकपर्यायेण धर्म्यया कथया सदर्श्य समादाप्य समुत्तेज्य सप्रहर्ष्य तूष्णीम्। अथानङ्गणो गृहपतिरुत्थायासनादेकासमुत्तरासङ्ग कृत्वा येन विपश्यी सम्यक्सबुद्धस्तेनाञ्जलिं प्रणम्य विपश्यिन सम्यक्सबुद्धमिदवोचत्—अधिवासयतु मे भगवान् त्रैमासीं चीवरपिण्डपातशयनासनग्लानप्रत्ययभैषज्यपरिष्कारै सार्धं भिक्षुसघेनेति। अधिवासयति विपश्यी सम्यक्सबुद्धोऽनङ्गणस्य गृहपतेस्तूष्णीभावेन। अथानङ्गणो गृहपतिर्भगवतस्तूष्णीभावेनाधिवासना विदित्वा विपश्यिन. सम्यक्सबुद्धस्य पादौ शिरसा वन्दित्वा उत्थायासनात् प्रक्रान्त। अश्रौषीद्बन्धुमान् राजा—विपश्यी सम्यक्सबुद्धो द्वाषष्टिभिक्षुसहस्रपरिवारो जनपदचारिका चरन् बन्धुमतीमनुप्राप्तो बन्धुमत्या विहरति बन्धुमतीये दावे इति। श्रुत्वा च पुनरस्यैतदभवत्—बहुशो मया भगवानन्तर्गृहे उपनिमन्त्र्य भोजित.। न तु कदाचित् त्रैमासीं सर्वोपकरणै प्रवारित। यन्न्वह विपश्यिन सम्यक्सबुद्ध सर्वोपकरणै प्रवारयेयम्। इति विदित्वा येन विपश्यी सम्यक्सबुद्धस्तेनोपसक्रान्त। उपसक्रम्य विपश्यिन सम्यक्सबुद्धस्य पादौ शिरसा वन्दित्वा एकान्ते निषण्ण। एकान्तनिषण्ण बन्धुमन्त राजान भगवान् धर्म्यया कथया सदर्शयति समादापयति समुत्तेजयति सप्रहर्षयति। अनेकपर्यायेण धर्म्यया कथया सदर्श्य समादाप्य समुत्तेज्य सप्रहर्ष्य तूष्णीम्। अथ बन्धुमान् राजा उत्थायासनादेकासमुत्तरासङ्ग कृत्वा येन विपश्यी सम्यक्सबुद्धस्तेनाञ्जलिं प्रणम्य विपश्यिन सम्यक्सबुद्धमिदमवोचत्—अधिवासयतु मे भगवांस्त्रैमासी चीवरपिण्डपातशयनासनग्लानप्रत्ययभैषज्यपरिष्कारै सार्धं भिक्षुसघेन। उपनिमन्त्रितोऽस्मि महाराज त्वत्प्रथमतोऽनङ्गणेन गृहपतिना। अधिवासयतु भगवान्, अह तथा करिष्ये यथा अनङ्गणो गृहपतिराज्ञास्यति। सचेत् ते महाराज अनङ्गणो

गृहपतिरनुजानीते, एव तेऽहमधिवासयामि। अथ बन्धुमान् राजा विपश्यिन सम्यक्सबुद्धस्य पादौ शिरसा वन्दित्वा उत्थायासनात् प्रक्रान्तो येन स्व निवेशन तेनोपसक्रान्त ।

बन्धुमान् राजा अनङ्गण गृहपति दूतेन प्रक्रोश्येदमवोचत्—यत्खलु गृहपते जानीयात्—अह त्वत्प्रथमतो विपश्यिन सम्यक्सबुद्ध भोजयामि, तत पश्चात् तवापि न दुष्कर भविष्यति विपश्यिन सम्यक्सबुद्ध भोजयितुमिति। स कथयति—देव, मया विपश्यी सम्यक्सबुद्धस्त्वत्प्रथमत उपनिमन्त्रित । अहमेव भोजयामि। राजा कथयति—गृहपते, यद्यप्येवम्, तथापि त्व मम विषयनिवासी। नार्हस्यह त्वत्प्रथमतो भोजयितुम्? देव, यद्यप्यह तव विषयनिवासी, तथापि येन पूर्वनिमन्त्रित स एव भोजयति। नात्र देवस्य निर्बन्धो युक्त । न ते गृहपते कामकार ददामि। अपि तु यो भक्तोत्तरिकया जेष्यति, सोऽवशिष्ट काल भोजयिष्यति। तथा भवतु इत्यनङ्गणो गृहपति प्रत्यश्रौषीत्। तथा अनङ्गणो गृहपतिस्तामेव रात्रि शुचि प्रणीत खादनीय भोजनीय समुदानीय काल्यमेवोत्थायोदकमणीन् प्रतिष्ठाप्य भगवतो दूतेन C 285 कालमारोचयति—समयो भदन्त, सज्ज भक्त यस्येदानी भगवान् काल मन्यते। अथ विपश्यी सम्यक्सबुद्ध पूर्वाह्णे निवास्य पात्रचीवरमादाय भिक्षुगणपरिवृतो येनानङ्गणस्य गृहपतेर्भक्ताभिसारस्तेनोपसक्रान्त । उपसक्रम्य पुरस्ताद्भिक्षुसघस्य प्रज्ञप्त एवासने निषण्ण । अथानङ्गणो गृहपति सुखोपनिषण्ण बुद्धप्रमुख भिक्षुसघ विदित्वा शुचिना प्रणीतेन खादनीयभोजनीयेन स्वहस्त सतर्पयति सप्रवारयति। अनेकपर्यायेण शुचिना प्रणीतेन खादनीयभोजनीयेन स्वहस्त सतर्प्य सप्रवार्य भगवन्त भुक्तवन्त विदित्वा धौतहस्तमपनीतपात्र नीचतरमासन गृहीत्वा भगवत पुरस्तान्निषण्णो धर्मश्रवणाय। अथ विपश्यी सम्यक्सबुद्धोऽनङ्गण गृहपतिं धर्म्यया कथया सदर्शयनि समादापयति समुत्तेजयति सप्रहर्षयति। अनेकपर्यायेण धर्म्यया कथया सदर्श्य समुत्तेज्य सप्रहर्ष्य प्रक्रान्त । एव बन्धुमता राज्ञा भोजित । एष एव ग्रन्थो विस्तरेण कर्तव्य । न क्वचिद्भक्तोत्तरिकया पराजयति। ततो बन्धुमान् राजा करे कपोल दत्त्वा चिन्तापरो व्यवस्थित । अमात्या कथयन्ति—देव, कस्मात् त्व करे कपोल दत्त्वा चिन्तापरस्तिष्ठसीति? स कथयति—भवन्त, कथमह न चिन्तापरस्तिष्ठामि योऽह मम विषयनिवासिन कुटुम्बिन न शक्नोमि भक्तोत्तरिकया पराजयितुम्? ते कथयन्ति, देव, तस्य गृहपते काष्ठ नास्ति। काष्ठविक्रयो विधार्यतामिति। राज्ञा घण्टावघोषण कारितम्। भवन्त, न केनचित् मद्विषयनिवासिना काष्ठ विक्रेतव्यम्। यो विक्रीणीते, तेन मद्विषये न वस्तव्यमिति। अनङ्गणो गृहपतिर्गन्धकाष्ठैर्भक्त साधयितुमारब्ध । सुगन्धतैलेन च वस्त्राणि तीमयित्वा खाद्यकान्युल्लाडयितुम्। सुरभिणा गन्धेन सर्वा बन्धुमती नगरी स्फुटा सवृत्ता। बन्धुमान् राजा पृच्छति—भवन्त, कुत एष मनोज्ञगन्ध इति? तैर्विस्तरेण समाख्यातम्। स कथयति—अहमप्येव करोमि। किं मम C 286 विभवो नास्तीति? अमात्या कथयन्ति—देव, कस्यार्थे एव क्रियते? अय गृहपतिरपुत्रो नचिरात् काल करिष्यति। देवस्यैव सर्व सन्तस्वापतेय भविष्यति। काष्ठविक्रयोऽनुज्ञायता-

मिति। तेन काष्ठविक्रयोऽनुज्ञात। अनङ्गणेन गृहपतिना श्रुतम्—राज्ञा काष्ठविक्रयोऽनुज्ञात इति। तेन चित्त प्रदूष्य खरा वाग् निश्चारिता—तावन्मे भक्तकाष्ठमस्ति, येनाह एन सहामात्य चितामारोप्य ध्मापयामीति। राजा करे कपोल दत्त्वा चिन्तापरो व्यवस्थित। अमात्या कथयन्ति—देव, किमर्थ करे कपोल दत्त्वा चिन्तापरस्तिष्ठसीति ? तेन विस्तरेण समाख्यातम्। ते कथयन्ति—देव, अल विषादेन। वय तथा करिष्यामो यथा देवश्चानङ्गण गृहपति पराजयतीति। तैरपरस्मिन् दिवसे बन्धुमती राजधानी अपगतपाषाणशर्करकठल्या व्यवस्थापिता चन्दनवारिपरिषिक्ता सुरभिधूपघटिकोपनिबद्धा आमुक्तपट्टदामकलापा उच्छ्रितध्वजपताका नानापुष्पावकीर्णा नन्दनवनोद्यानसदृशा। तत्प्रतिस्पर्धशोभाविभूषितो मण्डवाट कारित। तस्मिन् नानारत्नविभूषितासनवसनसपन्नशोभासनप्रज्ञप्ति कारिता। मृदुविशदसुरभिगन्धसपन्नो विविधभक्तव्यञ्जनसहितो दिव्यसुधामनोज्ञसकाशस्त्रैलोक्यगुरोरनुरूप आहार उपसमन्वाहृत। ततो बन्धुमतो राज्ञो निवेदितम्—देव, ईदृशी नगरशोभा ईदृशश्चाहार। प्रामोद्यमुत्पादयेति। बन्धुमान् राजा दृष्ट्वा पर विस्मयमापन्न। ततो विस्मयावर्जितचित्तसततिर्विपश्यिन सम्यक्सबुद्धस्य दूतेन कालमारोचयति—समयो भदन्त, सज्ज भक्त यस्येदानी भगवान् काल मन्यत इति। अथ विपश्यी सम्यक्सबुद्ध पूर्वाह्णे निवास्य पात्रचीवरमादाय भिक्षुगणपरिवृतो भिक्षुसघपुरस्कृतो येन बन्धुमतो राज्ञो भक्ताभिसारस्तेनोपसक्रान्त। उपसक्रम्य पुरस्ताद्भिक्षुसघस्य प्रज्ञप्त एवासने निषण्ण। बन्धुमतो राज्ञो मङ्गल्याभिषेको हस्तिनागो विपश्यिन सम्यक्सबुद्धस्य शतशलाक छत्रमुपरि मूर्ध्नो धारयति, अवशिष्टा हस्तिनागा भिक्षूणाम्। बन्धुमतो राज्ञोऽग्रमहिषी विपश्यिन सम्यक्सबुद्ध सौवर्णेन मणिवालव्यजनेन वीजयति, अवशिष्टा अन्त पुरिका अवशिष्टाना भिक्षूणाम्। अनङ्गणेन गृहपतिना अवचरक पुरुष प्रेषित—गच्छ भो पुरुष, पश्य कीदृशेनाहारेण बन्धुमान् राजा बुद्धप्रमुख भिक्षुसघ भोजयतीति। स गतस्ता विभूतिं दृष्ट्वा विस्मयावर्जितमनास्तत्रैवावस्थित। एव द्वितीय, तृतीय प्रेषित। सोऽपि तत्रैव गत्वा अवस्थित। ततोऽनङ्गणो गृहपति स्वयमेव गत। सोऽपि ता विभूतिं दृष्ट्वा पर विषादमापन्न सलक्षयति—शक्यमन्यत् सपादयितुम्। किं तु हस्तिनामन्त पुरस्य च कुतो मम विभव ? इति विदित्वा निवेशन गतो दौवारिक पुरुषमामन्त्रयते—भो पुरुष, यदि कश्चिद्याचनक आगच्छति, स यत् प्रार्थयते तद्दातव्यम्, नो तु प्रवेश। इत्युक्त्वा शोकागार प्रविश्य अवस्थित। शक्रस्य देवेन्द्रस्याधस्तात् ज्ञानदर्शन प्रवर्तते। स सलक्षयति—ये केचिल्लोके दक्षिणीया, विपश्यी सम्यक्सबुद्धस्तेषामग्र, दानपतीनामप्यनङ्गणो गृहपति। साहाय्यमस्य कल्पयितव्यम्। इति विदित्वा कौशिको ब्राह्मणवेषमभिनिर्माय येनानङ्गणस्य गृहपतेर्निवेशन तेनोपसक्रान्त। उपसक्रम्य दौवारिक पुरुषमामन्त्रयते—गच्छ भो पुरुष, अनङ्गणस्य गृहपते कथय—कौशिकगोत्रो ब्राह्मणो द्वारे तिष्ठति भवन्त द्रष्टुकाम इति। स कथयति—ब्राह्मण, गृहपतिना अह स्थापित—य कश्चिद् याचनक आगच्छति, स यत् प्रार्थ-

यते, तद्दातव्य न तु प्रवेश इति । येन ते प्रयोजन तद्गृहीत्वा गच्छ । कि ते गृहपतिना दृष्टेनेति ? स कथयति—भो पुरुष, न मम केनचित् प्रयोजनम् । अह गृहपतिमेव द्रष्टुकाम । गच्छेति । तेनानङ्गणस्य गृहपतेर्गत्वा निवेदितम्—आर्य, कौशिकसगोत्रो ब्राह्मणो द्वारे तिष्ठति आर्य द्रष्टुकाम इति । स कथयति—गच्छ भो पुरुष, येन तस्य प्रयोजन तत् प्रयच्छ—किं तेनात्र प्रविष्टेनेति ? स कथयति—आर्य, उक्तो मया एव कथयति—नाह किंचित् प्रार्थयामि, C 288 अपि तु गृहपतिमेव द्रष्टुकाम इति । स कथयति—भो पुरुष यद्येवम्, प्रवेशय । स तेन प्रवेशित । ब्राह्मण कथयति—कस्मात् त्व गृहपते करे कपोल दत्त्वा चिन्तापरस्तिष्ठसीति ? स गृहपतिर्गाथा भाषते—

न तस्य कथयेच्छोक य शोकान्न प्रमोचयेत् ।
तस्मै तु कथयेच्छोक य शोकात्सप्रमोचयेत् ॥ १६ ॥ इति ।

शक्र कथयति—गृहपते, कस्तव शोक ? कथय, अह ते शोकात्प्रमोचयामीति । तेन विस्तरेण समाख्यातम् । अथ शक्रो देवेन्द्र कौशिकब्राह्मणरूपमन्तर्धाप्य स्वरूपेण स्थित्वा कथयति—गृहपते, विश्वकर्मा ते देवपुत्र साहाय्य कल्पयिष्यतीत्युक्त्वा प्रक्रान्त । अथ शक्रो देवेन्द्रो देवांस्त्रायस्त्रिंशान् गत्वा विश्वकर्माण देवपुत्रमामन्त्रयते—गच्छ, विश्वकर्मन्, अनङ्गणस्य गृहपते साहाय्य कल्पय । पर भद्र तव कौशिकेति विश्वकर्मणा देवपुत्रेण शक्रस्य देवेन्द्रस्य प्रतिश्रुत्य आगत । प्रतिविशिष्टतरा नगरशोभा निर्मिता, दिव्यो मण्डलवाटो दिव्यासनप्रज्ञप्तिर्दिव्य आहार समन्वाहृत । ऐरावणो नागराजो विपश्यिन सम्यक्सबुद्धस्य शतशलाक छत्रमुपरि मूर्ध्नो धारयति, अवशिष्टा नागा अवशिष्टाना भिक्षूणाम् । शची देवकन्या विपश्यिन सम्यक्सबुद्ध सौवर्णेन मणिवालव्यजनेन वीजयति, अवशिष्टा अप्सरसो भिक्षून् । बन्धुमता राज्ञा अवचरक पुरुष प्रेषित—गच्छ भो पुरुष, कीदृशेनाहारेणानङ्गणो गृहपति बुद्धप्रमुख भिक्षुसघ तर्पयतीति ? स पुरुषस्तत्र गतस्ता विभूति दृष्ट्वा तत्रैव अवस्थित । तेनामात्य प्रेषित । सोऽपि तत्रैवावस्थित । कुमार प्रेषित । सोऽपि तत्रैवावस्थित । ततो बन्धुमान् राजा स्वयमेव तद्द्वार गत्वा अवस्थित । विपश्यी सम्यक्सबुद्ध कथयति—गृहपते, बन्धुमान् राजा दृष्टसत्य । तस्यान्तिके त्वया खरवाक्कर्म निश्चारितम् । स एव द्वारे तिष्ठति । गच्छ क्षमयेति । तेनासौ निर्गत्य क्षमित उक्तश्च—महाराज, प्रविश स्वहस्तेन परिवेषण कुरु । C 289 स प्रविष्ट । पश्यति दिव्या विभूतिम् । दृष्ट्वा च पर विस्मयमापन्न कथयति—गृहपते, त्वमेवैकोऽर्हसि दिने दिने बुद्धप्रमुख भिक्षुसघ भोजयितु न वयमिति । अथानङ्गणो गृहपतिर्विपश्यिन सम्यक्सबुद्धमनया विभूत्या त्रैमास्य प्रणीतेनाहारेण सतर्प्य पादयोर्निपत्य प्रणिधान कर्तुमारब्ध—यन्मया एवविधे सद्भूतदक्षिणीये कारा कृता, अनेनाह कुशलमूलेन आढ्ये महाधने महाभोगे कुले जायेयम्, दिव्यमानुषी श्रिय प्रत्यनुभवेयम्, एवविधाना धर्माणा लाभी स्याम्, एवविधमेव शास्तारमारागयेय मा विरागयेयमिति ॥

किं मन्यध्वे भिक्षवो योऽसौ अनङ्गणो नाम गृहपति, एष एवासौ ज्योतिष्क कुलपुत्रस्तेन कालेन तेन समयेन। यदनेन बन्धुमतो राज्ञो दृष्टसत्यस्यान्तिके खरा वाग्निश्चारिता, तस्य कर्मणो विपाकेन पञ्चशतानि समातृकश्चितायामारोप्य ध्मापित। यावदेतर्हि अपि चितामारोप्य ध्मापित। यद्विपश्यिनि तथागते कारा कृत्वा प्रणिधान कृतम्, तस्य कर्मणो विपाकेन आढ्ये महाधने महाभोगे कुले जात। दिव्यमानुषी श्री प्रादुर्भूता। मम शासने प्रव्रज्य सर्वक्लेशप्रहाणादर्हत्त्व साक्षात्कृतम्। अहमनेन विपश्यिना सम्यक्सबुद्धेन सार्धं समजव समबल समधुर समसामान्यप्राप्त शास्ता आरागितो न विरागित। इति हि भिक्षव एकान्तकृष्णाना कर्मणामेकान्तकृष्णो विपाक, एकान्तशुक्लानामेकान्तशुक्ल, व्यतिमिश्राणा व्यतिमिश्र। तस्मात् तर्हि भिक्षव एकान्तकृष्णानि कर्माण्यपास्य व्यतिमिश्राणि च, एकान्तशुक्लेष्वेव कर्मस्वाभोग करणीय। इत्येव वो भिक्षव शिक्षितव्यम्॥

इदमवोचद्भगवान्। आत्तमनसस्ते भिक्षवो भगवतो भाषितमभ्यनन्दन्॥

इति दिव्यावदाने ज्योतिष्कावदानमूनविंशतिमम्।

२० कनकवर्णावदानम् ।

C 290 एव मया श्रुतम् । एकस्मिन् समये भगवान् श्रावस्त्या विहरति स्म जेतवनेऽनाथपिण्डदस्यारामे महता भिक्षुसघेन सार्धमर्धत्रयोदशभिर्भिक्षुशतै । सत्कृतो भगवान् गुरुकृतो मानित पूजितो भिक्षुभिर्भिक्षुणीभिरुपासकैरुपासिकाभी राजभी राजमात्रैर्नानातीर्थिकश्रमणब्राह्मणचरकपरिव्राजकैर्देवैर्नागैर्यक्षैरसुरैर्गरुडैर्गन्धर्वै किन्नरैर्महोरगै । लाभी भगवान् प्रभूताना प्रणीताना चीवरपिण्डपातशयनासनग्लानप्रत्ययभैषज्यपरिष्काराणा दिव्याना मानुषाणा च । तैश्च भगवाननुपलिप्त पद्ममिव वारिणा । भगवतश्चायमेवरूपो दिग्विदिक्षु उदारकल्याणकीर्तिशब्दश्लोकोऽभ्युद्गत –इत्यपि स भगवास्तथागतोऽर्हन् सम्यक्सबुद्धो विद्याचरणसपन्न सुगतो लोकविदनुत्तर पुरुषदम्यसारथि- शास्ता देवमनुष्याणा बुद्धो भगवान् । स इम सदेवक लोक समारक सब्रह्मक सश्रमणब्राह्मणी प्रजा सदेवमानुषी दृष्ट एव धर्मे स्वयमभिज्ञाय साक्षात्कृत्वोपसपद्य प्रवेदयते । स धर्मं देशयति आदौ कल्याण मध्ये कल्याण पर्यवसाने कल्याणम् । स्वर्थ सुव्यञ्जन केवल परिपूर्ण परिशुद्ध पर्यवदात ब्रह्मचर्य सप्रकाशयति । तत्र भगवान् भिक्षूनामन्त्रयते स्म–सचेद्भिक्षव सत्त्वा जानीयुर्दानस्य फल दानसविभागस्य च फलविपाक यथाह जानामि दानस्य फल दानसविभागस्य च फलविपाकम्, अपीदानी योऽसौ अपश्चिम कवलश्चरम आलोप, ततोऽप्यदत्वा असविभज्य न परिभुञ्जीरन्, सचेल्लभेरन् दक्षिणीय प्रतिग्राहकम् । न चैषामुत्पन्न मात्सर्य चित्त पर्यादाय तिष्ठेत् ।
C 291 यस्मात् तर्हि भिक्षव सत्त्वा न जानन्ते दानस्य फल दानसविभागस्य च फलविपाक यथाह जानामि दानस्य फल दानसविभागस्य च फलविपाकम्, तस्माद्धेतोरदत्त्वा असविभज्य परिभुज्यन्ते आगृहीतेन चेतसा । उत्पन्न चैषा मात्सर्य चित्त पर्यादाय तिष्ठति । तत्कस्य हेतो ?

भूतपूर्वं भिक्षवोऽतीतेऽध्वनि राजाभूत् कनकवर्णो नाम अभिरूपो दर्शनीय प्रासादिक परमया सुवर्णपुष्कलतया समन्वागत । राजा भिक्षव कनकवर्ण आढ्यो महाधनो महाभोग ।प्रभूतसत्त्वस्वापतेय प्रभूतवित्तोपकरण प्रभूतधनधान्यहिरण्यसुवर्णमणिमुक्तावैडूर्यशङ्खशिलाप्रवालरजतजातरूप प्रभूतहस्त्यश्वगवेडक परिपूर्णकोशकोष्ठागार । राज्ञ कनकवर्णस्य खलु भिक्षव कनकावती नाम राजधानी बभूव पूर्वेण पश्चिमेन च द्वादश योजयान्यायामेन, दक्षिणेनोत्तरेण च सप्त योजनानि च विस्तारेण । ऋद्धा च स्फीता च क्षेमा च सुभिक्षा च आकीर्णबहुजनमनुष्या च रमणीया च । राज्ञ कनकवर्णस्याशीतिर्नगरसहस्राण्यभूवन् । अष्टादश कुलकोटी ऋद्धानि स्फीतानि क्षेमाणि सुभिक्षाण्याकीर्णबहुजनमनुष्याणि । सप्तपञ्चाशद्ग्रामकोट्य ऋद्धा स्फीता क्षेमा सुभिक्षा रमणीया महाजनाकीर्णमनुष्या । षष्टि कर्वटसहस्राण्यभूवन् ऋद्धानि स्फीतानि क्षेमाणि सुभिक्षाण्याकीर्णबहुजनमनुष्याणि । राज्ञ कनकवर्णस्याष्टादशामात्यसहस्राण्यभूवन् । विंशतिस्त्रीसहस्राण्यन्त पुरमभूत् । राजा भिक्षव कनकवर्णो धार्मिको बभूव । धर्मेण राज्य कारयति ॥

अथापरेण समयेन राज्ञ कनकवर्णस्य एकाकिनो रहोगतस्य प्रतिसलीनस्य एव चेतसि चेत परिवितर्कमुदपादि—यन्वह सर्ववणिजोऽशुल्कानगुल्मान् मुञ्चेयम् । सर्वजाम्बुद्वीपकान् मनुष्यानकारानगुल्मान् मुञ्चेयमिति । अथ राजा कनकवर्णो गणकमहामात्रामात्यदौवारिकपारिपद्यानामन्त्रयते—अद्याग्रेण वो ग्रामण्य सर्ववणिजोऽशुल्कान् मुञ्चामि, सर्वजाम्बुद्वीपकान् मनुष्यानकारानशुल्कान् मुञ्चामि । तस्यानेनोपायेन बहूनि वर्षाणि राज्य कारयतोऽपरेण समयेन नक्षत्र विपमीभूतम्, द्वादश वर्षाणि देवो न वर्षति । अथ ब्राह्मणा लक्षणज्ञा नैमित्तिका भूम्यन्तरिक्षमन्त्रकुशला नक्षत्रशुक्रग्रहचरितेषु तत् सलक्षयित्वा येन राजा कनकवर्ण, तेनोपसक्रान्ता । उपसक्रम्य राजान कनकवर्णमिदमवोचन्—यत्खलु देवो जानीयात्—नक्षत्र विषमीभूतम्, द्वादश वर्षाणि देवो न वर्षिष्यति । अथ राजा कनकवर्ण इदमेवरूप निर्घोष श्रुत्वा अश्रूणि प्रवर्तयति—अहो बत मे जाम्बुद्वीपका मनुष्या , अहो बत मे जम्बुद्वीप ऋद्ध स्फीत क्षेम सुभिक्षो रमणीयो बहुजनाकीर्णमनुष्यो नचिरादेव शून्यो भविष्यति रहितमनुष्य । अथ राज्ञ कनकवर्णस्य मुहूर्त शोचित्वा एतदभवत्—य इमे आढ्या महाधना महाभोगा , ते शक्ष्यन्ति यापयितुम् । य इमे दरिद्रा अल्पधना अल्पान्नपानभोगा , ते कथ यापयिष्यन्ति ? तस्यैतदभवत्—यन्वह जम्बुद्वीपादन्नाद्य सहरेयम्, सर्वजाम्बुद्वीपान् सत्त्वान् गणयेयम् । अथ गणयित्वा मापयेयम्, मापयित्वा सर्वग्रामनगरनिगमकर्वटराजधानीष्वेक कोष्ठागार कारयेयम् । एक कोष्ठागार कारयित्वा सर्वजाम्बुद्वीपकाना मनुष्याणा सम भक्त प्रत्यर्पयेयमिति । अथ कनकवर्णो राजा गणकमहामात्रामात्यदौवारिकपारिषद्यानामन्त्रयते-गच्छत यूय ग्रामण्य , सर्वजम्बुद्वीपादन्नाद्य सहृत्य गणयत, गणयित्वा मापयत, मापयित्वा सर्वग्रामनगरनिगमकर्वटराजधानीष्वेक कोष्ठागार स्थापयत । पर देवेति गणकमहामात्रामात्यदौवारिकपारिषद्या राज्ञ कनकवर्णस्य प्रतिश्रुत्य सर्वजम्बुद्वीपादन्नाद्य गणयन्ति, गणयित्वा मापयन्ति, मापयित्वा सर्वग्रामनगरनिगमकर्वटराजधानीष्वेकस्मिन् कोष्ठागारे स्थापयन्ति । एकस्मिन् कोष्ठागारे स्थापयित्वा येन राजा कनकवर्ण , तेनोपसक्रान्ता । उपसक्रम्य राजान कनकवर्णमिदमवोचन्—यत् खलु देव जानीया —सर्वग्रामनगरनिगमकर्वटराजधानीष्वन्नाद्य सहृतम्, सहृत्य गणितम्, गणयित्वा मापितम्, मापयित्वा सर्वग्रामनगरनिगमराजधानीष्वेकस्मिन् कोष्ठागारे स्थापित यस्येदानी देव काल मन्यते । अथ राजा कनकवर्ण सख्यागणकलिपिकपौरुषेयानामन्त्रयित्वा एतदवोचत्—गच्छत यूय ग्रामण्य , सर्वजाम्बुद्वीपकान् मनुष्यान् गणयत, गणयित्वा ग्रामण्य सर्वजाम्बुद्वीपकाना मनुष्याणा सम भक्त प्रयच्छत । पर देवेति सख्यागणकलिपिकपौरुषेया राज्ञ कनकवर्णस्य प्रतिश्रुत्य सर्वजाम्बुद्वीपकान् मनुष्यान् गणयन्ति, सगण्य राजान कनकवर्णमादौ कृत्वा सर्वजाम्बुद्वीपकाना मनुष्याणा सम भक्त प्रज्ञपयन्ति । ते यापयन्त्येकादशवर्षाणि, द्वादशवर्ष न यापयन्ति । निर्गतो द्वादशस्य वर्षस्यैको मासो यावद्बहव स्त्रीपुरुषदारकदारिका जिघत्सिता पिपासिता काल कुर्वन्ति । तेन खलु पुन समयेन सर्वजम्बुद्वीपादन्नाद्य परिक्षीणमन्यत्र राज्ञः कनकवर्णस्यैका मानिका भक्तस्यावशिष्टा ॥

तेन खलु समयेन अन्यतमश्चत्वारिंशत्कल्पसप्रस्थितो बोधिसत्त्व इमा सहालोकधातुमनुप्राप्तो बभूव। अद्राक्षीद् बोधिसत्त्वोऽन्यतरस्मिन् वनषण्डे पुत्र मात्रा सार्धं विप्रतिपद्यमानम्। दृष्ट्वा च पुनरस्यैतदभवत्—क्लिश्यन्ति बतेमे सत्त्वा, सक्लिश्यन्ति बतेमे सत्त्वा, यत्र हि नाम अस्यामेव नव मासान् कुक्षौ उषित्वा, अस्या एव स्तनौ पीत्वा, अत्रैव काल करिष्यति इति। अल मे ईदृशै सत्त्वैरधार्मिकैरधर्मरागरक्तैर्मिथ्यादृष्टिकैर्विषमलोभाभिभूतैरमातृज्ञैरश्रामण्यैरब्राह्मण्यैरकुले ज्येष्ठापचायकै। क उत्सहत ईदृशाना सत्त्वानामर्थाय बोधिC 294 सत्त्वचर्यां चरितुम्? यन्न्वह स्वके कार्ये प्रतिपद्येयम्। अथ बोधिसत्त्वो येनान्यतरद्वृक्षमूल तेनोपसक्रान्त। उपसक्रम्य तस्मिन् वृक्षमूले निषण्ण। पर्यङ्कमाभुज्य ऋजुकाय प्रणिधाय प्रतिमुख स्मृतिमुपस्थाप्य पञ्चसूपादानस्कन्धेषूदयव्ययानुदर्शी विहरति यदुतेद रूपम्, अय रूपसमुदय, अय रूपस्यास्तगम, इय वेदना, इय सज्ञा, इमे सस्कारा, इद विज्ञानम्, अय विज्ञानसमुदय, अय विज्ञानस्यास्तगम इति। स एव पञ्चसूपादानस्कन्धेषूदयव्ययानुदर्शी विहरन्नचिरादेव यत्किंचित् समुदयधर्मक तत् सर्व निरोधधर्मकमिति विदित्वा तत्रैव प्रत्येका बोधिमधिगतवान्। अथ भगवान् प्रत्येकबुद्धो यथाप्राप्तानवलोक्य तस्या वेलाया गाथा भाषते—

ससेवमानस्य भवन्ति स्नेहा
स्नेहान्वय सभवतीह दु खम्।
आदीनव स्नेहगत विदित्वा
एकश्चरेत् खड्गविषाणकल्प ॥ १ ॥ इति।

अथ तस्य भगवत प्रत्येकबुद्धस्यैतदभवत्—बहूना मे सत्त्वानामर्थाय दुष्कराणि चीर्णानि, न च कस्यचित् सत्त्वस्य हित कृतम्। कमद्याहमनुकम्पेयम्, कस्याहमद्य पिण्डपातमाहृत्य परिभुञ्जीय? अथ भगवान् प्रत्येकबुद्धो दिव्येन चक्षुषा विशुद्धेनातिक्रान्तमानुषेण सर्वावन्तमिम जम्बुद्वीप समन्तादनुविलोकयन्नद्राक्षीत् स भगवान् प्रत्येकबुद्ध सर्वजम्बुद्वीपादन्नाद्य परिक्षीणम्, अन्यत्र राज्ञ कनकवर्णस्यैका मानिका भक्तस्यावशिष्टा। तस्यैतदभवत्—यन्न्वह राजान कनकवर्णमनुकम्पेयम्। यन्न्वह राज्ञ कनकवर्णस्य निवेशनात् पिण्डपातमपहृत्य परिभुञ्जीय। अथ भगवान् प्रत्येकबुद्धस्तत एव ऋद्ध्या विहायसमभ्युद्गम्य दृश्यता कायेन शकुनिरिव ऋद्ध्या येन कनकावती राजधानी तेनोपसक्रान्त। तेन खलु समयेन
C 295 राजा कनकवर्ण उपरिप्रासादतलगतोऽभूत् पञ्चमात्रैरमात्यसहस्रै परिवृत। अद्राक्षीदन्यतमो महामात्रस्त भगवन्त प्रत्येकबुद्ध दूरत एवागच्छन्तम्। दृष्ट्वा च पुनर्महामात्रानामन्त्रयते—पश्यत पश्यत ग्रामण्य। दूरत एव लोहितपक्ष शकुन्त इहागच्छति। द्वितीयो महामात्र एवमाह—नैष ग्रामण्यो लोहितपक्ष शकुन्त, राक्षस एव ओजोहार इहागच्छति। एषोऽस्माक भक्षयिष्यति। अथ राजा कनकवर्ण उभाभ्या पाणिभ्या मुख सपरिमार्ज्य महामात्रानामन्त्रयते—नैष ग्रामण्यो लोहितपक्ष शकुन्त, न च राक्षस ओजोहार। ऋषिरेषोऽस्माकमनुकम्पयेहागच्छति। अथ स भगवान् प्रत्येकबुद्धो राज्ञ कनकवर्णस्य प्रासादे प्रत्यष्ठात् ॥

अथ राजा कनकवर्णस्त भगवन्त प्रत्येकबुद्धमुत्थायासनात् प्रत्युद्गम्य पादौ शिरसा वन्दित्वा प्रज्ञप्त एवासने निषीदयति । अथ राजा कनकवर्णस्त भगवन्त प्रत्येकबुद्धमिदमवोचत्—किमर्थम् ऋषे इहाभ्यागमनम्? भोजनार्थं महाराज । एवमुक्ते राजा कनकवर्ण प्रारोदीत् । अश्रूणि प्रवर्तयन्नेवमाह—अहो मे दारिद्र्यम्, अहो दारिद्र्यम्, यत्र हि नाम जम्बुद्वीपैश्वर्याधिपत्य कारयित्वा एकस्यापि ऋषेरसमर्थ पिण्डपात प्रतिपादयितुम् । अथ या कनकावत्या राजधान्यामध्युषिता देवता, सा राज्ञ कनकवर्णस्य पुरस्ताद्गाथा भाषते—

किं दु ख दारिद्र्य किं दु खतर तदेव दारिद्र्यम् ।
मरणसम दारिद्र्यम् ॥ २ ॥

अथ राजा कनकवर्ण कोष्ठागारिक पुरुषमामन्त्रयते—अस्ति भो पुरुष, मम निवेशने किंचिद्भक्तम्, यदहमस्य ऋषे प्रदास्यामि? स एवमाह—यत् खलु देव जानीया —सर्वजम्बुद्वीपादन्नाद्य परिक्षीणम्, अन्यत्र देवस्यैका मानिका भक्तस्यावशिष्टा । अथ राज्ञ कनकवर्णस्यैतदभवत्—सचेत् परिभुञ्जे, जीविष्ये । अथ न परिभोक्ष्ये, मरिष्ये । तस्यैतदभवत्—यदि परिभोक्ष्ये, यदि वा न परिभोक्ष्ये, अवश्य मया काल कर्तव्य । अल मे जीवितेन । कथ नामेहेदृश ऋषि शीलवान् कल्याणधर्मा मम निवेशनेऽद्य यथाधौतेन पात्रेण निर्गमिष्यति? अथ राजा कनकवर्णो गणकमहामात्रामात्यदौवारिकपारिषद्यान् सनिपात्यैवमवोचत्—अनुमोदत यूय ग्रामण्य, अय राज्ञ कनकवर्णस्यापश्चिम ओदनातिसर्ग । अनेन कुशलमूलेन सर्वजाम्बुद्वीपकाना मनुष्याणा दारिद्र्यसमुच्छेद स्यात् । अथ राजा कनकवर्णस्तस्य महर्षेस्तत् पात्र गृहीत्वा एका मानिका भक्तस्य पात्रे प्रक्षिप्य उभाभ्या पाणिभ्या पात्र गृहीत्वा जानुभ्या निपत्य तस्य भगवत प्रत्येकबुद्धस्य दक्षिणे पाणौ पात्र प्रतिष्ठापयति । धर्मता पुनर्भगवता प्रत्येकबुद्धाना कायिकी धर्मदेशना न वाचिकी । अथ भगवान् प्रत्येकबुद्धो राज्ञ कनकवर्णस्यान्तिकात् पिण्डपात्रमादाय तत एव ऋद्ध्या उपरिविहायसा प्रक्रान्त । अथ राजा कनकवर्ण प्राञ्जलिर्भूत्वा तावदनिमिष प्रेक्षमाणोऽस्थात्, यावच्चक्षुष्पथादतिक्रान्त इति । अथ राजा कनकवर्णो गणकमहामात्रामात्यदौवारिकपारिषद्यानामन्त्रयते—गच्छत ग्रामण्य स्वकस्वकानि निवेशनानि । मा इहैव प्रासादे जिघत्सापिपासाभ्या सर्व एव काल करिष्यथ । त एवमाहु —यदा देवस्य श्रीसौभाग्यसपदासीत्, तदा वय देवेन सार्धं क्रीडता रमता कथ पुनर्वयमिदानी देव पश्चिमे काले पश्चिमे समये परित्यक्ष्याम इति । अथ राजा कनकवर्ण प्रारोदीत् । अश्रूणि प्रवर्तयति । अश्रूणि सपरिमार्ज्य गणकमहामात्रामात्यदौवारिकपारिषद्यानिदमवोचत्—गच्छत ग्रामण्यो यथास्वकस्वकानि निवेशनानि । मा इहैव प्रासादे जिघत्सापिपासाभ्या सर्व एव काल करिष्यथ । एवमुक्ता गणकमहामात्रामात्यदौवारिकपारिषद्या प्ररुदन्तोऽश्रूणि प्रवर्तयन्तोऽश्रूणि सपरिमार्ज्य येन राजा कनकवर्णस्तेनोपसक्रान्ता । उपसक्रम्य राज्ञ कनकवर्णस्य पादौ शिरसा वन्दित्वा अञ्जलिं कृत्वा राज्ञ कनकवर्णस्यैतदूचु —क्षन्तव्य ते यदस्माभि किंचिदपराद्धम् । अद्यास्माक देवस्यापश्चिम दर्शनम् ॥

तद्यथा तेन भगवता प्रत्येकबुद्धेन स पिण्डपात्र परिभुक्त', अथ तस्मिन्नेव क्षणे समन्ताच्चतसृषु दिक्षु चत्वार्यभ्रपटलानि व्युत्थितानि, शीतलाश्च वायवो वातुमारब्धा, ये जम्बूद्वीपादशुचि व्यपनयन्ति, मेघाश्च प्रवर्षयन्त पाशून् शमयन्ति। अथ तस्मिन्नेव दिवसे द्वितीयेऽर्धभागे विविवस्य खादनीयभोजनीयस्य वर्ष प्रवर्षति। इदमेवरूप भोजनमोदनसक्तव कुल्माषमत्स्यमासम्, इदमेवरूप खादनीय मूलखादनीय स्कन्धखादनीय पत्रखादनीय पुष्पखादनीय फलखादनीय तिलखादनीय खण्डशर्करगुडखादनीय पिष्टखादनीयम्। अथ राजा कनकवर्णो हृष्टतुष्ट उदग्र आत्तमना प्रमुदित प्रीतिसौमनस्यजातो गणकमहामात्रामात्यदौवारिकपार्षद्यानामन्त्रयते—पश्यथ यूय ग्रामण्य, अद्यैव तस्यैकपिण्डपातदानस्याङ्कुर प्रादुर्भूत। फलमन्यद्भविष्यति॥

अथ द्वितीये दिवसे सप्ताह धान्यवर्षं प्रवर्षन्ति, तद्यथा—तिलतण्डुला मुद्गमाषा यवा गोधूममसूरा शालय। सप्ताह सर्पिवर्षं प्रवर्षन्ति, सप्ताह कर्पासवर्ष प्रवर्षन्ति, सप्ताह नानाविधदूष्यवर्ष प्रवर्षन्ति, सप्ताह सप्तरत्नाना वर्ष प्रवर्षन्ति, सुवर्णस्य रूप्यस्य वैडूर्यस्य स्फटिकस्य लोहितमुक्तेरश्मगर्भस्य मुसारगल्वस्य। सर्वमस्य राज्ञ कनकवर्णस्यानुभावेन जाम्बुद्वीपकाना मनुष्याणा दारिद्र्यसमुच्छेदो बभूव॥

स्यात् खलु भिक्षवो युष्माक काङ्क्षा विमतिर्वा अन्य स तेन कालेन तेन समयेन
C 298 राजा कनकवर्णो बभूव। न खल्वेव द्रष्टव्यम्। अह स तेन कालेन तेन समयेन राजा कनकवर्णो बभूव। तदनेन भिक्षव पर्यायेण वेदितव्यम्। सचेद्भिक्षव सत्त्वा जानीयुर्दानस्य फल दानसविभागस्य च फलविपाकम्—अपीदानी योऽसौ अपश्चिमक कवलश्चरम आलोप, ततोऽप्यदत्त्वा असविभज्य न परिभुञ्जीरन्, सचेल्लभेरन् दक्षिणीय प्रतिग्राहकम्। न चैषामुत्पन्न मात्सर्यं चित्त पर्यादाय तिष्ठति। यस्मात् तर्हि भिक्षव सत्त्वा न जानते दानस्य फल दानसविभागस्य च फलविपाकम्—यथा अह जाने दानस्य फल दानसविभागस्य च फलविपाकम्, तस्मात्तेऽदत्त्वा असविभज्य परिभुञ्जते आगृहीतेन चेतसा, उत्पन्न चैषा मात्सर्यं चित्त पर्यादाय तिष्ठति।

न नश्यते पूर्वकृत शुभाशुभ
न नश्यते सेवन पण्डितानाम्।
न नश्यते आर्यजनेषु भाषित
कृत कृतज्ञेषु न जातु नश्यति॥ ३॥
सुकृत शोभन कर्म दुष्कृत वाप्यशोभनम्।
अस्ति चैतस्य विपाको अवश्य दास्यते फलम्॥ ४॥

इदमवोचद्भगवान्। आत्तमनसस्ते भिक्षवो भिक्षुण्युपासकोपासिकादेवनागयक्षगन्धर्वासुरगरुडकिन्नरमहोरगादय सर्वावती च पर्षद्भगवतो भाषितमभ्यनन्दन्॥

इति श्रीदिव्यावदाने कनकवर्णावदान विशतितमम्।

२१ सहसोद्गतावदानम् ।

बुद्धो भगवान् राजगृहे विहरति वेणुवने कलन्दकनिवापे । आचरितमायुष्मतो महा- मौद्गल्यायनस्य कालेन काल नरकचारिका चरितु तिर्यक्चारिका चरितु प्रेतचारिका देवचारिका मनुष्यचारिका चरितुम् । स यानि तानि नारकाणा सत्त्वानामुत्पाटानुपाटनच्छेदनभेदनादीनि दु खानि, तिरश्चामन्योन्यभक्षणादीनि, प्रेताना क्षुत्तृपादीनि, देवाना च्यवनपतनविकिरणविध्वसनादीनि, मनुष्याणा पर्येष्टिव्यसनादीनि दु खानि, तानि दृष्ट्वा जम्बुद्वीपमागत्य चतसृणा पर्षदामारोचयति । यस्य कस्यचित् सार्धविहारी अन्तेवासी वा अनभिरतो ब्रह्मचर्य चरति, स तमादाय येनायुष्मान् महामौद्गल्यायनस्तेनोपसक्रामति, आयुष्मान् महामौद्गल्यायन एन सम्यगववदिष्यति, अनुशासिष्यतीति । तमायुष्मान् महामौद्गल्यायन सम्यगववदति सम्यगनुशास्ति । एवमपरमपर ते आयुष्मता महामौद्गल्यायनेन सम्यगववादिता सम्यगनुशिष्टा अभिरता ब्रह्मचर्य चरन्ति, उत्तरे च विशेपमधिगच्छन्ति । तेन खलु समयेनायुष्मान् महामौद्गल्यायनश्चतसृभि पर्षद्भिराकीर्णो विहरति भिक्षुभिर्भिक्षुणीभिरुपासकैरुपासिकाभिश्च । जानका पृच्छका बुद्धा भगवन्त । पृच्छति बुद्धो भगवानायुष्मन्तमानन्दम् । स कथयति—आचरित भदन्त आयुष्मतो महामौद्गल्यायनस्य कालेन काल नरकचारिका चरितु तिर्यक्चारिका प्रेतचारिका देवचारिका मनुष्यचारिका चरितुम् । स यानि तानि नारकाणा सत्त्वानामुत्पाटानुपाटनच्छेदनभेदनादीनि दु खानि, तिर्यश्चामन्योन्यभक्षणादीनि, प्रेताना क्षुत्तृषादीनि, देवाना च्यवनपतनविकिरणविध्वसनादीनि, मनुष्याणा पर्येष्टिव्यसनादीनि दु खानि, तानि दृष्ट्वा जम्बुद्वीपमागत्य चतसृणा पर्षदामारोचयति । यस्य कस्यचित् सार्धविहारी अन्तेवासी वा अनभिरतो ब्रह्मचर्य चरति, स तमादाय येनायुष्मान् महामौद्गल्यायनस्तेनोपसक्रामति, आयुष्मान् महामौद्गल्यायन एव सम्यगववदिष्यति सम्यगनुशासिष्यतीति, तमायुष्मान् महामौद्गल्यायन सम्यगववदति सम्यगनुशास्ति । एवमपरमपर ते आयुष्मता महामौद्गल्यायनेन सम्यगववादिता सम्यगनुशिष्टा अभिरता ब्रह्मचर्य चरन्ति, उत्तरे च विशेपमविगच्छन्ति । अय भदन्त हेतुरय प्रत्ययो येनायुष्मान् महामौद्गल्यायनश्चतसृभि पर्षद्भिराकीर्णो विहरति भिक्षुभिक्षुण्युपासकोपासिकाभि । न सर्वत्र आनन्द मौद्गल्यायनो भिक्षुर्भविष्यति मौद्गल्यायनसदृशो वा । तस्माद् द्वारकोष्ठके पञ्चगण्डक चक्र कारयितव्यम् । उक्त भगवता द्वारकोष्ठके पञ्चगण्डक चक्र कारयितव्यमिति । भिक्षवो न जानते कीदृश कारयितव्यमिति । भगवानाह—पञ्च गतय कर्तव्या नरकास्तिर्यञ्च प्रेता देवा मनुष्याश्च । तत्राधस्तात् नरका कर्तव्या , तिर्यञ्च प्रेताश्च, उपरिष्टात् देवा मनुष्याश्च । चत्वारो द्वीपा कर्तव्या पूर्वविदेहोऽपरगोदानीय उत्तरकुरुर्जम्बुद्वीपश्च । मध्ये रागद्वेषमोहा कर्तव्या , राग पारावताकारेण, द्वेषो भुजङ्गाकारेण, मोह सूकराकारेण । बुद्धप्रतिमाश्चैतन्निर्वाणमण्डलमुपदर्शयन्त्य कर्तव्या । अनुपपादुका सत्त्वा घटीयन्त्रप्रयोगेण च्यवमाना उपपद्यमानाश्च कर्तव्या । सामन्तकेन द्वादशाङ्ग प्रतीत्यसमुत्पादोऽनुलोमप्रतिलोम कर्तव्य । सर्वमनित्यतया ग्रस्त कर्तव्यम्, गाथाद्वय च लेखयितव्यम्—

आरभध्व निष्क्रामत युज्यध्व बुद्धशासने ।
धुनीत मृत्युन सैन्य नडागारमिव कुञ्जर ॥ १ ॥
यो ह्यस्मिन् धर्मविनये अप्रमत्तश्चरिष्यति ।
प्रहाय जातिससार दु खस्यान्त करिष्यति ॥ २ ॥ इति ।

उक्त भगवता द्वारकोष्ठके पञ्चगण्डक चक्र कारयितव्यमिति भिक्षुभि कारितम् । ब्राह्मणगृहपतय आगत्य पृच्छन्ति—आर्य, किमिद लिखितमिति ? ते कथयन्ति—भद्रमुखा , वयमपि न जानीम इति । भगवानाह—द्वारकोष्ठके भिक्षुरुद्देष्टव्यो य आगतागताना ब्राह्मणगृह-
C 301 पतीना दर्शयति । उक्त भगवता भिक्षुरुद्देष्टव्य इति । ते अविशेषेणोद्दिशन्ति बालानपि मूढानपि अव्यक्तानपि अकुशलानपि । ते आत्मना न जानते, कुत पुनरागताना ब्राह्मणगृहपतीना दर्शयिष्यन्ति ? भगवानाह—प्रतिबलो भिक्षुरुद्देष्टव्य इति ॥

राजगृहेऽन्यतमो गृहपति प्रतिवसति । तेन सदृशात् कुलात् कलत्रमानीतम् । स तया सार्धं क्रीडति रमते परिचारयति । तस्य क्रीडतो रममाणस्य परिचारयत पुत्रो जात । तस्य त्रीणि सप्तकान्येकविंशतिदिवसान् विस्तरेण जातस्य जातिमह कृत्वा कुलसदृश नामधेय व्यवस्थापितम् । स पत्नीमामन्त्रयते—भद्रे, जातोऽस्माक ऋणहरो धनहर । तद्गच्छामि, पण्यमादाय महासमुद्रमवतरामीति । सा कथयति—आर्यपुत्र, एव कुरुष्वेति । स सुहृत्सबन्धिबान्धवानामन्त्रयित्वा अन्तर्जन च समाश्वास्य महासमुद्रगमनीय पण्यमादाय दिवसतिथिमुहूर्तेन महासमुद्रमवतीर्ण । तत्रैव च निधनमुपयात । तस्य पत्न्या स दारको ज्ञातिबलेन हस्तबलेन पालित पोषित सवर्धितो लिप्यामुपन्यस्तो लिप्यक्षरेषु च कृतावी सवृत्त । स वयस्करेण सार्धं वेणुवन गतो विहार प्रविष्ट पश्यति द्वारकोष्ठके पञ्चगण्डक चक्रमभिलिखितम् । स पृच्छति—आर्य, किमिदमभिलिखितमिति ? भिक्षु कथयति—भद्रमुख, एता पञ्च गतयो नरकास्तिर्यञ्च प्रेता देवा मनुष्याश्च । आर्य, किमेभि कर्म कृत येनैवविधानि दु खानि प्रत्यनुभवन्तीति ? स कथयति—एते प्राणातिपातिका अदत्तादायिका काममिथ्याचारिका मृषावादिका पैशुनिका पारुषिका सभिन्नप्रलापिका अभिध्यालवो व्यापन्नचित्ता मिथ्यादृष्टिका । तदेभिरेते दशाकुशला कर्मपथा अत्यर्थमासेविता भाविता बहुलीकृता , येन एवविधानि दु खान्युत्पाटानुपाटच्छेदनभेदनादीनि प्रत्यनुभवन्ति । आर्य, गतमेतत् । एभिरन्यै किं कर्म कृत येन एवविधानि दु खानि प्रत्यनुभवन्ति ? भद्रमुख, एभिरपि दशाकुशला कर्मपथा आसेविता भाविता बहुलीकृता , येन एवविधानि दु खा-
C 302 न्यन्योन्यभक्षणादीनि प्रत्यनुभवन्ति । आर्य, एतदपि गतम् । एभिरन्यै किं कर्म कृत येन एवविधानि दु खानि प्रत्यनुभवन्ति ? भद्रमुख, एतेऽपि मत्सरिण आसन् कुटुकुञ्चका आगृहीतपरिष्कारा । तत्तेन मात्सर्येणासेवितेन भावितेन बहुलीकृतेन एवविधानि दु खानि क्षुत्तृषादीनि दु खानि प्रत्यनुभवन्ति । आर्य, एतदपि गतम् । एभिरन्यै किं कर्म कृत येन एवविधानि सुखानि प्रत्यनुभवन्ति ? भद्रमुख, एते प्राणातिपातात् प्रतिविरता अदत्तादानात्

काममिथ्याचारान्मृषावादात् पैशुन्यात् पारुष्यात् सभिन्नप्रलापादनभिध्यालवोऽव्यापन्नचित्ता सम्यग्दृष्टय । तदेभिरेते दश कुशला कर्मपथा अत्यर्थमासेविता भाविता बहुलीकृता , येन एवविधानि दिव्यस्त्रीललितविमानोद्यानसुखानि प्रत्यनुभवन्ति । आर्य, एतदपि गतम्। एभिरन्यै किं कर्म कृत येन एवविधानि सुखानि प्रत्यनुभवन्ति ? भद्रमुख, एभिरपि दश कुशला कर्मपथास्तनुतरा मृदुतराश्चासेविता भाविता बहुलीकृता , येन एवविधानि हस्त्यश्वरथान्नपानशयनासनस्त्रीललितोद्यानसुखानि प्रत्यनुभवन्ति । आर्य, आसा पञ्चाना गतीना या एतास्तिस्रो गतयो नरकास्तिर्यञ्च प्रेताश्च, एता मह्य न रोचन्ते । ये तु एते देवा मनुष्याश्च एते रोचेते । तत्कथमेते दश कुशला कर्मपथा समादाय वर्तयितव्या ? भद्रमुख, स्वाख्याते धर्मविनये प्रव्रज्य सचेद् दृष्ट एव धर्मे आज्ञामाराग्रयिष्यसि, एष एव तेऽन्तो दु खस्य । अथ सावशेषसयोजन काल करिष्यसि, देवेषूपपत्स्यसे । उक्त हि भगवता—पञ्चानुशसान् समनुपश्यता पण्डितेनालमेव प्रव्रज्याधिमुक्तेन भवितुम्। कतमानि पञ्च ? आवेणिका इमे स्वार्था अनुप्राप्तो भविष्यामीति सपश्यता पण्डितेनालमेव प्रव्रज्याधिमुक्तेन भवितुम् । येषामह दास प्रेष्यो निर्देश्यो भुजिष्यो नयेन कामगम , तेषा पूज्यश्च भविष्यामि प्रशस्यश्चेति सपश्यता पण्डितेन अलमेव प्रव्रज्याधिमुक्तेन भवितुम्। अनुत्तर योगक्षेम निर्वाणमनुप्राप्स्यामीति सपश्यता पण्डितेन अलमेव प्रव्रज्याधिमुक्तेन भवितुम्। अनुत्तर वा योगक्षेम निर्वाणमनुप्राप्नुवतोऽनापत्तिकस्य सतो देवेषूपपत्तिर्भविष्यतीति सपश्यता पण्डितेन अलमेव प्रव्रज्याधिमुक्तेन भवितुम्। अनेकपर्यायेण प्रव्रज्या वर्णिता बुद्धैश्च बुद्धश्रावकैश्च। आर्य, शोभनम्। किं तत्र प्रव्रज्याया क्रियते ? भद्रमुख, यावज्जीव ब्रह्मचर्यं चर्यते । आर्य, न शक्यमेतत् । अन्योऽस्ति उपाय ? भद्रमुख, अस्ति, उपासको भव । आर्य, किं तत्र क्रियते ? भद्रमुख, यावज्जीव प्राणातिपातात् प्रतिविरति सरक्ष्या, अदत्तादानात् काममिथ्याचारात् सुरामैरेयमद्यप्रमादस्थानात् प्रतिविरति सरक्ष्या । आर्य, एतदपि न शक्यते । अन्यमुपाय कथयेति । भद्रमुख, बुद्धप्रमुख भिक्षुसघ भोजय । आर्य, कियद्भि कार्षापणैर्बुद्धप्रमुखो भिक्षुसघो भोज्यते ? भद्रमुख, पञ्चभि कार्षापणशतै । आर्य, शक्यमेतत् । स तस्य पादाभिवन्दन कृत्वा प्रक्रान्त । येन स्व निवेशन तेनोपसक्रान्त । उपसक्रम्य मातरमिदमवोचत्—अम्ब, अद्याह वेणुवन गत । तत्र मया द्वारकोष्ठके पञ्चगण्डक चक्रमभिलिखित दृष्टम् । तत्र पञ्च गतयो नरकास्तिर्यञ्च प्रेता देवा मनुष्याश्च । तत्र नारका उत्पाटानुपाटनच्छेदनभेदनादीनि दु खानि प्रत्यनुभवन्ति । तिर्यञ्चश्चान्योन्यभक्षणादीनि । प्रेता क्षुत्तृषादीनि । देवा दिव्यस्त्रीललितोद्यानविमानसुखानि प्रत्यनुभवन्ति । मनुष्या हस्त्यश्वरथान्नपानशयनासनस्त्रीललितोद्यानानि प्रत्यनुभवन्ति । आसा मम तिस्रो गतयो नाभिप्रेता , द्वे अभिप्रेते । तत्किमिच्छसि त्व मा देवेषूपपद्यमानम् ? पुत्र, सर्वसत्त्वानिच्छामि देवेषूपपद्यमानान् प्रागेव त्वाम् । अम्ब, यद्येवम् , प्रयच्छ पञ्च कार्षापणशतानि । बुद्धप्रमुख भिक्षुसघ भोजयामि । पुत्र, मया त्व ज्ञातिबलेन हस्तबलेन चाप्यायित. पोषित सवर्धित । कुतो मे पञ्चाना कार्षापणशताना विभव ? अम्ब, यदि

C 304 नास्ति, भृतिकया कर्म करोमि। पुत्र, त्व सुकुमार । न शक्यसि भृतिकया कर्म कर्तुम्। अम्ब गच्छामि, शक्ष्यामि। पुत्र, यदि शक्तोऽसि, गच्छ। स तया अनुज्ञातो भृतकवीथी गत्वा अवस्थित । ब्राह्मणगृहपतयोऽन्यान् भृतकपुरुषान् गृह्णन्ति, त न कश्चित् पृच्छति। स तत्र दिवसमतिनाम्य विकाले गृह गत । स मात्रा पृष्ट—पुत्र, कृत ते भृतिकया कर्म? अम्ब, कि करोमि? न मा कश्चित् पृच्छति। पुत्र, न एवविधा भृतकपुरुषा भवन्ति। पुत्र, स्फटितपरुषा रूक्षकेशा मलिनवस्त्रनिवसना । यद्यवश्य त्वया भृतिकया कर्म कर्तव्यम्, ईदृश वेषमास्थाय भृतकवीथी गत्वा तिष्ठ। अम्ब, शोभनम्। एव करोमि। सोऽपरस्मिन् दिवसे तादृश वेषमास्थाय भृतकवीथी गत्वा अवस्थित । यावदन्यतरस्य गृहपतेर्गृहमुत्तिष्ठते। स भृतकानामर्थे वीथी गत । तेन त प्रत्याख्याय अन्ये भृतकपुरुषा गृहीता । स कथयति—गृहपते, अहमपि भृतिकया कर्म करोमीति । गृहपति कथयति—पुत्र, त्व सुकुमार, न शक्ष्यसि भृतिकया कर्म कर्तुम्। तात, किं त्व पूर्व भृतिं ददासि, आहोस्वित् पश्चात्? पुत्र पश्चात्। तात, अद्य तावत् कर्म करोमि। यदि तोषयिष्यामि, दास्यसि भृतिमिति। स सलक्षयति—शोभनमेष कथयति। अद्य तावत् जिज्ञास्यामि यदि शक्ष्यति कर्म कर्तुम्, दास्यामि। न शक्ष्यति, न दास्यामीति विदित्वा कथयति—पुत्र आगच्छ, गच्छाम इति। स तेन गृह नीत। तेऽन्यभृतका शाठ्येन कर्म कुर्वन्ति। स त्वरितत्वरित कर्म करोति। ताश्च भृतकान् समनुशास्ति। वय तावत् पूर्वकेण दुश्चरितेन दरिद्रगृहेषूपपन्ना । तद्यदि शाठ्येन कर्म करिष्याम, इतश्च्युताना का गतिर्भविष्यति? ते कथयन्ति—भागिनेय, त्व नवदान्त । स्थानमेतद्विद्यते यदस्माक पृष्ठतो गमिष्यसि। आगच्छ पश्याम । स लोकाख्यायिकाया कुशल । तेन तेषा तादृशी लोकाख्यानकथा प्रस्तुता, या श्रुत्वा ते भृतकपुरुषा आक्षिप्ता । तस्यातिस्वरेण गच्छतोऽनुपद गच्छन्ति, मा लोकाख्यायिका न
C 305 श्रोष्याम इति। तस्मिन् दिवसे तैर्भृतकपुरुषैस्तद्द्विगुण कर्म कृतम्। गृहपति कर्मान्तान् प्रत्यवेक्षमाणस्त प्रदेशमागतो यावद्द्विगुण कर्म कृतम्। सोऽधिष्ठायकपुरुष पृच्छति—भो पुरुष, कि त्वया अपरे भृतका गृहीता? आर्य, न गृहीता । अथ कस्मादद्य द्विगुण कर्म कृतम्? तेन यथावृत्तमारोचितम्। श्रुत्वा गृहपतिस्तस्य दारकस्य द्विगुणा भृतिं दातुमारब्ध । स कथयति—तात, किं द्विदैवसिका भृतिं ददासीति? स कथयति—पुत्र, न द्विदैवसिका ददामि, अपि तु प्रसन्नोऽह प्रसन्नाधिकार करोमीति। स कथयति—तात, यदि त्व ममाभिप्रसन्न, यावत् तव गृहे कर्म कर्तव्य तावत् तवैव हस्ते तिष्ठतु। पुत्र एव भवतु। यदा तस्य गृहपतेस्तद्गृह परिसमाप्तम्, तदा असौ दारको भृतिं गणयितुमारब्धो यावत् पञ्च कार्षापणशतानि न परिपूर्यन्ते। स रोदितुमारब्ध । स गृहपति कथयति—पुत्र, किं रोदिषि? मासि मया किंचित् व्यसित । तात, महात्मा त्वम्, किं मा व्यसयिष्यसि? अपि तु अहमेव मन्दभाग्य । मया पञ्चाना कार्षापणशतानामर्थाय भृतिकया कर्म प्रारब्ध बुद्धप्रमुख भिक्षुसघ भोजयिष्यामि, ततो देवेषूपपत्स्यामीति। तानि

न परिपूर्णानि। पुनरपि मया अन्यत्र भृतिकया कर्म कर्तव्यमिति। स गृहपतिर्भूयसा मात्रया अतिप्रसन्न । स कथयति—पुत्र, यद्येवम्, अह पूरयामि। तात, मा देवेषूपपत्स्ये। पुत्र, अभिश्रद्दधासि त्व भगवत ? तात अभिश्रद्दधे। पुत्र गच्छ, भगवन्त पृच्छ। येन भगवास्तेनोपसक्रान्त । उपसक्रम्य भगवत पादौ शिरसा वन्दित्वा एकान्ते निषण्ण । स गृहपतिपुत्रो भगवन्तमिदमवोचत्—भगवन्, मया पञ्चाना कार्षापणशतानामर्थाय भगवन्त सश्रावकसघ भोजयिष्यामीत्यमुकस्य गृहपतेर्भृतिकया कर्म कृतम्। तानि मम न परिपूर्णानि। स गृहपति परिपूरयति। भगवन् किम् ? आह—वत्स गृहाण, श्राद्ध स गृहपति । भगवन्, मा देवेषु नोपपत्स्ये ? वत्स उपपत्स्यसे, गृहाण। स परितुष्टो भगवत पादौ शिरसा वन्दित्वा भगवतोऽन्तिकात् प्रक्रान्तो येन स गृहपतिस्तेनोपसक्रान्त । उपसक्रम्य गृहपतेरन्तिकात् पञ्च कार्षापणशतानि गृहीत्वा मातु सकाश गत । कथयति—अम्ब, एतानि पञ्च कार्षापणशतानि। भक्त सज्जीकुरु। बुद्धप्रमुख भिक्षुसघ भोजयिष्यामीति। सा कथयति—पुत्र, न मम भाण्डोपस्करो न शयनासनम्। स एव गृहपतिर्विस्तीर्णभाण्डोपस्कर श्राद्धश्च। तमेव गत्वा प्रार्थय। शक्तोऽसौ सपादयितुमिति। स तस्य सकाश गत शिर प्रणाम कृत्वा कथयति—त्वयैव एतानि पञ्च कार्षापणशतानि दत्तानि। अस्माक गृहे न भाण्डोपस्करो नापि शयनासनम्। तदर्हसि ममानुकम्पया भक्त सज्जीकर्तुम्। अहमागत्य स्वहस्तेन बुद्धप्रमुख भिक्षुसघ भोजयिष्यामीति। गृहपति सलक्षयति—ममेद गृहमचिरोत्थित बुद्धप्रमुखेन भिक्षुसघेन परिभुक्त भविष्यति, प्रतिजागर्मि। इति विदित्वा कथयति—पुत्र, शोभनम्। स्थापयित्वा कार्षापणान् गच्छ, श्वो बुद्धप्रमुख भिक्षुसघमुपनिमन्त्रय। अहमाहार सज्जीकरोमीति। स सजातसौमनस्य शिर प्रणाम कृत्वा प्रक्रान्तो येन भगवास्तेनोपसक्रान्त । उपसक्रम्य वृद्धान्ते स्थित्वा कथयति—सोऽह बुद्धप्रमुख भिक्षुसघमुपनिमन्त्रयामीति। अधिवासयति भगवास्तस्य गृहपतिपुत्रस्य तूष्णीभावेन। अथ स गृहपतिपुत्रो भगवतस्तूष्णीभावेनाधिवासना विदित्वा भगवतोऽन्तिकात् प्रक्रान्त ॥

तेनापि गृहपतिना तामेव रात्रि शुचि प्रणीत खादनीय भोजनीय समुदानीय काल्यमेवोत्थाय गृह समार्जितम्। सुकुमारी गोमयकार्षी दत्ता, आसनप्रज्ञप्ति कारिता, उदकमणय प्रतिष्ठापिता। तेनापि गृहपतिपुत्रेण गत्वा भगवत आरोचितम्—समयो भदन्त, सज्ज भक्त यस्येदानी भगवान् काल मन्यते इति। अथ भगवान् पूर्वाह्णे निवास्य पात्रचीवरमादाय भिक्षुगणपरिवृतो भिक्षुसघपुरस्कृतो येन तस्य गृहपतेर्निवेशन तेनोपसक्रान्त । षड्वर्गीया. पृच्छन्ति—केनाय बुद्धप्रमुखो भिक्षुसघ उपनिमन्त्रित इति ? अपरे कथयन्ति—अमुकेन गृहपतिपुत्रेणेति। ते परस्पर सजल्प कुर्वन्ति—नन्दोपनन्द, भृतकपुरुष स । किमसौ दास्यति ? गच्छाम कुलोपकगृहेषु गत्वा पुरोभक्तका कुर्म इति। ते कुलोपकगृहाण्युपसक्रान्ता। तैरुक्ता—आर्य, पुरोभक्तका कुरुतेति। ते कथयन्ति—एव कुर्म इति। तै पुरोभक्तका कृता। भगवास्तस्य गृहपतेर्निवेशने पुरस्ताद्भिक्षुसघस्य प्रज्ञप्त एवासने निषण्ण । षड्वर्गीया अपि पुरोभक्तका कृत्वा

सघमध्ये निषण्णा। अथ स गृहपतिपुत्र सुखोपनिषण्ण बुद्धप्रमुख भिक्षुसघ विदित्वा शुचिना प्रणीतेन खादनीयभोजनीयेन स्वहस्त सतर्पयति सप्रवारयति। सततपरिवेषण कुर्वाण पश्यति षड्वर्गीयान् न सत्कृत्य परिभुञ्जानान्। दृष्ट्वा च पुनर्भगवन्त विदित्वा धौतहस्तमपनीतपात्र भगवत पुरस्तात् स्थित्वा कथयति—भगवन्, कैश्चिदत्रार्यकैर्न सत्कृत्य परिभुक्तमाहारम्। देवेषु नोपपत्स्ये इति? भगवानाह—वत्स, शयनासनपरिभोगेन तावत् त्व देवेषूपपद्येथा प्रागेवान्नपानपरिभोगेनेति। अथ भगवास्त गृहपतिपुत्र च धर्म्यया कथया सदर्श्य समादाप्य समुत्तेज्य सप्रहर्ष्योत्थायासनात् प्रक्रान्त ॥

अत्रान्तरे पञ्चमात्राणि वणिक्शतानि महासमुद्रात् ससिद्धयानपात्राणि राजगृहमनुप्राप्तानि। राजगृहे च पर्व प्रत्युपस्थितमिति न किंचित् क्रयेणापि लभ्यते। तत्रैको वणिग्भिक्षुगोचरिक। स कथयति—भवन्त, आगमयत कस्याद्य गृहे बुद्धप्रमुखेन भिक्षुसघेन भक्तम्, तत्रावश्य किंचिदुत्सदनधर्मक भवतीति। ते श्रवणपरपरया चान्वेषमाणास्तस्य गृहपते सकाशमुपसक्रान्ता। कथयन्ति—गृहपते, तवाद्य बुद्धप्रमुखेन भिक्षुसघेन भुक्ते इह पर्व प्रत्युपस्थितमिति न किंचित् क्रयेणापि लभ्यते। यदि किंचिदुत्सदनधर्मकमस्ति, मूल्येन दीयतामिति। न ममैतद्भक्तम्, अपि तु तस्यैतद्गृहपतिपुत्रस्य भक्तम्। एन याचध्वमिति। ते तस्य सकाश-
C 308 मुपसक्रम्य कथयन्ति—गृहपतिपुत्र, दीयतामस्माक भुक्तशेष यदस्ति। मूल्य प्रयच्छाम इति। स कथयति—नाह मूल्येनानुप्रयच्छामि। अपि तु एवमेव प्रयच्छामीति। ते तेनान्नपानेन सतर्पिता गृहपतेर्गत्वा कथयन्ति—तस्य ते गृहपते लाभा सुलब्धा यस्य ते निवेशने बुद्धप्रमुखो भिक्षुसघोऽन्नपानेन सतर्पित, इमानि च पञ्च वणिक्शतानीति। स कथयति—अनेन गृहपतिपुत्रेण लाभा सुलब्धा। अनेन बुद्धप्रमुखो भिक्षुसघोऽन्नपानेन सतर्पितो न मयेति। ते पृच्छन्ति—कतरस्याय गृहपते पुत्र? अमुकस्य सार्थवाहस्य। सार्थवाह कथयति—भवन्त, ममैष वयस्यपुत्रो भवति। तस्य पिता महासमुद्रमवतीर्णोऽनयेन व्यसनमापन्न। शक्य बहुभिरेक समुद्धर्तुम्, न त्वेव एकेन बहव। तदय पटक प्रज्ञप्तो येन वो यत् परित्यक्तम्, सोऽस्मिन् पटकेऽनुप्रयच्छत्विति। ते पूर्वमेवाभिप्रसन्ना सार्थवाहेन च प्रोत्साहिता इति तैर्यथासभाव्येन मणिमुक्तादीनि रत्नानि दत्तानि। महान् राशि सपन्न। सार्थवाह कथयति—पुत्र, गृहाणेति। स कथयति—तात, न मया मूल्येन दत्तमिति। सार्थवाह कथयति—पुत्र, न वय तव मूल्य प्रयच्छाम। यदि च मूल्य गण्यते, एकेन रत्नेनेदृशाना भक्तानामनेकानि शतानि सविद्यन्ते। कि तु वय तवाभिप्रसन्ना प्रसन्नाधिकार कुर्म, गृहाणेति। स कथयति—तात, मया बुद्धप्रमुखो भिक्षुसघो भोजितो देवेषूपपत्स्ये इति। तस्मादवशिष्ट युष्मभ्य दत्तम्। यदि ग्रहीष्यामि, स्थानमेतद्विद्यते यद्देवेषु नोपपत्स्ये? सार्थवाह कथयति—पुत्र, अभिश्रद्दधासि त्व भगवत? तात, अभिश्रद्दधे। गच्छ, भगवन्त पृच्छ। स येन भगवास्तेनोपसक्रान्त। उपसक्रम्य भगवत पादौ शिरसा वन्दित्वा एकान्ते निषण्ण। स गृहपतिपुत्रो भगवन्तमिदमवोचत्—भगवन्, मया बुद्धप्रमुख भिक्षुसघ भोजयित्वा यदन्नपानमवशिष्ट

तद्वणिजा दत्तम्। ते मम प्रसन्ना प्रसन्नाधिकार कुर्वन्ति। किं कल्पते तन्मम ग्रहीतु-माहोस्विन्न कल्पत इति? भगवानाह—यदि प्रसन्ना प्रसन्नाधिकार कुर्वन्ति, गृहाण। भगवन्, मा देवेषु नोपपत्स्ये? भगवानाह—वत्स, पुष्पमेतत्, फलमन्यद्भविष्यति। तेन भगवद्वचना-भिसप्रत्ययात् परितुष्टेन गत्वा रत्नानि गृहीतानि॥

अत्रान्तरे राजगृहेऽपुत्र श्रेष्ठी कालगत। ततो राजगृहनिवासिन पौरा सनिपत्य संजल्प कुर्वन्ति—भवन्त, श्रेष्ठी कालगत। क श्रेष्ठिनमभिषिञ्चाम इति? तत्रैके कथयन्ति—य पुण्यमहेशाख्य इति। अपरे कथयन्ति—कथमस्माभिर्ज्ञातव्यमिति? ते कथयन्ति—नानावर्णानि बीजानि पक्वकुम्भे प्रक्षिपाम, य एकवर्णान्युद्धरिष्यति, त श्रेष्ठिनमभिषिञ्चाम इति। तैर्नानावर्णानि बीजानि पक्वकुम्भे प्रक्षिप्तानि। आरोचित च—भवन्त, य एकवर्णानि बीजानि एतस्मात् कुम्भादुद्धरेत्, स श्रेष्ठ्यभिषिच्यते। यस्य व श्रेष्ठित्वमभिप्रेत च, उद्धरतु इति। त उद्धर्तुमारब्धा। सर्वैर्नानावर्णान्युद्धृतानि। तेन तु गृहपतिपुत्रेणैकवर्णान्युद्धृतानि। पौरजानपदा कथयन्ति—भवन्त, अय पुण्यमहेशाख्य। सर्व एन श्रेष्ठिनमभिषिञ्चाम। तत्रैके कथयन्ति—भवन्त, अय भृतकपुरुष। कथमेन श्रेष्ठिनमभिषिञ्चाम इति? अपरे कथयन्ति—पुनरपि तावत् जिज्ञासाम। तेन यावत् त्रिरप्येकवर्णान्युद्धृतानि। ते कथयन्ति—भवन्त, मनुष्यका अप्यस्य साक्षेपमनुप्रयच्छन्ति। आगच्छत, एनमेवाभिषिञ्चाम इति। स तै श्रेष्ठी अभिषिक्त। स गृहपति सलक्षयति—यद्यप्यनेन मम भृतिकया कर्म कृतम्, तथाप्यय पुण्यमहेशाख्य सत्त्व। सग्रहोऽस्य कर्तव्य इति। तेन तस्य सर्वालकारविभूषिता दुहिता भार्यार्थं दत्ता। तच्च गृहम्, प्रभूत स्वापतेयम्। सहसैव भोगैरभ्युद्गत इति तस्य सहसोद्गतो गृहपति सहसोद्गतो गृहपतिरिति सज्ञा सवृत्ता॥

स सलक्षयति—या काचिदस्माक श्रीसौभाग्यसपत्, सर्वासौ बुद्ध भगवन्तमागम्य। यन्वह पुनरपि बुद्धप्रमुख भिक्षुसघमन्तर्गृहे उपनिमन्त्र्य भोजयेयम्। इति विदित्वा येन भगवा-स्तेनोपसक्रान्त। उपसक्रम्य भगवत पादौ शिरसा वन्दित्वा एकान्ते निषण्ण। एकान्त-निषण्ण सहसोद्गत गृहपति भगवान् धर्म्यया कथया सदर्शयति समादापयति समुत्तेजयति सप्रहर्षयति। अनेकपर्यायेण धर्म्यया कथया सदर्श्य समादाप्य समुत्तेज्य सप्रहर्ष्य तूष्णीम्। अथ सहसोद्गतो गृहपतिरुत्थायासनादेकासमुत्तरासङ्ग कृत्वा येन भगवास्तेनाञ्जलि प्रणम्य भग-वन्तमिदमवोचत्—अधिवासयतु भगवान् श्वोऽन्तर्गृहे भक्तेन सार्ध भिक्षुसघेनेति। अधिवास-यति भगवान् सहसोद्गतस्य गृहपतेस्तूष्णीभावेन। अथ सहसोद्गतो गृहपतिर्भगवतस्तूष्णीभावे-नाधिवासना विदित्वा भगवत पादौ शिरसा वन्दित्वा भगवतोऽन्तिकात् प्रक्रान्त। अथ सहसोद्गतो गृहपतिस्तामेव रात्रि शुचि प्रणीत खादनीय भोजनीय समुदानीय काल्यमेवोत्थाय आसनानि प्रज्ञप्योदकमणीन् प्रतिष्ठाप्य भगवतो दूतेन कालमारोचयति—समयो भदन्त, सज्ज भक्त यस्येदानीं भगवान् काल मन्यत इति। अथ भगवान् पूर्वाह्णे निवास्य पात्रचीवरमादाय भिक्षुगणपरिवृतो येन सहसोद्गतस्य गृहपतेर्निवेशन तेनोपसक्रान्त। उपसक्रम्य पुरस्ताद्भिक्षु-

सघस्य प्रज्ञप्त एवासने निषण्ण । अथ सहसोद्गतो गृहपति सुखोपनिषण्ण बुद्धप्रमुख भिक्षुसघ विदित्वा शुचिना प्रणीतेन खादनीयेन भोजनीयेन स्वहस्त सतर्पयति सप्रवारयति । अनेकपर्यायेण शुचिना प्रणीतेन खादनीयेन भोजनीयेन स्वहस्त सतर्प्य सप्रवार्य भगवन्त भुक्तवन्त विदित्वा धौतहस्तमपनीतपात्र नीचतरमासन गृहीत्वा भगवत पुरस्तात् निषण्णो धर्मश्रवणाय । तस्य भगवता आशयानुशय धातु प्रकृति च ज्ञात्वा तादृशी चतुरार्यसत्यसप्रतिवेधिकी धर्मदेशना कृता, या श्रुत्वा सहसोद्गतेन गृहपतिना विशतिशिखरसमुद्गत सत्कायदृष्टिशैल ज्ञानवज्रेण भित्त्वा स्रोतआपत्तिफल साक्षात्कृतम् । स दृष्टसत्यस्त्रिरुदानमुदानयति—
C 311 इदमस्माक भदन्त न मात्रा कृत न पित्रा नेष्टेन न स्वजनबन्धुवर्गेण न राज्ञा न देवताभिर्न पूर्वप्रेतैर्न श्रमणब्राह्मणैर्यद्भगवता अस्माकं कृतम् । उच्छोषिता रुधिराश्रुसमुद्रा, लङ्घिता अस्थिपर्वता, पिहिता यपायद्वाराणि, विवृतानि स्वर्गमोक्षद्वाराणि, प्रतिष्ठापिता स्मो देवमनुष्येषु । अभिक्रान्तोऽह भदन्त अभिक्रान्त । एपोऽह बुद्ध भगवन्त शरण गच्छामि धर्म च भिक्षुसघ च । उपासक च मा धारय अद्याग्रेण यावज्जीव प्राणोपेतमभिप्रसन्नमिति । अथ भगवान् सहसोद्गत गृहपति धर्म्यया कथया सदर्श्य समादाप्य समुत्तेज्य सप्रहर्ष्योत्थायासनात् प्रक्रान्त ॥

भिक्षव सशयजाता. सर्वसशयच्छेत्तार बुद्ध भगवन्त पप्रच्छु —किं भदन्त सहसोद्गतेन गृहपतिना कर्म कृत येन भृतिकया कर्म कृतम्, येन सहसा भोगैरभिवृद्ध, सत्यदर्शन च कृतमिति ? भगवानाह—सहसोद्गतेनैव भिक्षवो गृहपतिना कर्माणि कृतान्युपचितानि लब्धसभाराणि परिणतप्रत्ययानि ओघवत्प्रत्युपस्थितान्यवश्यभावीनि । सहसोद्गतेन गृहपतिना कर्माणि कृतान्युपचितानि । कोऽन्य प्रत्यनुभविष्यति ? न भिक्षव कर्माणि कृतान्युपचितानि बाह्ये पृथिवीधातौ विपच्यन्ते, नाब्धातौ, न तेजोधातौ, न वायुधातौ, अपि तु उपात्तेष्वेव स्कन्धधात्वायतनेषु कर्माणि कृतान्युपचितानि विपच्यन्ते शुभान्यशुभानि च ।

न प्रणश्यन्ति कर्माणि कल्पकोटिशतैरपि ।
सामग्रीं प्राप्य काल च फलन्ति खलु देहिनाम् ॥ ३ ॥

भूतपूर्व भिक्षवोऽन्यतरस्मिन् कर्वटके गृहपति प्रतिवसति आढ्यो महाधनो महाभोगो विस्तीर्णविशालपरिग्रहो वैश्रवणधनसमुदितो वैश्रवणधनप्रतिस्पर्धी । तेन सदृशात् कुलात् कलत्रमानीतम् । स तया सार्धं क्रीडति रमते परिचारयति । तस्य क्रीडतो रममाणस्य परिचारयत पत्नी आपन्नसत्त्वा सवृत्ता । सा अष्टाना वा नवाना वा मासानामत्ययात् प्रसूता । दारको जात । तस्य त्रीणि सप्तकान्येकविशतिदिवसानि विस्तरेण जातस्य
C 312 जातिमह कृत्वा कुलसदृश नामधेय व्यवस्थापितम् । स उन्नीतो वर्धितो महान् सवृत्त । यावदपरेण समयेन स गृहपति सप्राप्ते वसन्तकालसमये सपुष्पितेषु पादपेषु हसक्रौञ्चमयूर-

शुकशारिकाकोकिलजीवजीवकोन्नादित वनखण्डम-तर्जनसहाय उद्यानभूमि निर्गत । असति बुद्धानामुत्पादे प्रत्येकबुद्धा लोक उत्पद्यन्ते हीनदीनानुकम्पका प्रान्तशयनासनभक्ता एक-दक्षिणीया लोकस्य । यावदन्यतम प्रत्येकबुद्धो जनपदचारिका चरस्त कर्वटकमनुप्राप्त । प्रान्तशयनासनसेविनस्ते न । सोऽप्रविश्यैव कर्वटक येन तदुद्यान तेनोपसक्रान्त । अद्राक्षीत् स गृहपतिस्त प्रत्येकबुद्ध कायप्रासादिक च शा तेनेर्यापथेनोद्यान प्रविशन्तम्। दृष्ट्वा च पुन प्रीतिप्रामोद्यजातस्त्वरितत्वरित प्रत्युद्गत । प्रत्येकबुद्ध सलक्षयति–आकीर्णमिद-मुद्यानम्। अन्यत्र गच्छे। इति विदित्वा प्रतिनिवर्तितुमारब्ध । स गृहपति पादयोर्निपत्य कथयति–आर्य, किं निवर्तसे त्वम्? पिण्डकेनार्थी। अहमपि पुण्येन। अस्मिन्नेवोद्याने विहर, पिण्डकेनाविघात करोमीति। परानुग्रहप्रवृत्तास्ते महात्मान । स तस्यानुकम्पाचित्त-मुपस्थाप्य तस्मिन्नेवोद्याने विहर्तुमारब्ध । सोऽपि तस्य पिण्डकेन योगोद्वहन कर्तु प्रवृत्त । यावदपरेण समयेन तस्य गृहपतेरन्यतरकर्वटके किंचित् करणीयमुत्पन्नम्। स पत्नीमामन्त्र-यते–भद्रे, ममामुष्मिन् कर्वटके किंचित् करणीयमुत्पन्नम्। तत्राह गच्छामि। त्वया तस्य महात्मन प्रव्रजितस्यान्नपानेनाविघात कर्तव्य । इत्युक्त्वा प्रक्रान्त । अपरस्मिन् दिवसे सा गृहपत्नी काल्यमेवोत्थाय तदर्थमन्नपान साधयितुमारब्धा । सा पुत्रेणो-च्यते–अम्ब, कस्यार्थेऽन्नपान साध्यत इति? सा कथयति–पुत्र, योऽसौ उद्याने शान्तात्मा प्रव्रजितस्तिष्ठति, तस्यार्थे साध्यत इति। स रुषित कथयति–अम्ब, किमर्थ भृतिकया कर्म कृत्वा न भुङ्क्त इति? सा कथयति–पुत्र, मा एव वोच । अनिष्टोऽस्य कर्मणो विपाक इति। स निवार्यमाणोऽपि नावतिष्ठते। यावदसौ गृहपतिरागत । पत्नीमामन्त्रयते–भद्रे, कृतस्ते तस्य पिण्डकेनाविघात? आर्यपुत्र कृत । किं तु अनेन दारकेण तस्यान्तिके खरा वाग्निश्चारिता। स कथयति–भद्रे, किं कथयति? तया विस्तरेण समाख्यातम्। स सलक्ष-यति–क्षमोऽय तपस्वी। गच्छामि, त महात्मान क्षमापयामि–मा अत्यन्तमेव क्षतो भविष्यति। इति विदित्वा त दारकमादाय येन प्रत्येकबुद्धस्तेनोपसक्रान्त । अद्राक्षीत् स प्रत्येक-बुद्धस्त गृहपतिमात्मना द्वितीयमागच्छन्तम्। स सलक्षयति–न कदाचिदय गृहपतिरात्मना द्वितीयमागच्छति। तत् किमत्र कारणमिति? असमन्वाहृत्य श्रावकप्रत्येकबुद्धाना ज्ञानदर्शन न प्रवर्तते। स समन्वाहर्तु प्रवृत्त । तेन समन्वाहृत्य विज्ञातम्। कायिकी तेषा महात्मना धर्मदेशना न वाचिकी। स तस्यानुकम्पार्थ विततपक्ष इव हसराज उपरिविहायस-मभ्युद्गम्य ज्वलनतपनवर्षणविद्योतनप्रातिहार्याणि कर्तुमारब्ध । आशु पृथग्जनस्य ऋद्धि-रावर्जनकरी। स मूलनिकृत्त इव द्रुम सपुत्र पादयोर्निपतित । तत स दारक आहृष्ट-रोमकूप कथयति–अवतर अवतर सद्भूतदक्षिणीय, मम कामपङ्कनिमग्नस्य हस्तोद्धारमनु-प्रयच्छेति । स तस्यानुकम्पार्थमवतीर्ण । स गृहपतिपुत्रस्तीव्रेणाशयेन पादयोर्निपत्य प्रणिधान कर्तुमारब्ध –यन्मया एवविधे सद्भूतदक्षिणीये खरा वाग्निश्चारिता, मा तस्य कर्मणो भागी स्याम्। यत्तु इदानी चित्तमभिप्रसादितम्, अनेनाह कुशलमूलेनाढ्ये महाधने

C 313

महाभोगे कुले जायेयम्, एवविधाना च धर्माणा लाभी स्याम्, प्रतिविशिष्टतर चातः शास्तारमारागयेय मा विरागयेयमिति ॥

किं मन्यध्वे भिक्षव ? योऽसौ गृहपतिपुत्र, एष एवासौ सहसोद्गतो गृहपति । यदनेन प्रत्येकबुद्धस्यान्तिके खरा वाग्निश्चारिता, तेन पञ्च जन्मशतानि भृतकपुरुषो जात । C 314 यावदेतर्ह्यपि भृतिकया कर्म कृतम् । यत् पुनस्तस्यैवान्तिके चित्तमभिप्रसाद्य प्रणिधान कृतम्, तेन सहसैव भोगैरभिवृद्ध । ममान्तिके सत्यदर्शन कृतम् । अह चानेन प्रत्येकबुद्धकोटिशतसहस्रेभ्य प्रतिविशिष्टतर शास्ता आरागितो न विरागित । इति हि भिक्षव एकान्तकृष्णाना कर्मणामेकान्तकृष्णो विपाक, एकान्तशुक्लानामेकान्तशुक्ल, व्यतिमिश्राणा व्यतिमिश्र । तस्मात्तर्हि भिक्षव एकान्तकृष्णानि कर्माण्यपास्य व्यतिमिश्राणि च, एकान्तशुक्लेष्वेव कर्मस्वाभोग करणीय । इत्येव वो भिक्षव शिक्षितव्यम् ॥ (इय तावदुत्पत्तिर्न तावत् बुद्धो भगवान् श्रावकाणा विनये शिक्षापदम् ।?)

इदमवोचद्भगवान् । आत्तमनसस्ते भिक्षवो भगवतो भाषितमभ्यनन्दन् ॥

सहसोद्गत[स्य प्रकरणा]वदानमेकविंशतिमम् ॥

२२ चन्द्रप्रभबोधिसत्त्वचर्यावदानम् ।

एव मया श्रुतम् । एकस्मिन् समये भगवान् राजगृहे विहरति स्म गृध्रकूटे पर्वते महता भिक्षुसघेन सार्धमर्धत्रयोदशभिर्भिक्षुशतै । तत्र भिक्षव सशयजाता सर्वसशयच्छेत्तार बुद्ध भगवन्त पप्रच्छु –पश्य भदन्त, यावदायुष्मन्तौ शारिपुत्रमौद्गल्यायनौ तत्प्रथमतर निरुपधिशेषे निर्वाणधातौ परिनिर्वृतौ, न त्वेव पितृमरणमागमितवन्तौ । अत्रेदानी भिक्षव किमाश्चर्यं यदेतर्हि शारिपुत्रमौद्गल्यायनौ भिक्षू विगतरागौ विगतद्वेषौ विगतमोहौ परिमुक्तौ जातिजराव्याधिमरणशोकपरिदेवदु खदौर्मनस्योपायासै निस्तृष्णौ निरुपादानौ प्रहीण-सर्वाहकारममकारास्मिमानाभिनिवेशानुशयौ तिष्ठति बुद्धप्रमुखे भिक्षुसघे तत्प्रथमतर निरुपधिशेषे निर्वाणधातौ परिनिर्वृतौ, न त्वेव पितृमरणमागमितवन्तौ । यत्त्वतीतेऽध्वनि शारिपुत्रमौद्गल्यायनौ सरागौ सद्वेषौ समोहावपरिमुक्तौ जातिजराव्याधिमरणशोकपरिदेवदु ख- C 315 दौर्मनस्योपायासैर्ममान्तिके चित्तमभिप्रसाद्य काल कृत्वा कामधातुमतिक्रम्य ब्रह्मलोक उपपन्नौ, न त्वेव पितृमरणमागमितवन्तौ, तच्छ्रूयताम् ॥

भूतपूर्वं भिक्षवोऽतीतेऽध्वन्युत्तरापथे भद्रशिला नाम नगरी राजधानी अभूत्, ऋद्धा च स्फीता च क्षेमा च सुभिक्षा च आकीर्णबहुजनमनुष्या च । द्वादशयोजनान्यायामेन द्वादशयोजनानि विस्तरेण चतुरस्रा चतुर्द्वारा सुविभक्ता उच्चैस्तोरणगवाक्षवातायनवेदिका-प्रतिमण्डिता नानारत्नसपूर्णा सुसमृद्धसर्वद्रव्यवणिग्जननिकेता पार्थिवामात्यगृहपतिश्रेष्ठि-राष्ट्रिकनीति(?)मौलिधराणामावासो वीणावेणुपणवसुघोषकवल्लरीमृदङ्गभेरीपटहशङ्खनिर्नादिता । तस्या च राजधान्यामगुरुगन्धाश्चन्दनगन्धाश्चूर्णगन्धा सर्वकालिकाश्च कुसुमगन्धा नाना-वातसमीरिता अतिरमणीया वीथीचत्वरशृङ्गाटकेषु वायवो वायन्ति स्म । हस्त्यश्वरथपत्ति-बलकायसपन्ना युग्ययानोपशोभिता विस्तीर्णातिरमणीयवीथीमहापथा उच्छ्रितविचित्रध्वज-पताका तोरणगवाक्षार्धचन्द्रावनद्धा अमरालय इव शोभते । उत्पलपद्मकुमुदपुण्डरीकानि सुरभिजलजकुसुमपरिमण्डितानि स्वादुस्वच्छशीतलजलपरिपूर्णपुष्किरिणीतडागोदपानप्रस्रवणो-पशोभिता शालतालतमालसूत्र(?)कर्णिकाराशोकतिलकपुनागनागकेशरचम्पकबकुलातिमुक्तक-पाटलापुष्पसछन्ना कलविङ्कशुकशारिकाकोकिलबर्हिगणजीवजीवकोन्नादितवनषण्डोद्यानपरि-मण्डिता । भद्रशिलाया च राजधान्यामन्यतर मणिगर्भ नाम राजोद्यान नानापुष्प-फलवृक्षविटपोपशोभित सोदपान हसक्रौञ्चमयूरशुकशारिकाकोकिलजीवजीवकशकुनिमनोज्ञ-रवनिर्नादितमतिरमणीयम् । एव सुरमणीया भद्रशिला राजधानी बभूव । भद्रशिलाया राजधान्या राजाभूच्चन्द्रप्रभो नाम अभिरूपो दर्शनीय प्रासादिको दिव्यचक्षुश्चतुर्भागचक्रवर्ती C 316 धार्मिको धर्मराजा जम्बुद्वीपे राज्यैश्वर्याधिपत्य कारितवान् स्वयप्रभु । न खलु राज्ञश्चन्द्र-प्रभस्य गच्छतोऽन्धकार भवति, न च मणिर्वा प्रदीपो वा उल्का वा पुरस्तात् नीयते, अपि तु स्वकात् कायात् राज्ञश्चन्द्रप्रभस्य प्रभा निश्चरन्ति तद्यथा चन्द्रमण्डलाद्रश्मय । अनेन कारणेन राज्ञश्चन्द्रप्रभस्य चन्द्रप्रभ इति सज्ञा बभूव ॥

तेन खलु समयेनास्मिन् जम्बुद्वीपेऽष्टषष्टिनगरसहस्राणि बभूवुर्भद्रशिलाराजधानीप्रमुखानि ऋद्धानि स्फीतानि क्षेमाणि सुभिक्षाण्याकीर्णबहुजनमनुष्याणि। अपीदानीं जम्बुद्वीपका अकरा अभूवन् अशुल्का अतरपण्या। कृषिसपन्ना सौम्या जनपदा बभूवुः। कुक्कुटसपातमात्राश्च ग्रामनिगमराष्ट्रराजधान्यो बभूवुः। तेन खलु समयेन चतुश्चत्वारिंशद्वर्षसहस्राणि जम्बुद्वीपे मनुष्याणामायुषः प्रमाणमभूत्। राजा चन्द्रप्रभो बोधिसत्त्वोऽभूत् सर्वदः सर्वपरित्यागी निःसङ्गपरित्यागी च। महति त्यागे वर्तते। तेन भद्रशिलाया राजधान्या निर्गत्य बहिर्धा नगरस्य चतुर्षु नगरद्वारेषु चत्वारो महायज्ञवाटा मापिताश्छत्रध्वजयूपपताकात्युच्छ्रिताः। ततः सुवर्णभेरीं सताड्य दानानि दीयन्ते, पुण्यानि क्रियन्ते, तद्यथा—अन्नमन्नार्थिभ्यः, पानं पानार्थिभ्यः, खाद्यभोज्यमाल्यविलेपनवस्त्रशयनासनापाश्रयावासप्रदीपच्छत्राणि रथा आभरणान्यलकाराः, सुवर्णपात्र्यो रूप्यचूर्णपरिपूर्णाः, रूप्यपात्र्यः सुवर्णपरिपूर्णाः, सुवर्णशृङ्गाश्च गावः कामदोहिन्यः। कुमाराः कुमारिकाश्च सर्वालंकारविभूषिताः कृत्वा प्रदानानि दीयन्ते। वस्त्राणि नानारङ्गानि नानादेशसमुच्छ्रितानि नानाविचित्राणि, तद्यथा—पट्टांशुकचीनकौशेयधौतपट्टवस्त्राण्यूर्णा-

C 317 दुकूलमयशोभनवस्त्राण्यपरान्तकफलकहर्यणिकम्बलरत्नसुवर्णप्रावरकाकाशिकांशुक्षौमकाद्याः। राज्ञा चन्द्रप्रभेण तावन्तं दानमनुदत्तम्, येन सर्वे जम्बुद्वीपका मनुष्या आढ्या महाधना महाभोगाः सवृत्ताः। राज्ञा चन्द्रप्रभेण तावन्ति हस्त्यश्वरथच्छत्राणि प्रदानमनुप्रदत्तानि, यथा अस्मिन् जम्बुद्वीपे एकमनुष्योऽपि पद्भ्यां न गच्छति। सर्वे जम्बुद्वीपका मनुष्या हस्तिपृष्ठैश्च चतुरश्वयुक्तैश्च रथैरुपरिसुवर्णमयैः रूप्यमयैश्चातपत्रैरुद्यानेनोद्यानं ग्रामेण ग्राममनुविचरन्ति स्म। ततो राज्ञश्चन्द्रप्रभस्यैतदभवत्—किं पुनर्मे इत्वरेण दानेन प्रदत्तेन? यन्न्वहं यादृशान्येव मम वस्त्रालंकाराण्याभरणानि, तादृशान्येव दानमनुप्रयच्छेयम्, यत् सर्वे जम्बुद्वीपका मनुष्या राजक्रीडया क्रीडेयुः। अथ राजा चन्द्रप्रभो जम्बुद्वीपकेभ्यो मनुष्येभ्यो मौलिपट्टवस्त्रालंकाराभरणाण्यनुप्रयच्छति, तद्यथा—हर्षकटककेयूराहारार्धहारादीन् प्रदानमनुप्रयच्छति स्म। राज्ञा चन्द्रप्रभेण तावन्ति राजार्हाणि वस्त्राण्यलंकाराणि मौल्यः पट्टाश्चानुप्रदत्ताः, येन सर्वे जम्बुद्वीपका मनुष्या मौलिधराः पट्टधराश्च सवृत्ताः। या राज्ञश्चन्द्रप्रभस्याकृतिस्तादृशा एव सर्वे जम्बुद्वीपका मनुष्याः सवृत्ताः। ततो राज्ञा चन्द्रप्रभेणाष्टषष्टिषु नगरसहस्रेषु घण्टावघोषणं कारितम्—सर्वे भवन्तो जम्बुद्वीपका मनुष्या राजक्रीडया क्रीडन्तु, यावदहं जीवामीति। अथ जम्बुद्वीपका मनुष्या राज्ञश्चन्द्रप्रभस्य घण्टावघोषणां श्रुत्वा सर्व एव राजक्रीडया क्रीडितुमारब्धाः। वीणावेणुपणवसुघोषकवल्लरीभेरीपटहमृदङ्गतालशङ्खसहस्रैस्तूर्यशब्दशतैश्च वाद्यमानैः केयूरहारमणिमुक्ताभरणकुण्डलधराः सर्वालंकारविभूषितप्रमदागणपरिवृता राजश्रियमनुभवन्ति स्म। तेन खलु समयेन जम्बुद्वीपकानां मनुष्याणां राजलीलया क्रीडतां यश्च वीणावेणुपणवसुघोषकवल्लरीभेरीमृदङ्गपटहशब्दो यश्चाष्टषष्टिषु नगरसहस्रेषु तालवशानिर्घोषो

C 318 यश्चन्द्रप्रभस्य चतुर्षु महायज्ञवाटेषु सुवर्णभेरीणां ताड्यमानानां वर्णमनोज्ञशब्दो निश्चरति, तेन सर्वो जम्बुद्वीपो मनोज्ञशब्दनादितोऽभूत् तद्यथा देवानां त्रायस्त्रिंशानामभ्यन्तरं देवपुरं

नृत्तगीतवादितशब्देन निर्नादितम्। एवमेव तस्मिन् काले तस्मिन् समये सर्वो जम्बुद्वीपवासिना जनकायस्तेन गीतवादितशब्देन एकान्तसुखसमर्पितोऽत्यर्थं रमते। तेन खलु समयेन भद्रशिलाया राजधान्या द्वासप्ततिरयुतकोटीशतानि मनुष्याणा प्रतिवसन्ति स्म। तेषा राजा चन्द्रप्रभ इष्टो बभूव प्रियो मनापश्च। अपीदानी वर्णाकृतिलिङ्गस्थैर्यमस्य निरीक्षमाणा न तृप्तिमुपयान्ति स्म। यस्मिश्च समये राजा चन्द्रप्रभो महायज्ञवाट गच्छति, तस्मिन् समये प्राणिकोटीनियुतशतसहस्राण्यवलोकयन्ति, एव चाहु—देवगर्भो बताय राजा चन्द्रप्रभ इह जम्बुद्वीपे राज्य कारयति। न खलु मनुष्या ईदृग्वर्णसस्थाना यादृशा देवस्य चन्द्रप्रभस्येति। राजा चन्द्रप्रभो येन येनावलोकयति, तेन तेन स्त्रीसहस्राण्यवलोकयन्ति—धन्यास्ता स्त्रियो यासामेष भर्तेति। तच्च शुद्धैर्मनोभिर्नान्यथाभावात्। एव दर्शनीयो राजा चन्द्रप्रभो बभूव। चन्द्रप्रभस्य राज्ञोऽर्धत्रयोदशामात्यसहस्राणि। तेषा द्वौ अग्रामात्यौ महाचन्द्रो महीधरश्च। व्यक्तौ पण्डितौ मेधाविनौ गुणैश्च सर्वामात्यमण्डलप्रतिविशिष्टौ सर्वाधिकृतौ राजपरिकर्षकौ राजपरिपालकौ। अल्पोत्सुको राजा सर्वकर्मान्तेषु। महाचन्द्रश्चाग्रामात्योऽभीक्ष्ण जम्बुद्वीपकान् मनुष्यान् दशसु कुशलेषु कर्मपथेषु नियोजयति—इमान् भवन्तो जम्बुद्वीपका मनुष्या दश कुशलान् कर्मपथान् समादाय वर्तध्वमिति। यादृशी च राज्ञश्चक्रवर्तिनोऽववादानुशासनी, तादृशी महाचन्द्रस्यामात्यस्याववादानुशासनी बभूव। महाचन्द्रस्याग्रामात्यस्य राजा चन्द्रप्रभ इष्टश्चाभूत् प्रियश्च मनापश्च। अपीदानी वर्णाकृतिलिङ्गसस्थानमस्य निरीक्षमाणो न तृप्तिमुपयाति॥

यावदपरेण समयेन महाचन्द्रेणाग्रामात्येन स्वप्नो दृष्ट—राज्ञश्चन्द्रप्रभस्य धूमवर्णै पिशाचैर्मौलिरपनीत। प्रतिविबुद्धस्य चाभूद्भयम्, अभूच्छङ्कितत्वम्, अभूद्रोमहर्ष—मा C 31
हैव देवस्य चन्द्रप्रभस्य शिरोयाचनक आगच्छेत्। देवश्च सर्वदद। सर्वपरित्यागे नास्त्यस्य किंचिदपरित्यक्त दीनानाथकृपणवनीपकयाचनकेभ्य इति। तस्य बुद्धिरुत्पन्ना—न मया राज्ञश्चन्द्रप्रभस्य स्वप्नो निवेदयितव्य। अपि तु रत्नमयानि शिरासि कारयित्वा कोषकोष्ठागार प्रवेश्य स्थापयितव्यानि। यदि नाम कश्चिद्देवस्य शिरोयाचनक आगच्छेत्, तमेनमेभी रत्नमयै शिरोभि प्रलोभयिष्यामि। इति विदित्वा रत्नमयानि शिरासि कारयित्वा कोषकोष्ठागारेषु प्रक्षिप्य स्थापितवान्। अपरेण समयेन महीधरेणाग्रामात्येन स्वप्नो दृष्ट—सर्वरत्नमय पोतश्चन्द्रप्रभस्य कुलस्थ शतशो विशीर्ण। दृष्ट्वा च पुनर्भीतस्त्रस्त सविग्न—मा हैव राज्ञश्चन्द्रप्रभस्य राज्यच्युतिर्भविष्यति जीवितस्य चान्तराय इति। तेन ब्राह्मणा ये नैमित्तिका विपश्चिकाश्चाहूय उक्ता—भवन्त, मयेदृश स्वप्नो दृष्ट, निर्दोष कुरुतेति। ततस्तैर्ब्राह्मणैर्नैमित्तिकैर्विपश्चिकैश्च समाख्यातम्—यादृशोऽय त्वया स्वप्नो दृष्ट, नचिरादेव राज्ञश्चन्द्रप्रभस्य शिरोयाचनक आगमिष्यति। स चास्यामेव भद्रशिलाया राजधान्यामवतरिष्यतीति। ततो महीधरोऽग्रामात्य स्वप्ननिर्देश श्रुत्वा करे कपोल दत्त्वा चिन्तापरो व्यवस्थित—अतिक्षिप्र राज्ञश्चन्द्रप्रभस्य मैत्रात्मकस्य कारुणिकस्य सत्त्ववत्सलस्यानित्यताबल प्रत्युपस्थितमिति। अथापरेण समयेनार्धत्रयोदशभि-

रमात्यसहस्रै स्वप्नो दृष्ट —राज्ञश्चन्द्रप्रभस्य चतुर्षु यज्ञवाटेषु करोटपाणिभिर्यक्षैश्च छत्रध्वजपताका पातिता, सुवर्णभेर्यश्च भिन्ना । दृष्ट्वा च पुनर्भीतास्त्रस्ता संविग्ना —मा हैव राज्ञश्चन्द्रप्रभस्य महापृथिवीपालस्य मैत्रात्मकस्य कारुणिकस्य सत्त्ववत्सलस्यानित्यताबलमागच्छेत्, मा हैव अस्माक देवेन सार्धं नानाभावो भविष्यति विनाभावो विप्रयोग, मा हैव अत्राणोऽपरित्राणो
C 320 जम्बुद्वीपो भविष्यतीति । राज्ञा चन्द्रप्रभेण श्रुतम् । तेन श्रुत्वा अष्टषष्टिनगरसहस्रेषु घण्टावघोषण कारितम्—राजलीलया भवन्त सर्वे जम्बुद्वीपका मानुष्या क्रीडन्तु यावदह जीवामि । किं युष्माक मायोपमै स्वप्नोपमैश्चिन्तितै ? राज्ञश्चन्द्रप्रभस्य घण्टावघोषण श्रुत्वा सर्व एव जम्बुद्वीपका मनुष्या राजलीलया क्रीडितुमारब्धा, वीणावेणुपणवसुघोषकवल्लरीभेरीमृदङ्गतालशङ्खसहस्रैस्तूर्यशब्दशतैश्च वाद्यमानै केयूरहारमणिमुक्ताभरणकुण्डलधरा सर्वालंकारविभूषितप्रमदागणपरिवृता राजश्रियमनुभवन्ति स्म । तेन खलु समयेन जम्बुद्वीपकाना मनुष्याणा राजक्रीडया क्रीडता यश्च राज्ञश्चन्द्रप्रभस्य चतुर्षु महायज्ञवाटेषु सुवर्णभेरीणा ताड्यमानाना वल्गुर्मनोज्ञ शब्दो निश्चरति, तेन सर्वो जम्बुद्वीपो मनोज्ञशब्दनिर्नादितोऽभूत् । तद्यथा देवाना त्रायस्त्रिंशानामन्यतर देवपुर नृत्तगीतवादितम्, एवमेव तस्मिन् काले तस्मिन् समये सर्वो जम्बुद्वीपनिवासी जनकायस्तेन गीतशब्देनैकान्तसुखसमर्पितोऽत्यर्थं रमते ॥

तेन खलु समयेन गन्धमादने पर्वते रौद्राक्षो नाम ब्राह्मण प्रतिवसति स्म इन्द्रजालविधिज्ञ । अश्रौषीद्रौद्राक्षो ब्राह्मणो भद्रशिलाया राजधान्या चन्द्रप्रभो नाम राजा सर्वंददोऽस्मीत्यात्मान प्रतिजानीते । यन्न्वह गत्वा शिरो याचेयमिति । तस्यैतदभवत्—यदि तावत् सर्वंददो भविष्यति, मम शिरो दास्यति । अपि तु दुष्करमेतदस्थानमनवकाशो यदेवमिष्ट कान्त प्रिय मनापमुत्तमाङ्ग परित्यक्ष्यति यदुत शीर्षम्, नेद स्थान विद्यते । इति विदित्वा गन्धमादनात् पर्वतादवतीर्ण । अथ गन्धमादननिवासिनी देवता विक्रोष्टु-
C 321 मारब्धा—हा कष्ट राज्ञश्चन्द्रप्रभस्य मैत्रात्मकस्य महाकारुणिकस्य सत्त्ववत्सलस्यानित्यताबल प्रत्युपस्थितमिति । तेन खलु समयेन सर्वजम्बुद्वीप आकुलाकुल, धूमान्धकार, उल्कापाता, दिशोदाहा, अन्तरीक्षे देवदुन्दुभयोऽभिनदन्ति । भद्रशिलाया च राजधान्या नातिदूरे पञ्चाभिज्ञो ऋषि प्रतिवसति विश्वामित्रो नाम्ना पञ्चशतपरिवारो मैत्रात्मक कारुणिक· सत्त्ववत्सल । अथ स ऋषि सर्वजम्बुद्वीपमाकुल दृष्ट्वा माणवकानामन्त्रयते—यत्खलु माणवका जानीत सर्वजम्बुद्वीप एतर्ह्याकुलाकुलो धूमान्धकार । सूर्याचन्द्रमसौ एवमहानुभावौ न भासतो न तपतो न विरोचत । नून कस्यचिन्महापुरुषस्य निरोधो भविष्यति । तथा हि—

रोदन्ति किन्नरगणा वनदेवताश्च
धिक्कारमुत्सृजन्ति देवगणा पि न स्थु ।
चन्द्रो न भाति न विभाति सहस्ररश्मि-
नैव वाद्यवादितरवोऽपि निशाम्यतेऽत्र ॥ १ ॥

एते हि पादपगणा फलपुष्पनद्धा
भूमौ पतन्ति पवनैरपि चालितानि ।
सश्रूयते ध्वनिरय च यथातिभीमो
व्यक्तो भविष्यति पुरे व्यसन महान्तम् ॥ २ ॥

एते भद्रशिलानिवासनिरता सर्वे सदु खा जना
अत्यन्तप्रतिशोकशल्यविहता प्रस्पन्दकण्ठानना ।
एताश्चन्द्रनिभानना युवतयो रोदन्ति वेश्मोत्तमे
सर्वे च प्ररुदन्ति तीव्रकरुणा सन्त श्मशाने यथा ॥ ३ ॥

किं कारण पुरनिवासिजना समग्रा
सपिण्डित मनसि दु खमिद वहन्ति ।
उत्क्रोशतामनिशमर्धकृताग्रहस्तै-
रैश्वर्यमप्रतिसम निरुणद्धि वाचम् ॥ ४ ॥

एते पयोदा विनदन्त्यतोया
जलाश्रया शोकममी व्रजन्ति ।
भुवोरिवाम्भसि च बालसमीरणास्ता
वाता प्रवान्ति च खरा रजसा विमिश्रा ॥ ५ ॥

अशिवानि निमित्तानि प्रवराणि हि साप्रतम् ।
क्षेमा दिशमतोऽस्माकमितो गन्तु क्षमो भवेत् ॥ ६ ॥

अपि तु खलु माणवका राज्ञश्चन्द्रप्रभस्य चतुर्षु महायज्ञवाटेषु सुवर्णभेरीणा ताड्यमानाना न भूयो मनोज्ञ स्वरो निश्चरति । नूनं बत भद्रशिलाया महानुपद्रवो भविष्यतीति ॥ C 322

अथ रौद्राक्षो ब्राह्मणो भद्रशिलाया राजधान्यामनुप्राप्त । ततो नगरनिवासिनी देवता रौद्राक्ष ब्राह्मण दूरादेव दृष्ट्वा येन राजा चन्द्रप्रभस्तेनोपसक्रान्ता। उपसक्रम्य राजान चन्द्रप्रभमिदमवोचत्—यत्खलु देव जानीया —अद्य देवस्य याचनक आगमिष्यति हिंसको विहेठकोऽवतारप्रेक्षी अवतारगवेषी । स देवस्य शिरो याचिष्यतीति । तद्देवेन सत्त्वानामर्थायात्मान परिपालयितव्यमिति । अथ राजा चन्द्रप्रभ शिरोयाचनकमुपश्रुत्य प्रमुदितमना विस्मयोत्फुल्लदृष्टिर्देवतामुवाच—गच्छ देवते, यद्यागमिष्यति, अहमस्य दीर्घकालाभिलषित मनोरथ परिपूरयिष्यामीति । अथ सा देवता राज्ञश्चन्द्रप्रभस्य इदमेवरूप व्यवसाय विदित्वा दु खिनी दुर्मनस्का विप्रतिसारिणी तत्रैवान्तर्हिता । अथ राज्ञश्चन्द्रप्रभस्यैतदभवत्—किमत्राश्चर्यं यदहमन्नमन्नार्थिभ्योऽनुप्रयच्छामि, पान पानार्थिभ्यो वस्त्रहिरण्यसुवर्णमणिमुक्तादीन् तदर्थिभ्य । यन्न्वह याचनकेभ्य स्वशरीरमपि परित्यजेयमिति । ततो रौद्राक्षो ब्राह्मणो दक्षिणेन नगरद्वारेण प्रविशन् देवतया निवारित —गच्छ पापब्राह्मण, मा प्रविश । कथमिदानीं त्व

मोहपुरुष राज्ञश्चन्द्रप्रभस्य मैत्रात्मकस्य कारुणिकस्य सत्त्ववत्सलस्यानेकगुणसंपन्नस्य जम्बु-
द्वीपपरिपालकस्यादूषिणोऽनपकारिण शिरश्छेत्स्यसि ? रौद्रचित्त पापब्राह्मण, मा प्रविशेति ।
यावदेतत् प्रकरण राज्ञा चन्द्रप्रभेण श्रुतम्—याचनको मे नगरद्वारे देवतया विधार्यते इति ।
श्रुत्वा च पुनर्महाचन्द्रमग्रामात्यमामन्त्रयते—यत्खलु महाचन्द्र जानीया —याचनको मे नगर-
द्वारि देवतया विवार्यते । गच्छ, शीघ्र मत्सकाशमानयेति । एव देवेति महाचन्द्रोऽग्रामात्यो
राज्ञश्चन्द्रप्रभस्य प्रतिश्रुत्य नगरद्वार गत्वा ता देवतामुवाच—यत्खलु देवते जानीया —प्रविश-
C 323 त्वेप ब्राह्मण , राजा चन्द्रप्रभ एनमाह्वापयत इति । ततो नगरनिवासिनी देवता महाचन्द्र-
मग्रामात्यमिदमवोचत्—यत्खलु महाचन्द्र जानीया —एप ब्राह्मणो रौद्रचित्तो निष्कारुणिको
राज्ञश्चन्द्रप्रभस्य विनाशार्थ भद्रशिलामनुप्राप्त । किमनेन दुरात्मना प्रवेशितेन ? एष राजान-
मुपसक्रम्य शिरो याचिष्यतीति । अथ महाचन्द्रोऽग्रामात्यो देवतामाह—अस्ति मया देवते
उपायश्चिन्तितो येनाय ब्राह्मणो न प्रभविष्यति देवस्य शिरो ग्रहीतुमिति । अथ महाचन्द्रो-
ऽग्रामात्यो रौद्राक्ष ब्राह्मणमादाय नगर प्रविश्य रत्नवरानाज्ञापयति—आनीयन्ता भवन्तो रत्न-
मयानि शिरासि । अस्मै ब्राह्मणाय दास्यामीति । भाण्डागारिकै रत्नमयाना शीर्षाणा राजद्वारे
राशि कृत । महाचन्द्रेणाग्रामात्येन रौद्राक्षस्य रत्नमयानि शीर्षाण्युपदर्शितानि—प्रतिगृह्ण त्व
महाब्राह्मण प्रभूतानि रत्नमयानि शीर्षाणि । यावदाप्त च ते हिरण्यसुवर्णमनुप्रयच्छामि, येन
ते पुत्रपौत्राणा जीविका भविष्यति । किं ते देवस्य शीर्षेण मज्जाशिङ्घाणकवसादिपूर्णेनेति ?
एवमुक्ते रौद्राक्षो ब्राह्मणो महाचन्द्रमग्रामात्यमिदमवोचत्—न रत्नमयैर्मे शिरोभि प्रयोजनम् ।
नापि हिरण्यसुवर्णेन । अपि त्वहमस्य महापृथिवीपालस्य सर्वददस्य सकाशमागत शिरसो-
ऽर्थाय । एवमुक्ते महाचन्द्रमहीधरौ अग्रामात्यौ करे कपोल दत्त्वा चिन्तापरौ व्यवस्थितौ—
किमिदानीं प्राप्तकालमिति । अथैतद्वृत्तान्तमुपश्रुत्य राजा चन्द्रप्रभो महाचन्द्रमहीधरौ अग्रामात्यौ
दूरेण प्रक्रोश्यैतदवोचत्—आनीयतामेप मत्समीपम् । अहमस्यैव मनोरथ पूरयिष्यामीति ।
एवमुक्ते महाचन्द्रमहीधरौ अग्रामात्यौ साश्रुदुर्दिनवदनौ करुणकरुण परिदेवमानौ अभिरुद्य
देवस्य मैत्रात्मकस्य कारुणिकस्य सत्त्ववत्सलस्यानेकगुणसमुदितस्य ज्ञानकुशलस्य दिव्यचक्षु-
षोऽनित्यताबल प्रत्युपस्थितम्, अद्यास्माक देवेन सार्ध नानाभावो भविष्यति विनाभावो
विप्रयोगो विसयोग । इति विदित्वा राज्ञ पादयोर्निपत्य एकान्ते निषण्णौ । अथ राजा
चन्द्रप्रभ परमत्यागप्रतिविशिष्ट त्याग परित्यक्तुकामो दूरत एव त ब्राह्मणमामन्त्रयते—एहि त्व
C 324 ब्राह्मण, यच्छता यत् प्रार्थयसे तद्गृहाणेति । अथ रौद्राक्षो ब्राह्मणो यन राजा चन्द्रप्रभस्तेनोप-
सक्रान्त । उपसक्रम्य राजान चन्द्रप्रभ जयेनायुपा च वर्धयित्वा राजान चन्द्रप्रभमिदमवोचत्—

धर्मे स्थितोऽसि विमले शुभबुद्धिसत्त्व
सर्वज्ञतामभिलषन् हृदयेन साधो ।
मह्य शिर सृज महाकरुणाग्रचेता
मह्य ददस्व मम तोषकरो भवाद्य ॥ ७ ॥

अथ राजा चन्द्रप्रभो ब्राह्मणस्यान्तिकादिदमेवरूप वाक्प्रव्याहार श्रुत्वा प्रमुदितमना प्रीतिविस्फारिताक्षो रौद्राक्ष ब्राह्मणमुवाच—हन्तेद ब्राह्मण शिरोऽविघ्नत साधु प्रगृह्यतामुत्तमाङ्गमिति । आह च—

प्रियो यथा यद्यपि चैकपुत्रक-
स्तथापि मे खर्पमिद गृहाण ।
त्वच्चिन्तिताना फलमस्तु शीघ्र
शिर प्रदानाद्धि लभेय बोधिम् ॥ ८ ॥

इत्युक्त्वा स्वयमेव स्वशिरसो मौलिमपनीतवान् । यदा च राज्ञा चन्द्रप्रभेण शिरसो मौलिरपनीत, तत्समनन्तरमेव सर्वेषा जम्बुद्वीपकाना मनुष्याणा मौलय. शिरस पतिता । भद्रशिलाया च राजधान्या चतुर्दिशमुल्कापाता दिशोदाहाश्च प्रादुर्भूता । नगरदेवताभिश्च शब्दो निश्चारित —अस्य राज्ञश्चन्द्रप्रभस्य पापब्राह्मणो शिरश्छेत्स्यतीति । तच्छ्रुत्वा महाचन्द्रमहीधरौ अग्रामात्यौ राज्ञश्चन्द्रप्रभस्येदमेवरूप शरीरपरित्याग विदित्वा साश्रुदुर्दिदवदनौ राज्ञश्चन्द्रप्रभस्य पादौ परिष्वज्याहतु —धन्यास्ते पुरुषा देव य एवमत्यद्भुतरूपदर्शन वा द्रक्ष्यन्तीति । तौ अभिमुखमुद्वीक्ष्यमाणौ राजनि चन्द्रप्रभे चित्तमभिप्रसाद्य रौद्राक्षे च ब्राह्मणे मैत्र्यचित्तमुत्पाद्य नावा शक्ष्यामो निरुपमगुणाधारस्य देवस्यानित्यता द्रष्टुमिति तस्मिन्नेव मुहूर्ते कालगतौ । कामधातुमतिक्रम्य ब्रह्मलोकमुपपन्नौ । राज्ञश्चन्द्रप्रभस्येदमेवरूप व्यवसाय बुद्ध्वा ता च नगरनिवासिनीना देवतानामार्तध्वनिमुपश्रुत्य भौमा यक्षा अन्तरिक्षचराश्च यक्षा क्रन्दितुमारब्धा —हा कष्टमिदानीं राज्ञश्चन्द्रप्रभस्य शरीरनिक्षेपो भविष्यतीति ॥

अत्रान्तरे च राजकुलद्वारेऽनेकानि प्राणिशतसहस्राणि सनिपतितान्यभूवन् । ततो C 325
रौद्राक्षो ब्राह्मणस्त महाजनकायमवेक्ष्य चन्द्रप्रभ राजानमुवाच—यत्खलु देव जानीया —नाह शक्ष्यामि महाजनकायस्य पुरस्ताद्देवस्य शिरो ग्रहीतुम् । यदि च ते शिर परित्यक्तम्, एकान्त गच्छाव इति । एवमुक्ते राजा चन्द्रप्रभो रौद्राक्ष ब्राह्मणमवोचत्—एव महाब्राह्मण क्रियताम् । ऋद्ध्यन्ता तव सकल्पा, परिपूर्यन्ता मनोरथा इति । अथ राजा चन्द्रप्रभो राजा आसनादुत्थाय तीक्ष्णमसिमादाय येन मणिरत्नगर्भमुद्यान तेनोपसक्रान्त । अथ राज्ञश्चन्द्रप्रभस्य इदमेवरूप व्यवसाय दृष्ट्वा भद्रशिलाया राजधान्यामनेकानि प्राणिशतसहस्राणि विक्रोशमानानि पृष्ठत पृष्ठत समनुबद्धानि । सोऽद्राक्षीद्राजा चन्द्रप्रभो महाजनसनिपात विक्रोशन्तम् । दृष्ट्वा च पुन समाश्वासयन्नाह—अप्रमाद करणीय कुशलेषु धर्मेष्विति । सक्षेपेण धर्मदेशना कृत्वा रौद्राक्ष ब्राह्मणमादाय मणिरत्नगर्भमुद्यान प्रविष्ट । समनन्तरप्रविष्टस्य राज्ञश्चन्द्रप्रभस्य मणिरत्नगर्भे उद्याने भद्रशिलाया छत्राणि ध्वजपताकाश्च येन मणिरत्नगर्भमुद्यान तेनावनामिता । ततो राजा चन्द्रप्रभो मणिरत्नगर्भस्योद्यानस्य द्वार पिधाय त रौद्राक्ष ब्राह्मणमामन्त्रयते—प्रतिगृह्यता ब्राह्मण ममोत्तमाङ्गमिति । एवमुक्ते रौद्राक्षो ब्राह्मणो राजान चन्द्रप्रभमुवाच—नाह शक्ष्यामि देवस्य शिरश्छेत्तुमिति । मणिरत्नगर्भस्य चोद्यानस्य मध्ये कुरबक । तत्र सर्वकालिकश्चम्पक-

वृक्षो जात । ततो राजा चन्द्रप्रभस्तीक्ष्णमसिं गृहीत्वा येन सर्वकालिकश्चम्पकवृक्षस्तेनोपसक्रान्त । अथ या देवतास्तस्मिन्नुद्यानेऽध्यवसिता, ता राज्ञश्चन्द्रप्रभस्येदमेवरूप स्वशरीरपरित्याग विदित्वा विक्रोष्टुमारब्धा । एव चाहु —कथमिदानी त्व पापब्राह्मण राज्ञश्चन्द्रप्रभस्यादूषिणोऽनपकारिणो महाजनवत्सलस्यानेकगुणसपन्नस्य शिरश्छेत्स्यसीति ? ततो राजा चन्द्रप्रभ उद्यानदेवता निवारयति—मा देवता मम शिरोयाचनकस्यान्तराय
C 326 कुरुत । तत्कस्य हेतो ? भूतपूर्व देवता ममोत्तमाङ्ग याचनकस्य देवतया अन्तराय कृत । तया देवतया बहु अपुण्य प्रसूतम् । तत्कस्य हेतो ? यदि तया देवतया अन्तरायो न कृतोऽभविष्यत्, मया लघु लघ्वेवानुत्तरज्ञानमधिगतमभविष्यत् । अतश्च त्वामहमेव ब्रवीमि—मा मे त्वमुत्तमाङ्गयाचनकस्यान्तराय कुरुष्वेति । अस्मिन्नेव ते मणिरत्नगर्भे उद्याने मया सहस्रश शिर परित्याग कृत, न च मे केनचिदन्तराय कृत । तस्मात् त्व देवते ममोत्तमाङ्गयाचनकस्यान्तराय मा कुरु । एष एव देवते स पृष्ठीभूतो मैत्रेयो यो व्याघ्र्या आत्मान परित्यज्य चत्वारिशत्कल्पसप्रस्थितो मैत्रेयो बोधिसत्त्व एकेन शिर परित्यागेनात्रपृष्ठीकृत । अथ सा देवता राज्ञश्चन्द्रप्रभस्य महर्द्धितामवेत्य तस्मिन् राजनि पर प्रसाद प्रवेदयन्ती तूष्णीमवस्थिता । अथ राजा चन्द्रप्रभ सम्यक्प्रणिधान कर्तुमारब्ध —शृण्वन्तु भवन्त, ये दशदिक्षु स्थिता देवतासुरगरुडगन्धर्वकिन्नरा अध्युषिता, इहाहमुद्याने त्याग करिष्यामि, अस्मिन् त्याग स्वशिर परित्याग येन चाह सत्येन स्वशिर परित्यजामि, न राज्यार्थाय न स्वर्गार्थाय न भोगार्थाय न शक्रत्वाय न ब्रह्मत्वाय न चक्रवर्तिविजयाय नान्यत्र कथमहमनुत्तरा सम्यक्सबोधिमभिसबुद्ध्य अदान्तान् सत्त्वान् दमयेयम्, अशान्तान् शमयेयम्, अतीर्णांस्तारयेयम्, अमुक्तान् मोचयेयम्, अनाश्वस्तानाश्वासयेयम्, अपरिनिर्वृतान् परिनिर्वापयेयम् । अनेन सत्येन सत्यवचनेन सफल परिश्रम स्यात्, परिनिर्वृतस्य च सर्षपफलप्रमाणधातवो भवेयु, अस्य च मणिरत्नगर्भस्योद्यानस्य मध्ये महान् स्तूप स्यात् सर्वस्तूपप्रतिविशिष्ट । ये च सत्त्वा शान्तकाया महाचैत्य वन्दितुकामा गच्छेयु, ते त सर्वस्तूपप्रतिविशिष्ट धातुपर दृष्ट्वा विश्रान्ता भवेयु । परिनिर्वृतस्यापि मम चैत्येषु जनकाया आगत्य कारा कृत्वा स्वर्गमोक्षपरायणा भवेयुरिति । एव सम्यक् प्रणिधान कृत्वा
C 327 तस्मिंश्चम्पकवृक्षे शिखा बद्ध्वा रौद्राक्ष ब्राह्मणमुवाच—आगच्छ महाब्राह्मण, प्रतिगृह्यताम् । मा मे विघ्न कुरुष्वेति । ततो राजा चन्द्रप्रभ आत्मन कायस्य स्थाम च बल च सजन्य तस्मिंश्च ब्राह्मणे करुणासहगत मैत्रचित्तमुत्पाद्य शिरश्छित्त्वा रौद्राक्षाय ब्राह्मणाय निर्यातितवान् । काल च कृत्वा अतिक्रम्य ब्रह्मलोक प्रणीतत्वाच्छुभकृत्स्ने देवनिकाये उपपन्न । समनन्तरपरित्यक्ते राज्ञा चन्द्रप्रभेण शिरसि अय त्रिसाहस्रमहासाहस्रो लोकधातु त्रि कम्पित सकम्पित सप्रकम्पित, चलित सचलित सप्रचलित, व्यधित प्रव्यधित सप्रव्यधित । गगनतलस्थाश्च देवता दिव्यान्युत्पलानि क्षेप्तुमारब्धा, पद्मानि कुमुदानि पुण्डरीकाण्यगरुचूर्णानि तगरचूर्णानि चन्दनचूर्णानि तमालपत्राणि दिव्यानि

मान्दारवाणि पुष्पाणि, दिव्यानि च वाद्यानि प्रवादयितुमारब्धा , चैलविक्षेपाश्च चाकार्षु । ततो रौद्राक्षो ब्राह्मण शिरोग्रहायोद्यानान्निर्गत । अथास्मिन्नन्तरेऽनेकै प्राणिशतसहस्रैर्नादो मुक्त —हा कष्टम् । प्रघातितो देव सर्वजनमनोरथपरिपूरक इति । तत एकत्या पृथिव्यामावर्तन्ते परिवर्तन्ते, एके बाहुभि प्रक्रोशन्ति, काश्चित् प्रकीर्णकेश्यो रुदन्ति । अनेकानि च प्राणिशतसहस्राणि सनिपतितानि । तत एकत्यास्तस्मिन्नेव प्रदेशे स्थित्वा ध्यानान्युत्पाद्य तत्रैव काल कृत्वा शुभकृत्स्ने देवनिकाये उपपन्ना राज्ञश्चन्द्रप्रभस्य सभागतायाम् । अपरे ध्यानान्युत्पाद्य तत्रैव काल कृत्वा भास्वरे देवनिकाये उपपन्ना । अपरे प्रथमध्यानमुत्पाद्य काल कृत्वा ब्रह्मलोकसभागतायामुपपन्ना । अपरै सनिपात्य राज्ञश्चन्द्रप्रभस्य शरीर सर्वगन्धकाष्ठैश्चिता चित्वा, ध्मापितानि च अस्थीनि सौवर्णकुम्भे प्रक्षिप्य, चतुर्महापथे शरीरस्तूप प्रतिष्ठापित । छत्रध्वजपताकाश्चारोपिता । गन्धैर्माल्यैर्धूपैर्दीपै पुष्पै पूजा कृत्वा चन्द्रप्रभे राजनि स्वचित्तमभिप्रसाद्य कालगता षट्सु देवनिकायेषु कामावचरेषु देवेषूपपन्ना । यैश्च तत्र कारा कृता , सर्वे ते स्वर्गमोक्षपरायणा सवृत्ता इति ॥

स्यात्खलु युष्माक भिक्षव काङ्क्षा वा विमतिर्वा अन्या सा तेन कालेन तेन समयेनोत्तरापथे भद्रशिला नाम राजधान्यभूदिति । न खलु एव द्रष्टव्यम् । तत्कस्य हेतो ? एषैव सा तक्षशिला तेन कालेन तेन समयेन भद्रशिला नाम राजधानी बभूव । स्यात्खलु युष्माक भिक्षव काङ्क्षा वा विमतिर्वा अन्य स तेन कालेन तेन समयेन चन्द्रप्रभो नाम राजाभूदिति । न खलु एव द्रष्टव्यम् । तत्कस्य हेतो ? अहमेव तेन कालेन तेन समयेन राजा चन्द्रप्रभो बभूव । स्यात्खलु युष्माक भिक्षव काङ्क्षा वा विमतिर्वा—अन्य स तेन कालेन तेन समयेन C 328
रौद्राक्षो नाम ब्राह्मणोऽभूदिति । न खल्वेव द्रष्टव्यम् । तत्कस्य हेतो ? एष एव स तेन कालेन तेन समयेन देवदत्तो बभूव । स्यात्खलु युष्माक भिक्षव काङ्क्षा वा विमतिर्वा—अन्यौ तौ तेन कालेन तेन समयेन महाचन्द्रमहीधरौ अग्रामात्यौ बभूवतुरिति । न खल्वेव द्रष्टव्यम् । तत्कस्य हेतो ? एतावेव महाचन्द्रमहीधरौ अग्रामात्यौ शारिपुत्रमौद्गल्यायनौ बभूवतु । तदाप्येतौ तत्प्रथमत कालगतौ, न त्वेव पितृमरणमारागितवन्तौ इति ॥

इदमवोचद्भगवान् । आत्तमनसस्ते भिक्षवोऽन्ये च देवनागयक्षगन्धर्वासुरगरुडकिन्नरमहोरगादयो भगवतो भाषितमभ्यनन्दन् ॥

चन्द्रप्रभबोधिसत्त्वचर्यावदान नाम द्वाविंशतिमम् ।

After this, Mss add

तथा च चन्द्रप्रभभूपतिर्भूते मणिकनकरजतवैडूर्येन्द्रनीलादिद्रविणवसनयानभोजनालकारग्रामनगरनिगमविषयराज्यादयो राज्यरथसुतसुतकलत्रमासरुधिरकरचरणशिरोक्षिग्रीवादिसर्वपरित्यागमन्तरेण दुर्गतिजननमरणजराकरचरणकरणविकलताप्रियसयोगप्रियवियोगादितरदु खोपनिपातभयाभिहतजनपरित्राणकरणसमर्था सकलभुवनाधिपत्याभिषेकमहती गाथाधुनी गुणसमृद्धिर्न शक्यतेऽधिगन्तुमिति कारुण्यादशेषजगद्दु खोपशमकृतनिश्चय प्रणतसकलसामन्तचूडामणिमयूखाविच्छुरितपादपीठ तुरगगजरथवस्त्रालकारादिपरित्यागेन परिपूरितनिरवशेषजाम्बूद्वीपकजनमनोरथ सकलजनमनोनयनहारी शिर परित्यक्तवान् । कथमित्येवमनुश्रूयते इति ॥

२३ संघरक्षितावदानम् ।

C 329 कि महल्लेनाधिगतम् ? एकोत्तरिका । अय तावत् खुस्तिकया एकोत्तरिकया धर्म देशयति–अमी भिक्षवो धर्मकथिका युक्तमुक्तप्रतिभाना । कस्मान्नैतानध्येपयसि ? स तैरभिहित –महल्ल, कि त्वया अधिगतम् ? स कथयति–एकोत्तरिका । ते कथयन्ति–त्व तावन्महल्ल खुस्तिकया एकोत्तरिकया धर्म देशयसि । अमी भिक्षवस्तृपिता धर्मकथिका युक्तमुक्तप्रतिभाना । कस्मान्नैतानध्येपयसि ? स कथयति–आर्या , यूय कस्यार्थे न देशयत ? किमह निवारयामीति ? ते कथयन्ति–नन्दोपनन्द, प्रतिवदत्येषोऽस्माक महल्ल । कुरुत अस्योत्क्षेपणीय कर्म । स सलक्षयति–यदि मे उत्क्षेपणीय कर्म करिष्यन्ति, नागभवनेऽप्यहमवकाश न लप्स्ये । स तेषा शयितकाना त विहारमन्तर्हापयित्वा महासमुद्र प्रविष्ट । ते वालुकास्थले शयितकास्तिष्ठन्ति । नन्दोपनन्द, उत्तिष्ठ सिहासन प्रज्ञापय, धर्म देशयाम । ते कथयन्ति–कोऽप्यसौ देवो वा नागो वा यक्षो वा भगवत्यभिप्रसन्न बुद्धे धर्मे सघे कारान् कुर्वन्, सोऽस्माभिर्विहेठित । एतत् प्रकरण भिक्षवो भगवत आरोचयन्ति । भगवानाह–योऽसौ भिक्षवो निर्मितो यदि षड्वर्गिकैर्भिक्षुभिर्न विहेठितोऽभविष्यत्, यावच्छासनकोटिमुद्घाटको बुद्धे धर्मे सघे कारानकरिष्यत् । भगवान् सलक्षयति–य कश्चिदादीनवो
C 330 भिक्षव , अनधीष्टो धर्म देशयति, तस्मान्न भिक्षुणाऽनधीष्टेन धर्मो देशयितव्य । भिक्षुरनधीष्टो धर्म देशयति, सातिसारो भवति । अनापत्तयस्तन्मुखिकया निर्गता भवन्ति ॥

श्रावस्त्या बुद्धरक्षितो नाम गृहपति प्रतिवसति आढ्यो महाधनो महाभोग । तेन सदृशात् कुलात् कलत्रमानीतम् । स तया सार्धं क्रीडते रमते परिचारयति । तस्य क्रीडतो रमत परिचारयत पत्नी आपन्नसत्त्वा सवृत्ता । आयुष्मान् शारिपुत्रो वैनेयापेक्षया तत्कुलमुपसक्रान्त । तेन स गृहपति सपत्नीक शरणगमनशिक्षापदेषु प्रतिष्ठापित । अपरेण समयेन सा तस्य पत्नी आपन्नसत्त्वा सवृत्ता । आयुष्मान् शारिपुत्रस्तस्य च वैनेयकाल ज्ञात्वा एकाक्यैव तत् कुलमुपसक्रान्त । स गृहपति कथयति–नास्त्यार्यशारिपुत्रस्य कश्चित् पश्चाच्छ्रमण ? स कथयति–गृहपते, किमस्माक काशधानाद्वा कुशधानाद्वा पश्चाच्छ्रमणा भवन्ति ? अपि तु ये भवद्विधाना सकाशाल्लभ्यन्ते, अस्माक ते पश्चाच्छ्रमणा भवन्ति । बुद्धरक्षितो गृहपति –आर्य, मम पत्नी आपन्नसत्त्वा सवृत्ता । यदि पुत्र जनयिष्यति, तमहमार्यस्य पश्चाच्छ्रमण दास्यामि । स कथयति–गृहपते, औपयिकम् ॥

सा अष्टाना वा नवाना वा मासाना [अत्ययात्] प्रसूता । दारको जातोऽभिरूपो दर्शनीय प्रासादिको गौर कनकवर्णश्छत्राकारशिरा प्रलम्बबाहुर्विस्तीर्णललाट सगतभ्रूस्तुङ्गनास । तस्य ज्ञातय सगम्य समागम्य त्रीणि सप्तकान्येकविशतिदिवसानि विस्तरेण जातस्य जातिमह कृत्वा नामधेय व्यवस्थापयन्ति–कि भवतु दारकस्य नाम ? अय दारको बुद्धरक्षितस्य गृहपते पुत्र । भवतु दारकस्य सघरक्षितो नाम । यस्मिन्नेव दिवसे सघरक्षितो जात , तस्मिन्नेव दिवसे पञ्चाना वणिक्शताना पञ्च पुत्रशतानि जातानि । तेषामपि कुलसदृशानि

निश्चरित—आर्यसघरक्षितमस्माकमनुप्रयच्छथेति । स कथयति—कस्मान्नानुप्रयच्छध्वम्? ते कथयन्ति—आर्य, त्वमस्माक वयस्यक सहजन्मिक सहपांशुक्रीडनक । भदन्तशारिपुत्रेणानुप्रदत्तको भगवतानुप्रदत्तक । श्रेयोऽस्माक त्वयैव सार्ध कालक्रिया। न त्वेव वयमार्य सघरक्षित त्वा परित्यक्ष्याम । आयुष्मान् सघरक्षित सलक्षयति—यदुक्त भगवता भयभैरवसहिष्णुना ते भवितव्यमितीद तत्। स पात्रचीवर गृहीत्वा आत्मान महासमुद्रे प्रक्षेप्तुमारब्ध । स तैर्दृष्ट । ते कथयन्ति—आर्यसघरक्षित कि करोषि, आर्यसघरक्षित कि करोषीति। स तेष

C 333

विक्रोशता महासमुद्रे प्रपतित । मुक्त तद्वहनम्। स नागैर्गृहीत्वा नागभवन प्रवेशित ॥

आर्य सघरक्षित, इय विपश्यिन सम्यक्सबुद्धस्य गन्धकुटी। इय शिखिनो विश्वभुव क्रकुच्छन्दस्य कनकमुने काश्यपस्येय भगवतो गन्धकुटी। आर्य सघरक्षित, भगवत सूत्र मातृका च देवमनुष्येषु प्रतिष्ठितम्। वय नागा विनिपतितशरीरा । अहो बत आर्य सघारक्षित इहाप्यागमचतुष्टय प्रतिष्ठापयेत्। स कथयति—एव भवतु । तेन त्रयो नागकुमारा उत्साहिता । एकोऽभिहित—त्व तावत् सयुक्तकमधीष्व । द्वितीयोऽभिहित—त्वमपि मध्यमम्। तृतीयोऽभिहित—त्वमपि दीर्घागममधीष्व। स कथयति—अहमपि तामेवैकोत्तरिका विमृष्टरूपा प्रज्वालयामि । तेऽध्येतुमारब्धा । तत्रैकश्चक्षुषी निमीलयित्वोद्देश गृह्णाति, द्वितीय पृष्ठतोमुख उद्देश गृह्णाति, तृतीयो दूरत स्थित्वोद्देश गृह्णाति। स एव तेषामेक सगौरव सप्रतीश इति करणीयैश्च सर्वत्र पूर्वगम । आर्य उत्तिष्ठ, दन्तकाष्ठ विसर्जय, भगवतो मण्डलकमामार्जय, चैत्याभिवन्दन कुरु, भुङ्क्ष्व, शय्या कल्पयेति । सर्वैस्तैरागमान्यधीतानि। स कथयति—आर्य, अधीतान्येभिरागमानि । किं धारयिष्यन्ति आहोस्विन्न धारयिष्यन्ति? स कथयति—स्मृतिमत्तका ह्येते धारयिष्यन्ति, अपि तु दोषोऽस्त्येषाम्। स कथयति—आर्य, को दोष? सर्वे ह्येतेऽगौरवा अप्रतीशा । एकस्तावच्चक्षुषी निमीलयित्वोद्देश गृह्णाति, द्वितीय पृष्ठतोमुख उद्देश गृह्णाति, तृतीयो दूरत स्थित्वोद्देश गृह्णाति । त्वमेवैक सगौरव सप्रतीश इति करणीयैश्च सर्वत्र पूर्वगम । स कथयति—आर्य, न ह्येतेऽगौरवा

C 334

अप्रतीशा। यस्तावदय चक्षुषी निमीलयित्वोद्देश गृह्णाति, अय दृष्टिविष । योऽप्यय पृष्ठतोमुख उद्देश गृह्णाति, एषोऽपि श्वासविष । योऽप्येष दूरत स्थित्वोद्देश गृह्णाति, एषोऽपि स्पर्शविष । अहमेको दष्ट्राविष । स भीत उत्पाण्डूत्पाण्डुक कृशालुको दुर्बलको म्लानकोऽप्रासकाय सवृत्त । स कथयति—आर्य, कस्मात् त्वमुत्पाण्डूत्पाण्डुक कृशालुको दुर्बलको म्लानकोऽप्रासकाय सवृत्त? स कथयति—भद्रमुख, अमित्रमध्येऽह वास कल्पयामि। सचेत् युष्माकमन्यतमोऽन्यतम प्रकुप्येत, मा नामाशेष कुर्यात्। स कथयति—आर्यस्य वय न प्रहराम । अपि तु इच्छसि त्व जम्बुद्वीप गन्तुम्? भद्रमुख, इच्छामि। तच्च वहनमागतम्। स तैरुत्क्षिप्त ॥

वणिग्भिर्दृष्ट । ते कथयन्ति—स्वागतमार्यसघरक्षिताय । स कथयति—अनुमोदन्ता भवन्त । मया नागेष्वागमचतुष्टय प्रतिष्ठापितम्। ते कथयन्ति—आर्य सघरक्षित, अनुमोद-

याम । ते त वहने प्रक्षिप्य सप्रस्थिता । तेऽनुपूर्वेण समुद्रतीर गत्वा सर्वे ते वणिज शयिता । आयुष्मान् सघरक्षितो महासमुद्र द्रष्टुमारब्ध । उक्त भगवता—पञ्चासेचनका दर्शनेन ।

हस्तिनागश्च राजा च सागरश्च शिलोच्चय ।
असेचनका दर्शनेन बुद्धश्च भगवता वर ॥ १ ॥ इति ।

चिर महासमुद्र पश्यन् जागरित । सोऽपश्चिमे यामे गाढनिद्रावष्टब्ध शयित । तेऽपि वणिज सरात्रमेवोत्थाय स्थोराल्लर्दयित्वा सप्रस्थिता । ते कथयन्ति प्रभाताया रजन्याम्—कुत्राय सघरक्षित ? तत्रक एवमाहु—पुरस्ताद्गच्छति । अपर एवमाहु—पृष्ठत आगच्छति । अपर एवमाहु—मध्ये गच्छतीति । ते कथयन्ति—आर्यसघरक्षितोऽस्माभि-श्छोरित । न शोभनमस्माभि कृतम् । प्रतिनिवर्तयाम । आर्यसघरक्षितो भवन्तो महर्द्धिको महानुभावो य समुद्रमध्ये न कालगत । स इदानी काल करिष्यति ? स्थानमेत-द्विद्यते यदसौ अग्रत एव यास्यति । आगच्छत, गमिष्याम । ते सप्रस्थिता ॥

आयुष्मानपि सघरक्षित सूर्यस्याभ्युद्गमनसमये सूर्यांशुभिस्ताडित प्रतिबुद्धो यावन्न किंचित्पश्यति । प्रक्रान्ता वणिज । सोऽपि पन्थलिका गृहीत्वा सप्रस्थित । यावदन्यतमस्या C 335
सालाटव्या विहार पश्यत्युद्गत मञ्चपीठवेदिकाजालवातायनगवाक्षपरिमण्डितम्, भिक्षूश्च सप्रावृतान् सप्रच्छन्नान् शान्तेनेर्यापथेनावस्थितान् । स तेषा सकाशमुपसक्रान्त । स तैरुक्त — स्वागत भदन्तसघरक्षिताय । स तैर्विश्रामित । विश्रामयित्वा विहार प्रवेशितो यावत् पश्यति शोभना शयनासनप्रज्ञप्ति कृता प्रणीत चाहारमुपहृतम् । स तैरुक्त —भदन्त सघरक्षित, मा तृषितोऽसि, मा बुभुक्षितोऽसि ? कथयति—आर्या , तृषितोऽस्मि, बुभुक्षितोऽस्मि । भदन्त सघरक्षित भुङ्क्ष्व । स कथयति—सघमध्ये भोक्ष्यामि । ते कथयन्ति—भदन्त सघरक्षित, भुङ्क्ष्व, आदीनवोऽत्र भविष्यति । तेन भुक्तम् । स भुक्त्वा एकान्तेऽपक्रम्यावस्थित । यावत् तेषा गण्डिराकोटिता । ते स्वकस्वकानि पात्राण्यादाय यथागत्य निषण्णा । स च तेषा विहारो-ऽन्तर्हित । अयोमुद्गरा प्रादुर्भूता । तैस्तावदयोमुद्गरै परस्परमार्तस्वर क्रन्दद्भि शिरासि भग्नानि, यावत् कालादकालीभूतम् । तत पश्चात् पुनरपि तेषा विहार प्रादुर्भूत , ते च भिक्षव शान्तेनेर्यापथेनावस्थिता । आयुष्मान् सघरक्षितस्तेषा सकाशमुपसक्रान्त । के यूयमायुष्मन्त , केन वा कर्मणा इहोपपन्ना ? भदन्त सघरक्षित, दुष्कुहका जम्बुद्वीपका मनुष्या । नाभिश्रद्दधास्यसि । स कथयति—अह प्रत्यक्षदर्शी, कस्मान्नाभिश्रद्दधास्ये ? ते कथयन्ति—भदन्त सघरक्षित, वय काश्यपस्य सम्यक्सबुद्धस्य श्रावका आसन् । तैरस्माक भक्ताग्रे रणमुत्पादितम् । ते वय भक्ताग्रे रणमुत्पादयित्वा इह प्रत्येकनरकेषूपपन्ना । स्थानमेतद्विद्यते यदस्माभिरितश्च्युतैर्नरकेषूपपत्तव्य भविष्यति । साधु सघरक्षित, जम्बुद्वीप गत्वा सब्रह्मचारिणामारोचय—मा आयुष्मन्त सघमध्ये रणमुत्पादयिष्यथ । मा अस्यैवरूपस्य C 336
दु खदौर्मनस्यस्य भागिनो भविष्यथ तद्यथा श्रमणा काश्यपीया ॥

स सप्रस्थित । यावत् पश्यति द्वितीय विहारमुद्गत मञ्चपीठवेदिकाजालवातायनपरिक्षिप्त गवाक्षपरिमण्डित भिक्षूश्च सुप्रावृतान् सुप्रतिच्छन्नान् शान्तान् शान्तेर्यापथे व्यवस्थितान्। तेषामुपसक्रान्त । स तैरुक्त—स्वागत भदन्तसघरक्षिताय। स तैर्विश्रामित । विश्रामयित्वा विहार प्रवेशितो यावत् पश्यति। शोभना शयनासनप्रज्ञप्ति कृत्वा प्रणीत चाहार समन्वाहृत्य स तैरुक्त—भदन्त सघरक्षित भुङ्क्ष्व। तेन दृष्टादीनवेन भुक्तम्। भुक्त्वा एकान्तेऽपक्रम्यास्थित । तेषा गण्ड्याकोटिता । ते स्वकस्वकानि पात्राण्यादाय यथागत्य निषण्णा । स च विहारोऽन्तर्हित, तदन्नपानमयोरस प्रादुर्भूतम्। तैरार्तस्वर क्रन्दद्भिस्तावदयोरसेन परस्परमात्मा सिक्तो यावत् कालादकालीभूतम्। तत पश्चात् पुनरपि स तपा विहार प्रादुर्भूत । ते च भिक्षव पुनरपि शान्ता शान्तेर्यापथेनावस्थिता । स तेषा सकाशमुपसक्रान्त—के यूयमायुष्मन्त, केन वा कर्मणा इहोपपन्ना ? दुष्कुहका भदन्त सघरक्षित जम्बुद्वीपका मनुष्या, नाभिश्रद्दधास्यन्ति। स कथयति— अह प्रत्यक्षदर्शी, कस्मान्नाभिश्रद्दधास्ये ? ते कथयन्ति—भदन्त सघरक्षित, वय काश्यपस्य सम्यक्सबुद्धस्य श्रावका आसन्। सघस्य च स्नेहलाभे सपन्ने आगन्तुका भिक्षव आगता । तैरस्माभिरनार्यपरिगृहीतैरेव चित्तमुत्पादितम्—न तावद्भोजयिष्यामो यावदेते आगन्तुका भिक्षवो न प्रक्रान्ता भविष्यन्तीति। तैरस्माभिस्तत्तथैव कृतम्। सप्ताहिक चाकालदुर्दिन प्रादुर्भूतम्। तेन
C 337 तदन्नपान क्लेद गतम्। वय श्रद्धादेय विनिपातयित्वा इह प्रत्येकनरकेषूपपन्ना । स्थानमेतद्विद्यते यदस्माभिरिह च्युतैर्नरकेषूपपत्तव्य भविष्यति। साधु भदन्त सघरक्षित, जम्बुद्वीप गत्वा सब्रह्मचारिणामारोचय—मा आयुष्मन्त श्रद्धादेय विनिपातयिष्यथ, मा अस्य एवरूपस्य दु खदौर्मनस्यस्य भागिनो भविष्यथ, तद्यथा ब्राह्मणा काश्यपीया ॥

स सप्रस्थितो यावत् पश्यति तृतीय विहारमुद्गत मञ्चपीठवेदिकाजालवातायनगवाक्षपरिमण्डित पूर्ववद्यावदायुष्मान् सघरक्षितो भुक्त्वा एकान्तेऽपक्रम्यावस्थित । गण्ड्याकोटिता। स तेन विहार आदीप्त प्रदीप्त सप्रज्वलित एकज्वालीभूतो ध्मायितुमारब्ध । तेऽपि तस्मिन्नार्तस्वर क्रन्दतस्तावद्दग्धा यावत् कालादकालीभूतम्। तत पश्चात् पुनरपि तेषा विहार प्रादुर्भूत, ते च भिक्षव शान्तशान्तेनेर्यापथेनावस्थिता । स तेषा सकाशमुपसक्रान्त—के यूयमायुष्मन्त, केन वा कर्मणा इहोपपन्ना ? दुष्कुहका भदन्त सघरक्षित जम्बुद्वीपका मनुष्या, नाभिश्रद्दधास्यसि । स कथयति—अह प्रत्यक्षदर्शी, कस्मान्नाभिश्रद्दधास्ये ? ते कथयन्ति—भदन्त सघरक्षित वय काश्यपस्य सम्यक्सबुद्धस्य श्रावका आसन्। दु शीलास्ते वय शीलवद्भिर्भिक्षुभिर्निष्कासिता । तैरस्माभिरेक शून्यविहार आवासित । यावत् तत्रैक शीलवान् भिक्षुरागत । अस्माक बुद्धिरुत्पन्ना—तिष्ठतु अय भिक्षु । अयमप्येकोऽस्माक दक्षिणा शोधयिष्यति। स तत्रैव स्थितो यावत् तस्यानिसङ्गेन (?) पुनरपि बहव शीलवन्तो भिक्षव आगता । ते वय तत्रापि निर्वासिता । तैरस्माभिरमर्षजातै शुष्कानि काष्ठानि शुष्कानि तृणानि शुष्कानि गोमयानि उपसहृत्य तस्मिन् विहारेऽग्निर्दग्ध । तत्र प्रभूता

शैक्षाशैक्षा पुद्गला दग्धा । ते वय शैक्षाशैक्षान् पुद्गलान् दग्ध्वा इह प्रत्येकनरकेषूपपन्ना । स्थानमेतद्विद्यते यदस्माभिरिह च्युतैर्नरकेषूपपत्तव्य भविष्यति । साधु भदन्त सघरक्षित, C 338 जम्बुद्वीप गत्वा सब्रह्मचारिणामारोचय–मा आयुष्मन्त सब्रह्मचारिणामन्तिके प्रदुष्टचित्त-मुत्पादयिष्यथ, मा अस्यैवरूपस्य दु खदौर्मनस्यस्य भागिनो भविष्यथ तद्यथा श्रमणा काश्यपीया ॥

आयुष्मान् सघरक्षित सप्रस्थितो यावत् सत्त्वानद्राक्षीत् स्तम्भाकारान् कुड्याकारान् वृक्षाकारान् पत्राकारान् पुष्पाकारान् फलाकारान् रज्ज्वाकारान् समार्जन्याकारानुदूखला-कारान् खट्वाकारान् स्थालिकाकारान् ॥

आयुष्मान् सघरक्षितो जनपदान् गत । अन्यतमस्मिन्नाश्रमपदे पञ्चमात्राणि ऋषिशतानि प्रतिवसन्ति । तैरायुष्मान् सघरक्षितो दूरत एव दृष्ट । ते कथयन्ति–भवन्त, क्रियाकार तावत् कुर्म –बहुबोल्लका श्रमणा शाक्यपुत्रीया भवन्ति । नास्य केनचिद्वचन दातव्यम् । ते क्रियाकार कृत्वा अवस्थिता । आयुष्मांश्च सघरक्षितस्तेपा सकाशमुपसक्रान्त । उपसक्रम्य प्रतिश्रय याचितुमारब्ध । न कश्चिद्वाचमनुप्रयच्छति । तत्रैक ऋषि स शुक्लधर्म । कथयति–किं युष्माक प्रतिश्रय न दीयते? अपि तु युष्माक दोपोऽस्ति । बहुबोल्लका यूयम् । समयेनाह भवत प्रतिश्रय दास्ये, सचेत् किंचिन्न मन्त्रयसि । आयुष्मान् सघरक्षित कथयति–ऋषे, एव भवतु । तत्रैक ऋषिर्जनपदचारिका गत । तस्य कुटि शून्यावतिष्ठति । स कथयति–अस्या कुटिकाया शय्या कल्पय । आयुष्मता सघरक्षितेन सा कुटिका सिक्ता समृष्टा समार्जिता सुकुमारी गोमयकार्सि चानुप्रदत्ता । तैर्दृष्ट । ते कथयन्ति–भदन्त, शुच्यपि मार्जन्त्येते श्रमणा शाक्यपुत्रीया । आयुष्मान् सघरक्षितो बहि कुटिकाया पादौ प्रक्षाल्य कुटिका प्रविश्य निषण्ण पर्यङ्कमाभुज्य ऋजुकाय प्रणिधाय प्रतिमुख स्मृतिमुपस्थाप्य । C 339 या तस्मिन्नाश्रमपदे देवता प्रतिवसति, सा रात्र्या प्रथमे यामे येनायुष्मान् सघरक्षितस्तेनोप-सक्रान्ता । उपसक्रम्य कथयति–आर्य सघरक्षित, धर्मं देशय । आयुष्मान् सघरक्षित कथयति–सुखिता त्वम् । न पश्यसि मया क्रियाकारेण प्रतिश्रय लब्धम्? किं निष्कासाप-यितुमिच्छसि? सा सलक्षयति–श्रान्तकायोऽयम्, स्वपितु । मध्यमे यामे उपसक्रमिष्यामि । सा मध्यमे याम उपसक्रान्ता । उपसक्रम्य कथयति–आर्य सघरक्षित, धर्म देशय । आयुष्मान् सघरक्षित कथयति–सुखिता त्वम् । न पश्यसि मया क्रियाकारेण प्रतिश्रय लब्धम्? कि निष्कासापयितुमिच्छसि? सा सलक्षयति–श्रान्तकायोऽयम्, स्वपितु । पश्चिमे यामे उपस-क्रमिष्यामि । सा पश्चिमे यामे उपसक्रान्ता । उपसक्रम्य कथयति–आर्य सघरक्षित, धर्म देशय । आयुष्मान् सघरक्षित कथयति–सुखिता त्वम् । न पश्यसि मया क्रियाकारेण प्रतिश्रय लब्धम्? कि निष्कासापयितुमिच्छसि? सा कथयति–आर्य सघरक्षित, प्रभातमिदानीम् । सचेन्निष्कासयिष्यन्ति, गमिष्यसि । अपि तु ननूक्त भगवता भयभैरवसहिष्णुना ते भवितव्य-मिति । आयुष्मान् सघरक्षित सलक्षयति–शोभन कथयति–सचेत् स निष्कासयिष्यति,

गमिष्यामि। स सलक्षयति–ब्राह्मणा ह्येते। ब्राह्मणप्रतिसयुक्त भाषयामीत्यायुष्मान् सघरक्षितो ब्राह्मणवर्गं स्वाध्यायितुमारब्ध –

न नग्नचर्या न जटा न पङ्को
नानाशन स्थण्डिलशायिका वा।
न रजोमल नोत्कुटुकप्रहाण
विशोधयेन्मोहमविशीर्णकाङ्क्षम्॥ २॥

अलकृतश्चापि चरेत धर्म
दान्तेन्द्रिय शान्त सयतो ब्रह्मचारी।
सर्वेषु भूतेषु निधाय दण्ड
स ब्राह्मण स श्रमण स भिक्षु॥ ३॥

C 340 तै श्रुतम्। ते सलक्षयन्ति–ब्राह्मणप्रतिसयुक्तम्। इत्येक उपसक्रान्तो द्वितीयस्तृतीयो यावत् सर्वे उपसक्रान्ता। तथा तया देवतया अधिष्ठितम्, यथा परस्पर न पश्यन्ति। तत पश्चादायुष्मता सघरक्षितेन नगरोपम सूत्रमुपनिक्षिप्तम्। गाथा च भाषते–

यानीह भूतानि समागतानि
स्थितानि भूम्यामथवान्तरिक्षे।
कुर्वन्तु मैत्रीं सतत प्रजासु
दिवा च रात्रौ च चरन्तु धर्मम्॥ ४॥ इति।

अस्मिन् खलु धर्मपर्याये भाष्यमाणे सर्वैस्तै सहसत्याभिसमयादनागामिफलमनुप्राप्तम्। ऋद्धिश्चापि निर्हृता। सर्वैस्तै सुभाषित भदन्तसघरक्षितायेत्येकनादो मुक्त। तया देवतया ऋद्ध्यभिसस्कारा प्रतिप्रस्रब्धा। परस्पर द्रष्टुमारब्धा। तेऽन्योन्य कथयन्ति–त्वमप्यागत? आगतोऽहम्। शोभनम्। ते दृष्टसत्या कथयन्ति–लभेमो वय भदन्त सघरक्षित स्वाख्याते धर्मविनये प्रव्रज्यामुपसपद भिक्षुभावम्। चरेमो वय भगवतोऽन्तिके ब्रह्मचर्यम्। आयुष्मान् सघरक्षित कथयति–किं मत्सकाशे प्रव्रजथ, आहोस्विद्भगवत? ते कथयन्ति–भगवत। आयुष्मान् सघरक्षित कथयति–यद्येवम्, आगच्छथ, भगवत सकाश गच्छाम। ते कथयन्ति–भदन्त सघरक्षित, किमस्मदीयया ऋद्ध्या गच्छाम, आहोस्वित् त्वदीयया? आयुष्मान् सघरक्षित सलक्षयति–एभिर्मदीयेनाववादेनैवविधा गुणगणा अधिगता, अह लङ्घनकोपम सवृत्त। स कथयति–तिष्ठन्तु तावद्भवन्तो मुहूर्तम्। आयुष्मान् सघरक्षितोऽन्यतम वृक्षमूल निश्रित्य निषण्ण पर्यङ्कमाभुज्य ऋजु काय प्रणिधाय प्रतिमुख स्मृतिमुपस्थाप्य। उक्त भगवता–पञ्चानुशसा बाहुश्रुत्ये। धातुकुशलो भवति, प्रतीत्यसमुत्पादकुशलो भवति,
C 341 स्थानास्थानकुशलो भवति, अपरप्रतिबद्धा चास्य भवति अववादानुशासनीति। तेनोद्यच्छता घटता व्यायच्छता सर्वक्लेशप्रहाणादर्हत्त्व साक्षात्कृतम्। अर्हन् सवृत्तस्त्रैधातुकवीतराग.

पूर्ववद्यावन्मान्य पूज्यश्चाभिवाद्यश्च सवृत्त । ते आयुष्मता सघरक्षितेनाभिहिता –भवन्त, गृह्णीध्व मदीय चीवरकर्णिकम्, यास्याम । आयुष्मत सघरक्षितस्य चीवरकर्णिके लग्ना. । अथायुष्मान् सघरक्षितो विततपक्ष इव हसराजस्तत एव ऋद्ध्या उपरिविहायसा प्रक्रान्त ॥

यावत् तानि पञ्च वणिक्शतानि भाण्ड प्रतिसामयन्ति । तेषामुपरि छाया निपतिता। स तैर्दृष्ट । ते कथयन्ति–आर्य सघरक्षित, आगतस्त्वम्? आगतोऽहम् । कुत्र गच्छसि? स कथयति–इमानि पञ्च कुलपुत्रशतान्याकाङ्क्षन्ति स्वाख्याते धर्मविनये प्रव्रज्यामुपसपद भिक्षुभावम् । ते कथयन्ति–आर्य सघरक्षित, वयमपि प्रव्रजिष्याम । अवतरस्व यावद्भाण्ड प्रतिसामयाम इति । आयुष्मान् सघरक्षितोऽवतीर्ण । तैर्भाण्ड प्रतिसामितम् । अथायुष्मान् सघरक्षितस्तत् कुलपुत्रसहस्रमादाय येन भगवास्तेनोपसक्रान्त ॥

तेन खलु समयेन भगवाननेकशताया भिक्षुपर्षद पुरस्तान्निषण्णो धर्म देशयति । अद्राक्षीद्भगवानायुष्मन्त सघरक्षित दूरादेव । दृष्ट्वा च पुनर्भिक्षूनामन्त्रयते स्म–एष भिक्षव सघरक्षितो भिक्षु सप्राभृत आगच्छति । नास्ति तथागतस्यैवविध प्राभृत यथा वैनेयप्राभृतम् । आयुष्मान् सघरक्षितो येन भगवास्तेनोपसक्रान्त । उपसक्रम्य भगवत पादौ शिरसा वन्दित्वा एकान्ते निषण्ण । एकान्तनिषण्ण आयुष्मान् सघरक्षितो भगवन्तमिदमवोचत्–इद भदन्त कुलपुत्रसहस्रमाकाङ्क्षति स्वाख्याते धर्मविनये प्रव्रज्यामुपसपद भिक्षुभावम् । त भगवान् प्रव्राजयति उपसपादयत्यनुकम्पामुपादाय । ते भगवता एहिभिक्षुकया आभाषिता –एत भिक्षवश्चरत ब्रह्मचर्यम् । भगवतो वाचावसाने मुण्डा सवृत्ता सघाटीप्रावृता सप्ताहावरोपितकेशश्मश्रव पात्रकरकव्यग्रहस्ता वर्षशतोपसपन्नस्य भिक्षोरीर्यापथेनावस्थिता ॥

एहीति चोक्ता हि तथागतेन C 342
मुण्डाश्च सघाटिपरीतदेहा ।
सद्य प्रशान्तेन्द्रिया एव तस्थु-
रेव स्थिता बुद्धमनोरथेन ॥ ५ ॥

भगवता तेषामववादो दत्त । तैरुद्यच्छमानैर्घटमानैर्व्यायच्छद्भि सर्वक्लेशप्रहाणादर्हत्त्व साक्षात्कृतम् । अर्हन्त सवृत्तास्त्रैधातुकवीतरागा पूर्ववद्यावत् मान्याश्च पूज्याश्च अभिवाद्याश्च सवृत्ता ॥

आयुष्मान् सघरक्षितो बुद्ध भगवन्त पृच्छति–इहाह भदन्त सत्त्वानद्राक्ष कुड्याकारान् स्तम्भाकारान् वृक्षाकारान् पत्राकारान् पुष्पाकारान् फलाकारान् रज्वाकारान् समार्जन्याकारान् खट्वाकारानुदूखलाकारान् स्थालिकाकारान् । मध्येऽवच्छिन्न तन्तुना धार्यमाण गच्छति । कस्य कर्मणो विपाकेन? भगवानाह–यास्त्व सघरक्षित सत्त्वानद्राक्षी कुड्याकारास्ते काश्यपस्य सम्यक्सबुद्धस्य श्रावका आसन् । तै साघिक कुड्य श्लेष्मणा सिहाणकेन

विनाशितम् । ते तस्य कर्मणो विपाकेन कुड्याकारा सवृत्ता । यथा कुड्याकारा, एव स्तम्भाकारा सत्त्वा । यान् सघरक्षित सत्त्वानद्राक्षीर्वृक्षाकारास्ते काश्यपस्य सम्यक्सबुद्धस्य श्रावका आसन् । तै साधिका पुष्पवृक्षा फलवृक्षा पौद्गलिकपरिभोगेन भुक्ता । ते तस्य कर्मणो विपाकेन वृक्षाकारा सवृत्ता । यथा वृक्षाकारा, एव पत्राकारा फलाकारा पुष्पाकारा । य त्व सघरक्षित सत्त्वमद्राक्षी रज्ज्वाकारम्, स काश्यपस्य सम्यक्सबुद्धस्य श्रावक आसीत् । तेन सघिका रज्जु पौद्गलिकपरिभोगेन परिभुक्ता । स तस्य कर्मणो विपाकेन रज्ज्वाकार सवृत्त । यथा रज्ज्वाकार, एव समार्जन्याकार । य त्व सघरक्षित सत्त्वमद्राक्षीस्तप्याकार (?) काश्यपस्य सम्यक्सबुद्धस्य
C 343 श्रावक आसीत् श्रामणेरक । सोऽपरेण समयेन पानकवारमुद्दिष्टस्तद्वारक निर्मादयति । आगन्तुकाश्च भिक्षव आगता । स तै पृष्ट—श्रामणेरक, कि सघस्य पानक भविष्यति ? स कथयति—नास्तीति । ते निराशीभूता प्रक्रान्ता । सघस्य च पानक सपन्नम् । स तस्य कर्मणो विपाकेन तप्याकार सवृत्त । य त्व सघरक्षित सत्त्वमद्राक्षीरुदूखलाकारम्, स काश्यपस्य सम्यक्सबुद्धस्य श्रावक आसीत् । तस्य पात्रकर्म प्रत्युपस्थितम् । तत्रैक श्रामणेरकोऽर्हन् । स तेनोक्त—श्रामणेरक, ददस्व मे खलस्तोक कुट्टयित्वा । स कथयति—स्थविर, तिष्ठ तावन्मुहूर्तम् । व्यग्रोऽहम् । पश्चाद्दास्यामीति । सोऽमर्षजात कथयति—श्रामणेरक, यदि रोचते, त्वामेवाहमस्मिन् उदूखले प्रक्षिप्य कुट्टये प्रागेव खलस्तोकम् । यत्तदर्हतोऽन्तिके खर वाक्कर्म निश्चारितम्, स तस्य कर्मणो विपाकेन उदूखलाकार सवृत्त । यास्त्व सघरक्षित सत्त्वानद्राक्षी स्थाल्याकारास्ते काश्यपस्य सम्यक्सबुद्धस्य कल्पिकारका आसन् । ते भिक्षूणा भैषज्यानि क्वाथयमाना स्थालिका भञ्जते । तेषा भिक्षूणा विघातो भवति । ते तस्य कर्मणो विपाकेन स्थाल्याकारा सवृत्ता । य त्व सघरक्षित सत्त्वमद्राक्षीर्मध्ये छिन्नस्तन्तुना धार्यमाणो गच्छति, स काश्यपस्य सम्यक्सबुद्धस्य प्रवचने प्रव्रजित आसील्लाभग्राहिक । तेन यद्वार्षिक लाभ तत् हैमन्तिक परिणामितम्, यद्धैमन्तिक तद्वार्षिकम् । तस्य कर्मणो विपाकेन मध्ये छिन्नस्तन्तुना धार्यमाणो गच्छति ॥

सघरक्षितावदान त्रयोविशतिमम् ॥

२४ नागकुमारावदानम् ।

भिक्षव सशयजाता सर्वसशयच्छेत्तार बुद्ध भगवन्त पृच्छन्ति—कुतो भदन्त तेन C 344
नागकुमारेण तत्प्रथमत श्रद्धा प्रतिलब्धा ? भगवानाह—भूतपूर्वं भिक्षवोऽस्मिन्नेव भद्रकल्पे विंशतिवर्षसहस्रायुषि प्रजाया काश्यपो नाम शास्ता लोक उत्पन्नस्तथागतोऽर्हन् सम्यक्सबुद्धो विद्याचरणसपन्न सुगतो लोकविदनुत्तर पुरुषदम्यसारथि शास्ता देवमनुष्याणा बुद्धो भगवान् । स एव श्रावकाणा धर्मं देशयति—एतानि भिक्षवोऽरण्यानि शून्यागाराणि पर्वतकन्दरगिरिगुहापलालपुञ्जाभ्यवकाशश्मशानवनप्रस्थानि प्रान्तानि शयनासनानि ध्यायत । भिक्षवो मा प्रमादत । मा पश्चाद्विप्रतिसारिणो भूत । इदमस्माकमनुशासनम् । तत्र केचिद्भिक्षव सुमेरुपरिषण्डाया गत्वा ध्यायन्ति, केचिन्मन्दाकिन्या पुष्करिण्यास्तीरे, केचिदनवतप्ते महासरसि, केचित् सप्तसु काञ्चनमयेषु पर्वतेषु, केचित् तासु तासु ग्रामनिगमराजराष्ट्रधानीषु गत्वा ध्यायन्ति ॥

अन्यतमश्च चिरजातको नागकुमार सुपर्णिना पक्षिराजेन सुमेरुपरिषण्डायामुपरिष्टादपह्रियते । यावत् तेन भिक्षवो ध्यानाध्ययनयोगमनसिकारयुक्ता विहरन्तो दृष्टा । दृष्ट्वा चास्य चित्तमभिप्रसन्नम् । प्रसादजात सलक्षयति—मुक्ता ह्येते आर्यका एवविधाद् दु खात् । च्युत कालगतो वाराणस्या षट्कर्मनिरते ब्राह्मणकुले जात । उन्नीतो वर्धितो महान् सवृत्त । सोऽपरेण समयेन काश्यपस्य सम्यक्सबुद्धस्य शासने प्रव्रजित । तेनोद्यता घटता व्यायच्छता सर्वक्लेशप्रहाणादर्हत्त्व साक्षात्कृतम् । अर्हन् सवृत्त पूर्ववद्यावन्मान्यश्च पूज्यश्चाभिवन्द्यश्च सवृत्त । स सलक्षयति—कुतोऽह च्युत ? तिर्यक्षु । कुत्रोपपन्न ? मनुष्येषु । कुत्र मम मातापितरौ ? यावत् पश्यति नागभवने रुदन्तौ तिष्ठत । स तत्र गत । गत्वा पृच्छितुमारब्ध — C 345
अम्ब तात कस्यार्थे रुदित ? तौ कथयत —आर्य, सुचिरजातकोऽस्माक नागकुमार सुपर्णिना पक्षिराजेनापहृत । स कथयति—अहमेवासौ । आर्य, तादृश स दुष्टनागो यद्वय सुगतिगमनमपि न सभावयाम, प्रागेवेदृशाना धर्माणा लाभी भविष्यति । तेन तौ स्मारितौ । पादयोर्निपत्य कथयत —आर्य, एवविधास्त्वया गुणगणा अधिगता । आर्य त्व पिण्डकेनार्थी, वय पुण्येनार्थिका । इहैव त्वमागम्य दिवसे दिवसे भक्तकृत्य कृत्वा गच्छ । स नागभवने दिव्या सुधा परिभुक्त्वा आगच्छति । तस्य श्रामणेरक सार्धविहारी । स भिक्षुभिरुक्त —श्रामणेरक, अय ते उपाध्याय कुत्र भुक्त्वा भुक्त्वा आगच्छति ? स कथयति—नाह जाने । ते कथयन्ति—नागभवने दिव्या सुधा परिभुज्य परिभुज्यागच्छति । त्व कस्यार्थे न गच्छसि ? स कथयति—अय महर्द्धिको महानुभावो येन गच्छति । कथमह गच्छामि ? ते कथयन्ति—यदा अय ऋद्ध्या गच्छति, तदा त्वमस्य चीवरकर्णिक गृहाण । स कथयति—मा पतेयम् । ते कथयन्ति—भद्रमुख, यदि सुमेरु पर्वतराजा चीवरकर्णिकमवलम्बते, नासौ पतेत्, प्रागेव त्व पतिष्यसीति । यो यस्मिन् स्थानेऽन्तर्धास्यति, तेन तत्र निमित्तमुद्गृहीतम् । स तत्प्रदेश पूर्वमेव गत्वा अवस्थित । स चान्तर्धास्यतीति तेन चीवरकर्णिक गृहीतम् । तौ उपरि विहायसा

प्रक्रान्तौ यावत् तौ नागैर्दृष्टौ। तयोर्द्वे ते आसनप्रज्ञप्तिकृतौ। द्वौ मण्डलकौ आमार्जितौ। स सलक्षयति—कस्यार्थेऽयमपर आसन प्रज्ञप्त ? स प्रतिनिवर्त्य पश्यति यावत् श्रामणेरकम्। स कथयति—भद्रमुख, त्वमप्यागत ? उपाध्याय, आगतोऽहम्। शोभनम्। नागा सलक्षयन्ति—अयमार्यो महर्द्धिको महानुभाव । शक्यते दिव्या सुधा कारयितुम्। अयमन्यो न शक्यते।
C 246 तैस्तस्य दिव्या सुधा दत्ता, तस्यापि प्राकृत आहार । स तस्य पात्रग्राहक । तेन तस्य पात्र गृहीत यावत् तत्रैका ओदनमिञ्ज्य (?) वतिष्ठते । सा तेनास्ये प्रक्षिप्ता यावद्दिव्यमास्वादनम्। स सलक्षयति—ईदृशा अपि मत्सरिणो नागा । एकध्ये निषण्णयोरस्य दिव्या सुधा दत्ता, ममापि प्राकृत आहार । स प्रणिधान कर्तुमारब्ध—यन्मया भगवति काश्यपे सम्यक्सबुद्धेऽनुत्तरे महादक्षिणीये ब्रह्मचर्यं चीर्णम्, अनेनाह कुशलमूलेनैत नागमस्माद्भवनाच्च्यावयित्वा अत्रैवोपपद्येयमिति । तस्य दृष्ट एव धर्मे उभाभ्या पाणिभ्या जल स्यन्दितुमारब्धम्। नागस्यापि शिरोर्तिर्बाधितुमारब्धा। स कथयति—आर्य, अनेन श्रामणेरकेनाशोभनचित्तमुत्पादितम्। प्रतिनिवर्तापयतु एनम्। स कथयति—भद्रमुख, अपाया ह्येते, निवर्तय चित्तम्। स गाथा भाषते—

प्रवणीभूतमिद चित्त न शक्नोमि निवारयितुम्।
इहस्थस्यैव मे भदन्त पाणिभ्या स्यन्दते जलम् ॥ १ ॥

स त नाग तस्माद्भवनाच्च्यावयित्वा तत्रैवोपपन्न । तत्र भिक्षवस्तेन नागकुमारेण तत्प्रथमत श्रद्धा प्रतिलब्धा ॥

इति श्रीदिव्यावदाने नागकुमारावदानम् ॥

२५ संघरक्षितावदानम् (२) ।

भिक्षव सशयजाता सर्वसशयच्छेत्तार बुद्ध भगवन्त पृच्छन्ति—कि भदन्त आयुष्मता सघरक्षितेन कर्म कृतम्, यस्य कर्मणो विपाकेनाढ्ये महाधने महाभोगे कुले जातो भगवतोऽन्तिके प्रव्रज्य सर्वक्लेशप्रहाणादर्हत्त्व साक्षात्कृतम् ? एव त च वैनेयकार्यं कृतम् ? भगवानाह—सघरक्षितेनैव भिक्षव कर्माणि कृतानि उपचितानि पूर्ववत् । भूतपूर्व भिक्षवोऽस्मिन् एव भद्रके कल्पे विशतिवर्षसहस्रायुषि प्रजाया काश्यपो नाम शास्ता पूर्ववत् । C 347 तस्याय शासने प्रव्रजित आसीद्वैयावृत्यकर । अस्य तत्र पञ्च सार्धविहारिशतानि । यद्भूयसा एककर्वटनिवासी जनकाय, अस्यैवाभिप्रसन्न । अनेन तत्र यावदायु पर्यन्त ब्रह्मचर्य चीर्णम्, न कश्चिद्गुणगणोऽधिगत । अपरेण समयेन ग्लानीभूत । मूलगण्डपत्रपुष्पफलभैषज्यैरुपस्थीयमानो हीयत एव । मरणसमये प्रणिधान कर्तुमारब्ध—यन्मया काश्यपे भगवति सम्यक्सबुद्धेऽनुत्तरे महादक्षिणीये यावदायुर्ब्रह्मचर्य चीर्णम्, न कश्चिद्गुणगणोऽधिगत, अनेनाह कुशलमूलेन योऽसौ भगवता काश्यपेन सम्यक्सबुद्धेनोत्तरो नाम माणवो वर्षशतायुषि प्रजायामवश्यभागीयकस्य भाव्यताया बुद्धो व्याकृत, तस्य शासने प्रव्रज्य सर्वक्लेशप्रहाणादर्हत्त्व साक्षात्कुर्याम् । तत पश्चात् सार्धविहारिण उपसक्रान्ता । ते कथयन्ति—उपाध्याय, अस्ति किंचित् त्वया गुणगणमधिगतम् ? स कथयति—नास्ति । किं प्रणिधान कृतम् ? इद चेद च । ते कथयन्ति—वयमप्युपाध्यायमेव कल्याणमित्रमागम्य तस्यैव भगवतोऽन्तिके सर्वक्लेशप्रहाणादर्हत्त्व साक्षात्कुर्यु । कर्वटनिवासिना जनकायेन श्रुत ग्लान आर्यक इति । तेऽप्युपसक्रान्ता । अस्ति किंचिदार्येण गुणगणमधिगतम् ? नास्ति । किं प्रणिधान कृतम् ? इद चेद च । ते कथयन्ति—वयमप्यार्यमेव कल्याणमित्रमागम्य तस्यैव भगवतोऽन्तिके सर्वक्लेशप्रहाणादर्हत्त्व साक्षात्कुर्यु ॥

किं मन्यध्वे भिक्षव ? योऽसौ वैयावृत्यकर, एष एवासौ सघरक्षितो भिक्षु । यानि तानि पञ्च सार्धविहारिशतानि, एतान्येव तानि पञ्चभिक्षुशतानि । योऽसौ कर्वटनिवासी जनकाय, एतान्येव तानि पञ्च वणिक्शतानि । यदनेन तत्र धर्मवैयावृत्य कृतम्, तस्य कर्मणो विपाकेनाढ्ये महाधने महाभोगे कुले उपपन्न । यत् तन्मरणसमये प्रणिधान C 348 कृतम्, तस्य कर्मणो विपाकेन ममान्तिके प्रव्रज्य सर्वक्लेशप्रहाणादर्हत्त्व साक्षात्कृतमेव च वैनेयकार्यं कृतम् ॥

इति हि भिक्षव एकान्तकृष्णाना कर्मणामेकान्तकृष्णो विपाक पूर्ववत् ॥

२६ पांशुप्रदानावदानम् ।

योऽसौ स्वमासतनुभिर्यजनानि कृत्वा
तावच्चिर करुणया जगतो हिताय ।
तस्य श्रमस्य सफलीकरणाय सन्त
समार्जित शृणुत साप्रतभाष्यमाणम् ॥ १ ॥

एव मया श्रुतम् । एकस्मिन् समये भगवान् श्रावस्त्या विहरतीति सूत्र वक्तव्यम् । अत्र तावद्भगवत्तथागतवदनाम्भोधरविवरप्रत्युद्गतवचनसरत्सलिलधारासपातापनीतरागद्वेषमोहमदमानमायाशाठ्यपङ्कपटलाना शब्दन्यायादितर्कशास्त्रार्थावलोकनोत्पन्नप्रज्ञाप्रदीपप्रोत्सारितकुशास्त्रदर्शनान्धकाराणा ससारतृष्णाछेदिप्रवरसद्धर्मपय पानशौण्डाना गुरूणा सनिधौ सर्वाववादक श्रेष्ठ शक्रब्रह्मेशानयमवरुणकुबेरवासवसोमादित्यादिभिरप्यप्रतिहतशासन कन्दर्पदर्पापमर्दनशूर महात्मानमतिमहर्द्धिक स्थविरोपगुप्तमारभ्य काचिदेव विबुद्धजनमनप्रसादकरीं धर्म्या कथा समनुस्मरिष्याम । तत्र तावद्गुरुभिरवहितश्रोत्रैर्भवितव्यम् ॥

एवमनुश्रूयते—यदा भगवान् परिनिर्वाणकालसमये पलालनाग विनीय कुम्भकारीं चण्डालीं गोपालीं च, तेषा मथुरामनुप्राप्त, तत्र भगवानायुष्मन्तमानन्दमामन्त्रयते स्म—अस्यामानन्द C 349 मथुराया मम वर्षशतपरिनिर्वृतस्य गुप्तो नाम गान्धिको भविष्यति । तस्य पुत्रो भविष्यत्युपगुप्तो नाम अलक्षणको बुद्धो यो मम वर्षशतपरिनिर्वृतस्य बुद्धकार्य भवि(करि)ष्यति । तस्याववादेन बहवो भिक्षव सर्वक्लेशप्रहाणादर्हत्त्व साक्षात्करिष्यन्ति । तेऽष्टादशहस्तामायामेन द्वादशहस्ता विस्तारेण चतुरङ्गुलमात्राभि शणकाभि पूजयिष्यन्ति । एषोऽग्रो मे आनन्द श्रावकाणा भविष्यत्यववादकाना यदुत उपगुप्तो भिक्षु । पश्यसि त्वमानन्द दूरत एव नीलनीलाम्बरराजिम्[१] एव भदन्त । एष आनन्द रुरुमुण्डो नाम पर्वत । अत्र वर्षशतपरिनिर्वृतस्य तथागतस्य शाणकवासी नाम भिक्षुर्भविष्यति । सोऽत्र रुरुमुण्डपर्वते विहार प्रतिष्ठापयिष्यति, उपगुप्त च प्रव्राजयिष्यति । मथुरायामानन्द नटो भटश्च द्वौ भ्रातरौ श्रेष्ठिनौ भविष्यत । तौ रुरुमुण्डपर्वते विहार प्रतिष्ठापयिष्यत । तस्य नटभटिकेति सज्ञा भविष्यति । एतदग्र मे आनन्द भविष्यति शमथानुकूलाना शय्यासनाना यदिद नटभटिकारण्यायतनम् । अथायुष्मानानन्दो भगवन्तमिदमवोचत्—आश्चर्य भदन्त यदीदृशमायुष्मानुपगुप्तो बहुजनहित करिष्यति । भगवानाह—न आनन्द एतर्हि, यथा अतीतेऽप्यध्वनि तेन विनिपतितशरीरेणाप्यत्रैव उरुमुण्डपर्वते त्रय पार्श्वा । एकत्र प्रदेशे पञ्च प्रत्येकबुद्धशतानि प्रतिवसन्ति । द्वितीये पञ्चऋषिशतानि । तृतीये पञ्चमर्कटशतानि । तत्र योऽसौ पञ्चाना मर्कटशताना यूथपति, स त यूथमपहाय यत्र पार्श्वे पञ्च प्रत्येकबुद्धशतानि प्रतिवसन्ति, तत्र गत । तस्य तान् प्रत्येकबुद्धान् दृष्ट्वा प्रसादो जात । स तेषा प्रत्येकबुद्धाना शीर्णपर्णानि मूलफलानि चोपनामयति । यदा च ते पर्यङ्केनोपविष्टा भवन्ति, स वृद्धान्ते प्रणाम कृत्वा यावन्नवान्त गत्वा पर्यङ्केनोपविशति, यावत् ते प्रत्येकबुद्धाः परिनिर्वृता ।

स तेषा शीर्णपर्णानि मूलफलानि चोपनामयति, ते न प्रतिगृह्णन्ति । स तेषा चीवरकर्णिकान्याकर्षयति, पादौ गृह्णाति । यावत् स मर्कटश्चिन्तयति—नियतमेते कालगता भविष्यन्ति । C 350
तत स मर्कट शोचित्वा परिदेवित्वा च द्वितीय पार्श्वं गतो यत्र पञ्च ऋषिशतानि प्रतिवसन्ति । ते च ऋषय केचित् कण्टकापाश्रया, केचिद्भस्मापाश्रया, केचिदूर्ध्वहस्ता, केचित् पञ्चातपावस्थिता । स तेषा तेषामीर्यापथान् विकोपयितुमारब्ध । ये कण्टकापाश्रयास्तेषा कण्टकानुद्धरति । भस्मापाश्रयाणा भस्म विधुनोति । ऊर्ध्वहस्तानामधो हस्त पातयति । पञ्चातपावस्थितानामग्निमवकिरति । यदा च तैरीर्यापथो विकोपितो भवति, तदा स तेषामग्रत पर्यङ्क बध्नाति । यावत् तैर्ऋषिभिराचार्याय निवेदितम् । तेनापि चोक्तम्—पर्यङ्केन तावन्निषीदथ, यावत् तानि पञ्च ऋषिशतानि पर्यङ्केनोपविष्टानि । तेऽनाचार्यका अनुपदेशका सप्तत्रिंशद्बोधिपक्षान् धर्मानामुखीकृत्य प्रत्येका बोधिं साक्षात्कृतवन्त । अथ तेषा प्रत्येकबुद्धानामेतदभवत्—यत् किंचिदस्माभि श्रेयोऽवाप्तम्, तत्सर्वमिम मर्कटमागम्य । तैर्यावत् स मर्कट फलमूलै परिपालित, कालगतस्य च तच्छरीर गन्धकाष्ठैर्ध्मापितम् ॥

तत्किं मन्यसे आनन्द ? योऽसौ पञ्चाना मर्कटशताना यूथपति, स एष उपगुप्त । तदापि तेन विनिपतितशरीरेणाप्यत्रैवोरुमुण्डे पर्वते बहुजनहित कृतम् । अनागतेऽप्यध्वनि वर्षशतपरिनिर्वृतस्य मम अत्रैवोरुमुण्डे पर्वते बहुजनहित करिष्यति । तच्च यथैव तथोपदर्शयिष्याम—यदा स्थविरेण शाणकवासिना उरुमुण्डे पर्वते विहार प्रतिष्ठापित, समन्वाहरति—किमसौ गान्धिक उत्पन्न, अथाद्यापि नोत्पद्यते इति ? पश्यत्युत्पन्नम् । स यावत् समन्वाहरति—योऽसौ तस्य पुत्र उपगुप्तो नाम्ना अलक्षणको बुद्धो निर्दिष्ट, यो मम वर्षशतपरिनिर्वृतस्य बुद्धकार्यं करिष्यतीति, किमसौ उत्पन्नोऽद्यापि नोत्पद्यते ? तेन यावदुपायेन गुप्तो C 351
गन्धिको भगवच्छासनेऽभिप्रसादित । स यदा अभिप्रसन्नस्तदा स्थविर सबहुलैर्भिक्षुभि सार्धमेकदिवस तस्य गृह प्रविष्ट । अपरस्मिन्नहन्यात्मद्वितीय । अन्यस्मिन्नहन्येकाकी । यावद्गुप्तो गन्धिक स्थविर शाणकवासिनमेकाकिन दृष्ट्वा कथयति—न खलु आर्यस्य कश्चित् पश्चाच्छ्रमण ? स्थविर उवाच—जराधर्माणा कुतोऽस्माक पश्चाच्छ्रमणो भवति ? यदि केचित् श्रद्धापुरोगेन प्रव्रजन्ति, तेऽस्माक पश्चाच्छ्रमणा भवन्ति । गुप्तो गान्धिक उवाच—आर्य, अह तावद्गृहवासे परिगृद्धो विषयाभिरतश्च । न मया शक्य प्रव्रजितुम् । अपि तु योऽस्माक पुत्रो भवति, त वयमार्यस्य पश्चाच्छ्रमण दास्याम । स्थविर उवाच—वत्स, एवमस्तु । अपि तु दृढप्रतिज्ञा स्मरेथास्त्वमिति । यावद्गुप्तस्य गान्धिकस्य पुत्रो जात । तस्याश्वगुप्त इति नामधेय कृतम् । स यदा महान् सवृत्तस्तदा स्थविर शाणकवासी गुप्त गान्धिकमधिगम्योवाच—वत्स, त्वया प्रतिज्ञातम्—योऽस्माक पुत्रो भविष्यति, त वयमार्यस्य पश्चाच्छ्रमण दास्याम । अनुजानीहि, प्रव्राजयिष्यामीति । गान्धिक उवाच—आर्य, अयमस्माकमेकपुत्र. । मर्षय न । योऽस्माक द्वितीय पुत्रो भविष्यति, त वयमार्यस्य पश्चाच्छ्रमण दास्याम । यावत् स्थविर

शाणकवासी समन्वाहरति—किमय स उपगुप्त ? पश्यति नेति । तेन स्थविरेणाभिहित — एवमस्तु इति । तस्य यावद्द्वितीय पुत्रो जात । तस्य धनगुप्त इति नाम कृतम् । सोऽपि यदा महान् सवृत्त , तदा स्थविर शाणकवासी गुप्त गान्धिकमुवाच—वत्स, त्वया प्रतिज्ञातम्—योऽस्माक पुत्रो भविष्यति, त वयमार्यस्य पश्चाच्छ्रमण दास्याम । अय च ते पुत्रो जात । अनुजानीहि, प्रव्राजयिष्यामीति । गान्धिक उवाच—आर्य मर्षय, एकोऽस्माक बहिर्धा द्रव्य सशयिष्यति, द्वितीयोऽन्तर्गृहे परिपालन करिष्यतीति । अपि तु योऽस्माक तृतीय पुत्रो भविष्यति, स आर्यस्य दत्त । यावत् स्थविर शाणकवासी समन्वाहरति—किमय स उप-
C 352 गुप्त ? पश्यति नेति । तत स्थविर उवाच—एवमस्तु इति । यावद्गुप्तस्य गान्धिकस्य तृतीय पुत्रो जातोऽभिरूपो दर्शनीय प्रासादिकोऽतिक्रान्तो मानुषवर्णमसप्राप्तश्च दिव्यवर्णम् । तस्य विस्तरेण जातौ जातिमह कृत्वा उपगुप्त इति नाम कृतम् । सोऽपि यदा महान् सवृत्त , यावत् स्थविरशाणकवासी गुप्त गान्धिकमभिगम्योवाच—वत्स, त्वया प्रतिज्ञातम्—योऽस्माक तृतीय पुत्रो भविष्यति, वयमार्यस्य दास्याम पश्चाच्छ्रमणार्थे । अय ते तृतीय पुत्र उत्पन्न । अनुजानीहि, प्रव्राजयिष्यामीति । गुप्तो गान्धिक उवाच—आर्य, समयत । यदा लाभोऽनुच्छेदो भविष्यतीति, तदा अनुज्ञास्यामि । यदा तेन समय कृत , तदा मारेण सर्वावती मथुरा गन्धाविष्टा । ते सर्वे उपगुप्तसकाशाद्गन्धान् क्रीणन्ति । स प्रभूतानि दास्यति । यावत् स्थविरशाणकवासी उपगुप्तसकाश गत । उपगुप्तश्च गन्धापणे स्थित । स धर्मेण व्यवहार करोति, गन्धान् विक्रीणीते । स स्थविरेण शाणकवासिना अभिहित —वत्स, कीदृशास्ते चित्तचैतसिका प्रवर्तन्ते क्लिष्टा वा अक्लिष्टा वेति ? उपगुप्त उवाच—आर्य, नैव जानामि कीदृशा क्लिष्टाश्चित्तचैतसिका , कीदृशा अक्लिष्टा इति । स्थविर शाणकवासी उवाच—वत्स, यदि केवल चित्त परिज्ञातु न शक्यसि, प्रतिपक्ष मोचयितुम् । तेन तस्य कृष्णिकपट्टिका दत्ता पाण्डुरिका च । यदि क्लिष्ट चित्तमुत्पद्यते, कृष्णिका पट्टिका स्थापय । अथाक्लिष्ट चित्तमुत्पद्यते, पाण्डुरा पट्टिका स्थापय । शुभा मनसि कुरु, बुद्धानुस्मृतिं च भावयस्वेति तेनास्य व्यपदिष्टम् । तस्य यावदारब्धा अक्लिष्टाश्चित्तचैतसिका प्रवर्तितुम्, स द्वौ भागौ कृष्णिकाना स्थापयति, एक पाण्डुरिकाणाम् । यावदर्ध कृष्णिकाना स्थापयति अर्ध पाण्डुरिकाणाम् । यावत् द्वौ भागौ पाण्डुरिकाणा स्थापयति, एक कृष्णिकानाम् । यावदनुपूर्वेण सर्वाण्येव शुक्लानि चित्तान्युत्पद्यन्ते, स पाण्डुरिकाणामेव पट्टिका स्थापयति । धर्मेण व्यवहार करोति ॥

मथुराया वासवदत्ता नाम गणिका । तस्या दासी उपगुप्तसकाश गत्वा गन्धान्
C 353 क्रीणाति । सो वासवदत्तया चोच्यते—दारिके, मुष्यते स गान्धिकस्त्वया । बहून् गन्धानानयसीति । दारिकोवाच—आर्यदुहिते, उपगुप्तो गान्धिकदारको रूपसपन्नश्चातुर्यमाधुर्यसपन्नश्च धर्मेण व्यवहार करोति । श्रुत्वा च वासवदत्ताया उपगुप्तसकाशे सानुराग चित्तमुत्पन्नम् । तया यावद्दासी उपगुप्तसकाश प्रेषिता—त्वत्सकाशमागमिष्यामि । इच्छामि त्वया सार्धं रतिमनुभवितुम् । यावद्दास्या

उपगुप्तस्य निवेदितम्। उपगुप्त उवाच अकालस्ते भगिनि मद्दर्शनायेति। वासवदत्ता पञ्चभि पुराणशतै परिचारयते। तस्या बुद्धिरुत्पन्ना—नियत पञ्च पुराणशतानि नोत्सहते दातुम्। तया यावद्दासी उपगुप्तसकाश प्रेषिता—न ममार्यपुत्रसकाशात् कार्षापणेनापि प्रयोजनम्। केवल-मार्यपुत्रेण सह रतिमनुभवेयम्। दास्या तथा निवेदितम्। उपगुप्त उवाच—अकालस्ते भगिनि मद्दर्शनायेति। यावदन्यतर श्रेष्ठिपुत्रो वासवदत्ताया सकाश प्रविष्ट। अन्यतरश्च सार्थवाह उत्तरापथात् पञ्चशतमश्वपण्य गृहीत्वा मथुरामनुप्राप्त। तेनाभिहितम्—कतरा वेश्या सर्व-प्रधाना? तेन श्रुतम्—वासवदत्तेति। स पञ्च पुराणशतानि गृहीत्वा बहूश्च प्राभृतान् वासव-दत्ताया सकाशमभिगत। ततो वासवदत्तया लोभाकृष्टेन त श्रेष्ठिपुत्र प्रघातयित्वाऽवस्करे प्रक्षिप्य सार्थवाहेन सह रतिमनुभूता। यावत् स श्रेष्ठिपुत्रो बन्धुभिरवस्करादुद्धृत्य(त)। राज्ञो निवेदितम्। ततो राज्ञा अभिहितम्—गच्छन्तु भवन्त, वासवदत्ता हस्तपादौ कर्णनास च छित्त्वा श्मशाने छोरयन्तु। यावत् तैर्वासवदत्ता हस्तपादौ कर्णनास च छित्त्वा श्मशाने छोरिता। यावदुपगुप्तेन श्रुतम्—वासवदत्ता हस्तपादौ कर्णनास च छित्त्वा श्मशाने छोरिता। तस्य बुद्धिरुत्पन्ना—पूर्व तया मम विषयनिमित्त दर्शनमाकाङ्क्षितम्। इदानीं तु तस्या हस्तपादौ कर्णनास च विकर्तितौ, इदानीं तु तस्या दर्शनकाल इति। आह च—

यदा प्रशस्ताम्बरसवृताङ्गी
अभूद्विचित्राभरणैर्विभूषिता।
मोक्षार्थिना जन्मपराङ्मुखाना C 354
श्रेयस्तदास्यास्तु न दर्शन स्यात्॥ २॥

इदानीं तु तस्या कालोऽय द्रष्टु गतमानरागहर्षाया।
निशितासिविक्षताया स्वभावनियतस्य रूपस्य॥ ३॥

यावदेकेन दारकेनोपस्थायकेन छत्रमादाय प्रशान्तेनेर्यापथेन श्मशानमनुप्राप्त। तस्याश्च प्रेषिका पूर्वगुणानुरागात् समीपेऽवस्थिता काकादीन् निवारयति। तया च वासव-दत्ताया निवेदितम्—आर्यदुहित, यस्य त्वया अह सकाश पुन पुनरनुप्रेषिता, अय स उपगुप्तोऽभ्यागत। नियतमेष कामरागार्त आगतो भविष्यति। श्रुत्वा च वासवदत्ता कथयति—

प्रनष्टशोभा दु खार्ता भूमौ रुधिरपिञ्जराम्।
मा दृष्ट्वा कथमेतस्य कामरागो भविष्यति॥ ४॥

तत प्रेषिकामुवाच—यौ हस्तपादौ कर्णनास च मच्छरीराद्विकर्तितौ, तौ श्लेषयेति। तया यावत् श्लेषयित्वा पट्टकेन प्रच्छादिता। उपगुप्तश्चागत्य वासवदत्ताया अग्रत स्थित। ततो वासवदत्ता उपगुप्तमग्रत स्थित दृष्ट्वा कथयति—आर्यपुत्र, यदा मच्छरीर स्वस्थभूत विषय-रत्यनुकूलम्, तदा मया आर्यपुत्रस्य पुन पुनर्दूती विसर्जिता। आर्यपुत्रेणाभिहितम्—

अकालस्ते भगिनि मम दर्शनायेति । इदानीं मम हस्तपादौ कर्णनासौ च विकर्तितौ, स्वरुधिरकर्दम एवावस्थिता । इदानीं किमागतोऽसि ? आह च—

इद यदा पङ्कजगर्भकोमल
महार्हवस्त्राभरणैर्विभूषितम् ।
बभूव गात्र मम दर्शनक्षम
तदा न दृष्टोऽसि मयाल्पभाग्यया ॥ ५ ॥

एतर्हि किं द्रष्टुमिहागतोऽसि
यदा शरीर मम दर्शनाक्षमम् ।
निवृत्तलीलारतिहर्षविस्मय
भयावह शोणितपङ्कलेपनम् ॥ ६ ॥

उपगुप्त उवाच—

नाह भगिनि कामार्त सनिधावागतस्तव ।
कामानामशुभाना तु स्वभाव द्रष्टुमागत ॥ ७ ॥

प्रच्छादिता वस्त्रविभूषणाद्यै-
र्बाह्यैर्विचित्रैर्मदनानुकूलै ।
निरीक्ष्यमाणा अपि यत्नवद्भि-
र्नाप्यत्र दृष्टासि भवेद्यथावत् ॥ ८ ॥

इद तु रूप तव दृश्यमेतत्
स्थित स्वभावे रचनाद्वियुक्तम् ।
तेऽपण्डितास्ते च विगर्हणीया
C 355 ये प्राकृतेऽस्मिन् कुणपे रमन्ते ॥ ९ ॥

त्वचावनद्धे रुधिरावसक्ते
चर्मावृते मासघनावलिप्ते ।
शिरासहस्रैश्च वृते समन्तात्
को नाम रज्येत इत शरीरे ॥ १० ॥

अपि च भगिनि ।

बहिर्भद्राणि रूपाणि दृष्ट्वा बालोऽभिरज्यते ।
अभ्यन्तरविदुष्टानि ज्ञात्वा धीरो विरज्यते ॥ ११ ॥
अवकृष्टावकृष्टस्य कुणपस्य ह्यमेध्यता ।
मेध्या. कामोपसहारा. कामिन शुभसज्ञिन. ॥ १२ ॥

इह हि–

दौर्गन्ध्य प्रतिवार्यते बहुविधैर्गन्धैरमेध्याकरै-
वैक्लव्य बहिराध्रियेत विविधैर्वस्त्रादिभिर्भूषणै ।
स्वेदक्लेदमलादयोऽप्यशुचयस्तान्निर्हरत्यम्भसा
येनामेध्यकरङ्कमेतदशुभ कामात्मभि सेव्यते ॥ १३ ॥

सबुद्धस्य तु ये वच सुवचस शृण्वन्ति कुर्वन्त्यपि
ते कामान् श्रमशोकदु खजननान् सद्भि सदा गर्हितान् ।
त्यक्त्वा कामनिमित्तमुक्तमनस शान्ते वने निर्गता
पार यान्ति भवार्णवस्य महत सश्रित्य मार्गप्लवम् ॥ १४ ॥

श्रुत्वा वासवदत्ता ससारादुद्विग्ना । बुद्धगुणानुस्मरणाच्चावर्जितहृदयोवाच–

एवमेतत्तथा सर्वं यथा वदसि पण्डित ।
मे त्वा साधु समासाद्य बुद्धस्य वचन श्रुतम् ॥ १५ ॥

यावदुपगुप्तेन वासवदत्ताया अनुपूर्विका कथा कृत्वा सत्यानि सप्रकाशितानि । C 356 उपगुप्तश्च वासवदत्ताया शरीरस्वभावमवगम्य कामधातुवैराग्य गत । तेनात्मीयया धर्मदेशनया सहसत्याभिसमयादनागामिफल वासवदत्तया च स्रोतापत्तिफल प्राप्तम् । ततो वासवदत्ता दृष्टसत्या उपगुप्त सरागयन्त्युवाच–

तवानुभावात्पिहित सुघोरो
ह्यपायमार्गो बहुदोषयुक्त ।
अपावृता स्वर्गगति सुपुण्या
निर्वाणमार्गश्च मयोपलब्ध ॥ १६ ॥

अपि च । एषाह त भगवन्त तथागतमर्हन्त सम्यक्सबुद्ध शरण गच्छामि धर्मं च भिक्षुसघ चेत्याह–

एषा व्रजामि शरण विबुद्धनवकमलविमलधवलनेत्रम् ।
तममरबुधजनमहित जिन विराग च सघ च ॥ १७ ॥ इति ॥

यावदुपगुप्तो वासवदत्ता धर्म्यया कथया सदर्श्य प्रक्रान्त । अचिरप्रक्रान्ते चोपगुप्ते वासवदत्ता कालगता देवेषूपपन्ना । देवतैश्च मथुरायामारोचितम्–वासवदत्तया उपगुप्तसकाशाद्धर्मदेशना श्रुत्वा आर्यसत्यानि दृष्टानि, देवेषूपपन्नेति । श्रुत्वा च मथुरावास्तव्येन जनकायेन वासवदत्ताया शरीरे पूजा कृता ॥

यावत् स्थविर शाणकवासी गुप्त गान्धिकमभिगम्योवाच–अनुजानीहि उपगुप्त प्रव्राजयिष्यामीति । गुप्तो गान्धिक उवाच–आर्य, एष समय । यदा न लाभो न च्छेदो भविष्यति, तदा अनुज्ञास्यामीति । यावत् स्थविरशाणकवासिना ऋद्धया तथा अधिष्ठित यथा

न लाभो न च्छेद । ततो गुप्तो गान्धिको गणयति, तुलयति, मापयति, पश्यति—न लाभो न च्छेद । तत स्थविर शाणकवासी गुप्त गान्धिकमुवाच—अय हि भगवता बुद्धेन निर्दिष्ट मम वर्षशतपरिनिर्वृतस्य बुद्धकार्यं करिष्यतीति । अनुजानीहि, प्रव्राजयिष्यामीति । यावद्गुप्तेन गान्धिकेनाभ्यनुज्ञात । तत स्थविरेण शाणकवासिना उपगुप्तो नटभटिकारण्यायतन नीत, उपसपादितश्च । ज्ञप्तिचतुर्थं च कर्म व्यवसितम् । उपगुप्तेन च सर्वक्लेशप्रहाणादर्हत्त्व साक्षात्कृतम् । तत स्थविरेण शाणकवासिनाभिहितम्—वत्स उपगुप्त, त्व भगवता निर्दिष्टो वर्षशतपरिनिर्वृतस्य ममोपगुप्तो नाम भिक्षुर्भविष्यत्यलक्षणको बुद्ध, यो मम वर्षशतपरिनिर्वृतस्य बुद्धकार्य करिष्यतीति । एपोऽग्रो मे आनन्द श्रावकाणामववादकाना यदुत उपगुप्तो भिक्षु । इदानी वत्स शासनहित कुरुष्वेति । उपगुप्त उवाच—एवमस्तु इति । तत स धर्मश्रवणेऽधीष्ट । मथुराया च शब्दो विसृत—उपगुप्तो नामालक्षणको बुद्धोऽद्य धर्मं देशयिष्यतीति । श्रुत्वा चानेकानि प्राणिशतसहस्राणि निर्गतानि । यावत् स्थविरोपगुप्त समापद्यावलोकयति—कथ तथागतस्य परिपन्निषण्णा ? पश्यति चार्धचन्द्राकारेण पर्षदवस्थिता । यावदवलोकयति—कथ तथागतेन धर्मदेशना कृता ? पश्यति पूर्वकाल-
C 357 करणीया कथा कृत्वा सत्यसप्रकाशना कृता । सोऽपि पूर्वकालकरणीया कथा कृत्वा सत्यसप्रकाशना कर्तुमारब्ध । मारेण च तस्या पर्षदि मुक्ताहारवर्षमुत्सृष्टम्, वैनेयाना मनासि व्याकुलीकृतानि, एकेनापि सत्यदर्शन न कृतम् । यावत् स्थविरोपगुप्तो व्यवलोकयति—केनाय व्याक्षेप कृत ? पश्यति मारेण । यावद्द्वितीये दिवसे बहुतरको जनकायो निर्गत । उपगुप्तो धर्मं देशयति, मुक्ताहार च वर्षोपवर्षितमिति । यावत् द्वितीयेऽपि दिवसे स्थविरोपगुप्तेन पूर्वकालकरणीया कथा कृत्वा सत्यसप्रकाशनायामारब्धाया मारेण चास्या पर्षदि सुवर्णवर्षमुत्सृष्टम्, वैनेयाना मनासि सक्षोभितानि, एकेनापि सत्यदर्शन न कृतम् । यावत् स्थविरोपगुप्तो व्यवलोकयति—केनाय व्याक्षेप कृत ? पश्यति मारेण पापीयसेति । यावत् तृतीये दिवसे बहुतरको जनकायो निर्गत । उपगुप्तो धर्म देशयति, मुक्तावर्षं सुवर्णवर्षं च पततीति । यावत् तृतीयेऽपि दिवसे स्थविरोपगुप्त पूर्वकालकरणीया कथा कृत्वा सत्यान्यारब्ध सप्रकाशयितुम् । मारेण च नातिदूरे नाटकमारब्धम् । दिव्यानि च वाद्यानि सप्रवादितानि, दिव्याश्चाप्सरसो नाटयितु प्रवृत्ता । यावद्वीतरागो जनकायो दिव्यानि रूपाणि दृष्ट्वा दिव्याश्च शब्दान् श्रुत्वा मारेणाकृष्ट । अतो मारेणोपगुप्तस्य पर्षदाकृष्टा । प्रीतिमनसा मारेण स्थविरोपगुप्तस्य शिरसि माला बद्धा । यावत् स्थविरोपगुप्त समन्वाहरितुमारब्ध—कोऽयम् ? पश्यति मार । तस्य बुद्धिरुत्पन्ना—अय मारो भगवच्छासने महान्त व्याक्षेप करोति । किमर्थमय भगवता न विनीत ? पश्यति ममाय विनेय । तस्य च विनयात् सत्त्वानुग्रहादह भगवता अलक्षणको बुद्धो निर्दिष्ट । यावत् स्थविरोपगुप्तः समन्वाहरति—किमस्य विनयकाल उपस्थित आहोस्विन्नेति ? पश्यति—विनयकाल उपस्थित । तत स्थविरोपगुप्तेन त्रय कुणपा गृहीता—अहिकुणप कुर्कुरकुणप मनुष्यकुणप च । ऋद्ध्या च

पुष्पमालामभिनिर्माय मारसकाशमभिगत । दृष्ट्वा च मारस्य प्रीतिरुत्पन्ना–उपगुप्तोऽपि मया आकृष्ट इति । ततो मारेण स्वशरीरमुपनामितम् । स्थविरोपगुप्त स्वयमेव बध्नाति । तत स्थविरोपगुप्तेनाहिकुणप मारस्य शिरसि बद्धम्, कुर्कुरकुणप ग्रीवायाम्, कर्णावसक्त मनुष्य- C 358 कुणप च । तत समालभ्योवाच–

भिक्षुजनप्रतिकूला माला बद्धा यथैव मे भवता ।
कामिजनप्रतिकूल तव कुणपमिद मया बद्धम् ॥ १८ ॥

यत्ते बल भवति तत्प्रतिदर्शयस्व
बुद्धात्मजेन हि सहाद्य समागतोऽसि ।
उद्वृत्तमप्यनिलभिन्नतरगवक्र
व्यावर्तने मलयकुक्षिषु सागराम्भ ॥ १९ ॥

अथ मारस्त कुणपमपनेतुमारब्ध । परमपि च स्वयमनुप्रविश्य पिपीलिक इवाद्रि-राजमपनयितु न शशाक । असमर्थो वैहायसमुत्पत्योवाच–

यदि मोक्तु न शक्यामि कण्ठात् श्वकुणप स्वयम् ।
अन्ये देवापि मोक्ष्यन्ते मत्तोऽभ्यधिकतेजस ॥ २० ॥

स्थविर उवाच–

ब्रह्माण शरण शतक्रतु वा
दीप्त वा प्रविश हुताशमर्णव वा ।
न क्लेद न च परिशोषण न भेद
कण्ठस्थ कुणपमिद तु यास्यतीह ॥ २१ ॥

समहेन्द्ररुद्रोपेन्द्रद्रविणेश्वरयमवरुणकुबेरवासवादीना देवानामभिगम्य अकृतार्थ एव ब्रह्माणमभिगत । तेन चोक्त–मर्षय वत्स,

शिष्येण दशबलस्य स्वयमृद्धया कृतान्तमर्यादा ।
कस्ता भेत्तु शक्तो वेला वरुणालयस्येव ॥ २२ ॥

अपि पद्मनालसूत्रैर्बद्धा हिमवन्तमुद्धरेत् कश्चित् ।
न तु तव कण्ठासक्त श्वकुणपमिदमुद्धरेयमहम् ॥ २३ ॥

काम ममापि महदस्ति बल तथापि
नाह तथागतसुतस्य बलेन तुल्य ।
तेजस्विना न खलु न ज्वलनेऽस्ति किं तु
नासौ द्युतिर्हुतवहे रविमण्डले या ॥ २४ ॥

मारोऽब्रवीत्—किमिदानीमाज्ञापयसि? क शरण व्रजामीति? ब्रह्माब्रवीत्—

शीघ्र तमेव शरण व्रज य समेत्य
भ्रष्टस्त्व ऋद्धिविभवाद्यशस सुखाच्च।
भ्रष्टो हि य क्षितितले भवतीह जन्तु—
रुत्तिष्ठति क्षितिमसाववलम्ब्य भूय ॥ २५ ॥

अथ मारस्तथागतशिष्यसामर्थ्यमुपलभ्य चिन्तयामास—

C 359 ब्रह्मणा पूज्यते यस्य शिष्याणामपि शासनम्।
तस्य बुद्धस्य सामर्थ्यं प्रमातु को नु शक्नुयात् ॥ २६ ॥
कर्तुकामोऽभविष्यत्का शिष्टिं स मम सुव्रत।
या नाकरिष्यत्क्षान्त्या तु तेनाहमनुरक्षित ॥ २७ ॥

किं बहुना?

अद्यावैमि मुनेर्महाकरुणता तस्यातिमैत्र्यात्मन
सर्वोपद्रवविप्रमुक्तमनसश्चामीकराद्रिद्युते।
मोहान्धेन हि तत्र तत्र स मया तैस्तैर्नयै खेदित-
स्तेनाह च तथापि नाम बलिना नैवाप्रिय श्रावित ॥ २८ ॥

अथ कामधात्वधिपतिर्मार नास्त्यन्या गतिरन्यत्रोपगुप्तकादेवेति ज्ञात्वा सर्वमुत्सृज्य स्थविरोपगुप्तसमीपमुपेत्य पादयोर्निपत्योवाच—भदन्त, किमविदितमेतद्भदन्तस्य यथा बोधिमूलमुपादाय मया भगवतो विप्रियशतानि कृतानि? कुत?

शालाया ब्राह्मणग्रामे मामासाद्य स गौतम।
भक्तच्छेदमपि प्राप्य नाकार्षीन्मम विप्रियम् ॥ २९ ॥
गौर्भूत्वा सर्पवत् स्थित्वा कृत्वा शाकटिकाकृतिम्।
स मयायासितो नाथो न चाह तेन हिंसित ॥ ३० ॥
त्वया पुनरह वीर त्यक्त्वा (तु) सहजा दयाम्।
सदेवासुरमध्येषु लोकेष्वद्य विडम्बित ॥ ३१ ॥

स्थविरोऽब्रवीत्—पापीयन्, कथमपरीक्ष्यैव तथागतमाहात्म्येषु श्रावकमुपसहरसि—

किं सर्षपेण समता नयसीह मेरु
खद्योतकेन रविं मण्डलिना समुद्रम्।
अन्या हि सा दशबलस्य कृपा प्रजासु
न श्रावकस्य हि महाकरुणास्ति सौम्य ॥ ३२ ॥

अपि च—

यदर्थेन भगवता सापराधोऽपि मर्षित।
इद तत् कारण साक्षादस्माभिरुपलक्षितम् ॥ ३३ ॥

मार उवाच–

ब्रूहि ब्रूहि श्रीमतस्तस्य भाव
सङ्ग छेत्तु क्षान्तिगुप्तव्रतस्य।
योऽसौ मोहान्निस्यमायासितो मे
तेनाह च प्रेक्षितो मैत्र्येणैव ॥ ३४ ॥

स्थविर उवाच–शृणु सौम्य, त्व हि भगवत्यसकृदसकृदवस्खलित। न च बुद्धावरोपितानामकुशलाना वर्माणामन्यत् प्रक्षालनमन्यत्र तथागतप्रसादादेव।

तदेतत्कारण तेन पश्यता दीर्घदर्शिना।
त्व नाप्रियमिह प्रोक्त प्रियाण्येव तु लम्भित ॥ ३५ ॥

न्यायेनानेन भक्तिस्तव हृदि जनिता तेनाग्रमतिना C 360
स्वल्पापि ह्यत्र भक्तिर्भवति मतिमता निर्वाणफलदा।
सक्षेपाद्यत्कृत ते वृजिनमिह मुने मोहान्धमनसा
सर्व प्रक्षालित तत्तव हृदयगतै श्रद्धाम्बुविसरै ॥ ३६ ॥

अथ मार कदम्बपुष्पवदाहृष्टरोमकूप सर्वाङ्गेन प्रणिपत्योवाच–

स्थाने मया बहुविध परिखेदितोऽसौ
प्राक् सिद्धितश्च भुवि सिद्धमनोरथेन।
सर्व च मर्षितमृषिप्रवरेण तेन
पुत्रापराध इव सानुनयेन पित्रा ॥ ३७ ॥

स बुद्धप्रसादाप्यायितमना सुचिर बुद्धगुणाननुस्मृत्य स्थविरस्य पादयोर्निपत्योवाच–

अनुग्रहो मेऽद्य पर कृतस्त्वया
निवेशित यन्मयि बुद्धगौरवम्।
इद तु कण्ठव्यवलम्बि मैत्र्या
महर्षिकोपाभरण विसर्जय ॥ ३८ ॥

स्थविर उवाच–समयतो विमोक्ष्यामीति। मार उवाच–क समय इति? स्थविर उवाच–अद्यप्रभृति भिक्षवो न विहेठयितव्या इति। मारोऽब्रवीत्–न विहेठयिष्ये। कमपरमाज्ञापयसीति? स्थविर उवाच–एव तावच्छासनकार्यं प्रति ममाज्ञा। स्वकार्यं प्रति विज्ञापयिष्यामि भवन्तम्। ततो मार ससभ्रम उवाच–प्रसीद स्थविर, किमाज्ञापयसि? स्थविरोऽब्रवीत्–स्वयमवगच्छसि–यदह वर्षशतपरिनिर्वृते भगवति प्रव्रजित, तद्धर्मकायो मया तस्य दृष्ट। त्रैलोक्यनाथस्य काञ्चनाद्रिनिभस्तस्य न दृष्टो रूपकायो मे।

तदनु त्वमनुग्रहमप्रतिम-
मिह विदर्शय बुद्धविग्रहम् ।
प्रियमधिकमतो हि नास्ति मे
दशबलरूपकुतूहलो ह्यहम् ॥ ३९ ॥

मार उवाच—तेन हि ममापि समय श्रूयताम् ।
सहसा तमिहोद्वीक्ष्य बुद्धनेपथ्यधारिणम् ।
न प्रणामस्त्वया कार्य सर्वज्ञगुणगौरवात् ॥ ४० ॥

बुद्धानुस्मृतिपेशलेन मनसा पूजा यदि त्व मयि
स्वल्पामप्युपदर्शयिष्यसि विभो दग्धो भविष्याम्यहम् ।
का शक्तिर्मम वीतरागविहिता सोढु प्रणामक्रिया
हस्तन्यासमिवोद्वहन्ति न गजस्यैरण्डवृक्षाङ्कुरा ॥ ४१ ॥

C 361 स्थविरोऽप्याह—एवमस्तु । न भवन्त प्रणमिष्यामीति । मारोऽब्रवीत्—तेन हि मुहूर्तमागमय, यावदह वनगहनमनुप्रविश्य—

शूर वञ्चयितु पुरा व्यवसितेनोत्तप्तहेमप्रभ
बौद्ध रूपमचिन्त्यबुद्धिविभवादासीन्मया यत्कृतम् ।
कृत्वा रूपमह तदेव नयनप्रह्लादिक देहिना-
मेषोऽप्यर्कमयूखजालममल भामण्डलेनाक्षिपन् ॥ ४२ ॥

अथ स्थविर एवमस्तु इत्युक्त्वा त कुणपमपनीय तथागतरूपदर्शनोत्सुकोऽवस्थित । मारश्च वनगहनमनुप्रविश्य बुद्धरूप कृत्वा नट इव सुरुचिरनेपथ्यस्तस्माद्वनगहनादारब्धो निष्क्रमितुम् । वक्ष्यते हि—

ताथागत वपुरथोत्तमलक्षणाढ्य-
मादर्शयन्नयनशान्तिकर नराणाम् ।
प्रत्यग्ररङ्गमिव चित्रपट महार्ह-
मुद्घाटयन् वनमसौ तदलचकार ॥ ४३ ॥

अथ व्यामप्रभामण्डलमण्डितमसेचनकदर्शन भगवतो रूपमभिनिर्माय दक्षिणे पार्श्वे स्थविरशारद्वतीपुत्र वामपार्श्वे स्थविरमहामौद्गल्यायन पृष्ठतश्चायुष्मन्तमानन्द बुद्धपात्रव्यग्रहस्त स्थविरमहाकश्यपानिरुद्धसुभूतिप्रभृतीना च महाश्रावकाणा रूपाण्यभिनिर्माय अर्धत्रयोदशभिर्भिक्षुशतैरर्धचन्द्रेणानुपरिवृत बुद्धवेषमादर्शयित्वा मार स्थविरोपगुप्तस्यान्तिकमाजगाम । स्थविरोपगुप्तस्य च भगवतो रूपमिदमीदृशमिति प्रामोद्यमुत्पन्नम् । स प्रमुदितमनास्त्वरितमासनादुत्थाय निरीक्षमाण उवाच—

धिगस्तु ता निष्करुणामनित्यता
भिनत्ति रूपाणि यदीदृशान्यपि ।
शरीरमीदृक्किल तन्महामुने-
रनित्यता प्राप्य विनाशमागतम् ॥ ४४ ॥

स बुद्धावलम्बनया स्मृत्या तथाप्यासक्तमना सवृत्तो यथा बुद्ध भगवन्तमह पश्यामीति व्यक्तमुपागत । स पद्ममुकुलप्रतिममञ्जलिं कृत्वोवाच—अहो रूपशोभा भगवत । किं बहुना ?

वक्त्रेणाभिभवत्यय हि कमल नीलोत्पल चक्षुपा C 362
कान्त्या पुष्पवन घन प्रियतया चन्द्र समाप्तद्युतिम् ।
गाम्भीर्येण महोदधिं स्थिरतया मेरु रविं तेजसा
गत्या सिंहमवेक्षितेन वृषभ वर्णेन चामीकरम् ॥ ४५ ॥

स भूयस्या मात्रया हर्षेणापूर्यमाणहृदयो व्यापिना स्वरेणोवाच—

अहो भावविशुद्धाना कर्मणो मधुर फलम् ।
कर्मणेद कृत रूप नैश्वर्येण यदृच्छया ॥ ४६ ॥

यत्तत्कल्पसहस्रकोटिनियुतैर्वाक्कायचित्तोद्भव
दानक्षान्तिसमाधिबुद्धिनियमैस्तेनार्हता शोधितम् ।
तेनेद जननेत्रकान्तममल रूप समुत्थापित
य दृष्ट्वा रिपुरप्यभिप्रमुदित स्यात्किं पुनर्मद्विध ॥ ४७ ॥

सबुद्धालम्बनै सज्ञा विस्मृत्य बुद्धसज्ञामधिष्ठाय मूलनिकृत्त इव द्रुम सर्वशरीरेण मारस्य पादयोर्निपतित । अथ मार ससभ्रमोऽब्रवीत्—एव त भदन्त नार्हसि समय व्यतिक्रमितुम् । स्थविर उवाच—क समय इति ? मार उवाच—ननु प्रतिज्ञात भदन्तेन—नाह भवन्त प्रणमिष्यामीति । तत स्थविरोपगुप्त पृथिवीतलादुत्थाय सगद्गदकण्ठोऽब्रवीत्—पापीयन्,

न खलु न विदित मे यस्य वादिप्रधानो
जलविहत इवाग्निर्निर्वृतिं सप्रयात ।
अपि तु नयनकान्तामाकृतिं तस्य दृष्ट्वा
तमृषिमभिनतोऽह त्वा तु नाभ्यर्चयामि ॥ ४८ ॥

मार उवाच—कथमिहाह नार्चितो भवामि, यदेव मा प्रणमसीति । स्थविरोऽब्रवीत्—श्रूयताम्, यथा त्व नैव मया अभ्यर्चितो भवसि, न च मया समयातिक्रम कृत इति ।

C 363 मृण्मयेषु प्रतिकृतिष्वमराणा यथा जन ।
मृतसज्ञामनादृत्य नमत्यमरसज्ञया ॥ ४९ ॥
तथाह त्वामिहोद्वीक्ष्य लोकनाथवपुर्वरम् ।
मारसज्ञामनादृत्य नत सुगतसज्ञया ॥ ५० ॥

अथ मारो बुद्धवेपमन्तर्धापयित्वा स्थविरोपगुप्तमभ्यर्च्य प्रक्रान्त । यावच्चतुर्थे दिवसे मार स्वयमेव मथुराया घण्टावघोषितुमारब्ध—यो युष्माक स्वर्गापवर्गसुख प्रार्थयते, स स्थविरोपगुप्तसकाशाद्धर्म शृणोतु, यैश्च युष्माभिस्तथागतो न दृष्टस्ते स्थविरोपगुप्त पश्यन्तु इति । आह च—

उत्सृज्य दारिद्र्यमनर्थमूल
य स्फीतशोभा श्रियमिच्छतीह ।
स्वर्गापवर्गाय च यस्य वाञ्छा
स श्रद्धया धर्ममत शृणोतु ॥ ५१ ॥
दृष्टो न यैर्वा द्विपदप्रधान
शास्ता महाकारुणिक स्वयभू ।
ते शास्तृकल्प स्थविरोपगुप्त
पश्यन्तु भास्वत्त्रिभवप्रदीपम् ॥ ५२ ॥

यावन्मथुराया शब्दो विसृत—स्थविरोपगुप्तेन मारो विनीत इति । श्रुत्वा च यद्भूयसा मथुरावास्तव्यो जनकाय स्थविरोपगुप्तसकाश निर्गत । तत स्थविरोपगुप्तोऽनेकेषु ब्राह्मणशतसहस्रेषु सनिपतितेषु सिह इव निर्भी सिंहासनमभिरूढ । वक्ष्यति च—

मा प्रति न ते शक्य सिहासनमविदुषा समभिरोढुम् ।
य स सिंहासनस्थो मृग इव स हि याति सकोचम् ॥ ५३ ॥
सिंह इव यस्तु निर्भीर्निनदति प्रवरारिदर्पनाशार्थम् ।
सिंहासनमभिरोढु स कथिकसिंहो भवति योग्य ॥ ५४ ॥

यावत् स्थविरोपगुप्तेन पूर्वकालकरणीया कथा कृत्वा सत्यानि सप्रकाशितानि ।
C 364 श्रुत्वा चानेकै प्राणिशतसहस्रैर्मोक्षभागीयानि कुशलमूलान्याक्षिप्तानि । कैश्चिदनागामिफल प्राप्तम्, कैश्चित् सकृदागामिफलम्, कैश्चित् स्रोतआपत्तिफलम्, यावदष्टादशसहस्राणि प्रव्रजितानि । सर्वैश्च युज्यमानैर्यावदर्हत्त्व प्राप्तम् ॥

तत्र चोरुमुण्डपर्वते गुहा अष्टदशहस्ता दैर्घ्येण द्वादशहस्ता विस्तारेण । यदा ते कृतकरणीया सवृत्तास्तदा स्थविरोपगुप्तेनाभिहितम्—यो मदीयेनाववादेन सर्वक्लेशप्रहाणादर्हत्त्व साक्षात्करिष्यति, तेन चतुरङ्गुलमात्रा शलाका गुहाया प्रक्षेप्तव्या । यावदेकस्मिन् दिवसे दशभिरर्हत्सहस्रै शलाका प्रक्षिप्ता । तस्य यावदासमुद्राया [पृथिव्या] शब्दो विसृत—मथुराया-

मुपगुप्तनामा अववादकानामग्रो निर्दिष्टो भगवता। तद्यथा हि विनीतकामवात्वीश्वरे द्वितीयशास्तृकल्पे महात्मनि स्थविरोपगुप्ते सुरमनुजमहोरगासुरगरुडयक्षगन्धर्वविद्याधरार्चितपादयुग्मे पूर्वबुद्धक्षेत्रावरोपितकुशलवीजसततीनामनेकेषां सत्त्वशतसहस्राणां सद्धर्मसलिलवर्षधारानिपातेन मोक्षाङ्कुरानभिवर्वयन्नुरुमुण्डे शैले॥

कार्यानुरोधात् प्रणतसकलसामन्तचूडामणिमयूखोद्भासितपादपीठस्याशोकस्य राज्ञः पूर्वं पांशुप्रदानं समनुस्मरिष्यामः। इत्येवमनुश्रूयते—

भगवान् राजगृहे विहरति वेणुवने कलिन्दकनिवापे। अथ भगवान् पूर्वाह्णे निवास्य पात्रचीवरमादाय भिक्षुगणपरिवृतो भिक्षुसंघपुरस्कृतो राजगृहं पिण्डाय प्राविक्षत्। वक्ष्यति च—

कनकाचलसंनिभाग्रदेहो
द्विरदेन्द्रप्रतिमः सलीलगामी।
परिपूर्णशशाङ्कसौम्यवक्त्रो
भगवान् भिक्षुगणैर्वृतो जगाम॥ ५५॥

यावद्भगवता साभिसंस्कारं नगरद्वारे पादः प्रतिष्ठापितम्। धर्मता खलु यस्मिन् समये बुद्धा भगवन्तः साभिसंस्कारं नगरद्वारमिन्द्रकीले पादौ व्यवस्थापयन्ति, तदा चित्राण्यद्भुतानि प्रादुर्भवन्ति। अन्धाश्चक्षूंषि प्रतिलभन्ते। बधिराः श्रोत्रग्रहणसमर्था भवन्ति। पङ्गवो गमनसमर्था भवन्ति। हडिनिगडचारकावबद्धानां सत्त्वानां बन्धनानि शिथिलीभवन्ति। जन्मजन्मवैरानुबद्धाः सत्त्वास्तदनन्तरं मैत्रचित्रतां लभन्ते। वत्सा दामानि च्छित्त्वा मातृभिः सार्धं समागच्छन्ति। हस्तिनः क्रोशन्ति, अश्वा हेषन्ते, ऋषभा गर्जन्ति, शुकशारिककोकिलजीवजीवकबर्हिणो मधुरान् [शब्दान्] निकूजन्ति। पेडागता अलंकारा मधुरशब्दं निश्चारयन्ति। C 365 अपराहतानि च वादित्रभाण्डानि मधुरं शब्दं निश्चारयन्ति। उन्नतोन्नताः पृथिवीप्रदेशा अवनमन्ति। अवनताश्चोन्नमन्ति, अपगतपाषाणशर्करकपालाश्चावतिष्ठन्ते। इयं च तस्मिन् समये पृथिवी षड्विकारं प्रकम्पते। तद्यथा—पूर्वो दिग्भाग उन्नमति पश्चिमोऽवनमति, अन्तोऽवनमति मध्य उन्नमति, चलितः प्रचलितो वेधितः प्रवेधितः। इतीमे चान्ये चाद्भुतधर्माः प्रादुर्भवन्ति भगवतो नगरप्रवेशे। वक्ष्यति च—

लवणजलनिवासिनी ततो वा
नगरनिगममण्डिता सशैला।
मुनिचरणनिपीडिता च भूमी
पवनबलाभिहतेव यानपात्रम्॥ ५६॥

अथ बुद्धप्रवेशकालनियतैः प्रातिहार्यैरावर्जिताः स्त्रीमनुष्यास्तन्नगरमनिलबलचलितभिन्नवीचीतरङ्गक्षुभितमिव महासमुद्रं विमुक्तोच्चनादं बभूव। न हि बुद्धप्रवेशतुल्यं नाम जगत्यद्भुतमुपलभ्यते। पुरप्रवेशसमये हि भगवतश्चित्राण्यद्भुतानि दृश्यन्ते। वक्ष्यति च—

निम्ना चोन्नमते नतावनमते बुद्धानुभावान्मही
स्थाणु शर्करकण्टकव्यपगतो निर्दोषता याति च ।
अन्धा मूकजडेन्द्रियाश्च पुरुषा व्यक्तेन्द्रियास्तत्क्षण
सवाद्यन्त्यनिघट्टिताश्च नगरे नन्दन्ति तूर्यस्वना ॥ ५७ ॥

सर्वं च तन्नगर सूर्यसहस्रातिरेकया कनकमरीचिवर्णया बुद्धप्रभया स्फुट बभूव । आह च—

C 366 सूर्यप्रभामवभर्त्स्य हि तस्य भाभि-
र्व्याप्त जगत्सकलमेव सकाननस्थम् ।
सप्राप्य च प्रवरधर्मकथाभिरामो
लोक सुरासुरनर हि समुक्तभावम् ॥ ५८ ॥

यावद्भगवान् राजमार्ग प्रतिपन्न । तत्र द्वौ बालदारकौ । एकोऽग्रकुलिकपुत्रो द्वितीय कुलिकपुत्रश्च पाश्वागारे क्रीडत । एकस्य जयो नाम, द्वितीयस्य विजय । ताभ्या भगवान् दृष्टो द्वात्रिंशन्महापुरुषलक्षणालकृतशरीर असेचनकदर्शनश्च । यावज्जयेन दारकेन सक्तु दास्यामीति पाश्वञ्जलिर्भगवत पात्रे प्रक्षिप्त, विजयेन च कृताञ्जलिनाभ्यनुमोदितम् । वक्ष्यति च—

दृष्ट्वा महाकारुणिक स्वयभुव
व्यामप्रभोद्द्योतितसर्वगात्रम् ।
धीरेण वक्त्रेण कृतप्रसाद
पांशु ददौ जातिजरान्तकाय ॥ ५९ ॥

स भगवते प्रतिपादयित्वा प्रणिधान कर्तुमारब्ध—अनेनाह कुशलमूलेन एकच्छत्राया पृथिव्या राजा स्याम्, अत्रैव च बुद्धे भगवति कारा कुर्यामिति ।

ततो मुनिस्तस्य निशाम्य भाव
बालस्य सम्यक्प्रणिधिं च बुद्ध्वा ।
इष्ट फल क्षेत्रवशेन दृष्ट्वा
जग्राह पांशु करुणायमान ॥ ६० ॥

तेन यावद्राज्यविपाक्य कुशलमाक्षिप्तम् । ततो भगवता स्मित विदर्शितम् । धर्मता खलु यस्मिन् समये बुद्धा भगवन्त स्मित विदर्शयन्ति, तस्मिन् समये नीलपीतलोहितावदातमञ्जिष्ठस्फटिकरजतवर्णा अर्चिषो मुखान्निश्चरन्ति । केचिदूर्ध्वतो गच्छन्ति, केचिदधस्ताद्गच्छन्ति । येऽधो गच्छन्ति, ते सजीव कालसूत्र सघात रौरव महारौरव तपन प्रतापनमवीचिपर्यन्तेषु गत्वा ये शीतनरकास्तेषूष्णीभूत्वा निपतन्ति, ये उष्णनरकास्तेषु शीतीभूत्वा
C 367 निपतन्ति । तेन तेषा सत्त्वाना कारणाविशेषा प्रतिप्रस्रभ्यन्ते । तेषामेव भवति—किं नु

भवन्तो वयमितश्च्युता, आहोस्विदन्यत्रोपपन्ना इति, येनास्माक कारणाविशेषा प्रतिप्रस्रब्धा । तेषा भगवान् प्रसादसजननार्थ निर्मित विसर्जयति । तेषामेव भवति—न वयमितश्च्युता, नाप्यन्यत्रोपपन्ना । अपि त्वयमपूर्वदर्शन [सत्त्व] । अस्यानुभावेनास्माक कारणाविशेषा प्रतिप्रस्रब्धा इति । ते निर्मिते चित्तानि प्रसादयित्वा नरकवेदनीयानि कर्माणि क्षपयित्वा देवमनुष्येषु प्रतिसधिं गृह्णन्ति यत्र सत्वाना भाजनभूता भवन्ति । ये ऊर्द्ध्वतो गच्छन्ति ते चातुर्महाराजिकान् देवास्त्रायस्त्रिंशान् यामास्तुषितान्निर्माणरतीन् परनिर्मितवशवर्तिन ब्रह्मकायिकान् ब्रह्मपुरोहितान् महाब्रह्मान् परीत्ताभानप्रमाणाभानाभास्वरान् परीत्तशुभानप्रमाणशुभान् शुभकृत्स्नानानभ्रकान् पुण्यप्रसवान् बृहत्फलानबृहानतपान् सुदृशान् सुदर्शनानकनिष्ठपर्यन्तेषु देवेषु गत्वा अनित्य दु:ख शून्यमनात्मेत्युद्घोषयन्ति । गाथाद्वय च भाषन्ते—

आरभध्व निष्क्रामत युज्यध्व बुद्धशासने ।
धुनीत मृत्युन सैन्य नडागारमिव कुञ्जर ॥ ६१ ॥
यो ह्यस्मिन् धर्मविनये अप्रमत्तश्चरिष्यति ।
प्रहाय जातिससार दु खस्यान्त करिष्यति ॥ ६२ ॥

अथ ता अर्चिषस्त्रिसाहस्रमहासाहस्र लोकधातुमन्वाहिण्ड्य भगवन्तमेवानुगच्छन्ति । यदि भगवानतीत कर्म व्याकर्तुकामो भवति, पृष्ठतोऽन्तर्धीयन्ते । अनागत व्याकर्तुकामो भवति, पुरतोऽन्तर्धीयन्ते । नरकोपपत्तिं व्याकर्तुकामो भवति, पादतलेऽन्तर्धीयन्ते । तिर्यगुपपत्तिं व्याकर्तुकामो भवति, पार्ष्ण्यामन्तर्धीयन्ते । प्रेतोपपत्तिं व्याकर्तुकामो भवति, पादाङ्गुष्ठेऽन्तर्धीयन्ते । मनुष्योपपत्तिं व्याकर्तुकामो भवति, जानुनोऽन्तर्धीयन्ते । बलचक्रवर्तिराज्य व्याकर्तुकामो भवति, वामे करतलेऽन्तर्धीयन्ते । चक्रवर्तिराज्य व्याकर्तुकामो भवति, दक्षिणे C 368
करतलेऽन्तर्धीयन्ते । देवोपपत्तिं व्याकर्तुकामो भवति, नाभ्यामन्तर्धीयन्ते । श्रावकबोधिं व्याकर्तुकामो भवति, आस्येऽन्तर्धीयन्ते । प्रत्येका बोधिं व्याकर्तुकामो भवति, ऊर्णायामन्तर्धीयन्ते । अनुत्तरा सम्यक्सबोधिं व्याकर्तुकामो भवति, उष्णीषेऽन्तर्धीयन्ते । अथ ता अर्चिषो भगवन्त त्रि प्रदक्षिणीकृत्य भगवतो वामे करतलेऽन्तर्हिता । अथायुष्मानानन्द कृताञ्जलिपुटो गाथा भाषते—

विगतोद्भवा दैन्यमदप्रहीणा
बुद्धा जगत्युत्तमहेतुभूता ।
नाकारण शङ्खमृणालगौर
स्मित विदर्शयन्ति जिना जितारय ॥ ६३ ॥
तत्काल स्वयमधिगम्य वीर बुद्ध्या
श्रोतॄणा श्रमण जिनेन्द्र काङ्क्षितानाम् ।
धीराभिर्मुनिवृष वाग्भिरुत्तमाभि-
रुत्पन्न व्यपनय सशय शुभाभि: ॥ ६४ ॥

मेघस्तनितनिर्घोष गोवृपेन्द्रनिभेक्षण ।
फल पाशुप्रदानस्य व्याकुरुष्व नरोत्तम ॥ ६५ ॥

भगवानाह—एवमेतदानन्द एवमेतदानन्द । नाहेत्वप्रत्यय तथागता अर्हन्त सम्यक्सबुद्धा स्मितमुपदर्शयन्ति । अपि तु सहेतु सप्रत्यय तथागता अर्हन्त सम्यक्सबुद्धा स्मितमुपदर्शयन्ति । पश्यसि त्वमानन्द दारक येन तथागतस्य पात्रे पाश्वञ्जलि प्रक्षिप्त [1] एव भदन्त । अयमानन्द दारकोऽनेन कुशलमूलेन वर्षशतपरिनिर्वृतस्य तथागतस्य पाटलिपुत्रे नगरे अशोको नाम्ना राजा भविष्यति चतुर्भागचक्रवर्ती धार्मिको धर्मराजा, यो मे शरीरधातून् वैस्तारिकान् करिष्यति । चतुरशीति धर्मराजिकासहस्र प्रतिष्ठापयिष्यति । बहुजनहिताय प्रतिपत्स्यत इति । आह च—

C 369 अस्तगते मयि भविष्यति एकराजा
योऽसौ ह्यशोक इति नाम विशालकीर्ति ।
मद्धातुगर्भपरिमण्डितजम्बुखण्ड-
मेतत्करिष्यति नरामरपूजितानाम् ॥ ६६ ॥

अयमस्य देयधर्मो यत्तथागतस्य पाश्वञ्जलि पात्रे प्रक्षिप्त । यावद्भगवता तेषा सर्व आयुष्मते आनन्दाय दत्ता । गोमयेन मिश्रयित्वा यत्र चक्रमे तथागतश्चक्रम्यते, तत्र गोमयकार्षीं प्रयच्छति । यावदायुष्मता आनन्देन तेपा सगोमयेन मिश्रयित्वा यत्र चक्रमति भगवान्, तत्र गोमयकार्षी दत्ता ॥

तेन खलु पुन समयेन राजगृहे नगरे बिम्बिसारो राजा राज्य कारयति । राज्ञो बिम्बिसारस्य अजातशत्रु पुत्र । अजातशत्रोरुदायी । उदायिभद्रस्य मुण्ड । मुण्डस्य काकवर्णी । काकवर्णिन सहली । सहलिनस्तुलकुची । तुलकुचेर्महामण्डल । महामण्डलस्य प्रसेनजित् । प्रसेनजितो नन्द । नन्दस्य बिन्दुसार । पाटलिपुत्रे नगरे बिन्दुसारो नाम राजा राज्य कारयति । बिन्दुसारस्य राज्ञ पुत्रो जात । तस्य सुसीम इति नामधेय कृतम् । तेन च समयेन चम्पाया नगर्यामन्यतमो ब्राह्मण । तस्य दुहिता जाता अभिरूपा दर्शनीया प्रासादिका जनपदकल्याणी । सा नैमित्तिकैर्व्याकृता—अस्या दारिकाया राजा भर्ता भविष्यति । द्वे पुत्ररत्ने जनयिष्यति, एकश्चतुर्भागचक्रवर्ती भविष्यति । द्वितीय प्रव्रजित्वा सिद्धव्रतो भविष्यति । श्रुत्वा च ब्राह्मणस्य रोमहर्षो जात । सपत्तिकामो लोक । स ता दुहितर ग्रहाय पाटलिपुत्र गत । तेन सा सर्वालकारैर्विभूषयित्वा राज्ञो बिन्दुसारस्य भार्यार्थमनुप्रदत्ता—इय हि देवकन्या धन्या प्रशस्ता चेति । यावद् राज्ञा बिन्दुसारेणान्त पुर प्रवेशिता । अन्त पुरिकाणा बुद्धिरुत्पन्ना—इयमभिरूपा प्रासादिका जनपदकल्याणी । यदि राजा अनया सार्धं परिचारयिष्यति, अस्माक भूयश्चक्षु सप्रेषणमपि न करिष्यति । ताभि सा नापिताकर्म शिक्षापिता । सा राज्ञ केशश्मश्रु प्रसाधयति यावत् सुशिक्षिता सवृत्ता । यदा

आरभते राज्ञ केशश्मश्रु प्रसाधयितुम्, तदा राजा शेते । यावद् राज्ञा प्रीतेन वरेण
प्रवारिता—कि त्व वरमिच्छसीति ? तया अभिहितम्—देवेन मे सह समागम स्यात् । राज्ञा C 370
आह—त्व नापिनी, अह राजा क्षत्रियो मूर्धाभिषिक्त । कथ मया सार्धं समागमो भविष्यति ?
सा कथयति—देव नाह नापिनी, अपि तु ब्राह्मणस्याह दुहिता । तेन देवस्य पत्न्यर्थं दत्ता ।
राजा कथयति—केन त्व नापितकर्म शिक्षापिता ? सा कथयति—अन्त पुरिकाभि । राजा
आह—न भूयस्त्वया नापितकर्म कर्तव्यम् । यावद्राज्ञा अग्रमहिषी स्थापिता । तया सार्धं
क्रीडति रमते परिचारयति । सा आपन्नसत्त्वा सवृत्ता । यावदष्टाना नवाना वा मासानामत्ययात्
प्रसूता । तस्या पुत्रो जात । तस्य विस्तरेण जातिमह कृत्वा कि कुमारस्य भवतु
नाम ? सा कथयति—अस्य दारकस्य जातस्य अशोकास्मि सवृत्ता । तस्य अशोक इति
नाम कृतम् । यावद्द्वितीय पुत्रो जात । विगते शोके जात । तस्य विगतशोक
इति नाम कृतम् । अशोको दु स्पर्शगात्र । राज्ञो बिन्दुसारस्यानभिप्रेत । अथ राजा
बिन्दुसार कुमार परीक्षितुकाम पिङ्गलवत्साजीव परिव्राजकमामन्त्रयते—उपाध्याय, कुमारा-
स्तावत्परीक्षाम—क शक्यते ममात्ययाद्राज्य कारयितुम् ? पिङ्गलवत्साजीव परिव्राजक
कथयति—तेन हि देव कुमारानादाय सुवर्णमण्डपमुद्यान निर्गच्छ, परीक्षाम । यावद्राजा
कुमारानादाय सुवर्णमण्डपमुद्यान निर्गत । यावदशोक कुमारो मात्रा चोच्यते—वत्स, राजा
कुमारान् परीक्षितुकाम सुवर्णमण्डपमुद्यान गत, त्वमपि तत्र गच्छेति । अशोक
कथयति—राज्ञोऽहमनभिप्रेतो दर्शनेनापि, किमह तत्र गमिष्यामि ? सा कथयति—तथापि
गच्छेति । अशोक उवाच—आहार प्रेषय । यावदशोक पाटलिपुत्रान्निर्गच्छति, राधगुप्तेन
चाग्रामात्यपुत्रेणोक्त—अशोक, क्व गमिष्यसीति ? अशोक कथयति—राजा अद्य सुवर्णमण्डपे
उद्याने कुमारान् परीक्षयति । तत्र राज्ञो महल्लको हस्तिनागस्तिष्ठति । यावदशोकस्तस्मिन्
महल्लकेऽभिरुह्य सुवर्णमण्डपमुद्यान गत्वा कुमाराणा मध्येऽत्र पृथिव्या प्रस्तीर्य निषसाद ।
यावत् कुमाराणामाहार उपनामित । अशोकस्यापि शाल्योदन दधिसमिश्र मृद्भाजने
प्रेषितम् । ततो राज्ञा बिन्दुसारेण पिङ्गलवत्साजीव परिव्राजकोऽभिहित —उपाध्याय, परीक्ष C 371
कुमारान्—क शक्यते ममात्ययाद्राज्य कर्तुमिति ? पश्यति पिङ्गलवत्साजीव परिव्राजक,
चिन्तयति च—अशोको राजा भविष्यति । अय च राज्ञो नाभिप्रेत । यदि कथयिष्यामि
अशोको राजा भविष्यतीति, नास्ति मे जीवितम् । स कथयति—देव अभेदेन व्याकरिष्यामि ।
राजा आह—अभेदेन व्याकुरुष्व । आह—यस्य यान शोभन स राजा भविष्यति । तेषामेकैकस्य
बुद्धिरुत्पन्ना—मम यान शोभनम् । अह राजा भविष्यामि । अशोकश्चिन्तयति—अह हस्ति-
स्कन्धेनागत । मम यान शोभनम्, अह राजा भविष्यामीति । राजा आह—भूयस्ताव-
दुपाध्याय परीक्षस्व । पिङ्गलवत्साजीव परिव्राजक कथयति—देव, यस्यासनमग्रम्, स राजा
भविष्यति । तेषामेकैकस्य बुद्धिरुत्पन्ना—ममासनमग्रम् । अशोकश्चिन्तयति—मम पृथिव्यासनम्,
अह राजा भविष्यामि । एव भाजन भोजन पानम् । विस्तरेण कुमारान् परीक्ष्य प्रविष्ट. ।

यावदशोको मात्रोच्यते—को व्याकृतो राजा भविष्यतीति ? अशोक कथयति—अभेदेन व्याकृतम्—यस्य यानमग्रमासन पान भाजन भोजन चेति, स राजा भविष्यतीति। यथा पश्यमि—अह राजा भविष्यामि। मम हस्तिस्कन्ध यान पृथिवी आसन मृण्मय भाजन शाल्योदन दधिव्यञ्जन पानीय पानमिति ॥

तत पिङ्गलवत्साजीव परिव्राजक अशोको राजा भविष्यतीति तस्य मातरमारब्ध सेवितुम्। यावत् तयोच्यते—उपाध्याय, कतर कुमारो राज्ञो बिन्दुसारस्यात्ययाद्राजा भविष्यतीति ? आह—अशोक । तयोच्यते—कदाचित् त्वा राजा निर्बन्धेन पृच्छेत्। गच्छ त्वम्। प्रत्यन्त समाश्रय। यदा शृणोषि अशोको राजा सवृत्त, तदा आगन्तव्यम्। यावत् स प्रत्यन्तेषु जनपदेषु सश्रित ॥

अथ राज्ञो बिन्दुसारस्य तक्षशिला नाम नगर विरुद्धम्। तत्र राज्ञा बिन्दुसारेण अशोको विसर्जित—गच्छ कुमार, तक्षशिलानगर सनाहय। चतुरङ्ग बलकाय दत्तम्, यान प्रहरण
C 372 च प्रतिषिद्धम्। यावदशोक कुमार पाटलिपुत्रान्निर्गच्छन् भृत्यैर्विज्ञप्त—कुमार, नैवास्माक सैन्यप्रहरणम्—केन वय क युध्याम ? तत अशोकेनाभिहितम्—यदि नाम राज्यविपाक्य कुशलमस्ति, सैन्य प्रहरण च प्रादुर्भवतु। एवमुक्ते कुमारेण पृथिव्यामवकाशो दत्त । देवताभि सैन्यप्रहरणानि चोपनीतानि। यावत् कुमारश्चतुरङ्गेन बलकायेन तक्षशिला गत । श्रुत्वा तक्षशिलानिवासिन पौरा अर्धतृतीयानि योजनानि मार्गे शोभा कृत्वा पूर्णघटमादाय प्रत्युद्गता । प्रत्युद्गम्य च कथयन्ति—न वय कुमारस्य विरुद्धा, नापि राज्ञो बिन्दुसारस्य, अपि तु दुष्टामात्या अस्माक परिभव कुर्वन्ति। महता च सत्कारेण तक्षशिला प्रवेशित । एव विस्तरेणाशोक खशराज्य प्रवेशित । तस्य द्वौ महानग्नौ सश्रितौ। तेन तौ वृत्त्या सविभक्तौ तस्याग्रत पर्वतान् सछिन्दन्तौ सप्रस्थितौ। देवताभिश्चोक्तम्—अशोकश्चतुर्भागचक्रवर्ती भविष्यति, न केनचिद्विरोधितव्यमिति। विस्तरेण यावदासमुद्रा पृथिवी आज्ञापिता ॥

यावत् सुसीम कुमार उद्यानात् पाटलिपुत्र प्रविशति। राज्ञो बिन्दुसारस्याग्रामात्य खल्लाटक पाटलिपुत्रान्निर्गच्छति। तस्य सुसीमेन कुमारेण क्रीडाभिप्रायतया खटका पातिता। यावदमात्यश्चिन्तयति—इदानीं खटका निपातयति। यदा राजा भविष्यति, तदा शस्त्र पातयिष्यति । तथा करिष्यामि यथा राजैव न भविष्यति । तेन पञ्चामात्यशतानि भिन्नानि। अशोकश्चतुर्भागचक्रवर्ती निर्दिष्ट एव, राज्ये प्रतिष्ठापयिष्याम । तक्षशिलाश्च विरोधिता । यावद्राज्ञा सुसीम कुमारस्तक्षशिलामनुप्रेपित । न च शक्यते सनामयितुम् । बिन्दुसारश्च राजा ग्लानीभूत ।तेनाभिहितम्—सुसीम कुमारमानयथ, राज्ये प्रतिष्ठापयिष्यामीति। अशोक तक्षशिला प्रवेशयथ । यावदमात्यैरशोक कुमारो हरिद्रया प्रलिप्तो लाक्षा च लोहपात्रे काथयित्वा कथितेन रसेन लोहपात्राणि म्रक्षयित्वा छोरयन्ति—अशोक कुमारो ग्लानीभूत
C 373 इति। यदा बिन्दुसार स्वल्पावशेषप्राण सवृत्त, तदा अमात्यैरशोक कुमार सर्वालकारै-

भूषयित्वा राज्ञो बिन्दुसारस्योपनीत –इम तावद्राज्ये प्रतिष्ठापय । यदा सुसीम आगतो भविष्यति, तदा त राज्ये प्रतिष्ठापयिष्याम । ततो राजा रुषित । अशोकेन चाभिहितम्– यदि मम धर्मेण राज्य भवति, देवता मम पट्ट बन्धन्तु । यावद्देवताभि पट्टो बद्ध । त दृष्ट्वा बिन्दुसारस्य राज्ञ उष्ण शोणित मुखादागत यावत्कालगत । यदा अशोको राज्ये प्रतिष्ठित, तस्योर्ध्व योजन यक्षा शृण्वन्ति, अधो योजन नागा । तेन राधगुप्तोऽग्रामात्य स्थापित । सुसीमेनापि श्रुतम्–बिन्दुसारो राजा कालगत, अशोको राज्ये प्रतिष्ठित । इति श्रुत्वा च रुषितोऽभ्यागत । त्वरित च तस्माद्देशादागत । अशोकेनापि पाटलिपुत्रे नगरे एकस्मिन् द्वारे एको नग्न स्थापित, द्वितीये द्वितीय, तृतीये राधगुप्त, पूर्वद्वारे स्वयमेव राजा अशोकोऽवस्थित । राधगुप्तेन च पूर्वस्मिन् द्वारे यन्त्रमयो हस्ती स्थापित । अशोकस्य च प्रतिमा परिखा खनयित्वा खदिराङ्गारैश्च पूरयित्वा तृणेनाच्छाद्य पांशुनाकीर्णा । सुसीमश्चाभिहित – यदि शक्यसेऽशोक घातयितु राजेति(?) । स यावत्पूर्वद्वार गत –अशोकेन सह योत्स्यामीति । अङ्गारपूर्णाया परिखाया पतित । तत्रैव चानयेन व्यसनमापन्न । यदा च सुसीम प्रघातित, तस्यापि महानग्नो भद्रायुधो नाम्ना अनेकसहस्रपरिवार, स भगवच्छासने प्रव्रजितोऽर्हन् सवृत्त ॥

यदा अशोको राज्ये प्रतिष्ठित स तैरमात्यैरवज्ञया दृश्यते । तेनामात्यानामभिहितम्– भवन्त, पुष्पवृक्षान् फलवृक्षांश्च छित्त्वा कण्टकवृक्षान् परिपालयथ । अमात्या आहु – देवेन कुत्र दृष्टम्? अपि तु कण्टकवृक्षान् छित्त्वा पुष्पवृक्षान् फलवृक्षांश्च परिपालयितव्यम् । तैर्यावत् त्रिरपि राज्ञ आज्ञा प्रतिकूलिता, ततो राज्ञा रुषितेन असिं निष्कोश कृत्वा पञ्चानाममात्यशताना शिरांसि छिन्नानि । यावद्राजा अशोकोऽपरेण समयेनान्त पुरपरिवृतो वसन्तकालसमये पुष्पितफलितेषु पादपेषु पूर्वनगरस्योद्यान गत । तत्र च परिभ्रमता अशोकवृक्ष सुपुष्पितो दृष्ट । ततो राज्ञो ममाय सहनामा इत्यनुनयो जात । स च राजा अशोको दु स्पर्शगात्र । ता युवतयस्त नेच्छन्ति स्प्रष्टुम् । यावद्राजा शयित, तस्यान्त पुरेण रोषेण तस्मादशोकवृक्षात् पुष्पाणि शाखाश्च छिन्ना । यावद्राज्ञा प्रतिबुद्धेन सोऽशोकवृक्षो दृष्ट, पृष्टश्च–केन तच्छिन्नम्? ते कथयन्ति–देव, अन्त पुरिकाभिरिति । श्रुत्वा च राज्ञा अमर्षजातेन पञ्च स्त्रीशतानि किटिकै सवेष्ट्य दग्धानि । तस्येमान्यशुभान्यालोक्य चण्डो राजा चण्डाशोक इति व्यवस्थापित । यावद्राधगुप्तेनाग्रामात्येनाभिहित –देव, न सदृश स्वयमेवेदृशमकार्यं कर्तुम् । अपि तु देवस्य वध्यघातका पुरुषा स्थापयितव्या, ये देवस्य वध्यकरणीय शोधयिष्यन्ति । यावद्राज्ञा राजपुरुषा प्रयुक्ता –वध्यघात मे मार्गध्वेति ।

C 374

यावत् तत्र नातिदूरे पर्वतपादमूले कर्वटकम् । तत्र तन्त्रवाय प्रतिवसति । तस्य पुत्रो जात । गिरिक इति नामधेय कृतम् । चण्डो दुष्टात्मा मातर पितर च परिभाषते, दारकदारिकाश्च ताडयति, पिपीलिकान् मक्षिकान् मूषिकान् मत्स्यांश्च जालेन बडिशेन प्रघातयति । चण्डो दारकस्तस्य चण्डगिरिक इति नामधेय कृतम् । यावद्राजपुरुषैर्दृष्ट पापे कर्मणि प्रवृत्त । स तैरभिहित –शक्यसे राज्ञोऽशोकस्य वध्यकरणीय कर्तुम्? स

आह—कृत्स्नस्य जम्बुद्वीपस्य वध्यकरणीय साधयिष्यामीति । यावद्राज्ञो निवेदितम् । राज्ञा अभिहितम्—आनीयतामिति । स च राजपुरुषैरभिहित —आगच्छ, राजा त्वामाह्वयतीति । तेनाभिहितम्—आगमयत, यावदह मातापितरौ अवलोकयामीति । यावन्मातापितरौ उवाच—अम्ब तात, अनुजानीध्वम् । यास्याम्यह राज्ञोऽशोकस्य वध्यकरणीय साधयितुम् । ताभ्या च स निवारित । तेन तौ जीविताद्व्यपरोपितौ । एव यावद्राजपुरुषैरभिहित —किमर्थ
C 375 चिरेणाभ्यागतोऽसि ? तेन चैतत्प्रकरण विस्तरेणारोचितम् । स तैर्यावद्राज्ञोऽशोकस्योपनामित । तेन राज्ञोऽभिहितम्—ममार्थाय गृह कारयस्वेति । यावद्राज्ञा गृह कारापित परमशोभन द्वारमात्ररमणीयम् । तस्य रमणीयक बन्धनमिति सज्ञा व्यवस्थापिता । स आह—देव, वर मे प्रयच्छ, यस्तत्र प्रविशेत्तस्य न भूयो निर्गम इति । यावद्राज्ञाभिहितम्—एवमस्तु इति ॥

तत स चण्डगिरिक कुर्कुटाराम गत । भिक्षुश्च बालपण्डित सूत्र पठति । सत्त्वा नरकेषूपपन्ना । यावन्नरकपाला गृहीत्वा अयोमय्या भूमौ आदीप्ताया सप्रज्वलितायामेकज्वालीभूतायामुत्तानकान् प्रतिष्ठाप्य अयोमयेन विष्कम्भकेन मुखद्वार विष्कम्म्य अयोगुडानादीप्तान् प्रदीप्तान् सप्रज्वलितानेकज्वालीभूतानास्ये प्रक्षिपन्ति, ये तेषा सत्त्वानामोष्ठौ अपि दहन्ति, जिह्वामपि कण्ठमपि कण्ठनालमपि हृदयमपि हृदयसामन्तमपि अन्त्राण्यन्त्रगुणानपि दग्ध्वा अध प्रघरति । एव दु खा हि भिक्षवो नारका सत्त्वा नरकेषूपपन्ना । यावन्नरकपाला गृहीत्वा अयोमय्या भूमौ आदीप्ताया प्रदीप्ताया सप्रज्वलितायामेकज्वालीभूतायामुत्तानकान् प्रतिष्ठाप्य अयोमयेन विष्कम्भकेन मुखद्वार विष्कम्म्य क्वथित ताम्रमास्ये प्रक्षिपन्ति, यत्तेषा सत्त्वानामोष्ठावपि दहति, जिह्वामपि ताल्वपि कण्ठमपि कण्ठनालमपि, अन्त्राण्यन्त्रगुणानपि दग्ध्वा अध प्रघरति । एव दु खा हि भिक्षवो नरका । सन्ति सत्त्वा नरकेषूपपन्ना यान्नरकपाला गृहीत्वा अयोमय्या भूमौ आदीप्ताया सप्रज्वलितायामेकज्वालीभूतायामवाङ्मुखान् प्रतिष्ठाप्य अयोमयेन सूत्रेणादीप्तेन सप्रज्वलितेनैकज्वालीभूतेनास्फाट्य अयोमयेन कुठारेणादीप्तेन सप्रदीप्तेन सप्रज्वलितेनैकज्वालीभूतेन तक्ष्णुवन्ति सतक्ष्णुवन्ति सप्रतक्ष्णुवन्ति अष्टाशमपि षडशमपि चतुरस्रमपि वृत्तमपि मण्डलमपि उन्नतमपि अवनतमपि शान्तमपि विशान्तमपि तक्ष्णुवन्ति । एव दु खा हि भिक्षवो नरका । सन्ति सत्त्वा नरकेषूपपन्ना यान्नरकपाला गृहीत्वा अयोमय्या भूमौ आदीप्ताया प्रदीप्ताया सप्रज्वलितायामेकज्वालीभूतायामवाङ्मुखान् प्रतिष्ठाप्य अयोमयेन सूत्रेणादीप्तेन प्रदीप्तेन सप्रज्वलितेनैकज्वालीभूतेनास्फाट्य अयोमय्या भूम्यामादीप्ताया प्रदीप्ताया सप्रज्वलितायामेकज्वालीभूताया तक्ष्णुवन्ति सतक्ष्णुवन्ति सपरितक्ष्णुवन्ति, अष्टाशमपि षडशमपि चतुरस्रमपि मण्डलमपि उन्नतमपि
C 376 अवनतमपि शान्तमपि विशान्तमपि तक्ष्णुवन्ति । एव दु खा हि भिक्षवो नरका । सन्ति सत्त्वा नरकेषूपपन्ना यान्नरकपाला गृहीत्वा अयोमय्या भूमावादीप्ताया प्रदीप्ताया सप्रज्वलितायामेकज्वालीभूतायामुत्तानकान् प्रतिष्ठाप्य पञ्चविषटबन्धना कारणा कारयन्ति, उभयो-

र्हस्तयोरायसौ कीलौ क्रामन्ति, उभयो पादयोरायसे कीले क्रामन्ति, मध्ये हृदयस्यायस कील क्रामन्ति । [एव] सुदु खा हि भिक्षवो नरका । एव पञ्च वेदना इति कुरुते सदृशाश्च कारणा सत्त्वानामारब्धा कारयितुम् ॥

यावत् श्रावस्त्यामन्यतम सार्थवाह पत्न्या सह महासमुद्रमवतीर्ण । तस्य सा पत्नी महासमुद्रे प्रसूता । दारको जात । तस्य समुद्र इति नामधेय कृतम् । यावद्विस्तरेण द्वादशभिर्वर्षैर्महासमुद्रादुत्तीर्ण । स च सार्थवाह पञ्चभिर्धूर्तशतैर्मुषित । सार्थवाह स प्रघातित । स च समुद्र सार्थवाहपुत्रो भगवच्छासने प्रव्रजित । स जनपदचारिका चरन् पाटलिपुत्रमनुप्राप्त । स पूर्वाह्णे निवास्य पात्रचीवरमादाय पाटलिपुत्र पिण्डाय प्रविष्ट । सोऽनभिज्ञतया च रमणीयक भवन प्रविष्ट । तच्च द्वारमात्ररमणीयमभ्यन्तर नरकभवनसदृश प्रतिभयम् । दृष्ट्वा च पुनर्निर्गन्तुकामश्चण्डगिरिकेनावलोकित । गृहीत्वा चोक्त — इह ते निधनमुपगन्तव्यमिति । विस्तरेण कार्यम् । ततो भिक्षु शोकार्तो बाष्पकण्ठ सवृत्त । तेनोच्यते—किमिद बालदारक इव रुदसीति ? स भिक्षु प्राह—

न शरीरविनाश हि शोचामि सर्वश ।
मोक्षधर्मान्तराय तु शोचामि भृशमात्मन ॥ ६७ ॥
दुर्लभ प्राप्य मानुष्य प्रव्रज्या च सुखोदयाम् ।
शाक्यसिह च शास्तार पुनस्त्यक्ष्यामि दुर्मति ॥ ६८ ॥

तेनोच्यते—दत्तवरोऽह नृपतिना । वीरो भव । नास्ति ते मोक्ष इति । तत सकरुणैर्वचनैस्त भिक्षु क्रम याचति स्म मास यावत् । सप्तरात्रमनुज्ञात । स खलु मरणभयोद्विग्नहृदय सप्तरात्रेण मे न भवितव्यमिति व्यायतमति सवृत्त ॥

अथ सप्तमे दिवसेऽशोकस्य राज्ञोऽन्त पुरिका कुमारेण सह सरक्ता निरीक्षमाणा सलपन्ती च दृष्ट्वा सहदर्शनादेव रुषितेन राज्ञा तौ द्वावपि त चारकमनुप्रेषितौ । तत्र मुसलैरयोद्रोण्यामस्थ्यवशेषौ कृतौ । ततो भिक्षुस्तौ दृष्ट्वा सविग्न प्राह—

अहो कारुणिक शास्ता सम्यगाह महामुनि ।
फेनपिण्डोपम रूपमसारमनवस्थितम् ॥ ६९ ॥
क्व तद्वदनकान्तित्व गात्रशोभा क्व सा गता ।
धिगस्त्वय ससारो रमन्ते यत्र बालिशा ॥ ७० ॥
इदमालम्बन प्राप्त चारके वसता मया ।
यमाश्रित्य तरिष्यामि पारमद्य भवोदधे ॥ ७१ ॥
तेन ता रजनी कृत्स्ना युज्यता बुद्धशासने ।
सर्वसयोजन छित्त्वा प्राप्तमर्हत्त्वमुत्तमम् ॥ ७२ ॥

ततस्तस्मिन् रजनीक्षये स भिक्षुश्चण्डगिरिकेनोच्यते–भिक्षो, निर्गता रात्रि । उदित आदित्य । कारणाकालस्तवेति । ततो भिक्षुराह–दीर्घायु , ममापि निर्गता रात्रि , उदित
C 378 आदित्य । परानुग्रहकाल इति । यथेष्ट वर्ततामिति । चण्डगिरिक प्राह–नावगच्छामि । विस्तीर्यता वचनमेतदिति । ततो भिक्षुराह–

ममापि हृदयाद्धोरा निर्गता मोहशर्वरी ।
पञ्चावरणसछन्ना क्लेशतस्करसेविता ॥ ७३ ॥
उदितो ज्ञानसूर्यश्च मनोनभसि मे शुभ ।
प्रभया यस्य पश्यामि त्रैलोक्यमिह तत्त्वत ॥ ७४ ॥
परानुग्रहकालो मे शास्तुर्वृत्तानुवर्तिन ।
इद शरीर दीर्घायुर्यथेष्ट क्रियतामिति ॥ ७५ ॥

ततस्तेन निर्घृणेन दारुणहृदयेन परलोकनिरपेक्षेण रोषाविष्टेन बहूदकाया स्थाल्या नररुधिरवसामूत्रपुरीषसकुलाया महालोह्या प्रक्षिप्त । प्रभूतेन्धनैश्चाग्नि प्रज्वालित । स च बहुनापीन्धनक्षयेन न सतप्यते । तत प्रज्वालयितु (प्रारब्ध ।) यदा तदापि न प्रज्वलति, ततो विचार्य ता लोही, पश्यति त भिक्षु पद्मस्योपरि पर्यङ्केनोपविष्टम्। दृष्ट्वा च ततो राज्ञे निवेदयामास । अथ राजनि समागते प्राणिसहस्रेषु सनिपतितेषु स भिक्षुर्वैनेयकालमवेक्षमाण –

रिद्धि समुत्पाद्य स तन्मुहूर्तं
लोह्यन्तरस्थ सलिलार्द्रगात्र. ।
निरीक्षमाणस्य जनस्य मध्ये
नभस्तल हस इवोत्पपात ॥ ७६ ॥

विचित्राणि च प्रातिहार्याणि दर्शयितुमारब्ध । वक्ष्यति हि–

अर्धेन गात्रेण ववर्ष तोय–
मर्धेन जज्वाल हुताशनश्च ।
वर्षन् ज्वलश्चैव रराज य खे
दीप्तौषधिप्रस्रवणेव शैल ॥ ७७ ॥
तमुद्गत व्योम्नि निशाम्य राजा
कृताञ्जलिर्विस्मयफुल्लवक्त्र ।
उद्वीक्षमाणस्तमुवाच धीर
कौतूहलात्किंचिदह विवक्षु ॥ ७८ ॥
C 379 मनुष्यतुल्य तव सौम्य रूप
ऋद्धिप्रभावस्तु नरानतीत्य ।
न निश्चय तेन विभो व्रजामि
को नाम भावस्तव शुद्धभाव ॥ ७९ ॥

तत्साप्रत ब्रूहि ममेदमर्थं
यथा प्रजानामि तव प्रभावम् ।
ज्ञात्वा च ते धर्मगुणप्रभावान्
यथाबल शिष्यवदाचरेयम् ॥ ८० ॥

ततो भिक्षु प्रवचनपरिग्राहकोऽय भविष्यति, भगवद्धातु च विस्तरी करिष्यति, महाजनहितार्थं च प्रतिपत्स्यत इति मत्वा स्वगुणमुद्भावयस्तमुवाच—

अह महाकारुणिकस्य राजन्
प्रहीणसर्वाश्रवबन्धनस्य ।
बुद्धस्य पुत्रो वदता वरस्य
धर्मान्वय सर्वभवेष्वसक्त ॥ ८१ ॥
दान्तेन दान्त पुरुषर्षभेण
शान्तिं गतेनापि शम प्रणीत ।
मुक्तेन ससारमहाभयेभ्यो
निर्मोक्षितोऽह भवबन्धनेभ्य ॥ ८२ ॥

अपि च । महाराज, त्व भगवता व्याकृत —वर्षशतपरिनिर्वृतस्य मम पाटलिपुत्रे नगरेऽशोको नाम राजा भविष्यति चतुर्भागचक्रवर्ती धर्मराज , यो मे शरीरधातून् वैस्तारिकान् करिष्यति, चतुरशीतिं धर्मराजिकासहस्र प्रतिष्ठापयिष्यति । इद च देवेन नरकसदृश स्थानमेव स्थापित यत्र प्राणिसहस्राणि निपात्यन्ते । तदर्हसि देव सर्वसत्त्वेभ्योऽभयप्रदान दातुम्, भगवतश्च मनोरथ परिपूरयितुम् । आह च—

तस्मान्नरेन्द्र अभय प्रयच्छ
सत्त्वेषु कारुण्यपुरोजवेषु ।
नाथस्य सपूर्य मनोरथ च
विस्तारिकान् धर्मधरान् कुरुष्व ॥ ८३ ॥

अथ स राजा बुद्धे समुपजातप्रसाद कृतकरसपुटस्त भिक्षु क्षमयन्नुवाच— C 380

दशबलसुत क्षन्तुमर्हसीम
कुकृतमिद च तवाद्य देशयामि ।
शरणमृषिमुपैमि त च बुद्ध
गणवरमार्यनिवेदित च धर्मम् ॥ ८४ ॥

अपि च—

करोमि चैष व्यवसायमद्य त
तद्गौरवात्तत्प्रवणप्रसादात् ।

गा मण्डयिष्यामि जिनेन्द्रचैत्यै-
हंसाशशाङ्केन्दुबलाककल्पै ॥ ८५॥

यावत् स भिक्षुस्तदेव ऋद्ध्या प्रक्रान्त । अथ राजा आरब्धो निष्क्रामितुम्। ततश्चण्डगिरिक कृताञ्जलिरुवाच—देव, लब्धवरोऽहम्। नैकस्य विनिर्गम इति। राजा आह—मा तावन्ममापीच्छसि घातयितुम्। स उवाच—एवमेव। राजा आह—कोऽस्माक प्रथमतर प्रविष्ट ? चण्डगिरिक उवाच-अहम्। ततो राज्ञा अभिहितम्। कोऽत्रेति ? यावद्वध्यघातैर्गृहीत । गृहीत्वा च यन्त्रगृह प्रवेशित । प्रवेशयित्वा दग्ध । तच्च रमणीयक बन्धनमपनीतम् सर्वसत्त्वेभ्यश्चाभयप्रदानमनुप्रदत्तम्। ततो राजा भगवच्छरीरधातु विस्तरीष्यामीति चतुरङ्गेन बलकायेन गत्वा अजातशत्रुप्रतिष्ठापित द्रोणस्तूपमुत्पाट्य शरीरधातु गृहीतवान्। यत्रोद्धारण च विस्तरेण कृत्वा धातुप्रत्यश दत्वा स्तूप प्रतिष्ठाप्य एव द्वितीय स्तूप विस्तरेण भक्तिमतो यावत्सप्तद्रोणाद्गृहाय स्तूपाश्च प्रतिष्ठाप्य रामग्राम गत । ततो राजा नागैर्नागभवनमवतारित, विज्ञप्तश्च—वयमस्यात्रैव पूजा करिष्याम इति । यावद्राज्ञा अभ्यनुज्ञातम्। ततो नागराजा पुनरपि नागभवनादुत्तारित । वक्ष्यति हि—

रामग्रामे त्वष्टम स्तूपमद्य
नागास्तत्काल भक्तिमन्तो ररक्षु ।
धातून्येतस्मान्नोपलेभे स राजा
श्रद्धाभू (?) राजा चिन्तयति यस्त्वेतत्कृत्वा जगाम ॥ ८६ ॥

C 381 यावद्राजा चतुरशीतिकरण्डसहस्र कारयित्वा सौवर्णरूप्यस्फटिकवैडूर्यमयाना तेषु धातव प्रक्षिप्ता । एव विस्तरेण चतुरशीतिकुम्भसहस्र पट्टसहस्र च यक्षाणा हस्ते दत्वा विसर्जितम्—आसमुद्राया पृथिव्या हीनोत्कृष्टमध्यमेषु नगरेषु यत्र कोटि परिपूर्यते, तत्र धर्मराजिका प्रतिष्ठापयितव्यम् ॥

तस्मिन् समये तक्षशिलाया षट्त्रिशत्कोटय । तैरभिहितम्—षट्त्रिंशत्करण्डकाननुप्रयच्छेति। राजा चिन्तयति—न यदि वैस्तारिका धातवो भविष्यन्ति । उपायज्ञो राजा। तेनाभिहितम्—पञ्चत्रिंशत्कोटय शोधयितव्या । विस्तरेण यावद्राज्ञा अभिहितम्—यत्राधिकतरा भवन्ति, यत्र च न्यूनतरा, तत्र न दातव्यम् ॥

यावद्राजा कुर्कुटाराम गत्वा स्थविरयशसमभिगम्योवाच—अय मे मनोरथ—एकस्मिन् दिवसे एकस्मिन्मुहूर्ते चतुरशीतिधर्मराजिकासहस्र प्रतिष्ठापयेयमिति । स्थविरेणाभिहितम्—एवमस्तु। अह तस्मिन् समये पाणिना सूर्यमण्डल प्रतिच्छादयिष्यामीति। यावत् तस्मिन् दिवसे स्थविरयशसा पाणिना सूर्यमण्डल प्रतिच्छादितम्। एकस्मिन् दिवसे एकमुहूर्ते चतुरशीतिधर्मराजिकासहस्र प्रतिष्ठापितम्। वक्ष्यति च—

ताभ्य' सप्तभ्य पूर्विकाभ्य. कृतिभ्यो
धातु तस्य ऋषे स ह्युपादाय मौर्य ।
चक्रे स्तूपाना शारदाभ्रप्रभाना
लोके साशीति शासदह्ना सहस्रम् ॥ ८७ ॥

यावच्च राज्ञा अशोकेन चतुरशीतिधर्मराजिकासहस्र प्रतिष्ठापितम्, धार्मिको धर्मराजा सवृत्त । तस्य धर्माशोक इति सज्ञा जाता । वक्ष्यति च–

आर्यमौर्यश्री स प्रजाना हितार्थ
कृत्स्न स्तूपान् कारयामास लोकम् ।
चण्डाशोकत्व प्राप्य पूर्व पृथिव्या C 382
धर्माशोकत्व कर्मणा तेन लेभे ॥ ८८ ॥

पाशुप्रदानावदान षड्विंशतिमम् ॥

२७ कुणालावदानम् ।

स इदानीमचिरजातप्रसादो बुद्धशासने यत्र शाक्यपुत्रीयान् ददर्श आकीर्णे रहसि वा, तत्र शिरसा पादयोर्निपत्य वन्दते स्म । तस्य च यशो नामामात्य परमश्राद्धो भगवति । स त राजानमुवाच—देव, नार्हसि सर्ववर्णप्रव्रजिताना प्रणिपात कर्तुम् । सन्ति हि शाक्यश्रामणेरकाश्चतुर्भ्यो वर्णेभ्य प्रव्रजिता इति । तस्य राजा न किंचिदवोचत् । अथ स राजा केनचित् कालान्तरेण सर्वसचिवानुवाच—विविधाना प्राणिना शिरोभि कार्यम् । तत्त्वममुकस्य प्राणिन शीर्षमानय, त्वममुकस्येति । यशामात्य पुनराज्ञप्त—त्व मानुष शीर्षमानयेति । समानीतेषु च शिर सु अभिहिता—गच्छत, इमानि शिरासि मूल्येन विक्रीणीध्वमिति । अथ सर्वशिरासि विक्रीतानि । तदेव मानुष्य शिरो न कश्चिज्जग्राह । ततो राज्ञाभिहित—विनापि मूल्येन कस्मैचिदेतच्छिरो देहीति । न चास्य कश्चित् प्रतिग्राहको बभूव । ततो यशामात्यस्तस्य शिरस प्रतिग्राहकमनासाद्य सव्रीडो राजानमुपेत्येदमर्थमुवाच—

गोगर्दभोरभ्रमृगद्विजाना
मूल्यैर्गृहीतानि शिरासि पुभि ।
शिरस्त्विद मानुषमप्रशस्त
न गृह्यते मूल्यमृतेऽपि राजन् ॥ १ ॥

अथ स राजा तममात्यमुवाच—किमिदमितीद मानुषशिरो न कश्चिद्गृह्णातीति ?
अमात्य उवाच—जुगुप्सितत्वादिति । राजाब्रवीत्—किमेतदेव शिरो जुगुप्सितमाहोस्वित्
सर्वमानुषशिरासीति ? अमात्य उवाच—सर्वमानुषशिरासीति । राजाब्रवीत्—किमिद मदीय-
C 383 मपि शिरो जुगुप्सितमिति ? स च भयान्नेच्छति तस्माद्भूतार्थमभिधातुम् । स राज्ञाभिहित—
अमात्य, सत्यमुच्यतामिति । स उवाच—एवमिति । तत स राजा तममात्य प्रतिज्ञायां
प्रतिष्ठाप्य प्रत्यादिशन्निममर्थमुवाच—ह भो, रूपैश्वर्यजनितमदविस्मित, युक्तमिद भवत,
यस्मात् त्व भिक्षुचरणप्रणाम मा विच्छन्दयितुमिच्छसि ?

विनापि मूल्यैर्विजुगुप्सितत्वात्
प्रतिग्रहीता भुवि यस्य नास्ति ।
शिरस्तदासाद्य ममेह पुण्य
यद्यर्जित किं विपरीतमत्र ॥ २ ॥

जातिं भवान् पश्यति शाक्यभिक्षु-
ष्वन्तर्गतास्तेषु गुणान्न चेति ।
अतो भवान् जातिमदावलेपा-
दात्मानमन्याश्च हिनस्ति मोहात् ॥ ३ ॥

सुचरितविमुखाना गर्विताना यदा तु
प्रसभमिह हि मृत्यु कायकुम्भ भिनत्ति ।
दहति हृदयमेषा शोकवह्निस्तदानी
दधिघट इव भग्ने सर्वशोऽप्राप्तसारे ॥ १३ ॥
कर्तुं विघ्नमतो न मेऽर्हति भवान् कायप्रणाम प्रति
श्रेष्ठोऽस्मीत्यपरीक्षको हि गणयन् मोहान्धकारावृत ।
काय यस्तु परीक्षते दशबलव्याहारदीपैर्बुधो
नासौ पार्थिवभृत्ययोर्विपमता कायस्य सपश्यति ॥ १४ ॥
त्वग्मासास्थिशिरायकृत्प्रभृतयो भावा हि तुल्या नृणा-
माहार्यैस्तु विभूपणैरधिकता कायस्य निष्पद्यते ।
एतत्सारमिहेष्यते तु यदिम निश्रित्य कायाधम
प्रत्युत्थाननमस्कृताढिकुशल प्राज्ञै समुत्थाप्यते ॥ १५ ॥ इति ।

अथाशोको राजाऽहिरोदकसिकतापिण्डैरण्डकाष्ठेभ्योऽपि असारतरत्व कायस्यावेत्य प्रणामादिभ्य समुत्थस्य फलस्य बहुकल्पश. स्थापयित्वा सुमेरुवन्महापृथिवीभ्य समुत्थस्य फलस्य बहुकल्पश स्थापयित्वा सुमेरुवन्महापृथिवीभ्य सारतरतामवेक्ष्य भगवत. स्तूपवन्दनायामात्मानमलकर्तुकामोऽमात्यगणपरिवृत. कुर्कुटाराम गत्वा तत्र वृद्धान्ते स्थित्वा कृताञ्जलिरुवाच–अस्ति–

C 385 कश्चिदन्योऽपि निर्दिष्टो द्वितीय सर्वदर्शिना ।
यथाह तेन निर्दिष्ट पाशुदानेन धीमता ॥ १६ ॥

तत्र यशो नाम्ना सघस्थविर उवाच--अस्ति महाराज । यदा भगवत परिनिर्वाणकालसमये तदा अपलाल नाग दमयित्वा कुम्भकाल चण्डालीगोपाली च नाग च मथुरामनुप्राप्त, तत्र भगवानायुष्मन्तमानन्दमामन्त्रयते–अस्यामानन्द मथुराया वर्षशतपरिनिर्वृतस्य तथागतस्य गुप्तो नाम्ना गान्धिको भविष्यति । तस्य पुत्रो भविष्यत्युपगुप्तो नाम्ना अववादकानामग्र्योऽलक्षणको बुद्ध, यो मम वर्षशतपरिनिर्वृतस्य बुद्धकार्य करिष्यति । पश्यसि त्वमानन्द दूरत एव नीलनीलाम्बरराजिम्[2] एव भदन्त । एष आनन्द उरुमुण्डो नाम पर्वत । अत्र वर्षशतपरिनिर्वृतस्य तथागतस्य नटभटिका नामारण्यायतन भविष्यति । एतदग्र मे आनन्द भविष्यति शमथानुकूलाना शय्यासनाना यदुत नटभटिका नामारण्यायतनम् । आह च–

अववादकाना प्रवर उपगुप्तो महायशा ।
व्याकृतो लोकनाथेन बुद्धकार्य करिष्यति ॥ १७ ॥

राजा आह–किं पुन. स शुद्धसत्त्व उत्पन्न, अथाद्यापि नोत्पद्यत इति[2] स्थविर उवाच–उत्पन्न. स महात्मा । उरुमुण्डे पर्वते जितक्लेशोऽर्हद्गणै. परिवृतस्तिष्ठति लोकानुकम्पार्थम् । अपि च देव–

सर्वज्ञलीलो हि स शुद्धसत्त्वो
धर्मं प्रणीत वदते गणाग्रे ।
देवासुरेन्द्रोरगमानुषाश्च
सहस्रशो मोक्षपुर प्रणेता ॥ १८ ॥

तेन खलु समयेन आयुष्मानुपगुप्तोऽष्टादशभिरर्हत्सहस्रै परिवृतो नटभटिकारण्यायतने प्रतिवसति । श्रुत्वा च राजा अमात्यगणानाहूय कथयति—

सनाह्यता हस्तिरथाश्वकाय
शीघ्र प्रयास्याम्युरुमुण्डशैलम् ।
द्रक्ष्यामि सर्वाश्रवविप्रमुक्त
साक्षादर्हन्त ह्युपगुप्त नाम ॥ १९ ॥

ततोऽमात्यैरभिहित—देव दूत प्रेषयितव्यो विषयनिवासी, स देवस्य स्वयमेवा- C 386
गमिष्यति । राजा आह—नासौ अस्माकमर्हत्यभिगन्तुम्, किं तु वयमेवार्हामस्तस्याभिगन्तुम् । अपि च—

मन्ये वज्रमय तस्य देह शैलोपमाधिकम् ।
शास्तृतुल्योपगुप्तस्य यो ह्याज्ञामाक्षिपेन्नर ॥ २० ॥

यावद्राज्ञा स्थविरोपगुप्तस्य सकाश दूतो न प्रेषित स्थविरदर्शनायागमिष्यामीति । स्थविरोपगुप्तश्चिन्तयति—यदि राजा आगमिष्यति, महाजनकायस्य पीडा भविष्यति गोचरस्य च । तत. स्थविरेणाभिहितम्—स्वयमेवाभिगमिष्यामीति । ततो राज्ञा स्थविरोपगुप्तस्यार्थे नौयानेनागमिष्यतीति यावच्च मथुरा यावच्च पाटलिपुत्रमन्तरान्नौसक्रमोऽवस्थापित । अथ स्थविरोपगुप्तो राज्ञोऽशोकस्यानुग्रहार्थमष्टादशभिरर्हत्सहस्रै परिवृतो नावमभिरुह्य पाटलिपुत्रमनुप्राप्त । ततो राजपुरुषै राज्ञोऽशोकस्य निवेदितम्—देव, दिष्ट्या वर्धस्व ।

अनुग्रहार्थं तव सोपगुप्त-
श्चित्तेश्वर शासनकर्णधार ।
पुरस्कृतस्तीर्णभवौघपारै
सार्धं समभ्यागत एष पद्भ्याम् ॥ २१ ॥

श्रुत्वा च राज्ञा प्रीतमनसा शतसहस्रमूल्यो मुक्ताहार स्वशरीरादपनीय प्रियाख्यायिनो दत्त । घाण्टिक चाहूय कथयति—घुष्यन्ता पाटलिपुत्रे घण्टा । स्थविरोपगुप्तस्यागमन निवेद्यताम् । वक्तव्यम्—

उत्सृज्य दारिद्र्यमनर्थमूल
य स्फीतशोभा श्रियमिच्छतीह ।
स्वर्गापवर्गाय च हेतुभूत
स पश्यता कारुणिकोपगुप्तम् ॥ २२ ॥

येभिर्न दृष्टो द्विपदप्रधान
शास्ता महाकारुणिक स्वयभू ।
ते शास्तृकल्प स्थविरोपगुप्त
पश्यन्त्युदार त्रिभवप्रदीपम् ॥ २३ ॥

यावद्राज्ञा पाटलिपुत्रे घण्टा घोषयित्वा नगरशोभा च कारयित्वा अर्धतृतीयानि योजनानि गत्वा सर्ववाद्येन सर्वपुष्पगन्धमाल्येन सर्वपौरैः सर्वामात्यै सह स्थविरोपगुप्त C 387 प्रत्युद्गत । ददर्श राजा स्थविरोपगुप्त दूरत एवाष्टादशभिरर्हत्सहस्रैरर्धचन्द्रेणोपगुप्तम् । यदन्तर च राजा स्थविरोपगुप्तमद्राक्षीत्, तदन्तर हस्तिस्कन्धादवतीर्य पद्भ्या नदीतीरमभिगम्य एक पाद नदीतीरे स्थाप्य द्वितीय नौफलके स्थविरोपगुप्त सर्वाङ्गेनानुपरिगृह्य नौ[सक्रमाद्] उत्तारितवान् । उत्तार्य च मूलनिकृत्त इव द्रुम. सर्वशरीरेणोपगुप्तस्य पादयोर्निपतितो मुखतुण्डकेन च पादौ अनुपरिमार्ज्य उत्थाय द्वौ जानुमण्डलौ पृथिवीतले निक्षिप्य कृताञ्जलि स्थविरोपगुप्त निरीक्षमाण उवाच—

यदा मया शत्रुगणान्निहत्य
प्राप्ता समुद्राभरणा सशैला ।
एकातपत्रा पृथिवी तदा मे
प्रीतिर्न सा या स्थविर निरीक्ष्य ॥ २४ ॥

त्वद्दर्शनान्मे द्विगुण प्रसाद
सजायतेऽस्मिन् वरशासनाग्रे ।
त्वद्दर्शनाच्चैव परेऽपि शुद्ध्या
दृष्टो मयाद्याप्रतिम स्वयभू ॥ २५ ॥

अपि च ।

शान्तिं गते कारुणिके जिनेन्द्रे
त्व बुद्धकार्य कुरुषे त्रिलोके ।
नष्टे जगन्मोहनिमीलिताक्षे
त्वमर्कवज्ज्ञानवभासकर्ता ॥ २६ ॥

त्व शास्तृकल्पो जगदेकचक्षु-
रववादकाना प्रवर शरण्यम् ।
विभो ममाज्ञा वद शीघ्रमद्य
कर्तास्मि वाक्य तव शुद्धसत्त्वा ॥ २७ ॥

अथ स्थविरोपगुप्तो दक्षिणेन पाणिना राजान शिरसि परिमार्जयन्नुवाच—

अप्रमादेन सपाद्य राज्यैश्वर्य प्रवर्तताम्।
दुर्लभ त्रीणि रत्नानि नित्य पूजय पार्थिव ॥ २८ ॥

अपि च महाराज तेन भगवता तथागतेनार्हता सम्यक्सबुद्धेन तव च मम [च] शासनमुपन्यस्त सत्त्वसारथिवरेण गणमध्ये परीत्त परिपाल्य यत्नतोऽस्माभि.। राजा आह— C 388 स्थविर, यथा अह निर्दिष्टो भगवता, तदेवानुष्ठीयते। कुत ?

स्तूपैर्विचित्रैर्गिरिशृङ्गकल्पै-
श्छत्रध्वजैश्चोच्छ्रितरत्नचित्रै.।
सशोभिता मे पृथिवी समन्ता-
द्वैस्तारिका धातुधरा कृताश्च ॥ २९ ॥

अपि च।

आत्मा पुत्र गृह दारान् पृथिवी कोशमेव च।
न किंचिदपरित्यक्त धर्मराजस्य शासने ॥ ३० ॥

स्थविरोपगुप्त आह—साधु साधु महाराज, एतदेवानुष्ठेयम्। कुत ?

ये सारमुपजीवन्ति कायाद्भोगैश्च जीविकाम्।
गते काले न शोचन्ति इष्ट यान्ति सुरालयम् ॥ ३१ ॥

यावद्राजा महता श्रीसमुदयेन स्थविरोपगुप्त राजकुले प्रवेशयित्वा सर्वाङ्गेनानुपरिगृह्य प्रज्ञप्त एवासने निषादयामास। स्थविरोपगुप्तस्य शरीर मृदु सुमृदु, तद्यथा तूलपिचुर्वा कर्पासपिचुर्वा। अथ राजा स्थविरोपगुप्तस्य शरीरसस्पर्शमवगम्य कृताञ्जलिरुवाच—

मृदूनि तेऽङ्गानि उदारसत्त्वा
तूलोपमा काशिसमोपमाश्च।
अह त्वधन्य खरकर्कशाङ्गो
नि स्पर्शगात्र परुषाश्रयश्च ॥ ३२ ॥

स्थविर उवाच—

दान मनाप सुशुभ प्रणीत
दत्त मया ह्यप्रतिपुद्गलस्य।
न पाशुदान हि मया प्रदत्त
यथा त्वयादायि तथागतस्य ॥ ३३ ॥

राजा आह—स्थविर,

बालभावादह पूर्व क्षेत्र प्राप्य ह्यनुत्तरम्।
पाशून् रोपितवास्तत्र फल यस्येदश मम ॥ ३४ ॥

अथ स्थविरो राजान सहर्षयन्नुवाच—महाराज,

पश्य क्षेत्रस्य माहात्म्य पाशुर्यत्र विरुह्यते ।
राजश्रीर्येन ते प्राप्ता आधिपत्यमनुत्तरम् ॥ ३५ ॥

C 389 श्रुत्वा च राजा विस्मयोत्फुल्लनेत्रोऽमात्यानाहूयोवाच—

बलचक्रवर्तिराज्य प्राप्त मे पाशुदानमात्रेण ।
केन भगवान् भवन्तो नार्चयितव्य प्रयत्नेन ॥ ३६ ॥

अथ राजा स्थविरोपगुप्तस्य पादयोर्निपत्योवाच—स्थविर, अय मे मनोरथो ये भगवता बुद्धेन प्रदेशा अध्युषितास्तानर्चेयम्, चिह्नानि च कुर्यां पश्चिमस्या जनतायामनुग्रहार्थम् । आह च—ये बुद्धेन भगवता प्रदेशा अध्युषिता, तानर्चयन्नह गत्वा चिह्नानि चैव कुर्यां पश्चिमा जनतामनुकम्पार्थम् । स्थविर उवाच—साधु साधु महाराज, शोभनस्ते चित्तोत्पाद । अह प्रदर्शयिष्याम्यधुना ।

ये तेनाध्युषिता देशास्तान्नमस्ये कृताञ्जलि ।
गत्वा चिह्नानि तेष्वेव करिष्यामि न सशय ॥ ३७ ॥

अथ राजा चतुरङ्गबलकाय सनाह्य गन्धमाल्यपुष्पमादाय स्थविरोपगुप्तसहाय सप्रस्थित । अथ स्थविरोपगुप्तो राजानमशोक सर्वप्रथमेन लुम्बिनीवन प्रवेशयित्वा दक्षिण हस्तमभिप्रसार्योवाच—अस्मिन् महाराज प्रदेशे भगवान् जात । आह च—

इद हि प्रथम चैत्य बुद्धस्योत्तमचक्षुष ।
जातमात्रेह स मुनि प्रक्रान्त सप्तपद भुवि ॥ ३८ ॥
चतुर्दिशमवलोक्य वाच भाषितवान् पुरा ।
इय मे पश्चिमा जातिर्गर्भावासश्च पश्चिम ॥ ३९ ॥

अथ राजा सर्वशरीरेण तत्र पादयोर्निपत्य उत्थाय कृताञ्जलि प्ररुदन्नुवाच—

धन्यास्ते कृतपुण्यै(ण्या)श्च यैर्दृष्ट स महामुनि ।
प्रजात सश्रुता यैश्च वाचस्तस्य मनोरमा ॥ ४० ॥

अथ स्थविरो राज्ञ प्रसादवृद्ध्यर्थमुवाच—महाराज, कि द्रक्ष्यसि ता देवताम् ?

यया दृष्ट प्रजायन्स वनेऽस्मिन् वदता वर ।
क्रममाण पदान् सप्त श्रुता वाचो यया मुने ॥ ४१ ॥

C 390 राजा आह—पर स्थविर द्रक्ष्यामि । अथ स्थविरोपगुप्तो यस्य वृक्षस्य शाखामवलम्ब्य देवी महामाया प्रसूता, तेन दक्षिणहस्तमभिप्रसार्योवाच—

नैवासिका या इहाशोकवृक्षे
सबुद्धदर्शिनी या देवकन्या ।
साक्षादसौ दर्शयतु स्वदेह
राज्ञो ह्यशोकस्य [मन]प्रसादवृद्ध्यै ॥ ४२ ॥

यावत् सा देवता स्वरूपेण स्थविरोपगुप्तसमीपे स्थित्वा कृताञ्जलिरुवाच—स्थविर, किमाज्ञापयसि? अथ स्थविरो राजानमशोकमुवाच—महाराज, इय सा देवता, यया दृष्टो भगवान् जायमान । अथ राजा कृताञ्जलिस्ता देवतामुवाच—

दृष्टस्त्वया लक्षणभूषिताङ्ग
प्रजायमान कमलायताक्ष ।
श्रुतास्त्वया तस्य नरर्षभस्य
वाचो मनोज्ञा प्रथमा वनेऽस्मिन् ॥ ४३ ॥

देवता प्राह—

मया हि दृष्ट कनकावदात
प्रजायमानो द्विपदप्रधान ।
पदानि सप्त क्रममाण एव
श्रुता च वाचमपि तस्य शास्तु ॥ ४४ ॥

राजा आह--कथय देवते, कीदृशी भगवतो जायमानस्य श्रीर्बभूवेति । देवता प्राह—न शक्य मया वाग्भि सप्रकाशयितुम् । अपि तु सक्षेपत शृणु—

विनिर्मिताभा कनकावदाता
सेन्द्रे त्रिलोके नयनाभिरामा ।
ससागरान्ता च मही सशैला
महार्णवस्था इव नौश्चचाल ॥ ४५ ॥

यावद्राज्ञा जात्या शतसहस्र दत्तम् । चैत्य च प्रतिष्ठाप्य राजा प्रक्रान्त ॥

अथ स्थविरोपगुप्तो राजान कपिलवस्तु निवेदयित्वा दक्षिणहस्तमभिप्रसार्योवाच—अस्मिन् प्रदेशे महाराज बोधिसत्त्वो राज्ञ शुद्धोदनस्योपनामित । त द्वात्रिंशता महापुरुषलक्षणालकृतशरीरमसेचनकदर्शन च दृष्ट्वा राजा सर्वशरीरेण बोधिसत्त्वस्य पादयोर्निपतित । इद महाराज शाक्यवर्ध नाम देवकुलम् । अत्र बोधिसत्त्वो जातमात्र उपनीतो देवमर्चयिष्यतीति । सर्वदेवताश्च बोधिसत्त्वस्य पादयोर्निपतिता । ततो राज्ञा शुद्धोदनेन बोधिसत्त्वो देवतानामप्यय देव इति तेन बोधिसत्त्वस्य देवातिदेव इति नामधेय कृतम् । अस्मिन् प्रदेशे महाराज बोधिसत्त्वो ब्राह्मणाना नैमित्तिकाना विपश्चिकानामुपदर्शित । अस्मिन् प्रदेशे असितेन ऋषिणा निर्दिष्टो बुद्धो लोके भविष्यतीति । अस्मिन् प्रदेशे महाराज महाप्रजापत्या सवर्धित । अस्मिन् प्रदेशे लिपिज्ञान शिक्षापित । अस्मिन् प्रदेशे हस्तिग्रीवायामश्वपृष्ठे रथे शरधनुर्ग्रहे तोमरग्रहेऽङ्कुशग्रहे कुलानुरूपासु विद्यासु पारग सवृत्त । इय बोधिसत्त्वस्य व्यायामशाला बभूव । अस्मिन् प्रदेशे महाराज बोधिसत्त्वो देवताशतसहस्रै परिवृत षष्टिभि स्त्रीसहस्रैः सार्ध रतिमनुभूतवान् । अस्मिन् प्रदेशे बोधिसत्त्वो जीर्णातुरमृतसदर्शनोद्विग्नो वन सश्रित. । अस्मिन् प्रदेशे जम्बुच्छायाया निषद्य विविक्त　C 391

पापकैरकुशलैर्धर्मै सवितर्कं सविचार विवेकज प्रीतिसुखमनाश्रवसदृश प्रथमध्यान समापन्न । अथ परिणते मध्याह्ने अतिक्रान्ते भक्तकालसमये अन्येषा वृक्षाणा छाया प्राचीननिम्ना प्राचीनप्रवणा प्राचीनप्राग्भारा, जम्बुच्छाया बोधिसत्त्वस्य काय न जहाति । दृष्ट्वा च पुना राजा शुद्धोदन सर्वशरीरेण बोधिसत्त्वस्य पादयोर्निपतित । अनेन द्वारेण बोधिसत्त्वो देवताशतसहस्रै परिवृतोऽर्धरात्रे कपिलवस्तुनो निर्गत । अस्मिन् प्रदेशे बोधिसत्त्वेन छन्दकस्याश्वमाभरणानि च दत्वा प्रतिनिवर्तित । आह च—

छन्दाभरणान्यश्व च अस्मिन् प्रतिनिवर्तित ।
निरुपस्थायिको वीर प्रविष्टैकस्तपोवनम् ॥ ४६ ॥

अस्मिन् प्रदेशे बोधिसत्त्वो लुब्धकसकाशात् काशिकैर्वस्त्रै काषायाणि वस्त्राणि
C 392 ग्रहाय प्रव्रजित । अस्मिन् प्रदेशे भार्गवेणाश्रमेणोपनिमन्त्रित । अस्मिन् प्रदेशे बोधिसत्त्वो राज्ञा बिम्बिसारेणार्धराज्येनोपनिमन्त्रित । अस्मिन् प्रदेशे आराडोद्रकमभिगत । आह च—

उद्रकाराडका नाम ऋषयोऽस्मिंस्तपोवने ।
अधिगताचार्यसत्त्वेन पुरुषेन्द्रेण तापिता ॥ ४७ ॥

अस्मिन् प्रदेशे बोधिसत्त्वेन षड्वर्षाणि दुष्कर चीर्णम् । आह च—

षड्वर्षाणि हि कटुक तपस्तप्त्वा महामुनि ।
नाय मार्गो ह्यभिज्ञाय इति ज्ञात्वा समुत्सृजेत् ॥ ४८ ॥

अस्मिन् प्रदेशे बोधिसत्त्वेन नन्दाया नन्दबलायाश्च ग्रामिकदुहित्र्यो सकाशात् षोडशगुणित मधुपायस परिभुक्तम् । आह च—

अस्मिन् प्रदेशे नन्दाया भुक्त्वा च मधुपायसम् ।
बोधिमूल महावीरो जगाम वदता वर ॥ ४९ ॥

अस्मिन् प्रदेशे बोधिसत्त्व कालिकेन नागराजेन बोधिमूलमभिगच्छन् सस्तुत । आह च—

कालिकभुजगेन्द्रेण सस्तुतो वदता वर ।
प्रयातोऽनेन मार्गेण बोधिमण्डेऽमृतार्थिन ॥ ५० ॥

अथ राजा स्थविरस्य पादयोर्निपत्य कृताञ्जलिरुवाच—

अपि पश्येम नागेन्द्र येन दृष्टस्तथागत ।
व्रजानोऽनेन मार्गेण मत्तनागेन्द्रविक्रम ॥ ५१ ॥

अथ कालिको नागराज स्थविरसमीपे स्थित्वा कृताञ्जलिरुवाच—स्थविर, किमाज्ञापयसीति । अथ स्थविरो राजानमुवाच—अय स महाराज कालिको नागराजा येन भगवाननेन मार्गेण बोधिमूल निर्गच्छन् सस्तुत । अथ राजा कृताञ्जलि. कालिक नागराजमुवाच—

दृष्टस्त्वया ज्वलितकाञ्चनतुल्यवर्ण
शास्ता ममाप्रतिसम शरदेन्दुवक्त्र ।
आख्याहि मे दशबलस्य गुणैकदेश
तत्कीदृशी वद भवन् सुगते तदानीम् ॥ ५२ ॥

कालिक उवाच—न शक्य वाग्भि सप्रकाशयितुम्। अपि तु सक्षेप शृणु— C 393

चरणतलपराहता सशैला
अवनिस्तदा प्रचचाल षड्विकारम् ।
रविकिरणप्रभाधिका नृलोके
सुगतशशिद्युतिसनिभा मनोज्ञा ॥ ५३ ॥

यावद्राजा चैत्य प्रतिष्ठाप्य प्रक्रान्त । अथ स्थविरोपगुप्तो राजान बोधिमूलमुपनामयित्वा दक्षिण करमभिप्रसार्योवाच—अस्मिन् प्रदेशे महाराज बोधिसत्त्वेन महामैत्रीसहायेन सकल मारबल जित्वा अनुत्तरा सम्यक्सबोधिरभिसबुद्धा । आह च—

इह मुनिवृषभेण बोधिमूले
नमुचिबल विकृत निरस्तमाशु ।
इदममृतमुदारमग्र्यबोधि
ह्यधिगतमप्रतिपुद्गलेन तेन ॥ ५४ ॥

यावद्राज्ञा बोधौ शतसहस्र दत्तम्। चैत्य च प्रतिष्ठाप्य राजा प्रक्रान्त । अथ स्थविरोपगुप्तो राजानमशोकमुवाच—अस्मिन् प्रदेशे भगवान् चतुर्णा महाराजाना सकाशाच्चत्वारि शैलमयानि पात्राणि ग्रह्यैक पात्रमधिमुक्तम्। अस्मिन् प्रदेशे त्रपुषभल्लिकयोर्वणिजोरपि पिण्डपात्र प्रतिगृहीत । अस्मिन् प्रदेशे भगवान् वाराणसीमभिगच्छन्नुपगेनाजीविकेन सस्तुत । यावत् स्थविरो राजान ऋपिवदन(पतन?)मुपनीय दक्षिण हस्तमभिप्रसार्योवाच—अस्मिन् प्रदेशे महाराज भगवता त्रिपरिवर्त द्वादशाकार धर्म्यं धर्मचक्र प्रवर्तितम्। आह च—

शुभ धर्ममय चक्र ससारविनिवर्तये ।
अस्मिन् प्रदेशे नाथेन प्रवर्तितमनुत्तरम् ॥ ५५ ॥

अस्मिन् प्रदेशे जटिलसहस्र प्रव्राजितम्। अस्मिन् प्रदेशे राज्ञो बिम्बिसारस्य धर्मं देशितम् । राज्ञा च बिम्बिसारेण सत्यानि दृष्टानि, अशीतिभिश्च देवतासहस्रैरनेकैश्च मागधकैर्ब्राह्मणगृहपतिसहस्रै । अस्मिन् प्रदेशे भगवता शक्रस्य देवेन्द्रस्य धर्मो देशित, C 394 शक्रेण च सत्यानि दृष्टान्यशीतिभिश्च देवतासहस्रै । अस्मिन् प्रदेशे महाप्रातिहार्यं विदर्शितम्। अस्मिन् प्रदेशे भगवान् देवेषु त्रायस्त्रिंशेषु वर्षा उषित्वा मातुर्जनयित्र्या धर्मं

देशयित्वा देवगणपरिवृतोऽवतीर्ण । विस्तरेण यावत् स्थविरो राजानमशोक कुशिनगरीमुपनामयित्वा दक्षिण करतलमभिप्रसार्योवाच—अस्मिन् प्रदेशे महाराज भगवान् सकल बुद्धकार्य कृत्वा निरुपधिशेषे निर्वाणधातौ परिनिर्वृत । आह च—

लोक सदेवमनुजासुरयक्षनाग-
मक्षय्यधर्मविनये मतिमान् विनीय ।
वैनेयसत्त्वविरहानुपशान्तबुद्धि
शान्ति गत परमकारुणिको महर्षि ॥ ५६ ॥

श्रुत्वा च राजा मूर्छित पतित । यावज्जलपरिषेक कृत्वोत्थापित । अथ राजा कथचित् सज्ञामुपलभ्य परिनिर्वाणे शतसहस्र दत्वा चैत्य प्रतिष्ठाप्य पादयोर्निपत्योवाच—स्थविर, अय मे मनोरथ—ये च भगवता श्रावका अग्रताया निर्दिष्टा, तेषा शरीरपूजा करिष्यामीति । स्थविर उवाच—साधु साधु महाराज । शोभनस्ते चित्तोत्पाद । स्थविरो राजानमशोक जेतवन प्रवेशयित्वा दक्षिण करमभिप्रसार्योवाच—अय महाराज स्थविरशारिपुत्रस्य स्तूप । क्रियतामस्यार्चनमिति । राजा आह—के तस्य गुणा बभूवु ? स्थविर उवाच—स हि द्वितीयशास्ता धर्मसेनाधिपतिर्धर्मचक्रप्रवर्तन प्रज्ञावतामग्रो निर्दिष्टो भगवता ।

सर्वलोकस्य या प्रज्ञा स्थापयित्वा तथागतम् ।
शारिपुत्रस्य प्रज्ञाया कला नार्हति षोडशीम् ॥ ५७ ॥

आह च—

सद्धर्मचक्रमतुल यज्जिनेन प्रवर्तितम् ।
अनुवृत्त हि तत्तेन शारिपुत्रेण धीमता ॥ ५८ ॥
C 395 कस्तस्य साधु बुद्धान्य पुरुष शारद्वतस्येह ।
ज्ञात्वा गुणगणनिधिं वक्तु शक्नोति निरवशेषात् ॥ ५९ ॥

ततो राजा प्रीतमना. स्थविरशारद्वतीपुत्रस्तूपे शतसहस्र दत्वा कृताञ्जलिरुवाच—

शारद्वतीपुत्रमह भक्त्या वन्दे विमुक्तभवसङ्गम् ।
लोकप्रकाशकीर्तिं ज्ञानवतामुत्तम वीरम् ॥ ६० ॥

यावत् स्थविरोपगुप्त स्थविरमहामौद्गल्यायनस्य स्तूपमुपदर्शयन्नुवाच—इद महाराज स्थविरमहामौद्गल्यायनस्य स्तूपम् । क्रियतामस्यार्चनमिति । राजा आह—के तस्य गुणा बभूवुरिति ? स्थविर उवाच—स हि ऋद्धिमतामग्रो निर्दिष्टो भगवता, येन दक्षिणेन पादाङ्गुष्ठेन शक्रस्य देवेन्द्रस्य वैजयन्त प्रासाद प्रकम्पित, नन्दोपनन्दौ नागराजानौ विनीतौ । आह च—

शक्रस्य येन भवनं पादाङ्गुष्ठेन कम्पितम् ।
पूजनीय· प्रयत्नेन कोलित· स द्विजोत्तम ॥ ६१ ॥
भुजगेश्वरौ प्रतिभयौ दान्तौ तौ येनातिदुर्दमौ ।
लोके कस्तस्य शुद्धबुद्धे पार गच्छेद्गुणार्णवस्य ॥ ६२ ॥

यावद्राजा महामौद्गल्यायनस्य स्तूपे शतसहस्र दत्वा कृताञ्जलिरुवाच—

ऋद्धिमतामग्रो यो जन्मजराशोकदु खनिर्मुक्त ।
मौद्गल्यायनमह वन्दे मूर्ध्ना प्रणिपत्य विख्यातम् ॥ ६३ ॥

यावत् स्थविरोपगुप्त स्थविरमहाकाश्यपस्य स्तूपम् । क्रियतामस्यार्चनमिति । राजा आह—के तस्य गुणा बभूवु ? स्थविर उवाच—स हि महात्मा अल्पेच्छाना सतुष्टाना धुतगुणवादिनामग्रो निर्दिष्टो भगवता, अर्धासनेनोपनिमन्त्रित, श्वेतचीवरेणाच्छादित, दीनातुरग्राहक शासनसधारकश्चेति । आह च—

पुण्यक्षेत्रमुदार दीनातुरग्राहको निरायास ।
सर्वज्ञचीवरधर शासनसधारको मतिमान् ॥ ६४ ॥
कस्तस्य गुरोर्मनुजो वक्तु शक्तो गुणान्निरवशेषान् ।
आसनवरस्य सुमतिर्यस्य जिनो दत्तवानर्धम् ॥ ६५ ॥

ततो राजा अशोक स्थविरमहाकाश्यपस्य स्तूपे शतसहस्र दत्त्वा कृताञ्जलिरुवाच—

पर्वतगुहानिलाय वैरपराङ्मुख प्रशमयुक्तम् । C 396
सतोषगुणविवृद्ध वन्दे खलु काश्यप स्थविरम् ॥ ६६ ॥

यावत् स्थविरोपगुप्त स्थविरवक्कुलस्य स्तूप दर्शयन्नुवाच—इद महाराज स्थविरबक्कुलस्य स्तूपम् । क्रियतामर्चनमिति । राजा आह—के तस्य गुणा बभूवुरिति ? स्थविर उवाच—स महात्मा अल्पाबाधानामग्रो निर्दिष्टो भगवता । अपि च । न तेन कस्यचिद्द्विपदिका गाथा श्राविता । राजा आह—दीयतामत्र काकणि । यावदमात्यैरभिहित—देव, किमर्थ तुल्येष्ववस्थितेष्वत्र काकणी दीयत इति ? राजा आह—श्रूयतामत्राभिप्रायो मम—

आज्ञाप्रदीपेन मनोगृहस्य
हत तमो यद्यपि तेन कृत्स्नम् ।
अल्पेच्छभावान्न कृत हि तेन
यथा कृत सत्त्वहित तदन्यै ॥ ६७ ॥

सा प्रत्याहता तस्यैव राज्ञ पादमूले निपतिता । यावदमात्या विस्मिता ऊचु—अहो तस्य महात्मनोऽल्पेच्छता बभूव । अनयाप्यनर्थी । यावत् स्थविरोपगुप्त स्थविरानन्दस्य स्तूपमुपदर्शयन्नुवाच—इद स्थविरानन्दस्य स्तूपम् । क्रियतामस्यार्चनमिति । राजा आह—के तस्य गुणा बभूवुरिति ? स्थविर उवाच—स हि भगवत उपस्थायको बभूव, बहुश्रुतानामग्र्य· प्रवचनग्राहकश्चेति । आह च—

मुनिपात्ररक्षणपटुः स्मृतिधृतिमतिनिश्चितः श्रुतसमुद्रः।
विस्पष्टमधुरवचन सुरनरमहित सदानन्द ॥ ६८ ॥
सबुद्धचित्तकुशल सर्वत्र विचक्षणो गुणकरण्ड ।
जिनसस्तुतो जितरण सुरनरमहित सदानन्द ॥ ६९ ॥

यावद्राज्ञा तस्य स्तूपे कोटिर्दत्ता। यावदमात्यैरभिहित—किमर्थमय देव सर्वेषा सकाशादधिकतर पूज्यते? राजा आह—श्रूयतामभिप्राय—

यत्तच्छरीर वदता वरस्य
धर्मात्मिनो धर्ममय विशुद्धम्।
C 397 तद्धारित तेन विशोकनाम्ना
तस्माद्विशेषेण स पूजनीय ॥ ७० ॥
धर्मप्रदीपो ज्वलति प्रजासु
क्लेशान्धकारान्तकरो यदद्य।
तत्तत्प्रभावात्सुगतेन्द्रसूनो-
स्तस्माद्विशेषेण स पूजनीय ॥ ७१ ॥
यदा समुद्र सलिल समुद्रे
कुर्वीत कश्चिन्न हि गोष्पदेन।
नाथेन तद्धर्ममवेक्ष्य भाव
सूत्रान्तकोऽय स्थविरेऽभिषिक्त. ॥ ७२ ॥

अथ राजा स्थविराणा स्तूपार्चन कृत्वा स्थविरोपगुप्तस्य पादयोर्निपत्य प्रीतिमना उवाच—

मानुष्य सफलीकृत ऋतुशतैरिष्टेन सप्राप्यते
राज्यैश्वर्यगुणैश्चलैश्च विभवै सार गृहीत परम्।
लोक चैत्यशतैरलकृतमिद श्वेताभ्रकूटप्रभै-
रस्याद्याप्रतिमस्य शासनमिद कि न कृत दुष्करम् ॥ ७३ ॥ इति।

यावद्राजा स्थविरोपगुप्तस्य प्रणाम कृत्वा प्रक्रान्त ॥

यावद्राज्ञा अशोकेन जातौ बोधौ धर्मचक्रे परिनिर्वाणे एकैकशतसहस्र दत्तम्, तस्य बोधौ विशेषत प्रसादो जात—इह भगवतानुत्तरा सम्यक्सबोधिरभिसबुद्धेति। स यानि विशेषयुक्तानि रत्नानि, तानि बोधि प्रेषयति। अथ राज्ञोऽशोकस्य तिष्यरक्षिता नाम अग्रमहिषी। तस्या बुद्धिरुत्पन्ना—अय राजा मया सार्ध रतिमनुभवति, विशेषयुक्ताश्च(क्तानि च) रत्नानि बोधौ प्रेषयति। तया मातङ्गी व्याहरिता—शक्यसि त्व बोधि मम सपत्नीं प्रघातितुम्? तयाभिहितम्—शक्ष्यामि, कि तु कार्षापणान् देहीति। यावन्मातङ्ग्या बोधिवृक्षो मन्त्रै परिजप्त, सूत्र च बद्धम्। यावद्बोधिवृक्ष शुष्कितुमारब्ध। ततो राजपुरुषै राज्ञे निवेदितम्—देव, बोधिवृक्ष शुष्यत इति। आह च—

यत्रोपविष्टेन तथागतेन
कृत्स्नं जगद्बुद्धमिदं यथावत्।
सर्वज्ञता चाधिगता नरेन्द्र C 398
बोधिद्रुमोऽसौ निधनं प्रयाति ॥ ७४ ॥

श्रुत्वा च राजा मूर्च्छितो भूमौ पतितः। यावज्जलसेकं दत्त्वोत्थापितः। अथ राजा कथंचित् संज्ञामुपलभ्य प्ररुदन्नुवाच—

दृष्ट्वान्वहं तं द्रुमराजमूलं
जानामि दृष्टोऽद्य मया स्वयंभूः।
नाथद्रुमे चैव गते प्रणाशं
प्राणाः प्रयास्यन्ति ममापि नाशम् ॥ ७५ ॥

अथ तिष्यरक्षिता राजानं शोकार्तमवेक्ष्योवाच—देव, यदि बोधिर्न भविष्यति, अहं देवस्य रतिमुत्पादयिष्यामि। राजा आह—न सा स्त्री, अपि तु बोधिवृक्षः सः। तत्र भगवता अनुत्तरा सम्यक्संबोधिरधिगता। तिष्यरक्षिता मातङ्गीमुवाच—शक्यसि त्वं बोधिवृक्षं यथापौराणमवस्थापितुम्? मातङ्गी आह—यदि तावत् प्राणान्तिकावशिष्टो भविष्यति, यथापौराणमवस्थापयिष्यामीति। विस्तरेण यावत्तया सूत्रं मुक्त्वा वृक्षसामन्तेन खनित्वा दिवसे क्षीरकुम्भसहस्रेण पाययति। यावदल्पैरहोभिर्यथापौराणः संवृत्तः। ततो राजपुरुषै राज्ञे निवेदितम्—देव, दिष्ट्या वर्धस्व, यथापौराणः संवृत्तः। श्रुत्वा च प्रीतमना बोधिवृक्षं निरीक्षमाण उवाच—

बिम्बिसारप्रभृतिभिः पार्थिवेन्द्रैर्धुर्तिधरैः।
न कृतं तत्करिष्यामि सत्कारद्वयमुत्तमम् ॥ ७६ ॥
बोधिं च स्नापयिष्यामि कुम्भैर्गन्धोदकाकुलैः।
आर्यसंघस्य च करिष्यामि सत्कारं पञ्चवार्षिकम् ॥ ७७ ॥

अथ राजा सौवर्णरूप्यवैडूर्यस्फटिकमयानां कुम्भानां सहस्रं गन्धोदकेन पूरयित्वा प्रभूतं चान्नपानं समुदानीय गन्धमाल्यपुष्पसंचयं कृत्वा स्नात्वा अहतानि वासांसि नवानि दीर्घदशानि प्रावृत्य अष्टाङ्गसमन्वागतमुपवासमुपोष्य धूपकटच्छुकमादाय शरणतलमभिरुह्य चतुर्दिशमायाचितुमारब्धः—ये भगवतो बुद्धस्य श्रावकास्ते ममानुग्रहायागच्छन्तु। अपि च— C 399

सम्यग्गता ये सुगतस्य शिष्याः
शान्तेन्द्रिया निर्जितकामदोषाः।
समाननार्हा नरदेवपूजिता
आयान्तु तेऽस्मिन्ननुकम्पया मम ॥ ७८ ॥

प्रशमदमरता विमुक्तसङ्गाः
प्रवरसुता सुगतस्य धर्मराज्ञ ।
असुरसुरनरार्चितार्यवृत्ता-
स्त्विह मदनुग्रहणात्समभ्युपैन्तु ॥ ७९ ॥

वसन्ति काश्मीरपुरे सुरम्ये
ये चापि धीरास्तमसावनेऽस्मिन् ।
महावने रेवतके रयेऽर्या
अनुग्रहार्थं मम तेऽभ्युपेयु ॥ ८० ॥

अनवतप्तह्रदे निवसन्ति ये
गिरिनदीषु सपर्वतकन्दरेषु ।
जिनसुता खलु ध्यानरता सदा
समुदयान्त्विह तेऽद्य कृपाबला ॥ ८१ ॥

शैरीषके ये प्रवरे विमाने
वसन्ति पुत्रा वदता वरस्य ।
अनुग्रहार्थं मम ते विशोका
ह्यायान्तु कारुण्यनिविष्टभावा ॥ ८२ ॥

गन्धमादनशैले च ये वसन्ति महौजस ।
इहायान्तु कारुण्यमुत्पाद्योपनिमन्त्रिता ॥ ८३ ॥

एवमुक्ते च राज्ञा त्रीणि शतसहस्राणि भिक्षूणा सनिपतितानि । तत्रैक शतसहस्राणामर्हता शैक्षाणा पृथग्जनकल्याणकाना च । न कश्चिद्वृद्धासनमाक्रम्यते स्म । राजा आह—किमर्थं वृद्धासन तन्नाक्रम्यते ? तत्र यशो नाम्ना वृद्ध षडभिज्ञ । स उवाच—महाराज, वृद्धस्य तदासनमिति । राजा आह—अस्ति स्थविर त्वत्सकाशादन्यो वृद्धतर इति ? स्थविर उवाच—अस्ति महाराज—

वदता वरेण वशिना निर्दिष्ट सिंहनादिनामग्र्य ।
C 400 पिण्डोलभरद्वाजस्यैतदग्रासन नृपते ॥ ८४ ॥

अथ राजा कदम्बपुष्पवदाहृष्टरोमकूप कथयति—अस्ति कश्चिद्बुद्धदर्शी भिक्षुर्ध्रियत इति ? स्थविर उवाच—अस्ति महाराज पिण्डोलभरद्वाजो नाम्ना बुद्धदर्शी तिष्ठत इति । राजा कथयति—स्थविर, शक्य सोऽस्माभिर्द्रष्टुमिति ? स्थविर उवाच—महाराज, इदानी द्रक्ष्यसि । अय तस्यागमनकाल इति । अथ राजा प्रीतमना उवाच—

लाभ पर स्यादतुलो ममेह
महासुखश्चायमनुत्तमश्च ।
पश्याम्यहं यत्तमुदारसत्त्व
साक्षाद्भरद्वाजसगोत्रनाम ॥ ८५ ॥

ततो राजा कृतकरपुटो गगनतलावसक्तदृष्टिरवस्थित । अथ स्थविरपिण्डोलभरद्वाजोऽनेकैरर्हत्सहस्रैरर्धचन्द्राकारेणोपगूटो राजहस इव गगनतलादवतीर्य वृद्धान्ते निषसाद । स्थविरपिण्डोलभरद्वाज दृष्ट्वा तान्यनेकानि भिक्षुशतसहस्राणि प्रत्युपस्थितानि । अद्राक्षीद्राजा पिण्डोलभरद्वाज श्वेतपलितशिरस प्रलम्बभ्रूललाट निगूढाक्षितारक प्रत्येकबुद्धाश्रयम् । दृष्ट्वा च राजा मूलनिकृत्त इव द्रुम सर्वशरीरेण स्थविरपिण्डोलभरद्वाजस्य पादयो पतित । मुखतुण्डकेन च पादावनुपरिमार्ज्य उत्थाय तौ जानुमण्डलौ पृथिवीतले प्रतिष्ठाप्य कृताञ्जलि स्थविरपिण्डोलभरद्वाज निरीक्षमाण प्ररुदन्नुवाच–

यदा मया शत्रुगणान्निहत्य
प्राप्ता समुद्राभरणा सशैला ।
एकातपत्रा पृथिवी तदा मे
प्रीतिर्न या मे स्थविर निरीक्ष्य ॥ ८६ ॥

त्वद्दर्शनाद्भवति । दृष्टोऽद्य तथागत । करुणालाभात् त्वद्दर्शनाच्च द्विगुणप्रसादो ममोत्पन्न । अपि च स्थविर दृष्टस्ते त्रैलोक्यनाथो गुरुर्मे भगवान् बुद्ध इति ? तत स्थविरपिण्डोलभरद्वाज उभाभ्या पाणिभ्या भ्रुवमुन्नाम्य राजानमशोक निरीक्षमाण उवाच–

दृष्टो मया ह्यसकृदप्रतिमो महर्षि C 401
सतप्तकाञ्चनसमोपमतुल्यतेजा ।
द्वात्रिंशल्लक्षणधर शरदिन्दुवक्त्रो
ब्राह्मस्वराधिकरणो ह्यरणाविहारी ॥ ८७ ॥

राजा आह–स्थविर, कुत्र ते भगवान् दृष्ट, कथ चेति ? स्थविर उवाच–यदा महाराज भगवान् विजितमारपरिवार पञ्चभिरर्हच्छतै सार्ध प्रथमतो राजगृहे वर्षामुपगत, अह तत्काल तत्रैवासम् । मया स दक्षिणीय सम्यग्दृष्ट इति । आह च–

वीतरागै परिवृतो वीतरागो महामुनि ।
यदा राजगृहे वर्षा उषित स तथागत ॥ ८८ ॥
तत्कालमास तत्राह सबुद्धस्य तदन्तिके ।
यथा पश्यसि मा साक्षादेव दृष्टो मया मुनि ॥ ८९ ॥

यदापि महाराज भगवता श्रावस्त्या तीर्थ्यान् विजयार्थं महाप्रातिहार्यं कृतम्, बुद्धावतसक यावदकनिष्ठभवन निर्मित महत्, तत्काल तत्रैवाहमासम् । मया तद्बुद्धविक्रीडित दृष्टमिति । आह च–

तीर्थ्या यदा भगवता कुपथप्रयाता
ऋद्धिप्रभावविधिना खलु निर्गृहीता ।
विक्रीडित दशबलस्य तदा ह्युदार
दृष्ट मया तु नृप हर्षकर प्रजानाम् ॥ ९० ॥

यदापि महाराज भगवता देवेषु त्रायस्त्रिंशेषु वर्षा उषित्वा मातुर्जनयित्र्या धर्मं देशयित्वा देवगणपरिवृत साकाश्ये नगरेऽवतीर्ण, अह तत्काल तत्रैवासम्। मया सा देवमनुष्यसपदा दृष्टा, उत्पलवर्णया च निर्मिता चक्रवर्तिसपदा इति। आह च–

यदावतीर्णो वदता वरिष्ठो
वर्षामुषित्वा खलु देवलोके ।
तत्राप्यह सनिहितो बभूव
दृष्टो मयासौ मुनिरग्रसत्त्व ॥ ९१ ॥

C 402 यदा महाराज सुमागधया अनाथपिण्डददुहित्रया उपनिमन्त्रित पञ्चभिरर्हच्छतै सार्धं ऋद्ध्या पुण्ड्रवर्धन गत, तदाह ऋद्ध्या पर्वतशैल ग्रहाय गगनतलमाक्रम्य पुण्ड्रवर्धन गत। तन्निमित्त च मे भगवता आज्ञाक्षिप्ता—न तावत् ते परिनिर्वातव्य यावद्धर्मो नान्तर्हित इति। आह च–

यदा जगामर्द्धिबलेन नायक
सुमागधयोपनिमन्त्रितो गुरु ।
तदा गृहीत्वार्धबलेन शैल
जगाम तूर्णं खलु पुण्ड्रवर्धनम् ॥ ९२ ॥

आज्ञा तदा शाक्यकुलोदितेन
दत्ता च मे कारुणिकेन तेन ।
तावन्न ते निर्वृतिरभ्युपेया
अन्तर्हितो यावदय न धर्म ॥ ९१ ॥

यदापि महाराज त्वया पूर्वं बालभावाद्भगवतो राजगृह पिण्डाय प्रविष्टस्य सक्तुं दास्यामीति पांश्वञ्जलिर्भगवत पात्रे प्रक्षिप्त, राधगुप्तेन चानुमोदितम्, त्व च भगवता निर्दिष्ट—अय दारको वर्षशतपरिनिर्वृतस्य मम पाटलिपुत्रे नगरे अशोको नाम राजा भविष्यति चतुर्भागचक्रवर्ती धार्मिको धर्मराजा, यो मे शरीरधातुक वैस्तारिका करिष्यति, चतुरशीतिधर्मराजिकासहस्र प्रतिष्ठापयिष्यति, अह तत्काल तत्रैवासीत्। आह च–

यदा पांश्वञ्जलिर्दत्तस्त्वया बुद्धस्य भाजने ।
बालभावात् प्रसादित्वा तत्रैवाह तदाभवम् ॥ ९४ ॥

राजा आह—स्थविर, कुत्रेदानीमुष्यत इति? स्थविर उवाच—

उत्तरे सरराजस्य पर्वते गन्धमादने।
वसामि नृपते तत्र सार्धं सब्रह्मचारिभि॥ ९५॥

राजा आह—कियन्त स्थविरस्य परिवारा? स्थविर उवाच—

षष्ट्यर्हन्त सहस्राणि परिवारो नृणा वर।
वसामि यैरहं सार्धं निस्पृहैर्जितकल्मषै॥ ९६॥

अपि च महाराज, किमनेन संदेहेन कृतेन? परिविष्यता भिक्षुसघ। भुक्तवतो भिक्षुसघस्य प्रतिसमोदना करिष्यामि। राजा आह—एवमस्तु, यथा स्थविर आज्ञापयति। किं तु बुद्धस्मृतिप्रतिबोधितोऽहं बोधिस्नपन तावत् करिष्यामि। समनन्तर च मनापेन चाहारेण भिक्षुसघमुपस्थास्यामीति। अथ राजा सर्वमित्रमुद्घोषकमामन्त्रयति—अहमार्यसघस्य शतसहस्र दास्यामि, कुम्भसहस्रेण च बोधिं स्नापयिष्यामि, मम नाम्ना घुष्यता पञ्चवार्षिकमिति। तत्काल च कुणालस्य नयनद्वयमविपन्नमासीत्। स राज्ञो दक्षिणे पार्श्वे स्थित। तेनाङ्गुलिद्वयमुत्क्षिप्तम्, न तु वाग्भाषिता। द्विगुण त्वहं प्रसादयिष्यामीत्याकारयति। पाणिना वर्धितमात्रे च कुणालेन सर्वजनकायेन हास्य मुक्तम्। ततो राजा हास्य मुक्त्वा कथयति—अहो राधगुप्त, केनैतद्वर्धितमिति? राधगुप्त कथयति—देव, बहव पुण्यार्थिन प्राणिन। य पुण्यार्थी, तेन वर्धितमिति। राजा आह—शतसहस्रत्रय दास्यामीत्यार्यसघे कुम्भसहस्रेण च बोधिं स्नपयिष्यामि, मम नाम्ना घुष्यता पञ्चवार्षिकमिति। यावत् कुणालेन चतस्रोऽङ्गुल्य उत्क्षिप्ता। ततो राजा रुपित। राधगुप्तमुवाच—अहो राधगुप्त, कोऽयमस्माभि सार्धं प्रतिद्वन्द्वयत्यलोकज्ञ? रुषित च राजानमवेक्ष्य राधगुप्तो राज्ञ पादयोर्निपत्योवाच—देव, कस्य शक्तिर्नरेन्द्रेण सार्धं विस्पर्धितु भवेत्? कुणालो गुणवान्, पित्रा सार्धं विकुर्वते। अथ राजा दक्षिणेन परिवृत्य कुणालमवलोक्योवाच—स्थविरोऽहम्। कोश स्थापयित्वा राज्यमन्त पुरममात्यगणमात्मान च कुणाल सुवर्णरूप्यस्फटिकवैडूर्यमयाना पञ्चकुम्भसहस्राणि नानागन्धपूर्णानि क्षीरचन्दनकुङ्कुमकर्पूरवासितैर्महाबोधिं स्नपयिष्यामि, पुष्पशतसहस्राणि च बोधिप्रमुखे चार्यसघे ददामि, मम नाम्ना घुष्यता पञ्चवार्षिकमिति। आह च—

राज्य समृद्ध सस्थाप्य कोश-
मन्त पुराणि चामात्यगण च सर्वम्।
ददामि सघे गुणपात्रभूते
आत्मा कुणाल च गुणोपपन्नम्॥ ९७॥

ततो राजा पिण्डोलभरद्वाजप्रमुखे भिक्षुसघे निर्यातयित्वा बोधिवृक्षस्य च चतुर्दिश वार बद्ध्वा स्वयमेव च वारमभिरुह्य चतुर्भि कुम्भसहस्रैर्बोधिस्नपन कृतवान्। कृतमात्रे च बोधिस्नपने बोधिवृक्षो यथापौराण सवृत्त। वक्ष्यति हि—

कृतमात्रे नृपतिना बोधिस्नपनमुत्तमम् ।
बोधिवृक्षस्तदा जातो हरित्पल्लवकोमल· ॥ ९८ ॥
दृष्ट्वा हरितपत्राढ्य पल्लवाङ्कुरकोमलम् ।
राजा हर्षं पर जगाम सामात्यगणनैगम ॥ ९९ ॥

अथ राजा बोधिस्नपन कृत्वा भिक्षुसघ परिवेष्टुमारब्ध । तत्र यशो नाम्ना स्थविर । तेनाभिहितम्—महाराज, महानय परमदक्षिणीय आर्यसघ सनिपतित·, तथा ते परिवेष्टव्य यथा ते क्षतिर्न स्यादिति । ततो राजा स्वहस्तेन परिवेषण यावन्नवकान्त गत । तत्र द्वौ श्रामणेरौ सरञ्जनीय धर्मं समादाय वर्तत । एकेनापि सक्तवो दत्ता, द्वितीयेनापि सक्तव· । एकेन खाद्यका·, द्वितीयेनापि खाद्यका एव । एकेन मोदका, द्वितीयेनापि मोदका । तौ दृष्ट्वा राजा हसित । इमौ श्रामणेरौ बालक्रीडया क्रीडत· । यावद्राज्ञा भिक्षुसघ परिवेष्य वृद्धान्तमारूढ· । स्थविरेण चानुयुक्त—मा देवेन कुत्रचिदप्रसादमुत्पादित इति । राजा आह—न इति । अपि तु अस्ति द्वौ श्रामणेरौ बालक्रीडया क्रीडत·, यथा बालदारका· पाश्वागारै क्रीडन्ति, एव तौ श्रामणेरौ सक्तुक्रीडया क्रीडत, खाद्यक्रीडया क्रीडत । स्थविर उवाच—अल महाराज, उभौ हि तौ उभयतोभागविमुक्तौ अर्हन्तौ । श्रुत्वा च राज्ञ· प्रीतिमनसो बुद्धिरुत्पन्ना—तौ श्रामणेरौ आगम्य भिक्षुसघ पटेनाच्छादयिष्यामि । ततस्तौ श्रामणेरौ राज्ञोऽभिप्रायमवगम्य भूयोऽन्येऽस्माभि· स्वगुणा उद्भावयितव्या इति, तयोरेकेन
C 405 कटाहका उपस्थापिता, द्वितीयेन रङ्ग समुदानीत । राज्ञा दृष्टौ श्रामणेरकौ । किमिदमारब्धम् ? तयोरभिहितम्—देवोऽस्माकमवगम्य भिक्षुसघ पटेनाच्छादयितुकाम· । तान् पटान् रञ्जयिष्याम· । श्रुत्वा च राज्ञो बुद्धिरुत्पन्ना—मया केवल चिन्तितम्, न तु वाग्निश्चारिता । परचित्तवादौ एतौ महात्मानौ । तत· सर्वशरीरेण पादयोर्निपत्य कृताञ्जलिरुवाच—

मौर्य· सभृत्य· सजन· सपौर·
सुलब्धलाभार्थसुयष्टयज्ञ· ।
यस्येदृश· साधुजने प्रसादः
काले तथोत्साहि कृत च दानम् ॥ १०० ॥

यावद्राज्ञा अभिहितम्—युष्माकमागम्य त्रिचीवरेण भिक्षुसघमाच्छादयिष्यामीति । ततो राजा अशोक पञ्चवार्षिके पर्यवसिते सर्वभिक्षून् त्रिचीवरेणाच्छाद्य चत्वारि शतसहस्राणि सघस्याच्छादन दत्वा पृथिवीमन्तःपुरममात्यगणमात्मान च कुणाल च निष्क्रीतवान् । भूयसा भगवच्छासने श्रद्धा प्रतिलब्धा चतुरशीतिधर्मराजिकासहस्र प्रतिष्ठापितमिति ॥

यस्मिन्नेव दिवसे राज्ञा अशोकेन चतुरशीतिधर्मराजिकासहस्रं प्रतिष्ठापितम्, तस्मिन्नेव दिवसे राज्ञोऽशोकस्य पद्मावती नाम्ना देवी प्रसूता । पुत्रो जातोऽभिरूपो दर्शनीयः प्रासादिक· । नयनानि चास्य परमशोभनानि । यावद्राज्ञोऽशोकस्य निवेदितम्—देव, दिष्ट्या वृद्धि· । देवस्य पुत्रो जात· । श्रुत्वा राजा आत्तमना कथयति—

प्रीति॰ परा मे विपुला ह्यवाप्ता
मौर्यस्य वशस्य परा विभूति. ।
धर्मेण राज्य मम कुर्वतो हि
जात सुतो धर्मविवर्धनोऽस्तु ॥ १०१ ॥

तस्य धर्मविवर्धन इति नाम कृतम्। यावत् कुमारो राज्ञोऽशोकस्योपनामित । अथ राजा कुमार निरीक्ष्य प्रीतमना कथयति—

C 406

सुतस्य मे नेत्रवरा सुपुण्या
सुजातनीलोत्पलसनिकाशा ।
अलकृत शोभति यस्य वक्त्र
सपूर्णचन्द्रप्रतिम विभाति ॥ १०२ ॥

यावद्राजा अमात्यानुवाच—दृष्टानि भवद्भि कस्येदृशानि नयनानि? अमात्या ऊचु॰—देव, मनुष्यभूतस्य न दृष्टानि, अपि तु देव, अस्ति हिमवति पर्वतराजे कुणालो नाम पक्षी प्रतिवसति, तस्य सदृशानि नयनानि । आह च—

हिमेन्द्रराजे गिरिशैलशृङ्गे
प्रवालपुष्पप्रसवे जलाढ्ये ।
कुणालनाम्नेति निवासपक्षी
नेत्राणि तेनास्य समान्यमूनि ॥ १०३ ॥

ततो राज्ञा अभिहितम्—कुणाल पक्षी आनीयतामिति । तस्योर्ध्वतो योजन यक्षा शृण्वन्त्यधो योजन नागा । ततो यक्षैस्तत्क्षणेन कुणाल पक्षी आनीत । अथ राजा कुणालस्य नेत्राणि सुचिर निरीक्ष्य न किंचिद्विशेष पश्यति । ततो राज्ञाभिहितम्—कुमारस्य कुणालसदृशानि नयनानि । भवतु कुमारस्य कुणाल इति नाम । वक्ष्यति हि—

नेत्रानुरागेण स पार्थिवेन्द्र
सुत कुणालेति तदा बभाषे ।
ततोऽस्य नाम प्रथित पृथिव्या
तस्यार्यसत्त्वस्य नृपात्मजस्य ॥ १०४ ॥

विस्तरेण यावत् कुमारो महान् सवृत्त । तस्य काञ्चनमाला नाम दारिका पत्न्यर्थे आनीता । यावद्राजा अशोक कुणालेन सह कुर्कुटाराम गत । तत्र यशो नाम्ना सघस्थविरोऽर्हन् षडभिज्ञ । स पश्यति—कुणालस्य नचिरान्नयनविनाशो भविष्यति । तेन राज्ञोऽभिहितम्—किमर्थं कुणाल स्वकर्मणि न नियुज्यते? ततो राज्ञा अभिहित—कुणाल, सघस्थविरो यदाज्ञापयति तत्परिपालयितव्यम्। तत कुणाल॰ स्थविरस्य पादयोर्निपत्य कथयति—स्थविर, किमाज्ञापयसि? स्थविर उवाच—चक्षु॰ कुणाल अनित्यमिति कुरु । आह—

चक्षु कुमार सतत परीक्ष्य
चलात्मक दु खसहस्रयुक्तम्।
C 407 यत्रानुरक्ता बहव पृथग्जना
कुर्वन्ति कर्माण्यहितावहानि ॥ १०५ ॥

स च तथा अभ्यास करोति मनसिकारप्रयुक्त । एकाभिराम प्रशमारामश्च सवृत्त । स राजकुले विविक्ते स्थानेऽवस्थितश्चक्षुरादीन्यायतनान्यनित्यादिभिराकारै परीक्षते । तिष्यरक्षिता च नाम्ना अशोकस्याग्रमहिषी त प्रदेशमभिगता । सा त कुणालमेकाकिन दृष्ट्वा नयनानुरागेण गात्रेषु परिष्वज्य कथयति—

दृष्ट्वा तवेद नयनाभिराम
श्रीमद्वपुर्नेत्रयुग च कान्तम्।
ददह्यते मे हृदय समन्ता-
द्दावाग्निना प्रज्वलतेव कक्षम् ॥ १०६ ॥

श्रुत्वा कुणाल उभाभ्या पाणिभ्या कर्णौ पिधाय कथयति—

वाक्य न युक्त तव वक्तुमेतत्
सूनो पुरस्ताज्जननी ममासि ।
अधर्मराग परिवर्जयस्व
अपायमार्गस्य हि एष हेतु ॥ १०७ ॥

ततस्तिष्यरक्षिता तत्कालमलभमाना क्रुद्धा कथयति—

अभिकामामभिगता यत्त्व नेच्छसि मामिह ।
नचिरादेव दुर्बुद्धे सर्वथा न भविष्यसि ॥ १०८ ॥

कुणाल उवाच—

मम भवतु मरण मा तु स्थितस्य धर्मे विशुद्धभावस्य ।
न तु जीवितेन कार्यं सज्जनधिक्कृतेन मम ॥ १०९ ॥
स्वर्गस्य धर्मलोपो यतो भवति जीवितेन किं तेन ।
मम मरणहेतुना वै बुधपरिभूतेन धिक्कृतेन ॥ ११० ॥

यावत् तिष्यरक्षिता कुणालस्य छिद्रान्वेषिणी अवस्थिता । राज्ञोऽशोकस्योत्तरापथे तक्षशिला नगर विरुद्धम् । श्रुत्वा च राजा स्वयमेवाभिप्रस्थित । ततोऽमात्यैरभिहित—देव, कुमार प्रेष्यताम् । स सनामयिष्यति । अथ राजा कुणालमाहूय कथयति— वत्स कुणाल, गमिष्यसि तक्षशिलानगर सनामयितुम्? कुणाल उवाच—पर देव गमिष्यामि ।

ततो नृपस्तस्य निशाम्य भाव C 408
पुत्राभिधानस्य मनोरथस्य ।
स्नेहाच्च योग्य मनसा च बुद्ध्वा
आज्ञापयामास विधाय यात्राम् ॥ १११ ॥

अथ राजा अशोको नगरशोभा मार्गशोभा च कृत्वा जीर्णातुरकृपणानाथाश्च मार्गादपनीय एकरथेऽभिरुह्य कुमारेण सह पाटलिपुत्रान्निर्गत । अनुव्रजित्वा निवर्तमान. कुणाल कण्ठे परिष्वज्य नयन निरीक्षमाण प्ररुदन्नुवाच—

धन्यानि तस्य चक्षूषि चक्षुष्मन्तश्च ते जना ।
सतत ये कुमारस्य द्रक्ष्यन्ति मुखपङ्कजम् ॥ ११२ ॥

यावन्नैमित्तिको ब्राह्मण—कुमारस्य नचिरान्नयनविनाशो भविष्यति । स च राजा अशोकस्तस्य नयनेष्वत्यर्थमनुषक्त । दृष्ट्वा च कथयति—

नृपात्मजस्य नयने विशुद्धे
महीपतिश्चाप्यनुरक्तमस्य ।
श्रिया विवृद्धे हि सुखानुकूले
पश्यामि नेत्रेऽद्य विनश्यमाने ॥ ११३ ॥
इद पुर स्वर्गमिव प्रहृष्ट
कुमारसदर्शनजातहर्षम् ।
पुर विपन्ने नयने तु तस्य
भविष्यति शोकपरीतचेता ॥ ११४ ॥

अनुपूर्वेण तक्षशिलामनुप्राप्त । श्रुत्वा च तक्षशिलापौरा अर्धत्रिकाणि योजनानि मार्गशोभा नगरशोभा च कृत्वा पूर्णकुम्भै प्रत्युद्गता । वक्ष्यति च—

श्रुत्वा तक्षशिलापौरो रत्नपूर्णघटादिकान् ।
गृह्य प्रत्युज्जगामाशु बहुमान्यो नृपात्मजम् ॥ ११५ ॥

प्रत्युद्गम्य कृताञ्जलिरुवाच—न वय कुमारस्य विरुद्धा, न राज्ञोऽशोकस्य, अपि तु दुष्टात्मानोऽमात्या आगत्यास्माकमपमान कुर्वन्ति । यावत्कुणालो महता समानेन तक्षशिला प्रवेशित ॥

राज्ञश्चाशोकस्य महान् व्याधिरुत्पन्न । तस्य मुखादुच्चारो निर्गन्तुमारब्ध. । C 409
सर्वरोमकूपेभ्यश्चाशुचि प्रघरति । न च शक्यते चिकित्सितुम् । ततो राज्ञा अभिहितम्—कुणालमानयत, राज्ये प्रतिष्ठापयिष्यामीति । किं ममेदृशेन जीवितेन प्रयोजनम्? श्रुत्वा च तिष्यरक्षिता चिन्तयति—यदि कुणाल राज्ये प्रतिष्ठास्यति, नास्ति मम जीवितम् । तया अभिहितम्—अह ते स्वस्थ करिष्यामि । कि तु वैद्याना प्रवेश प्रतिषिध्यताम् । यावद्राज्ञा वैद्याना प्रवेश प्रतिषिद्ध । ततस्तिष्यरक्षितया वैद्यानामभिहितम्—यदि कश्चि-

दीदृशेन व्याधिना स्पृष्ट स्त्री वा पुरुषो वा आगच्छति, मम दर्शयितव्य. । अन्यतमश्चाभीरस्तादृशेनैव व्याधिना स्पृष्ट । तस्य पत्न्या वैद्याय व्याधिर्निवेदित. । वैद्येनाभिहितम्—स एवागच्छतु आतुर' । व्याधिं दृष्ट्वा भैषज्यमुपदेक्ष्यामि । यावदाभीरो वैद्यसकाशमभिगत । वैद्येन च तिष्यरक्षिताया समीपमुपनीत । ततस्तिष्यरक्षितया प्रतिगुप्ते प्रदेशे जीविताद् व्यपरोपित । जीविताद् व्यपरोप्य कुक्षि पाटयित्वा पश्यति च तस्य पक्वाशयस्थाने अन्नाया कृमिर्महान् प्रादुर्भूत । स यद्यूर्ध्वं गच्छति तेनाशुचीनि प्रघरति, अथाधो गच्छति, अध. प्रघरति । यावत् तत्र मरिचान् पेषयित्वा दत्त न च म्रियते । एव पिप्पली शृङ्गवेर च । विस्तरेण यावत् पलाण्डुर्दत्त । स्पृष्टश्च मृत उच्चारमार्गेण निर्गत । एतच्च प्रकरण तया राज्ञे निवेदितम्—देव, पलाण्डु परिभुङ्क्ष्व, स्वास्थ्य भविष्यति । राजा आह—देवि, अह क्षत्रिय । कथ पलाण्डु परिभक्षयामि ? देव्युवाच—देव, परिभोक्तव्य जीवितस्यार्थे, भैषज्यमेतत् । राज्ञा परिभुक्तम् । स च कृमिर्मृत उच्चारमार्गेण निर्गत । स्वस्थीभूतश्च राजा । तेन परितुष्टेन तिष्यरक्षिता वरेण प्रवारिता—किं ते वर प्रयच्छामि ? तया अभिहितम्—सप्ताह मम देवो राज्य प्रयच्छतु । राजा आह—अह को भविष्यामि ? देव्युवाच—सप्ताहस्यात्ययादेव एव राजा भविष्यति । यावद्राज्ञा तिष्यरक्षिताया सप्ताह राज्य दत्तम् । तस्या
C 410 बुद्धिरुत्पन्ना—इदानीं मया अस्य कुणालस्य वैर निर्यातितव्यम् । तया कपटलेखो लिखितस्तक्षशिलकाना पौराणाम्—कुणालस्य नयन विनाशयितव्यमिति । आह च—

राजा ह्यशोको बलवान् प्रचण्ड
आज्ञापयत्तक्षशिलाजन हि ।
उद्धार्यता लोचनमस्य शत्रो-
र्मौर्यस्य वशस्य कलङ्क एष ॥ ११६ ॥

राज्ञोऽशोकस्य यत्र कार्यमाशु परिप्राप्य भवति, दन्तमुद्रया मुद्रयति । यावत् तिष्यरक्षिता शयितस्य राज्ञस्त लेख दन्तमुद्रया मुद्रयिष्यामीति राज्ञ सकाशमभिगता । राजा च भीत प्रतिबुद्ध । देवी कथयति—किमिदमिति ? राजा कथयति—देवि, स्वप्न मेऽशोभन दृष्टम् । पश्यामि द्वौ गृध्रौ कुणालस्य नयनमुत्पाटयितुमिच्छत । देवी कथयति—स्वास्थ्य कुमारस्येति । एव द्विरपि राजा भीत प्रतिबुद्ध कथयति— देवि, स्वप्नो मे न शोभनो दृष्ट इति । तिष्यरक्षिता कथयति—कीदृश स्वप्न इति । राजा आह—पश्यामि कुणालम्—दीर्घकेशनखश्मश्रु पुर प्रविष्ट । देव्याह—स्वास्थ्य कुमारस्येति । यावत् तिष्यरक्षितया राज्ञ शयितस्य स लेखो दन्तमुद्रया मुद्रयित्वा तक्षशिला प्रेषित । यावद्राज्ञा शयितेन स्वप्ने दृष्ट दन्ता विशीर्णा । ततो राजा तस्या एव रात्रेरत्यये नैमित्तिकानाहूय कथयति—कीदृश एषा स्वप्नाना विपाक इति ? नैमित्तिका कथयन्ति—देव, य ईदृशस्वप्नानि पश्यति । आह च—

दन्ता यस्य विशीर्यन्ते स्वप्नान्ते प्रपतन्ति च ।
चक्षुर्भेद च पुत्रस्य पुत्रनाश च पश्यति ॥ ११७ ॥

श्रुत्वा च राजा अशोकस्त्वरितमुत्थायासनात् कृताञ्जलिश्चतुर्दिश देवता याचयितुमारब्ध । आह च–

या देवता शास्तुरभिप्रसन्ना
धर्मे च सघे च गणप्रधाने ।
ये चापि लोके ऋषयो वरिष्ठा
रक्षन्तु तेऽस्मत्तनय कुणालम् ॥ ११८ ॥

स च लेखोऽनुपूर्वेण तक्षशिलामुपनीत.। अथ तक्षशिला पौरजानपदा लेखदर्शनात् C 411
कुणालस्य गुणविस्तरतुष्टा नोत्सहन्ते तदप्रिय निवेदितुम् । चिर विचारयित्वा राजा दुष्टशील स्वपुत्रस्य न मर्षयति, प्रागेवास्माक मर्षयति । आह च–

मुनिवृत्तस्य शान्तस्य सर्वभूतहितैषिण ।
यस्य द्वेष कुमारस्य कस्यान्यस्य भविष्यति ॥ ११९ ॥

तैर्यावत्कुणालस्य निवेदितम्, लेखश्चोपनीत । तत कुणालो वाचयित्वा कथयति–विश्रब्ध यथात्मप्रयोजन क्रियतामिति । यावच्चण्डाला उपनीता –कुणालस्य नयनमुत्पाटयथेति । ते च कृताञ्जलिपुटा ऊचु –नोत्साहयाम. । कुत [2]

यो हि चन्द्रमस कान्ति मोहादभ्युद्धरेन्नर ।
स चन्द्रसदृशाद्वक्त्रात्तव नेत्रे समुद्धरेत् ॥ १२० ॥

तत कुमारेण मकुट दत्तम् । अनया दक्षिणयोत्पाटयथेति । तस्य तु कर्मणोऽवश्य विपत्तव्यम् । पुरुषो हि विकृतरूपोऽष्टादशभिर्दौर्वर्णिकै समन्वागतोऽभ्यागत । स कथयति–अहमुत्पाटयिष्यामीति । यावत्कुणालस्य समीप नीत । तस्मिंश्च समये कुणालस्य स्थविराणा वचनमामुखीभूतम् । स तद्वचनमनुस्मृत्योवाच–

इमा विपत्ति विज्ञाय तैरुक्त तत्त्ववादिभि ।
पश्यानित्यमिद सर्वं नास्ति कश्चिद् ध्रुवे स्थित ॥ १२१ ॥
कल्याणमित्रास्ते मह्य सुखकामा हितैषिण ।
यैरय देशितो धर्मो वीतक्लेशैर्महात्मभि ॥ १२२ ॥
अनित्यता सपरिपश्यतो मे
गुरूपदेशान्मनसि प्रकुर्वत ।
उत्पाटनेऽह न बिभेमि सौम्य
नेत्रद्वयस्यास्थिरता हि पश्ये ॥ १२३ ॥
उत्पाटे वा न वा नेत्रे यथा वा मन्यते नृपः ।
गृहीतसार चक्षुर्मे ह्यनित्यादिभिराश्रयै ॥ १२४ ॥

तत कुणालस्त पुरुषमुवाच–तेन हि भो. पुरुष, एक तावन्नयनमुत्पाट्य मम हस्तेऽ- C 412
नुप्रयच्छ । यावत् स पुरुष कुणालस्य नयनमुत्पाटयितु प्रवृत्त । ततोऽनेकानि प्राणिशतसहस्राणि विक्रोष्टुमारब्धानि–कष्ट भो. ।

एषा हि निर्मला ज्योत्स्ना गगनात्पतते शशी ।
पुण्डरीकवनाच्चापि श्रीमन्नुत्पाट्यतेऽम्बुजम् ॥ १२५ ॥

तेषु प्राणिशतसहस्रेषु रुदत्सु कुणालस्यैव नयनमुत्पाट्य हस्ते दत्तम् । तत कुणालस्तन्नयन गृह्योवाच—

रूपाणि कस्मान्न निरीक्षसे त्व
यथापुरा प्राकृत मासपिण्ड ।
ते वञ्चितास्ते च विगर्हणीया
आत्मेति ये त्वामबुधा श्रयन्ते ॥ १२६ ॥
सामग्रज बुद्बुदसनिकाश
सुदुर्लभ निर्विषमस्वतन्त्रम् ।
एव प्रवीक्षन्ति सदाप्रमत्ता
ये त्वा न ते दु खमनुप्रयान्ति ॥ १२७ ॥
एवमनुविचिन्तयता तेन सर्वभावेष्वनित्यताम् ।
स्रोतापत्तिफल प्राप्त जनकायस्य पश्यत ॥ १२८ ॥

तत कुणालो दृष्टसत्यस्त पुरुषमुवाच—इदानी द्वितीय विश्रब्ध नयनमुत्पाट्य हस्ते दत्त । अथ कुणालो मासचक्षुष्युद्धृते प्रज्ञाचक्षुषि च विशुद्धे कथयति—

उद्धृत मासचक्षुर्मे यद्यप्येतत्सुदुर्लभम् ।
प्रज्ञाचक्षुर्विशुद्ध मे प्रतिलब्धमनिन्दितम् ॥ १२९ ॥
परित्यक्तोऽह नृपतिना यद्यह पुत्रसज्ञया ।
धर्मराजस्य पुत्रत्वमुपेतोऽस्मि महात्मन ॥ १३० ॥
ऐश्वर्याद्यद्यह भ्रष्ट शोकदु खनिबन्धनात् ।
धर्मैश्वर्यमवाप्त मे दु खशोकविनाशनम् ॥ १३१ ॥

यावत्कुणालेन श्रुतम्—नाय तातस्याशोकस्य कर्म, अपि तु तिष्यरक्षिताया अय प्रयोग इति । श्रुत्वा च कुणाल कथयति—

चिर सुख चैव सा तिष्यनाम्नी
आयुर्बल पालयते च देवी ।
C 413 सप्रेषितोऽय हि यया प्रयोगो
यस्यानुभावेन कृत स्वकार्थ ॥ १३२ ॥

तत काञ्चनमालया श्रुतम्—कुणालस्य नयनान्युत्पाटितानीति । श्रुत्वा च भर्तृतया कुणालसमीपमुपसक्रम्य पर्षदमवगाह्य कुणालमुद्धृतनयन रुधिरावसिक्तगात्र दृष्ट्वा मूर्च्छिता भूमौ पतिता । यावज्जलसेक कृत्वोत्थापिता । तत कथचित् सज्ञामुपलभ्य सस्वर प्ररुदन्त्युवाच—

नेत्राणि कान्तानि मनोहराणि
ये मा निरीक्षञ्जनयन्ति तुष्टिम् ।
ते मे विपन्ना ह्यनिरीक्षणीया-
स्त्यजन्ति मे प्राणसमा शरीरम् ॥ १३३ ॥

तत· कुणालो भार्यामनुनयन्नुवाच—अल रुदितेन । नार्हसि शोकमाश्रयितुम् । स्वयकृतानामिह कर्मणा फलमुपस्थितम् । आह च—

कर्मात्मक लोकमिद विदित्वा
दु खात्मक चापि जन हि मत्वा ।
मत्वा च लोक प्रियविप्रयोग
कर्तु प्रिये नार्हसि बाष्पमोक्षम् ॥ १३४ ॥

तत कुणालो भार्यया सह तक्षशिलाया निष्कासित । स गर्भादानमुपादाय परमसुकुमारशरीर । न किंचिदुत्सहते कर्म कर्तुम् । केवल वीणां वादयति, गायति च । ततो भैक्ष्य लभते । कुणाल पत्न्या सह भुङ्क्ते । तत काञ्चनमाला येन मार्गेण पाटलिपुत्रादानीता, तमेव मार्गमनुस्मरन्ती भर्तृद्वितीया पाटलिपुत्र गता । यावदशोकस्य गृहमारब्धा प्रवेष्टुम् । द्वारपालेन च निवारितौ । यावद्राज्ञोऽशोकस्य यानशालायामवस्थितौ । तत कुणालो रात्र्या प्रत्यूषसमये वीणा वादयितुमारब्ध । यथा नयनान्युत्पाटितानि, सत्यदर्शन च कृतम्, तदनुरूप हित च गीत प्रारब्धम् । आह च—

चक्षुरादीनि य प्राज्ञ पश्यत्यायतनानि च । C 414
ज्ञानदीपेन शुद्धेन स ससाराद्विमुच्यते ॥ १३५ ॥
यदि तव भवदु खपीडिता
भवति दोषविनिश्रिता मति ।
सुखमिह च यदीच्छसि ध्रुव
त्वरितमिहायतनानि सत्यजस्व ॥ १३६ ॥

तस्य गीतशब्दो राज्ञा अशोकेन श्रुत । श्रुत्वा च राजा प्रीतमना उवाच—

गीत कुणालेन मयि प्रसक्त
वीणास्वर चैव श्रुतिश्चिरेण ।
अभ्यागतोऽपीह गृह नु कश्चि-
न्न चेच्छति द्रष्टुमय कुमार ॥ १३७ ॥

अथ राजा अशोकोऽन्यतमपुरुषमाहूयोवाच—पुरुष, लक्ष्यते—

न खल्वेष किं गीतस्य कुणालसदृशो ध्वनि ।
कर्मण्यधैर्यता चैव सूचयन्निव लक्ष्यते ॥ १३८ ॥
तदनेनास्मि शब्देन धैर्यादाकम्पितो भृशम् ।
कलभस्येव नष्टस्य प्रनष्टकलभ करी ॥ १३९ ॥

गच्छ, कुणालमानयस्वेति । यावत् पुरुषो यानशाला गत । पश्यति कुणालमुद्धृतनयन वातातपपरिदग्धगात्रम्। अप्रत्यभिज्ञाय च राजानमशोकमभिगम्योवाच—देव, न ह्येष कुणाल । अन्धक एष वनीपक पत्न्या सह देवस्य यानशालायामवस्थित । श्रुत्वा च राजा सविग्नश्चिन्तयामास—यथा मया स्वप्नान्यशोभनानि दृष्टानि, नियत कुणालस्य नयनानि विनष्टानि भविष्यन्ति । आह च—

स्वप्नान्तरे निमित्तानि यथा दृष्टानि मे पुरा ।
नि सशय कुणालस्य नेत्रे वै निधन गते ॥ १४० ॥

ततो राजा प्ररुदन्नुवाच—

शीघ्रमानीयतामेष मत्समीप वनीपक ।
न हि मे शाम्यते चेत सुतव्यसनचिन्तया ॥ १४१ ॥

यावत् पुरुषो यानशाला गत्वा कुणालमुवाच—कस्य त्व पुत्र , किं च नाम ? कुणाल प्राह—

अशोको नाम राजासौ मौर्याणा कुलवर्धन ।
C 415 कृत्स्नेय पृथिवी यस्य वशे वर्तति किंकर ॥ १४२ ॥
तस्य राज्ञस्त्वह पुत्र कुणाल इति विश्रुत ।
धार्मिकस्य तु पुत्रोऽह बुद्धस्यादित्यबान्धव ॥ १४३ ॥

तत. कुणाल पत्न्या सह राज्ञोऽशोकस्य समीपमानीत । अथ राजा अशोक [पश्यति] कुणालमुद्धृतनयन वातातपपरिदग्धगात्र रथ्याचोलकसघातप्रत्यवरेण वाससा लक्ष्यालक्ष्यप्रच्छादितकौपीनम्। स तमप्रत्यभिज्ञाय आकृतिमात्रक दृष्ट्वा राजा कथयति—त्व कुणाल इति ? कुणाल प्राह—एव देव, कुणालोऽस्मीति। श्रुत्वा मूर्च्छितो भूमौ पतित. । वक्ष्यति हि—

तत कुणालस्य मुख निरीक्ष्य
नेत्रोद्धृत शोकपरीतचेता ।
राजा ह्यशोक पतितो धरण्या
हा पुत्रशोकेन हि दह्यमान ॥ १४४ ॥

यावज्जलपरिषेक कृत्वा राजानमुत्थापयित्वा आसने निषादित· । अथ राजा कथचित् सञ्ज्ञामुपलभ्य कुणालमुत्सङ्गे स्थापयामास । वक्ष्यति हि—

ततो मुहूर्तं नृप आश्वसित्वा
कण्ठे परिष्वज्य रसाश्रुकण्ठ ।
मुहु कुणालस्य मुख प्रमृज्य
बहूनि राजा विललाप तत्र ॥ १४५ ॥
नेत्रे कुणालप्रतिमे विलोक्य
सुत कुणालेति पुरा बभाषे ।

तदस्य नेत्रे निधनं गते ते
पुत्रं कुणालेति कथं च वक्ष्ये ॥ १४६ ॥

आह च–

कथय कथय साधु पुत्र ताव-
द्वदनमिद तव चारुनेत्रम् ।
गगनमिव विपन्नचन्द्रतार-
व्यपगतशोभमनीक्षक कृत ते ॥ १४७ ॥
अकरुणहृदयेन तेन तात C 416
मुनिसदृशस्य न साधु साधुबुद्धे ।
नरवरनयनेष्ववैरवैर
प्रकृतमिद मम भूरि शोकमूलम् ॥ १४८ ॥
वद सुवदन क्षिप्रमेतदर्थ
व्रजति शरीरमिद पुरा विनाशम् ।
तव नयनविनाशशोकदग्ध
वनमिव नागविमुक्तवज्रदग्धम् ॥ १४९ ॥

तत कुणाल पितर प्रणिपत्योवाच–

राजन्नतीत खलु नैव शोच्य
किं न श्रुत ते मुनिवाक्यमेतत् ।
यत्कर्मभिस्तेऽपि जिना न मुक्ता
प्रत्येकबुद्धा सुदृढैस्तथैव ॥ १५० ॥
लब्धा. फलस्थाश्च पृथग्जनाश्च
कृतानि कामान्यशुभानि देहिनाम् ।
स्वयकृतानामिह कर्मणा फल
कथ तु वक्ष्यामि परैरिद कृतम् ॥ १५१ ॥
अहमेव महाराज कृतापराधश्च सापराधश्च ।
विनिवर्तयामि योऽह विनयामि विपत्तिजननानि ॥ १५२ ॥
न शस्त्रवज्राग्निविषाणि पन्नगा
कुर्वन्ति पीडा नभसोऽविकारिण ।
शरीरलक्ष्येण धृतेन पार्थिव
पतन्ति दु खान्यशिवानि देहिनाम् ॥ १५३ ॥

अथ राजा शोकाग्निना सतापितहृदय उवाच–

केनोद्धृतानि नयनानि सुतस्य मह्य
को जीवित सुमधुर त्यजितु व्यवस्त ।

शोकानलो निपतितो हृदये प्रचण्ड'
आचक्ष्व पुत्र लघु कस्य हरामि दण्डम् ॥ १५४ ॥

यावद्राज्ञा अशोकेन श्रुतम्—तिष्यरक्षिताया अय प्रयोग इति । श्रुत्वा राजा तिष्यरक्षितामाहूयोवाच—

C 417 कथ हि धन्ये न निमज्जसे क्षितौ
छिन्दामि शीर्ष परशुप्रहारै ।
त्यजाम्यह त्वामतिपापकारिणी-
मधर्मयुक्ता श्रियमात्मवानिव ॥ १५५ ॥

ततो राजा क्रोधाग्निना प्रज्वलितस्तिष्यरक्षिता निरीक्ष्योवाच—

उत्पाट्य नेत्रे परिपातयामि
गात्र किमस्या नखरै सुतीक्ष्णै ।
जीवन्तिशूलामथ कारयामि
छिन्दामि नासा क्रकचेन वास्या ॥ १५६ ॥
क्षुरेण जिह्वामथ कर्तयामि
विषेण पूर्णामथ घातयिष्ये ।
स इत्येवमादिवधप्रयोग
बहुप्रकार ह्यवदन्नरेन्द्र ॥ १५७ ॥
श्रुत्वा कुणाल करुणात्मकस्तु
विज्ञापयामास गुरु महात्मा ।
अनार्यकर्मा यदि तिष्यरक्षिता
त्वमार्यकर्मा भव मा वध स्त्रियम् ॥ १५८ ॥
फल हि मैत्र्या सदृश न विद्यते
प्रभोस्तितिक्षा सुगतेन वर्णिता ।
पुन प्रणम्य पितर कुमार
कृताञ्जलि सूनृतवाग्जगाद ॥ १५९ ॥
राजन्न मे दु खमलोऽस्ति कश्चि-
त्तीव्रापकारेऽपि न मन्युताप ।
मन प्रसन्न यदि मे जनन्या
येनोद्धृते मे नयने स्वय हि ।
तत्तेन सत्येन ममास्तु ताव-
न्नेत्रद्वय प्राक्तनमेव सद्य ॥ १६० ॥

C 418 इत्युक्तमात्रे पूर्वाधिकप्रशोभिते नेत्रयुग्मे प्रादुर्बभूवतु । यावद्राज्ञा अशोकेन तिष्यरक्षिता अमर्षितेन जतुगृह प्रवेशयित्वा दग्धा, तक्षशिलाश्च पौरा प्रघातिता ॥

भिक्षव॰ संशयजाता सर्वसंशयच्छेत्तारमायुष्मन्त स्थविरोपगुप्त पृच्छन्ति—किं कुणालेन कर्म कृत यस्य कर्मणो विपाकेन नयनान्युत्पाटितानि ? स्थविर उवाच—तेन ह्यायुष्मन्त: श्रूयताम्—

भूतपूर्वमतीतेऽध्वनि वाराणस्यामन्यतमो लुब्धक । स हिमवन्त गत्वा मृगान् प्रघातयति । सोऽपरेण समयेन हिमवन्त गत । तत्र पाशनिपतितान्येकस्या गुहाया प्रविष्टान्यासादितानि । तेन वागुरया सर्वे गृहीता । तस्य बुद्धिरुत्पन्ना—यदि प्रघातयिष्यामि, मास क्लेदमुपयास्यति । तेन पञ्चाना मृगशताना नयनान्युत्पाटितानि ॥

कि मन्यध्वमायुष्मन्त ? योऽसौ लुब्धक, स एष कुणाल । यत्तत्रानेन बहूना मृगशताना नयनान्युत्पाटितानि, तस्य कर्मणो विपाकेन बहूनि वर्षशतसहस्राणि नरकेषु दु खमनुभूय तत कर्मावशेषेण पञ्च जन्मशतानि तस्य नयनान्युत्पाटितानि ॥

किं कर्म कृत यस्य कर्मणो विपाकेनोच्चे कुले उपपन्न॰, प्रासादिकश्च सवृत्त, सत्यदर्शन च कृतम् ?

तेन ह्यायुष्मन्त. श्रूयताम्—भूतपूर्वमतीतेऽध्वनि चत्वारिंशद्वर्षसहस्रायुषि प्रजाया क्रकुच्छन्दो नाम सम्यक्सबुद्धो लोक उदपादि । यदा क्रकुच्छन्द सम्यक्सबुद्ध सकल बुद्धकार्य कृत्वा निरुपधिशेषे निर्वाणधातौ परिनिर्वृत, तस्य अशोकेन राज्ञा चतूरत्नमय स्तूप कारितम् । यदा राजा अशोक कालगत, अश्राद्धो राजा राज्य प्रतिष्ठित । तानि रत्नान्यदत्तादायिकैर्हृतानि । पाशुकाष्ठ चावशिष्टम् । अत्र जनकायो गत्वा विशीर्ण दृष्ट्वा शोचितुमारब्ध । तस्मिश्च समयेऽन्यतमश्च श्रेष्ठिपुत्र । तेनोक्त॰—किमर्थ रुदत इति ? तैरभिहितम्—क्रकुच्छन्दस्य सम्यक्सबुद्धस्य स्तूप चतूरत्नमयमासीत्, स इदानीं विशीर्ण C 419
इति । ततस्तेन च तत्र क्रकुच्छन्दस्य सम्यक्सबुद्धस्य कायप्रमाणिका प्रतिमा बभूव विशीर्णा, सा अभिसस्कृता, सम्यक्प्रणिधान च कृतम्—यादृश क्रकुच्छन्द शास्ता, ईदृशमेव शास्तारमारागयेय मा विरागयेयमिति ॥

किं मन्यध्वमायुष्मन्त ? योऽसौ श्रेष्ठिपुत्र, स एष कुणाल । यत्रानेन क्रकुच्छन्दस्य स्तूपमभिसस्कृतम्, तस्य कर्मणो विपाकेनोच्चकुले उपपन्न । यत्प्रतिमा अभिसस्कृता, तेन कर्मणो विपाकेन कुणाल प्रासादिक सवृत्त । यत् प्रणिधान कृतम्, तस्य कर्मणो विपाकेन कुणालेन शाक्यमुनि सम्यक्सबुद्धस्तादृश एव शास्ता समारागितो न विरागित, सत्यदर्शन च कृतम् ॥

इति श्रीदिव्यावदाने कुणालावदान सप्तविंशतिम समाप्तम् ॥

२८ वीतशोकावदानम् ।

यदा राज्ञा अशोकेन भगवच्छासने श्रद्धा प्रतिलब्धा, तेन चतुरशीतिधर्मराजिकासहस्र प्रतिष्ठापित पञ्चवार्षिक च कृतम् । त्रीणि शतसहस्राणि भिक्षूणा भोजितानि यत्रैकोऽर्हता द्वौ शैक्षाणा पृथग्जनकल्याणकाना च । (स)समुद्राया पृथिव्या जनकाया यद्भूयसा भगवच्छासनेऽभिप्रसन्ना । तस्य भ्राता वीतशोको नाम तीर्थ्याभिप्रसन्न । स तीर्थ्यैर्विग्राहित –नास्ति श्रमणशाक्यपुत्रीयाणा मोक्ष इति । एते हि सुखाभिरता परिखेदभीरवश्चेति । यावद्राज्ञा अशोकेनोच्यते–वीतशोक, मा त्वमनायतनेऽप्रसादमुत्पादय, अपि तु बुद्धधर्मसघे प्रसादमुत्पादय । एप आयतनगत प्रसाद इति । अथ राजा अशोकोऽपरेण समयेन मृगवधाय निर्गत । तत्र वीतशोकेनारण्ये ऋपिर्दृष्ट पञ्चातपेनावस्थित ।
C 420 स च कष्टतप सारसज्ञी । तेनाभिगम्य पादाभिवन्दन कृत्वा स ऋपि पृष्ट –भगवन्, कियच्चिर ते इहारण्ये प्रतिवसत ? स उवाच–द्वादश वर्षाणीति । वीतशोक कथयति–कस्तवाहार ? स ऋषिरुवाच–फलमूलानि । कि प्रावरणम् ? दर्भचीवराणि । का शय्या ? तृणसस्तरणम् । वीतशोक उवाच–भगवन्, किं दु ख बाधते ? ऋषिरुवाच–इमे मृगा ऋतुकाले सवसन्ति । यदा मृगाना सवासो दृष्टो भवति, तस्मिन् समये रागेण परिदह्यामि । वीतशोक उवाच–अस्य कष्टेन तपसा रागोऽद्यापि न बाध्यते, प्रागेव श्रमणा शाक्यपुत्रीया स्वास्तीर्णासनशयनोपसेविन । कुत एषा रागप्रहाण भविष्यति ? आह च–

कष्टेऽस्मिन् विजने वने निवसता वाय्वम्बुमूलाशिना
रागो नैव जितो यदीह ऋषिणा कालप्रकर्षेण हि ।
भुक्त्वान्न सघृत प्रभूतपिशित दध्युत्तमालकृत
शाक्येष्विन्द्रियनिग्रहो यदि भवेद्विन्ध्य प्लवेत्सागरे ॥ १ ॥

सर्वथा वञ्चितो राजा अशोको यच्छ्रमणेषु शाक्यपुत्रीयेषु कारा करोति । एतच्च वचन श्रुत्वा राजा उपायज्ञोऽमात्यानुवाच–अय वीतशोकस्तीर्थ्याभिप्रसन्न । उपायेन भगवच्छासनेऽभिप्रसादयितव्य । अमात्या आहु –देव, किमाज्ञापयसि ? राजा आह–यदा अह राजा अलकार मौलिं पट्ट चापनयित्वा स्नानशाला प्रविष्टो भवामि, तदा यूय वीतशोकस्योपायेन मौलिं पट्ट च बद्ध्वा सिहासने निषादयिष्यथ । एवमस्तु इति । यावद्राजा राजालकार मौलिं पट्ट चापनयित्वा स्नानशालाया प्रविष्ट , ततोऽमात्यैर्वीतशोक उच्यते–राज्ञोऽशोकस्यात्ययात् त्व राजा भविष्यसि । इम तावद्राजालकार प्रवरमौलिं पट्ट च बद्ध्वा सिहासने निषीदयिष्याम'–किं शोभसे न वेति । तैस्तदाभरणमौलि पट्ट च बद्ध्वा सिहासने निषादितो
C 421 राज्ञश्च निवेदितम् । ततो राजा अशोको वीतशोक राजालकार मौलिपट्टबद्ध च सिंहासनोपविष्ट दृष्ट्वा कथयति–अद्याप्यह जीवामि । त्व राजा सवृत्त । ततो राज्ञा अभिहितम्–कोऽत्र ? ततो यावद्वध्यघातका नीलाम्बरवसना प्रलम्बकेशा घण्टाशब्दपाणयो राज्ञः पादयोर्निपत्योवाच–देव, किमाज्ञापयसि ? राजा आह–वीतशोको मया परित्यक्त इति ।

यावद्वीतशोक उच्यते—सशस्त्रैर्वध्यघातैरस्माभि परिवृतोऽसीति । ततोऽमात्या राज्ञ पादयोर्निपत्योवाच—देव, मर्षय वीतशोकम् । देवस्यैष भ्राता । ततो राज्ञा अभिहितम्—सप्ताहमस्य मर्षयामि । भ्राता चैप । मम भ्रातु स्नेहादस्य सप्ताह राज्य प्रयच्छामि । यावत् तूर्यशतानि सप्रवादितानि, जयशब्दैश्चानन्दितम्, प्राणिशतसहस्रैश्चाञ्जलि कृत, स्त्रीशतैश्च परिवृत । वध्यघातकाश्च द्वारि तिष्ठन्ति । दिवसे गते वीतशोकस्याग्रत स्थित्वा आरोचयन्ति—निर्गत वीतशोक एक दिवसम् । षडहान्यवशिष्टानि । एव द्वितीये दिवसे । विस्तरेण यावत्सप्ताहदिवसे वीतशोको राजालकारविभूपितो राज्ञोऽशोकस्य समीपमुपनीत । ततो राज्ञा अशोकेनाभिहितम्—वीतशोक, कच्चित्सुगीत सुनृत्य सुवादितमिति ? वीतशोक उवाच—न मे दृष्ट वा स्याच्छ्रुत वेति । आह च—

येन श्रुत भवेद्गीत नृत्य चापि निरीक्षितम् ।
रसाश्चास्वादिता येन स भूयात्तव निर्णयम् ॥ २ ॥

राजा आह—वीतशोक, इद मया राज्य सप्ताह तव दत्तम्, तूर्यशतानि सप्रवादितानि, जयशब्दैश्चानन्दितम्, अञ्जलिशतानि प्रगृहीतानि, स्त्रीशतैश्च परिचीर्ण । कथ त्व कथयसि—नैव मे दृष्ट न श्रुतमिति ? वीतशोक उवाच—

न मे दृष्ट नृत्य न च नृप श्रुतो गीतनिनदो
न मे गन्धा घ्राता न खलु रसा मेऽद्य विदिता ।
न मे स्पृष्ट स्पर्श कनकमणिहाराङ्गजनित
समूहो नारीणा मरणपरिबद्धेन मनसा ॥ ३ ॥
स्त्रियो नृत्त गीत भवनशयनान्यासनविधि-
र्वयो रूप लक्ष्मीर्बहुविविधरत्ना च वसुधा ।
निरानन्दा शून्या मम नृप वरशय्या गतसुखा
स्थितान् दृष्ट्वा द्वारे वधकपुरुषान्नीलवसनान् ॥ ४ ॥
श्रुत्वा घण्टारव घोर नीलाम्बरधरस्य हि । C 422
भय मे मरणाज्जात पार्थिवेन्द्र सुदारुणम् ॥ ५ ॥
मृत्युशल्यपरीतोऽह नाश्रौषीद्गीतमुत्तमम् ।
नाद्राक्ष नृपते नृत्त न च भोक्तु मन स्पृहा ॥ ६ ॥
मृत्युज्वरगृहीतस्य न मे स्वप्नोऽपि विद्यते ।
कृत्स्ना मे रजनी याता मृत्युमेवानुचिन्तयन् ॥ ७ ॥

राजा आह—वीतशोक, मा तावत् तवैकजन्मिकस्य मरणभयात्तव राजश्रिय प्राप्य हर्षो नोत्पन्न । कि पुनर्भिक्षवो जन्मशतमरणभयभीता सर्वाण्युपपत्त्यायतनानि दु खान्यनुसृतानि पश्यन्ति । नरके तावच्छरीरसतापकृतमग्निदाहदु ख च, तिर्यक्षु अन्योन्यभक्षणपरित्रासदु खम्, प्रेतेषु क्षुत्तर्षदु खम्, पर्येष्टिसमुदाचारदु ख मनुष्येषु, च्यवन-

पतनभ्रशदु ख देवेषु । एभि पञ्चभिर्दु खैस्त्रैलोक्यमनुषक्तम् । शारीरमानसैर्दु खैरुत्पीडिता दधकभूतान् स्कन्धान् पश्यन्ति, शून्यग्रामभूतान्यायतनानि, चौरभूतानि विषयाणि, कृत्स्न च त्रैधातुकमनित्यताग्निना प्रदीप्त पश्यन्ति । तेषा राग कथमुत्पद्यते ? आह च—

मा तावदेकजन्मिकस्य मरणभयात्तत्र न जायते हर्ष ।
मनसि विषयैर्मनोज्ञै सतत खलु पश्यमानस्य ॥ ८ ॥

किं पुनर्जन्मशताना मरणभयमनागत विचिन्तयताम् ।
मनसि भविष्यति हर्षो भिक्षूणा भोजनाद्येषु ॥ ९ ॥

तेषा तु वस्त्रशयनासनभोजनादि
मोक्षेऽभियुक्तमनसा जनयेत सङ्गम् ।
पश्यन्ति ये वधकशत्रुनिभ शरीर-
मादीप्तवेश्मसदृशाश्च भवाननित्यान् ॥ १० ॥

कथ च तेषा न भवेद्विमोक्षो
मोक्षार्थिना जन्मपराङ्मुखानाम् ।
येषा मन सर्वसुखाश्रयेषु
व्यावर्तते पद्मदलादिवाम्भ ॥ ११ ॥

C 423 यदा वीतशोको राज्ञा अशोकेनोपायेन भगवच्छासनेऽभिप्रसादित, स कृतकरपुट उवाच—देव, एषोऽह त भगवन्त तथागतमर्हन्त सम्यक्सबुद्ध शरण गच्छामि धर्मं च भिक्षुसघ चेति । आह च—

एष व्रजामि शरण विबुद्धनवकमलविमलनिभनेत्रम् ।
बुधविबुधमनुजमहित जिन विराग च सघ च ॥ १२ ॥ इति ।

अथ राजा अशोको वीतशोक कण्ठे परिष्वज्योवाच—न त्व मया परित्यक्त, अपि तु बुद्धशासनाभिप्रसादार्थं तव मया एष उपाय प्रदर्शित । ततो वीतशोको गन्धपुष्पमाल्यादिवादित्रसमुदयेन भगवतश्चैत्यानर्चयति, सद्धर्म च शृणोति, सघे च कारा कुरुते । स कुर्कुटाराम गत । तत्र यशो नाम स्थविरोऽर्हन् षडभिज्ञ । स तस्य पुरतो निषण्णो धर्मश्रवणाय । स्थविरश्च तमवलोकयितुमारब्ध । स पश्यति वीतशोकमुपचितहेतुक चरमभविकम् । तेनैवाश्रयेनार्हत्त्व प्राप्तव्यम् । तेन तस्य प्रव्रज्याया वर्णो भाषित । तस्य श्रुत्वा स्पृहा जाता—प्रव्रजेय भगवच्छासने । तत उत्थाय कृताञ्जलि स्थविरमुवाच—लभेयाह स्वाख्याते धर्मविनये प्रव्रज्यामुपसपद भिक्षुभावम् । चरेयमह भवतोऽन्तिके ब्रह्मचर्यम् । स्थविर उवाच—वत्स, राजानमशोकमनुज्ञापयस्वेति । ततो वीतशोको येन राजा अशोकस्तेनोपसक्रम्य कृताञ्जलिरुवाच—देव, अनुजानीहि माम् । प्रव्रजिष्यामि स्वाख्याते धर्मविनये सम्यगेव श्रद्धया अगारादनगारिकाम् । आह च—

उद्भ्रान्तोऽस्मि निरङ्कुशो गज इव व्यावर्तितो विभ्रमात्
त्वद्बुद्धिप्रभवाङ्कुशेन विधिवद्बुद्धोपदेशैरहम् ।
एक त्वमर्हसि मे वर प्रदर्शितु त्व पार्थिवाना पते
लोकालोकवरस्य शासनवरे लिङ्ग शुभ धारयेत् ॥ १३ ॥

श्रुत्वा च राजा साश्रुकण्ठो वीतशोक कण्ठे परिष्वज्योवाच—वीतशोक, अलमनेन C 424 व्यवसायेन । प्रव्रज्या खलु वैवर्णिकाभ्युपगतावास, पाशुकूल प्रावरण परिजनोज्झितम्, आहारो भैक्ष्य परकुले, शयनासन वृक्षमूले तृणसस्तर पर्णसस्तर, व्याबाधे खल्वपि भैषज्यमसुलभ पूतिमूत्र च भोजनम् । त्व च सुकुमार शीतोष्णक्षुत्पिपासाना दु खाना-मसहिष्णु । प्रसीद, निवर्तय मानसम् । वीतशोक उवाच—देव,

नैव हि जाने त नून विषयतृषितोऽनायासविहत
प्रव्रज्या प्राप्तुकामो न रिपुहृतबलो नैवार्थकृपण ।
दु खार्त मृत्युनेष्ट व्यसनपरिगत दृष्ट्वा जगदिद
पन्थान जन्मभीरु शिवमभयमह गन्तु व्यवसित ॥ १४ ॥

श्रुत्वा च राजा अशोक सत्वर प्ररुदितुमारब्ध । अथ वीतशोको राजान-मनुनयन्नुवाच—देव,

ससारदोलामभिरुह्य लोला
यदा निपातो नियत प्रजानाम् ।
किमर्थमागच्छति विक्रिया ते
सर्वेण सर्वस्य यदा वियोग ॥ १५ ॥

राजा आह—वीतशोक, भैक्षे तावदभ्यास क्रियताम् । राजकुले वृक्षवाटिकाया तस्य तृणसस्तर सस्तृत, भोजन चास्य दत्तम् । सोऽन्त पुर पर्यटति, महार्हं चाहार न लभते । ततो राज्ञा अन्त पुरिका अभिहिता—प्रव्रजितसारूप्यमस्याहारमनुप्रयच्छतेति । तेन यावदभिदूषिता पूतिकुल्मापा लब्धा । ताश्च परिभोक्तुमारब्ध । दृष्ट्वा राज्ञा अशोकेन निवारित । अनुज्ञातश्च—प्रव्रज, कि तु प्रव्रजित्वा उपदर्शयिष्यसि । स यावत् कुर्कुटाराम गत । तस्य बुद्धिरुत्पन्ना—यदीह प्रव्रजिष्यामि, आकीर्णो भविष्यामि । ततो विदेहेषु जन-पदेषु गत्वा प्रव्रजित । ततस्तेन युज्यता यावदर्हत्त्व प्राप्तम् । अथायुष्मतो वीतशोकस्यार्हत्त्व प्राप्तस्य विमुक्तिप्रीतिसुखसवेदिन एतदभवत्—अस्ति खलु मे—पूर्व राज्ञोऽशोकस्य गृहद्वार-मनुप्राप्त । ततो दौवारिकमुवाच—गच्छ, राज्ञोऽशोकस्य निवेदय—वीतशोको द्वारि तिष्ठति देव द्रष्टुकाम इति । ततो दौवारिको राजानमशोकमभिगम्योवाच—देव, दिष्ट्या वृद्धि । वीतशोकोऽभ्यागतो द्वारि तिष्ठति देव द्रष्टुकाम । ततो राज्ञा अभिहितम्—गच्छ, शीघ्र C 425 प्रवेशयेति । यावद्वीतशोको राजकुल प्रविष्ट. । दृष्ट्वा च राजा अशोक. सिंहासनादुत्थाय मूलनिकृत्त इव द्रुम. सर्वशरीरेणायुष्मन्त वीतशोक निरीक्षमाण प्ररुदन्नुवाच—

भूतेषु ससर्गगतेषु नित्य
दृष्ट्वापि मा नैति यथा विकारम्।
विवेकवेगाविगतस्य शङ्के
प्रज्ञारसस्यातिरसस्य तृप्त ॥ १६ ॥

अथ राज्ञोऽशोकस्य राधगुप्तो नामाग्रामात्य । स पश्यति—आयुष्मतो वीतशोकस्य पाशुकूल च चीवर मृण्मय पात्र यावदन्न भैक्ष्य लूहप्रणीतम्। दृष्ट्वा च राज्ञ पादयोर्निपत्य कृताञ्जलिरुवाच—देव, यथा अयमल्पेच्छ सतुष्टश्च, नियतमय कृतकरणीयो भविष्यति, प्रीतिरुत्पाद्येत । कुतः ?

भैक्षान्नभोजन यस्य पाशुकूल च चीवरम्।
निवासो वृक्षमूल च तस्यानियत कथम्॥ १७ ॥

निराश्रव यस्य मनो विशाल
निरामय चोपचित शरीरम्।
स्वच्छन्दतो जीवितसाधन च
नित्योत्सव तस्य मनुष्यलोके ॥ १८ ॥

श्रुत्वा ततो राजा प्रीतमना उवाच—

अपहाय मौर्यवश मगधपुर सर्वरत्ननिचय च ।
दृष्ट्वा वशनिवह प्रहीणमदमानमोहसारम्भम्॥ १९ ॥
अत्युद्धृतमिव मन्ये यशसा पूत पुरमिव मह च ।
प्रतिपद्यता त्वया दशबलधरशासनमुदारेण ॥ २० ॥

अथ राजा अशोक सर्वाङ्गेन परिगृह्य प्रज्ञप्त एवासने निषादयामास, प्रणीतेन C 426 चाहारेण स्वहस्त सतर्पयति। भुक्तवन्त विदित्वा धौतहस्तमपनीतपात्रमायुष्मतो वीतशोकस्य पुरतो निषण्णो धर्मश्रवणाय। अथायुष्मान् वीतशोको राजानमशोक धर्म्यया कथया सदर्शयन्नुवाच—

अप्रमादेन सपाद्य राज्यैश्वर्यं प्रवर्तताम्।
दुर्लभा त्रीणि रत्नानि नित्य पूजय पार्थिव ॥ २१ ॥

स यावद्धर्म्यया कथया सहर्षयित्वा सप्रस्थित ॥

अथ राजा अशोक कृतकरपुट पञ्चभिरमात्यशतै परिवृतोऽनेकैश्च पौरजनपदसहस्रै परिवृत पुरस्कृत आयुष्मन्त वीतशोकमनुव्रजितुमारब्ध । वक्ष्यति हि—

भ्राता ज्येष्ठेन राज्ञा तु गौरवेणानुगम्यते ।
प्रव्रज्याया खलु श्लाघ्य सदृष्टिकमिद फलम्॥ २२ ॥

तत आयुष्मान् वीतशोक स्वगुणानुद्भावयन् पश्यत सर्वजनकायस्य ऋद्ध्या वैहायसमुत्पत्य प्रक्रान्त । अथ राजा अशोक कृतकरपुट प्राणिशतसहस्रै परिवृत पुरस्कृतो गगनतलावसक्तदृष्टिरायुष्मन्त वीतशोक निरीक्षमाण उवाच—

स्वजनस्नेहनि सङ्गो विहग इव गच्छसि ।
श्रीरागनिगदैर्बद्धानस्मान् प्रत्यादिशन्निव ॥ २३ ॥
आत्मायत्तस्य शान्तस्य मन सकेतचारिण ।
ध्यानस्य फलमेतच्च रागान्वैर्यन्न दृश्यते ॥ २४ ॥

अपि च ।

ऋद्ध्या खल्ववभर्त्सिता परमया श्रीगर्विंतास्ते वय
बुद्ध्या खल्वपि नामिता शिरसिता प्रज्ञाभिमानोदयम् ।
प्राप्तार्थेन फलान्धबुद्धिमनस सवेजितास्ते वय
सक्षेपेण सबाष्पदुर्दिनमुखा स्थाने विमुक्ता वयम् ॥ २५ ॥

तत्रायुष्मान् वीतशोक प्रत्यन्तिमेषु जनपदेषु शय्यासनाय निर्गत । तस्य च महान् व्याधिरुत्पन्न । श्रुत्वा च राज्ञा अशोकेन भैषज्यमुपस्थायिकाश्च विसर्जिता । तस्य तेन व्याधिना स्पृष्टस्य शिर खुस्तमभवत् । यदा च व्याधिर्विगत, तस्य विरूढानि शिरसि रोमाणि । तेन वैद्योपस्थायकाश्च विसर्जिता । तस्य च गोरसप्राय आहारोऽनुसेव्यते । स घोष गत्वा C 427
भैक्ष्य पर्यटति । तस्मिंश्च समये पुण्ड्रवर्धननगरे निर्ग्रन्थोपासकेन बुद्धप्रतिमा निर्ग्रन्थस्य पादयोर्निपातिता चित्रार्पिता । उपासकेनाशोकस्य राज्ञो निवेदितम् । श्रुत्वा च राज्ञा अभिहितम्—शीघ्रमानीयताम् । तस्योर्ध्व योजन यक्षा शृण्वन्ति, अधो योजन नागा । यावत्त तत्क्षणेन यक्षैरुपनीतम् । दृष्ट्वा च राज्ञा रुषितेनाभिहितम्—पुण्ड्रवर्धने सर्वे आजीविका प्रघातयितव्या । यावदेकदिवसेऽष्टादशसहस्राण्याजीविकाना प्रघातितानि । तत पाटलिपुत्रे भूयोऽन्येन निर्ग्रन्थोपासकेन बुद्धप्रतिमा निर्ग्रन्थस्य पादयोर्निपातिता चित्रार्पिता । श्रुत्वा च राज्ञा अमर्षितेन स निर्ग्रन्थोपासक सबन्धुवर्गो गृह प्रवेशयित्वा अग्निना दग्ध । आज्ञप्त च—यो मे निर्ग्रन्थस्य शिरो दास्यति, तस्य दीनार दास्यामीति । घोषितम् । स चायुष्मान् वीतशोक आभीरस्य गृहे रात्रि वासमुपगत । तस्य च व्याधिना क्लिष्टस्य रूक्षाणि चीवराणि, दीर्घकेशनखश्मश्रु । आभीर्या बुद्धिरुत्पन्ना—निर्ग्रन्थोऽयमस्माक गृहे रात्रि वासमुपगत । स्वामिनमुवाच—आर्यपुत्र, सपन्नोऽयमस्माक दीनारः । इम निर्ग्रन्थ प्रघातयित्वा शिरो राज्ञोऽशोकस्योपनामयेयमिति । तत स आभीरोऽसि निष्कोप कृत्वा आयुष्मन्त वीतशोकमभिगत । आयुष्मता च वीतशोकेन पूर्वान्ते ज्ञान क्षिप्तम् । पश्यति स्वयकृताना कर्मणा फलमिदमुपस्थितम् । तत कर्मप्रतिशरणो भूत्वा अवस्थित । तेन तथास्याभीरेण शिरश्छिन्नम् । राज्ञोऽशोकस्योपनीतम्—दीनार प्रयच्छेति । दृष्ट्वा च राज्ञा अशोकेन परिज्ञातम्—विरलानि चास्य शिरसि रोमाणि न व्यक्तिमुपगच्छन्ति । ततो वैद्या उपस्थायका आनीता । तैर्दृष्ट्वा

अभिहितम्—देव, वीतशोकस्यैतच्छिर । श्रुत्वा राजा मूर्च्छितो भूमौ पतित । यावज्जलसेक दत्त्वा स्थापित । अमात्यैश्चाभिहितम्—देव, वीतरागाणामप्यत्र पीडा । दीयता सर्वसत्त्वे
C 428 ष्वभयप्रदानम् । यावद्राज्ञा अभयप्रदान दत्तम्—न भूय कश्चित् प्रघातयितव्य ॥

ततो भिक्षव सशयजाता सर्वसशयच्छेत्तारमायुष्मन्तमुपगुप्त पृच्छन्ति—किं कर्म कृतमायुष्मता वीतशोकेन यस्य कर्मणो विपाकेन शस्त्रेण प्रघातित ? स्थविर उवाच—तेन ह्यायुष्मन्त कर्माणि कृतानि पूर्वमन्यासु जातिषु । श्रूयताम्—

भूतपूर्व भिक्षवोऽतीतेऽध्वनि अन्यतमो लुब्धो मृगान् प्रघातयित्वा जीविका कल्पयति । अटव्यामुदपानम् । स तत्र लुब्धो गत्वा पाशान् यन्त्राश्च स्थापयित्वा मृगान् प्रघातयति । असति बुद्धानामुत्पादे प्रत्येकबुद्धा लोके उत्पद्यन्ते । विस्तर । अन्यतर प्रत्येकबुद्धस्तस्मिन्नुदपाने आहारकृत्य कृत्वा उदपानादुत्तीर्य वृक्षमूले पर्यङ्केन निषण्ण । तस्य गन्धेन मृगास्तस्मिन्नुदपाने नाभ्यागता । स लुब्ध आगत्य पश्यति—नैव मृगा उदपानमभ्यागता । पदानुसारेण च त प्रत्येकबुद्धमभिगत । दृष्ट्वा चास्य बुद्धिरुत्पन्ना—अनेनैष आदीनव उत्पादित । तेनासिं निष्कोष कृत्वा स प्रत्येकबुद्ध प्रघातित ॥

किं मन्यध्वे आयुष्मन्त ? योऽसौ लुब्ध, स एष वीतशोक । यत्रानेन मृगा प्रघातिता, तस्य कर्मणो विपाकेन महान् व्याधिरुत्पन्न । यत्प्रत्येकबुद्ध शस्त्रेण प्रघातित, तस्य कर्मणो विपाकेन बहूनि वर्षसहस्राणि नरकेषु दु खमनुभूय पञ्च जन्मशतानि मनुष्येषूपपन्न शस्त्रेण प्रघातित । तत्कर्मावशेषेणैतर्हि अर्हत्प्राप्तोऽपि शस्त्रेण प्रघातित ॥

कि कर्म कृत येनोच्चकुले उपपन्न, अर्हत्त्व च प्राप्तम् ? स्थविर उवाच—काश्यपे सम्यक्सबुद्धे प्रव्रजितोऽभूत् प्रदानरुचि । तेन दायकदानपतय सघभक्त कारापितास्तर्पणानि यवागूपानानि निमन्त्रणकानि । स्तूपेषु च छत्राण्यवरोपितानि, ध्वजा पताका ।
C 429 गन्धमाल्यपुष्पवादित्रसमुदयेन पूजा कृता । तस्य कर्मणो विपाकेनोच्चकुले उपपन्न । यावद्दशवर्षसहस्राणि ब्रह्मचर्यं चरित्वा सम्यक्प्रणिधान कृतम्, तस्य कर्मणो विपाकेनार्हत्त्व प्राप्तमिति ॥

इति श्रीदिव्यावदाने वीतशोकावदानमष्टाविशतिमम् ॥

२९ अशोकावदानम् ।

यदा राज्ञा अशोकेन अर्धामलकदानेन भगवच्छासने श्रद्धा प्रतिलब्धा, स भिक्षूनुवाच—केन भगवच्छासने प्रभूत दान दत्तम्? भिक्षव ऊचु —अनाथपिण्डदेन गृहपतिना। राजा आह—कियत्तेन भगवच्छासने दान दत्तम्? भिक्षव ऊचु —कोटिशत तेन भगवच्छासने दान दत्तम्। श्रुत्वा च राजा अशोकश्चिन्तयति—तेन गृहपतिना भूत्वा कोटिशत भगवच्छासने दान दत्तम्। तेनाभिहितम्—अहमपि कोटिशत भगवच्छासने दान दास्यामि। तेन यावच्चतुरशीतिधर्मराजिकासहस्र प्रतिष्ठापितम्, सर्वत्र च शतसहस्राणि दत्तानि—जातौ, बोधौ, धर्मचक्रे, परिनिर्वाणे च, सर्वत्र शतसहस्र दत्तम्। पञ्चवार्षिक कृतम्। तत्र च चत्वारि शतसहस्राणि दत्तानि, त्रीणि शतसहस्राणि भिक्षूणा भोजितानि यत्रैकर्महता द्वौ शैक्षाणा पृथग्जनकल्याणकाना च। कोश स्थापयित्वा महापृथिवीमन्त -पुरामात्यगणमात्मान कुणाल च आर्यसघे निर्यातयित्वा चत्वारि शतसहस्राणि दत्त्वा निष्क्रीतवान्। षण्णवतिकोट्यो भगवच्छासने दान दत्तम्। स यावद् ग्लानीभूत । अथ राजा इदानीं न भविष्यामीति विक्लवीभूत । तस्य राधगुप्तो नामामात्यो येन सह पाशुदान दत्तम्। तदा स राजानमशोक विक्लवीभूतमवेक्ष्य पादयोर्निपत्य कृताञ्जलिरुवाच—

यच्छत्रुसघै प्रबलै समेत्य C 430
नोद्वीक्षित चण्डदिवाकराभम्।
पद्मानन श्रीशतसप्रपीत
कस्मात् सबाष्प तव देव वक्त्रम्॥ १॥

राजा आह—राधगुप्त, नाह द्रव्यविनाश न राज्यनाशन न चाश्रयवियोग शोचामि, किं तु शोचामि—आर्यैर्यद्विप्रयुक्ष्यामि।

नाह पुन सर्वगुणोपपन्न
सघ समक्ष नरदेवपूजितम्।
सपूजयिष्यामि वरान्नपानै-
रेत विचिन्त्याश्रुविमोक्षण मे॥ २॥

अपि च राधगुप्त, अय मे मनोरथो बभूव—कोटिशत भगवच्छासने दान दास्यामीति, स च मेऽभिप्रायो न परिपूर्ण । ततो राज्ञा अशोकेन चत्वार कोट्य परिपूरयिष्यामीति हिरण्यसुवर्ण कुर्कुटाराम प्रेषयितुमारब्ध ॥

तस्मिंश्च समये कुणालस्य सपदिर्नाम पुत्रो युवराज्ये प्रवर्तते। तस्यामात्यैरभिहितम्—कुमार, अशोको राजा स्वल्पकालावस्थायी। इद च द्रव्य कुर्कुटाराम प्रेष्यते। कोशबलिनश्च राजान । निवारयितव्य । यावत् कुमारेण भाण्डागारिक' प्रतिषिद्ध । यदा राज्ञोऽशोकस्याप्रतिषिद्धा (तस्य) सुवर्णभाजने आहारमुपनाम्यते। भुक्त्वा तानि सुवर्णभाजनानि

कुर्कुटाराम प्रेषयति । तस्य सुवर्णभाजन प्रतिषिद्धम् । रूप्यभाजने आहारमुपनाम्यते, तान्यपि कुर्कुटाराम प्रेषयति । ततो रूप्यभाजनमपि प्रतिषिद्धम्, यावल्लोहभाजन आहारमुपनाम्यते । तान्यपि राजा अशोक कुर्कुटाराम प्रेषयति । तस्य यावन्मृद्भाजन आहारमुपनाम्यते । तस्मिंश्च समये राज्ञोऽशोकस्य अर्धामलक करान्तरगतम् । अथ राजा अशोक सविग्नोऽमात्यान् पौराश्च सनिपात्य कथयति—क साप्रत पृथिव्यामीश्वर ? ततोऽमात्य उत्था-
C 431 यासनाद्येन राजा अशोकस्तेनाञ्जलि प्रणम्योवाच—देव पृथिव्यामीश्वर । अथ राजा अशोक साश्रुदुर्दिननयनवदनोऽमात्यानुवाच—

दाक्षिण्यादनृत हि कि कथयत भ्रष्टाधिराज्या वय
शेष त्वामलकार्धमित्यवसित यत्र प्रभुत्व मम ।
ऐश्वर्य धिगनार्यमुद्धतनदीतोयप्रवेशोपम
मर्त्येन्द्रस्य ममापि यत्प्रतिभय दारिद्र्यमभ्यागतम् ॥ ३ ॥

अथवा को भगवतो वाक्यमन्यथा करिष्यति ? सपत्तयो हि सर्वा विपत्तिनिधना इति प्रतिज्ञात यदवितथवादिना गौतमेन, न हि तद्विसवदति ॥

प्रतिशिष्यतेऽस्मन्ने चिरादाज्ञा मम यावती यथा मनसा ।
साद्यैव महाद्रिशिलातलविहतनदीवत् प्रतिनिवृत्ता ॥ ४ ॥

आज्ञाप्य व्यवधूतडिम्बडमरामेकातपत्रा मही-
मुत्पाट्य प्रतिगर्वितानरिगणानाश्वास्य दीनातुरान् ।
भ्रष्टस्रायतनो न भाति कृपण सप्रत्यशोको नृप
छिन्नाम्लानविशीर्णपत्रकुसुम शुष्यत्यशोको यथा ॥ ५ ॥

ततो राजा अशोक समीप गत पुरुषमाहूयोवाच—भद्रमुख, पूर्वगुणानुरागाद्भ्रष्टैश्वर्यस्यापि मम इम तावदपश्चिम व्यापार कुरु । इद ममार्धामलक ग्रहाय कुर्कुटाराम गत्वा सघे निर्यातय । मद्वचनाच्च सघस्य पादाभिवन्दन कृत्वा वक्तव्यम्—जम्बुद्वीपैश्वर्यस्य राज्ञ एष साप्रत विभव इति । इद तावदपश्चिम दान तथा परिभोक्तव्य यथा मे सघगता दक्षिणा विस्तीर्णा स्यादिति । आह च—

इद प्रदान चरम ममाद्य
राज्य च त चैव गत स्वभावम् ।
आरोग्यवैद्योषधिवर्जितस्य
त्राता न मेऽस्त्यार्यगणाद्धहिर्धा ॥ ६ ॥
C 432 तत्तथा भुज्यता येन प्रदान मम पश्चिमम् ।
यथा सघगता मेऽद्य विस्तीर्णा दक्षिणा भवेत् ॥ ७ ॥

एव देवेति स पुरुषो राज्ञोऽशोकस्य प्रतिश्रुत्य तदर्धामलक गृह्य कुर्कुटाराम गत्वा वृद्धान्ते स्थित्वा कृताञ्जलिस्तदर्धामलक सघे निर्यातयन्नुवाच—

इति । ततोऽमात्यैरभिहितम्—किमर्थमिति ? राधगुप्त उवाच—एष राज्ञोऽशोकस्य मनोरथो बभूव—कोटिशत भगवच्छासने दान दास्यामीति । तेन षण्णवतिकोट्यो दत्ता यावद्राज्ञा प्रतिपिद्धा । तदभिप्रायेण राज्ञा महापृथिवी सघे दत्ता । यावदमात्यैश्चतस्र' कोट्यो भगवच्छासने दत्त्वा पृथिवीं निष्क्रीय सपदि राज्ये प्रतिष्ठापित । सपदेर्बृहस्पति पुत्र , बृहस्पतेर्वृषसेन , वृषसेनस्य पुष्यवर्मा, पुष्यधर्मण पुष्यमित्र । सोऽमात्यानामन्त्रयते—क उपाय स्याद्यदस्माक नाम चिर तिष्ठेत् ? तैरभिहितम्—देवस्य च वशादशोको नाम्ना राजा बभूवेति । तेन चतुरशीतिधर्मराजिकासहस्र प्रतिष्ठापितम् । यावद्भगवच्छासन प्राप्यते, तावत्तस्य यश C 434 स्थास्यति । देवोऽपि चतुरशीतिधर्मराजिकासहस्र प्रतिष्ठापयतु । राजा आह—महेशाख्यो राजा अशोको बभूव । अन्य कश्चिदुपाय इति ? तस्य ब्राह्मणपुरोहित पृथग्जनोऽश्राद्ध । तेनाभिहितम्—देव, द्वाभ्या कारणाभ्या नाम चिर स्थास्यति । यावद्राजा पुष्यमित्रश्चतुरङ्गबलकाय सनाहयित्वा भगवच्छासन विनाशयिष्यामीति कुक्कुटाराम निर्गत । द्वारे च सिंहनादो मुक्त । यावत्स राजा भीत पाटलिपुत्र प्रविष्ट । एव द्विरपि त्रिरपि । यावद्भिक्षूंश्च सघमाहूय कथयति—भगवच्छासन नाशयिष्यामीति । किमिच्छथ स्तूप सघारामान् वा ? भिक्षुभि परिगृहीता । यावत्पुष्यमित्रो यावत् सघाराम भिक्षूंश्च प्रघातयन् प्रस्थित । स यावच्छाकलमनुप्राप्त । तेनाभिहितम्—यो मे श्रमणशिरो दास्यति, तस्याह दीनारशत दास्यामि । धर्मराजिकावार्हद्बुद्ध्या(?) शिरो दातुमारब्धम् । श्रुत्वा च राजा अर्हत्प्रघातयितुमारब्ध । स च निरोध समापन्न' । तस्य परोपक्रमो न क्रमते । स यत्नमुत्सृज्य यावत्कोष्ठकं गत । दष्ट्रानिवासी यक्षश्चिन्तयति—इद भगवच्छासन विनश्यति । अह च शिक्षा धारयामि । न मया शक्यं कस्यचिदप्रिय कर्तुम् । तस्य दुहिता कृमिशेन यक्षेण याच्यते, न चानुप्रयच्छति—त्व पापकर्मकारीति । यावत्सा दुहिता तेन कृमिशस्य दत्ता भगवच्छासनपरित्राणार्थं परिग्रहपरिपालनार्थं च । पुष्यमित्रस्य राज्ञ पृष्ठत यक्षो महान् प्रमाणे यूयम्(?) । तस्यानुभावात्स राजा न प्रतिहन्यते । यावद्दष्ट्रानिवासी यक्षस्त पुष्यमित्रानुबन्धयक्ष ग्रहाय पर्वतचर्येऽचरत् । यावद्दक्षिणा महासमुद्र गत । कृमिशेन च यक्षेण महान्त पर्वतमानयित्वा पुष्यमित्रो राजा सबलवाहनोऽवष्टब्ध । तस्य मुनिहत इति सज्ञा व्यवस्थापिता । यदा पुष्यमित्रो राजा प्रघातितस्तदा मौर्यवंश' समुच्छिन्न ॥

इति श्रीदिव्यावदाने अशोकावदान समाप्तम् ॥

३० सुधनकुमारावदानम् ।

[1]पुनरपि महाराज यन्मया अनुत्तरसम्यक्सबोधिप्राप्तये दानानि दत्तानि, पुण्यानि कृतानि, वीर्यपारमिता च परिपूरिता, अनुत्तरा सम्यक्सबोधिर्नाराधिता, तच्छ्रूयताम् ॥ C 435

भूतपूर्वं महाराज पाञ्चालविषये राजानौ बभूवतु, उत्तरपाञ्चालो दक्षिणपाञ्चालश्च । तत्रोत्तरपाञ्चालो महाधनो नाम्ना हस्तिनापुरे राज्य कारयति ऋद्ध च स्फीत च क्षेम च सुभिक्ष च आकीर्णबहुजनमनुष्य च शान्तकलिकलहडिम्बडमरतस्करदुर्भिक्षरोगापगत शालीक्षुगोमहिषीसपन्नम् । धार्मिको धर्मराजो धर्मेण राज्य कारयति । तस्मिश्च नगरे महाह्रद उत्पलकुमुदपुण्डरीकसपन्नो हसकारण्डवचक्रवाकोपशोभितो रमणीय । तत्र च ह्रदे जन्मचित्रको नाम नागपोत प्रतिवसति ।, स कालेन काल सम्यग्वारिधारामनुप्रयच्छति । अतीव शस्यसपत्तिर्भवति । शस्यवती वसुमती । सुभिक्षान्नपानो देश । दानमानसत्कारवाश्च लोक श्रमणब्राह्मणकृपणवनीपकोपभोज्य । दक्षिणपाञ्चालस्तु राजा अधर्मभूयिष्ठश्चण्डो रभस कर्कशोऽधर्मेण राज्य कारयति, नित्य दण्डेन घातनधारणबन्धनहडिनिगडोपरोधेन राष्ट्रनिवासिना त्रासयति । अधर्मभूयिष्ठतया चास्य देवो न कालेन काल सम्यग्वारिधारामुत्सृजति । ततोऽसौ महाजनकाय सत्रस्त स्वजीवितापेक्षया राष्ट्रपरित्याग कृत्वा उत्तरपाञ्चालस्यैव राज्ञो विषय गत्वा प्रतिवसति । यावदपरेण समयेन दक्षिणपाञ्चालो राजा मृगयाव्यपदेशेन जनपदान् व्यवलोकनाय निर्गत । यावत् पश्यति ग्रामनगराणि शून्यानि, उद्यानदेवकुलानि भिन्नप्रभग्नानि । स जनकाय क्व गत इति कथयति । अमात्या कथयन्ति—देव, उत्तरपाञ्चालस्य राज्ञो विषय गत । किमर्थम्? देव, अभय प्रयच्छ, कथयाम । दत्त भवतु । ततस्ते कथयन्ति—देव, उत्तरपाञ्चालो राजा धर्मेण राज्य कारयति । तस्य जनपदा ऋद्धाश्च स्फीताश्च क्षेमाश्च सुभिक्षाश्च आकीर्णबहुजनमनुष्याश्च प्रशान्तकलिकलहडिम्बडमरतस्करदुर्भिक्षरोगापगता शालीक्षुगोमहिषीसपन्ना । दानमानसत्कारवाश्च लोक श्रमणब्राह्मणवनीपकोपभोज्य । देवस्तु चण्डो रभस कर्कशो नित्य ताडनघातनधारणबन्धननिगडोपरोधे(न) राष्ट्र त्रासयति । यतोऽसौ जनकाय सत्रस्त सवेगमापन्न उत्तरपाञ्चालस्य राज्ञो विषय गत । दक्षिणपाञ्चालो राजा कथयति—भवन्त, कोऽसावुपाय स्याद्येनासौ जनकाय पुनरागत्य एषु ग्रामनगरेषु प्रतिवसेत्? अमात्या आहु—यदि देव उत्तरपाञ्चालवद्धर्मेण राज्य कारयसि, मैत्रचित्तोऽनुकम्पाचित्तश्च राष्ट्र पालयसि, नचिरादसौ जनकाय: पुनरागत्य एषु ग्रामनगरेषु प्रतिवसेत् । दक्षिणपाञ्चालो राजा कथयति—भवन्त., यद्येवम्, अहमप्युत्तरपाञ्चालवद्धर्मेण राज्य कारयामि, मैत्रचित्तो हितचित्तोऽनुकम्पाचित्तश्च राष्ट्र पालयामि । यूय तथा कुरुत, यथा असौ जनकाय पुनरागत्य एषु ग्रामनगरेषु प्रतिवसतीति । अमात्या आहु—देव, अपरोऽपि तत्रानुशसोऽस्ति । तस्मिन् नगरे महाह्रद उत्पलकुमुदपुण्डरीकसछन्नो हसकारण्डवचक्र-

C 436 (margin, beside "अभय प्रयच्छ, कथयाम")

१ C reads नम before पुनरपि

वाकोपशोभित । तत्र जन्मचित्रको नाम नागपोतक प्रतिवसति । स कालेन काल सम्यग्वारिधारामनुप्रयच्छति । अतीव शस्यसपत्तिर्भवति । तेन तस्य शस्यवती वसुमती, सुभिक्षान्नपानश्च देश । राजा आह—कोऽसौ उपाय स्याद्येनासौ नागपोत इहानीयेत ? अमात्या आहु—देव, विद्यामन्त्रधारिण, तानानयेति । ते समन्विष्यन्ताम् । ततो राज्ञा सुवर्णपिटक ध्वजाग्रे बद्ध्वा स्वविजिते घण्टावघोषण कारितम्—य उत्तरपाञ्चालराजविषयाज्जन्मचित्रक नाम नागपोतकमानयति, तस्येम सुवर्णपिटक दास्यामि, महता च सत्कारेण सत्करिष्यामीति । यावदन्यतमोऽहितुण्डिकोऽमात्याना सकाश गत्वा कथयति—ममेद सुवर्णपिटकमनुप्रयच्छत । अह जन्मचित्र नाम नागपोतकमपहृत्यानयामीति ।
C 437 अमात्या कथयन्ति—एष गृहाण । स कथयति—यो युष्माक श्रद्धेयित. प्रत्ययितश्च, तस्य हस्ते तिष्ठतु । आनीते जन्मचित्रे नागपोतके ग्रहीष्यामीति । एव कुरुष्वेति । ततोऽसौ अहितुण्डिक प्रत्ययितस्य पुरुषस्य हस्ते सुवर्णपिटक स्थापयित्वा हस्तिनापुर गत । तेनासौ ह्रद समन्ततो व्यवलोकित । निमित्तीकृत—असौ जन्मचित्रो नागपोतक एतस्मिन् प्रदेशे तिष्ठतीति । ततो बल्युपहारनिमित्त पुन प्रत्यागत । अमात्याना कथयति—बल्युपहारमेन प्रयच्छत । सप्तमे दिवसे त नागपोतकमपहृत्य आनयामीति । स चाहितुण्डिकस्तेन सलक्षित—ममासावपहरणायागत । सप्तमे दिवसे मामपहरिष्यति । मातापितृवियोगज मे दु ख भविष्यतीति । कि करोमि, कि शरण प्रपद्येयमिति । तस्य ह्रदस्य नातिदूरे द्वौ लुब्धकौ प्रतिवसत, सारको हलक । तौ ह्रदमाश्रित्य जीविका कल्पयत । ये स्थलगता प्राणिनो मृगशरभसूकरादयस्त ह्रदमुपसर्पन्ति, तान् प्रघातयत, येऽपि जलगता मत्स्यकच्छपमण्डूकादय । तत्र सारक कालगत, हलको जीवति । जन्मचित्रो नागपोत सलक्षयति—कोऽन्योऽस्ति मम शरणमृते हलकात् लुब्धकात् ? ततो मनुष्यवेषमास्थाय हलकस्य लुब्धकस्य सकाश गत । गत्वा कथयति—भो पुरुष, कि त्व जानीषे कस्यानुभावाद्धनस्य राज्ञो जनपदा ऋद्धाश्च स्फीताश्च सुभिक्षाकीर्णबहुजनमनुष्याश्च प्रशान्तकलिकलहडिम्बडमरतस्करदुर्भिक्षरोगापगता शालीक्षुगोमहिषीसपन्ना इति ? स कथयति—जाने स राजा धार्मिको धर्मेण राज्य कारयति, मैत्रचित्तो हितचित्तोऽनुकम्पाचित्तश्च राष्ट्र पालयतीति । स कथयति—किमेतदेव, अथास्त्यन्यदपि ? लुब्धक कथयति—अस्त्यन्योऽप्यनुशस । अस्मिन् प्रदेशे जन्मचित्रको नाम नागपोतक प्रतिवसति । स कालेन काल सम्यग्वारिधारामनुप्रयच्छति । अतीव शस्यसपत्तिर्भवति । शस्यवती वसुमती, सुभिक्षान्नपानश्च देश इति । जन्मचित्र कथयति—त नागपोतकमितो विषयादपहरेत्, तस्य नाग-
C 438 पोतकस्य किं स्यात् ? न शोभन स्यात्, मातापितृवियोगज दु ख स्याद्राज्ञो राष्ट्रस्य च । योऽपहरति, तस्य किं त्व कुर्या ? स आह—जीविताद्व्यपरोपयेयम् । जानीषे त्व कतरोऽसौ नागपोतक इति ? न जाने । अहमेवासौ नाग । दक्षिणपाञ्चालवैषयिकेनाहितुण्डिकेनापहृत्य नीयेत । स बल्युपहारविधानार्थं गत । सप्तमे दिवसे आगमिष्यति ।

आगत्य अस्य हृदस्य चतसृषु दिक्षु खदिरशलाकान्निखन्य नानारङ्गैः सूत्रैर्वेष्टयित्वा मन्त्रानावर्तयिष्यति। तत्र त्वया प्रच्छन्ने सनिकृष्टे स्थातव्यम्। यदा तेनायमेवरूप. प्रयोग कृतो भवति, तदा हृदमभ्यात् कथमान पानीयमुत्थास्यति अह चोत्थास्यामि। तदा त्वयासौ अहितुण्डिक शरेण मर्मणि ताडयितव्य, आशु चोपसक्रम्य वक्तव्य—मन्त्रानुपसहर। मा ते उत्कृत्तमूल शिर कृत्वा पृथिव्या निपातयिष्यामीति। यद्यसौ मन्त्राननुपसहृत्य प्राणैर्वियोक्ष्यते, मृत तेऽह यावज्जीव मन्त्रपाशबद्ध स्यामिति। लुब्धक प्राह—यदि तवैकस्यैव गुण स्यात्, तथाप्यहमेव कुर्याम्, प्रागेव सराजकस्य राष्ट्रस्य। गच्छ, अह ते त्रातेति। ततस्तेन नागपोतकेन तस्यैकपार्श्वे गुप्तस्थानमुपदर्शितम्। यावदसौ लुब्धक सप्तमे दिवसे प्रतिगुप्ते प्रदेशे आत्मान गोपयित्वा अवस्थित। स चाहितुण्डिक आगत्य बल्युपहार कर्तुमारब्ध। तेन चतसृषु दिक्षु चत्वार खदिरकीलका निखाता। नानारङ्गै सूत्रैर्वेष्टयित्वा मन्त्रा आवर्तिता। ततस्तस्मात् पानीय क्वथितुमारब्धम्। लुब्धकेन च शरेण मर्मणि ताडित। निष्कोश चासि कृत्वा अभिहित—त्वमस्मद्विषयनिवासिन नागपोतमपहरसि। मा ते उत्कृत्तमूल शिर कृत्वा पृथिव्या निपातयामीति। ततोऽहितुण्डिकेन दु खवेदनाभिभूतेन मरणभयभीतेन मन्त्रा व्यावर्तिता। तत्समनन्तर च लुब्धकेन जीविताद् व्यपरोपित। ततो नागो मन्त्रपाशविनिर्मुक्तो हृदादभ्युद्गम्य लुब्धक परिष्वक्तवान्, एव चाह—त्व मे माता, त्व मे पिता, यन्मया त्वामागम्य मातापितृवियोगज दु ख नोत्पन्नम्। C 439 आगच्छ, भवन गच्छाम। तेनासौ भवन नीत, नानाविधेन चान्नपानेन सतर्पित, रत्नानि चोपदर्शितानि, मातापित्रोश्च निवेदित। अम्ब तात—एष मे सुहृच्छरण बान्धव। अस्यानुभावाद्युष्माभि सह वियोगो न जात इति। ताभ्यामसौ वरेण प्रवारितो विविधानि च रत्नानि दत्तानि। स तान्यादाय तस्माद् हृदाद् व्युत्थित। तस्य च हृदस्य नातिदूरे पुष्पफलसलिलसपन्ने नानाशकुनिकूजिते ऋषेरग्रमाश्रमपदम्। तत्र च नागपोतकेन सार्धं वृत्तक तत्सर्व विस्तरेण समाख्यातम्। तत ऋषि कथयति—कि रत्नै कि वा ते सुवर्णेन ? तस्य भवनेऽमोघो नाम पाशस्तिष्ठति, त याचस्व। ततो लुब्धकोऽमोघपाशे सजाततृष्ण ऋषिवचनमुपश्रुत्य पुनरपि नागभवन गत। यावत्पश्यति भवनद्वारे तममोघपाशम्। तस्यैतदभवत्—एष स पाशो यो मया प्रार्थनीय। इति विदित्वा नागभवन प्रविष्ट। ततो जन्मचित्रेण नागपोतकेन अन्यैश्च नागै ससभ्रमै प्रतिसमोदितो रत्नैश्च प्रवारित। स कथयति—अल मम रत्नै। कि तु एतममोघपाश प्रयच्छथेति। स नाग आह—तवानेन कि प्रयोजनम् ? यदा गरुत्मतोपद्रुता भवाम, तदा अनेनात्मान रक्षाम। लुब्धक आह—युष्माकमेष कदाचित् कर्हिचित् गरुत्मतोपद्रुतानामुपयोग गच्छति। मम तु अनेन सततमेव प्रयोजनम्। यद्यस्ति कृतमुपकृत च, अनुप्रयच्छेति। जन्मचित्रस्य नागपोतकस्यैतदभवत्—ममानेन बहूपकृतम्। मातापितरौ अवलोक्य ददामीति। तेन मातापितरौ अवलोक्य स पाशो दत्त। ततोऽसौ लुब्धक पृथिवीलब्धप्रत्ययेन सुखसौमनस्येनाप्यायितमना अमोघपाशमादाय नागभवनादभ्युद्गम्य स्वगृह गत॥

यावदपरेण समयेन धनो राजा देव्या सार्धं क्रीडति रमते परिचारयति। तस्य क्रीडतो रममाणस्य परिचारयतो न पुत्रो न दुहिता। स करे कपोलं दत्त्वा चिन्तापरो व्यवस्थितः—अनेकधनसमुदितं मे गृहम्। न मे पुत्रो न दुहिता। ममात्ययात्स्वकुलवंशच्छेदे C 440 राष्ट्रापहारः सर्वस्वन्तस्वापतेयमपुत्रमिति कृत्वा अन्यराजविधेयो भविष्यतीति। स श्रमणब्राह्मणसुहृत्सम्बन्धिबान्धवैरुच्यते—देव, किमसि चिन्तापरः? स एतत्प्रकरणं विस्तरेणारोचयति। ते कथयन्ति—देवताराधनं कुरु, पुत्रस्ते भविष्यतीति। सोऽपुत्रः पुत्राभिनन्दी शिववरुणकुबेरवासवादीनन्याश्च देवताविशेषानायाचते, तद्यथा—आरामदेवता वनदेवता चत्वरदेवता शृङ्गाटकदेवता बलिप्रतिग्राहिकाः। सहजाः सहधर्मिका नित्यानुबद्धा अपि देवता आयाचते। अस्ति चैष लोके प्रवादो यदायाचनहेतोः पुत्रा जायन्ते दुहितरश्चेति। तच्च नैवम्। यद्येवमभविष्यत्, एकैकस्य पुत्रसहस्रमभविष्यत्, तद्यथा राज्ञश्चक्रवर्तिनः। अपि तु त्रयाणां स्थानानां संमुखीभावात्पुत्रा जायन्ते दुहितरश्च। कतमेषां त्रयाणाम्? मातापितरौ रक्तौ भवतः संनिपतितौ। माता चास्य कल्या भवति ऋतुमती च। गन्धर्वः प्रत्युपस्थितो भवति। एषां त्रयाणां स्थानानां संमुखीभावात्पुत्रा जायन्ते दुहितरश्च। स चैवमायाचनपरस्तिष्ठति। अन्यतमश्च भद्रकल्पिको बोधिसत्त्वस्तस्याग्रमहिष्या अवक्रान्तः। पञ्चावेणीया धर्मा एकत्ये पण्डितजातीये मातृग्रामे। कतमे पञ्च? रक्तं पुरुषं जानाति विरक्तं जानाति। कालं जानाति ऋतुं जानाति। गर्भमवक्रान्तं जानाति। यस्य सकाशाद्गर्भमवक्रामति तमपि जानाति। दारकं जानाति, दारिकां जानाति। सचेद्दारको भवति, दक्षिणं कुक्षिं निश्रित्य तिष्ठति। सचेद्दारिका भवति, वामं कुक्षिं निश्रित्य तिष्ठति। सा आत्तमनाः स्वामिन आरोचयति—दिष्ट्या वर्धस्व आर्यपुत्र। आपन्नसत्त्वास्मि संवृत्ता। यथा च मे दक्षिणं कुक्षिं निश्रित्य तिष्ठति, नियतं दारको भविष्यतीति। सोऽप्यात्तमनात्तमनाः पूर्वं कायमुन्नमय्य दक्षिणं बाहुमभिप्रसार्य उदानमुदानयति—अप्येवाहं चिरकालाभिलषितं पुत्रमुखं पश्येयम्। जातो मे स्यान्नावजातः। कृत्यानि मे कुर्वीत। प्रतिभरेत्। दायाद्यं मे प्रतिपद्येत। कुलवंशो मे चिरस्थितिकः स्यात्। अस्माकं चाप्यतीतकालगतानामल्पं वा
C 441 प्रभूतं वा दानानि दत्वा पुण्यानि कृत्वा अस्माकं नाम्ना दक्षिणामादेक्ष्यति—इदं तयोर्यत्रतत्रोपपन्नयोर्गच्छतोरनुगच्छत्विति। आपन्नसत्त्वां विदित्वा उपरिप्रासादतलगतामयन्त्रितां धारयति तिक्ताम्ललवणमधुरकटुकषायविवर्जितैराहारैः। हारार्धहारविभूषितगात्रीमप्सरसमिव नन्दनवनचारिणीं मञ्चान्मञ्चं पीठात्पीठमनवतरन्तीमधरिमां भूमिम्। न चास्याः किंचिदमनोज्ञशब्दश्रवणं यावदेव गर्भस्य परिपाकाय। सा अष्टानां वा नवानां वा मासानामत्ययात्प्रसूता। दारको जातोऽभिरूपो दर्शनीयः प्रासादिको गौरः कनकवर्णश्छत्राकारशिराः प्रलम्बबाहुर्विस्तीर्णललाट उच्चघोणः संगतभ्रूस्तुङ्गनासः सर्वाङ्गप्रत्यङ्गोपेतः। तस्य जातौ आनन्दभेर्यस्ताडिताः। श्रुत्वा राजा कथयति—किमेतदिति। अन्तःपुरिकाभी राज्ञे निवेदितम्—देव, दिष्ट्या वर्धस्व। पुत्रस्ते जात इति। ततो राज्ञा तं सर्वं नगरमपगतपाषाणशर्करकठल्ल

व्यवस्थितम्, चन्दनवारिसिक्तमुच्छ्रितध्वजपताक सुरभिधूपघटिकोपनिबद्ध नानापुष्पाभिकीर्णरमणीयम् । आज्ञा च दत्ता—श्रमणब्राह्मणकृपणवनीपकेभ्यो दान प्रयच्छत, सर्वबन्धनमोक्ष च कुरुतेति । तस्यैव त्रीणि सप्तकान्येकविंशतिदिवसान् विस्तरेण जातकर्म करोति । तस्य जातिमह कृत्वा नामधेय व्यवस्थापितुमारब्धम्—कि भवतु दारकस्य नामेति ? अमात्या कथयन्ति—अय दारको धनस्य राज्ञ पुत्र , भवतु दारकस्य सुधनो नामेति । तस्य सुधन इति नामधेय व्यवस्थापितम् । सुधनो दारकोऽष्टाभ्यो धात्रीभ्योऽनुदत्तो द्वाभ्यामसधात्रीभ्या द्वाभ्या क्षीरधात्रीभ्या द्वाभ्या मलधात्रीभ्या द्वाभ्या क्रीडनिकाभ्या धात्रीभ्याम् । सोऽष्टाभिर्धात्रीभिरुन्नीयते वर्ध्यते क्षीरेण दध्ना नवनीतेन सर्पिषा सर्पिमण्डैर्वा अन्यैश्चोत्तप्तोत्तप्तैरुपकरणविशेषै । आशु वर्धते ह्रदस्थमिव पङ्कजम् ॥

स यदा महान् सवृत्तस्तदा लिप्यामुपन्यस्त सख्याया गणनाया मुद्रायामुद्धारे न्यासे निक्षेपे वस्तुपरीक्षाया कुमारपरीक्षाया कुमारिकापरीक्षाया दारुपरीक्षाया रत्नपरीक्षाया वस्त्र- C 442
परीक्षायाम् । सोऽष्टासु परीक्षासु घटको वाचक पण्डित पटुप्रचार सवृत्त । स यानि तानि भवन्ति राज्ञा क्षत्रियाणा मूर्धाभिषिक्ताना जनपदैश्वर्यमनुप्राप्ताना महान्त पृथिवीमण्डलमभिनिर्जित्याध्यावसता पृथग्भवन्ति शिल्पस्थानकर्मस्थानानि, तद्यथा—हस्तिग्रीवायामश्वपृष्ठे रथे त्सरौ धनुषि अपयाने निर्याणेऽङ्कुशग्रहे पाशग्रहे छेद्ये भेद्ये मुष्टिबन्धे शिखाबन्धे पदबन्धे दूरवेधे शब्दवेधे मर्मवेधेऽक्षुण्णवेधे दृढप्रहारितायाम् । पञ्चस्थानेषु कृतावी सवृत्त । तस्य पित्रा त्रीण्यन्त पुराणि व्यवस्थापितानि ज्येष्ठ मध्य कनीयसम् । त्रीणि वासगृहाणि मापितानि, हैमन्तिक ग्रैष्मिक वार्षिकम् । त्रीण्युद्यानानि मापितानि, हैमन्तिक ग्रैष्मिक वार्षिकम् । तत सुधनकुमार उपरिप्रासादतलगतो निष्पुरुषेण तूर्येण क्रीडति रमते परिचारयति ॥

यावदपरेण समयेन हलको लुब्धको मृगयामन्वेषमाणस्तेन तेनानुविचरन्नन्यतम पर्वतमनुप्राप्त । तस्य च पर्वतस्याधस्तादृषेराश्रमपद पश्यति पुष्पफलसपन्न नानापक्षिगणविचरितम् । महान्त च ह्रदमुत्पलकुमुदपुण्डरीकसछन्न हसकारण्डवचक्रवाकोपशोभितम् । स तमाश्रमपद परिभ्रमितुमारब्ध । यावत्त ऋषि पश्यति दीर्घकेशश्मश्रुनखरोमाण वातातपकर्षितशरीर चीवरवल्कलधारिणमन्यतमवृक्षमूलाश्रयतृणकुटिकाकृतनिलयम् । दृष्ट्वा च पुन पादाभिवन्दन कृत्वा कृताञ्जलिपुट पप्रच्छ—भगवन्, कियच्चिरमस्मिन् प्रदेशे तव प्रतिवसत ? चत्वारिंशद्वर्षाणि । अस्ति त्वया इयता कालेनास्मिन् प्रदेशे कश्चिदाश्चर्याद्भुतधर्मो दृष्ट श्रुतो वा ? प्रशान्तात्मा ऋषिर्मन्द मन्दमुवाच—भद्रमुख, दृष्टस्तेऽय ह्रद ? दृष्टो भगवन् । एषा ब्रह्मसभा नाम पुष्किरिणी उत्पलपद्मकुमुदपुण्डरीकसछन्ना नानापक्षिगणनिषेविता हिमरजततुषारगौराम्बुसपूर्णा सुरभिकुसुमपूर्णतोया । अस्या पुष्किरिण्या पञ्च- C 443
दशम्या मनोहरा नाम द्रुमस्य किन्नरराजस्य दुहिता पञ्चकिन्नरीशतपरिवारा नानाविधस्नानोद्वर्तनैरागत्य स्नाति । स्नानकाले चास्या मधुरगीतवादितशब्देन मृगपक्षिणोऽपह्रियन्ते ।

अहमपि त शब्द श्रुत्वा महता प्रीतिसौमनस्येन सप्ताहमतिनामयामि। एतदाश्चर्यं भद्रमुख मया दृष्टमिति। अथ हल्कस्य लुब्धकस्यैतदभवत्—शोभनोऽय मया अमोघ पाशो नागाल्लब्धो मनोहराया किन्नर्या क्षेप्स्यामीति। सोऽपरेण समयेन पूर्णपञ्चदश्याममोघ पाशमादाय ह्रदतीरसमीपे पुष्पफलविटपगहनमाश्रित्य अववानतत्परोऽवस्थित। यावन्मनोहरा किन्नरी पञ्चशतपरिवारिता तादृश्यैव विभूत्या ब्रह्मसभा पुष्किरिणीमवतीर्णा स्नातुम्। तत्समनन्तर च हलकेन लुब्धकेन अमोघ पाश क्षिप्त, येन मनोहरा किन्नरी बद्धा। तया अमोघपाशश्रितया ह्रदे महाहतनाद कृतो भीपणश्च शब्दो निश्चारित, य श्रुत्वा परिशिष्ट किन्नरिगण इतश्चामुतश्च सम्भ्रान्तो मनोहरा निरीक्षितुमारब्ध। पश्यन्ति बद्धाम्। दृष्ट्वा च पुनर्भीता निष्पलायिता। अद्राक्षीत्स लुब्धकस्ता परमरूपदर्शनीयाम्। दृष्ट्वा च पुनरुपश्लिष्टो ग्रहीष्यामीति। सा आह—हा हतास्मि, हा मन्दभाग्या, ममेदृशीमवस्थामाप्ताम्।

मा नैषीस्त्व हि मा स्प्राक्षीर्नैतत्तव सुचेष्टितम्।
राजभोग्या सुरूपाह न साधु ग्रहण तव॥ १॥ इति॥

लुब्धक प्राह—यदि त्वा न गृह्णामि, निष्पलायसे। सा कथयति—नाह निष्पलाये। यदि न श्रद्दधासि, इम चूडामणि गृहाण। अस्यानुभावेनाहमुपरिविहायसा गच्छामीति। लुब्धक कथयति—कथ जाने? तया शिरस्थश्चूडामणिर्दत्त उक्तश्च—एप चूडामणिर्यस्य हस्ते, तस्याह वशा भवामि। ततो लुब्धकेनासौ चूडामणिर्गृहीत, पाशबद्धा चैना सप्रस्थित॥

C 444 तेन खलु समयेन सुधनराजकुमारो मृगयानिर्गत। अद्राक्षीत्स लुब्धक सुधन राजकुमारमभिरूप दर्शनीय प्रासादिकम्। दृष्ट्वा च पुनरस्यैतदभवत्—अय च राजकुमार, इय च परमदर्शनीया। यद्येना द्रक्ष्यति, बलाद्ग्रहीष्यति। यन्न्वहमेना प्राभृतन्यायेन स्वयमेवोपनयेयम्। ततस्ता पाशबद्धामादाय येन राजकुमारस्तेनोपसक्रान्त। उपसक्रम्य पादयोर्निपत्य कथयति—इद मम देवस्य स्त्रीरत्न प्राभृतमानीतम्, प्रतिगृह्यतामिति। अद्राक्षीत्सुधनकुमारो मनोहरा किन्नरीमभिरूपा दर्शनीया प्रासादिका परमशुभवर्णपुष्कलतया समन्वागता सर्वगुणसमुदितामष्टादशभि स्त्रीलक्षणै समलकृता जनपदकल्याणा काञ्चनकलशकूर्मपीनोन्नतकठिनसहितसुजातवृत्तप्रगल्भमानस्तनीमभिनीलरक्ताशुकविसृतायतनवकमलसदृशनयना सुभ्रुवमायततुङ्गनासा विद्रुममणिरत्नबिम्बफलसस्थानसदृशाधरोष्ठी सुदृढपरिपूर्णगण्डपार्श्वामत्यर्थरतिकरकपोलतिलकानुपूर्वचरिता सगतभ्रुवारविन्दविकचसदृशपरिपूर्णविमलशशिवपुष प्रलम्बबाहु गम्भीरत्रिवलिकसततमध्या स्तनभारावनाम्यमानपूर्वार्धा रथाङ्गसस्थितसुजातजघना कदलीगर्भसदृशकरानुपूर्वावस्थितसुजातकरभोरु सुनिगूढसुरचितसर्वाङ्गसुन्दरशिरा सहितमणिपीडासरक्तकरतलप्रहर्षनूपुरवलया हारार्धहारनिर्घोषविमलशितगतिमायतनीलसूक्ष्मकेशीं सचीवरप्रभ्रष्टकाञ्चीगुणा नूपुरावच्छादितपादा क्षामोदरीम्। ता प्रतिकीर्णहारामुत्तप्तजाम्बूनदचारुपूर्णां दृष्ट्वा कुमार सहसा पपात विद्धो दृढरागशरेण। तत्र स रागवराहदवदहनपतङ्गसदृशेन जलचन्द्रचञ्चलविमलोज्ज्वलस्वभावेन दुर्ग्राह्यतरेण नदीतरङ्गझष-

मकरसुरभिगमनेन गरुडपवनजवसमगतिना तूलपरिवर्तनलघुतरेण वानरावस्थितचपलोत्क्रान्ततरेण सतताभ्यासक्लेशनिषेवणरागसुखास्वादलोभेन सर्वक्लेशविषमदुर्गप्रपातनिसङ्गेन् C 445
परमसलीलेन चित्तेन तद्भूतानुगतया अयोनिशोमनस्कारधनुर्विसृतै सयोगाभिलषितपरमरहस्यशब्देन कामशरेण हृदये विद्ध । आह च–

दृष्ट्वा च ता सुधन इन्दुसमानवक्त्रा
प्रावृड्घनान्तरविनिश्चरितेव विद्युत् ।
तत्स्नेहमन्मथविलाससमुद्भवेन
सद्य स चेतसि नु रागशरेण विद्ध ॥ २ ॥

स तामतिमनोहरा गृहीत्वा हस्तिनापुर गत । स च लुब्ध पञ्चग्रामवरेणाच्छादित । तत सुधनो राजकुमारो मनोहरया रूपयौवनगुणेन सुधन कुमारोऽनेकैश्चोपचारशतैस्तथा अपहृतो यथा मुहूर्तमपि ता न जहाति । यावदपरेण समयेन जेतवनाद्द्वौ ब्राह्मणौ अभ्यागतौ । तत्रैको राजान सश्रित, द्वितीय सुधन कुमारम् । यो राजान सश्रित, स राज्ञा पुरोहित स्थापितो भोगैश्च सविभक्तः । यस्तु सुधन कुमारम्, स भोगमात्रेण सविभक्त । स कथयति–कुमार, यदा त्व पितुरत्ययाद्राष्ट्रे प्रतिष्ठास्यसि, तदा मे कि करिष्यसीति ? । सुधन कथयति–यथा तव सहायो ब्राह्मणो मम पित्रा पौरोहित्येऽवस्थापित, एवमह त्वामपि पौरोहित्ये स्थापयामीति । एष च वृत्तान्तस्तेन ब्राह्मणेन कर्णपरपरया श्रुत । तस्यैतदभवत्–अह तथा करिष्ये, यथा कुमारो राज्यमेव नासादयिष्यति, कुतस्त पुरोहित स्थापयिष्यतीति ? यावदपरेण समयेन तस्य राज्ञो विजितेऽन्यतम कार्वटिक प्रतिविरुद्ध, तस्य समुच्छित्तये एको दण्ड प्रेषित । स हतविहतविध्वस्त प्रत्यागत । एव यावत्सप्त, ये दण्डा प्रेषिता, तेऽपि हतविध्वस्ता प्रत्यागता । अमात्यै राजा विज्ञापित–देव, किमर्थं स्वबल हार्यते, पर वर्ध्यते ? यावन्नैक कश्चिद्देवस्य विजिते शस्त्रबलोपजीवी सर्वोऽसौ आहूयतामिति । ब्राह्मण पुरोहित सलक्षयति–अय स कुमारस्य वधोपायकाल इति । तेन राजा विज्ञप्त–देव, नैवमसौ शक्य. सनामयितुम् । राजा कथयति–कि मया स्वय गन्तव्यम् ? C 446
पुरोहित कथयति–किमर्थ देव स्वय गच्छति ? अय सुधन कुमारो युवा बलदर्पयुक्त । एष दण्डसहाय प्रेष्यतामिति । राजा कथयति–एवमस्त्विति । ततो राजा कुमारमाहूय कथयति–गच्छ कुमार, दण्डसहाय कार्वटिक सनामय । एव देवेति सुधन कुमारो राज्ञ प्रतिश्रुत्य अन्त पुर प्रविष्ट । मनोहरादर्शनाच्चास्य सर्व विस्मृतम् । पुनरपि राज्ञा अभिहित–पुनरपि तद्दर्शनात्सर्व विस्मृतम् । पुरोहितेन चाभिहित–देव, सुधन कुमारो मनोहरया अतीव सक्तो न शक्यते प्रेषयितुम् । राजा कथयति–साधन सज्ज क्रियताम् । निर्गत कुमारोऽन्त पुरात् प्रेषयितव्यो यथा मनोहराया सकाश न प्रतिवसतीति । एव देवेति अमात्यै राज्ञ प्रतिश्रुत्य बलौघो हस्त्यश्वरथपदातिसपन्नोऽनेकप्रहरणोपकरणयुक्त सज्जीकृत । तत कुमारो निर्गत उक्त–गच्छ कुमार, सज्जो बलौघ इति । स कथयति–देव, गमिष्यामि

मनोहरा दृष्टा। राजा कथयति—कुमार न द्रष्टव्या, कालोऽतिवर्तते। स कथयति—तावद्यदि एवम्, मातर दृष्ट्वा गच्छामि। गच्छ कुमार अवलोक्य जननीम्। स मनोहरासन्तक चूडामणिमादाय मातु सकाशमुपसक्रान्त। पादयोर्निपत्य कथयति—अम्ब, अह कार्वटिक सनामनाय गच्छामि।

दुहिता शक्रकल्पस्य किन्नरेन्द्रस्य मानिनी।
पाल्या विरहशोकार्ता मद्वात्सल्यधिया त्वया॥ ३॥

अय चूडामणि सुगुप्त स्थापयितव्य। न कदाचिन्मनोहराया दातव्योऽन्यत्र प्राणवियोगादिति। स एव मातर पितर सदिश्य अभिवाद्य च नानायोधबलौघतूर्यनिर्नादितै सप्रस्थित.। अनुपूर्वेण जनपदानतिक्रम्य तस्य कार्वटिकस्य नातिदूरेऽन्यतम वृक्षमूल निश्रित्य वासमुपगत। तेन खलु समयेन वैश्रवणो महाराजोऽनेकयक्षपरिवारोऽनेकयक्षशत-
C 447 सहस्रपरिवार। तेन यक्षाणा यक्षसमिति सप्रस्थित। तस्य तेन पथा गच्छत खगपथेन यानमवस्थितम्। तस्यैतदभवत्—बहुशोऽहमनेन पथा समतिक्रान्त। न च मे कदाचिद्यान प्रतिहतम्। कोऽत्र हेतुर्येनेदानी प्रतिहत इति? पश्यति सुधन कुमारम्। तस्यैतदभवत्—अय भद्रकल्पिको बोधिसत्त्व खेदमापत्स्यति युद्धायाभिप्रस्थित। साहाय्यमस्य करणीयम्। कार्वटिक सनामयितव्य। न च कस्यचित्प्राणिन पीडा करणीयेति विदित्वा पाञ्चिक महायक्षसेनापतिमामन्त्रयते—एहि त्व पाञ्चिक, सुधनस्य कुमारस्य कार्वटिकमयुद्धेन सनामय। न च ते कस्यचित्प्राणिन. पीडा कर्तव्येति। तथेति पाञ्चिकेन यक्षसेनापतिना वैश्रवणस्य महाराजस्य प्रतिश्रुत्य दिव्यश्चतुरङ्गो बलकायो निर्मित—तालमात्रप्रमाणा पुरुषा, पर्वतप्रमाणा हस्तिन, हस्तिप्रमाणा अश्वा.। ततो नानाविधखड्गमुशलतोमरपाशचक्रशरपरश्वधादिशस्त्रविशेषेण नानावादित्रसक्षोभेण च महाभयमुपदर्शयन् महता बलौघेन पाञ्चिकोऽनुप्राप्त.।

हस्त्यश्वरथनिर्घोषान्नानावादित्रनिस्वनात्।
यक्षाणा स्वप्रभावाच्च प्राकार प्रपपात वै॥ ४॥

ततस्ते कर्वटनिवासिनस्त बलौघ दृष्ट्वा तच्च प्राकारपतन पर विषादमापन्ना. पप्रच्छु—कुत एष बलौघ आगच्छतीति? ते कथयन्ति—शीघ्र शीघ्र द्वाराणि मुञ्चत। एष पृष्ठत कुमार आगच्छति। तस्य च बलौघो यदि चिर विधारयिष्यथ, सर्वथा न भविष्यथेति। ते कथयन्ति—

व्युत्पन्ना न वय राज्ञो न कुमारस्य धीमत।
नृपपौरुषकेभ्यो स्म भीता· सत्रासमागता॥ ५॥

तैर्द्वाराणि मुक्तानि। तत उच्छ्रितध्वजपताकापूर्णकलशा नानाविधतूर्यनिर्नादितै सुधन कुमार प्रत्युद्गता। तेन च समाश्वासिता, तदभिप्रायश्च राजभट स्थापित। निपकाश्च निगृहीता.। करप्रत्यायाश्च निबद्धा। ततस्त कर्वटक स्फीतीकृत्य सुधनकुमार·

प्रतिनिवृत्त । धनेन च राज्ञा तामेव रात्रिं स्वप्नो दृष्ट —गृध्रेणागत्य राज्ञ उदरं स्फोटयित्वा अन्त्राण्याकृष्य सर्वं तन्नगरमन्त्रैर्वेष्टितम्, सप्त रत्नानि गृह प्रवेश्यमानानि दृष्टानि । ततो राजा C 448 भीतस्त्रस्त संविग्न आहृष्टरोमकूपो लघुलघ्वेवोत्थाय महाशयने निषद्य करे कपोल दत्त्वा चिन्तापरो व्यवस्थित —मा हैव मे अतोनिदान राज्याच्च्युतिर्भविष्यति, जीवितस्य वा अन्तराय इति । स प्रभाताया रजन्या स्वप्न ब्राह्मणाय पुरोहिताय निवेदयामास । स सलक्षयति—यादृशो देवेन स्वप्नो दृष्ट, नियत कुमारेण कर्वटको निर्जित । वितथनिर्देश करणीय । इति कृत्वा कथयति—देव, न शोभन स्वप्न । नियतमतोनिदान राज्याच्च्युतिर्भविष्यति, जीवितस्यान्तराय इति । केवल तु अत्रास्ति प्रतिकार, स च ब्राह्मणकमन्त्रेषु दृष्ट । कोऽसौ प्रतिकार ? देव, उद्याने पुष्करिणी पुरुषप्रमाणिका कर्तव्या । तत सुधया प्रलेप्तव्या । सुसमृष्टा कृत्वा क्षुद्रमृगाणा रुधिरेण पूरयितव्या । ततो देवेन स्नानप्रयतेन ता पुष्करिणीमेकेन सोपानेनावतरितव्यम्, एकेनावतीर्य द्वितीयेनोत्तरितव्यम्, द्वितीयेनोत्तीर्य तृतीयेनावतरितव्यम्, तृतीयेनावतीर्य चतुर्थेनोत्तरितव्यम् । ततश्चतुर्भिर्ब्राह्मणैर्वेदवेदाङ्गपारगैर्देवस्य पादयोर्जिह्वया निर्लेढव्यम्, किन्नरवसया च धूपो देय । एव देवो विधूतपापश्चिर राज्य पालयिष्यतीति । राजा कथयति—सर्वमेतच्छक्य यदिद किन्नरमेदमतीव दुर्लभम् । पुरोहित कथयति—देव, यदेव दुर्लभ तदेव सुलभम् । राजा कथयति—यथा कथम् ? पुरोहित कथयति—देव, नन्विय मनोहरा किन्नरी । राजा कथयति—पुरोहित, मा मैवं वद । कुमारस्यात्र प्राणा प्रतिष्ठिता । स कथयति—ननु देवेन श्रुतम्—

त्यजेदेक कुलस्यार्थे ग्रामस्यार्थे कुल त्यजेत् ।
ग्राम जनपदस्यार्थे आत्मार्थे पृथिवी त्यजेत् ॥ ६ ॥
दृढेनाढ्यात्मना(?) राज्य कुमारस्यास्य धीमत ।
शक्ष्यसि ह्यपरा कर्तु घातयैना मनोहराम् ॥ ७ ॥ इति ।

आत्माभिनन्दिनो न किंचिन्न प्रतिपद्यन्त इति तेनाधिवासितम् । ततो यथो- C 449 पदिष्ट पुरोहितेन कारयितुमारब्धम् । पुष्करिणी खाता सुधयोपलिप्ता समृष्टा क्षुद्रमृगरुधिरमुपावर्तयितुमारब्धम् । स च प्रयोग सुधनस्यान्त पुरजनेनोपलब्ध । ता प्रीतिमनस संवृत्ता —वय रूपयौवनसपन्ना । इदानीमस्माक सुधन कुमार परिचारयिष्यतीति । ता प्रमुदिता दृष्ट्वा मनोहरा पृच्छति—कि यूयमतीव प्रहर्षिता इव ? यावदपरया स वृत्तान्तो विस्तरेण मनोहराया निवेदित । ततो मनोहरा सजातदु खदौर्मनस्या येन सुधनस्य कुमारस्य जननी तेनोपसक्रान्ता । उपसक्रम्य पादयोर्निपत्य करुणदीनविलम्बितैरक्षरैरेतमर्थ निवेदयामास । सा कथयति—यद्येव स्वागतमिद कुरु विचारयिष्यामीति । मनोहरया आगम्य पुनरपि समाख्यातम् । तया अपि विचारितम् । पश्यति भूतम् । ततस्तया स चूडामणिर्वस्त्राणि च मनोहरायै दत्तानि, उक्ता च—पुत्रिके, प्राप्ते काले आगन्तव्यम् । एव ममोपालम्भो न भवतीति । ततो राजा यथादिष्टेन क्रमेण स्नानप्रयतो रुधिरपूर्णा पुष्करिणी-

मवतीर्योत्तीर्ण । ततोऽस्य ब्राह्मणैर्जिह्वया पादौ निलीढौ, अवस्थित –आनीयता किन्नरीति च समादिष्टम् । तत्समनन्तरमेव मनोहरा गगनतलमुत्प्लुत्य गाथा भाषते–

स्पर्शसगमन मह्य हसित रमित च मे ।
नागीव बन्धनान्मुक्ता एषा गच्छामि साप्रतम् ॥ ८ ॥ इति ।

राज्ञा दृष्टा वायुपथेन गच्छन्ती । स भीत पुरोहितमामन्त्रयते–यदर्थं कृतो यज्ञ, स न सपन्न, मनोहरा किन्नरी निष्पलायितेति । पुरोहित कथयति–देव, सिद्धार्थोऽपगतपापो देव साप्रतमिति । ततो मनोहराया खगपथेन गच्छन्त्या एतदभवत्–यदहमेतामवस्था प्राप्ता, तत्तस्य ऋषेर्व्यपदेशात् । यदि तेन नाख्यातमभविष्यत्, नाह ग्रहण गता अभविष्यत् । तेन हि यास्यामि तावदस्यैव ऋपे सकाशमिति । सा तस्याश्रमपद गता । पादाभिवन्दन
C 450 कृत्वा त ऋषिमुवाच–महर्षे, तव व्यपदेशादह ग्रहण गता, मनुष्यस्य सस्पर्शश्च सप्राप्त । जीवितान्तरायश्चैतत्सवृत्त । तद्विज्ञापयामि–यदि यदा कदाचित्सुधन कुमार आगच्छति मा समन्वेषमाण, तस्येमामङ्गुलिमुद्रा दातुमर्हसि । एव च वक्तव्यम्–कुमार, विषमा. पन्थानो दुर्गमा, खेदमापत्स्यसे, निवर्तस्वेति । यदि निवार्यमाणो न तिष्ठेत्, तस्य मार्गं व्यपदेष्टुमर्हसि–कुमार, मनोहरया समाख्यातम्–उत्तरे दिग्भागे त्रय कालपर्वता, तानतिक्रम्य अपरे त्रय, तानप्यतिक्रम्य अपरे त्रय, तानतिक्रम्य हिमवान् पर्वतराज., तस्योत्तरेणोत्किलकपर्वत, तत उत्कूलको जलपथ एकधारको वज्रक कामरूपी । उत्कीलक ऐरावतोऽधोबाण प्रमोक्षण एते पर्वता समतिक्रमणीया । तत्र खदिरके पर्वते गुहा, प्रवेश एकधारके तु कीलका, वज्रके पक्षिराजेन प्रवेश । एभिरुपायैस्ते पर्वता अतिक्रमणीया, यन्त्राणि च भङ्क्तव्यानि । अजवक्रमेण्ढक पुरुषो राक्षसरूपी पिङ्गलागुहाया लालास्रोतसा महानजगरो वेगेन प्रधावति । स ते विक्रमेण हन्तव्य । अरान्तरगता नाभी यत्र पश्येत्तत्र किटिभकश्च ।

अय मुक्तेन बाणेन हन्तव्यो मम कारणात् ।
यत्र पश्येद्द्वौ मेषौ सघट्टन्तौ परस्परम् ।
तयो शृङ्गमेक भङ्क्त्वा मार्गं प्रतिलप्स्यसे ॥ ९ ॥
आयसौ पुरुषौ दृष्ट्वा शस्त्रपाणी महाभयौ ।
तयोरेक पादयित्वा मार्ग प्रतिलप्स्यसे ॥ १० ॥
सकोचयन्ती प्रसारयन्ती राक्षसीमायस मुखम् ।
यदा पश्येत्तत्र कीलक ललाटे तस्या निखानयेत् ॥ ११ ॥
शूलावर्तस्तदा कूपो विलङ्घयस्ते षष्टिहस्तक ।
हरिपिङ्गलकेशाक्षो दारुणो यत्र राक्षस ॥ १२ ॥
कार्मुक मण्डल कृत्वा हन्तव्यश्च दुरासद ।
नद्यश्च बहवस्तार्या नक्रग्रहसमाकुला ॥ १३ ॥

रङ्गा पतङ्गा तपनी चित्रा रुदन्ती हसन्ती आशीविषा वेत्रनदी च । C 451

रङ्गाया राक्षसीकोप पतङ्गायाममनुष्यका ।
तपन्त्या ग्राहबहुलत्व चित्राया कामरूपिण' ॥ १४ ॥
रुदन्त्या किन्नरीचेट्यो हसन्त्या किन्नरस्नुषा ।
आशीविषाया नानाविधा सर्पा वेत्रनद्या तु शाल्मलि ॥ १५ ॥
रङ्गाया धैर्यकरण पतङ्गाया पराक्रम ।
तपन्त्या ग्राहमुखबन्ध चित्राया विविधगीतम् ॥ १६ ॥

रुदन्त्या सौमनस्ये समुत्तारम्, हसन्त्या तूष्णीभावयोगेन, आशीविषाया सर्पविषमन्त्रयोगेन, वेत्रनद्या तीक्ष्णशस्त्रसपातयोगेन समुत्तार । नदी समतिक्रम्य पञ्च यक्षशतानि गुल्मकम् । तद्धैर्यमास्थाय विद्राव्यम् । ततो द्रुमस्य किन्नरराजस्य भवनमिति । ततो मनोहरा त ऋषिमेवमुक्त्वा पादाभिवन्दन कृत्वा प्रक्रान्ता ॥

यावत्सुधन कुमारस्त कर्वटक सनाम्य गृहीतप्राभृतो हस्तिनापुरमनुप्राप्त । श्रुत्वा च राजा परा प्रीतिमुपगत । तत कुमारो मार्गश्रम प्रतिविनोद्य पितु सकाश गत । प्रणाम कृत्वा पुरस्तान्निषण्ण । राज्ञा परमया सतोषणया सभाषित , उक्तश्च—कुमार, शिवेन त्वमागत ? देव, तव प्रसादात्कर्वटक सनामित , निपका गृहीता , चिन्तक स्थापित । इमे तु करप्रत्यया । पण्यागारश्च स्थाप्यतामिति । राजा कथयति—शोभन प्रतिगृहीतम् । तत पितु प्रणाम कृत्वा सप्रस्थित । राजा कथयति—कुमार तिष्ठ, प्राभृत सहिता एव भोक्ष्याम । देव गच्छामि, चिर दृष्टा मे मनोहरा । अल कुमार अद्य गमनेन । तिष्ठ, श्वो गमिष्यमीति । सोऽनवबुध्यमान एवमाह—तात, अद्यैव मया अवश्य गन्तव्यम् । राजा तूष्णीमवस्थित । तत कुमार स्वगृह गत । यावत्पश्यति श्रिया वर्जितमन्त पुरद्वारम् । स चिन्तापर प्रविश्य C 452 मनोहरा न पश्यति । इतश्चामुतश्च सभ्रान्त शून्यहृदय शब्द कर्तुमारब्ध —मनोहरे मनोहरे इति । यावदन्त पुर सनिपतितम् । ता स्त्रिय क्षेप कर्तुमारब्धा । विद्धोऽसौ हृदयशल्येन सुतरा प्रष्टुमारब्ध । ताभिर्यथाभूत समाख्यातम् । स शोकेन सप्रमुह्यते । ता स्त्रिय कथयन्ति—देव, अस्मिन्नन्त पुरे तत्प्रविशिष्टतरा स्त्रिय सन्ति, किमर्थ शोक क्रियते ? स पितुर्नैर्गुण्यमुपश्रुत्य कृतघ्नता च, मातु सकाशमुपसक्रान्त । पादयोर्निपत्य कथयति—अम्ब,

मनोहरा न पश्यामि मनोरथगुणैर्युताम् ।
साधुरूपसमायुक्ता क्व गता मे मनोहरा ॥ १७ ॥
मनसा सप्रधावामि मनो मे सप्रमुह्यते ।
हृदय दह्यते चैव रहितस्य तया भृशम् ॥ १८ ॥
मनोभिरामा च मनोहरा च
मनोनुकूला च मनोरतिश्च ।

मतप्तदेहोऽस्मि मनोहरा विना
कुतो ममेद व्यसन समागतम् ॥ १९ ॥ इति।

सा कथयति—पुत्र, कृच्छ्रसकटसबाधप्राप्ता मनोहरेति मया प्रतिमुक्ता। अम्ब, यथा कथम्? तया यथावृत्त विस्तरेण समाख्यातम्। स पितुर्नैर्गुण्यमकृतज्ञता च ज्ञात्वा कथयति—कुत्र गता कतरेण वा पथेति? सा कथयति—

एषोऽसौ पर्वतशैल ऋषिसघनिषेवित।
उषितो धर्मराजेन यत्र याता मनोहरा ॥ २० ॥ इति।

स मनोहरावियोगदु खार्त कृच्छ्र विललाप, करुण परिदेवते—

मनोहरा न पश्यामि मनोरथगुणैर्युताम्।
साधुरूपसमायुक्ता क्व गता मे मनोहरा ॥ २१ ॥
मनसा सप्रधावामि मनो मे सप्रमुह्यते।
हृदय दह्यते चैव रहितस्य तया भृशम् ॥ २२ ॥
मनोभिरामा च मनोहरा च
मनोनुकूला च मनोरतिश्च।
C 453 सतप्तदेहोऽस्मि मनोहरा विना
कुतो ममेद व्यसन समागतम् ॥ २३ ॥ इति।

ततो मात्रा अभिहित—पुत्र, सन्त्यस्मिन्नन्त पुरे तद्विशिष्टतरा स्त्रिय। किमर्थं शोक क्रियत इति? कुमार कथयति—कुतो मे रतिरनुप्राप्यतामिति? स तया समाश्वास्यमानोऽपि शोकसतापसतप्तस्तस्या प्रवृत्ति समन्वेषमाण इतश्चामुतश्च परिभ्रमितुमारब्ध। तस्य बुद्धिरुत्पन्ना—यत एव लब्धस्तमेव तावत्पृच्छामि। स हलकस्य सकाश गत पृच्छति—मनोहरा कुतस्त्वया लब्धेति? स कथयति—अमुष्मिन् प्रदेशे ऋषि प्रतिवसति। तस्याश्रमपदे ब्रह्मसभा नाम पुष्किरिणी। तस्या स्नातुमवतीर्णा ऋषिव्यपदेशेन लब्धेति। स सलक्षयति—ऋषिरिदानीमभिगन्तव्य, तस्मात्प्रवृत्तिर्भविष्यतीति। एष च वृत्तान्तो राज्ञा श्रुत—मनोहरावियोगात्कुमारोऽतीव विक्लव इति। ततो राज्ञा अभिहित—कुमार, किमसि विक्लव? इदानीं तद्विशिष्टतरमन्त पुर व्यवस्थापयिष्यामीति। स कथयति—तात, न शक्य मया तामनानीय अन्त पुरस्थेन भवितुम्। स राज्ञा बह्वप्युच्यमानो न निवर्तते। ततो राज्ञा नगरप्राकारशृङ्गेष्वारक्षका पुरुषा स्थापिता, यथा कुमारो न निष्कासतीति। कुमार कृत्स्ना रात्रि जागर्तुकाम। उक्त च—पञ्चेमे रात्र्या अल्प स्वपन्ति बहु जागर्ति। कतमे पञ्च पुरुषा? स्त्रियामवेक्ष्य-(पेक्षा?)वान् प्रतिवद्धचित्त। स्त्रीपुरुष उत्क्रोश, ऋणी, चौरसेनापति, भिक्षुश्चालब्धवीर्य इति। अथ कुमारस्यैतदभवत्—यदि द्वारेण यास्यामि, राजा द्वारपालकान् रक्षकाश्च दण्डेनोत्सादयिष्यति। यन्न्वहमरक्षितेन पथा गच्छेयमिति। स रात्र्या व्युत्थाय नीलोत्पल-

मालाबद्धशिरा येन रक्षिण पुरुषा न सन्ति, तेन ता माला ध्वजे बद्धा अवतीर्ण'। चन्द्रश्चोदित । ततोऽसौ चन्द्रमवेक्ष्य मनोहराविरहित एव विललाप–

भो पूर्णचन्द्र रजनीकर तारराज
त्व रोहिणीनयनकान्त सुसार्थवाह ।
कच्चित्प्रिया मम मनोहरणैकदक्षा C 454
दृष्टा त्वया भुवि मनोहरनामधेया ॥ २४ ॥ इति ।

अनुभूतपूर्वरतिमनुस्मरन् जगाम । ददर्श मृगीम् । तामप्युवाच–

हे त्व कुरङ्गि तृणवारिपलाशभक्षे
स्वस्त्यस्तु ते चर सुख न मृगारिरस्मि ।
दीर्घेक्षणा मृगवधूकमनीयरूपा
दृष्टा त्वया मम मनोहरनामधेया ॥ २५ ॥

स तामतिक्रम्य अन्यतम प्रदेश गतो ददर्श वन नानापुष्पफलोपशोभित भ्रमरैरुपभुज्यमानसारम् । ततोऽन्यतम भ्रमरमुवाच–

नीलाञ्जनाचलसुवर्ण मधुद्विरेफ
वशान्तराम्बुरुहमध्यकृताधिवास ।
वर्णाधिमात्रसदृशायतकेशहस्ता
दृष्टा त्वया मम मनोहरनामधेया ॥ २६ ॥

तस्मादपि प्रदेशादतिक्रान्त पश्यत्याशीविषम् । दृष्ट्वा चाह–

भो कृष्णसर्प तनुपल्लवलोलजिह्व
वक्रान्तरोत्पतितधूमकलापवक्त्र ।
रागाग्निना तव समो न विषाग्निरुग्रो
दृष्टा त्वया मम मनोहरनामधेया ॥ २७ ॥

तमपि प्रदेश समतिक्रान्तो ददर्शापर कोकिलाभिनादितम् । दृष्ट्वा च पुनस्त कोकिलमुवाच–

भो कोकिलोत्तम वनान्तरवृक्षवासिन्
नारी मनोहर पतत्रिगणस्य राजन् ।
नीलोत्पलामलसमायतचारुनेत्रा
दृष्टा त्वया मम मनोहरनामधेया ॥ २८ ॥

तमपि प्रदेश समतिक्रान्तो ददर्शाशोकवृक्ष सर्वपरिफुल्लम् ।

मङ्गल्यनामान्तरनामयुक्त
सर्वद्रुमाणामधिराजतुल्य ।

मनोहराशोक विमूर्च्छित मा
एपोऽञ्जलिस्ते कुरु वीतशोकम् ॥ २९ ॥

C 455 स एव विक्लवोऽनुपूर्वेण तस्य ऋषेराश्रमपदमनुप्राप्त । स त ऋषिं सविनय प्रणिपत्योवाच–

चीराजिनाम्बरधर क्षमया विशिष्ट
मूलाङ्कुरामलकबिल्वकपित्थभक्त ।
वन्दे ऋषे नतशिरा वद मे लघु त्व
दृष्टा त्वया मम मनोहरनामधेया ॥ ३० ॥

तत स ऋषि सुधन कुमार स्वागतवचनासनदानक्रियादिपुर सर प्रतिसमोद्य उवाच–

दृष्टा सा परिपूर्णचन्द्रवदना नीलोत्पलाभास्वरा
रूपेण प्रियदर्शना सुवदना नीलाञ्चितभ्रूलता ।
त्व स्वस्थो भुवि भुज्यता हि विविध मूल फल च प्रभो
पश्चात्स्वस्ति गमिष्यसीति मनसा नात्रास्ति मे सशय ॥ ३१ ॥

इद ह्यवोचद्वचन च सुभ्रू
कुमार तृष्णा त्वयि बाधते मे ।
महच्च दु ख वसता वनेषु
याता रमा द्रक्ष्यसि निश्चयेन ॥ ३२ ॥ इति ॥

इय च तया अङ्गुलिमुद्रिका दत्ता । कथयति च–कुमार, विषमा पन्थानो दुर्गमा । खेदमापत्स्यसे, निवर्तस्वेति । यदि च निवार्यमाणो न तिष्ठेत्, तस्य मार्गमुपदेष्टुमर्हसि । कुमार, इद च तया समाख्यातम्–उत्तरे दिग्भागे त्रय कालपर्वता, तानतिक्रम्य अपरे त्रय, तानप्यतिक्रम्य हिमवान् पर्वतराज । तत्प्रवेशेन त्वया इमानि भैषज्यानि समुदानेतव्यानि–तद्यथा सूदया नामौषधिस्तया घृत पक्त्वा पातव्यम् । तेन च ते न तृषा न बुभुक्षा, स्मृतिबल च वर्धयति । वानर समुदानेतव्य, मन्त्रमध्येतव्यम्, सशर धनुर्ग्रहीतव्यम्, मणयोऽवभासात्मका अगदो विषघातकोऽयस्कीलास्त्रयो वीणा च । हिमवत पर्वराजस्योत्तरेणोत्कीलक पर्वत । तत कूलको जलपथ खदिरक एकधारको वज्रक कामरूपी । उत्कीलक ऐरावतकोऽधोबाण प्रमोक्षक एते पर्वता । सर्वे ते समति-
C 456 क्रमणीया । तत्र खदिरके पर्वते गुहा, प्रवेश एकधारके तु कीलका, वज्रके पक्षिराजेन प्रवेश । एभिरुपायैस्ते सर्वे पर्वता समतिक्रमणीया, यन्त्राणि च भङ्क्तव्यानि । अजवक्त्रो मेण्ढकः पुरुषो राक्षसीरूपी पिङ्गलाया गुहाया लालास्रोतसा महता अजगरो वेगेन प्रधावति । स ते विक्रमेण हन्तव्य । अरान्तरगता नाभी यत्र पश्येत्तत्र किटिभकश्च ।

अय मुक्तेन बाणेन हन्तव्यो मम कारणात् ।
यत्र पश्येद्द्वौ मेषौ सघट्टन्तौ परस्परम् ।
तयो शृङ्गमेक भङ्क्त्वा मार्ग प्रतिलप्स्यसे ॥ ३३ ॥
आयसौ पुरुषौ दृष्ट्वा शस्त्रपाणी महाभयौ ।
तयोरेक ताडयित्वा मार्गं प्रतिलप्स्यसे ॥ ३४ ॥
सकोचयन्ती प्रसारयन्ती राक्षसीमायस मुखम् ।
यदा पश्येत्तदा कील ललाटे तस्या निखानयेत् ॥ ३५ ॥
शूलावर्तस्तदा कूपो विलङ्घ्यस्ते षष्टिहस्तक ।
हरिपिङ्गलकेशाक्षो दारुणो यक्षराक्षस ॥ ३६ ॥
कार्मुक मण्डल कृत्वा हन्तव्यश्च दुरासद ।
नद्यश्च बहवस्तार्या नक्रग्राहसमाकुला ॥ ३७ ॥

रङ्गा पतङ्गा तपनी चित्रा रुदन्ती हसन्ती आशीविषा वेत्रनदी च ।

रङ्गाया राक्षसीकोप पतङ्गायाममानुषा ।
तपन्त्या ग्राहबहुत्व चित्राया कामरूपिण ॥ ३८ ॥
रुदन्त्या किन्नरीचेट्यो हसन्त्या किन्नरीस्नुषा ।
आशीविषाया नानाविधा सर्पा वेत्रनद्या तु शाल्मलि ॥ ३९ ॥
रङ्गाया धैर्यकरण पतङ्गाया पराक्रम ।
तपन्त्या ग्राहमुखबन्धश्चित्राया विविध गीतम् ॥ ४० ॥

रुदन्त्या सौमनस्येन समुत्तार । हसन्त्या तूष्णीभावेन, आशीविषाया सर्वविषमन्त्रप्रयोगेण समुत्तार , वेत्रनद्या तीक्ष्णशस्त्रसपातयोगेन समुत्तार । नदीमतिक्रम्य पञ्च यक्षशतानि गुल्मकस्थानम् । तद्धैर्यमास्थाय विद्राव्यम् । ततो द्रुमस्य किन्नरराजस्य भवनमिति ॥ C 457

तत सुधन कुमारो यथोपदिष्टानौषधिमन्त्रागदप्रयोगान् समुदानीय तस्य ऋषे पादाभिवन्दन कृत्वा प्रक्रान्त । ततस्तेन यथोपदिष्टा सर्वे समुदानीता स्थापयित्वा वानरम् । ततस्तानादाय पुनरपि तस्य ऋषे सकाशमुपसक्रान्त । उक्तश्च—अल कुमार, किमनेन व्यवसायेन ? कि मनोहरया ? त्वमेकाकी असहाय शरीरसशयमवाप्स्यसीति । कुमार प्राह—महर्षे, अवश्यमेवाह प्रयास्यामीति । कुत ?

चन्द्रस्य खे विचरत क्व सहायभावो
दंष्ट्राबलेन बलिनश्च मृगाधिपस्य ।
अग्नेश्च दावदहने क्व सहायभाव
अस्मद्विधस्य च सहायबलेन किं स्यात् ॥ ४१ ॥

किं भो महार्णवजल न विगाहितव्य
किं सर्पदष्ट इति नैव चिकित्सनीय ॥
वीर्य भजेत्सुमहदूर्जितसत्त्वदृष्ट
यत्ने कृते यदि न सिद्ध्यति कोऽत्र दोष ॥ ४२ ॥ इति ।

तत सुधन कुमारो मनोहरोपदिष्टेन विधिना सम्प्रस्थित । अनुपूर्वेण पर्वतनदीगुहाप्रपातादीनि भैषज्यमन्त्रागदप्रयोगेण विनिर्जित्य द्रुमस्य किन्नरराजस्य भवनसमीप गत । कुमारोऽपश्यन्नगरमदूर श्रीमदुद्यानोपशोभित नानापुष्पफलोपेत नानाविहगसेवित तडाग दीर्घिकावापीकिन्नरै समुपावृतम् । किन्नरीस्तत्र चापश्यत् पानीयार्थमुपगता । ततस्ता सुधनकुमारेणाभिहिता —किमनेन बहुना पानीयेन क्रियत इति ? ता कथयन्ति—अस्ति द्रुमस्य किन्नरराजस्य दुहिता मनोहरा नाम। सा मनुष्यहस्तगता बभूव । तस्या स मनुष्यगन्धो नश्यति । सुधन कुमार पृच्छति—किमेते घटा समस्ता सर्वे तस्या उपरि निपात्यन्ते, आहोस्विदनुपूर्वेणेति ? ता कथयन्ति—अनुपूर्व्या । स सलक्षयति—शोभनोऽयमुपाय ।
C 458 इमामङ्गुलिमुद्रामेकस्मिन् घटे प्रक्षिपामीति । तेनैकस्या किन्नर्या घटेऽनालक्षित प्रक्षिप्ता । सा च किन्नरी अभिहिता—अनेन त्वया घटेन मनोहरा तत्प्रथमतर स्नापयितव्या । सा सलक्षयति—नूनमत्र कार्येण भवितव्यम् । ततस्तयासौ घट प्रथमतर मनोहराया मूर्ध्नि निपातितो यावदङ्गुलिमुद्रा उत्सङ्गे निपतिता । सा मनोहरया प्रत्यभिज्ञाता । तत किन्नरीं पृच्छति—मा तत्र कश्चिन्मनुष्योऽभ्यागत ? सा आह—अभ्यागत । गच्छ, एन प्रच्छन्न प्रवेशय । तया प्रवेशित , सुगुप्ते प्रदेशे स्थापित । ततो मनोहरा पितु पादयोर्निपत्य कथयति—तात, यद्यसौ सुधन कुमार आगच्छेत्, येनाह हृता, तस्य त्व किं कुर्या ? स कथयति—तमह खण्डशत कृत्वा चतसृषु दिक्षु क्षिपेयम् । मनुष्योऽसौ, किं तेनेति । मनोहरा कथयति—तात, मनुष्यभूतस्य कुत इहागमनम्? अहमेव ब्रवीमीति । ततो द्रुमस्य किन्नरराजस्य पर्यवस्थानो विगत । ततो विगतपर्यवस्थान कथयति—यद्यसौ कुमार आगच्छेत्, तस्याह त्वा सर्वालकारविभूषिता प्रभूतचित्रोपकरणै किन्नरीसहस्रपरिवृता भार्यार्थ दद्यामिति । ततो मनोहरया हृष्टतुष्टप्रमुदितया सुधन कुमारो दिव्यालकारविभूषितो द्रुमस्य किन्नरराजस्योपदर्शित । ततो द्रुम किन्नरराज सुधन कुमार ददर्श अभिरूप दर्शनीय प्रासादिक परमया शुभवर्णपुष्कलतया समन्वागतम् । दृष्ट्वा च पुन पर विस्मयमुपगत । ततस्तस्य जिज्ञासा कर्तुकामेन सौवर्णा स्तम्भा उच्छ्रिता , सप्त ताला , सप्त भेर्य , सप्त सूकरा । आह च—

त्वया कान्त्या जितास्तावदेते किन्नरदारका ।
सदर्शितप्रभावस्तु दिव्यसबन्धमर्हसि ॥ ४३ ॥
अत्यायत शरवण कृत्वोद्धृत्य शर क्षणात् ।
व्युप्तमन्यूनमुच्चित्य पुनर्देहि तिलाढकम् ॥ ४४ ॥

सदर्शय धनुर्वेदे दृढलक्षादिकौशलम् ।
तत कीर्तिपताकेय तवायत्ता मनोहरा ॥ ४५ ॥

सुधनकुमारो बोधिसत्त्व । कुशलाश्च भवन्ति बोधिसत्त्वास्तेषु तेषु शिल्पस्थानकर्म- C 459
स्थानेषु । देवताश्चैषामौत्सुक्यमापत्स्यन्ते अविघ्नभावाय । ततो बोधिसत्त्वो नृत्तगीतवीणापणवसुघोषकवल्लरीमृदङ्गादिनानाविधेन दैवतोपसहृतेन वादित्रविशेषेण सम तादापूर्यमाणोऽनेकै किन्नरसहस्रै परिवृत ।

शतक्रतुसमादिष्टैर्यक्षै सूकररूपिभि ।
उत्पाटिते शरवने समे व्युप्त तिलाढकम् ॥ ४६ ॥
एकीकृत समुच्चित्य शक्रसृष्टै पिपीलकै ।
कुमार किन्नरेन्द्राय विस्मिताय न्यवेदयत् ॥ ४७ ॥

नीलोत्पलदलाभेनासिना गृहीतेन पश्यतो द्रुमस्य किन्नरराजस्य सौवर्णस्तम्भसमीप गत्वा तान् स्तम्भान् कदलीच्छेदेन खण्डखण्ड छेत्तुमारब्ध । ततस्तान् तिलशोऽवकीर्य सप्त तालान् सप्त भेरी सप्त च सूकरान् बाणेन विध्य सुमेरुवदकम्प्योऽवस्थित । ततो गगनतलस्थाभिर्देवताभिश्च किन्नरशतसहस्रैर्हाहाकारकिलिकिलाप्रक्ष्वेडोच्चैर्नादो मुक्त, य दृष्ट्वा च किन्नरराज पर विस्मयमुपगत । तत किन्नरीसहस्रस्य मनोहरासमानरूपस्य मध्ये मनोहरा स्थापयित्वा सुधन कुमारोऽभिहित —एहि कुमार, प्रत्यभिजानासि मनोहरामिति ? तत सुधन कुमारस्ता प्रत्यभिज्ञाय गाथाभिगीतेनोक्तवान्—

यथा द्रुमस्य दुहिता ममेह त्व मनोहरा ।
शीघ्रमेतेन सत्येन पद व्रज मनोहरे ॥ ४८ ॥

तत सा द्रुतपदमभिक्रान्ता। किन्नरा कथयन्ति—देव, अय सुधन कुमारो बलवीर्यपराक्रमसमन्वितो मनोहराया प्रतिरूप । किमर्थ विप्रलभ्य ? दीयतामस्य मनोहरेति। ततो द्रुम किन्नरराज किन्नरगणेन सवर्णित सुधन किन्नराभिमतेन महता सत्कारेण पुरस्कृत्य मनोहरा दिव्यालकारविभूषिता वामेन पाणिना गृहीत्वा दक्षिणेन सौवर्णभृङ्गार सुधन कुमारमभिहित —कुमार, एषा ते मनोहरा किन्नरीपरिवृता भार्यार्थाय दत्ता। अपरिचिता C 460
मानुषा, यथैना न परित्यक्षसीति । पर तातेति सुधन कुमारो द्रुमस्य किन्नरराजस्य प्रतिश्रुत्य किन्नरभवनस्थो मनोहरया सार्ध निष्पुरुषेण तूर्येण क्रीडते रमते परिचारयति। सोऽपरेण समयेन स्वदेशमनुस्मृत्य मातापितृवियोगजेन दु खेनात्याहतो मनोहराया निवेदयति—मातापितृवियोगज मे दु ख बाधत इति। ततो मनोहरया एष वृत्तान्तो विस्तरेण पितुर्निवेदित । स कथयति—गच्छ कुमारेण सार्धम्। अपक्रान्तया ते भवितव्यम्। विप्रलम्भका मनुष्या । ततो द्रुमेण किन्नरराजेन प्रभूत मणिमुक्तासुवर्णादीन् दत्त्वा अनुप्रेषित । स मनोहरया सार्धमुपरिविहायसा किन्नरखगपथेन सप्रस्थित । अनुपूर्वेण हस्तिनापुरनगरमनु-

प्राप्त । ततो हस्तिनापुर नगर नानामनोहरेण सुरभिना गन्धविशेषेण सर्वा दिगामोदितम् । श्रुत्वा धनेन राज्ञा आनन्दभेर्यस्ताडिता , सर्वं च तन्नगरमपगतपाषाणशर्करकठल्ल कारितम् । चन्दनवारिषिक्तमामुक्तपट्टदामकलापसमुच्छ्रितध्वजपताक सुरभिधूपघटिकोपनिबद्ध नानापुष्पावकीर्णरमणीयम् । तत कुमारोऽनेकनरवरसहस्रपरिवृतो मनोहरया सार्धं हस्तिनापुर नगर प्रविष्ट । ततो मार्गश्रम प्रतिविनोद्य विविधानि रत्नान्यादाय पितु सकाशमुपसक्रान्त । पित्रा कण्ठे परिष्वक्त । पार्श्वे राजासने निषण्ण । किन्नरनगरगमनागमन च विस्तरेण समाख्यातम् । ततो धनेन राज्ञा अतिबलवीर्यपराक्रम इति विदित्वा राज्याभिषेकेणाभिषिक्त । सुधन कुमार सलक्षयति—यन्मम मनोहरया सार्धं समागम सवृत्तो राज्याभिषेकश्चानुप्राप्त, तत्पूर्वकृतहेतुविशेषात् । यन्न्वहमिदानी दानानि दद्याम्, पुण्यानि कुर्यामिति । तेन हस्तिनापुरे नगरे द्वादश वर्षाणि निरर्गडो यज्ञ इष्ट ॥

स्यात्खलु ते महाराज अन्य स तेन कालेन समयेन सुधन कुमारो वेति ? न
C 461 खल्वेव द्रष्टव्यम् । अपि त्वहमेव तेन कालेन तेन समयेन बोधिसत्त्वचर्यायां वर्तमान
सुधनो नाम राजा बभूव । यन्मया मनोहरानिमित्त बलवीर्यपराक्रमो दर्शित , द्वादश वर्षाणि
निरर्गडो यज्ञ इष्ट , न तेन मया अनुत्तरा सम्यक्सबोधिरधिगता, कि तु तद्दान तच्च वीर्यमनु-
त्तराया सम्यक्सबोधेर्हेतुमात्रक प्रत्ययमात्रक सभारमात्रकम् ॥

इत्यवोचद्भगवान् । आत्तमनसस्ते च सर्वे लोका भगवतो भाषितमभ्यनन्दन् ॥

इति सुधनकुमारावदान समाप्तम् ॥

३१ तोयिकामहावदानम् ।

तत्र भगवानायुष्मन्तमामन्त्रयते स्म—आगमय आनन्द येन श्रावस्तीति । एव, भदन्तेत्यायुष्मानानन्दो भगवत प्रत्यश्रौषीत् । अथ भगवान् येन श्रावस्ती तेन चारिका प्रक्रान्त । यावदन्यतमस्मिन् प्रदेशे ब्राह्मणश्छिन्नभक्तो हल वाहयति, तस्यार्थाय दारिका पेयामादाय गता । भगवाश्च त प्रदेशमनुप्राप्त । ददर्श स ब्राह्मणो बुद्ध भगवन्त द्वात्रिंशता महापुरुषलक्षणै समलकृतमशीत्यानुव्यञ्जनैर्विराजितगात्र व्यामप्रभालकृत सूर्यसहस्रातिरेकप्रभ जङ्गममिव रत्नपर्वत समन्ततो भद्रकम् । सहदर्शनाच्चास्य भगवति प्रसाद उत्पन्न । न तथा द्वादशवर्षाभ्यस्त शमथश्चित्तस्य कल्यता जनयति, अपुत्रस्य वा पुत्रप्रतिलम्भ, दरिद्रस्य वा निधिदर्शनम्, राज्याभिनन्दिनो वा राज्याभिषेक, यथोपचितकुशलमूलस्य सत्त्वस्य तत्प्रथमतो बुद्धदर्शनम् । स ता पेयामादाय लघुलघ्वेव येन भगवास्तेनोपसक्रान्त । उपसक्रम्य भगवन्तमेतदवोचत्—इय भो गौतम पेया । यद्यस्ति ममान्तिकेऽनुकम्पा, पिबेद्भगवान् गौतम पेयामिति । ततो भगवता ब्राह्मणस्य जीर्णकूपो दर्शित—सचेत्ते ब्राह्मण परित्यक्ता, C 462
अस्मिन् जीर्णकूपे प्रक्षिपेति । तेन तस्मिन् जीर्णकूपे प्रक्षिप्ता । स जीर्णकूपो वाप्यायमान पेयापूर्ण, यथापि तद्बुद्धाना बुद्धानुभावेन देवताना च देवतानुभावेन । ततो भगवता स ब्राह्मणोऽभिहित—चारय महाब्राह्मण पेयामिति । स चारयितुमारब्ध । भगवता तथा अधिष्ठिता यथा सर्वसघेन पीता । स च जीर्णकूपो वाप्यायमानस्तथैव पेयापूर्णोऽवस्थित । ततोऽसौ ब्राह्मणो भूयस्या मात्रया अभिप्रसन्नो भगवत पादाभिवन्दन कृत्वा पुरस्तान्निषण्णो धर्मश्रवणाय । तस्य भगवता आशयानुशय धातु प्रकृति च ज्ञात्वा तादृशी चतुरार्यसत्यसप्रतिवेधिकी धर्मदेशना कृता, पूर्ववद्यावदनादिकालोपचित सत्कायदृष्टिशैल ज्ञानवज्रेण भित्त्वा स्रोतआपत्तिफल साक्षात्कृतम् । अतिक्रान्तोऽह भदन्त, अतिक्रान्त । एषोऽह भगवन्त बुद्ध शरण गच्छामि धर्म च भिक्षुसघ च । उपासक च मा धारय अद्याग्रेण यावज्जीव प्राणोपेत शरण गतमभिप्रसन्नम् । अथासौ ब्राह्मणो वणिगिव लब्धलाभ, शस्यसपन्न इव कृषीवल शूर इव विजितसग्राम सर्वरोगनिर्मुक्त इवातुरो भगवतो भाषितमभ्यानन्द्यानुमोद्य भगवत पादौ शिरसा वन्दित्वा भगवतोऽन्तिकात् प्रक्रान्तो यावत्क्षेत्र गत । पश्यति तस्मिन् क्षेत्रे सौवर्णान् यवान् सपन्नान् । दृष्ट्वा च पुनर्विस्मयोत्फुल्ललोचनो गाथा भाषते—

अहो गुणमय क्षेत्र सर्वदोषविवर्जितम् ।
अद्यैव वापित बीजमद्यैव फलदायकम् ॥ १ ॥

ततोऽसौ ब्राह्मणस्त्वरितत्वरित राज्ञ सकाशमुपसक्रान्त । उपसक्रम्य जयेनायुषा वर्धयित्वा राजानमुवाच—देव, मया यवा प्रकीर्णा, ते सौवर्णा सवृत्ता । तस्याधिष्ठायकेन प्रसाद क्रियतामिति । राज्ञा अधिष्ठायकोऽनुप्रेषित । ब्राह्मणेन राशीकृत्य भाजित । राजभाग स्वाभाविका यवा सवृत्ता । अधिष्ठायकेन राज्ञे निवेदितम् । राज्ञा समादिष्टम्—

C 463 पुनर्भाजयतेति । तै पुनर्भाजितम् । तथैव राजभाग स्वाभाविका यवा सवृत्ता । एव यावत् सप्तकृत्वो भाजितम् । तथैव । राजा कुतूहलजात स्वयमेव गतः पश्यति—तथैव । तेनासौ ब्राह्मणोऽभिहित—ब्राह्मण, तवैतत्पुण्यनिर्जातम् । अल राजभागेन, यथाभिप्रेत तन्ममानुप्रयच्छेति । ततस्तेन ब्राह्मणेन परितुष्टेन यद्दत्तम्, तत्सौवर्णा सवृत्ता ॥

ततो भगवान् सप्रस्थित । यावदन्यतमस्मिन् प्रदेशे पञ्चकार्षशतान्युत्पाडुत्पाण्डुकानि स्फुटितपाणिपादानि शणशाटीनिवासितानि लाङ्गलानि वाहयन्ति । तेऽपि बलीवर्दा बद्धै प्रयोक्त्रै प्रतोदयष्टिभि क्षतविक्षतगात्रा मुहुर्मुहुर्निश्वसन्तो वहन्ति । ददृशुस्ते कार्षका बुद्ध भगवन्त द्वात्रिशता महापुरुषलक्षणै समलकृत पूर्ववद्यावदुपचितकुशलमूलसत्त्वस्य तत्प्रथमतो बुद्धदर्शनम् । ततो येन भगवास्तेनोपसक्रान्ता । अद्राक्षीद्भगवास्तान् कार्षकान् दूरादेव । दृष्ट्वा च पुनर्विनेयापेक्षया मार्गादपक्रम्य पुरस्ताद्भिक्षुसघस्य प्रज्ञप्त एवासने निषण्ण । एते कार्षका भगवत पादौ शिरसा वन्दित्वा एकान्तनिषण्णा । ततो भगवता तेषा कार्षकाणामाशयानुशय धातु प्रकृति च ज्ञात्वा तादृशी चतुरार्यसत्यसप्रतिवेधिकी धर्मदेशना कृता, पूर्ववद्यावदनादिकालोपचित सत्कायदृष्टिशैल ज्ञानवज्रेण भित्त्वा स्रोतआपत्तिफल साक्षात्कृतम् । ते दृष्टसत्या येन भगवास्तेनोपसक्रान्त । प्रणम्य भगवन्तमिदमवोचन्—देशय भदन्त, स्वाख्याते धर्मविनये प्रव्रज्यामुपसपद भिक्षुभावम् । चरेम भगवतोऽन्तिके ब्रह्मचर्यमिति । ते भगवता एहिभिक्षुकया प्रव्राजिता पूर्ववद्यावत्तेऽवस्थिता बुद्धमनोरथेन ।
C 464 तेषा भगवता अववादो दत्त । तैर्युज्यमानै पूर्ववदभिवाद्याश्च सवृत्ता । तेऽपि बलीवर्दा योक्त्राणि वरत्राणि च छित्त्वा येन भगवास्तेनोपसक्रान्ता । उपसक्रम्य भगवन्त सामन्तकेन अनुपरिवार्यावस्थिता । तेषा भगवता त्रिभि पदार्थैर्धर्मो देशित पूर्ववद्यावद्यथा गङ्गावतारे हसमत्स्यकूर्माणा यावद् दृष्टसत्या स्वर्भवन गता ॥

भिक्षव सशयजाता सर्वसशयच्छेत्तार बुद्ध भगवन्त पप्रच्छु—कि नु तै कार्षकपूर्वकैर्भिक्षुभि कर्म कृत येन कार्षका सवृत्ता, भगवतश्च शासने प्रव्रज्य सर्वक्लेशप्रहाणादर्हत्त्व साक्षात्कृतम् ? तैर्बलीवर्दपूर्वकैर्देवपुत्रै कि कर्म कृतम्, येन बलीवर्देषूपपन्ना, सत्यदर्शन च कृतमिति ? भगवानाह—एभिरेव भिक्षव कर्माणि कृतान्युपचितानि लब्धसभाराणि पूर्ववद्यावत्फलन्ति खलु देहिनाम् ॥

भूतपूर्वं भिक्षवोऽस्मिन्नेव भद्रकल्पे विशतिवर्षसहस्रायुषि प्रजाया काश्यपो नाम शास्ता लोक उदपादि । पूर्ववत् । स वाराणसीनगरीमुपनिश्रित्य विहरति ऋषिवदने(पतने) मृगदावे । तस्य शासने एतानि पञ्च कर्षकशतानि प्रव्रजितान्यभूवन् । तत्रैभिर्न पठित न स्वाध्यायित नापि मनसिकारो विहित । किं तु श्रद्धादेय भुक्त्वा भुक्त्वा सगणिकाभिरतै कौसीद्येनाभिनामितम् ॥

---

१ This is the last word of the well known stanza एहीति चोक्तास्ते तथागतेन etc

किं मन्यध्वे भिक्षवो यानि तानि पञ्च भिक्षुशतानि, एतान्येव तानि पञ्च कर्षक-
शतानि । योऽसौ विहारस्वामी, स एवासौ गृहपतिर्यस्यैते कार्षका । यदेभिर्विहारस्वामि-
सन्तक श्रद्धादेय परिभुज्य न पठित न स्वाध्यायित नापि मनसिकारो विहित, किं तु
सगणिकाभिरतै कौसीद्येनाभिनामितम्, तेन कर्मणा पञ्च जन्मशतानि तस्य विहार-
स्वामिन कार्षका सवृत्ता । यावदेतर्ह्यपि तस्यैव कार्षका जाता । यदेभि काश्यपस्य
सम्यक्सबुद्धस्य शासने प्रव्रज्य ब्रह्मचर्य चरितम्, तेनैतर्हि मम शासने प्रव्रज्य सर्वक्लेश- C 465
प्रहाणादर्हत्त्व साक्षात्कृतम् । ते च बलीवर्दपूर्विणो देवपुत्रा काश्यपस्य सम्यक्सबुद्धस्य
शासने प्रव्रजिता आसन् । तत्रैभि क्षुद्रानुक्षुद्राणि शिक्षापदानि खण्डितानि । तेन कर्मणा
बलीवर्देषूपपन्ना । यन्ममान्तिके चित्तमभिप्रसादितम्, तेन देवेषूपपन्ना । यत्काश्यपे सम्य-
क्सबुद्धे ब्रह्मचर्य वासितम्, तेनेदानी देवपुत्रभूतै सत्यदर्शन कृतम् । इति भिक्षव एकान्त-
कृष्णाना कर्मणामेकान्तकृष्णो विपाक, पूर्ववद्यावदाभोग करणीय । इत्येव वो भिक्षव
शिक्षितव्यम् ॥

तत्र भगवानायुष्मन्तमामन्त्रयते स्म—आगमय आनन्द येन तोयिका । एव
भदन्तेत्यायुष्मानानन्दो भगवतोऽश्रौषीत् । भगवास्तोयिकामनुप्राप्त । तस्मिश्च प्रदेशे
ब्राह्मणो लाङ्गल वाहयति । अथासौ ददर्श बुद्ध भगवन्त द्वात्रिशता महापुरुषलक्षणै
समलकृतगात्र पूर्ववद्यावत्समन्ततो भद्रकम् । दृष्ट्वा सलक्षयति—यदि भगवन्त गौतममुपेत्य
अभिवादयिष्यामि, कर्मपरिहाणिर्मे भविष्यति । अथ नोपेत्याभिवादयिष्यामि, पुण्यपरि-
हाणि । तत्कोऽसावुपाय स्याद्येन मे न कर्मपरिहाणि स्यान्नापि पुण्यपरिहाणिरिति ?
तस्य बुद्धिरुत्पन्ना—अत्रस्थ एवाभिवादन करोमि । एव न कर्मपरिहाणिर्भवति
नापि पुण्यपरिहाणिरिति । तेन यथागृहीतयैव प्रतोदयष्ट्या तत्रस्थेनाभिवादन कृतम्—
अभिवादये बुद्ध भगवन्तम् । तत्र भगवानायुष्मन्तमानन्दमामन्त्रयते—क्षण आनन्द एष
ब्राह्मण । सचेदस्यैव सम्यक्प्रत्यात्मज्ञानदर्शन प्रवर्तेत । एतस्मिन् प्रदेशे काश्यपस्य
सम्यक्सबुद्धस्याविकोपितोऽस्थिसघातस्तिष्ठतीति । अथानेनोपसक्रम्य वन्दितो भवेयम् । एव-
मनेन द्वाभ्या सम्यक्सबुद्धाभ्या वन्दना कृता भवेत् । तत्कस्य हेतो ? अस्मिन् आनन्द
प्रदेशे काश्यपस्य सम्यक्सबुद्धस्याविकोपितोऽस्थिसघातस्तिष्ठतीति । अथायुष्मानानन्दो लघु-
लघ्वेव चतुर्गुणमुत्तरासङ्ग प्रज्ञप्य भगवन्तमिदमवोचत्—निषीदतु भगवान् प्रज्ञप्त एवासने । C 466
एवमय पृथिवीप्रदेशो द्वाभ्या सम्यक्सबुद्धाभ्या परिभुक्तो भविष्यति, यच्च काश्यपेन
सम्यक्सबुद्धेन, यच्चैतर्हि भगवतेति । निषण्णो भगवान् प्रज्ञप्त एवासने । निषद्य भगवान्
भिक्षूनामन्त्रयते स्म—इच्छथ यूय भिक्षव काश्यपस्य सम्यक्सबुद्धस्य शरीरसघातमविकोपित
द्रष्टुम् ? एतस्य भगवन् काल., एतस्य सुगत समयोऽयम् । भगवान् भिक्षूणा काश्यपस्य
सम्यक्सबुद्धस्याविकोपित शरीरसघातमुपदर्शयतु, दृष्ट्वा भिक्षवश्चित्तमभिप्रसादयिष्यन्ति ।
भगवता लौकिक चित्तमुत्पादितम् । धर्मता खलु यस्मिन् समये बुद्धा भगवन्तो लौकिक

चित्तमुत्पादयन्ति, तस्मिन् समये कुन्तपिपीलिकादयोऽपि प्राणिनो भगवतश्चेतसा चित्तमाजानन्ति। नागा सलक्षयन्ति—किं कारण भगवता लौकिक चित्तमुत्पादितम्? भगवान् काश्यपस्य सम्यक्सबुद्धस्य शरीरसघातमविकोपित द्रष्टुकाम । ततस्तै काश्यपस्य सम्यक्सबुद्धस्याविकोपित शरीरसघात उच्छ्रापित । तत्र भगवान् भिक्षूनामन्त्रयते स्म—गृह्णीत भिक्षवो निमित्तम्। अन्तर्धास्यतीति। अन्तर्हित ॥

राज्ञा प्रसेनजिता श्रुतम्—भगवता श्रावकाणा दर्शनाय अविकोपित काश्यपस्य सम्यक्सबुद्धस्य शरीरसघात उच्छ्रापित इति। श्रुत्वा च पुन कुतूहलजात सार्धमन्तःपुरेण कुमारैरमात्यैर्भटबलाग्रैर्नैगमजनपदैश्च द्रष्टु सप्रस्थित । एव विरूढकोऽनाथपिण्डदो गृहपति, ऋषिदत्त पुराणस्थपति, विशाखा मृगारमाता, अनेकानि च प्राणिशतसहस्राणि कुतूहलजातानि द्रष्टु सप्रस्थितानि पूर्वकैश्च कुशलमूलै सचोद्यमानानि। यावदसौ अन्तर्हित । तै श्रुतम्—अन्तर्हितोऽसौ भगवत काश्यपस्य सम्यक्सबुद्धस्य शरीरसघात इति। श्रुत्वा च पुनस्तेषा दु खदौर्मनस्यमुत्पन्नम्—वृथा अस्माकमागमन जातमिति ॥

C 467 अथान्यतमेन चोपासकेन स प्रदेश प्रदक्षिणीकृत। एव चेतसा चित्तमभिसस्कृतम्—अस्मान्मे पदाविहारात् कियत्पुण्य भविष्यतीति? अथ भगवास्तस्य महाजनकायस्याविप्रतिसारसजननार्थ तस्य चोपासकस्य चेतसा चित्तमाज्ञाय गाथा भाषते—

शतसहस्राणि सुवर्णनिष्का
जाम्बूनदा नास्य समा भवन्ति।
यो बुद्धचैत्येषु प्रसन्नचित्त
पदाविहार प्रकरोति विद्वान्॥ २ ॥

अन्यतमेनाप्युपासकेन तस्मिन् प्रदेशे मृत्तिकापिण्डो दत्त । एव चित्तमभिसस्कृतम्—पदाविहारस्य तावदियत्पुण्यमाख्यात भगवता । अस्य तु मृत्तिकापिण्डस्य कियत्पुण्य भविष्यतीति? अथ भगवान् तस्यापि चित्तमाज्ञाय गाथा भाषते—

शतसहस्राणि सुवर्णपिण्ड
जाम्बूनदा नास्य समा भवन्ति।
यो बुद्धचैत्येषु प्रसन्नचित्त
आरोपये मृत्तिकपिण्डमेकम्॥ ३ ॥ इति ॥

तच्छ्रुत्वा अनेकै प्राणिशतसहस्रैर्मृत्पिण्डसमारोपण कृतम्। अपरैस्तत्र मुक्तपुष्पाणि क्षिप्तानि, एव चित्तमभिसस्कृतम्—पदाविहारस्य मृत्तिकापिण्डस्य चेयत्पुण्यमुक्त भगवता, अस्माक तु मुक्तपुष्पाणा कियत्पुण्य भविष्यतीति? अथ भगवास्तेषामपि चित्तमाज्ञाय गाथा भाषते—

शतसहस्राणि सुवर्णमूढ
जाम्बूनदा नास्य समा भवन्ति ।
यो बुद्धचैत्येषु प्रसन्नचित्त
आरोपयेन्मुक्तकपुष्पराशिम् ॥ ४ ॥ इति ।

अपरैस्तत्र मालाविहार कृत, चित्त चाभिसस्कृतम्—मुक्तपुष्पाणा भगवता इयत्पुण्य-मुक्तम्। अस्माक मालाविहारस्य कियत्पुण्य भविष्यतीति ? अथ भगवास्तेषामपि चित्त-माज्ञाय गाथा भाषते—

शतसहस्राणि सुवर्णवाहा
जाम्बूनदा नास्य समा भवन्ति ।
यो बुद्धचैत्येषु प्रसन्नचित्तो C 468
मालाविहार प्रकरोति विद्वान् ॥ ५ ॥ इति ।

अपरैस्तत्र दीपमाला दत्ता, चित्त चाभिसस्कृतम्—मालाविहारस्य भगवता इयत्पुण्य-मुक्तम्। अस्माक प्रदीपदानस्य कियत्पुण्य भविष्यतीति ? अथ भगवास्तेषामपि चेतसा चित्तमाज्ञाय गाथा भाषते—

शतसहस्राणि सुवर्णकोट्यो
जाम्बूनदा नास्य समा भवन्ति ।
यो बुद्धचैत्येषु प्रसन्नचित्त
प्रदीपदान प्रकरोति विद्वान् ॥ ६ ॥ इति ।

अपरैस्तत्र गन्धाभिषेको दत्त, चित्त चाभिसस्कृतम्—प्रदीपदानस्य भगवता इयत् पुण्यमुक्तम्। अस्माक गन्धाभिषेकस्य कियत्पुण्य भविष्यतीति ? अथ भगवास्तेषा चेतसा चित्तमाज्ञाय गाथा भाषते—

शतसहस्राणि सुवर्णराशयो
जाम्बूनदा नास्य समा भवन्ति ।
यो बुद्धचैत्येषु प्रसन्नचित्तो
गन्धाभिषेक प्रकरोति विद्वान् ॥ ७ ॥ इति ।

अपरैस्तत्र ध्वजपताकारोपण कृतम्, चित्त चाभिसस्कृतम्—पदाविहारस्य मृत्पिण्ड-दानस्य मुक्तपुष्पाणा मालाविहारस्य प्रदीपदानस्य गन्धाभिषेकस्य च इयत्पुण्यमुक्त भगवता, अस्माक छत्रध्वजपताकारोपणस्य कियत्पुण्य भविष्यतीति ? अथ भगवास्तेषा चित्तमाज्ञाय गाथा भाषते—

शतसहस्राणि सुवर्णपर्वता
मेरो समा नास्य समा भवन्ति ।
यो बुद्धचैत्येषु प्रसन्नचित्त
आरोपयेच्छत्रध्वजपताकम् ॥ ८ ॥

एषा हि दक्षिणा प्रोक्ता अप्रमेये तथागते ।
समुद्रकल्पे सबुद्धे सार्थवाहे अनुत्तरे ॥ ९ ॥ इति ।

तेषामेतदभवत्—परिनिर्वृतस्य तावद्भगवत पूजाकरणादि यत्पुण्यमुक्त भगवता,
C 469 तिष्ठत कियत्पुण्य भविष्यतीति । अथ भगवास्तेषामपि चेतसा चित्तमाज्ञाय गाथा भाषते—

तिष्ठन्त पूजयेद्यच्च यच्चापि परिनिर्वृतम् ।
सम चित्तप्रसादेन नास्ति पुण्यविशेषता ।
एव ह्यचिन्तिया बुद्धा बुद्धधर्माप्यचिन्तिया ॥ १० ॥
अचिन्तियै प्रसन्नानामप्रतिहतधर्मचक्रप्रवर्तिनाम् ।
सम्यक्सबुद्धाना नाल गुणपारमधिगन्तुम् ॥ ११ ॥ इति ।

ततो भगवता तस्य महाजनकायस्य तथाविधा धर्मदेशना कृता, या श्रुत्वा अनेकै प्राणिशतसहस्रैर्महान् विशेषोऽधिगत । कैश्चिच्छ्रावकबोधौ चित्तान्युत्पादितानि, कैश्चित् प्रत्येकबोधौ, कैश्चिदुष्मगतानि प्रतिलब्धानि, कैश्चिद् मूर्धान , कैश्चित्सत्यानुलोमा क्षान्तय , कैश्चिच्छ्रोतआपत्तिफल साक्षात्कृतम्, कैश्चित्सकृदागामिफलम्, कैश्चिदनागामिफलम्, कैश्चित्सर्वक्लेशप्रहाणादर्हत्त्व साक्षात्कृतम् । यद्भूयसा सा पर्षद्बुद्धनिम्ना धर्मप्रवणा सघप्राग्भारा व्यवस्थिता । सार्धं तत्र ब्राह्मणगृहपतिभिस्तस्मिन् प्रदेशे मह स्थापित —तोयिकामहस्तोयिकामह इति सज्ञा सवृत्ता ॥

इति तोयिकामहावदानमेकत्रिंशत्तमम् ॥

अथायुष्मत आनन्दस्य चित्तमाक्षिप्तम् । स विहारान्निष्क्रम्य येन चण्डालगृह तेनोपसक्रामति स्म । अद्राक्षीच्चण्डाली आयुष्मन्तमानन्द दूरादेवागच्छन्तम् । दृष्ट्वा च पुन प्रकृतिं दुहितरमिदमवोचत्—अयमसौ पुत्रि श्रमण आनन्द आगच्छति । शयन प्रज्ञपय । अथ प्रकृतिर्मातङ्गदारिका हृष्टतुष्टा प्रमुदितमना आयुष्मत आनन्दस्य शय्या प्रज्ञपयति स्म ॥

अथायुष्मानानन्दो येन चण्डालगृह तेनोपसक्रान्त । उपसक्रम्य वेदीमुपनिश्रित्यास्थात् । एकान्तस्थित स पुनरायुष्मानानन्द प्रारोदीत् । अश्रूणि प्रवर्तयमान एवमाह—व्यसनप्राप्तोऽहमस्मि । न च मे भगवान् समन्वाहरति । अथ भगवानायुष्मन्तमानन्द समन्वाहरति स्म । समन्वाहृत्य सबुद्धमन्त्रैश्चण्डालमन्त्रान् प्रतिहन्ति स्म । तत्रेय विद्या—

स्थितिरच्युति सुनीति । स्वस्ति सर्वप्राणिभ्य ॥
सर प्रसन्न निर्दोप प्रशान्त सर्वतोऽभयम् । M 4
ईतयो यत्र शाम्यन्ति भयानि चलितानि च ॥ १ ॥
तद्वै देवा नमस्यन्ति सर्वसिद्धाश्च योगिन ।
एतेन सत्यवाक्येन स्वस्त्यानन्दाय भिक्षवे ॥ २ ॥

अथायुष्मानानन्द प्रतिहतचण्डालमन्त्रश्चण्डालगृहान्निष्क्रम्य येन स्वको विहारस्तेनोपसक्रमितुमारब्ध ॥

अद्राक्षीत्प्रकृतिर्मातङ्गदारिका आनन्दमायुष्मन्त प्रतिगच्छन्तम् । दृष्ट्वा च पुन स्वा जननीमिदमवोचत्—अयमसौ मात श्रमण आनन्द प्रतिगच्छति । तामाह माता—नियत पुत्रि श्रमणेन गौतमेन समन्वाहृतो भविष्यति । तेन मम मन्त्रा प्रतिहता भविष्यन्ति । प्रकृतिराह—किं पुनरम्ब बलवत्तरा श्रमणस्य गौतमस्य मन्त्रा नास्माकम् ? तामाह माता—बलवत्तरा श्रमणस्य गौतमस्य मन्त्रा नास्माकम् । ये पुत्रि मन्त्रा सर्वलोकस्य प्रभवन्ति, तान् मन्त्रान् श्रमणो गौतम आकाङ्क्षमाण प्रतिहन्ति । न पुनर्लोक प्रभवति श्रमणस्य गौतमस्य मन्त्रान् प्रतिहन्तुम् । एव बलवत्तरा श्रमणस्य गौतमस्य मन्त्रा ॥

अथायुष्मानानन्दो येन भगवास्तेनोपसक्रान्त । उपसक्रम्य भगवत पादौ शिरसा वन्दित्वैकान्तेऽस्थात् । एकान्तस्थितमायुष्मन्तमानन्द भगवानिदमवोचत्—उद्गृह्ण त्वमानन्द इमा षडक्षरीविद्याम् । धारय वाचय पर्यवाप्नुहि आत्मनो हिताय सुखाय भिक्षूणा भिक्षुणीनामुपासकानामुपासिकाना हिताय सुखाय । इयमानन्द षडक्षरीविद्या षड्भि सम्यक्सबुद्धैर्भाषिता, चतुर्भिश्च महाराजै, शक्रेण देवानामिन्द्रेण, ब्रह्मणा च सहापतिना । मया चैतर्हि शाक्यमुनिना सम्यक्सबुद्धेन भाषिता । त्वमप्येतर्हि आनन्द ता धारय वाचय पर्यवाप्नुहि । यदुत तद्यथा—

अण्डरे पाण्डरे कारण्डे केयूरेऽर्चिहस्ते खरग्रीवे बन्धुमति वीरमति धर विध M 5
चिलिमिले विलोडय विषाणि लोके । विष चल चल । गोलमति गण्डविले चिलिमिले सातिनिम्ने यथासविभक्ते गोलमति गण्डविलायै स्वाहा ॥

कृत्वोपसपद्य प्रवेदयते स्म—क्षीणा मे जाति , उषित ब्रह्मचर्यम्, कृत करणीयम्, नापरमस्माद्भव प्रजानामीति ॥

अश्रौषु श्रावस्तेयका ब्राह्मणगृहपतय —भगवता किल चण्डालदारिका प्रव्राजितेति । श्रुत्वा च पुनरवध्यायन्ति—कथ हि नाम चण्डालदारिका भिक्षूणा सम्यक्चर्यां चरिष्यति ? भिक्षुणीनामुपासकानामुपासिकाना सम्यक्चर्या चरिष्यति ? कथ हि नाम चण्डालदारिका ब्रह्मक्षत्रियगृहपतिमहाशालकुलेषु प्रवेक्ष्यति ?

M 11 अश्रौषीद्राजा प्रसेनजित्कौशल —भगवता चण्डालदारिका प्रव्राजितेति । श्रुत्वा च पुनरवध्यायति—कथ हि नाम चण्डालदारिका भिक्षूणा सम्यक्चर्या चरिष्यति ? भिक्षुणीनामुपासकानामुपासिकाना सम्यक्चर्या चरिष्यति ? कथ ब्राह्मणक्षत्रियगृहपतिमहाशालकुलेषु प्रवेक्ष्यति ? विमृश्य च भद्र यान योजयित्वा भद्र यानमभिरुह्य सबहुलैश्च श्रावस्तेयैर्ब्राह्मणगृहपतिभि परिवृत पुरस्कृत श्रावस्त्या निर्याति स्म । येन जेतवनमनाथपिण्डदस्याराम, तेनोपसक्रान्त । तस्य खलु यावती यानस्य भूमि, तावद्यानेन गत्वा स यानादवतीर्य पत्तिकायपरिवृत पत्तिकायपुरस्कृत पद्भ्यामेवाराम प्राविक्षत् । प्रविश्य येन भगवास्तेनोपसक्रान्त । उपसक्रम्य भगवत पादौ शिरसा वन्दित्वा एकान्ते निषण्ण । तेऽपि सबहुला श्रावस्तेयका ब्राह्मणक्षत्रियगृहपतयो भगवत पादौ शिरसा वन्दित्वा एकान्ते निषण्णा । अप्यैकत्या भगवता सार्ध समुख सरञ्जनी समोदिनी विविधा कथा व्यतिसार्य एकान्ते निषण्णा । अप्यैकत्या भगवत पुरत स्वकस्वकानि मातापैतृकाणि नामगोत्राणि अनुश्राव्य एकान्ते निषण्णा । अप्यैकत्या येन भगवास्तेनाञ्जलि प्रणम्य एकान्ते निषण्णा । अप्यैकत्यास्तूष्णीभूता एकान्ते निषण्णा ॥

अथ भगवान् राजान प्रसेनजित कौशलमारभ्य तेषा च सबहुलाना श्रावस्तेयकाना ब्राह्मणक्षत्रियगृहपतीना चेतसा चित्तमाज्ञाय प्रकृतेर्भिक्षुण्या पूर्वनिवासमारभ्य भिक्षूनामन्त्रयते स्म—इच्छथ यूय भिक्षवस्तथागतस्य समुख प्रकृतेर्भिक्षुण्या पूर्वनिवासमारभ्य धर्मकथा श्रोतुम् ? भिक्षवो भगवन्तमाहु —एतस्य भगवन् काल, एतस्य सुगत समय, यद्भगवान्
M 12 प्रकृतेर्भिक्षुण्या पूर्वनिवासमारभ्य धर्मकथा कथयेत्, यद्भगवत श्रुत्वा भिक्षवो धारयिष्यन्ति। भगवानाह—तेन हि भिक्षव शृणुत, साधु च सुष्ठु च मनसिकुरुत, भाषिष्ये । एव साधु भगवन्निति ते भिक्षवो भगवत प्रत्यश्रौषु । भगवास्तानिदमवोचत्—

भूतपूर्व भिक्षवोऽतीतेऽध्वनि गङ्गातटे अतिमुक्तकदलीपाटलकामलकीवनगहनप्रदेशे तत्र त्रिशङ्कुर्नाम मातङ्गराज प्रतिवसति स्म सबहुलैश्च मातङ्गसहस्रै सार्धम् । स पुनर्भिक्षवस्त्रिशङ्कुर्मातङ्गराज पूर्वजन्माधीतान् वेदान् समनुस्मरति स्म साङ्गोपाङ्गान् सरहस्यान् सनिघण्टकैटभान् साक्षरप्रभेदानितिहासपञ्चमान्, अन्यानि च शास्त्राणि पदको[शो ?] वैयाकरणो लोकायते यज्ञमन्त्रे महापुरुषलक्षणे निष्णातो निष्काङ्क्ष । भाष्य च यथाधर्म वेदव्रतपदान्यनुश्रुत च भाषते स्म । तस्य त्रिशङ्कोर्मातङ्गराजस्य शार्दूलकर्णो नाम कुमारोऽभूदुत्पन्न ।

रूपतश्च कुलतश्च शीलतश्च गुणतश्च सर्वगुणैश्चोपेतोऽभिरूपो दर्शनीय प्रासादिक. परमया शुभवर्णपुष्कलतया समन्वागत । अथ त्रिशङ्कुर्मातङ्गराज शार्दूलकर्ण कुमार पूर्वजन्माधीतान् वेदानध्यापयति स्म यदुत साङ्गोपाङ्गान् सरहस्यान् सनिघण्टकैटभान् साक्षरप्रभेदानितिहासपञ्चमान्, अन्यानि च शास्त्राणि, भाष्य च यथाधर्म वेदव्रतपदानि ॥

अथ त्रिशङ्कोर्मातङ्गराजस्यैतदभवत्—अय मम पुत्र शार्दूलकर्णो नाम कुमार उपेतो रूपतश्च कुलतश्च शीलतश्च गुणतश्च, सर्वगुणोपेतोऽभिरूपो दर्शनीय प्रासादिक, परमया M 13 च वर्णपुष्कलतया समन्वागत । चीर्णव्रतोऽधीतमन्त्रो वेदपारग । समयोऽय यन्वहमस्य निवेशनधर्म करिष्ये । तत्कुतो न्वह शार्दूलकर्णस्य पुत्रस्य शीलवती गुणवती रूपवती प्रतिरूपा प्रजावती लभेयमिति ?

तस्मिन् खलु समये पुष्करसारी नाम ब्राह्मण उत्कूट नाम द्रोणमुख परिभुङ्क्ते स्म ससप्तोत्सद सतृणकाष्ठोदक धान्यसहगत राज्ञाग्निदत्तेन ब्रह्मदेय दत्तम् । पुष्करसारी पुनर्ब्राह्मण उपेतो मातृत पितृत सशुद्धो गृहिण्यामना[कुले जात्या वा]क्षिप्तो जातिवादेन गोत्रवादेन यावदासप्तममातामहपितामहम् । युगपदुपाध्यायोऽध्यापको मन्त्रधरस्त्रयाणा वेदाना पारग साङ्गोपाङ्गाना सरहस्याना सनिघण्टकैटभाना साक्षरप्रभेदानामितिहासपञ्चमाना पदको[शो] वैयाकरण । लोकायतयज्ञमन्त्रमहापुरुषलक्षणेषु पारग । स्फीतमुत्कूट नाम द्रोणमुख परिभुङ्क्ते । पुष्करसारिणो ब्राह्मणस्य प्रकृतिर्नाम माणविका दुहिता भूता । उपेता रूपतश्च कुलतश्च शीलतश्च गुणतश्च, सर्वगुणोपेता अभिरूपा दर्शनीया प्रासादिका परमया वर्णपुष्कलतया समन्वागता शीलवती गुणवती ॥

अथ त्रिशङ्कोर्मातङ्गराजस्यैतदभवत्—अस्त्युत्तरपूर्वेणोत्कूटो नाम द्रोणमुख । तत्र पुष्करसारो नाम ब्राह्मण प्रतिवसति । उपेतो मातृत पितृतो यावत् त्रैवेदिके प्रवचने M 14 विस्तरेण । स चोत्कूट द्रोणमुख परिभुङ्क्ते ससप्तोत्सद सतृणकाष्ठोदक धान्यभोगै सहगत राज्ञाग्निदत्तेन ब्रह्मदेय दत्तम् । तस्य पुष्करसारिणो ब्राह्मणस्य प्रकृतिर्नाम माणविका दुहिता उपेता रूपतश्च कुलतश्च शीलतश्च सर्वगुणोपेता अभिरूपा दर्शनीया प्रासादिका परमया वर्णपुष्कलतया समन्वागता शीलवती गुणवती पुत्रस्य मे शार्दूलकर्णस्य प्रतिरूपा पत्नी भविष्यतीति । अथ त्रिशङ्कुर्मातङ्गराज एतमेवार्थं बहुल रात्रौ चिन्तयित्वा वितर्क्य तस्या एव रात्र्या अत्ययात् प्रत्यूषकालसमये सर्वश्वेत वडवारथमभिरुह्य महता श्वपाकगणेन अमात्यगणेन परिवृतश्चण्डालनगरान्निष्क्रम्योत्तरेण प्रागच्छद्येनोत्कूट द्रोणमुखम् । अथ त्रिशङ्कुर्मातङ्गराज उत्कूटस्योत्तरपूर्वेण सुमनस्क नामोद्यान नानावृक्षसछन्न नानावृक्षकुसुमित नानाद्विजनिकूजित नन्दनमिव देवाना तदुपसक्रान्त । उपसक्रम्य ब्राह्मण पुष्करसारिणमागमयमानोऽस्थात्—ब्राह्मण पुष्करसारी माणवकान् मन्त्रान् वाचयितुमिहागमिष्यतीति ॥

अथ ब्राह्मण पुष्करसारी तस्या एव रात्र्या अत्ययात् सर्वश्वेत वडवारथमभिरुह्य M 15 शिष्यगणपरिवृत. पञ्चमात्रैर्माणवकशतै. पुरस्कृत उत्कूटान्निर्याति स्म ब्राह्मणान् मन्त्रान्

वाचयितुम् । अद्राक्षीत्त्रिशङ्कुर्मातङ्गराजो ब्राह्मण पुष्करसारिण सूर्यमिवोदयन्त तेजसा,
ज्वलन्तमिव हुतवहम्, यज्ञमिव ब्राह्मणपरिवृतम्, शक्रमिव देवगणपरिवृतम्, हैमवन्त-
मिवौषधिभि, समुद्रमिव रत्नै, चन्द्रमिव नक्षत्रै, वैश्रवणमिव यक्षगणै, ब्रह्माणमिव
देवर्षिगणै परिवृत शोभमानम् । दूरत एवागच्छन्त दृष्ट्वा च एन प्रत्युद्गम्य यथाधर्म कृत्वेद-
मवोचत्—ह भो पुष्करसारिन्, स्वागतम्, आयाहि । कार्य च ते वक्ष्यामि, तच्छ्रूयताम् ।
एवमुक्ते ब्राह्मण पुष्करसारी त्रिशङ्कु मातङ्गराजमिदमवोचत्—न हि भोस्त्रिशङ्को शक्य
ब्राह्मणेन सह भो कार कर्तुम् । अह भो पुष्करसारिन् शक्नोमि भो कार कर्तुम् । यच्छक्य
मे कर्तुं भवति, नैव तच्छक्य ते कर्तुम् । अपि तु चत्वारो भो पुष्करसारिन् पुरुषस्य
M 16 कार्यसमारम्भा पूर्वसमारब्धा भवन्ति यदुत आत्मार्थ वा परार्थ वा आत्मीयार्थ वा सर्व-
भूतसग्रहार्थ वा । इद चात्र महत्तर कार्यम् । यत्ते व्याख्यास्यामि, तच्छ्रूयताम् । पुत्राय मे
शार्दूलकर्णाय प्रकृतिं दुहितरमुत्सृज भार्यार्थाय । यावन्त कुलशुल्क मन्यसे, तावन्त
दास्यामि ॥

इद च खलु पुनर्वचन श्रुत्वा त्रिशङ्कोर्मातङ्गराजस्य भृश ब्राह्मण पुष्करसारी अभिषक्त कुपितश्चण्डीभूतोऽनात्तमना कोप च द्वेष च म्रक्ष च तत्प्रत्ययात्सजनित्वा ललाटे त्रिशिखा भृकुटीं कृत्वा कण्ठ वमयित्वा अक्षिणी परिवर्त्य नकुलपिङ्गला दृष्टिमुत्पाद्य त्रिशङ्कु मातङ्गराजमिदमवोचत्—धिग् ग्राम्यविषय चण्डाल, नेद श्वपाकवचन युक्तम्, यस्त्व ब्राह्मण वेदपारग हीनश्चण्डालयोनिजो भूत्वा इच्छस्यवमर्दितुम् । भो दुर्मते—

प्रकृति त्व न जानासि आत्मान चाभिम यसे ।
बालाग्रे सर्षप मा भो स्थापय [मा] क्लेशमागम ।
मा प्रार्थयाप्रार्थनीया वायु पाशेन बन्धय ॥ ३ ॥
M 17 न हि चामीकर मूढ भवेद्भस्म कदाचन ।
प्रकाशे वान्धकारे कि विशेषो नोपलभ्यते ॥ ४ ॥
चण्डालयोनिजस्त्व हि द्विजाति पुनरप्यहम् ।
हीन श्रेष्ठेन सबन्ध मूढ प्रार्थयसे कथम् ॥ ५ ॥
चण्डालयोनिभूतस्त्वमहमस्मि द्विजातिज ।
न हि श्रेष्ठ प्रहीनेन सबन्ध कर्तुमिच्छति ।
श्रेष्ठा श्रेष्ठैर्हि सबन्ध कुर्वन्तीह द्विजातय ॥ ६ ॥
विद्यया ये तु सपन्ना सशुद्धाश्चरणेन च ।
जात्या चैवानभिक्षिप्ता मन्त्रै परमता गता ॥ ७ ॥
अध्यापका मन्त्रधरास्त्रिषु वेदेषु पारगा ।
निघण्टकैटभान् वेदान् ब्राह्मणा ये ह्यधीयते ।
तैस्तादृशैर्हि सबन्ध कुर्वन्तीह द्विजातय ॥ ८ ॥

न हि श्रेष्ठो हि हीनेन सबन्ध कर्तुमिच्छति ।
प्रार्थयसेऽप्रार्थनीया वायु पाशेन बन्धितुम् ।
यदस्माभिश्च सबन्धमिह त्व कर्तुमिच्छसि ॥ ९ ॥
जुगुप्सित सर्वलोके कृपण पुरुषाधम ।
गच्छ त्व वृषल क्षिप्र किमस्मानवमन्यसे ॥ १० ॥
चण्डाला सह चण्डालै पुक्कसा सह पुक्कसै । M 18
कुर्वन्तीहैव सबन्ध जातिभिर्जातिरेव च ॥ ११ ॥
ब्राह्मणा ब्राह्मणै सार्ध क्षत्रियाः क्षत्रियै सह ।
सार्ध वैश्यास्तथा वैश्यै शूद्रा शूद्रैस्तथा सह ॥ १२ ॥
सदृशा सदृशै सार्धमावहन्ति परस्परम् ।
न हि कुर्वन्ति चण्डाला सबन्ध ब्राह्मणै सह ॥ १३ ॥
सर्वजातिविहीनोऽसि सर्ववर्णजुगुप्सित ।
कथ हीनश्च श्रेष्ठेन सबन्ध कर्तुमिच्छसि ॥ १४ ॥

इद पुनर्वचन श्रुत्वा ब्राह्मणस्य पुष्करसारिण त्रिशङ्कुर्मातङ्गराज इदमवोचत्—

यथा भस्मनि सौवर्णे विशेष उपलभ्यते ।
ब्राह्मणे वान्यजातौ वा न विशेषोऽस्ति वै तथा ॥ १५ ॥
यथा प्रकाशतमसोर्विशेष उपलभ्यते ।
ब्राह्मणे वान्यजातौ वा न विशेषोऽस्ति वै तथा ॥ १६ ॥
न हि ब्राह्मण आकाशान्मरुतो वा समुत्थित ।
भित्त्वा वा पृथिवी जातो जातवेदा यथारणे ॥ १७ ॥
ब्राह्मणा योनितो जाताश्चण्डाला अपि योनित ।
श्रेष्ठत्वे वृषलत्वे च कि वा पश्यसि कारणम् ॥ १८ ॥
ब्राह्मणोऽपि मृतोत्सृष्टो जुगुप्स्योऽशुचिरुच्यते ।
वर्णास्तथैव चाप्यन्ये का नु तत्र विशेषता ॥ १९ ॥
यत्किंचित्पापक कर्म किल्बिष कलिरेव च । M 19
सत्त्वानामुपघाताय ब्राह्मणैस्तत्प्रकाशितम् ॥ २० ॥
इति कर्माणि चैतानि प्रकाशितानि ब्राह्मणै ।
कर्मभिर्दारुणैश्चापि "पुण्योऽह" ब्रुवते द्विजा ॥ २१ ॥
मास खादितुकामैस्तु ब्राह्मणैरुपकल्पितम् ।
मन्त्रैर्हि प्रोक्षिता. सन्त स्वर्ग गच्छन्त्यजैडकाः ॥ २२ ॥

यद्येष मार्ग' स्वर्गाय कस्मान्न ब्राह्मणा ह्यमी।
आत्मानमथवा बन्धून्मन्त्रै सप्रोक्षयन्ति वै ॥ २३ ॥
मातर पितर चैव भ्रातर भगिनी तथा।
पुत्र दुहितर भार्या द्विजा न प्रोक्षयन्त्यमी ॥ २४ ॥
मित्र ज्ञाति सखी वापि ये वा विषयवासिन ।
प्रोक्षितास्तेऽपि वा मन्त्रै सर्वे यास्यन्ति सद्गतिम् ॥ २५ ॥
सर्वे यज्ञै समाहूता गमिष्यन्ति सता गतिम्।
पशुभि किं नु भो यष्टैरात्मान किं न यक्ष्यसे ॥ २६ ॥
न प्रोक्षणैर्न मन्त्रैश्च स्वर्ग गच्छन्त्यजैडका ।
न ह्येष मार्ग स्वर्गाय मिथ्याप्रोक्षणमुच्यते ॥ २७ ॥
ब्राह्मणै रौद्रचित्तैस्तु पर्यायो ह्येष चिन्तित ।
मास खादितुकामैस्तु प्रोक्षण कल्पित पशो ॥ २८ ॥
अन्यच्चाह प्रवक्ष्यामि ब्राह्मणैर्यत् प्रकल्पितम्।
पातका हि समाख्याता ब्राह्मणेषु चतुर्विधा ॥ २९ ॥
M 20 सुवर्णचौर्यं मद्य च गुरुदाराभिमर्दनम्।
ब्रह्मघ्नता च चत्वार पातका ब्राह्मणेष्वमी ॥ ३० ॥
सुवर्णहरण वर्ज्यं स्तेयमन्यन्न विद्यते।
सुवर्णं यो हरेद्विप्र स तेनाऽब्राह्मणो भवेत् ॥ ३१ ॥
सुरापान न पातव्यमन्नपान यथेष्टत ।
सुरा तु य पिबेद्विप्र' स तेनाब्राह्मणो भवेत् ॥ ३२ ॥
गुरुदारा न गन्तव्या अन्यदारा यथेष्टत ।
गुरुदारा तु यो गच्छेत्स तेनाब्राह्मणो भवेत् ॥ ३३ ॥
न हन्याद् ब्राह्मण ह्येक हन्यादन्याननेकश ।
हन्यात्तु ब्राह्मण यो वै स तेनाब्राह्मणो भवेत् ॥ ३४ ॥
इत्येते पातका ह्युक्ता ब्राह्मणेषु चतुर्विधा ।
भवन्त्यब्राह्मणा येन ततोऽन्येऽपातका स्मृता ॥ ३५ ॥
कृत्वा चतुर्णामेकैक भवेदब्राह्मणस्तु स ।
लभते न च सामीचीं ब्राह्मणाना समागमे।
आसन चोदक चैव व्युत्थान स न चार्हति ॥ ३६ ॥
तस्य नि सरण दृष्ट ब्राह्मणै पतितस्य तु।
व्रत वै स समादाय पुनर्ब्राह्मणता व्रजेत् ॥ ३७ ॥

असौ द्वादशवर्षाणि धारयित्वा खराजिनम्।
खट्वाङ्गमुच्छ्रित कृत्वा मृतशीर्षे च भोजनम्॥ ३८॥
एतद्व्रत समादाय निश्चयेन निरन्तरम्। M 21
पूर्णे द्वादशमे वर्षे पुनर्ब्राह्मणता व्रजेत्॥ ३९॥
इति नि सरण दृष्ट ब्राह्मणैस्तु तपस्विभि।
कुमार्गगामिभिर्मूढैरनि सरणदर्शिभि॥ ४०॥

तदिद ब्राह्मण ते ब्रवीमि—सञ्ज्ञामात्रकमिद लोकस्य यदिदमुच्यते ब्राह्मण इति वा क्षत्रिय इति वा वैश्य इति वा शूद्र इति वा। सर्वमिदमेकमेवेति विज्ञाय पुत्राय मे शार्दूलकर्णाय प्रकृति माणविकामनुप्रयच्छ भार्यार्थाय। यावन्त कुलशुल्क मन्यसे तावन्तमनुप्रदास्यामि॥ इद च खलु पुनर्वचन श्रुत्वा त्रिशङ्कोर्मातङ्गराजस्य ब्राह्मण पुष्करसारी अभिषक्त कुपितश्चण्डीभूतोऽनात्तमना कोप च द्वेष च तत्प्रत्यय जनयित्वा ललाटे त्रिशिखा भृकुटिं कृत्वा कण्ठ धमयित्वा अक्षिणी परिवर्त्य नकुलपिङ्गला दृष्टिमुत्पाद्य त्रिशङ्कु मातङ्गराजमिदमवोचत्— M 22

असमीक्ष्यैतत्त्वया हि कृता सञ्ज्ञेयमीदृशी।
एकैव जातिर्लोकेऽस्मिन् सामान्या न पृथग्विधा॥ ४१॥
कथ श्वपाकजातीयो ब्राह्मण वेदपारगम्।
निहीनयोनिजो भूत्वा विमर्दितुमिहेच्छसि॥ ४२॥

राजान खलु वृषल प्रति[वि]भागज्ञा भवन्ति। तद्यथा देशधर्मे वा नगरधर्मे वा ग्रामधर्मे वा निगमधर्मे वा शुल्कधर्मे वा आवाहधर्मे वा विवाहधर्मे वा पूर्वकर्मसु वा। चत्वार इमे वृषल वर्णा। यदुत ब्राह्मण क्षत्रियो वैश्य शूद्र इति। तेषा विवाहधर्मेषु चतस्रो भार्या ब्राह्मणस्य भवन्ति। तद्यथा ब्राह्मणी क्षत्रिया वैश्या शूद्री चेति। तिस्र क्षत्रियस्य भार्या भवन्ति। क्षत्रिया वैश्या शूद्री चेति। वैश्यस्य द्वे भार्ये भवत। वैश्या शूद्री चेति। शूद्रस्य त्वेका भार्या भवति शूद्री एव। एव ब्राह्मणस्य वृषल चत्वार पुत्रा भवन्ति। तद्यथा ब्राह्मण क्षत्रियो वैश्य शूद्रश्चेति। क्षत्रियस्य त्रय पुत्रा, क्षत्रियो वैश्य शूद्र इति। वैश्यस्य द्वौ पुत्रौ, वैश्य शूद्र इति। शूद्रस्य त्वेक एव पुत्रो भवति यदुत शूद्र एव। ते ब्राह्मणा पुनर्वृषल ब्रह्मण पुत्रा। औरसा मुखतो जाता। उरस्तो बाहुत क्षत्रिया। नाभितो वैश्या। पद्भ्या शूद्रा। ब्रह्मणाय खलु वृषल लोक सर्वभूतानि निर्मितानि।

तस्य ज्येष्ठा वय पुत्रा क्षत्रियास्तदनन्तरम्। M 23
वैश्यास्तृतीयका वर्णा शूद्रनाम्ना चतुर्थक॥ ४३॥ इति॥

स त्व वृषल चतुर्थेऽपि वर्णे न सदृशसे। अह चाग्रे वर्णे श्रेष्ठे वर्णे परमे वर्णे प्रवरे वर्णे। परमार्थं च सयोगमाकाङ्क्षसि। प्रणश्य त्व वृषल क्षिप्रम्। मा चास्माकमवमस्था॥

इद पुनर्वचन श्रुत्वा ब्राह्मणस्य पुष्करसारिणस्त्रिशङ्कुर्मातङ्गराज इदमवोचत्—इदमत्र ब्राह्मण शृणु यद् ब्रवीमि। ब्रह्मणाय लोक, सर्वभूतानि निर्मितानि।

तस्य ज्येष्ठा वय पुत्रा क्षत्रियास्तदनन्तरम् ।
वैश्यास्तृतीयका वर्णा शूद्रनाम्ना चतुर्थक ॥ ४४ ॥ इति ॥

सपादजङ्घा सनखा समासा
सपार्श्वपृष्ठाश्च नरा भवन्ति ।
एकाशतो नास्ति यतो विशेषो
वर्णाश्च चत्वार इतो न सन्ति ॥ ४५ ॥
अथो विशेष प्रवरोऽस्ति कश्चि-
त्तद् ब्रूहि यच्चानुमत यथा ते ।
अथो विशेष प्रवरो हि नास्ति
वर्णाश्च चत्वार इतो न सन्ति ॥ ४६ ॥
M 24 यथा हि दारका बाला क्रीडमाना महापथे ।
पाशुपुञ्जानि सपिण्ड्य स्वय नामानि कुर्वते ॥ ४७ ॥
इद क्षीरमिद दधि इद मासमिद घृतम् ।
न च बालस्य वचनात्पाशवोऽन्न भवन्ति हि ॥ ४८ ॥
वर्णास्तथैव चत्वारो यथा ब्राह्मण भाषसे ।
पाशुपुञ्जाभिधानेन योगोऽ[य को]प्येष न विद्यते ॥ ४९ ॥
न केशेन न कर्णाभ्या न शीर्षेण न चक्षुषा ।
न मुखेन न नासया न ग्रीवया न बाहुना ॥ ५० ॥
नोरसाप्यथ पार्श्वाभ्या न पृष्ठेनोदरेण च ।
नोरुभ्यामथ जङ्घाभ्या पाणिपादनखेन च ॥ ५१ ॥
न स्वरेण न वर्णेन न सर्वाशैर्न मैथुनै ।
नानाविशेष सर्वेषु मनुष्येषु हि विद्यते ॥ ५२ ॥
यथा हि जातिष्वन्यासु लिङ्ग योनि पृथक् पृथक् ।
सामान्य कारण तत्र कि वा जातिषु मन्यसे ॥ ५३ ॥
सशीर्षकाश्चाथ नरास्थियुक्ता
सचर्मका सेन्द्रियसोदराश्च ।
एकाशतो नास्ति यतो विशेषो
वर्णा न युक्ताश्चतुरोऽभिधातुम् ॥ ५४ ॥
M 25 दोषो ह्यय चात्र भवेदयुक्तो
यद्यत्त्वया चाभिहित निदाने ।
श्रुत्वा तु मत्त प्रतिपद्य सौम्य
यच्चात्र मन्ये शृणु चोद्यमानम् ॥ ५५ ॥

यच्चात्र युक्त विषम सम वा
तत्ते प्रवक्ष्यामि नियुज्यमान ।
दोषो हि यश्चापि भवेदयुक्तो
वक्ष्यामि ते ह्युत्तरतोत्तर च ।
श्रुत्वा तु मत्त प्रतिपद्य सौम्य
कर्माधिपत्यप्रभवा मनुष्या ॥ ५६ ॥

अनुमानमपि ते ब्राह्मण यदि प्रमाणम्, तत्र यद् ब्रवीषि—ब्रह्मा एक इति तस्मात्प्रजा अपि एकजात्या एव । वयमप्येकजात्या भवाम । यच्च ब्रवीषि—ब्रह्मणाय लोक सर्वभूतानि च निर्मितानीति । सचेत्ते ब्राह्मण इद प्रमाण, तदिद ते ब्राह्मण अयुक्त यद् ब्रवीषि चत्वारो वर्णा—ब्राह्मणा क्षत्रिया वैश्या शूद्राश्चेति । अपि तु ब्राह्मण मिथ्या मम वचो भवेत्, यदि ब्राह्मण सवादेन मनुष्यजातेर्नानाकरण प्रज्ञायते । यदुत शीर्षतो वा मुखतो वा कर्णतो वा नासिकातो वा भ्रूतो वा रूपतो वा सस्थानतो वा वर्णतो वा आकारतो वा योनितो M 26
वा आहारतो वा सभवतो वा नानाकरण प्रज्ञायते ॥

तद्यथापि भो पुष्करसारिन् गवाश्वगर्दभोष्ट्रमृगपक्ष्यजैडकानामण्डजजरायुजसस्वेदजौपपादुकाना नानाकरण प्रज्ञायते । यदुत पादतोऽपि मुखतोऽपि वर्णतोऽपि सस्थानतोऽपि आहारतोऽपि योनिसभवतोऽपि नानाकरण प्रज्ञायते । न चैव तेषा चतुर्णां वर्णाना नानाकरण प्रज्ञायते । तत्तस्मात्सर्वमिदमेकमिति ॥

अपि च ब्राह्मण अमीषा फल्गुवृक्षाणामाम्रातकजम्बुखर्जूरपनसदालावनतिन्दुकमृद्वीकबीजपूरककपित्थाक्षोडनारिकेलतिनिशकरञ्जादीना नानाकरण प्रज्ञायते । यदुत मूलतश्च स्कन्धतश्च त्वग्भागतश्च सारतश्च पत्रतश्च पुष्पतश्च फलतश्च नानाकरण प्रज्ञायते । न चैव M 27
चतुर्णा वर्णाना नानाकरण प्रज्ञायते ॥

तद्यथा ब्राह्मण अमीषा स्थलजाना वृक्षाणा सारतमालनक्तमालकर्णिकारसप्तपर्णशिरीषकोविदारस्यन्दनचन्दनशिशपैरण्डखदिरादीना नानाकरण प्रज्ञायते । यदुत मूलतश्च स्कन्धतश्च त्वग्भागतश्च गुल्मतश्च सारतश्च पत्रतश्च पुष्पतश्च फलतश्च विशेष उपलभ्यते । न चैव चतुर्णा वर्णाना नानाकरण प्रज्ञायते ॥

तद्यथा भो पुष्करसारिन्, अमीषा क्षीरवृक्षाणामुदुम्बरप्लक्षाश्वत्थन्यग्रोधवल्गुकेत्येवमादीना नानाकरण प्रज्ञायते । यदुत मूलतश्च स्कन्धतश्च त्वग्भागतश्च सारतश्च पत्रतश्च पुष्पतश्च फलतश्च नानाकरण प्रज्ञायते । न त्वेव चतुर्णा वर्णाना नानाकरण प्रज्ञायते ॥

तद्यथा पुष्करसारिन्, अमीषामपि फलभैषज्यवृक्षाणामामलकीहरीतकीविभीतकीफरसकादीनामन्यासामपि विविधानामोषधीना ग्रामजाना पार्वतीयाना तृणवनस्पतीना नानाकरण प्रज्ञायते । यदुत मूलतश्च स्कन्धतश्च गुल्मतश्च सारतश्च पत्रतश्च पुष्पतश्च फलतश्च नानाकरण प्रज्ञायते । न त्वेव चतुर्णां वर्णाना नानाकरण प्रज्ञायते ॥

तद्यथा स्थलजाना पुष्पवृक्षाणामतिमुक्तकचम्पकपाटलाना सुमनावार्षिकाधनुष्कारिकादीना नानाकरण प्रज्ञायते । यदुत रूपतोऽपि वर्णतोऽपि गन्धतोऽपि सस्थानतोऽपि नानाकरण प्रज्ञायते । न त्वेव चतुर्णा वर्णाना नानाकरण प्रज्ञायते ॥

तद्यथा ब्राह्मण अमीपामपि जलजाना पुष्पाणा पद्मोत्पलसौगन्धिकमृदुगन्धिकादीना नानाकरण प्रज्ञायते । यदुत रूपतश्च गन्धतश्च सस्थानतश्च वर्णतश्च नानाकरण प्रज्ञायते । न त्वेव चतुर्णा वर्णाना नानाकरण प्रज्ञायते । तद्यथा पुष्करसारिन् अमी ब्राह्मणा इति क्षत्रिया इति वैश्या इति शूद्रा इति । तस्मादेकमेवेद सर्वमिति ॥

अप्यन्यत्ते प्रवक्ष्यामि ब्राह्मणै कल्पित यथा ।
शिर सतार गगनमाकाशमुदर तथा ॥ ५७ ॥

पर्वताश्चाप्युभावूरू पादौ च धरणीतलम् ।
सूर्याचन्द्रमसौ नेत्रे रोम तृणवनस्पती ॥ ५८ ॥

अश्रूण्यवोचद्वर्षास्य नद्य प्रस्रावमेव च ।
सागराश्चाप्यमेध्य वै एव ब्रह्मा प्रजापति ॥ ५९ ॥

M 28 परीक्षस्व त्व ब्रह्मण स्वलक्षणम् । यस्माद् ब्रह्मणो ब्राह्मणा उत्पन्ना', तस्मात्क्षत्रिया अपि वैश्या अपि शूद्रा अप्युत्पन्ना ॥

एव प्रसूतिर्यदि तत्त्वत स्या-
त्ततो हि स्याद्वर्णकृतो विशेष ।
यदि ब्राह्मणा ब्रह्मलोक व्रजेयु-
स्त्रयश्च वर्णा न व्रजेयु स्वर्गम् ।
एव भवेद्वर्णकृतो विशेषो
न चेन्न चत्वारो भवन्ति वर्णा ॥ ६० ॥

यस्माद्धि वर्णश्चतुर्थ एव
प्रयाति स्वर्ग स्वकृतेन कर्मणा ।
यतस्तपश्चार्षमिह प्रशस्त
तस्माद् द्विजातेर्न विशेषण स्याद् ॥ ६१ ॥

यदि ब्राह्मण स्यादिहैक एव
द्विजिह्वश्चतु श्रवणस्तथैव ।
चतुर्विषाणो बहुपाद् द्विशीर्ष
एव कृते वर्णकृतो विशेषः ॥ ६२ ॥

रागैश्च नाम परघातन च M 29
एवप्रकार च विहेठन च ।
सत्त्वस्य वै कर्मणो ध्वसन च
एतान्यकल्याणकृतानि विप्रै ॥ ६३ ॥

युद्ध विवाद कलहान्यभीक्ष्ण
गोप्रोक्षण चिन्तित ब्राह्मणैर्हि ।
अथर्वण कर्मणा त्रासन च
एतानि मन्त्राणि कृतानि विप्रै ॥ ६४ ॥

पापेच्छता बहुजनवञ्चन च
शाठ्य च धौर्त्य च तथैव-कल्पम् ।
एव परेषामहित विचिन्त्य
कदा च ते स्वर्गमितो व्रजेयु ॥ ६५ ॥

ये ब्राह्मणा उग्रतपा विनीता
व्रतेन शीलेन सदा ह्युपेता ।
अहिंसका ये दमसयमे रता-
स्ते ब्राह्मणा ब्रह्मपुर व्रजन्ति ॥ ६६ ॥

सहास्थिमास सनख सचर्मा
दु ख सुख मूत्रपुरीषमेकम् ।
पञ्चेन्द्रियैर्नास्ति यतो विशेष-
स्तस्मान्न वै वर्णचतुष्क एष ॥ ६७ ॥

तद्यथा नाम ब्राह्मण कस्यचित्पुरुषस्य चत्वार पुत्रा भवेयु । स तेषा नामानि कुर्यात्—नन्दक इति वा जीवक इति वा अशोक इति वा शतायुरिति वा । M 30 इष्टाश्च पुनर्भो एतस्य पुरुषस्य पुत्रा भवेयु । तत्र यो नन्दक स नन्देत् । यो जीवक स जीवेत् । योऽशोक स न शोचेत् । य शतायु स वर्षशत जीवेत् ॥

नामत पुनर्ब्राह्मण तेषा नानाकरण प्रज्ञायते न जातित । तत्कस्य हेतो [2] इह खलु पुनर्ब्राह्मण पितृत पुत्रो जायते । तस्माच्च तत्रेद व्याकरण भवति—

माता भस्त्रा पितु पुत्रो येन जात स एव स ।
यद्येव भो विजानासि न ते (पुत्रा) परभूता क्वचित् ॥ ६८ ॥

परीक्षस्व ब्राह्मण सम्यगेव—कोऽत्र ब्राह्मण क्षत्रियो वैश्य शूद्र इति ।

सर्वे काणाश्च कुब्जाश्च सर्वेऽपस्मारिणोऽपि वा ।
किलासिन कुष्ठिनश्च गौरा कृष्णा पृथक् पृथक् ॥ ६९ ॥

प्रतिष्ठिता ॥

सममज्ञानखत्वचपार्श्वोदरवक्त्रा प्रजा हि ता स्वकर्मणा ।
एव गते ब्राह्मण नैव भवति विशेष को जातिकृतो विशेष ।
M 31 यस्मान्न जातेर्विशेषणोऽस्ति तस्मान्न वै वर्णचतुष्क एव ॥ ६९ ॥ (अ)

तस्मात्ते ब्राह्मण ब्रवीमि—सञ्ज्ञामात्रमिद लोकस्य यदिद ब्राह्मण इति वा क्षत्रिय इति वा वैश्य इति वा शूद्र इति वा चण्डाल इति वा । एकमिद सर्वमिदमेकम् । पुत्राय मे शार्दूलकर्णाय प्रकृतिं दुहितरमुत्सृज भार्यार्थाय। यावन्त कुलशुल्क मन्यसे तावन्तमनुप्रदास्यामि॥

इद पुनर्वचन श्रुत्वा त्रिशङ्कोर्मातङ्गराजस्य ब्राह्मण पुष्करसारी इदमवोचत्—किं पुनर्भवता ऋग्वेदोऽधीत , यजुर्वेदोऽधीत॰, सामवेदोऽधीत , अथर्ववेदोऽधीत , आयुर्वेदोऽधीत , कल्पाध्यायोऽपि, अध्यात्ममपि, मृगचक्र वा, नक्षत्रगणो वा, तिथिक्रमगणो वा त्वयाधीत ? कर्मचक्र वा त्वयाधिगतम् ? अथवा अङ्गविद्या वा वस्त्रविद्या वा शिवाविद्या शकुनिविद्या वा त्वयाधीता ? अथवा राहुचरित वा शुक्रचरित वा ग्रहचरित वा त्वयाधीतम् ? अथवा लोकायत भवता भाष्यप्रवचन वा पक्षाध्यायो वा न्यायो वा त्वयाधीत ?

M 32

एवमुक्ते त्रिशङ्कुर्मातङ्गराज पुष्करसारिण ब्राह्मणमेतदवोचत्—एतच्च मया ब्राह्मणा अधीत भूयश्चोत्तरम्। यदपि ते ब्राह्मण एव स्यात्—अहमस्मि मन्त्रेषु पार प्राप्त इति, तत्र ते ब्राह्मण सह धर्मेणानुमान प्रवक्ष्यामि । न खल्वेव ब्राह्मण प्राथमकल्पिकाना सत्त्वानामेतदभवत्—यदुत ब्राह्मण इति वा क्षत्रिय इति वा वैश्य इति वा शूद्र इति वा । एकमिद सर्वमिदमेकम् ॥

अथ ब्राह्मण सत्त्वानामसदृशाना चोभयथा सदृशाना ततोऽन्ये सत्त्वा शालिक्षेत्राणि केलायन्ति गोपायन्ति वापयन्ति वा, तेऽमी क्षत्रिया इति सञ्ज्ञा उदपादि । अथात्र ब्राह्मण तदन्यतमाना सत्त्वानामेतदभवत्—परिग्रहो रोग परिग्रहो गण्ड परिग्रह शल्य । यन्नु वय स्वपरिग्रहमपहाय अरण्यायतन गत्वा तृणकाष्ठशाखापर्णपलाशकानुपसहृत्य तृणकुटिका वा पर्णकुटिका वा कृत्वा प्रविश्य ध्यायेम इति । अथ ते सत्त्वास्त स्वक परिग्रहमपहाया अरण्यायतन गत्वा तृणकाष्ठशाखापत्रपर्णपलाशकैस्तृणकुटिं वा पर्णकुटिका वा कृत्वा तत्रैव प्रविश्य ध्यायन्ति स्म । ते तत्र सायमासनहेतो प्रान्तवाटिका प्रातरशनहेतोश्च ग्राम पिण्डाय प्रविशन्ति स्म ॥

अथ तेषा ग्रामवासिना सत्त्वानामेतदभवत्—दुष्करकारका बत भो सत्त्वा ये स्वक परिग्रहमुत्सृज्य ग्रामनिगमजनपदेभ्यो बहिर्निर्गता । तेषा बहिर्मनस्का ब्राह्मणा इति सञ्ज्ञा उदपादि । ते च पुनर्ग्रामवासिन. सत्त्वास्तानतीव सत्कुर्वन्ति स्म । तेषा च दातव्य मन्यन्ते स्म ॥

अनुमानमपि प्रमाणमध्वर्यूणाम्। एते ब्राह्मणा एकविंशत्यध्वर्यवो भूत्वा एकोत्तरशतधा भिन्ना। तद्यथा कठा कणिमा वाजसनेयिनो जातुकर्णा प्रोष्ठपदा ऋषय। तत्र दश कठा। दश कणिमा। एकादश वाजसनेयिन। त्रयोदश जातुकर्णा। षोडश पोष्ठपदा। एकचत्वारिंशदृषय। इतीय ब्राह्मण अध्वर्यूणा शाखा। एकविंशत्यध्वर्यवो भूत्वा एकोत्तरशतधा भिन्ना॥

अनुमानमपि ब्राह्मण प्रमाणमथर्वणिकानाम्। एते मन्त्रा सर्वे तेऽथर्वणिका। ऋतुरेको भूत्वा द्विधा भिन्न। द्विधा भूत्वा चतुर्धा भिन्न। चतुर्धा भूत्वा अष्टधा भिन्न। अष्टधा भूत्वा [नव-]दशधा भिन्न। इतीय ब्राह्मण अथर्वणिकाना शाखा। ऋतुरेक षोडशोत्तरद्वादशशतधा भिन्न॥

अनुमानमपि ब्राह्मण प्रमाण प्रतीत्य एतानि द्वादशभेदशतानि षोडशभेदाश्च ये
M 37 ब्राह्मणै पौराणै सम्यग् दृष्टा। छन्दसि वा व्याकरणे वा लोकायते वा पदमीमासाया वा। न चैषामूहापोह प्रज्ञायते। यदुत एकजात्यो नामेति विदित्वा बन्धुर्भवितुमर्हति। तत्ते ब्राह्मण ब्रवीमि—सञ्ज्ञामात्रकमेतल्लोकस्य यदुत ब्राह्मण इति वा क्षत्रिय इति वा वैश्य इति वा शूद्र इति वा। एकमिद सर्वमिदमेकम्। पुत्राय मे शार्दूलकर्णाय प्रकृति दुहितरमुत्सृज भार्यार्थाय। यावन्त कुलशुल्क मन्यसे तावन्तमनुप्रदास्यामि॥

इद पुनर्वचन श्रुत्वा त्रिशङ्कोर्मातङ्गराजस्य ब्राह्मण पुष्करसारी तूष्णीभूतो मद्गुभूत स्रस्तस्कन्धोऽधोमुखो निष्प्रतिभ प्रध्यानपरोऽस्थात्॥

ददर्श त्रिशङ्कुर्मातङ्गराजो ब्राह्मण पुष्करसारिण तूष्णीभूत मद्गुभूत स्रस्तस्कन्धमधोमुख निष्प्रतिभ प्रध्यानपर स्थितम्। दृष्ट्वा च पुनरिदमब्रवीत्—यदपि ते ब्राह्मण एव स्यादसद्दर्शेन सह सबन्धो भविष्यतीति। न पुनस्त्वया ब्राह्मण एव द्रष्टव्यम्। तत्कस्य
M 38 हेतो ? ये प्रमाणश्रुतिशीलप्रज्ञादयो गुणा अग्र्या लोकस्य ते मम पुत्रस्य शार्दूलकर्णस्य सविद्यन्ते। यदपि ते ब्राह्मण एव स्यात्—ये वाजपेय यज्ञ यजन्ति, अश्वमेध पुरुषमेध शाम्यप्राश निरर्गड यज्ञ यजन्ति, सर्वे ते कायस्य भेदात्सुगतौ स्वर्गलोके देवेषूपपद्यन्त इति। न पुनर्ब्राह्मण त्वयैव द्रष्टव्यम्। तत्कस्य हेतो ? वाजपेय ब्राह्मण यज्ञ यजमाना अश्वमेध पुरुषमेध शाम्यप्राश निरर्गड यज्ञ च यजमाना बहुधा मन्त्रान् प्रवर्तयन्त प्राणिहिंसा च प्रवर्तयन्ति। तस्मात्ते ब्राह्मण ब्रवीमि—न ह्येप मार्ग स्वर्गाय। अह ते ब्राह्मण मार्गं स्वर्गाय व्याख्यामि। तच्छृणु—

शील रक्षेत मेधावी प्रार्थयान सुखत्रयम्।
प्रशसा वित्तलाभ च प्रेत्य स्वर्गे च मोदनम्॥ ७०॥

यैर्ब्राह्मण इत पूर्व वाजपेयो यज्ञ इष्ट, यैरश्वमेधो यै पुरुषमेधो यै. शाम्यप्राशो यैर्निरर्गडो यज्ञ इष्ट, परिगृहीतस्तैर्निरर्गल च कामै काम। इतो नाक. पर्येष्यते। ये

ब्राह्मण इत पश्चाद्वाजपेय यज्ञ यक्ष्यन्ति, येऽश्वमेध पुरुषमेध ये शाम्यप्राश निरर्गड यज्ञ यक्ष्यन्ति, ते निरर्थक महाविघात सयोक्ष्यन्ति। तस्मात्ते ब्राह्मण ब्रवीमि—एहि त्व मया सार्ध सबन्ध योजयस्व। तत्कस्य हेतो ? धर्मेण हि चण्डाला अजुगुप्सनीया भवन्ति। अपि च।

श्रद्धा शील तपस्त्याग श्रुतिर्ज्ञान दयैव च। M 39
दर्शन सर्ववेदाना स्वर्गव्रतपदानि वै ॥ ७१ ॥

प्रमाणमष्टप्रकार स्वर्गाय। तदेभिरष्टाभि प्रकारै स्वर्गगमनमिष्यते। ये प्रायेण जानन्ति विशेषेण खल्वप्यनेकैर्विविधैर्यज्ञै। अष्टौ चेमा ब्राह्मण निर्दिष्टा मातृतुल्या भगिन्यो लोके प्रवर्तन्ते। तद्यथा—अदितिर्देवाना माता। दितिर्दानवानाम्। मनुर्मानवानाम्। सुरभि सौरभेयानाम्। विनता सुपर्णानाम्। कद्रुर्नागानाम्। पृथिवी भूताना माता सर्वबीजानाम्। मरुता महामह। महाकाश्यप मनसा विदन्ति ऋषय ॥

अथ खलु भो पुष्करसारिन् ब्राह्मणाना सप्त गोत्राणि व्याख्यास्यामि, तानि श्रूयन्ताम्—तद्यथा गौतमा वात्स्या कौत्सा कौशिका काश्यपा वासिष्ठा माण्डव्या इत्येतानि ब्राह्मण सप्त गोत्राणि। एषामेकैक गोत्र सप्तधा भिन्नम्। अत्र ये गौतमास्ते कौथुमास्ते गर्गास्ते भारद्वाजास्त आर्ष्टिषेणास्ते वैखानसास्ते वज्रपादा। तत्र ये वात्स्यास्त आत्रेयास्ते मैत्रेयास्ते M 40 भार्गवास्ते सावर्ण्यास्ते सलीलास्ते बहुजाता। तत्र ये कौत्सास्ते मौद्गल्यायनास्ते गौणायनास्ते लाङ्गलास्ते लग्नास्ते दण्डलग्नास्ते सोमसुवा [व]। तत्र ये कौशिकास्ते कात्यायनास्ते दर्भकात्यायनास्ते वल्कलिनस्ते पक्षिणस्ते लौकाक्षास्ते लोहितायना (लोहित्यायना)। तत्र ये काश्यपास्ते मण्डनास्त इष्टास्ते शौण्डायनास्ते रोचनेयास्तेऽनपेक्षास्तेऽग्निवेश्या। तत्र ये वासिष्ठास्ते जातुकर्ण्यास्ते धान्यायनास्ते पाराशरास्ते व्याघ्रनखास्त आण्डायनास्त औपमन्यवा। तत्र ये माण्डव्यास्ते भाण्डायनास्ते धोम्रायणास्ते कात्यायनास्ते खल्ववाहनास्ते सुगन्धारायणास्ते कापिष्ठलायना। इत्येतानि ब्राह्मण एवमेकोनपञ्चाशद्गोत्राणि ब्राह्मणै पौराणै सम्यग् दृष्टानि छन्दसि व्याकरणे पदमीमासायाम्। अन्यानि च गोत्राणि विस्तरतो मया वाचितानि। तानि अन्यैर्न ज्ञायन्ते ॥

यदुतैकत्वमिति विदित्वा भवान् बन्धुर्भवितुमर्हति। तस्मात्ते ब्राह्मण ब्रवीमि सामान्य सज्ञामात्रकमिद लोकस्य यदुत ब्राह्मण इति वा क्षत्रिय इति वा वैश्य इति वा शूद्र इति वा। एकमिद सर्वमिदमेकम्। पुत्राय मे शार्दूलकर्णाय प्रकृति दुहितरमुत्सृज भार्यार्थाय। यावन्त कुलशुल्क मन्यसे तावन्तमनुप्रदास्यामि ॥

इद पुनर्वचन श्रुत्वा त्रिशङ्कोर्मातङ्गराजस्य ब्राह्मण पुष्करसारी तूष्णीभूतो मद्गुभूत M 41 स्रस्तस्कन्धोऽधोमुखो निष्प्रतिभ प्रध्यानपर स्थितोऽभूत्। अद्राक्षीत् त्रिशङ्कुर्मातङ्गराज

पुष्करसारिण ब्राह्मण तूष्णींभूत मद्गुभूत स्रस्तस्कन्धमधोमुख निष्प्रतिभ प्रध्यानपर स्थितम् । दृष्ट्वा च पुनरिदमवोचत्—

यादृश वाप्यते वीज तादृश लभ्यते फलम् ।
प्रजापतेर्हि चैकत्वे निर्विशेषो भवत्यत ॥ ७२ ॥
न चेन्द्रियाणा नानात्व क्रियाभेदश्च दृश्यते ।
ब्राह्मणे वान्यजातौ वा नैषा किंचिद्विशिष्यते ॥ ७३ ॥
न ह्यात्मन समुत्कर्ष श्रेष्ठत्वमिह युज्यते ।
शुक्रशोणितसभूत योनितो ह्युभय समम् ॥ ७४ ॥
चातुर्वर्ण्य प्रवक्ष्यामि पशुधर्मकथा तत्र ।
भवेत्ते भगिनी भार्या नैतद् ब्राह्मण युज्यते ॥ ७५ ॥
यदि तावदय लोको ब्रह्मणा जनित स्वयम् ।
ब्राह्मणी ब्राह्मणस्वसा क्षत्रिया क्षत्रियस्वसा ॥ ७६ ॥
अथ वैश्यस्य वैश्या वै शूद्रा शूद्रस्य वा पुन ।
न भार्या भगिनी युक्ता ब्रह्मणा जनिता यदि ॥ ७७ ॥
न सत्त्वा ब्रह्मणो जाता क्लेशजा कर्मजास्त्वमी ।
नीचैश्चोच्चैश्च दृश्यन्ते सत्त्वा नानाश्रया पृथक् ॥ ७८ ॥
तेषा च जातिसामान्याद् ब्राह्मणे क्षत्रिये तथा ।
अथ वैश्ये च शूद्रे च सम ज्ञान प्रवर्तते ॥ ७९ ॥
M 42 ऋग्वेदोऽथ यजुर्वेद सामवेदोऽप्यथर्वणम् ।
इतिहासो निघण्टश्च कुतश्छन्दो निरर्थकम् ॥ ८० ॥
अस्माकमप्यध्ययने मैत्री विद्या तथा शिखी ।
सक्रामणी प्रक्रामणी स्तम्भनी कामरूपिणी ॥ ८१ ॥
मनोजवा च गान्धारी घोरी विद्या वशकरी ।
काकवाणी च मन्त्र च इन्द्रजाल च भञ्जनी ॥ ८२ ॥
अस्माकमासीत्पुरुषा विद्याख्याख्यातपण्डिता ।
मणिपुष्पाश्च ऋषयो भास्वराश्च महर्षय. ॥ ८३ ॥
सप्राप्ता देवताऋद्धिं कि चिकित्ससि विद्यया ।
अशिक्षिताश्च चण्डाला ब्राह्मणा वेदपारगा ॥ ८४ ॥
कपिंजलाद्यो जनितो मन्त्राणा पारमि गत ।
न ह्यसौ ब्राह्मणीपुत्र. किं वा ब्राह्मण मन्यसे ॥ ८५ ॥

निषाद्यजनयत्काली पुत्र द्वैपायन मुनिम्। M 43
उग्र तेजस्विन भीष्म पञ्चाभिज्ञ महातपम्।
न ह्यसौ ब्राह्मणीपुत्र कि वा ब्राह्मण वक्ष्यसि॥ ८६॥
क्षत्रिया रेणुका नाम जज्ञे राम महामुनिम्।
पण्डित च विनीत च सर्वशास्त्रविशारदम्।
न ह्यसौ ब्राह्मणीपुत्र कि वा ब्राह्मण वक्ष्यसि॥ ८७॥
ये च ते मनुजा आसन् तेजसा तपसा युता।
पण्डिताश्च विनीताश्च लोके च ऋषिसमता।
न हि ते ब्राह्मणीपुत्रा कि वा ब्राह्मण वक्ष्यसि॥ ८८॥
सज्ञा कृतेय लोकस्य ब्राह्मणा क्षत्रियास्तथा।
वैश्याश्चैव तथा शूद्रा सज्ञेय सप्रकीर्तिता॥ ८९॥

तस्मात्ते ब्राह्मण ब्रवीमि सज्ञामात्रकमिद लोकस्य यदुत ब्राह्मण इति वा क्षत्रिय इति वा वैश्य इति वा शूद्र इति वा। एकमिद सर्वमिदमेकम्। पुत्राय मे शार्दूलकर्णाय प्रकृतिं M 44 दुहितरमनुप्रयच्छ भार्यार्थाय। यावन्त कुलशुल्क मन्यसे तावन्तमनुप्रदास्यामि॥

इद च पुनर्वचन श्रुत्वा त्रिशङ्कोर्मातङ्गराजस्य ब्राह्मण पुष्करसारी त्रिशङ्कु मातङ्गराजमिदमवोचत्—किंगोत्रो भवान्? आह—आत्रेयगोत्रोऽस्मि। किंपूर्व? आह—आत्रेय। किंचरण? आह—कालेय—मैत्रायणीय। कति प्रवरा? आह—त्रय प्रवरा। तद्यथा वात्स्या कौत्स्या भरद्वाजाश्च। के भवन्त सब्रह्मचारिण? छन्दोगा। कति छन्दोगाना भेदा? षट्। ते कतमे? आह—तद्यथा। कौथुमा। चारायणीया। लाङ्गला। सौवर्चसा। कापिजलेया। आर्ष्टिषेणा इति॥

किं भवतो मातृज गोत्रम्? आह—पाराशरीयम्। पठतु भवान् सावित्रीम्। कथ भवति? कत्यक्षरा सावित्री? कतिगण्डा? कतिपदा?

चतुर्विंशत्यक्षरा सावित्री। त्रिगण्डा। अष्टाक्षरपदा। उच्चारयतु भवान् सावित्रीम्। अथ खलु भो पुष्करसारिन्, सोत्पत्तिका सावित्री प्रवक्ष्यामि। तच्छ्रूयताम्। कथयतु भवान्।

भूतपूर्व ब्राह्मण अतीतेऽध्वनि वसुर्नाम ऋषिर्बभूव। पञ्चाभिज्ञ उग्रतेजा महानुभावो ध्यानाना लाभी। तेन तत्र तक्षकदुहिता कपिला नाम आसादिता भार्यार्थम्। स तत्र सरक्तचित्तस्तया कन्यया सार्धं मैथुनमगच्छत्। स ऋषिर्ऋद्ध्या भ्रष्टो ध्यानेभ्यो वञ्चित। M 45 ऋद्धिपरिहीन स विप्रतिसारी आत्मनो दुश्चरित विगर्हमाणस्तस्या वेलाया सावित्रीं भाषते स्म। तद्यथा—

ॐ भूर्भुव स्वः। तत्सवितुर्वरेण्य भर्गो देवस्य धीमहि। धियो यो न प्रचोदयात्।

इति हि ब्राह्मण अज्ञानशोधनार्थमिममेव मन्त्र स ब्राह्मणो दिवारात्र जपति स्म। इय ब्राह्मणाना सावित्री। पूर्वज प्रजापति —

जटिलस्तापसो भूत्वा गहन वनमाश्रित ।
गम्भीरावभासे तत्र ह्यात्मारामस्तपोरत ॥ ९० ॥

देवस्य श्रेष्ठक भोजनमुपनाम्योपविष्ट इम मन्त्रमजपत्। इय क्षत्रियाणा सावित्री। M 46 ॐ चित्र हि वैश्यकन्यका । अथ सा कन्या अर्थत प्रवीणा। इय वैश्याना सावित्री। ॐ अतप सुतप । जीवेम शरदा शतम्। पश्येम शरदा शतम्। इय शूद्राणा सावित्री। ॐ भूर्भुव स्व ।

कामा हि लोके परमा प्रजाना
क्लेशप्रहाणे भूता अन्तराया ।
तस्माद्भवन्त प्रजहन्तु कामान्
ततोऽतुल प्राप्स्यथ ब्रह्मलोकम्॥ ९१ ॥

इतीय ब्राह्मण ब्रह्मणा सहापतिना सावित्री भाषिता, पूर्वकैश्च सम्यक्सबुद्धैरभ्यनुमोदिता ॥

पठ भोस्त्रिशङ्को नक्षत्रवशम्। अथ किम्? भो कथयतु भवान्। श्रूयताम्। भो पुष्करसारिन्, नक्षत्रवश कथयिष्यामि। तद्यथा—

कृत्तिका रोहिणी मृगशिरा आर्द्रा पुनर्वसु पुष्य आश्लेषा मघा पूर्वफल्गुनी उत्तरफल्गुनी हस्ता चित्रा स्वाती विशाखा अनुराधा ज्येष्ठा मूला पूर्वाषाढा उत्तराषाढा अभिजित् श्रवणा धनिष्ठा शतभिषा पूर्वभाद्रपदा उत्तरभाद्रपदा रेवती अश्विनी भरणी। इत्येतानि भो पुष्करसारिन् अष्टाविशतिनक्षत्राणि ॥

कतितारकाणि कतिसस्थानानि कतिमुहूर्तयोगानि किमाहाराणि किदैवतानि किगोत्राणि?

M 47 कृत्तिका भो पुष्करसारिन् नक्षत्र षट्तार क्षुरसस्थान त्रिशन्मुहूर्तयोग दध्याहारमग्निदैवत वैश्यायनीय गोत्रेण । रोहिणीनक्षत्र पञ्चतारक शकटाकृतिसस्थान पञ्चचत्वारिशन्मुहूर्तयोग मृगमासाहार प्रजापतिदैवत भारद्वाज गोत्रेण। मृगशिरानक्षत्र त्रितार मृगशीर्षसस्थान त्रिशन्मुहूर्तयोग फलमूलाहार सोमदैवत मृगायणीय गोत्रेण । आर्द्रानक्षत्रमेकतार तिलकसस्थान पञ्चदशमुहूर्तयोग सर्पिर्मण्डाहार सूर्यदैवत हारीतायनीय गोत्रेण। पुनर्वसुनक्षत्र द्वितार पदसस्थान पञ्चचत्वारिशन्मुहूर्तयोग मध्याहार अदितिदैवत वासिष्ठ गोत्रेण। पुष्यनक्षत्र त्रितार वर्धमानसस्थान त्रिंशन्मुहूर्तयोग मधुमण्डाहार बृहस्पतिदैवतम् औपमन्यवीय गोत्रेण । आश्लेषानक्षत्रमेकतार तिलकसस्थान पञ्चदशमुहूर्तयोग पायसभोजन सर्पदैवत मैत्रायणीय गोत्रेण। इतीमानि भो पुष्करसारिन् सप्त नक्षत्राणि पूर्वद्वारकाणि ॥

M 48 मघानक्षत्र पञ्चतार नदीकुब्जसस्थान त्रिशन्मुहूर्तयोग तिलकसराहार पितृदैवत

पिङ्गलायनीय गोत्रेण। पूर्वफल्गुनीनक्षत्र द्वितार पदकसस्थान त्रिंशन्मुहूर्तयोग बिल्वभोजन
भवदैवत गौतमीय गोत्रेण। उत्तरफल्गुनीनक्षत्र द्वितार पदकसस्थान पञ्चचत्वारिंशन्मुहू-
र्तयोग गोधूममत्स्याहारमर्यमादैवत कौशिक गोत्रेण। हस्तनक्षत्र पञ्चतार हस्तसस्थान
त्रिंशन्मुहूर्तयोग श्यामाकभोजन सूर्यदैवत काश्यप गोत्रेण। चित्रानक्षत्रमेकतार तिलक-
सस्थान त्रिंशन्मुहूर्तयोग मुद्गकृसरघृतपूपाहार त्वष्टृदैवत कात्यायनीय गोत्रेण। स्वातीनक्षत्र-
मेकतार तिलकसस्थान पञ्चदशमुहूर्तयोग मुद्गकृसरफलाहार वायुदैवत कात्यायनीय गोत्रेण।
विशाखानक्षत्र द्वितार विषाणसस्थान पञ्चचत्वारिशन्मुहूर्तयोग तिलपुष्पाहारमिन्द्राग्निदैवत M 49
शाखायनीय गोत्रेण। इत्येतानि भो पुष्करसारिन् सप्तनक्षत्राणि दक्षिणद्वारकाणि॥

अनुराधानक्षत्र चतुस्तार रत्नावलीसस्थान त्रिशन्मुहूर्तयोग सुरामासाहार मित्रदैवत-
मालम्बायनीय गोत्रेण। ज्येष्ठानक्षत्र त्रितार यवमध्यसस्थान पञ्चदशमुहूर्तयोग शालियवागू-
भोजनमिन्द्रदैवत दीर्घकात्यायनीय गोत्रेण। मूलनक्षत्र सप्ततार वृश्चिकसस्थान त्रिंशन्मुहूर्त-
योग मूलफलाहार नैर्ऋतिदैवत कात्यायनीय गोत्रेण। पूर्वाषाढानक्षत्र चतुस्तार गोविक्रम-
सस्थान त्रिशन्मुहूर्तयोग न्यग्रोधकषायाहार तोयदैवत दर्भकात्यायनीय गोत्रेण। उत्तरा-
षाढानक्षत्र चतुस्तार गजविक्रमसस्थान पञ्चचत्वारिशन्मुहूर्तयोग मधुलाजाहार विश्वदैवत
मौद्गलायनीय गोत्रेण। अभिजिन्नक्षत्र त्रितार गोशीर्षसस्थान षण्मुहूर्तयोग वाय्वाहार
ब्रह्मदैवत ब्रह्मावतीय गोत्रेण। श्रवणानक्षत्र त्रितार यवमध्यसस्थान त्रिशन्मुहूर्तयोग पक्षि- M 50
मासाहार विष्णुदैवत कात्यायनीय गोत्रेण। इत्येतानि भो पुष्करसारिन् सप्त नक्षत्राणि
पश्चिमद्वारकाणि॥

धनिष्ठानक्षत्र चतुस्तार शकुनसस्थान त्रिशन्मुहूर्तयोग कुलत्थपूपाहार वसुदैवत
कौण्डिन्यायनीय गोत्रेण। शतभिषानक्षत्रमेकतार तिलकसस्थान पञ्चदशमुहूर्तयोग यवागु-
भोजन वरुणदैवत ताण्ड्यायनीय गोत्रेण। पूर्वभाद्रपदानक्षत्र द्वितार पदकसस्थान त्रिशन्मु-
हूर्तयोग मासरुधिराहारमहिर्बुध्न्यदैवत जातूकर्ण्य गोत्रेण। उत्तरभाद्रपदानक्षत्र द्वितार
पदकसस्थान पञ्चचत्वारिशन्मुहूर्तयोग मासाहार अर्यमादैवत ध्यानद्राह्यायणीय गोत्रेण।
रेवतीनक्षत्रमेकतार तिलकसस्थान त्रिशन्मुहूर्तयोग दध्याहार पूषदैवतमष्टभगिनीय गोत्रेण। M 51
अश्विनीनक्षत्र द्वितार तुरगशीर्षसस्थान त्रिशन्मुहूर्तयोग मधुपायसभोजन गन्धर्वदैवत
मैत्रायणीय गोत्रेण। भरणीनक्षत्र त्रितार भगसस्थान त्रिशन्मुहूर्तयोग तिलतण्डुलाहार
यमदैवत भार्गवीय गोत्रेण। इत्येतानि भो पुष्करसारिन् सप्त नक्षत्राणि उत्तरद्वारकाणि॥

अमीषा भो पुष्करसारिन् अष्टाविशतीना नक्षत्राणा षण्नक्षत्राणि पञ्चचत्वारिशन्मुहूर्त-
योगानि। तद्यथा—रोहिणी पुनर्वसु उत्तरफल्गुनी विशाखा उत्तराषाढा उत्तरभाद्रपदा चेति।
पञ्चनक्षत्राणि पञ्चदशमुहूर्तयोगानि। तद्यथा—आर्द्रा आश्लेषा स्वाती ज्येष्ठा शतभिषा
चेति। एकोऽभिजित् षण्मुहूर्तयोग। अवशिष्टानि त्रिशन्मुहूर्तयोगानि॥

अमीषा भो पुष्करसारिन् सप्ताना नक्षत्राणा पूर्वद्वारिकाणा कृत्तिका प्रथमा नामा, आश्लेषा पश्चिमा नाम। अमीषा सप्ताना नक्षत्राणा दक्षिणद्वारिकाणा मघा प्रथमा नाम, विशाखा पश्चिमा नाम। अमीषा पश्चिमद्वारिकाणा सप्ताना नक्षत्राणामनुराधा प्रथमा नाम, श्रवणा पश्चिमा नाम। अमीषा सप्ताना नक्षत्राणामुत्तरद्वारिकाणा धनिष्ठा प्रथमा नाम, भरणी पश्चिमा नाम ॥

M 52 अमीषा भो पुष्करसारिन् अष्टाविंशतीना नक्षत्राणा सप्त बलानि। कतमानि सप्त? यदुत त्रीणि पूर्वाणि विशाखानुराधा पुनर्वसु स्वातिश्च। त्रीणि दारुणानि। आर्द्रा आश्लेषा भरणी चेति। चत्वारि समाननीयानि। यदुत त्रीणि उत्तराणि रोहिणी चेति। पञ्च मृदुकानि। श्रवणा धनिष्ठा शतभिषा ज्येष्ठा मूला इति। पञ्च धारणीयानि। हस्ता चित्रा आश्लेषा मघा अभिजिच्चेति। चत्वारि क्षिप्रकरणीयानि। यदुत कृत्तिका मृगशिरा पुष्या अश्विनी चेति॥

अमीषा भो पुष्करसारिन् अष्टाविंशतीना नक्षत्राणा त्रयो योगा भवन्ति–ऋषभानुसारी योग। वत्सानुसारी योग। युगनद्धो योग। तत्र नक्षत्र यदि पुरस्ताद्गच्छति चन्द्रश्च पृष्ठत, अयमुच्यते ऋषभानुसारी योग इति। यदुत चन्द्र पुरस्ताद् गच्छति नक्षत्र च पृष्ठत, तदा भवति वत्सानुसारी योग। यदि पुनश्चन्द्रो नक्षत्र चोभौ समौ युगपद् गच्छत, तदायमुच्यते युगनद्धो योग इति ॥

M 53 अथ खलु भो पुष्करसारिन् ग्रहान् प्रवक्ष्यामि। तच्छ्रूयताम्। तद्यथा शुक्रो बृहस्पति शनैश्चरो बुधोऽङ्गारक सूर्यस्ताराधिपतिश्चेति ॥

एव विपरिवर्तमाने लोके नक्षत्रेषु प्रविभक्तेषु कथ रात्रिदिवसाना ह्रासो वृद्धिश्च भवति? तदुच्यते। हेमन्ताना द्वितीये मासि रोहिण्यामष्टम्या द्वादशमुहूर्तो दिवसो भवति। अष्टादशमुहूर्ता रात्रि। ग्रीष्माणा पश्चिमे मासे रोहिण्यामष्टम्यामष्टादशमुहूर्तो दिवसो भवति। द्वादशमुहूर्ता रात्रि। वर्षाणा पश्चिमे मासे रोहिण्यामष्टम्या चतुर्दशमुहूर्तो दिवसो भवति। षोडशमुहूर्ता रात्रि ॥

M 54 किं भोस्त्रिशङ्को रात्रिदिवसाना प्रस्थानम्? दिवसानुदिवसम्। किं पक्षस्य प्रस्थानम्? प्रतिपद्। कि सवत्सरस्य प्रस्थानम्? पौष। किमृतूना प्रस्थानम्? प्रावृट् ॥

कि भोस्त्रिशङ्को क्षणस्य परिमाणम्? किं लवस्य? कि मुहूर्तस्य? तद्यथा भो पुष्करसारिन् स्त्रिया नातिदीर्घह्रस्व कर्तिन्या सूत्रोद्याम। एव दीर्घस्तत्क्षण। विंशत्यधिक तत्क्षणशतमेक क्षण। षष्टिक्षणा एको लव। त्रिंशल्लवा एको मुहूर्त। एतेन क्रमसबन्धेन त्रिंशन्मुहूर्तमेक रात्रिदिवसमनुमीयते। तेषा मुहूर्तानामिमानि नामानि भवन्ति–

आदित्य उदयति षण्णवतिपौरुषाया छायाया चतुरोजा नाम मुहूर्तो भवति। षष्टिपौरुषाया छायाया श्वेतो नाम मुहूर्तो भवति। द्वादशपौरुषाया छायाया समृद्धो नाम मुहूर्तो भवति। षट्पौरुषाया छायाया शरपथो नाम मुहूर्तो भवति। पञ्चपौरुषाया छायाया–

मतिसमृद्धो नाम मुहूर्तो भवति। चतु पौरुषाया छायायामुद्गतो नाम मुहूर्तो भवति। M 55 त्रिपौरुषाया छायाया सुमुखो नाम मुहूर्तो भवति। स्थिते मध्याह्ने वज्रको नाम मुहूर्तो भवति। परिवृत्ते मध्याह्ने त्रिपुरुषाया छायाया रोहितो नाम मुहूर्तो भवति। चतु पौरुषाया छायाया बलो नाम मुहूर्तो भवति। पञ्चपौरुषाया छायाया विजयो नाम मुहूर्त । षट्पौरुषाया छायाया सर्वरसो नाम मुहूर्त । द्वादशपौरुषाया छायाया वसुर्नाम मुहूर्त । षष्टिपौरुषाया छायाया सुन्दरो नाम मुहूर्त । अवतरमाण आदित्ये षण्णवतिपौरुषाया छायाया परभयो नाम मुहूर्तो भवति। इत्येतानि दिवसस्य मुहूर्तानि ॥

अथ खलु भो पुष्करसारिन् रात्र्या मुहूर्तानि व्याख्यास्यामि। अस्तगत आदित्ये रौद्रो नाम मुहूर्त । ततस्तारावचरो नाम मुहूर्त । सयमो नाम मुहूर्त । साम्प्रैयको नाम M 56 मुहूर्त । अनन्तो नाम मुहूर्त । गर्दभो नाम मुहूर्त । राक्षसो नाम मुहूर्त । स्थितेऽर्धरात्रेऽवयवो नाम मुहूर्त । अतिक्रान्तेऽर्धरात्रे ब्रह्मा नाम मुहूर्त । दितिर्नाम मुहूर्त । अर्को नाम मुहूर्त । विधमनो नाम मुहूर्त । आग्नेयो नाम मुहूर्त । आतपाग्निर्नाम मुहूर्त । अभिजिन्नाम मुहूर्त । इत्येतानि रात्रेर्मुहूर्तनामानि। इति भो पुष्करसारिन् इमानि त्रिशन्मुहूर्तानि यैरहोरात्र प्रज्ञायते ॥

तत्क्षण क्षणो लवो मुहूर्त । तत्र त्रिशतितमो भागो मुहूर्तस्य लव । षष्टितमो भागो लवस्य क्षण । विंशत्युत्तरभागशत क्षणस्य तत्क्षण । तद्यथा स्त्रिया नातिदीर्घह्रस्व कर्तिन्या सूत्रोद्याम । एव दीर्घस्तत्क्षण । विंशत्युत्तरक्षणशत तत्क्षणस्यैक क्षण । षष्टि क्षणा एको लव । त्रिशल्लवा एको मुहूर्त । एतेन क्रमयोगेन त्रिशन्मुहूर्तमेकमहोरात्रम्। त्रिंशदहोरात्राण्येको मास । द्वादश मासा सवत्सर । चतुरोजा श्वेत समृद्ध शरपथोऽतिसमृद्ध उद्गत सुमुखो वज्रको रोहितो बलो विजय सर्वरसो वसु सुन्दर परभय । रौद्र- M 57 स्तारावचर सयम साम्प्रैयकोऽनन्तो गर्दभो राक्षसोऽवयवो ब्रह्मा दितिरर्को विधमनो आग्नेय आतपाग्निरभिजित्। इतीमानि मुहूर्ताना नामानि ॥

कालोत्पत्तिमपि ते ब्राह्मण वक्ष्यामि, शृणु—

कालस्य कि प्रमाणमिति तदुच्यते। द्वावक्षिनिमेषावेको लव । अष्टौ लवा एका काष्ठा। षोडश काष्ठा एका कला। कलाना त्रिशदेका नाडिका। तत्र द्वे नाडिके एको मुहूर्त ॥

नाडिकाया पुन कि प्रमाणम्? तदुच्यते—

द्रोण सलिलस्यैकम्। तद्धरणतो द्वे पलशते भवत । नालिकाछिद्रस्य कि प्रमाणम्? M 58 सुवर्णमात्रम्। उपरि चतुरङ्गुला सुवर्णशलाका कर्तव्या। वृत्तपरिमण्डला समन्ताच्चतुरस्रा आयता। यदा चैव शीर्येत तत् तोय घटस्य तदैका नाडिका। एतेन नाडिकाप्रमाणेन विभक्ते द्वे नाडिके एको मुहूर्त । एतेन भो ब्राह्मण त्रिशन्मुहूर्ता, यै रात्रिदिवसा अनुमीयन्त इति ॥

तत षोडश निमेषा एका काष्ठा । षोडश काष्ठा एका कला । षष्टि कला एको मुहूर्त । त्रिंशन्मुहूर्ता एकमहोरात्रम् । त्रिंशदहोरात्राण्येको मास । द्वादश मासा सवत्सर ॥

एतेन पुनरक्षिनिमेषेण षोडशकोट्योऽष्टपञ्चाशच्च शतसहस्राणि अष्टाशीतिसहस्राणि स एव मापित । तच्च ब्राह्मण कालोत्पत्तिर्व्याख्याता ॥

शृणु ब्राह्मण क्रोशयोजनानामुत्पत्तिम् । सप्त परमाणव एकोऽणुर्भवति । सप्ताणव सर्वसूक्ष्म दृश्यते । तदेक वातायनरज । वातायनरजासि सप्त, शशकरज । सप्त शशकरजासि एडकरज । सप्त एडकरजासि एक गोरज । सप्त गोरजासि एका यूका । सप्त यूका एका लिक्षा । सप्त लिक्षा एको यव । सप्त यवा एकाङ्गुलि । द्वादशाङ्गुल्यो वितस्ति । द्वे वितस्ती एको हस्त । चत्वारो हस्ता एक वनु । धनु सहस्रमेक क्रोश । चत्वार क्रोशा एको मागधयोजन । योजनस्य प्रमाणं पिण्डितम् । परमाणूना कोटिशतसहस्राणि चतु-
M 59 र्विंशतिश्चैकोनत्रिंशत्कोटिसहस्राणि द्वादश च शतसहस्राणि । एव मापित योजनमिति ॥

शृणु ब्राह्मण सुवर्णस्य परिमाणोत्पत्तिम् । तत्कथयतु भवान्—

द्वादश यवा मापक । षोडश मापका एक कर्ष । सुवर्णस्य परिमाण पिण्डितमिति । द्वे कोटी पञ्चविंशतिश्च सहस्राणि पञ्चशतान्यष्टौ च परमाणव । एव मापिता ब्राह्मण सुवर्णस्य परिमाणोत्पत्ति ॥

शृणु ब्राह्मण पलप्रमाणम् । चतु षष्टिमाषका पल मागधकम् । मागधकया तुलया पलस्य परिमाण पिण्डितम् । परमाणूनामष्टकोटय सप्तचत्वारिंशच्च शतसहस्राणि सप्त च सहस्राणि द्वे शते अशीतिश्च परमाणव । एव मापित ब्राह्मण पलस्य परिमाणमिति ।

शृणु ब्राह्मण रसपरिमाणस्योत्पत्तिम् । चतुर्विंशतिपलानि मागधक प्रस्थ । तत् रसपरिमाणम् । मागधकया तुलया प्रस्थस्य परिमाण पिण्डितम् । द्वे कोटिशते तिस्रश्च
M 60 कोटय एकोनत्रिंशच्च शतसहस्राणि चतु सप्ततिसहस्राणि सप्त च शतानि विंशतिश्च परमाणव. । एव मापिता ब्राह्मण रसमानस्योत्पत्तिरिति ॥

शृणु ब्राह्मण धान्यपरिमाणस्योत्पत्तिम् । एकोनत्रिंशतिपलान्येककर्षेणोनानि मागध प्रस्थ । मापित धान्यपरिमाणम् । मागधकया तुलया प्रस्थस्य परिमाण पिण्डितम् । कोटिशतमष्टपञ्चाशच्च कोटयो द्विरशीतिश्च शतसहस्राणि एकषष्टिश्च सहस्राणि पञ्चशतानि त्रिंशच्च परमाणव । एव मापित ब्राह्मण धान्यस्य परिमाणमिति ॥

पठ भोस्त्रिशङ्को नक्षत्रव्याकरण नामाध्यायम् । अथ खलु भो ब्राह्मण नक्षत्रव्याकरण नामाध्याय व्याख्यास्यामि तच्छ्रूयताम् । कथयतु भवान्—

M 61 कृत्तिकासु जातो मानवो यशस्वी भवति । रोहिण्या जात सुभगो भवति भोगवाश्च । मृगशिरसि जातो युद्धार्थी भवति । आर्द्राया जात उत्सोऽन्नपानाना भवति । पुनर्वसौ जात. कृषिमान् भवति गोरक्षश्च । पुष्ये जात शीलवान् भवति । आश्लेषाया

जात कामुको भवति । मघाया जातो मतिमान् भवति, महात्मा च । पूर्वफल्गुन्या जातोऽल्पायुष्को भवति । उत्तरफल्गुन्या जात उपवासशीलो भवति, स्वर्गपरायणश्च । हस्ते जातश्चौरो भवति । चित्राया जातो नृत्यगीतकुशलो भवति, आभरणविधिज्ञश्च । स्वात्या जातो गणको भवति, गणकमहामात्रो वा । विशाखाया जातो राजभटो भवति । अनुराधाया जातो वाणिजको भवति सार्थिक । ज्येष्ठाया जातोऽल्पायुष्को भवति, अल्पभोगश्च । मूले जात पुत्रवान् भवति, यशस्वी च । पूर्वाषाढाया जातो योगाचारो भवति । उत्तराषाढाया जातो भक्तेश्वर कुलीनश्च भवति । अभिजिति जात कीर्तिमान् पुरुषो भवति । श्रवणे जातो राजपूजितो भवति । धनिष्ठाया जातो धनाढ्यो भवति । शतभिषाया M 62
जातो मूलिको भवति । पूर्वभाद्रपदाया जातश्चौरसेनापतिर्भवति । उत्तरभाद्रपदाया जातो गन्धिको भवति, गन्धर्वश्च । रेवत्या जातो नाविको भवति । अश्विन्या जातोऽश्ववाणिजको भवति । भरण्या जातो वध्यघातको भवति । अय भो पुष्करसारिन् नक्षत्रव्याकरणो नाम ॥

पठ भोस्त्रिशङ्को नक्षत्रनिर्देश नामाध्यायम् । अथ भो पुष्करसारिन् नक्षत्रनिर्देश नामाध्याय व्याख्यास्यामि । तच्छ्रूयताम् । कथयतु भवान्—

कृत्तिकासु निविष्ट वै नगर ज्वलति श्रिया ।
प्रभूतरत्नोज्ज्वल चैव तन्नगर विनिर्दिशेत् ॥ ९२ ॥
रोहिण्या तु निविष्ट वै नगर तद् विनिर्दिशेत् ।
धार्मिकोऽत्र जनो भूयात्प्रभूतवनसचय ।
विद्याप्रकृतिसपन्न स्वदाराभिरतोऽपि च ॥ ९३ ॥
मृगशीर्षे निविष्ट तु स्त्रीभिर्गोभिर्धनैस्तथा ।
माल्यभोगैश्च सकीर्णमद्भुतैश्च पुरस्कृतम् ॥ ९४ ॥
आर्द्राया मत्स्यमासानि भक्ष्यभोज्यधनानि च । M 63
भवन्ति क्रूरपुरुषा मूर्खप्रकृतय पुरे ॥ ९५ ॥
पुनर्वसौ निविष्टे तु नगर दीप्यते श्रिया ।
प्रभूतधनधान्य च भूत्वा चापि विनश्यति ॥ ९६ ॥
श्रीमत्पुष्ये निविष्टे तु प्रजा दुष्टा प्रसीदति ।
युक्ता श्रिया च धर्मिष्ठास्तथैव चिरजीविन ॥ ९७ ॥
तेजस्विनश्च दीर्घायुर्धनधान्यरसान्विता ।
वनस्पतिस्तथा क्षिप्र पुष्येत्तत्र पुन पुन ॥ ९८ ॥
आश्लेषाया निविष्टे तु दुर्भगा कलहप्रिया ।
दु शीला दु खभाजश्च निवसन्ति नराधमा ॥ ९९ ॥
मघाया च निविष्टे तु विद्यावन्तो महाधना ।
स्वदाराभिरता मर्त्या जायन्ते सुपराक्रमा ॥ १०० ॥

M 64 फाल्गुन्या तु स्त्रियो माल्य भोजनाच्छादन शुभम्।
गन्धोपेतानि धान्यानि निविष्टे नगरे भवेत्॥ १०१॥

उत्तराया तु फाल्गुन्या धान्यानि च धनानि च।
मूर्खा जना जिता स्त्रीभिर्निविष्टे नगरे भवेत्॥ १०२॥

हस्ते च विनिविष्टे तु विद्यावन्तो महाधना।
परस्पर च रुचित शयन नगरे भवेत्॥ १०३॥

चित्राया च निविष्टे तु स्त्रीजिता सर्वमानवा।
श्रीमत्कान्त च नगर ज्वलन्त तद्विनिर्दिशेत्॥ १०४॥

स्वात्या पुरे निविष्टे तु प्रभूतधनसचया।
लुब्धा क्रूराश्च मूर्खाश्च प्रभूता नगरे भवेत्॥ १०५॥

विशाखाया निविष्ट तु नगर ज्वलति श्रिया।
यायजूकजनाकीर्ण शस्त्रान्त च विनिर्दिशेत्॥ १०६॥

अनुराधानिविष्टे तु धर्मशीला जितेन्द्रिया।
स्वदारनिरता पुण्या जपहोमपरायणा॥ १०७॥

M 65 ज्येष्ठाया सनिविष्ट तु बहुरत्नधनान्वितै।
सत्त्वैर्वेदविदै पूर्णं शश्वत्समभिवर्धते॥ १०८॥

मूलेन सनिविष्ट तु पुर धान्यधनान्वितम्।
दु शीलजनसकीर्ण पासुना च विनश्यति॥ १०९॥

पूर्वाषाढानिविष्ट तु पुर स्याद्धनधान्यभाक्।
लुब्धा क्रूराश्च मूर्खाश्च निवसन्ति नराधमा.॥ ११०॥

निविष्टे तूत्तराया च धनधान्यसमुच्चय।
विद्याप्रकृतिसपन्नो जनश्च कलहप्रिय॥ १११॥

अभिजिति निविष्टे तु नगरे तत्र मोदिता।
नरा सर्वे सदा हृष्टा परस्परानुरागिण॥ ११२॥

श्रवणाया निविष्ट तु पुर धान्यधनान्वितम्।
अरोगिजनभूयिष्ठसहित तद्विनिर्दिशेत्॥ ११३॥

धनिष्ठाया निविष्ट तु स्त्रीजित पुरमादिशेत्।
प्रभूतवस्त्रमाल्य च कामभोगविवर्जितम्॥ ११४॥

पुरे शतभिषायुक्ते मूर्खशाठ्यप्रिया जना।
स्त्रीषु पानेषु ससक्ता सलिलेन विनश्यति॥ ११५॥

पुरे प्रोष्ठपदाध्यक्षे नरास्तत्र सुखप्रिया । M 66
परोपतापिनो मूर्खा मानकामविवर्जिता ॥ ११६ ॥
उत्तराया निविष्टे तु शश्वद्वृद्धिरनुत्तरा ।
पूर्णं च धनधान्याभ्या रत्नाढ्य च विनिर्दिशेत् ॥ ११७ ॥
पुरे निविष्टे रेवत्या सुन्दरी जनता भवेत् ।
खरोष्ट्र चैव गावश्च प्रभूतधनधान्यता ॥ ११८ ॥
अश्विन्या विनिविष्ट तु नगर शिवमादिशेत् ।
अरोगिजनसपूर्ण दर्शनीयजनाकुलम् ॥ ११९ ॥
भरण्या सनिविष्टे तु दुर्भगा कलहप्रिया ।
दु शीला दु खभाजश्च वसन्ति पुरुषाधमा ॥ १२० ॥
पुराणि राष्ट्राणि तथा गृहाणि
नक्षत्रयोग प्रसमीक्ष्य विद्वान् ।
इष्टे प्रशस्ते च निवेशयेत्तु
पूर्वे च जन्मेऽधिगत मयेदम् ॥ १२१ ॥

अय भो पुष्करसारिन्नक्षत्रनिर्देशो नामाध्याय ॥ M 67

अथ खलु भो पुष्करसारिन् अष्टाविशतीना नक्षत्राणा स्थाननिर्देश नामाध्याय प्रवक्ष्यामि । तच्छ्रूयताम् । कथयतु भगवान्—

कृत्तिका भो पुष्करसारिन् नक्षत्र कलिङ्गमगधानाम् । रोहिणी सर्वप्रजाया । मृगशिरा विदेहाना राजोपसेवकाना च । एवमार्द्रा क्षत्रियाणा ब्राह्मणाना च । पुनर्वसु सौपर्णानाम् । पुष्यनक्षत्र सर्वेषामवदातवसनाना राजपदसेवकाना च । आश्लेषा नागाना हैमवताना च । मघानक्षत्र गौडिकानाम् । पूर्वफल्गुनी चौराणाम् । उत्तरफल्गुनी अवन्तीनाम् । हस्ता सौराष्ट्रिकाणाम् । चित्रा पक्षिणा द्विपदानाम् । स्वाती सर्वेषा प्रव्रज्यासमापन्नानाम् । विशाखा औदकानाम् । अनुराधा वाणिजकाना शाकटिकाना च । ज्येष्ठा दौवालिकानाम् । मूला पथिकानाम् । पूर्वाषाढा बाह्लीकाना च । उत्तराषाढा काम्बोजानाम् । M 68
अभिजित्सर्वेषा दक्षिणापथिकाना ताम्रपर्णिकाना च । श्रवणा घातकाना चौराणा च । धनिष्ठा कुरुपाञ्चालानाम् । शतभिषा मौलिकानामाथर्वणिकाना च । पूर्वभाद्रपदा गन्धिकाना यवनकाम्बोजाना च । उत्तरभाद्रपदा गन्धर्वाणाम् । रेवती नाविकाना च । अश्विनी अश्ववाणिजाना च । भरणी भद्रपदकर्मणा भद्रकायकाना च ॥ अय भो पुष्करसारिन् नक्षत्राणा स्थाननिर्देशव्याकरणो नामाध्याय ॥

पठ भोस्त्रिशङ्को ऋतुवष नामाध्यायम् । तदह वक्ष्ये श्रूयताम् । कथयतु भगवान्—

कृत्तिकासु ग्रीष्माणा पश्चिमे मासे यद्यत्र देव प्रवर्षति, चतु षष्ट्याढकानि प्रवर्षति। वर्षो दशरात्रिक। श्रवणायुक्तप्रोष्ठपदायाम् अग्रोदको वर्षारात्रो भवति। पश्चाद्वर्षं सजन-
M 69 यति। हेमन्ते ग्रीष्मे त्रीणि चात्र भयप्रग्रहाणि भवन्ति। अग्निभय शस्त्रभय चोदकभय च भवति। उक्त कृत्तिकासु॥

रोहिण्या ग्रीष्माणा पश्चिमे मासे यद्यत्र देव प्रवर्षति, एकविंशत्याढकानि प्रवर्षति। तत्र निम्नानि कृषिकर्तव्यानि। स्थलानि परिवर्जयितव्यानि। एप च वर्पारात्र सारोपरोध सस्य च सपादयति। द्वौ चात्र रोगौ प्रबलौ भवत। कुक्षिरोगश्चक्षूरोगश्च। चौरबहुलाश्चात्र दिशो भवन्ति। उक्त च रोहिण्याम्॥

मृगशीर्षे ग्रीष्माणा पश्चिमे मासे यद्यत्र देव प्रवर्पति, चतु पष्ट्याढकानि प्रवर्पति।
M 70 सारोपरोधो वर्षारात्र। पश्चाद्वर्प सजनय्ति। निक्षिप्तशस्त्राश्चात्र राजानो भवन्ति। क्षेमिण सुनीतिकाश्च दिशो भवन्ति। मुदिताश्चात्र जनपदा भवन्ति। उक्त मृगशिरसि॥

आर्द्राया ग्रीष्माणा पश्चिमे मासे यद्यत्र देव प्रवर्पति, अष्टादशाढकानि प्रवर्षति। तत्र निम्नानि कृषिकर्तव्यानि। स्थलानि परिवर्जयितव्यानि। निधयश्च रक्षयितव्या। चौरबहुलाश्चात्र दिशो भवन्ति। निक्षिप्तशस्त्राश्च राजानो भवन्ति। त्रयश्चात्र रोगा प्रबला भवन्ति—ज्वर श्वासो गलग्रहश्च। बालाना दारकदारिकाणा च मरण भवति। इत्युक्तमार्द्रायाम्॥

पुनर्वसौ ग्रीष्माणा पश्चिमे मासे यद्यत्र देव प्रवर्षति, नवत्याढकानि प्रवर्षति। महामेघानुत्पादयति। आषाढाया प्रविष्टाया मृदूनि प्रवर्षति। अनन्तर च निरन्तरेण प्रवर्षति। निक्षिप्तशस्त्राश्चात्र राजानो भवन्ति। उक्त पुनर्वसौ॥

M 71 पुष्ये ग्रीष्माणा पश्चिमे मासे यद्यत्र देव प्रवर्पति, द्वात्रिंशदाढकानि प्रवर्षति। अत्र निम्नानि कृषिकर्तव्यानि। स्थलानि परिवर्जयितव्यानि। व्यक्त प्रधानवर्षाणि भवन्ति। सस्य च निष्पादयति। ब्राह्मणक्षत्रियाणा च विरोधो भवति। दष्ट्रिणश्चात्र प्रबला भवन्ति। तत्र त्रयो रोगाश्च भवन्ति—गण्डाः पिटका पामानि च। इत्युक्त पुष्ये॥

आश्लेषाया ग्रीष्माणा पश्चिमे मासे यद्यत्र देव प्रवर्षति, एकविंशत्याढकानि प्रवर्षति। तत्र निम्नानि कृषिकर्तव्यानि। स्थलानि परिवर्जयितव्यानि। विषमाश्च वायवो वान्ति। सविग्नाश्चात्र ज्ञानिनो राजानश्च भवन्ति। एषो वर्प सर्वसस्यानि सपादयति। जायापति-काना राजामात्याना च विरोधो भवति। उक्तमाश्लेषायाम्॥

मघाया ग्रीष्माणा पश्चिमे मासे यद्यत्र देव प्रवर्षति चतु षष्ट्याढकानि प्रवर्षति।
M 72 एषो वर्ष. सर्वसस्यानि सपादयति। मृगपक्षिपशुमनुष्याणा चात्र गर्भा विनश्यन्ति। जनमरण चात्र भविष्यतीति। उक्त मघायाम्॥

पूर्वफल्गुन्या ग्रीष्माणा पश्चिमे मासे यद्यत्र देव प्रवर्षति, चतु षष्ट्याढकानि प्रवर्षति। एषो वर्ष सर्वसस्यानि सपादयति। तच्च सस्य जनयित्वा परचक्रपीडिता मनुष्या न सुखेनोपभुञ्जते। पशूनां मनुष्याणा चात्र गर्भा सुखिनो भवन्ति। उक्त पूर्वफल्गुन्याम्॥

उत्तरफल्गुन्या ग्रीष्माणा पश्चिमे मासे यद्यत्र देव प्रवर्षति, अशील्याढकानि प्रवर्षति। एको वर्ष सर्वसस्यानि च सपादयति। निक्षिप्तशस्त्राश्चात्र राजानो भवन्ति। ब्रह्मक्षत्रिययोश्च विरोधो भवति। क्षिप्र च अनीतिका प्रजा विनश्यन्ति। उक्तमुत्तर-फल्गुन्याम्॥

हस्ते ग्रीष्माणा पश्चिमे मासे यद्यत्र देव प्रवर्षति, एकोनपञ्चाशदाढकानि प्रवर्षति। देवश्च तद्यथा परिक्षिपति। पतितानि च सस्यानि जनस्यारसाग्राणि अनुदग्राणि अल्प-साराण्यल्पोदकानि। दुर्भिक्षश्चात्र भविष्यति। उक्त हस्ते॥ M 73

चित्राया ग्रीष्माणा पश्चिमे मासे यद्यत्र देव प्रवर्षति, चतु षष्ठ्याढकानि प्रवर्षति। सारोपरोधस्तत पश्चाद्वर्ष सजनयति। निक्षिप्तशस्त्राश्च राजानो भवन्ति। मुदिताश्चात्र जनपदा भवन्ति। उक्त चित्रायाम्॥

स्वात्या ग्रीष्माणा पश्चिमे मासे यद्यत्र देव प्रवर्षति, एकविंशत्याढकानि प्रवर्षति। निक्षिप्तशस्त्राश्च राजानो भवन्ति। चौराश्चात्र बलवत्तरा भवन्ति। उक्त स्वात्याम्॥

विशाखाया ग्रीष्माणा पश्चिमे मासे यद्यत्र देव प्रवर्षति, अशील्याढकानि प्रवर्षति। एको वर्ष सर्वसस्यानि सपादयति। राजानश्चात्र छिद्रयुक्ता भवन्ति। अग्निदाहाश्चात्र प्रबला भवन्ति। दष्ट्रिणश्चात्र बलवन्तोऽपि क्षय गच्छन्ति। उक्त विशाखायाम्॥ M 74

अनुराधाया ग्रीष्माणा पश्चिमे मासे यद्यत्र देव प्रवर्षति, षष्ठ्याढकानि प्रवर्षति। एको वर्ष सस्य सपादयति। मित्राणि चात्र दृढानि भवन्ति। उक्तमनुराधायाम्॥

ज्येष्ठाया ग्रीष्माणा पश्चिमे मासे यद्यत्र देव प्रवर्षति, षोडशाढकानि प्रवर्षति। तत्र कृषिकर्मान्तानि प्रतिसहर्तव्यानि। युगवरत्राणि वर्जयितव्यानि। स्वधान्यानि उपसहर्त-व्यानि। अग्नय प्रतिसहर्तव्या। लाङ्गलानि प्रतिसहर्तव्यानि। अवश्यमनेन जनपदेन विनष्टव्य भवति। परचक्रपीडितो भवति। उक्त ज्येष्ठायाम्॥

मूले ग्रीष्माणा पश्चिमे मासे यद्यत्र देव प्रवर्षति, चतु षष्ठ्याढकानि प्रवर्षति। एक सस्य सपादयति। चौरबहुल्याश्चात्र दिशो भवन्ति। त्रयश्चात्र व्याधयो बलवन्तो भवन्ति—वातगण्ड पार्श्वशूलमक्षिरोगश्च। पुष्पफलानि चात्र समृद्धानि भवन्ति। निक्षिप्तशस्त्राश्चात्र राजानो भवन्ति। उक्त मूले॥ M 75

पूर्वस्यामाषाढाया ग्रीष्माणा पश्चिमे मासे यद्यत्र देव प्रवर्षति, षष्ठ्याढकानि प्रवर्षति। द्वौ चात्र ग्राहौ भवत। प्रोष्ठपदे वा आश्वयुजौ वा पक्षे। एको वर्ष सर्वसस्यानि सपादयति। द्वौ चात्र रोगौ प्रबलौ भवत—कुक्षिरोगोऽक्षिरोगश्च। उक्त पूर्वाषाढायाम्॥

उत्तरस्यामाषाढाया ग्रीष्माणा पश्चिमे मासे यद्यत्र देव प्रवर्षति, पूर्णमाढकशत प्रवर्षति। तत्र स्थलानि कृषिकर्तव्यानि। निम्नानि परिवर्जयितव्यानि। महास्रोतासि चात्र प्रवहन्ति। अग्रोदका चात्र वर्षा भवन्ति। सर्वसस्यानि निष्पादयति। त्रयश्चात्र रोगा प्रबला भवन्ति—गण्ड कच्छ कण्ठरोग इति। उक्तमुत्तराषाढायाम्॥

अभिजिति ग्रीष्माणा पश्चिमे मासे यद्यत्र देव प्रवर्पति, चतु षष्ठ्याढकानि प्रवर्षति । M 76 मण्डलवर्प च देव प्रवर्पति । पश्चाद् वर्प सस्य जनयति । औदकाना भूतानामुत्सर्गो भवति । उक्तमभिजिति ॥

श्रवणे तु ग्रीष्माणा पश्चिमे मासे यद्यत्र देव प्रवर्पति, चतु षष्ठ्याढकानि प्रवर्षति । मण्डलवर्षं च देवो वर्षति । पश्चाद् वर्षा सस्य सपादयति । औदकाना भूतानामुत्सर्गो भवति । व्याधिबहुलाश्च नरा भवन्ति । राजानश्च तीव्रदण्डा भवन्ति । उक्त श्रवणे ॥

धनिष्ठाया ग्रीष्माणा पश्चिमे मासे यद्यत्र देव प्रवर्पति, एकपञ्चाशदाढकानि प्रवर्षति । विभक्ताश्चात्र वर्षा भवन्ति । तत्र निम्नानि कृपिकर्तव्यानि । स्थलानि परिवर्जयितव्यानि । दुर्मुखो रात्रौ वर्षो भवति । सस्यानि सपादयाते । एकश्चात्र रोगो भवति—गण्डविकार । शस्त्रसमादानाश्च राजानो भवन्ति । उक्त धनिष्ठायाम् ॥

M 77 शतभिषाया ग्रीष्माणा पश्चिमे मासे यद्यत्र देव प्रवर्षति, षोडशाढकानि प्रवर्षति । तत्र निम्नानि कृपिकर्तव्यानि । स्थलानि परिवर्जयितव्यानि । एको वर्ष सर्वसस्यानि सपादयति । चक्रसमारूढा जनपदा भवन्ति । मनुष्या दारकदारिकाश्च स्कन्धे कृत्वा देशान्तर गच्छन्ति । उक्त शतभिषायाम् ॥

पूर्वस्या भाद्रपदाया ग्रीष्माणा पश्चिमे मासे यद्यत्र देव प्रवर्पति, चतु षष्ठ्याढकानि प्रवर्पति । वर्षामुखे चात्र एकोनविशतिरात्रिकोऽवग्रहो भवति । पुष्पसस्य च नाशयति । एताश्च वर्षा बहुचौरा भवन्ति । द्वौ चात्र महाव्याधी भवत—प्रथम पित्ततापज्वरो भवति, पश्चाद् बलवान् महाग्रहो भवति । मर्त्याना नारीणा च मरण भवति । उक्त पूर्वभाद्रपदायाम् ॥

उत्तरस्या भाद्रपदाया ग्रीष्माणा पश्चिमे मासे यद्यत्र देव प्रवर्षति, पूर्णमाढकशत प्रवर्षति । महास्रोतासि प्रवहन्ति । ग्रामनगरनिगमा स्रोतसा उह्यन्ते । चत्वारश्चात्र M 78 व्याधय प्रबला भवन्ति । तद्यथा—कुक्षिरोगोऽक्षिरोग कासो ज्वरश्चेति । बालाना दारकदारिकाणा मरण भवति । अत्र स्थलानि कृषिकर्तव्यानि । निम्नानि परिवर्जयितव्यानि । एताश्च वर्षा पुष्पाणि फलानि च सपादयन्ति । उक्तमुत्तरभाद्रपदायाम् ॥

रेवत्या ग्रीष्माणा पश्चिमे मासे यद्यत्र देवो प्रवर्षति, एकषष्ट्याढकानि प्रवर्षति । तत्र निम्नानि कृषिकर्तव्यानि । स्थलानि परिवर्जयितव्यानि । एका च वर्षा सर्वसस्यानि सपादयति । तच्च सस्य मित्रबान्धवा मनुष्याश्च परिभुञ्जते । निक्षिप्तशस्त्रदण्डाश्च राजानो भवन्ति । अनुद्विग्नाश्च जनपदा भवन्ति । उद्विग्नाश्च दानपतयो भवन्ति । देवनक्षत्रसमायुक्ताश्च जनपदा भवन्ति । मित्राणि समायुक्तानि भवन्ति । उक्त रेवत्याम् ॥

अश्विन्या ग्रीष्माणा पश्चिमे मासे यद्यत्र देव प्रवर्षति, अष्टचत्वारिशदाढकानि M 79 प्रवर्षति । यच्च मध्ये वर्षा भवति, तत्र निम्नानि कृपिकर्तव्यानि । स्थलानि परिवर्जयितव्यानि । एका वर्षा सर्वसस्यानि सपादयति । भयसमायुक्ताश्च जनपदा भवन्ति । चौराश्च प्रबला भवन्ति । उक्तमश्विन्याम् ॥

भरण्या ग्रीष्माणा पश्चिमे मासे यद्यत्र देव प्रवर्षति, पूर्णमाढकशत प्रवर्षति । तत्र स्थलानि कृषिकर्तव्यानि । निम्नानि परिवर्जयितव्यानि । दुर्भिक्षश्चात्र भवति । जरामरण जनाना भवति । राजानश्चात्र अन्योन्यघातका भवन्ति । पुत्रपौत्राणा च कलहो भवति । उक्त भरण्याम् ॥

अय भो पुष्करसारिन्नक्षत्रर्तुवर्षाध्याय ॥

अमीपा भो पुष्करसारिन् अष्टाविंशतीना नक्षत्राणा राहुग्रहे फलविपाक व्याख्यास्यामि।

कृत्तिकासु भो पुष्करसारिन् यदि चन्द्रग्रहो भवति, कलिङ्गमगधानामुपपीडा भवति । यदि रोहिण्या चन्द्रग्रहो भवति, प्रजानामुपपीडा भवति । यदि मृगशिरसि चन्द्रग्रहो भवति, विदेहाना जनपदानामुपपीडा भवति राजोपसेवकाना च । एवमार्द्राया पुनर्वसौ पुष्ये च वक्तव्यम् । आश्लेषाया यदि चन्द्रग्रहो भवति, नागाना हैमवताना च पीडा भवति । यदि मघासु चन्द्रग्रहो भवति, गौडिकानामुपपीडा भवति । यदि पूर्वफल्गुन्या सोमो गृह्यते, चौराणामुपपीडा भवति । यद्युत्तरफल्गुन्या सोमो गृह्यते, अवन्तीनामुपपीडा M 80
भवति । यदि हस्तेषु सोमो गृह्यते, सौराष्ट्रिकाणामुपपीडा भवति । यदि चित्राया सोमो गृह्यते, पक्षिणा द्विपदाना च पीडा भवति । यदि स्वात्या सोमो गृह्यते, सर्वेषा प्रव्रज्यासमापन्नानामुपपीडा भवति । यदि विशाखाया सोमो गृह्यते, औदकाना सत्त्वानामुपपीडा भवति । यद्यनुराधासु सोमो गृह्यते, वणिजानामुपपीडा भवति शाकटिकाना च । यदि ज्येष्ठाया सोमो गृह्यते, दौवालिकाना पीडा भवति । यदि मूले सोमो गृह्यते, अध्वगाना पीडा भवति । यदि पूर्वाषाढाया सोमो गृह्यते, अवन्तीना पीडा भवति । यद्युत्तराषाढाया सोमो गृह्यते, काम्बोजकाना पीडा भवति वाह्लीकाना च । यद्यभिजिति सोमो गृह्यते, दक्षिणापथिकाना पीडा भवति ताम्रपर्णिकाना च । यदि श्रवणेषु सोमो गृह्यते, चौराणा घातकाना चोपपीडा भवति । यदि धनिष्ठाया सोमो गृह्यते, कुरुपाञ्चालाना पीडा भवति । यदि शतभिषाया सोमो गृह्यते, मौलिकानामाथर्वणिकाना च पीडा भवति । यदि पूर्वभाद्रपदाया सोमो गृह्यते, गान्धिकाना यवनकाम्बोजकाना च पीडा भवति । यद्युत्तरभाद्रपदाया सोमो गृह्यते, गन्धर्वाणा पीडा भवति । यदि रेवत्या सोमो गृह्यते, M 81
नाविकाना पीडा भवति । यद्यश्विन्या सोमो गृह्यते, अश्ववणिजाना पीडा भवति । यदि भरण्या सोमो गृह्यते, भरुकच्छाना पीडा भवति ॥

एव भो पुष्करसारिन् यस्मिन्नक्षत्रे चन्द्रग्रहो भवति तस्य तस्य देशस्य पीडा भवति । इत्युक्तो राहुग्रहफलविपाकाध्याय ॥

प्रतिनक्षत्रवशशास्त्रे यथोक्त कर्म तच्छृणु ।
उच्यमानमिद विप्र ऋषीणा वचन यथा ॥ १२२ ॥
षट्तारा कृत्तिका विद्यादाश्रय तासु कारयेत् ।
अग्न्याधान पाकयज्ञ समृद्धिप्रसवश्च य. ॥ १२२ अ ॥

सर्पिर्विलोडयेत्तत्र गवा वेश्म च कारयेत् ।
अजैडकाश्च क्रेतव्या गवा च वृषमुत्सृजेत् ॥ १२३ ॥
अश्मसारमय भाण्ड सर्वमत्र तु कारयेत् ।
हिरण्यकारकर्मान्तमिष्वस्त्र चोपकारयेत् ॥ १२४ ॥
मेतृको मापयेदत्र कुटिकाग्निनिवेशनम् ।
पीतलोहितपुष्पाणा बीजान्यत्र तु वापयेत् ॥ १२५ ॥
M 82 गृह च मापयेदत्र तथावास प्रकल्पयेत् ।
नव च छादयेद्वस्त्र क्रयण नात्र कारयेत् ॥ १२६ ॥
क्रूरकर्माणि सिध्यन्ति युद्धसरोधबन्धनम् ।
परपीडामथात्रैव विद्वान्नैव प्रयोजयेत् ॥ १२७ ॥
शस्त्राणि क्षुरकर्माणि सर्वाण्यत्र तु कारयेत् ।
तैजसानि च भाण्डानि कारयेच्च क्रीणीत च ॥ १२८ ॥
आयुष्य च शिर स्नान स्त्रीणा विष्कम्भणानि च ।
प्रवर्षण चेद् देवस्य नात्र वैर प्रशाम्यति ॥ १२९ ॥
क्रोधनो हर्षण शूरस्तेजस्वी साहसप्रिय ।
आयुष्माश्च यशस्वी च यज्ञशीलोऽत्र जायते ॥ १३० ॥ कृत्तिकासु ॥
सर्वं कृषिपद कर्म रोहिण्या सप्रयोजयेत् ।
क्षेत्रवस्तुविहाराश्च नव वेश्म च कारयेत् ॥ १३१ ॥
प्रयोजयेच्चक्रान् वारान् दासाश्चैव गृहे पशून् ।
वापयेत्सर्वबीजानि ध्रुव वासासि कारयेत् ॥ १३२ ॥
M 83 ऋण न दद्यात्तत्रैव वैरमत्र तु वर्धते ।
सग्राम च सुरायोग द्वयमेव विवर्जयेत् ॥ १३३ ॥
प्रवर्षण च देवस्य जन्म चात्र प्रशस्यते ।
सानुक्रोश क्षमायुक्त स्त्रीकामो भक्षलोलुप ।
आयुष्मान् पशुमान् धन्यो महाभोगोऽत्र जायते ॥ १३४ ॥ रोहिण्याम् ॥
सौम्य मृगशिरो विद्याद् ऋजु तिस्रश्च तारका ।
मृदूनि यानि कर्माणि तानि सर्वाणि कारयेत् ।
यानि कर्माणि रोहिण्या तानि सर्वाणि कारयेत् ॥ १३५ ॥
सक्षीरान् वापयेद् वृक्षान् बीजानि क्षीरवन्ति च ।
राजप्रासादवलभीछत्राण्यपि च कारयेत् ॥ १३६ ॥
सर्वकर्मकथा· कुर्यात् चर्यावासान्न कारयेत् ।
उष्ट्राश्च बलीवर्दाश्च दमयेदपि कृष्टये ॥ १३७ ॥

आच्छादयेन्नव वासश्चालकार च कारयेत् ।
द्विजातीना तु कर्माणि सर्वाण्येवात्र कारयेत् ॥ १३८ ॥
प्रवर्षण च देवस्य सुवृष्टि चात्र निर्दिशेत् ।
स्वप्नशीलस्तथा त्रासी मेधावी स च जायते ॥ १३९ ॥ मृगशिरसि ॥
आर्द्रायां मृगयेदर्थान् भद्र कर्म च कारयेत् । M 84
क्रूरकर्माणि सिध्यन्ति तानि विद्वान् विवर्जयेत् ॥ १४० ॥
उदपानपरीखाश्च तडागान्यत्र कारयेत् ।
ऊहेत (उहयेत्) प्रथमा वृष्टि विक्रीणीयाच्च नात्र गाम् ।
तिलपीडानि कर्माणि शौण्डिकाना तथापणम् ॥ १४१ ॥
पीडयेदिक्षुदण्डानि इक्षुबीजानि वापयेत् ।
प्रवर्षण च देवस्य विद्याद्बहुपरिस्रवम् ।
क्रोधनो मृगयाशीलो मासकामोऽत्र जायते ॥ १४२ ॥ आर्द्रायाम् ॥
पुनर्वसौ तु युक्तेऽत्र कुर्याद्वै व्रतवारणम् ।
गोदान चोपनायन सर्वमत्र प्रसिध्यति ॥ १४३ ॥
प्रजायमाना प्रमदा गृहीत्वा गृहमानयेत् ।
पुन पुनर्यदीच्छेत तत्र कर्माणि कारयेत् ॥ १४४ ॥
चिकित्सन न कुर्वीत यदीच्छेन्न पराभवम् । M 85
प्रवर्षण च देवस्य जन्म चात्र प्रशस्यते ॥ १४५ ॥
अलोलश्चात्र जायेत स्त्रीलोलश्चापि मानव ।
चित्रशीलश्च नैकत्रार्पितचित्त स उच्यते ॥ १४६ ॥ पुनर्वसौ ॥
धन्य यशस्यमायुष्य पुष्ये नित्य प्रयोजयेत् ।
सर्वेषा च द्विजातीना सर्वकर्माणि कारयेत् ॥ १४७ ॥
राजामात्य प्रयुञ्जीत शुश्रूषा विनय चरेत् ।
राजानमभिषिञ्चेच्च अलकुर्यात्स्वका तनुम् ॥ १४८ ॥
श्मश्रुकर्माणि कुर्याच्च वपन नखलोमत ।
पुरोहित च कुर्वीत ध्वजाग्र च प्रकारयेत् ॥ १४९ ॥
प्रवर्षण च देवस्य मन्दवर्ष समादिशेत् ।
न च रोगो न चौरश्च क्षेम चात्र सदा भवेत् ॥ १५० ॥
पुष्येण नित्ययुक्त सन् सर्वकर्माणि साधयेत् ।
वैरेणात्रोपनाहैश्च ये जनास्तान् विवर्जयेत् ।
आयुष्माश्च यशस्वी च महाभोग प्रजायते ॥ १५१ ॥ पुष्ये ॥

M 86 सिध्यते दारुण कर्म आश्लेषाया च कारयेत् ।
कुर्यादाभरणान्यत्र प्राकारमुपकल्पयेत् ॥ १५२ ॥
देहबन्ध नदीबन्ध सधिकर्म च कारयेत् ।
प्रभूतदशमशक वर्ष मन्द च वर्षति ।
क्रोधन स्वप्नशीलश्च कुहकश्चात्र जायते ॥ १५३ ॥ आश्लेषायाम् ॥
मघासु सर्वधान्यानि वापयेत्सहरेदपि ।
सघातकर्म कुर्वीत सुमुख चात्र कारयेत् ॥ १५४ ॥
कोष्ठागाराणि कुर्वीत फल चात्र निवेशयेत् ।
सर्वदा पितृदेवेभ्य श्राद्ध चैवात्र कारयेत् ॥ १५५ ॥
सस्याना बहुलीभावो यदि देवोऽत्र वर्षति ।
सुहृच्च द्वारिकश्चैव रसकामश्च जायते ।
आयुष्मान् बहुपुत्रश्च स्त्रीकामो भक्तलोलुप ॥ १५६ ॥
सग्राम जीयते तत्र यदि पूर्व प्रवर्तते ।
दारुणानि च कर्माणि तानि विद्वान् विवर्जयेत् ॥ १५७ ॥ मघासु ॥
M 87 फल्गुनीषु च पूर्वासु सौभाग्यार्थानि कारयेत् ।
विशेषादामलक्यादिफलानामुपकारयेत् ॥ १५८ ॥
कुमारीमङ्गलार्थानि स्नापनानि च कारयेत् ।
कन्याप्रवहनार्थाय विहार चैव कारयेत् ॥ १५९ ॥
वेश्मानि कारयेत्तत्र वैश्यमत्र प्रयोजयेत् ।
भाग ये चोपजीवन्ति तेषा कर्म प्रयोजयेत् ॥ १६० ॥
अव्यक्तकेशोऽकेश सुभगश्चात्र जायते ।
प्रवर्षण च देवस्य सुवृष्टिमभिनिर्दिशेत् ।
नष्ट विद्ध कृत चापि न तदस्तीति निर्दिशेत् ॥ १६१ ॥ पूर्वफल्गुन्याम् ॥
उत्तराया तु फल्गुन्या सर्वकर्माणि कारयेत् ।
मेधावी दर्शनीयश्च यशस्वी चात्र जायते ॥ १६२ ॥
अथात्र नष्ट दग्ध वा सर्वमस्तीति निर्दिशेत् ।
प्रवर्षण च देवस्य विद्यात्सपदनुत्तमाम् ॥ १६३ ॥ उत्तरफल्गुन्याम् ॥
M 88 हस्तेन लघुकर्माणि सर्वाण्येव प्रयोजयेत् ।
सर्वेषा च द्विजातीना सर्वकर्माणि कारयेत् ॥ १६४ ॥
हस्त्यारोह महामात्र पुष्करिणी च कारयेत् ।
चौर्य च सिध्यते तत्र तच्च विद्वान् विवर्जयेत् ॥ १६५ ॥

प्रवर्षण च देवस्य वर्षा विश्रावणी भवेत् ।
अथात्र जात जानीयाच्छूर चौर विचक्षणम् ।
कुशल सर्वविद्यासु अरोग चिरजीविनम् ॥ १६६ ॥ हस्ते ॥
चित्रायामहत वस्त्र भूषणानि च कारयेत् ।
राजान भूषित पश्येत् सेनाव्यूह च दर्शयेत् ॥ १६७ ॥
हिरण्य रजत द्रव्य नगराणि च मापयेत् ।
अलकुर्यात्तथात्मान गन्धमाल्यविलेपनै ॥ १६८ ॥
गणकाना च विद्या च वाद्य नर्तनगायनम् ।
पूर्विका रूपकाराश्च रथकाराश्च शिक्षयेत् ।
चित्रकाराश्च लेखकान् पुस्तकर्म च कारयेत् ॥ १६९ ॥
प्रवर्षण च देवस्य चित्रवर्ष विनिर्दिशेत् । M 89
मेधावी दर्शनीयश्च चित्राक्षो भक्तलोलुप ॥ १७० ॥
मृदुशीलश्च भीरुश्च चलचित्त कुतूहली ।
आयुष्मान् सुभगश्चैव स्त्रीलोलश्चात्र जायते ॥ १७१ ॥ चित्रायाम् ॥
स्वात्या प्रयोजयेद्योधान् अश्वानश्वतरी खरान् ।
क्षिप्र गमनीय भक्ष्य लड्डुकानध्वमानिकान् ॥ १७२ ॥
भेरीमृदङ्गपणवान् मुरजाश्चोपनाहयेत् ।
आवाहाश्च विवाहाश्च सौहृद्य चात्र कारयेत् ॥ १७३ ॥
निर्वासनममित्राणा स्वय न प्रवसेद्गृहात् ।
प्रवर्षण च देवस्य वातवृष्टिरभीक्ष्णश ।
मेधावी रोगबहुलश्चलचित्तश्च जायते ॥ १७४ ॥ स्वातौ ॥
लाङ्गलानि विशाखासु कर्षण च प्रयोजयेत् ।
यवगोधूमकर्मान्तान् शमीधान्य च वर्जयेत् ॥ १७५ ॥
शालयस्तिलमाषाश्च ये च वृक्षा सुशाखिन ।
रोपयेत्तान् विशाखासु गृहकर्म च कारयेत् । M 90
शिर स्नानानि कुर्वीत मेध्य प्रायश्च कारयेत् ॥ १७६ ॥
प्रवर्षण च देवस्य विद्याकल्पपरिस्रवम् ।
मनस्वी दर्शनीयश्च मेधावी चात्र जायते ।
क्रोधनोऽल्पसुतश्चैव दुर्भगो भक्तलोलुप ॥ १७७ ॥ विशाखासु ॥
अनुराधासु कुर्वीत मित्रै. सद्भिश्च सगतिम् ।
सर्वाणि मृदुकर्माणि माधुर्यं चात्र कारयेत् ॥ १७८ ॥

क्षौर च कारयेदत्र शस्त्रकर्माणि कारयेत्।
सयुक्तान्तप्रयोगाश्च सधि कुर्याच्च नित्यश ।
नष्ट पर्युपतप्त वा स्वल्पायासेन निर्दिशेत्॥ १७९ ॥
सुहृन्मित्रकृतश्चात्र धर्मशीलश्च जायते।
प्रवर्षण च देवस्य सुवृष्टिमभिनिर्दिशेत्॥ १८० ॥ अनुराधायाम्॥
ज्येष्ठाया पूर्वकारी स्याद्राजान चाभिषिञ्चयेत्।
नगर निगम ग्राम मापयेदारभेत च।
क्षत्रियाणा च राज्ञा च सर्वकर्माणि कारयेत्॥ १८१ ॥
M 91 भ्रातॄणा भवति ज्येष्ठो ज्येष्ठाया योऽभिजायते।
आयुष्माश्च यशस्वी च विद्वत्सु च कुतूहली॥ १८२ ॥
प्रासादमारोहेच्चात्र गजमश्व रथ तथा।
ग्रामनिगमराष्ट्रेषु स्थापयेच्छ्रेष्ठिना बलम्॥ १८३ ॥
नष्ट पर्युपतप्त वा क्लेशेनैवेति निर्दिशेत्।
दारुणान्यत्र सिध्यन्ति तानि विद्वान् विवर्जयेत्।
प्रवर्षण च देवस्य सुवृष्टिमभिनिर्दिशेत्॥ १८४ ॥ ज्येष्ठायाम्॥
मूले तु मूलजातानि मूलकन्दालुकान्यपि ।
मूलाद्यानि च सर्वाणि बीजान्यत्र प्रयोजयेत्॥ १८५ ॥
ऋण वै यत्पुराण स्यादर्थो वास्याग्रत स्थित ।
मूले सिद्ध्यर्थमारभ्य तथा सर्व वराङ्गकम्॥ १८६ ॥
चिकित्सितानि यानीह स्त्रीणा दारककन्ययो ।
नदीषु स्नपन चैव मूले सर्वान् प्रयोजयेत्॥ १८७ ॥
M 92 दारुणान्यत्र सिध्यन्ति मङ्गलानि च कारयेत्।
किण्वयोगान् सुरायोगान्न कुर्याच्छत्रुभि सह॥ १८८ ॥
धनवान् बहुपुत्रश्च मूलवानत्र जायते।
अथात्र नष्ट दग्ध वा नैतदस्तीति निर्दिशेत्।
प्रवर्षण च देवस्य सुवृष्टिमभिनिर्दिशेत्॥ १८९ ॥ मूले ॥
आषाढाया च पूर्वस्या सरितश्च सरासि च।
वापीकूपप्रपाश्चैव तडागानि च कारयेत्॥ १९० ॥
उत्पाद्यानि च पुष्पाणि तथा मूलफलानि च।
आरामाश्च प्रकुर्वीत भैक्षकाश्च प्रयोजयेत्।
यानि चोग्राणि कर्माणि सिध्यन्त्यत्र तु तानि च॥ १९१ ॥

नष्ट पर्युपतप्त वा नैतदस्तीति निर्दिशेत् ।
आयुष्मान् पुण्यशीलश्च दर्शनीयोऽत्र जायते ॥ १९२ ॥ पूर्वाषाढायाम् ॥
उत्तरस्यामाषाढाया वैराणि न समाचरेत् ।
वाययेत्सर्ववासासि नव नाच्छादयेदिति ॥ १९३ ॥
न सहरेद्भेदयेद्वा वास्तुकर्म न सिध्यति । M 93
शालाकर्म गवादीना ग्रामे ग्रामणिनस्तथा ।
श्रेणीबन्ध च राजा तु समय चात्र कारयेत् ॥ १९४ ॥
प्रगल्भश्च सभाशील: कृती चात्र प्रजायते ।
सुहृदामभियोगी च मन्त्रभाष्ये विचक्षण ॥ १९५ ॥
नष्ट वाप्युपतप्त वा अस्तीत्येव विनिर्दिशेत् ।
प्रवर्षण च देवस्य सुवृष्टिमभिनिर्दिशेत् ॥ १९६ ॥ उत्तराषाढायाम् ॥
अभिजिति न कुर्वीत ब्रह्मदेवस्य ह्यर्चनम् ॥ १९७ ॥ अभिजिति ॥
श्रवणे न च कुर्वीत सर्वा सग्रामिका क्रिया ।
गीतशिक्षाध्ययन च न चिरेण हि सिध्यति ॥ १९८ ॥
कर्णयोर्वेधन कुर्याद्राजान चाभिषिञ्चयेत् ।
द्विजातीना तु कर्माणि सर्वाण्येव प्रयोजयेत् ॥ १९९ ॥
बलिकृत्यानि कुर्वीत दर्शयेच्च बलान्यपि । M 94
मेधाव्यरोगी बलवान् यज्ञशीलोऽत्र जायते ॥ २०० ॥
प्रवर्षण च देवस्य सुवृष्टिमभिनिर्दिशेत् ।
नष्ट च लभ्यते तत्र श्रवणस्थे निशाकरे ॥ २०१ ॥ श्रवणे ॥
धनिष्ठा लघुनक्षत्र सर्वकर्मसु पूजितम् ।
अधीत्य ब्राह्मण स्नायाद्राजानमभिषिञ्चयेत् ॥ २०२ ॥
सर्वेषा च द्विजातीना सर्वकर्माणि कारयेत् ।
श्रेष्ठिन स्थापयेद् देशे गणाध्यक्ष गणेष्वपि ॥ २०३ ॥
मेधावी च यशस्वी च महाभोगी महाधन ।
बह्वपत्यो मृदुर्दान्तो महात्मा चात्र जायते ॥ २०४ ॥
नष्ट दग्ध प्रविद्ध वा क्लेशेनैवात्र लभ्यते ।
प्रवर्षण च देवस्य विद्याच्चात्र सुवृष्टिताम् ॥ २०५ ॥ धनिष्ठायाम् ॥
नित्य शतभिषायोगे भैषज्यानि प्रयोजयेत् ।
कीर्तिकर्म च कुर्वीत सिध्यन्त्याथर्वणानि च ॥ २०६ ॥

प्रसारयेच्च पण्यानि शौण्डिक च प्रयोजयेत् ।
उदधि खानयेत्तत्र तिलमाषाश्च वापयेत् ॥ २०७ ॥
M 95 सामुद्रिकाणि पण्यानि नाविनश्च प्रयोजयेत् ।
आदेय च तदादद्याद् व्यय चात्र न कारयेत् ॥ २०८ ॥
सविपालान् द्वारपालॅल्लिखकाश्च प्रयोजयेत् ।
भिषक्कर्म च कुर्वीत भैषज्यानि च सहरेत् ॥ २०९ ॥
निधि वा खानयेत्तत्र निदध्यादपि वा निधिम् ।
धन चात्र प्रयुञ्जीत भिषक्कर्म च शिक्षयेत् ॥ २१० ॥
अथात्र मृगयेन्नष्ट लभ्यते तच्चिरादपि ।
अरोगी क्रोधनश्चात्र स्वप्नशीलश्च जायते ।
प्रवर्षण च देवस्य सुवृष्टिमभिनिर्दिशेत् ॥ २११ ॥ शतभिषायाम् ॥
पूर्वभाद्रपदायोगे क्रूराणा सिद्धिरुच्यते ।
नष्टविद्धोपतत वा नैतदस्तीति निर्दिशेत् ॥ २१२ ॥
दीर्घश्रोत्रो महाभोगो ज्ञातीना च सदा प्रिय ।
महाधनोऽक्रूरकर्मा नि क्रोधश्चात्र जायते ।
प्रवर्षण च देवस्य चण्डा वृष्टिं समादिशेत् ॥ २१३ ॥ पूर्वभाद्रपदे ॥
M 96 उत्तरस्या तु कुर्वीत आयुष्य पुष्टिकर्म च ।
न च दक्षिणतो गच्छेत्पुर चात्र प्रदापयेत् ॥ २१४ ॥
आयुष्माश्च यशस्वी च धनवाश्चात्र जायते ।
अत्रापि त्रिगुण विन्देदादान यदि वा व्ययम् ।
प्रवर्षण च देवस्य सुवृष्टिमभिनिर्दिशेत् ॥ २१५ ॥ उत्तरभाद्रपदे ॥
रेवत्या रत्नरजत धनधान्य प्रयोजयेत् ।
कोष्ठागाराणि कुर्वीत किण्व चात्र न कारयेत् ॥ २१६ ॥
सुराकर्म च कुर्वीत हिरण्य गोव्रजानि च ।
गोसघ स्थापयेच्चात्र गोशाला चात्र कारयेत् ।
आच्छादयेन्नव वस्त्र हिरण्यमपि धारयेत् ॥ २१७ ॥
भिक्षुको दानशीलश्च दरिद्रश्चानसूयक ।
ज्ञातीना सेवको नित्य धर्मज्ञश्चात्र जायते ।
सुवृष्टिं नष्टलाभ च रेवत्यामभिनिर्दिशेत् ॥ २१८ ॥ रेवत्याम् ॥
M 97 स्त्रीपुसमश्विना युञ्ज्यादश्वशाला च कारयेत् ।
अश्वान् प्रयोजयेदत्र रथ चात्र प्रयोजयेत् ॥ २१९ ॥

ऋणप्रयोग कर्तव्यो बीजान्यत्र प्रवापयेत् ।
यानानि च हयान् दम्यान् दन्तिनश्च प्रयोजयेत् ॥ २२० ॥
भैषज्य भोजयेदत्र भिषक्कर्म च कारयेत् ।
मधावी दर्शनीयश्च राजयोग्यश्च सपदा ॥ २२१ ॥
अरोगी बलवॉच्छूर सुभगो ह्यत्र जायते ।
सुवृष्टि नष्टलाभ च अश्विन्यामभिनिर्दिशेत् ॥ २२२ ॥ अश्विन्याम् ॥
त्रितारा भरणी विद्यात्क्रूरकर्माणि सावयेत् ।
भृत्याश्च भृतकाश्चापि वृणुयाद्दर्शयेत्तथा ॥ २२३ ॥
भृति चोपनयेदत्र भार्या च नै विवाहयेत् ।
उत्कुट्टको वञ्चनक कूटसाक्षी च तन्द्रिज ॥ २२४ ॥
विधिज्ञ पापचारित्र कदर्यश्चात्र जायते । M 98
जायते चात्र दु शीलो गुरूणामभ्यसूयक ।
परोपतापी लुब्धश्च परव्याहारगोचर ॥ २२५ ॥ भरण्याम् ॥
सप्तविशतिनक्षत्रे कृत्तिकादि यदा भवेत् ।
भरण्यन्तानि ऋक्षाणीमा प्रतिपादयेत्क्रियाम् ॥ २२६ ॥
तेषा मध्ये यदा सर्वे शस्यान्योषधयोऽपि च ।
वनस्पतयश्च पीड्यन्ते यत्रासौ तिष्ठते ग्रह ।
सर्व प्रतिपादयितव्यमुक्तनक्षत्रकर्मसु ॥ २२७ ॥

उक्तो नक्षत्रकर्मनिर्देशो नामाध्याय ॥

चत्वारि भो पुष्करसारिन् नक्षत्राणि ध्रुवानि भवन्ति । तानि व्याख्यास्यामि । तच्छृणु । तद्यथा—त्रीणि उत्तराणि रोहिणी च । क्षेमेऽध्यावसेत् । बीजानि चात्र रोपयेत् । निवेशन चात्र कल्पयेत् । राजान चाभिषिञ्चयेत् । यानि चान्यानि उक्तानि कर्माणि तानि कारयेत् । M 99

अथ नष्ट दग्ध वा विद्ध नापि हत च वा ।
एवमभिनिर्दिष्ट वा स्वस्ति क्षिप्र भविष्यति ॥ २२८ ॥
अथात्र जातो धन्योऽसौ विद्यात्मा च यशस्वी च ।
मङ्गलीयो महाभोगी महायोगी भविष्यति ॥ २२९ ॥

चत्वारि भो पुष्करसारिन् नक्षत्राणि क्षिप्राणि भवन्ति । तद्यथा—पुष्यो हस्ताभिजिदश्विनी चेति । एषु क्षिप्राणि कर्माणि कारयेच्च विचक्षण । स्वाध्याय मन्त्रसमारम्भ प्रवासप्रस्थान गाश्च तुरङ्गानप्यत्र योजयेत् । धूर्याणि युक्तकर्माणि चोपधीकर्माणि च । भैषज्यानि सर्वाण्यत्र प्रयोजयेत् ॥

तत्र यज्ञसमारम्भ चातुर्मास्य च कारयेत् । अथात्र नष्ट दग्ध वा विद्ध वा, स्वस्ति भविष्यतीति वक्तव्यम् ॥

अथात्र जातक विद्यान्मङ्गलीय यशस्विनम्।
महाभोग च राजान महायोगिनमीश्वरम्॥ २३०॥
महाधन महाभोग तथा च महदुत्तमम्।
क्षत्रिय दानशील च ब्राह्मण च पुरोहितम्॥ २३१॥ इति॥

पञ्च खलु भो पुष्करसारिन् नक्षत्राणि दारुणानि भवन्ति। तद्यथा—
मघा त्रीणि च पूर्वाणि भरणी चेति पञ्चमी।
अथात्र दग्ध नष्ट वा विद्ध वा न भविष्यति॥ २३२॥

इति वक्तव्यम्। अर्धरात्रिकाणि षट्। तद्यथा—आर्द्रा आश्लेषा स्वाती ज्येष्ठा
M 100 शतभिषा भरणी चेति। नवाशा पड्ग्रासा द्विक्षेत्राणि। रोहिणी पुनर्वसुर्विशाखा च। त्रीणि उत्तराणि चेति उभयतोविभागानि। पञ्चदश क्षेत्राणि। कृत्तिका च मघा मूला त्रीणि पूर्वाणि। इमानि षट् पूर्वभागिकानि। मृगशिरा पुष्या हस्ता चित्रा अनुराधा श्रवणा धनिष्ठा रेवती अश्विनी चेति इमानि नव नक्षत्राणि पश्चाद्भागीयानि त्रिंशन्मुहूर्तयोगानि क्षेत्राणि च॥

अपि च ब्राह्मण शुभाश्च मुहूर्ता भवन्ति, अशुभाश्च मुहूर्ता भवन्ति, शुभाशुभाश्च मुहूर्ता भवन्ति। सप्रयुक्तनक्षत्रेषु सर्वेषु यदा शुभमुहूर्तसमापत्तयो भवन्ति, तदा शोभना भवन्ति। यदा अशुभमुहूर्तसमापत्तयो भवन्ति, तदा न शोभना भवन्ति। यदा तु पुन शुभाश्चाशुभाश्च समापत्तयो भवन्ति, तदा साधारणा भवन्ति॥

अथात्र कथ रात्रिदिवसाना ह्रासो वृद्धिर्वा भवतीति तदुच्यते। वर्षाणा प्रथमे मासे पुष्यनक्षत्रममावास्या भवति, श्रवणा पूर्णमास्याम्। अष्टादशमुहूर्तो दिवसो भवति। द्वादशमुहूर्ता रात्रि। षोडशाङ्गुलकाष्ठस्य मध्याह्नेऽर्धाङ्गुलाया छायायामादित्य परिवर्तते। आषाढा रात्रि नयति। मृगशिरसि आदित्यो गतो भवति। वर्षाणा द्वितीये मासे मघा अमावास्याया भवति, भाद्रपदा पूर्णमास्याम्। सप्तदशमुहूर्तो दिवसो भवति। त्रयोदशमुहूर्ता
M 101 रात्रि। द्व्यङ्गुलाया छायायामादित्य परिवर्तते। श्रवणा रात्रि नयति। पुष्य आदित्यो गतो भवति। वर्षाणा तृतीये मासे फल्गुन्यमावास्याया भवति, अश्विनी पूर्णमास्याम्। षोडशमुहूर्तो दिवसो भवति। चतुर्दशमुहूर्ता रात्रि। चतुरङ्गुलाया छायायामादित्य परिवर्तते। पूर्वभाद्रपदा रात्रि नयति। मघायामादित्यो गतो भवति। वर्षाणा चतुर्थे मासे चित्रा अमावास्याया भवति, कृत्तिका पूर्णमास्याम्। पञ्चदशमुहूर्तो भवति दिवस। पञ्चदशमुहूर्ता रात्रि। षडङ्गुलाया छायायामादित्य परिवर्तते। अश्विनी रात्रि नयति। फल्गुन्यामादित्यो गतो भवति॥

हेमन्ताना प्रथमे मासेऽनुराधा अमावास्याया भवति, मृगशिरा पूर्णमास्याम्। चतुर्दशमुहूर्तो दिवसो भवति। षोडशमुहूर्ता रात्रि। अष्टाङ्गुलाया छायायामादित्य परिवर्तते।

कृत्तिका रात्रिं नयति । चित्रायामादित्यो गतो भवति । हेमन्ताना द्वितीये मासे अमावास्याया ज्येष्ठा भवति, पुष्य पूर्णमास्याम् । त्रयोदशमुहूर्तो दिवसो भवति । सप्तदशमुहूर्ता रात्रि. । दशाङ्गुलाया छायायामादित्य परिवर्तते । मृगशिरा रात्रिं नयति । विशाखायामादित्यो गतो भवति । हेमन्ताना तृतीये मासे पूर्वापाटा अमावास्याया भवति, मघा पूर्णमास्याम् । द्वादशमुहूर्तो M 102
दिवसो भवति । अष्टादशमुहूर्ता रात्रि । द्वादशाङ्गुलाया छायायामादित्य परिवर्तते । पुष्यो रात्रिं नयति । ज्येष्ठायामादित्यो गतो भवति । हेमन्ताना चतुर्थे मासे श्रवणा अमावास्याया भवति । फल्गुनी पूर्णमास्याम् । त्रयोदशमुहूर्तो दिवसो भवति । सप्तदशमुहूर्ता रात्रि । दशाङ्गुलाया छायायामादित्य परिवर्तते । मघा रात्रि नयति । आषाढायामादित्यो गतो भवति ॥

ग्रीष्माणा प्रथमे मासे उत्तरभाद्रपदा अमावास्याया भवति, चित्रा पूर्णमास्याम् । चतुर्दशमुहूर्तो दिवसो भवति । षोडशमुहूर्ता रात्रि । अष्टाङ्गुलाया छायायामादित्य M 103
परिवर्तते । फल्गुनी रात्रि नयति । श्रवणायामादित्यो गतो भवति । ग्रीष्माणा द्वितीये मासेऽश्विनी अमावास्याया भवति । विशाखा पूर्णमास्याम् । पञ्चदशमुहूर्तो दिवसो भवति । पञ्चदशमुहूर्ता रात्रि । षडङ्गुलाया छायागामादित्य परिवर्तते । चित्रा रात्रि नयति । उत्तराया भाद्रपदायामादित्यो गतो भवति । ग्रीष्माणा तृतीये मासे कृत्तिका अमावास्याया भवति, ज्येष्ठा पूर्णमास्याम् । षोडशमुहूर्तो दिवसो भवति । चतुर्दशमुहूर्ता रात्रि । चतुरङ्गुलाया छायायामादित्य परिवर्तते । विशाखा रात्रि नयति । कृत्तिकायामादित्यो गतो भवति । ग्रीष्माणा चतुर्थे मासे मृगशिरा अमावास्याया भवति, उत्तराषाढा पूर्णमास्याम् । सप्तदशमुहूर्तो दिवसो भवति । त्रयोदशमुहूर्ता रात्रि । मध्याह्ने द्व्यङ्गुलाया छायायामादित्य परिवर्तते । ज्येष्ठा रात्रि नयति । पुष्य आदित्यो गतो भवति ॥

सवत्सरमन्वेपणतो मुहूर्तविशेषणै सर्वाणि चैतानि (नक्षत्राणि) भागानुभागेन अमावास्याया पूर्णमास्या च युज्यन्ते । ऊनरात्रस्य पूर्णरात्रस्य च ग्रहीतव्यम् । तत्र तृतीये वर्षेऽधिको मासो युज्यते । पण्णा मासानामहोरात्राणि समानि भवन्ति । अत षण्मासाद् दिवसो वर्धते । षण्मासाद्रात्रिर्वर्धते । पण्मासाद्दिवसो मासे मासे सममेव हीयते । षण्मासा- M 104
द्रात्रिर्मासे मासे परिहीयते ॥

षण्मासादादित्य परिवर्तते । उत्तरा दिश सचरति । षण्मासाद्दक्षिणा दिशम् । षण्मासात्समुद्रे उदकपरिमाणस्य ह्रासो वृद्धिश्च भवति । सूर्यगत्या चन्द्रगत्या च समुद्रोदकवेलाभिवृद्धिर्भवति । अत्र गणनाप्रतिजागरणास्मरमित्येवम् । एप सवत्सरो व्याख्यातो भवति ।

चन्द्र आदित्य शुक्रो बृहस्पति शनैश्चरोऽङ्गारको बुधश्च इमे ग्रहा । एषा ग्रहाणा बृहस्पति सवत्सरस्थायी । एव शनैश्चरो बुधोऽङ्गारक शुक्रश्चेमे मण्डलचारिण ॥

भरणी कृत्तिका रोहिणी मृगशिरा एतत्साधारण प्रथम मण्डलम् । आर्द्रा पुनर्वसु पुष्योऽश्लेषा एतत्साधारण द्वितीय मण्डलम् । मघा अथ फल्गुनद्वय हस्ता चित्रा एतत्साधारण

तृतीय मण्डलम् । स्वाती विशाखा अनुराधा एतत्साधारण चतुर्थ मण्डलम् । ज्येष्ठा
M 105 मूलाषाढा द्वयमत्र सर्वाणि महाभयानि भवन्ति । इद पञ्चम मण्डलम् । अभिजिच्छ्रवणा
धनिष्ठा शतभिषा उभे भाद्रपदे चैतत्साधारण षष्ठ मण्डलम् । रेवती अश्विनी चैतत्साधारण
सप्तम मण्डलम् । सवत्सरमेतेषु यद्यन्नक्षत्रमण्डल पीडयति, तस्य तस्य जनपदस्य सत्त्वस्य
वा पीडा निर्देष्टव्या ॥

द्वादश मुहूर्तानि दिवसे ध्रुवाणि, द्वादश रात्रौ । षण्मुहूर्ता सचारिण । कतमे षट् ? नैर्ऋतो वरुणो वायवो भर्गोदेवो रौद्रो विचारी च । इतीमे सचारिण षट् ॥

अथात्र श्रावणे मासे पूर्णेऽष्टादशमुहूर्ते दिवसे सूर्योदये च चतुरोजा नाम मुहूर्तो
भवति । रोहितस्य च मुहूर्तस्य बलस्य चान्तरे मध्याह्नो भवति । सूर्यावतारे तु विचारी
नाम मुहूर्तो भवति । द्वादशमुहूर्ताया रात्राववतीर्णे सूर्ये षष्ठे मुहूर्ते नयमनो नाम मुहूर्तो
भवति । आतपाग्निरेव नाम मुहूर्तो रात्र्यवसाने भवति । भाद्रपदे मासे पूर्णे सप्तदशमुहूर्ते
M 106 दिवसे सूर्योदये च चतुरोजा एव नाम मुहूर्तो भवति । मध्याह्नेऽभिजितो नाम मुहूर्तो
भवति । सूर्यावतारे रौद्रो नाम मुहूर्तो भवति । त्रयोदशमुहूर्ताया रात्राववतीर्णे सूर्ये विचारी
नाम मुहूर्तो भवति । अर्धरात्रे महाभयो वायवो नाम मुहूर्तो भवति ॥

रात्र्यवसाने आतपाग्निरेव नाम मुहूर्तो भवति । आश्वयुजे मासे पूर्णे षोडशमुहूर्तो दिवसो भवति । सूर्योदये चतुरोजा नाम मुहूर्तो भवति । समुद्गतस्य च मुहूर्तस्य अभिजितस्य त्वन्तरे मध्याह्नो भवति । सूर्यावतारे भर्गोदेवो नाम मुहूर्तो भवति ॥

चतुर्दशमुहूर्ताया रात्राववतीर्णे सूर्ये रौद्रो नाम मुहूर्तो भवति । अभिजितस्य च मुहूर्तस्य भीषमाणस्य च मुहूर्तस्य अन्तरेणार्धरात्र भवति । रात्र्यवसाने आतपाग्निरेव नाम मुहूर्तो भवति ॥

कार्तिके मासे पूर्णे दिवस समरात्रिर्भवति । पञ्चदशमुहूर्तो दिवसो भवति, पञ्च-
दशमुहूर्ता रात्रि । समानेऽहोरात्रे सूर्योदये चतुरोजा एव नाम मुहूर्तो भवति । समुखो
M 107 नाम मुहूर्तो भवति मध्याह्ने । सततो नाम मुहूर्त सूर्यावतारे । रात्राववतीर्णमात्रे सूर्ये
भर्गोदेवो नाम मुहूर्तो भवति । अर्धरात्रेऽभिजिन्मुहूर्तो भवति । रात्र्यवसाने आतपाग्निरेव
नाम मुहूर्तो भवति ॥

मार्गशीर्षे मासे च पूर्णे चतुर्दशमुहूर्ते दिवसे सूर्योदये चतुरोजा एव नाम मुहूर्तो भवति । विरतस्य समुखस्य च मुहूर्तस्यान्तरे मध्याह्नो भवति । सूर्यावतारे वरुणो नाम मुहूर्तो भवति । षोडशमुहूर्ताया रात्राववतीर्णमात्रे सूर्ये सतापन' सयमो नाम मुहूर्तो भवति । राक्षसस्याभिजितस्य च मुहूर्तस्यान्तरेऽर्धरात्र भवति । रात्र्यवसाने आतपाग्निरेव नाम मुहूर्तो भवति ॥

पौषमासे पूर्णे त्रयोदशमुहूर्ते दिवसे सूर्योदये चतुरोजा एव नाम मुहूर्तो भवति । मध्याह्ने विरतो नाम मुहूर्तो भवति । सूर्यावतारे नैर्ऋतो नाम मुहूर्तो भवति । सप्तदशमुहूर्तायां रात्रावतीर्णमात्रे सूर्ये वरुणो नाम मुहूर्तो भवति । अर्धरात्रे राक्षसो नाम मुहूर्तो भवति । रात्र्यवसाने आतपाग्निरेव नाम मुहूर्तो भवति ॥

माघमासे पूर्णे द्वादशमुहूर्ते दिवसे सूर्योदये चतुरोजा नाम मुहूर्तो भवति । सावित्रस्य च विरतस्य च मुहूर्तस्यान्तरेण मध्याह्नो भवति । सूर्यावतारे विजयो नाम मुहूर्तो भवति । अष्टादशमुहूर्तायां रात्रावतीर्णमात्रे सूर्ये नैर्ऋतो नाम मुहूर्तो भवति । गर्दभस्य मुहूर्तस्य च राक्षसस्य चान्तरमर्धरात्रं भवति । रात्र्यवसाने आतपाग्निरेव नाम मुहूर्तो भवति ॥

यथा श्रावणे तथा माघे । यथा भाद्रपदे तथा फाल्गुने । यथा आश्वयुजे तथा चैत्रे । M 108
यथा कार्तिके तथा वैशाखे । यथा मार्गशीर्षे तथा ज्येष्ठे । यथा पौषे तथा आषाढे । एवमेतेषां नक्षत्राणां मुहूर्तानां चरितं विचरितं च ज्ञातव्यम् ॥ नक्षत्रविचरणं नाम प्रथमोऽध्यायः ॥

यथामध्यं नक्षत्राणां रात्रिवशेन दिवसवशेन चोत्कर्षापकर्षौ कर्तव्यौ । हीयमाने वर्धमाने वा दिवसे वा मासे वा पूर्णेऽर्धमासे वा । द्वितीया षष्ठी नवमी द्वादशी चतुर्दशी अत्रान्तरे दिवसे कला वर्धते, रात्रौ कला हीयते ॥

चत्वारो महाराजानो ध्रियन्ते यैर्वसुंधरा ।
अतिवृद्धिर्विशुद्धश्च वर्धमानः पृथक्श्रवाः ॥ २३३ ॥
महाभूतानि चत्वारि कम्पयन्ति वसुंधराम् ।
आप इन्द्रश्च वायुश्च तथाग्निर्भगवानपि ॥ २३४ ॥
त्रयस्तु ते यत्र भवन्ति पक्षे
षडेकमासे तु भवन्ति वेगाः ।
परस्य चक्रस्य निदर्शनं स्या-
त्प्रकम्पते यत्र मही त्वभीक्ष्णम् ॥ २३५ ॥
विशाखा दशरात्री स्याज्ज्येष्ठा द्वादशरात्रिका । M 109
पञ्चविंशतिराषाढा श्रवणा पञ्चसप्ततिः ॥ २३६ ॥
रात्रिशतं भाद्रपदे ऋतुरश्वयुजे स्मृतः ।
अध्यर्धं कार्तिके मासे ऋतुर्मार्गशिरे स्मृतः ॥ २३७ ॥
पौषे तु पञ्चपञ्चाशन्माघे रात्रिशतं स्मृतम् ।
अध्यर्धं फल्गुने मासे चैत्रे त्रिंशत्तु रात्रयः ।
विपाको भूमिवेगानामतः कम्पः प्रवर्तते ॥ २३८ ॥
यदा सर्वेषु मासेषु सततं कम्पते मही ।
वृक्षास्तथा चलन्ति स्म जलं वा यदि कम्पते ।
पर्वतः पर्णवत्कम्पेद् भयमत्र विनिर्दिशेत् ॥ २३९ ॥

M 110 नगराण्यथ वा ग्रामा घोपा ये चात्र सश्रिता ।
शीघ्र भवन्ति विजनारण्यभूता मृगाश्रया ॥ २४० ॥
अटव्य सप्रवर्तन्ते दश वर्पाणि पञ्च च ।
अनावासा दिशो विद्याद् भूमिचालविचालिता ॥ २४१ ॥
कृत्तिकासु चलेद् भूमिर्ग्रामेषु नगरेषु वा ।
अभीक्ष्ण मुच्यते ह्यग्निर्दहते स तृणालयान् ॥ २४२ ॥
कृष्णाग्निरशने पात कर्मारा आहिताश्रया ।
अगाराश्च निवर्तन्ते सवर्तेनेव वातव ॥ २४३ ॥
ये जाता ये च सवृद्धा ये च त ग्राममाश्रिता ।
एते व्यसनमर्च्छन्ति भूमिचालविचालिता ॥ २४४ ॥
रोहिण्या चलिता भूमि सर्वबीजविनाशनम् ।
प्रोप्त शस्य न रोहेत भवेत् फलस्य कृच्छ्रता ॥ २४५ ॥
M 111 गुर्विणीना च नारीणा गर्भो निपीड्यते भृशम् ।
दुर्भिक्षव्यसनाक्रान्ता त्रिभागे तिष्ठति प्रजा ॥ २४६ ॥
महात्मानश्च राजान श्रीमन्तश्च नरोत्तमा ।
एते व्यसनमर्च्छन्ति भूमिचालविचालिता ॥ २४७ ॥
मृगशीर्षे चलेद्भूमिरोषधीना विनाशनम् ।
चिकित्सका श्रोत्रियाश्च घटका सोमयाजका ॥ २४८ ॥
सोमपीताश्च ये विप्रा वानप्रस्थाश्च तापसा ।
एते व्यसनमर्च्छन्ति भूमिचालविचालिता ॥ २४९ ॥
आर्द्रायां चलिता भूमिर्वृक्षा नश्यन्ति क्षीरिण ।
अन्नपानानि नश्यन्ति पथिका दष्ट्रिपालिका ॥ २५० ॥
कूपखा परिखाखाश्च पापका ये च तस्करा ।
एते व्यसनमर्च्छन्ति भूमिचालविचालिता ॥ २५१ ॥
पुनर्वसौ चलेद्भूमिर्मण्डल कुण्डिकापि च ।
वागुरिका कारण्डवाश्चक्रिण शुकसारिका ॥ २५२ ॥
अर्भका भ्रमकाराश्च मासिका शङ्खवाणिजा ।
एते व्यसनमर्च्छन्ति भूमिचालविचालिता ॥ २५३ ॥
M 112 पुष्येण च चलेद् भूमिर्ब्राह्मणा नायकास्तथा ।
दूरगमा वाणिजका सार्थवाहाश्च ये नरा ॥ २५४ ॥

पार्थिवा पार्वतीयाश्च ये च तद्भक्तिगोचरा ।
एते व्यसनमर्च्छन्ति भूमिचालविचालिता ।
शिलावर्षं प्रवर्षन्ति शस्यानामनयो महान् ॥ २५५ ॥

आश्लेषाया चलेद्भूमिर्नागा सर्वे सरीसृपा ।
कीटा पिपीलिका श्वाना एकखुराश्च ये मृगा ॥ २५६ ॥
वैद्या विषकराश्चापि ये च सत्त्वा दरीश्रया ।
एते व्यसनमर्च्छन्ति भूमिचालविचालिता ॥ २५७ ॥

मघासु चलिता भूमिर्महाराजोऽत्र तप्यते ।
ये च श्राद्धा निवर्तन्ते समाजा उत्सवास्तथा ।
यज्ञाश्च देवकृत्य च सर्वमत्र निवर्तते ॥ २५८ ॥
ये जाता ये च सवृद्धा ये चान्येऽप्यग्रपण्डिता ।
गन्धर्वाश्च विनश्यन्ति नरा ये च महाकुला ।
एते व्यसनमर्च्छन्ति भूमिचालविचालिता ॥ २५९ ॥

फल्गुन्या चलिता भूमिर्ऋतुर्व्यावर्तते तदा ।
तिर्यग्वातश्चैव वाति कृत नश्यति शाश्वतम् ।
पथिकाश्चोपतप्यन्ति मापयाच्योपजीविका ॥ २६० ॥

धर्मे रता आसनिका ये च शुल्कोपजीविन । M 113
एते व्यसनमर्च्छन्ति भूमिचालविचालिता ॥ २६१ ॥

चलत्युत्तरफल्गुन्या वणिजा द्वीपयात्रिका ।
सार्थवाहा आसनिका ये च शिल्पोपजीविन ॥ २६२ ॥
अङ्गा विदेहमगधा नैर्ऋता स्त्रीपरिग्रहा ।
एते व्यसनमर्च्छन्ति भूमिचालविचालिता ॥ २६३ ॥

हस्तेन चलिता भूमि कुम्भकारचिकित्सका ।
गणमुख्या महामात्रा सेनाध्यक्षाश्च ये नरा ॥ २६४ ॥

तारमका (?) नारपटा (?) विप्सर (?) कौटिका अपि ।
एते व्यसनमर्च्छन्ति भूमिचालविचालिता ॥ २६५ ॥

चित्राया चलिता भूमि कारुका उपकल्पका ।
कुमार्य सर्वरत्न च सस्याना बीजकै सह ॥ २६६ ॥
वङ्गा दशार्णकुरवश्चेदिमाहिषकास्तथा ।
एते व्यसनमर्च्छन्ति भूमिचालविचालिता ॥ २६७ ॥

स्वातौ प्रचलिता भूमिश्चौरा ये च कुशीलका ।
हिंसका ये च तत्कर्मरताऽभ्यर्थितमूपका ॥ २६८ ॥

हिमवत उत्तरेण वायुभक्षास्तपस्विन ।
एते व्यसनमर्च्छन्ति भूमिचालविचालिता ॥ २६९ ॥

M 114 विशाखाया चलेद् भूमिर्महाशैलक्षयो भवेत् ।
उग्रा वाता प्रवान्त्यत्र अश्मकैरकुशलिन ॥ २७० ॥

अनुराधे चलेद् भूमिर्दस्यूनामनयो महान् ।
विटा द्यूतकराश्चैव ग्रन्थिभेदाश्च ये नरा ॥ २७१ ॥

अन्ध्रा पुण्ड्रा पुलिन्दाश्च भये तिष्ठन्त्यनाश्रिता ।
मित्रभेदश्च बलवान् तदा जगति जायते ॥ २७२ ॥

ज्येष्ठाया चलिता भूमिर्महाराज प्रतप्यते ।
वायसा वृषभा व्याडास्तथा चण्डमृगाश्च ये ॥ २७३ ॥

कुरव शूरसेनाश्च मल्ला बाह्लीकनिग्रहा ।
प्रत्यर्थिकेन शीघ्रेण ये च तद्भक्तिभाजना ।
एते व्यसनमर्च्छन्ति भूमिचालविचालिता ॥ २७४ ॥

मूलेन चलिता भूमिश्चतुष्पद्द्विपदास्तथा ।
ग्रहाश्रया पिशाचाश्च ये च सत्त्वा दरीश्रया ।
एते व्यसनमर्च्छन्ति भूमिचालविचालिता ॥ २७५ ॥

M 115 दुर्भिक्ष च करोत्याशु धान्यमल्पोदक भवेत् ।
दरीपर्वतमूलानि गच्छन्ति च तदा भुवि ॥ २७६ ॥

पूर्वाषाढे चलेद् भूमिर्जलजा मत्स्यशुक्तिका ।
शिशुमारा उद्रकाश्च नक्रा मकरकच्छपा ॥ २७७ ॥

जातिगोत्रप्रधानाश्च धनिनोऽथ विचक्षणा ।
द्वितीयाभिजाताश्च महाविद्याकराश्च ये ।
एते व्यसनमर्च्छन्ति भूमिचालविचालिता ॥ २७८ ॥

उत्तरस्या चलेद् भूमि शिल्पिनामनयो महान् ।
अयस्कारा स्थपतयस्त्रपुकाराश्च तक्षका ॥ २७९ ॥

दरिद्रा धनिनश्चापि शिल्पिनो विविधा अपि ।
एते व्यसनमर्च्छन्ति भूमिचालविचालिता ।
ग्रामकूटानि च घ्नन्ति सचलस्थावराणि च ॥ २८० ॥

वैष्णवे चलिता भूमिस्तदेति यदनीप्सितम्।
अध्यापका शास्त्रविद कवयो मन्त्रपारगा । M 110
युगधरा शूरसेना अभिराजा पटच्चरा ॥ २८१ ॥
कुशण्डा शरदण्डाश्च ये नरा राजपूजिता ।
एते व्यसनमर्च्छन्ति भूमिचालविचालिता ॥ २८२ ॥
धनिष्ठाया चलेद् भूमिर्वनिनामनयो महान्।
महेश्वरास्तथा महानागरा श्रेष्ठिनस्तथा ॥ २८३ ॥
प्रचण्डा स्वस्तिमन्तश्च भद्रकारा युगधरा ।
पारिकूलाश्च भोज्याश्च ह्यन्ये सन्नागरा अपि ।
एते व्यसनमर्च्छन्ति भूमिचालविचालिता ॥ २८४ ॥
वारुण्ये चलिता भूमिरौदकेष्वनयो महान्।
हस्तिनोऽश्वखरोष्ट्राश्च स्पर्शमर्च्छन्ति दारुणम्॥ २८५ ॥
तदासौ वीरकान् मद्रान् बाह्लीकान् केकयानपि ।
अनाश्रयाश्चक्रवाकान् जनस्थानपि पीडयेत् ॥ २८६ ॥
साजेन चलिता भूमी राक्षसान् घातकास्तथा । M 117
औरभ्रिकान् सौकरिकान् सौवीराश्च निपातयेत् ॥ २८७ ॥
वणिज्यजीविनो वैश्यान् शूद्राश्च करीतीनपि ।
यवनान् मालवाद्याश्च गन्थिभेदाश्च नाशयेत् ॥ २८८ ॥
अहिर्बुध्न्ये चलेद् भूमिर्वणिजामनयो महान् ।
धर्मे रताश्च ये सिद्धा ये च शौक्तिककर्मिण ॥ २८९ ॥
शिबीन् वत्सान् तथा वात्स्यान् क्षत्रियानार्जुनायनान्।
सिन्धुराजधनुष्पाणीन् सर्वानर्दयतेऽचिरात् ॥ २९० ॥
रेवत्या चलिता भूमि सग्राम स्यात्सुदारुण ।
ग्रामघाताश्च वर्तन्ते ग्रामो ग्राम च हिसति ॥ २९१ ॥
नौचरानुदकाजीवान् रमठान् भरुकच्छकान्।
सुधन्वानभिसाराश्च सर्वसेनाश्च निर्दहेत् ॥ २९२ ॥
अश्विन्या चलिता भूमिरश्वानामनयो महान् । M 118
ग्रामघाताश्च वर्तन्ते भ्राता भ्रातृन् जिघांसति ॥ २९३ ॥
या चात्र गर्भमाधत्ते ये च जाताश्च तानिह ।
त्रीणि वर्षाण्यतो दु खमुपैति च निरन्तरम् ॥ २९४ ॥

सहिताश्चित्रगर्भाश्च ये ह्यन्ये चाङ्गनाजना ।
आर्जुनायना राजन्या सुष्ठु त्रीश्चापि हिंसति ॥ २९५ ॥

भरण्या चलिता भूमिश्चौराणामनयो महान् ।
विटा द्यूतकराश्चैव ग्रन्थिभेदाश्च ये नरा ॥ २९६ ॥

आदर्शचक्राटा धूर्तास्तथा बन्धनरक्षका ।
अन्तावशायिन पापाश्चरन्ति ये तु दुर्जना ।
तेऽपि तत्र विपद्यन्ते भूमिचालविचालिता ॥ २९७ ॥

वेपिताया तु मेदिन्या भवेद्रूपमनन्तरम् ।
सप्ताहाभ्यन्तरात्तत्र मेघो भवति प्रार्थित ॥ २९८ ॥

M 119 स्निग्धो ह्यञ्जनसकाशो महापर्वतसन्निभ ।
इन्द्रश्च वर्पते तत्र महर्षेर्वचन यथा ।
[एव निगदित नाथैरिन्द्रश्चात्र प्रवर्षति ॥ २९९ ॥]
स्वस्तिकाकारसकाशा इन्द्रवज्रध्वजोपमा ।
दृश्यन्तेऽभ्रा हि सध्याया ग्रस्त्वा चन्द्रदिवाकरौ ॥ ३०० ॥

तदा नभसि जायन्ते मेघा दाडिमसनिभा ।
लक्षण तादृश दृष्ट्वा विद्यात्तानिन्द्रकम्पितान् ।
स निर्देशो भवेत्तत्र महर्षेर्वचन यथा ॥ ३०१ ॥

अतीव तत्र विश्वस्त सर्वबीजानि वापयेत् ।
व्यवहाराश्च कुर्वीरन्निर्भयास्तत्र वाणिजा ।
सर्वेषा भूमिकम्पाना प्रशस्ता इन्द्रकम्पिता ॥ ३०२ ॥

वेपिताया तु मेदिन्या भवेद्रूपमनन्तरम् ।
सप्ताहाभ्यन्तरे तत्र मेघ सछादयेन्नभ ॥ ३०३ ॥

M 120 ततोऽनुबद्धा जायन्ते अभ्रा कौशेयसनिभा ।
अनुलोम च सयान्ति चरन्त पश्चिमा दिशम् ॥ ३०४ ॥
शिशुमार-उद्रकाणा मत्स्यमकरसन्निभा ।
दृश्यन्तेऽभ्राश्च सध्याया ग्रस्त्वा चन्द्रदिवाकरौ ॥ ३०५ ॥

लक्षण तादृश दृष्ट्वा विद्यात्ताञ्जलकम्पितान् ।
स निर्देशो भवेत्तत्र महर्षेर्वचन यथा ॥ ३०६ ॥

स्थलेषु गिरिकूटेषु क्षेत्रेषूपवनेषु च ।
स्थाप्यन्ते तत्र बीजानि निम्ने नश्यन्ति वै तदा ॥ ३०७ ॥

पङ्केनापि जलेनापि नश्येयू रजसापि वा ।
एतेषा भूमिकम्पाना प्रशस्ता जलकम्पिता ॥ ३०८ ॥
वेपिताया तु मेदिन्या भवेद्रूपमनन्तरम् ।
सप्ताहाभ्यन्तरे तत्र वाता वान्ति सुदारुणा ॥ ३०९ ॥
दृश्यते कपिला सध्या चन्द्रसूर्यौ तु लोहितौ ।
लक्षण तादृश दृष्ट्वा जानीयाद्वायुकम्पितान् ॥ ३१० ॥
ततो भवति निर्देशो महर्षेर्वचन यथा । M 121
न तत्र प्रवसेत्प्राज्ञ आत्मान चात्र गोपयेत् ॥ ३११ ॥
गुह्यमावरण कुर्यात्प्राकारपरिखा खनेत् ।
प्रातिसीमा विरुध्यन्ते नराणा जायते भयम् ॥ ३१२ ॥
एतेषा भूमिकम्पाना सर्वेषा कीर्तिता गुणा ।
विशेषेण मनुष्याणा निर्मिता वायुकम्पिता ॥ ३१३ ॥
कम्पिताया तु मेदिन्या भवेद्रूपमनन्तरम् ।
सप्ताहाभ्यन्तरात्तत्र उल्कापाता सुदारुणा ॥ ३१४ ॥
सध्या च लोहिता भाति चन्द्रसूर्यौ तु लोहितौ ।
लक्षण तादृश दृष्ट्वा विज्ञेया अग्निकम्पिता ॥ ३१५ ॥
अग्निर्दहति काष्ठानि रक्षितानि धनानि च ।
दृश्यन्ते धूमशिखरा शस्त्र च खिद्यते भृशम् ॥ ३१६ ॥
वीणाश्च दिवि दृश्यन्ते नव मासान्न वर्षति ।
एतेषा भूमिकम्पाना जघन्या अग्निकम्पिता ॥ ३१७ ॥
जयति अहनि पूर्वे क्षत्रियान् पार्थिवाश्च
हयगजरथमुख्यान् मन्त्रिणो मध्यमाह्ने ।
व्यथयति अपराह्ने गोपशून् वैश्यशूद्रान् M 122
प्रदहति निशिसध्या तस्करानन्तवासान् ॥ ३१८ ॥
रजनिमिह प्रदोषे हिसते म्लेच्छसघान्
स्त्रियमपि च नपुसश्चार्धरात्रेष्वनन्तान् ।
कृषिवणिगुपजीव्यान् हन्ति यामे तृतीये
व्यथयति सुरपक्ष रौद्रकर्मान्तकृष्णे ॥ ३१९ ॥
प्रदहति शशिपक्षे याज्ञिक ब्रह्मक्षत्र
श्रपयति शुचिवृत्तानेव धर्मे प्रधानान् ।
विदुषि च मृदुभाव विन्दते यो ह्यधीते
स भवति नृपपूज्यो ब्राह्मणो वेददर्शी ॥ ३२० ॥

M 123 बृहस्पतेश्च चत्वारि समानि शुभकर्मणा।
चत्वारि सूर्यकर्माणि तुल्यानि शुक्रकर्मणा।
सोमकर्माणि चत्वारि ब्रह्मकर्म च तत्समम्॥ ३२१॥

अथ भो पुष्करसारिन् भूमिकम्पनिर्देशो नामाध्याय॥

अथ भो पुष्करसारिन् अमीषामष्टाविशतीना नक्षत्राणा रोगोत्पत्तिं नामाध्याय व्याख्यामि। तच्छ्रूयताम्। कथयतु भगवान्—

कृत्तिकासूत्थितो व्याधि स्त्रिया वा पुरुषस्य वा।
चतूरात्र भवेद् व्याधिस्ततश्चोर्ध्व विमुच्यते॥ ३२२॥
अग्निर्हि देवता तत्र दध्ना ह्यस्य बलि हरेत्।
अनेन बलिकर्मेण तस्माद्रोगाद्विमुच्यते॥ ३२३॥
रोहिण्यामुत्थितो व्याधि स्त्रिया वा पुरुषस्य वा।
पञ्चरात्र भवेद्व्याधिस्ततश्चोर्ध्व विमुच्यते॥ ३२४॥
देव प्रजापतिस्तत्र शुद्धमाल्यैर्बलि हरेत्।
अनेन बलिकर्मेण तस्माद्रोगाद्विमुच्यते॥ ३२५॥
व्याधिर्मृगशिरोभूत स्त्रिया वा पुरुषस्य वा।
अष्टरात्र भवेद् व्याधिस्ततश्चोर्ध्व विमुच्यते॥ ३२६॥
सोमो हि देवता तत्र मण्डेन तु बलि हरेत्।
अनेन बलिदानेन तस्माद्रोगाद्विमुच्यते॥ ३२७॥
M 124 आर्द्रायामुत्थितो व्याधि स्त्रिया वा पुरुषस्य वा।
दशरात्र भवेद् व्याधिस्ततश्चोर्ध्व विमुच्यते॥ ३२८॥
रुद्रो हि देवता तत्र पायसेन बलि हरेत्।
अनेन बलिकर्मेण तस्माद्रोगाद्विमुच्यते॥ ३२९॥
पुनर्वसौ भवेद् व्याधि स्त्रिया वा पुरुषस्य वा।
अष्टरात्र भवेद् व्याधिस्ततश्चोर्ध्व विमुच्यते॥ ३३०॥
आदित्यो देवता तत्र गन्धमाल्यैर्बलिं हरेत्।
अनेन बलिकर्मेण तस्माद्रोगाद्विमुच्यते॥ ३३१॥
पुष्ये समुत्थितो व्याधि स्त्रिया वा पुरुषस्य वा।
स्तोककाल भवेत्तस्य पञ्चरात्राद्विमुच्यते॥ ३३२॥
देवो बृहस्पतिस्तत्र गन्धमाल्यैर्बलि हरेत्।
अनेन बलिकर्मेण तस्माद्रोगाद्विमुच्यते॥ ३३३॥

आश्लेषाया भवेद् व्याधि स्त्रिया वा पुरुषस्य वा ।
न त वैद्याश्चिकित्सन्तु सर्पस्तत्र तु दैवत ॥ ३३४ ॥

मघासमुत्थितो व्याधि स्त्रिया वा पुरुषस्य वा ।
अष्टरात्र भवेद् व्याधिस्ततश्चोर्ध्वं विमुच्यते ॥ ३३५ ॥

पितरो देवतास्तत्र कृसरेण बलि हरेत् ।
अनेन बलिकर्मेण तस्माद्रोगाद्विमुच्यते ॥ ३३६ ॥

पूर्वफाल्गुनिजो व्याधि स्त्रिया वा पुरुषस्य वा ।
सप्तरात्र भवेद् व्याधिस्ततश्चोर्ध्वं विमुच्यते ॥ ३३७ ॥

अर्यमा देवता तत्र गन्धमाल्यैर्बलि हरेत् । M 125
अनेन बलिकर्मेण तस्माद्रोगाद्विमुच्यत ॥ ३३८ ॥

उत्तराया भवेद् व्याधि स्त्रिया वा पुरुषस्य वा ।
न त वैद्याश्चिकित्सन्तु भगोऽप्यत्र तु देवता ॥ ३३९ ॥

हस्तेनाप्युत्थितो व्याधि स्त्रिया वा पुरुषस्य वा ।
पञ्चरात्र भवेद् व्याधिस्ततश्चोर्ध्वं विमुच्यते ॥ ३४० ॥

रविर्हि देवता तत्र गन्धपुष्पैर्बलि हरेत् ।
अनेन बलिकर्मेण तस्माद्रोगाद्विमुच्यते ॥ ३४१ ॥

चित्रायामुत्थितो व्याधि स्त्रिया वा पुरुषस्य वा ।
अष्टरात्र भवेद् व्याधिस्ततश्चोर्ध्वं विमुच्यते ॥ ३४२ ॥

त्वष्टा हि देवता तत्र घृतमुद्गैर्बलि हरेत् ।
अनेन बलिकर्मेण तस्माद्रोगाद्विमुच्यते ॥ ३४३ ॥

स्वात्या समुत्थितो व्याधि स्त्रिया वा पुरुषस्य ।
क्लेशितो हि भवेद् व्याधि पञ्चविशातिरात्रिक ॥ ३४४ ॥

देवतात्र भवेद् वायुश्चित्रमाल्यैर्बलि हरेत् ।
अनेन बलिकर्मेण तस्माद्रोगाद्विमुच्यते ॥ ३४५ ॥

विशाखाया भवेद् व्याधि स्त्रिया वा पुरुषस्य वा ।
गुरुकोऽसौ भवेद् व्याधिरहान्येकोनविशति ॥ ३४६ ॥

इन्द्राग्नी देवता तत्र गन्धमाल्यैर्बलि हरेत् । M 126
अनेन बलिकर्मेण तस्माद्रोगाद्विमुच्यते ॥ ३४७ ॥

अनुराधोत्थितो व्याधि स्त्रिया वा पुरुषस्य वा ।
अर्धमास भवेद् व्याधिस्ततश्चोर्ध्वं विमुच्यते ॥ ३४८ ॥

मित्रो हि देवता तत्र घृतपात्र बलि हरेत् ।
अनेन बलिकर्मेण तस्माद्रोगाद्विमुच्यते ॥ ३४९ ॥
ज्येष्ठायामुत्थितो व्याधि स्त्रिया वा पुरुषस्य वा ।
क्लेशिको हि भवेद् व्याधिरहोरात्रत्रयोदश ॥ ३५० ॥
इन्द्रो हि देवता तत्र गन्वमाल्यैर्बलि हरेत् ।
अनेन बलिकर्मेण तस्माद्रोगाद्विमुच्यते ॥ ३५१ ॥
मूले समुत्थितो व्याधि स्त्रिया वा पुरुषस्य वा ।
मासिको हि भवेद् व्याधिस्ततश्चोर्ध्वं विमुच्यते ॥ ३५२ ॥
नैर्ऋतिर्देवता तत्र मद्यमासैर्बलिं हरेत् ।
अनेन बलिकर्मेण तस्माद्रोगाद्विमुच्यते ॥ ३५३ ॥
पूर्वाषाढे भवेद् व्याधि स्त्रिया वा पुरुपस्य वा ।
साक्लेशिको भवेद् व्याधिरष्टौ मासान्न सशय ॥ ३५४ ॥
आपो हि देवतास्तत्र कृसरेण बलिं हरेत् ।
अनेन बलिकर्मेण तस्माद्रोगाद्विमुच्यते ॥ ३५५ ॥
उत्तराया भवेद् व्याधि स्त्रिया वा पुरुषस्य वा ।
सप्तरात्र भवेत् व्याधिस्ततश्चोर्ध्वं विमुच्यते ॥ ३५६ ॥
विश्वो हि देवता तत्र पायसेन बलिं हरेत् ।
अनेन बलिकर्मेण तस्माद्रोगाद्विमुच्यते ॥ ३५७ ॥
M 127 अभिजिदुत्थितो व्याधि स्त्रिया वा पुरुपस्य वा ।
षण्मासान् सभवेद् व्याधिस्ततश्चोर्ध्वं विमुच्यते ॥ ३५८ ॥
विष्णुश्च देवता तत्र दधिमण्ड बलि हरेत् ।
अनेन बलिकर्मेण तस्माद्रोगाद्विमुच्यते ॥ ३५९ ॥
श्रवणेनोत्थितो व्याधि स्त्रिया वा पुरुषस्य वा ।
गुरुको हि भवेद् व्याधि पूर्ण द्वादशमासिकम् ॥ ३६० ॥
विष्णुर्हि देवता तत्र गन्वमाल्यैर्बलि हरेत् ।
अनेन बलिकर्मेण तस्माद्रोगाद्विमुच्यते ॥ ३६१ ॥
धनिष्ठाया भवेद् व्याधि स्त्रिया वा पुरुषस्य वा ।
त्रयोदशदिवस्तत्र ततश्चोर्ध्वं विमुच्यते ॥ ३६२ ॥
वरुणो देवता तत्र पायसेन बलि हरेत् ।
अनेन बलिकर्मेण तस्माद्रोगाद्विमुच्यते ॥ ३६३ ॥

मूर्ध्नि तु यस्यास्तिलकोऽस्ति सूक्ष्म
स्निग्धो भवेत् पद्मसमानवर्ण ।
राजा तु तस्या भवतीह भर्ता
स्तनोपरिष्टात्प्रतिबिम्बमाहु ॥ ३७२ ॥
M 130 शीर्षे तु यस्यास्तिलकालक स्यात्
सूक्ष्मो भवेदञ्जनचूर्णवर्ण ।
सेनापतिस्तस्या भवेद्धि भर्ता
स्तनान्तरेऽस्या प्रतिबिम्बक स्यात् ॥ ३७३ ॥
भ्रुवोन्तरेऽस्यास्तिलकालक स्याद्
दुश्चारिणी ता प्रमदा वदन्ति ।
पञ्चैव तस्या पतयो भवन्ति
बह्वन्नपान लभते च नारी ॥ ३७४ ॥
M 131 गण्डस्य नासादिकमध्यदेशे
भवेच्च बिम्ब तिलकस्य यस्या ।
ता शोकभाज प्रमदा वदन्ति
रोमप्रदेशे प्रतिबिम्बमाहु ॥ ३७५ ॥
कर्णे तु यस्यास्तिलकालक स्याद्
बहुश्रुता ता प्रमदा वदन्ति ।
बहुश्रुता ता श्रुतिधारिणी च
त्रिके तु यस्या प्रतिबिम्बक स्यात् ॥ ३७६ ॥
यस्योत्तरोष्ठे तिलकालक स्या-
त्ता भिन्नसत्वा प्रमदा वदन्ति ।
कृच्छ्रेण सा वै लभते हि वृत्ति-
मूरौ तु तस्यास्तिलबिम्बमाहु ॥ ३७७ ॥
यस्याधरोष्ठे तिलकालक स्याद्
M 132 दुश्चारिणी ता प्रमदा वदन्ति ।
मिष्टान्नपान बहु ऋच्छते सा
तथा हि गुह्ये प्रतिबिम्बक स्यात् ॥ ३७८ ॥
चिबुके तु यस्यास्तिलकालक स्याद्
दुश्चारिणी ता प्रमदा वदन्ति ।
मिष्टान्नपान बहु सा लभेत
गुह्ये द्वितीय प्रतिबिम्बक स्यात् ॥ ३७९ ॥

अय भो पुष्करसारिंस्तिलकाध्यायो नामाध्याय ॥

अथ खलु भो पुष्करसारिन् नक्षत्रजन्मगुण नामाध्याय व्याख्यास्यामि। तच्छ्रूयताम्। कथयतु भवान् त्रिशङ्को–

कृत्तिकासु नरो जातस्तेजस्वी प्रियसाहस ।
भवेच्छूरस्तथा चण्ड प्रियवादी च मानव ॥ ३८० ॥
रोहिण्या पुरुषो जातो धनवान् धार्मिकस्तथा।
व्यवसायी स्थिर शूरो ध्रुव चास्य सदा सुखम् ॥ ३८१ ॥
जातो मृगशिरे यस्तु मृदु सौम्यस्तु मानव । M 133
दर्शनीयो भवेच्चासौ स्त्रीकान्तस्तु विशेषत ॥ ३८२ ॥
आर्द्राजातस्तु हिंसात्मा चण्ड परमजल्पक ।
रौद्रकर्मा भवेच्चासावीश्वरश्च शतैर्महान् ॥ ३८३ ॥
जात पुनर्वसौ यस्तु ह्यलोलो बुद्धिमान्नर ।
धर्मशीलो भवेच्चासौ जातक्रोधश्च मानव ॥ ३८४ ॥
पुष्येण पुरुषो जातस्तेजस्वी ब्राह्मणो भवेत्।
क्षत्रियश्च भवेद्राजा वैश्यशूद्रौ च पूजितौ ॥ ३८५ ॥
श्वसन. क्रोधन क्रूरो ह्याश्लेषासभवो नर ।
दुर्मनुष्यश्च चण्डश्च इति सर्वमिहादिशेत् ॥ ३८६ ॥
बहुप्रज्ञ श्राद्धकरो बहुभाग्यस्तथैव च।
धनवान् धान्यवान् भोगी मघासु पुरुषो भवेत् ॥ ३८७ ॥
पूर्वफाल्गुनीजातस्तु य कश्चित्पुरुषो भवेत्।
अधर्मबुद्धिशीलश्च गुरुदाराभिमर्दक ॥ ३८८ ॥
उत्तराया तु फाल्गुन्या जातो भवति भोगवान्।
दिव्यज्ञानश्च विज्ञाने पुरुष सुभगो भवेत् ॥ ३८९ ॥
हस्ते जातश्च शुद्धात्मा विक्रान्तो मृदुभोजन ।
सेनापत्य च कुरुतेऽस्तेयकर्मा भवेदसौ ॥ ३९० ॥
चित्रासु जातश्चित्राक्षस्तथा चित्रकथाकर ।
दर्शनीयो बहुस्त्रीकश्चित्रशीलो भवेन्नर ॥ ३९१ ॥
स्वात्या च पुरुषो जातो बन्धुश्लाघी विचक्षण । M 134
मृदुक पानशौण्डश्च मित्रकारी विचारवान् ॥ ३९२ ॥
विशाखासु नरो जातस्तेजस्वी द्रव्यवान् महान्।
शूरो विक्रमवान् दक्ष सुभगश्च भवेदसौ ॥ ३९३ ॥
अनुराधोद्भवो मर्त्यो मित्रवान् सग्रही नर ।
शुचिश्चैव कृतज्ञश्च धर्मात्मा च भवेच्च स ॥ ३९४ ॥

ज्येष्ठासु पुरुषो जातो मित्रवानभिजायते ।
धनुर्वेदाभिरामश्च नारीषु कुरुते मन' ॥ ३९५ ॥
मूलेषु पुरुषो जातोऽकृतज्ञ स्यादधार्मिक ।
दृढो वीरो भवेच्चासौ किल्बिषी च स मानव ॥ ३९६ ॥
आषाढासु च पूर्वासु मत्सरी चलितेन्द्रिय ।
मत्स्यमासप्रियश्चापि घातक स्यात्स मानव ॥ ३९७ ॥
सानुक्रोशश्च दाता च विद्यानिष्ठ सुहृज्जन ।
विश्वदैवे नरो जातो भवेदपि च निश्चित ॥ ३९८ ॥
आचार्य शास्त्रकर्ता च विश्वासी च क्रियापर ।
श्रवणे जात आयुष्मान् श्रीमाश्च पुरुषो भवेत् ॥ ३९९ ॥
अनवस्थितचित्तश्च चित्रद्रव्यश्च मानव ।
धनिष्ठासु भवेज्जात पुरुष सर्वशङ्कित ॥ ४०० ॥
M 135 बारुणे यदि नक्षत्रे जातो भवति मानव ।
परुषो द्वेषशीलश्च परिवादी च सर्वश ॥ ४०१ ॥
जातो भाद्रपदाया तु पूर्वस्यामिह मानव ।
चारित्रगुणयुक्तश्च कृतज्ञो मुखरस्तथा ॥ ४०२ ॥
उत्तरस्या नरो जातो भविष्यति विचक्षण ।
मेधावी बहुपत्नश्च धर्मशीलो महाधन ॥ ४०३ ॥
रेवत्या पुरुषो जातो धर्मात्मा ज्ञातिसेवक ।
दरिद्रोऽल्पधनो नित्य दायको नानसूयक. ॥ ४०४ ॥
अश्विन्या पुरुषो जातो भवत्यतिविचक्षण ।
महाजनप्रियश्चापि शूरश्च सुभगश्च स ॥ ४०५ ॥
भरण्या पुरुषो जात पापाचारोऽविचक्षण ।
कन्दर्पे दातुकामश्च परतश्चोपजीवक ॥ ४०६ ॥

अय भो पुष्करसारिन् नक्षत्रजन्मगुणो नामाध्याय ॥

पठ भोस्त्रिशङ्को उत्पातचक्र नामाध्यायम् । कथयति च– M 136

उत्पातचक्रनिर्देशः[1] ।

अष्टाविंशतिपर्यन्तकृत्स्ने नक्षत्रमण्डले ।
दिव्या विकारा दृश्यन्ते सूर्यचन्द्रग्रहादिषु ॥ ४०७ ॥
माघस्य प्रथमे पक्षे शैलो वा पार्थिवो यदि ।
धूमवृष्टिर्हि आदित्ये उदयति प्रदृश्यते ।
विद्युतो वाथ दृश्यन्ते तदा विद्याज्जनक्षयम् ॥ ४०८ ॥
अश्विन्यामर्कतो धूमो निर्गच्छन्नपि छादयेत् ।
अनावृष्टि तदा विद्यात्पूर्णवर्षाणि द्वादश ॥ ४०९ ॥
भरण्या माघमासे तु पीतसूर्योऽथ दृश्यते ।
समन्ताद्बध्यते राष्ट्र म ये दुर्भिक्षमादिशेत् ॥ ४१० ॥
फाल्गुने कृत्तिकाया तु आदित्ये परिखो यदि ।
नश्यन्ति कर्वटास्तत्र यदि देवो न वर्षति ॥ ४११ ॥
चैत्रमासे यदा पुष्ये सूर्ये कृष्ण प्रदृश्यते ।
अचिरोदयकाले तु क्षितिपालोऽवरुध्यते ॥ ४१२ ॥
वैशाखमासे चार्द्रायामादित्य प्रतिसूर्यक ।
सग्राम तत्र जानीयादुभौ घात्येते पार्थिवौ ॥ ४१३ ॥
गृह्येता चन्द्रसूर्यौ वा ज्यैष्ठे भरणिज्येष्ठयो ।
सामात्यो वध्यते राजा राष्ट्रे दुभिक्षमादिशेत् ॥ ४१४ ॥
आषाढे च यदादित्ये पूर्वभाद्रपदे स्थिते ।
सायाह्ने दृश्यतेऽत्यर्थ लोहितो मण्डले व्रण ॥ ४१५ ॥
परचक्रेण तद्राष्ट्र षण्मासान् पीड्यते तदा ।
क्षितिपालश्च सामात्य पुत्रदारेण वध्यते ॥ ४१६ ॥
पूर्वाया चोत्तराषाढायामाषाढे गृह्यते शशी ।
विद्याद् दुर्भिक्षकलहरोगाश्चात्र विनिर्दिशेत् ॥ ४१७ ॥
मासेऽथ श्रावणे मूले चन्द्रसूर्यौ न भासत ।
स्फुलिङ्गाश्चात्र दृश्यन्ते विद्याद्रोगभय महत् ॥ ४१८ ॥ M 137
मासेऽश्वयुजि गृह्येतामेकपक्षेन्दुभास्करौ ।
राजपुत्रसहस्राणा तदा जायेत सक्षय ॥ ४१९ ॥
अलक्षणो नि प्रकाश पूर्णमास्या तु कार्तिके ।
चन्द्रसूर्याविग्निवर्णौ रक्तवर्णे नभस्तले ॥ ४२० ॥

---

१ Both Chinese and Tibetan translations omit chapters from उत्पातचक्रनिर्देश up to the end of तिथिकर्मनिर्देश

रविवद्वाति तद्राष्ट्र विनश्येत पुन पुन ।
राज्ञा विद्याद्धताना वै भूमि पास्यति शोणितम्॥ ४२१ ॥
भरण्या माघमासे तु कृष्णो वायु समुत्थित ।
छादयेच्चन्द्रसूर्यौ तु शीघ्र राष्ट्र विनश्यति ॥ ४२२ ॥
मासे तु फाल्गुने वायु पांशुवर्ष सविद्युतम् ।
वध्यन्ते पूर्वराजान प्रतिष्ठन्ते तथापरे ॥ ४२३ ॥
सहादित्येन चन्द्रेऽथ यदा कश्चिद् ग्रहश्चरेत् ।
वायुर्वा विषमो वाति विद्याद्राजवध तदा ॥ ४२४ ॥
अशन्युल्के तु वैशाखे आदित्येन सहोत्थिते ।
षण्मासाभ्यन्तरेणाथ राष्ट्रे व्यसनमादिशेत् ॥ ४२५ ॥
ज्येष्ठमासे यदादित्यो ग्रहतो निर्गतो भवेत् ।
आदित्यस्योपघातेन ग्रहा सर्वेऽथ पीडिता ॥ ४२६ ॥
ज्येष्ठे च पांशुवर्षेत आदित्य परिविष्यते ।
क्षितिपालसहस्राणामेक एकस्तु वध्यते ॥ ४२७ ॥
आषाढे वायवो वान्ति गच्छन्तो भरणीस्थिता ।
उदपानानि शुष्यन्ते सर्वशस्य च पुष्यति ॥ ४२८ ॥
श्रावणे वायव पीता सदा कृष्ण नभस्तलम् ।
भय तत्र विजानीयात्समन्तात् समुपस्थितम् ॥ ४२९ ॥
श्रावणे वर्षते ह्यग्नि पूर्वभाद्रपदे दिवा ।
मेघा शब्दमुत्कुर्वन्ति रोगदुर्भिक्षमादिशेत् ॥ ४३० ॥
M 138 यदा भाद्रपदे मासे नभ स्याच्छन्नगर्जितम् ।
परचक्र तदा राष्ट्रे हरते धनसचयम् ॥ ४३१ ॥
अश्वयुजि वातवृष्टि स्यादागत्योत्तरा दिशम् ।
पातयेच्चैवमाघात कृत्स्न राष्ट्र विनश्यति ॥ ४३२ ॥
कार्तिके शुक्लत्रयोदश्या यदा चन्द्रे धनुर्भवेत् ।
समन्तान्नश्यते राष्ट्र मध्ये दुर्भिक्षमादिशेत् ॥ ४३३ ॥
उल्कापाता ह्यशनयो माघमासे भवन्ति वा ।
अश्विन्या विषये तत्र प्रजा श्वासेन वध्यते ॥ ४३४ ॥
मासे तु फाल्गुने यत्र अग्निवर्ष नभस्तलात् ।
भवेच्छब्दस्तदाकाशे तद्राष्ट्र नश्यते लघु ॥ ४३५ ॥
स्वात्या चैत्रे यदा वर्ष निरुद्ध वातवर्षितम् ।
दृश्यतेन्द्रधनु क्षिप्र नगर तद्विनश्यति ॥ ४३६ ॥

भरण्या ज्येष्ठमासे तु शब्द उत्तरतो भवेत् ।
पीतवर्णं तदाकाश परचक्रभय भवेत् ॥ ४३७ ॥
आषाढे मासि पुण्येऽथ दृश्यन्ते व्योम्नि विद्युत ।
सतृणोदकवृष्टिभिस्त्रिभाग मुच्यते प्रजा ॥ ४३८ ॥
श्रावणे तु यदा मूले बहु देव प्रवर्षति ।
दृश्यतेन्द्रधनुस्तत्र क्षत्रियाणा महद्भयम् ॥ ४३९ ॥
मासे भाद्रपदे यत्र निर्घात पतति क्षितौ ।
सुकृच्छ्रा वायवो वान्ति महद्रोगभय तदा ॥ ४४० ॥
मासे भाद्रपदे पुष्ये विदिग्भ्यो निश्चरेद् ध्वनि ।
क्षत्रिय कुप्यते क्षिप्र विपक्षा तु तदा प्रजा ॥ ४४१ ॥
भरण्यामश्वयुजे शब्द उपरिष्टाद्भवेद्यदि ।
सतृण चोत्सृजेत्पाशु तापसाना महद्भयम् ॥ ४४२ ॥
कार्तिके तु यदार्द्राया शब्द श्रूयेत भैरव ।
चतुष्पद कार्षकाणा मृत्यु तत्र विनिर्दिशेत् ॥ ४४३ ॥
मार्गशीर्षे धनिष्ठाया तूर्यशब्दोऽम्बरे भवेत् । M 139
वातातुरस्तदा राष्ट्रे व्याधिर्भवति दारुण ॥ ४४४ ॥
पौषमासे यदा स्वात्या शब्दो भवति भैरव ।
अभीक्ष्ण विद्युदाकाशे पण्डिताना महद्भयम् ॥ ४४५ ॥
माघे शुक्रे तु निर्घातो नित्य शाम्येद्वसुधराम् ।
जानीयात्तृतीये वर्षे सकल राष्ट्रविभ्रमम् ॥ ४४६ ॥
ज्येष्ठाया फाल्गुने मासे कृष्णवायु समाकुल ।
अभीक्ष्ण कम्पते भूमिर्ब्रह्मचारिभय तदा ॥ ४४७ ॥
पूर्वभाद्रपदाया तु चैत्रे कम्पेत्क्षितिर्दिवा ।
तस्मिन् वर्षे च तद्राष्ट्रे परसैन्यान्महद्भयम् ॥ ४४८ ॥
पूर्वाया चेदाषाढाया रात्रौ चैत्रे च निश्चलेत् ।
असिभिर्हन्यते राजा हन्यते च महाजन ॥ ४४९ ॥
वैशाखे कम्पिता भूमि कृष्णपक्षे ह्यभीक्ष्णश ।
अनावृष्ट्या तु दुर्भिक्ष मासान् षट् तत्र निर्दिशेत् ॥ ४५० ॥
ज्येष्ठे मासे भरण्या तु दिवा कम्पेद्वसुधरा ।
विद्याघोषसहस्राणा मही पास्यति शोणितम् ॥ ४५१ ॥
ज्येष्ठे मासे यदा मूले रात्रौ भूमि प्रकम्पते ।
प्रत्यन्तो वध्यते राजा राष्ट्रे बलि समादिशेत् ॥ ४५२ ॥

आपाढे कम्पते भूमि पुष्यनक्षत्रसस्थिते।
शस्य विनश्यते तत्र कलिकर्म च जायते ॥ ४५३ ॥
प्रकम्पन्ते यदा चैत्या आर्द्राया वा मघासु वा।
ज्वलेयु प्रपतेयुर्वा नश्येद्राष्ट्र तदा लघु ॥ ४५४ ॥
चैत्या यत्र प्रकम्पन्ते हसन्ति च नमन्ति च।
सराष्ट्र क्षितिपस्तत्र नचिरान्नाशमर्च्छति ॥ ४५५ ॥
M 140 श्रावणे कम्पते भूमि पूर्वभाद्रपदास्थिते।
सदा पराजितो राजा चौरै राष्ट्रे च वध्यते ॥ ४५६ ॥
कार्तिके क्षितिकम्पेन यदा चैत्य विशीर्यते।
द्वार वा नगरस्याथ भूयिष्ठ नश्यते प्रजा ॥ ४५७ ॥
वामे वा दक्षिणे चेन्दो शृङ्गे तिष्ठेद् बृहस्पति ।
महाभोगा विनश्येयु प्रकाशा पृथिवीश्वरा ॥ ४५८ ॥
सूर्याचन्द्रमसो शृङ्गे लोहिताङ्गो यदारुहेत्।
क्रूराक्षमन्त्रिकात्पीडा प्रत्यन्ताना विनिर्दिशेत् ॥ ४५९ ॥
शनैश्चरो यदा शृङ्गे सोमस्याभिरुहेत्तदा।
ज्ञेय रोगभय घोर दुर्भिक्ष चात्र निर्दिशेत् ॥ ४६० ॥
राहुणा निगृहीतस्तु चोल्कया हन्यते शशी।
षण्मासाभ्यन्तरात्तत्र राज्ञो व्यसनमादिशेत् ॥ ४६१ ॥
यस्य चैवाथ नक्षत्रे शशी सूर्यो विगृह्यते।
राहुणा क्षितिपो राज्यै सह पीडामवाप्नुयात् ॥ ४६२ ॥
राज्ञो वै चाथ नक्षत्रे चन्द्र केतुर्यदा विशेत्।
प्रत्यन्तराजभि सार्ध शस्त्रमूर्च्छा विनिर्दिशेत् ॥ ४६३ ॥
चन्द्रमध्यगत शुक्र फाल्गुन्याथ मघा यदा।
सर्वधान्यानि शुष्येयुस्तदा रोग विनिर्दिशेत् ॥ ४६४ ॥
बृहस्पतिश्च शुक्रश्च लोहिताङ्ग शनैश्चर ।
लिख्यन्ति सोमशृङ्गस्य तदा विद्यान्महद्भयम् ॥ ४६५ ॥
धूमकेतुर्महाभाग पुष्यमारुह्य तिष्ठति ।
चतुर्दिश तदा विद्यात्परचक्रै पराभवम् ॥ ४६६ ॥
मघाया लोहिताङ्गो वा श्रवणे वा बृहस्पति ।
तिष्ठेत्सवत्सरस्त्रीणि भय विद्यात्समागतम् ॥ ४६७ ॥
तिष्ठेच्छुक्रोऽथ रोहिण्या ज्येष्ठे मासे कथचन।
व्याकुर्यान्नियतमत्र क्षत्रियाणा महद्भयम् ॥ ४६८ ॥

विशाखाया समीपस्थौ बृहस्पतिशनैश्चरौ । M 141
सोमो वा रविणा सार्धं परचक्रभय तदा ॥ ४६९ ॥

काका श्येनाश्च गृध्राश्च वसेयु सहिता मुदा ।
मैथुन वारित वेयु परै सह रणस्तदा ॥ ४७० ॥

श्येनो हस्तिनिवासे वा अभिरोहेत्पुन पुन ।
परचक्रेण युद्ध तु भवेच्चापि पुन पुन ॥ ४७१ ॥

कन्या प्रसूयते यत्र चतुर्हस्ता चतु स्तनी ।
स्त्रीणामेव भवेत्तत्र मरण ह्यतिदारुणम् ॥ ४७२ ॥

गर्भस्था दारका यत्र हसन्ति च वदन्ति च ।
तस्य देशस्य जानीयाद्विनाश समुपस्थितम् ॥ ४७३ ॥

एकपादास्त्रिपादाश्च चतुरङ्गास्तथैव च ।
नार्यो यत्र प्रसूयन्ते राज्ञो व्यसनमादिशेत् ॥ ४७४ ॥

सूयन्ते विकृतान् गर्भान् सतानान् भयव्यञ्जनान् ।
प्रमदा यत्र देशे तु राजा तत्र विनश्यति ॥ ४७५ ॥

लघुहस्तशीर्षमुखान् मानुष कायमाश्रितान् ।
प्रमदा यत्र सूयन्ते राष्ट्र तत्र विनश्यति ॥ ४७६ ॥

खराश्च महिषाश्चापि पशवोऽथ तथाविधा ।
द्वित्रिशीर्षा प्रसूयन्ते देशे यत्र स नश्यति ॥ ४७७ ॥

शृगालश्वानमकरहयरूपाश्च मानवा ।
जायन्ते यत्र देशे तु स देशो लघु नश्यति ॥ ४७८ ॥

पादावुभौ यदा वैश्या गुर्विणी सप्रसूयते ।
देशस्य विलय ब्रूयात्परचक्रेण दारुणम् ॥ ४७९ ॥

पूर्वार्ध पक्षिनरयोर्गर्भो यत्र प्रसूयते ।
राजा वा राजामात्यो वा सह देशेन नश्यति ॥ ४८० ॥

कुम्भाण्डो जायते यत्र द्विमुखोऽथ चतुर्मुख । M 142
त्रिनेत्रस्त्रिमुखो वापि विद्यात्तत्र महद्भयम् ॥ ४८१ ॥

सौकरेण तु वक्रेण शरीर मानुष यदि ।
सूत चतुर्दिश राष्ट्र हन्यात्तत्र न सशय ॥ ४८२ ॥

आदित्यस्य तु रूपेण मानुषो यत्र जायते ।
विभ्रमात्सकल राष्ट्र विनाशमुपगच्छति ॥ ४८३ ॥

उत्तानशायी बालस्तु देशे यत्र द्विजोत्तम ।
दृष्ट प्रव्याहरन् वेदान् क्षिप्र देशो विनश्यति ॥ ४८४ ॥
कुक्षि भित्त्वा यदा बालो गर्भान्निष्क्रमते स्वयम् ।
अत्राणा मातर कृत्वा स देशो नश्यते लघु ॥ ४८५ ॥
गर्भस्था सूकरा उष्ट्रा सर्पाश्च शकुनिस्तथा ।
स्त्रीणा गर्भात्प्रसूयन्ते देशे तु भयमादिशेत् ॥ ४८६ ॥
पौरुष गार्दभ चाथ सौकर चार्थविग्रहम् ।
गावो यत्र प्रसूयन्ते निर्दिशेद्भयमागतम् ॥ ४८७ ॥
नारी गृह्णाति गर्भ वा अदृष्टस्तनरूपिणी ।
विनाश तस्य देशस्य सनृपस्य विनिर्दिशेत् ॥ ४८८ ॥
जटी दीर्घनखो यत्र सुकृष्ण परुषच्छवि ।
स जनो जायते यत्र राष्ट्र साधिपति दहेत् ॥ ४८९ ॥
अग्रीवा दन्तसहिता जायन्ते यत्र बालका ।
शुष्येत सकल शस्य जनश्च विलय व्रजेत् ॥ ४९० ॥
एकबाहुरशीर्षोऽथ गर्भो यत्र प्रसूयते ।
स्वय क्षुभ्येत तद्राष्ट्र विनश्येत न सशय ॥ ४९१ ॥
फले फल यदा पश्येत्पुष्पे वा पुष्पमाश्रितम् ।
गर्भा स्रवेयुर्नारीणा युवराजश्च वध्यते ॥ ४९२ ॥
M 143 अकाले पादपा यत्र पुष्प्यन्ति च फलन्ति च ।
लता गुल्मोऽथ वल्ली वा देशे तत्र भय भवेत् ॥ ४९३ ॥
वृक्षोपरिष्टात्पश्येद्वा स्रवन्तमात्मशोणितम् ।
कूजमान पतङ्ग वा तदा विद्यान्महद्भयम् ॥ ४९४ ॥
वृक्षाणा मण्डपाना वा छाया न परिवर्तते ।
चतुर्वर्णभय तत्र कलिकर्म च जायते ॥ ४९५ ॥
पुष्प्येयु पादपा यत्र विविधा पुष्पजातय ।
कल्पवृक्षप्रकृतयस्ततो विद्यान्महद्भयम् ॥ ४९६ ॥
अनावर्त यदा पुष्प फल चापि प्रदृश्यते ।
विनाश तस्य देशस्य दुर्भिक्ष कलह वदेत् ॥ ४९७ ॥
स्थानास्थान गता वृक्षा दृश्येयुर्यत्र कुत्रचित् ।
पूर्वप्रतिष्ठितो राजा नचिरेण विचाल्यते ॥ ४९८ ॥

दैवासुर च सग्राम पश्येदद्भुतदर्शनम्।
शास्त्र मूर्च्छयते तत्र तस्करैश्चापि पूर्ववत्॥ ४९९॥
कम्पते रुदते शास्ता गच्छन् वा यत्र दृश्यते।
परचक्रात्तदा विद्यादल्पर्थं तत्पराजयम्॥ ५००॥
देवता यत्र देशे तु नृत्यन्ति च हसन्ति च।
अश्रूणि पातयेयुर्वा तदा विद्यान्महद्भयम्॥ ५०१॥
देवता यत्र क्रीडन्ति ज्वलन्ति निमिषन्ति वा।
चलेयुरथवा यत्र क्षितिपोऽन्यो भवेत्तदा॥ ५०२॥
शिवलिङ्ग यदा कम्पेद्गगने वाथ दृश्यते।
निमज्जते धरण्या वा ध्रुव राजवधो भवेत्॥ ५०३॥
प्रतिमा परिवर्तन्ते धूमायन्ते रुदन्ति च।
प्रस्विद्येयु प्रधावेयुरन्यो राजा भविष्यति॥ ५०४॥
अचलो वा चलेत्स्थानाच्चल वाप्यचल भवेत्।
अमात्यो हन्ति राजान कलह चात्र निर्दिशेत्॥ ५०५॥
वमन्ति रुधिर कन्या नमन्ते वा दिशो दश। M 144
अयुक्ता वा प्रवर्तन्ते क्षत्रियाणा महद्भयम्॥ ५०६॥
वर्षते कुसुम यत्र रक्तबिन्दुमथापि वा।
प्राणिनो विविधान् वापि विद्याच्चौरभय तदा॥ ५०७॥
यूपा पुराणा निगमा देवागाराणि चेतिया।
नगराण्यथ धूम्यन्ते क्षिप्र राजा विनश्यति॥ ५०८॥
इन्दुर्वा दीपवृक्षो वा दीपो यत्र न दीप्यते।
राज्यकाम कुमारो वा क्षुम्येद्विटपकोऽपि वा॥ ५०९॥
अन्त पुरे यदा नीड कुर्वते मधुमक्षिका।
अस्त्र वापि गृह दद्याद् राज्ञो व्यसनमादिशेत्॥ ५१०॥
पतेदन्त पुरे विद्युद् वृक्षो वाप्याश्रमे तथा।
पुरि चैत्यच्छायाया वा राजार्थे पतिता हि सा॥ ५११॥
प्राकारे वायुधागारे गोपुरास्थानकेषु वा।
वायस कुरुते नीड सामात्यो ध्वसते नृप॥ ५१२॥
अनाहतेभ्यस्तूर्येभ्य स्वय शब्दो विनिश्चरेत्।
स्वचक्रक्षोभदोषेण सर्वं राष्ट्र विलुप्यते॥ ५१३॥

मासशोणितवर्षं वा पत्रपुष्पफलानि वा।
यदाभिवर्षेत्तद्वर्षं चक्रे राष्ट्र विलुप्यते ॥ ५१४ ॥
मधुफाणितपुष्पाणि गन्धवर्पाण्यथापि वा।
दिशो दाह्याश्च दृश्येयुर्मारदुर्भिक्षलक्षणम् ॥ ५१५ ॥
मेघ समन्ततो गजदुपवर्षेत्सचातकम्।
शोणित सकरक स्यात्तदा विद्यात्पराद्भयम् ॥ ५१६ ॥
विद्युच्च पतते घोरा करकाणा च वर्षणम्।
गन्धर्वनगर चाथ दृष्ट्वा विद्यान्महद्भयम् ॥ ५१७ ॥
M 145 शशी शोणितसकाशो मध्ये कृष्णो विवर्णवान्।
सामन्तकेन पीड्यते विद्याद्राष्ट्रे महद्भयम् ॥ ५१८ ॥
प्रदीपिताग्निसकाशो यदा दृश्येत चन्द्रमा ।
गगन दह्यते तत्र लोकपीडा ज्वरेण च ॥ ५१९ ॥
यदा गैरिकसकाश क्षिप्रमेवोपशाम्यति।
वर्षणस्यागमो विद्याद्यदि वायु प्रवायते ॥ ५२० ॥
सध्याया धूम्रवर्णाया दृश्येतेन्दुश्च भास्कर ।
विच्छिन्नो ब्रह्मरूपेण वर्ष तत्र विनिर्दिशेत् ॥ ५२१ ॥
नाप्सु मज्जति नाप्यग्नौ पूर्ववच्च न दृश्यते।
अग्निरुत्पत्स्यते तत्र कोष्ठागार दहेत स ॥ ५२२ ॥
ध्वजाग्रे वायसो यत्र लम्बपक्षो विधावते।
उदक सहरेत्क्षिप्रमग्नित सुमहद्भयम् ॥ ५२३ ॥
जल जाज्वल्यमान तु मत्स्यो निर्दहति स्वयम्।
अनावृष्टिं तदा ब्रूयाद् दुर्भिक्ष च महद्भयम् ॥ ५२४ ॥
पुरद्वारे यदागच्छेत्स्वयमारण्यको मृग ।
चक्रद्वयेऽपि दुर्भिक्ष राष्ट्रे रोग च निर्दिशेत् ॥ ५२५ ॥
त्रिशीर्ष पञ्चशीर्षो वा यदा सर्पोऽथ दृश्यते।
अनावृष्ट्या तदा विद्यात्सर्वशस्य विनश्यति ॥ ५२६ ॥
कुशूलो यत्र दृश्येत कम्पयस्तु वसुधराम्।
कोष्ठागाराणि नश्येयुर्ये चान्ये धनसचया ॥ ५२७ ॥
सर्प उद्यतशीर्षस्तु युध्यते पुरुषै सह।
चक्रद्वयाद्रोगतश्च विद्यात्तत्र महद्भयम् ॥ ५२८ ॥

बिल एकत्र बहव सर्पा सुपरिवेष्टिता ।
शस्त्रमृत्यु तदा विद्यात् क्षत्रियाणा महद्भयम् ॥ ५२९ ॥
निश्चरन्त्यववानेन खड्गा प्रज्वलिता यदा ।
ततस्त नचिरात्पश्येत्सग्राम प्रत्युपस्थितम् ॥ ५३० ॥
काक श्येनश्च गृध्रो वा यस्य नीयेत मूर्धनि । M 146
षण्मासाभ्यन्तरे राजा म्रियते सपुरोहित ॥ ५३१ ॥
प्रासादाश्च प्रकम्पन्ते शरणानि गृहाणि च ।
महाबल च वध्येत राष्ट्रस्य राजपालक ॥ ५३२ ॥
वज्रोद्धृता दिश सर्वा कृष्णपक्षे चतुर्दिशम् ।
वर्षेयु शोणित यत्र क्षितिपालोऽत्र वध्यते ॥ ५३३ ॥
सूर्यस्योदयकाले तु महोल्का निपतेद्यदा ।
राजपुत्रसहस्राणा भूमि पास्यति शोणितम् ॥ ५३४ ॥
वृक्षा सर्पा प्रकम्पेयुर्मुच्येयुस्त्वचो वा तथा ।
सर्वस्मिन्नेव राष्ट्रे तु विद्याच्छत्रुभय महत् ॥ ५३५ ॥
दिने ह्युल्काप्रयुक्तिर्वा ज्वलन्ती यदि दृश्यते ।
रक्तोत्पाद तदा विद्यात्सग्राम भीमदर्शनम् ॥ ५३६ ॥
असिं प्रज्वलित पश्येत्तोमर चक्रमेव च ।
विद्यात्पश्यन्ति शस्त्राणि सग्राम भीमदर्शनम् ॥ ५३७ ॥
दीर्घमुच्छ्वसते वाश्व अश्रूणि च निपातयेत् ।
पादेन कर्षते शीघ्र युद्धे राजवधो ध्रुवम् ॥ ५३८ ॥
काकश्चेद् गृहमारुह्य हा पुत्र इति वाशति ।
सर्व प्रणश्यते देशो नगरग्रामकर्वट ॥ ५३९ ॥
अनग्नौ जायते धूम स्थले पद्मानि वा यदा ।
विनाश तस्य देशस्य नियमाच्छीघ्रमादिशेत् ॥ ५४० ॥
आरवन्ति यदा घोर मेघा वृकमृगास्तथा ।
विनाश तस्य देशस्य विद्याच्छीघ्रमुपस्थितम् ॥ ५४१ ॥
छिन्नस्रोता भवेन्नद्यश्चिरकालवहा अपि ।
गृहा शून्योदकेनापि शुष्कास्तत्र भय भवेत् ॥ ५४२॥
प्रतिस्रोता यदा नद्यो वहन्त्यप्रतिवारिता ।
नित्योद्विग्ना जनपदा निर्दिशेच्च जनक्षयम् ॥ ५४३ ॥

M 147 धनूष्याकृष्यमाणानि धूमायन्ति ज्वलन्ति च।
अन्यद्वापि प्रहरण परेभ्यो जायते भयम्॥ ५४४॥
मयूरग्रीवसकाश परिवेशो निशाकरे।
विद्याद्राजसहस्राणा मही पास्यति शोणितम्॥ ५४५॥
नराणा प्रमदाना च रतिहर्षो न जायते।
सर्वत्र शोकचिन्ता वा महत्तत्र भय भवेत्॥ ५४६॥
निर्ग्रन्था ऋषय सन्तो देशात्प्रक्रमेयुर्यत।
नदी भित्त्वा निकुञ्जान् वा स देशो नश्यतेऽचिरात्॥ ५४७॥
यत्रौषध्यश्च विरसा जल च परिहीयते।
विद्याद्देश तमुत्सृष्ट देवता-ऋषिसाधुभि॥ ५४८॥
मत्स्या कूर्माश्च सर्पाश्च म्रियन्ते यत्र जाङ्गला।
धनस्कन्ध स्त्रियास्तत्र सपत्नैर्विप्रलोप्स्यते॥ ५४९॥
अपूर्वा पक्षिणो यत्र स्थले वारिणि एव वा।
दृश्येयु परचक्रेण धनस्कन्धो विलोप्स्यते॥ ५५०॥
महापथो यदा कक्षै प्रसृतैरपथो भवेत्।
सग्रामकर्वट राष्ट्र पुत्रेण सह नश्यति॥ ५५१॥

नानोत्पातचक्रनिर्देशो नामाध्यायः।

पठ भोस्त्रिशङ्को पुरुषपिन्याध्यायम्। अथ किम्। कथयतु भगवान्—अथ खलु भो पुष्करसारिन् पुरुषपिन्याध्याय व्याख्यामि। तच्छ्रूयताम्। कथयतु भगवान्—

अष्टाविंशति पुष्करसारिन् नक्षत्राणि प्रकीर्तितानि, यानि चन्द्रसूर्यैनि सृतान्यनु-
M 148 वहन्ति। तत्र सुकुगृष्ठ्या अष्टाङ्गुलप्रमाणया द्वादशाक्षगृष्ठ्य स्वशरीरं दैर्घ्येण ज्ञातव्यम्। एकाक्षगृष्टि शीर्षमूर्ध्नि एकपादतल भवेत्। चतुर्दशगृष्ठ्यो नक्षत्राणा पद यत्र सदृश्यन्ते, तदन्यथा न भवति। नक्षत्रे यत्र यो जातस्तत्र तत्र सदृश्यते॥

पुरुषपिन्यः।

कृत्तिकाया हि जातस्य मुखे वै चतुरङ्गुल।
पिन्यो दक्षिणतो यस्य लोमश कृष्णलोहित॥ ५५२॥
भोगवान् यशसा युक्त पण्डितो ज्वलति श्रिया।
कृत्तिकास्वथ जातस्य भवत्येतद्धि लक्षणम्॥ ५५३॥
दृश्यते व्रण एवाय यस्य वै चतुरङ्गुल।
रोहिण्या जातक सोऽपि विद्वान् धर्मरत सदा॥ ५५४॥
मण्डितो भोगसपन्नो ह्रीयुक्तश्चापि सर्वत।
शूरो विजयसपन्नो नित्य शत्रुप्रमर्दक॥ ५५५॥

ग्रीवायामर्धगृष्टया तु दाहो यस्य प्रदृश्यते ।
मृगशीर्षे ह्यसौ जात शूरो भोगसमर्पित ॥ ५५६ ॥
अर्धद्वितीयगृष्टया तु पिन्यो वामे हि यस्य तु ।
आर्द्राया क्रोधनो जातो मूर्खो गोपतिकश्च स ॥ ५५७ ॥
वामे कक्षे व्रणो यस्य कृष्णश्चैव पुनर्वसौ ।
धनधान्यसमृद्धो हि जायते स्वल्पमेधस ॥ ५५८ ॥
तथैव पुष्ये जातोऽसौ दृश्यते वरलक्षण ।
चक्रमध्ये च हस्ते च सूर्यश्चन्द्रो विराजते ॥ ५५९ ॥
अर्धप्रदक्षिणावर्ता केशा सर्वे हि सस्थिता॰ । M 149
परिमण्डलश्च कायेन जितक्लेशोऽपि नायक ॥ ५६० ॥
हृदये यस्य दाह स्यादाश्लेषाया कलिप्रिय ।
दु शीलो दु खसवासो मैथुनाभिरतश्च स ॥ ५६१ ॥
अध उरसि पृष्ठे वा यस्य व्रण प्रदृश्यते ।
मघाया धनवान् जातो महात्मा धार्मिको नर ॥ ५६२ ॥
नाभ्या दक्षिणवामाभ्या व्रणो यस्य प्रदृश्यते ।
पूर्वफाल्गुनीजातोऽसौ मत्सरी चाल्पजीवित ॥ ५६३ ॥
चतुरङ्गुलतो नाभ्या यस्य पिन्य प्रदृश्यते ।
उत्तरफाल्गुनीजातो भोगशील श्रुतोद्यत ॥ ५६४ ॥
श्रोण्यामलोहित. पिन्यो हस्ते जातस्य दृश्यते ।
चौर. शठश्च मायावी मन्दपुण्योऽल्पमेधस ॥ ५६५ ॥
व्यञ्जने यस्य पिन्यस्तु दृश्यते नियमेन हि ।
चित्राजात. स चेद्रोगी नृत्यगीतरतस्तथा ॥ ५६६ ॥
व्यञ्जनेऽपि च ऊर्ध्वे वा पीत पिन्य प्रदृश्यते ।
जात॰ स्वात्यामसौ लुब्धो गुणद्विष्टो ह्यपण्डित ॥ ५६७ ॥
कुगृष्ठ्या यस्य ऊरुभ्या पिन्यो लोहित एव हि ।
आकीर्णो नरनारीभिर्विशाखाया भटोऽग्रणी ॥ ५६८ ॥
विद्वान् शूरो जितामित्रो नित्य सौख्यपरायण ।
श्रिया धृत्या च सपन्नोऽच्युत स्वरुपपद्यते ॥ ५६९ ॥
द्वितीयगृष्ठ्यामूरुभ्यामङ्गे यस्य प्रदृश्यते ।
शीलवाननुराधाया धर्मभोगसमन्वित ॥ ५७० ॥

अधो यस्येह चोरुभ्या पिन्यो ज्येष्ठे स जायते ।
अल्पायुरप्रियो दु खी दु शील कृपणस्तथा ॥ ५७१ ॥
M 150 जानुभ्यामूर्ध्वत सूक्ष्मो व्रणो यस्येह दृश्यते ।
मूलेन भाग्यवान् जात स्वगृह नाशयेल्लघु ॥ ५७२ ॥
पूर्वाषाढासु जातस्य पिन्य स्याज्जानुमण्डले ।
दायको धर्म आसक्तश्च्युत स्वर्गपरायण ॥ ५७३ ॥
उत्तरायामाषाढाया जातस्य तिलकस्त्रिके ।
यदि दृश्येत्स मेधावी भोगवान्स्याज्जनप्रिय ॥ ५७४ ॥
द्वितीय पिन्यो दृश्येत धनवान् भोगवान् सदा ।
सत्यप्रियस्तथारोगोऽच्युत स्वर्ग च गच्छति ॥ ५७५ ॥
धनिष्ठाया च जङ्घाया यस्य पिन्य प्रदृश्यते ।
क्रोधनो मन्दरागश्च प्राज्ञो भोगविवर्जित ॥ ५७६ ॥
द्विकुगृष्ट्या च जङ्घाया कृष्ण पिन्य प्रदृश्यते ।
मूर्ख शतभिषाया तु म्रियते ह्युदकेन स ॥ ५७७ ॥
अधो जङ्घा कुगृष्ट्या तु पूर्वभाद्रपदे व्रण ।
परोपतापको मूर्खो दरिद्रश्चौर इत्यपि ॥ ५७८ ॥
कुगृष्ट्या यस्य पिन्य स्याज्जातो भाद्रपदोत्तरे ।
दानशील स्मृतिप्राप्तो दयापन्नो विशारद ॥ ५७९ ॥
उभयो पादयो सूक्ष्म पिन्यो यस्य प्रदृश्यते ।
रेवत्या जायते नीचो नापित स भवत्यपि ॥ ५८० ॥
अङ्गुष्ठविवरे पिन्यो नीलो यस्य प्रदृश्यते ।
अरोगो बलवान्नित्यमश्विन्या जात एव स ॥ ५८१ ॥
अथ पाणितले पिन्यो भरण्यामक्षय स्मृत ।
वध्यघातश्च दु शील स्यान्नरकपरायण ॥ ५८२ ॥
नक्षत्राणा पद ह्येतद्येन चर्या प्रजायते ।
एतद्धि लोकप्रज्ञान लोको यत्र समाश्रित ॥ ५८३ ॥

इति पिन्याध्याय ॥

M 151 **अथ खलु भो पुष्करसारिन् पिटकाध्याय नामाध्याय व्याख्यास्यामि । तच्छ्रूयताम्। कथयतु भगवान् त्रिशङ्कु.—**

पिटकाध्यायः ।

अत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि सर्वस्थानगत पुन ।
स्त्रीणा च पुरुषाणा च पिटक सर्वकर्मकम् ॥ ५८४ ॥

लाभालाभ सुख दु ख जीवित मरण तथा ।
प्राज्ञा येनाभिजानन्ति त च सर्वं निबोधताम् ॥ ५८५ ॥
तत्राभिघातदग्धा वा तिलास्तद्रूपका अपि ।
विस्फोटवर्णभेदाश्च पिटकाभिहिता स्मृता ॥ ५८६ ॥
श्वेतवर्णेन पिटको विप्राणा पूजितो भवेत् ।
क्षतोपम क्षत्रियाणा वैश्याना पीतक स्मृत ॥ ५८७ ॥
शूद्राणामसित श्रेष्ठो विवर्णो म्लेच्छजातिषु ।
यदा सवर्णपिटको मूर्ध्नि राजा महान् स्मृत ॥ ५८८ ॥
शीर्षे तु धनधान्याभ्या कान्तयै सुभगाय च ।
उपघात भ्रुवोर्विद्यात्स्त्रीलाभो भ्रुवसर्गमे ॥ ५८९ ॥
अक्षिस्थाने तु पिटक करोति प्रियदर्शनम् ।
अक्षिभ्रूभागे शोकाय गण्डे पुत्रवधो ध्रुवम् ॥ ५९० ॥
अश्रुपातो ध्रुव शोक श्रवणे गोषु नाशक ।
कर्णपीठे विभूषाय नासावशे तु जातये ॥ ५९१ ॥
नासागण्डे पुत्रलाभ वस्त्रलाभ ध्रुव वदेत् ।
नासाग्रे जाते नाप्नोति गन्धभोगानभीप्सितान् ॥ ५९२ ॥
उत्तरोष्ठे तथाधरे चान्नपान शुभाशुभम् । M 152
चिबुके हनुदेशे च धन गाव सता श्रिय ॥ ५९३ ॥
गले तु दानमाप्नोति पानमाभरणानि च ।
शिर सधौ च ग्रीवाया शिरश्छेदनमादिशेत् ॥ ५९४ ॥
जातोऽय शिरसो मूले हनुनि च धनक्षय ।
भैक्षचर्या भवेत्सधौ हृदये प्रियसगम ॥ ५९५ ॥
पृष्ठे तु दु खशय्यायै अन्नपानक्षयाय च ।
पार्श्वे तु सुखशय्यायै स्तने तु सुतजन्यता ॥ ५९६ ॥
जातेन शिवमाप्नोति न चाप्रियसमागम. ।
बाह्वो शत्रुविनाशाय युक्त स्त्रीलाभ एव च ॥ ५९७ ॥
ददात्याभरण जात प्रबाह्वो कूर्परे क्षुधा ।
मणिबन्धे नियमनमसाभ्या हर्ष एव च ॥ ५९८ ॥
सौभग धनलाभ च जात पाणौ ददाति च ।
पुष्पितो ह्येकदेशे तु दशनेषु नखेषु च ॥ ५९९ ॥

जातेन हृदि जानीयाद् भ्रातृपुत्रसमागमम्।
जठरे सोमदानाय नाभ्या स्त्रीलाभमादिशेत्॥ ६०० ॥
जघने व्यसनं विद्यान्नार्या दौःशील्यमेव च।
पुत्रोत्पत्तिस्तु वृषणे लिङ्गे भार्या तु शोभना॥ ६०१ ॥
पृष्ठान्ते सुखभागित्वं स्फिचि चापि धनक्षयः।
ऊरुजाताश्च पिटका धनसौभाग्यदायकाः॥ ६०२ ॥
जानौ शत्रुभयं विद्यात्तथैव च धनक्षयम्।
जानुसंधौ विजानीयान्मेढ्रके ह्यथ जातकैः।
विजयं ज्ञानलाभं च पुत्रजन्म विनिर्दिशेत्॥ ६०३ ॥
स्त्रीलाभं वक्षसि चैव भवेदन्यो निरर्थकः।
जङ्घाया परसेवा तु परदेशात्तु भुज्यते॥ ६०४ ॥
M 153 मणिबन्धे तु पिटको बन्धनं निर्दिशेद् ध्रुवम्।
परिबाधं स लभते बन्धनं च न संशयः॥ ६०५ ॥
पार्श्वे गुल्फे च जानीयाच्छस्त्रेण मरणं ध्रुवम्।
अङ्गुलीषु ध्रुवं शोको व्याधिश्चाङ्गुलिपर्वसु।
प्रवासं प्रवसेन्नित्यं तथैवोत्तरपादके॥ ६०६ ॥
यस्य पादतले जातस्तथा हस्ततलेऽपि च।
धनं धान्यं सुता गावः स्त्रियो यानानि चाप्नुयात्॥ ६०७ ॥
स्निग्धं स्निग्धेषु विज्ञेयं चलेषु च चलं फलम्।
स्थानस्थे विपुलं दद्यात् फलं नृणां शुभोदयम्॥ ६०८ ॥
विवर्णो विपरीतश्च फलं सर्वं प्रयच्छति।
पुंसां मध्ये ये स्निग्धाश्च देशे दक्षिणतश्च ये।
तथा चाभ्यन्तरे चैव स्थाने तु प्रतिपूजिताः॥ ६०९ ॥
स्त्रीणां मृदुषु देशेषु वक्रान्तेषु च पर्वतः।
तत्त्वं विज्ञाय पिन्यानां स्थानं वर्णं च जन्म च॥ ६१० ॥
स्थानास्थानं च मतिमान् विकारं गतिमेव च।
आदिशेत्तु नरः पश्चाद्यथैव समुदाहृतम्॥ ६११ ॥
वामभागे तु नारीणां विज्ञेयाः पिटकाः शुभाः।
दक्षिणे तु मनुष्याणां भवन्ति ह्यर्थसाधकाः॥ ६१२ ॥
विपरीतास्तु पिटका मोघास्तु बहवः स्मृताः।
यथोक्तानां च संधिस्था सर्वे विफलदाः स्मृताः॥ ६१३ ॥

सिद्धा ध्रुवा व्रणा भिद्यास्तथा सद्य कृताश्च ये ।
धर्मकीलसमाश्चैव सर्वे ते पिटका स्मृता ॥ ६१४ ॥
गुणदोषाश्च सर्वेषा तथाप्यन्ये प्रकीर्तिता ।
इत्याह भगवान्निशङ्कु शिष्येभ्यो नित्यदर्शनम् ॥ ६१५ ॥
न नखेन न शस्त्रेण नायसेन कथचन । M 154
काञ्चनेन सुवर्णेन दहेद्विप्राश्च भोजयेत् ॥ ६१६ ॥

अय भो पुष्करसारिन् पिटकाध्यायनामाध्याय ॥

अथ खलु भोः पुष्करसारिन् स्वप्नाध्याय व्याख्यास्यामि । तच्छ्रूयताम् । अथ किम् । कथयतु भगवान्—

स्वप्नाध्यायः ।

शुभाशुभ च स्वप्नाना यत्फल समुदाहृतम् ।
देवताब्राह्मणौ गावौ वह्निं प्रज्वलित तथा ।
यस्तु पश्यति स्वप्नान्ते कुटुम्ब तस्य वर्धते ॥ ६१७ ॥
यस्तु पश्यति स्वप्नान्ते राजान कुञ्जर हयम् ।
सुवर्णं वृषभ चैव कुटुम्ब तस्य वर्धते ॥ ६१८ ॥
सारसाश्च शुकान् हसान् क्रौञ्चान् श्वेताश्च पक्षिण ।
यस्तु पश्यति स्वप्ने वै कुटुम्ब तस्य वर्धते ॥ ६१९ ॥
समृद्धानि च शस्यानि नवानि सुरभीणि च ।
पद्मिनीं पुष्पिता चापि पूर्णकुम्भास्तथैव च ॥ ६२० ॥
प्रसन्नमुदक चैव पुष्पाणि विविधानि च ।
यस्तु पश्यति स्वप्नान्ते कुटुम्ब तस्य वर्धते ॥ ६२१ ॥
पाणौ पादेऽथ वा जानौ शस्त्रेण धनुपापि वा ।
प्रहारा यस्य दीयन्ते तस्याम्बरोऽभिवर्धते ॥ ६२२ ॥
ताराचन्द्रमसौ सूर्य नक्षत्राणि ग्रहास्तथा ।
यस्तु पश्यति स्वप्नान्ते कुटुम्ब तस्य वर्धते ॥ ६२३ ॥
अश्वपृष्ठ गजस्कन्ध यानानि शयनानि च ।
योऽभिरोहति स्वप्नान्ते महदैश्वर्यमाप्नुयात् ॥ ६२४ ॥
पतितश्चारुहेद् भूयस्तत्रस्थश्च विबुध्यते । M 155
ऐश्वर्यधनलाभाय नष्टलाभाय निर्दिशेत् ॥ ६२५ ॥
गोयुत च रथ स्वप्ने हय वा योऽभिरोहति ।
तत्रस्थश्च विबुध्येत ऐश्वर्यमधिगच्छति ॥ ६२६ ॥

प्रपात पर्वत चैव योऽभिरोहति मानव ।
तत्रस्थश्च विबुध्येत ऐश्वर्यमधिगच्छति ॥ ६२७ ॥
आसने शयने याने शरीरेऽथ गृहे क्षय ।
येषामारोहण शस्त तेषामारोहणात्क्षय ।
येषामारोहणाद्दोषास्तेषामारोहणाद् गुणा॰ ॥ ६२८ ॥
त्रिसाहस्र भवेत्कण्ठे दश शीर्षस्य छेदने ।
राज्य शतसहस्र वा लभते शीर्षभक्षणे ॥ ६२९ ॥
शुष्का नदी ह्रद वापि शून्यागारप्रवेशनम् ।
शुष्कोदपान तु लभते स्वप्ने दृष्ट्वा ध्रुव भयम् ॥ ६३० ॥
शृगाल मानुष नग्न गोधावृश्चिकसूकरम् ।
अजा वा पश्यत स्वप्ने व्याधिक्लेश विनिर्दिशेत् ॥ ६३१ ॥
काक श्येनमुलूक वा गृध्र वाप्यथ वर्तकम् ।
मयूर पश्यत स्वप्ने तस्य व्यसनमादिशेत् ॥ ६३२ ॥
नग्न पश्यति ह्यात्मान पांशुना ध्वस्तमेव वा ।
कर्दमेनोपलिप्त वा व्याधिक्लेशमवाप्नुयात् ॥ ६३३ ॥
कुष्ठा स्त्रियोऽथ सलोक्य चौरान् द्यूतकरास्तथा ।
कुशीलाश्चारणान् धूर्तान् स्वप्ने दृष्ट्वा ध्रुव भयम् ॥ ६३४ ॥
वमिमूत्रपुरीषाणि विरेक वसानो जन ।
उद्वर्तन वा कुर्वाण स्वप्नान्ते रोगमर्च्छति ॥ ६३५ ॥
ध्वज छत्र वितान वा स्वप्नान्ते यस्य धार्यते ।
तत्रस्थोऽपि विबुध्येत महदैश्वर्यमादिशेत् ॥ ६३६ ॥
M 156 अन्त्रैस्तु यस्य नगर समन्तात्परिवार्यते ।
ग्रसते चन्द्रसूर्यौ तु महदैश्वर्यमादिशेत् ॥ ६३७ ॥
मनुष्य भूमिभाग वा स्वप्नान्ते ग्रसते यदि ।
ह्रदश्च वा समुद्रोऽय महदैश्वर्यमाप्नुयात् ॥ ६३८ ॥
धनु प्रहरण शस्त्र रक्तमाभरण ध्वजम् ।
कवच वा लभेत्स्वप्ने धनलाभ विनिर्दिशेत् ॥ ६३९ ॥
प्रपात पर्वत ताल वृषभ कुञ्जर हयम् ।
तोरण नगर द्वार चन्द्रादित्यौ सतारकौ ।
स्वप्ने प्रपतितौ दृष्ट्वा राज्ञा व्यसनमादिशेत् ॥ ६४० ॥
उदय चन्द्रसूर्याणा स्वप्ने दृष्ट प्रशस्यते ।
तयोरस्त गत दृष्ट्वा राज्ञो व्यसनमादिशेत् ॥ ६४१ ॥

श्मशानवृक्षयूप वा नरो यद्यभिरोहति ।
वल्मीक भस्मराशि वा स्वप्ने व्यसनमादिशेत् ॥ ६४२ ॥
कृष्णवस्त्रा तु या नारी काली कामयते नरम् ।
करवीरस्रजा स्वप्ने तदन्त तस्य जीवितम् ॥ ६४३ ॥
तमसि प्रविशेत् स्वप्ने शम्भोर्वा चामर तथा ।
वृक्षाद्वा प्रपतेत् स्वप्ने मरण तस्य निर्दिशेत् ॥ ६४४ ॥
वृक्ष काष्ठ तृण वापि विरुच यस्तु पश्यति ।
स्वप्ने शीर्षं शरीर वा मरण तस्य निर्दिशेत् ॥ ६४५ ॥
देवो वा वर्षते यत्र यत्र चैवाशनि पतेत् ।
भूमिर्वा कम्पते यत्र स्वप्ने व्यसनमादिशेत् ॥ ६४६ ॥
चन्द्रादित्यौ यदि स्वप्ने खण्डौ भिन्नौ च पश्यति ।
पतितौ पतमानौ वा चक्षुस्तस्य विनश्यति ॥ ६४७ ॥
काषायप्रावृता मुण्डा नारी मलिनवाससम् ।
नीलरक्ताम्बरा दृष्ट्वा आयासमधिगच्छति ॥ ६४८ ॥
त्रपुसीसे अयस्ताम्रलोहरजतमञ्जनम् । M 157
लब्ध्वा तु पुरुष स्वप्ने धननाश समर्च्छति ॥ ६४९ ॥
गायन्ती वा हसन्ती वा नृत्यन्ती वा विबुध्यते ।
वादित्रवाद्यमानैर्वा आयास तत्र निर्दिशेत् ॥ ६५० ॥
कर्दमे यदि वा पङ्के सिकतास्ववसीदति ।
तत्रस्थो वा विबुध्येत व्याधि समधिगच्छति ॥ ६५१ ॥
अष्टापदैरथान्यैर्वा क्रीडेज्जयपराजये ।
क्रीडेदकुशलाक्षैर्वा स्वप्ने दृष्ट्वा ध्रुव कलि ॥ ६५२ ॥
आसने शयने याने वस्त्रे साभरणे गृहे ।
नष्टे भ्रष्टे विशीर्णे वा आयासमधिगच्छति ॥ ६५३ ॥
सुरामैरेयपानानि शार्करमासव मधु ।
पिबते पुरुष स्वप्ने आयासमधिगच्छति ॥ ६५४ ॥
प्रसन्नेऽम्भसि चादर्शे छाया पश्यति नात्मन ।
उत्पद्यते ध्रुव तस्य स्कन्धन्यासो न सशय ॥ ६५५ ॥
अभीक्ष्ण वर्षते देवो जल पांशुमथापि वा ।
अङ्गार वापि वर्षेत मरण तत्र निर्दिशेत् ॥ ६५६ ॥
जनघात विजानीयात्तत्र देशे महाभयम् ।
रज्जुजालेन वा स्वप्ने परचक्राद् विनिर्दिशेत् ॥ ६५७ ॥

उदकेन समन्ताद्वै नगर परिवार्यते ।
जालेनान्येन वा स्वप्ने परचक्रोद्गमो भवेत् ॥ ६५८ ॥
तैलकर्दमलिप्ताङ्गो रक्तकण्ठगुणो नर ।
गायते हसते चैव प्रहार तस्य निर्दिशेत् ॥ ६५९ ॥
य कृष्णवसना नारी आर्द्रा वा मलिनाथ वा ।
परिष्वजेन्नर स्वप्ने बन्धन तस्य निर्दिशेत् ॥ ६६० ॥
कृष्णसर्पो यदि स्वप्ने ह्यभिरोहति य नरम् ।
गात्राणि वेष्टयेद्वापि बन्धन तस्य निर्दिशेत् ॥ ६६१ ॥
M 158 लताभि. स्थाणुवृन्दैर्वा यन्त्रैर्वा परिवार्यते ।
स्वप्नान्ते पुरुषो यस्तु.बन्धन तस्य निर्दिशेत् ॥ ६६२ ॥
यन्त्राणि यदि सर्वाणि वागुराबन्धनानि वा ।
यस्य छिद्येरन् स्वप्नान्ते बन्धनात्स विमुच्यते ॥ ६६३ ॥
विषमाणि च निम्नानि पर्वतान्नगराणि च ।
यस्तु पश्यति स्वप्नान्ते क्षिप्र क्लेशाद्विमुच्यते ॥ ६६४ ॥
पूतना वा पिशाचा वा दुश्चला मलिनाथ वा ।
एवरूपाणि रूपाणि दृष्ट्वा स्वप्ने ध्रुव कलि ॥ ६६५ ॥
सुस्नात च सुवेश च सुगन्ध शुक्लवाससम् ।
पुरुष वाथ नारी वा दृष्ट्वा स्वप्ने महत्सुखम् ॥ ६६६ ॥
तृण वृक्षमथो काष्ठ विरूढ यत्र दृश्यते ।
गृहे वा यदि वा क्षेत्रे क्षिप्र द्रव्यक्षयो भवेत् ॥ ६६७ ॥
भद्रासने वाभ्यासीनो शयने वा सुसस्कृते ।
नरो वा लभते नारी नारी वा लभते नरम् ॥ ६६८ ॥
नर शुक्लमथो वस्त्र शुक्लगन्धानुलेपितम् ।
स्वप्नान्ते यस्तु पश्येत स्त्रीलाभ तस्य निर्दिशेत् ॥ ६६९ ॥
यस्तु ह्यन्नानि पश्येत भूषण निगडैस्तथा ।
नरस्तु लभते भार्या नारी वा लभते पतिम् ॥ ६७० ॥
मेखला कर्णिका माला स्त्रीणामाभरणानि च ।
लब्ध्वा नरो लभेद् भार्या नारी च लभते पतिम् ॥ ६७१ ॥
कुञ्जर वृषभ नाग चन्द्रादित्यौ सतारकौ ।
अभिवन्देत या नारी पतिं सा लभतेऽचिरात् ॥ ६७२ ॥
एषामन्यतम कुक्षौ प्रविशेच्च यदि स्त्रिया ।
सा काले सर्वपूर्णाङ्ग श्रीमत्पुत्र प्रसूयते ॥ ६७३ ॥

फलानि च समग्राणि वनानि हरितानि च ।
स्वप्नान्ते लभते नारी श्रीमत्पुत्र प्रसूयते ॥ ६७४ ॥
उत्पल कुमुद पद्म पुण्डरीक सकुड्मलम् ।
लब्ध्वा नारी तु स्वप्नान्ते श्रीमत्पुत्र प्रसूयते ॥ ६७५ ॥ M 159
उपायनसूत्रयोरन्त सज्ज तत्र तु पिण्डकम् ।
स्वप्ने या लभते नारी सापि पुत्र प्रसूयते ।
यम तु भाजन चापि यम तु सा प्रसूयते ॥ ६७६ ॥
म्लायन्तीमथ ग्रीष्मान्ते तरुणीमात्मिकामपि ।
शुष्का दृष्ट्वा तथा स्वप्ने स्वपक्षमरण भवेत् ॥ ६७७ ॥
बाहवो यस्य वर्धन्ते चक्षुरङ्गुल्योपि वा ।
ज्ञातयस्तस्य वर्धन्ते शत्रूणा मरण भवेत् ॥ ६७८ ॥
बध्यन्ते बाहवो यस्य चक्षुश्च व्याकुल भवेत् ।
बाहुर्वा प्रपतेद्यस्य स्वपक्षमरण भवेत् ॥ ६७९ ॥
देवो वा यदि वा प्रेतो नार्या वस्त्र फलानि वा ।
स्वप्ने प्रयच्छते यस्या पुत्रस्तस्या प्रजायते ॥ ६८० ॥
अपकृष्टो रुदन् यो वा नग्नोऽथ मलिन कृश ।
क्रोध वा विनिर्दिशेत् ॥ ६८१ ॥
चर्म यन्त्र•गणित वा कील वाथ किलाटकम् ।
स्वप्ने लब्ध्वा च प्राप्नु[जानी]याद् ध्रुव वस्त्रागमो भवेत् ॥ ६८२ ॥
अमानुषोऽथ राजा वा देव प्रेतोऽथ ब्राह्मण ।
स्वप्ने यथा ते जल्पन्ति स तथार्थो भविष्यति ॥ ६८३ ॥
• पूर्वविचिन्तितम् ।
यच्चानुस्मरते दृष्ट्वा यच्चापि बहु पश्यति ॥ ६८४ ॥
अभ्युत्थितो यथा मार्गे स्वप्नान्ते प्रतिबुध्यते ।
विषम वा तथाध्वान छिद्र वा प्रतिपद्यते ॥ ६८५ ॥
अग्निं प्रज्वलित तप्त शमित्वा तु प्रशस्यते । M 160
गृहाणा करण शस्त भेदन न प्रशस्यते ॥ ६८६ ॥
निर्मल गगन शस्त समेघ न प्रशस्यते ।
प्रसन्नमुदक शस्त कलुष न प्रशस्यते ॥ ६८७ ॥
अध्वान गमन शस्त न क्वचित्सनिवर्तनम् ।
सुवर्णदर्शन शस्त धारण न प्रशस्यते ॥ ६८८ ॥

मामस्य दर्शन साधु भक्षण न प्रशस्यते ।
मद्यस्य दर्शन शस्त पान तु न प्रशस्यते ॥ ६८९ ॥
पृथिवी हरिता शस्ता विवर्णा न प्रशस्यते ।
यानस्यारोहण शस्त पतन न प्रशस्यते ॥ ६९० ॥
स्वप्नेषु रुदित शस्त हसित न प्रशस्यते ।
प्रच्छन्नदर्शन शस्त नग्न नैव प्रशस्यते ॥ ६९१ ॥
माल्यस्य दर्शन शस्त धारण न प्रशस्यते ।
गात्र विकर्तित साधु प्रोक्षित न प्रशस्यते ॥ ६९२ ॥
मृदु प्रशस्यते वातो नातिवात प्रशस्यते ।
व्याधितो मलिन शस्तो भूषितो न प्रशस्यते ।
पर्वतारोहण शस्त न तु तत्रावतारणम् ॥ ६९३ ॥

धूम्रा घना दुन्दुभिशङ्खशब्दो
　　वातोऽभ्रवृष्टिश्च तथा समन्तात् ।
सर्वस्थिराणा च चलश्च य स्या-
　　द्ये चान्तरे दोपकृता विकारा ॥ ६९४ ॥

पूर्वेषु रूपेषु यथावदिष्टा
　　राजर्षयो देवगणाश्च सर्वे ।
यद् ब्राह्मण गात्रविकर्तन च
　　एतानि सर्वाण्यपि शोभनानि ॥ ६९५ ॥

यत्पूर्वरूपेषु भवेत्प्रशस्त
　　दु स्वप्नमेतानि शम नयन्ति ।
गाव' प्रदान द्विजपूजन च
　　दु स्वप्नमेतेन पराजित स्यात् ॥ ६९६ ॥

M 161 देव च य भक्तिगतो मनुष्य-
　　स्त तु पराश्चार्चयितु यतेत ।
स्वप्न तु दृष्ट्वा प्रथमे प्रदोषे
　　सवत्सरान्तेऽस्य विपाकमाहु ॥ ६९७ ॥

षण्मासिक यच्च भवेद् द्वितीये
　　षट्पाक्षिक यत्तु भवेत् तृतीये ।
अध्यर्धमासेतरमेव यत्स्यात्
　　फलेच्चतुर्थे रजनीप्रभाते ॥ ६९८ ॥

द्विजोत्तमे वा तिलपात्रदान
शान्तिक्रिया स्वस्त्ययनप्रयोगा ।
पूजा गुरूणा परिमिष्टमन्न
दु स्वप्नमेतानि विनाशयन्ति ॥ ६९९ ॥

अय भो पुष्करसारिन् स्वप्नाव्यायनामाध्याय ॥

अथ खलु भो पुष्करसारिन् अपरमपि स्वप्नाध्याय व्याख्यास्यामि । तच्छ्रूयताम् । अथ किम् । कथयतु भगवास्त्रिशङ्कु –

अपरः स्वप्नाध्यायः ।

शुभाशुभाना स्वप्नाना यत्फल समुदाहृतम् ।
निमित्त यादृश यस्य शृणु वक्ष्यामि तत्त्वत ॥ ७०० ॥
जाग्रतो यदि वा त्रस्तो दिवा स्वप्नानि पश्यति ।
न तु भय भवेत्तस्य जानीयादेव बुद्धिमान् ॥ ७०१ ॥
यस्य तु यो भवेच्छत्रुर्यस्य विधेयमिच्छति ।
स्वप्ने तु कलह दृष्ट्वा क्षिप्र प्रीतिर्भविष्यति ॥ ७०२ ॥
रजन्या पुरिमे यामे योऽद्राक्षीत्सुखदु खदम् ।
अध्वान चिरकालेन तथा ह्येष निवर्तते ॥ ७०३ ॥
मध्यमे भवते नैव क्षिप्र भवति पश्चिमे ।
वैमार्गं त्वरित दृष्ट्वा स्त्रीलाभमभिनिर्दिशेत् ॥ ७०४ ॥
दृष्ट्वा जलचरान् मत्स्यानेव जानीत बुद्धिमान् ।
यत्किंचिदारभिष्यामि क्षिप्रमेव भविष्यति ॥ ७०५ ॥
चम्पाया वृषण हस्ते घृषेत्स्वप्नान्तरेषु वा ।
प्रतिबुद्धो विजानीयाद् वर्णमेव भविष्यति ॥ ७०६ ॥
सर्वाणि खलु पानानि मधुराणि सुखानि च ।
यस्तु पिबति स्वप्नान्ते स च लाभै प्रयुज्यते ॥ ७०७ ॥
श्वशृगालैर्भक्ष्यतेऽत्र स्वप्ने सपरिवार्यते । M 162
प्रतिबुद्धस्तु जानीयात् शत्रुरेव प्रमूर्च्छति ॥ ७०८ ॥
उपरि काका गृध्राश्च धावन्त्युपरि यान्ति च ।
प्रतिबुद्धो विजानीयाच्छत्रुर्मा वधयिष्यति ॥ ७०९ ॥
यस्य परगृहश्वानो द्वारे मूत्र प्रकुर्वते ।
प्रतिबुद्धो विजानीयाद्भार्या मे जारमिच्छति ॥ ७१० ॥
एकश्च धरणौ पादो द्वितीय शिरसि स्थित ।
प्रतिबुद्धो विजानीयाद्राज्यलाभो भविष्यति ॥ ७११ ॥

समुद्र यदि पश्येद्वा पातुमिच्छति तज्जलम् ।
प्रतिबुद्धो विजानीयाद्राज्यलाभो भविष्यति ॥ ७१२ ॥
वृक्ष पर्वतमारुह्य नाग च तुरग तथा ।
प्रतिबुद्धो विजानीयाद्राज्यलाभो भविष्यति ॥ ७१३ ॥
यस्तु स्वप्नान्तरे पश्येत् पितॄन् यानिह चान्यथा ।
तथा माता पिता चैव तस्य जीवन्ति ते चिरम् ॥ ७१४ ॥
यस्तु स्वप्नान्तरे पश्येत्केशश्मश्रु विकर्तितम् ।
प्रतिबुद्धो विजानीयादर्थसिद्धिर्भविष्यति ॥ ७१५ ॥
आनन चोदके दृष्ट्वा मध्येऽग्नौ च विधावितम् ।
प्रतिबुद्धो विजानीयात् कुलवृद्धिर्भविष्यति ॥ ७१६ ॥
धावन लङ्घन चैव ग्रामाणा परिवर्तनम् ।
प्रतिबुद्धो विजानीयादात्मान शातितमिति ॥ ७१७ ॥
चौराणामपि सामग्रीं स्वप्नान्ते यस्तु पश्यति ।
प्रतिबुद्धो विजानीयादात्मान शातितमिति ॥ ७१८ ॥
कृष्णसर्पगृहीत तु स्वप्नान्ते यस्तु पश्यति ।
प्रतिबुद्धो विजानीयाच्छत्रुपीडा भविष्यति ॥ ७१९ ॥
M 163 कटकान् कर्णिकाश्चैव हसकेयूरकुण्डलम् ।
यस्तु चाभरण पश्येद् बन्धुवर्गो भविष्यति ॥ ७२० ॥
कुड्ये च गृहप्राकारे धावतीह परस्परम् ।
नाविके धनसयोगे अङ्गते क्षणय(?) खज ॥ ७२१ ॥
यस्तु स्वप्नान्तरे पश्येचात्मानमग्नितापितम् ।
प्रतिबुद्धो विजानीयाज्ज्वर क्षिप्र भविष्यति ॥ ७२२ ॥
राजान कुपित दृष्ट्वा आत्मान मलिनीकृतम् ।
प्रतिबुद्धो विजानीयात्कुटुम्ब तस्य नश्यति ॥ ७२३ ॥
काष्ठभार तृण चैव बहुभारमभीक्ष्णश ।
आत्मन शिरसो दृष्ट्वा गुरुव्याधिर्भविष्यति ॥ ७२४ ॥
यस्तु वानरयुक्तेन गच्छते पुरिमा दिशम् ।
प्रतिबुद्धो विजानीयाद्रात्रिरेषा ह्यपश्चिमा ॥ ७२५ ॥
चन्द्रसूर्यौ च सगृह्य पाणिना परिमार्जति ।
प्रतिबुद्धो विजानीयादायधर्मागमो हि स ॥ ७२६ ॥
सुमना वार्षिक[की] चैव कुमुदान्युत्पलानि च ।
यस्तु पश्यति स्वप्नान्ते दक्षिणीयसमागम ॥ ७२७ ॥

ब्राह्मण श्रमण दृष्ट्वा क्षपण सुरनायकम् ।
प्रतिबुद्धो विजानीयाद्यक्षा मे ह्यनुकम्पका ॥ ७२८ ॥
रुधिरेण विलुप्तस्य स्नात्वा चैवात्मलोहितै ।
प्रतिबुद्धो विजानीयादैश्वर्याविसमागम ॥ ७२९ ॥
मुद्गमाषयवाश्चैव धान्य ज्वलनदर्शनम् ।
यस्तु स्वप्नान्तरे पश्येत्सुभिक्ष तत्र निर्दिशेत् ॥ ७३० ॥
सुवर्णं च तथा रूप्य मुक्ताहार तथैव च ।
यस्तु स्वप्नान्तरे पश्येन्निधिं तत्र विनिर्दिशेत् ॥ ७३१ ॥
बन्धन बद्ध दृष्ट्वा तु छेदन कुट्टन तथा ।
प्रतिबुद्धो विजानीयादर्थसिद्धिर्भविष्यति ॥ ७३२ ॥

अय भो पुष्करसारिन्नपर स्वप्नाध्याय ॥ M 164

अथ खलु भो पुष्करसारिन् मासपरीक्षानामाध्याय व्याख्यास्यामि । तच्छ्रूयताम् । कथयतु भगवाश्चिशङ्कु –

मासपरीक्षा ।

यदि फाल्गुने मासे निर्घोष उपरि भवेत्, मनुष्याणा मरण चोदयति । नवचन्द्रो लोहिताभासो दृश्यते, सर्वसस्यानुत्पत्तिं चोदयति । यदि देवो गर्जति, प्रथम महासस्यानि भवन्ति । पश्चिमसस्य न भवेत् । कलह चोदयति ॥

यदि चैत्रे मासे देवो गर्जति, तदा सर्वसस्यमुत्पत्तिं चोदयति । यदि चन्द्रग्रहो भवति, महान् सनिपातो भवति । शून्यानि ग्रामक्षेत्राणि भविष्यन्ति । यदि नीहार भूमिं छादयति, सुभिक्ष चोदयति ॥

यदि वैशाखे मासे देवो गर्जति, सुभिक्ष चोदयति । यदि पूर्वे पश्चिमे शङ्के चन्द्रग्रहो भवति, क्षेम चोदयति । यदि चोल्कापातो भवति, यस्मिंश्च जनपदे निपतति, तत्र देशे प्रधानपुरुषस्य विनाशो भवति । यदि भूमिचालो भवति, सुभिक्ष चोदयति ॥

यदि ज्येष्ठे मासे देवो गर्जति, रोग चोदयति । यदि सूर्यग्रहो भवति, मनुष्याणा विनाश चोदयति । पूर्वे पश्चिमे वा शङ्के यदि चन्द्रस्य सूर्यस्य किंचिन्निमित्त लक्ष्यते, तदा क्षेम चोदयति । यदि मध्यरात्रौ चन्द्रग्रहो भवति, मनुष्याणामन्योन्यघात चोदयति । यदि चोपरि निर्घोषो भवति, अध्यक्षपुरुषस्य पीडा चोदयति, परचक्रागम चेति ॥

आषाढे मासे यदि सूर्यग्रहो रुचिराभासो भवति, सुभिक्ष चोदयति । यदि चन्द्रग्रहो भवति, रोग चोदयति । यदि विद्युन्निश्चरति, कल्याण चोदयति । यदि नीहार भूमिं छादयति, सुभिक्ष चोदयति ॥

श्रावणमासे यदि सूर्यग्रहो भवति, राज्य परिवर्तते । यदि चन्द्रग्रहो भवति, प्रथमे मासे दुर्भिक्ष चोदयति । शरभै शोभनशस्यनाशो भविष्यति । यदि तारका यत्र देशे पतन्ति, M 165

तत्र युद्ध चोदयति। यदि चातिशय भूमिचालो भवति, रोग चोदयति। यदि निर्घोषो भवति, तत्र गृहे यो गृहस्वामी भवति तस्य विनाश चोदयति। अत्र च मासेऽभिनव प्रावरण न प्रावरितव्यम्। आवाहो विवाहो न कर्तव्य। परिभूतो भवति॥

यद्याश्वयुजे मासे देवो गर्जति, मनुष्याणा विनाशन चोदयति। यदि सूर्योपरागो भवति, महापुरुषविनाश चोदयति। यदि पूर्वे यामे चन्द्रस्य निमित्त दृश्यते, सुभिक्ष चोदयति। यदि भूमिचालो भवति, आकुल चोदयति। परराजा देश हनिष्यति। तत्र च मनुष्या अन्योन्य वधयिष्यन्तीति चोदयति॥

यदि कार्तिके मासे देवो वर्षति, महदाकुल चोदयति। प्राणकाश्च धान्य खादिष्यन्ति। यद्येकान्तरूप वातो वाति, तत्र च मनुष्या जलेन विभ्रमिष्यन्ति। महात्मन पुरुषस्य विनाश चोदयति। यदि पूर्वे यामे उत्पातो भवति, महावर्षं भवति। महापुरुषस्य च मरण भवति। यदि निर्घोषो भवति रोग चोदयति॥

यदि मार्गशीर्षे मासि देवो गर्जति, शस्यविनाशो भवति। अन्यश्च तत्र स्वामी भवति। यदि चाकाशे निर्घोषो भवति, यत्पूर्वभागीया मनुष्यास्तेषामामय चोदयति। यदि भूमिचालो भवति, यस्तत्र जनपदे प्रधानपुरुष स वधान्मोक्ष्यति॥

यदि पौषे मासे देवो गर्जति, प्रथमे यामे जनपदनाशो भवति। द्वितीये महात्मन पुरुषस्य बन्धन चोदयति। प्रथमे यामे च यदि चन्द्रोपरागो भवति लोहितवर्णश्च दृश्यते, उदकागम चोदयति। महात्ममनुष्य चोदयति। यदि सूर्यग्रहो भवति, शुद्धपुरुषाणा रणम्। यदि तारका पतन्त्यो विदृश्यन्ते, तत्र जनपदे आकुल चोदयति। यद्याकाशे निर्घोषो भवति, मनुष्याणा मरण चोदयति। यदि द्वितीये निर्घोषो भवति, मनुष्याश्चौरैर्हन्यन्ते। यद्यत्रैव मासे तारका उत्सृष्टा न चन्द्रो दृश्यते, सस्य सचोदयति। यदि भूमिचालो भवति, महामनुष्यस्य मरण भवति। अत्रैव मासे देवस्थान कर्तव्यम्। वृक्षा रोपयितव्या। मूलवास्तु प्रतिष्ठापयितव्यम्॥

M 166 अय भो पुष्करसारिन् मासपरीक्षानामाध्याय॥

अथ खलु भो पुष्करसारिन् खञ्जरीटकज्ञान नामाध्याय व्याख्यास्यामि। तच्छ्रूयताम्। अथ किम्। कथयतु भगवान् त्रिशङ्कु —

खञ्जरीटकज्ञानम्।

खञ्जरीटकशास्त्र वै पर्वते गन्धमादने।
कुचरैर्दृश्यते सौम्य कुचरस्य महाभयम्॥ ७३३॥
यानि तानि निमित्तानि दर्शयेत्खञ्जरीटक।
प्रचरतो भवेद् दृष्ट्वा पञ्चोत्तरपदो द्विज॥ ७३४॥

तत्र सर्वे प्रवर्तेयुर्यत्र येषु भवेद्भवेत्।
शाद्वले बहुचेलत्व गोमयेषु प्रबन्धता ॥ ७३५ ॥

कञ्चारे बहुचेलत्व कर्दमे बहुभक्षता।
कूकरे स्वल्पचेलत्व पुरीषे तु कृश श्रव ॥ ७३६ ॥

भस्मे विवादमफल वालुकाया तु सभ्रम ।
देवद्वारे तु समान पद्मेषु बहुवित्तता।
फलेऽर्थानुगुण प्रोक्त पुष्पेषु प्रियसगम ॥ ७३७ ॥

भय प्राकारशृङ्गेषु कटकेष्वरिदर्शनम्।
पक्षया चरते व्याधि पतितो मृत्युमादिशेत् ॥ ७३८ ॥

सुगन्धतैलभूतानि मैथुने निविदर्शनम्।
वृक्षाग्रे विद्यते पान गृहेष्वथ लस ॥ ७३९ ॥

देशभङ्गप्रवादे च बन्धन विग्रहीकृते।
अमृत च स्थित दृष्ट्वा ओदन नात्र सशय ॥ ७४० ॥

गवा पृष्ठे ध्रुव सिद्धिरश्वपृष्ठे ध्रुव जय ।
अविकानामजाना च पृष्ठे सर्वत्र शस्यते ॥ ७४१ ॥

उष्ट्रपृष्ठे ध्रुव क्लेश श्वानपृष्ठे च विद्रव । M 167
पृष्ठे च गर्दभस्येह मरण नात्र सशय ॥ ७४२ ॥

कीले तु मरण विद्याद् यूपाग्रे च न सशय ।
कुम्भस्थाने श्मशाने वा मृतो वा यत्र दृश्यते ॥ ७४३ ॥

अन्तरीक्षे प्रडीन तु अफल तु विनिर्दिशेत्।
दृष्ट्वा समागत वास प्रहृष्ट खञ्जरीटकम्।
यथास्थान यथावर्ण मनुष्याणा विनिर्दिशेत् ॥ ७४४ ॥

विषमे स्वल्पकक्षेषु प्रसक्त कलहो भवेत्।
समेषु समके क्षेत्रे समान् वर्णान् विनिर्दिशेत्।
नद्या तु शैलवाहिन्या प्रवासमभिनिर्दिशेत् ॥ ७४५ ॥

काष्ठेषु नातिका चिन्ता तथास्थिषु धनक्षय ।
या दिश समुदागच्छत् पञ्चोत्तरपद खग॰ ।
ता दिश गमन विद्याद्यथा तस्य तथा पुन. ॥ ७४६ ॥

कीटा वाथ पतङ्गा वा भय यदिह दृश्यते।
प्रचुरापि यदाज्ञेया नरस्यास्थीनि निर्दिशेत् ॥ ७४७ ॥

अपा समीपे गजमस्तके वा
सूर्योदये ब्राह्मणसनिधौ वा ।
मुख्यप्रकाशेऽप्यहिमस्तके वा
य पश्यते खञ्जनक स धन्य ॥ ७४८ ॥

मातङ्गराजो मतिमांस्त्रिशङ्कु
प्रोवाच तत्त्व खञ्जन च शास्त्रम् ।
स्निग्धे सरूक्षे विषमे समे च
आदेशयेद् दोषगुणैर्यथोक्तै ।
तमादिशेत्तत्र समीक्ष्य विद्वान्
शुभाशुभ तत्फलमादिशेच्च ॥ ७४९ ॥

अय भो पुष्करसारिन् खञ्जरीटकज्ञान नामाध्याय ॥

अथ खलु भो पुष्करसारिन् शिवारुत नामाध्याय व्याख्यास्यामि । तच्छ्रूयताम् । अथ किम् । कथयतु भगवान् त्रिशङ्कु –

M 168

शिवारुतम् ।

नम सर्वेषामार्याणाम् । नम सर्वेषा सत्यवादिनाम् । तेषा सर्वेषा तपसा वीर्येण च इम शिवारुत नामाध्याय व्याख्यास्यामि । इत्याह भगवांस्त्रिशङ्कु । शाण्डिल्यमिदमब्रवीत् । यादृश च यथा वाशेत्तेषा सर्वेपा वाशान् शृणोथ मे । पूर्वस्या दिशि यदि वाशेत्, शिवा पूर्वमुख स्थित्वा त्रीन् वारान् वाशेत्, वृद्धिं निवेदयति । चतुरो वारान् यदि वाशेत्, अत्र मङ्गल निवेदयति । पञ्च वारान् वाशेत्, वर्षा निवेदयति । षड्वारान् वाशेत्, परचक्रभय निवेदयति । सप्तवारान् वाशेत्, बन्धन निवेदयति । अष्ट वारान् वाशेत्, प्रियसमागम निवेदयति । अभीक्ष्ण वाशेत्, परचक्रभय निवेदयति । इत्याह भगवांस्त्रिशङ्कु ॥

दक्षिणाया दक्षिणमुख स्थित्वा त्रिवारान् वाशेत्, 'अतृ अतृ' कुरुते मरण तत्र निवेदयति । चतुरो वारान् वाशति, दक्षिणमुख स्थित्वा दक्षिणाया एव दिशाया प्रियसमागम निवेदयति । अर्थलाभ च निवेदयति । पञ्चवारान् वाशेत्, अर्थं निवेदयति । षड्वारान् वाशेत्, सिद्धिं निवेदयति । सप्तवारान् वाशेत् विवादकलह निवेदयति । अष्टवारान् वाशेत्, भय निवेदयति । अभीक्ष्ण वाशेत्, आकुल निवेदयति । इत्याह भगवांस्त्रिशङ्कु ॥

पश्चिमाया पश्चिमाभिमुख स्थित्वा शिवा त्रिवारान् वाशति, मरण निवेदयति । चतुर्वारान् वाशति, बन्धन निवेदयति । पञ्चवारान् वाशति, वर्ष निवेदयति । षड्वारान् वाशति, अन्नपान निवेदयति । सप्तवारान् वाशति, मैथुन निवेदयति । अष्टवारान् वाशति, अर्थसिद्धिं निवेदयति । अभीक्ष्ण वाशति, महामेघ निवेदयति । इत्याह भगवांस्त्रिशङ्कु ॥

उत्तरस्या दिशि उत्तराभिमुख स्थित्वा त्रिवारान् वाशति, पुरुषस्य प्रस्थितस्य निरर्थक गमन भवति । चतुर्वारान् वाशति, राजप्रतिभय निवेदयति । पञ्चवारान् वाशति, विवाद निवेदयति । षड्वारान् वाशति, कुशल निवेदयति । सप्तवारान् वाशति, वर्षां निवेदयति । अष्टवारान् वाशति, राजकुलदण्ड निवेदयति । अभीक्ष्ण वाशति, यक्षराक्षसपिशाचकुम्भाण्ड- M 169
भय निवेदयति । इत्याह भगवास्त्रिशङ्कु ॥

दिशि विदिशि चैव गिरिप्राग्भारेषु शिखरेषु निर्देश त च शृणोथ मे । "अमू तुष्येत् पिपासार्तां विद्यासिद्ध्यै तथैव च" ।

विद्यालम्भ धनलम्भ निर्दिशेच्च विचक्षण ।
तीर्थाकारवृक्षमूले वाशती यदि दृश्यते ॥ ७५० ॥

सर्वत्र सिद्धिं निर्दिशेत् । न च शृगालभये शिवा (वा)मे समेति अप्रमत्तेन स्मृतिमता पूजयितव्या शिवा नित्यम् । गन्धपुष्पोपहारेण शुश्रूषा कर्तव्या । एवमर्च्यमाना सर्वसिद्धिं निवेदयिष्यति । एव "सर्वेऽर्थास्तस्य सिध्यन्ति त्रिशङ्कोर्वचन यथा" । क्रौष्ट्रिको यदि वाशति, अर्थलम्भ निवेदयति । अधोमुखो यदि वाशति, निधान तत्र निवेदयति । ऊर्ध्वमुखो यदि वाशति, वर्षां तत्र निवेदयति । द्विपथे यदि वाशति, पूर्वमुख स्थित्वा अर्थलाभ निवेदयति । दक्षिणाभिमुखो यदि वाशति, यथाप्रियसमागमन निवेदयति । द्विपथे पश्चिमाभिमुखो यदि वाशति, कलह विवाद विग्रह मरण च निवेदयति । कूपकण्ठके यदि वाशति, अर्थं तत्र निवेदयति । शाद्वले यदि वाशति, अर्थसिद्धिं निवेदयति । अतिमृदुक यदि वाशति, व्याधिक तत्र निवेदयति । गीतहारेण यदि वाशति, अर्थमनर्थ च निवेदयति । त्रिभिर्वारैरर्थं चतुर्भिरनर्थं पञ्चभि प्रियसमागम षड्भिर्भोजन सप्तभिर्भयमष्टभिर्विग्रह विवाद च । इत्याह भगवास्त्रिशङ्कु ॥

"अथ भूय. प्रवक्ष्यामि अनुपूर्वं शृणोथ मे" । नानाहारे यदि वाशति, मार्गे सस्थितस्यापि सर्वं वक्ष्यामि त शृणोथ मे । सप्रस्थितस्य पुरुषस्य शिवा वाशति वा, या पूर्वमुख स्थित्वा क्षिप्रगमनमर्थसिद्धिं निवेदयति । अथ दक्षिणमुख वाशति, या अर्थसिद्धिं निवेदयति । पश्चान्मुख वाशति, भय निवेदयति । अथोत्तरमुख वाशति, अर्थलाभ निवेदयति । अथ सप्रस्थितस्य वाशति, या पुरत स्थित्वा उपक्लेश निवेदयति । अथ दक्षिणे वाशति,
यदि दक्षिणामुखा एव दिश कर्मसिद्धिं च निवेदयति । पश्चिमतो यदि वाशति, चौरतो- M 170
ऽहितमस्य दु खदौर्मनस्य निवेदयति । अथ मार्गे व्रजतो दक्षिणतो वाशति, महाव्याधिमनर्थं चौरा मुषन्ति तन्निवेदयति । ग्लानस्य यदि वाशति, दक्षिणमुख, "न स चिकित्सितु शक्यो मृत्युदूतेन चोदित" । ग्लानस्य यदि वाशति, उत्तरमुख स्थित्वा आरोग्यधनलाभ च निवेदयति । अथ मूर्ध्ना वाशति, या उपक्लेश निवेदयति । अथ पश्चिममुख स्थित्वा या अन्योन्य व्याहरते, यमशासन [निवेदयति] । नानाहारे यदि वाशति, या सक्षोभ निवेदयति । इत्याह भगवास्त्रिशङ्कु ॥

शिवा पुरत पुरुषस्य मार्गप्रयातस्य यदि वाशति, या अग्रत क्षेममार्गं विज्ञापयति। अर्थसिद्धिं निवेदयति। मार्ग व्रजतोऽस्य शिवा वामेनागत्य गच्छते, दक्षिणमुख क्षेममार्गं विजानीयादर्थसिद्धिं च निवेदयति। मार्गे व्रजत पुरुषस्य शिवा वामेनागत्य पुरतो वाशति, या तथा सभय मार्ग विज्ञापयति। निवर्तेत विचक्षण। दक्षिणा दिश वाम गत्वा वामत परिवर्तेत "न तन्मार्गेण गन्तव्य त्रिशङ्कुवचन यथा"। पुरत शिवा ग वा अग्रतश्च निषीदति, सभय मार्ग विजानीयात्। निवर्तेत विचक्षण। शिवा पुरत आगत्य वामेन परिवर्तते, 'भयमेतीह' तेनापि भय जानीयाद्विचक्षण। सेनायामावाहितायां शिवा वाशति, पश्चिम निवर्तन निवेदयति। यदि गच्छेत्पराजय। सेना न गच्छेत्। सेनाया व्रजमानाया शिवा आगच्छेदग्रत सेनाजय निवेदयति। परचक्रपराजय च निवेदयति। सार्थस्य व्रजमानस्य शिवा गच्छत्यग्रत क्षेममार्ग निवेदयति। अर्थसिद्धिं तथैव च। पुरुषस्य पथि व्रजतो वामतो वाशति, मार्ग निवेदयति। "तन्मार्गेण [हि] गन्तव्य त्रिशङ्कुवचन यथा"॥

"ग्रामस्य नगरस्यापि चैत्यस्थाने तथैव च"। पूर्वेणोत्तरेणापि शिवा वाशति, क्षेम तत्र निवेदयति। दक्षिणे पश्चिमे यदि वाशति, या भय तत्र निवेदयति।

वामतो न प्रशसन्ति तथैव विदिशासु च।
अतिदीर्घातिरूक्षा वा काले मासान्तिके तथा।
अधरा तु भय वक्ष्ये त्रिशङ्कुवचन यथा॥ ७५१॥

M 171 मधुस्वरा शिवा ज्ञात्वा काले वेले उपस्थिते।
क्षेम चैवार्थसिद्धिश्च चिन्तितव्य विचक्षणै॥ ७५२॥

व्याधिरुपद्रवाश्च, "सर्व तु प्रशम यान्ति त्रिशङ्कुवचन यथा"। शिवारुतस्योपचारो दिग्विदिशासु निमित्ता ग्रहीतव्या। य शिवाया दिवसो भवति, स दिवसो ज्ञातव्य। पुष्पगन्धमाल्योपहारस्तद्दिवसे उपपादयितव्य। नित्य देवतागुरुकेण भवितव्यम्। देव्या गुरुकेण भवितव्यम्। देव्यै शुश्रूषा कर्तव्या। सर्वार्थान् सपादयिष्यति। सर्वकार्याणि निवेदयति॥

यत्किंचित्कार्यमारभिष्यति, तत्सर्वं निवेदयति। देव्यै सर्जरसो गुग्गुलु च धूपयितव्यम्। पुष्पबलिश्च यथाकाले दापयितव्य। इत्याह भगवान्स्त्रिशङ्कु॥

शिवारुतकथनेऽत्र विद्या वक्ष्यामि यथासत्य भविष्यति।
नम आरण्यायै। चीरिण्यै स्वाहा सर्जरसधूपम्।

अय भो पुष्करसारिन् शिवारुतनामाध्याय॥

अथात पुष्करसारिन् पाणिलेखानामाख्याय व्याख्यास्यामि । तच्छ्रूयताम् । अथ किम् । कथयतु भगवांस्त्रिशङ्कु —

पाणिलेखा ।

अथात सम्प्रवक्ष्यामि नराणा करसस्थितम् ।
लक्षण सुखदु खाना जीवित मरण तथा ॥ ७५३ ॥
अङ्गुष्ठमूलमाश्रित्य ऊर्ध्वरेखा प्रवर्तते ।
तत्र जात सुखतर द्वितीया ज्ञानमन्तरे ॥ ७५४ ॥
तृतीया सा लेखा यत्र प्रदेशिन्या प्रवर्तते ।
तत्रोक्ता हेतव शास्त्रे समासेन चतुर्विधा ॥ ७५५ ॥
अपर्वसु च पर्वाणि नक्षत्राणामुपद्रव ।
द्विनि सृतो विशुद्धात्मा जीवेद्वर्षशत हि स ॥ ७५६ ॥
त्रिंशत् त्रिभागेन जानीयादर्वे पञ्चाशदायुष ।
सप्ततिस्त्र्यशभागेषु अत्यन्तानुगते शतम् ॥ ७५७ ॥
आयुर्लेखा प्रदृश्यैव व्यन्तराय प्रकाश्यते ।
नक्षत्रसज्ञया ज्ञेया मनुजैरर्थशास्त्तथा ॥ ७५८ ॥
अङ्गुष्ठोदरमार्गे तु यावन्तो यस्य राजय ।
तस्यापत्यानि जानीयात् तावन्ति नात्र सशय ॥ ७५९ ॥
दीर्घायुष विजानीयाद् दीर्घलेखा तु या भवेत् ।
ह्रस्वायुष विजानीयाद्ध्रस्वलेखा तु या भवेत् ॥ ७६० ॥
अङ्गुष्ठमूले यवको रात्रौ जन्माभिनिर्दिशेत् ।
दिवा तु जन्म निर्दिष्टमङ्गुष्ठयवके ध्रुवम् ॥ ७६१ ॥
अव्यक्तो यवको यत्र तत्र लग्न विनिर्दिशेत् ।
लग्न पुसज्ञको ज्ञेयोऽहोरात्र विनिर्दिशेत् ॥ ७६२ ॥
दिवस जन्म निर्दिशेद् रात्रौ स्त्रीसज्ञको भवेत् ।
रात्रि सध्या समाख्याता भागैरन्यैर्न सशय । M 173
पुसज्ञादुदय तेषामहोरात्रान्तिक वदेत् ॥ ७६३ ॥
अङ्गुष्ठमूले यवके शले सौख्य विधीयते ।
अश्वाद् भद्र विजानीयादङ्गुष्ठयवकेष्विह ॥ ७६४ ॥
यवमाला च मत्स्य स्यादङ्गुष्ठयवको रतौ ।
बाल्यौवनमध्यान्ते सुख तस्याभिनिर्दिशेत् ॥ ७६५ ॥
यस्य स्याद् यवकश्चापि चापो वा स्वस्तिकस्तथा ।
तलेषु येषु दृश्यन्ते धन्यास्ते पुरुषा ह्यमी ॥ ७६६ ॥

मत्स्यो धान्य भवेद् भोगायामिषादौ यवे धनम्।
भोगसौभाग्य जानीयान्मीनादौ नात्र सशय ॥ ७६७ ॥
पताकाभिर्ध्वजैर्वापि शक्तिभिस्तोमरैस्तथा।
तलस्थैरङ्कुशैश्चापि विज्ञेय पृथिवीपति ।
राजवशप्रसूत च राजमात्र विनिर्दिशेत् ॥ ७६८ ॥
प्रेक्ष्यन्ते शाखया पञ्च हस्ते चत्वार एव च।
क्षत्रियो वा भवेद् भोगी राजभिश्चापि सत्कृत ॥ ७६९ ॥
वैश्योऽथ क्षत्रियो वाग्मी धनधान्य न सशय ।
शूद्रो विपुलभागी स्यात् पर्वशीलोऽथ नैष्ठिक ॥ ७७० ॥
सततमभिपूज्य स्यात् सर्वेषा च प्रियवद ।
विशील शीलकुञ्जो वा बहुभिर्न बहुस्तथा ॥ ७७१ ॥
श्यामवर्णाथ भिन्ना वा सा लेखा दु खभागिनी।
त्रिलेखा यस्य दृश्यन्ते यस्य पूर्णा करस्थिता ।
M 174 महाभोगो महाविद्वान् जीवेद्वर्षशत च स ॥ ७७२ ॥
अजपद राजच्छत्र शङ्खचक्रपुरस्कृतम्।
तलेषु यस्य दृश्यन्ते त विद्यात् पृथिवीपतिम् ॥ ७७३ ॥
भगस्तु भाग्याय ध्वजै पताकै-
हस्त्यश्वमालाङ्कुशतश्च राजा।
मत्स्यो नु पानाय यवो धनाय
वेदिस्तु यज्ञाय गवा च गोष्ठ ॥ ७७४ ॥
अनामिकापर्व अतिक्रमेद् यदि
कनिष्ठिका वर्षशत स जीवति।
समे त्वशीतिर्वर्षाणि सप्तभि-
र्यथा नदीना भरिताय निर्दिशेद् ॥ ७७५ ॥
शरीरवर्णप्रभवा तु लेखा
सवैशिखा वर्णविहीनका च।
समीक्ष्य नीचोत्तममध्यमाना
दारिद्र्यमध्ये चरता विजानताम् ॥ ७७६ ॥
अभ्यञ्जनोद्वर्तनसत्करी[षै]-
रध्यक्षचूर्णैश्च विमृज्य पाणिम्।
प्रक्षाल्य चैकान्तरघृष्टलेखा-
मेकाग्रचित्तस्तु कर परीक्षेत् ॥ ७७७ ॥

वलयसमनराधिप भजन्त्य
समनुगता मणिबन्धने तु तिस्रः ।
द्विरपि च [स] भवान्तरे महात्मा
विपुलधनश्रिय आह वस्त्रलाभ ॥ ७७८ ॥
ददति सततमुन्नतस्तु पाणि-
र्भवति चिराय तु दीर्घपीनपाणि ।
परिपतति शिराविरुद्धपाणि-
र्धनमधिगच्छति मासगूटपाणि ॥ ७७९ ॥
सुदृश [करतलैश्च] साधवस्ते
कुटिलकृतैर्विनिमीलितैश्च धूर्ता ।
भवति रुधिरसनिभ सुरक्त-
श्चिरमिह पिण्डितपाणिरीश्वर स्यात् ॥ ७८० ॥
धृतरुचिरमना शिलारविन्दै-
र्ज्वलनकषायसुवर्णपाणिरा[जि] ।
भवति बहुधनो निगूढपाणि-
श्चिरमिह जीवति पानभोगभोगी ॥ ७८१ ॥
सुभग इह तथोष्णदीर्घपाणि-
र्ध्रुवमिह शीतलपाणिकस्तु षण्ढ ।
इह हि बहुधनो बलेन युक्त
सुतनुसुसचितपाणिरेखको य ॥ ७८२ ॥
धनमुपनयतीह पाणिलेखा M 175
कृतजनिता जलवच्च या सुदीर्घा ।
जलवदनुगता सुवर्णवर्णा
धनमधिगच्छति निम्नशोन्नता या ॥ ७८३ ॥
धनमुपलभते सुरक्तपाणि-
र्विपुलमथो च निरन्तराङ्गुलि स्यात् ।
बलिपुरुषमपि त्यजेद्धि वित्त
दितविवशा (?) च विशीर्णवर्णलेखा ॥ ७८४ ॥
अपगतघृतवर्णपाणिलेखो
भवति नरो धनवान् बलेन युक्त ।
असुभृतिसदृशा भवेत्तथा
भूषणवृत [रूपवती शुभा] एकभार्या ॥ ७८५ ॥

भवति बहुधनो धनैर्विहीन
श्रुतमधिगम्य विशालपाणिलेख ।
[सु]ऋजुभिरहिनीलनिर्मला[भि]
करतलराजि [भिरीश्वर स धन्य] ॥ ७८६ ॥
अय भो पुष्करसारिन् करतललेखानामाध्याय ॥

अथ खलु भो पुष्करसारिन् वायसरुत नामाध्याय व्याख्यास्यामि। तच्छ्रूयताम्। अथ किम्। कथयतु भगवान्निशङ्कु । नमोऽर्हताम्। तेषा नमस्कृत्वा—

वायसरुतम्।

इद शास्त्र प्रवक्ष्यामि वायसाना शुभाशुभम्।
जय पराजय चैव लाभालाभ तथैव च ॥ ७८७ ॥
सुखदु ख प्रियाप्रिय जीवित मरण तथा।
वायसाना वच सिद्धि प्रवक्ष्यामि यथाविधि ॥ ७८८ ॥
देवा प्रवदन्ति श्रेष्ठा वायसाना नमो नम ।
आगता मानुष लोक वायसा बलिभोजना ॥ ७८९ ॥
प्रस्थितस्य यदाध्वानमग्रतो वायसो भवेत्।
व्याहरन् क्षीरिवृक्षस्थो निर्दिशेदर्थसिद्धिताम्॥ ७९० ॥
स्वरेण परितुष्टेन फलवृक्षसमाश्रित ।
पुनरागमन चैव सिद्धमर्थनिवेदितम्॥ ७९१ ॥
M 176 विवृद्धवृक्षपत्राणि मधुर चानुवासति।
असूप निर्दिशेद् भोज्य गुडमिश्र तु गोरसम्॥ ७९२ ॥
दृष्टस्तु तुण्डपादेन आत्मन परिमार्जति।
पायस सर्पिषा मिश्र तत्र विद्यान्न सशय ॥ ७९३ ॥
रूक्ष निर्घर्षते तुण्ड शिरश्च परिमार्जति।
सफल वृक्षमास्थाय ध्रुव मासेन भोजनम्॥ ७९४ ॥
लोचयति व्याहरति फलवृक्षसमाश्रित ।
व्याधेन च हत मास निवेदयति भोजनम्॥ ७९५ ॥
घोर व्याहरते कार्य वायसो वृक्षमाश्रित.।
कलह सग्रामभय तत्र विद्यान्न सशय ॥ ७९६ ॥
शुष्कवृक्षे निपीदित्वा क्षाम दीन च व्याहरेत्।
कलह सुमहत् कृत्वा न चार्थं तत्र सिध्यति॥ ७९७ ॥
क्षीरिवृक्षे निषीदित्वा क्षाम दीन च व्याहरेत्।
क्रमेण युगमात्रेण न चार्थ तत्र सिध्यति ॥ ७९८ ॥

शुष्कवृक्षे निषीदित्वा 'कामुकाक' प्रवाशति ।
तत्क्षण सनिवेदेति तत्र चौरभय भवेत् ॥ ७९९ ॥
शुष्कवृक्षे निषीदित्वा 'कामुकाक' प्रवाशति ।
पृष्ठेन दर्शयेद्वार क्षुधापीडा च निर्दिशेत् ॥ ८०० ॥
पक्ष विधूयमानो य पश्यन् पथस्य वाशति ।
न तत्र गमन कुर्याच्चौरै पथमुपद्रुतम् ॥ ८०१ ॥
रज्जु वा फलक वापि यदि कर्षति वायस ।
न तत्र गमन श्रेयश्चौरै पथमुपद्रुतम् ॥ ८०२ ॥
गोमये शुष्ककाष्ठे वा यदि वाशति वायस ।
कलह कुवचो व्याधिर्न चार्थ तत्र सिध्यति ॥ ८०३ ॥
तृण वा यदि वा काष्ठ दर्शयेच्च सदा खग । M 177
पुरत शुष्कपाणिस्तु तत्र चौरभय भवेत् ॥ ८०४ ॥
सार्थोपरि निषीदित्वा क्षाम दीन च व्याहरेत् ।
निपतेत् सार्थमध्येऽस्मिन् चौरसैन्य न सशय ॥ ८०५ ॥
यदा प्रदक्षिण त्रस्त वाशन्ति विविध खगा ।
शुष्कवृक्षे निषीदित्वा तत्र विद्यान्महाभयम् ॥ ८०६ ॥
भीतस्त्रस्त परीतश्च यस्तु व्याहरते खग ।
परिबाधन् दिश सर्वास्तत्र भयमुपस्थितम् ॥ ८०७ ॥
गच्छन्त समनुगच्छेत्पुर स्थित्वा तु व्याहरेत् ।
न तत्र गमन कुर्यान्मार्गमत्र प्रशातनम् ॥ ८०८ ॥
वास्तुमध्ये प्रतिस्थाने क्षाम दीन च व्याहरेत् ।
व्याधिं तत्र विजानीयाद् वासे वा गृहस्वामिनाम् ॥ ८०९ ॥
शकटस्य यथा शब्द विश्रब्ध वाशति वायस ।
दूरादभ्यागत ज्ञात्वा प्रसिद्धिं चाभिनिर्दिशेत् ॥ ८१० ॥
गर्गरे घटके चैव स्थालिकपिठरेषु वा ।
निषण्णो वाशते काक प्रसिद्ध गमन ध्रुवम् ॥ ८११ ॥
आसने शयने वापि स्थितो वाशति वायस ।
प्रसिद्ध गमन ब्रूयात्प्रोषितेन समागम ॥ ८१२ ॥
ब्रह्मस्थाने निषीदित्वा ध्रुव वाशति वायस ।
अर्थलाभ विजानीयाद्धनलाभ च आकरेत् ॥ ८१३ ॥
ब्रह्मस्थाने निषीदित्वा क्षाम दीन च वाशति ।
सधिस्थाने हरेच्चौरस्तत्र वै नास्ति सशय ॥ ८१४ ॥

देवतादेवताना च देवस्योपवनानि च ।
यस्य वाच वदेत्तस्य अर्थलाभ विनिर्दिशेत् ॥ ८१५ ॥

लाक्षाहरिद्रामञ्जिष्ठाहरितालमन शिला ।
यस्याहरेत्पुरस्तस्य स्वर्णलाभ विनिर्दिशेत् ॥ ८१६ ॥

पात्र च पात्रक चैव मृत्तिकावरभाजनम् ।
M 178 यस्य यस्य हरेत्तस्य द्रव्यलाभ विनिर्दिशेत् ॥ ८१७ ॥

सघीभूत्वा युगमात्र शुभ तिष्ठति वायस ।
काष्ठ वा वायसा यत्र गृहमारोपयन्ति च ।
निगदन्त्यत्र विजानीयाद् याचकात्तु महाभयम् ॥ ८१८ ॥

नील पीत लोहित च प्रतिसहरणानि च ।
निगृह्णन्ति यत्र काका व्याधि तत्र विनिर्दिशेत् ॥ ८१९ ॥

ग्रामान्ते भयमाख्याति काको वा वाशति ध्रुवम् ।
प्रत्येकतो वा वाशन्ति विद्यात्तत्र महाभयम् ॥ ८२० ॥

वायसोऽस्थि गृहीत्वा वै प्रगच्छेदनुदक्षिणम् ।
निषीदन् सफले वृक्षे स वदेन्मासभोजनम् ॥ ८२१ ॥

यस्य शीर्षे निषीदित्वा कर्णं कर्षति वायस ।
अभ्यन्तरे सप्तरात्रान्मरण तस्य निर्दिशेत् ॥ ८२२ ॥

करके चोदके चैव स्निग्धदेशेषु वाशति ।
ऊर्ध्वमुख निरीक्षस्तु जगद् वृष्टि विनिर्दिशेत् ॥ ८२३ ॥

स्वरेण परितुष्टेन तीर्थवृक्षेषु वाशति ।
ऊर्ध्वमुख तथा वक्ति वातवृष्टिं विनिर्दिशेत् ॥ ८२४ ॥

काय किलकिलायस्तु स्निग्धदेशेषु वाशति ।
वक्षो विधुन्वन् वायस सद्यो वृष्टिं विनिर्दिशेत् ॥ ८२५ ॥

स्वरेण परितुष्टेन स्निग्ध मधुर वाशति ।
सक्षरसद्रव भाग वाशति भोजन भवेत् ॥ ८२६ ॥

प्राकारे तोरणाग्रे वा यदि वाशति वायस ।
अभीक्ष्ण वर्षते तुण्ड सग्राम तत्र निर्दिशेत् ॥ ८२७ ॥

मण्डलानि वावर्तानि बहिर्वा नगरस्य च ।
वैर च विग्रह घोर तत्र चैव विनिर्दिशेत् ॥ ८२८ ॥

M 179 ग्रामे वा नगरे वापि कुर्वते यत्र मण्डलम् ।
ऊर्ध्वमुख वाशन्तो वै विषण्णत्व समुत्थितम् ॥ ८२९ ॥

समं स्याच्चतुरस्रं च विस्तीर्णा चैव मृत्तिका।
क्षीरिवृक्षाकुलं धन्यं ब्राह्मणस्य प्रशस्यते॥ ८४३॥
पूर्वायतनतया वास्तु रथचक्राकृति च यत्।
रक्तपांशुर्भवेद्यत्र राज्ञां तत्तु प्रशस्यते॥ ८४४॥
त्रिकोणं कुशसंस्तीर्णमुत्तानं मधुरं च यत्।
व्यायमतो जलं चैव वास्तु तस्य वनौषधी॥ ८४५॥
अङ्गाराकारसंस्थानं गोमुखं शकटाकृति।
अनावास्यं च तत् प्रोक्तं यच्च पुत्रक्षयावहम्॥ ८४६॥
M 181 यत्तु कङ्करकक्षैस्तत् त्यक्तं वर्षोदकेन च।
अपसव्योदकं चैव दूरतः परिवर्जयेत्॥ ८४७॥
विप्रस्य चतुरस्रं तु क्षात्रियं परिमण्डलम्।
दशद्वादशकं वैश्ये शूद्रस्य तत्र लेखनम्॥ ८४८॥
वास्तुपूर्वोत्तरे देशे गोकुलं तत्र कारयेत्।
तथैव चाग्निशाला तु पूर्वदक्षिणतो दिशि॥ ८४९॥
वर्षवृष्ट्यायुधागारान् दक्षिणेन निवेशयेत्।
पश्चिमोत्तरतश्चात्र वणिग्भाण्डं निवेशयेत्॥ ८५०॥
उत्तरायां तु कर्तव्यं वर्चःस्थानमनुत्तरम्।
ऐशान्यामेव सर्वाणि प्रासादश्च पुरोमुखः॥ ८५१॥
अविधिपरिवर्तेन तत्र वैरं वधो भवेत्।
रचितसर्वद्वाराणामायामो द्विगुणो मतः॥ ८५२॥
कुर्यात्सुरभवनानां यथेष्टं द्वारकाण्यपि।
तद्द्वारबाहुपर्यन्ते स्त्रियो दृष्टा दोषावहाः॥ ८५३॥
विद्विषस्य सलोकस्य द्वारे स्यान्नु करग्रहः।
महेन्द्रे पुरे वा राज्यं सूर्ये सूरप्रभावता॥ ८५४॥
सत्ये मृदुर्मृगे शूरोऽन्तरीक्षे धनक्षयः।
वायव्ये तु बहुव्याधिर्भगे भाग्यविपर्ययः॥ ८५५॥
पुष्पे तु सुभगो नित्यं वितथेऽप्यशुभो भवेत्।
शोके भूतविकारः स्यात् शोषे तस्य विषण्णता॥ ८५६॥
M 182 भल्लातके गृहे वासो राजयक्ष्मे समावृतिः।
हृदे रेणुपरिश्रावः आदित्ये तु कलिर्ध्रुवम्॥ ८५७॥
नागराजे नागभयं महश्चेद् दीर्घमायुषम्।
भवेदस्य च यद् द्वारं तत्राग्निभयमादिशेत्॥ ८५८॥

क्षय विद्यात्तस्य तस्य धनस्य च कुलस्य च ।
यमे मृत्यु विजानीयात्कुले श्रेष्ठोत्तमस्य च ।
भृङ्गिराजे तु मतिमान् गन्धर्वे गन्वमाल्यता ॥ ८५९ ॥
भृङ्गे क्रोध कलिश्चैव पितरि भोगसपद ।
दौवारिके स्वल्पधन सुग्रीवे राजपूजित ॥ ८६० ॥
पुष्पदन्ते धनावाप्तिर्वरुणे जलचित्रता ।
असुरे मरण घोर रोगे तु बहुदोषता ॥ ८६१ ॥
बलींश्च उपहाराश्च प्रवक्ष्यामि यथागृहम् ।
विचित्रैर्विविदिशैर्गन्धै परिपूज्य बलिं हरेत् ॥ ८६२ ॥
कलत्रे हेतुबीजानि मध्यमेऽर्जितमेव तु ।
महेन्द्रे मुक्तपुष्पाणि पावके च पयो दधि ॥ ८६३ ॥
आदित्ये परिदेय तु भक्त चैव प्रियङ्गव ।
अन्तरीक्षे जल दिव्य पुष्पाणि जलजानि च ॥ ८६४ ॥
नन्दा प्रतिपदा ज्ञेया षष्ठी त्रयोदशी जया ।
तासु तासु ध्रुव कुर्यात्प्राज्ञो ह्येव विचक्षण ॥ ८६५ ॥

अय भो पुष्करसारिन् द्वारलक्षण नामाध्याय ॥

अथ खलु भो पुष्करसारिन् द्वादशराशिक नामाध्याय व्याख्यास्यामि । तच्छ्रूयताम् । अथ किम् । कथयतु भगवान् त्रिशङ्कु — M 183

द्वादशराशिकः ।

अत पर प्रवक्ष्यामि चित्तविज्ञानकाण्डकम् ।
यथादृष्टान्तेनैवेन नराणा समुदाहृतम् ॥ ८६६ ॥
तदह सप्रवक्ष्यामि चित्तविज्ञानमुत्तमम् ।
द्वादशैव तु चित्तास्ते ये लोके प्रचरन्ति वै ॥ ८६७ ॥
तानह सप्रवक्ष्यामि शृणु तत्त्वेन मे तत ।
द्वादशैव तु कुर्याच्च मण्डलानि विचक्षण ॥ ८६८ ॥
प्रथम मेषो नाम स्याद् द्वितीय तु वृष स्मृत ।
तृतीय मिथुन नाम चतुर्थ चापि कर्कट ॥ ८६९ ॥
पञ्चम चापि सिहस्तु षष्ठ कन्या इति स्मृतम् ।
तुला तु सप्तम ज्ञेया वृश्चिकस्तु तथाष्टमम् ॥ ८७० ॥
धन्वी तु नवम ज्ञेया दशम मकर स्मृत ।
कुम्भश्चैकादश ज्ञेयो द्वादश मीन उच्यते ॥ ८७१ ॥

होरा शरीर जातस्य द्वितीये चिन्तित धनम् ।
तृतीये भ्रातरश्चैव चतुर्थे स्वजनस्तथा ॥ ८७२ ॥
चिन्त्यते पञ्चमे पुत्र षष्ठे मण्डले शत्रुता ।
सप्तमे दारसयोगो ह्यष्टमे नैधन स्मृतम् ॥ ८७३ ॥
नवमे चिन्त्यते धर्मो दशमे कर्मज फलम् ।
एकादशे चार्थलाभो द्वादशे व्यर्थसभव ॥ ८७४ ॥
एते द्वादश चित्तास्तु यथा दृष्टा महर्षिभि ।
सर्वभूतात्मभूताश्च यथाज्ञेयास्त देहिनाम् ॥ ८७५ ॥
M 184 आगत्य पृच्छते कश्चित् प्रथम मण्डल स्पृशेत् ।
शिरस्तु स्पृशते यश्च शब्दश्च उपलक्ष्यते ॥ ८७६ ॥
व्याधित चैव ह्यात्मानमाग्नेयाश्च विनष्टय ।
यदि ब्रूयात्तदा तस्य आत्मार्थं चिन्तित भवेत् ॥ ८७७ ॥
काञ्चन रजत ताम्र लोह चैव भृश भवेत् ।
स च सर्वगतश्चैव अग्निरश्नाति निश्चितम् ॥ ८७८ ॥
एतादृश दृष्टोत्पातमाग्नेय तस्य निर्दिशेत् ।
यादृशश्च भवेच्छब्दस्तादृश तेन चिन्तितम् ॥ ८७९ ॥
पुरुष कश्चिदागत्य द्वितीय मण्डल स्पृशेत् ।
ग्रीवा वा परिमार्जयेद् गल च चिबुक पुन ॥ ८८० ॥
यदि शब्दश्च श्रूयेत दृष्टा गावस्तथैव च ।
ईदृश च दृष्टोत्पात गोशब्द तत्र निर्दिशेत् ।
अथ वा यादृश शब्दस्तादृश तेन चिन्तितम् ॥ ८८१ ॥
पुरुष. कश्चिदागत्य तृतीय मण्डल स्पृशेत् ।
मार्जयेन्मुखदेश तु स्त्रीचित्त तस्य निर्दिशेत् ॥ ८८२ ॥
अथ शब्दो भवेत्तत्र श्रूयन्ता तादृशास्तु ते ।
जात प्रजातमुपजात तथा जातो भविष्यति ॥ ८८३ ॥
एतादृश दृष्टोत्पात गर्भं तस्य विनिर्दिशेत् ।
अथ वा यादृश शब्दस्तादृश तेन चिन्तितम् ॥ ८८४ ॥
पुरुष कश्चिदागत्य चतुर्थं मण्डल स्पृशेत् ।
कच्छप स्पृशते यस्तु कलह तत्र निर्दिशेत् ।
स्वजनव्यवहारस्तु सति कलह न सशय. ॥ ८८५ ॥
M 185 आक्रुष्टा कष्टेति शब्दा भवन्ति च निरन्तरम् ।
एतादृश दृष्टोत्पात कलह तत्र निर्दिशेत् ॥ ८८६ ॥

पुरुष कश्चिदागत्य पञ्चम मण्डल स्पृशेत्।
हृदय स्पृशते यस्तु अपत्य तत्र चिन्तितम्॥ ८८७॥
प्रवासकश्च विज्ञेय परग्रामगतो मृत ।
शस्त्रद्रव्य च यत्तस्य ब्राह्मणाना कुले स्थितम्॥ ८८८॥
अथ शब्दो भवेत्तत्र य दृष्टा तु महर्षिभि ।
पुत्रपुत्रेति यच्छब्दो यद्गत गतमेव च।
एतादृश दृष्टोत्पात मरण तत्र निर्दिशेत्॥ ८८९॥
पुरुष कश्चिदागत्य षष्ठ तु मण्डल स्पृशेत्।
स्पृशते चापि पार्श्वानि गात्रचिन्ता तु चिन्तिता॥ ८९०॥
विग्रहस्तु महाघोर शत्रुश्चापि प्रवध्यते।
अथ वा तत्र ये शब्दा श्रोतव्यास्ते न सशय ॥ ८९१॥
अय तु प्रक्षरश्चैव हतश्च विहतस्तथा।
एतादृश दृष्टोत्पातमरिविग्रहमादिशेत्।
अथ वा यादृश शब्दस्तादृश तेन चिन्तितम्॥ ८९२॥
पुरुष कश्चिदागत्य सप्तम मण्डल स्पृशेत्।
हस्तेन मर्दयेद् हस्त तथा नाडीं च मर्दयेत्॥ ८९३॥
निवेशचिन्ता विज्ञेया अन्यग्रामगता भवेत्।
तत्रेमे भवन्ति शब्दा श्रोतव्या भूमिमिच्छता॥ ८९४॥
स्थित निविष्ट वर्तं च कृत हस्तगत तथा।
एतादृश दृष्टोत्पात निवेश तस्य निर्दिशेत्।
यादृशो वा श्रुत शब्दस्तादृश तेन चिन्तितम्॥ ८९५॥
पुरुष. कश्चिदागत्य अष्टम मण्डल स्पृशेत्। M 186
उदर चैव फिचक द्वे इमे परिमार्जयेत्॥ ८९६॥
निधन दृश्यते तस्य मरण चापि दृश्यते।
यदि भवेद् भवेन्मृत्युर्यश्चान्यप्रियसगम ॥ ८९७॥
तत्रेमे शब्दा श्रोतव्या मृत एव भविष्यति।
एतादृश दृष्टोत्पात व्यापत्तिं तस्य निर्दिशेत्॥ ८९८॥
पुरुष कश्चिदागत्य नवम मण्डल स्पृशेत्।
ऊरु च स्पृशते भूयो धर्मचिन्ता च चिन्तिता॥ ८९९॥
तत्र शब्दाश्च श्रोतव्या भवन्ति हि न सशय ।
यजन् हि याजकश्चैव यजमानस्तथैव च।
शब्दानेवविधान् श्रुत्वा यज्ञचिन्ता तु निर्दिशेत्॥ ९००॥

पुरुष कश्चिदागत्य दशम मण्डल स्पृशेत् ।
कर्मचिन्ता विचिन्त्येति गृहकर्म न सशय ॥ ९०१ ॥
स्पृशते जानुनी चैव कर्मचिन्ता तु निर्दिशेत् ।
तत्र शब्दा भवन्तीमे श्रोतव्याश्च न सशय ॥ ९०२ ॥
भूमिकर्म च क्षेत्र च क्षेत्रकर्म तथैव च ।
एतादृश दृष्ट्वोत्पात कर्मचिन्ता विनिर्दिशेत् ॥ ९०३ ॥
पुरुष कश्चिदागत्य एकादश तु सस्पृशेत् ।
जङ्घे तु स्पृशते भूयो ह्यर्थलाभ विनिर्दिशेत् ॥ ९०४ ॥
तत्रेमे शब्दा श्रोतव्या भवन्तीह न सशय ।
पणसुवर्णचेलानि धान्य समणिकुण्डलम् ॥ ९०५ ॥
एतादृश रव श्रुत्वा हिरण्य तस्य निर्दिशेत् ।
अथ वा यादृश शब्दस्तादृश फलमादिशेत् ॥ ९०६ ॥
M 187 पुरुष कश्चिदागत्य द्वादश मण्डल स्पृशेत् ।
पादौ च स्पृशते पृच्छन् चित्त चाप्यनर्थिकम् ॥ ९०७ ॥
यस्तु तच्चिन्तितो ह्यर्थ आशा आगन्तुका च या ।
अथ वा शब्दा श्रोतव्या निमित्तज्ञानपारगै ॥ ९०८ ॥
निराशश्चैव घोषश्च निराश तस्य निर्दिशेत् ।
अथ वा यादृश शब्दस्तादृश तेन चिन्तितम् ॥ ९०९ ॥

अय भो पुष्करसारिन् द्वादशराशिको नामाध्याय ॥

अथ खलु भो पुष्करसारिन् कन्यालक्षण नामाध्याय व्याख्यास्यामि । तच्छ्रूयताम् । अथ किम् । कथयतु भगवास्त्रिशङ्कु –

कन्यालक्षणम् ।

तत्त्व विज्ञायते येन येन शुभमुपस्थितम् ।
निन्दित च प्रशस्त च स्त्रीणा वक्ष्यामि लक्षणम् ॥ ९१० ॥
पितर मातर चैव मातुल भ्रातर तथा ।
विम्बाद्विम्ब परीक्ष्येत त्रिशङ्कुवचन यथा ॥ ९११ ॥
मुहूर्ते तिथिसपन्ने नक्षत्रे चापि पूजिते ।
तद्विज्ञै सह सगम्य कन्या पश्येत शास्त्रवित् ॥ ९१२ ॥
हस्तौ पादौ निरीक्षत नखानि ह्यङ्गुलीस्तथा ।
पाणिलेखाश्च जङ्घे च कटि नाभ्यूरुमेव च ॥ ९१३ ॥

ओष्ठौ जिह्वा च दन्ताश्च कपोलौ नासिका तथा ।
अक्षिभ्रुवौ ललाट च कर्णौ केशास्तथैव च ॥ ९१४ ॥
रोमराजीं स्वर वर्ण मन्त्रित गीतमेव च । M 188
मतिं सत्त्व समीक्षेत कन्याना शास्त्रकोविद ।
तत्र पूर्वे परीक्षेत स्वयमेव विचक्षण ॥ ९१५ ॥
हसस्वरा मेघवर्णा नारी मधुरलोचना ।
अष्टौ पुत्रान् प्रसूयेत दासीदासै समावृता ॥ ९१६ ॥
व्यावर्ताश्चत्वारो यस्या सर्वे त्रैव प्रदक्षिणा ।
समगात्रविभक्ताङ्गी पुत्रानष्टौ प्रसूयते ॥ ९१७ ॥
मण्डूककुक्षिर्या नारी सैश्वर्यमधिगच्छति ।
धन्यान् सा जनयेत्पुत्रास्तेषा प्रीति च भुञ्जते ॥ ९१८ ॥
यस्या पाणितले व्यक्त कच्छप स्वस्तिको ध्वज ।
अङ्कुश कुण्डल माला दृश्यन्ते सुप्रतिष्ठिता ।
एक सा जनयेत्पुत्र त च राजानमादिशेत् ॥ ९१९ ॥
यस्या पाणौ प्रदृश्येत कोष्ठागार सतोरणम् ।
अपि दासकुले जाता राजपत्नी भविष्यति ॥ ९२० ॥
द्वात्रिंशद्दशना यस्या सर्वे गोक्षीरपाण्डरा ।
समशिखरिस्निग्धाभा राजान सा प्रसूयते ॥ ९२१ ॥
स्निग्धा कारण्डवप्रेक्षा हरिणाक्षी तनुत्वचा ।
रक्तोष्ठजिह्वा सुमुखी राजानमुपतिष्ठति ॥ ९२२ ॥
सूक्ष्मा च तुङ्गनासा च मुक्तमारक्तिमोदरी ।
सुभ्रू सुवरकेशान्ता सा तु कन्या बहुप्रजा ॥ ९२३ ॥
अङ्गुल्य सहिता कान्ता नखा कमलसनिभा ।
सुऋजुरक्तचरणा सा कन्या सुखमेधते ॥ ९२४ ॥
यस्यावर्तौ समौ स्निग्धौ उभौ पार्श्वौ सुसस्थितौ ।
राजपत्नी तु सा भवेत् ॥ ९२५ ॥
प्रदक्षिण प्रक्रमेत प्रेक्षते च प्रदक्षिणम् । M 189
प्रदक्षिणसमाचारा कन्या भार्याधर्ममावहेत् ॥ ९२६ ॥
ऊरू जङ्घे च पार्श्वे च तथा विक्रम सस्थित ।
रक्तान्ते विपुले नेत्रे सा कन्या सुखमेधते ॥ ९२७ ॥
मृगाक्षी मृगजङ्घा च मृगग्रीवा मृगोदरी ।
युक्तनामा तु या नारी राजानमुपतिष्ठते ॥ ९२८ ॥

यस्याग्रललिता केशा मुख च परिमण्डलम्।
नाभि प्रदक्षिणावर्ता सा कन्या कुलवर्धिनी ॥ ९२९ ॥
नातिदीर्घा नातिह्रस्वा सुप्रतिष्ठतनुत्वचा।
सुखसस्पर्शकेशाग्रा सौभाग्य नातिवर्तते ॥ ९३० ॥
कान्तजिह्वा तु या नारी रक्तोष्ठी प्रियभाषिणी।
तादृशीं वरयेत्प्राज्ञो गृहार्थं सुखमेधिनीम् ॥ ९३१ ॥
नीलोत्पलसुवर्णाभा दीर्घाङ्गुलितला तु या।
सहस्राणा बहूना तु स्वामिनी सा भविष्यति ॥ ९३२ ॥
धनधान्यै समायुक्तामायुषा यशसा श्रिया।
कन्या लक्षणसपन्ना प्राप्य वर्धति मानव ॥ ९३३ ॥
कीर्तितास्तु मया धन्या मङ्गल्यलक्षणा स्त्रिय।
अप्रशस्त प्रवक्ष्यामि यथोद्देशेन लक्षणम् ॥ ९३४ ॥
ऊर्ध्वप्रेक्षी अध प्रेक्षी या च तिर्यक् च प्रेक्षिणी।
उद्भ्रान्ता विपुलाक्षी च वर्जनीया विचक्षणै ॥ ९३५ ॥
भिन्नाग्रशतिका रूक्षा केशा यस्या प्रलम्बिका।
चित्रावली चित्रगात्रा भवति कामचारिणी ॥ ९३६ ॥
कामुका पिङ्गला चैव गौरी चैवातिकालिका।
अतिदीर्घा अतिह्रस्वा वर्जनीया विचक्षणै ॥ ९३७ ॥
M 190 यस्यास्त्रीणि प्रलम्बन्ति ललाटमुदर स्फिचौ।
त्रींश्च सा पुरुषान् हन्ति देवर श्वशुर पतिम् ॥ ९३८ ॥
पार्श्वतो रोमराजी तु विनता च कटिर्भवेत्।
दीर्घमायुरवाप्नोति दीर्घकाल च दु खिता ॥ ९३९ ॥
काकजङ्घा च या नारी रक्ताक्षी घर्घरस्वरा।
नि सुखा च निराशा च वर्जिता नष्टबान्धवा ॥ ९४० ॥
अतिस्थूलोदर यस्या प्रलम्बो निम्नसनिभ।
अत्यन्तमवशा नारी बहुपुत्रा सुदु खिता ॥ ९४१ ॥
या तु सर्वसमाचारा मृद्वङ्गी समता गता।
सर्वै समैर्गुणैर्युक्ता विज्ञेया कामचारिणी ॥ ९४२ ॥
यस्या रोमचिते जङ्घे मुख च परिमण्डलम्।
पुत्र वा भ्रातर वापि जारमिच्छति तादृशी ॥ ९४३ ॥
यस्या बाहुप्रकोष्ठौ द्वौ रोमराजीसमावृतौ।
उत्तरोष्ठे च रोमाणि सा तु भक्षयते पतिम् ॥ ९४४ ॥

यस्या हस्तौ च पादौ च छिद्रौ दन्तान्तराणि च ।
पतिनोपार्जित द्रव्य न तस्या रमते गृहे ॥ ९४५ ॥
यस्यास्तु व्रजमानाया स्फुटन्ते पर्वसधय ।
सा ज्ञेया दु खबहुला सुख नैवाधिगच्छति ॥ ९४६ ॥
यस्या कनिष्ठिका पादे भूमि न स्पृशतेऽङ्गुलि ।
कौमार सा पति त्यक्त्वा आत्मन कुरुते प्रियम् ॥ ९४७ ॥
अनामाङ्गुलि पादस्य मही न स्पृशतेऽङ्गुलि ।
न सा रमति कौमार बन्धकीत्वेन जीवति ॥ ९४८ ॥
यस्या प्रदेशिनी पादेऽङ्गुष्ठ समतिक्रमेत् ।
कुमारी कुरुते जार यौवनस्था विशेषत ॥ ९४९ ॥
आवर्त पृष्ठतो यस्या नाभी सा चानुबन्धति । M 191
न सा रमति कौमार द्वितीय लभते पतिम् ॥ ९५० ॥
विकृता स्थिरजाला च रूक्षगण्डशिरोरुहा ।
अपि राजकुले जाता दासीत्वमधिगच्छति ॥ ९५१ ॥
यस्यास्तु हसमानाया गण्डे जायति कूपकम् ।
अग्निकार्येऽपि सा गत्वा क्षिप्र दोष करिष्यति ॥ ९५२ ॥
समासमगता सुभ्रूर्गण्डावर्ता च या भवेत् ।
प्रलम्बोष्ठी तु या नारी नैकत्र रमते चिरम् ॥ ९५३ ॥
लम्बोदरी स्थूलशिरा रक्ताक्षी पिङ्गलानना । ।
अष्टौ भक्षयते वीरान्नवमे तिष्ठते चिरम् ॥ ९५४ ॥
न देविका न नदिका न च दैवतनामिका ।
वृक्षगुल्मसनामा च वर्जनीया विचक्षणै ॥ ९५५ ॥
नक्षत्रनामा या नारी या च गोत्रसनामिका ।
सुगुप्ता रक्षिता वापि मनसा पापमाचरेत् ॥ ९५६ ॥
दारान् विवर्जयेदेतान् या मया परिकीर्तिता ।
प्रशस्ता यास्तु पूर्वोक्तास्तादृशीयान्नर (?) सदा ॥ ९५७ ॥
पद्माङ्कुशस्वस्तिकवर्धमानै-
श्चक्रध्वजाभ्या कलशेन पाणौ ।
शङ्खातपत्रोत्तमलक्षणैश्च
सपत्तये साधु भवन्ति कन्या ॥ ९५८ ॥

अय भो. पुष्करसारिन् कन्यालक्षण नामाध्याय ॥

अथ खलु भो पुष्करसारिन् वस्त्राध्याय व्याख्यास्यामि । तच्छ्रूयताम् । अथ किम्। कथयतु भगवान् त्रिशङ्कु –

वस्त्राध्यायः ।

M 192 कृत्तिकासु दहत्यग्निरर्थलाभाय रोहिणी ।
मृगशिरा मूषीदशा आर्द्रा प्राणविनाशिनी ॥ ९५९ ॥
पुनर्वसुश्च धन्या स्यात्पुष्ये वै वस्त्रवान् भवेत् ।
आश्लेषासु भवेन्मोष श्मशान मघया व्रजेत् ॥ ९६० ॥
फाल्गुनीषु भवेद् विद्या उत्तरासु च वस्त्रवान् ।
हस्तासु हस्तकर्माणि चित्राया गमन ध्रुवम् ॥ ९६१ ॥
स्वात्या च शोभन वस्त्र विशाखा प्रियदर्शनम् ।
बहुवस्त्रा चानुराधा ज्येष्ठा वस्त्रविनाशिनी ॥ ९६२ ॥
मूलेन क्लेदयेद्वास आपाढा रोगसभवा ।
उत्तरा मृष्टभोजी स्याच्छ्रवणे चक्षुपो रुजम् ॥ ९६३ ॥
धनिष्ठा धान्यबहुला विद्याच्छतभिषे भयम् ।
पूर्वभाद्रपदे तोय पुत्रलाभाय चोत्तरा ॥ ९६४ ॥
रेवती धनलाभाय अश्विनी वस्त्रलाभदा ।
भरणी च भयाकीर्णा चौरगम्या च सा भवेत् ॥ ९६५ ॥

अय भो पुष्करसारिन् वस्त्राध्याय ॥

अथ खलु भो पुष्करसारिन् लुङ्गाध्याय प्रवक्ष्यामि । तच्छ्रूयताम् । अथ किम्। कथयतु भगवान् त्रिशङ्कु –

लुङ्गाध्यायः ।

M 193 कुत्रोत्पन्ना इमे बीजा (?) शस्याना च यवादय ।
यैरिद ध्रियते विश्व कृत्स्न स्थावरजङ्गमम् ॥ ९६६ ॥
वापयेत् तु कथ बीज लाङ्गल योजयेत्कथम् ।
केषु नक्षत्रयोगेषु तिथियोगेषु केषु च ॥ ९६७ ॥
शारद वाथ ग्रैष्म तु कस्मिन् मासे तु वापयेत् ।
निमित्त कति शस्यन्ते कानि वा परिवर्जयेत् ।
कस्य वा दापयेद् धूप केन मन्त्रेण दापयेत् ॥ ९६८ ॥
प्रदक्षिणसमावृत्ता यदि लुङ्गा प्रजायते ।
तदा नागमुखी लुङ्गा दहति चित्रमुख्यपि ॥ ९६९ ॥

दर्भसूचीमुखी वापि कारण तत्र को भवेत्।
कति सौभिक्षिका लुङ्गा कति दौर्भिक्षिका स्मृता ।
कतिवर्णा समाख्याता कतिवर्णा निदर्शिता ॥ ९७० ॥
नष्टापनष्टबीजस्य वर्षति यदि वासव ।
निर्घातो वा भवेत्तीव्रोऽथवापि मेदिनी चलेत् ॥ ९७१ ॥
शस्य फलस्य कि तत्र निमित्तमुपलक्षयेत्।
सर्वमेतत्समासेन श्रोतुमिच्छामि तत्त्वत ॥ ९७२ ॥

पुष्करसारिणो ब्राह्मणस्य वचन श्रुत्वा त्रिशङ्कुर्मातङ्गाधिपतिरिद वचनमब्रवीत्—

पुरा देवासुरैर्नागैर्यक्षराक्षसकिन्नरै ।
सागरादमृत दृष्ट मन्थिते तु समुद्भवम् ॥ ९७३ ॥
अमृते भक्ष्यमाणे तु भाग प्रार्थितवान् द्विज । M 194
ततो दत्ता सुरैर्भागा अमृताद्दशबिन्दव ॥ ९७४ ॥
तत उत्पन्ना इमे बीजा भुवि लोकसुखावहा ।
यवव्रीहितिलाश्चैव गोधूमा मुद्गमाषका ॥ ९७५ ॥
श्यामक सप्तम विद्यादिक्षुश्चाष्टमक स्मृत ।
शेषास्तु सगता जाता बहव शस्यजातय ॥ ९७६ ॥
हरितकेषु सर्वेषु ये चान्ये सत्त्वजातय ।
परितो नवमो बिन्दु सर्वदेहेऽमृतोऽभवत्।
मूलेषु चैव सर्वेषु बिन्दुरेक प्रपातित ॥ ९७७ ॥
आषाढे शुक्लपक्षेऽस्य व्रीहिधान्यानि वापयेत्।
शारदादीनि सर्वाणि मासे भाद्रपदे तथा ॥ ९७८ ॥
कार्तिके मार्गशीर्षे वा ग्रीष्मधान्यानि वापयेत्।
पञ्चम्या शुक्लसप्तम्या षष्ठयामेकादशीषु च ॥ ९७९ ॥
त्रयोदश्या द्वितीयाया तथा हि नवमीषु च।
विशेषतस्तु निम्नेषु सर्वबीजानि ह्युत्सृजेत् ॥ ९८० ॥
भरणीपुष्यमूलेषु हस्ताश्विनीमघासु च।
कृत्तिकासु विशाखासु विशेषेण तु शारदम् ॥ ९८१ ॥
सौम्ये मैत्रेऽनुराधे च धनिष्ठाश्रवणासु च।
उत्सर्ग सर्वबीजानामुत्तरेषु प्रशस्यते।
वर्जयेज्जन्मनक्षत्र सग्रह च विवर्जयेत् ॥ ९८२ ॥
ग्रामक्षेत्रे च यद् बीज गृहे च गृहदेवता।
निमित्तमुपलक्षेत मङ्गलानि शुभानि च ॥ ९८३ ॥

M 195 ब्राह्मण क्षत्रिय कन्यामर्चिष्मन्त च पावकम्।
वारणेन्द्र वृष चैव हय वा स्वभ्यलकृतम् ॥ ९८४ ॥
पूर्णकुम्भ ध्वज छत्रमाममास सुरा तथा।
उद्धृता धारणी चैव बद्धमेकपशु दधि ॥ ९८५ ॥
चक्रारूढ च शकट काकारूढा च सूकरीम्।
परस्यारोपण दृष्ट्वा सस्यसपत्तिमादिशेत् ॥ ९८६ ॥
सर्वे दक्षिणतो धन्या पुरश्च मृगपक्षिण ।
दर्शन शुक्लपुष्पाणा फलाना चैव शस्यते ॥ ९८७ ॥
अजो वा वामत शस्यो जम्बुकश्च प्रशस्यते।
विकृत कुब्जकुष्ठि च मुख श्मश्रुधर तथा ॥ ९८८ ॥
नर निर्भर्त्सित दीन शोकार्त व्याधिपीडितम्।
वराहवृन्द सर्प च गर्दभ भारहीनकम्।
दृष्ट्वा निवर्तयेद् बीज पुनर्ग्राम प्रवेशयेत् ॥ ९८९ ॥
तिलस्य बहुपूर्णस्य भाण्डे स्याद्वपन तथा।
श्रुत्वा ह्येतानि व्रजता सस्यसपत्तिमादिशेत् ॥ ९९० ॥
राशिस्थ ग्रथित धौत स्वस्थमङ्कुरित तथा।
श्रुत्वा समार्जित चैव इत्याशुकृतिन विदु ॥ ९९१ ॥
श्रुत्वा म्लान च शुष्क च मन्दवृष्टिं च निर्दिशेत्।
श्रुत्वा निवर्तयेद् बीज पुनर्ग्राम प्रवेशयेत् ॥ ९९२ ॥
नीयमान च यद् बीज वर्षते यदि वासव ।
स्वयमेव तु तच्छस्य काम कालेन भुज्यते ॥ ९९३ ॥
नीयमान च यद् बीज कम्पते यदि मेदिनी।
भ्रम्यते कर्षक स्थानान्न तच्छक्य तु वापितुम् ॥ ९९४ ॥
M 196 नीयमानस्य बीजस्य निर्घातो दारुणो भवेत्।
स्वामिनो मरण क्षिप्र शस्यपालस्य निर्दिशेत् ॥ ९९५ ॥
अथ वा व्याकुल कुर्याद्राजदण्ड निकृन्तति।
दृष्ट्वा निवर्तयेद् बीज पुनर्ग्राम निवेशयेत् ॥ ९९६ ॥
ब्राह्मणेभ्यो यथाशक्ति दत्वा तु सप्रयोजयेत्।
कृत्वा सुविपुला वेदीं दर्भानास्तीर्य सर्वत ॥ ९९७ ॥
समिद्भिरग्निं प्रज्वाल्य जुहुयाद् घृतसर्षपम्।
वेदशान्तिं जपेत्पूर्वं शस्यशान्तिमत परम् ॥ ९९८ ॥

जपेत्पाराशर पूर्वं प्रियता वाचयेद् द्विजै' ।
प्रथम प्राङ्मुख बीज प्रक्षिपेदुत्तरेऽथ वा ॥ ९९९ ॥
पिपीलिका यदा क्षेत्रे बीज कुर्वन्ति सचयम् ।
सुवृष्टिं च सुभिक्ष च सर्वसस्येषु सपदा ॥ १००० ॥
हरन्ति चेत् तृणाद् बीज तृणे शस्यापहा अपि ।
परस्पर च हिंसन्ति धान्य च निधन व्रजेत् ॥ १००१ ॥
स्थलेषु सचय दृष्ट्वा महावृष्टिं विनिर्दिशेत् ।
दृष्ट्वा तु सचय निम्नेऽनावृष्टिं च निर्दिशेत् ॥ १००२ ॥
यदा तु प्रोषित बीज सप्तरात्रेण जायते ।
सुवृष्टिं च सुभिक्ष च सर्वशस्येषु सपदा ॥ १००३ ॥
यदा तु प्रोषित बीजमर्धमासेन जायते ।
अल्प निष्पद्यते शस्य दुर्भिक्ष चात्र जायते ॥ १००४ ॥
त्रिरात्राच्चतूरात्राद्वा यदि लुङ्ग प्रजायते ।
अतिवृष्टिर्भवेत्तत्र परचक्रभय विदु ॥ १००५ ॥
लुङ्गस्य तु ये पादा पञ्च सप्त नव तथा ।
सुवृष्टिं च सुभिक्ष च सर्वसस्येषु सपदा ॥ १००६ ॥
स्याल्लुङ्गस्य तु ये पादाश्चत्वारोऽष्टपदाथ वा । M 197
अल्प निष्पद्यते शस्य दुर्भिक्ष चात्र निर्दिशेत् ॥ १००७ ॥
लुङ्गस्य यदि पादास्तु दृश्यन्ते द्वादश क्वचित् ।
क्वचिन्निष्पद्यते शस्य दुर्भिक्ष क्वचिदादिशेत् ।
वामावर्ता प्रदृश्यन्ते दुर्भिक्ष तत्र निर्दिशेत् ॥ १००८ ॥
यदा पूर्वमुखी लुङ्गा क्षेम वृष्टिं च निर्दिशेत् ।
यदा पश्चान्मुखी लुङ्गा अतिवृष्टि च निर्दिशेत् ॥ १००९ ॥
क्षेम सुभिक्ष चैवात्र यदा लुङ्गोत्तरामुखी ।
हरितालसुवर्णाभा भद्रशोचिरिवोत्थिता ॥ १०१० ॥
दर्भसूचीमुखी चापि दृश्यते यत्र कुत्रचित् ।
क्वचिन्निष्पद्यते शस्य दुर्भिक्ष तत्र निर्दिशेत् ॥ १०११ ॥
यदा नागमुखी लुङ्गा दृश्यते यत्र वा क्वचित् ।
क्वचिन्निष्पद्यते शस्य दुर्भिक्ष चात्र निर्दिशेत् ।
तत्राशनिभय चापि भय मेघान्न सशय ॥ १०१२ ॥
कृषिमूलमिद सर्वं त्रैलोक्य सचराचरम् ।
नास्ति कृषिसमावृत्ति स्वयमुक्त स्वयभुवा ॥ १०१३ ॥

नाकृषेर्धर्ममाप्नोति नाकृषे सुखमाप्नुयात् ।
धर्ममर्थं तथा काम सर्व प्राप्नोति कर्षक ॥ १०१४ ॥

इति लुङ्गाध्याय ॥

पुनरपि पुष्करसारी ब्राह्मणस्त्रिशङ्कु मातङ्गाधिपतिमेतदवोचत्—

M 198 कथ पृथिव्या नागाश्च केन वा विनिवारिता ।
कुतो मूलसमुत्थान निर्घात कुत्र जायते ॥ १०१५ ॥
कुतश्चाभ्राणि जायन्ते नानावर्णा दिशो दश ।
कस्यैष महत शब्द श्रूयते दुन्दुभिस्वर ॥ १०१६ ॥
को हि सृजति दुर्भिक्ष सुभिक्ष चैव प्राणिनाम् ।
कस्तत्र स मुनिश्रेष्ठो नाम गोत्र ब्रवीहि मे ॥ १०१७ ॥
दैवतानि च मे ब्रूहि विधानानि स्वयभुव ।
यज्ञ च यज्ञभाग च होतव्यश्च यथा बलि ॥ १०१८ ॥
पृथिव्या दैवत ब्रूहि आश्रम दैवत ब्रूहि ।
देवे तु दैवत ब्रूहि केन देवी सा कल्पिता ॥ १०१९ ॥
पात्रस्य दैवत ब्रूहि पूर्णकुम्भस्य दैवतम् ।
करके दैवत ब्रूहि तथा स्थाल्या च दैवतम् ॥ १०२० ॥
शस्यस्य दैवत ब्रूहि शस्यपालस्य दैवतम् ।
वायुस्कन्धैश्च कतिभि शुक्रो वेग प्रमुञ्चति ॥ १०२१ ॥

अथ त्रिशङ्कुर्मातङ्गाधिपतिर्ब्राह्मण पुष्करसारिणमेतदवोचत्—

पृथ्वी वा वायुराकाशमापो ज्योतिश्च पञ्चमम् ।
तत्र सवर्तते पिण्ड ततो मेघ प्रवर्तते ॥ १०२२ ॥
एष व्याप्नोति चाकाश वायुना जन्यते घन ।
आदित्यरश्मयो वारि समुद्रस्य नभस्तले ॥ १०२३ ॥
तज्जल नागसक्षिप्त ततो वरुणसक्षय ।
वायुर्नभो गर्जयते अग्निर्विद्योतते दिश ॥ १०२४ ॥
M 199 मरुता क्षिप्यते पिण्ड सनिपातश्च गर्जते ।
विरोधन तु वायोश्च अग्नेश्च अनिलस्य च ॥ १०२५ ॥
आकाशे वर्तते पिण्ड पश्चात्पतति मेदिनीम् ।
यद् ग्रहाणामधिपतिर्नक्षत्रज्योतिषामपि ।
ततो मारुतससर्गात्पर्जन्यमपि वर्षति ॥ १०२६ ॥
वर्षते शैलशिखरे यत्र सप्रस्थितो जन ।
यत्र सत्य च धर्मश्च हविर्मेधश्च वर्तते ॥ १०२७ ॥

तत्र बीजानि रोहन्ति अन्नपान समृध्यति ।
एव पिण्डाशनिराद्या ततो वाताशनी स्मृता ।
दन्ताशनी तृतीया तु अशनिस्तु चतुर्थिका ॥ १०२८ ॥
पञ्चमी क्रिमय प्रोक्ता षष्ठी तु शरभास्तथा ।
सप्तमी स्यादनावृष्टिरतिवृष्टिस्तस्तथाष्टमी ॥ १०२९ ॥

नवमी सबर प्रोक्ता इत्याह भगवांस्त्रिशङ्कु ।
एतास्त्वशन्यो व्याख्यातास्तासा वै देवता शृणु ।
पिण्डाशनी ब्रह्मसृष्टा एषा ज्येष्ठाद्यदेवता ॥ १०३० ॥
दन्ताशनी तु सैन्याना ग्रहा वाताशनी स्मृता ।
अदेश   द्देवता ॥ १०३१ ॥
शलभा केतुदैवत्या आदित्या दितिदेवता ।
शसकामतिवर्पस्य अनावृष्टेस्तु ज्योति[ष] ॥ १०३२ ॥

[सम्ब] रस्य तु पर्जन्यमाख्याता नव देवता । अशन्या देवता प्रोक्ता आकाशगमनार्थं बोधत ।

पूर्वमधीन्द्रदैवत्य दक्षिणे यमदैवतम् ।
वरुण पश्चिमे विद्यादुत्तरे धनद स्मृत । M 200
त्या दैवत विष्णुराश्रम विश्वदैवतम् ॥ १०३३ ॥
समिधादैवता देवास्तेभ्यो देवी प्रकल्पिता ।
समिधादैवता   तोग्निर्हुताशनम् ॥ १०३४ ॥
वेद्या तु दैवत   कारादित्यदैवतम् ।
पात्रस्य देवता धर्म पूर्णकुम्भे जनार्दन ॥ १०३५ ॥
चरु चेति   धूपस्थानस्य ज्योतिष ।
शस्य   शस्यपालो महामति ।
वायुस्कन्धैश्चतुर्भिस्तु शुक्रो वेग प्रमुञ्चति ॥ १०३६ ॥
अत्र मध्ये पृथिव्याप आश्रमो विश्वदैवत ।
तस्मिन् देशे   यस्मिन् प्रीतो वृषध्वज ॥ १०३७ ॥

इत्याह भगवांस्त्रिशङ्कु । पुनरपि पुष्करसारी ब्राह्मणस्त्रिशङ्कुमेवमाह—

किमर्थमाश्रमे नित्य हूयते हव्यवाहन ।
तृणकाष्ठानि सह्वत्य मेघ दृष्ट्वा समुत्थितम् ॥ १०३८ ॥
अति   न्यते अग्नि सुदारुणम् ।
सर्वलोकहितार्थाय ध्यात्वा दिव्येन चक्षुषा ।
प्रशमेच्च समासेन तद्भवार्थं तु . ॥ १०३९ ॥

एवमुक्ते त्रिशङ्कुर्मातङ्गाधिपतिर्ब्राह्मण पुष्करसारिणमेतदवोचत्—

M 201 **धूमिकाध्यायः ।**

पुरा हि खाण्डवद्वीपमर्जुनेन महात्मना ।
ज्वलित जातवेदसा ॥ १०४० ॥
प्रसन्नमानान्निधिगतम् ।
तत्र दग्धा अनेका हि नागा कोटिसहस्रश ॥ १०४१ ॥
पुरा महोरगगणा यक्षराक्षसपन्नगा ।
पादहीना कृता केचिद् बाहुहीना कृतापरे ॥ १०४२ ॥
वैकल्य कर्णनासाभ्या कृत चैवाक्षिपातनम् ।
तदाप्रभृति भूताना दृष्ट्वा वै त्रासित मन ॥ १०४३ ॥
अग्निना तापिता केचिद्बाणैरन्ये च सूदिता ।
वाचाटकेनापि पुरा काद्रवेया प्रपातिता ॥ १०४४ ॥
अर्चिषा हविगन्धेन मुह्यमाना नभोन्तरे ।
तद्विहीना पतन्त्यन्ये गुह्यका धरणीतले ॥ १०४५ ॥
सहापतिस्तु नाम्ना स शस्यकाले तदाश्रमे ।
शस्यपालैस्तु सतत होतव्यो हव्यवाहन ॥ १०४६ ॥
गृहमेधी ज्वालयेदग्नि निर्मलेऽपि नभोन्तरे ।
दिग्भागेषु च भूताना तेषामर्थ दिने दिने ॥ १०४७ ॥
जाग्रत सतत वह्निमाश्रमस्थोऽपि धारयेत् ।
मेघ दृष्ट्वा विशेषेण ज्वालितव्यो हुताशन ॥ १०४८ ॥
सधूम ज्वलित दृष्ट्वा दीप्यमान तु पावकम् ।
भयमापतते तेषा नागसैन्य विमुह्यते ॥ १०४९ ॥
अग्नि परिचरतोऽस्य शस्यपालस्य चाश्रमे ।
अग्निना हूयमानेन सिध्यते सर्वकर्म च ॥ १०५० ॥

अय भो पुष्करसारिन् धूमिकाध्याय ॥

अथ खलु भो पुष्करसारिन् तिथिकर्मनिर्देश नामाध्याय व्याख्यास्यामि । तच्छ्रूयताम् । अथ किम् । कथयतु भगवास्त्रिशङ्कु —

M 202 **तिथिकर्मनिर्देशः ।**

नन्दा प्रतिपदामाहु प्रशस्ता सर्वकर्मसु ।
विज्ञानस्य समारम्भे प्रवासे च विगर्हिता ॥ १०५१ ॥
द्वितीया कथिता भद्रा शस्ता भूषणकर्मसु ।
जया तृतीया व्याख्याता प्रशस्ता जयकर्मसु ॥ १०५२ ॥

चतुर्थी कथिता रिक्ता ग्रामसैन्यवधे हिता ।
चौर्याभिचारकूटाग्निदाहगोरससाधने ॥ १०५३ ॥
पूर्णा तु पञ्चमी ज्ञेया चिकित्सागमनाध्वसु ।
दानाध्ययनशिल्पेषु व्यायामे च प्रशस्यते ॥ १०५४ ॥
जयति सञ्ज्ञिता षष्ठी गर्हिताध्वसु शस्यते ।
गृहे क्षेत्रे विवाहे वा आवाहकर्मसु मित्रेति ॥ १०५५ ॥
भद्रा च सप्तमी ख्याता श्रेष्ठा सा सौकृतेऽध्वनि ।
नृपाणा शासने छत्रे शय्याना करणेषु च ॥ १०५६ ॥
महाबलाष्टमी सा च प्रयोज्या परिरक्षणे ।
भयमन्दरबद्धेषु योगेषु हरणेषु च ॥ १०५७ ॥
उग्रसेना तु नवमी तस्या कुर्याद्रिपुक्षयम् ।
तथा विषघ्नावस्कन्दविद्याबन्धवधक्रिया ॥ १०५८ ॥
सुधर्मा दशमी शस्ता शास्त्रारम्भे धनोद्यते ।
शान्तिस्वस्त्ययनारम्भे दानयज्ञोद्यतेषु च ॥ १०५९ ॥
एकादशी पुनर्मान्या स्त्रीषु च मासमद्ययो ।
कारयेन्नगर गुप्त विवाह शास्त्रकर्म च ॥ १०६० ॥
यशेति द्वादशीमाहुर्वैरेऽध्वनि च गर्हिता ।
विवाहे च गिरौ क्षेत्रे गृहकर्मसु पूजिता ॥ १०६१ ॥
जया त्रयोदशी साध्वी मण्डलेषु च योषिताम् । M 203
कन्यावरणवाणिज्यविवाहादिषु चेष्यते ॥ १०६२ ॥
उग्रा चतुर्दशी तु स्यात्कारयेदभिचारिकम् ।
वधबन्धप्रयोगाश्च पूर्वं च प्रहरेदपि ॥ १०६३ ॥
सिद्धा पञ्चदशी साध्वी देवताग्निविधौ हिता ।
गोसग्रहवृषोत्सर्गबलिजप्यव्रतेषु च ॥ १०६४ ॥
नन्दादीना क्रिया पूर्वे षष्ठ्यादीना तु मध्यमे ।
सुनन्दायाश्च सध्याभिर्दिनरात्र्यो प्रसिध्यति ॥ १०६५ ॥

अय भो पुष्करसारिन् तिथिकर्मनिर्देशो नामाध्याय ॥

अपि च महाब्राह्मण इद पूर्वनिवासानुस्मृतिज्ञानसाक्षात्क्रियाया विद्याया चित्तमभिनिर्णयामि निवर्तयामि, अनेकविधपूर्वनिवास समनुस्मरामि ॥

स्यात्ते ब्राह्मण काङ्क्षा वा विमतिर्वा अन्य स तेन कालेन तेन समयेन ब्रह्मा देवाना प्रवरोऽभूत् । नह्येव द्रष्टव्यम् । अहमेव स तेन कालेन तेन समयेन ब्रह्मा देवाना प्रवरोऽभूवम् । सोऽह ततश्च्युत समान इन्द्र कौशिकोऽभूवम् । ततश्च्युत समानोऽरणेमिर्गौतमो-

ऽभूवम्। ततश्च्युत समान श्वेतकेतुर्नाम महर्षिरभूवम्। ततश्च्युत समान शुकपण्डितो-
ऽभूवम्। मया ते तदा ब्राह्मण चत्वारो वेदा विभक्ता। तद्यथा पुष्यो बह्वृचाना पङ्क्ति-
M 204 श्छन्दोगानाम्। एकविंशतिचरणा अध्वर्यव। क्रतुरथर्वणिकानाम्॥

स्यात्तव ब्राह्मण काङ्क्षा वा विमतिर्वा अन्य स तेन कालेन तेन समयेन वसुर्नाम महर्षिरभूत्। न ह्येव द्रष्टव्यम्। अहमेव स तेन कालेन तेन समयेन वसुर्नाम महर्षिरभूवम्। मया सा तक्षकवधूकाया कपिला नाम माणविका दुहिता आसादिता भार्यार्थाय। सोऽह तत्र सरक्तचित्त ऋद्ध्या भ्रष्टो ध्यानेभ्यो वञ्चित परिहीन। सोऽह मात्मान जुगुप्समानस्तस्या वेलायामिमा गाथा बभाषे-ॐ भूर्भुव स्व। तत्सवितुर्वरेण्य भर्गो देवस्य धीमहि। धियो यो न प्रवोदयात्॥

सोऽह ब्राह्मण त्वा ब्रवीमि–सामान्यसञ्ज्ञामात्रकमिद लोकस्य ब्राह्मण इति वा क्षत्रिय इति वा वैश्य इति वा शूद्र इति वा। एकमेवेद सर्व सर्वमिदमेकम्। पुत्राय मे शार्दूलकर्णाय प्रकृतिं दुहितरमनुप्रयच्छ भार्यार्थाय। यावतक कुलशुल्क मन्यसे तावतकमनुप्रदास्यामि। इद च वचन पुन श्रुत्वा त्रिशङ्कोर्मातङ्गराजस्य ब्राह्मण पुष्करसारी इदमवोचत्–

भगवान् श्रोत्रिय श्रेष्ठस्त्वत्तो भूयान्न विद्यते।
सदेवकेषु लोकेषु महाब्रह्मसमो भवान्॥ १०६६॥

M 205 पुत्राय ते भो प्रकृति ददामि
शीलेन रूपेण गुणैरुपेत।
शार्दूलकर्ण प्रकृतिस्तु भद्रा
उभौ रमेता रुचित ममेदम्॥ १०६७॥

तत्र तानि पञ्चमात्राणि माणवकशतानि उच्चै शब्दानि प्रोचुर्महाशब्दानि–मा त्व भो उपाध्याय विद्यमानेषु ब्राह्मणेषु चाण्डालेन सार्ध सबन्ध रोचय। नार्हसि भो उपाध्याय विद्यमानेषु ब्राह्मणेषु चाण्डालेन सार्ध सबन्ध कर्तुम्॥

अथ ब्राह्मण पुष्करसारी तेषा निदान निदाय शब्द सस्थाप्य निपत्य श्लोकेनैतानर्थानभाषत–

एवमेतद्यथा ह्येष त्रिशङ्कुर्भाषते गिरम्।
तत्त्व ह्यवितथ भूत सत्य नित्य तथा ध्रुवम्॥ १०६८॥

M 206 अथ ब्राह्मण पुष्करसारी तेषा माणवकाना त महान्त शब्द सस्थाप्य त्रिशङ्कु मातङ्गराजमिदमवोचत्–अय भोस्त्रिशङ्को ब्रह्मणा सहापतिना चातुर्महाभौतिको महापुरुष प्रज्ञप्त। यस्य

शिर· सतार गगनमाकाशमुदर तथा।
पर्वताश्चाप्युभावूरू पादौ च धरणीतलम्॥ १०६९॥

सूर्याचन्द्रमसौ नेत्रे रोम तृणवनस्पती ।
सागराश्चाप्यमेध्य वै नद्यो मूत्रस्रवोऽस्य तु ॥ १०७० ॥

अश्रूणि वर्षण चास्य एष ब्रह्मा सहापति ।
भवास्तु परमज्ञोऽसि तन्मे ब्रूहि यथा तथा ॥ १०७१ ॥

इह भोस्त्रिशङ्को किमाह खलक्षण ब्रह्मण प्रत्यवेक्षख । पित्रा च मात्रा च कृतानि कर्माणि भवन्ति । अश्वस्तनास्तेन वञ्चिता ।

गच्छन्ति सत्त्वा बहुगर्भयोनिं
न चैव कश्चिन्मनुजो ह्ययोनि ।
समस्तजातौ प्रचरन्ति सत्त्वा
न मारुताज्जायते कश्चिदेव ॥ १०७२ ॥

स्वभावभाव्य ह्यवगच्छ लोके
के ब्राह्मणक्षत्रियवैश्यशूद्रा. ।
सर्वत्र काणा कुणिनश्च खञ्जा
कुष्ठी किलासी ह्यपस्मारिणोऽपि ॥ १०७३ ॥

कृष्णाश्च गौराश्च तथैव श्यामा M 207
सत्त्वा प्रजा ह्यन्यतमे विशिष्टा ।
सहास्थिचर्मा सनखा समासा
दु खी सुखी मूत्रपुरीषयुक्ता ।
न चेन्द्रियाणा प्रविविक्तिरस्ति
तस्मान्न वर्णाश्चतुरो भवन्ति ॥ १०७४ ॥

मन्त्रैर्हि यदि लभ्येत स्वर्ग तु गमन द्विज ।
कृष्णशुक्लानि कर्माणि भवेयुर्निष्फलानि हि ॥ १०७५ ॥

यस्मात्कृष्णानि शुक्लानि कर्माणि सफलानि हि ।
पच्यमानानि दृश्यन्ते गतिष्वेतानि पञ्चसु ॥ १०७६ ॥

माणवकशतेषु स तत्र विनिहतो महायशसा त्रिशङ्कुना पुष्करसारी ब्राह्मणोऽब्रवीत्—ब्राह्मणोऽसौ मातङ्गराजो हि त्रिशङ्कुर्नाम । भवान् हि ब्रह्मा इन्द्रश्च कौशिक । त्वमरणेमिश्च गौतम । त्व श्वेतकेतुश्च शुकपण्डित । वेद समाख्यातस्त्वया चतुर्धा । भगवान्वसू राजर्षिर्महायशा भगवान् ।

ज्ञानेन हि त्व परमेण युक्त
सर्वेषु शास्त्रेषु भवान् कृतार्थ ।

श्रेष्ठो विशिष्टो परमोऽसि लोके
भवान् हि विद्याचरणेन युक्त ॥ १०७७ ॥

ददामि तेऽहं प्रकृतिं ममामला
शीलेन रूपेण गुणैरुपेत ।
शार्दूलकर्ण प्रकृतिश्च भद्रा
उभौ रमेता रुचित ममेदम् ॥ १०७८ ॥

M 208 प्रगृह्य भृङ्गारमुदकप्रपूर्ण-
मावर्जितो ब्राह्मणो हृष्टचित्त ।
अनुप्रदासीदुदकेन कन्यका
शार्दूलकर्णस्य इयमस्तु भार्या ॥ १०७९ ॥

उदग्रचित्त आसीन्मातङ्गराज ।

कृत्वा निवेश स तदात्मजस्य
गत्वाश्रमेऽसौ नगर यशस्वी ।
धर्मेण वै कारयति स्वराज्यम्
क्षेम सुभिक्ष च सदोत्सवाढ्यम् ॥ १०८० ॥ इति ।

स्याद् भिक्षवो युष्माक काङ्क्षा वा विमतिर्वा विचिकित्सा वा—अन्य स तेन कालेन तेन समयेन त्रिशङ्कुर्नाम मातङ्गराजोऽभूत् ? नैव द्रष्टव्यम्। अहमेव स तेन कालेन तेन समयेन त्रिशङ्कुर्नाम मातङ्गराजोऽभूवम् । स्यादेव च भिक्षवो युष्माकम्—अन्य स तेन कालेन तेन समयेन शार्दूलकर्णो नाम मातङ्गराजकुमारोऽभूत् । नैव द्रष्टव्यम् । एष स आनन्दो भिक्षु' स तेन कालेन तेन समयेन शार्दूलकर्णो नाम मातङ्गराजकुमारोऽभूत् । स्यादेव युष्माकम्—अन्य स तेन कालेन तेन समयेन पुष्करसारी नाम ब्राह्मणोऽभूत् । नैव द्रष्टव्यम्। एष शारद्वतीपुत्रो भिक्षु स तेन कालेन तेन समयेन पुष्करसारी नाम ब्राह्मणोऽभूत् । नान्या सा तेन कालेन तेन समयेन पुष्करसारिणो ब्राह्मणस्य प्रकृतिर्नाम माणविका
M 209 दुहिताभूत् । नैव द्रष्टव्यम् । एषा सा प्रकृतिर्भिक्षुणी तेन कालेन तेन समयेन पुष्करसारिणो ब्राह्मणस्य प्रकृतिर्नाम माणविका दुहिताभूत् । सा एतर्हि तेनैव स्नेहेन तेनैव प्रेम्णा आनन्द भिक्षु गच्छन्तमनुगच्छति तिष्ठन्तमनुतिष्ठति । यद्यदेव कुल पिण्डाय प्रविशति, तत्र तत्रैव द्वारे तूष्णींभूता अस्थात् ॥

अथ खलु भगवानेतस्मिन्निदाने एतस्मिन् प्रकरणे तस्या वेलायामिमा गाथामभाषत—

पूर्वकेण निवासेन प्रत्युत्पन्नेन तेन च ।
एतेन जायते प्रेम चन्द्रस्य कुमुदे यथा ॥ १०८१ ॥

तस्मात्तर्हि भिक्षवोऽनभिसमिताना चतुर्णामार्यसत्यानामभिसमयाय, अधिमात्र वीर्यं तीव्रच्छन्दो वीर्यं शब्दापयामि । उत्साह उन्नतिरप्रतिवाणि । स्मृत्या सप्रजन्येन अप्रमादतो योग. करणीय । द्रुतमेषा चतुर्णां दु खस्यार्यसत्यस्य दु खसमुदयस्य निरोधस्य निरोधगामिन्या. प्रतिपद आर्यसत्यस्य अमीषा चतुर्णामार्यसत्यानामनभिसमितानामभिसमयाय अधिमात्र तीव्रच्छन्दो वीर्यं व्यायाम उत्साह उन्नतिरप्रतिवाणि स्मृत्या सप्रजन्येनाप्रमादतो योग करणीय ॥

अस्मिंश्च खलु पुनर्धर्मपर्याये भाष्यमाणे भिक्षूणा षष्टिमात्राणामनुपादाय आस्रवेभ्यश्चित्तानि विमुक्तानि । सबहुलाना श्रावकाणा ब्रह्मणा गृहपतीना च विरजस्क विगतमल धर्मचक्षुरुदपादि विशुद्धम् ॥ M 210

इदमवोचद्भगवान् । आत्तमनसस्ते भिक्षवो भगवतो भाषितमभ्यनन्दन् ॥

इति श्रीदिव्यावदाने शार्दूलकर्णावदानम् ॥

३४ दानाधिकरणमहायानसूत्रम् ।

C 482 एँव[1] मया श्रुतम् । एकस्मिन् समये भगवाञ्छ्रावस्त्या विहरति जेतवनेऽनाथपिण्डदस्यारामे महता भिक्षुसघेन सार्धम् । तत्र [भगवान्] भिक्षूनामन्त्रयते स्म—सप्तत्रिशता भिक्षव आकारै पण्डितो दान ददाति । काले दान ददाति तथागतानुज्ञातम् । कल्पित दान ददाति त्रिवस्तुपरिशुद्धम् । सत्कृत्य दान ददाति सर्वदोषविक्षेपविगमार्थम् । स्वहस्तेन दानं ददात्यसारात्कायात्सारसग्रहार्थम् । स्कन्ध दान ददाति महात्यागभोगविपाकप्रतिलाभसवर्तनीयम् । वर्णसपन्न दान ददाति प्रासादिकविपाकप्रतिसवर्तनीयम् । गन्धसपन्न दान ददाति गन्धविपाकप्रतिलाभसवर्तनीयम् । रससपन्न दान ददाति रसरसाग्रव्यञ्जनविपाकप्रतिलाभसवर्तनीयम् । प्रणीत दान ददाति प्रणीतभोगविपाकप्रतिलाभसवर्तनीयम् । विपुल दान ददाति विपुलभोगविपाकप्रतिलाभसवर्तनीयम् । अन्नदान ददाति क्षुत्तर्षविच्छेदविपाकप्रतिलाभसवर्तनीयम् । पानदान ददाति सर्वत्र जातिषु तृड्विच्छेदविपाकप्रतिलाभसवर्तनीयम् । वस्त्रदान ददाति प्रणीतवस्त्रभोगविपाकप्रतिलाभसवर्तनीयम् । प्रतिश्रय दान ददाति हर्म्यकूटागारप्रासादभवनविमानोद्यानारामविशेषविपाकप्रतिलाभसवर्तनीयम् । शय्यादान ददात्युच्चकुलभोगविपाकप्रतिलाभसवर्तनीयम् । यान दान ददाति ऋद्धिपादविपाकप्रतिलाभसवर्तनीयम् । भैषज्यदान ददाति अजरामरणविशोकसक्लिष्टनिरोधनिवाणविपाकप्रतिलाभसवर्तनीयम् । धर्मदान ददाति जातिस्मरप्रतिलाभसवर्तनीयम् । पुष्पदान ददाति बोध्यङ्गपुष्पविपाकप्रतिलाभसवर्तनीयम् । माल्यदान ददाति रागद्वेषमोहविशुद्धविपाकप्रतिलाभसवर्तनीयम् । गन्धदान ददाति दिव्यगन्धसुखोपपत्तिविपाकप्रतिलाभसवर्तनीयम् । धूपदान ददाति सक्लेशदौर्गन्ध्यप्रहाणविपाकप्रतिलाभसवर्तनीयम् । छत्रदान ददाति धर्मैश्वर्याधिपत्यविपाकप्रतिलाभसवर्तनीयम् । घण्टादान ददाति मनोज्ञस्वरविपाकप्रतिलाभसवर्तनीयम् ।

C 483 वाद्यदान ददाति ब्रह्मस्वरनिर्घोषविपाकप्रतिलाभसवर्तनीयम् । पट्टदान ददाति देवमनुष्याभिषेकपट्टबन्धविपाकप्रतिलाभसवर्तनीयम् । तथागतचैत्येषु तथागतबिम्बेषु च सुगन्धोदकस्नान दान ददाति द्वात्रिशन्महापुरुषलक्षणाशीत्यनुव्यञ्जनविपाकप्रतिलाभसवर्तनीयम् । सूत्रदान ददाति सर्वत्र जातिषूत्पस्यता ग्राह्यकुलेषूपपद्य समन्तप्रासादिकविपाकप्रतिलाभसवर्तनीयम् । पञ्चसारदान ददाति सर्वत्र जातिषु महाबलविपाकप्रतिलाभसवर्तनीयम् । मैत्र्यात्मकदान ददाति व्यापादप्रहाणविपाकप्रतिलाभसवर्तनीयम् । करुणाश्रितदान ददाति महासुखविपाकप्रतिलाभसवर्तनीयम् । मुदिताश्रितदान ददाति सर्वथा मुदितानन्दविपाकप्रतिलाभसवर्तनीयम् । उपेक्षाश्रित दान ददाति अरतिप्रहाणविपाकप्रतिलाभसवर्तनीयम् । विचित्रोपचित्र दान ददाति नानाबहुविधविचित्रोपभोगविपाकप्रतिलाभसवर्तनीयम् । सर्वार्थपरित्याग दान ददाति अनुत्तरसम्यक्सबोधिविपाकप्रतिलाभसवर्तनीयम् । एभिर्भिक्षव सप्तत्रिशत्प्रकारै पण्डितो दान ददाति ॥

इदमवोचद्भगवान् । आत्तमनसस्ते भिक्षवो भगवतो भाषितमभ्यनन्दन् ॥

इति श्रीदिव्यावदाने दानाधिकरणमहायानसूत्र समाप्तम् ॥

---

१ Before एव, Mss read नमो रत्नत्रयाय

३५ चूडापक्षावदानम् ।

बुद्धो भगवान् श्रावस्त्या विहरति स्म जेतवनेऽनाथपिण्डदस्यारामे । श्रावस्त्यामन्य-
तमो ब्राह्मण प्रतिवसति । तेन सदृशात् कुलात् कलत्रमानीतम् । स तया सार्धं क्रीडति
रमते परिचारयति । तस्यापत्य जात जात काल करोति । अथापरेण समयेन तस्य पत्नी
आपन्नसत्त्वा सवृत्ता । स करे कपोल दत्वा चिन्तापरो व्यवस्थित । तस्य नातिदूरे वृद्धयुवति C 484
प्रतिवसति । तया दृष्ट । सा कथयति—कस्मात्त्व ब्राह्मण करे कपोल दत्वा चिन्तापरो
व्यवस्थित ? स कथयति—ममापत्य जात जात काल करोति । मम चेदानी पत्नी आपन्नसत्त्वा
सवृत्ता । यदप्यन्यदपत्य जनयिष्यति, तदपि काल करिष्यति । सा कथयति—यदा तव
पत्न्या प्रसवकाल स्यात्, तदा मा शब्दापयेथा इति । अथापरेण समयेन तस्य पत्न्या
प्रसवकालो जात । तेन सा वृद्धयुवति शब्दापिता । तया सा प्रसवापिता । पुत्रो
जात । तया स दारक स्नापयित्वा शुक्लेन वस्त्रेण वेष्टयित्वा नवनीतेनास्य पूरयित्वा
दारिकाया हस्तेऽनुप्रदत्त । सा दारिकोक्ता—इम दारक चतुर्महापथे धारय । य कचित्
पश्यसि ब्राह्मण वा श्रमण वा, स वक्तव्य—अय दारक पादाभिवन्दन करोतीति । अस्त
गते आदित्ये यदि जीवति, गृहीत्वा आगच्छ । अथ काल करोति, तत्रैवारोपयितव्य । सा
तमादाय चतुर्महापथे गत्वा स्थिता । आचरित तीर्थ्याना कल्यमेवोत्थाय तीर्थोपस्पर्शनाय
गच्छन्ति । सा दारिका सगौरवा सप्रतीशा पादाभिवन्दन कृत्वा कथयति—अय
दारक आर्याणा पादाभिवन्दन करोति । ते कथयन्ति—चिर जीव, दीर्घमायु पालयतु,
मातापित्रोर्मनोरथ पूरयतु । स्थविरस्थविरा भिक्षव पूर्वाह्णकालसमये निवास्य पात्रचीवर-
मादाय श्रावस्त्या पिण्डाय प्रविशन्ति । सा दारिका सगौरवा सप्रतीशा पादाभिवन्दन कृत्वा
कथयति—अय दारक आर्याणा पादाभिवन्दन करोतीति । स्थविरा कथयन्ति—सुचिर
जीवतु, दीर्घमायु पालयतु, मातापित्रोर्मनोरथ पूरयतु । भगवान् पूर्वाह्णे निवास्य पात्रचीवर- C 185
मादाय श्रावस्ती पिण्डाय प्रविशति स्म । सा दारिका सगौरवा सप्रतीशा पादाभिवन्दन
कृत्वा कथयति—भगवन्, अय दारको भगवत पादाभिवन्दन करोतीति । भगवानाह—
चिर जीवतु, दीर्घमायु पालयतु, मातापित्रोर्मनोरथ पूरयतु । विकालीभूते पश्यति—याव-
ज्जीवति । सा त गृहीत्वा गृहमागता । सा तै पृष्टा—जीवति दारक ? सा कथयति—जीवति ।
ते कथयन्ति—कुत्र धारित ? अस्मिन् महापथे । ते कथयन्ति—किं भवतु दारकस्य नाम ?
अय दारको महापथे धारित । भवतु दारकस्य महापन्थक इति नाम । महापन्थको दारक
उन्नीतो वर्धितो महान् सवृत्त । स यदा महान् सवृत्तस्तदा लिप्यामुपन्यस्त, सख्याया
गणनाया मुद्राया ब्राह्मणिकायामीर्याया शौचे समुदाचारे भस्मग्रहे औत्करे भोस्कारे ऋग्वेदे
यजुर्वेदे सामवेदेऽथर्ववेदे यजने याजनेऽध्ययनेऽध्यापने दाने प्रतिग्रहे । षट्कर्मनिरतो
ब्राह्मण सवृत्त । स पञ्चशतगण ब्राह्मणकर्म ॐ वाचयितुमारब्ध । तस्य भूय क्रीडतो
रमत परिचारयत पत्नी आपन्नसत्त्वा सवृत्ता । तस्या प्रसवकालो जात । तेन सा वृद्ध-

युवति शब्दापिता। तया प्रसविता। तस्या पुत्रो जात । तया स दारक स्नापयित्वा
शुक्लेन वस्त्रेण वेष्टयित्वा नवनीतेनास्य पूरयित्वा दारिकाया हस्ते दत्त । सा दारिकोक्ता—इम
त्व दारक चतुर्महापथे धारय । यदि कचित्पश्यसि श्रमण ब्राह्मण वा, स वक्तव्य —अय
दारक आर्यस्य पादाभिवन्दन करोति। अस्त गत आदित्ये यदि जीवति, गृहीत्वा आगच्छ।
अथ काल करोति, तत्रैवारोपयित्वा आगच्छ। सा दारिका अलसजातीया त दारकमादाय
पन्थलिकाया स्थिता। आचरित तीर्थ्याना कल्यमेवोत्थाय तीर्थोपस्पर्शका गच्छन्ति। सा
दारिका सगौरवा सप्रतीशा पादाभिवन्दन कृत्वा कथयति—आर्य, अय दारक आर्याणा
पादाभिवन्दन करोति। ते कथयन्ति—चिर जीवतु, दीर्घमायु पालयतु, मातापित्रोर्मनोरथ
पूरयतु। सा त विकालीभूते पश्यति—यावज्जीवति। सा त गृहीत्वा गृहमागता। सा तै
पृष्टा—जीवति दारक ? सा कथयति—जीवतीति। ते कथयन्ति—कुत्र त्वयैष धारित ?
सा कथयति—अमुष्या पन्थलिकायाम्। ते कथयन्ति—किं भवतु दारकस्य नाम? अय
C 486 दारक पन्थलिकाया धारित । भवतु दारकस्य नामधेय पन्थक इति । पन्थको
दारक उन्नीतो वर्धितो महान् सवृत्त। स यदा महान् सवृत्तस्तदा लिप्यामुपन्यस्त । तस्य
सीत्युक्ते धमिति विस्मरति। अथ तस्याचार्य कथयति—ब्राह्मण, मया प्रभूतदारका पाठयि-
तव्या। न शक्ष्याम्यह पन्थक पाठयितुम्। महापन्थकस्याल्पमुच्यते प्रभूत गृह्णाति, अस्य
तु पन्थकस्य सीत्युक्ते धमिति विस्मरति। ब्राह्मण सलक्षयति—सर्वे ब्राह्मणा लिप्यक्षरकुशला
भवन्ति, वेदब्राह्मण एष भविष्यति। स तेनाध्यापकस्य वेद पाठयितु समर्पित । तस्य
ओमित्युक्ते भूरिति विस्मरति, भूरित्युक्त ओमिति विस्मरति। अध्यापक कथयति—प्रभूता
माणवका पाठयितव्या मया। न शक्ष्याम्यह पन्थक पाठयितुम्। अस्य ओमित्युक्ते भूरिति
विस्मरति, भूरित्युक्त ओमिति विस्मरति। ब्राह्मण सलक्षयति—न सर्वे ब्राह्मणा वेदपारगा
भवन्ति । जातिब्राह्मण एवाय भविष्यतीति । स यत्र कचिन्निमन्त्रितको गच्छति, तमेव
पन्थकमादाय गच्छति। अथ तेन समयेन स ब्राह्मणो ग्लानीभूत । स मूलगण्डपत्रफल-
भैषज्यैरुपस्थीयमानो हीयत एव। स तेन महापन्थक उक्त —पुत्र, त्व ममात्ययादशोच्योऽसि।
अपि तु त्वया पन्थकस्य योगोद्वहन कर्तव्यमिति। इत्युक्त्वा—

सर्वे क्षयान्ता निचया पतनान्ता समुच्छ्रया।
सयोगा विप्रयोगान्ता मरणान्त च जीवितम्॥ १॥

इति स कालधर्मेण सयुक्त । ते त नीलपीतलोहितावदातैर्वस्त्रै शिबिकामलकृत्य
महता सत्कारेण श्मशाने ध्मापयित्वा शोकविनोद कृत्वा अवस्थिता॰॥

आयुष्मन्तौ शारिपुत्रमौद्गल्यायनौ पञ्चशतपरिवारौ कोसलेषु जानपदेषु चारिका
चरन्तौ श्रावस्तीमनुप्राप्तौ । श्रावस्त्या जनकायेन श्रुतम्—आयुष्मन्तौ शारिपुत्रमौद्गल्यायनौ
C 487 पञ्चशतपरिवारौ कोसलेषु जनपदेषु चारिका चरन्तौ श्रावस्तीमनुप्राप्तौ। श्रुत्वा च पुन स
जनकायो बहिर्निर्गन्तुमारब्ध. । महापन्थकोऽपि बहि श्रावस्त्यामन्यतमस्मिन् वृक्षमूले

पञ्चमात्राणि माणवकशतानि ब्राह्मणकान् मन्त्रान् वाचयति । तेन स जनकाय श्रावस्त्या निर्गच्छन् दृष्ट । स तान् माणवकान् पृच्छति—भवन्त , क एष महाजनकायो निर्गच्छति ? ते तस्य कथयन्ति—उपाध्याय, भदन्तौ शारिपुत्रमौद्गल्यायनौ पञ्चशतपरिवारौ कोसलेषु जनपदेषु चारिका चरित्वा इह श्रावस्तीमनुप्राप्तौ, तद्दर्शनायोपसक्रान्त । किं नु तौ द्रष्टव्यौ ? यत्रेदानी तदग्र वर्णमपहाय द्वितीयवर्णस्य श्रमणस्य गौतमस्यान्तिके प्रव्रजितौ । एकस्तत्र माणवक श्राद्ध । स कथयति—उपाध्याय, मैव वोच । महानुभावौ तौ । यद्युपाध्यायस्तेषा धर्मं शृणुयात्, स्थानमेतद्विद्यते यदुपाध्यायस्यापि रोचते । आचरित तेपा माणवकाना यदा अपाठा भवन्ति, ते कदाचिन्नगरावलोकनया गच्छन्ति । कदाचित्तीर्थोपस्पर्शका गच्छन्ति । कदाचित्समिधाहारका गच्छन्ति । अपरेण समयेन ते सर्वे अपाठा सवृत्ता । ते समिधाहारका सप्रस्थिता । सोऽपि महापन्थकोऽन्यतमवृक्षमूले चक्रम्य स्थित । तत्रैक भिक्षुमद्राक्षीत् । स तमुपसक्रम्यैवमाह—भो भिक्षो, उच्यता तावत्किचिद्बुद्धवचनम् । तेन तस्य दश कुशलाः कर्मपथा विस्तरेण सप्रकाशिता । सोऽभिप्रसन्न कथयति—भो भिक्षो, पुनरप्याख्याहि विस्तरम् । इत्युक्त्वा प्रक्रान्त । अपरेण समयेन भूयस्ते अपाठा सवृत्ता । ते समिधाहारका सप्रस्थिता । महापन्थकोऽपि भिक्षुसकाशमुपसक्रान्त । तेन तस्य द्वादशाङ्ग प्रतीत्यसमुत्पादोऽनुलोमप्रतिलोमो विस्तरेण प्रकाशित । सोऽभिप्रसन्न कथयति—भो भिक्षो, लभेयाह स्वाख्याते धर्मविनये प्रव्रज्यामुपसपद भिक्षुभावम् । चरेयमह श्रमणस्य गौतमस्यान्तिके ब्रह्मचर्यम् । स भिक्षु सलक्षयति—प्रव्राजयामि शासने, धुरमुन्नामयतीति । स तेनोक्त —ब्राह्मण, एव कुरुष्व । महापन्थक कथयति—भिक्षो, वय प्रज्ञाता ब्राह्मणा । न शक्ष्याम इहैव प्रव्रजितुम् । जनपद गत्वा प्रव्रजाम । स तेन जनपद नीत्वा C 488
प्रव्रजित उपसपादित , उक्तश्च । द्वे भिक्षुकर्मणी ध्यानमध्ययन च । कि करिष्यसि ? उभय करिष्यामि । तेन दिवा उद्दिशता योनिशो भावयता त्रीणि पिटकानि, रात्रौ चिन्तयता तुलयता उपपरीक्षमाणेन सर्वक्लेशप्रहाणादर्हत्व साक्षात्कृतम् । अर्हन् सवृत्तस्त्रैधातुकवीतराग समलोष्टकाञ्चन आकाशपाणितलसमचित्तो वासीचन्दनकल्पो विद्याविदारिताण्डकोशो विद्याभिज्ञाप्रतिसवित्प्राप्तो भवलाभलोभसत्कारपराङ्मुख । सेन्द्रोपेन्द्राणा देवाना मान्य पूज्योऽभिवाद्यश्च सवृत्त ॥

यदा पन्थकस्य भोगास्तनुत्व परिक्षय पर्यादान गता , स कृच्छ्रेण जीविका कल्पयितुमारब्ध । अथ पन्थकस्यैतदभवत्—यत्तावन्मे श्रुतेन प्राप्तव्य तन्मया । यन्न्वह श्रावस्ती गत्वा भगवन्त पर्युपास्यामि । अथायुष्मान् महापन्थक पञ्चशतपरिवारो येन श्रावस्ती तेन चारिका प्रक्रान्त । अनुपूर्वेण चारिका चरन् श्रावस्तीमनुप्राप्त । श्रावस्त्या जनकायेन श्रुतम्—आर्यो महापन्थक पञ्चशतपरिवार कोसलेषु जनपदेषु चारिका चरन् श्रावस्तीमनुप्राप्त । श्रुत्वा च पुनर्निर्गन्तुमारब्ध । पन्थकेन दृष्ट । स पृच्छति—भवन्त., कुत्रैष महाजनकायो गच्छति ? ते कथयन्ति—आर्यो महापन्थक पञ्चशतपरिवार कोसलेषु

जनपदेषु चारिका चरन् श्रावस्तीमनुप्राप्त । तमेष महाजनकायो दर्शनायोपसक्रामति। पन्थक सलक्षयति—एषामसौ न भ्राता न ज्ञाति। ममासौ भ्राता भवति। अह कस्मात्त न दर्शनायोपसक्रमामि ? सोऽपि तद्दर्शनायोपसक्रान्त । स तेन दृष्ट पृष्टश्च—पन्थक, कथ यापयसि ? कृच्छ्रेण यापयामि ? किं न प्रव्रजसि ? स कथयति—अह चूड परमचूडो धन्व परमधन्व । को मा प्रव्राजयिष्यतीति ? आयुष्मान् महापन्थक सलक्षयति—सन्त्यस्य
C 489 कानिचित्कुशलमूलानि ? सन्ति। केनाय न योग्य ? आगच्छ, अह त्वा प्रव्राजयिष्यामि। तेन प्रव्राजित उपसपादित । तेन तस्योद्देशो दत्त—

पाप न कुर्यान्मनसा न वाचा
कायेन वा किंचन सर्वलोके।
रिक्त कामै स्मृतिमान् सप्रजानन्
दु ख न स विद्यादनर्थोपसहितम्॥ १॥

तस्यैषा गाथा त्रैमास्येनापि न वृत्ता जाता। अन्येषा गोपालकाना पशुपालकाना श्रुत्वा प्रवृत्ता जाता। सगौरव सप्रतीश उपसक्रम्य प्रष्टु प्रवृत्त.। ते उपसहरन्ति। धर्मता खलु यथा बुद्धाना भगवता द्वौ श्रावकाणा सनिपातौ भवत, आषाढ्या वर्षोपनायिकाया कार्तिकपूर्णमास्याम्। एव महाश्रावकाणामपि। तत्र ये आषाढीवर्षोपनायिकायामुपसक्रामन्ति, ते तास्तान् मनसिकारविशेषानादाय तासु तासु ग्रामनिगमराष्ट्रराजधानीषु वर्षा उपगच्छन्ति। ये कार्तिक्या च पूर्णमास्यामुपसक्रामन्ति, ते स्वाध्यायनिका परिपृच्छनिका च याचन्ति, यथाधिगत चारोचयन्ति। आयुष्मतो महापन्थकस्य सार्धविहार्यन्तेवासिका भिक्षवो जनपदे वर्षोषिता, तेऽप्येव कार्तिक्या पूर्णमास्या येनायुष्मान् महापन्थकस्तेनोपसक्रान्ता । तत्र केचित्स्वाध्यायिनिका याचन्ति, केचित्परिपृच्छन्ति, केचिद्यथाधिगतमारोचयन्ति । तत्र ये चूडा भवन्ति परमचूडा धन्वा परमधन्वा, ते षड्वर्गीयान् सेवन्ते भजन्ते पर्युपासन्ते। आयुष्मान् पन्थक षड्वर्गीयान् सेवते भजते पर्युपासते। स षड्वर्गीयैरुच्यते—आयुष्मन् पथक, तव समानोपाध्याया उपाध्यायस्यान्तिकात्स्वाध्यायिनिका परिपृच्छिनिका याचन्ति। गच्छ, त्वमपि त्वदुपाध्यायस्यान्तिकात्स्वाध्यायिनिका परिपृच्छिनिका याचस्व । स कथयति—मया न किंचित्पठित त्रैमास्ये, न त्वेका गाथा मम वृत्ता जाता, किमह स्वाध्या-
C 490 यिनिका याचेयमिति ? ते कथयन्ति—ननूक्त भगवता—अस्वाध्यायमाना मन्ता इति। किं तवास्वाध्यायमानस्य गाथा अनुप्रवृत्ता भविष्यति ? गच्छ, याचाहि । स गत्वा कथयति—उपाध्याय, स्वाध्यायिनिका तावन्मे देहि। आयुष्मान् महापन्थक सलक्षयति—किमस्येद स्व प्रतिभानमाहोस्वित् केनचित्प्रयुक्त ? स पश्यति—यावत्प्रयुक्त । आयुष्मान् महापन्थक सलक्षयति—किं न्वयमुत्सहनाविनेय आहोस्विदवसादनाविनेय ? स पश्यति—यावदवसादनाविनेय'। स तेन ग्रीवाया गृहीत्वा बहिर्विहारस्य निष्कासित.। त्व तावच्चूड परमचूडो धन्व परमधन्व । किं त्वमस्मिन् शासने करिष्यसि ? स रोदितुमारब्ध । इदानीमह न

गृही न प्रव्रजित । अद्राक्षीद्भगवानायुष्मन्त पन्थक बहिर्विहारस्य भ्रमन्तम्। दृष्ट्वा च पुनरागच्छन्तमिदमवोचत्—कस्मात्त्व पन्थक वहिर्विहारस्य रोदिष्यसि, अश्रूणि वर्तयसि? अहमस्मि भदन्त उपाध्यायेन निष्कासित । इदानीमह न गृही न प्रव्रजित । भगवानाह—नेद वत्स मौनीन्द्र वचन तवोपाध्यायेन त्रिभि कल्पासख्येयैरनैकैर्दुष्करशतसहस्रै षट् पारमिता परिपूर्य समुदानीतम्, अपि तु मयेद मौनीन्द्र प्रवचन त्रिभि कल्पासख्येयैरनैकैर्दुष्करशतसहस्रै षट् पारमिता परिपूर्य समुदानीतम् । न शक्यसि त्व तथागतस्यान्तिकात्पठितुम्? अहमस्मि भदन्त चूड परमचूडो धन्व परमधन्व । अथ भगवानस्यामुत्पत्तौ गाथा भाषते—

यो बालो बालभावेन पण्डितस्तत्र तेन स ।
बाल पण्डितमानी तु स वै बाल इहोच्यते ॥ २ ॥

अस्थानमनवकाशो यद्बुद्धा भगवन्त पदशो धर्मं वाचयिष्यन्ति नेद स्थान विद्यते। तत्र भगवानायुष्मन्तमानन्दमामन्त्रयते स्म—इम पाठय त्वमानन्द पन्थकम्। आयुष्मानानन्दस्त पाठयितुमारब्ध । स न शक्नोति पाठयितुम् । आयुष्मानानन्दो भगवन्तमिदमवोचत्—मया तावद्भदन्त शास्तुरुपस्थान करणीयम्, श्रुतमुद्ग्रहीतव्यम्, गणो वाचयितव्य । आगता- C 491
गताना ब्राह्मणगृहपतीना धर्मो देशयितव्य । नाह शक्ष्यामि पन्थक पाठयितुम्। भगवता तस्य द्वे पदे दत्ते—रजो हरामि, मल हरामीति । तस्यैतत्पदद्वय न लेभे । भगवान् सलक्षयति । कर्मापनयोऽस्य कर्तव्यमिति। तत्र भगवानायुष्मन्तमानन्दमामन्त्रयते—शक्ष्यसि त्व पन्थक भिक्षूणामुपानहान्मूलाच्च प्रोञ्छितुम्। पर भदन्त शक्ष्यामि । गच्छ प्रोञ्छस्व । स भिक्षूणामुपानहान्मूलाच्च प्रोञ्छितुमारब्ध । तस्य ते भिक्षवो नानुप्रयच्छन्ति । भगवानाह—अनुप्रयच्छत, कर्मापनयोऽस्य कर्तव्य इति । पदद्वयस्य दास्ये स्वाध्यायनिकाम्, अनुप्रयच्छत । स भिक्षूणामुपानहान्मूल क्रमतश्च प्रोञ्छते । तस्य ते भिक्षव पदद्वयस्य स्वाध्यायनिकामनुप्रयच्छन्ति । तस्यैतत्पदद्वय स्वाध्यायत कालान्तरेण प्रवृत्त जातम्। अथायुष्मत पन्थकस्य रात्र्या प्रत्यूषसमये एतदभवत्—भगवानेवमाह—रजो हरामि, मल हरामीति । किं नु भगवानाध्यात्मिक रज सधायाह आहोस्विद्बाह्यम्? तस्यैव चिन्तयतस्तस्या वेलायामश्रुतपूर्वास्तिस्रो गाथा आमुखीप्रवृत्ता जाता—

रजोऽत्र रागो न हि रेणुरेष
रजो रागस्याधिवचन न रेणो ।
एतद्रज प्रतिविनुदन्ति पण्डिता
न ये प्रमत्ता. सुगतस्य शासने ॥ ३ ॥

रजोऽत्र द्वेषो न हि रेणुरेष
रजो द्वेषस्याधिवचन न रेणो ।

एतद्रज प्रतिविनुदन्ति पण्डिता
न ये प्रमत्ता सुगतस्य शासने ॥ ४ ॥
रजोऽत्र मोहो न हि रेणुरेष
रजो मोहस्याधिवचन न रेणो ।
C 492 एतद्रज प्रतिविनुदन्ति पण्डिता
न ये प्रमत्ता सुगतस्य शासने ॥ ५ ॥

तेनोद्यच्छमानेन घटमानेन व्यायच्छमानेन सर्वक्लेशप्रहाणादर्हत्व साक्षात्कृतम्। अर्हन् सवृत्त त्रैधातुकवीतराग समलोष्टकाञ्चन आकाशपाणितलसमचित्तो वासीचन्दनकल्पो विद्याविदारिताण्डकोशो विद्याभिज्ञाप्रतिसवित्प्राप्तो भवलाभलोभसत्कारपराङ्मुख । सेन्द्रोपेन्द्राणा देवाना मान्यश्च पूज्यश्चाभिवाद्यश्च सवृत्त । ध्याने निषण्ण आयुष्मता महापन्थकेन दृष्ट । असमन्वाहृत्यार्हता ज्ञानदर्शन न प्रवर्तते। स तेन बाहौ गृहीत्वोक्त–आगच्छ स्वाध्यायिनिका तावत्कुरु, तत पश्चाद्ध्यायिष्यसीति । अथायुष्मता पन्थकेन सर्वक्लेशप्रहाणादर्हत्व साक्षात्कृतम्, गजभुजसदृशो बाहुरुत्सृष्ट । आयुष्मता महापन्थकेन पृष्ठतो मुख व्यवलोकयता दृष्ट । स कथयति–आयुष्मन् पन्थक, एव ते त्वया गुणगणा अधिगताः ? अधिगता ॥

यदा आयुष्मता पन्थकेन सर्वक्लेशप्रहाणादर्हत्व साक्षात्कृतम्, अन्यतीर्थिका अवध्यायन्ति क्षियन्ति विवाचयति। श्रमणो गौतम एवमाह–गम्भीरो मे धर्मो गम्भीरावभासो दुर्दृशो दुरनुबोधोऽतर्कोऽतर्कावचर, सूक्ष्मो निपुणपण्डितविज्ञवेदनीय । अत्रेदानीं किं गम्भीरोऽस्य, यस्येदानी पन्थकप्रभृतयश्चूडा परमचूडा धन्वा परमधन्वा प्रव्रजन्ति। भगवान् सलक्षयति–सुमेरुप्रख्ये महाश्रावके महाजनकाय क्षान्तिं गृह्णाति। गुणोद्भावना अस्य कर्तव्या। तत्र भगवानायुष्मन्तमानन्दमामन्त्रयते–गच्छ आनन्द, पन्थकस्य कथय–भिक्षुण्यस्ते अववदितव्या इति। एव भदन्तेत्यायुष्मानानन्दो भगवत प्रतिश्रुत्य येनायुष्मान् पन्थकस्तेनोपसक्रान्त । उपसक्रम्यायुष्मन्त पन्थकमिदमवोचत्–शास्ता
C 493 त्वामायुष्मन् पन्थक एवमाह–भिक्षुण्यस्ते अववदितव्या इति। आयुष्मान् पन्थक. कथयति–किमर्थं स्थविरस्थविरान् भिक्षूनपहाय मा भगवान् भिक्षुण्यववादकमाज्ञापयति ? ममैव गुणोद्भावना कर्तव्येति शास्तुर्मनोरथ परिपूरयिष्यामीति । भिक्षुण्यश्छन्दहानिस (?) जेतवनमागता । ता भिक्षून् पृच्छन्ति–भगवता कोऽस्माकमववादक आज्ञप्त ? ते कथयन्ति–आयुष्मान् पन्थक । ता कथयन्ति–भगिन्य, पश्यत कथ मातृग्राम परिभूत। येन त्रिभिर्मासैरेका गाथा पठिता, सापि न प्रवृत्ता। भिक्षुण्यस्त्रिपिटा धार्मकथिका युक्तमुक्तप्रतिभाना । स किल भिक्षुणीरववदिष्यतीति। ता. पर्षदमागता भिक्षुणीभि. पृष्टा–भगिन्य, कोऽस्माकमववदितुमागमिष्यति ? ता कथयन्ति–आर्यपन्थक । किमार्यो महापन्थक. ? न ह्ययम्, स त्वन्यश्चूडापन्थक. । द्वादशवर्गीयाभि श्रुतम्। तावदवध्यायन्ति।

भगिन्य पश्यत, कथ मातृग्राम परिभूत ? येन त्रिभिर्मासैरेका गाथा पठिता, सापि न प्रवृत्ता । इमा भिक्षुण्यस्त्रिपिटा धार्मकथिका युक्तमुक्तप्रतिभाना, स किल किमासामववदिष्यतीति ? ता कथयन्ति—भगिन्य, षड्जन्यो द्वादशहस्तिकाभिर्लताभि सिहासनं प्रज्ञपयन्तु । षड्जन्य श्रावस्ती प्रविश्य रथ्यावीथिचत्वरशृङ्गाटकेष्वारोचयन्तु—सोऽस्माक तादृशोऽववादक आगमिष्यति, योऽस्माक तनुसत्यानि न द्रक्ष्यति । तेन ससारे चिर वस्तव्य भविष्यतीति । येन न कश्चित् पुत्रमोटिकापुत्रोऽल्पश्रुत उत्सहते भिक्षुणीरववदितुम् । तासा षड्भि जनीभि द्वादशहस्तिकाभि लताभि सिहासन प्रज्ञप्तम्, षड्भिक्षुणीभि श्रावस्ती प्रविश्य रथ्यावीथिचत्वरशृङ्गाटकेष्वारोचितम्—सोऽस्माक तादृशोऽववादक आगमिष्यति, योऽस्माक तनुसत्यानि न द्रक्ष्यति । तेन ससारे चिर वस्तव्य भविष्यतीति । आयुष्मान् पन्थक पूर्वाह्णे निवास्य पात्रचीवरमादाय श्रावस्ती पिण्डाय प्राविक्षत् । C 494 कृतभक्तकृत्य पश्चाद्भक्तपिण्डपातप्रतिक्रान्त पात्रचीवर प्रतिसमय्य पादौ प्रक्षाल्य विहार प्रविष्ट प्रतिसलयनाय । अथायुष्मान् पन्थक सायाह्ने प्रतिसलयनाद् व्युत्थाय सघाटीमादाय अन्यतमेन भिक्षुणा पश्चाच्छ्रमणेन सप्रस्थित । अनेकानि प्राणिशतसहस्राणि—कानि च कुतूहलजातानि, कानिचित् पूर्वकै कुशलमूलै सचोद्यमानानि । अद्राक्षीत् सा परिषत् आयुष्मन्त पन्थक दूरादेव । दृष्ट्वा च पुन परस्पर पृच्छति—कतरोऽत्र भिक्षुण्यववादक ? किं पुर श्रमण, आहोस्वित् पश्चाच्छ्रमण ? तत्रैके कथयन्ति—पुर श्रमण । तेऽवध्यायितुमारब्धा—पश्यत भदन्त, सचिन्त्य वय भिक्षुणीभिर्विहेठिता । येन त्रिभिर्मासैरेका गाथा पठिता, सापि न प्रवृत्ता, स कि भिक्षुणीरववदिष्यति, धर्मं वा वाचयिष्यति ? गच्छाम । अपरे कथयन्ति—तिष्ठामो यदि धर्म देशयिष्यति, श्रोष्याम । अथ न, गच्छाम । इति सा पर्षत् समवस्थिता । आयुष्मता पन्थकेन सिंहासन दृष्ट प्रज्ञप्तकम् । दृष्ट्वा सलक्षयति—कि तावत् प्रसादजाताभि प्रज्ञप्तमाहोस्वित् विहेठनाभिप्रायाभि ? पश्यति—यावत् विहेठनाभिप्रायाभि । आयुष्मता पन्थकेन गजभुजसदृश बाहुमभिप्रसार्य त सिहासन यथास्थाने स्थापितम् । आयुष्मान् पन्थकस्तत्र निषण्ण । स निषीदन् कैश्चित् दृष्ट, कैश्चित् न दृष्ट । अथात्रस्थ आयुष्मान् पन्थकस्तद्रूप समाधि समापन्नो यथा समाहिते चित्ते स्वे आसनेऽन्तर्हित, पूर्वस्या दिशि उपरिविहायसमभ्युद्गम्य पूर्ववत् यावत् ऋद्धिप्रातिहार्याणि विदर्श्य तान् ऋध्यभिसस्कारान् प्रतिप्रस्रभ्य प्रज्ञप्त एवासने निषण्ण । निषद्य आयुष्मान् पन्थकस्ता भिक्षुणीरामन्त्रयते—मया भगिन्यस्त्रिभिर्मासैरेका गाथा पठिता । उत्सहेतव्यानि(?) श्रोतुमेकगाथाया. सप्तरात्रिंदिवसान्यन्यै पदैर्व्यञ्जनैरर्थं विभक्तुम् ?

पाप न कुर्यान्मनसा न वाचा
    कायेन वा किंचन सर्वलोके ।
रिक्त कामै स्मृतिमान् सप्रजानन्
    दु ख न स विद्यादनर्थोपसहितम् ॥ ६ ॥ इति ।

C 495 सर्वपापस्य भगवान् कारणमाह—यावद्गाथार्थस्यार्थमधीत याति, तावद् द्वादशभि प्राणिसहस्रै सत्यानि दृष्टानि। कैश्चिच्छ्रोतापत्तिफल साक्षात्कृतम्, कैश्चित् सकृदागामिफलम्, कैश्चिदनागामिफलम्, कैश्चित् प्रव्रज्य सर्वक्लेशप्रहाणादर्हत्व साक्षात्कृतम्, कैश्चिच्छ्रावकबोधौ चित्तान्युत्पादितानि, कैश्चित् प्रत्येकाया बोधौ, कैश्चिदनुत्तराया सम्यक्सबोधौ चित्तान्युत्पादितानि। यद्भूयसा सा परिषद् बुद्धनिम्ना धर्मप्रवणा सघप्राग्भारा व्यवस्थिता। अथायुष्मान् पन्थकस्ता परिषद धर्म्यया कथया सदर्श्य समादाप्य समुत्तेज्य सप्रहर्ष्योत्थायासनात् प्रक्रान्त । स भिक्षुभिरागच्छन् दृष्ट । ते सलक्षयन्ति—अद्यायुष्मता पन्थकेन महाजनकाय प्रसादितो भविष्यति। ते न शक्नुवन्त्यायुष्मन्त पन्थक समुखमप्रिय प्रष्टुम्। तै पश्चाच्छ्रमण पृष्ट । आयुष्मन्, अद्य आयुष्मता पन्थकेन कि महाजनकायो न प्रसादितो वा प्रसादित ? आयुष्मता न कश्चित् अप्रसादित । भगवता वाराणस्या ऋषिवदने मृगदावे त्रिपरिवर्त द्वादशाकार धर्म्य चक्र प्रवर्तितम्, तदद्यायुष्मता पन्थकेनानुप्रवर्तितम्। यावद्गाथार्थ न विभजति, तावद् द्वादशभि प्राणिसहस्रै सत्यानि दृष्टानि॥

तत्र भगवान् भिक्षूनामन्त्रयते स्म—एषोऽग्रो मे भिक्षवो भिक्षूणा मम श्रावकाणां चेतोविवर्तकुशलाना यदुत पन्थको भिक्षु । भिक्षवो बुद्ध भगवन्त पृच्छन्ति—पश्य भदन्त द्वादशवर्गीयाभिरायुष्मत पन्थकस्यानर्थ करिष्याम इत्यर्थ एव कृत । भगवानाह—न भिक्षव एतर्हि यथा अतीतेऽप्यध्वनि आभिरनर्थं करिष्याम इत्यर्थ एव कृत । तच्छ्रूयताम्॥

भूतपूर्वमेव भिक्षवोऽन्यतमस्मिन् कर्वटके ब्राह्मण प्रतिवसति। तेन सदृशात्कुलात्कलत्र-
C 496 मानीतम्। स तया सार्धं क्रीडति रमते परिचारयति। तस्य क्रीडतो रममाणस्य परिचारयतो भूय क्रीडति रमते परिचारयति यावत् द्वादश पुत्रा जाता । तेन तेषा निवेश कृत । अपरेण समयेन तस्य पत्नी कालगता। सोऽपि ब्राह्मणो वृद्धावस्थाया जात । अन्धीभूतस्य स्नुषा दुश्चारिण्य । यदा तासा स्वामिनो बहिर्निर्गता भवन्ति, तदा ता परपुरुषै सार्धं परिचारयन्ति। स ब्राह्मण. शब्दे कृतावी । स जानाति—अय मम पुत्रस्य शब्द., अय परपुरुषस्येति। स पुरुषाणा पदशब्दान् श्रुत्वा ता स्नुषा गर्जयति । ता सलक्षयन्ति—अय ब्राह्मणोऽस्माकमनर्थाय प्रतिपन्न । तास्तस्य चकल्योदन काञ्जिकच्छिटि चानुप्रयच्छन्ति। स ब्राह्मण पुत्राणा कथयति—ममैता स्नुषाश्चकल्योदन काञ्जिकच्छिटिं चानुप्रयच्छन्ति। तैस्ता उक्ता—किं कारण यूय तातस्य चकल्योदन काञ्जिकच्छिटिं चानुप्रयच्छत ? ता' कथयन्ति—तस्य पुण्यानि परिक्षीणानि, अस्यार्थे पिपरीकाया तण्डुला प्रक्षिप्ता भवन्ति, चकल्योदन परिवर्तते, दधि प्रक्षिप्त काञ्जिक परिवर्तते। ते कथयन्ति—किमेतदेव भविष्यति ? ता कथयन्ति—वय युष्माक प्रत्यक्षीकरिष्याम । ता कथयन्ति—अस्माभि' प्रतिज्ञातमिदानी निर्वोढव्यम् । ताभि कुम्भकार उक्त—शक्ष्यसि त्व भद्रमुख एकमुखिके द्वे स्थाल्यौ कर्तुम् ? स कथयति—शक्ष्यामि। तेनैकमुखिके द्वे स्थाल्यौ कृते। ताभिरेकस्या स्थाल्या चकटितण्डुला' प्रक्षिप्ता, द्वितीयाया काञ्जिकम् । ताभि. स्वामिना पुरस्तादेकस्य

स्थाल्या तण्डुला प्रक्षिप्ता एकस्या दवि। ताभि साधितम् । कथयन्ति—आर्यपुत्रस्य कि तावत्तातस्तत्प्रथमत परिभुक्तामाहोस्वित् यूयम्। ते कथयन्ति—तातस्तावत्परिभुक्ताम्। ताभिस्तेषा पुरस्तात्तस्यैकस्या स्थाल्या उद्धृत्य चकव्योदन दत्त द्वितीयाया' काञ्जिकम्। तत एव ताभिस्तेषामेकस्या स्थाल्या उद्धृत्य शाल्योदन दत्त द्वितीयाया दधि उद्धृतम्। ते तस्य कथयन्ति—तात, तव पुण्यानि परिक्षीणानि। यत एकस्या स्थाल्या शालितण्डुला C 497 प्रक्षिप्ता, द्वितीयस्या दधि, तच्चकव्योदन काञ्जिक च परिवृत्तम्। ब्राह्मण सलक्षयति—मया हस्तोच्छ्रयशतैर्भोगा समुदानीता । कि कारण मम पुण्यानि परिक्षीणानि? तेन तासामप्रत्यक्ष महानस प्रविश्य पर्येपमाणेन हस्तसस्पर्शेनैकमुखे द्वे स्थाल्यौ लब्धे। तेन गोपायिते। तेन तेषा पुत्राणामागताना ते प्रदर्शिते—पश्यत, मम पुण्यानि परिक्षीणानि। गत्वा पश्यध्वमस्माक गृह एव एकमुखी स्थाली। पुत्रक, अन्येषु गेहेषु न स्थालीद्वय त्वेकमुखमस्माक मन्दभाग्यानाम्। तैस्ता पत्न्य' सुताडिता । ता सलक्षयन्ति—अय ब्राह्मणोऽस्माकमनर्थाय प्रतिपन्नक । प्रघातयाम इति । तेन च प्रदेशेनाहितुण्डिक आगत । ता पृच्छन्ति—अस्ति सर्प इति? स कथयति—कीदृश सर्पं मृगयथ जीवन्तमाहोस्वित् मृतकमिति? ता कथयन्ति—मृतकम्। स सलक्षयति—किमेता मृतकेन सर्पेण करिष्यन्ति? नूनमेता एत वृद्ध मारयितुकामा भविष्यन्ति। धर्मता खलु सर्पस्य रुषितस्य द्वयो स्थानयोर्विष सक्रामति—शिरसि पुच्छे च। तेन रोषित्वा शिर पुच्छ स्वय छित्त्वा तासा मध्ये सर्पो दत्त । ताभिर्जोमा साधयित्वा स ब्राह्मण उक्त—तात, हिलिमा जोम पास्यसि? स ब्राह्मण सलक्षयति—किमेता मे हिलिमा जोमा दास्यन्ति? नून किंचित् अभैषज्य दत्त भविष्यति। स सलक्षयति—पिबामि, यथा च तथा मरामि । ताभिस्तस्य हिलिमा जोमा दत्ता। तेन पीता। तस्य बाष्पेण पटले स्फुटिते। स द्रष्टुमारब्ध । स निपल्यावस्थित' । कथयति च—मरामि मरामीति। ता कथयन्ति—शीघ्र मा पातु। ता. कथयन्ति—तात, भूय पास्यसि? स कथयति—पास्यामीति। ताभिस्तस्य भूय हिलिमा जोमा दत्ता। तेन भूय पीता। तस्य तेन बाष्पेण भूयस्या मात्रया पटले स्फुटिते। स C 498 स्पष्टतर द्रष्टुमारब्ध । ता पूर्व यथा तस्यान्धस्य ततो विश्वस्ता विहृतवन्त्यस्तथैव विहर्तुमारब्धा। स दण्ड गृहीत्वा उत्थित । कथयति च—कि यूय जानीथ इदानीमप्यह न पश्यामि? पश्याम्यहमिदानीमिति। ता सलज्जा निष्पलायिता ॥

कि मन्यध्वे भिक्षव। योऽसौ ब्राह्मण, एष एवासौ पन्थकस्तेन कालेन तेन समयेन । यास्तास्तस्य द्वादश स्नुषा, एता एव ता द्वादशवर्गीया । तदाप्याभिरस्यानर्थं करिष्याम इत्यर्थ एव कृत । एतर्ह्यपि आभिरस्यानर्थ करिष्याम इत्यर्थ एव कृत ॥

भिक्षवो बुद्ध भगवन्त पृच्छन्ति—पश्य भदन्त भगवता आयुष्मान् पन्थक परीत्तेनाववादेनाचोद्य ससारकान्तारादुत्तार्य अत्यन्तनिष्ठे अनुत्तरे योगक्षेमे निर्वाणे प्रतिष्ठापित.। भगवानाह—न भिक्षव एतर्हि यथा अतीतेऽप्यध्वन्येप मया परीत्तेनाववादेनाचोद्य महत्यैश्वर्याधिपत्ये प्रतिष्ठापित । तच्छ्रूयताम् ॥

भूतभूत भिक्षवोऽन्यतमस्मिन् कर्वटके गृहपति प्रतिवसति आढ्यो महाधनो महाभोग' । तेन सदृशात्कुलात्कलत्रमानीतम् । स तया सार्ध क्रीडति रमते परिचारयति । तस्य पुत्रो जात । स पत्नीमामन्त्रयते—भद्रे, जातोऽस्माक ऋणहर । गच्छामि, अह पण्यमादाय महासमुद्रमवतरामि । सा आह—एव कुरुष्व । स गृहपति सलक्षयति—यद्यहमस्यै प्रभूतान् कार्षापणान् दास्यामि, परपुरुषै सार्ध विहरिष्यति । तेन तस्या कार्षापणा न दत्ता । तस्मिन् कर्पटके श्रेष्ठी प्रतिवसति तस्य गृहपतेर्वयस्य । तस्य हस्ते प्रभूता कार्षापणा स्थापिता—यदि मम पत्न्या भक्ताच्छादेन योगोद्वहन कुर्या । स पण्यमादाय महासमुद्रमवतीर्ण । तत्रैवानयेन व्यसनमापन्न । तया स दारको ज्ञातिबलेन स्वहस्तबलेन वा आ-
C 499 यापिता (पयित्वा) पालितो वर्धित । स मातर पृच्छति—अम्ब, किमस्माक पिता पितामहाश्च कर्माकार्षु ? सा सलक्षयति—यद्यस्य वक्ष्यामि महासमुद्रे पोतसव्यवहारिण आसन् इति, स्थानमेतद्विद्यते यदेषोऽपि महासमुद्रमवतरिष्यतीति, तत्रैव अनयेन व्यसनमापत्स्यते । श्रुतमाहितस्तव पिता च पितामहाश्च इहैव वाणिज्यमकार्षु । स कथयति—कार्षापणान् ममानुप्रयच्छ, यैरिहैव वाणिज्य करिष्यामि । माता कथयति—कुतो मम कार्षापणा ? त्व मया कथचित् ज्ञातिबलेन स्वहस्तबलेन आयापित पोषित सवर्धित । कुतो मे कार्षापणाना विभव ? अपि त्वय श्रेष्ठी तव पितृवयस्यो भवति । अस्य सकाशात् कार्षापणान् गृहीत्वा कर्म कुरु । स तस्य गृह गत । तस्यान्यतमेन पुरुषेण यावत् द्विरपि विनाशित । स तमवसादयति । तस्य च गृहात् प्रेष्यदारिकाया सकारतलस्योपरि मृतमूषिका दृष्ट्वा प्रयच्छति छोरयितुम् । स श्रेष्ठी तस्य पुरुषस्य कथयति—य पुरुष स्यात्, शक्यते अनया मृतमूषिकया आत्मानमुद्धर्तुम् । तेन दारकेण श्रुतम् । स सलक्षयति—महात्मैष । न शक्यमनेन यद्वा तद्वा वक्तुम् । नून शक्यमनया मृतमूषिकया आत्मानमुद्धर्तुम् । स तस्या दारिकाया पृष्ठतो निर्गत । तया दारिकया सकारे छोरिता । स ता मृतमूषिकामादाय वीथी गत । तत्र वाणिजको बिडालेन क्रीडित्वा स्थित । तेन तस्य बिडालस्य मृतमूषिका दर्शिता । स ता दृष्ट्वा उत्पतितुमारब्ध । तेन वाणिजकेन दारक उच्यते—अनुप्रयच्छ अस्य बिडालस्य मृतमूषिकाम् । स कथयति—किमय कलिकया दीयते ? मूल्यमनुप्रयच्छ । तेन तस्य कलायानामञ्जलिपूरो दत्तः । स सलक्षयति—यद्येतान् भक्षयिष्यामि,
C 500 मूलमेव भक्षित भविष्यति । स तान् भ्राष्ट्रे भर्जयित्वा शीतलस्य पानीयस्य वर्धनीयस्य पूर्णं कृत्वा तद्गृह्य तस्मात्स्थानकान्निष्क्रम्य यस्मिन् प्रदेशे काष्ठहारका विश्राम्यन्ति, तस्मिन् प्रदेशे गत्वावस्थित. । काष्ठहारका आगता. । तेनोक्ता.—मातुला , अर्पयत काष्ठभारका., मुहूर्तं विश्राम्यताम् । तैः काष्ठभारा. स्थापिता. । तेन तेषा कलायाना स्तोक दत्त शीतल च पानीय पातम् । ते कथयन्ति—भागिनेय, क्व यास्यसि ? काष्ठानाम् । भागिनेय, वय तावत् कल्यमेवोत्थाय गत्वा इदानीमागच्छाम । त्वमिदानीं गच्छन् कियता आगमिष्यसि ? तैस्तस्यैकैक काष्ठमनुप्रदत्तम् । तस्य काष्ठमूलिका सपन्ना । स ता गृहीत्वा प्रतिनिवृत्त. । स ता विक्रीय

कलायाना गृहीत्वा भर्जयित्वा उदकस्य कुम्भ पूरयित्वा तस्मिन्नेव प्रदेशे गत्वावस्थित ।
ते काष्ठहारकास्तथैव तेन कलायै सविभक्ता, शीतलेन पानीयेन सतर्पिता । ते तस्य
कथयन्ति—भागिनेय, दिवसे दिवसे त्व कलायान् पानीय च गृहीत्वा आगम्य अत्रैव
तिष्ठ । वय तवोपरि काष्ठमूलिकामानयिष्याम । स दिवसे दिवसे तथैव कर्तुमारब्ध । स
तेषा कथयति—मातुल, मा यूय काष्ठभारान् वीथी नयथ । मम गृहे स्थापयत । युष्माक-
मेव पिण्डितमूल्य दास्यामि । तैस्तस्य गृहे काष्ठभारका स्थापिता । अपरेण समयेन
सप्ताहवर्दलिका जाता । तेन तानि काष्ठभारकाणि विक्रीतानि । तस्य प्रभूतो लाभ
सपन्न । स सलक्षयति—एतत्प्रतिक्रुष्टतर वाणिज्याना यदुत काष्ठवाणिज्यम् । स सलक्ष- C 501
यति—अपि चन्दनकाष्ठेन काष्ठवाणिज्यमेव । यन्न्वहमुक्करिकापण प्रसारयेयम् । तेन उक्करि-
कापण प्रसारित । स धर्मेण व्यवहरति । तस्य तत्प्रभूतो लाभ सपन्न । स सलक्ष-
यति—एतत् प्रतिक्रुष्टतर वाणिज्याना यदुत उक्करिकापण । यन्न्वह गान्धिकापण प्रसारयेयम् ।
तेन गान्धिकापण प्रसारित । तस्य प्रभूतो लाभ सपन्न । स सलक्षयति—एतदपि प्रति-
क्रुष्टतर च तद्वाणिज्याना पूर्ववत् । तेन सर्वे हैरण्यिका अभिभूता । तस्य मूषिकाहैरण्यको
मूषिकाहैरण्यिक इति सज्ञा सवृत्ता । ते हैरण्यिका कथयन्ति—भवन्त, सर्वे वयमनेन
मूषिकाहैरण्यिकेनाभिभूता । वयमेन मान ग्राहयाम, यथा महासमुद्रमवतरेत्, तत्रैवानयेन
व्यसनमापत्स्यते तथा करिष्याम इति । ते तस्य नातिदूरे स्थित्वा स्वै कथासलापेन
तिष्ठन्ति—यथापि नाम भवन्त पुरुषो हस्तिग्रीवाया गत्वा अश्वपृष्ठेन गच्छेत्, अश्वपृष्ठेन
गत्वा शिबिकाया गच्छेत्, शिबिकाया गत्वा पद्भ्या गच्छेत्, एवमेवास्य मूषिकाहैरण्यिकस्य
पिता च पितामहाश्च समुद्रे पोतसव्यवहारिण आसन् । एष इदानी कृच्छ्रेण जीविका कल्पयति
हैरण्यिकापण वाहयतीति । श्रुत्वा स कथयति—कि कथयत ? ते कथयन्ति—तव पिता च
पितामहाश्च पोतसव्यवहारिण आसन् । स त्वमिदानी कृच्छ्रेण जीविका कल्पयसि, हैरण्यि-
कापण वाहयसि ? स गृह गत्वा मातर पृच्छति—अम्ब, सत्यमस्माक पिता च पितामहाश्च
महासमुद्रे पोतसव्यवहारिण आसन् ? सा सलक्षयति—नूनमनेन किंचित्कुतश्चित् श्रुत
स्यात् । तदप्रतिरूप स्यात्, यदह मृषावादेन वञ्चयेयम् । सत्य पुत्र । स कथयति—अनु-
जानीष्व, अहमपि महासमुद्रमवतरिष्यामि । सा कथयति—पुत्र, इहैव तिष्ठ । स भूयो भूय
कथयति—गच्छामि । तस्य निर्बन्ध ज्ञात्वा अनुज्ञात । तेन घण्टावघोषण कृतम्—यो युष्माक-
मुत्सहते मूषिकाहैरण्येन सार्धमशुल्केनागुल्मेनातरपण्येन महासमुद्रमवतरितुम्, स महासमुद्र-
गमनीय पण्य समुदानयतु । पञ्चमात्रैर्वणिक्शतैर्महासमुद्रगमनीय पण्य समुदानीतम् । अथ
मूषिकाहैरण्यिक कृतमङ्गलकौतूहलस्वस्त्ययन शकटैर्भारैर्मूटै पिटकैरुष्ट्रैर्गोभिर्गर्दभै पण्य-
मारोप्य महासमुद्र सप्रस्थित । सोऽनुपूर्वेण महासमुद्रमवतरन्ननुप्राप्त । ते वणिजो महासमुद्र C 502
दृष्ट्वा भीता । नोत्सहन्ते वहनमभिरोढुम् । सार्थवाह कर्णधारस्य कथयति—कथय कथय
भो. पुरुष यथाभूत महासमुद्रस्य वर्णम् । तत कर्णधार उद्घोषयितुमारब्ध —सन्त्येतस्मिन्

महासमुद्रे इमान्येवरूपाणि रत्नानि तद्यथा—मणयो मुक्ता वैडूर्यशङ्खशिलाप्रवाल रजतजातरूपमश्मगर्भो मुसारगल्वो लोहितका दक्षिणावर्त । यो युष्माकमुत्सहते एवरूपै रत्नैरात्मान सम्यक्सुखेन प्रीणयितुम्, मातापितरौ पुत्रदारान् दासीदासकर्मकरपौरुषेय मित्रामात्यज्ञातिसालोहित कालेन काल श्रमणब्राह्मणेभ्यो दक्षिणा प्रतिष्ठापयितुम्, मूर्धगामिनी सौभासिकी सुखविपाकामायत्या स्वर्गसवर्तनीम्, स महासमुद्रमवतरतु। सपत्तिकामो लोक । महाजनकायोऽभिरूढो यतस्तद्वहनमसह्य जातम् । सार्थवाह सलक्षयति—किमिदानी वक्ष्यामि अवतरतेति ? स कर्णधारस्य कथयति—घोषय भो पुरुष महासमुद्रस्य यथाभूत वर्णम् । तत कर्णधार उद्घोषितुमारब्ध —शृण्वन्तु भवन्तो जम्बुद्वीपका वणिज । सन्त्यस्मिन् महासमुद्रे इमान्येवरूपाणि महान्ति महाभयानि, तद्यथा तिमिभय तिमिगिलभय तिमितिमिगिलभयमावर्तभय कुम्भीरभय शिशुमारभयमन्तर्जलगताना पर्वतानामाघातभयम् । चौरा अप्यत्रागच्छन्ति नीलै सितैर्वनचारिण, अस्माक सर्वेण सर्वं जीविताद्व्यवरोपयिष्यन्ति। येन युष्माक प्रियमात्मान परित्यक्त्वा मातापितरौ पुत्रदार दासीदासकर्मकरपौरुषेय मित्रामात्यज्ञातिसालोहित महासमुद्रमवतरतु । अल्पा शूरा बहव कातरा । महाजनकायोऽवतीर्ण, यतस्तद्वहन सह्य सवृत्तम् । तत कर्णधारस्त्रिरुद्घोषणावघोपण कृत्वा तत C 503 पश्चादेका वस्त्रा मुञ्चति, द्वित्रिवस्त्रा मुञ्चति, यतस्तद्वहन महाकर्णधारसधानबलवद्वायुसप्रेरित महामेघ इव सप्रस्थितोऽनुगुणेन वायुना यावद् रत्नद्वीपमनुप्राप्तम् । तत कर्णधार उद्घोषयितुमारब्ध —शृण्वन्तु भवन्तो जम्बुद्वीपका वणिज, सन्त्यस्मिन् रत्नद्वीपे काचमणयो रत्नसदृशा । ते भवद्भिरुपपरीक्ष्योपपरीक्ष्य ग्रहीतव्या । मा व पश्चाज्जम्बुद्वीपप्राप्ताना पश्चात्तापो भविष्यति । अस्मिन्नेव च रत्नद्वीपे क्रौञ्चकुमारिका नाम राक्षस्य प्रतिवसन्ति । ता पुरुष तथा तथा उपलालयन्ति यथा तत्रैवानयेन व्यसनमापद्यन्ते । अस्मिन्नेव रत्नद्वीपे मदनीयानि फलानि सन्ति । तानि य परिभुङ्क्ते, स सप्तरात्र मूर्च्छितस्तिष्ठति । तानि भवद्भिर्न परिभोक्तव्यानि । अस्मिन्नेव च रत्नद्वीपेऽमनुष्या प्रतिवसन्ति । ते मनुष्याणा सप्ताह मर्षयन्ति । सप्ताहस्यात्ययात् तादृश वायुमुत्सृजन्ति येन वहनमपह्रियते यथापि तदकृतकार्याणाम् । य श्रुत्वा ते वणिजोऽवहिता अप्रमत्ता अवस्थिता । तैस्तद्वहन रत्नानामुपपरीक्ष्योपपरीक्ष्य पूरित तद्यथा तिलतण्डुलकोलकुलत्थानाम् । ते अनुगुणेन वायुना जम्बुद्वीपमनुप्राप्ता । एव यावत् सप्तकृत्व ससिद्धयानपात्र आगत । स मात्राऽभिहित —पुत्र, अत्र निवेश क्रियतामिति । स कथयति—अग्रधनिक तावच्छिनद्मि, तत पश्चान्निवेश करिष्यामि । स तया उक्त —पुत्र न तव पिता न पितामहो धनिक कृत, कुतस्तव धनिको जात ? स कथयति—अम्ब, अहमेव जानामि । तेन चातूरत्नमय्यश्चतस्रो मूषिका कारिता । तेन सुवर्णस्य फेला पूरयित्वा चतस्रो मूषिकाश्चतुर्षु पार्श्वेषु स्थापयित्वा श्रेष्ठिगृह गत । स श्रेष्ठी तदा तस्यैव तद्वर्ण भाषमाणस्तिष्ठति—पश्यत भवन्तो मूषिकाहैरण्यिक कथ पुण्यमहेशाख्यो य यमेव गृह्णाति तृण वा लोष्ट वा सर्वं तत् सुवर्ण सपद्यते । स च

तथा कथासलापेन तिष्ठति। दौवारिकेण चास्य गत्वा आरोचितम्—मूषिकाहैरण्यिको द्वारि तिष्ठति। स कथयति—प्रविशतु, मूषिकाहैरण्यिक वा आनयेति। स प्रविश्य कथयति—इद ते मूलम्, अय लाभ। प्रतिगृह्यताम्। स आह—विस्मरामि, सत्य यत्तव किंचिद्दत्तकमिति। अह ते स्मारयिष्यामि। तेन स्मारितम्। स पृच्छति—कस्य त्व पुत्र इति। अमुकस्य गृहपते। श्रेष्ठी कथयति—त्व मम वयस्यपुत्रो भवसि। मयैव तव दातव्यम्। तव पित्रा गच्छता मम हस्ते कार्षापणा स्थापिता। तेन श्रेष्ठिना दुहिता सर्वालकारविभूषिता तस्य भार्यार्थमनुप्रदत्ता॥ C 504

किं मन्यध्वे भिक्षवो योऽसौ श्रेष्ठी, अहमेव तेन कालेन तेन समयेन। योऽसौ मूषिकाहैरण्यिक, एष एव पन्थकस्तेन कालेन तेन समयेन। तदाप्येष मया परीत्तेनाववादेनाचोद्य महत्यैश्वर्ये प्रतिष्ठापित। एतर्ह्यप्येष मया परीत्तेनाववादेनाववाद्य ससारकान्ताराद्दुत्तार्य अत्यन्तनिष्ठेऽनुत्तरे योगक्षेमे निर्वाणे प्रतिष्ठापित॥

भिक्षवो बुद्ध भगवन्त पृच्छन्ति—कि भदन्त पन्थकेन कर्म कृत यस्य कर्मणो विपाकेन धन्व परमधन्वश्चूड परमचूडो जात? पन्थकेनैव भिक्षव कर्माणि कृतानि। न भिक्षव कर्माणि कृतान्युपचितानि बाह्ये पृथिवीधातौ विपच्यन्ते, नाब्धातौ, न तेजोधातौ, न वायुधातौ, अपि तूपात्तेष्वेव स्कन्धधात्वायतनेषु विपच्यन्ते शुभान्यशुभानि च।

न प्रणश्यन्ति कर्माणि कल्पकोटिशतैरपि।
सामग्रीं प्राप्य काल च फलन्ति खलु देहिनाम्॥ ७॥

भूतपूर्व भिक्षवो विशतिवर्षसहस्रायुषि प्रजाया काश्यपो नाम शास्ता लोक उत्पन्नस्तथागतोऽर्हन् सम्यक्सबुद्धो विद्याचरणसपन्न सुगतो लोकविदनुत्तर पुरुषदम्यसारथि शास्ता देवाना च मनुष्याणा च बुद्धो भगवान्। स विशतिभिर्भिक्षुसहस्रै परिवारो वाराणसीमुपनिश्रित्य विहरति स्म। तस्यैव प्रवचने भिक्षुरासीत् त्रिपिट। अनेन तत्र मात्सर्येण न कस्यचिच्चतुष्पदिकापि गाथा उद्दिष्टा। भूयोऽन्यस्मिन् कर्पटके सौकरिक आसीत्। तस्मात् कर्पटकान्नदीपारे द्वितीय कर्पटकम्। तत्र पर्वणी प्रत्युपस्थिता। स सलक्षयति—यदि सूकरान् प्रवाह्य नयिष्यामि, मासस्य क्रयिको न भविष्यति, क्लेद गमिष्यति। जीवन्तमेव गृहीत्वा गच्छामि। तत्र तत्र प्रवाह्य नेष्यामि, यत्र यत्र क्रायिकोऽस्ति। स प्रभूतान् सूकरान् जानुषु बद्ध्वा नावमारोप्य सप्रस्थित। सा नौस्तै परिस्पन्दमानैर्बाडिता। तत्रैवानयेन व्यसनमापन्न। सोऽपि सौकरिकोऽत्र स्रोतेनोह्यमान। तस्या नद्यास्तीरे पञ्च प्रत्येकबुद्धशतानि प्रतिवसन्ति। तेषामेक प्रत्येकबुद्ध पानीयस्यार्थे नदी गत। तेन स दृष्ट। स सलक्षयति—कि तावदय मृत आहोस्विज्जीवतीति? पश्यति यावज्जीवति। स तेन गजभुजसदृश बाहुमभिप्रसार्य उद्धृत्य वालुकाया स्थल कृत्वा तत्रावमूर्धक स्थापित। तस्य कायात् पानीय नि सृतम्। स व्युत्थित। मनुष्यपदानि पश्यति। स तेन पादानुसारेण गतो यावत्पश्यति पञ्चमात्राणि प्रत्येकबुद्धशतानि। स तेषा पत्रेण पुष्पेण फलेन दन्तकाष्ठेन चोपस्थान कर्तुमारब्ध। ते तस्य पात्रशेषमनुप्रयच्छन्ति। तेन भुक्तम्। अथ

C 505

ते प्रत्येकबुद्धा पर्यङ्क बद्ध्वा ध्यायन्ति। तदा सोऽप्येकान्ते स्थित्वा पर्यङ्क बद्ध्वा ध्यायति। स तत्रासज्ञिकमुत्पाद्य असज्ञिसत्त्वेषु देवेषूपपन्न ॥

किं मन्यध्वे भिक्षव। योऽसौ काश्यपस्य सम्यक्सबुद्धस्य प्रवचने भिक्षुस्त्रिपिट आसीत्, पश्चादसौ सौकरिक, एष एव पन्थको भिक्षु। यदनेन मात्सर्येण न कस्यचिच्चतुष्पदिका गाथा उद्दिष्टा, यच्च सूकरान् प्रघात्य यच्चासज्ञिसत्त्वेभ्य इहोपपन्न, तस्य कर्मणो विपाकेन चूड परमचूडो धन्व परमधन्व सवृत्त ॥

C 506 यदा आयुष्मान् पन्थक स्वाख्याते धर्मविनये प्रव्रजित, जीवकेन श्रुतम्—पन्थक स्वाख्याते धर्मविनये प्रव्रजित इति। स सलक्षयति—यदि भगवान् राजगृहमागमिष्यति, अह बुद्धप्रमुख भिक्षुसघ भोजयिष्यामि स्थापयित्वा भदन्त पन्थकम्। भगवान् यथाभिरम्य श्रावस्ती विहृत्य येन राजगृह तेन चारिका प्रक्रान्त। अनुपूर्वेण चारिका चरन् राजगृहमनुप्राप्त। राजगृहे विहरति वेणुवने कलन्दकनिवापे। अश्रौषीज्जीवक कुमारभूत—भगवान् मगधेषु जनपदचारिका चरन् राजगृहे विहरति वेणुवने कलन्दकनिवापे। श्रुत्वा पुनर्येन भगवास्तेनोपसक्रान्त। उपसक्रम्य भगवत पादौ शिरसा वन्दित्वैकान्ते निषण्ण। एकान्तनिषण्ण जीवक कुमारभूत भगवान् धर्म्यया कथया सदर्शयति समादापयति समुत्तेजयति सप्रहर्षयति। अनेकपर्यायेण धर्म्यया कथया सदर्श्य समादाप्य समुत्तेज्य सप्रहर्ष्य तूष्णीम्। अथ जीवक कुमारभूत उत्थायासनादेकासमुत्तरासङ्ग कृत्वा येन भगवास्तेनाञ्जलिं प्रणम्य भगवन्तमेतदवोचत्—अधिवासयतु मे भगवाञ्छ्वोऽन्तर्गृहे भक्तेन सार्धं भिक्षुसघेन। दुरासदा बुद्धा भगवन्तो दुष्प्रसहा। स न शक्नोति भगवन्त वक्तु स्थापयित्वा भदन्त पन्थकम्। अथ जीवक कुमारभूतो भगवतो भाषितमभिनन्द्यानुमोद्य भगवतोऽन्तिकात् प्रक्रान्तो येनायुष्मानानन्दस्तेनोपसक्रान्त। उपसक्रम्यायुष्मत आनन्दस्य पादौ शिरसा वन्दित्वा एकान्ते निषण्ण। एकान्तनिषण्णो जीवक कुमारभूत आयुष्मन्तमानन्दमिदमवोचत्—यत्खलु भदन्त आनन्द जानीया—मया बुद्धप्रमुखो भिक्षुसघ श्वोऽन्तर्गृहे भक्तेनोपनिमन्त्रित स्थापयित्वा भदन्त पन्थकम्। यथा ते जीवक कुशलाना धर्माणा वृद्धिर्भवति। अथ जीवक कुमारभूत आयुष्मत आनन्दस्य भाषितमभिनन्द्यानुमोद्य आयुष्मत आनन्दस्य पादौ शिरसा
C 507 वन्दित्वा प्रक्रान्त। अथायुष्मानानन्दोऽचिरप्रक्रान्त जीवक कुमारभूत विदित्वा येनायुष्मान् पन्थकस्तेनोपसक्रान्त। उपसक्रम्यायुष्मन्त पन्थकमिदमवोचत्—यत्खल्वायुष्मन् पन्थक जानीया—जीवकेन कुमारभूतेन बुद्धप्रमुखो भिक्षुसघ. श्वोऽन्तर्गृहे भक्तेनोपनिमन्त्रित स्थापयित्वा आयुष्मन्त पन्थकम्। यथास्य भदन्तानन्द कुशलाना धर्माणा वृद्धिर्भवति। स जीवक कुमारभूतस्तामेव रात्रिं शुचि प्रणीत खादनीय भोजनीय समुदानीय कल्यमेवोत्थाय आसनानि प्रज्ञप्य उदकमणीन् प्रतिष्ठाप्य भगवतो दूतेन कालमारोचयति—समयो भदन्त, सज्ज भक्त यस्येदानीं भगवान् काल मन्यते। अथ भगवान् पूर्वाह्णे निवास्य पात्रचीवरमादाय भिक्षुगणपरिवृतो भिक्षुसघपुरस्कृतो येन जीवकस्य कुमारभूतस्य निवेशन तेनोपसक्रान्त।

उपसक्रम्य पुरस्ताद्भिक्षुसघस्य प्रज्ञप्त एवासने निषण्ण । निषद्य भगवानायुष्मन्तमानन्दमामन्त्रयते—पन्थकस्यानुगन्ती मोक्तव्या । जीवक कुमारभूत सौवर्णभृङ्गार गृहीत्वा वृद्धान्ते तिष्ठति । भगवान् वारिधारा न प्रतिगृह्णाति । जीवक कुमारभूत कथयति—किं कारणं भगवन् वारिधारा न प्रतिगृह्णाति । भगवानाह—न तावद्भिक्षुसघ इति समग्र इति । जीवक कुमारभूत कथयति—भगवन्, कोऽनागत इति । भगवानाह—पन्थको भिक्षु सघ । जीवक. कथयति—भगवन्, नासौ मया निमन्त्रित इति । भगवानाह—न त्वया जीवक बुद्धप्रमुखो भिक्षुसघो निमन्त्रित ? भगवन्, निमन्त्रित । किमसौ भिक्षुसघाद्बहिर्न वा ? भगवान् कथयति जीवकम्—गच्छ त्व शब्दापय । जीवक कुमारभूत सलक्षयति—किं चाप्यह भगवतो गौरवेण शब्दापयामि, न सत्कृत्य परिवेषयिष्यामि । तेन दूतोऽनुप्रेषित—गच्छ, शब्दापयस्व । आयुष्मानपि पन्थकश्च त्रयोदशभिक्षुशतानि निर्मायावस्थित. । तेन दूतेन C 508 गत्वा पन्थक इति शब्दो मुक्त । अनेकैर्भिक्षुभि प्रतिवचन दत्तम् । स दूत आगत्य जीवकस्य कथयति—तथैव वेणुवन कलन्दकनिवापो भिक्षूणा पूर्णस्तिष्ठति । भगवानाह—गच्छ त्व कथय यो भूतपन्थक स आगच्छतु । स गत्वा कथयति—यो भूतपन्थक स आगच्छतु । आयुष्मान् पन्थकस्तत्र गत्वा स्वस्या गत्या निषण्ण । जीवक कुमारभूतो बुद्धप्रमुख भिक्षुसघ परिवेषयितुमारब्ध । आयुष्मन्त पन्थक न सत्कृत्य परिवेषयति । भगवान् सलक्षयति—सुमेरुप्रख्ये महाश्रावके जीवक कुमारभूत क्षान्तिं गृह्णाति । गुणोद्भावना अस्य कर्तव्या । भगवता आयुष्मत आनन्दस्य पात्र नानुप्रदत्तम् । धर्मता खलु न तावत् स्थविरस्थविराणा भिक्षूणां पात्राणि प्रतिगृह्यन्ते, यावद्भगवत पात्रप्रतिग्रही न भविष्यति । आयुष्मान् पन्थक सलक्षयति—किं कारण भगवत स्थविरस्थविराणा भिक्षूणा पात्राणि न गृह्यन्ते ? मया अत्र गुणोद्भावना कर्तव्या । आयुष्मता पन्थकेनार्धासन कृत्वा गजभुजसदृश बाहुमभिप्रसार्य भगवत पात्र गृहीतम् । कुमारभूतेन जीवकेन वृद्धान्ते स्थितेन दृष्टम् । स सलक्षयति—कोऽप्यय स्थविरो भिक्षु । ऋद्धिप्रातिहार्यं विदर्शयति । स पात्रानुसारेण गतो यावत्पश्यत्यायुष्मन्त पन्थकम् । स दृष्ट्वा मूर्छितकस्तिष्ठति । स जलपरिषेकप्रत्यागतप्राण आयुष्मत पन्थकस्य पादयोर्निपत्य क्षमापयति, गाथा च भाषते—

नित्य चैत्यगुणो हि चन्दनरसो नित्य सुगन्ध्युत्पल
नित्य भासति काञ्चनस्य विमल वैडूर्यशुद्ध द्रवम् ।
नित्य पापजने हि क्रोधमतुल पाषाणरेखोपम
नित्य चार्यजनेषु प्रीतिर्वसते क्षान्तिर्ध्रुवा ह्यर्हताम् ॥ ८ ॥

आयुष्मान् पन्थक कथयति—क्षान्त जीवक ॥

भिक्षवो बुद्ध भगवन्त पृच्छन्ति—पश्य भदन्त, यदा जीवक कुमारभूत आयुष्मत C 509 पन्थकस्य गुणानामनभिज्ञस्तदा असत्कार प्रयुक्त, यदा गुणानामभिज्ञस्तदा पादयोर्निपत्य

क्षमापयति । भगवानाह—न भिक्षव एतर्हि यथातीतेऽध्वन्येषोऽस्य गुणानामनभिज्ञ , तदा असत्कार प्रयुक्तवान् । यदा गुणानामभिज्ञस्तदा पादयोर्निपत्य क्षमापितवान् । तच्छ्रूयताम् ॥

भूतपूर्वं भिक्षव उत्तरापथात् सार्थवाह पञ्चशतमश्वपण्यमादाय मध्यदेशमागत । तस्य च वडवाया कुक्षावश्वाजानेयोऽवक्रान्त । स यमेव दिवसमवक्रान्तस्तमेव दिवसमुपादाय तेऽश्वा न भूयो हेषन्ते । सार्थवाह सलक्षयति—कि च ममाश्वाना कश्चिद् रोग प्रादुर्भूतो भविष्यति येन ते न हेषन्ते ? अपरेण समयेनाश्वा वडवा प्रसूता । तस्या किशोरको जात । स यमेव दिवसमुपादाय तेऽश्वा सचर्तुमपि नारब्धा । सार्थवाह सलक्षयति—नूनमय दौर्भाग्यसत्त्वो जात अस्य दोषेण ममाश्वाना रोग पादुर्भूत । स ता वडवा नित्यमेव वाहयति । तस्या नवयवसपन्नयोग्याशनमनुप्रयच्छति । सोऽनुपूर्वेण पूजित नामाधिष्ठानमनुप्राप्त । तस्य तत्र वर्षारात्र्य प्रत्युपस्थिता । स सलक्षयति—यदि गमिष्यामि, अश्वाना खुरा क्लेद गमिष्यन्ति, अपण्यीभविष्यन्ति । इहैव वर्षा तिष्ठामि । स तस्यैव वर्षामुषितस्य तद्वासिनो ये शिल्पिनस्ते स्वेन शिल्पेनोपस्थान कुर्वन्ति । तस्य गमनकाले शिल्पिन उपसक्रान्ता । तेषा तेन सविभाग कृत । तत्रैक कुम्भकार प्रतिवसति । तेनापि तस्य स्वेन शिल्पेनोपस्थान कृतम् । स पत्न्याभिहित —आर्यपुत्र, स सार्थवाहो गच्छति । गच्छ, त्व गत्वा किंचिद्याचस्व । तस्माच्चलितस्य मृत्पिण्ड गृहीत्वोपस्थित । स तेन सार्थवाहेन दृष्ट । स तस्य कथयति—भो पुरुष, अतिचिरेण त्वमागत । मम किंचिद्दातव्यम् । स आह—सर्वं गतम् ।
C 510 तस्यापि सार्थवाहस्य तस्य किशोरस्यान्तिकेऽमङ्गलबुद्धि । स कथयति—अपि त्वयमेक किशोरस्तिष्ठति, यदि प्रियोऽसि, गृहीत्वा गच्छ । कुम्भकार कथयति—शोभनम् । अह भाण्डानि करिष्यामि, एष भेत्स्यते । स किशोरकस्तस्य कुम्भकारस्य पादौ जिह्वया लेढुमारब्ध । तस्याश्वस्यान्तिकेऽनुनय उत्पन्न । स त गृहीत्वा गत । स पत्न्या उक्त —अस्ति किंचित्त्वया तस्य सकाशाल्लब्धम् ? लब्धम् । अय किशोरक । शोभनम् । त्व भाण्डानि करिष्यसि, एष भेत्स्यते । स किशोरकोऽस्या पादानि लेढुमारब्ध । तस्या अपि तस्यान्तिकेऽनुनय उत्पन्न । स पक्वमानाना भाण्डाना मध्ये परिसर्पन्न किंचिद्भाण्ड भिनत्ति । सा तस्य पत्नी कथयति—शोभनम् । अय किशोरक सप्रजानन् परिसर्पति । अपरेण समयेन कुम्भकारो मृत्तिकार्थमागत । स किशोरकस्तस्य पृष्ठतोऽनुसरन्ननुबद्ध । तेन कुम्भकारेण मृत्तिकाप्रसेवक पूरित । तेन किशोरकेन पृष्ठमवनामितम् । तेन तस्य मृत्तिकाया प्रसेवक: पृष्ठमारोपित । स त गृहीत्वा गृहमागत । तेन कुम्भकारेण पत्नी उक्ता—भद्रे, शोभन किशोरक । न भूयो मया मृत्तिका वोढव्या भविष्यति । अहमस्य तत्रारोपयिष्यामि, त्वमिहावतारयिष्यसि । स तस्य तुषान् कुटिं चानुप्रयच्छति ॥

तेन कालेन तेन समयेन वाराणस्या ब्रह्मदत्तो नाम राजा राज्य कारयति ऋद्ध च स्फीत च बहुजनमनुष्य च । तस्याश्वाजानेय कालगत । सामन्तराज्यै. श्रुतम्—ब्रह्मदत्तस्य राज्ञोऽश्वाजानेय. कालगत इति । तैस्तस्य सदिष्टम्—करप्रत्यायान् वा अनुप्रयच्छ उद्यान

परिशिथिलशिरास्थिचर्मगात्र
स्वदशनचूर्णितघासस्य चारी ॥ ९ ॥
न चरसि बहुमतस्तदर्थे
मासीदिह हि चर यानसहस्रपूर्णयायी।
ह्यवसनमिद तृषापनीत
न चरसि किं वद मेऽद्य साधु पृष्ट ॥ १० ॥
तमकथयदमर्षित सकोप
परमयवार्जवधैर्यसप्रयुक्त ।
उपशममथ सप्रचिन्त्य तस्मात्
तुरगवरो नरसूतमैत्रबुद्धि ॥ ११ ॥
त्वमिह विधिहितप्रदाभिमानी
C 513 न च विहितो भवतो यथावदस्मि ।
निधनमहमिह प्रयायमाशु
न च विदुपाय तरेय पूर्व्याम् ॥ १२ ॥
सुचिरमपि हि न सज्जनावमानो
यदि गुणवानसि सौम्य नावमान ।
क्षणमपि खलु सज्जनावमानो
यदि गुणवानसि नावमान ॥ १३ ॥

सूतो राज्ञ कथयति—देवस्यानुपूर्वी न कृता येनैष यवसयोग्याशन न गृह्णाति। कास्यानुपूर्वी कृता? अस्यायमुपचार । सार्धतृतीयानि योजनानि मार्गशोभा कर्तव्या। राजाभिषिक्तश्चतुरङ्गेन बलकायेन सार्व प्रत्युद्गच्छति। यस्मिन् प्रदेशे स्थाप्यते, स प्रदेशस्ताम्रपट्टैर्बध्यते। राज्ञो ज्येष्ठपुत्र । स तस्य शतशलाक छत्र मूर्ध्नि धारयति। राज्ञो ज्येष्ठा दुहिता सौवर्णेन मणिव्यजनेन मक्षिकान् वारयति । राज्ञोऽग्रमहिषी सौवर्णस्थाले मधुम्रक्षितकान् मूलान् भक्षयतो धारयति। राज्ञोऽग्रामात्य सौवर्णेन लक्षणेन लड्डीश्छोरयति । राजा कथयति—एष नाम राजा, नाह स राजेति । सूत कथयति—देव, नास्य सर्वकालमेष उपचार क्रियते । अपि तु सप्ताहस्यात्ययाद्विधेयो भवति। राजा कथयति—यत्तावदतीत न शक्य तत्पुन कर्तुम्, यदवशिष्ट तत्क्रियताम् । यस्मिन् प्रदेशे ताम्रपट्टैर्बद्ध, तस्य राज्ञो ज्येष्ठ पुत्र शतशलाका धारयति, राज्ञो ज्येष्ठा दुहिता सौवर्णमणिमयवालव्यजनेन मक्षिकान् वारयति, राज्ञोऽग्रमहिषी
C 514 सौवर्णेन स्थालेन मधुम्रक्षितकान् मूलान् भक्षयतो धारयति, राज्ञोऽमात्य सौवर्णेन लक्षणेन लड्डीश्छोरयति । तमनुनयति पार्थिव । ससृतपरमसुगन्धिविलेपनानुधारी मधुरमधुरकृतान्तरानुरागा नृपमहिषी तुरगोत्तमाय दत्ता राज्ञा। उद्यानभूमिं निर्गन्तुकामोऽस्याश्वाजानेय उपगम्य पृष्ठमुन्नामयति । राजा सूत पृच्छति—राजा अस्य पृष्ठ दु खयति । स कथयति—किं तु राजा

दु खमधिरोक्ष्यतीति । यतोऽनेनावनामित स राजा तमभिरुह्य सप्रस्थित । तस्य गच्छत पानीयमागतम् । स तत्र नावतरति । राजा सूत पृच्छति–एषो बिभेति? देव, नैष बिभेति । अपि तु मा राजान पुच्छोदकेन सेक्ष्यामीति । तस्य तत्पुच्छ सौवर्णाया नालिकाया प्रक्षिप्तम् । स त पानीयमुत्तीर्ण । स उद्यान गत्वा प्रमत्तोऽवस्थित । सामन्तराजै श्रुतम्–यथा राजा ब्रह्मदत्त उद्यान गत इति । तैरागत्य नगरस्य द्वाराणि बन्धयन्ति । राज्ञा ब्रह्मदत्तेन श्रुत सामन्तराजैर्नगरद्वाराणि निगृहीतानीति । सोऽश्वाजानेयमभिरूढ । अन्तरा च वाराणस्यन्तरा चोद्यानमत्रान्तरा ब्रह्मावती नाम पुष्किरिण्युत्पलकुमुदपुण्डरीकसछन्ना । सोऽश्वाजानेय पद्मोपरि सरन् वाराणसी प्रविष्ट । राजा तुष्टोऽमात्याना कथयति–भवन्त , यो राज्ञ क्षत्रियस्य मूर्ध्नाभिषिक्तस्य जीवितमनुप्रयच्छति, किं तस्य कर्तव्यम्? देव, उपार्धराज्य दातव्यम् । राजा कथयति–तिर्यगेष । किमस्योपार्धराज्येन? अपि त्वेनमागम्य सप्ताह दानानि दीयन्ताम्, पुण्यानि क्रियन्ताम्, अकालकौमुदी च क्रियताम् । अमात्यै सप्ताह दानानि दातुमारब्धानि, पुण्यानि कर्तुमारब्धानि, सप्ताहमकालकौमुदी प्रस्थापिता । सार्थवाह पुरुपान् पृच्छति–भवन्त , किमकालकौमुदी वर्तते? तेऽस्य कथयन्ति–पूजित नामाधिष्ठानम् । तत कुम्भकारस्य सकाशात् सुवर्णलक्षेणाश्वाजानेय गृहीत्वा इहानीतम् । तेनाद्य राज्ञो जीवित दत्तम् । तमागम्य सप्ताह दानानि दातुमारब्धानि, पुण्यानि क्रियन्ते, अकालकौमुदी च प्रस्थापिता । सार्थवाह सलक्षयति–यो मया छोरितो नाम, स एष किशोरकोऽश्वाजानेय स्यात्? तत्तावद्गत्वा पश्यामि । स तस्य सकाश गत । स तेनाश्वाजानेयेनोक्त –भो पुरुष, किं त्वया तेषामश्वाना C 515
सकाशाल्लब्धम्? मयैकाकिनैव तस्य कुम्भकारस्य सुवर्णलक्ष दत्तम् । स मूर्छितक पृथिव्या निपतित । जलपरिषेकेन प्रत्यागतप्राण पादयोर्निपत्य क्षमापितवान् ॥

किं मन्यध्वे भिक्षवो योऽसौ सार्थवाह , एष एव जीवकस्तेन कालेन तेन समयेन । योऽश्वाजानेय , एष एव पन्थकस्तेन कालेन तेन समयेन । तदापि यदा अस्यैष गुणानामनभिज्ञ', तदास्यासत्कार प्रयुक्तवान् । यदा तु गुणानामभिज्ञ , तदा पादयोर्निपत्य क्षमापितवान् । एतर्ह्यप्येष यदा गुणानामनभिज्ञ , तदा असत्कार प्रयुक्तवान् । यदा गुणानामभिज्ञ., तदा पादयोर्निपत्य क्षमापयति ॥

इति श्रीदिव्यावदाने चूडापक्षावदान समाप्तम् ॥

३६ माकन्दिकावदानम् ।

बुद्धो भगवान् कुरुषु जनपदचारिका चरन् कल्माषदम्यमनुप्राप्त । तेन खलु पुन र्समयेन कल्माषदम्ये माकदिको नाम परिव्राजक प्रतिवसति । तस्य साकलिर्नाम पत्नी । तस्य दुहिता जाता अभिरूपा दर्शनीया प्रासादिका सर्वाङ्गप्रत्यङ्गोपेता । तस्या अस्थीनि सूक्ष्माणि सुसूक्ष्माणि, न शक्यत उपमा कर्तुम् । तस्यास्त्रीणि सप्ताहान्येकविंशति दिवसान् विस्तरेण जातिमही सवृत्ता यावज्जातमह कृत्वा नामधेय व्यवस्थाप्यते–किं भवतु दारिकाया नामेति ? ज्ञातय ऊचु –इय दारिका अभिरूपा दर्शनीया प्रासादिका सर्वाङ्गप्रत्यङ्गोपेता । तस्या अस्थीनि सूक्ष्माणि सुसूक्ष्माणि, न शक्यते उपमा कर्तुम् । भवतु दारिकाया अनुपमेति नाम । तस्या अनुपमेति नामधेय व्यवस्थापितम् । सोन्नीता वर्धिता । माकन्दिक सलक्षयति–इय दारिका न मया कस्यचित् कुलेन दातव्या न धनेन नापि श्रुतेन, कि तु योऽस्या रूपेण समो वाप्यधिको वा, तस्य मया दातव्येति ॥

C 516 अत्रान्तरे भगवान् कुरुषु जनपदेषु चारिका चरन् कल्माषदम्यमनुप्राप्तः । कल्माषदम्ये विहरति कुरूणा निगमे विहरति । अथ भगवान् पूर्वाह्णे निवास्य पात्रचीवरमादाय कल्माषदम्य पिण्डाय प्राविक्षत् । कल्माषदम्य पिण्डाय चरित्वा कृतभक्तकृत्य पश्चाद्भक्तपिण्डपात्र प्रतिक्रान्त । पात्रचीवर प्रतिशाम्य पादौ प्रक्षाल्य अन्यतमवृक्षमूल निश्रित्य निषण्ण सुप्तोरगराजभोगपरिपिण्डीकृत पर्यङ्क बद्ध्वा । तेन खलु समयेन माकन्दिक परिव्राजक पुष्पसमिधस्यार्थे निर्गतोऽभूत् । अद्राक्षीन्माकन्दिक परिव्राजको भगवन्त दूरादेवान्यतरवृक्षमूल निश्रित्य सुप्तोरगराजभोगपरिपिण्डीकृत पर्यङ्क बद्ध्वा निषण्ण प्रासादिक प्रदर्शनीय शान्तेन्द्रिय शान्तमानस परमेण चित्तव्युपशमेन समन्वागत सुवर्णयूपमिव श्रिया ज्वलन्तम् । दृष्ट्वा च पुन प्रीतिप्रामोद्यजात । स सलक्षयति–यादृशोऽय श्रमण प्रासादिक प्रदर्शनीय सकलजनमनोहारी, दुर्लभस्तु सर्वस्त्रीजनस्य पति प्रतिरूप प्रागेव अनुपमाया । लब्धो मे जामातेति । येन स्व निवेशन तेनोपसक्रान्त । उपसक्रम्य पत्नीमामन्त्रयते–यत्खलु भद्रे जानीया –लब्धो मे दुहितुर्जामाता । अलकुरुष्व, अनुपमा ददामीति । सा कथयति–कस्य प्रयच्छसीति ? स कथयति–श्रमणस्य गौतमस्येति । सा कथयति–गच्छावस्तावत्पश्याव इति । माकन्दिकस्तया सार्धं गत । दूरात्तया दृष्ट । तस्या अन्तर्मार्गे स्मृतिरुपपन्ना । गाथा भाषते–

दृष्टो मया विप्र स पिण्डहेतो
कल्माषदम्ये विचरन्महर्षि ।
भूरत्नभा सन्ति तस्य प्रगच्छतो-
ऽप्युन्नमते न चैव(?) ॥ १ ॥

नासौ भक्ता भजते कुमारिकाम् । निवर्त, यास्यामः स्वक निवेशनम् । सोऽपि गाथा भाषते–

अमङ्गले साकलिके त्व C 517
माङ्गल्यकाले वदसे ह्यमङ्गलम् ।
सचेद्रुत समधिकृत भविष्यति
पुनरप्यसौ कामगुणेषु रंस्यते ॥ २ ॥ इति ।

सा अनुपमा वस्त्रालंकारैरलंकृत्य सप्रस्थिता । भगवानपि तस्माद्वनषण्डादन्यवनषण्ड सप्रस्थित । अद्राक्षीन्माकन्दिक परिव्राजको भगवन्त तृणसंस्तरणकम् । दृष्ट्वा च पुन पत्नीमामन्त्रयते—यत्खलु भवति जानीया—एष ते दुहितुस्तृणसंस्तरक इति । सा गाथा भाषते—

रक्तस्य शय्या भवति विकोपिता
द्विष्टस्य शय्या सहसा निपीडिता ।
मूढस्य शय्या खलु पादतो गता
सुवीतरागेण निसेविता न्वियम् ।
नासौ भर्ता भजते कुमारिका
निवर्त, यास्याम स्व निवेशनम् ॥ ३ ॥
अमङ्गले साकलिके त्व
मङ्गल्यकाले वदसे ह्यमङ्गलम् ।
सचेद्रुत समधिकृत भविष्यति
पुनरप्यसौ कामगुणेषु रस्यते ॥ ४ ॥

अद्राक्षीन्माकन्दिक परिव्राजक । भगवत पदानि दृष्ट्वा पुन. पत्नीमामन्त्रयते—इमानि ते भवन्ति भद्रे दुहितुर्जामातु पदानि । गाथा भाषते—

रक्तस्य पुस पदमुत्पट स्या-
न्निपीडित द्वेषवत पद च ।
पद हि मूढस्य विसृष्टदेह
सुवीतरागस्य पद त्विहेदृशम् ।
नासौ भर्ता भजते कुमारिकाम् ।
निवर्त, यास्याम स्वक निवेशनम् ॥ ५ ॥

अमङ्गले साकलिके पूर्ववत् ।

भगवतोत्काशशब्द कृत । अश्रौषीन्माकन्दिक परिव्राजको भगवत उत्काशनशब्द शुश्राव । श्रुत्वा च पुन पुन पत्नीमामन्त्रयते—एष ते भवति दुहितुर्जामातुरुत्काशनशब्द इति । सा गाथा भाषते—

रक्तो नरो भवति हि गद्गदस्वरो C 518
द्विष्टो नरो भवति हि खक्खटाक्षर ।

मूढो नरो हि भवति समाकुलस्वरो
बुद्धो ह्यय ब्राह्मणदुन्दुभिस्वर ।
नासौ भर्ता भजते कुमारिका
निवर्त यास्याम स्वक निवेशनम् ॥ ६ ॥

अमङ्गले साकलिके पूर्ववत् ।

भगवता माकन्दिक परिव्राजको दूरादवलोकित । अद्राक्षीन्माकन्दिक परिव्राजको भगवन्तमवलोकयन्तम् । दृष्ट्वा च पुन पत्नीमामन्त्रयते स्म—एष ते भवति दुहितुर्जामाता निरीक्षत इति । सा गाथा भाषते—

रक्तो नरो भवति हि चञ्चलेक्षणो
द्विष्टो भुजगघोरविषो यथेक्षते ।
मूढो नर सतमसीव पश्यति
द्विजवीतरागो युगमात्रदर्शी ।
न एष भर्ता भजते कुमारिका
निवर्त यास्याम स्वक निवेशनम् ॥ ७ ॥

अमङ्गले साकलिके पूर्ववत् ।

भगवाश्चक्रम्यते । अद्राक्षीन्माकन्दिक परिव्राजको भगवन्त चक्रम्यमाणम् । दृष्ट्वा च पुन पत्नीमामन्त्रयते—एष दुहितुर्जामाता चक्रम्यत इति । सा गाथा भाषते—

यथास्य नेत्रे च यथावलोकित
यथास्य काले स्थित एव गच्छत ।
यथैव पद्म स्तिमिते जलेऽस्य
नेत्र विशिष्टे वदने विराजते ।
न एष भर्ता भजते कुमारिका
निवर्त यास्याम स्वक निवेशनम् ॥ ८ ॥

अमङ्गले साकलिके त्व
C 519 मङ्गलकाले वदसे ह्यमङ्गलम् ।
सचेद्भुत समधिकृत भविष्यति
पुनरप्यय कामगुणेषु रस्यते ॥ ९ ॥
वशिष्ठोशीरमौनलायना (?)
अपत्यहेतोरतत्काममोहिताः ।
धर्मो मुनीनां हि सनातनो ह्यय
मपत्यमुत्पादितवान् सनातन ॥ १० ॥

अथ माकन्दिक परिव्राजको येन भगवास्तेनोपसक्रान्त । उपसक्रम्य भगवन्तमिदमवोचत्—

इमा भगवान् पश्यतु मे सुता सती
रूपोपपन्ना प्रमदामलकृताम् ।
कामार्थिनी यद्भवते प्रदीयते
सहानया साधुरिवाचरता भवान् ।
समेत्य चन्द्रो नभसीव रोहिणीम् ॥ ११ ॥

भगवान् सलक्षयति—यद्यहमनुपमाया अनुनयवचन ब्रूयाम्, स्थानमेतद्विद्यते यदनुपमा रागेण खिन्ना काल कुर्वाणा भविष्यति । तत्तस्या प्रतिघवचन ब्रूयामिति विदित्वा गाथा भाषते—

दृष्टा मया मारसुता हि विप्र
तृष्णा न मे नापि तथा रतिश्च ।
छन्दो न मे कामगुणेषु कश्चित् ।
तस्मादिमा मूत्रपुरीषपूर्णा
प्रष्टु हि यत्तामपि नोत्सहेयम् ॥ १२ ॥

माकन्दिको गाथा भाषते—

सुतामिमा पश्यसि कि मदीया
हीनाङ्गिनी रूपगुणैर्वियुक्ताम् ।
छन्द न येनात्र करोषि चारौ
विविक्तभावेष्विव कामभोगी ॥ १३ ॥ इति ।

भगवानपि गाथा भाषते—

यस्मादिहार्थी विषयेषु मूढ
स प्रार्थयेद्विप्र सुता तवेमाम् ।
रूपोपपन्ना विषयेषु सक्ता-
मवीतरागोऽत्र जन प्रमूढ ॥ १४ ॥
अह तु बुद्धो मुनिसत्तम कृती C 520
प्राप्ता मया बोधिरनुत्तरा शिवा ।
पद्म यथा वारिकणैरलिप्त
चरामि लोकेऽनुपलिप्त एव ॥ १५ ॥
नीलाम्बुज कर्दमवारिमध्ये
यथा च पङ्केन व नोपलिप्तम् ।
तथा ह्यह ब्राह्मण लोकमध्ये
चरामि कामेषु विविक्त [एव] ॥ १६ ॥ इति ।

अथानुपमा भगवता मूत्रपुरीपवादेन समुदाचरिता वीतहर्षा दुर्मना सवृत्ता। तस्या यद्रागपर्यवस्थान तद्विगतम्, द्वेषपर्यवस्थानमुत्पन्नम्, स्थूलीभूतार्यस्थीतिकावरीभूतेक्षिणी(?)। तेन स खलु समयेनान्यतमो महल्लो भगवत. पृष्ठत स्थितोऽभूत्। अथ महल्लो भगवन्तमिदमवोचत्—

समन्तदृष्टे प्रतिगृह्य नारी-
मस्मत्समेता भगवन् प्रयच्छ।
रता वय हि प्रमदामलकृता
भोक्ष्यामहे धीर यथानुलोमम्॥ १७॥ इति।

एवमुक्ते भगवास्त महल्लमिदमवोचत्—अपेहि पुरुष, मा मे पुरतस्तिष्ठेति। स रुषितो गाथा भाषते—

इद च ते पात्रमिद च चीवर
यष्टिश्च कुण्डी च व्रजन्तु निष्ठाम्।
इमा च शिक्षा स्वयमेव धारय
धात्री यथा ह्यङ्कगत कुमारकम्॥ १८॥ इति।

एवमुक्ते स महल्ल शिक्षा प्रत्याख्याय महानानार्योऽयमिति मत्वा येन माकन्दिक परिव्राजकस्तेनोपसक्रान्त। उपसक्रम्य माकन्दिक परिव्राजकमिदमवोचत्—अनुप्रयच्छ
C 521 ममान्तिकेऽनुपमामिति। स पर्यवस्थित कथयति—महल्ल, द्रष्टुमपि ते न प्रयच्छामि, प्रागेव स्प्रष्टुमिति। एवमुक्तस्य माकन्दिकस्य परिव्राजकस्यान्तिके तादृश पर्यवस्थानमुत्पन्न येनोष्ण शोणित छर्दयित्वा कालगतो नरकेषूपपन्न॥

ततो भिक्षव सशयजाता सर्वसशयच्छेत्तार बुद्ध भगवन्त पप्रच्छु—पश्य भदन्त, भगवता अनुपमा लभ्यमाना न प्रतिगृहीतेति। भगवानाह—न भिक्षव एतर्हि, यथा अतीतेऽप्यध्वन्येषा मया लभ्यमाना न प्रतिगृहीता। तच्छ्रूयताम्॥

भूतपूर्वं भिक्षवोऽन्यतमस्मिन्कर्वटकेऽयस्कार प्रतिवसति। तेन सदृशात्कुलात् कलत्रमानीतम्। पूर्ववद्यावद्दुहिता जाता अभिरूपा दर्शनीया प्रासादिका। उन्नीता वर्धिता महती सवृत्ता। अयस्कार सलक्षयति—मयैषा दुहिता न कस्यचित् कुलेन दातव्या, न रूपेण न धनेन, अपि तु यो मम शिल्पेन समोऽभ्यधिको वा, तस्याहमेना दास्यामीति। यावदन्यतमो माणवो भिक्षार्थी तस्य गृह प्रविष्ट.। सा दारिका भैक्षमादाय निर्गता। स माणवस्ता दृष्ट्वा कथयति—दारिके, त्व कस्यचिद्दत्ता आहोस्विन्न दत्तेति? सा कथयति—यदा जाताह तदैव मत्पितैवाङ्गीकृत्य वदति—दुष्करमसौ मा कस्यचिद्दास्यति। किं तव पिता वदति? यो मम शिल्पेन समोऽभ्यधिको वा, अस्याहमेना दास्यामीति। तव पिता कीदृश शिल्प जानीते? सूचीमीदृशा करोति यावदुदके प्लवते। स माणव सलक्षयति—किं चाप्यहमनयानर्थी, मदापनयोऽस्य कर्तव्य इति। कुशलोऽसौ तेषु तेषु शिल्पस्थानकर्मस्थानेषु।

तेनायस्कारभाण्डिका याचित्वा अन्यत्र गृहे सुसूक्ष्मा सूच्यो घटिता', या उदके प्लवन्ते । एका च महती घटिता यस्या सप्त सूच्य प्रतिक्षिप्ता सह तया प्लवन्ते । स ता कृत्वा तस्यायस्कारस्य गृहमागत । स कथयति—सूच्य सूच्य इति । तया दारिकया दृष्टा । सा गाथा भाषते—

उन्मत्तकस्त्व कटुकोऽथ वासि अचेतन । C 522
अयस्कारगृहे यस्त्व सूची विक्रेतुमागत ॥ १९ ॥ इति ।

सोऽपि गाथा भाषते—

नाहमुन्मत्तको वास्मि कटुकोऽहमचेतन ।
मानावतारणार्थ तु मया शिल्प प्रदश्यते ॥ २० ॥
सचेत्पिता ते जानीयाच्छिल्प मम हि यादृशम् ।
त्वा चैवानुप्रयच्छेत अन्यच्च विप्रत (विपुल ?) धनम् ॥ २१ ॥ इति ।

सा कथयति—कीदृश त्व शिल्प जानीषे ? ईदृशीं सूची करोमि योदके प्लवते । तया मातुर्निवेदितम्—अम्ब, शिल्पिकर्मात्रागत इति । सा कथयति—प्रवेशयेति । तया प्रवेशित । अयस्कारभार्या कथयति—कीदृश त्व शिल्प जानीषे ? तेन समाख्यातम् । तया स्वामिने निवेदित । आर्यपुत्र, अय शिल्पदारक । ईदृश जानीत इति । स कथयति—यद्येवमानय पानीयम्, पश्यामीति । तया पानीयस्य भाजन पूरयित्वोपनामितम् । तेनैका सूची प्रक्षिप्ता । सा प्लोतुमारब्धा । एव द्वितीया, तृतीया । तत सा महती सूची प्रक्षिप्ता । सापि प्लोतुमारब्धा । पुनस्तस्यामेका सूची प्रक्षिप्ता । तथापि प्लोतुमारब्धा । एव द्वितीया तृतीया यावत् सप्तसूची प्रक्षिप्य प्रक्षिप्तास्तथापि प्लोतुमारब्धा । अयस्कार सलक्षयति—ममैषोऽधिकतर शिल्पेन । अस्मै दुहितरमनुप्रयच्छाम् । इति विदित्वा ता दारिका सर्वालकारविभूषिता कृत्वा वामेन पाणिना गृहीत्वा दक्षिणेन पाणिना भृङ्गारकमादाय माणवस्य पुरत स्थित्वा कथयति—इमा तेऽह माणवक दुहितरमनुप्रयच्छामि भार्यार्थायेति । स कथयति—नाहमनयार्थी, किं तु तवैव मदापनय कर्तव्य इति मया शिल्पमुपदर्शितमिति ॥

भगवानाह—कि मन्यध्वे भिक्षवो योऽसौ माणव, अहमेव स तेन कालेन तेन समयेन । योऽसावयस्कार, एष एव माकन्दिकस्तेन कालेन तेन समयेन । यासावयस्कारभार्या, एषैवासौ माकन्दिकभार्या तेन कालेन तेन समयेन । यासावयस्कारदुहिता, एषैवासावनुपमा तेन कालेन तेन समयेन । तदाप्येषा मया लभ्यमाना न प्रतिगृहीता । C 523
एतर्ह्यप्येषा मया लभ्यमाना न प्रतिगृहीता ॥

पुनरपि भिक्षव सशयजाता सर्वसशयच्छेत्तार बुद्ध भगवन्त पप्रच्छु—पश्य भदन्त अय महल्लकोऽनुपमामागम्यानयेन व्यसनमापन्न इति । भगवानाह—न भिक्षव एतर्हि यथातीतेऽप्यध्वन्येष अनुपमामागम्य सान्त पुरोऽनयेन व्यसनमापन्न । तच्छ्रूयताम् ॥

भूतपूर्व भिक्षव सिहकल्पाया सिहकेसरी नाम राजा राज्य कारयति ऋद्ध च स्फीत च क्षेम च सुभिक्ष च आकीर्णबहुजन पूर्ववद्यावद्धर्मेण राज्य कारयति। तेन खलु समयेन सिहकल्पाया सिंहको नाम सार्थवाह प्रतिवसति आढ्यो महाधनो महाभोगो विस्तीर्णविशालपरिग्रह पूर्ववद्याव-त्तेन कलत्रमानीतम्। सा आपन्नसत्त्वा सवृत्ता। न चास्या किंचिदमनोज्ञशब्दश्रवण यावद्गर्भस्य परिपाकाय। सा अष्टाना वा नवाना वा मासानामत्ययात् प्रसूता। दारको जात अभिरूपो दर्शनीय प्रासादिको गौर कनकवर्ण छत्राकारशिरा प्रलम्बबाहुर्विस्तीर्णललाट उच्चघोण सगतभ्रू तुङ्गनास सर्वाङ्गप्रत्यङ्गोपेत। तस्य त्रीणि सप्तकान्येकविशति दिवसान् विस्तरेण तस्य जातस्य जातिमह कृत्वा नामधेय व्यवस्थाप्यते—कि भवतु दारकस्य नामेति? ज्ञातय ऊचु—अय दारक सिहस्य सार्थवाहस्य पुत्र। भवतु सिहल इति नाम। तस्य सिंहल इति नामधेय व्यवस्थापितम्। सिहलो दारकोऽष्टाभ्यो धात्रीभ्यो दत्त पूर्ववद्यावदष्टासु परीक्षासु घटको वाचक पण्डित पटुप्रचार सवृत्त। तस्य पित्रा त्रीणि वासगृहाणि मापितानि हैमन्तिक ग्रैष्मिक वार्षिकम्। त्रीण्यन्त पुराणि व्यवस्थापितानि ज्येष्ठ मध्य कनीयसम्। सोऽपरेण समयेन पितरमाह्वयते—तात, अनुजानीहि, महासमुद्रमवतरामीति।
C 524 स कथयति—पुत्र, तावत्प्रभूत मे धनजातमस्ति यदि त्व तिलतण्डुलकुलत्थादिपरिभोगेन रत्नानि मे परिभोक्ष्यसे, तथापि मे भोगा न तनुत्व परिक्षय पर्यादान गमिष्यन्ति। तद्यावदह जीवामि, तावत् क्रीड रमस्व परिचारय। ममात्ययाद् धनेनोपार्जित करिष्यसीति। स भूयो भूय कथयति—तात, अनुजानीहि, महासमुद्रमवतरामीति। स तेनावश्यनिर्बन्ध ज्ञात्वा उक्त—पुत्र, एव कुरु। कि तु भयभैरवसहिष्णुना ते भवितव्यमिति। तेन सिहकल्पाया राजधान्या घण्टावघोषण कारितम्—शृण्वन्तु भवन्त सिंहकल्पनिवासिनो वणिज नाना-देशाभ्यागताश्च। सिहलसार्थवाहो महासमुद्रमवतरिष्यतीति। यो युष्माकमुत्सहते सिहलेन सार्थवाहेन सार्धमशुल्केनातरपण्येन महासमुद्रमवतर्तुम्, स महासमुद्रगमनीय पण्य समुदा-नयत्विति। तत पञ्चभिर्वणिक्शतैर्महासमुद्रगमनीय पण्य समुदानीतम्। मातापितरौ भृत्याश्च सुहृत्सबन्धिबान्धवानवलोक्य दिवसतिथिमुहूर्तप्रयोगेण कृतकौतुकमङ्गलस्वस्त्ययन शकटैर्भारै पिटकै मूटैरुष्ट्रैर्गोभिर्गर्दभै प्रभूत महासमुद्रगमनीय पण्यमादाय पञ्चभिर्वणिक्शतै सपरिवार सप्रस्थित। सोऽनुपूर्वेण ग्रामनगरनिगमराष्ट्रराजधानीषु चञ्चूर्यमाण पत्तनान्यवलोकयन् समुद्रतीरमनुप्राप्त। विस्तरेण राक्षसीसूत्र सर्व वाच्यम्। सर्वे ते वणिजो बालाहाश्वराजा-त्पतिता, ताभिश्च राक्षसीभिर्भक्षिता। सिहलक एक स्वस्तिक्षेमाभ्या जम्बुद्वीपमनुप्राप्त। सिहलभार्या या राक्षसी सा राक्षसीभिरुच्यते—भगिनि, अस्माभि स्वकस्वका स्वामिनो भक्षिता, त्वया स्वामी निर्वाहित। यदि तावत्तमानयिष्यसीत्येव कुशलम्, नो चेत्त्वा भक्षयाम इति। सा सत्रस्ता कथयति—यदि युष्माकमेष निर्बन्धो मा धरिष्यथ आनयामीति। ता कथयन्ति—शोभनम्। एव कुरुष्वेति। सा परमभीषणरूपमभिनिर्माय लघुलघ्वेव
C 525 गत्वा सिहलस्य सार्थवाहस्य पुरतो गत्वा स्थिता। सिंहलेन सार्थवाहेन निष्कोषमसिं कृत्वा

संत्रासिता अपक्रान्ता। यावन्मध्यदेशात् सार्थ आगत। सा राक्षसी सार्थवाहस्य पादयोर्निपत्याह—सार्थवाह, अह ताम्रद्वीपकस्य राज्ञो दुहिता। तेनाह सिहलसार्थवाहस्य भार्यार्थं दत्ता। तस्य महासमुद्रमध्यगतस्य मकरेण मत्स्यजातेन यानपात्र भग्नम्। तेनाहममङ्गलेति कृत्वा छोरिता। तदर्हसि त ममोपसवरयितुमिति। तेनाधिवासित क्षमापयामीति। स तस्य सकाश गत। विश्रम्भकथालापेन मुहूर्त स्थित्वा कथयति—वयस्य, राजदुहितासौ त्वया परिणीता। मा तामस्थाने परित्यज, क्षमस्वेति। स कथयति—वयस्य, नासौ राजदुहिता, ताम्रद्वीपादसौ राक्षसी। अथ कथमिहागता? तेन वृत्तमारोचितम्। स तूष्णीमवस्थित। सिहल सार्थवाहोऽनुक्रमत स्वगृहमनुप्राप्त। सापि राक्षसी स्वयमतीवरूपयौवनसपन्नमहासुन्दरीमानुषीरूपमास्थाय सिहलसदृशनिर्विशेषसुन्दर पुत्र निर्माय त पुत्रमादाय सिहकल्पा राजधानीमनुप्राप्ता। सिहलस्य सार्थवाहस्य स्वगृहद्वारमूलेऽवस्थिता। जनकायेनासौ मुखबिम्बकेन प्रत्यभिज्ञात। ते कथयन्ति—भवन्त, ज्ञायन्तामय दारक सिहलस्य सार्थवाहस्य पुत्र इति। राक्षसी कथयति—भवन्त, परिज्ञातो युष्माभि। तस्यैवाय पुत्र इति। ते कथयन्ति—भगिनि, कुत आगता, कस्य वा दुहिता त्वमिति? सा कथयति—भवन्त., अह ताम्रद्वीपराजस्य दुहिता सिहलस्य सार्थवाहस्य भार्यार्थ दत्ता। महासमुद्रमध्यगतस्य सार्थवाहस्य मत्स्यजातेन यानपात्र भग्नम्। तेनाहममङ्गलेति कृत्वा अस्थाने छोरिता, कथचिदिह सप्राप्ता। क्षुद्रपुत्राहम्। अर्हथ सिंहल सार्थवाह क्षमयितुमिति। तैस्तस्य मातापित्रोर्निवेदितम्। स ताभ्यामुक्त—पुत्र, मैना [त्यज]दुहितर राज्ञ, क्षुद्रपुत्रेय तपस्विनी, क्षमेति। स कथयति—तात, नैषा राजदुहिता, राक्षस्येषा ताम्रद्वीपादिहागतेति। तौ कथयत—पुत्र, सर्वा एव स्त्रियो राक्षस्य। क्षमेति। तात, यद्येषा युष्माकमभिप्रेता, एता गृहे धारयत। C 526 अहमप्यन्यत्र गच्छामीति। तौ कथयत—पुत्र, सुतरा वयमेना तवैवार्थाय धारयाम। यद्येषा तव नाभिप्रेता, किमस्माकमनया? न धारयाम इति। ताभ्या निष्कासिता। सा सिंहकेसरिणो राज्ञ सकाश गता। अमात्यै राज्ञो निवेदितम्—देव, ईदृशी रूपयौवनसपन्ना स्त्री राजद्वारे तिष्ठतीति। राजा कथयति—प्रवेशयेति। पश्याम इति। सा तै प्रवेशिता। हारीणीन्द्रियाणि। राजा ता दृष्ट्वा रागेनोत्क्षिप्त। स्वागतवादसमुदाचारेण ता समुदाचर्य कथयति—कुत कथमत्रागता, कस्य वा त्वमिति। सा पादयोर्निपत्य कथयति—देव, अह ताम्रद्वीपकस्य राज्ञो दुहिता सिहलस्य सार्थवाहस्य भार्यार्थ दत्ता। तस्य महासमुद्रमध्यगतस्य मकरेण मत्स्यजातेन यानपात्र भग्नम्। तेनाहममङ्गलेति श्रुत्वा अस्थाने छोरिता, कथचिदिह सप्राप्ता। क्षुद्रपुत्राहम्। तदर्हसि देव तमेव सिंहल सार्थवाह क्षमापयितुमर्हसि। तेन राज्ञा समाश्वासिता। अमात्यानामाज्ञा दत्ता—गच्छन्तु भवन्त, सिंहल सार्थवाह शब्दयतेति। तैरसौ शब्दित। राजा कथयति—सिंहल, एना राजदुहितर धारय, क्षमस्वेति। स कथयति—देव, नैषा राजदुहिता, राक्षस्येषा ताम्रद्वीपादिहागतेति। राजा कथयति—सार्थवाह, सर्वा एव स्त्रियो राक्षस्य, क्षमस्व। अथ तव नाभिप्रेता, ममानुप्रयच्छेति। सार्थवाह· कथयति—देव,

राक्षस्येषा। नाह ददामि, न वरयामीति। सा राज्ञा अन्त पुर प्रवेशिता। तया राजा वशीकृत । यावदपरेण समयेन राज्ञ सान्त पुरस्याखापन दत्वा तासा राक्षसीना सकाश गत्वा कथयति—भगिन्य, किं युष्माक सिंहलेन सार्थवाहेन ? मया सिंहकेसरिणो राज्ञ सान्तःपुरस्याखापन दत्तम्। आगच्छत, त भक्षयाम इति। ता विकृतकरचरणनासा परमभैरवमात्मानमभिनिर्माय रात्रौ सिंहकल्पामागता। ताभिरसौ राजा सान्त पुरपरिवारो भक्षित। प्रभाताया रजन्या राजद्वार न मुच्यते। राजगृहस्योपरिष्टात्कुणपखादका पक्षिणः परिभ्रामितुमारब्धा। अमात्या भटबलाग्रनैगमजनपदाश्च राजद्वारे तिष्ठन्ति। एष शब्द
C 527 सिंहकल्पाया राजधान्या समन्ततो विसृत—राजद्वार न मुच्यते। राजगृहस्योपरिष्टात्कुणपखादका पक्षिण परिभ्रमन्ति। अमात्या भटबलाग्र नैगमजनपदाश्च राजद्वारे तिष्ठन्तीति। सिंहलेन सार्थवाहेन श्रुतम्। स त्वरितत्वरित खड्गमादाय गत। स कथयति—भवन्त, क्षम चिन्तयत। तया राक्षस्या राजा खादित इति। अमात्या कथयन्ति—कथमत्र प्रतिपत्तव्यमिति ? स कथयति—निश्रयणीमानयत, पश्यामीति। तैरानीता। सिंहल सार्थवाह खड्गमादाय निरूढ। तेन ता सत्रासिता। तासा काश्चिद्धस्तपादानादाय निष्पलायिता, काश्चिच्छिर.। तत सिंहलेन सार्थवाहेन राजकुलद्वाराणि मुक्तानि। अमात्यै राजकुल शोधितम्। पौरामात्यजनपदा सनिपत्य कथयन्ति—भवन्त, राजा सान्त पुरपरिवारो राक्षसीभिर्भक्षित। कुमारो नास्य, कमत्राभिषिञ्चाम इति ? तत्रैके कथयन्ति—य. सात्त्विक प्राज्ञश्चेति। अपरे कथयन्ति—सिंहलात्सार्थवाहात् कोऽन्य सात्त्विकः प्राज्ञश्च ? सिंहल सार्थवाहमभिषिञ्चाम इति। एव कुर्म। तै सिंहल सार्थवाह उक्त—सार्थवाह, राज्य प्रतीच्छेति। स कथयति—अह वणिक्सव्यवहारोपजीवी। किं मम राज्येनेति ? ते कथयन्ति—सार्थवाह, नान्य शक्नोति राज्य धारयितुम्। प्रतीच्छेति। स कथयति—समयेन प्रतीच्छामि यदि मम वचनानुसारिणो भवथ। प्रतीच्छ, भवाम, शोभन ते। तैरसौ नगरशोभा कृत्वा महता सत्कारेण राज्येऽभिषिक्त। तेन नानादेशनिवासिनो विद्यावादिका आहूय भूयस्या मात्रया विद्या शिक्षिता, एवमिष्वस्त्राचार्या इष्वस्त्राणि। अमात्याना चाज्ञा दत्ता—सज्जीक्रियता भवन्तश्चतुरङ्गबलकायम्। गच्छाम, ता राक्षसीस्ताम्रद्वीपान्निर्वासयाम इति। अमात्यैश्चतुरङ्गबलकाय सनाहितम्। सिंहलो राजा चतुरङ्गाद्बलकायाद्वरवराङ्गान् हस्तिनोऽश्वान्
C 528 रथान् मनुष्याश्च वहनेष्वारोप्य ताम्रद्वीप सप्रस्थित। अनुपूर्वेण समुद्रतीरमनुप्राप्त.। तासा राक्षसीनामापणस्थानीयो ध्वज कम्पितुमारब्ध। ता सजल्प कर्तुमारब्धा—भवत्य, आपणस्थानीयो ध्वज कम्पते। नून जाम्बुद्वीपका मनुष्या युद्धाभिनन्दिन आगता। समन्वेषाम इति। ता समुद्रतीर गता। यावत् पश्यन्ति अनेकशतानि यानपात्राणि समुद्रतीरमनुप्राप्तानि। दृष्ट्वा च पुनस्ता अर्धेन प्रत्युद्गता। ततो विद्याधारिभिराविष्टा इष्वस्त्राचार्यैं सप्रघातिता। अवशिष्टा सिंहलस्य राज्ञ पादयोर्निपत्य कथयन्ति—देव, क्षमस्वेति। स कथयति—समयेन क्षमे, यदि यूयमेतन्नगरमुत्कीलयित्वा अन्यत्र गच्छथ, न च मद्विजिते

कस्यचिदपराध्यथेति । ता' कथयन्ति—देव, एव कुर्म । शोभनम् । त नगरमुत्कीलयित्वा अन्यत्र गत्वावस्थिता । सिहलेनापि राज्ञा आवासितमिति सिहलद्वीप सिहलद्वीप इति सज्ञा सवृत्ता ॥

किं मन्यध्वे भिक्षवो योऽसौ सिहल, अहमेव स तेन कालेन तेन समयेन। योऽसौ सिंहकेसरी राजा, एष एव स महल्लस्तेन कालेन तेन समयेन । या सा राक्षसी, एषैवानुपमा तेन कालेन तेन समयेन। तदाप्येष अनुपमाया अर्थे अनयेन व्यसनमापन्न । एतर्ह्यप्येष अनुपमाया अर्थे अनयेन व्यसनमापन्न ॥

माकन्दिक परिव्राजकोऽनुपमामादाय कौशाम्बीं गत । अन्यतमस्मिन्नुद्यानेऽवस्थित । उद्यानपालकपुरुषेण राज्ञ उदयनस्य वत्सराजस्य निवेदितम्—देव, स्त्री अभिरूपा दर्शनीया प्रासादिका उद्याने तिष्ठति । देवस्यैषा योग्येति श्रुत्वा राजा तदुद्यान गत । तेनासौ दृष्टा । हारीणीन्द्रियाणि । सहदर्शनादेवाक्षिप्तहृदय । तेन माकन्दिक परिव्राजक उक्त—कस्येय दारिका? स आह—देव, मद्दुहिता देव, न कस्यचिद्। मम कस्मान्न दीयते? देव, दत्ता भवतु राज्ञ । शोभनम् । महाराजस्य बह्व पण्यपरिणीता । तस्य पुष्पदन्तस्य परिणीता । तस्या पुष्पदन्तस्य प्रासादस्यार्ध दत्तम्, पञ्चोपस्थायिकाशतानि दत्तानि, पञ्च च कार्षापणशतानि दिने दिने गन्धमाल्यनिमित्तम्। माकन्दिक परिव्राजकोऽग्रामात्य स्थापित । तेन खलु पुन समयेनोदयनस्य राज्ञस्त्रयोऽग्रामात्या योगन्धरायणो घोषिलो माकन्दिक इति । यावदपरेण समयेन उदयनस्य राज्ञ पुरुष उपसक्रान्त । राज्ञा पृष्ट—कस्त्वमिति? स कथयति—देव प्रियाख्यायीति । अमात्यानामाज्ञा दत्ता—भवन्त, प्रयच्छत प्रियाख्यायिनो वृत्तिमिति। तैस्तस्य वृत्तिर्दत्ता। यावदपर पुरुष उपसक्रान्त । सोऽपि राज्ञा पृष्ट—कस्त्वमिति? स कथयति—देव अप्रियाख्यायीति। राज्ञा अमात्यानामाज्ञा दत्ता—भवन्त, प्रयच्छतास्याप्यप्रियाख्यायिनो वृत्तिमिति। ते कथयन्ति—मा कदाचिद्देवोऽप्रिय शृणुयात्। स कथयति—भवन्त, विस्तीर्णानि राजकार्याणि । प्रयच्छतेति । तैस्तस्यापि वृत्तिर्दत्ता। यावदपरेण समयेन राजा उदयन श्यामावती अनुपमा चैकस्मिन् स्थाने तिष्ठन्ति । तदा राज्ञा क्षुत कृतम् । श्यामावत्योक्तम्—नमो बुद्धायेति । अनुपमया नमो देवस्येति । अनुपमा कथयति—महाराज, श्यामावती देवस्य सन्तक भक्त भुङ्क्ते, श्रमणस्य गौतमस्य नमस्कार करोतीति । राजा कथयति—अनुपमे, नात्र ह्येवम्। श्यामावत्युपासिका । अवश्य श्रमणस्य गौतमस्य नमस्कार करोतीति । सा तूष्णीमवस्थिता । तस्या प्रेष्यदारिका उक्ता—दारिके, यदा देव श्यामावती अह च रहसि तिष्ठेम, तदा त्व सोपानके कासिका पातयिष्यसीति । एवमस्त्विति । तया तेषा रहस्यवस्थिताना सोपानके कासिका पातिता । श्यामावत्योक्तम्—नमो बुद्धायेति । अनुपमा नमो देवस्येत्युक्त्वा कथयति—देवस्य सन्तक भवती भुङ्क्ते, श्रमणस्य गौतमस्य नमस्कार करोतीति । राजा कथयति—अनुपमे, अत्र मा सरम्भ कुरु, उपासिकैषा, नात्र दोष इति । राजा उदयन एकस्मिन् दिवसे श्यामावत्या सकाश

C 530 भुङ्क्ते, द्वितीयदिवसेऽनुपमाया । राज्ञा शाकुनिकस्याज्ञा दत्ता—यस्मिन् दिवसे श्यामावत्या भोजनवार, तस्मिन् दिवसे जीवन्त कपिजला आनेतव्या इति । शाकुनिकेन जीवन्त कपिंजला राज्ञ उपनीता । राजा कथयति—अनुपमाया समर्पयेति । अनुपमया श्रुतम् । सा कथयति—देव, न मम वार । श्यामावत्या वार इति । राजा कथयति—गच्छ भो पुरुष, श्यामावत्या समर्पयेति । तेन श्यामावत्या सकाशमुपनीत —देवस्यार्थाय साधयेति । सा कथयति—किमहं शाकुनिकायिनी ? न मम प्राणातिपात कल्पते । गच्छेति । तेन राज्ञे गत्वा निवेदितम्—देव, श्यामावती कथयति—किमहं शाकुनिकायिनी ? न मम प्राणातिपात कल्पते । गच्छेति । अनुपमा श्रुत्वा कथयति—देव, यद्यसावुच्यते श्रमणस्य गौतमस्यार्थाय साधयेति साम्प्रत सपरिवारा साधयेत् । राजा सलक्षयति—स्यादेवम् । तेनासौ पुरुष उक्त —गच्छ भो पुरुष, एव वद—भगवतोऽर्थाय साधयेति । सम्प्रस्थितोऽनुपमया प्रच्छन्न-मुक्त —प्रघातयित्वानयेति । तेन प्रघातयित्वा श्यामावत्या उपनीता । देव कथयति—भगवतोऽर्थाय साधयेति । सा सपरिवारा उद्युक्ता । शाकुनिकेन गत्वा राज्ञे निवेदितम्—सा देव सपरिवारा उद्युक्तेति । अनुपमा कथयति—श्रुत देवेन ? यदि तावत्प्राणातिपातो न कल्पते, श्रमणस्यार्थाय न कल्पते, देवस्यापि कल्पते ? देवस्य न कल्पते इति कुत एतत् ? राजा पर्यवस्थितो धनु पूरयित्वा सम्प्रस्थित । मित्रामित्रमध्यमो लोक । अपरया श्यामावत्या निवेदितम्—देवोऽत्यर्थ पर्यवस्थितो धनु पूरयित्वा आगच्छति, क्षमयेति । तया स्वोपनिषदुक्ता—भगिन्य, सर्वा यूय मैत्री समापद्यध्वमिति । ता सर्वा मैत्रीसमापन्ना । राज्ञा आ कर्णाद्धनु पूरयित्वा शर क्षिप्त । सोऽर्धमार्गे पतित । द्वितीय क्षिप्त । स निवर्त्य राज्ञ समीपे पतित । तृतीय क्षेप्तुमारब्ध । श्यामावती कथयति—देव, मा क्षेप्स्यसि । मा सर्वेण सर्वं न भविष्यतीति । राजा विनीत कथयति—त्व देवी नागी यक्षिणी गन्धर्वी किन्नरी महोरगीति ? सा कथयति—न । अथ का त्वम् ? भगवत श्राविका अनागामिनी । मया भगवतोऽन्तिकेऽनागामिफल साक्षात्कृतम्, एभिश्च पञ्चभि स्त्रीशतै सत्यानि दृष्टानीति। राजा
C 531 अभिप्रसन्न कथयति—वर तेऽनुप्रयच्छामीति । सा कथयति—यदि देवोऽभिप्रसन्न, यदा देवोऽन्त पुर प्रविशति, तदा ममान्तिके धर्मान्वयमुपस्थापयेदिति । राजा कथयति—शोभनम् । एव भवत्विति । सोऽनुपमाया श्यामावत्या अन्तिके धर्मान्वय प्रसादयति । यान्यस्य नवसस्यानि नवफलानि नवर्तुकानि समापद्यन्ते, तानि तत्प्रथमत श्यामावत्या प्रयच्छति । ईर्ष्याप्रकृतिर्मातृग्राम । अनुपमा सलक्षयति—अय राजा मया सार्धं रतिक्रीडा प्रत्यनुभवति । श्यामावत्या नवै फलै नवै सस्यकैर्नवर्तुकै कारा करोति । तदुपायसविधान कर्तव्य येनैषा प्रघात्यत इति । सा च तस्या प्रघातनाय रन्ध्रान्वेषणतत्परा अवस्थिता । राज्ञश्चान्यतम कार्वटिको विरुद्ध । तेनैक दण्डस्थान प्रेषितम् । तद्धतप्रहतमागतम् । एव द्वितीय तृतीयम् । अमात्या कथयन्ति—देवस्य बल हीयते, कार्वटिकस्य बल वर्धते । यदि देव स्वयमेव न गच्छति, स्थानमेतद्विद्यते यत् सर्वथासौ दुर्दम्यो

भविष्यति । तेन कौशाम्ब्या घण्टावघोषण कारितम्—यो मम विजिते कश्चिच्छस्त्रोपजीवी प्रतिवसति, तेन सर्वेण गन्तव्यमिति । तेन सम्प्रस्थितेन योगन्धरायण उक्त—त्वमिह तिष्ठेति । स न सम्प्रतिपद्यते । स कथयति—देवेनैव सार्धं गच्छामीति । घोषिलोऽप्युक्त एवमेव कथयति । राज्ञा माकन्दिक स्थापित उक्तश्च—श्यामावत्या योगोद्वहन कर्तव्यमिति । सम्प्रस्थितेनाप्यनुव्रजन् स एवमेवोक्त । निवर्तमानेनापि तेन सम्प्रतिपन्नम् । सोऽनुपमाया सकाश गत । तया पृष्ट—तात, क इह देवेन स्थापित ? अहम् । सा सलक्षयति—शोभनम् । शक्यमनेन सहायेन वैरनिर्यातन कर्तुमिति विदित्वा कथयति—नानुजानीषे श्यामावती का मम भवतीति । पुत्रि, जाने सपत्नीति । तात सत्यमेवम् । नानुजानीषे कतरो धर्मोऽत्यर्थ बाधत इति ? पुत्रि, जाने ईर्ष्या मात्सर्य च । तात यद्येवम्, श्यामावती प्रघातय । स कथयति—कि मे द्वे शिरसी ? यावत् त्रिरप्यह राज्ञा सदिष्ट—श्यामावत्या योगोद्वाहन करिष्यसीति । भवतु नामापि न गृहीतुमिति । सा कथयति—तात, ईदृशोऽपि त्व मूर्ख ? अस्ति कश्चित्पिता दुहितुरर्थे विमुख, य सपत्न्या सकाशे अतीव स्नेह करोति ? प्रघातयसीत्येव कुशलम् । नो चेदह पौराणे स्थाने स्थापयामीति । स भीत सलक्षयति—स्त्रीवशगा राजान । स्यादेवमिति विदित्वा कथयति—पुत्रि, नैवमेव शक्यते प्रघातयितुम्, उपायविधान करोमीति । सा कथयति—शोभनम् । एव कुरु । स श्यामावत्या सकाश गत । स कथयति—देवि, कि ते करणीयमस्ति ? सा कथयति—माकन्दिक, न किचित्करणीयमस्ति । अपि त्वेता दारिका रात्रौ प्रदीपेन बुद्धवचन पठन्ति, अत्र भूर्जेन प्रयोजन तैलेन मसिना कलमया तुलेन । स कथयति—देवि, शोभनम् । उपावर्तयामीति । तेन प्रभूतमुपावर्त्य प्रवेशितम्, द्वारकोष्ठके राशिर्व्यवस्थापित । श्यामावती कथयति—माकन्दिक, अल पर्याप्तमिति । माकन्दिक कथयति—देवि प्रवेशयामि, न भूयो भूय प्रवेशितव्यम् । तेनापश्चिमे भूर्जभारकेऽग्निं प्रक्षिप्य शर प्रवेशित । तेन सधुक्षितेन द्वारकोष्ठक प्रज्वालित । कौशाम्बीनिवासी जनकाय प्रधावितो निर्वापयितुम् । माकन्दिको निष्कोषमसि कृत्वा जनकाय निर्वासयितुमारब्ध । तिष्ठत, कि यूय राज्ञोऽन्त पुर द्रष्टुम् ? कौशाम्ब्या यन्त्रकराचार्य कथयति—अहमेन द्वारकोष्ठक ज्वलन्त यन्त्रेणान्यस्थान सक्रमयामीति । सोऽपि माकन्दिकेनैवमेवोक्तो निवर्तित । श्यामावती ऋद्ध्या आकाशमुत्प्लुत्य कथयति—भगिन्य, अस्माभिरेवैतानि कर्माणि कृतान्युपचितानि लब्धसभाराणि परिणतप्रत्ययान्योघवत्प्रत्युपस्थितान्यवश्यभावीनि । अस्माभिरेव कृत्यान्युपचितानि । कोऽन्य प्रत्यनुभविष्यति ? उक्त च भगवता—

नैवान्तरिक्षे न समुद्रमध्ये
न पर्वताना विवर प्रविश्य ।
न विद्यते स पृथिवीप्रदेशो
यत्र स्थित न प्रसहेत कर्म ॥ २२ ॥ इति ।

C 533 तत्कर्मपरायणैर्वो भवितव्यमित्युक्त्वा गाथा भाषते—

दृष्टो मया स भगवान् तिर्यक्प्राकारसनिभ ।
आज्ञातानि च सत्यानि कृत बुद्धस्य शासनम् ॥ २३ ॥ इति ।

श्यामावतीप्रमुखास्ता स्त्रिय पतङ्ग इवोल्मुल्याग्नौ निपतिता । इति तत्र श्यामावतीप्रमुखानि पञ्च स्त्रीशतानि दग्धानि । कुब्जोत्तरा ससभ्रमेण निष्पलायिता । माकन्दिकेन तेषा पञ्चाना स्त्रीशताना कलेवराणि श्मशाने छोरितानि । राजकुल सान्तर्बहि' शोधितम् । कौशाम्बीनिवासी जनकायो नानादेशाभ्यागतश्च विक्रोशन्निवारित ॥

अथ सबहुला भिक्षव पूर्वाह्णे निवास्य पात्रचीवरमादाय कौशाम्बी पिण्डाय प्राविक्षन् । अश्रौषु सबहुला भिक्षव कौशाम्बीनगरे उदयनस्य वत्सराजस्य जनपदान् गतस्य अन्त पुरमग्निना दग्ध पञ्चमात्राणि स्त्रीशतानि श्यामावतीप्रमुखानि । श्रुत्वा च पुन कौशाम्बी पिण्डाय प्रविश्य चरित्वा प्रतिक्रम्य पुनर्येन भगवास्तेनोपसक्रान्ता एतदूचु —अश्रौष्म वय भदन्त सबहुला भिक्षवो कौशाम्बी पिण्डाय चरन्त उदयनस्य वत्सराजस्यान्त पुरमग्निना दग्ध पञ्चमात्राणि स्त्रीशतानि श्यामावतीप्रमुखानि दग्धानि ॥

भगवानाह—बहु भिक्षवस्तेन मोहपुरुषेणापुण्य प्रसूत येनोदयनस्य वत्सराजस्य जनपदगतस्यान्त पुरमग्निना दग्ध पञ्चमात्राणि स्त्रीशतानि श्यामावतीप्रमुखानि । कि चापि भिक्षवस्तेन मोहपुरुषेण बह्वपुण्य प्रसूतम्, अपि तु न ता दुर्गतिं गता । सर्वा शुद्धपुद्गला कालगता. । तत्कस्य हेतो ? सन्ति तस्मिन्नन्त पुरे स्त्रियो या पञ्चानामवरभागीयाना सयोजनाना प्रहाणादुपपादुका । तत्र परिनिर्वायिण्योऽनागामिन्योऽनावृत्तिकधर्मिण्य पुनरिम लोकम् । एवरूपास्तस्मिन्नन्त पुरे स्त्रिय सन्ति । सन्ति तस्मिन्नन्त पुरे स्त्रियो यास्त्रयाणा
C 534 सयोजनाना प्रहाणाद्रागद्वेषमोहाना काल कृत्वा सकृदागामिन्य, सकृदिम लोकमागम्य दु खस्यान्त करिष्यन्ति । एवरूपास्तस्मिन्नन्त पुरे स्त्रिय सन्ति । सन्ति तस्मिन्नन्त पुरे स्त्रियो यास्त्रयाणा सयोजनाना प्रहाणाच्छ्रोतापन्ना अविनिपातधर्मिण्यो नियतसमाधिपरायणा सप्तकृत्वो भवपरमा सप्तकृत्वो देवाश्च मनुष्याश्च सधाव्य ससृत्य दु खस्यान्त करिष्यन्ति । एवरूपास्तस्मिन्नन्त पुरे स्त्रिय सन्ति । सन्ति तस्मिन्नन्त पुरे स्त्रियो या स्वजीवितहेतोरपि शिक्षा न व्यतिक्रान्ता । इत्येवरूपास्तस्मिन्नन्त पुरे स्त्रिय सन्ति । सन्ति तस्मिन्नन्त पुरे स्त्रियो या ममान्तिके प्रसन्नचित्तालकार कृत्वा कायस्य भेदात्सुगतौ स्वर्गलोके देवेषूपपन्ना । एवरूपास्तस्मिन्नन्त पुरे स्त्रिय सन्ति । आगम्यत भिक्षवो येन श्यामावतीप्रमुखाना पञ्चस्त्रीशताना कलेवराणि । एव भदन्तेति भिक्षवो भगवत प्रत्यश्रौषु । अथ खलु भगवान् सबहुलैर्भिक्षुभि सार्ध येन तासा पञ्चाना स्त्रीशताना कलेवराणि तेनोपसक्रान्त । उपसक्रम्य भिक्षूनामन्त्रयते स्म—एतानि भिक्षवस्तानि पञ्चशतकलेवराणि यत्र उदयनो वत्सराजो रक्त सक्तो गृद्धो ग्रथितो मूर्च्छितोऽध्यवसितोऽध्यवसायमापन्न । तत्र नैव प्राज्ञधी' पादेनापि स्पृशेत् । गाथा च भाषते—

मोहसवर्धनो लोको भव्यरूप इव दृश्यते ।
उपधिबन्धना बालास्तमसा परिवारिताः ।
असत्सदिति पश्यन्ति पश्यता नास्ति किंचन ॥ २४ ॥ इति ।

एव चाह–तस्मात्तर्हि भिक्षव एव शिक्षितव्यम्, यद्दग्धस्थूणायामपि चित्त न प्रदूषयिष्याम प्रागेव सविज्ञानके काये । इत्येव वो भिक्षव शिक्षितव्यम् ॥

अथ कौशाम्बीनिवासिन पौरा. सनिपत्य सजल्पितुमारब्धा –भवन्त, राज्ञ ईदृशोऽनर्थ. सवृत्त। तत्को न्वस्माक राज्ञ आरोचयिष्यतीति? तत्रैकै कथयन्ति–योऽसावप्रियाख्यायी स आरोचयिष्यति । त शब्दयाम इति । अपरे कथयन्ति–एव कुर्म । तैरसावाहूयोक्त – देवस्येदमीदृशमप्रियमनुपूर्व्या निवेदयेति । वृत्तिर्दीयताम् । किमप्रियाख्यायिनो वृत्तिर्दीयत इत्यय स काल । यूयमेव निवेदयत । ते कथयति–अतोर्थमेव तव वृत्तिर्दत्ता । कार्यं निवेदयेति। समयतो निवेदयामि यदह ब्रवीमि तत्कुरुध्वम्? ब्रूहि, करिष्याम । एवमनुपूर्वेणास्य निवेदयितव्यम्–पञ्चहस्तिशतानि प्रयच्छत, पञ्चहस्तिनीशतानि पञ्चाश्वशतानि पञ्चवडवाशतानि पञ्चकुमारशतानि पञ्चकुमारिकाशतानि सुवर्णलक्ष कौशाम्ब्यधिष्ठानम् । पटे लेखयत पुष्पदन्तप्रासाद यथा माकन्दिकेन भूर्ज कलमा तैल तूलमसिरपश्चिमे च भूर्जभागेऽग्नि प्रक्षिप्त । यथा द्वारकोष्ठक प्रज्वालित, यथा कौशाम्बीनिवासी जनकायो निर्वापयितु प्रधावित, यथा माकन्दिकेन निष्कोषमसि कृत्वा निवारित । यथा यन्त्रकलाचार्य आगत्य कथयति–द्वारकोष्ठक ज्वलन्तमन्यत् स्थान सक्रमयामीति। सोऽपि माकन्दिकेन निवारित । यथा श्यामावतीप्रमुखानि पञ्चस्त्रीशतान्युत्प्लुत्य निपतितानि। ते कथयन्ति–एव कुर्म । तै पञ्चहस्तिशतान्युपस्थापितानि पञ्चहस्तिनीशतानि पञ्चाश्वशतानि पञ्चवडवाशतानि पञ्चकुमारशतानि पञ्चकुमारिकाशतानि सुवर्णस्य लक्ष कौशाम्ब्यधिष्ठान पटे लिखित पुष्पदन्तप्रासाद । यथा माकन्दिकेन भूर्जं कलमा तैल तूलमसिरपश्चिमे भूर्जभारकेऽग्नि प्रक्षिप्तो यथा द्वारकोष्ठके प्रज्वालित । यथा कौशाम्बीनिवासी जनकायो निर्वापयितु प्रधावित । यथा माकन्दिकेन निष्कोषमसिं कृत्वा निवारित । यथा यन्त्रकलाचार्य आगत –अहमेन द्वारकोष्ठक ज्वलन्तमन्यत् स्थान सक्रमयामीति, सोऽपि माकन्दिकेन निवारित । यथा श्यामावतीप्रमुखानि पञ्चस्त्रीशतान्यग्नावुत्प्लुत्य निपतितानि, तत्सर्व पटे लिखितम् । ततोऽप्रियाख्यायिनोऽमात्याना लेखोऽनुप्रेषितो राज्ञ ईदृशोऽनर्थ उत्पन्नोऽहमस्यानेनोपायेन निवेदयिष्यामि । युष्माभि साहाय्य कल्पयितव्यमिति । स तेषा लेखा लेखयित्वा चतुरङ्गबलकाययुक्तोऽन्यतमस्मिन् प्रदेशे गत्वावस्थित । उदयनस्य च लेखोऽनुप्रेषित –देव, अहममुष्मिन् प्रदेशे राजा । मम च पुत्रो मृत्युनापहृत । तदह तेन सार्धं सग्राम सग्रामयिष्यामि। यदि तावत्त्व शक्नोषि युद्धेन नियोक्तुमित्येव कुशलम्, नो चेत्पञ्चहस्तिशतानि पञ्चहस्तिनीशतानि पञ्चाश्वशतानि पञ्चवडवाशतानि पञ्चकुमारशतानि पञ्चकुमारिकाशतानि सुवर्णस्य लक्ष दत्वा तमानेष्यामीति । राज्ञ उदयनस्य स कार्वटिको बलवान् सनाम न गच्छति । सोऽमात्याना कथयति–

भवन्त, ईदृशोऽपि राजा मूर्खः? अस्ति कश्चिन्मृत्युनापहृतः शक्यत आनेतुम्? तद्गतम्। एतत्तस्यैव लिखितम्—ममैवनामा कार्वटिकः सनामं न गच्छति। स त्वमस्माकं तावत्साहाय्यं कल्पय, पश्चात्तवापि साहाय्यं करोमीति। सोऽमात्यैस्तस्यैव लेखोऽनुप्रेषितः। स लेखश्रवणादेवागत्य कार्वटिकस्य नातिदूरे व्यवस्थापितः। कार्वटिकेन श्रुतम्। स संलक्षयति—एकेन तावदहं राज्ञा दश दिशो विश्रान्तः, अयं च द्वितीयः। सर्वथा पुनरपि विषयान्न तु प्राणान्निर्गच्छामीति। स कण्ठेऽसिं बद्ध्वा निर्गत्य राज्ञ उदयनस्य पादयोर्निपतितः। स राज्ञा उदयनेन करदो व्यवस्थापितः। अथासावप्रियाख्यायी राजलीलया राज्ञ उदयनस्य सकाशं गत्वा कथयति—देव, मम पुत्रो मृत्युना अपहृतः। त्वं मम देव साहाय्यं कल्पयतु। अहं तेन सार्धं संग्रामं संग्रामयिष्यामीति। यदि तावत्त्वं शक्नोपि युद्धेन निर्जेतुमित्येवं कुशलम्, नो चेत्पञ्चहस्तिशतानि पञ्चहस्तिनीशतानि पञ्चवडवाशतानि पञ्चकुमारशतानि पञ्चकुमारिकाशतानि सुवर्णस्य लक्षं दत्वा तमानेष्यामीति। उदयनो राजा कथयति—प्रियवयस्य, मूर्खस्त्वम्। अस्ति कश्चिच्छक्यते मृत्योः सकाशादानेतुमिति? स कथयति—देव, न शक्यते।
C 537 यद्येवम्, इमं पटं पश्येति। तेन पटः प्रसारितः। राजा पटं निरीक्ष्य मर्मवेधविद्ध इव रुष्यमाणः कथयति—भोः किम्? कथयति—भोः पुरुष, किं कथयसि श्यामावतीप्रमुखानि पञ्च स्त्रीशतान्यग्निना दग्धानीति? स पट्टं मौलिं चापनीय गाथां भाषते—

नाहं नरेन्द्रो न नरेन्द्रपुत्रः
पादोपजीवी तव देव भृत्यः।
अथाप्रियस्येव निवेदनार्थ-
मिहागतोऽहं तव पादमूलम्॥ २५॥ इति।

राजा सुतरां निरीक्ष्य विचारयति। इयं कौशाम्बी नगरी, इदं राजकुलम्, अयं माकन्दिकः पुष्पदन्तः प्रासादः भूर्जादिना प्रयोगेण दहति, इमानि श्यामावतीप्रमुखानि पञ्च स्त्रीशतान्यग्निना दह्यमानान्युत्प्लुत्य निपतितानीति। विचार्य कथयति—भो पुरुष, किं कथयसि श्यामावती दग्धेति? देव, नाहं कथयामि अपि तु देव एव कथयति। भो पुरुष, उपायेन मे त्वया निवेदितम्, अन्यथा ते मयासिना निकृन्तितमूलं शिरः कृत्वा पृथिव्यां निपातितमन्वभविष्यदित्युक्त्वा मूर्च्छितः पृथिव्यां निपतितः। ततो जलपरिषेकेण प्रत्यागतप्राणः कथयति—संनाहयत भवन्तश्चतुरङ्गबलकायम्। कौशाम्बीं गच्छाम इति। अमात्यैश्चतुरङ्गबलकायः संनाहितम्। राजा कौशाम्बीं संप्रस्थितः। अनुपूर्वेण संप्राप्तः। तेन पौराणां सकाशात् सर्वं श्रुतम्। तैरमर्षितम्। तमारागितम्। ततो योगन्धरायणस्याज्ञा दत्ता—गच्छ माकन्दिकमनुपमया सह यन्त्रगृहे प्रक्षिप्य दह्यताम्। ततो योगन्धरायणेन सुगुप्ते भूमिगृहे प्रक्षिप्य स्थापितः। राज्ञः सप्तमे दिवसे शोको विगतः। स विगतशोकः। स कथयति—योगन्धरायण, कुत्रानुपमेति? तेन यथावृत्तं निवेदितम्। राजा कथयति—शोभनम्। माकन्दिकेन श्यामावती प्रघातिता, त्वयाप्यनुपमया सपरिवारया सार्धं मया प्रव्रजितव्यं जातमिति। योगन्धरायणः कथयति—देव, इत्यर्थमेव मया असौ भूमिगृहे प्रक्षिप्य स्थापिता। पश्यामि तावद्यदि जीवतीति।

तेनासौ भूमिगृहादानीता तदवस्थानाक्लिष्टा अम्लानशरीरा । राजा दृष्ट्वा सलक्षयति—यथेयमम्लाना, नैषा निराहारा । नूनमनया परपुरुषेण सार्धं परिचारितमिति विदित्वा कथयति—अनुपमे, अन्येन परिचारितमिति ? सा कथयति—शान्त पापम्, नाहमेवकारिणी । कथ जाने ? अभिश्रद्दधसि त्व भगवत ? अभिश्रद्दधे गौतमे । तत्तदा श्रमणो गौतम , इदानी भगवान् । अपि तु कि नवशवाया अर्थे भगवन्त प्रवक्ष्यामि, श्यामावत्या अर्थे प्रवक्ष्यामीति विदित्वा येन भगवास्तेनोपसक्रान्त । उपसक्रम्य भगवत पादौ शिरसा वन्दित्वैकान्ते निषण्ण । उदयनो वत्सराजो भगवन्तमिदमवोचत्—कि भदन्त श्यामावतीप्रमुखै पञ्चभि स्त्रीशतै कर्म कृत येनाग्निना दग्धानि ? कुब्जोत्तरा अनुक्रमेण निष्पलायितेति । भगवानाह—आभिरेव महाराट् कर्माणि कृतान्युपचितानि लब्धसभाराणि परिणतप्रत्ययानि पूर्ववद्यावत्फलन्ति खलु देहिनाम् ॥

भूतपूर्व महाराज वाराणस्या नगर्यां ब्रह्मदत्तो राजा राज्य कारयति ऋद्ध च स्फीत च क्षेम च पूर्ववद्यावद्धर्मेण राज्य कारयति । असति बुद्धानामुत्पादे प्रत्येकबुद्धा लोक उत्पद्यन्ते हीनदीनानुकम्पका प्रान्तशयनासनभक्ता एकदक्षिणीया लोकस्य । यावदन्यतम प्रत्येकबुद्धो जनपदचारिका चरन् वाराणसीमनुप्राप्त । सोऽन्यतमस्मिन्नुद्याने कुटिकायामवस्थित । राजा च ब्रह्मदत्त सान्त पुरपरिवारस्तदुद्यान निर्गत । ता अन्त पुरिका क्रीडापुष्किरिण्या स्नात्वा शीतेनानुबद्धा । ततोऽग्रमहिष्या प्रेष्यदारिकोक्ता—दारिके, शीतेनातीव बाध्यामहे । गच्छ, एतस्या कुटिकायामग्निं प्रज्वलयेति । सा उल्का प्रज्वल्य गता । पश्यति त प्रत्येकबुद्धम् । तया तस्या निवेदितम्—देवि, प्रव्रजितोऽस्या तिष्ठतीति । सा कथयति—प्रव्रजितो वा तिष्ठतु, अग्निं दत्वा ता प्रज्वलयेति । तया न दत्तम् । ततस्तया कुपितया स्वयमेव दत्तम् । स प्रत्येकबुद्धो निर्गत । आभि सर्वाभिरन्त पुरिकाभिरनुमोदितम् । देवि, शोभन त्वया यदग्निर्दत्त । सर्वा वय प्रतप्ता इति । स प्रत्येकबुद्ध सलक्षयति—क्षता एतास्तपस्विन्य उपहताश्च । मा अत्यन्तक्षता एता भविष्यन्ति । अनुग्रहमासा करोमीति । स तासामनुकम्पार्थं तत एवाकाशमुत्प्लुत्य तपनवर्षणविद्योतनप्रातिहार्याणि कर्तुमारब्ध । आशु पृथग्जनस्य ऋद्धिरावर्जनकरी । ता मूलनिकृन्तित इव द्रुम पादयोर्निपत्य क्षमयितुमारब्धा. । अवतरावतर सद्भूतदक्षिणीय, अस्माक कामपङ्कनिमग्नाना हस्तोद्धारमनुप्रयच्छेति । स तासामनुकम्पार्थमवतीर्ण । तानि तस्मिन् कारा कृत्वा प्रणिधान कर्तुमारब्धा—यदस्माभिरेव सद्भूतदक्षिणीयेऽपकार कृत , मा अस्य कर्मणो विपाकमनुभवेम । यत्तु कारा कृता , अनेन वय कुशलमूलेनैवविधाना धर्माणा लाभिन्यो भवेम, प्रतिविशिष्टतर चात शास्तारमारागयेम इति ॥

किं मन्यसे महाराज तदा यासौ राज्ञो ब्रह्मदत्तस्याग्रमहिषी, एषैव सा श्यामावती तेन कालेन तेन समयेन । यानि पञ्च स्त्रीशतानि, एतान्येव तानि पञ्च स्त्रीशतानि तानि तेन कालेन तेन समयेन । या सा प्रेष्यदारिका, एषैवासौ कुब्जोत्तरा तेन कालेन तेन समयेन । यदाभि प्रत्येकबुद्धस्य कुटिका दग्ध्वा अनुमोदितम्, तस्य कर्मणो विपाकेन बहूनि वर्षाणि नरकेषु पक्ता यावदेतर्ह्यपि दृष्टसत्या अग्निना दग्धा. । कुब्जोत्तरा अनुक्रमेण

निष्पलायिता । यत्प्रणिधान कृत तेन ममान्तिके सत्यदर्शन कृतम् । इति हि महाराज एकान्तकृष्णाना कर्माणा पूर्ववद्यावदेवमाभोग करणीय । इत्येव ते महाराज शिक्षितव्यम् । अत्रोदयनो वत्सराजो भगवतो भाषितमभिनन्द्यानुमोद्य भगवत पादौ शिरसा वन्दित्वा भगवतोऽन्तिकात्प्रक्रान्त ॥

भिक्षव सशयजाता सर्वसशयच्छेत्तार बुद्ध भगवन्त पप्रच्छु—कि भदन्त कुब्जोत्तरया कर्म कृत येन कुब्जा सवृत्ता ? भगवानाह—कुब्जोत्तरयैव भिक्षव कर्माणि कृतान्युपचितानि पूर्ववद्यावद् फलन्ति खलु देहिनाम् ॥

C 540 भूतपूर्व भिक्षवो वाराणस्या नगर्या ब्रह्मदत्तो नाम राजा राज्य कारयति पूर्ववद्यावद्धर्मेण राज्य कारयति । नैमित्तिकैर्द्वादशवार्षिका अनावृष्टिरादिष्टा । राज्ञा वाराणस्यामेव घण्टावघोषण कारितम्—यस्य द्वादशवार्षिक भक्तमस्ति, तेन स्थातव्यम् । यस्य नास्ति तेनान्यत्र गन्तव्यमिति यत कालेनागन्तव्यमिति । तेन खलु समयेन वाराणस्या सधानो नाम गृहपति प्रतिवसति आढ्यो महाधनो महाभोग इति विस्तर पूर्ववद्यावद् वैश्रवणधनप्रतिस्पर्धी । तेन कोष्ठागारिक आहूयोक्त—भो पुरुष, भविष्यति मम सपरिवारस्य द्वादश वर्षाणि भक्तमिति ? स कथयति—आर्य, भविष्यतीति । असति बुद्धानामुत्पादे प्रत्येकबुद्धा लोक उत्पद्यन्ते पूर्ववद्यावद्भो. पुरुष, विन्यस्य प्रव्रजितसहस्रस्य मम द्वादश वर्षाणि भक्तमिति । स कथयति—आर्य, भविष्यतीति । तेन तेषा प्रतिज्ञातम् । दानशाला मापिता । पूर्ववत्तत्र दिने दिने प्रत्येकबुद्धसहस्र भुङ्क्ते । तत्रैक प्रत्येकबुद्धो ग्लान । सोऽन्यतमस्मिन् दिने नागच्छति । सधानस्य दुहिता कथयति—तात, एकोऽद्य प्रव्रजितो नागत इति । स कथयति—पुत्रि, कीदृश इति । सा पृष्ठ विनामयित्वा कथयति—तात, ईदृश इति । यदनया प्रत्येकबुद्धो विनाडित, तस्य कर्मणो विपाकेन कुब्जा सवृत्ता ।

पुनरपि भिक्षवो बुद्ध भगवन्त पप्रच्छु—कि भदन्त, कुब्जोत्तरया कर्म कृत येन
श्रुतधरा जातेति ? भगवानाह—तेन कालेन तेन समयेन प्रत्येकबुद्धाना य सघस्थविर स
वाय्वाधिक । तस्य भुञ्जानस्य पात्र कम्पते । तस्य सधानदुहित्रा हस्तात् कटानवतार्य स
प्रत्येकबुद्ध उक्त—आर्य, तैस्तत्पात्र स्थापयेति । तेन तत्र स्थापितम् । निष्कम्पमव-
स्थितम् । तया पादयोर्निपत्य प्रणिधान कृतम् । यथैव तत्पात्र निष्कम्पमवस्थितम्,
C 541 एवमेव ममापि सताने ये धर्मा प्रविशेयु, ते निष्कम्प तिष्ठन्त्विति । यत्तया प्रणिधान
कृत तस्य कर्मणो विपाकेन श्रुतधरा सवृत्ता ॥

पुनरपि भिक्षवो भगवन्त पप्रच्छु—कि भदन्त कुब्जोत्तरया कर्म कृत येन दासी सवृत्तेति ? भगवानाह—अनया भिक्षवस्तत्रैश्वर्यमदमत्तया परिजनो दासीवादेन समुदाचरित. । तस्य कर्मविपाकेन दासी सवृत्ता ॥

पुनरपि भिक्षवो भगवन्त पप्रच्छु—किं भदन्त अनुपमया कर्म कृत यदेषा निराहारा भूमिगृहे स्थापिता अम्लानगात्री चोत्थिता । भगवानाह—अनुपमयैव भिक्षव कर्माणि कृतान्युपचितानि पूर्ववद्यावत्फलन्ति खलु देहिनाम् ॥

भूतपूर्वं भिक्षवोऽन्यतमस्मिन् कर्वटके द्वे दारिके अन्योन्यसस्तुतिके क्षत्रियदारिका ब्राह्मणदारिका च। असति बुद्धानामुत्पादे प्रत्येकबुद्धा लोक उत्पद्यन्ते हीनदीनानुकम्पका प्रान्तशयनासनभक्ता एकदक्षिणीया लोकस्य। यावदन्यतम. प्रत्येकबुद्धोऽन्यतमस्मिञ्छान्ते प्रदेशे रात्रिं वासमुपगत.। अपरस्मिन् दिवसे पूर्वाह्णे निवास्य पिण्डार्थी प्रचलित। त दृष्ट्वा ते दारिके प्रसादिते, अस्मै प्रणीतान्नपूर्ण पात्र प्रयच्छत। तत्कर्मणो विपाकेनानुपमा जाता, एका घोषिलस्य गृहपतेर्दुहिता जाता महासुन्दरी श्रीमती नाम। एकस्मिन् समये राज्ञा दृष्टा पृष्टा च—कस्येय कन्या ? मन्त्रिभि कथितम्—घोषिलस्य गृहपते.। ततो घोषिलो गृहपति. समाहूयोक्त—गृहपते, तव दुहितेय कन्या ? स प्राह—मम देव। कस्मान्मम न दीयते ? दीयता मह्यम्। स प्राह—देव, दत्ता भवतु। घोषिलेन गृहपतिना दत्ता। उदयनेन वत्सराजेनान्त पुर प्रवेश्य महता श्रीसमुदयेन परिणीता। अपरेण समयेन राजा उक्त.—देव, भिक्षुदर्शनमभिकाङ्क्षामीति। स कथयति—आकाङ्क्षसे कि तु भिक्षवो राजकुल प्रविशन्ति। देव, अह नाम दारक प्रवेशिता। सर्वथा यदि भिक्षुदर्शन न लभे, अद्याग्रेण न भोक्ष्ये न पास्य इति। सा अनाहारता प्रतिपन्ना। राज्ञा घोषिलो गृहपतिरुक्त—गृहपते, C 542 न त्व दुहितर प्रत्यवेक्षसे ? देव, किम् ? अनाहारता प्रतिपन्ना। किमर्थम् ? भिक्षुदर्शनमाकाङ्क्षते। तदात्मनो गृहे भक्त साधित्वा काया(?) भिक्षुसघमुपनिमन्त्र्य भोजय, अन्तरेण च द्वार छेदयेति। राज्ञो घोषिलस्य च ससक्तसीम गृहम्। घोषिलेन गृहपतिना द्वार छिन्नम्। ततो भूरि कर्म कारयित्वा येन भगवास्तेनोपसक्रान्त। उपसक्रम्य भगवत. पादौ शिरसा वन्दित्वैकान्ते निषण्ण। एकान्तनिषण्ण घोषिल गृहपतिं भगवान् धर्म्यया कथया सदर्शयति समादापयति समुत्तेजयति सप्रहर्षयति। अनेकपर्यायेण धर्म्यया कथया सदर्श्य समादाप्य समुत्तेज्य सप्रहर्ष्य तूष्णीम्। अथ घोषिलो गृहपतिरुत्थायासनाद्येन भगवास्तेनाञ्जलि प्रणम्य भगवन्तमिदमवोचत्—अधिवासयतु मे भगवाञ्छ्वोऽन्तर्गृहे भक्तेन मम निमन्त्रित सार्धं भिक्षुसघेन। पूर्ववद्यावद्भगवतो दूतेन कालमारोचयति—समयो भदन्त, सज्ज भक्त यस्येदानी भगवान् काल मन्यत इति। भगवानौपधिके स्थित। शारिपुत्रप्रमुखो भिक्षुसघ. सप्रस्थित। पञ्चभि कारणैर्बुद्धा भगवन्त औपधिके तिष्ठन्ति—अभिनिर्ह्रत मन्त्रयते स्म। चतुर्णामायुष्मन्त आज्ञा अकोप्या तथागतस्यार्हत सम्यक्सबुद्धस्य, अरहतो भिक्षो क्षीणाश्रवस्य उपधिवारकस्य, राज्ञश्च क्षत्रियस्य मूर्धाभिषिक्तस्य। स्मृतिमुपस्थापयति—प्रविशामेति। स प्रविश्य पुरस्ताद् भिक्षुसघस्य प्रज्ञप्त एवासने निषण्ण। अथ श्रीमती देवी सुखोपनिषण्ण शारिपुत्रप्रमुख भिक्षुसघ विदित्वा पूर्ववद्यावन्नीचतरमासन गृहीत्वा पुरस्तान्निषण्णा धर्मश्रवणाय। अथायुष्माञ्छारिपुत्र श्रीमती देवी धर्म्यया कथया सदर्शयति समादापयति समुत्तेजयति सप्रहर्षयति। सा सत्यानि न पश्यति। आयुष्माञ्छारिपुत्र C 543 सलक्षयति—किमस्या सन्ति कानिचित्कुशलमूलानि ? न सन्तीति पश्यति। सन्ति कस्यान्तिके प्रतिबद्धानि ? पश्यत्यात्मन। तस्य धर्म देशयतो विचारयतश्च सूर्यास्तगमनसमयो

जात । भिक्षव उत्थायासनात्प्रक्रान्ता । आयुष्माञ्छारिपुत्र सलक्षयति–कि चापि भगवता नानुज्ञातम्, स्थानमेतद्विद्यते यदेतदेव प्रत्यक्ष कृत्वा अनुज्ञास्यतीति । स विनेयापेक्षया तत्रैवावस्थित । तेन तस्या आशयानुशय धातु च प्रकृति च ज्ञात्वा तादृशी धर्मदेशना कृता, या श्रुत्वा श्रीमत्या विशतिशिखरसमुद्गत सत्कायदृष्टिशैल पूर्ववद्यावत्सर्व वाद्य त्रिशरणगमभिप्रसन्नम् । अथायुष्माञ्छारिपुत्र श्रीमती सत्येषु प्रतिष्ठाप्य प्रक्रान्तो येन भगवास्तेनोपसक्रान्त । उपसक्रम्य भगवत पादौ शिरसा वन्दित्वैकान्ते निषण्ण । एकान्ते निषण्ण आयुष्माञ्छारिपुत्र एतत्प्रकरण भिक्षवो भगवते विस्तरेणारोचयति । भगवानाह–साधु साधु शारिपुत्र, सत्त्वानामाज्ञा अकोप्या–तथागतस्यार्हत सम्यक्सबुद्धस्य, अर्हतो भिक्षो क्षीणाश्रवस्य, राज्ञ क्षत्रियस्य मूर्ध्नाभिषिक्तस्य, सघस्थविरस्य, उपधिवारिकस्य, आचार्यस्य, उपाध्यायस्य । अथ भगवाञ्छिक्षाकामतया वर्ण भाषित्वा पूर्ववद्यावत् पूर्विका प्रज्ञप्ति । इय चाभ्यनुज्ञाता–एव च मे श्रावकैर्विनयशिक्षापदमुपदेष्टव्यम् । य पुनर्भिक्षुरनिर्गताया रजन्यामनुद्गतेऽरुणे अनिर्हृतेषु रत्नेषु रत्नसमतेषु वा राज्ञ क्षत्रियस्य मूर्ध्नाभिषिक्तस्य इन्द्रकील वा इन्द्रकीलसामन्त वा समतिक्रामेदन्यत्र तद्रूपात्प्रत्ययात् पापान्तिकेति । य पुनर्भिक्षुरित्युदायी इति, सो वा पुनरन्योऽप्येवजातीय अनिर्गताया रजन्यामित्यप्रभातायाम्, अनुद्गत इत्यनुदिते अरुणे इति, अरुण नीलारुण पीतारुण ताम्रारुण । तत्र नीलारुणो नीलाभास, पीतारुण पीताभास, ताम्रारुण ताम्राभास । इह तु ताम्रारुणोऽभिप्रेत । रत्नेषु वेति रत्नान्युच्यन्ते मणयो मुक्ता वैडूर्य पूर्ववद्यावद्दक्षिणावर्त । C 544 रत्नसमतेषु वेति रत्नसमतमुच्यते सर्वं सग्रामावचरशस्त्र सर्व च गन्धर्वावचर भाण्डम् । राज्ञ क्षत्रियस्य मूर्धाभिषिक्तस्येति वा राज्ये स्त्र्यपि राज्याभिषिकेणाभिषिक्ता भवति, राजा स क्षत्रियो मूर्ध्नाभिषिक्त । क्षत्रियोऽपि ब्राह्मणोऽपि वैश्योऽपि शूद्रोऽपि राज्याभिषेकेणाभिषिक्तो भवति राजा क्षत्रियो मूर्ध्नाभिषिक्त । इन्द्रकील वेति त्रय इन्द्रकीला । नगरे इन्द्रकीलो राजकुले इन्द्रकीलोऽन्त पुर इन्द्रकीलश्च । इन्द्रकीलसामन्त वेति तत्समीपम् । समतिक्रमेदपि विगच्छेत् । अन्यत्र तद्रूपात्प्रत्ययादिति तद्रूप प्रत्यय स्थापयित्वा । पापान्तिकेति दहति पचति यातयति पूर्ववत् । तत्रापत्ति कथ भवति ? भिक्षुरप्रभाते प्रभातसज्ञी नगरेन्द्रकील समतिक्रामति, आपद्यते दुष्कृताम् । अप्रभाते वैमतिक, आपद्यते दुष्कृतम् । प्रभाते अप्रभातसज्ञी, आपद्यते दुष्कृतम् । प्रभाते वैमतिक, आपद्यते दुष्कृतम् । भिक्षुरप्रभाते अप्रभातसज्ञी अन्त पुरेन्द्रकील समतिक्रामति आपद्यते पापान्तिकम् । प्रभातेऽप्रभातसज्ञी आपद्यते दुष्कृतम् । प्रभाते वैमतिक, आपद्यते दुष्कृतम् । अनापत्ति–राजा शब्दयति–देव्य कुमारा अमात्या अष्टानामन्तरायाणामन्यतमान्यतममुपस्थित भवति राजा चौरमनुष्यामनुष्यव्यालाग्न्युदकानाम् । अनापत्तिरादिकर्मिकस्येति पूर्ववत् ॥

इति श्रीदिव्यावदाने माकन्दिकावदान समाप्तम् ॥

३७ रुद्रायणावदानम् ।

बुद्धो भगवान् राजगृहे विहरति वेणुवने कलन्दकनिवापे । द्वे महानगरे पाटलिपुत्र रोरुक च । यदा पाटलिपुत्र सवर्तते, तदा रोरुक विवर्तते । रोरुके महानगरे रुद्रायणो नाम राजा राज्य कारयति ऋद्ध च स्फीत च क्षेम च सुभिक्ष च आकीर्णबहुजनमनुष्य च । सदापुष्पफलवृक्षा । देव कालेन काल सम्यग्वारिधारामनुप्रयच्छति । अतीव शस्यसपत्तिर्भवति । तस्य चन्द्रप्रभा नाम देवी, शिखण्डी पुत्र कुमार, हिरुर्भिरुस्तस्याग्रामात्यौ । राजगृहे राजा बिम्बिसारो राज्य कारयति ऋद्ध च स्फीत च क्षेम च सुभिक्ष च आकीर्णबहुजनमनुष्य च । तस्य वैदेही महादेवी, अजातशत्रु पुत्र कुमार, वर्षकारो ब्राह्मणो मगधमहामात्योऽग्रामात्य । सदापुष्पफलवृक्षा । देव कालेन काल सम्यग्वारिधारामनुप्रयच्छति । अतीव शस्यसपत्तिर्भवति । राजगृहाद्वणिज पण्यमादाय रोरुकमनुप्राप्ता । अथ राजा रुद्रायणोऽमात्यगणपरिवृतोऽमात्यानामन्त्रयते—भवन्त, अस्ति कस्यचिदन्यस्यापि राज्ञ एवविधा जनपदा ऋद्धाश्च स्फीताश्च क्षेमाश्च सुभिक्षाश्च आकीर्णबहुजनमनुष्याश्च ? सदापुष्पफलवृक्षा ? देव कालेन काल सम्यग्वारिधारामनुप्रयच्छति ? अतीव शस्यसपत्तिर्भवति ? ते वणिज कथयन्ति—अस्ति देव पूर्वदेशे राजगृह नगरम् । तत्र राजा बिम्बिसारो राज्य कारयति ऋद्ध च स्फीत च क्षेम च सुभिक्ष च आकीर्णबहुजनमनुष्य च । तस्यापि सदापुष्पफलवृक्षा । देव कालेन काल सम्यग्वारिधारामनुप्रयच्छति । अतीव शस्यसपत्तिर्भवति । तस्य सहश्रवणादेव तस्यान्तिकेऽनुनय उत्पन्न । सोऽमात्यानामन्त्रयते—कि भवन्तस्तस्य राज्ञो दुर्लभम् ? ते कथयन्ति—देवो रत्नाधिपति, स राजा वस्त्राधिपति । तस्य रत्नानि दुर्लभानि । तेन तस्य रत्नाना पेटा पूरयित्वा प्राभृतमनुप्रेषित लेखश्च दत्त—प्रियवयस्य, त्व ममादृष्टसखा । यदि तव किचिद् रोरुके नगरे करणीय भवति, मम लेखो दातव्य । सर्वं तत् परिप्रापयिष्यामि । ते त प्राभृतमादाय येन राजगृह तेन प्रक्रान्ता । अनुपूर्वेण राजगृहमनुप्राप्ता । तै सा रत्नपेटा राज्ञो बिम्बिसारस्योपनामिता लेखश्च । राजा बिम्बिसारो लेख वाचयित्वा अमात्यानामन्त्रयते—किं भवन्तस्तद्राज्ञो दुर्लभम् ? अमात्या कथयन्ति—देवो वस्त्राधिपति, स राजा रत्नाधिपति । तस्य वस्त्राणि दुर्लभानि । तेन तस्य महार्हाणा वस्त्राणा पेटा पूरयित्वा प्राभृतमनुप्रेषित लेखश्च दत्त—प्रियवयस्य, त्व ममादृष्टसखा । यत्किचित्तव राजगृहे प्रयोजन भवति, मम लेखो दातव्य । तत्सर्व परिप्रापयिष्यामि । ते त प्राभृतमादाय येन रोरुक तेन प्रक्रान्ता । अनुपूर्वेण रोरुकमनुप्राप्ता । तै. सा वस्त्रपेटा राज्ञो रुद्रायणस्योपनामिता लेखश्च । स दूत प्रत्यागत । अथापरेण समयेन राजा रुद्रायणोऽमात्यगणपरिवृत । सोऽमात्यानामन्त्रयते—भवन्त, कीदृशस्तस्य राज्ञो आनाहपरिणाह ? ते कथयन्ति—यादृश एव देवस्य, अपि तु स राजा स्वय प्रहर्ता । प्रातिसीमै कीदृश राजभि सार्धं सग्रामयति ? रुद्रायणस्य राज्ञो मणिवर्म पञ्चाङ्गेपेतोशीत उष्णसस्पर्शमुष्णे शीतसस्पर्श दुश्छेद दुर्भेद विषघ्नमवभासात्मक च । तेन तस्य त प्राभृत-

मनुप्रेषित लेखश्च दत्त –प्रियवयस्य, इद मया च तव मणिवर्म प्राभृतमनुप्रेषित पञ्चाङ्गोपेत शीते उष्णसस्पर्शमुष्णे शीतसस्पर्शं दुश्छेद दुर्भेद विषन्नमवभासात्मकम्। न त्वयैतत्कस्यचिद्दातव्यम्। स दूतस्तन्मणिवर्म आदाय लेख च, येन राजगृह तेन प्रक्रान्त । अनुपूर्वेण राजगृहमनुप्राप्त । तेन तन्मणिवर्म राज्ञो बिम्बिसारस्योपनीत लेखश्च । राजा बिम्बिसारस्त दृष्ट्वा विस्मयमापन्न ।तेन रत्नपरीक्षका आहूता –मूल्यमस्य कुरुत। ते कथयन्ति–देव, एकैकरत्नमनर्घोऽयम्। धर्मता खलु यस्य न शक्यते मूल्य कर्तुम्, तस्यैकैकस्य कोटिमूल्य क्रियते। राजा बिम्बिसारो व्यथित कथयति–कि मया तस्य प्राभृतमनुप्रेपितव्य भविष्यति? स सलक्षयति–अय बुद्धो भगवान्। स राज्ञ सर्वदस्यानुत्तरज्ञानज्ञो वशिप्राप्त ।
C 547 गच्छामि, बुद्ध भगवन्त पृच्छामि । स तमादाय येन भगवास्तेनोपसक्रान्त । उपसक्रम्य भगवत पादौ शिरसा वन्दित्वा एका ते निपण्ण । राजा बिम्बिसारो भगवन्तमिदमवोचत्–रोरुके भदन्त नगरे राजा रुद्रायणो नाम प्रतिवसति ममादृष्टसखा। तेन मम पञ्चाङ्गोपेतमणिवर्म प्राभृतमनुप्रेषितम्। अह तस्य किं प्राभृतमनुप्रपेयामि? भगवानाह–तथागतप्रतिमा पटे लिखापयित्वा प्राभृतमनुप्रेपय । तेन चित्रकरा आहूयोक्ता –तथागतप्रतिमा पटे चित्रयथ। दुरासदा बुद्धा भगवन्त । ते न शक्नुवन्ति भगवतो निमित्तमुद्ग्रहीतुम्। ते कथयन्ति–यदि देवो भगवन्तमन्तर्गृहे भोजयेत्, एव स्वय सज्ञापय भगवतो निमित्तमुद्ग्रहीतुम्। राज्ञा बिम्बिसारेण भगवानन्तर्गृहे उपनिमन्त्र्य भोजित । असेचनकदर्शना बुद्धा भगव त. । ते यमेवावयव भगवत पश्यन्ति, तमेव पश्यन्तो न तृप्तिं गच्छन्ति। ते न शक्नुवन्ति भगवतो निमित्तमुद्ग्रहीतुम्। भगवानाह–महाराज, खेदमापत्स्यन्ते, न शक्यते तथागतस्य निमित्तमुद्ग्रहीतुम् । अपि तु पटकमानय । तेन पटक आनीत । तत्र भगवता छाया उत्सृष्टा, उक्ताश्च–रङ्गै पूरयत। तस्याधस्ताच्छरणगमनशिक्षापदानि लिखितव्यानि। अनुलोमप्रतिलोमद्वादशाङ्ग प्रतीत्यसमुत्पादो लिखितव्य । गाथाद्वय च लिखितव्यम्–

आरभध्व निष्क्रामत युज्यध्व बुद्धशासने।
धुनीत मृत्युन सैन्य नडागारमिव कुञ्जर ॥ १ ॥
अस्मिन् यो धर्मविनये ह्यप्रमत्तश्चरिष्यति।
प्रहाय जातिससार दु.खस्यान्त करिष्यति ॥ २ ॥

यदि कथयति–किमिदम्? वक्तव्यम्–इयमभ्युपपत्तिरिय शिक्षा इय लोकसवृतिरियमत्युत्साहता। तैर्यथासदिष्ट सर्वमभिलिखितम्। भगवता राजा बिम्बिसार उक्तः–महाराज, रुद्रा-
C 548 यणस्य लेखमनुप्रयच्छ–प्रियवयस्य, इद ते मया त्रैलोक्यप्रतिविशिष्ट प्राभृतमनुप्रेषितम्। अस्य त्वया अर्धतृतीयानि योजनानि मार्गशोभा कर्तव्या। स्वयमेव चतुरङ्गेन बलकायेन प्रत्युद्गन्तव्यम्। विस्तीर्णावकाशे प्रदेशे स्थापयित्वा महतीं पूजा सत्कार कृत्वोद्घाटयितव्यम्। ततस्ते महत. पुण्यस्यावाप्तिर्भविष्यतीति । राज्ञा बिम्बिसारेण यथासदिष्ट लेखो लिखित्वा सप्रेषित. । राज्ञो

रुद्रायणस्य लेख उपनामित । तेन वाचित । तस्यामर्ष उत्पन्न । सोऽमात्याना कथयति—भवन्त , कीदृश मम तेन प्राभृतमनुप्रेषित यस्य मयैवविध सत्कार कर्तव्यो भविष्यति ? सनाहयत चतुरङ्गबलकायम् । राष्ट्रापमर्दनमस्य करिष्याम । अमात्या कथयन्ति—देव, महात्मासौ राजा श्रूयते । न शक्य तेन यद्वा तद्वा प्रतिप्राभृतमनुप्रेषयितुम् । आनुपूर्वी तावत्क्रियताम् । यदि देवस्य न चित्तपरितोषो भविष्यति, तत्र कालज्ञा भविष्याम । एव क्रियताम् । तेनार्धतृतीयानि योजनानि मार्गशोभा कृता । स्वयमेव चतुरङ्गबलकायेन प्रत्युद्गम्य प्रवेशित । विस्तीर्णावकाशे प्रदेशे स्थापयित्वा महती पूजा कृत्वोद्घाटिता । मध्यदेशाद्वणिज पण्यमादाय तत्रानुप्राप्ता । तैर्बुद्धप्रतिमा दृष्ट्वा एकरवेण नादो मुक्त —नमो बुद्धायेति । तस्य बुद्ध इत्यश्रुतपूर्व घोप श्रुत्वा सर्वरोमकूपाण्याहृष्टानि । स कथयति—क एष भवन्तो बुद्धो नाम ? ते कथयन्ति—देव, शाक्याना कुमार उत्पन्नोऽस्ति हिमवत्पार्श्वे नद्या भागीरथ्यास्तीरे कपिलस्य ऋषेराश्रमपदस्य नातिदूरे । स ब्राह्मणैर्नैमित्तिकैर्विपश्चिकैर्व्याकृत । सचेद्गृही अगारमध्यावसिष्यति, राजा भविष्यति चक्रवर्ती चतुरन्तो विजेता धार्मिको धर्मराज सप्तरत्नसमन्वागत । तस्येमान्येवरूपाणि सप्तरत्नानि भवन्ति, तद्यथा—चक्ररत्न हस्तिरत्नमश्वरत्न मणिरत्न स्त्रीरत्न गृहपतिरत्न परिणायकरत्नमेव सप्तमम् । पूर्ण चास्य भविष्यति सहस्र पुत्राणा शूराणा वीराणा वराङ्गरूपिणा परसैन्यप्रमर्दकानाम् । स इमामेव समुद्रपर्यन्ता महापृथ्वीमखिलामकण्टकामनुत्पीडामदण्डेनाशस्त्रेण धर्मेण शमेनाभिनिर्जित्य अध्यावसिष्यति । सचेत् केशश्मश्रूण्यवतार्य काषायाणि वस्त्राण्याच्छाद्य सम्यगेव श्रद्धया अगारादनगारिका प्रव्रजिष्यति, तथागतो भविष्यत्यर्हन् सम्यक्सबुद्धो विघुष्टशब्दो लोके । स एष बुद्धो नाम । तस्यैषा प्रतिमा । इद किम् ? अभ्युपपत्ति । इद किम् ? शिक्षापदम् । इद किम् ? लोकस्य प्रवृत्तिनिवृत्ती । इद किम् ? अत्युत्साहना । तेन प्रतीत्यसमुत्पादोऽनुलोमप्रतिलोम सुगृहीत. कृत ॥

अथ रुद्रायणो राजा सामात्य प्रत्यूषसमये सर्वार्थान् सर्वकर्मान्तान् प्रतिप्रस्रभ्य निषण्ण पर्यङ्कमाभुज्य ऋजुकाय प्रणिधाय प्रतिमुखा स्मृतिमुपस्थाप्य । स इममेव द्वादशाङ्ग प्रतीत्यसमुत्पादमनुलोमप्रतिलोम व्यवलोकयति, यदुत अस्मिन् सतीद भवति, अस्योत्पादादिदमुत्पद्यते यदुत अविद्याप्रत्यया सस्कारा यावत्समुदयो निरोधश्च भवति । तेनेम द्वादशाङ्ग प्रतीत्यसमुत्पादमनुलोमप्रतिलोम व्यवलोकयता विशतिशिखरसमुद्गत सत्कायदृष्टिशैल ज्ञानवज्रेण भित्त्वा स्रोतापत्तिफल साक्षात्कृतम् । स दृष्टसत्यो गाथा भाषते—

भूरत्नेन हि बुद्धेन प्रज्ञाचक्षुर्विशोधितम् ।
नमस्तस्मै सुवैद्याय चिकित्सा यस्य हीदृशी ॥ २ ॥

तेन राज्ञो बिम्बिसारस्य सदिष्टम्—प्रियवयस्य, त्वामागम्य मयोद्धृतो नरकतिर्यक्प्रेतेभ्य· पाद , प्रतिष्ठापितो देवमनुष्येषु । उच्छोषिता रुधिराश्रुसमुद्रा , लङ्घिता अस्थिपर्वता , अनादिकालोपचित सत्कायदृष्टिशैल ज्ञानवज्रेण भित्त्वा स्रोतापत्तिफल साक्षात्कृतम् । भिक्षुदर्शनमाकाङ्क्षामि । तदर्हसि भिक्षु प्रेषयितुम् । अथ स राजा बिम्बिसारो येन भगवास्तेनो-

पसक्रान्तः। उपसक्रम्य भगवत पादौ शिरसा वन्दित्वा एकान्ते निषण्ण । एकान्तनिषण्णो
भगवन्तमिदमवोचत्—रुद्रायणेन भदन्त राज्ञा सत्यानि दृष्टानि । तेन मम सदिष्टम्—भिक्षु-
C 550 दर्शनमाकाङ्क्षामीति । भगवान् सलक्षयति—कतमस्य भिक्षो रुद्रायणो राजा सपरिवारो
विनेयो रौरुकनिवासी च जनकाय ? कात्यायनस्य भिक्षो । तत्र भगवानायुष्मन्त महा-
कात्यायनमामन्त्रयते—समन्वाहर कात्यायन रौरुके नगरे रुद्रायण राजान सपरिवार रौरुक-
निवासिन च जनकायम्। अधिवासयत्यायुष्मान् महाकात्यायन । भगवत पादौ शिरसा
वन्दित्वा भगवतोऽन्तिकात्प्रक्रान्त । अथायुष्मान् महाकात्यायनस्तस्या एव रात्र्या
अत्ययात्पूर्वाह्णे निवास्य पात्रचीवरमादाय राजगृह पिण्डाय प्राविक्षत्। राजगृह पिण्डाय
चरित्वा कृतभक्तकृत्य पश्चाद्भक्तपिण्डपातप्रतिक्रान्त परिभुक्त शयन प्रतिशाम्य समादाय
पात्रचीवर पञ्चशतपरिवारो येन रौरुक तेन चारिका प्रक्रान्त । राज्ञा बिम्बिसारेण रुद्रा-
यणस्य राज्ञो लेखोऽनुप्रेषित । प्रियवयस्य, एष ते भिक्षुर्मया शास्तृकल्पो महाश्रावकोऽनु-
प्रेषित । अस्य त्वयार्धतृतीयानि योजनानि मार्गशोभा कर्तव्या नगरशोभा च । स्वयमेव
चतुरङ्गेन बलकायेन प्रत्युद्गन्तव्य । पञ्च विहारशतानि कर्तव्यानि । पञ्च मञ्चपीठ-
वृषिकोच्चकबिम्बोपधानचतुरस्रकशतानि दातव्यानि । पञ्च पिण्डशतानि प्रज्ञापयितव्यानि ।
अतस्ते महत पुण्यस्यावाप्तिर्भविष्यति । तेनार्धतृतीयानि योजनानि मार्गशोभा कृता, नगर-
शोभा कृता, पञ्च विहारशतानि, येन एकजनसहस्रपरिवारेण च स्वयमेव प्रत्युद्गम्य महता
सत्कारेण रौरुक नगर प्रवेशितः । बहिर्नगरस्य पञ्च विहारशतानि कारितानि, पञ्च
मञ्चपीठवृषिकोच्चकबिम्बोपधानचतुरस्रकशतानि दापितानि, पञ्च पिण्डपातशतानि प्रज्ञप्तानि,
विस्तीर्णावकाशे च पृथिवीप्रदेशे आसनप्रज्ञप्ति कारिता । आयुष्मान् महाकात्यायन
पुरस्ताद् भिक्षुसघस्य प्रज्ञप्त एवासने निषण्ण । अनेकानि प्राणिशतसहस्राणि सनिपति-
तानि । कानिचित्कुतूहलजातानि, कानिचित्पूर्वकै कुशलमूलै सचोद्यमानानि । तत
आयुष्मता महाकात्यायनेन तस्या परिषद आशयानुशय धातु प्रकृति च ज्ञात्वा तादृशी
C 551 धर्मदेशना कृता, या श्रुत्वा अनेकै प्राणिशतसहस्रैर्महाविशेषोऽधिगत । कैश्चिच्छ्रोतापत्ति-
फलम्, कैश्चिदनागामिफलम्, कैश्चित्प्रव्रज्य सर्वक्लेशप्रहाणादर्हत्त्व साक्षात्कृतम्, कैश्चि-
च्छ्रावकबोधौ चित्तान्युत्पादितानि, कैश्चित्प्रत्येकाया बोधौ, कैश्चिदनुत्तराया सम्यक्सबोधौ ।
यद्भूयसा सा परिषद्बुद्धनिम्ना धर्मप्रवणा सघप्राग्भारा व्यवस्थापिता ॥

रौरुके नगरे तिष्य पुष्यश्च गृहपती वसत । तौ येनायुष्मान् महाकात्यायनस्तेनोप-
सक्रान्तौ। उपसक्रम्य आयुष्मतो महाकात्यायनस्य पादौ शिरसा वन्दित्वा एकान्ते निषण्णौ ।
तिष्यपुष्यौ गृहपती आयुष्मन्त महाकात्यायनमिदमवोचताम्—लभेवहि आर्यमहाकात्यायन
स्वाख्याते धर्मविनये प्रव्रज्यामुपसपद भिक्षुभावम्। चरेव आर्यमहाकात्यायन भवतोऽन्तिके
ब्रह्मचर्यमिति । तावायुष्मता कात्यायनेन प्रव्रजितावुपसपादितौ, अववादो दत्त । ताभ्यां
युज्यमानाभ्या व्यायच्छमानाभ्या घटमानाभ्यामिदमेव पञ्चगण्डक ससारचक्र चलाचलं

विदित्वा सर्वसंस्कारगती शतश शतनपतनविकिरणविध्वंसनधर्मतया पराहत्य सर्वक्लेशप्रहाणादर्हत्त्वं साक्षात्कृतम्। अर्हन्तौ संवृत्तौ त्रैधातुकवीतरागौ समलोष्टकाञ्चनावाकाशपाणिसमचित्तौ वासीचन्दनकल्पौ विद्याविदारिताण्डकोशौ विद्याभिज्ञाप्रतिसंवित्प्राप्तौ भवलाभलोभसत्कारपराङ्मुखौ। सेन्द्रोपेन्द्राणां देवानां पूज्यौ मान्यावभिवाद्यौ च संवृत्तौ। तौ ज्वलनतपनवर्षणविद्योतनप्रातिहार्याणि कृत्वा निरुपधिशेषे निर्वाणधातौ परिनिर्वृतौ। तयोर्ज्ञातृभिः शरीरपूजां कृत्वा द्वौ स्तूपौ कारितौ—एकस्तिष्यस्य, द्वितीयः पुण्यस्य॥

रुद्रायणो राजा दिने दिने आयुष्मतो महाकात्यायनस्यान्तिकाद् धर्मं श्रुत्वा अन्तःपुरस्यारोचयति—आर्यो महाकात्यायनो मधुरमधुरं धर्मं देशयति क्षौद्रमिव मधुरं प्रप्रीणयतीति। ता कथयन्ति—देवस्य सफलो बुद्धोत्पादः। कथम्? येन त्वं धर्मं शृणोषि। यद्येवम्, यूयं कस्मान्न शृणुथ? देव, वयं ह्रीमन्त्यः। कथं वयं तत्र गत्वा धर्मं शृणुमः? यद्यार्यो महाकात्यायन इहैवागत्य धर्मं देशयेत्, एवं वयमपि शृणुयाम इति। रुद्रायणेन राज्ञा आयुष्मान् महाकात्यायन उक्तः—मम आर्य सान्तःपुरमिच्छति श्रोतुम्। स कथयति—महाराज, न भिक्षवोऽन्तःपुरं प्रविश्य धर्मं देशयन्ति। प्रतिक्षिप्तो भगवता अन्तःपुरप्रवेशः। आर्य, अत्र कोऽन्तःपुरस्य धर्मं देशयति? महाराज, भिक्षुण्यः। रुद्रायणराज्ञा बिम्बिसारस्य राज्ञो लेखोऽनुप्रेषितः—प्रियवयस्य, अन्तःपुरमिच्छति धर्मं श्रोतुम्। तदर्हसि काचिद्भिक्षुणी प्रेषयितुम्। बिम्बिसारो राजा तं लेखं वाचयित्वा येन भगवांस्तेनोपसंक्रान्तः। उपसंक्रम्य भगवतः पादौ शिरसा वन्दित्वैकान्ते निषण्णः। एकान्तनिषण्णो राजा बिम्बिसारो भगवन्तमिदमवोचत्—रुद्रायणेन भगवन् राज्ञा लेखोऽनुप्रेषितः—अन्तःपुरमिच्छति धर्मं श्रोतुम्। तदर्हसि काचिद्भिक्षुणी प्रेषयितुमिति। तदत्र कथं प्रतिपत्तव्यमिति? भगवान् संलक्षयति—कतरस्या भिक्षुण्या रुद्रायणस्य राज्ञो अन्तःपुरपरिजनो विनेयो रौरुकनिवासी च स्त्रीजन इति? पश्यति शैलाया भिक्षुण्याः। तत्र भगवाञ्छैलां भिक्षुणीमामन्त्रयते—समन्वाहर शैले रौरुके नगरे रुद्रायणस्य राज्ञोऽन्तःपुरजनं रौरुकनिवासिनं स्त्रीजनमिति। एवं भदन्तेति शैला भिक्षुणी भगवतः प्रतिश्रुत्य पादौ शिरसा वन्दित्वा भगवतोऽन्तिकात् प्रक्रान्ता। अथ शैला भिक्षुणी तस्या एव रात्रेरत्ययात्पूर्वाह्णे निवास्य पात्रचीवरमादाय राजगृहं पिण्डाय चरित्वा कृतभक्तकृत्या पश्चाद्भक्तपिण्डपातप्रतिक्रान्ता यथापरिभुक्तं शयनासनं प्रतिसमय्य समादाय पात्रचीवरं पञ्चशतपरिवारा येन रौरुकं नगरं तेन चारिकां प्रक्रान्ता। बिम्बिसारेण च राज्ञा रुद्रायणस्य राज्ञो लेखोऽनुप्रेषितः—प्रियवयस्य, एषा ते मया महाश्राविका शास्त्रानुगता पञ्चशतपरिवारा प्रेषिता। अस्या त्वयार्धतृतीयानि योजनानि मार्गशोभा कर्तव्या नगरशोभा च। स्वयमेव च चतुरङ्गेन बलकायेन प्रत्युद्गन्तव्यम्। अभ्यन्तरे च नगरस्य पञ्च विहारशतानि कारयितव्यानि, पञ्च मञ्चपीठशतानि, वृषिकोच्चबिम्बोपधानचतुरस्रकशतानि दातव्यानि, पञ्च पिण्डपातशतानि प्रज्ञापयितव्यानि। अतस्ते पुण्यस्यावाप्तिर्भविष्यतीति। रुद्रायणेन राज्ञा लेखं वाचयित्वा प्रामोद्यजातेनार्धतृतीयानि योजनानि मार्गशोभा कारिता।

अनेकजनसहस्रपरिवारेण च स्वयमेव प्रत्युद्गम्य महता सत्कारेण रौरुकं नगरं प्रवेशिता। अभ्यन्तरे च नगरस्य पञ्च विहारशतानि कारितानि, पञ्च मञ्चपीठवृषिकोषबिम्बोपधानचतुरस्रकशतानि दापितानि, पञ्च पिण्डपातशतानि प्रज्ञप्तानि। शैला भिक्षुणी रुद्रायणस्य राज्ञोऽन्तःपुरं प्रविश्य दिने दिने धर्मं देशयति। रुद्रायणो राजा वीणाया कृतावी, चन्द्रप्रभा देवी नृत्ते। यावदपरेण समयेन रुद्रायणो राजा वीणां वादयति, चन्द्रप्रभा देवी नृत्यति। तेन तस्या नृत्यन्त्या विनाशलक्षणं दृष्टम्। स तामितश्चामुतश्च निरीक्ष्य संलक्षयति—सप्ताहस्यात्ययात्कालं करिष्यति। तस्य हस्ताद्वीणा स्रस्ता, भूमौ निपतिता। चन्द्रप्रभा देवी कथयति—देव, मा मया दुर्नृत्यम्? देवि, न त्वया दुर्नृत्यम्। अपि तु मया तव नृत्यन्त्या विनाशलक्षणं दृष्टम्—सप्तमे दिवसे तव कालक्रिया भवतीति। चन्द्रप्रभा देवी पादयोर्निपत्य कथयति—देव यद्येवम्, कृतोपस्थानाहं देवस्य। यदि देवोऽनुजानीयात्, अहं प्रव्रजेयमिति। स कथयति—चन्द्रप्रभे, समयतोऽनुजानामि। यदि तावत्प्रव्रज्य सर्वक्लेशप्रहाणादर्हत्त्वं साक्षात्करोषि, एष एव ते दुःखान्तः। अथ सावशेषसंयोजना कालं कृत्वा देवेषूपपद्यसे, देवभूतया ते ममोपदर्शयितव्यमिति। सा कथयति—देव, एवं भवत्विति। सा रुद्रायणेन राज्ञा शैलाया भिक्षुण्याः समर्पिता—आर्यचन्द्रप्रभा देवी आकाङ्क्षति स्वाख्याते धर्मविनये प्रव्रज्यामुपसंपदं भिक्षुणीभावम्। तदर्हसि तां प्रव्राजयितुमुपसंपादयितुमिति। शैला भिक्षुणी कथयति—एवं भवतु, प्रव्राजयामीति। तयासौ प्रव्राजिता उपसंपादिता च। समन्वाहृत्य चाववादो दत्तः—मरणसंज्ञां भावयेति। चन्द्रप्रभा देवी मरणसंज्ञां भावयितुमारब्धा। सा सप्तमे दिवसे कालगता चातुर्महाराजिकेषु देवेषूपपन्ना। धर्मता खलु देवपुत्रस्य वा देवकन्याया वा अचिरोपपन्नस्य, त्रीणि चित्तान्युत्पद्यन्ते—कुतश्च्युतः, कुत्रोपपन्नः, केन कर्मणेति। चन्द्रप्रभा देवकन्या संलक्षयति—कुतोऽहं च्युता? मनुष्येभ्यः। कुत्रोपपन्ना? चातुर्महाराजिकेषु देवेषु। केन कर्मणा? भगवतः शासने ब्रह्मचर्यं चरित्वेति। तस्या एतदभवत्—तदप्रतिरूपं स्याद्यदहं पर्युषितपरिवासा भगवन्तं दर्शनायोपसंक्रमितुम्। यन्न्वहमपर्युषितपरिवासैव भगवन्तं दर्शनायोपसंक्रामेयमिति। अथ चन्द्रप्रभा देवकन्या चलविमलकुण्डलधरा हारार्धहारविभूषितगात्री तामेव रात्रीं दिव्यानामुत्पलकुमुदपुण्डरीकमान्दारवाणामुत्सङ्गं पूरयित्वा सर्वं वेणुवनं कलन्दकनिवापमुदारेणावभासेनावभास्य भगवन्तं पुष्पैरवकीर्य भगवतः पुरस्तान्निषण्णा धर्मश्रवणाय। भगवता तस्या आशयानुशयं धातुं प्रकृतिं च ज्ञात्वा तादृशी चतुरार्यसत्यसंप्रतिवेधिकी धर्मदेशना कृता, यां श्रुत्वा चन्द्रप्रभया देवकन्यया विंशतिशिखरसमुद्गतसत्कायदृष्टिशैलं ज्ञानवज्रेण भित्त्वा स्रोतापत्तिफलं साक्षात्कृतम्। सा दृष्टसत्या त्रिरुदानमुदानयति—इदमस्माकं भदन्त न मात्रा कृतं न पित्रा कृतं न राज्ञा न देवताभिर्नेष्टैर्न स्वजनबन्धुवर्गैर्न पूर्वप्रेतैर्न श्रमणब्राह्मणैर्यद्भगवतास्माकं कृतम्। उच्छोषिता रुधिराश्रुसमुद्राः, लङ्घिता अस्थिपर्वताः, पिहितान्यपायद्वाराणि, विवृतानि स्वर्गमोक्षद्वाराणि, प्रतिष्ठापिता देवमनुष्येषु। आह च—

तवानुभावात्पिहित सुघोरो
ह्यपायमार्गो बहुदु खयुक्त ।
अपावृता स्वर्गगति सुपुण्या
निर्वाणमार्गश्च मयोपलब्ध' ॥ ४ ॥

त्वदाश्रयादाप्तमपेतदोष
ममाद्य शुद्ध सुविशुद्धचक्षु ।
प्राप्त च शान्त पदमार्यकान्त
तीर्णश्च दु खार्णवपारमस्मि ॥ ५ ॥

जगति दैत्यनरामरपूजित
विगतजन्मजरामरणामय ।
भवसहस्रसुदुर्लभदर्शन
सफलमद्य मुने तव दर्शनम् ॥ ६ ॥

अवनम्य तत प्रलम्बहारा
चरणौ द्वावभिवन्द्य जातहर्षा ।
परिगम्य प्रदक्षिण जितारि
सुरलोकाभिमुखी दिव जगाम ॥ ७ ॥

अथ चन्द्रप्रभा देवकन्या वणिगिव लब्धलाभ, सस्यसपन्न इव कर्षक', शूर इव विजितसग्राम, सर्वरोगपरिमुक्त इवातुर, यया विभूत्या भगवत्सकाशमागता तयैव विभूत्या स्वभवन सप्रस्थिता। तस्या एतदभवत्—मया रुद्रायणस्य राज्ञ प्रतिज्ञातमुपदर्शयिष्यामीति। अथ चन्द्रप्रभा देवकन्या येन राजा रुद्रायणस्तेनोपसक्रान्ता। तेन खलु समयेन रुद्रायणो राजा एकाकी गृहस्योपरितलके शयित। स तया उदारावभास कृत्वा अच्छटाशब्देन प्रतिबोधित.। स मिद्धावस्थलोचनापरिस्फुटोऽविज्ञात कथयति—का त्वमिति ? सा कथयति—अह चन्द्रप्रभेति। राजा कथयति—आगच्छ, परिचारयाम इति। सा कथयति—देव, च्युताह कालगता चातुर्महाराजिकेषु देवेषूपपन्ना। यदीच्छसि मया सार्ध समागमम्, भगवतोऽन्तिके प्रव्रज। यदि तावद्दृष्टधर्मा सर्वक्लेशप्रहाणादर्हत्त्व साक्षात्करिष्यसे, स एव तेऽन्तो दु खस्य। अथ सावशेषसयोजन, काल कृत्वा चातुर्महाराजिकेषु देवेषूपपत्स्यसे। तत्र ते मया सार्धं समागमो भविष्यति। इत्युक्त्वा तत्रैवान्तर्हिता। रुद्रायणो राजा कृत्स्ना रात्रि प्रव्रज्यामनुविचिन्तयन् काल्यमेवोत्थाय अमात्यानामन्त्रयते—पश्यत भवन्त, चन्द्रप्रभा देवी क्व तिष्ठतीति ? ते कथयन्ति—देव, कालगतेति। रुद्रायण सलक्षयति—न मम प्रतिरूप स्याद्यदह देवताचोदितोऽह गृही अगारमध्यावसेयम्। सनिधानी कालपरिभोगेन वा कामान् परिभुञ्जीयम्। यन्न्वह शिखण्डिन कुमार राज्येऽभिषिच्य केशश्मश्रूण्यवतार्य काषायाणि वस्त्राण्याच्छाद्य सम्यगेव श्रद्धया अगारादनगारिका प्रव्रजेयमिति। तेन हिरुभिरुकावग्रामात्यौ दूतेनाहूयोक्तौ—

भवन्तौ, यादृश एव मम शिखण्डी कुमार पुत्र , तादृश एव युवयो । स एष युवाभ्यामहितान्निवारयितव्यो हिते च सनियोजयितव्य । अह प्रव्रजामि स्वाख्याते धर्मविनये इति । एतौ साश्रुकण्ठौ व्यवस्थितौ । शिखण्ड्यपि कुमारोऽभिहित –पुत्र, यथैव त्व मम वचन श्रोतव्य कर्तव्य मन्यसे, तथा अनयोरपि हिरुभिरुकयोरग्रामात्ययोर्वचन श्रोतव्य कर्तव्य मन्येथा । अह प्रव्रजामि स्वाख्याते धर्मविनये । इति श्रुत्वा सोऽपि साश्रुकण्ठो व्यवस्थित । ततो रुद्रायणेन राज्ञा रौरुके नगरे घण्टावघोषण कारितम्–शृण्वन्तु भवन्तो रौरुकनिवासिन पौरा नानादेशाभ्यागतश्च जनकाय । अह केशश्मश्रूण्यवतार्य काषायाणि वस्त्राण्याच्छाद्य सम्यगेव श्रद्धया अगारादनगारिका प्रव्रजिष्यामि । भूयश पुत्रमाह–पुत्र, त्वया राज्य कारयता कस्यचिदपराध्य न क्षन्तव्यमिति । अनुरक्तपौरजनपदोऽसौ राजा । श्रुत्वा सर्व एव रौरुकनिवासी जनकायोऽन्यश्च नानादेशाभ्यागत साश्रुकण्ठो व्यवस्थित । ततो रुद्रायणो राजा शिखण्डिन कुमार राज्ये प्रतिष्ठाप्य बन्धुजन क्षमापयित्वा श्रमणब्राह्मणकृपणवनीपकेभ्यो दानानि दत्वा पुण्यानि कृत्वा एकेन पुरुषेणोपस्थायकेन राजगृहाभिमुख [सप्रस्थित] । तत शिखण्डी राजा सान्तःपुरामात्यपौरजनपदोऽन्यश्च नानादेशाभ्यागतो जनकाय पृष्ठत पृष्ठत समनुबद्ध । सोऽनेकै प्राणिशतसहस्रैरनुगम्यमानो रौरुकान्नगरान्निष्क्रम्य अन्यतमस्मिन्नुद्याने विविधतरुषण्डमण्डिते
C 557 नानापुष्पसलिलसपन्ने हसक्रोञ्चमयूरशुकसारिकाकोकिलजीवजीवकनिर्घोषिते मुहूर्तमास्थाय रौरुक नगरमवलोक्य शिखण्डिन राजानमामन्त्रयते–पुत्र, मया धर्मेण राज्य कारितम्, येन मे इयन्ति प्राणिशतसहस्राणि पृष्ठतोऽनुबद्धानि । तत्त्वयापि धर्मेण राज्य कारयितव्यमिति । सोऽपि जनकाय समाश्वास्योक्त –भवन्त , एष युष्माक राजा समनुयुक्तो मया । निवर्तत, सुख प्रतिवत्स्यथ, इत्युक्त्वा सप्रस्थित । राजा शिखण्डी सान्त पुरकुमारामात्यपौरजनपदोऽश्रुपर्याकुलेक्षणो मुहुर्मुहुर्निवर्त्य निरीक्षमाणो रौरुक नगर प्रतिनिवृत्त । ततो रुद्रायणो राजा अनुपूर्वेण राजगृह नगरमनुप्राप्त । तेनोद्याने स्थित्वा स पुरुष उक्त –गच्छ भो पुरुष, राज्ञो बिम्बिसारस्य गत्वा निवेदय–रुद्रायणो नाम उद्याने तिष्ठतीति । तेन पुरुषेण गत्वा राज्ञो बिम्बिसारस्य निवेदितम्–देव, रुद्रायणो राजा उद्याने तिष्ठतीति, स राजा श्रुत्वा सहसैवोत्थित पौरुषानामन्त्रयते–भवन्त , महासाधनो राजा अप्रतिसविदित एवागत । न युष्माक केनचिद्विज्ञात इति ? स कथयति–देव, कुतोऽस्य साधनम् ? आत्मना द्वितीय आगत इति । राजा बिम्बिसार. सलक्षयति–न मम प्रतिरूप स्याद्यदह राजान क्षत्रिय मूर्ध्नाभिषिक्तमेवमेव प्रवेशयेयम् । महता सत्कारेण प्रवेशयामीति विदित्वा मार्गशोभा नगरशोभा च कारयित्वा चतुरङ्गेन बलकायेन प्रत्युद्गत । कण्ठे परिष्वज्य हस्तिस्कन्धे आरोप्य राजगृह महानगर प्रवेशित । नानागन्धपरिभावितेनोदकेन स्नापित । राजार्हैर्वस्त्रैर्गन्धमाल्यविलेपनैश्च समलकृत्य भोजित । मार्गश्रमे प्रतिविनोदिते उक्त –प्रियवयस्य, स्फीत राज्यमपास्य अन्त पुर कुमारानामात्यान् पौरजनपदान् किमिहागमनप्रयोजनम् ? मा केनचिद्भूम्यन्तरेण राज्ञा राष्ट्रावमर्दन कृत ? कुमारेण वा केनचिद्दुष्टामात्यविग्राहितेन राज्याभिनन्दिना पराक्रान्तमिति ? स कथयति–वयस्य,

आकाङ्क्षामि स्वाख्याते धर्मविनये प्रव्रज्यामुपसपद भिक्षुभावम् । इति श्रुत्वा राजा बिम्बिसार आत्तमना पूर्वकायमभ्युन्नमय्य दक्षिणबाहुमभिप्रसार्योदानमुदानयति—अहो बुद्ध , अहो धर्म , अहो सघ अहो धर्मस्य स्वाख्याततता, यत्रेदानीमेवविधा पुरुषा स्फीत राज्यमपहाय स्फीतमन्त पुर विस्तीर्णस्वजनबन्धुवर्गं स्फीतानि च कोशकोष्ठागाराण्यपहाय आकाङ्क्षन्ते स्वाख्याते धर्मविनये प्रव्रज्यामुपसपद भिक्षुभावम् । इत्युक्त्वा राजान रुद्रायण समादाय येन भगवास्तेनोपसक्रान्त । तेन खलु समयेन भगवाननेकशताया भिक्षुपर्षद पुरस्तान्निषण्णो धर्मं देशयति । अद्राक्षीद्भगवान् राजान मागध श्रेण्य बिम्बिसार दूरादेव । दृष्ट्वा च पुनर्भिक्षूनामन्त्रयते स्म—एष भिक्षवो राजा बिम्बिसार सप्राभृत आगच्छति । नास्ति तथागतस्यैवविध प्राभृतो यथा विनेयप्राभृत । इत्युक्त्वा तूष्णीमवस्थित । राजा बिम्बिसारो भगवत पादौ शिरसा वन्दित्वैकान्ते निषण्ण । एकान्तनिषण्णो राजा बिम्बिसारो भगवन्तमिदमवोचत्—अय भदन्त राजा रुद्रायण आकाङ्क्षते स्वाख्याते धर्मविनये प्रव्रज्यामुपसपद भिक्षुभावम् । त भगवान् प्रव्राजयतु, उपसपादयतु अनुकम्पामुपादायेति । स भगवता एहिभिक्षुकया आभाषित —एहि भिक्षो, चर ब्रह्मचर्यमिति । स भगवतो वाचावसाने एव मुण्ड. सवृत्त सघाटीप्रावृत पात्रकरव्यग्रहस्तो वर्षशतोपसपन्नस्य भिक्षोरीर्यापथेनावस्थित ॥

एहीति चोक्त स तथागतेन
मुण्डश्च सघाटिपरिवृतदेह ।
सद्य प्रशान्तेन्द्रिय एव तस्थौ
एव स्थितो बुद्धो मनोरथेन ॥ ८ ॥

आयुष्मान् रुद्रायण पूर्वाह्णे निवास्य पात्रचीवरमादाय राजगृह पिण्डाय प्राविक्षत् । स महाजनकायेन दृष्ट । एष च शब्दो राजगृहे नगरे समन्ततो विसृत —रुद्रायणो राजा भगवता प्रव्राजित , स राजगृह भिक्षार्थी प्रविष्ट । इति श्रुत्वा अनेकानि प्राणिशतसहस्राणि सनिपतितानि । अन्तर्भवनविचारिण्योऽपि योषितो वातायनगवाक्षवेदिकास्ववस्थिता निरीक्षितुमारब्धा । अमात्यै राज्ञो बिम्बिसारस्य निवेदितम्—देव, रुद्रायणो राजा राजगृह पिण्डाय प्रविष्टोऽनेकै प्राणिशतसहस्रै परिवृतस्तिष्ठतीति । श्रुत्वा च पुना राजा बिम्बिसारो येन रुद्रायणो भिक्षुस्तेनोपसक्रान्त । उपसक्रम्य रुद्रायण भिक्षुमिदमवोचत्—

भुक्त्वा ग्रामसहस्राणि रौरुक च नराधिप ।
उत्सृष्ट पिण्डमेषाण कच्चिन्न परितप्यसे ॥ ९ ॥

भुक्त्वा शतपले पात्रे सौवर्णे राजतेऽथ वा ।
भुञ्जानो मृन्मये पात्रे कच्चिन्न परितप्यसे ॥ १० ॥

शालीनामोदन भुक्त्वा शुचि मासोपसेवितम् ।
भुञ्जान शुष्ककुल्माषान् कच्चिन्न परितप्यसे ॥ ११ ॥

हित्वा कौशेयकर्पासान् क्षौम कौटुम्बकाशिकान् ।
धारयन् पांशुकूलानि कच्चिन्न परितप्यसे ॥ १२ ॥
कूटागारे शयित्वा त्व निर्वाते स्पर्शितागते ।
आसीनो वृक्षमूलेषु कच्चिन्न परितप्यसे ॥ १३ ॥
पर्यङ्केऽवशयित्वा त्व मृदुके तूलसनिभे ।
तृणसस्तरे शयान कच्चिन्न परितप्यसे ॥ १४ ॥
भार्यां सदृशिका हृद्यामाश्रवा वै प्रियवदाम् ।
रुदन्तीं विप्रहाय त्व कच्चिन्न परितप्यसे ॥ १५ ॥
यानैस्त्व हस्तिग्रीवाभिरश्वैरपि रथैरपि ।
पद्भ्या परिभ्रमन् भूमौ कच्चिन्न परितप्यसे ॥ १६ ॥
कोष्ठागाराणि कोश च बहुवित्त प्रहाय वै ।
आकिचन्यमनुप्राप्त कच्चिन्न परितप्यसे ॥ १७ ॥ इति ।

C 560 रुद्रायण' प्राह—

अनृद्धिर्दमयत्येन सचेद्भवति दुर्दम. ।
परभोजनभुञ्जान कथ दमयते युगम् ॥ १८ ॥ इति ।

राजा बिम्बिसार प्राह—

किं नु त्व दुर्मना राजन् किं दीन इव भाषसे ।
ददाम्युपार्धराज्य ते भुङ्क्ष्व भोगपरायण ॥ १९ ॥
किं नु त्व दुर्मना राजन् कि दीन इव भाषसे ।
ददामि प्रवरान् भोगान् यान् काश्चिन्मनसेच्छसि ॥ २० ॥ इति ।

रुद्रायण प्राह—

न राजन् कृपणो लोके धर्मकायेन सस्पृशेत् ।
देव त्रिपथनिराशी (?) ध्रुव तस्य विधीयते ॥ २१ ॥
यस्तु धर्मविरागार्थमधर्मे निरतो नृप ।
स राजन् कृपणो ज्ञेयस्तमस्तम परायण ॥ २२ ॥
शृणु मे त्व महाराज धर्मता देशयाम्यहम् ।
श्रुत्वा धर्मं ततो ज्ञेयो यदि त्व प्रीतिमेष्यसि ॥ २३ ॥
निर्गुणस्य शरीरस्य एक एव महागुण ।
यथा यथा विधार्य ते तत्तथैवानुवर्तते ॥ २४ ॥
दशेमे वर्षदशा पुरुषस्यासु निरुच्यते ।
क्रीडा तत्र रति का वा पुत्रपरधनेषु वा ॥ २५ ॥

पुत्राद्द्वेषिणीयामाहुर्भार्यया कृतिरुच्यते ।
शौरा धन प्रार्थयन्ते राजन् मुक्तोऽस्मि बन्धनात् ॥ २६ ॥

न भैषज्यानि त्रायन्ते न धन ज्ञातयो न च ।
न सर्वविद्या न बल न शौर्यं त्रायतेऽन्तकात् ॥ २७ ॥

देवापि सन्तीह महानुभावा
स्थानेष्विहोच्चेषु चिरायुषोऽपि ।
आयु क्षयान्तेऽपि ततश्च्यवन्ते
मुच्येत को नेह शरीरभेदात् ॥ २८ ॥

राज्यानि कृत्वापि महानुभावा
वृष्ण्यन्धका कुरवश्च पाण्डवाश्च ।
सपन्नचित्ता यशसा ज्वलन्त
ते न शक्ता मरण नोपगन्तुम् ॥ २९ ॥

न सयमेन तपसा न राजन्
न कर्मणा वीर्यपराक्रमेण वा ।
न वित्तपूर्गैर्न धनैरुदारै
शक्य कदाचिन्मरणाद्विमोक्तुम् ॥ ३० ॥

नैवान्तरीक्षे न समुद्रमध्ये
न पर्वताना विवर प्रविश्य ।
न विद्यते स पृथिवीप्रदेशो
यत्र स्थित न प्रसहेत मृत्यु ॥ ३१ ॥

नैवान्तरीक्षे न समुद्रमध्ये
न पर्वताना विवर प्रविश्य ।
न विद्यते स पृथिवीप्रदेशो
यत्र स्थित न प्रसहेत कर्म ॥ ३२ ॥

यानीमान्यपविद्धानि विक्षिप्तानि दिशो दश ।
कपोतवर्णान्यस्थीनि तानि दृष्ट्वेह का रति ॥ ३३ ॥

इमानि यान्युपस्थानानि अलाबुरिव सेरभे ।
शङ्खवर्णानि शीर्षाणि तानि दृष्ट्वेह का रति ॥ ३४ ॥

यमातपे छादयसे शीते यमुपगूहसे ।
एव ते प्रियमात्मान राजन् मृत्युर्हनिष्यति ॥ ३५ ॥

यावन्मृत्योर्वेश भुङ्क्ते परिधत्ते ददाति वा ।
तद्धि तस्य स्वक ज्ञेयमन्यन्नित्य विगच्छति ॥ ३६ ॥
असाधारणमन्येषामशौराहरण निधिम् ।
मर्त्यो निदध्याद्दानेन अन्येन सुकृतेन वा ॥ ३७ ॥
पुरा हि त्वा व्याघ्र इव मृग निहत्य
व्याधिर्जरा कर्षति अन्तकश्च ।
न ते मित्राण्यपनेष्यन्ति रोग
सगम्य सोदर्यगणाश्च सर्वे ॥ ३८ ॥
यदेव लब्धाधिकमस्य भवति
धन धान्य रजत जातरूपम् ।
दायाद्यमेवानुविचिन्तयन्ति
पुत्रा सदारा अनुजीविनश्च ॥ ३९ ॥
सचेद्दण भवति पितुर्मृतस्य
प्रिया सुता नास्य वर्हि विशन्ति
मृत्यौ न वाप्यश्रुमुखा रुदन्ति
राद्ध पिता मम कार्यतेति (?) ॥ ४० ॥
C 562 आयान्तु सत्त्वा पिता ममेति
प्रकीर्णकेशाश्रुमुखा रुदन्ति ।
ज्योतिश्चास्य पुरतो हरन्ति
ह्यहो बतायममरो भवेदिति ॥ ४१ ॥
दूष्यैरेन प्रावृत निर्हरन्ति
ज्योति समादाय [च त] दहन्ति ।
स दह्यते ज्ञातिभी रुद्यमान
एकेन वस्त्रेण विहाय भोगम् ॥ ४२ ॥
एको ह्यय जायते जायमान-
स्तथा म्रियते म्रियमाणोऽयमेक ।
एको दु खाननुभवतीह जन्तु-
र्न विद्यते ससरत सहाय ॥ ४३ ॥
एतच्च दृष्ट्वेह परिव्रजन्ति
कुलायकास्ते न भवन्ति सन्त ।
ते सर्वसगानभिसप्रहाय
न गर्भशय्या पुनरावसन्ति ॥ ४४ ॥ इति ।

अथ बिम्बिसारो राजा रुद्रायणेन भिक्षुणा उत्तरोत्तरेण प्रतिभानेन निराकृतस्तूष्णीं निष्प्रतिभ प्रक्रान्त ॥

अथ शिखण्डी राजा यावत्कचिद्धर्मेण राज्य कारयित्वा अधर्मेण राज्य कारयितुमारब्ध । स हिरुभिरुकाभ्यामुक्त –देव, धर्मेण राज्य कारय, मा अधर्मेण । तत्कस्य हेतो ? पुष्पफलवृक्षसदृशा देव जनपदा । तद्यथा देव पुष्पवृक्षा फलवृक्षाश्च कालेन काल सम्यक्परिपाल्यमाना अनुपरतप्रयोगेण यथाकाल पुष्पाणि फलानि चानुप्रयच्छन्ति, एवमेव जनपदा प्रतिपाल्यमाना अनुपरतप्रयोगेण यथाकाल करप्रत्यायाननुप्रयच्छन्तीति । स ताभ्या निवारितो यावत्तावद्धर्मेण राज्य कारयित्वा पुनरप्यधर्मेण राज्य कारयितुमारब्ध । स ताभ्या यावत् त्रिरप्युक्त । विसारिणी कृ(तृ?)ष्णा । निवार्यमाणा नावतिष्ठते । रुषितोऽमात्यानामन्त्रयते–यो भवन्तो राज्ञ क्षत्रियस्य मूर्धाभिषिक्तस्य यावत् त्रिरप्याज्ञा प्रतिवहति, तस्य कीदृशो दण्ड इति । तत्र केचिद्दुष्टामात्या कथयन्ति–देव, किमत्र ज्ञातव्यम् ? तस्य वधो दण्ड इति । गाथे च भाषन्ते–

अमात्यस्य च दुष्टस्य दन्तस्य चलितस्य च ।
भोजनस्य च [अजीर्णस्य] नान्यत्रोद्धरणात्सुखम् ॥ ४५ ॥
अमात्य बुद्धिसपत्तिप्रज्ञाविनयकोविदम् ।
कोशस्य च बलस्य च यो न हन्यात्स घात्यते ॥ ४६ ॥ इति ।

शिखण्डी राजा कथयति–भवन्त , ममैतौ पित्रा सन्यस्तौ । नाहमेतौ प्रघातयामि । किं त्वाभ्या मम दर्शनपथे न स्थातव्यमिति । तयोर्द्वार निवारितम् । अन्यौ द्वौ दुष्टामात्यौ स्थापितौ । तौ कथयत –देव, नाक्रन्दिता नालुञ्चिता नातप्ता नोत्पीडितास्तिलास्तैल प्रयच्छन्ति, तद्वन्नरपते जनपदा इति । राजा कथयति–यदेताभ्या कृतम्, तत्पर प्रमाणमिति । तौ जनपदान् पीडयितुमारब्धौ । यावदन्यतमो वणिक् पण्यमादाय रौरुकान्नगराद् राजगृहमनुप्राप्त । स आयुष्मता रुद्रायणेन दृष्ट ।

कच्चिच्छिखण्डी खलु रौरुकेषु
सभृत्यवर्गो बलवानरोग ।
धर्मेण वा कारयति स्वराज्य
न चास्य कश्चित्परतोपसर्ग ॥ ४७ ॥ इति ।

स कथयति–

तथ्य शिखण्डी खलु रौरुकेषु
सभृत्यवर्गो बलवानरोग ।
न चास्य कश्चित्परतोपसर्गो
अधर्मेण तु राज्य करोति नित्यम् ॥ ४८ ॥

अथायुष्मान् रुद्रायणोऽनुपूर्व्या प्रष्टुमारब्ध—कस्तत्रामात्यप्रधान ? कस्य शिखण्डी
वशेन जनपदान् पीडयतीति ? स कथयति—देव, हिरुभिरुकयोरमात्ययोर्द्वार निवार्य
अन्यौ दुष्टामात्यौ स्थापितौ । तद्वशेन शिखण्डी जनपदान् पीडयतीति । रुद्रायण
C 564 कथयति—गच्छ त्व भो पुरुष, रौरुकनिवासिन जनकाय समाश्वासय। अहमपि तत्र
प्रचारिते गमिष्यामि । अहमेन शिखण्डिनमहितान्निवारयिष्यामि, हिते च सनियोजयिष्या
मीति। स वणिक् पण्य विसर्जयित्वा प्रतिपण्यमादाय सप्रस्थितोऽनुपूर्वेण रौरुकमनुप्राप्त ।
तेन ज्ञातीना रहसि निवेदितम्—भवन्त, अह पण्यमादाय राजगृह गत । तत्र मया
वृद्धराजो दृष्ट । स कथयति—अह प्रचारित रौरुक गमिष्यामि, शिखण्डिन चाहितान्निवार-
यिष्यामि, हिते च सनियोजयिष्यामि यथा जनपदान्न पीडयतीति । तैरपरेषामारोचितम्,
तैरप्यपरेषाम्। एव कर्णपरपरया स शब्दस्तयोर्दुष्टामात्ययो कर्णं गत । तौ सलक्षयत—
यदि वृद्धराजा आगमिष्यति, नियतमसौ भूयो हिरुभिरुकावग्रामात्यौ स्थापयिष्यति,
आवयोश्चानर्थं कारयिष्यति । तदुपायसविधान च कर्तव्य येनासावन्तर्मार्ग एव प्रघात्यत
इति। ताभ्या राज्ञ शिखण्डिन आरोचितम्—देव, श्रूयते वृद्धराजा आगच्छतीति। स
कथयति—प्रव्रजितोऽसौ । किमर्थं तस्यागमनप्रयोजनमिति ? तौ कथयत—देव, येनैकदिवस-
मपि राज्य कारितम्, स विना राज्येनाभिरस्यत इति कुत एतत् ? पुनरप्यसौ राज्य कार-
यितुकाम इति। शिखण्डी कथयति—यद्यसौ राजा भविष्यति, अह स एव कुमार । को
नु विरोध इति ? तौ कथयत—देव, अप्रतिरूपमेतत्। कथ नाम कुमारामात्यपौरजन-
पदैरञ्जलिसहस्रैर्नमस्यमानेन राज्य कारयित्वा पुनरपि कुमारवासेन वस्तव्यम् ? वर देश-
परित्यागो न तु कुमारवासेन वासम्। तद्यथापि नाम पुरुषो हस्तिग्रीवाया गत्वा अश्वपृष्ठेन
गच्छेत्, अश्वपृष्ठेन गत्वा रथेन गच्छेत्, रथेन गत्वा पादाभ्यामेव गच्छेत्, एवमेव राज्य
कारयित्वा पुन कुमारवासेन वास इति। स ताभ्या विप्रलब्ध कथयति—किमत्र युक्तम् ?
कथ प्रतिपत्तव्यमिति ? तौ कथयत—देव, प्रघातयितव्योऽसौ। यदि न प्रघात्यते, नियत
दुष्टामात्यविग्राहितो देव प्रघातयतीति। स एवमुक्ते हीनदीनवदनो मुहूर्तं तूष्णीं स्थित्वा
C 565 बाष्पोपरुध्यमानहृदय करुणदीनविलम्बितैरक्षरै स कथयति—भवन्तौ, कथ पितर प्रघातया-
मीति ? तौ कथयत—न देवेन श्रुतम् ?

पिता वा यदि वा भ्राता पुत्रो वा स्वाङ्गनि सृत. ।
प्रत्यनीकेषु वर्तेत कर्तव्या भूमिवर्धना (?)॥ ४९ ॥ इति ।

पुनरप्याह—

यस्य पुत्रसहस्र स्यादेकनावाधिरूढकम् ।
एकश्च तत्र शत्रु स्यात्तदर्थे तान्निमज्जयेत् ॥ ५० ॥ इति ।

अन्यत्राप्युक्तम्—

त्यजेदेक कुलस्यार्थे ग्रामस्यार्थे कुल त्यजेत् ।
ग्राम जनपदस्यार्थे आत्मार्थे पृथिवी त्यजेत् ॥ ५१ ॥ इति ।

देव, नात्र किंचिच्चिन्तनीयम् । वधार्होऽसौ प्रघातयितव्य । यदि देवोऽत्र विलम्बते, यद्देवस्यानुरक्ता कुमारामात्यपौरजनपदास्ते क्षोभमापन्ना नियतमनर्थं कुर्वन्तीति । कामान् खलु प्रतिसेवमानस्य नास्ति किंचित्पाप कर्माकरणीयमिति तेनाविवासितम्—एव क्रियतामिति । तौ दुष्टामात्यौ हृष्टतुष्टौ प्रमुदितौ वधकपुरुषानुत्साहयत—भवन्त, गच्छत, वृद्धराज प्रघातयत । भोगैर्व सविभाग करिष्याम इति । अनुरक्तपौरजानपद स राजा । न कश्चिदुत्सहते प्रघातयितुम् । ताभ्या ते हिरण्यसुवर्णग्रामप्रदानादिना प्रोत्साहिता न प्रतिपद्यन्ते । ततस्ताभ्या क्रोधपर्यवस्थिताभ्या चारपालानामाज्ञा दत्ता—गच्छन्तु, भवन्त एतान् पुरुषान् सपुत्रदारान् ससुहृत्सबन्धिबान्धवाश्चारके बद्ध्वा स्थापयतेति । ते श्रुत्वा भीता सप्रतिपन्ना कथयन्ति—देव, अल क्रोधेन । भृत्या वयमाज्ञाकरा । गच्छाम इति । ते तीक्ष्णानसीन् कक्षेणादाय सप्रस्थिता । आयुष्मानपि रुद्रायणस्त्रयाणा मासानामत्ययात्कृतचीवरो निष्ठितचीवर समादाय पात्रचीवर येन भगवास्तेनोपसक्रान्त । उपसक्रम्य भगवत पादौ शिरसा वन्दित्वा भगवन्तमिदमवोचत्—इच्छाम्यह भदन्त रौरुक नगर जनपदचारिका चरितुमिति । भगवानाह—गच्छ रुद्रायण, कर्मस्वकता ते मनसिकर्तव्येति । अथायुष्मान् रुद्रायणो भगवत. पादौ शिरसा वन्दित्वा भगवतोऽन्तिकात् प्रक्रान्त । आयुष्मान् रुद्रायणस्तस्या एव रात्रेरत्ययात् पूर्वाह्णे निवास्य पात्रचीवरमादाय राजगृह पिण्डाय प्राविक्षत् । राजगृह पिण्डाय चरित्वा कृतभक्तकृत्य पश्चाद्भक्तपिण्डपात्र प्रतिक्रान्तो यथापरिभुक्त शयनासन प्रतिसामय्य समादाय पात्रचीवर कर्मबलप्रेरितम्—

दूर हि कर्षते कर्म दूरात्कर्म प्रकर्षते ।
तत्र प्रकर्षते जन्तु यत्र कर्म विपच्यते ॥ ५२ ॥

इति येन रौरुक तेन चारिका प्रक्रान्त । अनुपूर्वेण चारिका चरन्नन्तर्मार्गेऽन्यतम कर्वटक पिण्डाय प्रविष्ट । स च तस्मात् पिण्डपातमटित्वा निष्क्रामति । ते च वधकपुरुषा सप्राप्ताः । स तैर्दृष्ट । तेनापि ते प्रत्यभिज्ञाता । स तै पुरुषै सार्धमेकस्मिन्नेवोद्याने रात्रिंदिवा समुपगत । स तान् प्रष्टुमारब्ध—

कच्चिच्छिखण्डी खलु रौरुकेषु
सभृत्यवर्गो बलवानरोगः ।
धर्मेण वा कारयति स्वक राज्य
न चास्य कच्चित्परतोपसर्गः ॥ ५३ ॥ इति ।

ते कथयन्ति—देव,

तथ्य शिखण्डी खलु रौरुकेषु
सभृत्यवर्गो बलवानरोग. ।
न चास्य कश्चित्परतोपसर्ग
अधर्मराज्य तु करोति नित्यम् ॥ ५४ ॥

नरवर यत्तव सदृश कृत त्वया आर्यपराभवचिह्नकरम् ।
तस्यापि तु यत्सदृश तदद्य उपलप्स्यसे सौम्येति ॥ ५५ ॥

आयुष्मान् रुद्रायण कथयति–भवन्त, किमसौ मम तत्र गमन नाभिनन्दतीति ? ते कथयन्ति–देव, नाभिनन्दतीति । स कथयति–भवन्त, यद्येव न गच्छामि, प्रतिनिवर्तामीति । ते गाथा भाषन्ते–

क्व यास्यसि त्व नरवीर भूयो
न ते सुतो नन्दति जीवितेन ।
वय ह्यधन्या नृपसप्रयुक्ता
इहाभ्युपेतास्तव घातनाय ॥ ५६ ॥ इति ॥

आयुष्मान् रुद्रायण कथयति–भवन्त, यूय नाम मम वधकपुरुषा ? देव, वधकपुरुषा । स सलक्षयति–यत्तदुक्त भगवता कर्मस्वकता ते रुद्रायण मनसिकर्तव्येति, इद
C 567
तत् । सर्वथा धिक् ससारभङ्गुरमिति विदित्वा तेषा कथयति–भद्रमुखा, अहमस्मि यदर्थं प्रव्रजित, सोऽर्थो मया न सप्राप्त । तिष्ठत तावन्मुहूर्त यावत्स्वकार्यमनुरूप गच्छामीति । ते परस्पर सजल्प कृत्वा कथयन्ति–देव, एव कुरु । अथायुष्मान् रुद्रायणोऽन्यतम वृक्षमूल निश्रित्य सुप्तोरगराजभोगपरिपिण्डित पर्यङ्क बद्ध्वा शान्तेनेर्यापथेनावस्थित । उक्त भगवता–पञ्चानुशसा बाहुश्रुत्ये–स्कन्धकुशलो भवति धातुकुशल आयतनकुशल प्रतीत्यसमुत्पादकुशल, अपरप्रतिबद्धा चास्य भवत्यववादानुशासनीति । तेन वीर्यमारभ्य इदमेव पञ्चगण्डक ससारचक्र चलाचल विदित्वा सर्वसस्कारगती शतनपतनविकिरणविध्वसनधर्मतया पराहत्य सर्वक्लेशप्रहाणादर्हत्त्व साक्षात्कृतम् । अर्हन् सवृत्तस्त्रैधातुकवीतराग समलोष्टकाञ्चन आकाशपाणितलसमचित्तो वासीचन्दनकल्पो विद्याविदारिताण्डकोशो विद्याभिज्ञाप्रतिसविल्प्राप्तो भवलाभलोभसत्कारपराङ्मुख । सेन्द्रोपेन्द्राणा देवाना पूज्यो मान्योऽभिवाद्यश्च सवृत्त । अथायुष्मान् रुद्रायणोऽर्हत्त्वप्राप्तो विमुक्तिप्रीतिसुखप्रतिसवेदी तस्या वेलाया गाथा भाषते–

मुक्तो ग्रन्थैश्च योगैश्च शल्यैर्नीवरणैस्तथा ।
अद्याप्युद्रायणो भिक्षू राजधर्मैर्न मुच्यते ॥ ५७ ॥ इति ।

इत्युक्त्वा तान् वधकपुरुषानुवाच–भद्रमुखा, य मया प्राप्तव्य तत्प्राप्तम् । इदानी यदर्थं यूयमागतास्तदर्थ सप्रापयतेति । ते कथयति–देव, यदि शिखण्डी राजा अस्मान् पृच्छति–किं वृद्धराजेन मरणसमये व्याकृतमिति, किमस्माभिर्वक्तव्यम् ? भद्रमुखा, स वक्तव्य –

बहुपुण्य प्रसवसे राज्यहेतो. पितुर्वधात् ।
अह च परिनिर्वास्ये त्व चावीचि गमिष्यसि ॥ ५८ ॥ इति ।

उष्णीषेऽन्तर्धीयन्ते। अथ ता अर्चिषो भगवन्त त्रि प्रदक्षिणीकृत्य भगवत. पादतलेऽन्तर्हिता.। अथायुष्मानानन्द कृतकरपुटो भगवन्त पप्रच्छ—

नानाविधो रङ्गसहस्रचित्रो
वक्त्रान्तरान्निष्कसितः कलाप.।
अवभासिता येन दिश' समन्ता-
द्दिवाकरेणोदयता यथैव ॥ ६१ ॥

गाथा च भाषते—

विगतोद्भवा दैन्यमदप्रहीणा
बुद्धा जगत्युत्तमहेतुभूता.।
नाकारण शङ्खमृणालगौर
स्मितमुपदर्शयन्ति जिना जितारयः ॥ ६२ ॥
तत्काल स्वयमधिगम्य धीर बुद्ध्या
श्रोतॄणा श्रमण जिनेन्द्र काङ्क्षितानाम्।
धीराभिर्मुनिवृष वाग्भिरुत्तमाभि-
रुत्पन्न व्यपनय सशय शुभाभि.॥ ६३ ॥
नाकस्माल्लवणजलाद्रिराजधैर्या
सबुद्धा स्मितमुपदर्शयन्ति नाथा.।
यस्यार्थे स्मितमुपदर्शयन्ति धीरा-
स्त श्रोतु समभिलषन्ति ते जनौघा ॥ ६४ ॥ इति।

C 570 भगवानाह—एवमेतदानन्द, एवमेतद्। नाहेत्वप्रत्ययमानन्द तथागता अर्हन्त. सम्यक्सबुद्धा स्मित प्राविष्कुर्वन्ति। अपि त्वानन्द,

मुक्तो ग्रन्थैश्च योगैश्च शल्यैर्नीवरणैस्तथा।
अथापि रुद्रायणो भिक्षुर्जीविताद् व्यपरोपित ॥ ६५ ॥

रुद्रायण आनन्द अर्हत्त्व प्राप्तो जीविताद् व्यपरोपित। श्रुत्वा आयुष्मानानन्द साश्रुकण्ठो व्यवस्थित। अथ ते वधकपुरुषा आयुष्मतो रुद्रायणस्य पात्रचीवर खिक्खिर चादाय रौरुकमनुप्राप्ता। तैस्तयोर्दुष्टामात्ययोर्निवेदितम्—वृद्धराज प्रघातित इति। तौ श्रुत्वा प्रीतिप्रामोद्यजातौ येन शिखण्डी राजा तेनोपसक्रान्तौ। कथयत—देव, दिष्ट्या वर्धसे। इदानी देवस्याकण्टक राज्यम्। कथ कृत्वा? यो देवस्य शत्रु, स प्रघातित.। को नाम शत्रु'? देव, वृद्धराज। कथ ज्ञायतेऽसौ प्रघातित इति? ताभ्या ते वधकपुरुषा दर्शिता—देव, इमे ते बधकपुरुषा यैरसौ प्रघातित। शिखण्डिना राज्ञा ते पृष्टा—भवन्त., कियद्वृद्धराजस्य बलम्। देव, कुतस्तस्य बलम्? इद पात्रचीवर खिक्खिर चेति। शिखण्डी

राजा मूर्च्छित पृथिव्या निपतितो जलपरिषेकप्रत्यागतप्राण कथयति—भवन्त, किं वृद्धराजेन मरणकाले व्याकृतम् ? देव, वृद्धराज प्राणवियोग. कथयति—

बहुपुण्य प्रसवसे राज्यहेतो पितुर्वधात्।
अह च परिनिर्वास्ये त्व चावीचिं गमिष्यसि ॥ ६६ ॥ इति।

इद चापर वक्तव्य—द्वे त्वया आनन्तर्ये कर्मणी कृते—यच्च पिता जीविताद् व्यपरोपित, यच्चार्हन् भिक्षु क्षीणाश्रवश्च। चिर तेऽवीचौ महानरके वस्तव्यम्। अत्ययमत्ययतो देशय। अप्येवैतत्कर्म तनुत्व परिक्षय पर्यादान गच्छेदिति। मन शोकशल्येनाभ्याहतो हरितलून इव नडो म्लायितुमारब्ध। तेन हिरुभिरुकावग्रामात्यावाहूयोक्तौ—भवन्तौ, न युवाभ्यामहमीदृशकर्म कुर्वाणो निवारित इति ? तौ कथयत—वय देवेनादर्शनपथे व्यवस्थापिता। कथ निवारयाम इति ? तेन तौ दुष्टामात्यौ अदर्शनपथे व्यवस्थापितौ। भूयो हिरुभिरुकावग्रामात्यौ स्थापितौ। ताभ्यामपि दुष्टामात्याभ्या प्रच्छन्न तिष्यपुष्यस्तूपयोर्द्वे बिले कृत्वा द्वौ बिडालपोतकौ स्थापितौ। तयोर्दिने दिने मासपेशीर्दत्त्वा शिक्षयत—तिष्यपुष्यौ, येन सत्येन सत्यवचनेन युवाभ्या मायया लोक वञ्चयित्वा श्रद्धादेय विनिपात्य प्रत्यवराया बिडालयोनावुपपन्नौ, तेन सत्येन सत्यवचनेन मासपेशी कृत्वा स्वकस्वक स्तूप प्रदक्षिणीकृत्य स्वकस्वक बिल प्रविशतामिति। तौ यदा सुशिक्षितौ सवृत्तौ, तदा ताभ्या दुष्टामात्याभ्या रुद्रायणस्य राज्ञो देवी उक्ता—देवि, पुत्रस्ते कृशालुको दुर्बलको म्लानोऽप्राप्तकाय। किमभ्युपेक्षस इति ? सा कथयति—किमह करोमीति ? युवाभ्यामेवासावीदृशकर्म कारित इति। तौ कथयत—देवि, यत्र घट पतित, किं तत्र रज्जुरपि पातयितव्या ? सा कथयति—सत्यमेतत्पितुर्वधम्। तदह तस्य प्रतिविनोदयामि। अर्हद्वध क प्रतिविनोदयिष्यतीति ? तौ कथयत—देवि, वयमर्हद्वध प्रतिविनोदयाम इति। सा कथयति—यद्येवम्, शोभनम्। सा तस्य सकाश गत्वा कथयति—पुत्र, कस्मात्त्वमुत्पाण्डूत्पाडु कृशालुको दुर्बलको म्लानोऽप्राप्तकाय इति ? स कथयति—अम्ब, त्वमप्येव कथयसि—कस्मात्त्वमुत्पाडूत्पाण्डु. कृशालुको दुर्बलो म्लानोऽप्राप्तकाय इति, कथमह नोत्पाण्डूत्पाण्डुको भवामि कृशालुको दुर्बलको म्लानोऽप्राप्तकाय इति, येन मया दुष्टामात्यविग्राहितेन द्वे आनन्तर्ये कर्मणी कृते—यच्च पिता जीविताद्व्यपरोपितो यच्चार्हन् भिक्षु क्षीणाश्रव ? चिरमवीचौ महानरके वस्तव्यमिति। सा कथयति—पुत्र, अभय तावत्प्रयच्छ, यत्सत्य तत्कथयामीति। स कथयति—दत्त भवतु। सा कथयति—यथाभूत पुत्र, नासौ तव पिता, किं तु मया ऋतुस्नातया अन्येन पुरुषेण सार्धं परिचरितम्, ततस्त्व जात इति। स सलक्षयति—पितृवधस्तावन्न जात। इति विदित्वा कथयति—अम्ब, यद्येव पितृवधो नास्ति, अर्हद्वधोऽस्ति। स कथ निस्तार्य इति ? सा कथयति—पुत्र, ज्ञानकोविदा प्रष्टव्या। ते एतदेकान्तीकरिष्यन्तीति उक्त्वा प्रक्रान्ता। तया तौ दुष्टामात्यौ आहूयोक्तौ—मया अस्य पितृवधो विनोदित.। युवामिदानीमर्हद्वध प्रतिविनोदयतामिति। शिखण्डिना राज्ञा अमात्यानामाज्ञा दत्ता, सर्वामात्यान्

सनिपातयत ये च केचिर्ज्ज्ञानकोविदा इति । ते सर्वामात्या संनिपातिता', ये च केचिज्ज्ञानकोविदा. । तावपि दुष्टामात्यौ तत्रैव सनिपतितौ । सर्व एव राजोपजीवी लोकोऽनुकूल वक्तुमारब्ध. । तत्र केचित्कथयन्ति—देव, केनासौ दृष्टोऽर्हत्त्व कुर्वाण इति ? अपरे कथयन्ति—देव, अर्हन्त सर्वज्ञानकल्पा आकाशगामिन इति । तौ दुष्टामात्यौ कथयत —देव, किमत्र शोक क्रियते ? स कथयति—युवामप्येव कथयथ—किमर्थ शोक क्रियते इति, ननु युवाभ्यामेवाहमर्हद्वध कारित. । देव, न सन्त्यर्हन्त । कुतोऽर्हद्वध. ? स कथयति—मया प्रत्यक्षदृष्टौ तिष्यपुष्यौ अर्हन्तौ ज्वलनतपनवर्षणविद्योतनप्रातिहार्याणि कृत्वा निरुपधिशेषे निर्वाणधातौ निर्वातौ । युवामेव कथयथ—न सन्त्यर्हन्त , कुतोऽर्हद्वध इति ? तौ कथयत —वय देवस्य प्रत्यक्षीकुर्मो यथा मायया लोक वञ्चयित्वा श्रद्धादेय विनिपात्य प्रत्यवराया बिडालयोनावुपपन्नौ अद्यत्वेऽपि स्तूपे तिष्ठत इति । राजा अमात्यानामन्त्रयते—भवन्त , यद्येवमागच्छत गच्छाम., पश्याम किं भूतमभूत वेति । एष च शब्दो रौरुके नगरे समन्ततो विसृत । ततस्ते सर्वे जनपदनिवासिनो लोकास्तद्द्रष्टु निष्क्रान्ता । ततस्तौ दुष्टामात्यौ कथयत —यथा तिष्यपुष्यौ येन सत्येन सत्यवचनेन युवा मायया लोक वञ्चयित्वा श्रद्धादेय विनिपात्य प्रत्यवराया बिडालयोनावुपपन्नौ स्वकस्वके स्तूपे तिष्ठत । अनेन सत्येन सत्यवचनेन इमा मासपेशीमादाय स्वकस्वक स्तूप प्रदक्षिणीकृत्य स्वकस्वक बिल प्रविशतामिति । तावेवमुक्तौ C 573 स्वकस्वकात् स्तूपान्निर्गतौ । तावेवानेकै प्राणिशतसहस्रैर्दृष्टौ । तौ मासपेशीमादाय स्वकस्वकस्तूप प्रदक्षिणीकृत्य स्वकस्वकबिल प्रविष्टौ । तौ दुष्टामात्यौ कथयत —दृष्ट देवेनेति ? स कथयति—दृष्टम् । देव, न सन्ति लोकेऽर्हन्त. । केवल त्वय जनप्रवाद इति । तस्य यासौ दृष्टि:—सन्ति लोकेऽर्हन्त इति, सा प्रतिविगता । तत्र येऽश्रद्धास्तेषामसद्दर्शनमुत्पन्नम्, ये मध्यस्थास्तेषा काङ्क्षा, ये श्रद्धास्तेषामद्भुत सवृत्तम् । अनुभावोदग्रा अविशारदा । शिखण्डी राजा सलक्षयति—यदि न सन्त्येव लोकेऽर्हन्त , किमर्थमार्यकाश्यपस्य कात्यायनस्य पञ्चशतपरिवारस्य शैलाया भिक्षुण्या. पञ्चशतपरिवाराया. पिण्डकमनुप्रयच्छामीति ? तेन भिक्षूणा भिक्षुणीना च पिण्डपात. समुच्छिन्न । भिक्षवो भिक्षुण्यश्च रौरुकात्प्रक्रान्ता. । अथायुष्मान् महाकात्यायन. शैला च भिक्षुणी विनयापेक्षया तत्रैवावस्थितौ । यावदपरेण समयेन राजा शिखण्डी रौरुकान्नगरान्निर्गच्छति । आयुष्माश्च महाकात्यायनो रौरुक नगर पिण्डाय प्रविशति । स राजान दृष्ट्वैकान्तेऽपक्रम्यावस्थित.—मा अयमप्रसाद प्रवेदयिष्यतीति । स राज्ञा शिखण्डिना एकान्तेऽवस्थितो दृष्ट. । दृष्ट्वा च पुनरामन्त्रयते—भवन्त., किमर्थमयमार्यो महाकात्यायनो मा दृष्ट्वा एकान्तेऽपक्रम्यावस्थित इति । तस्य पृष्ठतो हिरुभिरुकावग्रामात्यौ गच्छत. । तौ कथयत —देव, आर्यो महाकात्यायन. सलक्षयति—देव. कृतकौतुकमङ्गलो गच्छति, मा अप्रसाद वेदयिष्यति, दु ख चरद्गच्छति, कर्म क्रियते, पात्रचीवराणि पाशुना अवतरिष्यतीति । राजा तूष्णीमवस्थित इति । आयुष्मान् महाकात्यायनो रौरुक नगर पिण्डाय चरित्वा निर्गच्छति, राजा च शिखण्डी प्रविशति ।

आयुष्मान् महाकात्यायनस्तथैव एकान्तेऽपक्रम्यावस्थित । शिखण्डी राजा कथयति–भवन्त, पूर्वमप्ययमार्यो महाकात्यायनो मा दृष्ट्वा एकान्तेऽपक्रम्यावस्थित, साम्प्रतमपि । कोऽत्र हेतुरिति? तस्य पृष्ठतस्तौ दुष्टामात्यौ गच्छत । तौ कथयत –देव, एष कथयति–मा अहमस्य पितृमारकस्य रजसा प्रव्रज्यामीति । अपरीक्षकोऽसौ । श्रुत्वा पर्यवस्थित । स कथयति–भवन्त, यस्याह प्रिय, सोऽस्य मुण्डकस्य श्रमणकस्योपर्येकैक पाशुमुष्टिं क्षिपत्विति । सर्वेण जनकायेनैकैका पाशुमुष्टि क्षिप्ता । महासाधनोऽसौ राजा । एकैकया पाशुमुष्ट्या आयुष्मतो महाकात्यायनस्योपरि महान् पाशुराशिर्व्यवस्थित । सोऽपि ऋद्ध्या पर्णिका कुटिमभिनिर्मायावस्थित । स गोपालकै पशुपालकैश्चावष्टभ्यमानो दृष्ट । ते बुद्ध्यायमाना (?) परिवार्यावस्थिता । हिरुभिरुकावग्रामात्यौ पृष्ठतोऽनुहिण्ड्य त प्रदेशमनुप्राप्तौ । तौ पृच्छत --भवन्त, किमिदमिति? ते कथयन्ति–तेन कलिराजेन पितृमारकेण आर्यो महाकात्यायनोऽदुष्यनयकारी पाशुना अवष्टब्ध इति । तौ साश्रुकण्ठौ रुदन्मुखौ गोपालकपशुपालकै सार्धं पाशूनपनेतुमारब्धौ । आयुष्मान् महाकात्यायनो निर्गत । तौ पादयोर्निपत्य पृच्छत –आर्य, किमिदमिति? स कथयति–किमन्यद्भविष्यतीति? तौ कथयत –आर्य, यदिद शिखण्डिना महाकात्यायने जनकायसहायेन कर्म कृतम् । अस्य को भविष्यतीति । इत सप्तमे दिवसे रौरक नगर पाशुना अवष्टप्स्यते । आर्य, का आनुपूर्वी भविष्यतीति? आयुष्मन्तौ, प्रथमे दिवसे महावायुरागत्य रौरुक नगरमपगतपाषाणशर्करकपाल व्यवस्थापयिष्यति । द्वितीये दिवसे पुष्पवर्ष पतिष्यति । तृतीये वस्त्रवर्षम्, चतुर्थे हिरण्यवर्षम्, पञ्चमे सुवर्णवर्षम्, पश्चाद्यै रौरुकसामन्तनिवासिभि सामवायिक कर्म कृतम्, ते रौरुक नगर प्रेवक्ष्यन्ति । तेषु प्रविष्टेषु षष्ठे दिवसे रत्नवर्ष पतिष्यति, सप्तमे दिवसे पाशुवर्षमिति । तौ कथयत –आर्य, किमावामस्य कर्मणो भाविनौ भागिनौ? भद्रमुखौ, न युवामस्य कर्मणो भागिनौ । आर्य, यद्येव कथमस्माभिरस्मान्नगरान्निष्क्रमितव्यमिति? स कथयति–युवा यावच्च गृह यावच्च नदी अत्रान्तरे सुरुङ्गा खानयित्वा गृहसमीपे नाव स्थापयित्वा तिष्ठत । यदा रत्नवर्ष पतेत्, तदा रत्नाना नाव पूरयित्वा निष्पलायितव्यमिति । तौ तस्य पादयोर्निपत्य रौरुक प्रविष्टौ । राज्ञ सकाश प्रविष्टौ कथयत –कि देवेनार्यो महाकात्यायन किंचिदुक्त पाशुनावष्टब्ध ? स कथयति–भवन्त, जीवत्यसौ? देव, जीवति । किं कथयति–देव, एव कथयति–इत सप्तमे दिवसे रौरुक नगर पाशुना अवष्टप्स्यत इति । कानुपूर्वी? कथयति–देव, स एव कथयति, प्रथमे तावद्दिवसे महावायुरागत्य रौरुक नगरमपगतपाषाणशर्करकपाल व्यवस्थापयिष्यति, द्वितीये दिवसे पुष्पवर्ष पतिष्यति, तृतीये दिवसे वस्त्रवर्षम्, चतुर्थे हिरण्यवर्षम्, पञ्चमे सुवर्णवर्षम्, पश्चाद्यै रौरुकसामन्तकनिवासिभि सामवायिक कर्म कृत ते रौरुक नगर प्रवेक्ष्यन्ति, तेषु प्रविष्टेषु षष्ठे दिवसे रत्नवर्ष पतिष्यति, सप्तमे दिवसे पाशुवर्षमिति । तौ कथयत –आर्य, किमावामप्यस्य कर्मणो भागिनौ? भद्रमुखौ, न युवामस्य कर्मणो भागिनौ । आर्य, यद्येव कथमस्मान्नगरान्निष्क्रमितव्यमिति? स कथयति–

युवा यावच्च गृह यावच्च 'नदी अत्रान्तरे सुरुङ्गा खानयित्वा गृहसमीपे नाव स्थापयित्वा तिष्ठत। यदा रत्नवर्ष पतेत्, तदा रत्नाना नाव पूरयित्वा निष्पलायितव्यमिति। तौ दुष्टामात्यौ कथयत—समुच्छिन्नपिण्डपात पांशुवर्षेणावष्टब्ध स किमन्यद्वदतु? ईदृश वा वदते, देवतो वा पापनरमिति(?)। राजा शिखण्डी सलक्षयति—स्यादेवमिति। हिरुभिरुकावग्रामात्यौ मुख विभण्ड्य हस्तान् सपरिवर्त्य प्रक्रान्तौ। तत्र हिरुकस्य श्यामाको दारक पुत्र। भिरुकस्य श्यामावती नाम दारिका दुहिता। हिरुकेन श्यामाको दारक आयुष्मते महाकात्यायनाय दत्त—आर्य, यद्यस्य कानिचित्कुशलमूलानि स्यु, प्रव्राजयेथा। नो चेत् तवैवायमुपस्थायक इति। भिरुकेनापि श्यामावती दारिका शैलाया भिक्षुण्या दत्ता—आर्ये,

C 576 यद्यस्या कानिचित् कुशलमूलानि स्यु, प्रव्राजयेथा। नो चेत् कौशाम्ब्या घोषिलो नाम गृहपतिर्मम वयस्यस्तस्य समर्पयिष्यसीति। तयाधिवासितम्। अथ शैला भिक्षुणी श्यामावतीमादाय ऋद्ध्या रौरुकान्नगरात् प्रक्रान्ता। तदा कौशाम्ब्या घोषिलस्य गृहपतेर्दत्ता। यथा च सदिष्ट समाख्यातम्। आयुष्मान् महाकात्यायनस्तत्रैवावस्थित। हिरुभिरुकाभ्यामग्रामात्याभ्या यावच्च गृह यावच्च नदी अत्रान्तरे सुरुङ्गा खानयित्वा गृहसमीपे च नौ स्थापिता। यावदन्यतमस्मिन् दिवसे महावायुरागत, येन त रौरुक नगरमपगतपाषाणशर्करकपाल व्यवस्थापितम्। द्वितीये दिवसे पुष्पवर्षं पतितम्। तौ दुष्टामात्यौ कथयत—देव, श्रूयते राज्ञो मान्धातु सप्ताह हिरण्यवर्ष पतितमिति। देवस्येद पुष्पवर्षं पतितम्, नचिराद्वस्त्रवर्ष पतिष्यति। तृतीये दिवसे वस्त्रवर्षं पतितम्। तौ दुष्टामात्यौ कथयत—देवस्येद वस्त्रवर्ष पतितम्, नचिराद्धिरण्यवर्ष पतिष्यतीति। चतुर्थे दिवसे हिरण्यवर्ष पतितम्। तौ दुष्टामात्यौ कथयत—देवस्येद हिरण्यवर्षं पतितम्, नचिरादेव सुवर्णवर्ष पतिष्यतीति। पञ्चमे दिवसे सुवर्णवर्ष पतितम्। तौ दुष्टामात्यौ कथयत—देवस्येद सुवर्णवर्षं पतितम्, नचिरादेव रत्नवर्षं पतिष्यतीति। ये रौरुकसामन्तकनिवासिभि सामवायिक कर्म कृतम्, ते रौरुक नगर प्रविष्टा। तेषु प्रविष्टेषु षष्ठे दिवसे रत्नवर्षं पतितम्। हिरुभिरुकावग्रामात्यौ रत्नाना नाव पूरयित्वा निष्पलायितौ। तत्र हिरुकेणान्यतमस्मिन् प्रदेशे हिरुक नाम नगर मापितम्। तस्य हिरुक हिरुकमिति सज्ञा सवृत्ता। भिरुकेणान्यतमस्मिन् प्रदेशे भिरुक नाम नगर मापितम्। तस्यापि भिरुकच्छ भिरुकच्छमिति सज्ञा सवृत्ता। सप्तमे दिवसे पांशुवर्षं पतितुमारब्धम्। अमनुष्यकैर्द्वाराण्यवष्टब्धानि। श्यामाक कथयति—आर्य, किमेष उच्चशब्दो महाशब्द इति। आयुष्मान् महाकात्यायन कथयति—पुत्र, वातायनेन काशिका निष्कासयेति। तेन वातायनेन काशिका निष्कासिता। पांशुभिरनवीकृता। आयुष्मान्

C 577 महाकात्यायन सलक्षयति—सावशेषागोचर इति। यावद्भूयो निष्कासिता, पूर्णा चूडिकाबद्धा सवृत्ता। आयुष्मान् महाकात्यायन सलक्षयति—अगोचरीभूतम्। इदानी गच्छामीति। अथ या रौरुकनिवासिनी देवता सा येनायुष्मान् महाकात्यायनस्तेनोपसक्रान्ता। उपसक्रम्य पादाभिवन्दन कृत्वा कथयति—आर्य, अहमप्यागच्छामि। आर्यस्योपस्थान करिष्यामीति।

तेनाधिवासितम् । आयुष्मता महाकात्यायनेन श्यामाक उक्त—पुत्र, गृहाण चीवरकर्णिकम् । गच्छाम इति । तेन चीवरकर्णिको गृहीत । स ऋद्ध्या उपरिविहायसा श्यामाक दारकमादाय सप्रस्थित । रौरुकनिवासिन्यपि देवता खड्गी तस्य पृष्ठतोऽनुबद्धा । रौरुकमपि नगर पांशुनावष्टब्धम् । तेऽनुपूर्वेण खर नाम कर्वटकमनुप्राप्ता । तेन तत्र खलाभिधानेऽवस्थिता । आयुष्मान् महाकात्यायन श्यामाक दारक खलाभिधाने स्थापयित्वा पिण्डपात्र प्रविष्ट । देवतानुभावात्तस्मिन् खलाभिधाने धान्य वर्धितुमारब्धम् । यस्तत्र पुरुषोऽवस्थित, स त दारक दृष्ट्वा तस्य सकाशमुपसक्रम्य कथयति—भो दारक, तव प्रभावात्खलाभिधाने धान्य वर्धत इति । स कथयति—न मम प्रभावात् खलाभिधाने धान्य वर्धत इति, अपि तु रौरुकनिवासिनी देवता इहागता अमुष्मिन् प्रदेशे तिष्ठति, तस्या प्रभावात् खलाभिधाने धान्य वर्धत इति । स तस्या सकाश गत्वा पादयोर्निपत्य कथयति—देवते, ताडक कुञ्चिका च तावद्धारय, यावद्ग्राम [गत्वा] आगच्छामि । न च त्वया मा मुक्त्वा अन्यस्य कस्यचिद्दातव्यमिति । तया गृहीतम् । तेनापि कर्वटक गत्वा कर्वटकनिवासी जनकाय सनिपातित । उक्तश्च—भवन्त, रौरुकनिवासिनी देवता इहागता खलाभिधाने तिष्ठति । तत्प्रभावात् खलाभिधाने धान्य वर्धते । तस्या हस्ते मया ताडक कुञ्चिका च दत्ता । [उक्त] च—देवते, ताडक कुञ्चिका च तावद्धारय यावद् ग्राम गत्वा आगच्छामि । न च त्वया मा मुक्त्वा अन्यस्य कस्यचिद्दातव्यमिति । तदधिष्ठान विज्ञापयामि—यदि मम पुत्र श्रेष्ठिनमभिषिञ्चथ, अहमात्मान जीविताद्व्यपरोपयामीति । देवता अस्मादधिष्ठानान्न क्वचिद्गमिष्यति, युष्माक भोगाभिवृद्धिर्भविष्यति, सर्वाश्च ईतयो व्युपशम गमिष्यन्तीति । तैस्तस्य पुत्र श्रेष्ठी अभिषिक्त । तेनात्मा जीविताद्व्यपरोपित । तत सर्वं तदधिष्ठान गन्धपुष्पोपशोभित छत्रध्वजपताकाशोभित च बलिमादाय येन देवता तेनोपसक्रान्ता । उपसक्रम्य पादयोर्निपत्य कथयति—देवते, अधिष्ठा भव, इहैव तिष्ठेति । नास्ति ममेहावस्थानम् । आर्यस्याह महाकात्यायनस्योपस्थायिकेति । आयुष्मान् महाकात्यायन इति कथयति—देवते, समन्वाहर अस्य यस्य सकाशात् ताडक कुञ्चिका च गृहीतेति । सा समन्वाहर्तुं प्रवृत्ता पश्यति, यावत्कालगत । तयासावधिष्ठाननिवासी जनकायोऽभिहित—भवन्त, समयतोऽह तिष्ठामि । यदि यादृशमेव मम स्थण्डिल कारयथ तादृशमेवार्यस्येति । तै प्रतिज्ञातम् । तैर्यादृशमेव तस्या देवताया स्थण्डिल कारित तादृशमेवायुष्मतो महाकात्यायनस्य । तस्या देवताया योऽधिष्ठाने प्रदीप प्रज्वल, तमसौ गृहीत्वा आयुष्मतो महाकात्यायनस्य स्थण्डिले स्थापयति । सा अन्यतमेन पुरुषेण प्राकारकण्टके स्थितेन प्रदीप गृहीत्वा गच्छन्ती दृष्टा । स सलक्षयति—एषा देवता आर्यस्य महाकात्यायनस्याभिसारिका गच्छतीति । तया तस्य चित्तमुपलक्षितम् । सा रुषिता—पापचित्तसमुदाचारोऽय कर्वटकनिवासी जनकाय । आर्यस्य महाकात्यायनस्य निरामगन्धस्यातृप्तपुण्यस्यापवादमनुप्रयच्छतीति । तस्मात्तस्मिन् कर्वटके मारिरुत्सृष्टा । महाजनमरको जात । मृतजने

निष्कास्यमाने मञ्चकामञ्चकें सड्कुमारब्धा । अधिष्ठाननिवासिना जनकायेन नैमित्तिका आहूय
पृष्टा –किमेतदिति ? ते कथयन्ति देवताप्रकोप इति । ते ता क्षमयितुमारब्धा । सा कथयति–
यूयमार्यस्य महाकात्यायनस्य निरामगन्धस्यासत्कारमनुप्रयच्छथेति ? ते भूय कथयन्ति–
क्षमस्व देवते, न कश्चिदसत्कार करिष्यतीति । सा कथयति–यदि यूय यादृशमेवार्यस्य
C 579 महाकात्यायनस्येति । ते कथयन्ति–देवते क्षमस्व, प्रतिविशिष्टतर कुर्म इति । तया तेषा
क्षान्तम् । तैरप्यायुष्मतो महाकात्यायनस्य प्रतिविशिष्टतर सत्कार कृत । आयुष्मान्
महाकात्यायनस्तत्र वर्षोषित श्यामाक दारकमादाय देवतामुपामन्त्र्य सप्रस्थित । सा कथ-
यति–आर्य, मम किचिच्चिह्नमनुप्रयच्छ, यत्राह कारा कृत्वा तिष्ठामीति । तेन तस्या काशिका
दत्ता । तयात्र प्रक्षिप्य स्तूप प्रतिष्ठापितो महश्च प्रस्थापित –काशीमह काशीमह इति
सज्ञा सवृत्ता । अद्यापि चैत्यवन्दका भिक्षवो वन्दन्ते । श्यामाको दारकश्चीवरकर्णिके लग्न
प्रलम्बमानो गोपालकपशुपालकैर्दृष्ट । तैर्लम्बते लम्बत इति उच्चैर्नादो मुक्त । तस्मिन्
जनपदे मनुष्याणा लम्बकपाल इति सज्ञा सवृत्ता । आयुष्मान् महाकात्यायनोऽन्यतम
कर्वटकमनुप्राप्त । तत्र श्यामाक दारक वृक्षमूले स्थापयित्वा पिण्डाय प्रविष्ट । तस्मिंश्च
कर्वटकेऽपुत्रो राजा कालगत । पौरजानपदा सनिपत्य कथयन्ति–भवन्त , क राजानमभि
षिञ्चाम इति ? तत्रैके कथयन्ति–य पुण्यमहेशाख्य इति । अपरे कथयन्ति–कथमसौ प्रज्ञायत
इति ? अन्ये कथयन्ति–परीक्षका प्रयुज्यन्तामिति । तै परीक्षका प्रयुक्ता । ते इतश्चामुतश्च
पर्यटितुमारब्धा । तैरसौ वृक्षस्याधस्तान्मिद्धमवक्रान्तो दृष्ट । ते तस्य निमित्तमुद्गृहीतुमारब्धा
यावत्पश्यन्ति । अन्येषा वृक्षाणा छाया प्राचीनप्रवणा प्राचीनप्राग्भारा । तस्य वृक्षस्य
छाया अस्य श्यामाकस्य दारकस्य काय न विजहातीति । दृष्ट्वा च पुन सजल्पितुमारब्धा –
भवन्त , अय पुण्यमहेशाख्य सत्त्व , एतमभिषिञ्चाम इति । स तै प्रबोध्योक्त –दारक,
राज्य प्रतीच्छेति । स कथयति–नाह राज्येनार्थी । अहमार्यस्य महाकात्यायनस्योपस्थापक
इति । आयुष्मता महाकात्यायनेन श्रुतम् । समन्वाहर्तुं प्रवृत्त । किमस्य दारकस्य राज्ञ
C 580 सवर्तनीयानि कर्माणि न वेति । पश्यति, सन्ति । स कथयति–पुत्र, प्रतीच्छ राज्यम्,
किं तु धर्मेण ते कारयितव्यमिति । तेन त प्रतीष्टम् । स तै राज्येऽभिषिक्त । श्यामाकेन
दारकेण तस्मिन् राज्य कारितमिति । श्यामाकराज्य श्यामाकराज्यमिति सज्ञा सवृत्ता ॥

आयुष्मान् महाकात्यायनो वोक्काणमनुप्राप्त । वोक्काणे आयुष्मतो महाकात्यायनस्य माता उपपन्ना । सा आयुष्मन्त महाकात्यायन दृष्ट्वा कथयति–दृष्ट्वा चिरस्य बत पुत्रक पश्यामि, चिरस्य बत पुत्रक पश्यामीति । स्तनाभ्या चास्या क्षीरधारा प्रसृता । आयुष्मता महाकात्यायनेन अम्ब अम्बेति समाश्वासिता । तया आयुष्मान् महाकात्यायनो भोजित । तस्या आयुष्मता महाकात्यायनेनाशयानुशय धातु प्रकृतिं च ज्ञात्वा तादृशी चतुरार्यसप्रतिवेधिकी धर्मदेशना कृता, या श्रुत्वा विंशतिशिखरसमुद्गत सत्कायदृष्टिशैल ज्ञानवज्रेण भित्त्वा स्रोतापत्तिफल साक्षात्कृतम् । सा दृष्टसत्या त्रिरुदानमुदानयति स्म–इदमस्माक भदन्त न मात्रा

कृत न पित्रा न राज्ञा न देवताभिर्नेष्टेन स्वजनबन्धुवर्गेण न पूर्वप्रेतैर्न श्रमणब्राह्मणैर्यद्भवता अस्माक कृतम् । समुच्छोषिता रुधिराश्रुसमुद्रा, लङ्घिता अस्थिपर्वता, पिहितान्यपायद्वाराणि, विवृतानि स्वर्गमोक्षद्वाराणि, प्रतिष्ठापिता स्मो देवमनुष्येषु । आह च—

यत्कर्तव्य सुपुत्रेण मातुर्दुष्करकारिणा ।
तत्कृत भवता मह्य चित्त मोक्षपरायणम् ॥ ६७ ॥
दुर्गतिभ्य समुद्धृत्य स्वर्गे मोक्षे च ते अहम् ।
स्थापिता पुत्र यत्नेन साधु ते दुष्कृत कृतम् ॥ ६८ ॥

अथायुष्मान् महाकात्यायनस्ता भद्रकन्या सत्येषु प्रतिष्ठाप्य कथयति—अम्ब, अवलोकिता भव, गच्छामीति । सा कथयति—पुत्र, यद्येव मम किचिदनुप्रयच्छ, यत्राह पूजा कृत्वा तिष्ठामीति । तेन तस्या यष्टिर्दत्ता । तया स्तूप प्रतिष्ठाप्य सा तस्मिन् प्रतिमारोपिता । यष्टिस्तूप इति सज्ञा सवृत्ता । अद्यापि चैत्यवन्दका भिक्षवो वन्दन्ते ॥

अथायुष्मान् महाकात्यायनो मध्यदेशमागन्तुकाम सिन्धुमनुप्राप्त । अथ या उत्तरापथनिवासिनी देवता, सा आयुष्मन्त महाकात्यायनमिदमवोचत्—आर्य, ममापि किंचिच्चिह्नमनुप्रयच्छ, यत्राह पूजा कृत्वा तिष्ठामीति । स सलक्षयति—उक्त भगवता मध्यदेशे पुले न धारयितव्ये इति । तदेते अनुप्रयच्छामीति । तेन तस्यैते दत्ते । तया स्थण्डिले कारयित्वा ते प्रतिष्ठापिते इतश्चरसन्तिसज्ञा सवृत्ता । आयुष्मान् महाकात्यायनोऽनुपूर्वेण श्रावस्तीमनुप्राप्त । भिक्षुभिर्दृष्ट उक्तश्च—स्वागत स्वागतमायुष्मन् । कच्चित्कुशलचर्येति ? स कथयति—आयुष्मन्त, किंचित् सुखचर्या किचिद्दु खचर्येति । भिक्षव कथयन्ति—किं सुखचर्या किं दु खचर्येति ? स कथयति—यत्सत्त्वकार्यं कृतम्, इय सुखचर्या । यद् राजा शिखण्डी रौरुकनिवासी च जनकाय अह च पाशुनावष्टब्ध, हिरुभिरुकौ चाग्रामात्यौ कृच्छ्रेण पलायितौ, इय दु खचर्येति । अथ पाथाभिक्षवोऽवध्यायन्त कथयन्ति—पितृमारकोऽसौ । तेनायुष्मान् रुद्रायणोऽर्हत्त्व प्राप्त । अदुष्यनयकारी प्रघातित इति । इद तस्य पुष्पमात्रम् । अन्यत्फल भविष्यतीति ॥

भिक्षव सशयजाता सर्वसशयच्छेत्तार बुद्ध भगवन्त पप्रच्छु —किं भदन्त आयुष्मता रुद्रायणेन कर्म कृत येनाढ्ये महाधने महाभोगे कुले प्रत्याजात ? भगवत शासने प्रव्रज्य सर्वक्लेशप्रहाणादर्हत्त्व साक्षात्कृतम् ? अर्हत्त्वप्राप्तश्च शस्त्रेण प्रघातित इति ? भगवानाह—रुद्रायणेन भिक्षुणा कर्माणि कृतान्युपचितानि लब्धसभाराणि परिणतप्रत्ययान्योघवत्प्रत्युपस्थितान्यवश्यभावीनि । रुद्रायणेन कर्माणि कृतान्युपचितानि । कोऽन्य प्रत्यनुभविष्यति ? न भिक्षव कर्माणि कृतान्युपचितानि बाह्ये पृथिवीधातौ विपच्यन्ते, नाब्धातौ, न तेजोधातौ, न वायुधातौ, अपि तूपात्तेष्वेव स्कन्धधात्वायतनेषु कर्माणि कृतान्युपचितानि विपच्यन्ते शुभान्यशुभानि च ।

न प्रणश्यन्ति कर्माणि कल्पकोटिशतैरपि ।
सामग्री प्राप्य काल च फलन्ति खलु देहिनाम् ॥ ६९ ॥ इति ।

भूतपूर्व भिक्षवोऽतीतेऽध्वनि असति बुद्धाना भगवतामुत्पादे प्रत्येकबुद्धा लोक उत्पद्यन्ते हीनदीनानुकम्पका प्रान्तशयनासनभक्ता खड्गविषाणकल्पा एकदक्षिणीया लोकस्य । यावदन्यतमस्मिन् कर्वटके लुब्ध प्रतिवसति । तस्य कर्वटकस्य च नातिदूरे उदपान प्रभूताना मृगाणामावास ।तत्रासौ लुब्धक प्रतिदिन प्रभूतान् कूटान् पाशालेपाश्च प्रतिक्षिपति प्रभूताना मृगानामुत्सादाय विनाशाय अनयेन व्यसनाय । तस्य चामोघास्ते कूटा पाशालेपाश्च । यावदन्यतर प्रत्येकबुद्धो जनपदचारिका चरस्त कर्वटकमनुप्राप्तो देवतायतने रात्रिंदिवा समुपागत । स पूर्वाह्णे निवास्य पात्रचीवरमादाय त कर्वटकमनुप्राप्त । त कर्वटक पिण्डाय प्राविक्षत् । तत पिण्डपातमटित्वा सलक्षयति—इद देवायतन दिवा आकीर्णम् । बहि कर्वटकस्य शान्ते स्थाने पिण्डपात वेला करोमीति । स कर्वटकान्निष्क्रम्येद शान्तमिद शान्तमिति येन तदुदपान तेनोपसक्रान्त । उपसक्रम्य पात्रस्रावणमेकान्त उपनिक्षिप्य पादौ प्रक्षाल्य हस्तौ निर्माद्य पानीय परिस्राव्य शीर्णपर्णकानि समुदानीय निषद्य भक्तकृत्य कृत्वा हस्तौ निर्माद्य मुख पात्र च पात्रपरिस्रावण यथास्थाने स्थाप्य पादौ प्रक्षाल्य अन्यतमवृक्षमूल निश्रित्य सुप्तोरगराजभोगपरिपिण्डीकृत पर्यङ्क बद्ध्वा शान्तेनेर्यापथेन निषण्ण । तस्मिन् दिवसे मानुषगन्धेनैकमृगोऽपि न ग्रहणानुगत । अथ स लुब्धक
C 583 काल्यमेवोत्थाय येन तदुदपान तेनोपसक्रान्त । स तान् कूटान् पाशाश्च प्रत्यवेक्षितुमारब्ध । एकमृगमपि नाद्राक्षीत् । तस्यैतदभवत्—ममामी कूटा पाशालेपाश्चावन्ध्या । किमत्र कारण येनाद्य एकमृगोऽपि न बद्ध इति ? । तदुदपान सामन्तकेन पर्यटितुमारब्ध । पश्यति मनुष्यपदम् । स तेन पदानुसारेण गत । पश्यति त प्रत्येकबुद्ध शान्तेनेर्यापथेन निषण्णम् । स सलक्षयति—एते प्रव्रजिता शान्तात्मान ईदृशेषु स्थानेष्वभिरमन्ते । यद्यद्याहमस्य जीवितापच्छेद न करोमि, नियतमेष मम वृत्तिसमुच्छेद करोति । सर्वथा प्रघात्योऽयमिति । तेनासौ निर्घृणहृदयेन त्यक्तपरलोकेन कराकारसदृश धनुराकर्णं पूरयित्वा सविषेण शरेण मर्मणि ताडित । स महात्मा प्रत्येकबुद्ध सलक्षयति—मा अय तपस्वी लुब्धोऽत्यन्तक्षतश्च भविष्यति, उपहतश्च । हस्तोद्धारमस्य ददामीति । स विततपक्ष इव हसराज उपरिविहायसमभ्युद्गम्य ज्वलनतपनवर्षणविद्योतनप्रातिहार्याणि कर्तुमारब्ध. । आशु पृथग्जनस्य ऋद्धिरावर्जनकरी । स मूलनिकृत्त इव द्रुम पादयोर्निपत्य कथयति—अवतरावतर सद्भूतदक्षिणीय, मम क्लेशपङ्कनिमग्नस्य हस्तोद्धारमनुप्रयच्छेति । स तस्यानुकम्पार्थमवतीर्ण । ततस्तेन विशल्यीकृत । उपनाहो दत्त । उक्तश्च—आर्य, निवेशन गच्छाम । यद्यत्र सुवर्णपलोऽपि दातव्य , अह परिप्रापयामीति । स सलक्षयति—यन्मया अनेन पूतिकायेन प्राप्तव्य तदिदानी शान्त निरुपधिशेष निर्वाणधातु प्रविशामीति । स तस्यैव पुरस्तात्पुनर्गगनतलमभ्युद्गम्य विचित्राणि प्रातिहार्याणि विदर्श्य निरुपधिशेषे निर्वाणधातौ परिनिर्वृत । धनवानसौ

लुब्ध । तेन सर्वगन्धकाष्ठैश्चिता चित्वा ध्मापित । सा चिता क्षीरेण निर्वापिता । तान्यस्थीनि नवे कुम्भे प्रक्षिप्य शारीरस्तूप प्रतिष्ठापित । छत्रध्वजपताकाश्चारोपिता । गन्धैर्माल्यैर्धूपैश्च पूजा कृत्वा पादयोर्निपत्य प्रणिधान कृतम्—यन्मयैवविधे सद्भूतदक्षिणीयेऽपकारो कृत, मा अहमस्य कर्मणो भागी स्याम् । यत्तु कारा कृता, अनेनाह कुशलमूलेनाढ्ये महाधने महाभोगे कुले जायेयम्, एवविधाना च गुणाना लाभी स्याम्, प्रतिविशिष्टतर चात शास्तारमारागयेय न विरागयेयमिति ॥

किं मन्यध्वे भिक्षवो योऽसौ तेन कालेन तेन समयेन लुब्धक, एष एवासौ रुद्रायणो भिक्षु । यदनेन प्रत्येकबुद्ध सविषेण शरेण मर्मणि ताडित, तस्य कर्मणो विपाकेन बहूनि वर्षशतानि बहूनि वर्षसहस्राणि नरकेषु पक्त, तस्मिन्नपि चोदपाने सविषेण शरेण मर्मणि ताडित, तेनैव च कर्मावशेषेणैतर्ह्यप्यर्हत्त्वप्राप्त शस्त्रेण प्रघातित ॥

पुनरपि भिक्षव सशयजाता सर्वसशयच्छेत्तार बुद्ध भगवन्त पप्रच्छु—किं भदन्त शिखण्डिना रौरुकनिवासिना जनकायेनायुष्मता महाकात्यायनेन च कर्म कृत येन पाशुनावष्टब्धा, हिरुभिरुकौ त्वग्रामात्यौ निष्पलायिताविति ? भगवानाह—एभिरेव भिक्षव' कर्माणि कृतान्युपचितानि लब्धसभाराणि परिणतप्रत्ययान्योघवत्प्रत्युपस्थितान्यवश्यभावीनि । एभि कर्माणि कृतान्युपचितानि । कोऽन्य प्रत्यनुभविष्यति ? न भिक्षव कर्माणि कृतान्युपचितानि बाह्ये पृथिवीधातौ विपच्यन्ते, नाब्धातौ, न तेजोधातौ, न वायुधातौ, अपि तूपात्तेष्वेव स्कन्धधात्वायतनेषु कर्माणि कृतानि विपच्यन्ते शुभान्यशुभानि च ।

न प्रणश्यन्ति कर्माणि कल्पकोटिशतैरपि ।
सामग्रीं प्राप्य काल च फलन्ति खलु देहिनाम् ॥ ७० ॥

भूतपूर्वं भिक्षवोऽन्यतरस्मिन् कर्वटके गृहपति प्रतिवसति । तेन सदृशात् कुलात् कलत्रमानीतम् । स तया सह क्रीडते रमते परिचारयति । तस्य क्रीडतो रममाणस्य परिचारयत पुत्रो जात । पुनरस्य क्रीडतो रममाणस्य परिचारयतो दारिका जाता । यावदन्यतम प्रत्येकबुद्धो जनपदचारिका चरस्त कर्वटकमनुप्राप्त । या जन्मिका दारिका, तासा याचनका आगच्छन्ति । तस्या न कश्चिदागच्छति । असति बुद्धानामुत्पादे प्रत्येकबुद्धा लोक उत्पद्यन्ते हीनदीनानुकम्पका प्रान्तशयनासनभक्ता एकदक्षिणीया लोकस्य । यावदन्यतम प्रत्येकबुद्धो जनपदचारिका चरस्त कर्वटकमनुप्राप्त । यावत्तया दारिकया गृह समृज्य वाटस्योपरिष्टात् सकारश्छोरित । तस्य प्रत्येकबुद्धस्य पिण्डपातमटत शिरसि पतित । तयासौ दारिकया पतन् दृष्ट । न चास्य विप्रतिसारचित्तमुत्पन्नम् । नैवम् । तस्यास्तमेव दिवस याचनक आगत । सा भ्रात्रा पृष्टा—कि त्वयाद्य कृत येन ते याचनका नागता इति । तया समाख्यातम्—मया तस्योपरि सस्कारश्छोरित । तेन विपुष्पितम् । तदा दारिकया अन्यस्या दारिकाया निवेदितम् । तयाप्यस्या लोकस्येद पापक दृष्टिगतमुत्पन्नम् । यस्या यस्या याचनका आगच्छन्ति, सा सा तस्य प्रत्येकबुद्धस्योपरि सकार

छोरयत्विति। असत्कारभीरवस्ते महात्मान सर्वे प्रत्येकबुद्धा । स तस्मात् कर्वटकात्प्रक्रान्त। पश्चाभिज्ञानामृषीणामुपरि क्षेप्तुमारब्धा । तेऽपि प्रक्रान्ता । ततो मातापित्रोरुपरि क्षेप्तुमारब्धा । तस्मिन् कर्वटके द्वौ गृहपती समकौ प्रतिवसत । सा आभ्यामुक्ता—भवन्त, असद्धर्मोऽय वर्धते, विरमतेति । ताभ्या निवारिता प्रतिविरता ॥

किं मन्यध्वे भिक्षवो यासौ दारिका यया प्रत्येकबुद्धस्योपरि सकारश्छोरित, एष एवासौ शिखण्डी । योऽसौ कर्वटकनिवासी जनकाय, एष एवासौ रौरुकनिवासी जनकाय. । यदेभि प्रत्येकबुद्धानामुपरि पापक दृष्टिगतमुत्पन्न कृतम्, अस्य कर्मणो विपाकेन पांशुनावष्टब्धा । योऽसौ गृहपती याभ्या निवारितम्, एतावेतौ हिरुभिरुकावग्रामात्यौ । तस्य कर्मणो विपाकेन निष्पलायितौ । योऽसौ दारिकाया भ्राता येन विपुष्पितम्, एष एवासौ कात्यायनो भिक्षु । यदनेन विपुष्पित तस्य कर्मणो विपाकेन
C 386 पांशुनावष्टब्ध । यदि तेन न विपुष्पित (चित्त) न पांशुनावष्टब्धोऽभविष्यदिति । यदि तस्य पापक दृष्टिगतमुत्पन्नमभविष्यत्, कात्यायनोऽपि भिक्षु पांशुनावष्टब्धोऽनयेन व्यसनमापन्नोऽभविष्यदिति । इति हि भिक्षव एकान्तकृष्णाना कर्मणामेकान्तकृष्णो विपाक, एकान्तशुक्लानामेकान्तशुक्ल, व्यतिमिश्राणा व्यतिमिश्र । तस्मात्तर्हि भिक्षव एकान्तकृष्णानि कर्माण्यपास्य व्यतिमिश्राणि च, एकान्तशुक्लेष्वेव कर्मस्वाभोग करणीय । इत्येव वो भिक्षव शिक्षितव्यमिति । भिक्षवो भगवतो भाषितमभ्यनन्दन्निति ॥

इति श्रीदिव्यावदाने रुद्रायणावदान समाप्तम्[1] ॥

[1] After DA 37, there is a fragment from the सिंहजातक in all Mss, used by C

नम सर्वज्ञाय । मातर्यपकारिण प्राणिन इहैव व्यसनप्रपातपातालावलम्बिनो भवन्ति । सततसमुपजायमानप्रेमप्रसादबहुमानमानसै सत्पुरुषैर्मातर शुश्रूषणीया । तद्यथानुश्रूयते—विकसितकुमुदेन्दुकुन्दकुसुमावलीगुणगणविभूषित पूर्वजन्मान्तरोपात्ताप्रमेयानवद्यविपुलसकलसभारो धनदसमानरत्नश्रिय स्वजनकृपनतस्यैव नान्यदस्ति सुख नृणाम् । तदेव तेन भगवता तिर्यग्जनावतिवर्तमानेन सुचिरमभिरक्षित प्राणिनिक्षेप तदवस्थेनापि प्रज्ञापरिचर्य कृत इति विचिन्त्य यस्तेन धर्मनिक्षेपो निक्षिप्त साधुतायिना पालनीय स युष्माभिरत्यन्त सुखमिच्छद्भि ॥ सिहजातकमिति ॥

After this, Avadāna 38 begins with मातर्यपकारिण etc

३८ मैत्रकन्यकावदानम् ।

मातर्यपकारिण प्राणिन इहैव व्यसनप्रपातपातालावलम्बिनो भवन्तीति सतत-समुपजायमानप्रेमप्रसादबहुमानमानसै सत्पुरुषैर्मातर शुश्रूषणीया. । तद्यथानुश्रूयते—विकसितसितकुमुदेन्दुकुन्दकुसुमावलीगुणगणविभूषित. पूर्वजन्मान्तरोपात्ताप्रमेयानवद्यविपुल-सकलसभारो धनदसमानरत्नाश्रय स्वजनकृपणवनीपकभुज्यमानोदारविभवसारनिचयो मित्रो नाम सार्थवाहो बभूव ।

परोपकारैकरसाभिरामा
विभूतय स्फीततरा बभूवु ।
तस्यार्यसत्त्वस्य नभस्यरात्रे
करा नवेन्दो कुमुदावदाता ॥ १ ॥

तृष्णानिलै. शोकशिखाप्रचण्डै-
श्चित्तानि दग्धानि बहुप्रकारम् ।
आशावता सप्रणयाभिरामै-
र्दानाम्बुषेकै शमयाबभूव ॥ २ ॥

दृष्ट्वा लोकमिम धनक्षयभयात् सत्यक्तदानोत्सव
लोकक्लेशपिशाचिकावशतया सदूषिताध्याशयम् ।
कारुण्यात् स ददावनाथकृपणक्लीबातुरेभ्यो धन
मत्वा च प्रहतार्णवोर्मिचपल स्व जीवित भूयसा ॥ ३ ॥

येषु व्यासज्जचेता भुजगवरवधूभोगभीमेषु लब्धा
गाहन्ते पापगर्तं स्फुटदहनशिखाभीमपर्यन्तरन्ध्रम् ।
वाताघातप्रनृत्तप्रवरनरवधूनेत्रपक्ष्माग्रलोलान्
तानर्थानर्थिदु खव्युपशमपटुभि प्रोत्ससर्ज प्रदानै. ॥ ४ ॥

तस्मात् पुत्रधनत्वात् पुत्राभिलाषिणो यदा मनोरथशतैरसकृदुन्मिषितोन्मिषिता: पुत्रश्रिय. प्रसह्य स्फीततरवैरभारेन्धनवह्निनैव विगतनिखिलप्रतीकारदारुणप्रभावमहता सुकृतान्तलयैकपरायणा क्रियन्ते स्म, यदासौ लोकप्रवादमात्रयापि पन्थान समवतीर्य धनदवरुणकुबेरशकरजनार्दनपितामहादीन् देवताविशेषान् पुत्रार्थं याचितुमारेभे ।

यस्मिन् यस्मिंस्तनयसरसि स्वच्छपूर्णाम्बुपूर्णे
वने(जाते)वृद्धि समुदितमहावशलक्ष्म्यम्बुजस्य ।
तत्तत्तस्य प्रबलविरस याति तीक्ष्णाशुमालै
शोष मन्ये रविरिव जल भागधेयार्कबिम्बम् ॥ ५ ॥

---

१ Before मातरि, the Mss read नम सर्वज्ञाय

रुद्र नैकक्कपालशेखरधर चक्रायुध वज्रिण
स्रष्टार मकरध्वज गिरिसुतापुत्र मयूरासनम् ।
गङ्गाशङ्खदलावदातसलिलास्तास्ताश्च देवानसौ
पुत्रार्थी शरण ययौ बहु पुनर्दान द्विजेभ्यो ददौ ॥ ६ ॥

यद्यज्जनो मङ्गलदेशनाभि-
र्व्रतोपवासाधिगतैश्च दु खै ।
पुत्रार्थसंसिद्धिनिमग्नबुद्धि-
र्विक्षिप्य खेद स चकार तास्तान् ॥ ७ ॥

एवमनेकप्रकारकायचेतसोरायासकारिभिरपि व्रतोपवासमङ्गलैर्यदा नैव कदाचित्
C 584 कालेऽस्य पुत्रा जीविनो बभूवु , तदैनमतिविपुले प्रगाढशोकापगाम्भसि निमज्जन्त कश्चित् साधुपुरुषोऽब्रवीत्—

कर्माण्येवावलम्बन्ति देहिना सर्वसपद ।
भूताना तुङ्गशृङ्गाद्वा विनिपातो न भूतये ॥ ८ ॥
सक्लेश बहव प्राप्ता पुत्रतृष्णार्तबुद्धिना ।
न च तेऽद्यापि जीवन्ति तत्र किं परिखिद्यसे ॥ ९ ॥

कर्माणि निर्मुच्य कथ भवेभ्य
स्वर्गौकसस्तुष्टिवशादिहेयु ।
ये यैर्विना नात्मभव लभन्ते
ते तैर्विना जन्म कथ भजेरन् ॥ १० ॥

ये सासारिकनैकदु खदहनज्वालालतालिङ्गिता-
स्ते वाञ्छन्ति नरामरोरगसुख प्रायेण दानादिभि ।
त्व केनापि विडम्बसे जडमति पुत्राशयोन्मत्तको
यस्त्व द्यामधिगन्तुमिच्छसि बृहत्सोपानमालाश्रयात् ॥ १२ ॥

विधिमपरमह ते बोधयामि प्रसिद्ध्यै
त्वमपि च कुरु तावत् सप्रसिद्ध्यै कदाचित् ।
यदि भवति सुतस्ते कन्यकानाम तस्य
सकलजनपदेऽस्मिन् ख्यापयस्व प्रसिद्ध्या ॥ १३ ॥

अथ तस्य कालान्तरे गगनतलमशुमालीव स्वकिरणनिकरैर्विराजमान स्ववशलक्ष्मी' पुत्र जनयाबभूव । स च—

निर्वान्तामलहेमशैलशिरस प्रच्छेदगौरद्युति
सपूर्णामलचन्द्रमण्डलसमच्छत्रोरुभास्वच्छिरा' ।

मत्तैरावणचारुपुष्करकरव्यालम्बबाहुद्वयो
भिन्नेन्दीवरफुल्लपत्रनिचयश्यामारुणान्तेक्षण ॥ १४ ॥
भूय कल्पसहस्रसचितमहापुण्यप्रभावोद्भवै
प्रव्यक्तस्फुरितेन्द्रचापरुचिरै प्रह्लादिभिर्लक्षणै ।
मूर्तिस्तस्य रराज चारुशिखराद्धेम यथा भूच्युत
प्रोद्गीर्णस्वमयूखजालजटिलै रत्नाङ्कुरैर्वेष्टितम् ॥ १५ ॥

भ्रमरचमरपङ्क्तिश्यामकेशाभिराम
समविपुलललाट श्रीमदुत्तुङ्गनासम् ।
तनयमुदितचेता मैत्रकन्याभिधान
दशदिवसपरेण ख्यापयामास लोके ॥ १६ ॥

शरीरिणा वृद्धिकरै समृद्धै-
र्विशेषयुक्तैर्विविधान्नपानैः ।
सुधावदातै स्फुटचन्द्रपादै
पयोधिवेलेव ययौ समृद्धिम् ॥ १७ ॥

धात्रीभि' स समुन्नीत क्षीरैश्च सर्पिमण्डकै ।
पुपोष सुन्दर देह ह्रदस्थमिव पङ्कजम् ॥ १८ ॥
अथ तस्य पिता मित्र सार्थवाहो वणिग्जनै ।
द्रव्यैर्वहनमारोप्य जगाहे चोदधि मुदा ॥ १९ ॥

तिमिंगिलक्षोभविवर्धितोर्मि-
पयोदधौ मीनविपन्नपात्रे ।
पितर्यतीते जननी जगाद
चकार किं कर्म पिता ममेति ॥ २० ॥

ततोऽस्य जननी पतिवियोगशोकग्लपितहृदया चिन्तामापेदे ।

आशापाशशताकृष्टो जनो मृत्यु न पश्यति ।
विषयास्वादकृपणो वारणस्येव बन्धनम् ॥ २१ ॥
यद्यपि कथयिष्यामि पितर यानपात्रिकम् ।
एषोऽपि मम मन्दाया नाशमेष्यति तोयधौ ॥ २२ ॥

यावच्चाय जनपदमिम तस्य वृत्तिं न भूता
पृच्छत्यस्मै कथयति न वा सर्व एवैष लोक ।
तावद्युक्त मम सुतमिम मृत्युवक्त्रान्तराल
नानादु खव्यसनगहन व्याधिषक्त निषेद्धुम् ॥ २३ ॥

परोऽपि स्वः साधुजनानुजुष्ट
विहाय मार्ग श्रयते विमार्गम् ।
निवारणीय स खमताज्जनेन
प्रयत्नत कि पुनरेव पुत्र ॥ २४ ॥

C 590 ततो जननी कथयाचक्रे—

पुत्र औकरिकत्वेन पिता ते मामपूपुषत् ।
यद्यह सुखिता कार्या कार्षीरौकारिभूषणम् ॥ २५ ॥

अथ मैत्रकन्यको बोधिसत्त्वो मातुर्वचन कुसुममालामिव शिरसा समभिवन्द्य अन्यस्मिन्नहनि औकरिकापण प्रससार ।

पुण्यसभारमहतस्तस्य सत्त्वदयावत ।
प्रथमेऽहनि सपन्न चतु कार्षापण धनम् ॥ २६ ॥
खगर्भसधारणदु खितायै
ददौ स तस्यै मुदितो जनन्यै ।
दारिद्र्यदु खव्यसनच्छिदायै
धन महाभोगफलप्रसूत्यै ॥ २७ ॥

अथ ये तस्मिन् पुरवरे चिरतना औकरिका, ते तस्य तामभिवर्धमाना क्रयविक्रयलोकमविषमव्यवहारनील्या प्रकृतिप्रेमपेशलतया चावर्जितमनसस्तस्मिन् महासत्त्वे व्यवहारार्थमापतन्तमवलोक्य त तस्मात्कर्मणो विनिवर्तनार्थमाहु —

गान्धिकापणिक श्रेष्ठी पितैतस्मिन् पुरे पुरा ।
स त्व ता वृत्तिमुज्झित्वा श्रयसेऽन्या कया धिया ॥ २८ ॥

अथ बोधिसत्त्वस्तामपि जीविकामपहाय गान्धिकापण चकार—

यस्मिन्नेव दिने चक्रे स साधुर्गान्धिकापणम् ।
कार्षापणाष्टक तस्य तस्मिन्नेवोपपद्यते ॥ २९ ॥

तमपि मात्रे प्रतिपादितवान् । अथ गान्धिकापणिका पुरुषा समेत्यागत्य च त महासत्त्व विच्छन्दयामासु —

गान्धापण क्लीबजनाभिपन्न
पिता न वै माद्य पुरे(?)चकार ।
तत्रैव हैरण्यिकता स कृत्वा
धनानि भूयासि समाप साधो ॥ ३० ॥

अथ मैत्रकन्यको बोधिसत्त्वस्तामपि जीविकामपहाय हैरण्यिकापण चकार ।

C 591 तयापि तस्मिन् व्यवहारनील्या
हैरण्यिकास्तानभिभूय सर्वान् ।

लेभे दिने स प्रथमे महार्हं
कार्षापणान् षोडश तान् ददौ च ॥ ३१ ॥
दिने द्वितीये द्वात्रिंशत् कार्षापणमुपार्ज्य स ।
दक्षिणीयविशेषायै मात्रे तानपि दत्तवान् ॥ ३२ ॥

अथ हैरण्यिकापणिका पुरुषा समेत्यागत्य च त तस्मात्कर्मणो विनिवर्तनार्थमाहु—

शरच्चन्द्रांशुधवले लब्ध्वा जन्म कुले कथम् ।
कृपणा जीविकाहेतोर्वृत्तिमाश्रयते भवान् ॥ ३३ ॥
प्रभञ्जनोद्धूतशिखाकराले
हुताशने विस्फुरितस्फुलिङ्गे ।
विवर्तित श्लाघ्यमतीव पुसा
न तु स्ववृत्तेश्च्यवन प्रवृत्तम् ॥ ३४ ॥
महोरगाश्वासविघूर्णितोग्रै-
स्तरगभङ्गैर्विषम पयोधिम् ।
अगाधपातालविलग्नमूल
पिता विगाह्यार्जितवान् धन ते ॥ ३५ ॥
यदाश्रित कर्म जनानुवर्तिना
त्वया विदग्धेन धनेप्सुनाधुना ।
कथ न सप्राप्स्यसि भाग्यसपद
पितुर्व्यतीतेऽपि विशालिनी श्रियम् ॥ ३६ ॥
वित्तेश्वरोऽप्यर्थविभूतिविस्तरै-
र्नाशा सदर्था विबभार यस्य ।
तस्या महेन्द्रामलतुल्यकीर्ते
सूनु कथ त्व न बिभर्षि लज्जाम् ॥ ३७ ॥
ये मृत्यु गणयन्ति नैव विपदि ग्रास भजन्तेऽनघ
गेहे बन्धुषु सूनुषु व्यपगतस्नेहात्मनोद्योगिन ।
ये नीत्वा जलधीनगाधसलिलानावर्तभीमान् बुधा
प्राप्यार्थान् गजदन्तभङ्गसितयासिन्वन्त कीर्त्या जगत् ॥ ३८ ॥

अथ मैत्रकन्यको बोधिसत्त्वस्तेभ्योऽपि तथानुगुणिनी कथामवधार्य समुद्रावतरणकृतव्यवसायो मातरमुपसृत्योवाच—अम्ब, सार्थवाह किलास्माक पिता पुरा। तदनुज्ञा प्रयच्छ, यदहमपि महासमुद्रमवतरिष्यामीति। सा पूर्वमेव भर्तृमरणदु खेन विगतजीविताशा स्वस्य तनयस्य तेनासलक्षितदारुणेन वियोगशोकशस्त्रेण भृशतर प्रविदार्यमाणहृदयेव स्वतनयमाह—

वत्स केन तवाख्यात विनाकारणशत्रुना ।
जीवित कस्य तेऽनिष्ट त्वया क्रीडा करोति क ॥ ३९ ॥

दैवात् कथचित्सप्राप्त चक्षुरेक त्वमद्य मे।
पुत्रक्लेशभागिन्या मृत्युना ह्रियसेऽधुना ॥ ४० ॥

न यावदेव मम दु खशल्य
प्रयाति नाश प्रविदार्य शोकम्।
कथ नु तस्योपरि मे द्वितीय
निपात्यते पापमयैरमित्रै ॥ ४१ ॥

येषा चेतो विविधविरसायासदु खाप्रकम्प्य
यै सत्यक्त कृपणहृदयैर्जीवित भोगलुब्धै ।
ते सत्यक्त्वा नयनगलिताश्रुप्रवाहार्द्रवक्त्रान्
बन्धूनज्ञा मकरनिलये मृत्यवे यान्ति नाशम् ॥ ४२ ॥

तन्मामनाथा प्रतिपालनीया
त्वज्जीविताशैकनिबन्धजीवाम्।
सत्यज्य यातु कथमुद्यमस्ते
मा सा कथा मा नु वचो मदीयम् (?) ॥ ४३ ॥

स्वप्राणसदेहकरीमवस्था
प्रविश्य नैकान्तसुख प्रसाध्यम्।
सपत्तयो येन वणिग्जनस्य
ततोऽहमेव सुत वारयामि ॥ ४४ ॥

स तस्या हितार्थं मधुराण्यपि वचनकुसुमानि तृणमिवावधूय सप्रगल्भतया समवलम्बितविकत्थाशोभ किंचिदीदृश प्रत्याह—

C 593 वर नैव तु जायेरन् ये जाता निर्धना जना.।
जातस्य यदि दु खानि वर मृत्युर्न जीवितम् ॥ ४५ ॥

आशया गृहमागत्य दीनदीनास्तपस्विन ।
अर्थिनो मम पापस्य यान्ति नि श्वस्य दुर्मना ॥ ४६ ॥

ये शक्तिहीना विभवार्जनादौ
ते देहिनो दु खशत सहन्ते।
लोक पुनर्दु खशतोपतप्त
द्रष्टु न शक्नोमि चिरायमाण ॥ ४७ ॥

तस्माद्विलङ्घामि वचस्त्वदीय
यास्यामि त त्व प्रजहीहि शोकम्।
तत्रैव याया निधन समुद्रे
छिन्न मया वा व्यसन जनस्य ॥ ४८ ॥

अथ मैत्रकन्यको बोधिसत्त्वो मातरमप्रमाणीकृत्य निर्गत्य गृहाद्वाराणस्यां पुर्यामात्मानं सार्थवाहमित्युद्घोषयामास।

अस्यामेव पुरा पुरंदरपुरीप्रतिस्पर्धिपुर्यां वणिक्
मित्रो नाम बभूव यत्सुरनरप्रख्यातकीर्तिध्वजः।
पुत्रस्तस्य महासमुद्रमचिराद्यास्यत्यमुष्मिन्दिने
यातु ये वणिजः कृतोपकरणास्ते सन्तु सज्जा इति॥ ४९॥

अथ मैत्रकन्यको बोधिसत्त्वो विविधोपकरणसंभारसाधनानां समागृहीतपुण्याहप्रस्थानभद्राणामुपहृतमङ्गलविविधानां वणिजां पञ्चभिः शतैः कृतपरिवारः प्रससार। माता चैनं गच्छतीति श्रुत्वाह—ममैकपुत्रक, क्व यास्यसीति करुणकरुणाक्रन्दितमात्रपरायणा कोमलविमलकमलदलविलासालसाभ्यां पाणिकमलाभ्यां रुचिरकनकघटितघटविकटपयोधरवरोरुभासुरमुरः प्रगाढमभिताडयति। बाष्पसलिलधारापरपरोद्भवोपरुध्यमानकण्ठी अनिलबलाकुलितगलितसजलजलदपटलावलीमलिनकेशपाशा सत्वरत्वरमभिगम्य मैत्रकन्यकस्य बोधिसत्त्वस्य पादयोः परिष्वज्यैवमाह—मा मा पुत्रक परित्यज्य यासीति।

अनर्थरागग्रहमूढबुद्धयो
नरा हि पश्यन्ति न केवलं हितम्।
सतां हिताधानविधानचेतसां
गिरोऽपि शृण्वन्ति न भूतवादिनाम्॥ ५०॥

मैत्रकन्यकोऽपि—

धरणि[तल]निमग्नां मातरं शोकवश्यां
शिरसि कुपितचित्तः पादवज्रेण हत्वा।
मुहुरुपचितशोकः कर्मणा प्रेर्यमाणः
त्वरितमतिरभूत् संप्रयातुं वणिग्भिः॥ ५१॥

ततः सा माता समुत्थायाह—पुत्रक,

मयि गमननिवृत्तिं कर्तुमत्युद्यतायां
यदुपचितमपुण्यं मच्छिरस्ताडनात्ते।
व्यसनफलमनन्तं मा तु भूत् कर्मणोऽस्य
पुनरपि गुरुवाक्यं मातिगाः स्वप्नतोऽपि॥ ५२॥

अथ मैत्रकन्यको बोधिसत्त्वो विविधविहारायतनपर्वतोपवनगह्वरसरित्तडागारामरमणीयतराननेकनगरनिगमकर्वटग्रामादीननुविचरन् क्रमेण समुद्रतीरं संप्राप्य सज्जीकृतयानपात्रो भुजगपतिवदनविसृतश्वसनचपलबलविलुलितविपुलविमलसलिलमरुणतरुणकिरणनिकररुचिरपद्मरागपुञ्जप्रभारागरञ्जितोर्मिमालाजलमसुरसुरसमसुरपरसुरेश्वरकरोदरस्फुरितहुतवहशिखावलीकरालवज्रपतनभयनिलीनधरणीधरशिखरपराहतजलोद्धतोत्तुङ्गतरंगभङ्गरौद्रं समुद्रमवततार।

महानिलोत्क्षिप्ततरङ्गभङ्गै
समुल्लसद्भिः खमिवोत्पतन्तम् ।
सरित्सहस्राम्बुरयप्रवाहै-
र्भुजैर्विलासैरिव गृह्यमाणम् ॥ ५३ ॥
प्रक्षुब्धशीर्षोरगभीमभोग-
व्यावर्तितोद्वर्तिततोयराशिम् ।
तन्मूर्ध्नि रत्नोद्गतरश्मिपुञ्ज
ज्वालाकलापोच्छुरितोर्मिचक्रम् ॥ ५४ ॥
C 595 अहिपतिवदनाद्विमुक्ततीव्र-
ज्वलितविषानलदाहभीमशङ्खम् ।
तिमिनखकुलिशाग्रदारिताद्रिं
तदचलपादहताम्बुमीनवृन्दम् ॥ ५५ ॥
तुङ्गतरङ्गसमुद्गततीर
तीरनिलीनकलस्वनहंसम् ।
हंसनखक्षतदारुणमीन
मीनविवर्तितकम्पितवेलम् ॥ ५६ ॥
रत्नलतावृतभासुरशङ्ख
शङ्खसितेन्दुगभस्तिविवृद्धम् ।
वृद्धभुजगमहाभवरौद्र
रौद्रमहामकराहतचक्रम् ॥ ५७ ॥
खगपतिसविलासपाणिवज्र
प्रहतविपाटितदंष्ट्रिमूलरन्ध्रम् ।
प्रमुदितजलदन्तिदन्तकोटि-
प्रमथितनैकविलासकल्पवृक्षम् ॥ ५८ ॥

तदेव स सलक्ष्य तीरपर्यन्तरेखं प्रकटविकटार्तगर्तोदरभ्रमद्भ्रमितझषभुजगकुलमण्डलं नैकविचित्राद्भुताश्चर्यमतिशयमम्भसामालयमतिक्रामतस्तस्य धरणीधरशिखरविपुलात्मभावस्य मकरकरिपतेर्विवर्तमानस्य समुत्थितैरुर्वीधराकारदारुणैः प्रमुक्तकलकलारावरौद्रैर्महद्भिः सलिलनिवहैरुत्पीड्यमानं तद्यानपात्रं मरणभयविषादभ्रश्यमानगात्रैर्दीनरुदिताक्रन्दितमात्रपरायणैः सयानपात्रकैः सह सहैव सलिलनिधेरधः प्रवेष्टुमारब्धम् ।

उर्वीधराकारतरङ्गतुङ्गै-
रुग्रैर्युगान्तानिलचण्डवेगैः ।
तद्यानपात्रं जलधेर्जलौघै-
रास्फाल्यमानं विददार मध्ये ॥ ५९ ॥

दंष्ट्राकराले झषवक्त्ररन्ध्रे
कश्चिन्ममारार्तरवस्तपस्वी ।
केचिज्जलोद्गारनिरुद्धकण्ठा
जग्मुर्निरुच्छ्वासगिरा व्यसुत्वम् ॥ ६० ॥
गत्वापि केचित्फलकैर्महद्भि-
रम्भोनिधेस्तीरमवेक्षमाणा ।
दूराम्बुसतानपरिश्रमार्ता-
श्वासाकुला नेदुरुदीर्णनादा ॥ ६१ ॥

अथ मैत्रकन्यको बोधिसत्त्वस्तेन महता व्यसनोपनिपातेनाप्यनापतितभयविषाद-ःन्यायासमना समवलम्ब्य महद्धैर्यपराक्रम ससभ्रम फलकमादाय प्रससार । ततोऽसौ प्रमपवनगमनजवजनितसविलासगतिभि सलिलप्लवैरितस्तत समाक्षिप्यमाणो निराहारतया च ारिम्लायमाननयनवदनकमलश्चान्यैर्बहुभिरहोरात्रैर्यथाकथचित्तस्य दुरवगाहसलिलस्य महा-र्णवस्य दक्षिण तीरदेशमाससाद ।

तीर्त्वा तमम्भोनिधिमप्रगाध-
मासाद्य तीर फलक मुमोच ।
सस्मृत्य मातुर्वचन स पाणा
व्यासज्य मूर्धानमिद जगाद ॥ ६२ ॥
शृण्वन्ति ये नात्महित गुरूणा
वाक्य हितार्थोदयकार्यभद्रम् ।
तेषामिमानि व्यसनानि पुसा-
मावाहयन्ति प्रभवन्ति मूर्ध्नि ॥ ६३ ॥
तैरेव नैकव्यसनप्रदस्य
तोयेन्दुबिम्बस्थितिभङ्गुरस्य ।
प्राप्त फल जन्मतरो सुधीभि-
र्ये मानयन्तीह गिरो गुरूणाम् ॥ ६४ ॥
मातुर्हितायैव सदोद्यताया
प्रोल्लङ्घ्य वाक्य मम दुष्कृतस्य ।
पुष्प यदीदग्भरपापदारुण
प्रान्त गमिष्यामि कदा फलस्य ॥ ६५ ॥
हुतवहहतलेखात्यन्तपर्यन्तरौद्र
गमनपतितमुग्र विस्मयात्यन्तवज्रम् ।
गुरुशिरसि दधान पादवज्र खलोऽह
कथमवनिविदार्यश्वभ्ररन्ध्रे न लग्न ॥ ६६ ॥

ये सन्तो'हितगादिना स्फुटधिया सपादयन्ते गिर
श्रेयस्ते समवाप्नुवन्ति नियत क्रव्यादपुर्या यथा ।
' ये तूत्सृज्य महार्थसारदयिता वाच श्रयन्तेऽन्यथा
दुस्तारे व्यसनोदधौ निपतिता शोचन्ति तेऽद्य यथा ॥ ६७ ॥

ततोऽसौ क्रमेण खदिरवरसरलनिचुलबकुलतमालतालनालिकेरद्रुमवनगहन प्रवरवारणवराहचमरशरभशम्बरमहिषविषाणकर्षणपतितमथितविविधमालुलताजालदु सचर क्वचित्क्षुभितकेसरिनिनादभयचकितवनचरकुलाकीर्णचरण कथचिदपि शबरमनुजजनचरणाक्षुण्णपर्यन्तमनुचरन् क्वचित् स्थित्वैवमाह—

एते दाडिमपुष्पलोहितमुखा प्रोन्मुक्तकोलाहला
हासादर्शितदन्तपङ्क्तिविरसा शाखामृगा निर्भया ।
सर्पान् भीमविषानलस्फुरदुरुज्वालाकरालस्फुटान्
हत्वा पाणितलै प्रयान्ति विवशा फूत्कारभीता पुन ॥ ६८ ॥
रम्ये कुङ्कुमशाखिनामविरलच्छायाकुथाशीतले
मूले कोमलनीलशाद्वलवति प्रव्यक्तपुष्पोत्करे ।
वशैस्तालरवै सगीतमधुरै प्रच्छेदसपादिभि
सगीताहितचेतस प्रमुदिता गायन्त्यमी किन्नरा ॥ ६९ ॥

ततो नातिदूरमतिसृत्य महीधरवराकार पर्वत ददर्श ।

क्वचिदुग्रतरचारुमणिप्रभया
सुरभीकृतभीमगुहाविवरम् ।
क्वचिदुद्धतकिन्नरगीतरव
प्रतिबुद्धससभ्रमनागकुलम् ॥ ७० ॥
चपलानिलवेल्लितपुष्पतरु
तरुमन्दिरमूर्ध्नि चलद्भ्रमरम् ।
C 598 भ्रमरध्वनिपूर्णगुहाकुहर
कुहरस्थितरौद्रभुजगकुलम् ॥ ७१ ॥
पक्षिविराजितपर्वतशृङ्ग
शृङ्गशिलातलसस्थितसिद्धम् ।
सिद्धवधूजनरम्यनिकुञ्ज
कुञ्जनिसेवितमत्तशकुन्तम् ॥ ७२ ॥
मत्तशिखण्डिकलस्वररम्य
रम्यगुहामुखनिर्गतसिंहम् ।
सिंहनिनादभयाकुलनाग
नागमदाम्बुसुगन्धिसमीरम् ॥ ७३ ॥

क्वचिदुपचितवारणदन्तशिखाशनिदारितशिखरतत प्रविरूढविलासशिखागरुवृक्षवनम् ।
क्वचिदुपरिपयोधरभारतरलध्वनिरञ्जितशिखिकुलाविष्कृतपिच्छकलापविचित्रितचारुतटम् ।
क्वचिदनिलविकम्पितपुष्पतरु स्खलितोज्वलसुरभिबल कुसुमप्रबलप्रतिवासितसानुशिखम्॥७४

तथापर ददर्श—

लिखन्त करालैर्नभ शृङ्गजालै
क्षिपन्त मयूखैस्तम सागराणाम् ।
वहन्त समभ्राम्बरामद्रिगुर्वी
क्षरन्त क्वचित् काञ्चनाम्भ प्रवाहम् ॥ ७५ ॥

फलितामलकासनकल्पतरु
तरुखण्डविराजितसानुशिखम् ।
शिखरस्थितदेववधूमिथुन
मिथुनैर्दहता वयसा मधुरम् ॥ ७६ ॥

क्वचिदर्कमहारथचक्रनिपातविखण्डितमयूखकलापकरालितनैकमहामणि-
पल्लवसचय मौलिभरावनतोन्नतभासुरवज्रधरम् ।
क्वचिदिन्द्रकरीन्द्रविमर्दतरगनयभ्रमितप्रचलत्कलहसकुलावलिहार-
नभस्सरिदम्बुविधौतशिलम् ।
क्वचिदण्डजराजविलाससमुच्छ्रितयक्षमहाभुजवज्रविपाटितसागर-
वारितलोद्धृतपन्नगभोगधरम् ।
क्वचिदेव सुरासुरसयुगशस्त्रविपन्नमहासुरविद्रुत-
शोणितरङ्गमहावलयम् ॥ ७७ ॥

दृष्ट्वैवमाह—

एते पर्वतशृङ्गचन्दनतरुच्छायास्थल ससृता
कर्णप्रावरण नवारुणकरच्छायासमानश्रिय ।
प्रेक्षन्ते मदवारिलोलमधुलिट्प्रोल्लीढगण्डस्थल
दर्पात् केसरिणो बलेन महता प्रोन्मथ्यमाना गजम् ॥ ७८ ॥

इत्येवमसावतिकान्तारदुर्ग सलिलफलाहारमात्रपरायण परिभ्रमन्नज्ञानतम पटलावगुण्ठितमिव जगत् ससारपङ्के त्रिभुवनस्वामीवोदयद् रमणक नाम नगर ददर्श ।

समुच्छ्रितोत्तुङ्गचलत्पताकै
पतत्पतत्रिस्वनवावदूकै ।
सुवर्णसालैर्मणिहेमशृङ्गै-
र्महीधराकारगृहै सुगुप्तै ॥ ७९ ॥

निलीनपद्मालिकुलालिपद्मै
समुन्मिषत्पद्मरज पिशङ्गै ।

कलप्रलापाण्डजरावरम्यै-
मैन्दानिलैरावसथीकृत सदा ॥ ८० ॥
सुरकरिकरजन्नकल्पवृक्षै-
र्मरकतरत्नतृणै शुकाशुनीलै ।
मणिकनकलतानिबद्धशाखै
क्वचिदुरुभिस्तरुभि प्रकामहारि ॥ ८१ ॥
विकसितनवकर्णिकारगौरै
कनकगृहैर्बहुरत्नशृङ्गचित्रै ।
स्वकिरणरुचिरोरुरत्नसानो-
रचलपते सकलश्रिय दधानम् ॥ ८२ ॥
क्वचिदमरविलासिनीकराग्र-
प्रहतमहामुरजस्वनाभिरामम् ।
क्वचिदुपरिपयोदतूर्यनाद-
प्रमुदितमत्तशिखण्डिवृन्दकीर्णम् ॥ ८३ ॥

ततस्तद्दर्शनात् समुत्पन्नजीविताशोऽसौ रमण नगरमुपससर्प । तस्मान्नगराद्विनि सृत्य चतस्रोऽप्सरस द्रवितनवकनकरसरागावदातमूर्तय प्रविकसिताम्बुजकुसुमरुचकरुचिनयन-
C 600 युगलोत्पलविलासा क्वणद्रुचिरविविधमणिमेखलापभा(प्राग्भा)रमन्दविलासगतय कनककलशाकारपृथुतरपयोधरभरावनमिततनुमध्या दिवसकरकरस्पर्शविबोधिताम्लानकमलपलाशभासुराधरकिसल्या विविधविभूषणशता निरामयदर्शना शिरसि विरचितोभयकमलाञ्जलयो मैत्रकन्यस्य बोधिसत्त्वस्य पादयोर्विन्यसितशिरस प्राहु —

सुस्वागत चन्द्रसमाननाय
नारीजनप्रीतिविवर्धनाय ।
कृपामृताह्लादितमानसाय
बोधौ चिराबद्धविनिश्चयाय ॥ ८४ ॥
अद्यैव दु खानि शम गतानि
अद्यैव नो जीवितमात्तसारम् ।
निरत्ययप्रेमविशेषभद्रा-
ण्यद्यैव सौख्यानि पुर स्थितानि ॥ ८५ ॥
इमानि दु खाङ्कुशखण्डितानि
मनासि न शोकपरिक्षतानि ।
भवन्तमासाद्य वसन्तकाले
वनान्तराणीव विजृम्भितानि ॥ ८६ ॥

यान्यर्जितान्यन्यभवान्तरेषु
कर्माणि शुक्लानि शुभोदयानि ।
तेषां फल वीक्षणमेव तेऽल
सङ्गस्त्वया किं पुनरेव दीर्घ्यम् (र्घ ?) ॥ ८७ ॥

अद्यैव मा बन्धुसुहृद्वियोग-
शोककथा कस्य न सन्त्यपाया ।
दास्यो वय तेऽप्सरसश्चतस्र
छाया न ते लङ्घयितु समर्था ॥ ८८ ॥

रत्नानि वासासि समुज्ज्वलानि
शय्याश्रयाश्चारुतरा वय च ।
सत्यक्तभर्ता सुरराजयोग्या
शक्तिर्विधेनेह(?) सुख भजस्व ॥ ८९ ॥

अपि च ।

दु खे महत्यप्रतिकारघोरे
ये वर्तमानाश्चिरमुद्वहन्ति ।
ते दु खभारोपनिपातमूढा-
स्तत्रैव शीघ्र निधन प्रयान्ति ॥ ९० ॥

नित्ये वियोगे मरणात् पुर स्थिते
शोचन्ति ते देशकृते वियोगे ।
सस्मृत्य रोगोपनिपातमूढा
कामप्रहाराद्विषम प्रपन्ना ॥ ९१ ॥

शब्दायमानवरनूपुरमेखलाभि-
रादिश्यमानभवन प्रवराप्सरोभि ।
हैमाद्रिशृङ्गमिव तत्पुरमाविशन्त
नेमु कृताञ्जलिपुटा बहवोऽपि तत्र ॥ ९२ ॥

अन्यैश्च पुन –

किं दीप्तरश्मिर्विनिगूढरश्मि
किं पुष्पकेतु सहसावतीर्ण ।
हा किं विनिक्षिप्य खराग्रवज्रो
नाथ सुराणामिति तर्कितोऽभूत् ॥ ९३ ॥

तिमिरनिकरलेख्या. श्यामलोपक्ष्मलेख्या (?)
स्फुटितकनकहारा न्यस्तरत्नोज्ज्वलाङ्गा ।

विपुलभवनमालाजालवातायनस्था
प्रमुदितमनसोऽन्याश्चिक्षिपु स्स्रक्काञ्च्य ॥ ९४ ॥
रत्नप्रदीपप्रहतान्धकार
मुक्ताफलप्ररुचिरोरुहर्म्यम् ।
चलत्पताकाग्रविभिन्नमेघ
गेह विवेशाप्सरसा हि तासाम् ॥ ९५ ॥
तासा विलासैर्गमनै सलीलै-
र्हासै कटाक्षैर्मधुरै प्रलापै ।
क्रीडन् स काल न विवेद यात
सर्वात्मना रागपरीतचेता ॥ ९६ ॥

प्रत्यह च दक्षिणेन गमन वारयन्ति स्म । सोऽपि यथा यथा निवार्यते, तथा तथा तया दिशा गमनायौत्सुक्यमना बभूव ।

यत्राय वार्यते लोको जनेन हितबुद्धिना ।
विपर्यस्तमतिस्तत्र जन स परिधावति ॥ ९७ ॥
यदि कुर्यादय लोके सुहृदा वचन हितम् ।
परैति स्वर्ग पाताले श्वभ्रे वा स्वप्नतोऽपि न ॥ ९८ ॥

अथ मैत्रकन्यको बोधिसत्त्वस्तासामप्सरसामपरिज्ञातगमनप्रयोजनो दक्षिणस्या दिशि पदवीमारुह्य व्रजन् सदामत्तक नाम नगर ददर्श । तस्मादपि नगरादष्टाप्सरस ससभ्रम
C 602 नि सृत्य त महासत्त्व प्रवेशयामासु । तत्राप्यतिचिर रतिमनुभूय प्रतिपिद्धमानगमनक्रियस्तेनैव दक्षिणेन पथा गच्छन्नन्दन नाम नगर ददर्श । तस्मादपि षोडशाप्सरोभिरभिगम्य सत्कृत्य प्रवेशयामासे । तत्रापि चिर क्रीडा सेवित्वा तस्मादपि ब्रह्मोत्तर नाम नगर प्रययौ । तत्रापि द्वात्रिंशताप्सरोभि प्रभूतसत्कार विषयसुख भुक्त्वा ता प्राह—

इच्छामि गन्तु तदह भवन्त्यो
मा मत्कृते शोकहृदे शयीध्वम् ।
सपातभद्राणि हि कस्य नाम
विश्लेषदु खानि न सन्ति लोके ॥ ९९ ॥
स्थित्वापि येनैव चिर वियोग
शात्रो कृतान्ताद्भवितान्तकाले ।
तेनैव नेत्राश्रुजलार्द्रगण्डान्
युष्मान् विहायाद्य यियासुरस्मि ॥ १०० ॥
वाताहताम्भोधितरगलोले
ये जीवलोके बहुदु खभीमे ।

विश्लेषदु खाय रतिं प्रयान्ति
तेषा परो नास्ति विमूढचेता ॥ १०१ ॥

अथाप्सरसस्ता समस्तास्तद्गमनवियोगशोकारोपितहृदया ससम्भ्रमा कमलकुवलय-कुड्मलविलासा नलिन्य इव शिरसि विरचितोभयकमलाञ्जलय प्राहु –

अस्मासु ते कर्तुमनिष्टमिष्ट
कथ हि भक्तिप्रणयार्पितासु।
सोऽन्येन एकग्रहणीयरूप
शरीरदानेन वयोऽग्रहीत्ते ॥ १०२ ॥

गत्वा तन्नगरत्रय यदपि हे स्वामिन्निहाप्यागत
सप्राप्ता विषयोपभोगमधुरा सपत्तयस्ते चिरम्।
गन्तव्य न पुनस्त्वया सुबहुना प्रोक्तेन कि यासि चेत्
सस्मर्तासि विपत्समुद्रपतितो वाक्य हि नो दु खित ॥ १०३ ॥

बोधिसत्त्व प्राह–

यदभ्यासवशान्नृणामुदय सपदस्थिरा।
कथ तेषु निवार्येरन्निवर्तेरन् कथ नु वा ॥ १०४ ॥

नियोजनीया सुहृदोऽसुहृद्भि
यस्मिन् हिते कर्मणि नित्यकालम्।
निवारण तत्र तु ये प्रकुर्वते
ते शत्रवो मित्रतया भवन्ति ॥ १०५ ॥

दिव्य प्राप्य सुख पुरे रमणके सचोदित कर्मणा
आयातोऽस्मि निषेवणाय परम सौख्य सदामत्तकम्।
सप्राप्तोऽस्मि तत॰ स्वकर्मकुशलेनेष्ट पुर नन्दन
तस्मादागतकस्य यूयमधुना प्रोन्मूलिता भूमय ॥ १०६ ॥

तस्मादतो मे गमन भवन्त्यो
मा वारयध्व न हि नोऽस्त्यपाय।
अस्माद्विशेषाणि सुखानि मन्ये
लप्स्येऽहमित्युच्चलितोऽहमद्य ॥ १०७ ॥ इति।

अथ मैत्रकन्यको बोधिसत्त्वस्तासामप्सरसा हितमपि वाक्यमहितमिवावज्ञया तिरस्कृत्य तेनैव दक्षिणेन पथा गच्छन् ददर्श महार्गलप्रघटितप्रकटपुटचतुर्द्वारदारुण सुरेश्वरेणाप्यभेद्यो-त्तुङ्गायसविशालप्राकारपरिवेष्टितमन्तर्भ्रमच्चक्रमण्डलालोकप्रमुक्तदमदमाशब्दगम्भीरभैरवमायस नगरम्। तस्य च द्वारदेशमुपचक्राम।

सप्राप्तमात्रस्य तु तत्क्षणेन
द्वार च पुस्फोट कपाटभारम्।
वज्राग्रधारोपरिभिन्नसानो-
र्विन्ध्याचलस्येव नितम्बकुक्षि ॥ १०८ ॥

ततो मैत्रकन्यको बोधिसत्त्वोऽत्र विवेश।

प्रविष्टमात्रस्य तु तत्क्षणेन
द्वार परिक्षिप्तकपाटयन्त्रम्।
तत्कर्मवायुप्रभवैर्महद्भि
क्षणाद्भुजाग्रैरिव सजघाट ॥ १०९ ॥

C 604 अश्रौषीच्च प्रगाढवेदनाविक्लवहृदयपुरुषस्यान्त प्राकारान्तरतिरस्कृतपरमभीषणनिर्नाद सकलजनोत्रासनमुच्चरन्तम्। श्रुत्वा च द्वारदेश त्वरितमतिर्लेलङ्घ।

प्रविष्टमात्रस्य ततो द्वितीय-
मास्फालित द्वारमिवापरुद्धम्।
पर्यन्तकालानिलवेगविद्ध
द्वार सुराणामिव वज्रकल्पम् ॥ ११० ॥

ततो मैत्रकन्यको बोधिसत्त्व प्रविवेश।

प्रविष्टमात्रस्य पुनस्तृतीय
द्वार परिक्षिप्तकपाटयन्त्रम्।
क्षणादभूत्तन्नगर च सर्व
भ्रान्त च कृत्स्न स ददर्श भीत ॥ १११ ॥

ततो मैत्रकन्यको बोधिसत्त्व पश्यति स्म तमतिदारुणाकारप्रमाण क्रूराज्वलनमालालिङ्गितमुदारेण पटुपवनविकीर्यमाणधूमपटलान्धकारदुर्दिनेन स्फुरत्स्फुलिङ्गावलिकरालदर्शनेनायसेन महता भ्रमता चक्रेण दार्विव प्रविदार्यमाणमूर्धान स्वशिर प्रविगलितशोणितवसारसाहारमात्रविधृतप्राणशेषम्। समीप चोपगम्यैन पर्यपृच्छत्—

किं नागोऽसि सुरोऽसि किन्नरवरो यक्षोऽसि किं मानुष
किं विद्याधरसैनिक किमसि वा दैत्य पिशाचोऽसि वा।
किं वाकारि भवान्तरेषु भवता कर्मातिरौद्र स्वय
यास्यामि व्यसन दुरुत्तरमिद भुज्य फल क्रन्दयत् ॥ ११२ ॥

पुरुष प्राह—

नाह नागो नैव यक्षो न देवो
दैत्यो नाह नापि गन्धर्वराज.।

रक्षो नाहं नापि विद्याधरोऽपि
जातिस्तुल्या सप्रतीहि त्वया नः ॥ ११३ ॥

बोधिसत्त्व प्राह—

किं कर्म भ्रमता त्वया कुमतिना ससारदुर्गे कृत
येनेद ज्वलितानल शिरसि ते चक्र भ्रमत्यायसम् ।

पुरुष प्राह—

नानादुष्करकारिका भगवती ससारसदर्शिका
तत्र श्रेय सुखोपपादनपरा मत्स्नेहबद्धाशया ॥ ११४ ॥
या लोके प्रवदन्ति साधुमनय क्षेत्र पर प्राणिना
दैवावेशवशादकार्यगुरुकस्तस्या जनन्या महत् ।
साधो प्रास्खलय शिर प्रहरण पादेन पापाशय
तेनेद ज्वलितानल शिरसि मे चक्र भ्रमत्यायसम् ॥ ११५ ॥

अथ बोधिसत्त्वस्तस्य पुरुषस्य प्रवचनप्रतोदेन सचोदितहृदयस्ता परजुगुप्सामात्मन्यनुपश्यन्नाह—

अन्य जुगुप्साम्यहमल्पबुद्धि-
रात्मानमेवाद्य निनिन्द अज्ञ ।
येषु स्वय दोषगुणेषु मग्न
तैरेव लोक कथमङ्कयामि ॥ ११६ ॥
मयापि यन्मातरि दक्षिणीयै (णाया ?)
कृतोऽपराध पुरुषाधमेन ।
तस्यैव पापस्य फलानि भोक्तु-
मुल्लङ्घ्य तोयावलिमागतोऽस्मि ॥ ११७ ॥ इति ।

अथ तस्य वचनानन्तरमेव प्रभिन्ननवकुवलयदलनिर्मलान्नभस्तलात् सजलजलदनिनादगम्भीरधीरो ध्वनिरुच्चचार—

किं न पश्यति कर्माणि बलवन्ति शरीरिणाम् ।
लोकालोकान्तरस्थायी पाशेनेव विकृष्यते ॥ ११८ ॥

ये बद्धा विषयेण दु खनिगडेनायासकर्मोत्कटे
ये त्यक्त्वा गुरुवाक्यमन्धमतय पापाश्रय कुर्वते ।
मुक्ता कर्मभिरेव दु खनिगडप्रच्छेदशूरै शुभै
मानुष्य यदवाप्य मूढमतयो दूरे स्थिता जन्मिण (जन्मिन ?) ॥ ११९ ॥

अथ तस्य वचनानन्तरमेव कर्मानिलावेगोत्क्षिप्तमिव तच्चक्र चिटिचिटायमानदहनकणचयोद्गाररौद्र तस्य मूर्ध्न समभ्युद्गम्य मैत्रकन्यकस्य बोधिसत्त्वस्य शिरः प्रविदारयद् भ्रमितुमारब्धम् ।

क्षणात्स रेजे रुधिरप्रवाहै-
र्मूर्ध्नो च्युतै स्नातसमस्तमूर्ति ।

प्रभिन्नचक्राग्रविभिन्नमूर्ध्ना
ऐरावणस्येव तनु पतन्ती ॥ १२० ॥

तत स पुरुषो हा हेति मूर्ध्नो प्रविदाहजेन तीव्रेण दु खेन समाक्रम्यमाणशरीरक मैत्रकन्यक बोधिसत्त्वमाह–

दिव्याङ्गनागीतमनोहराणि
चित्तप्रमोदोदयसाधनानि ।
सत्यज्य कर्माद पराणि तानि
प्राप्तस्त्विद स्थानमनन्तदु खम् ॥ १२१ ॥
देवालय दिव्यसुखोपभोग
को नाम सप्राप्य शुभैरतुल्यै ।
नित्य ज्वलद्वह्निशिखाकरेण
सप्रार्थयेद्धीममपायगर्तम् ॥ १२२ ॥

बोधिसत्त्व. प्राह–

मत्तालिकोलाहलसकुलानि
वनानि पुष्पोज्ज्वलमस्तकानि ।
सत्यज्य नागा व्यसन सहन्ते
यया तयेच्छालतया गतोऽहम् ॥ १२३ ॥
राज्यानि विस्तीर्णधनोज्ज्वलानि
विहाय नारीमुखपङ्कजानि ।
युद्धे म्रियन्ते बहवो नरेन्द्रा
यया तयेच्छालतया गतोऽहम् ॥ १२४ ॥
समुत्पतत्तुङ्गतरगरौद्रे
भ्रमज्जलावर्तविमुक्तनादे ।
महोदधौ यान्ति नरा प्रणाश
यया तयेच्छालतया गतोऽहम् ॥ १२५ ॥
निरत्ययात्यन्तिकसौख्यसाधन
नरामरश्रीसुखसिद्धिमार्गम् ।
मुनीश्वराणा व्रतमुत्सृजन्ति
यया तयेच्छालतया गतोऽहम् ॥ १२६ ॥
तेषा मुनीना विगतव्यथाना
देय कथ पादरजेन मूर्ध्नि ।
यैर्लङ्घितास्तीव्रविषप्रचण्डा
आशाप्रपाता बहुदु खभीमा ॥ १२७ ॥

C 607

किं तद्भवेद्दुःखमतीव तीव्रं
का वा विपत्तिर्बहुदुःखयोनिः ।
तृष्णाविषाग्निक्षतचित्तवृत्ते-
र्या दूरतः सपरिवर्तिनी स्यात् ॥ १२८ ॥

अपि च हे साधो,

कर्मणा परिकृष्टोऽस्मि वर्तमानोऽपि दूरतः ।
कर्षति प्राणिनस्तत्र फलं यत्र प्रयच्छति ॥ १२९ ॥

अपि च—

कति वर्षसहस्राणि कति वर्षशतानि च ।
प्रदीप्तमायसं चक्रं मम मूर्ध्नि भ्रमिष्यति ॥ १३० ॥

पुरुष प्राह—

षष्टिवर्षसहस्राणि षष्टिवर्षशतानि च ।
प्रदीप्तमायसं चक्रं तव मूर्ध्नि भ्रमिष्यति ॥ १३१ ॥

बोधिसत्त्व प्राह—

एतद्भासुरवह्निपिङ्गलशिखाज्वालाकलापोज्ज्वलं
कोऽन्योऽवभ्रमितं प्रयास्यति समं छित्त्वा परश्चैष्यति ।

पुरुष प्राह—

यो मातर्यपकारकर्तुमनसः कृत्वा समायास्यति
तस्येदं शिरसि भ्रमिष्यति पुनर्मूर्ध्ना तव प्रच्युतम् ॥ १३२ ॥

अथ बोधिसत्त्वस्तेन मूर्ध्ना प्रविदाहजेन तीव्रेण दुःखेन समाकुलहृदयोऽपि सत्त्वेष्वनन्तेषु समुत्पादिततीव्रकारुण्याशयस्तं पुरुषमाबभाषे—

क्षपितसकलरागक्लेशजालान्धकारा
गगनतलनिलीना योगिनो ये नमस्याः ।
स्फुरितकटकहाराः प्रज्वलन्मौलयो ये
पुनरमरसमूहास्तेऽपि शृण्वन्तु सन्तः ॥ १३३ ॥

कृत्वा दुश्चरितं स्वमातरि जगत्कृत्स्नं यदि प्रोद्वहे-
देतत्प्रज्वलिताग्निरागकपिलं चक्रं बृहन्मूर्धनि ।
कल्पं कल्पसमैरहोभिरयुतान् वोढुं चिरायोत्सहे
सत्त्वार्थं प्रतिपद्यमानमस्य हि मे चित्तं न संखिद्यते ॥ १३४ ॥

अथ तस्य सर्वसत्त्वप्रियस्य मैत्रकन्यकस्य बोधिसत्त्वस्य वचनानन्तरमेव मूर्ध्ना समुत्पाट्योत्क्षिप्तमिव तच्चक्रं सप्ततालोच्छ्रयाच्चक्रं नभस्तलं समुत्पत्यावतस्थे ।

रेजे तच्चपलानिलाहतचलज्ज्वालाकलापोज्ज्वलं
चक्रं खे परिवर्तमानमसकृत्प्रोन्मुक्तभीमस्वनम् ।
उद्यद्बिम्बमिवारुणस्य सकलप्रोन्मुक्तरश्म्युत्करं
रत्नाद्यैः प्रविलम्बमानममलैर्वैडूर्यभित्त्याश्रयैः ॥ १३५ ॥

तत स्रवन्निर्झरवारिचारिण
समीरणोल्लासितपुष्पशाखिन ।
नभो विचुम्ब्यायतशृङ्गबाहव-
श्चकम्पिरे भूमिभृतो हता इव ॥ १३६ ॥
भुजगविक्षोभसमुद्गतोर्मय
पयोधरध्वानगभीरनादिन ।
जलालया रत्नशिखानिवासिन-
स्तदातिवेलासलिलैर्ललङ्घिरे ॥ १३७ ॥
प्रमुक्तनि शेषमयूखभासुर
रराज खे मण्डलमंशुमालिन ।
रवेर्मयूखाङ्कुरदन्तुरान्तरा-
द्दिश समन्ताद्ददृशु स्फुटश्रिय ॥ १३८ ॥
स्फुरत्तडिद्दामविराजितोरस
सुरेन्द्रचापप्रतिबद्धकङ्कणा ।
पयोमुच. किंचिदवास्रुताम्भसो
वितानवद्व्योमनि ते विरेजिरे ॥ १३९ ॥
स्रजो विचित्रा विनिपेतुरम्बरात्
वितुष्टुवुर्हृष्टतरा दिवौकस ।
चिरप्रगाढव्यसना हतार्तय
क्षणादभूवन् बहवो निरामया ॥ १४० ॥
ज्वलति विषमचक्रे प्रान्तदीर्णोर्ध्वकाय
गलितरुधिरधारासिक्तसर्वाङ्गकाय' ।
भगवति गुणराशौ सप्रसाद्य स्वचित्त
स्वगृहमिव स साधुर्धामयात्तत्क्षणेन ॥ १४१ ॥
दानोदकमहत्तीर्थे शीलशौचसुनिर्मले ।
क्षमासुरभिशीताच्छे वीर्यागाधप्रवाहके ॥ १४२ ॥
ध्यानस्तिमितगम्भीरे प्रज्ञापद्मप्रबोधके ।
C 609 तस्मिन् बोधिमहातीर्थे स्थित्वा बोधिपुरोत्सुक ॥ १४३ ॥
प्रक्षाल्येच्छेषपाप तुषितेऽसौ ययौ मुदा ।
तत्रस्थोऽप्यचिर रेमे दृष्ट्वा लोक कृपान्वितः ॥ १४४ ॥

तत्किमिदमुपनीतम्? एव हि मातर्यपकारिण प्राणिन इहैव व्यसनप्रपातपातालावलम्बिनो भवन्तीति सततसमुपजायमानप्रेमप्रसादबहुमानमानसै सत्पुरुषैर्मातर. शुश्रूषणीया इति ॥

इति श्रीदिव्यावदाने मैत्रकन्यकावदान समाप्तम् ॥

प्रथमं परिशिष्टम्।

श्लोकसूची।

[अस्या सूच्या ३३ ९२ श्लोकमारभ्य ३३ १०६५ श्लोकपर्यन्त श्लोका न निर्दिष्टा]

द्वितीयं परिशिष्टम् ।

विशेषनामसूची ।

[अङ्कः पत्राङ्कबोधकः]

तृतीयं परिशिष्टम्।

शब्दकोश।

[This Glossary contains a few important and rare words and their meanings occurring in the *Divyāvadāna*. They have been noted here for the convenience of the reader who need not turn the pages of a dictionary every now and then, and thus have a break in his reading. Now that Professor *Franklin Edgerton's Dictionary of Buddhist Hybrid Sanskrit* is available to readers, no references to occurrence of the word on pages and lines is thought necessary.]

अकणक—unbroken rice
अकर्मिका—idle
अकायिका—a kind of game
अकालकम्—food permitted to be eaten at odd hours
अकालकौमुदी—moonlight festival out of season
अकोप्या (आज्ञा)—a rule not to be disregarded
अक्रन्दित—not squeezed
अक्षुण्णवेध—an act of throwing the spear so as to graze the mark (मर्मवेध)
अगद—a magic jewel
अगोचरीकरोति—makes unfit to collect alms
अग्रधर्म—high spiritual state
अघरिका—a kind of game
अङ्कधात्री—a nurse to fondle a child on lap (also अग्रधात्री)
अच्छाटाशब्द—snap fingers
अण्ड—part of a Stūpa
अण्डकोश—cocoon (of ignorance)
अतरपण्येन—without paying toll or fare
अतर्क—incomprehensible
अतिनामयति—pass time
अतियात्रा—fare or crossing
अतिसर्ग—remnant
अतिसार—(in सातिसारम्) transgression
अत्यन्तनिष्ठ—absolute, final
अत्ययमत्ययतो देशयति—makes confession
अत्ययिकपिण्डपात—special alms
अत्युत्साहता—great enthusiasm
अदत्तादानम्—theft
अदर्शनपथ—disgrace (of a minister), not to allow one to see (the king)
अद्वैतवादिन्—ep. of Buddha
अधरिम—lowest
अधितिष्ठति—bless
अधिमुक्त—intent on, resolved on
अधिवासना—acceptance of invitation
अधिष्ठान—king's court
अधिष्ठायक—attendent
अध्यवसाय—clinging (to earthly things)
अध्याशय—purpose
अध्युपेक्षति—disregards
अध्येषते—seeks, requests
अध्वगण—crowd of travellers
अनवकाश—often with अस्थानम्, out of place, impossible

अनवरोपित—(of a plant) which has not struck root
अनवराग्र—without beginning or end
अनात्मक—unreal
अनापत्तिक—guiltless
अनायतन—groundless
अनाश्वासिक—untrustworthy
अनिश्वर—fixed
अनीक्षक—sightless
अनुगन्ती—message (अनुगन्त्री ?)
अनुधारी—keeping, holding fast to
अनुपाट—tearing down (a kind of torture)
अनुशस—(Pali आनिससो) comfort privilege, advantage
अनुसज्ञप्ति—explanation
अन्त—central part (प्रत्यन्त)
अन्तर्वर्तिनी—pregnant
अन्तरान्तरात्—here and there
अन्तराया —the eight (obstacles)
अन्त्रा—अन्त्रम् intestines
अपक्रान्त—ill treated, abused
अपगतकालक—(robe) free from black spots
अपचायक—honouring
अपतान—cramp due to fatigue
अपत्तनम्—not a city, disgraceful or worthless town
अपरान्तक—a place near the western border (cf परान्तक)
अपरिभोगम्—without being eaten
अपवरक—apartment
अपाठ—holiday from study
अपूर्वेण—suddenly, quickly
अप्रगाध—deep
अप्रतिप्रस्रब्ध—unexhausted, not ceased (merit)
अप्रमाद (-माद्य)—thoughtfulness, watchfulness
अप्राप्तकाय—fainting, weak, feeble
अप्रियाख्यायिन्—teller of bad news (post at court of a king)
अभिगीत—song, recited (in verse)
अभिध्यालु—covetous,
अभिनिर्मिणोति(-मिमीते)—cause a miracle, creates by magic, assume a shape
अभिनिर्हरति—take to burial
अभिप्रसन्न—believing in, with loc common with gen चित्तमभिप्रसादयति
अभिलीनक—(काकाभि) lived in (by birds)
अभिसपराय—future state
अभिसस्कार—ऋद्ध्याभिसस्कार-miracle साभिसस्कारेण-with intent to do a miracle
अभिसमय—understanding, path, convention
अभिसार—present, भक्ताभिसार place for giving food
अभैषज्यम्—unwholesome food
अभ्यन्तर—lover
अभ्यर्थीयसे—shall be approached or sought
अभ्यानन्द्य—having thanked and praised
अभ्युद्धार—deliverance
अभ्युपपत्ति—approach to a teacher, reception
अयस्किल—name of a jewel
अरणाविहारिन्—dwelling in a passionless state
अर्थवर्गीय—a class of texts
अर्दीयमान—distressed about
अर्धहार—a kind of necklace
अलक्षणक(बुद्ध)—a person without usual characteristic signs of a Buddha
अल्पपरिच्छद—poor

अल्पाबाधता—good health -तां पृच्छति asks for one's health

अवद्रङ्ग—deposit, security, earnest money

अवलोकनक—giving a fine view, worth seeing

अववाद—admonition, sermon (Pali- ओवाद)

अववादक—spiritual instructor

अवश्यभागीय—inevitable

अवसादनाविनेय—one to be taught by dicouragement

अवस्कर—refuse, dung

अविकोपित—uninjured (of relics) cf Pali विकोपेति

अवेक्षता—foreseeing

अव्यापन्न—benevolent

अश्मगर्भ—iron

अश्वाजानेय—a horse (of good breed) belonging to a Cakravarti king

अष्टाङ्गमार्गदेशिक—ep of Buddha

असञ्ज्ञिकम्—unconsciousness, state of exaltation

अ[आ]सञ्ज्ञिकसत्त्वा —class of deities

अवगाढश्रद्ध—of deep faith

अवचरक—footman, runner

अवचारक—running

अवचीरविचीरक—without clothes, or with bad clothes

अवजात—misborn

अवतार लभति—get a chance

अवदातवसन—layman

अवपृष्ठीकृत—set on the path to Buddhahood than a Buddha

अवमूर्धक—with hanging head

अवरभागीय—ep of सयोजन Pali ओरभागीय

अवरोपयति कुशलमूलानि (or-बीजानि)—make roots of virtue, strike

अवलोकयति—takes leave of (or gets leave to go) अवलोकित-active ?

असद्धर्म—sin, esp sexual intercourse

असमन्वाहर—thoughtlessness -आहृत्य-without specific thought

असमोषधर्मन्—ep of Buddha, ever alert (always in same state of exaltation)

असह्य—unendurable, a sinking (ship)

असेचनकदर्शन—lovely, of pleasing appearance

अस्मिमान्—egotism, self-conceit

अल्पेशाख्य—mean, low

अल्पोत्सुक—careless, easy in mind, to be at ease

आकारयति—invite by signs

आकोटयति—tap, strike (cf त्रिकोट)

आक्षिप्त—struck (of a root)

आगन्तुक—arriving priest, stranger

आगम—sacred text

आगमितवत्—waited for

आगारिक—householder, layman

आगृहीत—narrow, greedy

आगृहीतपरिष्कार—niggardly, stingy

आच्छादयति (जीवितेन)—keep alive

आजीविक—heretic, ascetic

आजीविन्—man of business

आत्तमनस्—delighted (often आत्तमना-त्तमनस्)

आत्मपुरुष—attendant

आत्मभाव—body,-प्रतिलम्भ-rebirth

आदिकर्मिक—a beginner

आदीनव—sin

आनाह—height of a man

आनुलोमिक—favourable

आपीडकजात—of tree in full flower

आमुक्ता—jewel, ear-ornament

आयाचते—beg, आयाचन—begging favour of a deity

आयापित—brought up

आयु सस्कार—(जीवितसस्कार) period of life

आरागयति—propitiate, receive, obey

आरूढ—took (a vow)

आरोपित—caused to grow

आरोगयति—greet, wishing good health

आरोचयति—tell (Pali आरोचेति)

आर्यधन—noble treasures (7 in number)

आलोप—a morsel of food

आवर्जनकर—overpowering, (with gen) attractive

आवर्जितसतति—continuously desiring (?)

आवर्तयति—employ, repeat (spells)

आपारी—shop

आवेणिक—peculiar, hereditary, special, born, natural

आशाटवी—vast wood

आस्रव—sin (Pali आसवो) see क्षीणास्रव, अनास्रवसदृश

आस्वापनम्—sleep

आहितुण्डिक—snake-catcher

इत्वर—trivial, small

इन्द्रकील—threshold, city-gate (Pali इन्दखीलो)

इन्द्रिय—moral quality पञ्चेन्द्रियाणि इन्द्रियपरिपाक-moral ripeness for conversation

इष्टक (का)—brick

ईर्या—deportment

उक्करिका—sweetmeat, bakery article

उच्चगम—kind of bird

उच्छेदुम्—to throw out

उच्छ्रायित—(for-पित ?) raised

उत्कीलक—spiky

उत्कीलयति—uproot

उत्कुटप्रहरण—squatting, avoidance of sleeping at full length

उत्क्रोश—watchman (?)

उत्तरिका—superiority

उत्पाण्डूत्पाण्डुक—very pale

उत्प्रासयति—mock (with gen)

उत्सद—elevation as in सप्तोत्सद

उत्सदनधर्मक—left over, superfluous

उत्सर्पिन—balance, saved

उत्सहनाविनेय—to be converted by encouragement (अवसादना-)

उत्सीदन—tossing

उदानम् उदानयति—exclaims, utters solemnly

उद्गृह्णाति—get knowledge, comprehend

उद्घट्टक—skilled

उद्वार—a branch of mathematics, subtraction

उद्भावना—production, manifestation (of merit)

उद्वर्तयति—annoints perfumes (to a guest)

उपधि—substratum of being, attachment

उपधिवार—वारिक—attendant (at a vihāra)

उपपरीक्षते—examine, appraise

उपपादुक—a being which is born in heaven etc

उपधारितम्—observed (for अवधारितम्?)

उपवर्तन—country

उपसक्रम कर्तुम्—to deal with

उपसचरयति—reconcile

उपसपद्—higher ordination

उपसहार—collection

उपस्थानशाला—assembly room

उपस्थायक—attendant

उपादाय—beginning from (with acc)

उपानह—shoes

उपायास—despairing grief.
उपार्ध—(nearly) half (Pali उपड्ढो)
उपावर्तयति—provide
उपाहिण्डते—wander
उपेक्षा—indifference
उपोषधोषित—keeping fast
उष्णगत-उष्मगत—state of exaltation
ऋणधर (हर,-हारक)— a son
ऋद्धिपादा—four elements of super natural power
एकायन—exclusive, special
एकांस—on one shoulder
एकान्तीकरोति—settle, makes perfect
एकोत्तरिका—a section of the canon corresponding to अङ्गुत्तरनिकाय
एरक—carpet, cover, mattress
एरण्डा—name of a charm
एहिभिक्षुका—(प्रव्रज्या) admission as a monk by calling 'एहि भिक्षो'
ओत्करिक—baker
औदार—(रिक) अवभास a clear intimation (but उदारावभास, great light)
औद्विल्य—elation, enthusiasm, joy
औपपादुक—born without parents
ककुदा—royal insignia
कटच्छ—a vessel कटच्छु (धूपकट्-)
कठल्य—ल्ल,-ल—gravel
कथकथा—doubt and questioning
करपत्रिका—saw
करुणायति—pity
कर्कटक—hook
कर्णधार—spiritual guide, a helmsman
कर्म—कर्मप्लोति, thread of karma, कर्मस्थान with शिल्पस्थान, branches of royal training, branches of industry
कर्व(र्प)टक—village
कल्पदूष्य—kind of cloth-वृक्ष, tree supplying this cloth, cf दूष्य and कल्पवृक्ष
कलिपकारक—servant
कल्याणमित्र—a benevolent friend
कवल—bit, morsel
कासिका—metal vessal
काङ्क्षति-काङ्क्षा—doubt, काङ्क्षित, doubting
काञ्चनचक्र—(in cosmology) centre of earth
काञ्जिकच्छिटि—काञ्जिक gruel
कामगुणा—the five pleasures of senses
कार (रा)—act of worship, song of praise, service
कार्वटिक—chief of village
कार्ष—ploughman
कालक्रिया—death
कालेन कालम्—from time to time, often
काशि-काशिक—silk
किटिभक—louse
कुकृत—wrong act, sinful act
कुटिका—hut
कुटुकुञ्चक—miserly
कुतूहलशाला—hall of recreation
कुलोपक ग—a family friend
कुविन्द—weaver
कृतभक्तकृत्य—having had a meal
कृताविन्—skilled
कृति—work
कृशालुक—leanish
कौचरु—(Mss कोचव) perhaps-Pali गोच्च couch (or pillow)
कोट्टराज—vassal king
कोल—rescuing raft
कोष्ठागारिक—steward
कौतूहल—festival
क्रायिक—dealer
क्रियाकार—agreement
क्रीडनिका—type of nurse
क्रोडमल्ल-मल्लक—beggar
क्लेश—sinful desire
क्षमते—seem good

क्षान्ति—state of saintly abstraction
क्षीणास्रव—with sins gone
क्षुद्रानुक्षुद्राणि शिक्षापदानि—minor vows
क्षेत्र—Buddha or holy persons as a 'soil of merit', cf पुण्यक्षेत्र
क्षेमणीयतर—better health
खक्खट—(कर्कश) harsh (of sound)
खटका—slab
खट्ट—खट-fist
खड्गमणि—one of the royal insignia
खड्गविषाणकल्प—a solitary ascetic like a rhinoceros
खण्डस्फुटप्रतिसंस्करण—repairing of dilapidations
खलिस्तोक—small piece of oil cake
खुस्त (क्षुद्र)—minor or old, खुस्तिका-a sacred book, खुस्त-bald
गणित्र—astrologer's instrument
गण्ड—trunk of a tree (cf गण्डी)
गण्डिका—piece
गण्डी—gong
गन्धकुटी—cell, chapel
गमिक—departing priest
गर्भरूपाणि—young family
गुप्तिका—depth of voice (cf स्वरगुप्ति)
गुल्मतरपण्य—wharf-and ferry-dues
गोकण्टक—trampled भिक्षुगोचरिक-friend of monks गोपिटक,
गोमयकार्षी—cowdung
ग्लानप्रत्यय—requisites for sick
घटक—ready, skilful
घटिकर—potter
घटिणी—lady of the house
घट्टित—closed
चकव्योदन—bad (sticky) rice
चक्रम—walk, place for walking
चञ्चु—box, a type of famine
चञ्चूर्यमाण—going about
चटितक—crack, rent
चतुर्महापथ—meeting of four roads
चपेट—slap
चरमभविक—a person in his last earthly state
चलाचल—ep of संसारचक्र, ever moving
चापाल्य—चापाल name of a holy place
चारपाल—secret agent
चारिका—journey
चिटिचिटायते—make hissing noise
चित्तचैतसिक—thought
चिन्तक—overseer
चीर्ण—practised चीर्णव्रत
चीवरकर्णिक—lappet of robe
चूड—stupid
चूडिक—jacket
चोदना—reproof
च्यवनधर्मन्—(or -धर्मिन्) destined to fall soon
छगलिका—she-goat
छर्दित—got rid of (demerit)
छिन्नभक्त—starving
छोरयति—abandon, throw away
जङ्घाविहार—walk
जनिका—mother
जन्तागृह—place for torture, a hot chamber
जन्दुरक—kind ep mat
जालावनद्ध—web footed(ep Buddha)
जीवन्तिशूला कारयति—impale a woman alive
जोमा—kind of broth
ज्ञानदर्शन—supreme knowledge
ज्येष्ठभविका—elder brother's wife
तनुसत्यम्—a simple truth
तपु—caldron
तसरिका—weaving
तालक—kind of key
तापित—roused, converted
ताप्य—regret
तिमितिमिंगिल—a kind of crocodile
तिर प्रतिवेश्य—near neighbour
तीमयति—moisten
तुण्डिचेल—a kind of garment

तुलक—king's counsellor
तूल—pensil, brush
तैलिकचक्र—oil-wheel
तोमरग्रह—lance-throwing
त्रिकोटयति—strikes three times
त्रिपिट—priest who knows the three pitakas (?) so त्रिपिटक fem त्रिपिटा
त्रिवस्तु—Buddha, Dharma, Samgha
त्रैधातुकवीतराग—without attachment to Samsāra
त्रैमासी—त्रैमास्य period of three months of rainy season
दक्षिणादेशन—thanks for gift or entertainment,—शना दक्षिणाम् आदिशति, give thanks (and ascribe the merit of the gift to a particular person)
दक्षिणावर्त—precious shell
दण्डस्थान—army corps
दशवर्गगण—chapter of ten priests
दिवाविहार—passing the heat of the day
दीनार—a coin
दुर्न्यस्त—badly used (of a spell)
दुष्कर—austerity
दुष्कुहक—incredulous
दुष्कृत—class of sins (Pali दुक्कट)
दूष्य—kind of cloth
दृढप्रहारिता—hard striking
दृष्टधर्म—the present age
दृष्टिगत—doctrine
दौर्गन्ध-न्ध्य—bad smell
दौवर्णिक—bad mark
द्रोणमुख—a type of village
द्वारकोष्ठक—gate chamber
धनहारक—debter
धन्व—stupid
धर्मकाय—spiritual body of Buddha
धर्मता—rule

धर्मराजिका—royal edict on the law
धर्मलाभ—justice
धर्मशाटप्रतिच्छन्न—clothed with righteousness, naked
धर्मान्वय—obedience to law
धातु—relic, element
धूतगुण—ascetic practice or precept
नकुलक—kind of purse of the shape of a mangoose (Gilgit Mss Vol III read कमरक)
नन्दी—joy
नमुचि -मार—evil spirit
मरका—a kind of epidemic
नवकान्त—novice's end
नवदान्त—a new hand
नागावलोकित—elephant look (turning the whole body)
नानाकरण—difference
नालिका—a tubular vessal
नि स्पर्शगात्र—rough limbed
निकृन्ति त—cut off at root
निकेत—state of being
नित्यानुबद्धा—(देवता) tutelary deity
निदान—occasion (of a talk or discourse)
निपक—chief, clever
निमित्त—miracle, portent
निरायास—kindly
निरास्रव—sinless
निरुपधिशेष—without residue
निरुपस्थायक—unattended
निरुपादान—without attachment to existence
निगूढ—secret
निर्गृहीत—checked, humbled
निर्णामयति—(निर्णम-) put out (tongue)
निर्देश्य—servant
निर्मादयति—wash
निर्मिणोति—make by miracle निर्मित—a miraculous figure or object

निर्यातयति—give as present, वैर निर्यातय–revenge
निवेशन—settlement in life, marriage
निर्वान्त—emitted
निर्वेध—penetration in sight
निशाम्यति—be extinguished
निष्कोश—unsheathed
निष्क्रमति—leave (worldly life)
निष्ठितचीवर—one who has prepared his robes
निष्पुरुष—soft or divine (of music)
निष्पलायति—run away
निष्पाद्यते—be expressed
निष्पूतिगन्धिक—fragrant
नीलकृत्स्न—lotus of all blue colour
नैमित्तिक—astrologer
नैर्माणिक—miraculous
नैवासिका—deity dwelling (in a tree)
नैसर्गिक—or नै स–cast off
नौक्रम—bridge of boats
पक्वमान—पच्यमान– पक्कगात्र, with diseased limbs
पञ्चगण्डक—five parts of the wheel of life
पञ्चवार्षिक—entertainment for five rainy months or years
पण्डितजातीय—(मातृगाम) wise
पण्यपरिणीता—concubine
पत्राचारिका—kind of magic
पदक—(शो) versed in the pada pātha
पदाविहार—paying honour by walking round
पन्थलिका—narrow path
परप्रवादिन्—false teacher
परान्तक—frontier
परापृष्ठीभूत्वा—with back turned
परायण—destined to
परिकथा—religious tale or talk
परिकरोति—uphold
परिकर्मकथा—prayer
परिगृद्ध—greedy
परिचारयति—cohabit, attend to, wait on
परिजप्त—enchanted
परिणतप्रत्यय—whose effects are matured
परिणायक—one of the seven treasures of a Cakravartin
परित्यक्त—anything to spare
परिनिर्वाति—go into निर्वाण
परिपचति—bring to maturity
परिपिण्डीकृत—made up like a ball
परिपृच्छनिका—subject for discussion
परिप्राप्य—to be done परिप्रापयति–get done
परिभाषते—abuse परिभाषक abusive
परिभुक्त—worne (of garment)? used
परिवितर्क—examination
परिषण्डा—(or–खण्डा) valley
परीत्त—limited, short
परीत्त—(for परिदत्त) transmitted
पर्यनुयुक्त—questioned
पर्यन्तिकृत—finished
पर्यवदात—very accomplished
पर्यवदापयितृ—distributor
पर्यवनद्ध—overgrown
पर्यवाप्नोति—study
पर्यवस्थान—anger,–स्थित angry
पर्यादान—end, exhaustion (of कर्म etc)
पर्युपासना—reverance
पश्चाच्छ्रमण—an attendant
पाचन—fire-wood
पाण्डुरिक—white
पात्रशेष—scraps of food
पादोपजीविन्—messenger
पापान्तिका—kind of sin =(पाचित्तिय ?)
पारमि—extremity

पारिषद्य—councillor
पारुषिक—violent
पांशुकूल—priest's dress
पिट्टक—boil (=पिडक)
पिठरिका—pot
पिण्डपात—alms पिण्डपात्र, almsdish (often confused)
पिण्डितमूल्यम्—payment in lump sum
पीथी—(Mss)=वीथी, road
पुण्यमहेशाख्य—of high prowess
°पुत्रीय—disciple
पुरोजव—attendant
पुरोभक्तका—break-fast
पुष्किरिणी—often for पुष्करिणी
पूर्वनिवास—former existence
पूर्वभक्षिका—break-fast
पृथग्जन—common, unconverted-man
पृथग्भवति—be peculiar to
पृष्ठतोमुख—with back turned
पेडा—basket, box
पैशुनिक—backbiter
पोत्री—garment
पोषध—उपवसथ पोषधोषित, keeping the fast
पौद्गलिक—selfish, personal
प्रकामणी—kind of magic
प्रगृहीत—lofty
प्रघरति—ooze out
प्रजापती—lady, wife
प्रज्ञप्त—arranged (often esp of seats) वैद्यप्रज्ञप्त, ordered by doctors
प्रणिधान—prayers for something in a future birth
प्रणिधि—prayer
प्रणीत—good
प्रतिकण्ठुकया—singly, severally, one by one
प्रतिक्रुष्ट—poor
प्रतिद्वन्द्वयति—rival
प्रतिनि सृष्ट, प्रतिनिसृष्ट—driven away
प्रतिनिस्तरति—accomplish
प्रतिपक्ष—obstacle (with inf)
प्रतिपण्य—merchandise in exchange, barter
प्रतिप्रस्रभ्यति—finish, stop
प्रतिप्राभृत—return present
प्रतिबिभर्ति—support a parent
प्रतिभिन्न—undecided
प्रतिवहति—oppose
प्रतिवासित—inhabited
प्रतिविगत—gone
प्रतिविनुदति—get rid of
प्रतिविबु यते—be awakened
प्रतिविरमति—abstain
प्रतिविरुद्ध—rebellious
प्रतिश[स-सा]मय्य—putting at proper place
प्रतिशरण— कर्मप्रतिशरण, trusting in his karma प्रतिशरणभूत-gone to
प्रतिसंधि—rebirth
प्रतिसमोदयति—give friendly greeting
प्रतिसंलयन—privacy प्रतिसंलीन, in privacy
प्रतिसंवेदयति—recognise ? प्रतिसंवेदयमान-feeling
प्रतिसेवते—follow (pleasure)
प्रतीच्छते—accept
प्रतीशा—respect (Pali पतिस्सा) see सप्रतीश
प्रतोदयष्टि—whip
प्रत्यंश—division, share
प्रत्यक्ष—discerning
प्रत्यनुभवति—enjoy surpass
प्रत्यन्तिम—frontier
प्रत्यवतरति—disembark
प्रत्यास्तरण—cushion
प्रत्यूढ—neglected (command)
प्रदूष्यति चित्तम्—be angry
प्रबलविरसा—decay

प्रयोक्त्र—harness
प्रवारणा—feast at end of rainy season
प्रवारयति—present, entertain
प्रवासयति—make to dwell in, exile
प्रविगलित—oozing
प्रवेध—a measure
प्रवेशिता दारकम्—pregnant with a boy
प्रव्याहरण—faculty of speech
प्रव्राजित—ordained
प्रसवापिता—delivered
प्रस्रब्ध—stopped after exercise
प्रहितात्मन्—resolute
प्रहेणक—present
°प्राग्भार—inclined to
प्राणोपेत—alive, during life
प्रातिपथिक—way farer
प्रातिसीम—neighbour
प्रातिहार्य—miracle
प्राभृत—present
प्रामोद्य—delight
प्रार्धते—attain (ऋद्धिम्)
प्राविष्क्रियमाण—shown
प्रियाख्यायिन्—teller of good news (post at the court of a king)
प्रोञ्छते—clear (shoes)
प्लोति—see कर्मप्लोति
फलकिनी—plank
फुट्टक—kind of cloth
फेला (पेटा)—dish, basket
बलकाय—army
बलबली—(fem) strong
बहिर्मुख—turned away from
बहुबोल्लक—great talker
बिम्बक—form of face
बीजकाय—seed, body
बुद्धनिर्माण—magic figure of Buddha
बुसप्लावी—a lady reaping field produce
ब्रह्मदेय—gift of Brahmanas
भक्तकृत्य—preparations for meal
भक्तिमहत्—faithful
भक्तोत्तरिका—see उत्तरिका
भटबलाग्र—hero (neut) army
भद्रकल्प—golden age
भागिनेय—friendly term addressed to a junior (cf मातुल)
भाण्डन—quarrel
भावनामार्ग—a spiritual state
भुजिष्य—servant
भूमि—class, level
भूयस्या मात्रया—and often, still more
भृतिका—wages
भोस्कार—rules of address to a Brahmin
मकुट—crest
मञ्च—couch
मण्डवाट—garden so मण्डलवाट
मण्डलक—sacred circle
मण्डीलक—flour-cake
मद्गुभूत—overcome in argument, stupefied
मन शूक—sorrow
मनोजव—kind of magic
मन्त्रणक—invitation
मन्दुरक—kind of mat
मर्यादाबन्ध—keeping in control
महद्गत—great
महानुशसक—of great comfort or advantage
महाहतमन्द—great cry (महानुपमर्द)
मातुल—respectful address to a senior (cf भागिनेय)
मातृका—a division of sacred texts
मानिका—a weight
मार्गशोभा—clearing of path in honour of some one
मिद्ध—sloth, sluggishness
मुखतुण्डक—mouth
मुण्डक—shaveling
मुदिता—sympathy in joy

मुद्रा—numismatics, a branch of science
मुनिगाथा—name of a text
मुसारगल्व—a gem
मूढ—see मोट, bundle
मूर्धन्—state of spiritual exaltation मूर्धागतम् (?) मूर्धागामिनी दक्षिणा
मृगचक्र—zodiac
मृदुमध्या क्षान्ति—state of spiritual calm
मेढी—part of स्तूप
मैत्रायत्—friendly to men
मोक्षभागीय—having to do with moksa
मोट—bundle (Hindi moth) मूढ मूट मुट
म्रक्ष—ill feeling
यन्त्रगृह—torture chamber
यमलि—kind of dress
याचनक—beggar man sent to ask girl in marriage
यापनीयतर—more healthy state
योगोद्वहन—relief
योनिशस्—wisely, completely
रत्नकर्णिका—jewel as ear-ring
राजमात्र—titular king
रूक्षिका—rough
रोषक—angry
रोषयति—be angry
रौक्षचित्त—harsh-tempered
लक्षण्य—diviner
लघूत्थानता—good health, quick movements
लङ्घनक—means of crossing
लद्दी—लड्डु, excretion
लिपिक—clerk
लूह—course
लेखशाला—school-room
लोकसवृत्ति—worldly conduct
लोहितमुक्ति—red pearl so लोहितक
लोही—pot
वशघतिका—kind of game
वणिग्धर्म—trader
वनीपक—beggar
वपुष्मत्ता—beauty
वर्दलिका—rain, storm
वर्षस्थाल—rain-pot
वर्षा—rainy season, वर्षोपनायिका, beginning of residence in the rains वर्षोषित, having spent the rainy season
वल्लक—sea-monster so वल्लभक
वल्लरी—musical instrument so वल्लिकी
वशिप्राप्त—having power over
वाप्यायमान—(denom of वापी)
वाय्वाधिक—palsied
वार—platform
वारिधारा—jet of water
वार्षिका—a plant
वासीचन्दनकल्प—equanimous like axe and sandle-wood
वाहिक—carrier
विकुर्वित—miracle
विकोपयति—disturb, offend
विग्राहित—prejudiced
विघाटयति—open
विच्छन्दयति—warn, prevent
विजित—realm
वित्कोटिका—kind of game
विधारयति—stop
विनयधर—priest, master of Vinaya, disciplined
विनादित—reviled
विनिवर्ति—cessation
विनीवरण—unbiassed
विनेय—pupil
विपश्यना—spiritual insight
विपुष्पित—smiled
विप्रतिपद्यमान—sinning
विप्रतिसारिन्—remorseful
विभजति—explaining detail
विभण्डयति—make wry faces

विमति—doubt
विमूर्च्छित—faint
विरागयति—displease
विशेषाधिगम—specific attainment
विष्टा—rope with hooks
विसर्जयति—answer questions
विस्फोट—open
विहेठयति—injure, insult विहेठक
वृत्तक—tale
वृद्धयुवति—procuress, midwife
वृद्धान्त—senior's end, place of honour
वृषिका—(वृसी) seat, mat for sitting
वेदनीय—to be experienced
वेधित—of earth shaking
वेषधर—disguised as
वेश्य वाहयति—be a vesyā
वैनेय—to be converted
वैपञ्चिक—sooth-sayer
वैपुष्पित—smiled
वैमतिक—in mistake
वैयावृ(पृ)त्य—service
वैरम्भक—strong or stormy wind
वैवर्णिक—out-cast
वैस्तारिक—wide-spred
व्यसयति—deceive
व्यतिसारयति कथाम्—converse
व्यपत्राप्य—shame
व्यवदान—purification
व्यवस्थापयति—give a name
व्याकरोति—predict especially predict future births
व्यापन्नचित्त—malicious
व्याबाध—disease
व्याबाधयते—injure
व्युपपत्ति—rebirth
व्युपशम—relief
व्युपशान्त—desisting
शकल—(-ली) skin (of fish)
शतशलाक—(छत्र) parasol
शयनासन—dwelling . so शय्यासन
शलाका—ticket
शलाकावृत्ति—famine so called
शाकुनिकायनी—poulteress
शाटिका—garment
शाम्यप्राश—sacrifice
शालीन—fine
शिक्षापद—moral precept
शिखी—kind of magic
शिटा—rope
शिल्पस्थान—with कर्मस्थान-workshop, factory
शिवाविद्या—divination by jackal's cries
शीलसमादान—undertaking obedience to शील
शून्यागार—lonely place
शैलगाथा—name of a book
शोकागार—grief house, a hall of lamentation
श्रद्धया गच्छति—believe (with gen)
श्रमणोद्देश—द्देशिका pupil of a श्रमण
श्रामणेरक—a novice
श्वेतवर्णा—astrologer's instrument
श्वेतास्थि—a type of famine
षड्वर्गीय—a group of six monks
सकायिक—game
सत्कायदृष्टि—heresy of individuality
सत्त्ववती—pregnant
सत्याभियाचना—appeal to truth
सन्तस्वापतेय—wealth
सन्तक—belonging to
सप्तक—week
सप्रतीश—respectful
सभागता—sharing
समन्वाहरति—consider, think of, remember with kindness
समभ्युद्यत—striving
समादापक—instigator
समादापयति—establish instigate
समादाय—undertaking
समापन्न—(with acc.) meeting with

समारोपिक—making to grow
समिता—flour
समुच्छित्ति—distruction
समुच्छ्रय—birth (body)
समुत्तार—crossing
समुत्तेजयति—fire with enthusiasm
समुदय—cause दुःखसमुदय, the second आर्यसत्य
समुदागच्छति—rise together
समुदाचरति—address
समुदाचरिन्—addressing समुदाचार—salutation
समुदानयति—collect attain
समुदाहार—conversation
सम्यक्प्रहाण—righteous penance
सर्पिमण्ड—essence of ghee
सर्वावत्—all
सर्वेण सर्वम्—completely
सातिरिक्त—more
सातिसार—sinful
सात्म्य—suitability
सादृश—proper
साधिक—more than
सामन्तकेन—on all sides
सारम्भ—angry talk
सालोहित—kinsman
सुखस्पर्शविहारता—well-being
सुखाधिष्ठान—happy state
सुघोषक—kind of instrument
सुमुषित—cheated
सूची—rail
सूत्र—a tree
सूत्रान्त—holy text
सूदया—a herb
सूना—place where animals are butchered
सौकरिक—pig dealer
सौकासिक—splendid भासिनिक, a jewel
सकलिकाचूर्ण—shaving of wood
सक्रमणका—gallery
सक्रामणी—kind of magic
सक्लिश्यति—get soiled
सगणिका—society, crowd, the world
सग्रहवस्तु—element of popularity
सघाट—pot (as ghata) (?)
सघाटि—priest's robe
सतति—disposition, feeling
सदृष्टिक—visible, worldly
सधाय—with reference to
सधावेणिका—a game
सधाव्य—having run through (births)
सधूमायते—smoke
सनामयति—subdue
सनिश्रित—connected with, devoted to
सपरिवर्तयति—wring (hands) सपरिवर्त्य, going round
सपरिवर्तिनी—existing
सपिदधाति—close
°सप्रतिवेधकी—(or -धिकी)-cleaving, opening up
सप्रवारयति—wait on, entertain
सप्रसिद्धि—success
सप्रस्थित—going on towards Buddhahood
सभिन्नप्रलाप—idle talk
समिञ्जयति—bend (arm)
समोदमान—friendly (as Pali)
समोदनी सरञ्जनी कथा—complimentary talk
सयोजन—bond, cause of rebirth
सवर—provisions
सवर्णयति—approve and follow
सवर्तन-नी—issuing in, leading to
सिहाणक—bodily humour, phlegm
स्तम्भनी—kind of magic
स्तवकर्णिका—lac ear ring
स्थविरगाथा—name of a text
स्थालिका—pot of food
स्थोर (स्थूल)—load

स्नेहक—kindly

स्फटितपरुष—torn

स्फुट—possessed by

स्पेटारिका—kind of game

स्वरगुप्ति—depth of voice

स्वाध्यायनिका—subject for study

हडि—fetters

हरितकी—a tree

हारितचारिक—using a magic locomotion

हर्मिका—first floor of a stūpa

हलसीर—plough share

Critical Notes

1

Page 2, lines 4-10—Note why the boy was named Śroṇa, i e, born on Śravana, and Kotikarna, because he was born with jewelled ear-rings We have in Pali Mahavagga Sono Kolivisso and Kotikanno.

Page 5, line 5 कुट्टकुञ्चक means miserly, niggardly

2

Page 22, lines 17-20—We often find this stanza in AŚ and here It sometimes refers to a single monk and sometime to two or even more The wording of the text accordingly varies to suit the number, but the wording in the last line is often नैव for एव which does not seem to be right, एव is the right reading, meaning "so he stood at the desire of Buddha"

3

Page 34, lines 16-17—कि कुर्यादुदपानेन is found in GM Vol III. p 25, and is comparable to यावानर्थ उदपाने सर्वत सप्लुतोदके of भगवद्गीता, 2. 46

6

A part of this avadāna corresponds to GM Vol III pp 73-76 Page 48, line 7—भवक्षयकर क्षण । एष ब्राह्मण means that this is an auspicious moment which would put an end to the samsāra of this man, who is born a Brahmin GM p 74 reads क्षूण आनन्द एष ब्राह्मण

7

This avadāna correspond to GM Vol III pp 76-91

9

This avadāna relating to Mendhaka corresponds to GM Vol III, pp 241-248

Page 80, line 9—पञ्चशतिको नकुलक, compare पञ्चशत कमरक in GM, Vol III p 252 At this place Dr Dutt reads नकुलक following our text, though his Ms has a damaged folio नकुलक means a purse of the shape of नकुल which is still used by villagers to carry money and usually fastened round waste The origin of कमरक is still doubtful, but it may be noted that the word कमर-कम्बर means waste in Marathi

10

This avadāna corresponds to GM Vol III pp 249-255

12

This section dealing with miracles which Buddha performed in driving away the heretics may be called an avadāna only by stretch

of imagination, though Ksemendra has also styled his AK No 13 to be so

17

This story of Māndhātā is taken partly from Vinaya-vastu—Bhesajyavastu as found in GM pp 92-97 and also from Madhyamāgama

Page 132, line 22—Read षड्र शक्रा for षट चक्रा This wrong reading may be due to the use of c for c, in Romanised text शक्र means a period during which one Indra reigns षट् शक्रा therefore means a period of reign of six Indras

Page 138, lines 22-25—These stanzas are found in GM Vol III pp 95-97, and correspond to Dhammapada, 14 8-9 (186-187)

25

The story of Samgharaksita is given in two parts unnecesarily in No 23 and 25, with a break of No 24 We have two avadānas relating to Mendhaka, Nos 9 and 10, but there is no break

26

The story of Upagupta as narrated here may be referred to GM Vol III pp 3-7 It also refers to the past life of अशोक

Page 216, line 16—अलक्षणको बुद्ध, i e, as good as Buddha minus his 32 signs Read उरुमुण्ड for रुरुमुण्ट

The well known story of Vāsavadattā and Upagupta is narrated here from page 218, line 28 to page 221, line 28

The narrative of Upagupta and Māra narrated on pp 222-228, seems to be unreal though dramatic, but seems to have been taken from an older source Many of the verses in this avadāna are introduced by expressions like आह च, वक्ष्यति च, वक्ष्यते हि which suggest this

27

The first para of this avadāna narrates Aśoka's visit to various holy places sanctified in Buddhism from the birth place to Nirvāna of Buddha and homage paid by him to Buddha's disciples The second part narrates the pathetic story of Kuṇāla

29

Page 281, lines 9-10—Aśoka here is called अर्धामलकेश्वर, owner or master of half āmalaka fruit, which also he surrendered to monks.

30

This avadāna corresponds to GM, Vol III pp 123-159

Page 288, line 7—GM reads महानुपमर्दं for महाहतनाद a great noise after beating, tumultons sound

Page 295—Note that Sudhana expresses his pangs of separation from Manoharā more or less in the same fashion as Purūravas does for Urvaśī in Kālidāsa's *Vikramorvasiya*, IV, though Kālidāsa is more refined, his indebtedness to this passage is clear

31

This avadāna corresponds to GM Vol III pp 68–76 and is a repetition of avadāna No 6 This repetition in the same work suggests that it is a compilation without plan

32

This avadāna narrates the story of a lady who offered her flesh to a poor woman about to devour her newly born child This noble deed prompted Indra to test her further to ascertain the motive of her sacrifice She declared that she did it only for the purpose of relieving the sufferings of the poor After her declaration, her sex was changed, she became a young boy called Rūpāvata, who subsequently became king In subsequent births, he was born as Candraprabha and later Brahmaprabha, while Brahmaprabha was practising penance in a forest, a pregnant tigress took shelter near his hut It is usual with this class of animals to devour their young ones as soon as born, and to this tigress Brahmaprabha offered his body

Page 312, lines 8–15—These two sanzas are found in Ksemendra's AK 51 45–46 word for word Obviously Ksemendra has borrowed them from this avadāna This enables us to correct the text Read विक्षतास्य for वीक्षतारा (?), and सहर्षम् for सहस्रम् Also compare व्याघ्रीजातक in JM No 1 Kern remarks that there is no corresponding Jātaka in Pali for व्याघ्रीजातक, but in Mahāyāna litaratuie there are many references to Bodhisattva offering his body to a tigress to save the lives of her young ones Can we say that this avadāna is retouched by Ārya Śūra?

33

The story of Prakrti and her love to Ānanda constitutes the main interest of this avadāna References to प्रकृतिर्मातङ्गदारिका and त्रिशङ्कु-र्मातङ्गराज are found in MVy also This avadāna is translated into Chinese in about 265 A D, indicating its antiquity The original form of avadāna has undergone many changes in that portions or even chapters were added here and there The conversation bet-

ween Triśanku and Puskarasāti ultimately turns on to the characteristics of a Brāhmana, whether it should depend upon birth or on conduct We have discussions of this topic in numerous places in Buddhist literature like Brāhmanavagga in Dhammapada, 26 (383-423), and Asvaghosas *Vajrasūcī*, and in theory the sentiment finds expression in Brahmanical literature as well The reference to magical vidyās in this early avadāna is somewhat bewildering, as for instance, on pp 314 and 315 The full text of the avadāna however is very valuable from the point of view of early Indian culture

34

This section is styled as *Mahāyānasūtra* and naturally is out of place in DA It mentions 37 kinds of gifts in which a Śrāvaka is advised to take recourse to for attaining certain states This sūtra seems to have influenced Ārya Śūra considerably as his *Subhāsita Ratnakarandaka-kathā* shows

37

This avadāna elsewhere is styled as Udrāyana, e g, in AK 40

38

This avadāna is remarkable in that it is entirely different in point of style from the remaining avadānas in this collection, even to a considerable extent from No 22, *Candraprabhāvadāna* It is almost in pure classical style, though Buddhistic hybrid forms are noticeable here and there I would ask the reader to compare the opening phrase मातर्यपकारिण प्राणिन etc and the closing phrase तत्किमिदमुपनीतम्? with the opening and closing phrases in JM, which have almost convinced me that the avadāna is from the pen of Ārya Śūra The variety of metres used, long sentences in prose, and the use of two Dandakas on page 503, leave no doubt in the reader's mind that it is certainly from the pen of a master of classical Sanskrit The text as presented in this edition is still corrupt at places, and had I taken liberty with my material as Kern did in his JM edition, it would not have been difficult for me to give it a perfect classical form

I also think, though not so convincingly as in the case of this avadāna, that No 22 has been redrafted or retouched by Ārya Śūra The reference on page 202, line 11 to व्याघ्रीजातक suggests the above conclusion

---

बौद्धसंस्कृतग्रन्थमालायां प्रकाश्यत्वेन संकल्पिता ग्रन्थाः ।

१ नव धर्माः

१ ललितविस्तर (प्रकाशितम्) Rs 10-00 and 12 50

२ समाधिराजसूत्रम् (यन्त्रस्थम्)

३ लङ्कावतारसूत्रम्

४ अष्टसाहस्रिका (प्रज्ञापारमिता)

५ गण्डव्यूहसूत्रम्

६ सद्धर्मपुण्डरीकसूत्रम्

७ दशभूमिकसूत्रम्

८ सुवर्णप्रभाससूत्रम्

९ तथागतगुह्यकम्

२ माध्यमिकमते—

१० मध्यमकशास्त्र नागार्जुनीयम्, आचार्यचन्द्रकीर्तिविरचितया प्रसन्नपदाख्य-व्याख्यया सवलितम् (प्रकाशितम्) Rs 10 00 and 12 50

११ शिक्षासमुच्चय शान्तिदेवविरचित (यन्त्रस्थम्)

१२ बोधिचर्यावतार शान्तिदेवविरचित प्रज्ञाकरमतिविरचितया पञ्जिकाख्य-व्याख्यया सवलित

३ योगाचारमते—

१३ सूत्रालकार आचार्यासङ्गविरचित

४ विनयाः

१४-१५ महावस्तु—लोकोत्तरवादिना विनय

१६ मूलसर्वास्तिवादिना विनय (Gilgit Mss)

५ महायानसूत्रसंग्रहः

१७ प्रथम खण्ड—वज्रच्छेदिका, सुखावतीव्यूह, कारण्डव्यूह, राष्ट्रपालपरि-पृच्छा, अर्थविनिश्चयसूत्र च

१८ द्वितीय खण्ड—शालिस्तम्बसूत्रम्, प्रतीत्यसमुत्पादसूत्रम्, भैषज्यगुरुवैदूर्य-प्रभसूत्रम्, अन्येषा च सूत्राणा सग्रह